C. CORNELIUS TACITUS

VOLUMEN II.

C. CORNELII TACITI

OPERA QUAE SUPERSUNT

AD FIDEM CODICUM MEDICEORUM

AB

IO. GEORGIO BAITERO

DENUO EXCUSSORUM

CETERORUMQUE OPTIMORUM LIBRORUM

RECENSUIT

ATQUE INTERPRETATUS EST

IO. GASPAR ORELLIUS.

VOLUMEN II.

TURICI,

SUMPTIBUS ORELLII, FUESSLINI ET SOCIORUM.

LONDINII, WILLIAMS ET NORGATE.

AMSTELODAMI, IO. MUELLER.

M. DCCC. XLVIII.

IO. GASPARIS ORELLII
PRAEFATIO.

Baiteri mei amica et assidua ope fretus, quodcunque potui, effeci in constituenda lectione Taciti *Annalium* et *Historiarum* ex libris Mediceis; quodsi quis alius maiora atque exactiora eosdem revolvens praestiterit, summas ei gratias habebimus.

Simili studio in *Agricolae Vita* Codicibus *Γ Δ* usus sum, quatenus eorum lectiones adhuc innotuerunt; multo plura enim et accuratiora a Wexio aliquando subministratum iri speramus; interea tamen vel Programma eius utilissimum mihi fuit.

In *Germania* et *Dialogo* ante omnes nunc sequendus erat Cod. Perizonianus praestantissimus, cuius diligentiorem Trossiana collationem plures ante annos ab amico Boeckingio gratissimo dono acceptam per nescio quem errorem postea huic tribui; verum eandem Francisco Rittero deberi et ex huius schedis a se tantum transcriptam esse, ipse Boeckingius hoc mense Septembri Turicum rursus visens mihi testatus est. Hic igitur involuntarius memoriae lapsus ubique ut corrigatur lectores precor. Doederleinianae Editionis Vol. II. tunc demum me consulere potuisse, cum operae iamiam in Dialogo occupatae essent, magnopere doleo.

Quod autem ad totam rationem criticam pertinet, non sine gravi quadam animi molestia fatendum est, uti me non potuisse permultorum

virorum doctorum scholasticis opusculis, quae fatali necessitate ad nos *ultimos orbis* Germanos nunquam aut raro ac sero perveniunt.

Commentarios vero meos, qualescunque sunt, destinavi iisdem, a quibus illos, quos in Horatium composui, magno applausu exceptos vidi, id est, Britannis, Francogallis, Italis, nationibus elegantissimis atque acerrimo iudicio praeditis.

* * *

Variis adversitatibus nunc impeditus *verbum non amplius addo.*

Turici MDCCC. XLVIII. D. XIII. M. Febr. LXII. meo natali.

CHRONOLOGIA HISTORIARUM

EX

ZUMPTII POTISSIMUM ANNALIBUS DESUMPTA.

A. U. C.	P. Chr.	COSS.		Hist.
822	69	Ex Kal. Ian. Imp. Galba II., T. Vinius (Rufinus). Ex a. d. XVII. Kal. Febr. Imp. Otho, L. Salvius Otho Titianus. Ex Kal. Mart. T. Verginius Rufus, L. Pompeius Vopiscus.	Ineunte anno a superiore exercitu defectio coepit, mox ab utroque Germaniciano exercitu *A. Vitellius Imperator* salutatur. Eo nuntio accepto Galba Romae L. Pisonem Licinianum, nobilem et modestum adolescentem, sibi adoptat, sed praetorianorum animos omisso donativo magis etiam irritat. Itaque *M. Salvius* Otho, qui et ipse adoptionem speraverat, coniurationem init, et *Imperator* a militibus declaratur: Galba, Piso, Vinius, Cornelius Laco, praefectus praetorio, aliique foede trucidantur, a. d. XVIII. Kal. Febr.	Lib. I. Cap. 1-49.
		Ex Kal. Maiis M. Caelius Sabinus, T. Flavius Sabinus. Ex Kal. Iul. T. Arrius Antoninus, P. Marius Celsus II. Ex Kal. Sept. C. Fabius Valens, A. Licinius Caecina.	Paratur ingens de imperio certamen. A. Caecina, a Vitellio praemissus, Alpes Penninas Galliamque Transpadanam occupat: sequitur, subacta Gallia, cum altero exercitu C. Fabius Valens. Eis Otho suum exercitum apud *Bedriacum* opponit, duce fratre Titiano, neque Moesicas legiones iam appropinquantes exspectans, neque Suetonii Paulini prudentioribus consiliis utens. Vincuntur Othoniani, quo nuntio audito *Otho*, infelix bellum ducere nolens, Brixelli XII. Kal. Mai. nonagesimo quinto Imp. die *semet ipse interficit.* Ceteri Vitellio se dedunt, homini non malo, sed *ita gulae dedito, ut paucissimis mensibus novies millies* HS. *consumpserit.*	Lib. I. Cap. 50 — Lib. II. Cap. 72.
		Ex pr. Kal. Nov. (pro Caecina) Rosius Regulus. Ex Kal. Nov. Cn. Caecilius Simplex, C. Quinctius Atticus.	Vixdum Romae honorem inierat, cum *T. Vespasianus*, prope confecto bello Iudaico clarus, Muciano Syriae proconsule et Tito filio adhortantibus, principatum concupiscit. Kal. Iuliis Alexandriae *Imperator* declaratur a Tiberio Alexandro, Aegypti praefecto; sequuntur Iudaicae et Syriacae legiones, continuo, dimissis nuntiis, tres Moesicae, duae Pannonicae, auctore Antonio Primo, acerrimo partium defensore. Is iniussu Vespasiani neque exspectato Muciani adventu legiones in Italiam rapit: consilia Vitellianorum proditione Caecinae (tum Consulis suffecti cum Valente) perturbantur, et novem legiones a paucioribus adversariis inter Bedria-	Lib. II. Cap. 73 — Lib. IV. Cap. 11.

A. U. C.	P. Chr.	COSS.		Hist.
			cum et Cremonam nocturno proelio profligantur; castris ad Cremonam vi captis, reliqui Vitelliani deduntur, urbs direpta incenditur. Iam Romam ducitur victor exercitus, sed lente: Apennini angustiae praesidiaque urbium produntur, dum Vitellius Romae, inter spem metumque haesitans, militum et vulgi studiis regitur. Hi Flavium Sabinum, Consularem, praefectum urbis, Vespasiani fratrem, cum reliquis Flavianarum partium sociis in Capitolium compellunt, nolente Vitellio, et templo incenso opprimunt. Sed adventu hostilis exercitus urbs caedibus impletur. Vitellius, latebris protractus, IX. Kal. Ian., quinquaginta septem annos natus, foede trucidatur; frater eius L. cum reliquiis partium in Campania deditus et ipse interficitur. Omnia haec absente Vespasiano, qui Alexandriae substiterat, acta, sed urbanae res a Muciano et Domitiano, minore Vespasiani filio, utcunque componuntur.	
			Interea fortissima gens Batavorum a Romanis defecerat, duce Iulio Civile, proximosque Germanos in partes traduxerat.	Lib. IV. Cap. 12-37.
823.	70	Ex Kal. Ian. Imp. Vespasianus II., Titus Caesar Augusti filius. Ex Kal. Iul. C. Licinius Mucianus II., P. Valerius Asiaticus. Ex Kal. Nov. L. Annius Bassus, C. Caecina Paetus.	Kalendis Ianuariis absentibus consulibus senatum habet *Iulius Frontinus*, praetor urbanus, cui cum eiurasset, succedit Fl. Domitianus cum potestate consulari. Etiam Lingones ac Treveri, Batavorum exemplum secuti, a Romanis deficiunt, ducibus Classico Iulioque Tutore, et ipsas legiones Romanas, seditionibus perturbatas, ad sacramentum pro imperio Galliarum faciendum adigunt. Sed mox Petilius Cerialis, a Vespasiano missus, Treveros in potestatem redigit; etiam Civilis duobus proeliis victus ad pacem petendam compellitur. Iulius Sabinus, Lingonus, in monumento quodam abditus per novem annos latet.	Lib. IV. Cap. 38-86. Lib. V. Cap. 14-26.
			Eodem tempore Titus Caesar cum valido exercitu haud procul Hierosolymis castra facit et sexcenta milia Iudaeorum obsidet. (Urbe capta atque eversa Iudaeis per totum Imp. Rom. tributum annuum binarum drachmarum imponitur, ex quo templum Iovis Capitolini restituatur. Sed regnum Ituraeae Agrippae minori servatum est, cuius sororem Berenicen Titus deperit.)	Lib. V. Cap. 1-13.

CORNELII TACITI
HISTORIARUM
LIBER PRIMUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Praefatio. auctoris dignitas, aetas, institutum. 2. 3. praesentis historiae summa capita. 4. 5. status urbis, mens exercituum, habitus provinciarum occiso Nerone. Nymphidius imperium affectans oppressus. 6. 7. Galbam crudelitas sua, aetas, corporis forma et amicorum vitia reddunt invisum. 8. 9. status Hispaniae, Galliae, Germanicorum exercituum, Britanniae, Illyrici. 10. in Syria Muciani virtutes et vitia. Flavii Vespasiani, Iudaicum bellum administrantis, animus in Galbam. 11. Aegypti, Africae, Mauretaniae, Raetiae, Norici, Thraciae, Italiae status coss. Galba et Vinio.

12. Deficiente superioris Germaniae milite Galba de adoptando Caesare cogitat. 13. Vinius Othoni favet, non ita Laco et Icelus. 14. Galba transactis imperii comitiis Pisonem eligit, hominem antiqui moris et severum, cui 15. 16. adoptionis causas et imperii administrandi consilium aperit. 17. Pisonis inter haec moderatio. 18. adoptio in castris nuncupata, 19. tum in senatu; legati ad defectores missi. 20. Neronis prodigae donationes rescissae.

21. Othoni spe lapso consilium in turbido, 22. instigantibus libertis, servis, mathematicis, 23. 24. paratis iam ante militum studiis per blanditias et largitiones, oscitante ad id praefecto. 25. 26. ergo iam legiones et auxilia pro Othone. 27. mox consalutatus imperator. 28. castris praetorianis infertur.

29. 30. Piso cohortem, quae in Palatio stationem agit, hortatur ad fidem. 31. illa parat signa, reliquis copiis deficientibus. 32. 33. plebis adulatio et levitas. fluctuat Galba cum amicis an occurrendum. 34. praemittitur in castra Piso. falsus de occiso Othone rumor. 35. populus et senatus Galbae, 36. castra Othoni favent. 37. 38. hic militum animos oratione sibi conciliat, Galbae et Pisoni reddit infensos. arma militi dividit. 39. agitat Laco de caede Vinii. 40. Galba fluctuat, plebs nutat. Othoniani forum irrumpunt. 41. Galba desertus, occisus; 42. sic et Vinius. 43. Sempronii Densi fides. Piso caesus, 44. magna Othonis laetitia. caedium praemia poscentes iussu Vitellii postea interfecti. 45. adulantur senatus et populus victorem Othonem, qui coërcendo militum furori impar. 46. hi vacationes sibi remitti petunt. Laco et Icelus caesi. 47. Pisonis et T. Vinii sepultura, 48. elogia, testamenta, 49. Galbae sepultura, aetas, nobilitas, mores, honores.

50. Trepidam urbem novus de Vitellio nuntius exterret. Vespasianum nonnulli augurantur. 51. Initia Vitelliani motus ex bello Iulii Vindicis et secutis inde discordiis inter legiones et Gallos. 52. 53. Vitellius suo ingenio ignavus ad res novas stimulatur a Valente et Caecina legatis. 54. 55. legiones utriusque Germaniae fidem in Galbam exuunt, 56. segni spectatore Hordeonio Flacco legato. 57. Valens Vitellium imperatorem consalutat magno militum studio: 58. quibus poscentibus multi caesi. 59. Iulius Civilis periculum evadit. Undique viribus auctus, 60. inter foedas legatorum discordias, 61. duos exercitus in Italiam mittit. 62. torpet Vitellius; ardor et vis militum ultro ducis munia inplet. 63. subito furore conreptus miles ab excidio Divoduri aegre temperat. Gallias terror invadit. 64. Vitellio adhaerent. 65. Lugdunenses ex vetere odio milites in eversionem Viennensium inpellunt; 66. illi tamen donis placantur et precibus. Valentis avaritia et libido. 67. 68. Helvetios Vitellii imperium abnuentes Caecina belli avidus caedit. 69. Aventicum aegre inpunitatem salutemque inpetrat. 70. In Vitellii partes transgressa Italiae parte Caecina Alpes superat.

IO. GASPARIS ORELLII
PRAEFATIO.

Baiteri mei amica et assidua ope fretus, quodcunque potui, effeci in constituenda lectione Taciti *Annalium* et *Historiarum* ex libris Mediceis; quodsi quis alius maiora atque exactiora eosdem revolvens praestiterit, summas ei gratias habebimus.

Simili studio in *Agricolae Vita* Codicibus Γ Δ usus sum, quatenus eorum lectiones adhuc innotuerunt; multo plura enim et accuratiora a Wexio aliquando subministratum iri speramus; interea tamen vel Programma eius utilissimum mihi fuit.

In *Germania* et *Dialogo* ante omnes nunc sequendus erat Cod. Perizonianus praestantissimus, cuius diligentiorem Trossiana collationem plures ante annos ab amico Boeckingio gratissimo dono acceptam per nescio quem errorem postea huic tribui; verum eandem Francisco Rittero deberi et ex huius schedis a se tantum transcriptam esse, ipse Boeckingius hoc mense Septembri Turicum rursus visens mihi testatus est. Hic igitur involuntarius memoriae lapsus ubique ut corrigatur lectores precor. Doederleinianae Editionis Vol. II. tunc demum me consulere potuisse, cum operae iamiam in Dialogo occupatae essent, magnopere doleo.

Quod autem ad totam rationem criticam pertinet, non sine gravi quadam animi molestia fatendum est, uti me non potuisse permultorum

virorum doctorum scholasticis opusculis, quae fatali necessitate ad nos *ultimos orbis* Germanos nunquam aut raro ac sero perveniunt.

Commentarios vero meos, qualescunque sunt, destinavi iisdem, a quibus illos, quos in Horatium composui, magno applausu exceptos vidi, id est, Britannis, Francogallis, Italis, nationibus elegantissimis atque acerrimo iudicio praeditis.

* * *

Variis adversitatibus nunc impeditus *verbum non amplius addo.*

Turici MDCCC. XLVIII. D. XIII. M. Febr. LXII. meo natali.

CHRONOLOGIA HISTORIARUM

EX

ZUMPTII POTISSIMUM ANNALIBUS DESUMPTA.

A. U. C.	P. Chr.	COSS.		Hist.
822	69	Ex Kal. Ian. Imp. Galba II., T. Vinius (Rufinus). Ex a. d. XVII. Kal. Febr. Imp. Otho, L. Salvius Otho Titianus. Ex Kal. Mart. T. Verginius Rufus, L. Pompeius Vopiscus. Ex Kal. Maiis M. Caelius Sabinus, T. Flavius Sabinus. Ex Kal. Iul. T. Arrius Antoninus, P. Marius Celsus II. Ex Kal. Sept. C. Fabius Valens, A. Licinius Caecina. Ex pr. Kal. Nov. (pro Caecina) Rosius Regulus. Ex Kal. Nov. Cn. Caecilius Simplex, C. Quinctius Atticus.	Ineunte anno a superiore exercitu defectio coepit, mox ab utroque Germaniciano exercitu *A. Vitellius Imperator* salutatur. Eo nuntio accepto Galba Romae L. Pisonem Licinianum, nobilem et modestum adolescentem, sibi adoptat, sed praetorianorum animos omisso donativo magis etiam irritat. Itaque *M. Salvius Otho*, qui et ipse adoptionem speraverat, coniurationem init, et *Imperator* a militibus declaratur: Galba, Piso, Vinius, Cornelius Laco, praefectus praetorio, aliique foede trucidantur, a. d. XVIII. Kal. Febr.	Lib. I. Cap. 1-49.
			Paratur ingens de imperio certamen. A. Caecina, a Vitellio praemissus, Alpes Penninas Galliamque Transpadanam occupat: sequitur, subacta Gallia, cum altero exercitu C. Fabius Valens. Eis Otho suum exercitum apud *Bedriacum* opponit, duce fratre Titiano, neque Moesicas legiones iam appropinquantes exspectans, neque Suetonii Paulini prudentioribus consiliis utens. Vincuntur Othoniani, quo nuntio audito *Otho*, infelix bellum ducere nolens, Brixelli XII. Kal. Mai. nonagesimo quinto Imp. die *semet ipse interficit.* Ceteri Vitellio se dedunt, homini non malo, sed *ita gulae dedito, ut paucissimis mensibus novies millies HS. consumpserit.*	Lib. I. Cap. 50 — Lib. II. Cap. 72.
			Vixdum Romae honorem inierat, cum *T. Vespasianus*, prope confecto bello Iudaico clarus, Muciano Syriae proconsule et Tito filio adhortantibus, principatum concupiscit. Kal. Iuliis Alexandriae *Imperator* declaratur a Tiberio Alexandro, Aegypti praefecto; sequuntur Iudaicae et Syriacae legiones, continuo, dimissis nuntiis, tres Moesicae, duae Pannonicae, auctore Antonio Primo, acerrimo partium defensore. Is iniussu Vespasiani neque exspectato Muciani adventu legiones in Italiam rapit: consilia Vitellianorum proditione Caecinae (tum Consulis suffecti cum Valente) perturbantur, et novem legiones a paucioribus adversariis inter Bedria-	Lib. II. Cap. 73 — Lib. IV. Cap. 11.

A. U. C.	P. Chr.	Coss.		Hist.
			cum et Cremonam nocturno proelio profligantur; castris ad Cremonam vi captis, reliqui Vitelliani deduntur, urbs direpta incenditur. Iam Romam ducitur victor exercitus, sed lente: Apennini angustiae praesidiaque urbium produntur, dum Vitellius Romae, inter spem metumque haesitans, militum et vulgi studiis regitur. Hi Flavium Sabinum, Consularem, praefectum urbis, Vespasiani fratrem, cum reliquis Flavianarum partium sociis in Capitolium compellunt, nolente Vitellio, et templo incenso opprimunt. Sed adventu hostilis exercitus urbs caedibus impletur. Vitellius, latebris protractus, IX. Kal. Ian., quinquaginta septem annos natus, foede trucidatur; frater eius L. cum reliquiis partium in Campania deditus et ipse interficitur. Omnia haec absente Vespasiano, qui Alexandriae substiterat, acta, sed urbanae res a Muciano et Domitiano, minore Vespasiani filio, utcunque componuntur.	
			Interea fortissima gens Batavorum a Romanis defecerat, duce Iulio Civile, proximosque Germanos in partes traduxerat.	Lib. IV. Cap. 12-37.
823.	70	Ex Kal. Ian. Imp. Vespasianus II., Titus Caesar Augusti filius. Ex Kal. Iul. C. Licinius Mucianus II., P. Valerius Asiaticus. Ex Kal. Nov. L. Annius Bassus, C. Caecina Paetus.	Kalendis Ianuariis absentibus consulibus senatum habet *Iulius Frontinus*, praetor urbanus, cui cum eiurasset, succedit Fl. Domitianus cum potestate consulari. Etiam Lingones ac Treveri, Batavorum exemplum secuti, a Romanis deficiunt, ducibus Classico Iulioque Tutore, et ipsas legiones Romanas, seditionibus perturbatas, ad sacramentum pro imperio Galliarum faciendum adigunt. Sed mox Petilius Cerialis, a Vespasiano missus, Treveros in potestatem redigit; etiam Civilis duobus proeliis victus ad pacem petendam compellitur. Iulius Sabinus, Lingonus, in monumento quodam abditus per novem annos latet.	Lib. IV. Cap. 38-86. Lib. V. Cap. 14-26.
			Eodem tempore Titus Caesar cum valido exercitu haud procul Hierosolymis castra facit et sexcenta milia Iudaeorum obsidet. (Urbe capta atque eversa Iudaeis per totum Imp. Rom. tributum annuum binarum drachmarum imponitur, ex quo templum Iovis Capitolini restituatur. Sed regnum Ituraeae Agrippae minori servatum est, cuius sororem Berenicen Titus deperit.)	Lib. V. Cap. 1-13.

CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER PRIMUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Praefatio. auctoris dignitas, aetas, institutum. 2. 3. praesentis historiae summa capita. 4. 5. status urbis, mens exercituum, habitus provinciarum occiso Nerone. Nymphidius imperium affectans oppressus. 6. 7. Galbam crudelitas sua, aetas, corporis forma et amicorum vitia reddunt invisum. 8. 9. status Hispaniae, Galliae, Germanicorum exercituum, Britanniae, Illyrici. 10. in Syria Muciani virtutes et vitia. Flavii Vespasiani, Iudaicum bellum administrantis, animus in Galbam. 11. Aegypti, Africae, Mauretaniae, Raetiae, Norici, Thraciae, Italiae status coss. Galba et Vinio.

12. Deficiente superioris Germaniae milite Galba de adoptando Caesare cogitat. 13. Vinius Othoni favet, non ita Laco et Icelus. 14. Galba transactis imperii comitiis Pisonem eligit, hominem antiqui moris et severum, cui 15. 16. adoptionis causas et imperii administrandi consilium aperit. 17. Pisonis inter haec moderatio. 18. adoptio in castris nuncupata, 19. tum in senatu; legati ad defectores missi. 20. Neronis prodigae donationes rescissae.

21. Othoni spe lapso consilium in turbido, 22. instigantibus libertis, servis, mathematicis, 23. 24. paratis iam ante militum studiis per blanditias et largitiones, oscitante ad id praefecto. 25. 26. ergo iam legiones et auxilia pro Othone. 27. mox consalutatus imperator. 28. castris praetorianis infertur.

29. 30. Piso cohortem, quae in Palatio stationem agit, hortatur ad fidem. 31. illa parat signa, reliquis copiis deficientibus. 32. 33. plebis adulatio et levitas. fluctuat Galba cum amicis an occurrendum. 34. praemittitur in castra Piso. falsus de occiso Othone rumor. 35. populus et senatus Galbae, 36. castra Othoni favent. 37. 38. hic militum animos oratione sibi conciliat, Galbae et Pisoni reddit infensos. arma militi dividit. 39. agitat Laco de caede Vinii. 40. Galba fluctuat, plebs nutat. Othoniani forum irrumpunt. 41. Galba desertus, occisus; 42. sic et Vinius. 43. Sempronii Densi fides. Piso caesus, 44. magna Othonis laetitia. caedium praemia poscentes iussu Vitellii postea interfecti. 45. adulantur senatus et populus victorem Othonem, qui coërcendo militum furori impar. 46. hi vacationes sibi remitti petunt. Laco et Icelus caesi. 47. Pisonis et T. Vinii sepultura, 48. elogia, testamenta, 49. Galbae sepultura, aetas, nobilitas, mores, honores.

50. Trepidam urbem novus de Vitellio nuntius exterret. Vespasianum nonnulli augurantur. 51. Initia Vitelliani motus ex bello Iulii Vindicis et secutis inde discordiis inter legiones et Gallos. 52. 53. Vitellius suo ingenio ignavus ad res novas stimulatur a Valente et Caecina legatis. 54. 55. legiones utriusque Germaniae fidem in Galbam exuunt, 56. segni spectatore Hordeonio Flacco legato. 57. Valens Vitellium imperatorem consalutat magno militum studio: 58. quibus poscentibus multi caesi. 59. Iulius Civilis periculum evadit. Undique viribus auctus, 60. inter foedas legatorum discordias, 61. duos exercitus in Italiam mittit. 62. torpet Vitellius; ardor et vis militum ultro ducis munia inplet. 63. subito furore conreptus miles ab excidio Divoduri aegre temperat. Gallias terror invadit. 64. Vitellio adhaerent. 65. Lugdunenses ex vetere odio milites in eversionem Viennensium inpellunt; 66. illi tamen donis placantur et precibus. Valentis avaritia et libido. 67. 68. Helvetios Vitellii imperium abnuentes Caecina belli avidus caedit. 69. Aventicum aegre inpunitatem salutemque inpetrat. 70. In Vitellii partes transgressa Italiae parte Caecina Alpes superat.

71. Otho prudenter se gerit; Mario Celso ignoscit. 72. Tigellinus infamem vitam exitu inhonesto foedat. 73. Calvia Crispinilla cum mala Othonis fama periculo exempta. 74. principes mutuo sibi conditiones offerunt; mox rixantes flagitia invicem obiectant, et 75. insidiatores inmittunt. 76. distractis inter utrumque exercitibus ac provinciis bello opus. 77. Otho imperatorem agit; honores, 78. civitatem, iura dilargitur; de celebranda Neronis memoria agitat. 79. Sarmatae Roxolani Moesiam inrumpentes caesi. 80—82. seditio gravis in ipsa urbe temere orta cum magno metu atque discrimine primorum civitatis, precibus et lacrimis Othonis componitur, qui 83. 84. milites ad concordiam et modestiam hortatur. 85. Istis compositis omnia suspicionum et formidinis plena, praecipuo patrum metu. 86. prodigia Othonis cladem praesagientia. 87. is lustrata urbe Narbonensem Galliam adgredi statuit, et 88. cum multis nobilibus L. Vitellium aemuli fratrem secum ducit. 89. inde varii animorum motus. 90. commendata patribus re publica Otho festinat ad bellum. Trachali eloquentia usus Otho, in quem studia et voces vulgi.

Gesta haec paucis mensibus, imp. Ser. Galba et T. Vinio coss.

(1) Initium mihi operis Servius Galba iterum Titus Vinius consules erunt. nam post conditam urbem octingentos et viginti prioris aevi annos multi auctores rettulerunt, dum res populi Romani memorabantur, pari eloquentia ac libertate: postquam bellatum apud Actium atque omnem potentiam ad unum conferri pacis interfuit, magna illa ingenia cessere;

Nullus praeponitur titulus in M. — 1. *michi* M. — Habet *Servius* et *Titus* omnibus litteris M. — Habet *uinius* M, non *Iunius* Guelf. cet. et Edd. ante Lipsium. — 2. Habet *octingentos et viginti* M, non *DCC. et XX.* Beroaldi. — 5. *potentiam* M: *potestatem* cum Bud. Cod. Danes., Puteolano B et Ritter.

1. *Initium*] Omnia quae inter truncum Annalium librum XVI. et Historiarum initium gesta sunt, repetat lector ex Suetonii Nerone et Galba, ex Plutarchi Galba, ex Dione 63, 22. seqq., Zonara 11, 13. Tum consulat Tillemont *Histoire des empereurs.* Paris 1720. Vol. I. p. 321. seqq., curam, quod ad facta ipsa spectat, egregiam necdum facile superatam; etsi iudicium in ea haud raro desideratur. Ac ne cui mirum videatur, cur Tacitus Historias non inceperit ab imperii Galbae initio, Annalium, quos iam tunc post Historias scribere statuerat, formam legemque immutabilem recordetur. — *Titus Vinius*] Consulatus hic memoratur in Grut. 189, 3. Mur. I. p. 307, 5. — *octingentos et viginti*] Ut Hist. 4, 58. posuit numerum rotundum pro a. u. 822. Hoc igitur dicit: « Res Romanas usque ad Ser. Galbam II. T. Vinium coss. multi scriptores rettulerunt, quamquam diverso modo; nam usque ad bellum Actiacum (IV. Non. Sept. a. u. 723.) integra libertate scriptores pro suo quisque ingenio sincere usi sunt, postea sub Caesarum dominatione usque ad Galbam aeque magna ingenia haud exstiterunt ac simul adulatione vel odio historiae veritas contaminata et corrupta est.» Mirum mihi persaepe accidit, cur non saltem Fabium Rusticum (Agr. 10.) et Plinium maiorem (H. 3, 28.) vel uno verbo exceperit vel distinctius significarit, quid in his quoque reprehendendum iudicarit. (Qui hunc locum non satis intellexerant, Beroaldo auctore dederunt *DCC. et XX.*) — *res populi Romani*] Explica ex Ann. 1, 1: *veteris* (liberi) *populi Romani* et 4, 32: *veteres populi Romani res*; quibus statim opponuntur res sub Caesaribus gestae. — *pari eloquentia ac libertate*] Haec v. iunge cum v. *rettulerunt*, non cum v. *memorabantur*. — *libertate*] Excipit tamen Salustius Iug. 95. L. Cornelium Sisennam, *qui*, inquit, *de Sullae rebus parum mihi libero ore locutus videtur*. — *potentiam*] Cum nunc constet sic re vera legi in Med., desinere debet omnis dubitatio, quae postremum mota est a Rittero, anne praestet interpolatum illud v. *potestatem*. *Potestates* quidem, id est, *ἀρχαί*, magistratuum nomina, consulatus, praetura cet. duraverunt etiam sub Caesaribus, sed *omnis potentia*, *δύναμις*, vis eorum ad unum principem *collata* est (congesta, cumulata). — Quomodo Tacitus discriminarit vv. *potentia* et *potestas*, apparet ex Ann. 3, 69: *satis onerum principibus, satis etiam potentiae; minui iura quoties gliscat potestas*. Dial. 5: *orator velut quadam perpetua potentia ac potestate munitus*. Ann. 1, 1: *Pompeii*

simul veritas pluribus modis infracta, primum inscitia rei publicae ut alienae, mox libidine adsentandi aut rursus odio adversus dominantes: ita neutris cura posteritatis, inter infensos vel obnoxios. sed ambitionem scriptoris facile averseris, obtrectatio et livor pronis auribus accipiuntur: quippe adulationi foedum crimen servitutis, malignitati falsa species libertatis inest. mihi Galba Otho Vitellius nec beneficio nec iniuria cogniti. dignitatem nostram a Vespasiano inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano longius provectam non abnuerim: sed incorruptam fidem professis neque amore quisquam et sine odio dicendus est. quodsi vita suppeditet, prin-

2. *ads.* M: *ass.* B. — 3. *fensos* M. — 4. *aduerseris* M. Correxit Muretus; illud praetulit Walther. — *libor* M. — 5. *faedum* M. — 6. *michi* M.

Crassique potentia cito in Caesarem cessit. — *ut alienae*] Cum homines suam rem publicam non aliter aut melius nossent quam alienam (ad ipsos haud pertinentem), propterea quod eius incuriosi essent, cum ad eam propius accedere non iam liceret, sed unius omnia nutu arbitrioque gererentur. Ern. *Res publica* autem ea cum sit, quae cunctorum civium aeque communis est atque semper esse debet, recte sane opponitur *alienae*, id est, ei, quam nemo ut *suam* curat. Cfr. 4, 38: *vulgus — —, cui una e re publica annonae cura.* Vide etiam Dio 53, 19. ad a. u. 727., quo Augusti cognomen Octaviano tributum est: *Ἡ μὲν οὖν πολιτεία οὕτω τότε πρός τε τὸ βέλτιον καὶ πρὸς τὸ σωτηριωδέστερον μετεκοσμήθη, καὶ γάρ που καὶ παντάπασιν ἀδύνατον ἦν δημοκρατουμένους αὐτοὺς σωθῆναι, οὐ μέντοι καὶ ὁμοίως τοῖς πρόσθεν τὰ μετὰ ταῦτα πραχθέντα λεχθῆναι δύναται· πρότερον μὲν γὰρ ἔς τε τὴν βουλὴν καὶ ἐς τὸν δῆμον πάντα, καὶ εἰ πόῤῥω που συμβαίη, ἐσεφέρετο· καὶ διὰ τοῦτο πάντες τε αὐτὰ ἐμάνθανον καὶ πολλοὶ συνέγραφον, κἀκ τούτου καὶ ἡ ἀλήθεια αὐτῶν, εἰ καὶ τὰ μάλιστα καὶ φόβῳ τινὰ καὶ χάριτι, φιλίᾳ τε καὶ ἔχθρᾳ τισὶν ἐῤῥέθη, παρὰ γοῦν τοῖς ἄλλοις τοῖς τὰ αὐτὰ γράψασι, τοῖς τε ὑπομνήμασι τοῖς δημοσίοις, τρόπον τινὰ εὑρίσκετο· ἐκ δὲ δὴ τοῦ χρόνου ἐκείνου τὰ μὲν πλείω κρύφα καὶ δι' ἀποῤῥήτων γίγνεσθαι ἤρξατο.* — *ambitionem*] «*Gunstbuhlerei*, nimium placendi principibus studium facile cum despicientia reiicias.» Quod hic et infra C. 38. 4, 84. Ann. 1, 28. *adversari* cum accusativo constructum probant Walther et Freund in Lexico, equidem non toleravi, sed Muretum, immo Med. ipsum H. 3, 25. secutus sum; item Dial. 20. Cod. Perizon. habet *aversatur dicentem*, non *adversatur*, ut hic locum affert Bachius. — *obtrectatio et livor*] «obtrectatio per se iniusta, quae semper e livore ac malignitate oritur.» — *a Vespasiano*] Quomodo? quiane procurator sub illo Belgicae? E Plinii H. N. 7, 17: *ipsi nos pridem vidimus eadem fere omnia praeter pubertatem in filio Cornelii Taciti, equitis Romani Belgicae Galliae rationes procurantis*: id suspicere; sed suspicere tantum: immo verius et id ceperis de huius patre. Intelligo ergo dignitatem eius inchoatam a Vespasiano, quod ab eo quaestor senatorque factus. Lips. Ryckius apud Plinium commode nostrum intelligi posse putat, qui a. 805. aut etiam ante fortasse natus. Sub Vespasiano XX virum factum Brotierius statuit, sub Tito tribunum mil. ac quaestorem. Oberl. Haud male Brotierius, censente etiam Rittero ad Ann. 3, 29. Verum omnia haec incerta (cfr. Bähr *Gesch. der röm. Liter.* Ed. III. Vol. II. p. 130.). — *a Domitiano*] Quo principe et quindecimvir sac. fac. et praetor fuisse ipse testatur Ann. 11, 11. Lips. — *nec amore quisquam et sine odio*] «Debebat esse *nec amore q. nec odio*, sed Tacitus, ut solet, voluit variare orationem. In posteriore membro intellige *quisque*.» Ern. Immo brevius exprimere voluit: *non solum amore nemo, sed etiam sine odio quisque dicendus est.* Sic Graeci utuntur particulis *οὔτε-τε*.» Bach. — *quodsi vita suppeditet*] «Ingeniosa et haud scio an non vera Walchii est sententia ad Agr. 3. p. 132. exposita, Tacitum ea, quae Ann. 3, 24. leguntur, pollicendo non nisi historiae Traiani a se componendae exspectationem, quam multis annis ante in hoc prooemio excitaverat,

cipatum divi Nervae et imperium Traiani, uberiorem securioremque materiam, senectuti seposui, rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis, et quae sentias dicere licet.

(2) Opus adgredior opimum casibus, atrox praeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevom. quattuor principes ferro interempti. trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta. prosperae in Oriente, adversae in Occidente res. turbatum Illyricum; Galliae nutantes; perdomita Britannia et statim missa; coortae in nos Sar-

4. *opibus* M. Ut nos, Agr. Corb. Reg. Spir. — 5. Habet *ipsa* M, non *in ipsa* Agr. Beroald. — Habet *saevom* M. — 7. *prospere* M. — *orientes* M. — *occidentē returbatum* M. — 8. *perdomita* (sic) *britanniae* M. — *cohorte* M.

reprimere voluisse: nam Tacitus res ab Augusto gestas non solum non scripsit, sed idem, dum iis dicendis haud defuisse decora ingenia Ann. 1, 1. profitetur, eiusmodi inceptum ne aptum quidem esse satis liquido declaravit.» Ritter ad Ann. 3, 24. — *uberiorem*] propter magnificas Traiani res gestas. — *securioremque*] quatenus sub Nerva et Traiano nulla tam dira facinora commissa erant quam sub Domitiano. «Noli cogitare de periculis ob priorem historiam scriptori timendis (nam talia tunc erant nulla), sed de rebus, quae hilari animo et sine cura aut aerumna e publicis malis oriunda poterant enarrari. Nam materia *secura* est libera a curis, aerumnis. Eodem sensu *securum merum* Tibull. 2, 1, 46. Relege Ann. 4, 32.» Walther. Verum id potius significat, quod in tradendis Galbae, Vitellii, Domitiani rebus timendum semper erat, ne hominum facinerosorum posteros laederet, ut ait ipse Ann. 4, 33: *multorum, qui Tiberio regente poenam vel infamias subiere, posteri manent* cet. Erat hoc quoque *periculosae plenum opus aleae*, ut Asinio Pollioni, bellorum civilium scriptori, acclamat Horatius.

2. *opimum casibus*] Antiqua hac emendatione corrupti v. Med. *opibus* iam in Reg. Corb. Agr. exstante nihil adhuc praestantius excogitatum est; sensum divinavit interpolator Guelf.: *plenum variis casibus*; *une époque riche en désastres* Louandre. — *ipsa pace saevum*] Ad Domitiani principatum spectat delatoribus fecundum. Dubner. Adde ipsius Domitiani immanem saevitiam. Ablativum autem absolutum (*αὐτῆς τῆς εἰρήνης οὔσης*) praetulit vulgari *in ipsa pace*. — *quattuor principes*] Ne erres cum vulgo, neu Pisonem inter istos censeas. Intelligit enim Galbam, Othonem, Vitellium, Domitianum. Nam et ad huius exitum Historiam perduxit. Piso autem dumtaxat Caesar, non princeps. Lips. — *trina bella*] Othonis in Vitellium, huius in Vespasianum, et L. Antonii in Domitianum, de quo Suet. Dom. 6. et Dio 67, 11. ad a. 844. Lips. — *permixta*] eodem tempore gesta, ut cum Flaviani bellum gererent adversus Vitellium, Titus adversus Iudaeos. — *turbatum Illyricum*] Cfr. C. 9. et 76. 2, 85., ubi Illyrici nomine comprehendit Dalmatiam, Pannoniam, Moesiam. Ioseph. B. Iud. 2, 16. p. 188: *οἱ δὲ ἀπὸ τῶν Θρᾳκῶν Ἰλλυριοὶ τὴν μέχρι Δαλματίας ἀποτεμνομένην Ἴστρῳ κατοικοῦντες, οὐ δυσὶ μόνοις τάγμασιν ὑπείκουσι, μεθ' ὧν αὐτοὶ τὰς Δακῶν ἀνακόπτουσιν ὁρμάς*; V. 4, 3. — *Galliae nutantes*] 4, 49. — *perdomita*] Agr. 10: *Britannia - - iam primum perdomita est*; Domitiani autem ultimis temporibus missam, id est, omissam, (ut Ann. 6, 36: *Armenia omissa*) neglectam esse censet Lipsius. Per mihi mirum accidit nec Lingard *Gesch. von England* I. p. 39. neque Lappenberg *Gesch. von England* I. p. 38. ullam gravissimorum horum verborum *Britannia statim missa* rationem habuisse. Prorsus relicta nunquam pro certo est Britannia, etsi etiam post Taciti aetatem atroces in ea clades perpessi sunt Romani. Fronto de bello Parthico 4: *Hadriano imperium obtinente, quantum militum a Britannis caesum!* Spartian. in Hadr. 5: *Britanni teneri sub Romana dicione non potuerunt.* Ergo eo devenimus, ut paullo aliter atque Lipsius interpretemur vv. obscuriora: «statim post Agricolae victorias nullas iam in expeditiones ierunt adversus Britannos Romani neque eos debellarunt nec totam insulam in provinciae formam redigere perseverarunt, sed iis, quae per Agricolae vir-

matarum ac Suevorum gentes; nobilitatus cladibus mutuis Dacus; mota prope etiam Parthorum arma falsi Neronis ludibrio. iam vero Italia novis cladibus vel post longam seculorum seriem repetitis afflicta. haustae aut obrutae urbes fecundissima Campaniae ora. et urbs incendiis vastata, consumptis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso. pollutae caerimoniae, magna adulteria. plenum exsiliis mare, infecti caedibus scopuli. atrocius in urbe saevitum. nobilitas, opes, omissi gestique honores pro crimine, et ob virtutes certissimum exitium. nec minus praemia delatorum invisa quam scelera, cum alii sacerdotia et consulatus ut spolia adepti, procurationes alii et interiorem potentiam, agerent verterent

1. *sueborum* M. — *mota etiam prope etiam* M. — 6. *exiliis* M. — *infecta* M. — *ced.* M.

tatem sibi pepererant, contenti manserunt.» (Camdenus Brit. p. 43: *Imperante Domitiano, ulteriore Britanniae parte, ut aspera et sterili, barbaris relicta, haec citerior plane et plene in provinciam est redacta;* sed ne ipse quidem huius loci meminit.) — *Sarmatarum ac Suevorum*] De Sarmatis etiam apud alios legas (ut apud Tac. H. 1, 79. 3, 5. 24. 4, 54.); de Suevis vix puto. Chattos tantum nominant, in Domitiani quidem rebus. Sed tu scito, hos Suevos non illos esse, qui in ipsa Germania et qui vulgo noti, sed qui trans Istrum, assiti Sarmatis: illi, inquam, ipsi, quibus Vannius a Druso rex datus, quique inter Marum et Cusum fluvios locati et hinc militia plerumque sociati cum illis, ut etiamtunc bello hoc in Domitianum. Cfr. Ann. 12, 29. Suet. Dom. 6. et imprimis Dio 67, 5: *ἐν τῇ Μυσίᾳ Λύγιοι Σουήβοις τισὶ πολεμηθέντες, πρέσβεις ἔπεμψαν, αἰτοῦντες συμμαχίαν παρὰ Δομιτιανοῦ, καὶ ἔλαβον οὐ τῷ πλήθει ἰσχυράν, ἀλλὰ τῷ ἀξιώματι. ἑκατὸν γὰρ ἱππεῖς μόνον αὐτοῖς ἐδόθησαν· ἀγανακτήσαντες δ'ἐπὶ τούτῳ οἱ Σουῆβοι προσπαρέλαβον Ἰάζυγας καὶ προπαρεσκευάζοντο, ὡς καὶ μετ' αὐτῶν τὸν Ἴστρον διαβησόμενοι.* Lips. — *Dacus*] H. 3, 46. 4, 54. Agr. 41: *Tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania et Pannonia temeritate aut per ignaviam ducum amissi.* Stat. Silv. 1, 1, 27: *Das Chattis Dacisque fidem.* 3, 3, 170: *Haec est, quae victis parcentia foedera Chattis, Quaeque suum Dacis donat clementia montem.* Theb. 1, 20: *et coniuratos deiectos vertice Dacos.* — *falsi Neronis*] Cfr. 2, 8. — *haustae - - urbes*] Electamentis Vesuvii Herculaneum et Pompeii cum multis pagis obruta sunt a. u. 832., secundo Titi anno, quo casu etiam periit Plinius maior. Cfr. Plin. Epp. 6, 16. et 20. Dio 66, 21. Stat. Silv. 4, 4, 81. Plutarch. de sera num. vind. 42. Rup. (*Les rues de ces villes pavées de laves prouvent que cette éruption n'était pas la première; ce qui explique «post longam seculorum seriem repetitis.»* Burnouf.) Minus concinne Walther cum Edd. ante Pichenam distinxit: *urbes: fecundissima Campaniae ora et urbs* cet. Simplex ablativus, ut haud raro apud Tacitum praecipue omissa praepos. *cum*, est pro *in ora*, et genitivi *fecundissimae Campaniae orae* nimis fuissent ingrati. — *incendiis*] praeter id, quod narratur 3, 71., vehementiore alio sub Tito imperatore a. u. 833. Dio 66, 24. — *pollutae caerimoniae*] incestis Vestalium, de quarum condemnatione v. Suet. Dom. 8. Plin. Epp. 4, 11, 6: de Cornelia, maxima Vestalium, *nescio an innocente, certe tamquam innocente, in illud subterraneum cubiculum demissa* iussu Domitiani, *ut qui illustrari seculum suum eiusmodi exemplo arbitraretur.* Dio 67, 3. Stat. Silv. 1, 1, 35., qui prospectantem Domitianum facit: *an tacita vigilet face Troicus ignis Atque exploratas iam laudet Vesta ministras.* Iuven. 2, 29. 4, 12. — *magna adulteria*] virorum feminarumque illustrium, ut C. 4. *magnae domus.* — *plenum exsiliis mare*] plenae exsulibus insulae maris praecipue Aegaei, desertae plerumque et scopulosae (ut Seriphus et Gyarus), unde *infecti caedibus* exsulum ibi saepe trucidatorum *scopuli.* Rup. — *omissi - honores*] Sic teste Dione 67, 13. Domitianus *ἀπέκτεινεν Ἑρέννιον Σενεκίωνα ὅτι οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐν πολλῷ βίῳ μετὰ τὴν ταμιείαν ᾐτήκει.* — *procurationes*] Cfr. Ann. 4, 15. Procuratores principis fisci reditus exigebant per provincias, quarum nonnullis, ut Iudaeae, erant pro praesidibus. Duebn. Hae autem

cuncta odio et terrore. corrupti in dominos servi, in patronos liberti; et quibus deerat inimicus, per amicos oppressi. (3) non tamen adeo virtutum sterile seculum ut non et bona exempla prodiderit. comitatae profugos liberos matres, secutae maritos in exsilia coniuges; propinqui audentes, constantes generi; contumax etiam adversus tormenta servorum fides; supremae clarorum virorum necessitates; ipsa necessitas fortiter tolerata, et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. praeter multiplices rerum humanarum casus caelo terraque prodigia et fulminum monitus et futurorum praesagia, laeta tristia, ambigua manifesta. nec enim unquam atrocioribus populi Romani cladibus magisve iustis indiciis adprobatum est non esse curae deis securitatem nostram, esse ultionem.

3. *steriles* M. — *comitate* M. — 4. *exilia* M. — 5. *audientes* M, a correctore *obedientes*. Correxit Lipsius. — *constates* M. — 6. *supmae* M. — *necessitates; ipsa necessitas fortiter tolerata* M: *necessitates fortiter toleratae* B. (Vv. *ipsa - - tolerata* seclusit Ritter.) — 7. *pare* M. — 8. *humarum* M. — 9. *tristitia* M. — *unquam* M. — 10. *magis vetustis* M. Correxit Rhenanus. — *adpr.* M: *appr.* B. — 11. *deis*] *de* in versus fine M.

procurationes continuam praebebant occasionem illicitis exactionibus atque omnis generis fraudibus provinciales exspoliandi, semet ditandi. — *interiorem potentiam*] in Palatio penes principem. Dübn. — *agerent verterent*] Manifestum est Tacitum hac iunctura alibi vix obvia atque, ut videtur, ipsius propria imitatum esse frequentem illam apud Livium (3, 27. 10, 34. 33, 13. 38, 15. 18.) formulam *agere ferre*, *agi ferri*, respondentem notae illi Graecorum *ἄγειν καὶ φέρειν*, unde Rhenanus cupidius quam consultius *verterent* mutavit in *ferrent*, cui v. hic locus non est; aptissimus contra Dial. 8: *agunt feruntque cuncta* de spoliationibus incredibilibus; hic vero non de rapinis, sed de actionibus violentis et crudelibus agitur. Sensum hunc statuo: «quaestus causa odio in locupletes ac potentes impulsi et propterea terrorem his omnibus inicientes, primum eos *agebant*, de tranquillo vitae statu demovebant, persecutionibus urgendo inquietabant, deinde eosdem *vertebant*, id est evertebant, pervertebant, perdebant exsilium aut necem iis parando.» Cfr. 12, 45: *ne socius rex, ne Armenia - - verterentur*. Aliter Walther: *agere* interpretatur *alles verhandeln, alles unter Händen haben, alles vermögen*. «Additur,» inquit, «*verterent*, hoc est, male cuncta agerent, agendo cuncta turbarent.» Verum haec iunctura nescio quid luxati habet et neutrius verbi interpretatio mihi quidem satisfacit, quippe quae nimis arbitraria videatur. Ceterum prorsus falsa est Rhenani distinctio servata ab Edd. ante Ryckium, restituta ac defensa etiam a Burnoufio: *agerent verterent cuncta. Odio et terrore corrupti - - servi*, qui pecunia dumtaxat corrumpi solebant et manumissionis promissione, etsi alterum ita explicavit Lipsius: «corrupti odio proprio, terrore a Domitiano.» Adde et Doedericinii interpretationem: «Delatorum praemia hoc *ferebant*, ut avaritiae et irae eorum nihil iam obstaret; nam partim *agebant ferebantque* quidquid cupiebant terrore nominis sui et ultionis minatione, partim *evertebant* totas domos odio suo et criminationibus apud principem.»

3. *supremae - - necessitates*] Cfr. Ann. 13, 1: *Silanus aspera custodia et necessitate extrema ad mortem agitur*, 15, 61: *misit ad Senecam unum ex centurionibus, qui necessitatem ultimam denuntiaret*. H. l. ex seq. membro supple *fortiter toleratae*. Sensus autem: «Clari viri praevidentes sibi, si, ut ait Horatius, *iusti et propositi tenaces* esse perseverarent, necessario moriendum esse, non tamen ideo ad preces indignas aut ad amicorum proditionem decurrerunt, quo exitium vitarent; et ipsa hora fatalis cum advenisset, mortem fortiter tolerarunt.» Incredibile autem est, quot falsis et interpretationibus et coniecturis hic locus vexatus sit; vide modo Walther ac Ruperti. — *antiquorum*] ut Socratis, Phocionis, Demosthenis, Catonis. — *iustis indiciis*] «*Iusta indicia* sunt, quibus nihil deest ad suum complementum, hoc est, certissima, luculenta, manifesta. Ceterum *indicia* non sunt prodigia ante dicta, uti volunt interpretes nonnulli, sed in universum documenta argumenta signa, unde aliquid nescitur.»

(4) Ceterum antequam destinata componam, repetendum videtur qualis status urbis, quae mens exercituum, quis habitus provinciarum, quid in toto terrarum orbe validum, quid aegrum fuerit, ut non modo casus eventusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam causaeque noscantur. finis Neronis ut laetus primo gaudentium impetu fuerat, ita varios motus animorum non modo in urbe apud patres aut populum aut urbanum militem, sed omnes legiones ducesque conciverat, evolgato imperii arcano, posse principem alibi quam Romae fieri. sed patres laeti, usurpata statim libertate licentius ut erga principem novum et absentem; primores equitum proximi gaudio patrum; pars populi integra et magnis domibus adnexa, clientes libertique damnatorum et exsulum in spem erecti: plebs sordida et circo ac theatris sueta, simul

9. *laetius usurpatã statim libertatẽ* M. — 11. *integrã* M. — 12. *exulum* M. — *suetas* M.

Walth. Intellige praesertim de virorum clarorum et proborum vicissitudinibus infaustis ac necibus. Perperam nuper Burnouf et Louandre praetulerunt Cod. Reg. et Rhenani *iudiciis*. — *securitatem*] «vitam liberam a curis et discriminibus ideoque beatam.» Quantopere autem haec sententia, cui similes reperies Ann. 6, 22. et 16, 33., sane acerbior, excruciarit nostros philologos Christianos, vide iam apud Lipsium, et nostra aetate apud Hoffmeister *die Weltanschauung des Tacitus. Essen* 1831. p. 110. Ceterum hic v. *securitatem* minus recte vertit *der Römer Sicherheit*; melius Louandre: *les dieux ne s'occupent pas du bonheur de l'homme, mais du soin de le punir.* Neque vero comprobare possum Duebneri interpretationem: «*securitatem*] per quam patienter ferimus tam indigna fieri.» — *ultionem*] Cfr. Lucanus 4, 807: *Felix Roma quidem civesque habitura beatos, Si libertatis superis tam cura placeret, Quam vindicta placet.* Lips. Nolim tamen cum Lipsio credere Tacitum h. l. imitatorem egisse Lucani. Ceterum v. *securitas* refertur ad omnium civium vitam imperturbatam, *ultio* cum ad singulorum, ut Caligulae, Neronis, Domitiani, iustissimas poenas, tum vero ad calamitates supra significatas, quibus poenas tot scelerum velut universum populum Romanum luisse dicit. Noli autem oblivisci per totam hanc Historiarum curam libentius etiam Tacitum rhetoricis coloribus uti quam in Annalibus provectiore iam aetate compositis.

4. *plerumque fortuiti*] Lipsium philosophia Stoicochristiana, quam sectabatur, eo abripuit, ut proponeret *plerumque haud fortuiti*. Recte refutarunt inanem hanc sententiam Pichena et Walther. Nimirum hoc dicit: «Singuli quidem casus, ut victoriae, clades, mortes, successiones principum, plerumque fortuiti sunt neque ulla eorum certa causa afferri potest: at vero totus rerum progressus atque universus vicissitudinum imperii tenor ad certam rationem causasque revocari potest, id quod veri historici summum est officium.» — *evolgato imperii arcano*] Etenim inde ab Augusti temporibus pro certo crediderant homines nusquam alibi quam Romae, et primum quidem specie senatus, deinde, ut factum erat in Claudio et Nerone, saltem per urbanum militem, id est, per praetorianos, quempiam ad imperium evehi posse: iam vero Galba in Hispania ab legionibus principe creato, apparuit fore, ut postea alii quoque duces idem sequerentur exemplum. (Iam olim in vetere republica iudicabant, *mali exempli esse imperatores legi ab exercitibus et sollemne auspicatorum comitiorum in castra et provincias procul ab legibus magistratibusque ad militarem temeritatem transferri.* Liv. 26, 2. Gronov.) *Imperii* autem *arcana*, ut Ann. 2, 36. et 59., vocat artes imperii certae familiae certove principi servandi, hominum vulgo ignotas atque occultatas. — *integra*] sincera et lascivia temporum non corrupta. Lips. — *magnis domibus adnexa*] varias per necessitudines, ut puta, per clientelas, per procurationes redituum ac latifundiorum, per rem etiam fenebrem; hi autem opponuntur *plebi sordidae*. — *in spem erecti*]

deterrimi servorum, aut qui adesis bonis per dedecus Neronis alebantur, maesti et rumorum avidi. (5) miles urbanus longo Caesarum sacramento inbutus, et ad destituendum Neronem arte magis et inpulsu quam suo ingenio traductus, postquam neque dari donativum sub nomine Galbae promissum, neque magnis meritis ac praemiis eundem in pace quem in bello locum, praeventamque gratiam intellegit apud principem a legionibus factum, pronus ad novas res, scelere insuper Nymphidii Sabini praefecti imperium sibi molientis agitatur. et Nymphidius quidem in ipso conatu oppressus: sed quamvis capite defectionis ablato, manebat plerisque militum conscientia, nec deerant sermones senium atque avaritiam Galbae increpantium. laudata olim et militari fama celebrata severitas

2. *maesti* M. — 3. *inb.* M: *imb.* B. — *inp.* M: *imp.* B. — 4. Habet *donativum* M, non *donativom* Bachii. — 6. *intellegit* M: *intelligit* B. — 9. *sed*] *et* M. Correxit Rhenanus. — 10. *consocentia* M.

quippe qui, patronis damnatis vel in exsilium pulsis, sportulis reliquisque clientelae commodis adhuc caruissent; hi tunc spem conceperunt fore, ut exsulibus atque necatorum heredibus bona olim publicata restituerentur, quapropter ipsi quoque priores clientelarum fructus recuperarent.

5. *arte magis et inpulsu*] ἓν διὰ δυοῖν pro *artificioso impulsu*, quod Tacitus dicere noluit nec potuit. Roth. Secus mihi videtur. *Ars* spectat ad dolum, quo decipiebantur, *impulsus* ad vim, qua per exemplorum ceterorum subito abrepti sunt. Walth. — *donativum*] Plut. Galba 2: *Νυμφίδιος δωρεὰν ὑπέσχετο κατ' ἄνδρα τοῖς αὐλικοῖς καὶ στρατηγικοῖς προσαγορευομένοις δραχμὰς ἑπτακισχιλίας πεντακοσίας, τοῖς δ' ἐκτὸς στρατευομένοις πεντήκοντα καὶ διακοσίας ἐπὶ χιλίαις.* — *Nymphidii S. praefecti*] praetorio cum Tigellino. Hic primum commentus erat, Neronem meditari fugam in Aegyptum, et praetorianos grandi *donativo sub nomine Galbae promisso* perpulerat, ut eum imperatorem salutarent. Deinde imperium ipse sibi molitus, sed a militibus obtruncatus est. Suet. Galb. 11. Ibid. 16: *cum in verba eius iurantibus donativum grandius solito praepositi pronuntiassent* cet. Dio 64, 2. Plutarch. Galb. 8., qui lepida nonnulla de homine perverso narrat, velut C. 9: *οὐκ ἔφευγε Γαΐου Καίσαρος υἱὸς λέγεσθαι τοῦ μετὰ Τιβέριον ἄρξαντος· - - αὐτοῦ μόνου τὴν Νέρωνος ἐποιεῖτο κατάλυσιν, ἄθλα δ' αὐτῆς οὐ νομίζων ἱκανὰ καρποῦσθαι τὰς τιμὰς καὶ τὰ χρήματα καὶ τῷ Σπόρῳ τῷ Νέρωνος συγκαθεύδειν, ὃν εὐθὺς ἀπὸ τῆς πυρᾶς ἔτι καιομένου τοῦ νεκροῦ μεταπεμψάμενος ἐκεῖνος ἐν γαμετῆς εἶχε τάξει καὶ Ποππαίαν προσηγόρευσεν, ἐπὶ τὴν διαδοχὴν παρεδύετο τῆς ἡγεμονίας.* — *praeventam*] occupatam iam ab iis militibus, qui Galbam in Hispania imperatorem crearant. — *agitatur*] «Malim *agitatus*; non enim cum maxime fiebat illud, sed iam ante adventum Galbae factum erat.» I. Fr. Gronov. «Factum erat; sed etiamtunc miles urbanus ex illo motu agitabatur (*war noch in unruhiger Bewegung davon*) et supererant Nymphidii socii. Cfr. C. seq.» Walth. — *sed quamvis*] Bachius restituit M. *et quamvis*, haud animadvertens, quam inconcinne ita haec duo membra componerentur: *et Nymphidius* cet. - - *et quamvis* cet. — *conscientia*] Acidalius vult *constantia*. Speciosa, sed non necessaria coniectura. Conscientia male facti acerrimus stimulus ad odium et res novas moliendas. Ern. — *senium*] Plut. Galb. 8: *ἦν γὰρ ἐτῶν τριῶν καὶ ἑβδομήκοντα.* — *avaritiam*] Dio 64, 2: *χρήματά γε ἀπληστως, ἅτε καὶ πολλῶν δεόμενος, ἤθροιζε καὶ ἀπ' αὐτῶν ἐλάχιστα ἀνήλισκεν ὥστε μηδὲ δραχμὰς ἔστιν οἷς, ἀλλ' ὀβολοὺς χαρίζεσθαι.* Suet. G. 6. 12. — *verebantur*] simplex pro composito *reverebantur*, quod sine causa substituendum censebant Pichena et Acidalius. (Doederlein Syn. 11. p. 185: «ita venerabantur, ut timerent.») — *pro re publica*] «quae populi Romani principem valde deceret.» Optime explicat Plutarchus l. l. Non est,

eius angebat aspernantes veterem disciplinam, atque ita quattuordecim annis a Nerone adsuefactos, ut haud minus vitia principum amarent quam olim virtutes verebantur. accessit Galbae vox pro re publica honesta, ipsi anceps, legi a se militem, non emi. nec enim ad hanc formam cetera erant. (6) invalidum senem Titus Vinius et Cornelius Laco, alter deterrimus mortalium, alter ignavissimus, odio flagitiorum oneratum contemptu inertiae destruebant. tardum Galbae iter et cruentum, interfectis Cingonio Varrone consule designato et Petronio Turpiliano consulari: ille ut Nymphidii socius, hic ut dux Neronis, inauditi atque indefensi tamquam innocentes perierant. introitus in urbem trucidatis tot milibus inermium militum infaustus omine, atque ipsis etiam qui occiderant formi-

1. *angebat a* (in versus fine) *aspernantes* M. — 2. *ads.* M: *ass.* B. — 5. *Titus* omnibus litteris M. — 8. *ciconio barrone* M. E Vatic. correxit Lipsius. — 9. *nimphydi* M. — 11. *homine* M.

ut vertit Louandre *pour la république*, pro vetere re publica Romana, quo sensu is accepisse videtur. — *legi a se*] Plutarch. G. 18: *ἀφῆκε φωνὴν ἡγεμόνι μεγάλῳ πρέπουσαν εἰπὼν εἰωθέναι καταλέγειν στρατιώτας, οὐκ ἀγοράζειν.* Suet. G. 16. Dio 64, 3. — *cetera*] ceteri Galbae mores, eiusque senium, immo et tempora ipsa et militum animus, non congruebant cum severitate prodita illa tam magnifica voce.

6. *T. Vinius*] Vide imprimis Cap. 48. Plut. Galba 12: *ἦν δὲ Οὐίνιος ἀργυρίου μὲν ἐσχάτως καὶ παρ' ὁντινοῦν ἥττων, ἔνοχος δὲ καὶ τοῖς περὶ γυναῖκας ἁμαρτήμασιν.* Suet. G. 14: *Vinius -- cupiditatis immensae.* — *Cornelius Laco*] Cap. 46. Suet. l. l.: *Laco -- arrogantia socordiaque intolerabilis.* — *oneratum -- destruebant*] his vitiis populari fama ex amicis in ipsum ut consentientem translatis perverterant. Duebn. Sic Ann. 14, 43: *auctoritatem senatus destruere.* — *Galbae iter*] ex Hispania Tarraconensi sive citeriore post octavum administrationis annum. Plut. G. 4. — *Cingonio Varrone*] qui Nymphidio imperium sibi molienti orationem ad praetorianos composuerat. Plut. G. 14 et 15. — *Petronio Turpiliano*] consule a. 814. Cfr. Ann. 14, 39. 15, 72. Plut. G. 15. eum vocat *γέροντα γυμνὸν καὶ ἄνοπλον.* — *dux Neronis*] in Britannia. Cfr. Ann. 14, 39 et 15, 72: *Nero triumphale decus Petronio Turpiliano -- tribuit.* — *tamquam innocentes*] quia non a iudicibus damnati neque culpae convicti erant, id quod Galbae invidiam concitavit. Cfr. etiam locum Plinii Epp. 4, 11. de Cornelia Vestali ad C. 2. vv. *pollutae caerimoniae* allatum. Ac Turpilianus quidem teste Plut. G. 17. occisus est, *ὅτι μὴ προεδίδου μηδ' ἐμίσει τὸν ἡγεμόνα* (Neronem) *τοιοῦτον ὄντα, ἄλλα δὲ μηδὲ ἓν μέγα συναδικήσας.* — *trucidatis tot milibus*] Cfr. C. 37. Suet. G. 12: *ut primum urbem introiit --, classiarios -- non modo immisso equite dissipavit, sed decimavit etiam.* Plut. G. 15: *Ἐπεὶ δὲ προσιὼν ἀπεῖχε τῆς πόλεως περὶ πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους, ἐνετύγχανεν ἀκοσμίᾳ καὶ θορύβῳ τῶν ἐρετῶν τὴν ὁδὸν κατεχόντων καὶ περικεχυμένων πανταχόθεν. Οὗτοι δ' ἦσαν, οὓς εἰς ἓν τάγμα ὁ Νέρων συλλοχίσας ἀπέφηνε στρατιώτας· καὶ τότε παρόντος ἐκβεβαιώσασθαι τὴν στρατείαν οὔτ' ὀφθῆναι τοῖς ἀπαντῶσιν οὔτ' ἀκουσθῆναι παρίεσαν τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλ' ἐθορύβουν βοῇ σημεῖα τῷ τάγματι καὶ χώραν αἰτοῦντες· -- ἐνίων δὲ καὶ τὰς μαχαίρας σπασάντων ἐκέλευε τοὺς ἱππεῖς ἐμβαλεῖν αὐτοῖς ὁ Γάλβας· ὑπέστη δ' οὐδεὶς ἐκείνων, ἀλλ' οἱ μὲν εὐθὺς ἀνατραπέντες, οἱ δὲ φεύγοντες διεφθάρησαν οὐ χρηστὸν οὐδ' αἴσιον ποιοῦντες τῷ Γάλβᾳ τὸν οἰωνὸν εἰσιόντι διὰ πολλοῦ φόνου καὶ νεκρῶν τοσούτων εἰς τὴν πόλιν.* (Hoc prorsus ut apud Tacitum.) Dio 64, 3: *ἀπήντησαν αὐτῷ οἱ δορυφόροι* (deberet esse *οἱ ἐρέται*· vide Reimarum:) *τοῦ Νέρωνος -- ἐφῆκε σφίσι τὸ στράτευμα. καὶ οἱ μὲν παραχρῆμα ἐς ἑπτακισχιλίους ἀπέθανον, οἱ δὲ καὶ μετὰ τοῦτο δεκατευ-*

dolosus. inducta legione Hispana, remanente ea quam e classe Nero conscripserat, plena urbs exercitu insolito. multi ad hoc numeri e Germania ac Britannia et Illyrico, quos idem Nero electos praemissosque ad claustra Caspiarum et bellum quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis coeptis revocaverat: ingens novis rebus materia, ut non in unum aliquem prono favore, ita audenti parata. (7) forte congruerat ut Clodii Macri et Fonteii Capitonis caedes nuntiarentur. Macrum in Africa haud dubie turbantem Trebonius Garutianus procurator iussu Galbae, Capitonem in Germania, cum similia coeptaret, Cornelius Aquinus et Fabius Valens legati legionum interfecerant, antequam iuberentur. fuere qui crederent Capitonem ut avaritia et libidine foedum ac maculosum, ita cogitatione rerum novarum abstinuisse; sed a legatis bellum suadentibus, postquam inpellere nequiverint, crimen ac dolum ultro compositum; et

1. *legiones* M. — 3. *brittannia* M. — *illirico* M. — 5. *caepti* M. — 6. *audienti* M. — 7. *fontei* M. — 8. Habet *Garutianus* M, non *Garucianus* Edd. ante B. — 9. *caept.* M. — 11. *faedum* M. — 13. *inp.* M: *imp.* B.

θέντες. — *legione Hispana*] sexta. Cfr. 5, 16: *principem Galbam sextae legionis auctoritate factum.* Non multo post in Hispaniam remissa (3, 44.), inde contra Civilem accita. (4, 68.) — *e classe*] 2, 42: *prima Adiutrix*; 2, 67: *prima Classicorum*; integro ergo nomine *prima Adiutrix Classicorum.* Nihil autem haec habuit commune cum ἐρέταις supra memoratis, quos trucidari iussit Galba. Horum qui caedem evaserant, postea demum Otho *in numerum legionis composuit.* C. 87. De tota hac re accurate disseruit Pfitzner in Bergk und Caesar *Zeitschrift* 1846. I. p. 14., cuius expositionem dabimus in Excursu ad h. l. — *numeri*] Hoc est, cohortes, manipuli, vexilla, turmae; quicunque non conscripti in iustam legionem. Dukbn. Sic Agr. 18: *sparsi per provinciam numeri.* Suet. Vesp. 6. — *Caspiarum*] Suet. Ner. 19., ubi ut vulgo vocantur *Caspiae portae* (Plin. 5, 27. 6, 14.), *αἱ Κάσπιαι πύλαι*, unica via, quae ex Asiae occidentalis parte Septentrionem versus sita ducebat in Persidem orientalem et Indiam; hinc Dionysio Perieg. 1064: κληῖδες γαίης Ἀσιήτιδος. Forbiger Geographie II. p. 47. — *in Albanos*] Suet. l. l.: *Parabat et ad Caspias portas expeditionem, conscripta ex Italicis senum pedum tironibus nova legione, quam magni Alexandri phalangem appellabat.* — *Vindicis*] C. Iulius Vindex, qui Galliam pro praetore obtinebat, proximo superiore anno a Nerone desciverat, non sibi sed Galbae principatum paraturus. Plut. G. 4: ὁ Οὐίνδιξ ἔγραψε τῷ Γάλβᾳ παρακαλῶν ἀναδέξασθαι τὴν ἡγεμονίαν. Facile superatus ad Vesontionem *(Besançon)* a Verginio Rufo, qui Germaniae praeerat, manum sibi intulit. Dio 63, 22. Suet. Ner. 40. Plut. G. 4. et 6.

7. *Clodii Macri*] qui legatus in Africa naves frumentarias retinebat, ut annonae inopia urbem in suam potestatem redigeret, cuius culpae certe insimulabatur a Nymphidio. Plut. G. 13. collato item C. 6: ὁ Κλώδιος ἐν ἁρπαγαῖς πραγμάτων γεγονὼς καὶ φόνοις ἀνδρῶν δι' ὠμότητα καὶ πλεονεξίαν δῆλος ἦν. — *Capitonis*] qui consul fuerat a. 820. Cfr. de eo C. 58. Plut. G. 15. Dio 64, 2. — *foedum ac maculosum*] Cfr. infra C. 52: *sordem et avaritiam Fonteii Capitonis.* «Nomina adiectiva h. l. non ita separanda sunt, ut prius ad *avaritiam*, alterum ad *libidinem* pertineat, sed utrumque eodem iure de avaro et libidinoso dicitur. *Maculosus* Tacito est Graecum *στιγματίας* translata significatione, designatque eum, qui flagitiis manifestis ac praecipue infami libidini obnoxius tenetur. Igitur Caecina Valentem Hist. 2, 30. inridet ut *foedum ac maculosum*, et idem Valens 1, 66. stupra et adulteria sectatus dicitur. Cfr. 3, 41. L. Vitellius 3, 38: *omni dedecore maculosus*, 3. 77. autem *infamis* sive libidine pessumdatus appellatur. Quamobrem cum Cilices Cossutianum Capitonem deferunt Ann. 13, 33: *maculosum foedumque, et idem ius audaciae in provincia ratum, quod in urbe exercuerat*, postremis verbis indicatur eundem

Galbam mobilitate ingenii, an ne altius scrutaretur, quoquo modo acta, quia mutari non poterant, comprobasse. ceterum utraque caedes sinistre accepta; et inviso semel principe seu bene seu male facta premunt. iam adferebant venalia cuncta praepotentes liberti; servorum manus subitis avidae et tamquam apud senem festinantes; eademque novae aulae mala aeque gravia, non aeque excusata. ipsa aetas Galbae inrisui ac fastidio erat adsuetis iuventae Neronis et imperatores forma ac decore corporis, ut est mos volgi, comparantibus. (8) et hic quidem Romae, tamquam in tanta multitudine, habitus animorum fuit. e provinciis Hispaniae praeerat Cluvius Rufus, vir facundus et pacis artibus, bellis inexpertus. Galliae, super memoriam Vindicis, obligatae recenti dono Romanae civitatis et in

3. *principi* M. Emendatum in Guelf. Spir. — *p̄munt* M., sed syllaba *munt* clare legi nequit: videtur prope *minuit*. Emendatum in pr. Bud. et a Puteolano. (Falsissimam lectionem *principi* - - *praeminuit* (hoc ex Reg. corr. Bud. Spir.) recepere Walther et Bach.) — 4. *adf.* M: *aff.* B. — 6. *inr.* M: *irr.* B. — 7. *ads.* M: *ass.* B. — 9. *fit* M, non *sit*, ut visum est Iac. Gronovio. — 11. *dono*] *domino* M in rasura totidem (VI.) litterarum, atque ita Guelf. Spir. et, quod incredibile videtur, Bach.

aliis quoque flagitiis coopertum fuisse.» Ritter. — *dolum*] quem eius caedes secuta est. — *inviso semel principe*] Fuere qui imperite mallent accusativos, quos ut nimis vulgares devitavit Tacitus. Est: «ubi invisus semel est princeps, eum seu bene cet.» *Premunt* autem absolute, ut Ann. 3, 67: *non temperante Tiberio*, *quin premeret voce*, scil. eum, Silanum. — (Monstrum lectionis *principi* - - *praeminuit* Bachius sic exponit: *Utraque caedes sinistre accepta eademque caedes praeminuit ea, quae ab inviso semel principe sive bene sive male gesta sunt.*) — *afferebant*] quasi in mercatum. Vulgare v. *offerebant* Agr. non debebat recipere Ryckius. — *liberti*] ex Hispania Romam adventantes. Duebn. — *subitis*] ad subita, subito ei ex insperato allata. Id. — *forma ac decore*] ἓν διὰ δυοῖν pro *forma decente, pulchritudine*. In duo vv. divisit, ut solet, quo lector huic notioni paullo diutius inhaereret. Ac re vera Neronem pulcherrimum fuisse monstrant eius effigies et nummi. V. Mongez *Icon. rom.* II. p. 219.

8. *tamquam in tanta multitudine*] «quemadmodum aliter fieri nequibat, quam ut in urbe innumerabili hominum multitudine referta multi semper sermones variaque iudicia de Galba eiusque familiaribus fierent.» Dictum est, ut illud Horatii Sat. 1, 6, 79: *In magno ut populo*. Ac prorsus similiter Plut. G. 26. in describenda varietate affectuum multitudinis urbanae erga Galbam vel adversus eundem; *οἷα δ' ἐν πλήθει τοσούτῳ*. (Aliter quidem Walther et Bachius: «quatenus in tanta multitudine animorum habitus intelligi poterat.» Sed hoc potius significare voluit: «immensi ponderis fuisse ad Galbae interitum accelerandum tantae multitudinis fastidium odiumque adversus eum.») — *Cluvius Rufus*] scriptor historicus *facundus*, qui res Neronis, Galbae, Othonis, Vitellii tradidit. Cfr. Ann. 13, 20. 14, 2. Hist. 3, 65. 4, 43. cet. Plin. Epp. 9, 19. Consul suffectus fuit sub Claudio a. 798. — *pacis artibus*] Est ablativus qualitatis, ad quos olim supplebant *ὤν*, praeditus, instructus, abundans; sic Ann. 1, 4.: *Tiberium vetere superbia*. 1, 19: *Blaesus multa dicendi arte*. 1, 27: *is ante alios aetate et gloria belli*. Et sic frequenter; cfr. vel Ruperti Indicem III. p. 800. Alii per zeugma sane durius ex v. *inexpertus* elici iubent *expertus*. — *bellis*] Male Bud. *belli*. «*Bellis inexpertus* est, qui nullas res bello gessit, quibus scientia militaris cognosceretur; *belli inexpertus*, qui bellum nunquam vidit.» Ern. et Oberl. Sic H. 2, 75: *legiones civili bello inexpertae*. — *memoriam Vindicis*] cuius illustris sui popularis interitum lugebant. Is autem Galbae imperium obtulerat (Dio 63, 25.); quocirca, qui eius partes amplexi erant, ipsi quoque illi, cum principatum adeptus erat, favebant. («*Les Gaulois qui avaient combattu sous Vindex avaient en quelque sorte donné des gages à la cause de Galba, et ce souvenir semblait lui répondre de leur fidélité.*» Burnouf.) — *Romanae civitatis*] Plut. G. 18: *Ἐκ δὲ τούτου καὶ τὰ μετρι-*

posterum tributi levamento. proximae tamen Germanis exercitibus Galliarum civitates non eodem honore habitae, quaedam etiam finibus ademptis, pari dolore commoda aliena ac suas iniurias metiebantur. Germani exercitus, quod periculosissimum in tantis viribus, solliciti et irati, superbia recentis victoriae, et metu tamquam alias partes fovissent. tarde a Nerone desciverant; nec statim pro Galba Verginius. an imperare voluisset, dubium: delatum ei a milite imperium conveniebat. Fonteium Capitonem occisum etiam qui queri non poterant, tamen indignabantur. dux deerat, abducto Verginio per simulationem amicitiae; quem non remitti atque etiam reum esse tamquam suum crimen accipiebant. (9) superior exercitus legatum Hordeonium Flaccum spernebat, senecta ac debilitate pedum invalidum, sine constantia, sine auctoritate, ne quieto quidem milite regimen: adeo furentes infirmitate retinentis ultro accendebantur. inferioris Germaniae legiones diutius sine consulari fuere, donec missu Galbae A. Vitellius aderat, censoris Vitellii ac ter consulis

1. *proxime* M. — Habet *Germanis* M, non *Romanis* Harl. Ies. pr. Guelf. Spir. Put. Walther, Bach. — 3. *sua* M. — 5. *metus* M, quod recepit Bach. — *tāquam* ubique M, *tanquam* B. — 6. *uergenius* M. — 7. *noluisset* M. — 9. *uergenio* M. — 15. *A.* M: *Aulus* B.

ως πραττόμενα διαβολὴν εἶχεν, ὡς τὰ πρὸς τοὺς Γαλάτας Οὐίνδικι συναραμένους· ἐδόκουν γὰρ οὐ φιλανθρωπίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ὠνούμενοι παρὰ Οὐινίου τυγχάνειν ἀνέσεώς τε δασμῶν καὶ πολιτείας. Primores Galliae prius id ius acceperant. Cfr. Ann. 11, 23. Iam promiscue datum est. Walth. — *tributi*] quartae eius partis. Cfr. C. 51. — *Germanis*] His *proximas Galliarum civitates*, nominatim *Treveros ac Lingones, damno finium perculerat* (C. 53.) Galba, id est, partem finium vicinis attribuerat, unde accisi earum civitatum erant reditus publici. Sed cur ita multatae sunt? Propterea quod *pars Galliarum, quae Rhenum accolit*, Verginii Rufi et legionum Germanicarum *partes secuta erat*. Cfr. C. 51. (Male autem errorem *Romanis* praetulere Walther, Bach, Ruperti.) — *solliciti et irati*] Suet. Galb. 16: *fremebat superioris Germaniae exercitus fraudari se praemiis navatae adversus Gallos et Vindicem operae*. Plut. G. 22. Dio 64, 4. — *alias partes*] Verginii, de quo praestantissimo viro lege Plin. Epp. 2, 1: *Verginius laudatus est a consule Cornelio Tacito; nam hic supremus felicitati eius cumulus accessit, laudator eloquentissimus*. 6, 10: *Mandaverat caveratque, ut divinum illud et immortale factum versibus inscriberetur: Hic situs est Rufus, pulso qui Vindice quondam Imperium adseruit non sibi, sed patriae.* Cfr. Hist. 2, 68. Dio 64, 4: *Ὁ Ῥοῦφος πρὸς Γάλβαν ἦλθε· καὶ παρὰ μὲν ἐκείνου οὐδὲν ὅ τι ἄξιον εἰπεῖν εὕρατο, εἰ μή τις αὐτὸ τοῦτ' ἐκλογίσαιτο, ὅτι πολλάκις αὐτοκράτωρ ὀνομασθεὶς ἔζησε.* Plut. G. 10: *ὁ Οὐεργίνιος παραδοὺς ἐκείνῳ τὴν δύναμιν αὐτὸς ἀπήντησε τῷ Γάλβᾳ πρόσω χωροῦντι καὶ συνανέστρεψεν οὔτ' ὀργῆς οὔτε τιμῆς ἐπιδήλου τυγχάνων.* *Reum* autem eum factum esse suspicio videtur fuisse militum, quippe qui saltem scirent Galbam ei non fidere, vel, ut ait Plut. G. 22., indignabantur, quod esset *ἀπερριμμένος ἀτίμως*.

9. *debilitate pedum invalidum*] podagricum. Plut. 18: *τὸν Φλάκκον ὑπὸ συντόνου ποδάγρας ἀδύνατον ὄντα τῷ σώματι καὶ πραγμάτων ἄπειρον ἐν οὐδενὶ λόγῳ τὸ παράπαν ἐποιοῦντο.* — *ne quieto*] Etiam ante res sub interitum Neronis motas, superioris Germaniae exercitus regi coërcerique haud potuerat. — *adeo*] h. l. insolentius dicitur pro *multo magis*, sicut alibi pro *multo minus*, infra 3, 64: *ne prosperis quidem par: adeo recentibus debilitatus*. Sed et pro *multo magis* est A. 3, 34. 6, 15., ubi iunctum negationi est pro *nedum*; verumtamen per se est *multo magis*: ne

filius: id satis videbatur. in Britannico exercitu nihil irarum: non sane aliae legiones per omnes civilium bellorum motus innocentius egerunt, seu quia procul et Oceano divisae, seu crebris expeditionibus doctae hostem potius odisse. quies et Illyrico, quamquam excitae a Nerone legiones, dum in Italia cunctantur, Verginium legationibus adissent. sed longis spatiis discreti exercitus, quod saluberrimum est ad continendam militarem fidem, nec vitiis nec viribus miscebantur. (10) Oriens adhuc inmotus. Suriam et quattuor legiones obtinebat Licinius Mucianus, vir secundis adversisque iuxta famosus. insignes amicitias iuvenis ambitiose coluerat; mox attritis opibus, lubrico statu, suspecta etiam Claudii iracundia, in secretum Asiae repositus tam prope ab exsule fuit quam postea a principe. luxuria, industria, comitate, adrogantia, malis bonisque artibus mixtus. nimiae voluptates, cum vacaret: quotiens expedierat, magnae virtutes. palam laudares: secreta male audiebant. sed apud subiectos, apud proximos, apud collegas variis illecebris potens; et cui expeditius fuerit tradere imperium quam obtinere. bellum Iudaicum Fla-

1. *brittannico* M. — 2. *omne* M. — 4. *excite* M. — 8. *inm.* M: *imm.* B. — *syriam* M. — 10. *atteritis* M. — 11. *asyae* M. — *exule* M. — 16. *iudaei cum* M.

tecta quidem urbis, adeo publicum consilium nunquam adiit. Ern. Adde 4, 80: *aequalium quoque, adeo superiorum intolerantis.* Cfr. omnino Hand Turs. I. p. 154. — *sine consulari*] post occisum Fonteium Capitonem. — *censoris Vitellii*] Lucii. — *id satis videbatur*] «si consularis filius pro consulari mitteretur, id huic exercitui sufficere debere iudicabat Galba,» qui si voluisset, facile tot e consularibus quempiam mittere potuisset; scilicet maiorem honorem militibus ab se alienatis tribuere nolebat. (Lipsius et Burnouf praeeunte quidem Dione 64, 4. explicant: satis id visum esse militibus; sed imperfectum magis favet priori interpretationi.) — *doctae*] assuetae, ut A. 1, 16: *doctus miscere coetus.* — *nec vitiis*] Nec vitia sua inter se veluti per contagionem communicare, nec se coniungere et vires suas mutuo augere poterant. Ern.

10. *Licinius Mucianus*] integro nomine M. Licinius Crassus Mucianus. Grut. 32, 6. — *suspecta*] quam, etsi haud proruperat, tamen timebat Mucianus ideoque libentissime in Asiam secessit. — *secretum Asiae*] In Lyciam, ut opinor, specie legationis. Colligo e Plinii 12, 1, 5: *Licinius Mucianus ter consul et nuper provinciae eius* (Lyciae) *legatus.* — *repositus*] Quod Acidalius malebat *sepositus* h. l. *σιγματισμὸν* efficeret admodum ingratum. Et, quod malus etiam est, non eundem praeberet sensum, «procul a negotiis ac necessitudinibus *(Verbindungen)* urbanis amotus in Asiam, ubi turbare nihil posset», qui sensus h. l. aptissimus est. Contra, ut recte animadvertit Ritter, *seponere* Tacito est «occultare et quasi in custodiam tradere.» Mox C. 13: *Othonem in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit.* C. 88: *Sepositus - - Dolabella in coloniam Aquinatem.* Ann. 4, 44: *sororis nepotem seposuit Augustus in civitatem Massiliensem.* — *postea a principe*] De qua re multis in libro secundo. Duebn. — *expedierat*] *Expedire* hic significat in expeditionem sive ad bellum proficisci, ut infra C. 88. et 15, 15. Ern. Hanc autem veram esse interpretationem demonstrat oppositum *vacaret*, pleno ubi otio frueretur. Alii minus recte illud exponunt, «quoties ei conduxerat, profuerat,» ut Louandre: *mais il avait, au besoin, de grandes vertus.* — *palam*] quasi *τὰ ἀναφάνδην*, in iis, quae palam agebat. Duebn. — *laudares*] «*ἐπῄνεις ἄν*, tunc cum vivebat, laudasses,» ut recentiores scripsissent. — *secreta*] ut 2, 1. *occulta, τὰ ἀπόῤῥητα.* Id. Refertur potissimum ad libidines naturae contrarias. — *collegas*] Intellige Iudaeae, Cappadociae, Aegypti, omnium finitimarum provinciarum

vius Vespasianus (ducem eum Nero delegerat) tribus legionibus administrabat. nec Vespasiano adversus Galbam votum aut animus: quippe Titum filium ad venerationem cultumque eius miserat, ut suo loco memorabimus. occulta fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque eius imperium post fortunam credidimus. (11) Aegyptum copiasque, quibus coërceretur, iam inde a divo Augusto equites Romani obtinent loco regum: ita visum expedire, provinciam aditu difficilem, annonae fecundam, superstitione ac lascivia discordem et mobilem, insciam legum, ignaram magistratuum, domi retinere. regebat tum Tiberius Alexander, eiusdem nationis. Africa ac legiones in ea, interfecto Clodio Macro, contenta qualicunque principe post experimentum domini minoris.

1. *ãministrabat* M. — 4. *fati* M: *lege fati* cum Guelf. et Puteol. B. — 5. *egiptum* M. — 7. *difficile* M. — 8. Habet *fecundam* M, non Ernestii *secundam*. — 9. *ignara* M.

praesides, ut Agr. 9. Bach. — *votum*] ut oppresso Galba, ipse principatu potiretur; nec alioquin ab eo alienatus erat. — *suo loco*] 2, 1. — *occulta fati*] «*τὰ κρυπτὰ τῆς εἱμαρμένης*, arcanam quandam fuisse fati necessitatem.» Arbitrarium est supplementum *lege fati*. — *ostentis*] 2, 78. 4, 81. Dio 66, 1.

11. *coërceretur*] Ernestius malebat *coërcetur*, sed illud est: *quibus coërceri debebat*. — *a divo Augusto*] Ann. 2, 59: *Augustus inter alia dominationis arcana, vetitis nisi permissu ingredi senatoribus aut equitibus illustribus Romanis, Aegyptum seposuit*. (Equites igitur inferioris gradus negotiandi causa in Aegyptum proficisci poterant.) — *loco regum*] est: «iique tantum dignitatis habent, ut nihil prope nisi nomen regium desit.» Ern. Optimus interpres est Strabo 17, 12. p. 797: *Ἐπαρχία νῦν ἐστι, φόρους μὲν τελοῦσα ἀξιολόγους, ὑπὸ σωφρόνων δὲ ἀνδρῶν διοικουμένη τῶν πεμπομένων ἐπάρχων ἀεί. Ὁ μὲν οὖν πεμφθεὶς τὴν τοῦ βασιλέως τάξιν ἔχει·* id est, eam arbitratu suo aeque regit, ac si rex esset, nulli nisi principi actorum suorum rationem redditurus. Ac propter hoc ipsum repetundarum rei ex Aegypto nusquam memorantur inter tot reos ex provinciis senatus. (Ruperti vv. *loco regum* simpliciter exponit «pro regibus, qui olim ibi regnarant.») — *fecundam*] Ernestii *secundam* merus operarum error videtur: certe ipse nihil de hac lectione dicit (nisi quod in Ind. bis affert *annonae secunda*), et Iac. Gronovius rectam exhibet. Neque vero, uti voluerunt lect. *secundam* fautores, significare posset *günstig für Kornsperre*. — Quoniam Italia iam incolis nimium referta erat atque propter locupletum villas immensas agriculturam negligens frumentis ex Aegypto praesertim importandis indigebat, ante omnia hoc administrationis genere cavendum erat, ne unquam commeatus ex Aegypto a seditioso praeside intercluderetur. Iustinus 2, 1: *solum Aegypti ita fecundum, ut alimentorum nulla terra feracior fuerit*. — *lascivia*] Iuven. 15, 45: *luxuria, quantum ipse notavi, Barbara famoso non cedit turba Canopo*. — *mobilem*] Vopisc. in Saturnino 8: *Aegyptum -- totam didici, levem, pendulam et ad omnia famae momenta volitantem*. — *ignaram magistratuum*] «quae non facile proconsulibus obedisset eam ex veteris rei publicae more et Romanis ex legibus, quas incolae haud norant, administrantibus.» — *domi retinere*] per Caesaris procuratores administrare. (Sibi et principibus successoribus peculiarem servare. Dubn.) Minus recte Brotierius vv. *domi retinere* interpretatur: «ut nihil externum cogitaret nullaque esset novarum rerum cupido.» — *Tiberius Alexander*] Eum hunc illum puto, qui in castris et gratia Corbulonis A. 15, 28. Qui et Iudaeae procurator apud Iosephum 20, 5. Pater eius, item Tiberius Alexander, qui alabarches Alexandriae et frater Philonis Iudaei. Lips. Dicitur *eiusdem nationis*, quia in Aegypto natus erat ex familia Iudaica illa quidem, sed quae Alexandriae sedes fortunarum haberet, ceterum dudum civitate Romana donata et equestrem ordinem adepta. Ern. Cfr. Hist. 2, 74. 79. — *ac legiones in ea*] Haec vv. secundum su-

duae Mauritaniae, Raetia, Noricum, Thracia et quae aliae procuratoribus cohibentur, ut cuique exercitui vicinae, ita in favorem aut odium contactu valentiorum agebantur. inermes provinciae atque ipsa in primis Italia, cuicunque servitio exposita, in pretium belli cessurae erant. hic fuit rerum Romanarum status, cum Servius Galba iterum Titus Vinius consules inchoavere annum sibi ultimum, rei publicae prope supremum.

(12) Paucis post Kalendas Ianuarias diebus Pompeii Propinqui procuratoris e Belgica litterae adferuntur, superioris Germaniae legiones

1. *retia* M. — 2. *faborem* M. — 3. Habet *provinciae* M, non, ut narrat Victorius, *provintiae*. — 4. *cuicũque* M. — Habet *exposita* M, non *expositae* Reg. Spir. Edd. Lipsii posteriores, Pich. et cett. ante Ern. — *p̃tium* M. — *cessura* M. Correctum in Guelf. aliisque. — 5. Habet *Servius* et *Titus* omnibus litteris M. — 7. *supm̃um* M. — 8. *Kl.* cum lin. transversa in litt. *l* M, *calendas* B. — *pompei* M. — 9. *adf.* M : *aff.* B.

spicionem ab Ernestio motam, quia una dumtaxat tunc fuerit in Africa legio III. Aug., seclusa a Rittero ac Duebnero recte ita defendit Pfitzner l. l. p. 18: « *Clodius Macer veranstaltete zu eignem Vortheil Aushebungen* (Hist. 2, 97: *in Africa legio cohortesque delectae a Clodio Macro, mox a Galba dimissae*). *Als Vitellius die von Galba entlassene Legion des Clodius Macer wieder zum Kriegsdienste einberief, bildete er nur Cohorten aus derselben. Daher kann zu der Zeit, von welcher Tacitus spricht, immerhin eine zweite Legion in Afrika bestanden haben.*» Atque rem conficiunt Clodii Macri nummi, in quorum uno: L. CLODI. MACRI. S. C. (Victoriae effigies.) in parte aversa: LIB. AVG. LEG. III. (Aquila legionis inter duo signa militaria.); in alio (sunt omnes decem diversi, sed similes): L. CLOD. MACRI. LIBERATRIX. S. C. (Africae caput.), in p. av.: MACRIANA. LIB. LEG. LEG. I. (signa militaria tria.) Cfr. Akerman I. p. 167. Erant igitur pro certo in Africa tunc duae legiones, *legio III. Aug.* et *legio Macriana liberatrix*. — *contenta*] Numero singulari utitur, quia primaria notio hic est *Africa*. — *domini minoris*] Macri tantummodo praesidis; opponitur *domino maiori*, Caesari. Illius tyrannidem testatur Plut. G. 6. Ceterum Ritter: «quod vv. *contenta* -- *minoris* enarratur, id non nisi de provincialibus apte dici potest; illi enim crudelitatem Clodii Macri senserant, milites crudelitatis eius instrumenta non item.» At facile haec ad legiones illas referri possunt, hoc modo: «legiones quoque sentiebant neque Clodium parem futurum fuisse ad certamen cum reliquo imperio Romano ineundum; iam vero post eius necem nihil ipsis remanere, nisi ut, una cum provincialibus qualicunque principe contenti forent.» — *duae Mauritaniae*] Tingitana et Caesariensis. Hanc divisionem Plinius acceptam fert Caesari Caligulae. 5, 1: *Principio terrarum Mauritaniae appellantur, usque ad C. Caesarem Germanici F. regna, saevitia eius* (occiso Ptolemaeo rege) *in duas divisae provincias.* At Dio palam adversus Claudio attribuit 60, 9: *πραχθέντων δὲ τούτων, ὁ Κλαύδιος διχῇ τοὺς Μαύρους τοὺς ὑπηκόους ἔνειμεν ἔς τε τὰ περὶ Τίγγιν καὶ ἐς τὰ περὶ Καισάρειαν· (ἀφ᾽ ὧνπερ καὶ ὀνομάζονται·) καὶ δύο ἄρχουσιν ἱππεῦσι προσέταξε.* Lips. — *in favorem aut odium*] Galbae eorumve, qui imperium affectarent, *agebantur contactu valentiorum*, communione et exemplo eorum incitati. Rup. — *inermes*] In quibus nullae legiones Romanae tendebant, ut Achaia, Sicilia cet. Sic H. 2, 81: *inermes legati.* — *in pretium*] ut C. 70: *in victoriae pretium cessuros.* — *Ser. Galba*] a. u. 822. Primus eius consulatus incidit in a. u. 786. — *supremum*] *das ihnen den Tod, dem Gemeinwesen beinahe den Untergang brachte* Gutmann; *qui fut pour eux la dernière, et qui faillit l'être aussi pour la république.* Louandre. Adi. *supremum*, quatenus comparatur cum v. *ultimus*, complectitur notionem verecundiae cuiusdam ac maiestatis. Cfr. Doederlein *Synon.* IIII. p. 379. Bach. Id quod argutius quam verius est. Ruperti.

12. *Belgica*] scil. Gallia. Rup. Sic iam

rupta sacramenti reverentia imperatorem alium flagitare, et senatui ac populo Romano arbitrium eligendi permittere, quo seditio mollius acciperetur. maturavit ea res consilium Galbae iam pridem de adoptione secum et cum proximis agitantis. non sane crebrior tota civitate sermo per illos menses fuerat, primum licentia ac libidine talia loquendi, dein fessa iam aetate Galbae. paucis iudicium aut rei publicae amor: multi stulta spe, prout quis amicus vel cliens, hunc vel illum ambitiosis rumoribus destinabant, etiam in Titi Vinii odium, qui in dies quanto potentior, eodem actu invisior erat. quippe hiantes in magna fortuna amicorum cupiditates ipsa Galbae facilitas intendebat, cum apud infirmum et credulum minore metu et maiore praemio peccaretur. (13) potentia principatus divisa in Titum Vinium consulem *et* Cornelium Laconem praetorii praefectum. nec minor gratia Icelo Galbae liberto, quem anulis donatum equestri nomine Marcianum vocitabant. hi discordes, et rebus minoribus sibi quisque tendentes, circa consilium eligendi successoris in duas factiones scindebantur. Vinius pro M. Othone: Laco atque Icelus consensu non tam unum aliquem fovebant quam alium. neque erat Galbae ignota

2. *arbitrio* superser. ū litterae *o* M. — 6. *rei.p.* M. — *multi stulta* cum Covarruv. Bud. Walther: *militis tulta* (sic divise) M, *multi occulta* cum Guelf. et Puteol. B. — 7. *ambitionis* M. Correctum in Agr. et a Lipsio; illud praetulit Walther. — 8. *in titi uinio diū* M, unde ortum illud Reg. Corb. Spir. *T. Iunio diverterant*, Beroaldi, Lipsii, aliorum *in T. Iunii (Vinii* Lips.) *odium diverterant.* — 9. Habet *actu* M. (*auctu* Lectii coni. nonnullis sine causa placuit.) — 12. Deest *et* M; supplevit Puteolanus. — 13. *icaelo* M. — 16. *M.* M: *Marco* B. — (*Icelus* h. l. M.) — *consensū* M.

Plinius 15, 25, 30. — *licentia ac libidine*] Haec inter synonyma habet Roth, alii pro ἓν διὰ δυοῖν. Verum *licentia* est, quod nemo vetabatur talia loqui: *libido* est studium talia loquendi, quod oriebatur e licentia. Walth. — *fessa*] ut Ann. 1, 46: *Augustum fessa aetate*; frustra igitur Markland ad Stat. Silv. 3, 3, 3. volebat *fesso iam aetate Galba.* — *stulta spe*] quippe temere concepta et vana amicorum atque clientium adulatione exorta. Walth. Stultitia praesertim in eo cernebatur, quod tales illi destinabant, quos Galba nunquam adoptaturus erat, tales, qui, si forte successorem haud designasset repentina morte exstinctus, tamen ad principatum nunquam pervenire potuissent. — *ambitiosis*] Mire fluctuat Walther in explicanda Med. lectione *ambitionis*, quo ipse demonstrat eam stare vix posse. Ambitiosi rumores erant, quibus quisque suo amico favorem Galbae acquirere conabantur. — *in T. Vinii odium*] «ut odium in T. Vinium explerent et satiarent.» Walth. Monendum erat propter Lipsii lectionem ortam ex errore Reg. Corb. Spir. et propter Wissowae suspicionem *in T. Vinium odio.* — *eodem actu*] sane insolite dictum pro «idem agendo, progrediendo identidem eadem ratione ut in dies potentiam suam augeret.» Satis respondet nostrum *Treiben*; Walther attulit exempla Virg. Aen. 12, 687. Lucan. 11, 30. et 471., ubi *actus* est *impetus*. Aptius Ruperti comparat *actum vitae* Senec. de Ira 3, 6. 41. de Tranq. 5. (Duebner praetulit Lectii coni. *auctu.*) — *hiantes - - cupiditates*] Sic Cic. Verr. 2, 54; *hians avaritia.*

13. *et Cornelium*] Med. ἀσύνδετον hic vix placere potest. Praetulit tamen Bachius. Alia res est Ann. 13, 55: *se Tiberio, Germanico ducibus stipendia meruisse.* — *Icelo*] Suet. Galb. 14: *libertus Icelus, paullo ante anulis aureis et Marciani* (sic) *cognomine ornatus ac iam summae equestris gradus candidatus.* — *Marcianum*] Oberlinus contra Med. *Martianum* scripsit quasi a *Marte*,

Othonis ac Titi Vinii amicitia; et rumoribus nihil silentio transmittentium, quia Vinio vidua filia, caelebs Otho, gener ac socer destinabantur. credo et rei publicae curam subisse, frustra a Nerone translatae, si apud Othonem relinqueretur. namque Otho pueritiam incuriose, adulescentiam petulanter egerat, gratus Neroni aemulatione luxus. eoque iam Poppaeam Sabinam, principale scortum, ut apud conscium libidinum, deposuerat, donec Octaviam uxorem amoliretur. mox suspectum in eadem Poppaea in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit. Otho comiter administrata provincia primus in partes transgressus, nec segnis et, donec bellum fuit, inter praesentes splendidissimus, spem adoptionis statim conceptam acrius in dies rapiebat, faventibus plerisque militum, prona in eum aula Neronis ut similem. (14) sed Galba post nuntios Germanicae seditionis, quamquam nihil adhuc de Vitellio certum, anxius quonam exercituum vis erumperet, ne urbano quidem militi confisus, quod remedium unicum rebatur, comitia imperii transigit; adhibitoque super Vinium ac Laconem Mario Celso consule designato ac Ducenio Gemino praefecto urbis, pauca praefatus de sua senectute, Pisonem Licinianum accersi iubet, seu propria electione sive, ut quidam crediderunt, Lacone instante,

1. *titi uini* M. — *nichil* M. — 2. *caeleps* M. — 3. *rei.p.* M. — 5. *poppe* (sic) M. — 6. *principalẽ* M. — 7. Habet *Octaviam uxorem amoliretur* M, non *Octavia uxor amoveretur* Bud. Covarr., Rhenanus. — *poppea* M. — 8. *provincia* M. — 11. *indie* coniunctim M, non *in diem*, ut narratur apud Bekkerum. — 13. *nichil* M. — *quona* M. — 15. *transsigit* M. — 16. *Ducenio* M: *Duoennio* B. Cfr. Ann. 15, 18. — 17. *accersi* cum Mureto Ritter: *accersiri* M, *arcessi* cum I. Fr. Gronovio B. — 18. Habet *electione* M, non *dilectione* Lipsii.

laudans Cannegieter de mutata Rom. nom. sub princ. ratione C. 13. Verum Plutarcho 7. est *Μαρκιανὸς Ἴκελος*, atque omnino sequendus erat Med. Hos autem tres *una et intra Palatium habitantes nec unquam non adhaerentes, paedagogos vulgo vocabant*. Suet. l. l. — *circa consilium*] id est, «quod spectat ad consilium.» Hic usus praepositionis ab aurea aetate alienus, Tacito tamen familiaris, ut A. 11, 15. 29. 16, 8. Germ. 28. Dial. 3. 22. Cicero autem nisi circumscribit sententiam, utitur praepositione *de* aut *in*, quibus eandem fere tribuit vim, quam h. l. obtinet *circa*. Cfr. Hand Turs. II. p. 66 sqq. Bach. — *subisse*] scil. mentem Galbae. Duebn. — *frustra - - translatae*] quia Romanorum sors aeque miseranda fuisset futura ac sub Nerone fuerat. — *namque Otho*] Res verius, ut credi par est, narratur in Annalibus posterius scriptis, 13, 45. sqq. Duebn. — *eoque iam*] *Iam* exprimit Graecorum *δὴ* inservitque asseverationi. Germ. 45: *ergo* *iam dextro* cet. Est *ideoque etiam*. Walth. — *seposuit*] Totidem verbis Suet. Oth. 3: *sepositus est per causam legationis in Lusitaniam*. Lips. Cfr. Plut. G. 22. — *rapiebat*] Ab Hor. Epod. 13, 3: *rapere occasionem* similiter dicitur de homine omnis morae impatiente ac metuente, ne occasio elabatur. Cfr. Suet. Oth. 5: *Speraverat fore, ut adoptaretur a Galba; idque in dies exspectabat*. Rup. Cur autem hanc spem Otho concipere potuerit, explicat Plut. G. 20: *Ἀποστάντος δὲ Γάλβα πρῶτος αὐτῷ προσεχώρησε τῶν ἡγεμόνων· - - βαδίζοντι τὴν ὁδὸν ἅπασαν ἐφ᾽ ἡμέρας πολλὰς συνοχούμενος διετέλεσεν.*

14. *comitia imperii*] Locutio a vetere re publica petita, qua v. c. *comitia consularia* habebantur ad creandos consules. — *Mario Celso*] qui legatus XV. legionis ex Pannonia ad Corbulonem missae. A. 15, 25. — *Ducenio Gemino*] qui consularis et vectigalibus publicis praepositus. A. 15, 18.

rupta sacramenti reverentia imperatorem alium flagitare, et senatui ac populo Romano arbitrium eligendi permittere, quo seditio mollius acciperetur. maturavit ea res consilium Galbae iam pridem de adoptione secum et cum proximis agitantis. non sane crebrior tota civitate sermo per illos menses fuerat, primum licentia ac libidine talia loquendi, dein fessa iam aetate Galbae. paucis iudicium aut rei publicae amor: multi stulta spe, prout quis amicus vel cliens, hunc vel illum ambitiosis rumoribus destinabant, etiam in Titi Vinii odium, qui in dies quanto potentior, eodem actu invisior erat. quippe hiantes in magna fortuna amicorum cupiditates ipsa Galbae facilitas intendebat, cum apud infirmum et credulum minore metu et maiore praemio peccaretur. (13) potentia principatus divisa in Titum Vinium consulem *et* Cornelium Laconem praetorii praefectum. nec minor gratia Icelo Galbae liberto, quem anulis donatum equestri nomine Marcianum vocitabant. hi discordes, et rebus minoribus sibi quisque tendentes, circa consilium eligendi successoris in duas factiones scindebantur. Vinius pro M. Othone: Laco atque Icelus consensu non tam unum aliquem fovebant quam alium. neque erat Galbae ignota

2. *arbitrio* superscr. ũ litterae *o* M. — 6. *rei.p.* M. — *multi stulta* cum Covarruv. Bud. Walther: *militis tulta* (sic divise) M, *multi occulta* cum Gueif. et Puteol. B. — 7. *ambitionis* M. Correctum in Agr. et a Lipsio; illud praetulit Walther. — 8. *in titi uinio diũ* M, unde ortum illud Reg. Corb. Spir. *T. Iunio divorterant*, Beroaldi, Lipsii, aliorum *in T. Iunii (Vinii* Lips.) *odium diverterant.* — 9. Habet *actu* M. (*auctu* Lectii coni. nonnullis sine causa placuit.) — 12. Deest *et* M; supplevit Puteolanus. — 13. *icaelo* M. — 16. *M.* M: *Marco* B. — (*Icelus* h. l. M.) — *consensũ* M.

Plinius 15, 25, 30. — *licentia ac libidine*] Haec inter synonyma habet Roth, alii pro ἓν διὰ δυοῖν. Verum *licentia* est, quod nemo vetabatur talia loqui; *libido* est studium talia loquendi, quod oriebatur e licentia. Walth. — *fessa*] ut Ann. 1, 46: *Augustum fessa aetate*; frustra igitur Markland ad Stat. Silv. 3, 3, 3. volebat *fesso iam aetate Galba.* — *stulta spe*] quippe temere concepta et vana amicorum atque clientium adulatione exorta. Walth. Stultitia praesertim in eo cernebatur, quod tales illi destinabant, quos Galba nunquam adoptaturus erat, tales, qui, si forte successorem haud designasset repentina morte exstinctus, tamen ad principatum nunquam pervenire potuissent. — *ambitiosis*] Mire fluctuat Walther in explicanda Med. lectione *ambitionis*, quo ipse demonstrat eam stare vix posse. Ambitiosi rumores erant, quibus quisque suo amico favorem Galbae acquirere conabantur. — *in T. Vinii odium*] «ut odium in T. Vinium explerent et satiarent.» Walth. Monendum erat propter Lipsii lectionem ortam ex errore Reg. Corb. Spir. et propter Wissowae suspicionem *in T. Vinium odio.* — *eodem actu*] sane insolite dictum pro «idem agendo, progrediendo identidem eadem ratione ut in dies potentiam suam augeret.» Satis respondet nostrum *Treiben;* Walther attulit exempla Virg. Aen. 12, 687. Lucan. 11, 30. et 471., ubi *actus* est *impetus*. Aptius Ruperti comparat *actum vitae* Senec. de Ira 3, 6. 41. de Tranq. 5. (Duebner praetulit Lectii coni. *auctu.*) — *hiantes - - cupiditates*] Sic Cic. Verr. 2, 54: *hians avaritia.*

13. *et Cornelium*] Med. ἀσύνδετον hic vix placere potest. Praetulit tamen Bachius. Alia res est Ann. 13, 55: *se Tiberio, Germanico ducibus stipendia meruisse.* — *Icelo*] Suet. Galb. 14: *libertus Icelus, paullo ante anulis aureis et Marciani* (sic) *cognomine ornatus ac iam summae equestris gradus candidatus.* — *Marcianum*] Oberlinus contra Med. *Martianum* scripsit quasi a *Marte*,

Othonis ac Titi Vinii amicitia; et rumoribus nihil silentio transmittentium, quia Vinio vidua filia, caelebs Otho, gener ac socer destinabantur. credo et rei publicae curam subisse, frustra a Nerone translatae, si apud Othonem relinqueretur. namque Otho pueritiam incuriose, adulescentiam petulanter egerat, gratus Neroni aemulatione luxus. eoque iam Poppaeam Sabinam, principale scortum, ut apud conscium libidinum, deposuerat, donec Octaviam uxorem amoliretur. mox suspectum in eadem Poppaea in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit. Otho comiter administrata provincia primus in partes transgressus, nec segnis et, donec bellum fuit, inter praesentes splendidissimus, spem adoptionis statim conceptam acrius in dies rapiebat, faventibus plerisque militum, prona in eum aula Neronis ut similem. (14) sed Galba post nuntios Germanicae seditionis, quamquam nihil adhuc de Vitellio certum, anxius quonam exercituum vis erumperet, ne urbano quidem militi confisus, quod remedium unicum rebatur, comitia imperii transigit; adhibitoque super Vinium ac Laconem Mario Celso consule designato ac Ducenio Gemino praefecto urbis, pauca praefatus de sua senectute, Pisonem Licinianum accersi iubet, seu propria electione sive, ut quidam crediderunt, Lacone instante,

1. *titi uini* M. — *nichil* M. — 2. *caeleps* M. — 3. *rei.p.* M. — 5. *poppe* (sic) M. — 6. *principalē* M. — 7. Habet *Octaviam uxorem amoliretur* M, non *Octavia uxor amoveretur* Bud. Covarr., Rhenanus. — *poppea* M. — 8. *provincia* M. — 11. *indie coniunctim* M, non *in diem*, ut narratur apud Bekkerum. — 13. *nichil* M. — *quona* M. — 15. *trapssigit* M. — 16. *Ducenio* M: *Ducennio* B. Cfr. Ann. 15, 18. — 17. *accersi* cum Mureto Ritter: *accersiri* M, *arcessi* cum I. Fr. Gronovio B. — 18. Habet *electione* M, non *dilectione* Lipsii.

laudans Cannegieter de mutata Rom. nom. sub princ. ratione C. 13. Verum Plutarcho 7. est *Μαρκιανὸς Ἴκελος*, atque omnino sequendus erat Med. Hos autem tres *una et intra Palatium habitantes nec unquam non adhaerentes, paedagogos vulgo vocabant*. Suet. l. l. — *circa consilium*] id est, «quod spectat ad consilium.» Hic usus praepositionis ab aurea aetate alienus, Tacito tamen familiaris, ut A. 11, 15. 29. 16, 8. Germ. 28. Dial. 3. 22. Cicero autem nisi circumscribit sententiam, utitur praepositione *de* aut *in*, quibus eandem fere tribuit vim, quam h. l. obtinet *circa*. Cfr. Hand Turs. II. p. 66 sqq. Bach. — *subisse*] scil. mentem Galbae. Duebn. — *frustra -- translatae*] quia Romanorum sors aeque miseranda fuisset futura ac sub Nerone fuerat. — *namque Otho*] Res verius, ut credi par est, narratur in Annalibus posterius scriptis, 13, 45. sqq. Duebn. — *eoque iam*] *Iam* exprimit Graecorum *δή* inservitque asseverationi. Germ. 45: *ergo iam dextro* cet. Est *ideoque etiam*. Walth. — *seposuit*] Totidem verbis Suet. Oth. 3: *sepositus est per causam legationis in Lusitaniam*. Lips. Cfr. Plut. G. 22. — *rapiebat*] Ab Hor. Epod. 13, 3: *rapere occasionem* similiter dicitur de homine omnis morae impatiente ac metuente, ne occasio elabatur. Cfr. Suet. Oth. 5: *Speraverat fore, ut adoptaretur a Galba; idque in dies exspectabat*. Rup. Cur autem hanc spem Otho concipere potuerit, explicat Plut. G. 20: *Ἀποστάντος δὲ Γάλβα πρῶτος αὐτῷ προσεχώρησε τῶν ἡγεμόνων· -- βαδίζοντι τὴν ὁδὸν ἅπασαν ἐφ' ἡμέρας πολλὰς συνοχούμενος διετέλεσεν.*

14. *comitia imperii*] Locutio a vetere re publica petita, qua v. c. *comitia consularia* habebantur ad creandos consules. — *Mario Celso*] qui legatus XV. legionis ex Pannonia ad Corbulonem missae. A. 15, 25. — *Ducenio Gemino*] qui consularis et vectigalibus publicis praepositus. A. 15, 18.

cui apud Rubellium Plautum exercita cum Pisone amicitia: sed callide ut ignotum fovebat, et prospera de Pisone fama consilio eius fidem addiderat. Piso M. Crasso et Scribonia genitus, nobilis utrinque, vultu habituque moris antiqui, et aestimatione recta severus, deterius interpretantibus tristior habebatur. ea pars morum eius quo suspectior sollicitis, adoptanti placebat. (15) igitur Galba, adprehensa Pisonis manu, in hunc modum locutus fertur: «si te privatus lege curiata apud pontifices, ut moris est, adoptarem, et mihi egregium erat Gn. Pompeii et M. Crassi subolem in penates meos adsciscere, et tibi insigne Sulpiciae ac Lutatiae decora nobilitati tuae adiecisse. nunc me deorum hominumque consensu ad imperium vocatum praeclara indoles tua et amor patriae impulit ut principatum, de quo maiores nostri armis certabant, bello adeptus quiescenti offeram, exemplo divi Augusti, qui sororis filium Marcellum, dein

3. *M.* M: *Marco* B. — *utrinque* M. — 4. *extimatione* M. — *interp̄tantibus* M. — 6. *adp̄hensa* M: *apprehensa* B. — 8. *michi* M. — *Gn.*] *nunc* M. (*Gnaei* cum Freinshemio B.) — *pompei* M. — *M.* M: *Marci* B.

Ryck. — *Rubellium Plautum*] de quo Ann. 13, 19. 14, 22 et 58. — *M. Crasso*] Puto illo M. Crasso Frugi, qui consul fuit cum L. Lecanio Basso a. 817. sub Nerone, qui ipse e Calpurniis Frugi in Liciniam gentem adoptione transiit, ut ex cognomine apparet; sicut hic noster iterum e Liciniis ad Calpurnios ivit. Lips. Rupertus ad Reines. p. 429. et 679. atque Ryckius rectius, ut videtur, intelligunt Crassum, qui a. 780. cum Pisone consul fuit; fratrem autem Pisonis putant, quem Lipsius patrem credebat. — *Scribonia*] nepte Sex. Pompeii filii Cn. Pompeii Magni. Seneca in Ludo 11: *Caius Caesar Crassi filium noluit Magnum vocari; hic* (Claudius) *nomen illi reddidit, caput tulit. Occidit in una domo Crassum Magnum, Scriboniam* cet. Contra, sed vix verius Plut. Galba 25: *ἄφνω μηδὲν προειπὼν μετεπέμψατο Πείσωνα, Κράσσου καὶ Σκριβωνίας ἔκγονον, οὓς Νέρων ἀνῃρήκει.* — *quo*] Ut saepe hic ante v. *adoptanti* cogitatione supple *eo magis.* Qui hunc Taciti usum ignorabat, in Agr. scripsit *quae;* male recepit Ryckius.

15. *privatus lege curiata apud pontifices*] Antiquo tempore si quis in aliam familiam vel gentem transiret, id lege a XXX. curiis accipienda sanciebatur, eaque lex *curiata* appellabatur vel *populi rogatio.* Sed cum dignitas et munera curiarum per legem Maeniam latam a. u. 468. (qua sancitum, ut patres sive patricii in comitiis curiatis in incertum comitiorum eventum auctores fierent) paullatim exolescerent, pontifices earum in adoptandis liberis munia exsequebantur, quorum adoptionis cuiusque approbatio etiam tunc *lex curiata* appellata est. Cfr. Gellius 5, 19: *Arrogantur ii, qui cum sui iuris sunt* (Piso talis erat, non filius familias), *in alienam sese potestatem tradunt eiusque rei ipsi auctores fiunt; nam comitia arbitris pontificibus praebentur, quae curiata appellantur.* Princeps Galba pontifex maximus erat, itaque solus arrogare Pisonem imperiique comitia transigere poterat. Contra Augustus tamquam privatus nepotem Agrippam Postumum privignumque Tiberium adoptavit in foro *lege curiata*, hoc est, auctoribus pontificibus. Cfr. Sueton. Oct. 65. Ritter. Adde simulacrum istud comitiorum curiatorum per triginta dumtaxat lictores *adumbratum esse*, ut ait Cicero Agr. 2, §. 31. Aderant autem pontifices ad servanda domestica cuiusque gentis sacra. — *Sulpiciae ac Lutatiae*] Ex his gentibus erat Galba, ex Lutatiis per matrem. Duebn. Scilicet matrem habuit Mummiam Achaicam, neptem Q. Lutatii Catuli Capitolini, proneptem L. Mummii, qui Corinthum excidit. Suet. G. 2. et 3. Ernestius credebat excidisse v. *gentis*, Freinshemius et Heinsius malebant *Sulpicia ac Lutatia decora.* Equidem e seqq. suppleo *nobilitatis.* — *maiores nostri armis*] Quatenus Ser. Sulpicius Galba, im-

generum Agrippam, mox nepotes suos, postremo Tiberium Neronem privignum in proximo sibi fastigio collocavit. sed Augustus in domo successorem quaesivit, ego in re publica, non quia propinquos aut socios belli non habeam: sed neque ipse imperium ambitione accepi, et iudicii mei documentum sint non meae tantum necessitudines, quas tibi postposui, sed et tuae. est tibi frater pari nobilitate, natu maior, dignus hac fortuna, nisi tu potior esses. ea aetas tua, quae cupiditates adulescentiae iam effugerit; ea vita, in qua nihil praeteritum excusandum habeas. fortunam adhuc tantum adversam tulisti: secundae res acrioribus stimulis animos explorant, quia miseriae tolerantur, felicitate corrumpimur. fidem, libertatem, amicitiam, praecipua humani animi bona, tu quidem eadem constantia retinebis, sed alii per obsequium imminuent. inrumpet adulatio, blanditiae, pessimum veri affectus venenum, sua cuique utilitas.

3. *re.p.* M. — 5. *sit* M. E Vatic. correxit Lipsius. — 6. *est*] *et* M. Correxit Puteolanus. — 7. *etas* M. — 8. *nichil* M. — *pret.* M. — 11. *praecipuā* M. — 12. *inr.* M: *irr.* B. Ceterum M. habet *inrumpet*, non *inrumpent*, ut ex Victorii silentio colligebat Bachius.

peratoris pater, sub Caesare contra Pompeium dimicaverat, Pisonis abavum. Tamen is postea conspiravit cum Cassio et Bruto. Suet. 3. — *nepotes suos*] C. et L. Caesares, ex Iulia Agrippae natos. — *in domo*] Ernestio non dubium erat Tacitum scripsisse *in domo sua* et v. *sua* absorptum esse per primam sequentis v. syllabam. Verum simplex vocabulum hic sufficit, quia opponitur rei publicae. *In domo sua* Tacitus scripsisset, si alia domus opposita esset. Cfr. A. 1, 3: *integra etiamtum domo sua* (Augusti). Walth. — *non, quia - - non*] Elegantior Latinitas postulabat *non, quin* aut *non quo - - non*; at iterum sic C. 29. Ern. — *ambitione*] per ambitionem meorum, ut, qui ante me principes, ambitione suorum. Duebn. Utique haec interpretanda ex vv. *Augustus in domo successorem quaesivit.* Sensum ita significavit Burnouf: «*Mon élection n'a pas été un arrangement de famille.*» — *frater*] Scribonianus Crassus, de quo infra C. 39. et 47. — *praeteritum*] «Rectius hoc v. abesset, praesertim apud scriptorem brevitatis nomine laudatum. Cicero certe et Livius omisissent.» Ern. Mirum profecto iudicium! Cur non vidit aptissimum esse hoc ἀντίθετον vv. praecedentium: «etiamtunc, cum cupiditates adolescentiae nondum effugisses, nihil tu commisisti, quod nunc excusandum habeas:»—? Ceterum *excusandum habere* F. A. Wolfio iudice Scriptt. miscell. p. 160. genus loquendi est Ciceronis seculo prope ignotum, at Tacito eiusque aequalibus valde adamatum. Sic 4, 77: *aliud excusandum habeo.* Ann. 4, 40: *tolerandum haberet.* 14, 44: *si nunc primum statuendum haberemus.* Cfr. Dial. 8. 13. 19. 31. 36. 37. Bach. — *secundae res*] Hae cupiditatem ac libidines acrius irritando efficiunt, ut, qui virtutem sectatur, multo magis, ne vitiis obnoxius fiat, niti debeat. Explorant igitur hominem, utrum eius virtus sit vera, *animosa atque fortis*, an nimis facile illecebris cedat. Cfr. Sil. 4, 605: *Explorant adversa viros.* Plin. Pan. 31: *secunda felices, adversa magnos probant.* — *adversam*] patre, matre, fratre a Claudio interfectis, fratre altero caeso a Nerone et ipse diu exsul. Brot. Cfr. C. 21. 47. 48. Ann. 4, 62. 11, 5. — *imminuent*] «per obedientiam prope servilem tuas virtutes debilitabunt.» Infelicissima est interpolatio Bud., probata tamen ipsi Rhenano: *alii licet per obsequium annuant.* — *adulatio, blanditiae - - adsentatio*] Admodum artificiose h. l. cumulavit vv., quae homonymorum speciem habent, quamvis sint significationis satis diversae: *Schmeichelei, Liebkosungen - -, unbedingtes Beistimmen; flatteries, caresses, servile approbation.* — *pessimum veri adfectus venenum*] maxima sinceri animi, sensus corruptela. Rup. — *sua cuique utilitas*] Haec vv. Pichena aliique per appositionem cum vv. *pessimum v. a. venenum*

et iam ego ac tu simplicissime inter nos hodie loquimur: ceteri libentius cum fortuna nostra quam nobiscum. nam suadere principi quod oporteat, multi laboris: adsentatio erga quemcunque principem sine affectu peragitur. (16) si inmensum imperii corpus stare ac librari sine rectore posset, dignus eram a quo res publica inciperet: nunc eo necessitatis iam pridem ventum est, ut nec mea senectus conferre plus populo Romano possit quam bonum successorem, nec tua plus iuventa quam bonum principem. sub Tiberio et Gaio et Claudio unius familiae quasi hereditas fuimus: loco libertatis erit quod eligi coepimus. et finita Iuliorum Claudiorumque domo optimum quemque adoptio inveniet. nam generari et nasci a principibus fortuitum, nec ultra aestimatur: adoptandi iudicium integrum; et si velis eligere, consensu monstratur. sit ante oculos Nero, quem longa Caesarum serie tumentem non Vindex cum inermi provincia aut ego cum una legione, sed sua immanitas, sua luxuria cervicibus publicis depulerunt; neque erat adhuc damnati principis exemplum. nos bello et ab aestimantibus adsciti cum invidia, quamvis egregii, erimus. ne tamen territus fueris, si duae legiones in hoc concussi orbis motu nondum quiescunt. ne ipse quidem ad securas res accessi; et audita adoptione

1. *et iam ego* Puteol. Walther, Ritter: *etiam ego* M, *ego* auctore Acidalio, transposito *etiam* ante initium C. 16., B. (Neque vero cum Doederleinio transposuerim v. *iam* ante v. *pessimum*, ut ibi sit *und vollends.)* — *caeteri* M. — 3. *ads.* M: *ass.* B. — *quencūque* M. — 4. *si* M: *etiam si* B. — *inm.* M: *imm.* B. — 5. *res.p.* M. — *ia* M. — 6. *posset* M. Correxit Rhenanus; ortum illud e praeced. *posset*. Praetulere tamen Bach et Duebner. — 9. *elegi cepimus* M. — 10. *quenque* M. — 11. *extimatur* M. — 13. *seriae* M. — 14. Habet *depulerunt* (per compendium) M, non *depulerount*, ut narratur apud Bekkerum, ante quem inde a Puteol. edebant *depulere*.

iungunt: sed tali verborum sensu Tacitus ea his praeposuisset aut copula addita dixisset *pessimumque* vel *et pessimum*. Gutmann. — *et iam ego*] «et, ut postulant mutuae nostrae rationes neque aliter iam inter nos fieri par est, post hoc colloquium inde ex hodierno die ambo apertissime ac sine ulla simulatione inter nos semper agemus.» Non sine arte significat se a Pisone semper eandem libertatem, *παῤῥησίαν*, postulare atque exspectare, qua ipse, iam pater adoptivus, erga illum usurus sit. Ad vv. *et iam* Walther rursus comparat *καὶ δή*. *Etiam ego* aptum sensum haud praebet, et omni probabilitate destituta est Acidalii transpositio v. *etiam* ante v. *si*; neque vero probandum Ruperti *en iam*.

16. *si inmensum*] Consulto per hoc quasi *ἀσύνδετον* significat scriptor Galbam hinc alteram orationis partem ordiri, id quod minus eluceret, si scripsisset, *etiamsi*, *quodsi*. — *inciperet*] «Conveniens erat, ut a me libertas publica inciperet, voluntate Romanorum electo, non imposito.» Duebn. — *consensu monstratur*] sc. eligendus. Id. — *cum una legione*] Una tantum? Atqui antea tres in illa parte Hispaniae, *τρία τάγματα*, collocat sub Augusto Strabo 3. p. 156. Etiam sub Tiberio Tacitus A. 4, 5. *Hispaniae*, inquit, *recens perdomitae tribus habebantur*. Sed iis ipsis verbis adsignificat, id mutatum et imminutas legiones; animis eius gentis tempore imminutis et fractis. Itaque in Tarraconensi, cui Galba praefuit, una tunc legio. Suetonius in Galba 10. ostendit exercitum fuisse *legionis unius*, *alarum duarum*, *trium cohortium*. Lips. Sextam legionem fuisse docemur H. 5, 16. Ern. — *ab aestimantibus*] Hoc de Pisone, *bello* de Galba, legionum duce. Duebn. — *cervicibus publicis*] id est, cervicibus populi Romani, quibus Nero quasi onus sive moles insederat, quemadmodum boum cervicibus iugum solet imponi. Cic. Cat. 3, 7: *non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depu-*

desinam videri senex, quod nunc mihi unum obicitur. Nero a pessimo quoque semper desiderabitur: mihi ac tibi providendum est ne etiam a bonis desideretur. monere diutius neque temporis huius, et impletum est omne consilium, si te bene elegi. utilissimus idem ac brevissimus bonarum malarumque rerum delectus est, cogitare quid aut volueris sub alio principe aut nolueris. neque enim hic, ut gentibus quae regnantur, certa dominorum domus et ceteri servi: sed imperaturus es hominibus qui nec totam servitutem pati possunt nec totam libertatem.» et Galba quidem haec ac talia, tamquam principem faceret, ceteri tamquam cum facto loquebantur. (17) Pisonem ferunt statim intuentibus, et mox coniectis in eum omnium oculis, nullum turbati aut exsultantis animi motum prodidisse. sermo erga patrem imperatoremque reverens, de se moderatus; nihil in voltu habituque mutatum, quasi imperare posset magis quam vellet. consultatum inde, pro Rostris an in senatu an in castris adoptio nuncuparetur. iri in castra placuit: honorificum id militibus fore, quorum favorem ut largitione et ambitu male adquiri, ita per bonas artes haud spernendum. circumsteterat interim Palatium publica exspectatio, magni secreti inpatiens; et male coërcitam famam supprimentes augebant. (18) quartum Idus Ianuarias, foedum imbribus diem, tonitrua et fulgura et caelestes minae ultra solitum turbaverant. observatum id antiquitus

1. Habet *obicitur* M. — 2. *michi* M. — 4. *utilissimus bonarum* (non *bonorum*, ut est apud Bekkerum) *idem ac brevissimus bonarum* M. — 5. *dilectus* M. — *quid a* (in versus fine) *aut* M. — 6. Habet *ut gentibus* M, non *ut in ceteris gentibus* Spir. Oberlin. Walther. — 7. *caeteri* M. — 11. *exult.* M. — 16. *adq.* M: *acq.* B. — 17. *exp.* M. — 18. *inp.* M: *imp.* B. — 19. *faedum* M.

lissem. BACH. Liv. 4, 12: *regno prope - - in cervices accepto:* atque omnino frequens est imago. — *duae legiones*] superioris Germaniae IV. Macedonica et XVIII. (non XXII., ut alii volunt.) Tu vide Pfitzner in Bergk u. Caesar *Zeitschr.* 1846. I. p. 18.) — *regnantur*] ut A. 13, 54. Germ. 43. — *tamquam cum facto*] iamiam adulatione ac blanditiis erga eum utentes.

17. *in castris*] praetorianorum, ante portas urbis Viminalem et Esquilinam. DUEBN. — *nihil in vultu*] Plut. G. 23: *Τοῦ δὲ Πείσωνος οἱ παρόντες ἐθαύμασαν τῇ τε φωνῇ τεκμαιρόμενοι καὶ τῷ προσώπῳ τηλικαύτην χάριν ἀνεμπλήκτως, οὐ μὴν ἀναισθήτως δεχομένου.* Prorsus enim imparatus ad hanc adoptionem arcessitus erat. — *circumsteterat - - exspectatio*] poëtice pro: «populus magnum secretum impatienter exspectans circumsteterat Palatium.» BACH. *La curiosité publique assiégeait le palais* audere potuit etiam Louandre. — *augebant*] id est, «rumorem subinde per quosdam garrulos aut suspicaces emanantem illi ipsi, qui refutando compescebant et inhibere conabantur, propagabant.» RYCK.

18. *quartum Idus Ian.*] die 10. Ianuarii. Illustre huius adoptionis superest monumentum in Actis Fr. Arv. Tab. XX. p. CXXVII. Marini: *Isdem. COS. IIII. IDVS. Ian. magisterIO. SER. GALBAE IMP . . . . . . NO. COLLEG. FRAtrum. Arvalium. nomine. vota. nuncupavit. pro. adOPTIONE Pisonis Frugi Liciniani . . . Gli Arvali in quel di medesimo perchè ciò fosse* b o n u m f a u s t u m *cet. si raccolsero in Campidoglio.* MARINI. Cuius supplementa sunt certissima; sub Othone Pisonis nomen de industria erasum videtur ad memoriam eius oblitterandam. — *caelestes minae*] Plut. G. 23: *τοσαυτάκις ἐβρόντησε καὶ κατήστραψε καὶ τοσοῦτος ὄμβρος καὶ ζόφος ἐξεχύθη εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὴν πόλιν.* — *observatum*] neque neglectum. DUEBN. —

posterum tributi levamento. proximae tamen Germanis exercitibus Galliarum civitates non eodem honore habitae, quaedam etiam finibus ademptis, pari dolore commoda aliena ac suas iniurias metiebantur. Germani exercitus, quod periculosissimum in tantis viribus, solliciti et irati, superbia recentis victoriae, et metu tamquam alias partes fovissent. tarde a Nerone desciverant; nec statim pro Galba Verginius. an imperare voluisset, dubium: delatum ei a milite imperium conveniebat. Fonteium Capitonem occisum etiam qui queri non poterant, tamen indignabantur. dux deerat, abducto Verginio per simulationem amicitiae; quem non remitti atque etiam reum esse tamquam suum crimen accipiebant. (9) superior exercitus legatum Hordeonium Flaccum spernebat, senecta ac debilitate pedum invalidum, sine constantia, sine auctoritate, ne quieto quidem milite regimen: adeo furentes infirmitate retinentis ultro accendebantur. inferioris Germaniae legiones diutius sine consulari fuere, donec missu Galbae A. Vitellius aderat, censoris Vitellii ac ter consulis

1. *proxime* M. — Habet *Germanis* M, non *Romanis* Harl. Ies. pr. Guelf. Spir. Put. Walther, Bach. — 3. *sua* M. — 5. *metus* M, quod recepit Bach. — *tāquam* ubique M, *tanquam* B. — 6. *uergenius* M. — 7. *noluisset* M. — 9. *uergenio* M. — 15. *A.* M: *Aulus* B.

ας πραττόμενα διαβολὴν εἶχεν, ὡς τὰ πρὸς τοὺς Γαλάτας Οὐίνδικι συναραμένους· ἐδόκουν γὰρ οὐ φιλανθρωπίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ὠνούμενοι παρὰ Οὐινίου τυγχάνειν ἀνέσεώς τε δασμῶν καὶ πολιτείας. Primores Galliae prius id ius acceperant. Cfr. Ann. 11, 23. Iam promiscue datum est. Walth. — *tributi*] quartae eius partis. Cfr. C. 51. — *Germanis*] His *proximas Galliarum civitates*, nominatim *Treveros ac Lingones, damno finium perculerat* (C. 53.) Galba, id est, partem finium vicinis attribuerat, unde accisi earum civitatum erant reditus publici. Sed cur ita multatae sunt? Propterea quod *pars Galliarum, quae Rhenum accolit*, Verginii Rufi et legionum Germanicarum *partes secuta erat*. Cfr. C. 51. (Male autem errorem *Romanis* praetulere Walther, Bach, Ruperti.) — *solliciti et irati*] Suet. Galb. 16: *fremebat superioris Germaniae exercitus fraudari se praemiis navatae adversus Gallos et Vindicem operae*. Plut. G. 22. Dio 64, 4. — *alias partes*] Verginii, de quo praestantissimo viro lege Plin. Epp. 2, 1: *Verginius laudatus est a consule Cornelio Tacito; nam hic supremus felicitati eius cumulus accessit, laudator eloquentissimus*. 6, 10: *Mandaverat caveratque, ut divinum illud et immortale factum versibus inscriberetur: Hic situs est Rufus, pulso qui Vindice quondam Imperium adseruit non sibi, sed patriae.* Cfr. Hist. 2, 68. Dio 64, 4: *Ὁ Ῥοῦφος πρὸς Γάλβαν ἦλθε· καὶ παρὰ μὲν ἐκείνου οὐδὲν ὅ τι ἄξιον εἰπεῖν εὕρατο, εἰ μή τις αὐτὸ τοῦτ' ἐκλογίσαιτο, ὅτι πολλάκις αὐτοκράτωρ ὀνομασθεὶς ἔζησε.* Plut. G. 10: *ὁ Οὐεργίνιος παραδοὺς ἐκείνῳ τὴν δύναμιν αὐτὸς ἀπήντησε τῷ Γάλβᾳ πρόσω χωροῦντι καὶ συνανέστρεψεν οὔτ' ὀργῆς οὔτε τιμῆς ἐπιδήλου τυγχάνων.* *Reum* autem eum factum esse suspicio videtur fuisse militum, quippe qui saltem scirent Galbam ei non fidere, vel, ut ait Plut. G. 22., indignabantur, quod esset *ἀπερριμμένος ἀτίμως*.

9. *debilitate pedum invalidum*] podagricum. Plut. 18: *τὸν Φλάκκον ὑπὸ συντόνου ποδάγρας ἀδύνατον ὄντα τῷ σώματι καὶ πραγμάτων ἄπειρον ἐν οὐδενὶ λόγῳ τὸ παράπαν ἐποιοῦντο.* — *ne quieto*] Etiam ante res sub interitum Neronis motas, superioris Germaniae exercitus regi coërcerique haud potuerat. — *adeo*] h. l. insolentius dicitur pro *multo magis*, sicut alibi pro *multo minus*, infra 3, 64: *ne prosperis quidem par: adeo recentibus debilitatus.* Sed et pro *multo magis* est A. 3, 34. 6, 15., ubi iunctum negationi est pro *nedum*; verumtamen per se est *multo magis*: *ne*

filius: id satis videbatur. in Britannico exercitu nihil irarum: non sane aliae legiones per omnes civilium bellorum motus innocentius egerunt, seu quia procul et Oceano divisae, seu crebris expeditionibus doctae hostem potius odisse. quies et Illyrico, quamquam excitae a Nerone legiones, dum in Italia cunctantur, Verginium legationibus adissent. sed longis spatiis discreti exercitus, quod saluberrimum est ad continendam militarem fidem, nec vitiis nec viribus miscebantur. (10) Oriens adhuc inmotus. Suriam et quattuor legiones obtinebat Licinius Mucianus, vir secundis adversisque iuxta famosus. insignes amicitias iuvenis ambitiose coluerat; mox attritis opibus, lubrico statu, suspecta etiam Claudii iracundia, in secretum Asiae repositus tam prope ab exsule fuit quam postea a principe. luxuria, industria, comitate, adrogantia, malis bonisque artibus mixtus. nimiae voluptates, cum vacaret: quotiens expedierat, magnae virtutes. palam laudares: secreta male audiebant. sed apud subiectos, apud proximos, apud collegas variis illecebris potens; et cui expeditius fuerit tradere imperium quam obtinere. bellum Iudaicum Fla-

1. *brittannico* M. — 2. *omne* M. — 4. *excite* M. — 8. *inm.* M: *imm.* B. — *syriam* M. — 10. *alteritis* M. — 11. *asyae* M. — *exule* M. — 16. *iudaei cum* M.

tecta quidem urbis, adeo publicum consilium nunquam adiit. Ern. Adde 4, 80: *aequalium quoque, adeo superiorum intolerantis.* Cfr. omnino Hand Turs. I. p. 154. — *sine consulari*] post occisum Fonteium Capitonem. — *censoris Vitellii*] Lucii. — *id satis videbatur*] «si consularis filius pro consulari mitteretur, id huic exercitui sufficere debere iudicabat Galba,» qui si voluisset, facile tot e consularibus quempiam mittere potuisset; scilicet maiorem honorem militibus ab se alienatis tribuere nolebat. (Lipsius et Burnouf praeeunte quidem Dione 64, 4. explicant: satis id visum esse militibus; sed imperfectum magis favet priori interpretationi.) — *doctae*] assuetae, ut A. 1, 16: *doctus miscere coetus.* — *nec vitiis*] Nec vitia sua inter se veluti per contagionem communicare, nec se coniungere et vires suas mutuo augere poterant. Ern.

10. *Licinius Mucianus*] integro nomine M. Licinius Crassus Mucianus. Grut. 32, 6. — *suspecta*] quam, etsi haud proruperat, tamen timebat Mucianus ideoque libentissime in Asiam secessit. — *secretum Asiae*] In Lyciam, ut opinor, specie legationis. Colligo e Plinii 12, 1, 5: *Licinius Mucianus ter consul et nuper provinciae eius* (Lyciae) *legatus.* — *repositus*] Quod Acidalius malebat *sepositus* h. l. σιγματισμὸν efficeret admodum ingratum. Et, quod malus etiam est, non eundem praeberet sensum, «procul a negotiis ac necessitudinibus (*Verbindungen*) urbanis amotus in Asiam, ubi turbare nihil posset», qui sensus h. l. aptissimus est. Contra, ut recte animadvertit Ritter, *seponere* Tacito est «occultare et quasi in custodiam tradere.» Mox C. 13: *Othonem in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit.* C. 88: *Sepositus - - Dolabella in coloniam Aquinatem.* Ann. 4, 44: *sororis nepotem seposuit Augustus in civitatem Massiliensem.* — *postea a principe*] De qua re multis in libro secundo. Dübn. — *expedierat*] *Expedire* hic significat in expeditionem sive ad bellum proficisci, ut infra C. 88. et 15, 15. Ern. Hanc autem veram esse interpretationem demonstrat oppositum *vacaret*, pleno ubi otio frueretur. Alii minus recte illud exponunt, «quoties ei conduxerat, profuerat,» ut Louandre: *mais il avait, au besoin, de grandes vertus.* — *palam*] quasi τὰ ἀναφάνδην, in iis, quae palam agebat. Dübn. — *laudares*] «ἐπῄνεις ἄν, tunc cum vivebat, laudasses,» ut recentiores scripsissent. — *secreta*] ut 2, 1. *occulta*, τὰ ἀπόῤῥητα. Id. Refertur potissimum ad libidines naturae contrarias. — *collegas*] Intellige Iudaeae, Cappadociae, Aegypti, omnium finitimarum provinciarum

vius Vespasianus (ducem eum Nero delegerat) tribus legionibus administrabat. nec Vespasiano adversus Galbam votum aut animus: quippe Titum filium ad venerationem cultumque eius miserat, ut suo loco memorabimus. occulta fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque eius imperium post fortunam credidimus. (11) Aegyptum copiasque, quibus coërceretur, iam inde a divo Augusto equites Romani obtinent loco regum: ita visum expedire, provinciam aditu difficilem, annonae fecundam, superstitione ac lascivia discordem et mobilem, insciam legum, ignaram magistratuum, domi retinere. regebat tum Tiberius Alexander, eiusdem nationis. Africa ac legiones in ea, interfecto Clodio Macro, contenta qualicunque principe post experimentum domini minoris.

1. *ãministrabat* M. — 4. *fati* M: *lege fati* cum Guelf. et Puteol. B. — 5. *egiptum* M. — 7. *difficile* M. — 8. Habet *fecundam* M, non Ernestii *secundam*. — 9. *ignara* M.

praesides, ut Agr. 9. Bach. — *votum*] ut oppresso Galba, ipse principatu potiretur; nec alioquin ab eo alienatus erat. — *suo loco*] 2, 1. — *occulta fati*] «*τὰ κρυπτὰ τῆς εἱμαρμένης*, arcanam quandam fuisse fati necessitatem.» Arbitrarium est supplementum *lege fati*. — *ostentis*] 2, 78. 4, 81. Dio 66, 1.

11. *coërceretur*] Ernestius malebat *coërcetur*, sed illud est: *quibus coërceri debebat*. — *a divo Augusto*] Ann. 2, 59: *Augustus inter alia dominationis arcana, vetitis nisi permissu ingredi senatoribus aut equitibus illustribus Romanis, Aegyptum seposuit.* (Equites igitur inferioris gradus negotiandi causa in Aegyptum proficisci poterant.) — *loco regum*] est: «iique tantum dignitatis habent, ut nihil prope nisi nomen regium desit.» Ern. Optimus interpres est Strabo 17, 12. p. 797: *Ἐπαρχία νῦν ἐστι, φόρους μὲν τελοῦσα ἀξιολόγους, ὑπὸ σωφρόνων δὲ ἀνδρῶν διοικουμένη τῶν πεμπομένων ἐπάρχων ἀεί. Ὁ μὲν οὖν πεμφθεὶς τὴν τοῦ βασιλέως τάξιν ἔχει·* id est, eam arbitratu suo aeque regit, ac si rex esset, nulli nisi principi actorum suorum rationem redditurus. Ac propter hoc ipsum repetundarum rei ex Aegypto nusquam memorantur inter tot reos ex provinciis senatus. (Ruperti vv. *loco regum* simpliciter exponit «pro regibus, qui olim ibi regnarant.») — *fecundam*] Ernestii *secundam* merus operarum error videtur: certe ipse nihil de hac lectione dicit (nisi quod in Ind. bis affert *annonae secunda*), et Iac. Gronovius rectam exhibet. Neque vero, uti voluerunt lect. *secundam* fautores, significare posset *günstig für Kornsperre*. — Quoniam Italia iam incolis nimium referta erat atque propter locupletum villas immensas agriculturam negligens frumentis ex Aegypto praesertim importandis indigebat, ante omnia hoc administrationis genere cavendum erat, ne unquam commeatus ex Aegypto a seditioso praeside intercluderetur. Iustinus 2, 1: *solum Aegypti ita fecundum, ut alimentorum nulla terra feracior fuerit.* — *lascivia*] Iuven. 15, 45: *luxuria, quantum ipse notavi, Barbara famoso non cedit turba Canopo.* — *mobilem*] Vopisc. in Saturnino 8: *Aegyptum -- totam didici, levem, pendulam et ad omnia famae momenta volitantem.* — *ignaram magistratuum*] «quae non facile proconsulibus obedisset eam ex veteris rei publicae more et Romanis ex legibus, quas incolae haud norant, administrantibus.» — *domi retinere*] per Caesaris procuratores administrare. (Sibi et principibus successoribus peculiarem servare. Dubn.) Minus recte Brotierius vv. *domi retinere* interpretatur: «ut nihil externum cogitaret nullaque esset novarum rerum cupido.» — *Tiberius Alexander*] Eum hunc illum puto, qui in castris et gratia Corbulonis A. 15, 28. Qui et Iudaeae procurator apud Iosephum 20, 5. Pater eius, item Tiberius Alexander, qui alabarches Alexandriae et frater Philonis Iudaei. Lips. Dicitur *eiusdem nationis*, quia in Aegypto natus erat ex familia Iudaica illa quidem, sed quae Alexandriae sedes fortunarum haberet, ceterum dudum civitate Romana donata et equestrem ordinem adepta. Ern. Cfr. Hist. 2, 74. 79. — *ac legiones in ea*] Haec vv. secundum su-

duae Mauritaniae, Raetia, Noricum, Thracia et quae aliae procuratoribus cohibentur, ut cuique exercitui vicinae, ita in favorem aut odium contactu valentiorum agebantur. inermes provinciae atque ipsa in primis Italia, cuicunque servitio exposita, in pretium belli cessurae erant. hic fuit rerum Romanarum status, cum Servius Galba iterum Titus Vinius consules inchoavere annum sibi ultimum, rei publicae prope supremum.

(12) Paucis post Kalendas Ianuarias diebus Pompeii Propinqui procuratoris e Belgica litterae adferuntur, superioris Germaniae legiones

1. *retia* M. — 2. *faborem* M. — 3. Habet *provinciae* M, non, ut narrat Victorius, *provintiae*. — 4. *cuicūque* M. — Habet *exposita* M, non *expositae* Reg. Spir. Edd. Lipsii posteriores, Pich. et cett. ante Ern. — *p̄tium* M. — *cessura* M. Correctum in Gueif. aliisque. — 5. Habet *Servius* et *Titus* omnibus litteris M. — 7. *supmum* M. — 8. *Kl.* cum lin. transversa in litt. *l* M, *calendas* B. — *pompei* M. — 9. *adf.* M : *aff.* B.

spicionem ab Ernestio motam, quia una dumtaxat tunc fuerit in Africa legio III. Aug., seclusa a Rittero ac Duebnero recte ita defendit Pfitzner l. l. p. 18: «*Clodius Macer veranstaltete zu eignem Vortheil Aushebungen* (Hist. 2, 97: *in Africa legio cohortesque delectae a Clodio Macro, mox a Galba dimissae*). *Als Vitellius die von Galba entlassene Legion des Clodius Macer wieder zum Kriegsdienste einberief, bildete er nur Cohorten aus derselben. Daher kann zu der Zeit, von welcher Tacitus spricht, immerhin eine zweite Legion in Afrika bestanden haben.*» Atque rem conficiunt Clodii Macri nummi, in quorum uno: L. CLODI. MACRI. S. C. (Victoriae effigies.) in parte aversa: LIB. AVG. LEG. III. (Aquila legionis inter duo signa militaria.); in alio (sunt omnes decem diversi, sed similes): L. CLOD. MACRI. LIBERATRIX. S. C. (Africae caput.), in p. av.: MACRIANA. LIB. LEG. LEG. I. (signa militaria tria.) Cfr. Akerman I. p. 167. Erant igitur pro certo in Africa tunc duae legiones, *legio III. Aug.* et *legio Macriana liberatrix*. — *contenta*] Numero singulari utitur, quia primaria notio hic est *Africa*. — *domini minoris*] Macri tantummodo praesidis; opponitur *domino maiori*, Caesari. Illius tyrannidem testatur Plut. G. 6. Ceterum Ritter: «quod vv. *contenta* -- *minoris* enarratur, id non nisi de provincialibus apte dici potest; illi enim crudelitatem Clodii Macri senserant, milites crudelitatis eius instrumenta non item.» At facile haec ad legiones illas referri possunt, hoc modo: «legiones quoque sentiebant neque Clodium parem futurum fuisse ad certamen cum reliquo imperio Romano ineundum; iam vero post eius necem nihil ipsis remanere, nisi ut, una cum provincialibus qualicunque principe contenti forent.» — *duae Mauritaniae*] Tingitana et Caesariensis. Hanc divisionem Plinius acceptam fert Caesari Caligulae. 5, 1: *Principio terrarum Mauritaniae appellantur, usque ad C. Caesarem Germanici F. regna, saevitia eius* (occiso Ptolemaeo rege) *in duas divisas provincias*. At Dio palam adversus Claudio attribuit 60, 9: *πραχθέντων δὲ τούτων, ὁ Κλαύδιος διχῇ τοὺς Μαύρους τοὺς ὑπηκόους ἔνειμεν ἔς τε τὰ περὶ Τίγγιν καὶ ἐς τὰ περὶ Καισάρειαν· (ἀφ' ὧνπερ καὶ ὀνομάζονται·) καὶ δύο ἄρχουσιν ἱππεῦσι προσέταξε.* Lips. — *in favorem aut odium*] Galbae eorumve, qui imperium affectarent, *agebantur contactu valentiorum*, communione et exemplo eorum incitati. Rup. — *inermes*] in quibus nullae legiones Romanae tendebant, ut Achaia, Sicilia cet. Sic H. 2, 81: *inermes legati*. — *in pretium*] ut C. 70: *in victoriae pretium cessuros*. — *Ser. Galba*] a. u. 822. Primus eius consulatus incidit in a. u. 786. — *supremum*] *das ihnen den Tod, dem Gemeinwesen beinahe den Untergang brachte* Gutmann; *qui fut pour eux la dernière, et qui faillit l'être aussi pour la république*. Louandre. Adi. *supremum*, quatenus comparatur cum v. *ultimus*, complectitur notionem verecundiae cuiusdam ac maiestatis. Cfr. Doederlein *Synon.* IIII. p. 379. Bach. Id quod argutius quam verius est. Ruperti.

12. *Belgica*] scil. Gallia. Rup. Sic iam

rupta sacramenti reverentia imperatorem alium flagitare, et senatui ac populo Romano arbitrium eligendi permittere, quo seditio mollius acciperetur. maturavit ea res consilium Galbae iam pridem de adoptione secum et cum proximis agitantis. non sane crebrior tota civitate sermo per illos menses fuerat, primum licentia ac libidine talia loquendi, dein fessa iam aetate Galbae. paucis iudicium aut rei publicae amor: multi stulta spe, prout quis amicus vel cliens, hunc vel illum ambitiosis rumoribus destinabant, etiam in Titi Vinii odium, qui in dies quanto potentior, eodem actu invisior erat. quippe hiantes in magna fortuna amicorum cupiditates ipsa Galbae facilitas intendebat, cum apud infirmum et credulum minore metu et maiore praemio peccaretur. (13) potentia principatus divisa in Titum Vinium consulem *et* Cornelium Laconem praetorii praefectum. nec minor gratia Icelo Galbae liberto, quem anulis donatum equestri nomine Marcianum vocitabant. hi discordes, et rebus minoribus sibi quisque tendentes, circa consilium eligendi successoris in duas factiones scindebantur. Vinius pro M. Othone: Laco atque Icelus consensu non tam unum aliquem fovebant quam alium. neque erat Galbae ignota

2. *arbitrio* superser. ũ litterae *o* M. — 6. *rei.p.* M. — *multi stulta* cum Covarruv. Bud. Walther: *militis tulta* (sic divise) M, *multi occulta* cum Guelf. et Puteol. B. — 7. *ambitionis* M. Correctum in Agr. et a Lipsio; illud praetulit Walther. — 8. *in titi uinio diũ* M, unde ortum illud Reg. Corb. Spir. *T. Iunio diverterant*, Beroaldi, Lipsii, aliorum *in T. Iunii (Vinii* Lips.) *odium diverterant.* — 9. Habet *actu* M. (*auctu* Lectii coni. nonnullis sine causa placuit.) — 12. Deest *et* M; supplevit Puteolanus. — 13. *icaelo* M. — 16. *M.* M: *Marco* B. — (*Icelus* h. l. M.) — *consensũ* M.

Plinius 15, 25, 30. — *licentia ac libidine*] Haec inter synonyma habet Roth, alii pro ἓν διὰ δυοῖν. Verum *licentia* est, quod nemo vetabatur talia loqui; *libido* est studium talia loquendi, quod oriebatur e licentia. WALTH. — *fessa*] ut Ann. 1, 46: *Augustum fessa aetate*; frustra igitur Markland ad Stat. Silv. 3, 3, 3. volebat *fesso iam aetate Galba*. — *stulta spe*] quippe temere concepta et vana amicorum atque clientium adulatione exerta. WALTH. Stultitia praesertim in eo cernebatur, quod tales illi destinabant, quos Galba nunquam adoptaturus erat, tales, qui, si forte successorem haud designasset repentina morte exstinctus, tamen ad principatum nunquam pervenire potuissent. — *ambitiosis*] Mire fluctuat Walther in explicanda Med. lectione *ambitionis*, quo ipse demonstrat eam stare vix posse. Ambitiosi rumores erant, quibus quisque suo amico favorem Galbae acquirere conabantur. — *in T. Vinii odium*] «ut odium in T. Vinium explerent et satiarent.» WALTH. Monendum erat propter Lipsii lectionem ortam ex errore Reg. Corb. Spir. et propter Wissowae suspicionem *in T. Vinium odio*. — *eodem actu*] sane insolite dictum pro «idem agendo, progrediendo identidem eadem ratione ut in dies potentiam suam augeret.» Satis respondet nostrum *Treiben;* Walther attulit exempla Virg. Aen. 12, 687. Lucan. 11, 30. et 471., ubi *actus* est *impetus*. Aptius Ruperti comparat *actum vitae* Senec. de Ira 3, 6. 41. de Tranq. 5. (Duebner praetulit Lectii coni. *auctu*.) — *hiantes - - cupiditates*] Sic Cic. Verr. 2, 54: *hians avaritia*.

13. *et Cornelium*] Med. ἀσύνδετον hic vix placere potest. Praetulit tamen Bachius. Alia res est Ann. 13, 55: *se Tiberio, Germanico ducibus stipendia meruisse*. — *Icelo*] Suet. Galb. 14: *libertus Icelus, paullo ante anulis aureis et Marciani* (sic) *cognomine ornatus ac iam summae equestris gradus candidatus*. — *Marcianum*] Oberlinus contra Med. *Martianum* scripsit quasi a *Marte*,

Othonis ac Titi Vinii amicitia; et rumoribus nihil silentio transmittentium, quia Vinio vidua filia, caelebs Otho, gener ac socer destinabantur. credo et rei publicae curam subisse, frustra a Nerone translatae, si apud Othonem relinqueretur. namque Otho pueritiam incuriose, adulescentiam petulanter egerat, gratus Neroni aemulatione luxus. eoque iam Poppaeam Sabinam, principale scortum, ut apud conscium libidinum, deposuerat, donec Octaviam uxorem amoliretur. mox suspectum in eadem Poppaea in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit. Otho comiter administrata provincia primus in partes transgressus, nec segnis et, donec bellum fuit, inter praesentes splendidissimus, spem adoptionis statim conceptam acrius in dies rapiebat, faventibus plerisque militum, prona in eum aula Neronis ut similem. (14) sed Galba post nuntios Germanicae seditionis, quamquam nihil adhuc de Vitellio certum, anxius quonam exercituum vis erumperet, ne urbano quidem militi confisus, quod remedium unicum rebatur, comitia imperii transigit; adhibitoque super Vinium ac Laconem Mario Celso consule designato ac Ducenio Gemino praefecto urbis, pauca praefatus de sua senectute, Pisonem Licinianum accersi iubet, seu propria electione sive, ut quidam crediderunt, Lacone instante,

1. *titi uini* M. — *nichil* M. — 2. *caeleps* M. — 3. *rei.p.* M. — 5. *poppe* (sic) M. — 6. *principalẽ* M. — 7. Habet *Octaviam uxorem amoliretur* M, non *Octavia uxor amoveretur* Bud. Covarr., Rhenanus. — *poppea* M. — 8. *provincia* M. — 11. *indie* coniunctim M, non *in diem*, ut narratur apud Bekkerum. — 13. *nichil* M. — *quona* M. — 15. *transsigit* M. — 16. *Ducenio* M: *Ducennio* B. Cfr. Ann. 15, 18. — 17. *accersi* cum Mureto Ritter: *accersiri* M, *arcessi* cum I. Fr. Gronovio B. — 18. Habet *electione* M, non *dilectione* Lipsii.

laudans Cannegieter de mutata Rom. nom. sub princ. ratione C. 13. Verum Plutarcho 7. est *Μαρκιανὸς Ἴκελος*, atque omnino sequendus erat Med. Hos autem tres *una et intra Palatium habitantes nec unquam non adhaerentes, paedagogos vulgo vocabant*. Suet. l. l. — *circa consilium*] id est, «quod spectat ad consilium.» Hic usus praepositionis ab aurea aetate alienus, Tacito tamen familiaris, ut A. 11, 15. 29. 16, 8. Germ. 28. Dial. 3. 22. Cicero autem nisi circumscribit sententiam, utitur praepositione *de* aut *in*, quibus eandem fere tribuit vim, quem h. l. obtinet *circa*. Cfr. Hand Turs. II. p. 66 sqq. Bach. — *subisse*] scil. mentem Galbae. Duebn. — *frustra -- translatae*] quia Romanorum sors aeque miseranda fuisset futura ac sub Nerone fuerat. — *namque Otho*] Res verius, ut credi par est, narratur in Annalibus posterius scriptis, 13, 45. sqq. Duebn. — *eoque iam*] *Iam* exprimit Graecorum *δὴ* inservitque asseverationi. Germ. 45: *ergo iam dextro* cet. Est *ideoque etiam*. Walth. — *seposuit*] Totidem verbis Suet. Oth. 3: *sepositus est per causam legationis in Lusitaniam*. Lips. Cfr. Plut. G. 22. — *rapiebat*] Ab Hor. Epod. 13, 3: *rapere occasionem* similiter dicitur de homine omnis morae impatiente ac metuente, ne occasio elabatur. Cfr. Suet. Oth. 5: *Speraverat fore, ut adoptaretur a Galba; idque in dies exspectabat*. Rup. Cur autem hanc spem Otho concipere potuerit, explicat Plut. G. 20: *Ἀποστάντος δὲ Γάλβα πρῶτος αὐτῷ προσεχώρησε τῶν ἡγεμόνων· -- βαδίζοντι τὴν ὁδὸν ἅπασαν ἐφ' ἡμέρας πολλὰς συνοχούμενος διετέλεσεν.*

14. *comitia imperii*] Locutio a vetere re publica petita, qua v. c. *comitia consularia* habebantur ad creandos consules. — *Mario Celso*] qui legatus XV. legionis ex Pannonia ad Corbulonem missae. A. 15, 25. — *Ducenio Gemino*] qui consularis et vectigalibus publicis praepositus. A. 15, 18.

cui apud Rubellium Plautum exercita cum Pisone amicitia: sed callide ut ignotum fovebat, et prospera de Pisone fama consilio eius fidem addiderat. Piso M. Crasso et Scribonia genitus, nobilis utrinque, vultu habituque moris antiqui, et aestimatione recta severus, deterius interpretantibus tristior habebatur. ea pars morum eius quo suspectior sollicitis, adoptanti placebat. (15) igitur Galba, adprehensa Pisonis manu, in hunc modum locutus fertur: «si te privatus lege curiata apud pontifices, ut moris est, adoptarem, et mihi egregium erat Gn. Pompeii et M. Crassi subolem in penates meos adsciscere, et tibi insigne Sulpiciae ac Lutatiae decora nobilitati tuae adiecisse. nunc me deorum hominumque consensu ad imperium vocatum praeclara indoles tua et amor patriae impulit ut principatum, de quo maiores nostri armis certabant, bello adeptus quiescenti offeram, exemplo divi Augusti, qui sororis filium Marcellum, dein

3. *M.* M: *Marco* B. — *utrimque* M. — 4. *extimatione* M. — *interp̄tantibus* M. — 6. *adp̄hensa* M: *apprehensa* B. — 8. *michi* M. — *Gn.*] *nunc* M. (*Gnaei* cum Freinshemio B.) — *pompei* M. — *M.* M: *Marci* B.

Ryck. — *Rubellium Plautum*] de quo Ann. 13, 19. 14, 22 et 58. — *M. Crasso*] Puto illo M. Crasso Frugi, qui consul fuit cum L. Lecanio Basso a. 817. sub Nerone, qui ipse e Calpurniis Frugi in Liciniam gentem adoptione transiit, ut ex cognomine apparet; sicut hic noster iterum e Liciniis ad Calpurnios ivit. Lips. Rupertus ad Reines. p. 429. et 679. atque Ryckius rectius, ut videtur, intelligunt Crassum, qui a. 780. cum Pisone consul fuit; fratrem autem Pisonis putant, quem Lipsius patrem credebat. — *Scribonia*] nepte Sex. Pompeii filii Cn. Pompeii Magni. Seneca in Ludo 11: *Caius Caesar Crassi filium noluit Magnum vocari; hic* (Claudius) *nomen illi reddidit, caput tulit. Occidit in una domo Crassum Magnum, Scriboniam* cet. Contra, sed vix verius Plut. Galba 25: *ἄφνω μηδὲν προειπὼν μετεπέμψατο Πείσωνα, Κράσσου καὶ Σκριβωνίας ἔκγονον, οὓς Νέρων ἀνῃρήκει.* — *quo*] Ut saepe hic ante v. *adoptanti* cogitatione supple *eo magis*. Qui hunc Taciti usum ignorabat, in Agr. scripsit *quae*; male recepit Ryckius.

15. *privatus lege curiata apud pontifices*] Antiquo tempore si quis in aliam familiam vel gentem transiret, id lege a XXX. curiis accipienda sanciebatur, eaque lex *curiata* appellabatur vel *populi rogatio*. Sed cum dignitas et munera curiarum per legem Maeniam latam a. u. 468. (qua sancitum, ut patres sive patricii in comitiis curiatis in incertum comitiorum eventum auctores fierent) paullatim exolescerent, pontifices earum in adoptandis liberis munia exsequebantur, quorum adoptionis cuiusque approbatio etiam tunc *lex curiata* appellata est. Cfr. Gellius 5, 19: *Arrogantur ii, qui cum sui iuris sunt* (Piso talis erat, non filius familias), *in alienam sese potestatem tradunt eiusque rei ipsi auctores fiunt; nam comitia arbitris pontificibus praebentur, quae curiata appellantur.* Princeps Galba pontifex maximus erat, itaque solus arrogare Pisonem imperiique comitia transigere poterat. Contra Augustus tamquam privatus nepotem Agrippam Postumum privignumque Tiberium adoptavit in foro *lege curiata*, hoc est, auctoribus pontificibus. Cfr. Sueton. Oct. 65. Ritter. Adde simulacrum istud comitiorum curiatorum per triginta dumtaxat lictores *adumbratum esse*, ut ait Cicero Agr. 2, §. 31. Aderant autem pontifices ad servanda domestica cuiusque gentis sacra. — *Sulpiciae ac Lutatiae*] Ex his gentibus erat Galba, ex Lutatiis per matrem. Duebn. Scilicet matrem habuit Mummiam Achaicam, neptem Q. Lutatii Catuli Capitolini, proneptem L. Mummii, qui Corinthum excidit. Suet. G. 2. et 3. Ernestius credebat excidisse v. *gentis*, Freinshemius et Heinsius malebant *Sulpicia ac Lutatia decora*. Equidem e seqq. suppleo *nobilitatis*. — *maiores nostri armis*] Quatenus Ser. Sulpicius Galba, im-

generum Agrippam, mox nepotes suos, postremo Tiberium Neronem privignum in proximo sibi fastigio collocavit. sed Augustus in domo successorem quaesivit, ego in re publica, non quia propinquos aut socios belli non habeam: sed neque ipse imperium ambitione accepi, et iudicii mei documentum sint non meae tantum necessitudines, quas tibi postposui, sed et tuae. est tibi frater pari nobilitate, natu maior, dignus hac fortuna, nisi tu potior esses. ea aetas tua, quae cupiditates adulescentiae iam effugerit; ea vita, in qua nihil praeteritum excusandum habeas. fortunam adhuc tantum adversam tulisti: secundae res acrioribus stimulis animos explorant, quia miseriae tolerantur, felicitate corrumpimur. fidem, libertatem, amicitiam, praecipua humani animi bona, tu quidem eadem constantia retinebis, sed alii per obsequium imminuent. inrumpet adulatio, blanditiae, pessimum veri affectus venenum, sua cuique utilitas.

3. *re.p.* M. — 5. *sit* M. E Vatic. correxit Lipsius. — 6. *est*] *et* M. Correxit Puteolanus. — 7. *etas* M. — 8. *nichil* M. — *pret.* M. — 11. *praecipuā* M. — 12. *inr.* M: *irr.* B. Ceterum M. habet *inrumpet*, non *inrumpent*, ut ex Victorii silentio colligebat Bachius.

peratoris pater, sub Caesare contra Pompeium dimicaverat, Pisonis abavum. Tamen is postea conspiravit cum Cassio et Bruto. Suet. 3. — *nepotes suos*] C. et L. Caesares, ex Iulia Agrippae natos. — *in domo*] Ernestio non dubium erat Tacitum scripsisse *in domo sua* et v. *sua* absorptum esse per primam sequentis v. syllabam. Verum simplex vocabulum hic sufficit, quia opponitur rei publicae. *In domo sua* Tacitus scripsisset, si alia domus opposita esset. Cfr. A. 1, 3: *integra etiamtum domo sua* (Augusti). Walth. — *non, quia - - non*] Elegantior Latinitas postulabat *non, quin* aut *non quo - - non*; at iterum sic C. 29. Ern. — *ambitione*] per ambitionem meorum, ut, qui ante me principes, ambitione suorum. Duebn. Utique haec interpretanda ex vv. *Augustus in domo successorem quaesivit.* Sensum ita significavit Burnouf: «*Mon élection n'a pas été un arrangement de famille.*» — *frater*] Scribonianus Crassus, de quo infra C. 39. et 47. — *praeteritum*] «Rectius hoc v. abesset, praesertim apud scriptorem brevitatis nomine laudatum. Cicero certe et Livius omisissent.» Ern. Mirum profecto iudicium! Cur non vidit aptissimum esse hoc ἀντίϑετον vv. praecedentium: «etiamtunc, cum cupiditates adolescentiae nondum effugisses, nihil tu commisisti, quod nunc excusandum habeas:»—? Ceterum *excusandum habere* F.A. Wolfio iudice Scriptt. miscell. p. 160. genus loquendi est Ciceronis seculo prope ignotum, at Tacito eiusque aequalibus valde adamatum. Sic 4, 77: *aliud excusandum habeo.* Ann. 4, 40: *tolerandum haberet.* 14, 44: *si nunc primum statuendum haberemus.* Cfr. Dial. 8. 13. 19. 31. 36. 37. Bach. — *secundae res*] Hae cupiditatem ac libidines acrius irritando efficiunt, ut, qui virtutem sectatur, multo magis, ne vitiis obnoxius fiat, niti debeat. Explorant igitur hominem, utrum eius virtus sit vera, *animosa atque fortis*, an nimis facile illecebris cedat. Cfr. Sil. 4, 605: *Explorant adversa viros.* Plin. Pan. 31: *secunda felices, adversa magnos probant.* — *adversam*] patre, matre, fratre a Claudio interfectis, fratre altero caeso a Nerone et ipse diu exsul. Brot. Cfr. C. 21. 47. 48. Ann. 4, 62. 11, 5. — *imminuent*] «per obedientiam prope servilem tuas virtutes debilitabunt.» Infelicissima est interpolatio Bud., probata tamen ipsi Rhenano: *alii licet per obsequium annuant.* — *adulatio, blanditiae - - adsentatio*] Admodum artificiose h. l. cumulavit vv., quae homonymorum speciem habent, quamvis sint significationis satis diversae: *Schmeichelei, Liebkosungen - -, unbedingtes Beistimmen; flatteries, caresses, servile approbation.* — *pessimum veri adfectus venenum*] maxima sinceri animi, sensus corruptela. Rup. — *sua cuique utilitas*] Haec vv. Pichena aliique per appositionem cum vv. *pessimum v. a. venenum*

et iam ego ac tu simplicissime inter nos hodie loquimur: ceteri libentius cum fortuna nostra quam nobiscum. nam suadere principi quod oporteat, multi laboris: adsentatio erga quemcunque principem sine affectu peragitur. (16) si inmensum imperii corpus stare ac librari sine rectore posset, dignus eram a quo res publica inciperet: nunc eo necessitatis iam pridem ventum est, ut nec mea senectus conferre plus populo Romano possit quam bonum successorem, nec tua plus iuventa quam bonum principem. sub Tiberio et Gaio et Claudio unius familiae quasi hereditas fuimus: loco libertatis erit quod eligi coepimus. et finita Iuliorum Claudiorumque domo optimum quemque adoptio inveniet. nam generari et nasci a principibus fortuitum, nec ultra aestimatur: adoptandi iudicium integrum; et si velis eligere, consensu monstratur. sit ante oculos Nero, quem longa Caesarum serie tumentem non Vindex cum inermi provincia aut ego cum una legione, sed sua immanitas, sua luxuria cervicibus publicis depulerunt; neque erat adhuc damnati principis exemplum. nos bello et ab aestimantibus adsciti cum invidia, quamvis egregii, erimus. ne tamen territus fueris, si duae legiones in hoc concussi orbis motu nondum quiescunt. ne ipse quidem ad securas res accessi; et audita adoptione

1. *et iam ego* Puteol. Walther, Ritter: *etiam ego* M, *ego* auctore Acidalio, transposito *etiam* ante initium C. 16., B. (Neque vero cum Doederleinio transposuerim v. *iam* ante v. *pessimum*, ut ibi sit *und vollends.*) — *caeteri* M. — 3. *ads.* M: *ass.* B. — *quemcūque* M. — 4. *si* M: *etiam si* B. — *inm.* M: *imm.* B. — 5. *res.p.* M. — *ia* M. — 6. *posset* M. Correxit Rhenanus; ortum illud e praeced. *posset.* Praetulero tamen Bach et Duebner. — 9. *elegi cepimus* M. — 10. *quenque* M. — 11. *extimatur* M. — 13. *serias* M. — 14. Habet *depulerunt* (per compendium) M, non *depulerount*, ut narratur apud Bekkerum, ante quem inde a Puteol. edebant *depulere.*

iungunt: sed tali verborum sensu Tacitus ea his praeposuisset aut copula addita dixisset *pessimumque* vel *et pessimum.* Gutmann. — *et iam ego*] «et, ut postulent mutuae nostrae rationes neque aliter iam inter nos fieri par est, post hoc colloquium inde ex hodierno die ambo apertissime ac sine ulla simulatione inter nos semper agemus.» Non sine arte significat se a Pisone semper eandem libertatem, *παῤῥησίαν*, postulare atque exspectare, qua ipse, iam pater adoptivus, erga illum usurus sit. Ad vv. *et iam* Walther rursus comparat *καὶ δή.* *Etiam ego* aptum sensum haud praebet, et omni probabilitate destituta est Acidalii transpositio v. *etiam* ante v. *si*; neque vero probandum Rupertii *en iam.*

16. *si inmensum*] Consulto per hoc quasi *ἀσύνδετον* significat scriptor Galbam hinc alteram orationis partem ordiri, id quod minus eluceret, si scripsisset, *etiamsi, quodsi.* — *inciperet*] «Conveniens erat, ut a me libertas publica inciperet, voluntate Romanorum electo, non imposito.» Duren. — *consensu monstratur*] sc. eligendus. Id. — *cum una legione*] Una tantum? Atqui antea tres in illa parte Hispaniae, *τρία τάγματα*, collocat sub Augusto Strabo 3. p. 156. Etiam sub Tiberio Tacitus A. 4, 5. *Hispaniae*, inquit, *recens perdomitae tribus habebantur.* Sed iis ipsis verbis adsignificat, id mutatum et imminutas legiones; animis eius gentis tempore imminutis et fractis. Itaque in Tarraconensi, cui Galba praefuit, una tunc legio. Suetonius in Galba 10. ostendit exercitum fuisse *legionis unius, alarum duarum, trium cohortium.* Lips. Sextam legionem fuisse docemur H. 5, 16. Ern. — *ab aestimantibus*] Hoc de Pisone, *bello* de Galba, legionum duce. Duebn. — *cervicibus publicis*] id est, cervicibus populi Romani, quibus Nero quasi onus sive moles insederat, quemadmodum boum cervicibus iugum solet imponi. Cic. Cat. 3, 7: *non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depu-*

desinam videri senex, quod nunc mihi unum obicitur. Nero a pessimo quoque semper desiderabitur: mihi ac tibi providendum est ne etiam a bonis desideretur. monere diutius neque temporis huius, et impletum est omne consilium, si te bene elegi. utilissimus idem ac brevissimus bonarum malarumque rerum delectus est, cogitare quid aut volueris sub alio principe aut nolueris. neque enim hic, ut gentibus quae regnantur, certa dominorum domus et ceteri servi: sed imperaturus es hominibus qui nec totam servitutem pati possunt nec totam libertatem.» et Galba quidem haec ac talia, tamquam principem faceret, ceteri tamquam cum facto loquebantur. (17) Pisonem ferunt statim intuentibus, et mox coniectis in eum omnium oculis, nullum turbati aut exsultantis animi motum prodidisse. sermo erga patrem imperatoremque reverens, de se moderatus; nihil in voltu habituque mutatum, quasi imperare posset magis quam vellet. consultatum inde, pro Rostris an in senatu an in castris adoptio nuncuparetur. iri in castra placuit: honorificum id militibus fore, quorum favorem ut largitione et ambitu male adquiri, ita per bonas artes haud spernendum. circumsteterat interim Palatium publica exspectatio, magni secreti inpatiens; et male coërcitam famam supprimentes augebant. (18) quartum Idus Ianuarias, foedum imbribus diem, tonitrua et fulgura et caelestes minae ultra solitum turbaverant. observatum id antiquitus

1. Habet *obicitur* M. — 2. *michi* M. — 4. *utilissimus bonarum* (non *bonorum*, ut est apud Bekkerum) *idem ac brevissimus bonarum* M. — 5. *dilectus* M. — *quid a* (in versus fine) *aut* M. — 6. Habet *ut gentibus* M, non *ut in ceteris gentibus* Spir. Oberlin. Walther. — 7. *caeteri* M. — 11. *exult.* M. — 16. *adq.* M: *acq.* B. — 17. *exp.* M. — 18. *inp.* M: *imp.* B. — 19. *faedum* M.

lissem. Bach. Liv. 4, 12: *regno prope - - in cervices accepto:* atque omnino frequens est imago. — *duas legiones*] superioris Germaniae IV. Macedonica et XVIII. (non XXII., ut alii volunt.) Tu vide Pfitzner in Bergk u. Caesar *Zeitschr.* 1846. I. p. 18.) — *regnantur*] ut A. 13, 54. Germ. 43. — *tamquam cum facto*] iamiam adulatione ac blanditiis erga eum utentes.

17. *in castris*] praetorianorum, ante portas urbis Viminalem et Esquilinam. Duebn. — *nihil in vultu*] Plut. G. 23: *Τοῦ δὲ Πείσωνος οἱ παρόντες ἐθαύμασαν τῇ τε φωνῇ τεκμαιρόμενοι καὶ τῷ προσώπῳ τηλικαύτην χάριν ἀνεμπλήκτως, οὐ μὴν ἀναισθήτως δεχομένου.* Prorsus enim imparatus ad hanc adoptionem arcessitus erat. — *circumsteterat - - exspectatio*] poëtice pro: «populus magnum secretum impatienter exspectans circumsteterat Palatium.» Bach. *La curiosité publique assiégeait le palais* audere potuit etiam Louandre. — *augebant*] id est, «rumorem subinde per quosdam garrulos aut suspicaces emanantem illi ipsi, qui refutando compescebant et inhibere conabantur, propagabant.» Ryck.

18. *quartum Idus Ian.*] die 10. Ianuarii. Illustre huius adoptionis superest monumentum in Actis Fr. Arv. Tab. XX. p. CXXVII. Marini: *Isdem. COS. IIII. IDVS. Ian. magisterIO. SER. GALBAE IMP ...... NO. COLLEG. FRAtrum. Arvalium. nomine. vota. nuncupavit. pro. adOPTIONE Pisonis Frugi Liciniani . . . Gli Arvali in quel dì medesimo perchè ciò fosse bonum faustum cet. si raccolsero in Campidoglio.* Marini. Cuius supplementa sunt certissima; sub Othone Pisonis nomen de industria erasum videtur ad memoriam eius oblitterandam. — *caelestes minae*] Plut. G. 23: *τοσαυτάκις ἐβρόντησε καὶ κατήστραψε καὶ τοσοῦτος ὄμβρος καὶ ζόφος ἐξεχύθη εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὴν πόλιν.* — *observatum*] neque neglectum. Duebn. —

comitiis dirimendis non terruit Galbam quo minus in castra pergeret, contemptorem talium ut fortuitorum; seu quae fato manent, quamvis significata, non vitantur. apud frequentem militum contionem, imperatoria brevitate, adoptari a se Pisonem more divi Augusti et exemplo militari, quo vir virum legeret, pronuntiat. ac ne dissimulata seditio in maius crederetur, ultro adseverat quartam et duodevicesimam legiones, paucis seditionis auctoribus, non ultra verba ac voces errasse, et brevi in officio fore. nec ullum orationi aut lenocinium addit aut pretium. tribuni tamen centurionesque et proximi militum grata auditu respondent: per ceteros maestitia ac silentium, tamquam usurpatam etiam in pace donativi necessitatem bello perdidissent. constat potuisse conciliari animos quantulacumque parci senis liberalitate: nocuit antiquus rigor et nimia severitas, cui iam pares non sumus. (19) inde apud senatum non comptior Galbae, non longior quam apud militem sermo: Pisonis comis oratio. et patrum favor aderat: multi voluntate effusius; qui noluerant, medie; ac plurimi obvio obsequio, privatas spes agitantes sine publica cura. nec aliud sequenti quatriduo, quod medium inter adoptionem et caedem fuit, dictum a Pisone in publico factumve. crebrioribus in dies Germanicae defectionis

2. *contemptore* M. — 3. *signifacta* M. — *contionem* M: *concionem* B. — *imperatoriâ* M. — 6. *ads.* M: *ass.* B. — *duodevicensimam* (sed *de* in rasura) M: *duoetvicesimam* B. — 8. *addita ut p̄tium* M. — 9. *audito* M. Correctum in mg. Guelf., Harl. Ies. et a Puteolano. — 10. *mest.* M. — 11. *quantulacūque* M. — 15. *fabor* M. — 17. *quadriduo* M. — 18. *crebrioribus indie* (hoc v. coniunctim scripto) M, non *crebioribus* (sic) *in die*, ut narratur apud Bekkerum.

dirimendis] Cic. de Divin. 2, 18: *in nostris commentariis scriptum habemus: IOVE TONANTE FVLGVRANTE COMITIA POPVLI HABERE NEFAS.* — *more*] Lipsius aliique commendarunt traiectionem ab Aemilio Ferretto profectam: *exemplo divi Augusti et more militari.* Sed merito Walther: «*more divi Augusti* reverentius dictum est; inest obsequii notio: contra *exemplum* nonnisi facti similitudinem significat.» Bach. — *vir virum*] Cum a duce militibus potestas fieret, ut singuli singulos, notos sibi quorumque virtute confiderent, legerent: atque id potissimum, cum periculum aliquod maius instaret atque aliquis gravior casus urgeret. Cfr. Liv. 9, 39. 10, 38. Victorius Var. Lectt. 18, 19. — *duodevicesimam*] Acriter pugnat Ritter pro *duoetvicesima*; verum haec tum in Aegypto tendebat. Hist. 5, 1. V. Pfitzner l. l. — *verba ac voces*] V. *voces* praesertim ad dissonum fremitum murmurque refertur. — *usurpatam etiam in pace*] Cfr. A. 12, 41.

19. *medie*] inter effusam laetitiam primorum et obvium obsequium tertiorum; praeterquam hic, nunc non reperitur *medie* nisi apud Appuleium, Eutropium, Aurelium Victorem, Firmicum. — *obvio obsequio*] ut Ann. 2, 2: *obvia comitas.* — *quatriduo*] III. Idus, pridie Idus, Idus, XIX. Kal. Febr. (14. d. Ian.) Occisus autem est XVIII. Kal. Febr. (15. d. Ian.) — *maiore praetextu*] maioris dignitatis specie, ut *πρόσχημα*. Cfr. Sen. Ep. 71, 9: *illud pulcherrimum rei publicae praetextum optimates*, ubi vide Gronovium. Minus recte Walther: «agitatum est, num et Piso proficisceretur ad sedandam militum seditionem, ita tamen, ut non haec, sed alia quaedam gravior causa profectioni praetenderetur.» Quaenam, quaeso, gravior causa tunc ipsum obtentui sumi poterat? Recte Louandre: *pour donner plus de solennité à l'ambassade.* — *laturus*] eo redit, quod nunc dicunt *repraesentaturus*. Dubn. — *ambitu*] «Dum alii per gratiam consequuntur, ut libe-

nuntiis, et facili civitate ad accipienda credendaque omnia nova, cum tristia sunt, censuerant patres mittendos ad Germanicum exercitum legatos. agitatum secreto num et Piso proficisceretur, maiore praetextu, illi auctoritatem senatus, hic dignationem Caesaris laturus. placebat et Laconem praetorii praefectum simul mitti: is consilio intercessit. legati quoque (nam senatus electionem Galbae permiserat) foeda inconstantia nominati, excusati, substituti, ambitu remanendi aut eundi, ut quemque metus vel spes inpulerat. (20) proxima pecuniae cura; et cuncta scrutantibus iustissimum visum est inde repeti ubi inopiae causa erat. bis et vicies milies sestertium donationibus Nero effuderat. appellari singulos iussit, decuma parte liberalitatis apud quemque eorum relicta. at illis vix decumae super portiones erant, isdem erga aliena sumptibus quibus sua prodegerant, cum rapacissimo cuique ac perditissimo non agri aut fenus, sed sola instrumenta vitiorum manerent. exactioni triginta equites Romani praepositi, novum officii genus et ambitu ac numero onerosum. ubique hasta et sector, et inquieta urbs actionibus. ac tamen grande gaudium, quod tam pauperes forent quibus donasset Nero quam quibus abstulisset. exau-

3. Habet *maiore* Lipsio suspectum M. — *ille* M. Emendatum in Guelf. et a Puteolano. — 5. *his* M. — 6. *faeda* M. — 7. *excusatis* M. — *quenque* M. — 8. *inp.* M: *imp.* B. — 9. Habet *ubi* M, non *unde* Reg. Corb. Spir. Lips. Ernestius. — *mille* M. Correxit Lipsius. — 11. *quenque* M. — *illi* M. Correctum (in Guelf. et) a Puteolano. — 13. *faenus* M. — 14. *exactionis* M. — 16. *actionibus* M: *auctionibus* B cum mg. Bodl. et Lipsio. Illud restituere Bach et Duebner. — Habet *ac tamen* M, non *attamen* Edd. ante Bekkerum. — 17. *donassent* M.

rentur a legatione, alii ire cupiunt.» Ern.

20. *ubi*] *unde* mera est interpolatio neque vero apta; nam, ut ait Walther, «inopiae causa non erat e donationibus, verum in donationibus: e donationibus erat inopia tamquam effectus.» — *bis et vicies milies*] 391,380,000 Franc. Gall., 260,920,000 Franc. Helv. Res autem in hoc capite narrata multo prius incepta erat; etenim per quatriduum illud hanc exactionem exsequi nequaquam poterant triginta illi equites; et Dio 63, 14. clare testatur dona eiusmodi inde e Graecia repetita esse: *ὁ Νέρων καὶ τῇ Πυθίᾳ δέκα μυριάδας ἔδωκεν, ὅτι τινὰ κατὰ γνώμην αὐτοῦ ἐθέσπισεν, ἃς ὁ Γάλβας ἐκομίσατο.* Hic vero narratur ideo potissimum, quia hae ipsae exactiones in causa erant, cur tot cives propterea irati atque irritati eo promptius a Galba et Pisone descíscerent. Ceterum cfr. Plut. G. 16. Suet. G. 15. — *super portiones erant*] per tmesin pro *supererant*. Bene Pichena Virgilii illud comparat Aen. 2, 567: *Iamque adeo super unus eram.* Ern. E Tacito ipso comparat Bachius A. 13, 50: *acri etiam populi Romani tum libertate* pro *etiamtum*. Dial. 33: *neque enim dum arte et scientia* pro *necdum*. — *prodegerant*] Plut. l. l.: *ἀνηλώκεσαν γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν λαβόντων, ἐφήμεροι καὶ σατυρικοὶ τοῖς βίοις ἄνθρωποι.* — *triginta*] Suet. G. 15. habet *quinquaginta*; quam diversitatem Casaubonus ita componit, ut ob difficultatem negotii triginta prioribus viginti additos suspicetur. Walth. — *ambitu*] muneris, potestate tam late patente, quia tot ab hominibus, quibus donarat Nero, pecuniae istae repetendae erant. *Ambitus* h. l. nostrum est *Umfang*. — *actionibus*] cum permulti negarent sese a Nerone tantam summam accepisse, quanta ab ipsis repetebatur, inde cognitiones instituendae erant a triginta illis equitibus, ut opinor, potius quam a praetore urbano. *Saisies* vertit Louandre. Quod si legas *auctionibus*, idem profecto bis dixisset, prae-

ctorati per eos dies tribuni, e praetorio Antonius Taurus et Antonius Naso, ex urbanis cohortibus Aemilius Pacensis, e vigiliis Iulius Fronto. nec remedium in ceteros fuit, sed metus initium, tamquam per artem et formidinem singuli pellerentur omnibus suspectis.

(21) Interea Othonem, cui compositis rebus nulla spes, omne in turbido consilium, multa simul exstimulabant, luxuria etiam principi onerosa, inopia vix privato toleranda, in Galbam ira, in Pisonem invidia. fingebat et metum, quo magis concupisceret. praegravem se Neroni fuisse, nec Lusitaniam rursus et alterius exsilii honorem exspectandum. suspectum semper invisumque dominantibus qui proximus destinaretur. nocuisse id sibi apud senem principem; magis nociturum apud iuvenem ingenio trucem et longo exsilio efferatum. occidi Othonem posse. proinde agendum audendumque, dum Galbae auctoritas fluxa, Pisonis nondum coaluisset. opportunos magnis conatibus transitus rerum; nec cunctatione opus, ubi perniciosior sit quies quam temeritas. mortem omnibus ex natura aequalem, oblivione apud posteros vel gloria distingui. ac si nocentem innocentemque idem exitus maneat, acrioris viri esse merito perire. (22) non erat Othonis mollis et corpori similis animus. et intimi libertorum servorumque, corruptius quam in privata domo habiti, aulam Neronis et luxus, adulteria, matrimonia ceterasque regnorum libidines

1. *Antonius Naso*] Ms. Farnes. *Aemilius Naso;* Heinsius vult *Autronius*; Oberlinus e Suetonii Iul. 9. affert *M. Actorium Nasonem*. Walth. — 2. *emilius* M. — 6. *ext*. M. — 7. *galba* M. — 9. Habet *et* M, non *aut* Bud. et Rhenani. — *exilii* M. — *exp*. M. — 10. *nocuisset* M. — 12. *exilio* M. — 13. *audiendumque* M. — 14. *oport*. M. — 20. Habet *adulteria matrimonia* M, non *adultera matrimonia*, ut habet Bud. volebatque Lipsius.

cedentibus vv. *hasta et sector*. — *e praetorio*] V. Perizon. de Praetor. p. 139., ubi ex h. l. planissime docet, *praetorium* de cohortibus praetorianis dici, ut *vigilias* de cohortibus vigilum. Ern. — *Antonius Naso*] Certe *Antonius* vitiosum. Dixisset enim *Antonii*, *Taurus et Naso*. Ern. Utique, si fratres fuissent; sed de hominibus familiae prorsus diversae, ea lex vix tam accurate sequenda erat. — *omnibus suspectis*] ne a Galba ac Pisone defecturi essent.

21. *toleranda*] De maximo eius aere alieno narrat Suet. Oth. 5. Plut. G. 21. cum vocat *πεντακισχιλίων μυριάδων ὀφλήμασι βεβαπτισμένον*. — *fingebat*] coram intimis amicis; non enim ea, quae sequuntur, cum nonnullis pro *μονολογίᾳ* habenda sunt. Cfr. Suet. l. l.: *neque enim dissimulabat, nisi principem se stare non posse, nihilque referre, ab hoste in acie, an in foro sub creditoribus caderet*. Et quibuscum hominibus haec conquestus sit Otho, declarat Plutarchus G. 23: *πλεῖστοι δὲ τῶν περὶ Τιγελλῖνον καὶ Νυμφίδιον ἐν τιμῇ γεγονότων ἀπεῤῥιμμένοι τότε καὶ ταπεινὰ πράττοντες ἐφθείροντο πρὸς αὐτὸν καὶ συνηγανάκτουν καὶ παρώξυναν*. — *occidi Othonem posse*] Miro iudicio usi Antonius Augustinus, vir ceteroqui perquam ingeniosus, ac Groslotius substitutum volebant *Pisonem*. Est: « eo usque atrocitatis progredi posse Galbam et Pisonem, ut ipsum occiderent. » — *agendum audendumque*] Sic Liv. 22, 14: *audendo atque agendo res Romana crevit*. Oberl. — *coaluisset*] « confirmata esset, convaluisset. » Sic A. 14, 1: *coalita audacia*, firmata, *vetustate imperii*. Hist. 4, 55: *coalita libertas*. Male Ryckius: « scilicet cum auctoritate Galbae. » Ern. — *transitus*] conversiones, commutationes imperii, cum ab uno ad alterum transit. Sic C. 29: *res translatae*. Id. — *acrioris*] *Acer vir* est impiger, strenuus, *δραστήριος*. Ruperti.

avido talium, si auderet, ut sua ostentantes, quiescenti ut aliena exprobrabant, urgentibus etiam mathematicis, dum novos motus et clarum Othoni annum observatione siderum adfirmant, genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur. multos secreta Poppaeae mathematicos, pessimum principalis matrimonii instrumentum, habuerant; e quibus Ptolemaeus Othoni in Hispania comes, cum superfuturum eum Neroni promisisset, postquam ex eventu fides, coniectura iam et rumore senium Galbae et iuventam Othonis computantium persuaserat fore ut in imperium adscisceretur. sed Otho tamquam peritia et monitu fatorum praedicta accipiebat, cupidine ingenii humani libentius obscura credendi. (23) nec deerat Ptolemaeus, iam et sceleris instinctor, ad quod facillime ab eiusmodi voto transitur. sed sceleris cogitatio incertum an repens: studia militum iam pridem spe successionis aut paratu facinoris adfectaverat, in itinere, in agmine, in stationibus vetustissimum quemque militum nomine vocans, ac memoria Neroniani comitatus contubernales appellando; alios agnoscere, quosdam requirere, et pecunia aut gratia iuvare, inserendo saepius querelas et ambiguos de Galba sermones, quaeque alia turbamenta volgi. labores itinerum, inopia commeatuum, duritia imperii atrocius accipiebantur, cum Campaniae lacus et Achaiae urbes classibus adire

3. *syderum* M. — *adf.* M: *aff.* B. — 4. *spernantibus* M. — 5. *poppeae ma* (in versus fine) *mathematicos* M. — 6. 12. *ptoloms* cum lin. super litt. *ms* M. — 9. *imperium asc.* M. — 10. *tamquam* M: *tanquam* B. — 11. *credi* M. Correxit Pichena; vitium restituit Bach. — 12. *instinctor aquod* M. — 14. *adf.* M: *aff.* B. — 15. *quenque* M. — 18. *querellas* M. — 19. *inopiã* M.

22. *non erat Othonis mollis*] Plut. G. 25: *οὐ κατὰ τὴν τοῦ σώματος μαλακίαν καὶ θηλύτητα τῆς ψυχῆς διατεθρυμμένος, ἀλλ' ἰταμὸς ὢν πρὸς τὰ δεινὰ καὶ ἄτρεπτος.* — *adulteria, matrimonia*] Hoc significant liberti, eum, principem factum, alienis uxoribus libere frui et, quandocunque moecha aliqua diutius placitura foret, priorem uxorem illico repudiare illamque in matrimonium ducere posse: sic progressu temporis Caligula quattuor, Claudius sex uxores duxerat. — *libidines*] Significantur praesertim stupra puerorum ingenuorum ac nobilium, in quae provolutus erat Tiberius. Ann. 6, 1. — *ut aliena*] «ut quibus propter desidiam atque meram ignaviem ipse uti nequiret atque ea aliis relinquere coactus foret. — *vetabitur semper*] Cfr. Ann. 2, 32. 12, 52. — *instrumentum*] «quibus, scelerum plerumque instinctoribus, et princeps ipse et aulici ad fines varios, sed semper perversos atque illicitos utuntur.» Apte Burnouf: *détestable ameublement d'un ménage impérial.* — *Ptolemaeus*] Eum, qui hoc praedixerit, *Seleucum* vocat Suet. O. 4., quem ad locum Oudendorp: «Hunc Vespasiani mathematicum Tacito Hist. 2, 78. videtur auctor confundere cum Neronis mathematico Ptolemaeo, ut eum nominant Tacitus et Plutarchus G. 23., quibus hic tutius quam Suetonio censeo credi: nisi homo is duplex habuerit nomen:» (id quod in Graeculo probabile non est.)

23. *repens*] Cfr. A. 6, 7. Sic hoc v., uti videtur, utitur Tacitus solus. — *itinere*] ex Hispania in urbem; ut elucet ex tertio membro *in stationibus*, distinguendum est *iter* ab *agmine* ita, ut hoc sit «una cum cunctis Galbae copiis incedens», illud «eas aliquando aut praecedens aut subsequens», ita tamen, ut eum comitaretur militum praesidium, quos corrumpere posset.» Non ergo cum Walthero habendum pro *ἓν διὰ δυοῖν*, ut sane est A. 3, 9: *in agmine atque itinere.* (Aliter Doederlein Synon. 4. p. 68: «Iter *bezieht sich nur auf den*

soliti Pyrenaeum et Alpes et inmensa viarum spatia aegre sub armis eniterentur. (24) flagrantibus iam militum animis velut faces addiderat Maevius Pudens, e proximis Tigellini. is mobilissimum quemque ingenio aut pecuniae indigum et in novas cupiditates praecipitem adliciendo, eo paulatim progressus est ut per speciem convivii, quotiens Galba apud Othonem epularetur, cohorti excubias agenti viritim centenos nummos divideret; quam velut publicam largitionem Otho secretioribus apud singulos praemiis intendebat, adeo animosus corruptor ut Cocceio Proculo speculatori, de parte finium cum vicino ambigenti, universum vicini agrum sua pecunia emptum dono dederit, per socordiam praefecti, quem nota pariter et occulta fallebant. (25) sed tum e libertis Onomastum futuro sceleri praefecit, a quo Barbium Proculum tesserarium speculatorum et Veturium optionem eorundem perductos, postquam vario sermone callidos auda-

1. *pyrenaeum* M. — *inm.* M : *imm.* B. — Habet *eniterentur* M, non *emitterentur* Puteolani neque *emetirentur* Pichenae. — 2. *uelud* M. — 3. *tigill.* M. — *quenque* M. — 5. *conuii* M. — 7. *uelud* M.

Marsch, agmen *auf jedes Zusammentreten in Reihe und Glied, z. B. bei den Exercirübungen.* Liv. 32, 13: *Ingens iter agminis, sed metus urgebat.*») His autem artibus perversis Otho, etsi fortasse iam tum sperabat se a Galba adoptatum iri (C. 13.), nihilominus iamiam aggrediebatur animos militum, ut eorum favorem praeciperet, si forte Galba optatis illis haud satisfaceret. Eo autem tutius corruptorem agere poterat, quod senem Galbam plurima fallebant. Etenim is *amicorum libertorumque - - , si mali forent, usque ad culpam ignarus* erat. C. 49. — *soliti*] Neronem olim comitantes. Savilius hic Tacitum carpit, quod legionariis Galbae tribuat id, quod praetorianis Neronis proprie competebat. Fortasse pars praetorianorum, Galbae obviam missa, respicitur, quod narraverit auctor in actis a. 821., quae periere.» Ryck. Certe legio VI. Victrix iam sub Claudio in Hispania tendebat. Cfr. Pfitzner l. l. p. 11. —

24. *novas cupiditates*] rerum novarum. Ern. — *convivii*] Sportularum titulo erogatio ea facta, nisi fallor. Lips. Sportularum divisionis mentio fit in Inscrr. m. Lat. 80. — *cohorti*] peditum DLV., equitum LXVI. Dividebat igitur per singula ista convivia H. S. 62100. «Mos hic excubiarum inter epulas originem traxit a Claudio imperatore. Dio 60, 3: ἔν τε τοῖς συμποσίοις πάντως τινὰς στρατιώτας συνόντας εἶχε, καὶ τοῦτο μὲν ἐξ ἐκείνου καταδειχθὲν καὶ δεῦρο ἀεὶ γίγνεται.» Walth. — *viritim*] Ernestius: «*viritim* commode abfuerit, non consentiens nec Taciti brevitati nec Latinitati severae. Nam inest in v. *centenos.*» Falsus est. Nam ut constet non in singulas cohortes, sed in singulos cuiusque cohortis viros totidem nummos esse datos, necessario additur *viritim*. Cfr. A. 2, 42: *trecenos plebi sestertios viritim dedit.* Suet. Cal. 46: *pronuntiatoque militi donativo centenis viritim denariis.* Walth. — *animosus corruptor*] id est, qui plurimum pecuniae per largitiones profundere audet, ut apud Suet. Iul. 46: *animosissime comparare*, cupidissime vel insanis pretiis emere. Ern. Fr. 29. fam. ercisc. 10, 2: *si obiicitur creditori, quod animose licitus est.* Fr. 36. §. 1. mand. 17, 1: *cognoscere, animosiorem eius rei emptorem esse, quam tibi mandatum est.* — *speculatori*] Erant hi delecti ex praetoriis cohortibus satellites principis; arma iis clipeus et lancea. Ioseph. B. I. 3, 6: φέρουσι δὲ οἱ μὲν ἐπὶ τὸν στρατηγὸν ἐπίλεκτοι λόγχην καὶ ἀσπίδα. Ibid. 8. eos vocat λογχοφόρους, Suidas δορυφόρους. Suet. Claud. 35: *neque convivia inire est ausus, nisi ut speculatores cum lanceis circumstarent.* Frequenter memorantur in Inscrr., ut Grut. 540, 10. Cfr. Eckhel D. N. VI. p. 53. Ex Lips. et Oberl. Cfr. H. 2, 11: *ipsum Othonem comitabantur speculatorum lecta corpora cum ceteris praetoriis cohortibus.* Boettiger in *Amalthea* III. p. 335. — *per socordiam praefecti*] Laconis, ignavissimi mortalium, qui tamen tam manifestam corruptionem vetare debuisset.

eosque cognovit, pretio et promissis onerat, data pecunia ad pertentandos plurium animos. suscepere duo manipulares imperium populi Romani transferendum, et transtulerunt. in conscientiam facinoris pauci adsciti. suspensos ceterorum animos diversis artibus stimulant, primores militum per beneficia Nymphidii ut suspectos, volgus et ceteros ira et desperatione dilati totiens donativi. erant quos memoria Neronis ac desiderium prioris licentiae accenderet. in commune omnes metu mutandae militiae terrebantur. (26) infecit ea tabes legionum quoque et auxiliorum motas iam mentes, postquam volgatum erat labare Germanici exercitus fidem. adeoque parata apud malos seditio, etiam apud integros dissimulatio fuit, ut postero Iduum [dierum] redeuntem a cena Othonem rapturi fuerint, ni

1. p̄tio M. — *pertemptandos* M. — 5. *nymphidi* M. — 7. *communi* M. Correxit Rhenanus. — *militi etrebantur* cum lin. in primo *t*, id est, *militi eterrebantur*, unde Pichena edidit *militiae exterrebantur*. — 11. *dierum* M. Delevit de Lipsii sententia Ritter; ego seclusi: *die* cum Guelf. Agr. Spir. B. — Habet *ni* M. Ante Waltherum edebant *nisi*.

25. *tesserarium*] eum inter speculatores, qui tesseram (*la parole* vel iussum aliquod) in tabella scriptam ab imperatore (in legionibus a tribuno) accipiebat et per contubernia nuntiabat. Duebn. Plut. G. 24: *Ἐν δὲ τούτοις Οὐετούριος καὶ Βάρβιος, ὁ μὲν ὀπτίων, ὁ δὲ τεσσεράριος (οὕτω γὰρ καλοῦνται οἱ διαγγέλων καὶ διοπτήρων ὑπηρεσίας τελοῦντες) κτλ.* — *optionem*] Festus p. 184. Muell.: «Optio in re militari appellatus is, quem decurio aut centurio *optat* (eligit) sibi rerum privatarum administrum, quo facilius obeat publica officia.» Cfr. idem p. 198. et Varro apud Nonium p. 68. Vegetius 2, 7: *Optiones ab optando appellati, quod antecedentibus aegritudine praepeditis hi tamquam adoptati eorum atque vicarii solent universa curare.* Comparent nostrum *Adjutant*. — *manipulares*] gregarii milites, quibus haud multum superiores erant optiones ac tesserarii. Facinoris autem indignitatem hoc ipso v. delecto augere studuit. Ceterum differt Suet. Oth. 5: *primo quinque speculatoribus commissa est res.* — *per beneficia Nymphidii*] id est, qui promoti essent per Nymphidium praefectum (C. 5.), eos incitare et irritare, ut Galbae suspectos, quia Nymphidium invisum ipsi sustulerat. Lips. — *mutandae militiae*] ne per legiones dispersi in provincias transmitterentur, ubi militia multo adstrictior atque durior, minore etiam stipendio.

26. *dissimulatio*] ex v. *parata* cogitatione supplendum: «Iam opportuna coniuratis fuit *dissimulatio*, taciturnitas eorum quoque, qui ceteroquin insontes, tamen indicium deferre nolebant, quia Galbae partes aperte amplecti haud satis tutum iudicabant.» — *postero Iduum dierum*] Utrumque et *dierum* et *die* cum respuat Latinitas, v. *dierum* in Med. ortum videtur vel ex falso gloss. vel ex *διττογραφίᾳ* litt. praecedentium *duum*, *die* autem correctio ad apertum vitium aliquatenus obtegendum. M. lectionem ita defendere conatur Duebner: «*Idus dies* vocantur octo illae post Nonas.» (Uti colligebant olim nonnulli ex Horat. Sat. 1, 6, 75: *octonis Idibus*, ubi tamen est singulis Idibus, quae omnes incidunt in octavum post Nonas diem. Neque vero huc facit locus a Walthero allatus Spartiani Hadr. 4: *quinto Iduum Augusti die*, et mox: *tertio Iduum earundem*; ubi est pro magis solito *quintum* - - *tertium*, ut supra C. 18: *quartum Idus Ianuarias* et hoc pro legitima formula *ante diem quartum Idus*.) «Hoc loco si capias de die Idus sequente (14. d. Ian.), plane insolitum dicendi genus statueris. Pro consuetudine (?) explicandum *postero Iduum* (quas dixi): nimirum tertio (11. d. Ian.) post eum quem dixit C. 18: *quartum Idus Ianuarias*.» R. Nostra ex ratione, deleto v. vitioso *dierum*, prius consilium omissum incidit in XIX. Kal. Febr., (14. Ian.) diem ante ipsam caedem patratam. Quod autem dicit: *multa erumpentis seditionis signa per conscios oppressa*, refer ad omnes illos post adoptionem dies, inter IV. Id. Ian. et XIX. Kal. Febr.,

incerta noctis et tota urbe sparsa militum castra nec facilem inter temulentos consensum timuissent, non rei publicae cura, quam foedare principis sui sanguine sobrii parabant, sed ne per tenebras, ut quisque Pannonici vel Germanici exercitus militibus oblatus esset, ignorantibus plerisque, pro Othone destinaretur. multa erumpentis seditionis indicia per conscios oppressa: quaedam apud Galbae aures praefectus Laco elusit, ignarus militarium animorum, consiliique quamvis egregii, quod non ipse afferret, inimicus, et adversus peritos pervicax. (27) octavo decimo Kalendas Februarias sacrificanti pro aede Apollinis Galbae haruspex Umbricius tristia exta et instantes insidias ac domesticum hostem praedicit, audiente Othone (nam proximus adstiterat) idque ut laetum e contrario et suis cogitationibus prosperum interpretante. nec multo post libertus Onomastus nuntiat exspectari eum ab architecto et redemptoribus; quae significatio coëuntium iam militum et paratae coniurationis conve-

1. *emulentos* M. — 2. *faed.* M. — 5. *erumpentibus* M. Spir. Correxit Puteolanus. — 6. *galba* M. — 8. *afferet* M. — 9. *Kl.* cum lin. transversa in litt. *l* M, *calendas* B. — *Feb.* cum lin. tr. in litt. *b* M. — 10. *tristitia* M. — 11. *adsisterat* M. — 12. *interp̄tantes* M. — 13. *esp.* M. — 14. *parate* M.

qui dies 14. Ian. prius ad rapiendum Othonem constitutus erat; scite enim Gutmannus interrogavit: «Quomodo tandem inter 14. et 15. d. Ian. *multa* eiusmodi *signa* et oriri et opprimi potuissent?» Ceterum Suet. Oth. 6., quem locum hic immiscent interpretes, ad rem pro certo enucleandam nihil prorsus iuvat. — *militum castra*] Cfr. C. 6. atque de *Germanico exercitu*, id est, *Germanicis vexillis*, imprimis C. 31. — *elusit*] *Eludere* proprie dictum de pugnantibus, flexu corporis adversarii ictum declinare. Dübn. Hoc igitur loco Francogallis simili figura *déjouer* vel propius etiam *éluder* (Burnouf), nobis *leichthin ablenken*, *entkräften*. Persuasit enim Galbae omnia ista indicia inania esse atque falsissima, sua vanitate atque imperitia actus; neutiquam est «*irridebat*,» ut nonnulli ceperunt.

27. *Apollinis*] Palatini in regione urbis X. Cfr. Canina *Indicazione di Roma antica. Terza ed. Roma.* 1841. p. 253. — *emi sibi*] Plut. G. 24: *εἰπών, ὅτι παλαιὰν ἐωνημένος οἰκίαν βούλεται τὰ ὕποπτα δεῖξαι τοῖς πωληταῖς*. Suet. O. 6: *quasi venalem domum inspecturus abscessit.* — *Tiberianam domum*] pone Palatium ad radices Palatini montis. Dübn. *L'aggiunta fatta da Tiberio alla casa di Augusto, allorché fu stabilita ivi la sede imperiale.* Canina *Indicazione p.* 255. Consulto autem Otho usque ad Velabrum viam aversam a castris praetorianis primum ingreditur, ne quo tendat statim animadvertatur, deinde flectit iter ad milliarium aureum, a quo recta in castra illa pervenire poterat. — *Velabrum*] vicus inter Forum, Tiberim et Aventinum montem. Dübn. — *milliarium aureum*] Plut. l. l.: *διὰ τῆς Τιβερίου καλουμένης οἰκίας καταβὰς ἐβάδιζεν εἰς ἀγοράν, οὗ χρυσοῦς εἱστήκει κίων, εἰς ὃν αἱ τετμημέναι τῆς Ἰταλίας ὁδοὶ πᾶσαι τελευτῶσιν.* Dio 54, 8. de Augusto: *αὐτός τε προστάτης τῶν περὶ τὴν Ῥώμην ὁδῶν αἱρεθεὶς τὸ χρυσοῦν μίλιον κεκλημένον ἔστησε.* Plin. H N. 3, 9: *Urbis spatium, mensura currente a miliario in capite Romani Fori statuto, ad singulas portas, quae sunt hodie XXXVII., - - efficit passuum per directum XXX M. DCCLXV.* Erat columna aurea in capite Fori sub aede Saturni. Suet. O. 6: *ut se in Foro sub aede Saturni ad miliarium aureum opperirentur.* Cfr. Bunsen *Rom's Forum.* p. 102. Canina *Indicazione* p. 160. *Lo stesso Descrizione del foro romano. Ivi,* 1834. p. 110: *Se da questa colonna milliaria avessero principio tutte le vie consolari d'Italia, o se sulla medesima stessero soltanto registrate le misure delle stesse vie, ora non bene si può conoscere.* (Ceterum admodum controversus est locus Macri in Dig. 50, 154., ubi Cramer in Ed.

nerat. Otho, causam digressus requirentibus, cum emi sibi praedia vetustate suspecta eoque prius exploranda finxisset, innixus liberto per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad miliarium aureum sub aedem Saturni pergit. ibi tres et viginti speculatores consalutatum imperatorem, ac paucitate salutantium trepidum, et sellae festinanter impositum strictis mucronibus rapiunt. totidem ferme milites in itinere adgregantur, alii conscientia, plerique miraculo, pars clamore et gaudiis, pars silentio, animum ex eventu sumpturi. (28) stationem in castris agebat Iulius Martialis tribunus. is magnitudine subiti sceleris, an corrupta latius castra et, si contra tenderet, exitium metuens, praebuit plerisque suspicionem conscientiae. anteposuere ceteri quoque tribuni centurionesque praesentia dubiis et honestis. isque habitus animorum fuit ut pessimum facinus auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur.

(29) Ignarus interim Galba et sacris intentus fatigabat alieni iam imperii deos, cum adfertur rumor rapi in castra incertum quem sena-

3. *sub eadem* M. — 5. *selle* M. — 7. *gaudiis* Faërnus, Muretus, Iac. Gronovius, Bach: *gladiis* M, Duebner, Doederlein, *gaudio* cum Pichena B. — 9. *his* M. — 10. *prebuit* M. — 12. *hisque* M. — 15. *dos* cum lin. M. — *adf.* M: *aff.* B. — *incertumque sen.* M.

sua Kiliae 1811. p. 74. dedit: *MILLE PASSUS non a miliario urbis, sed a continentibus aedificiis numerandi sunt*; sed vulgo: *non a muro urbis* cet. et Dion. Gothofredus inverso ordine proposuit *non a continentibus aedificiis, sed a miliario urbis.)* — *sellae - impositum*] Sueton. l. l.: *abditus propere muliebri sella.* — *miraculo*] quia mirabilis illius spectaculi cupidi erant nondum scientes, quo tota res abitura foret. Sic 4, 49: *subitae rei miraculo.* Falso Bachius: «cum conscii essent, admirantes, clamorem tollentes, silentes.» Immo duas rationes affert Tacitus, cur sese adgregarint; alii id fecere propter facinoris conscientiam, alii propter meram mirationem et curiositatem. — *clamore et gaudiis*] Med. *gladiis* defendit Duebner ex Plut. G. 25: *Καίσαρα ἀνακαλούμενοι καὶ γυμνὰ τὰ ξίφη προϊσχόμενοι*, item de posteriore adiutorum caterva; de prima idem narrat *τοῖς ξίφεσι περιιόντες αὐτοῦ τὸ φορεῖον.* Sed Tacitum idem repetisse post vv. *strictis mucronibus* et quidem tam inconcinna iunctura *clamore et gladiis* vix credibile. Displicet etiam affectata ista variatio *gladiis* post *strictos* illos *mucrones*, etsi pernotum mihi est, quantopere summus scriptor eam figuram adamarit, verum ubi scita est ac naturalis, non fucata. Quid multa? Med. *clamore et gladiis* nihil aliud est, quam quod Itali vocant *un seicentismo*: neque satis hoc excusaveris interpretando cum Doederleinio *gladiis* non *strictis*, sed *concutiendis*, quod si volebat Tacitus, necessario addere debebat, quia per se mos, qui barbarorum potius erat, Romanis sic tacite tribui nequibat. — Pluralem autem, qui significat gaudium varias ob causas in singulis ortum, ut est Ann. 14, 4: *facili feminarum credulitate ad gaudia*, praetuli Pichenae *gaudio* (ut 2, 70: *clamore et gaudio)*, quia minus a Med. abit. Numerum et ordinem inversum habes 4, 49: *gaudio clamoribusque.*

28. *Iulius Martialis*] Plut. G. 25: *τῶν δὲ χιλιάρχων ὁ τὴν φυλακὴν ἔχων τοῦ στρατοπέδου Μαρτιάλιος, ὥς φασι, μὴ συνειδώς, ἐκπλαγεὶς δὲ τῷ ἀπροσδοκήτῳ καὶ φοβηθεὶς ἀφῆκεν εἰσελθεῖν.* — *magnitudine subiti sceleris*] *βραχυλογία*· nam ex v. *metuens* facile lector supplet «exterritus, perculsus.»

29. *fatigabat - - deos*] scilicet dum aliam super aliam victimam caedi iubet, si tandem litare posset. Ern. Plut. l. l.: *παρόντος ἔτι τοῦ θύτου καὶ τῶν ἱερῶν ἐν χερσὶν ὄντων.* Dicitur etiam de impensis precibus. Lucr. 4, 1237: *Nequidquam divom numen sortesque fatigant.* Prop. 3, 20, 3: *Quidve mea de fraude deos fatigas?* — *incertum*] Neutro genere; *quem, τίνα.* Duebn. Structura accommodata est ad notissimam illam formulae *nescio quis.* Bach.

torem, mox, Othonem esse qui raperetur; simul ex tota urbe, ut quisque obvius fuerat, alii formidine augentes, quidam minora vero, ne tum quidem obliti adulationis. igitur consultantibus placuit pertentari animum cohortis quae in Palatio stationem agebat, nec per ipsum Galbam, cuius integra auctoritas maioribus remediis servabatur. Piso pro gradibus domus vocatos in hunc modum adlocutus est: «sextus dies agitur, commilitones, ex quo ignarus futuri, et sive optandum hoc nomen sive timendum erat, Caesar adscitus sum. quo domus nostrae aut rei publicae fato, in vestra manu positum est, non quia meo nomine tristiorem casum paveam, ut qui adversas res expertus cum maxime discam ne secundas quidem minus discriminis habere: patris et senatus et ipsius imperii vicem doleo, si nobis aut perire hodie necesse est aut, quod aeque apud bonos miserum est, occidere. solatium proximi motus habebamus incruentam urbem et res sine discordia translatas. provisum adoptione videbatur, ut ne post Galbam quidem bello locus esset. (30) nihil adrogabo mihi nobilitatis aut modestiae. neque enim relatu virtutum in comparatione Othonis opus est. vitia, quibus solis gloriatur, evertere imperium, etiam cum amicum imperatoris ageret. habitune et incessu, an illo muliebri ornatu mereretur imperium? falluntur quibus luxuria specie liberalitatis imponit.

2. Habet *formidine* M. Ante Bekkerum edebant cum Bud. *formidinem*, excepto Iac. Gron. — 3. *pertemptari* M. — 8. *quo* M, non *quod* Waltheri. — *re.p.* (sic) M. — Habet *fatu* M, non *fatū* (*fatum*), ut narrant. Correctum in Guelf. a sec. m. et in Spir. (*fatum* praetulere Oberl. et Bach.) — 10. *res* corr. M; fuerat *rem* non *rēm*, id est, *rerum*, ut narrat Victorius apud Waltherum, qui: «*rerum*», inquit, «haud dubie reponendum erit:» idque recepit Bach. — Habet *cum* M, non *tum* Guelf. al. — *dicam* M. Correxit Freinshemius. — 13. *solacium* M. — *incruenta* M. — 14. *re* M. — In v. *translatas* littera *s* videtur esse ex corr. — 15. *nichil* M. — 19. *speciē* M. Correxit Rhenanus. — *inp.* M: *imp.* B.

— *formidine*] capti, acti augebant facta. Non erat, cur mutaretur in *formidinem*, quod explicabant «nuntios formidolosos.» — *minora vero*] nuntiantes, quod v. eliciendum ex v. *augentes*. — *pro gradibus*] de gradibus domus, ut Ann. 2, 81: *pro muris*, «stans in muris,» non «ante muros»; ex his gradibus imperatores in urbe contionari solebant. Suet. Ner. 8. Vit. 15. Dio 68, 5: *Πλωτίνα - -, ὅτε πρῶτον ἐς τὸ παλάτιον ἐσῄει, ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ πρὸς τὸ πλῆθος μεταστραφεῖσα εἶπε κτλ.* — *sextus dies*] ex Romanorum dies computandi more, ubi nos uno minus numeramus. Ceterum mirum est Plutarchum nullam prorsus orationis huius mentionem fecisse. — *fato*] *fatum*, etsi proprie in Med. non est, sed *fatu*, praetulere Walther et Bach., hic explicans: «qua re (*wodurch* sc. quod ego Caesar adscitus sum) factum est, ut domus meae aut rei publicae fatum in vestra manu positum sit.» Quae sententia et per se languet et orationem misere infringit ac discerpit; etenim ita coacti sunt illi distinguere: *positum est. Non quia* est. Bachio nemo credidit praeter Rupertium. — *paveam*] scil. *doleo*, quod ex seqq. praecipiendum. — *cum maxime*] ut *nunc ipsum* temporis praesentis significationem habere hodie pervulgatum est. Ern. — *vicem doleo*] Cfr. me ad Horat. Epod. 17, 42. — *proximi motus*] per quem Neroni deiecto substitutus Galba. Durr. — *incruentam urbem*] Classiariorum VII. milia Galba urbem intrante occisa non computans hoc dicit, nullam inter togatos caedem perpetratam esse. — *ne post Galbam quidem*] «de cuius successione, nisi me adoptasset, sine dubio bellum civile ortum foret.» Germanicam seditionem facile oppressum iri opinatus huius nullam omnino mentionem inicit; etenim vv. *legionum seditio - - aliquando* generalem continent sententiam.

perdere iste sciet, donare nesciet. stupra nunc et comissationes et feminarum coetus volvit animo: haec principatus praemia putat, quorum libido ac voluptas penes ipsum sit, rubor ac dedecus penes omnes. nemo enim unquam imperium flagitio quaesitum bonis artibus exercuit. Galbam consensus generis humani, me Galba consentientibus vobis Caesarem dixit. si res publica et senatus et populus vacua nomina sunt, vestra, commilitones, interest ne imperatorem pessimi faciant. legionum seditio adversus duces suos audita est aliquando: vestra fides famaque inlaesa ad hunc diem mansit. et Nero quoque vos destituit, non vos Neronem. minus triginta transfugae et desertores, quos centurionem aut tribunum sibi eligentes nemo ferret, imperium adsignabunt? admittitis exemplum? et quiescendo commune crimen facitis? transcendet haec licentia in provincias; et ad nos scelerum exitus, bellorum ad vos pertinebunt. nec est plus quod pro caede principis quam quod innocentibus datur, sed perinde a nobis donativom ob fidem quam ab aliis pro facinore accipietis.» (31) dilapsis speculatoribus, cetera cohors non aspernata contionantem, ut turbidis rebus evenit, forte magis et nullo adhuc consilio parat signa *quam*,

1. *comessationes* M. — 2. *hec* M. — 3. *decus* M. Guelf. Spir. Correxit Puteolanus. — 4. *umquam* M. — 5. *ces.* M. — 6. *res.p.* M. — *vacua* M: *vana* cum Guelf. Harl. Bodl. Ies. Corb. Puteol. B. — 7. *adversus* M: *adversum* B. — 8. *fide* M. — *inl.* M: *ill.* B. — 11. *ads.* M: *ass.* B. — 12. *trasc.* M. — 14. *pinde* cum *p* caudato *(proinde)* M. — 15. *donativo* M, quod recepit Walther: «dictum est», inquit, «in modum formulae *dono accipere.*» Correxit B. *donativom* scribens pro priorum Edd. *donativum.* — 16. *concionantem* M (h. l.), B. — 17. *evenit, forte magis*] *eventior te magis* M. Correxit Pichena. — *et non nullo* M. Correxit Freinshemius. *(et non ullo* suspicatus est Ritter; recepit Duebner.) — *par signas* M. Correctum in Bud. et Spir. *(pars ingens* Guelf., ut volebat Lipsius.) — Deest *quam* M. Inseruit Freinshemius. *(evenit, timore magis et nonnullo adhuc consilio, parat signa, quod* cum Beroaldo Walther.)

30. *relatu*] Voc. est, quod nunc apud Tacitum solum reperias. Ann. 15, 22. Germ. 3. — *amicum imperatoris ageret*] «velut histrio amicum se Neronis simularet.» — *mereretur*] Ernestius immerito proposuit *meretur.* Illud est: *ἆρ' ἄξιος ἂν εἴη αὐτοκρατορίας; sollte er wohl verdienen?* In animo autem Pisonis haeret cogitatio Othonem non mereri imperium. Bach. — *falluntur, quibus - - inponit*] Non est frigida *ταυτολογία*, uti visum Ernestio; *falluntur* est, quemadmodum nunc dicunt, subiectivum, error ipse, *imponi* obiectivum sive causa erroris. Med. errorem *speciem* ortum ex accommodatione ad v. *inponit* admodum contorte vindicat Bachius, exponens: «falluntur ii, quibus luxuria speciem liberalitatis inlicere videtur; id est, quibus Othonis luxuria liberalitas esse sive ex liberalitate manasse videtur.» Hoc quidem rectum, sed vv. *speciem inponit* haec sententia exprimi nequibat. Atque egregie concordat, notante Walthero, Plin. Epp. 2, 6: *Ne tibi optimae indolis iuveni quorundam in mensa luxuria specie frugalitatis imponat.* — *vacua nomina*] Hoc sane rarius quam *vana,* quod e gloss. substitutum est, et *inania* H. 4, 14. Sensus: «Si senatus et populus iam impedire nequeunt, quominus vel pessimus quisque principatu potiatur, vestra interest, praetoriani, malo huic obsistere, quod in vos ipsos potissimum redundaturum esset.» — *transcendet haec licentia*] His verbis praetorianorum despicientiam in legiones per provincias collocatas excitat. Subit tamen mirari, cur memor non fuerit, istam ipsam *licentiam* haud diu ante a Galbae exercitu iam usurpatam esse. — *scelerum exitus*] caedes nostra, principum.

31. *speculatoribus*] additis, ut primoribus, *cohorti, quae in Palatio stationem agebat* (c. 29.), qui iamiam corrupti erant ab Othone eiusque internuntiis. — *et nullo*]

quod postea creditum est, insidiis et simulatione. missus et Celsus Marius ad electos Illyrici exercitus, Vipsania in porticu tendentes. praeceptum Amulio Sereno et Domitio Sabino primipilaribus ut Germanicos milites e Libertatis atrio accerserent. legioni classicae diffidebat, infestae ob caedem commilitonum, quos primo statim introitu trucidaverat Galba. pergunt etiam in castra praetorianorum tribuni, Cetrius Severus, Subrius Dexter, Pompeius Longinus, si incipiens adhuc et necdum adulta seditio melioribus consiliis flecteretur. tribunorum Subrium et Cetrium adorti milites minis, Longinum manibus coërcent exarmantque, quia non ordine militiae, sed e Galbae amicis, fidus principi suo et desciscentibus suspectior erat. legio classica nihil cunctata praetorianis adiungitur. Illyrici exercitus electi Celsum ingestis pilis proturbant. Germanica vexilla diu nutavere, invalidis adhuc corporibus et placatis animis, quod eos a Nerone Alexandriam praemissos atque inde rursus longa navigatione aegros inpensiore cura Galba refovebat. (32) universa iam plebs Palatium inplebat, mixtis servitiis, et dissono clamore caedem Othonis et coniuratorum exitium poscentium, ut si in circo ac theatro ludicrum aliquod postularent: neque illis iudicium aut veritas, quippe eodem die diversa

2. *prec.* M. — 3. *amullio* M, non *amuelio*, ut narratur apud Bekkerum. — 4. *accerserent* M: *arcesserent* B. — *diffidebat* M: *diffidebatur* cum Ernestio quasi e vestigiis Guelf. B, *diffidebant* pr. Ies. — *cedem* M. — 7. Habet *et necdum* M. Ante Iac. Gronovium edebant *et nondum* — 8. *adhorti* M. — 9. *longinus* M. — 10. *principis* M. — 11. *yllirici* M. — 12. *exercitu* M. — *Celsum*] *festum* M, non *festium*, ut narratur apud Bekkerum. Emendatum in Guelf. et a Puteol. — *incestis* M. Correctum in Bud. Agr. Reg. Spir. (*infestis* Guelf. Harl. Budl. Puteol.) — 14. *prem.* M. — 15. *inp.* M: *imp.* B. — 16. *cedem* M. — 17. *exilium* M. Correxit Acidalius. — *ac*] *a* M. — *aliquot* M.

Speciosum videri poterat Ritteri *et non ullo* post ea, quae Zumpt disputavit ad Cic. Div. in Caec. 18: *si vero non ulla tibi facta est iniuria*, afferens Virg. Aen. 2, 726. 10, 717., ubi extra dubium est controversum hoc alibi *non ullus*, et Virgilianos modos libenter usurpat Tacitus; at hinc me absterruit suspectissimum illud *et non*, pro facillimo *neque*; haud sane excusatum mox sequente *et necdum*. Quin Med. *et non nullo* ex mera ἀβλεψίᾳ ortum videtur. Prorsus autem perversa est Beroaldi, Waltheri, Bachii lectio: *evenit, timore magis et nonnullo adhuc consilio.* — *Celsus Marius*] qui in Illyrico militaverat. A. 15, 25. — *electos*] a Nerone. C. 6. — *Vipsania*] exstructa a M. Vipsanio Agrippa, alibi dicta Neptuni, item Argonautarum, quorum res gestae ibi pictae erant, in regione nona sita erat. Canina *Indicazione* p. 226. «Miles, extra ordinem in urbe, agere plerumque solitus in porticibus aut templis. Infra 2, 93: *miles* - - *in porticibus aut delubris* cet.» Lips. — *Libertatis atrio*] Templum et atrium Libertatis in monte Aventino. In eo prima bibliotheca publica ab Asinio Pollione ex manubiis instituta. Plin. H. N. 7, 30. et 35, 2. Canina *Indicazione* p. 291. — *diffidebat*] Piso, puto, qui in hoc discrimine toto ducis iam partes assumpsisse videtur. Quominus suppleamus *Galba*, vetant vv. sqq. *quos* - - *trucidaverat Galba.* — *trucidaverat*] Vide ad C. 6. et 36. — *et necdum*] posterioris Latinitatis haec iunctura. Plin. Pan. 14. et 56. — *non ordine militiae*] non ob ordinem; non propterea quod erat tribunus, nam in Subrium et Cetrium, aeque tribunos, minae seditiosis suffecerunt; sed cet. — *principi suo*] «quem solum ut principem agnoscebat, et quidem sibi amicum.» Miro iudicio usus Ernestius v. *suo* suspectum habuit. Videlicet non recordabatur C. 26: *principis sui sanguine*. C. 40: *imperatorem suum.* — *Alexandriam*] quo profecturus erat. Suet. N. 19.

pari certamine postulaturis, sed tradito more quemcunque principem adulandi licentia adclamationum et studiis inanibus. interim Galbam duae sententiae distinebant. Titus Vinius manendum intra domum, opponenda servitia, firmandos aditus, non eundum ad iratos censebat. daret malorum paenitentiae, daret bonorum consensui spatium. scelera impetu, bona consilia mora valescere. denique eundi ultro, si ratio sit, eandem mox facultatem; regressus, si paeniteat, in aliena potestate. (33) festinandum ceteris videbatur, antequam cresceret invalida adhuc coniuratio paucorum. trepidaturum etiam Othonem, qui furtim digressus, ad ignaros inlatus, cunctatione nunc et segnitia terentium tempus imitari principem discat. non exspectandum, ut compositis castris forum invadat et prospectante Galba Capitolium adeat, dum egregius imperator cum fortibus amicis ianua ac limine tenus domum cludit. obsidionem nimirum toleraturos: et praeclarum in servis auxilium, si consensus tantae multitudinis et, quae plurimum valet, prima indignatio elanguescat. proinde intuta quae indecora. vel si cadere necesse sit, occurrendum discrimini: id Othoni invidiosius et ipsis honestum. repugnantem huic sententiae Vinium Laco minaciter invasit, stimulante Icelo privati odii pertinacia in publicum exitium. (34) nec diutius Galba cunctatus speciosiora suadentibus accessit. praemissus

1. *certaminae* M. — *quaẽcũque* M. — 2. *adcl.* M: *accl.* B. — 3. *Titus* omnibus litteris M. — 5. *pen.* M. — 6. *si ratio*] *spiratio* M, Spir. — 7. *pen.* M. — 10. *inl.* M: *ill.* B. — 11. *exp.* M. — 13. Habet *cludit* M. — *obsidione* M. — *toleraturos* M, Spir., quod recepere Walther, Bach, Duebner: *toleraturus* cum Guelf. et Puteol. B. — 14. *consensũ tante* M. — 15. *indignatione languescat* M. Correxit Iac. Gronovius. — 16. *occurendum* M. — 18. *hicaelo* M. — 19. *premissus* M.

32. *iudicium*] non ideo, quod iis sincero iudicio usis Otho deterior princeps quam Galba futurus esse videbatur. «*Iudicium* spectat ad rem bene consideratam atque intellectam.» Walth. — *veritas*] verus in Galbam affectus; ut est supra C. 15. et Ann. 14, 1: *verum animum*. — *eundi ultro*] suapte sponte in castra praetoria. Opponitur *regressus* - - *in aliena potestate*, scil. praetorianorum. (Walther hoc quoque loco interpretatur *insuper*, *überdiess*).

33. *terentium tempus*] eorum, qui haesitarent etiamtunc nec statim ad Othonem desciscerent. — *imitari principem discat*] tempus quasi lucretur, quo trepidus antea iam se praeparet ad principis partes agendas. — *Capitolium adeat*] de more, ut auspicaturus imperium sacrificet. Ern. — *ianua ac limine tenus*] Iunxit homonyma, quo diutius immoraremur talis incepti vanitati. — *cludit*] Haec forma est etiam A. 15, 64. Agr. 45. Germ. 34. 45. Dial. 30. — *toleraturos*] Galbam, Pisonem eorumque amicos ac servos. Acerbius utique hoc dictum videtur, quam vulgatum: *cludit*, *obsidionem nimirum toleraturus. Et* cet. Certe non erat, cur mutaretur Med. lectio, quae non ut aliae permultae accommodationi alicui ineptae tribui potest. Et quod Petersen apud Rupertium existimat «multum de verborum pondere atque acumine detrahi hac mutatione,» id est, restitutione lectionis unici codicis nunc ἀρχετύπου: contra dici potest, ipsum hoc κῶλον tam abrupte prioribus subiectum habere vim aliquam singularem et maiorem quam Guelf. et Puteol. *toleraturus*. — *invidiosius*] ultimum hoc saltem quaerendum solatium, fore, ut propter hanc Othonis invidiam Galbae nex aliquando vindicaretur. — *stimulante Icelo*] Plutarch. C. 26: Κέλσου δὲ καὶ Λάκωνος χαρορμώντων· ubi Ruperti frustra, puto, corrigi iubet Ἰκέλου.

34. *speciosiora suadentibus accessit*] Suetonius bis adversatur G. 19: *Haud multo post cognoscit teneri castra ab Othone*;

tamen in castra Piso ut iuvenis magno nomine, recenti favore, et infensus Tito Vinio, seu quia erat, seu quia irati ita volebant; et facilius de odio creditur. vixdum egresso Pisone occisum in castris Othonem vagus primum et incertus rumor: mox, ut in magnis mendaciis, interfuisse se quidam et vidisse adfirmabant, credula fama inter gaudentes et incuriosos. multi arbitrabantur compositum auctumque rumorem mixtis iam Othonianis, qui ad evocandum Galbam laeta falso volgaverint. (35) tum vero non populus tantum et imperita plebs in plausus et inmodica studia, sed equitum plerique ac senatorum, posito metu incauti, refractis Palatii foribus ruere intus ac se Galbae ostentare, praereptam sibi ultionem querentes, ignavissimus quisque et, ut res docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguae feroces; nemo scire, et omnes adfirmare, donec inopia veri, et consensu errantium victus, sumpto thorace Galba, inruenti turbae neque aetate neque corpore sistens, sella levaretur. obvius in Palatio Iulius Atticus speculator, cruentum gladium ostentans, occisum a se Othonem exclamavit; et Galba «commilito», inquit, «quis iussit?» insigni animo ad coërcendam militarem licentiam, minantibus intrepidus, adversus blandientes incorruptus.

2. *qui aerat* M. — 5. *adf.* M: *aff.* B. — *multa* M. — 7. Habet *volgaverint* M, non *volgaverant*, ut narratur apud Bekkerum atque edidere Beroaldus, Alciatus, Ritter. — 8. *inm.* M: *imm.* B. — 10. *reuere* M. — 12. *ferocis* M, Edd. vett., Walther, Bach, Ruperti; ut nos, Lipsius. — *adf.* M: *aff.* B. — 13. *inr.* M: *irr.* B.

ac plerisque, ut eodem quam primum pergeret, suadentibus (posse enim auctoritate et praesentia praevalere), nihil amplius quam continere se statuit et legionariorum firmare praesidiis, qui multifariam diversaque tendebant. Ryck. De Pisone in castra misso sane nihil Suetonius. — *infensus T. Vinio*] contrariae sententiae auctori; quocirca fore, ut Piso maiore cum animo atque studio munus sibi impositum exsequeretur. — *credula fama*] «Passive *credula* dixit; nisi si ποιητικώτερον *famam* de hominibus dissipantibus rem temere creditam capias.» Ern. «Alii affirmant, alii temere credunt et dispergunt.» Walth. «*Credulâ famâ* dictum pro *credente fama*, de *fama*, quae ut persona adumbratur (ut Ann. 4, 11. Agr. 9.) et quaecunque dicuntur vulganturve facile ac temere credere fingitur. Sic *credulus* pro *facile credens* C. 12. 2, 23. et *vulgus credulum* 4, 49., «quod statim credit, fidem habet nuntio et rei.» Roth ad Agr. p. 210.

35. *in plausus*] scil. prorumpere, effundi quod eliciendum e seq. v. *ruere*; pertinent autem haec ad populum et plebem. — *intus*] haec referuntur ad equites et senatores. Ern. *Eo intus; sum intro* soloecismis adnumerat Quintil. 1, 5, 50. Habet tamen Cato R. R. 157, 7: *omnia sana faciet* (brassica), *intro quae dolitabunt;* et Caesar B. G. 3, 26: *quo simul atque intus est itum.* Oberl. Hand Turs. III. p. 442. et 440., ubi monstrat Celsum quater v. *intus* sic usurpasse. — *linguae feroces*] Sapienter hanc lectionem retinuit Duebner; est ut Ann. 1, 32: *animi ferox.* Sane num. plur. multo aptior, et *ferocis* non est nisi accommodatio ad v. praecedens *linguae*. Similiter, sed stultius etiam peccatum in Med. A. 13, 57: *ira cladis agrestis* pro *agrestes*, ac saepissime alibi. — *thorace*] Suet. G. 19: *loricam tamen induit linteam.* — *sistens*] consistere valens; cui dativus *turbae* resistendi notionem addit. Dubner. «Quia firmiter insistere nequibat, sella levatus est.» Minus recte Walther: «ab inruente turba sella levaretur.» A servis enim suis sella levatus est, non a turba illa, quae invalidum senem hoc officio misere vexasset. «Tacitus pro sua consuetudine etiam hoc loco abstinet a verbo composito (*resistens*),

(36) Haud dubiae iam in castris omnium mentes; tantusque ardor ut non contenti agmine et corporibus in suggestu, in quo paulo ante aurea Galbae statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent. nec tribunis aut centurionibus adeundi locus: gregarius miles caveri insuper praepositos iubebat. strepere cuncta clamoribus et tumultu et exhortatione mutua, non tamquam in populo ac plebe, variis segni adulatione vocibus, sed ut quemque adfluentium militum aspexerant, prensare manibus, complecti armis, conlocare iuxta, praeire sacramentum, modo imperatorem militibus modo milites imperatori commendare. nec deerat Otho, protendens manus, adorare volgum, iacere oscula, et omnia serviliter pro dominatione. postquam universa classicorum legio sacramentum eius accepit, fidens viribus, et quos adhuc singulos exstimulaverat, accendendos in commune ratus, pro vallo castrorum ita coepit: **(37)** «quis ad vos processerim, commilitones, dicere non possum, quia nec privatum me vocare sustineo princeps a vobis nominatus, nec principem alio imperante. vestrum quoque nomen in incerto erit, donec dubitabitur imperatorem populi Romani in castris an hostem habeatis. auditisne ut

1. *dubae* (sic) M. — 4. *graeg.* M. — 5. *exort.* M. — 7. *quenque* M. — *adfl.* M: *affl.* B. — *pressare* M. — 8. *conl.* M: *coll.* B. — 9. Habet *militis imperatori* M. Ante Waltherum edebant *imperatori milites.* — 10. *volgũs* M, non *volgus*, ut narratur apud Bekkerum. — 12. *ext.* M. — 13. *caepit* M. — 17. *an*] *ad* M.

ob multum priorum scriptorum usum quasi minus dignitatis ferente, ac praefert simplicem formam nova hac significatione instructam. RITTER. — *Iulius Atticus*] Rem sic narrat Plutarchus G. 26: *μετὰ μικρὸν ὤφθη Ἰούλιος Ἀττίκιος τῶν οὐκ ἀσήμων ἐν τοῖς δορυφόροις στρατευόμενος γυμνῷ τῷ ξίφει προσφερόμενος καὶ βοῶν ἀνῃρηκέναι τὸν Καίσαρος πολέμιον, ὠσάμενος δὲ διὰ τῶν προεστώτων ἔδειξε τῷ Γάλβᾳ τὸ ξίφος ᾑμαγμένον. Ὁ δὲ βλέψας πρὸς αὐτόν «Τίς σε» εἶπεν «ἐκέλευσε;» Τοῦ δ' ἀνθρώπου τὴν πίστιν εἰπόντος καὶ τὸν ὅρκον, ὃν ὤμοσε, καὶ τοῦ πλήθους ἐπιβοῶντος, ὡς εὖ, καὶ κροτοῦντος, ἐμβὰς εἰς τὸ φορεῖον ἐκομίζετο τῷ τε Διὶ θῦσαι καὶ φανῆναι τοῖς πολίταις βουλόμενος.* Cfr. Suet. G. 19. Dio 64, 6.

36. *agmine et corporibus*] agmine facto suis corporibus Othonem circumdare, quod verbum ex sequentibus huc retrahendum. DUEBN. — *in suggestu*] et quidem ita, ut quot militibus ibi locus esset, suggestum escenderent; ceteri densis ordinibus infra adstarent. — *Galbae statua*] Apparet ita tunc receptum in castris. A. 15, 29: *Medio tribunal sedem curulem et sedes effigiem Neronis sustinebat.* LIPS. — *prensare*] Hoc loco, ubi iungitur ablativus, recipi haud poterat Med. *pressare*, uti rectum videtur eiusdem A. 14, 10: *pressantium manum.* — *complecti armis*] armatis brachiis, sinistra clipeum, dextra gladium vel pilum tenentibus. Cfr. Virg. Aen. 12, 432: *Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est, Ascanium fusis circum complectitur armis.* DUEBN. *Armis*, id est, clipeo, quo in complexu artius admovetur pectori amicus. Et sunt tales amplexus apud Homerum. ERN. — *praeire sacramentum*] recitare iis, qui nondum in ipsius verba iuraverant, prout affluebant. — *adorare volgum, iacere oscula*] Utrumque gestum ita iungit Dio 64, 8: *φιλήματα ὡς ἑκάστοις διὰ τῶν δακτύλων ἔπεμπε.* Cfr. Appul. Met. 4, 28: *Psychen admoventes oribus suis dexteram, primore digito in erectum pollicem residente, ut ipsam prorsus deam Venerem religiosis adorationibus venerabantur.* Idem Apol. 56: *adorandi gratia manum labris admovere.* — *classicorum legio*] sive clas-

poena mea et supplicium vestrum simul postulentur? adeo manifestum est neque perire nos neque salvos esse nisi una posse. et cuius lenitatis est Galba, iam fortasse promisit, ut qui nullo exposcente tot milia innocentissimorum militum trucidaverit. horror animum subit, quotiens recordor feralem introitum et hanc solam Galbae victoriam, cum in oculis urbis decumari deditos iuberet, quos deprecantes in fidem acceperat. his auspiciis urbem ingressus, quam gloriam ad principatum attulit nisi occisi Obultronii Sabini et Cornelii Marcelli in Hispania, Betui Chilonis in Gallia, Fonteii Capitonis in Germania, Clodii Macri in Africa, Cingonii in via, Turpiliani in urbe, Nymphidii in castris? quae usquam provincia, quae castra sunt nisi cruenta et maculata, aut ut ipse praedicat, emendata et correcta? nam quae alii scelera, hic remedia vocat, dum falsis nominibus severitatem pro saevitia, parsimoniam pro avaritia, supplicia et contumelias vestras disciplinam appellat. septem a Neronis fine menses sunt, et iam plus rapuit Icelus quam quod Polycliti et Vatinii et Aegiali paraverunt. minore avaritia ac licentia grassatus esset T. Vinius, si ipse impe-

1. *paena* M. — 4. Habet *militum* M, non *civium*, ut Puteol. ceterique ante Pichenam. — 6. *depcantes* M. — 7. *obultroniis abini* M. Litteris *ab* a manu rec. superscr. *l.* — 8. *fontei* M. — 10. *nymphidi* M. — *quae in castris* M, Bud. Spir. Walther, Bach, ex vv. praecedd. *in castris* temere repetita. Ut nos, Guelf. Puteolanus. — 12. *aliis* M. — 13. *sev.* M. — *pars.* M: *parc.* B. — 15. *uatini* M. — *et aegialii perierunt* M, *et Aegialii paraverunt* cum Guelf. Puteol. B. Ego *Aegiali*. (*et qui alii perierunt* Walther, *et si qui alii perierunt* Bach, *et Aegialii petiverunt* Ritter.) — 16. *T.* M: *Titus* B.

siariorum, ut interpolatum in Codd. vulgaribus Harl. Bodl. Ies. Guelf. Edd. Puteol. usque ad Iac. Gronovium. Cfr. C. 1. et 31. Haec una legio tunc in urbe tendebat; sexta, quacum eam ingressus erat Galba, paullo post in Hispaniam remissa. Praeter hanc *numeri* dumtaxat e *Germania ac Britannia et Illyrico*. C. 6. — *pro vallo*] id est, de vallo, in vallo. Cfr. Ann. 2, 81. Bach.

37. *poena mea*] Cfr. C. 32: *dissono clamore caedem Othonis et coniuratorum exitium poscentium*. In castris ergo fori tumultus exaudiri poterat. Respondent his illa C. 39: *vocibus in urbem usque resonantibus e castris*. — *cuius lenitatis est*] «quali lenitate est, pro sua lenitate.» Crudelitatem dicit. Ad v. *promisit* ex superioribus supplendum *poenam meam et supplicium vestrum*. Dubbn. Perperam scilicet Bachius supplevit *lenitatem*. — *tot milia*] septem, si fides Dioni 64, 3. — *in fidem acceperat*] Nam qui reliqui septem milibus occisis se Galbae dediderant, eos decimari iussit. Dubbn. Suet. G. 12. — *Obultronii Sabini*] Videtur ille quaestor aerarii Ann. 13, 28. — *Marcelli*] de quo Ann. 16, 8. Suet. G. 9. 12. — *Betui Chilonis*] Veram esse hanc lectionem monstrat Grut. 375, 4: *C. BETVO. TRO* (mentina tribu). *CILONI*. — *Fonteii Capitonis*] supra C. 7. — *Clodii Macri*] C. 7. 11. — *Cingonii*] A. 14, 45. H. 1, 6. — *Turpiliani*] Ibid. — *Nymphidii*] C. 5. 25. — *Polycliti*] A. 14, 39. — *Vatinii*] scurrae. A. 15, 34. — *Aegiali*] Nisi immanis latet error, sic sane scribendum erit; Graecum enim nomen est *Αἰγιαλὸς* (Conon Narr. 2.). Latinum *Aegialus Aug. libertus* apud Grut. 175, 9. *Aegialius* vero neque Graecum nec Latinum. Suo arbitratu, haud sane probabiliter, nec tamen inscite ex Ann. 12, 66. 13, 1. Suet. G. 15. Ryckius suspicabatur *et Helii et Haloti*. «Quod Aegialus libertus aliunde haud notus est, mirum videri non potest: nam ingentem horum hominum multitudinem aula Neroniana aluit, sed paucorum nomina nobis tradita sunt.» Ritter. — *paraverunt*] industria ac parcimonia. Aptum sane hoc a Guelf. et Puteol. excogitatum *ἀντίθετον* v. *rapuit*; quamquam placere etiam potest Ritteri *petiverunt* pro *appetiverunt*. Contra *perierunt* et per se tali in oppositione inconcinnum neque constat de

rasset: nunc et subiectos nos habuit tamquam suos, et viles ut alienos. una illa domus sufficit donativo, quod vobis nunquam datur et cotidie exprobratur. (38) ac ne qua saltem in successore Galbae spes esset, accersit ab exsilio quem tristitia et avaritia sui simillimum iudicabat. vidistis, commilitones, notabili tempestate etiam deos infaustam adoptionem aversantes. idem senatus, idem populi Romani animus est. vestra virtus exspectatur, apud quos omne honestis consiliis robur, et sine quibus quamvis egregia invalida sunt. non ad bellum vos nec ad periculum voco: omnium militum arma nobiscum sunt. nec una cohors togata defendit nunc Galbam, sed detinet. cum vos aspexerit, cum signum meum acceperit, hoc solum erit certamen, quis mihi plurimum inputet. nullus cunctationis locus est in eo consilio quod non potest laudari nisi peractum.» aperire deinde armamentarium iussit. rapta statim arma, sine more et ordine militiae, ut praetorianus aut legionarius insignibus suis distingueretur: miscentur auxiliaribus galeis scutisque, nullo tribunorum centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator; et praecipuum pessimorum incitamentum, quod boni maerebant.

2. *nūquam* M. — 3. *exprobatur* M. — *succesore* M. — 4. *accersit* M: *arcessit* B. — *exilio* M. — 5. *dos* cum lin. M. — 6. *adversantes* M, Walther. Correctum in Agr. et a Pichena. Cfr. C. 1. Dial. 20. — 7. *exp.* M. — Habet *quos* M, non *quod*, ut narratur apud Bekkerum. — *oms* cum lin. M. — 11. *inp.* M: *imp.* B. — *cunctationis* M: *cunctationi* B. Cfr. Liv. 3, 46: *locum seditionis quaerere.* Ibid. 50: *ab ipsis datum locum seditionis esse.* — 17. *mer.* M.

Polycliti et Vatinii nece, unde ad Patrobium a Galba punitum (C. 49.) illud suum *et si qui alii perierunt* refert Bachius. — *exprobratur*] Non possum accedere Duebneri interpretationi: «debitum cum exprobratione poscitur.» Hoc dicit: «quotidie cum suis vobis obiectat Galba, quam largum donativum militi promiserit, sed id nunquam repraesentat.»

38. *aversantes*] «tempestate illa iram suam adversus Pisonis adoptionem clare manifestantes.» Minus huc quadrat *adversantes* praesertim cum accus. (cfr. supra C. 1. 4, 84.); neque vero minis illis caelestibus impedita erat adoptio. — *una cohors togata*] praetoria illa, quae ante Palatium in urbe excubabat, togam pro sago sumebat, galeas et clipeos in castris relinquebat, gladiis tantum lanceisque contenta. Martialis de Fusco, praefecto praetorii, 6, 76: *Ille sacri lateris custos Martisque togati, Credita cui summi castra fuere ducis, Hic situs est Fuscus.* Ex Lips. — *detinet*] «impedit, quo minus fugam capiat latebrasve quaerat.» Exaggerarunt Burnouf et Louandre *elle le tient prisonnier.* — *inputet*] «quis maximum debitum meae computationi inferat,» id est, «maxima in me beneficia conferat, quae ei referre debeam.» Duebn. (Verbum *imputare* pro Ciceroniano *assignare, ascribere alicui aliquid (anrechnen)* sive attribuere causam, culpam alicuius rei, poëtarum (Ovid. Met. 2, 400. 15, 470.) et posterioris Latinitatis est. Cfr. C. 55. 71. 2, 31. 60. 85. 3, 86. 5, 24. Germ. 21. Agr. 27. 34. Casaubon. ad Suet. Tib. 53. Bach.) — *ut praetorianus*] scilicet, qui mos praecipiebat, *ut* cet. Id. Quae simplicior videtur explicatio quam Ritteri: «Negandi vis, quae inest praepositioni *sine*, pertinet etiam ad vv. *ut* - - *distingueretur.*» Pergit idem: «Scilicet legionarii non sua *pila* omnes, neque rursus praetoriani suas *lanceas* omnes, sed plures legionarii lanceas, praetoriani plures pila rapiebant. Haec in armis ad impetum faciendum comparatis perturbatio, alia autem in armis ad corpus tuendum aptis enarratur; quippe legionarii praetorianique galeas scutaque auxiliaribus copiis in armamentario reservata passim arripi[illegible]ant. «Insignia praetorianorum, le[illegible] et auxiliarium [illegible] est in num[illegible] aliquis mo[illegible] et maxime [illegible] Traiani.»

(39) Iam exterritus Piso fremitu crebrescentis seditionis et vocibus in urbem usque resonantibus, egressum interim Galbam et foro appropinquantem adsecutus erat; iam Marius Celsus haud laeta rettulerat, cum alii in Palatium redire, alii Capitolium petere, plerique Rostra occupanda censerent, plures tantum sententiis aliorum contradicerent, utque evenit in consiliis infelicibus, optima viderentur quorum tempus effugerat. agitasse Laco ignaro Galba de occidendo Tito Vinio dicitur, sive ut poena eius animos militum mulceret, seu conscium Othonis credebat, ad postremum vel odio. haesitationem attulit tempus ac locus, quia initio caedis orto difficilis modus. et turbavere consilium trepidi nuntii ac proximorum diffugia, languentibus omnium studiis qui primo alacres fidem atque animum ostentaverant. (40) agebatur huc illuc Galba, vario turbae fluctuantis inpulsu, completis undique basilicis ac templis, lugubri prospectu. neque populi aut plebis ulla vox, sed attoniti voltus et conversae ad omnia aures. non tumultus, non quies, quale magni metus et magnae irae silentium est. Othoni tamen armari plebem nuntiabatur. ire praecipites et occupare pericula iubet. igitur milites Romani, quasi Vologesen aut Pacorum avito Arsacidarum solio depulsuri ac non imperatorem suum inermem et senem trucidare pergerent, disiecta plebe, proculcato senatu, truces armis, rapidi equis forum irrumpunt. nec illos Capitolii aspectus et

3. *ads.* M: *ass.* B. — 4. *peteret* M. — 5. *ut quae* M. — 6. *quorum*] *morum* M. — 7. *paena* M. — 8. *posterum* M. Correxit Rhenanus. — 12. *ostentaverint* M. Correctum in Guelf. et Edd. vett. — 13. *inp.* M: *imp.* B. — *arospectu* vel *trospectu* M. Distinguere nequivit Baiterus, cum litterae *a* et *t* in hoc Codice sibi sint simillimae. Prius sibi visi sunt videre Iac. Gronovius apud Ryckium et del Furia. — 14. *converse* M. — 16. *plebe* M. — 17. *uologaesũ* M. — 20. *rapidi* M: *rapidis* cum Guelf. Spir. Put. B.

39. *exterritus Piso*] Illico is viderat ingredi castra militesque alloqui se nequaquam posse; ergo revertitur Palatium versus et in Foro Galbae obviam fit. — *ad postremum vel odio*] «Locus per hanc Rhenani emendationem nondum sanus mihi videtur.» WALTH. Cur tandem? Hoc dicitur: «Si Laco non agitavit de occidendo Vinio, ut animos militum mulceret neque quod conscium Othonis credebat, certe proprio odio id fecit.» Totum autem inceptum inserto v. *dicitur* haud satis testatum esse significat. — *diffugia*] Voc. nunc ἅπαξ εἰρημένον, formatum a v. *diffugere* ad instar vv. *refugium*, *suffugium* cet. BACH. Vv. Tacito propria et insolentioris formae collegit Ruperti Ind. III. p. 839.

40. *fluctuantis*] Plut. G. 26: τοῦ φορείου καθάπερ ἐν κλύδωνι δεῦρο κἀκεῖ διαφερομένου καὶ πυκνὸν ἀπονεύοντος. — *basilicis*] quae forum cingebant, amplis pleraeque porticibus circumdatae. Vitruv. 5, 1: *Basilicarum loca adiuncta foris quam calidissimis partibus oportet constitui* cet. Nominat Canina in *Foro romano* p. 167. basilicam Iuliam (Plin. Epp. 1, 21.), Semproniam, Opimiam, Fulviam sive argentariam, Aemiliam (Ann. 3, 72.). — *silentium*] Fortasse recordabatur Xenophontis Ages. 2: καὶ κραυγὴ μὲν οὐδεμία παρῆν, οὐ μὴν οὐδὲ σιγή· φωνὴ δέ τις ἦν τοιαύτη, οἵαν ὀργή τε καὶ μάχη παράσχοιτ' ἄν. BORNEM. — *rapidi equis*] Multo hoc Med. exquisitius vel propter praecedens membrum *truces armis* quam *rapidis equis* Guelf. Spir. Puteol. Edd. ante Walther. — *imminentium templorum*] 3, 71: *imminentia foro templa.*

41. *vexillarius*] pro *vexillifero*; quoniam Galbae imaginem vexillo deripuit. Et sic est etiam H. 3, 17., non ut alibi apud Tacitum, veteranus molestiore militia solutus. Cfr. Walch. ad Agr. p. 240. seqq. — *Galbam*] Med. *Galbae*, etsi praelatum a Duebnero, merus tamen error videtur, ortus per ἀβλεψίαν vel ex praecedente

imminentium templorum religio et priores et futuri principes terruere, quo minus facerent scelus cuius ultor est quisquis successit. (41) viso comminus armatorum agmine, vexillarius comitatae Galbam cohortis (Atilium Vergilionem fuisse tradunt) dereptam Galbae imaginem solo adflixit. eo signo manifesta in Othonem omnium militum studia, desertum fuga populi forum, destricta adversus dubitantes tela. iuxta Curtii lacum trepidatione ferentium Galba proiectus e sella ac provolutus est. extremam eius vocem, ut cuique odium aut admiratio fuit, varie prodidere. alii suppliciter interrogasse quid mali meruisset; paucos dies exsolvendo donativo deprecatum. plures obtulisse ultro percussoribus iugulum: agerent ac ferirent, si ita e re publica videretur. non interfuit occidentium quid diceret. de percussore non satis constat. quidam Terentium evocatum, alii Lecanium; crebrior fama tradidit Camurium quintae decimae legionis militem inpresso gladio iugulum eius hausisse. ceteri crura brachiaque (nam pectus tegebatur) foede laniavere; pleraque volnera feritate et saevitia trunco iam corpori adiecta. (42) Titum inde Vinium invasere. de quo et ipso ambigitur, consumpseritne vocem eius instans metus, an proclamaverit non esse ab Othone mandatum ut occideretur. quod seu finxit formidine seu conscientiam coniurationis confessus est, huc potius

3. *galbae cohortis* M, quod recepit Duebner. — *adilium* M. — 4. *adfl.* M: *affl.* B. — 6. Habet *Curtii* M, non *Curtium* Bud. — 8. *amm.* M. — *variae prodere* M. — 9. *exolv.* M. — 10. *depcatum* M. — 11. *ita re.p.* (omisso *e*) M. — 14. *inpr.*M: *impr.* B. — 15. *faede* M. — *sev.* M. — 16. *adiecta*] *adacta* malebat Grosiotius, sine causa idonea probante Ernestio. — 19. *formi* (in versus fine) *ne* M. — *conscientia* M. Correxit Acidalius; illud praetulere Walther, Bach, Duebner.

comitatae vel ex sequente *Galbae*. Est autem illa cohors, *quae in Palatio stationem agebat*. C. 29. — *Atilium*] Plut. G. 26: *Ἀτιλίου δὲ Βεργιλίωνος εἰκόνα Γάλβα προσουδίσαντος κτλ.* — *Curtii lacum*] locus in medio foro. Liv. 1, 12. 7, 6. — *quid mali meruisset*] Sic etiam Dio 64, 6. et Vol. IX. ed. Sturz p. 110: *τοῦτο μόνον εἶπε, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησα;* De donativo nihil adiungit. — *plures*] quibuscum facit Plutarchus C. 27: *Ὁ δὲ τὴν σφαγὴν προτείνας, Δρᾶτε, εἶπεν, εἰ τοῦτο τῷ δήμῳ Ῥωμαίων ἄμεινόν ἐστι.* Suet. G. 20: *Sunt, qui tradant ad primum tumultum proclamasse eum, Quid agitis, commilitones? Ego vester sum et vos mei! donativum etiam pollicitum. Plures autem prodiderunt obtulisse ultro iugulum et ut hoc agerent et ferirent, quando ita videretur, cohortatum.* — *agerent*] Ex formula ad lictorem usitata: *Hoc age!* — *Terentium*] Plut. l. l. fluctuare scriptores dicit inter Camurium, Terentium, Arcadium, Fabium Fabullum. — *evocatum*] vel simpliciter aliquem, qui post emerita stipendia sub signis manebat, vel ex *evocatis Galbae*, qui *delegit equestris ordinis iuvenes, qui, manente aureorum anulorum usu evocati appellarentur excubiasque circa cubiculum suum vice militum agerent.* Suet. G. 10. Duebn. — *quintae decimae*] quae tunc tendebat in Germania inferiore; sed Camurius unus ex electis Germanicis militibus, de quibus vide C. 6. et 31. — *hausisse*] perfodisse. Liv. 7, 10: *uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit.* Curt. 2, 27: *eius latus gladio haurit.* Bach. — *tegebatur*] thorace, quem sumpserat Galba C. 35. — *adiecta*] Hoc est, super priora illa vulnera, quibus occisus est. Walther.

42. *conscientiam*] Walther ita Med. *conscientia* explicat: «aut mentitus est formidine aut vera dixit conscientia coniurationis.» Verum illa lectio vix aliud potest si-

eius vita famaque inclinat, ut conscius sceleris fuerit cuius causa erat. ante aedem divi Iulii iacuit primo ictu in poplitem, mox ab Iulio Caro legionario milite in utrumque latus transverberatus. (43) insignem illa die virum Sempronium Densum aetas nostra vidit. centurio is praetoriae cohortis, a Galba custodiae Pisonis additus, stricto pugione occurrens armatis et scelus exprobrans, ac modo manu modo voce vertendo in se percussores, quamquam volnerato Pisoni effugium dedit. Piso in aedem Vestae pervasit, exceptusque misericordia publici servi et contubernio eius abditus, non religione nec caerimoniis sed latebra imminens exitium differebat, cum advenere missu Othonis, nominatim in caedem eius ardentes, Sulpicius Florus e Britannicis cohortibus, nuper *a* Galba civitate donatus, et Statius Murcus speculator; a quibus protractus Piso in foribus templi trucidatur. (44) nullam caedem Otho maiore laetitia excepisse, nullum caput tam insatiabilibus oculis perlustrasse dicitur, seu tum primum levata

2. *cario* M. Recepit Bach et Ruperti. Ut nos, Guelf. — 3. *in utrumque* M: *utrumque* cum I. Fr. Gronovio B. — 4. *his* M. — 5. *a Galbae custodiae a Pisonis* M. Correxit Lipsius. — 7. *vuln.* M. — *in eade* M. — 9. *cer.* M. — 10. Habet *missu* M, non *iussu* Bud. Rhen. Lips. — *ardentis* Doederlein. — 11. *britt.* M. — *Galba* om. *a* M. — 13. *trucidatus* M. Recepit Bach. — 14. *capud* M.

gnificare quam «confessus est non esse necem suam ab Othone mandatam»; id quod absurdum est. Mihi, ut Rittero, falso adaptatum videtur ad v. praecedens *formidine*. Cfr. Plut. loco statim afferendo. Ceterum nota tria vv. continua per *con* incipientia. — *conscius sceleris*] Plut l. l.: *Ἀπεσφάττετο δὲ καὶ Οὐίνιος ὁμολογῶν γεγονέναι τῆς ἐπὶ τὸν Γάλβαν συνωμοσίας· ἐβόα γὰρ ἀποθνήσκειν παρὰ τὴν Ὄθωνος γνώμην.* — *cuius causa erat*] quia transversum egerat Galbam. C. 6. — *aedem divi Iulii*] in medio foro (Dio 64, 6.), ab Augusto exstructam. Ovid. Met. 15, 840: *Hanc animam interea caeso de corpore raptam Fac iubar, ut semper Capitolia nostra forumque Divus ab excelsa prospectet Iulius arce.* — *Iulio Caro*] Duplex nomen gentile Med. *Iulio Cario* locum vix habet, etsi *Carius* est apud Grut. 687, 1. et *Caria Servata* apud Mur. 1318, 16. — *in utrumque*] Necessarium pro certo non est, ut Gronovio auctore deleamus praepositionem, uti fecere Ernestius, Oberlinus, Bekkerus. «Nam Tacitus monstrat quasi vulnera, ubi sederint, nec dubito Graecos quoque in tali loco additurος fuisse *εἰς*.» Walth.

43. *Sempronium Densum*] Galbae eum succurrisse narrat Plutarchus G. 26. diversus in nomine: *Ἤμυνε δ' οὐδεὶς οὐδ' ὑπέστη πλὴν ἑνὸς ἀνδρός, ὃν μόνον ἥλιος ἐπεῖδεν ἐν μυριάσι τοσούτοις ἄξιον τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας· Σεμπρώνιος Ἰνδοστρος ἑκατοντάρχης οὐδὲν ἰδίᾳ χρηστὸν ὑπὸ Γάλβα πεπονθώς, τῷ δὲ καλῷ καὶ τῷ νόμῳ βοηθῶν προέστη τοῦ φορείου* κτλ. Item Dio 64, 6: *Καὶ Γάλβᾳ Σεμπρώνιος Δῆνσος ἑκατόνταρχος, ἐπαμύνας ἐς ὅσον ἠδυνήθη, τέλος, ὡς οὐδὲν ἤνυσεν, ἐπεσφάγη. Καὶ διὰ τοῦτό γε καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνέγραψα, ὅτι ἀξιώτατός ἐστι μνημονευέσθαι.* — *custodiae Pisonis*] in castra praetoria ituri. — *publici servi*] cuius generis erant praeter alios publicis sumptibus emptos, nutritos et varias ad operas etiam scriberum educatos ii quoque, qui in templis apparebant, Graecorum *ἱερόδουλοι*. Liv. 9, 29: *Appio* (Caeco) *auctore Potitii, gens, cuius ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa sollemnia eius sacri docuerant.* — *contubernio*] cella (Horat. Sat. 1, 8, 8.), ubi habitabat cum contubernali sive focaria sua. Cfr. 3, 74. — *ardentes*] quippe qui ante alios triste hoc meritum Othoni imputare cuperent; cur, non dicit, sed per se intelligitur eos praemia appetisse. Hunc ardorem legendo *ardentis* Othoni tribuere nihil sane attinebat, quoniam aliter fieri non poterat, quam ut hic imprimis imperii aemulum sublatum vellet. — *trucidatur*]

omni sollicitudine mens vacare gaudio coeperat, seu recordatio maiestatis in Galba, amicitiae in Tito Vinio quamvis inmitem animum imagine tristi confuderat: Pisonis ut inimici et aemuli caede laetari ius fasque credebat. praefixa contis capita gestabantur, inter signa cohortium, iuxta aquilam legionis, certatim ostentantibus cruentas manus qui occiderant, qui interfuerant, qui vere qui falso ut pulchrum et memorabile facinus iactabant. plures quam centum viginti libellos praemium exposcentium ob aliquam notabilem illa die operam Vitellius postea invenit; omnesque conquiri et interfici iussit, non honore Galbae, sed tradito principibus more, munimentum ad praesens, in posterum ultionem.

(45) Alium crederes senatum, alium populum. ruere cuncti in castra, anteire proximos, certare cum praecurrentibus, increpare Galbam, laudare militum iudicium, exosculari Othonis manum; quantoque magis falsa erant quae fiebant, tanto plura facere. nec aspernabatur singulos Otho, avidum et minacem militum animum voce voltuque temperans.

1. *vagare* M. — *ceperat* M. — 2. *inm.* M: *imm.* B. — *imaginẽ* M. — 3. *emuli* M. — 4. *pref.* M. — 6. *quiue uere* M ex geminatione, neque probanda Ritteri suspicio: *quique vere.* — 7. *centum viginti* M: *centum et viginti* cum Agr. B. — *praemium* M: *praemia* cum Puteolano B. — 8. *uetellius* M. — 12. *antehire* M. — 15. *vultuque* M.

Plut. G. 27: *Τὸν δ' Ὄθωνα τῆς κεφαλῆς* (Galbae) *κομισθείσης ἀνακραγεῖν λέγουσιν· Οὐδέν ἐστι τοῦτο, ὦ συστρατιῶται· τὴν Πείσωνός μοι κεφαλὴν δείξατε. Μετ' ὀλίγον δ' ἧκε κομιζομένη· τρωθεὶς γὰρ ἔφευγεν ὁ νεανίσκος καὶ καταδιωχθεὶς ὑπὸ Μούρκου τινὸς ἀπεσφάγη πρὸς τῷ ἱερῷ τῆς Ἑστίας.*

44. *vacare gaudio*] indulgere, effuse sese dedere gaudio. Nihil est v. Med. *vagare* receptum a Bachio; sed talis sane *ἀρχαϊσμὸς* Tacitum nequaquam decebat. — *imagine tristi*] Othonis post Galbae necem tristitiam ac terrorem pulchre expressit Dio 64, 7., qui locus, quippe *moralis*, non videtur mutilatus a Xiphilino: *θύοντί τε αὐτῷ τὴν θυσίαν πρώτην, τὰ ἱερὰ πονηρὰ ὤφθη· ὥστ' αὐτὸν μεταγνόντα ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις εἰπεῖν, Τί γάρ με ἔδει μακροῖς αὐλοῖς αὐλεῖν; ἔστι δὲ τοῦτο δημῶδες ἐς παροιμίαν φέρον ἐπὶ τῶν ἔξω τι τοῦ προσφόρου σφίσι ποιούντων· καὶ μετὰ τοῦτο τῆς νυκτὸς οὕτω δή τι ἐν τοῖς ὕπνοις ἐταράχθη, ὥστε καὶ ἐκ τῆς εὐνῆς ἐκπεσεῖν τούς τε προσκοιτοῦντας ἐκπλῆξαι· ἐσπηδήσαντες οὖν εὗρον αὐτὸν χαμαὶ κείμενον.* — *legionis*] *classicae.* C. 31. Sexta Victrix (C. 6.) iamdudum in Hispaniam reversa erat. — *plures quam centum viginti*] Plut. l. l.: *Ὥσπερ δέ φησιν Ἀρχίλοχος Ἑπτὰ γὰρ νεκρῶν πεσόντων, οὓς ἐμάρψαμεν ποσίν, Χίλιοι φονῆες ἐσμέν· οὕτω τότε πολλοὶ τοῦ φόνου μὴ συνεφαψάμενοι, χεῖρας δὲ καὶ ξίφη καθαιμάσσοντες ἐπεδείκνυντο καὶ τὰς δωρεὰς ᾔτουν βιβλία διδόντες τῷ Ὄθωνι. Εἴκοσι γοῦν καὶ ἑκατὸν εὑρέθησαν ὕστερον ἐκ τῶν γραμματείων, οὓς ὁ Οὐιτέλλιος ἀναζητήσας ἅπαντας ἀπέκτεινεν.* — *praemium*] «singuli, sibi quisque.» Ceteros propter plurales talem hic quoque requiri sine causa opinatus est Puteolanus, quem ante Waltherum omnes secuti sunt praeter Iac. Gronovium. — *ultionem*] Accusativi usus in appositione non substantivi alicuius, sed enuntiationis totius, qualem notavimus ad Ann. 1, 27: *manus intentantes, causam discordiae et initium armorum.* Principes ita securitatem sibi parant; si aliter evenit, exemplo suo sui ultionem provocant. DUEBN. «Si ipsi quoque pereunt, exemplum saltem statuerant, quomodo successor necem eorum rursus ulcisci debeat neque proditores prioris principis impunitos sinere.» Cfr. C. 40: *scelus cuius ultor est, quisquis successit.* (Similis accusativus est 4, 18: *omnium coniuges consistere a tergo iubet, hortamenta victoriae vel pulsis pudorem.)*

45. *alium populum*] Iuven. 10, 72: *Sed quid Turba Remi? Sequitur fortunam, ut semper, et odit damnatos.* — *militum iudicium*]

quod postea creditum est, insidiis et simulatione. missus et Celsus Marius ad electos Illyrici exercitus, Vipsania in porticu tendentes. praeceptum Amulio Sereno et Domitio Sabino primipilaribus ut Germanicos milites e Libertatis atrio accerserent. legioni classicae diffidebat, infestae ob caedem commilitonum, quos primo statim introitu trucidaverat Galba. pergunt etiam in castra praetorianorum tribuni, Cetrius Severus, Subrius Dexter, Pompeius Longinus, si incipiens adhuc et necdum adulta seditio melioribus consiliis flecteretur. tribunorum Subrium et Cetrium adorti milites minis, Longinum manibus coërcent exarmantque, quia non ordine militiae, sed e Galbae amicis, fidus principi suo et desciscentibus suspectior erat. legio classica nihil cunctata praetorianis adiungitur. Illyrici exercitus electi Celsum ingestis pilis proturbant. Germanica vexilla diu nutavere, invalidis adhuc corporibus et placatis animis, quod eos a Nerone Alexandriam praemissos atque inde rursus longa navigatione aegros inpensiore cura Galba refovebat. (32) universa iam plebs Palatium inplebat, mixtis servitiis, et dissono clamore caedem Othonis et coniuratorum exitium poscentium, ut si in circo ac theatro ludicrum aliquod postularent: neque illis iudicium aut veritas, quippe eodem die diversa

2. *prec.* M. — 3. *amullio* M, non *amuelio*, ut narratur apud Bekkerum. — 4. *accerserent* M: *arcesserent* B. — *diffidebat* M: *diffidebatur* cum Ernestio quasi e vestigiis Guelf. B, *diffidebant* pr. les. — *cedem* M. — 7. Habet *et necdum* M. Ante Iac. Gronovium edebant *et nondum* — 8. *adhorti* M. — 9. *longinus* M. — 10. *principis* M. — 11. *yllirici* M. — 12. *exercitu* M. — *Celsum*] *festum* M, non *festium*, ut narratur apud Bekkerum. Emendatum in Guelf. et a Puteol. — *incestis* M. Correctum in Bud. Agr. Reg. Spir. (*infestis* Guelf. Harl. Budl. Puteol.) — 14. *prem.* M. — 15. *inp.* M: *imp.* B. — 16. *cedem* M. — 17. *exilium* M. Correxit Acidalius. — *ac*] *a* M. — *aliquot* M.

Speciosum videri poterat Ritteri *et non ullo* post ea, quae Zumpt disputavit ad Cic. Div. in Caec. 18: *si vero non ulla tibi facta est iniuria*, afferens Virg. Aen. 2, 726. 10, 717., ubi extra dubium est controversum hoc alibi *non ullus*, et Virgilianos modos libenter usurpat Tacitus: at hinc me absterruit suspectissimum illud *et non*, pro facillimo *neque*; haud sane excusatum mox sequente *et necdum*. Quin Med. *et non nullo* ex mera ἀβλεψίᾳ ortum videtur. Prorsus autem perversa est Beroaldi, Waltheri, Bachii lectio: *evenit, timore magis et nonnullo adhuc consilio.* — *Celsus Marius*] qui in Illyrico militaverat. A. 15, 25. — *electos*] a Nerone. C. 6. — *Vipsania*] exstructa a M. Vipsanio Agrippa, alibi dicta Neptuni, item Argonautarum, quorum res gestae ibi pictae erant, in regione nona sita erat. Canina *Indicazione* p. 226. «Miles, extra ordinem in urbe, agere plerumque solitus in porticibus aut templis. Infra 2, 93: *miles - - in porticibus aut delubris* cet.» Lips. — *Libertatis atrio*] Templum et atrium Libertatis in monte Aventino. In eo prima bibliotheca publica ab Asinio Pollione ex manubiis instituta. Plin. H. N. 7, 30. et 35, 2. Canina *Indicazione* p. 291. — *diffidebat*] Piso, puto, qui in hoc discrimine toto ducis iam partes assumpsisse videtur. Quominus suppleamus *Galba*, vetant vv. seqq. *quos - - trucidaverat Galba.* — *trucidaverat*] Vide ad C. 6. et 36. — *et necdum*] posterioris Latinitatis haec iunctura. Plin. Pan. 14. et 56. — *non ordine militiae*] non ob ordinem; non propterea quod erat tribunus, nam in Subrium et Cetrium, aeque tribunos, minae seditiosis suffecerunt; sed cet. — *principi suo*] «quem solum ut principem agnoscebat, et quidem sibi amicum.» Miro iudicio usus Ernestius v. *suo* suspectum habuit. Videlicet non recordabatur C. 26: *principis sui sanguine.* C. 40: *imperatorem suum.* — *Alexandriam*] quo profecturus erat. Suet. N. 19.

pari contumine postulantis, sed tradito more quemcumque principem adulandi licentia adclamationum et studiis inanibus. interim Galbam duae sententiae distinebant. Titus Vinius manendum intra domum, opponenda servitia, firmandos aditus, non eundum ad iratos censebat. daret malorum paenitentiae, daret bonorum consensui spatium. scelera impetu, bona consilia mora valescere. denique eundi ultro, si ratio sit, eandem mox facultatem; regressus, si paeniteat, in aliena potestate. 33 festinandum ceteris videbatur, antequam cresceret invalida adhuc coniuratio paucorum. trepidaturum etiam Othonem, qui furtim digressus, ad ignaros inlatus, cunctatione nunc et segnitia terentium tempus imitari principem discat. non expectandum, ut compositis castris forum invadat et prospectante Galba Capitolium adeat, dum egregius imperator cum fortibus amicis ianua ac limine tenus domum cludit, obsidionem nimirum toleraturos: et praeclarum in servis auxilium, si consensus tantae multitudinis et, quae plurimum valet, prima indignatio elanguescat. proinde intuta quae indecora. vel si cadere necesse sit, occurrendum discrimini: id Othoni invidiosius et ipsis honestum. repugnantem huic sententiae Vinium Laco minaciter invasit, stimulante Icelo privati odii pertinacia in publicum exitium. 34 nec diutius Galba cunctatus speciosiora suadentibus accessit. praemissus

1. certaminae M. — quēcūque M. — 2. adcl. M: accl. R. — 3. Titus omnibus literis M. — 5. pen. M. — 6. si ratio] spiratio M, Spir. — 7. pen. M. — 10. inl. M: ill. R. — 11. cep. M. — 13. Habet cludit M. — obsidione M. — toleraturos M, Spir., quod recepere Walther, Bach, Duebner: toleraturus cum Guelf. et Puteol. R. — 14. consensū tante M. — 15. indignatione languescat M. Correxit Iac. Gronovius. — 16. occurrendum M. — 18. Incelo M. — 19. promissus M.

32. indicium] non ideo, quod iis sincero iudicio usis Otho detectus princeps quam Galba futurus esse videbatur. «Indicium spectat ad rem bene consideratam atque intellectam.» Walth. — veritas] verus in Galbam affectus: ut est supra C. 15. et Ann. 14, 1: verum animum. — eundi ultro] sumpta sponte in castra praetoria. Opponitur regressus - - in aliena potestate, scil. praetorianorum. (Walther hoc quoque loco interpretatur insuper, uberius.

33. terentium tempus] eorum, qui haesitarent etiamtunc nec statim ad Othonem deciscerent. — imitari principem discat] tempus quasi lucretur, quo trepidus antea iam se praeparet ad principis partes agendas. — Capitolium adeat] de more, ut auspicaturus imperium sacrificet. Ern. — ianua ac limine tenus] iunxit homoeoptoton, quo diutius immoraremur talis incepti vanitati. — cludit] Haec forma est etiam A. 15, 64. Agr. 45. Germ. 34. 45. Dial. 30. — toleraturos] Galbam, Pisonem eorumque amicos ac servos. Acerbius utique hoc dictum videtur, quam vulgatum: cludit, obsidionem nimirum toleraturus. Et est. Certe non erat, cur mutaretur Med. lectio, quae non ut aliae permultae accommodationi aucui ineptae tribui potest. Et quod Petersen apud Rupertium existimat «multum de verborum pondere atque acumine detrahi hac mutatione,» id est, restitutione lectionis unici codicis nunc ἐρρετέον: contra dici potest, ipsum hoc κῶλον tam abrupte prioribus subiectum habere vim aliquam singularem et maiorem quam Guelf. et Puteol. toleraturus. — invidiosius] ultimum hoc saltem quaerendum solatium, fore, ut propter hanc Othonis invidiam Galbae nex aliquando vindicaretur. — stimulante Icelo] Plutarch. C. 26: Κέλσον δὲ καὶ Λάκωνος χειροφ... ubi Ruperti frustra, puto, corrigi iubet Ἴκελον.

34. speciosiora suadentibus accessit] Suetonius his adversatur G. 19: Haud multo post cognovit teneri castra ab Othone;

tamen in castra Piso ut iuvenis magno nomine, recenti favore, et infensus Tito Vinio, seu quia erat, seu quia irati ita volebant; et facilius de odio creditur. vixdum egresso Pisone occisum in castris Othonem vagus primum et incertus rumor: mox, ut in magnis mendaciis, interfuisse se quidam et vidisse adfirmabant, credula fama inter gaudentes et incuriosos. multi arbitrabantur compositum auctumque rumorem mixtis iam Othonianis, qui ad evocandum Galbam laeta falso volgaverint. (35) tum vero non populus tantum et imperita plebs in plausus et inmodica studia, sed equitum plerique ac senatorum, posito metu incauti, refractis Palatii foribus ruere intus ac se Galbae ostentare, praereptam sibi ultionem querentes, ignavissimus quisque et, ut res docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguae feroces; nemo scire, et omnes adfirmare, donec inopia veri, et consensu errantium victus, sumpto thorace Galba, inruenti turbae neque aetate neque corpore sistens, sella levaretur. obvius in Palatio Iulius Atticus speculator, cruentum gladium ostentans, occisum a se Othonem exclamavit; et Galba «commilito», inquit, «quis iussit?» insigni animo ad coërcendam militarem licentiam, minantibus intrepidus, adversus blandientes incorruptus.

2. *qui aerat* M. — 5. *adf.* M: *aff.* B. — *multa* M. — 7. Habet *volgaverint* M, non *volgaverant*, ut narratur apud Bekkerum atque edidere Beroaldus, Alciatus, Ritter. — 8. *inm.* M: *imm.* B. — 10. *reuere* M. — 12. *ferocis* M, Edd. vett., Walther, Bach, Ruperti; ut nos, Lipsius. — *adf.* M: *aff.* B. — 13. *inr.* M: *irr.* B.

ac plerisque, ut eodem quam primum pergeret, suadentibus (posse enim auctoritate et praesentia praevalere), nihil amplius quam continere se statuit et legionariorum firmare praesidiis, qui multifariam diverseque tendebant. Ryck. De Pisone in castra misso sane nihil Suetonius. — *infensus T. Vinio*] contrariae sententiae auctori; quocirca fore, ut Piso maiore cum animo atque studio munus sibi impositum exsequeretur. — *credula fama*] «Passive *credula* dixit; nisi si *ποιητικώτερον famam* de hominibus dissipantibus rem temere creditam capias.» Ern. «Alii affirmant, alii temere credunt et dispergunt.» Walth. «*Credulâ famâ* dictum pro *credente fama*, de *fama*, quae ut persona adumbratur (ut Ann. 4, 11. Agr. 9.) et quaecunque dicuntur vulganturve facile ac temere credere fingitur. Sic *credulus* pro *facile credens* C. 12. 2, 23. et *vulgus credulum* 4, 49., «quod statim credit, fidem habet nuntio et rei.» Roth ad Agr. p. 210.

35. *in plausus*] scil. prorumpere, effundi quod eliciendum e seq. v. *ruere*; pertinent autem haec ad populum et plebem. — *intus*] haec referuntur ad equites et senatores. Ern. *Eo intus*; *sum intro* soloecismis adnumerat Quintil. 1, 5, 50. Habet tamen Cato R. R. 157, 7: *omnia sana faciet* (brassica), *intro quae dolitabunt*; et Caesar B. G. 3, 26: *quo simul atque intus est itum.* Oberl. Hand Turs. III. p. 442. et 440., ubi monstrat Celsum quater v. *intus* sic usurpasse. — *linguae feroces*] Sapienter hanc lectionem retinuit Duebner; est ut Ann. 1, 32: *animi ferox.* Sane num. plur. multo aptior, et *ferocis* non est nisi accommodatio ad v. praecedens *linguae*. Similiter, sed stultius etiam peccatum in Med. A. 13, 57: *ira cladis agrestis* pro *agrestes*, ac saepissime alibi. — *thorace*] Suet. G. 19: *loricam tamen induit linteam.* — *sistens*] consistere valens; cui dativus *turbae* resistendi notionem addit. Dueb. «Quia firmiter insistere nequibat, sella levatus est.» Minus recte Walther: «ab irruente turba sella levaretur.» A servis enim suis sella levatus est, non a turba illa, quae invalidum senem hoc officio misere vexasset. «Tacitus pro sua consuetudine etiam hoc loco abstinet a verbo c ›posito (*resistens*),

(36) Haud dubiae iam in castris omnium mentes; tantusque ardor ut non contenti agmine et corporibus in suggestu, in quo paulo ante aurea Galbae statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent. nec tribunis aut centurionibus adeundi locus: gregarius miles caveri insuper praepositos iubebat. strepere cuncta clamoribus et tumultu et exhortatione mutua, non tamquam in populo ac plebe, variis segni adulatione vocibus, sed ut quemque adfluentium militum aspexerant, prensare manibus, complecti armis, conlocare iuxta, praeire sacramentum, modo imperatorem militibus modo milites imperatori commendare. nec deerat Otho, protendens manus, adorare volgum, iacere oscula, et omnia serviliter pro dominatione. postquam universa classicorum legio sacramentum eius accepit, fidens viribus, et quos adhuc singulos exstimulaverat, accendendos in commune ratus, pro vallo castrorum ita coepit: (37) «quis ad vos processerim, commilitones, dicere non possum, quia nec privatum me vocare sustineo princeps a vobis nominatus, nec principem alio imperante. vestrum quoque nomen in incerto erit, donec dubitabitur imperatorem populi Romani in castris an hostem habeatis. auditisne ut

1. *dubae* (sic) M. — 4. *graeg.* M. — 5. *exort.* M. — 7. *quenque* M. — *adfl.* M: *affl.* B. — *pressare* M. — 8. *conl.* M: *coll.* B. — 9. Habet *militis imperatori* M. Ante Waltherum edebant *imperatori milites.* — 10. *volgūs* M, non *volgus*, ut narratur apud Bekkerum. — 12. *ext.* M. — 13. *caepit* M. — 17. *an*] *ad* M.

ob multum priorum scriptorum usum quasi minus dignitatis ferente, ac praefert simplicem formam nova hac significatione instructam. Ritter. — *Iulius Atticus*] Rem sic narrat Plutarchus G. 26: *μετὰ μικρὸν ὤφθη Ἰούλιος Ἀττίκιος τῶν οὐκ ἀσήμων ἐν τοῖς δορυφόροις στρατευόμενος γυμνῷ τῷ ξίφει προσφερόμενος καὶ βοῶν ἀνῃρηκέναι τὸν Καίσαρος πολέμιον, ὠσάμενος δὲ διὰ τῶν προεστώτων ἔδειξε τῷ Γάλβᾳ τὸ ξίφος ᾑμαγμένον. Ὁ δὲ βλέψας πρὸς αὐτόν «Τίς σε» εἶπεν «ἐκέλευσε;» Τοῦ δ' ἀνθρώπου τὴν πίστιν εἰπόντος καὶ τὸν ὅρκον, ὃν ὤμοσε, καὶ τοῦ πλήθους ἐπιβοῶντος, ὡς εὖ, καὶ κροτοῦντος, ἐμβὰς εἰς τὸ φορεῖον ἐκομίζετο τῷ τε Διὶ θῦσαι καὶ φανῆναι τοῖς πολίταις βουλόμενος.* Cfr. Suet. G. 19. Dio 64, 6.

36. *agmine et corporibus*] agmine facto suis corporibus Othonem circumdare, quod verbum ex sequentibus huc retrahendum. Dubn. — *in suggestu*] et quidem ita, ut quot militibus ibi locus esset, suggestum escenderent; ceteri densis ordinibus infra adstabant. — *Galbae statua*] Apparet ita tunc receptum in castris. A. 15, 29: *Medio tribunal sedem curulem et sedes effigiem Neronis sustinebat.* Lips. — *prensare*] Hoc loco, ubi iungitur ablativus, recipi haud poterat Med. *pressare*, uti rectum videtur eiusdem A. 14, 10: *pressantium manum.* — *complecti armis*] armatis brachiis, sinistra clipeum, dextra gladium vel pilum tenentibus. Cfr. Virg. Aen. 12, 432: *Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est, Ascanium fusis circum complectitur armis.* Duebn. *Armis*, id est, clipeo, quo in complexu artius admovetur pectori amicus. Et sunt tales amplexus apud Homerum. Ern. — *praeire sacramentum*] recitare iis, qui nondum in ipsius verba iuraverant, prout affluebant. — *adorare volgum, iacere oscula*] Utrumque gestum ita iungit Dio 64, 8: *φιλήματα ὡς ἑκάστοις διὰ τῶν δακτύλων ἔπεμπε.* Cfr. Appul. Met. 4, 28: *Psychen admoventes oribus suis dexteram, primore digito in erectum pollicem residente, ut ipsam prorsus deam Venerem religiosis adorationibus venerabantur.* Idem Apol. 56: *adorandi gratia manum labris admovere.* — *classicorum legio*] sive clas-

poena mea et supplicium vestrum simul postulentur? adeo manifestum est neque perire nos neque salvos esse nisi una posse. et cuius lenitatis est Galba, iam fortasse promisit, ut qui nullo exposcente tot milia innocentissimorum militum trucidaverit. horror animum subit, quotiens recordor feralem introitum et hanc solam Galbae victoriam, cum in oculis urbis decimari deditos iuberet, quos deprecantes in fidem acceperat. his auspiciis urbem ingressus, quam gloriam ad principatum attulit nisi occisi Obultronii Sabini et Cornelii Marcelli in Hispania, Betui Chilonis in Gallia, Fonteii Capitonis in Germania, Clodii Macri in Africa, Cingonii in via, Turpiliani in urbe, Nymphidii in castris? quae usquam provincia, quae castra sunt nisi cruenta et maculata, aut ut ipse praedicat, emendata et correcta? nam quae alii scelera, hic remedia vocat, dum falsis nominibus severitatem pro saevitia, parsimoniam pro avaritia, supplicia et contumelias vestras disciplinam appellat. septem a Neronis fine menses sunt, et iam plus rapuit Icelus quam quod Polycliti et Vatinii et Aegiali paraverunt. minore avaritia ac licentia grassatus esset T. Vinius, si ipse impe-

1. *paena* M. — 4. Habet *militum* M, non *civium*, ut Puteol. ceterique ante Pichenam. — 6. *depcantes* M. — 7. *obultroniis abini* M. Litteris *ab* a manu rec. superscr. *l.* — 8. *fontei* M. — 10. *nymphidi* M. — *quae in castris* M, Bud. Spir. Walther, Bach, ex vv. praecedd. *in castris* temere repetita. Ut nos, Guelf. Puteolanus. — 12. *aliis* M. — 13. *sev.* M. — *pars.* M: *parc.* B. — 15. *uatini* M. — *et aegialii perierunt* M, *et Aegialii paraverunt* cum Guelf. Puteol. B. Ego *Aegiali*. (*et qui alii perierunt* Walther, *et si qui alii perierunt* Bach, *et Aegialii petiverunt* Ritter.) — 16. *T.* M: *Titus* B.

siariorum, ut interpolatum in Codd. vulgaribus Harl. Bodl. Ies. Guelf. Edd. Puteol. usque ad Iac. Gronovium. Cfr. C. 1. et 31. Haec una legio tunc in urbe tendebat; sexta, quacum eam ingressus erat Galba, paullo post in Hispaniam remissa. Praeter hanc *numeri* dumtaxat *e Germania ac Britannia et Illyrico*. C. 6. — *pro vallo*] id est, de vallo, in vallo. Cfr. Ann. 2, 81. Bach.

37. *poena mea*] Cfr. C. 32: *dissono clamore caedem Othonis et coniuratorum exitium poscentium*. In castris ergo fori tumultus exaudiri poterat. Respondent his illa C. 39: *vocibus in urbem usque resonantibus e castris*. — *cuius lenitatis est*] «quali lenitate est, pro sua lenitate.» Crudelitatem dicit. Ad v. *promisit* ex superioribus supplendum *poenam meam et supplicium vestrum*. Dubn. Perperam scilicet Bachius supplevit *lenitatem*. — *tot milia*] septem, si fides Dioni 64, 3. — *in fidem acceperat*] Nam qui reliqui septem milibus occisis se Galbae dediderant, eos decimari iussit. Dubn. Suet. G. 12. — *Obultronii Sabini*] Videtur ille quaestor aerarii Ann. 13, 28. — *Marcelli*] de quo Ann. 16, 8. Suet. G. 9. 12. — *Betui Chilonis*] Veram esse hanc lectionem monstrat Grut. 375, 4: *C. BETVO. TRO* (mentina tribu). *CILONI*. — *Fonteii Capitonis*] supra C. 7. — *Clodii Macri*] C. 7. 11. — *Cingonii*] A. 14, 45. H. 1, 6. — *Turpiliani*] Ibid. — *Nymphidii*] C. 5. 25. — *Polycliti*] A. 14, 39. — *Vatinii*] scurrae. A. 15, 34. — *Aegiali*] Nisi immanis latet error, sic sane scribendum erit; Graecum enim nomen est *Αἰγιαλὸς* (Conon Narr. 2.), Latinum *Aegialus Aug. libertus* apud Grut. 175, 9. *Aegialius* vero neque Graecum nec Latinum. Suo arbitratu, haud sane probabiliter, nec tamen inscite ex Ann. 12, 66. 13, 1. Suet. G. 15. Ryckius suspicabatur *et Helii et Haloti*. «Quod Aegialus libertus aliunde haud notus est, mirum videri non potest: nam ingentem horum hominum multitudinem aula Neroniana aluit, sed paucorum nomina nobis tradita sunt.» Ritter. — *paraverunt*] industria ac parcimonia. Aptum sane hoc a Guelf. et Puteol. excogitatum *ἀντίθετον* v. *rapuit*; quamquam placere etiam potest Ritteri *petiverunt* pro *appetiverunt*. Contra *perierunt* et per se tali in oppositione inconcinnum neque constat de

rasset: nunc et subiectos nos habuit tamquam suos, et viles ut alienos. una illa domus sufficit donativo, quod vobis nunquam datur et cotidie exprobratur. (38) ac ne qua saltem in successore Galbae spes esset, accersit ab exsilio quem tristitia et avaritia sui simillimum iudicabat. vidistis, commilitones, notabili tempestate etiam deos infaustam adoptionem aversantes. idem senatus, idem populi Romani animus est. vestra virtus exspectatur, apud quos omne honestis consiliis robur, et sine quibus quamvis egregia invalida sunt. non ad bellum vos nec ad periculum voco: omnium militum arma nobiscum sunt. nec una cohors togata defendit nunc Galbam, sed detinet. cum vos aspexerit, cum signum meum acceperit, hoc solum erit certamen, quis mihi plurimum inputet. nullus cunctationis locus est in eo consilio quod non potest laudari nisi peractum.» aperire deinde armamentarium iussit. rapta statim arma, sine more et ordine militiae, ut praetorianus aut legionarius insignibus suis distingueretur: miscentur auxiliaribus galeis scutisque, nullo tribunorum centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator; et praecipuum pessimorum incitamentum, quod boni maerebant.

2. *nūquam* M. — 3. *exprobatur* M. — *succesore* M. — 4. *accersit* M: *arcessit* B. — *exilio* M. — 5. *dos* cum lin. M. — 6. *adversantes* M, Walther. Correctum in Agr. et a Pichena. Cfr. C. 1. Dial. 20. — 7. *exp*. M. — Habet *quos* M, non *quod*, ut narratur apud Bekkerum. — *oms* cum lin. M. — 11. *inp*. M: *imp*. B. — *cunctationis* M: *cunctationi* B. Cfr. Liv. 3, 46: *locum seditionis quaerere.* Ibid. 50: *ab ipsis datum locum seditionis esse.* — 17. *mer*. M.

Polycliti et Vatinii nece, unde ad Patrobium a Galba punitum (C. 49.) illud suum *et si qui alii perierunt* refert Bachius. — *exprobratur*] Non possum accedere Duebneri interpretationi: «debitum cum exprobratione poscitur.» Hoc dicit: «quotidie cum suis vobis obiectat Galba, quam largum donativum militi promiserit, sed id nunquam repraesentat.»

38. *aversantes*] «tempestate illa iram suam adversus Pisonis adoptionem clare manifestantes.» Minus huc quadrat *adversantes* praesertim cum accus. (cfr. supra C. 1. 4, 84.); neque vero minis illis caelestibus impedita erat adoptio. — *una cohors togata*] praetoria illa, quae ante Palatium in urbe excubabat, togam pro sago sumebat, galeas et clipeos in castris relinquebat, gladiis tantum lanceisque contenta. Martialis de Fusco, praefecto praetorii, 6, 76: *Ille sacri lateris custos Martisque togati, Credita cui summi castra fuere ducis, Hic situs est Fuscus.* Ex Lips. — *detinet*] «impedit, quo minus fugam capiat latebrasve quaerat.» Exaggerarunt Burnouf et Louandre *elle le tient prisonnier.* — *inputet*] «quis maximum debitum meae computationi inferat,» id est, «maxima in me beneficia conferat, quae ei referre debeam.» Duebn. (Verbum *imputare* pro Ciceroniano *assignare, ascribere alicui aliquid (anrechnen)* sive attribuere causam, culpam alicuius rei, poëtarum (Ovid. Met. 2, 400. 15, 470.) et posterioris Latinitatis est. Cfr. C. 55. 71. 2, 31. 60. 85. 3, 86. 5, 24. Germ. 21. Agr. 27. 34. Casaubon. ad Suet. Tib. 53. Bach.) — *ut praetorianus*] scilicet, qui mos praecipiebat, *ut* cet. Id. Quae simplicior videtur explicatio quam Ritteri: «Negandi vis, quae inest praepositioni *sine*, pertinet etiam ad vv. *ut - - distingueretur.*» Pergit idem: «Scilicet legionarii non sua *pila* omnes, neque rursus praetoriani suas *lanceas* omnes, sed plures legionarii lanceas, praetoriani plures pila rapiebant. Haec in armis ad impetum faciendum comparatis perturbatio, alia autem in armis ad corpus tuendum aptis enarratur; quippe legionarii praetorianique galeas scutaque auxiliaribus copiis in armamentario reservata passim arripiebant. «Insignia praetorianorum, legionum et auxiliarium videre est in nummis, in antiquis monumentis et maxime in columna Traiani.» Brot.

(39) Iam exterritus Piso fremitu crebrescentis seditionis et vocibus in urbem usque resonantibus, egressum interim Galbam et foro appropinquantem adsecutus erat; iam Marius Celsus haud laeta rettulerat, cum alii in Palatium redire, alii Capitolium petere, plerique Rostra occupanda censerent, plures tantum sententiis aliorum contradicerent, utque evenit in consiliis infelicibus, optima viderentur quorum tempus effugerat. agitasse Laco ignaro Galba de occidendo Tito Vinio dicitur, sive ut poena eius animos militum mulceret, seu conscium Othonis credebat, ad postremum vel odio. haesitationem attulit tempus ac locus, quia initio caedis orto difficilis modus. et turbavere consilium trepidi nuntii ac proximorum diffugia, languentibus omnium studiis qui primo alacres fidem atque animum ostentaverant. (40) agebatur huc illuc Galba, vario turbae fluctuantis inpulsu, completis undique basilicis ac templis, lugubri prospectu. neque populi aut plebis ulla vox, sed attoniti voltus et conversae ad omnia aures. non tumultus, non quies, quale magni metus et magnae irae silentium est. Othoni tamen armari plebem nuntiabatur. ire praecipites et occupare pericula iubet. igitur milites Romani, quasi Vologesen aut Pacorum avito Arsacidarum solio depulsuri ac non imperatorem suum inermem et senem trucidare pergerent, disiecta plebe, proculcato senatu, truces armis, rapidi equis forum irrumpunt. nec illos Capitolii aspectus et

3. *ads.* M: *ass.* B. — 4. *peteret* M. — 5. *ut quae* M. — 6. *quorum*] *morum* M. — 7. *paena* M. — 8. *posterum* M. Correxit Rhenanus. — 12. *ostentaverint* M. Correctum in Guelf. et Edd. vett. — 13. *inp.* M: *imp.* B. — *arospectu* vel *trospectu* M. Distinguere nequivit Baiterus, cum litterae *a* et *t* in hoc Codice sibi sint simillimae. Prius sibi visi sunt videre Iac. Gronovius apud Ryckium et dei Furia. — 14. *converse* M. — 16. *plebe* M. — 17. *uologaesũ* M. — 20. *rapidi* M: *rapidis* cum Guelf. Spir. Put. B.

39. *exterritus Piso*] Illico is viderat ingredi castra militesque alloqui se nequaquam posse; ergo revertitur Palatium versus et in Foro Galbae obviam fit. — *ad postremum vel odio*] «Locus per hanc Rhenani emendationem nondum sanus mihi videtur.» WALTH. Cur tandem? Hoc dicitur: «Si Laco non agitavit de occidendo Vinio, ut animos militum mulceret neque quod conscium Othonis credebat, certe proprio odio id fecit.» Totum autem inceptum inserto v. *dicitur* haud satis testatum esse significat. — *diffugia*] Voc. nunc ἅπαξ εἰρημένον, formatum a v. *diffugere* ad instar vv. *refugium*, *suffugium* cet. BACH. Vv. Tacito propria et insolentioris formae collegit Ruperti Ind. III. p. 839.

40. *fluctuantis*] Plut. G. 26: τοῦ φορείου καθάπερ ἐν κλύδωνι δεῦρο κἀκεῖ διαφερομένου καὶ πυκνὸν ἀποντεύοντος. — *basilicis*] quae forum cingebant, amplis pleraeque porticibus circumdatae. Vitruv. 5, 1: *Basilicarum loca adiuncta foris quam calidissimis partibus oportet constitui* cet. Nominat Canina in *Foro romano* p. 167. basilicam Iuliam (Plin. Epp. 1, 21.), Semproniam, Opimiam, Fulviam sive argentariam, Aemiliam (Ann. 3, 72.). — *silentium*] Fortasse recordabatur Xenophontis Ages. 2: καὶ κραυγὴ μὲν οὐδεμία παρῆν, οὐ μὴν οὐδὲ σιγή· φωνὴ δέ τις ἦν τοιαύτη, οἵαν ὀργή τε καὶ μάχη παράσχοιτ' ἄν. BURNOUF. — *rapidi equis*] Multo hoc Med. exquisitius vel propter praecedens membrum *truces armis* quam *rapidis equis* Guelf. Spir. Puteol. Edd. ante Walther. — *imminentium templorum*] 3, 71: *imminentia foro templa*.

41. *vexillarius*] pro *vexillifero*; quoniam Galbae imaginem vexillo deripuit. Et sic est etiam H. 3, 17., non ut alibi apud Tacitum, veteranus molestiore militia solutus. Cfr. Walch. ad Agr. p. 240. seqq. — *Galbam*] Med. *Galbae*, etsi praelatum a Duebnero, merus tamen error videtur, ortus per ἀβλεψίαν vel ex praecedente

imminentium templorum religio et priores et futuri principes terruere, quo minus facerent scelus cuius ultor est quisquis successit. (41) viso comminus armatorum agmine, vexillarius comitatae Galbam cohortis (Atilium Vergilionem fuisse tradunt) dereptam Galbae imaginem solo adflixit. eo signo manifesta in Othonem omnium militum studia, desertum fuga populi forum, destricta adversus dubitantes tela. iuxta Curtii lacum trepidatione ferentium Galba proiectus e sella ac provolutus est. extremam eius vocem, ut cuique odium aut admiratio fuit, varie prodidere. alii suppliciter interrogasse quid mali meruisset; paucos dies exsolvendo donativo deprecatum. plures obtulisse ultro percussoribus iugulum: agerent ac ferirent, si ita *e* re publica videretur. non interfuit occidentium quid diceret. de percussore non satis constat. quidam Terentium evocatum, alii Lecanium; crebrior fama tradidit Camurium quintae decimae legionis militem inpresso gladio iugulum eius hausisse. ceteri crura brachiaque (nam pectus tegebatur) foede laniavere; pleraque volnera feritate et saevitia trunco iam corpori adiecta. (42) Titum inde Vinium invasere. de quo et ipso ambigitur, consumpseritne vocem eius instans metus, an proclamaverit non esse ab Othone mandatum ut occideretur. quod seu finxit formidine seu conscientiam coniurationis confessus est, huc potius

3. *galbae cohortis* M, quod recepit Duebner. — *adilium* M. — 4. *adfl.* M: *affl.* B. — 6. Habet *Curtii* M, non *Curtium* Bud. — 8. *amm.* M. — *variae prodere* M. — 9. *exolv.* M. — 10. *depcatum* M. — 11. *ita re.p.* (omisso *e*) M. — 14. *inpr.*M: *impr.* B. — 15. *faede* M. — *sev.* M. — 16. *adiecta*] *adacta* malebat Groslotius, sine causa idonea probante Ernestio. — 19. *formi* (in versus fine) *ne* M. — *conscientia* M. Correxit Acidalius; illud praetulere Walther, Bach, Duebner.

comitatae vel ex sequente *Galbae*. Est autem illa cohors, *quae in Palatio stationem agebat*. C. 29. — *Atilium*] Plut. G. 26: *Ἀτιλίου δὲ Βεργιλίωνος εἰκόνα Γάλβα προσουδίσαντος κτλ.* — *Curtii lacum*] locus in medio foro. Liv. 1, 12. 7, 6. — *quid mali meruisset*] Sic etiam Dio 64, 6. et Vol. IX. ed. Sturz p. 110: *τοῦτο μόνον εἶπε, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησα;* De donativo nihil adiungit. — *plures*] quibuscum facit Plutarchus C. 27: *Ὁ δὲ τὴν σφαγὴν προτείνας, Δρᾶτε, εἶπεν, εἰ τοῦτο τῷ δήμῳ Ῥωμαίων ἄμεινόν ἐστι.* Suet. G. 20: *Sunt, qui tradant ad primum tumultum proclamasse eum, Quid agitis, commilitones? Ego vester sum et vos mei! donativum etiam pollicitum. Plures autem prodiderunt obtulisse ultro iugulum et ut hoc agerent et ferirent, quando ita videretur, cohortatum.* — *agerent*] Ex formula ad literam usitata: *Hoc age!* — *Terentium*] Plut. l. l. fluctuare scriptores dicit inter Camurium, Terentium, Arcadium, Fabium Fabullum. — *evocatum*] vel simpliciter aliquem, qui post emerita stipendia sub signis manebat, vel ex *evocatis Galbae*, qui *delegit equestris ordinis iuvenes, qui, manente aureorum anulorum usu evocati appellarentur excubiasque circa cubiculum suum vice militum agerent.* Suet. G. 10. Duebn. — *quintae decimae*] quae tunc tendebat in Germania inferiore; sed Camurius unus ex electis Germanicis militibus, de quibus vide C. 6. et 31. — *hausisse*] perfodisse. Liv. 7, 10: *uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit.* Curt. 2, 27: *eius latus gladio haurit.* Bach. — *tegebatur*] thorace, quem sumpserat Galba C. 35. — *adiecta*] Hoc est, super priora illa vulnera, quibus occisus est. Walther.

42. *conscientiam*] Walther ita Med. *conscientia* explicat: «aut mentitus est formidine aut vera dixit conscientia coniurationis.» Verum illa lectio vix aliud potest si-

eius vita famaque inclinat, ut conscius sceleris fuerit cuius causa erat. ante aedem divi Iulii iacuit primo ictu in poplitem, mox ab Iulio Caro legionario milite in utrumque latus transverberatus. (43) insignem illa die virum Sempronium Densum aetas nostra vidit. centurio is praetoriae cohortis, a Galba custodiae Pisonis additus, stricto pugione occurrens armatis et scelus exprobrans, ac modo manu modo voce vertendo in se percussores, quamquam volnerato Pisoni effugium dedit. Piso in aedem Vestae pervasit, exceptusque misericordia publici servi et contubernio eius abditus, non religione nec caerimoniis sed latebra imminens exitium differebat, cum advenere missu Othonis, nominatim in caedem eius ardentes, Sulpicius Florus e Britannicis cohortibus, nuper *a* Galba civitate donatus, et Statius Murcus speculator; a quibus protractus Piso in foribus templi trucidatur. (44) nullam caedem Otho maiore laetitia excepisse, nullum caput tam insatiabilibus oculis perlustrasse dicitur, seu tum primum levata

2. *cario* M. Recepit Bach et Ruperti. Ut nos, Guelf. — 3. *in utrumque* M: *utrumque* cum I. Fr. Gronovio B. — 4. *his* M. — 5. *a Galbae custodiaet a Pisonis* M. Correxit Lipsius. — 7. *vuln.* M. — *in eade* M. — 9. *cer.* M. — 10. Habet *missu* M, non *iussu* Bud. Rhen. Lips. — *ardentis* Doederlein. — 11. *britt.* M. — *Galba* om. *a* M. — 13. *trucidatus* M. Recepit Bach. — 14. *capud* M.

gnificare quam «confessus est non esse necem suam ab Othone mandatam»; id quod absurdum est. Mihi, ut Rittero, falso adaptatum videtur ad v. praecedens *formidine*. Cfr. Plut. loco statim afferendo. Ceterum nota tria vv. continua per *con* incipientia. — *conscius sceleris*] Plut l. l.: Ἀπεσφάττετο δὲ καὶ Οὐίνιος ὁμολογῶν γεγονέναι τῆς ἐπὶ τὸν Γάλβαν συνωμοσίας· ἐβόα γὰρ ἀποθνήσκειν παρὰ τὴν Ὄθωνος γνώμην. — *cuius causa erat*] quia transversum egerat Galbam. C. 6. — *aedem divi Iulii*] in medio foro (Dio 64, 6.), ab Augusto exstructam. Ovid. Met. 15, 840: *Hanc animam interea caeso de corpore raptam Fac iubar, ut semper Capitolia nostra forumque Divus ab excelsa prospectet Iulius arce.* — *Iulio Caro*] Duplex nomen gentile Med. *Iulio Cario* locum vix habet, etsi *Carius* est apud Grut. 687, 1. et *Caria Servata* apud Mur. 1318, 16. — *in utrumque*] Necessarium pro certo non est, ut Gronovio auctore deleamus praepositionem, uti fecere Ernestius, Oberlinus, Bekkerus. «Nam Tacitus monstrat quasi vulnera, ubi sederint, nec dubito Graecos quoque in tali loco addituros fuisse εἰς.» Walth.

43. *Sempronium Densum*] Galbae eum succurrisse narrat Plutarchus G. 26. diversus in nomine: Ἤμυνε δ' οὐδεὶς οὐδ' ὑπέστη πλὴν ἑνὸς ἀνδρός, ὃν μόνον ἥλιος ἐπεῖδεν ἐν μυριάσι τοσούτοις ἄξιον τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας· Σεμπρώνιος Ἴνδουστρος ἑκατοντάρχης οὐδὲν ἰδίᾳ χρηστὸν ὑπὸ Γάλβα πεπονθώς, τῷ δὲ καλῷ καὶ τῷ νόμῳ βοηθῶν προέστη τοῦ φορείου κτλ. Item Dio 64, 6: Καὶ Γάλβα Σεμπρώνιος Δῆνσος ἑκατόνταρχος, ἐπαμύνας ἐς ὅσον ἠδυνήθη, τέλος, ὡς οὐδὲν ἤνυσεν, ἐπεσφάγη. Καὶ διὰ τοῦτό γε καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνέγραψα, ὅτι ἀξιώτατός ἐστι μνημονεύεσθαι. — *custodiae Pisonis*] in castra praetoria ituri. — *publici servi*] cuius generis erant praeter alios publicis sumptibus emptos, nutritos et varias ad operas etiam scribarum educatos ii quoque, qui in templis apparebant, Graecorum ἱερόδουλοι. Liv. 9, 29: *Appio* (Caeco) *auctore Potitii, gens, cuius ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa sollemnia eius sacri docuerant.* — *contubernio*] cella (Horat. Sat. 1, 8, 8.), ubi habitabat cum contubernali sive focaria sua. Cfr. 3, 74. — *ardentes*] quippe qui ante alios triste hoc meritum Othoni imputare cuperent; cur, non dicit, sed per se intelligitur eos praemia appetisse. Hunc ardorem legendo *ardentis* Othoni tribuere nihil sane attinebat, quoniam aliter fieri non poterat, quam ut hic imprimis imperii aemulum sublatum vellet. — *trucidatur*]

omni sollicitudine mens vacare gaudio coeperat, seu recordatio maiestatis in Galba, amicitiae in Tito Vinio quamvis inmitem animum imagine tristi confuderat: Pisonis ut inimici et aemuli caede laetari ius fasque credebat. praefixa contis capita gestabantur, inter signa cohortium, iuxta aquilam legionis, certatim ostentantibus cruentas manus qui occiderant, qui interfuerant, qui vere qui falso ut pulchrum et memorabile facinus iactabant. plures quam centum viginti libellos praemium exposcentium ob aliquam notabilem illa die operam Vitellius postea invenit; omnesque conquiri et interfici iussit, non honore Galbae, sed tradito principibus more, munimentum ad praesens, in posterum ultionem.

(45) Alium crederes senatum, alium populum. ruere cuncti in castra, anteire proximos, certare cum praecurrentibus, increpare Galbam, laudare militum iudicium, exosculari Othonis manum; quantoque magis falsa erant quae fiebant, tanto plura facere. nec aspernabatur singulos Otho, avidum et minacem militum animum voce voltuque temperans.

1. *vagare* M. — *ceperat* M. — 2. *inm.* M: *imm.* B. — *imaginē* M. — 3. *emuli* M. — 4. *pref.* M. — 6. *quiue uere* M ex geminatione, neque probanda Ritteri suspicio: *quique vere*. — 7. *centum viginti* M: *centum et viginti* cum Agr. B. — *praemium* M: *praemia* cum Puteolano B. — 8. *uetellius* M. — 12. *antehire* M. — 15. *vultuque* M.

Plut. G. 27: Τὸν δ' Ὄθωνα τῆς κεφαλῆς (Galbae) κομισθείσης ἀνακραγεῖν λέγουσιν· Οὐδέν ἐστι τοῦτο, ὦ συστρατιῶται· τὴν Πείσωνός μοι κεφαλὴν δείξατε. Μετ' ὀλίγον δ' ἧκε κομιζομένη· τρωθεὶς γὰρ ἔφευγεν ὁ νεανίσκος καὶ καταδιωχθεὶς ὑπὸ Μούρκου τινὸς ἀπεσφάγη πρὸς τῷ ἱερῷ τῆς Ἑστίας.

44. *vacare gaudio*] indulgere, effuse sese dedere gaudio. Nihil est v. Med. *vagare* receptum a Bachio; sed talis sane ἀρχαϊσμὸς Tacitum nequaquam decebat. — *imagine tristi*] Othonis post Galbae necem tristitiam ac terrorem pulchre expressit Dio 64, 7., qui locus, quippe *moralis*, non videtur mutilatus a Xiphilino: Θύοντί τε αὐτῷ τὴν θυσίαν πρώτην, τὰ ἱερὰ πονηρὰ ὤφθη· ὥστ' αὐτὸν μεταγνόντα ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις εἰπεῖν, Τί γάρ με ἔδει μακροῖς αὐλοῖς αὐλεῖν; ἔστι δὲ τοῦτο δημῶδες ἐς παροιμίαν φέρον ἐπὶ τῶν ἔξω τι τοῦ προσφόρου σφίσι ποιούντων· καὶ μετὰ τοῦτο τῆς νυκτὸς οὕτω δή τι ἐν τοῖς ὕπνοις ἐταράχθη, ὥστε καὶ ἐκ τῆς εὐνῆς ἐκπεσεῖν τούς τε προσκοιτοῦντας ἐκπλῆξαι· ἐσπηδήσαντες οὖν εὗρον αὐτὸν χαμαὶ κείμενον. — *legionis*] *classicae*. C. 31. Sexta Victrix (C. 6.) iamdudum in Hispaniam reversa erat. — *plures quam centum viginti*] Plut. l. l.: Ὥσπερ δέ φησιν Ἀρχίλοχος Ἑπτὰ γὰρ νεκρῶν πεσόντων, οἷς ἐμάρψαμεν ποσίν, Χίλιοι φονῆες ἐσμέν· οὕτω τότε πολλοὶ τοῦ φόνου μὴ συνεφαψάμενοι, χεῖρας δὲ καὶ ξίφη καθαιμάσσοντες ἐπεδείκνυντο καὶ τὰς δωρεὰς ᾔτουν βιβλία διδόντες τῷ Ὄθωνι. Εἴκοσι γοῦν καὶ ἑκατὸν εὑρέθησαν ὕστερον ἐκ τῶν γραμματείων, οὓς ὁ Οὐιτέλλιος ἀναζητήσας ἅπαντας ἀπέκτεινεν. — *praemium*] «singuli, sibi quisque.» Ceteros propter pluralem talem hic quoque requiri sine causa opinatus est Puteolanus, quem ante Waltherum omnes secuti sunt praeter Iac. Gronovium. — *ultionem*] Accusativi usus in appositione non substantivi alicuius, sed enuntiationis totius, qualem notavimus ad Ann. 1, 27: *manus intentantes, causam discordiae et initium armorum*. Principes ita securitatem sibi parant; si aliter evenit, exemplo suo sui ultionem provocant. Dübner. «Si ipsi quoque pereunt, exemplum saltem statuerant, quomodo successor necem eorum rursus ulcisci debeat neque proditores prioris principis impunitos sinere.» Cfr. C. 40: *scelus cuius ultor est, quisquis successit*. (Similis accusativus est 4, 18: *omnium coniuges consistere a tergo iubet, hortamenta victoriae vel pulsis pudorem.*)

45. *alium populum*] Iuven. 10, 72: *Sed quid Turba Remi? Sequitur fortunam, ut semper, et odit damnatos.* — *militum iudicium*]

Marium Celsum consulem designatum et Galbae usque in extremas res amicum fidumque *ad* supplicium expostulabant, industriae eius innocentiaeque quasi malis artibus infensi. caedis et praedarum initium et optimo cuique perniciem quaeri apparebat. sed Othoni nondum auctoritas inerat ad prohibendum scelus: iubere iam poterat. ita simulatione irae, vinciri iussum et maiores poenas daturum adfirmans, praesenti exitio subtraxit. (46) omnia deinde arbitrio militum acta. praetorii praefectos sibi ipsi legere, Plotium Firmum e manipularibus quondam, tum vigilibus praepositum et incolumi adhuc Galba partes Othonis secutum. adiungitur Licinius Proculus, intima familiaritate Othonis, suspectus consilia eius fovisse. urbi Flavium Sabinum praefecere, iudicium Neronis secuti, sub quo eandem curam obtinuerat, plerisque Vespasianum fratrem in eo respicientibus. flagitatum ut vacationes praestari centurionibus solitae remitterentur. namque gregarius miles ut tributum annuum pendebat. quarta pars manipuli sparsa per commeatus aut in ipsis castris vaga, dum mercedem centurioni exsolveret, neque modum oneris quisquam neque genus quaestus pensi habebat. per latrocinia et raptus aut servilibus ministeriis militare otium redimebant. tum locupletissimus quisque miles labore ac saevitia fatigari, donec vacationem emeret. ubi sumptibus exhaustus socordia insuper elanguerat, inops pro locuplete et iners pro strenuo in manipulum redibat; ac rursus alius atque alius, eadem egestate ac licentia corrupti, ad sedi-

1. *celso* M. — *consulem* (in versus fine) *signatum* M. — 2. Om. *ad* M. — *innocentiae quas* M. — 5. *scaelus* M. — 6. *paenas* M. — *adf.* M: *aff.* B. — *praesentiti* M. — *exilio* M. — 10. *suspecta* M. — 11. *sauinum* M. — 13. *nanque* M. — 14. *manipulis pars per* M. Correxit Pichena. — 16. *exolv.* M. — 18. *sev.* M. — 19. *va* (in versus fine) *tionem* M.

ideo, quod Othonem Galbae merito praetulissent. — *Marium Celsum*] Cfr. infra C. 71. Plut. G. 27. Oth. 1.

46. *arbitrio militum*] Dio 64, 9: *τὴν μὲν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον παρ' οὐδὲν ἦγε, τοὺς δὲ στρατιώτας ἐπεπείκει καὶ τοῦθ', ὅτι ἀποκτεῖναι Καίσαρα καὶ ποιῆσαι δύνανται.* — *Plotium Firmum*] 2, 49. — *Licinius Proculus*] 2, 33. — *Sabinum praefecere*] Id quod ultro approbavit Otho. Plut. O. 5: *Τῆς δὲ Ῥώμης φύλακα Φλάουιον Σαβῖνον - - κατέστησεν, εἴτε καὶ τοῦτο πράξας ἐπὶ τιμῇ Νέρωνος (παρ' ἐκείνου γὰρ εἰλήφει τὴν ἀρχὴν ὁ Σαβῖνος, ἀφείλετο δὲ Γάλβας αὐτόν), εἴτε μᾶλλον εὔνοιαν ἐνεδείκνυτο Οὐεσπασιανῷ καὶ πίστιν αὔξων Σαβῖνον.* — *vacationes*] pecunia, qua vacationes munerum a centurionibus redimere solebant milites, qui quidem habebant, unde possent. Cfr. Ann. 1, 17. Duebn. — *dum*] pro *dummodo*, ut saepe. Male nonnulli acceperunt pro *donec*. — *pensi habebat*] «Neque centuriones curabant modum oneris, quod ad vacationes concedendas militibus imponebant, sed quantum pretii cuique libebat, ab iis petebant; neque milites qualecunque genus quaestus etiam illiciti, vel latrocinii, dummodo vacationes illas redimerent, spernebant.» Formulam *pensi habere aliquid* solet usurpare praesertim Salustius. — *servilibus ministeriis*] per domos privatas, quae ministeria aquandi, ligna caedendi, baiulandi, cetera, ingenuis militibus indigna erant. — *tum locupletissimus*] Particula *tum* continuat orationem «praeterea, insuper.» Suet. Iul. 27: *tum reorum* cet. Walth. — *emeret*] Non poterat repetere v. *redimere* ac tamen cum acerba ironia significare volebat vacationes illas a centurionibus quasi

tiones et discordias et ad extremum bella civilia ruebant. sed Otho ne volgi largitione centurionum animos averteret, fiscum suum vacationes annuas exsoluturum promisit, rem haud dubie utilem, et a bonis postea principibus perpetuitate disciplinae firmatam. Laco praefectus, tamquam in insulam seponeretur, ab evocato, quem ad caedem eius Otho praemiserat, confossus; in Marcianum Icelum ut in libertum palam animadversum.

(47) Exacto per scelera die novissimum malorum fuit laetitia. vocat senatum praetor urbanus; certant adulationibus ceteri magistratus. adcurrunt patres; decernitur Othoni tribunicia potestas et nomen Augusti et omnes principum honores, adnitentibus cunctis abolere convicia ac probra, quae promisce iacta haesisse animo eius nemo sensit. omisisset offensas an distulisset, brevitate imperii in incerto fuit. Otho, cruento adhuc foro, per stragem iacentium in Capitolium atque inde in Palatium vectus concedi corpora sepulturae cremarique permisit. Pisonem Verania uxor ac frater Scribonianus, Titum Vinium Crispina filia composuere, quaesitis redemptisque capitibus, quae venalia interfectores servaverant. (48) Piso unum et tricesimum aetatis annum explebat, fama meliore quam fortuna. fratres eius Magnum Claudius, Crassum Nero interfecerant. ipse diu exsul, quatriduo Caesar, properata adoptione ad hoc tantum maiori fratri prae-

1. *in bella* Heinsius. Recepere Oberlin et Duebner. Ac facile quidem v. *in* a litt. *um* absorberi poterat. Sed saepe sic praepositiones non repetit nec variat Tacitus. H. 1, 4: *non modo in urbe apud patres aut populum aut urbanum militem, sed omnes legiones ducesque.* 3, 41. Ann. 13, 21. 53. Dial. 28. — 2. *et fiscum* M. ex geminatione litt. praecedd. Correxit Iac. Gronovius. — 3. *dubiae* M. — 5. *evocatoque ad* M. — 6. *libertum* M: *libertinum* Ernestio auctore B. — 7. *vacat* M. — 8. *adc.* M: *acc.* B. — 11. Habet *promisce* M. — *omisisse tot* (non *aut*, ut tradunt:) *fensas* M. — 13. *per strage* M. — 15. *frs* cum lin. M. — *ques.* M. — 17. *etatis* M. — 18. *exui* (sic) M. — 19. *quadriduo* M.

mercem aliquam propositas esse. Cfr. Doederlein *Synon.* IIII. p. 118. — *volgi largitione*] in vulgus (gregarium militem) collata. Duebn. — *fiscum suum*] Fecit hoc etiam Vitellius. C. 58. — *Laco*] Cfr. Plutarchus G. 27. — *tamquam*] Sensus est, simulatum et divulgatum est eum in insulam seponi, sed clam ab evocato confossum; nam opponitur *palam animadversum.* Ern. — *libertum*] Hoc maiore cum despicientia dictum quam *libertinum*, quod v. sine idonea causa illi substituit Ernestius. Cfr. Bremi ad Suet. Claud. 24.

47. *praetor urbanus*] Consulum hoc munus, sed tum ambo caesi erant. Duebn. Isque mos absentibus vel mortuis consulibus semper obtinebat. Cfr. Cic. ad Fam. 10, 12. Liv. 26, 3. — *cruento adhuc foro*] Plut. G. 28: *Καίσαρα καὶ Σεβαστὸν ἀνηγόρευον, ἔτι τῶν νεκρῶν ἀκεφάλων ἐν ταῖς ὑπατικαῖς ἐσθῆσιν ἐῤῥιμμένων ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς.* — *stragem*] Sic melius sane explicatum est in Corb. Agr. Spir. *strage* Med. quam *strages* in Bud. Guelf. Put. Ern. — *Verania*] Plut. l. l.: *Ταῖς δὲ κεφαλαῖς ὡς οὐδὲν εἶχον ἔτι χρῆσθαι, τὴν μὲν Οὐινίου τῇ θυγατρὶ δισχιλίων καὶ πεντακοσίων δραχμῶν ἀπέδοντο, τὴν δὲ Πείσωνος ἡ γυνὴ ἔλαβεν Οὐερανία δεηθεῖσα.* Plin. Epp. 2, 20: *Verania Pisonis graviter iacebat, (huius dico Pisonis, quem Galba adoptavit); ad hanc Regulus venit* cet.

48. *explebat*] «tum, cum interfectus est, in eo erat, ut XXXI. annum expleret.» Monendum hoc propter Ernestium, qui malebat *expleraf*; alii quoque interpretes haec vv. argutiis persecuti sunt. — *Magnum* cet.]

latus est, ut prior occideretur. Titus Vinius quinquaginta septem annos variis moribus egit. pater illi praetoria familia, maternus avus e proscriptis. prima militia infamis legatum Calvisium Sabinum habuerat, cuius uxor mala cupidine visendi situm castrorum, per noctem militari habitu ingressa, cum vigilias et cetera militiae munia eadem lascivia temerasset, in ipsis principiis stuprum ausa; et criminis huius reus Titus Vinius arguebatur. igitur iussu G. Caesaris oneratus catenis, mox mutatione temporum dimissus, cursu honorum inoffenso legioni post praeturam praepositus probatusque, servili deinceps probro respersus est tamquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus; et Claudius postera die soli omnium Vinio fictilibus ministrari iussit. sed Vinius proconsulatu Galliam Narbonensem severe integreque rexit. mox Galbae amicitia in abruptum tractus, audax, callidus, promptus et, prout animum intendisset, pravus aut industrius, eadem vi. testamentum Titi Vinii magnitudine opum inritum; Pisonis supremam voluntatem paupertas firmavit. (49) Galbae corpus diu neglectum et licentia tenebrarum plurimis ludibriis vexatum dispensator Argius, e prioribus servis, humili sepultura in privatis eius hortis contexit. caput per lixas calonesque suffixum laceratumque, ante Patrobii tumulum (libertus is Neronis punitus a Galba fuerat) postera demum die repertum et cremato iam corpori admixtum est. hunc exitum habuit Servius Galba, tribus et septuaginta annis quinque principes pro-

1. *quinquaginta septem* M: *septem et quinquaginta* B. — 2. Habet *illi praetoria* M. Ante Waltherum edebant *illi e praetoria*. — 5. *temperasset* M. Rhenano auctore correxit Freinshemius; illud restituit Walther. (*tentasset* cum mg. Bodl. et Puteol. Oberlin.) — 7. *G.* M: *Gai* B. — 10. *dies sollonnium* (sic) M. — 12. *seuerie* M. — 13. *calidus* M. Emendatum in Guelf. Spir. et a Puteol. — 14. *uini* M. — *inr.* M: *irr.* B. — 15. *supma* M. — 18. *capud* M. — 19. *his* M.

Cfr. ad C. 14. — *maternus avus*] Ego censuissem, paternum. Nam reperio in Dione 47, 7. Titum Vinium proscriptum a triumviris et mira fide atque astu ab uxore Tanusia servatum. Fieri autem potest, ut huius avi etsi materni nomen sumpserit, testamento, an adoptatus. Lips. — *Calvisium Sabinum*] Ann. 6, 9. Pessimos eius mores vituperat Seneca Ep. 27. Dio 59, 18: *Καλουίσιος δὲ Σαβῖνος ἔν τε τοῖς πρώτοις τῆς βουλῆς ὤν, καὶ τότε ἐκ τῆς ἐν τῇ Παννονίᾳ ἀρχῆς ἀφιγμένος, ἥ τε γυνὴ αὐτοῦ Κορνηλία γραφέντες (καὶ γὰρ ἐκείνη, ὡς φυλακάς τε ἐφοδεύσασα καὶ τοὺς στρατιώτας ἀσκοῦντας ἰδοῦσα αἰτίαν ἔσχεν) οὐχ ὑπέμειναν τὴν κρίσιν, ἀλλ' ἑαυτοὺς προανάλωσαν.* — *situm*] rationem, qua disposita essent. Dureb. — *in principiis*] quae pro sacris habita, quia ibi aquila et signa reposita, di militares. Id. Propterea v. unice aptum *temerasset*, non *tentasset*; incredibile autem Med. *temperasset* a Walthero et Bachio receptum esse. Plut. G. 12: *στρατευόμενος ὑπὸ Καλβισίῳ Σαβίνῳ τὴν πρώτην στρατείαν ἀκόλαστον οὖσαν τὴν γυναῖκα τοῦ ἡγεμόνος παρεισήγαγε νύκτωρ εἰς τὸ στρατόπεδον ἐν ἐσθῆτι στρατιωτικῇ καὶ διέφθειρεν ἐν τοῖς ἀρχείοις, ἃ Πριγκίπια καλοῦσι Ῥωμαῖοι.* — *ausa*] eo usque impiae temeritatis progressa, ut se stuprari sineret a Vinio. Frustra Ernestius malebat *passa*. — *scyphum aureum*] Plut. l. l.: *ποτήριον ἀργυροῦν*. — *in abruptum tractus*] Non est: «in perniciem raptus,» (*entraîné dans l'abîme* Louandre), sed: «ipsa potentiâ suâ inductus ad pessima quaeque facinora perpetranda.» Cato apud Gell. 7, 3: *secundae res transvorsum trudere solent a recte consulendo atque intelligendo.*

spera fortuna emensus, et alieno imperio felicior quam suo. vetus in familia nobilitas, magnae opes: ipsi medium ingenium, magis extra vitia quam cum virtutibus. famae nec incuriosus nec venditator. pecuniae alienae non appetens, suae parcus, publicae avarus. amicorum libertorumque, ubi in bonos incidisset, sine reprehensione patiens, si mali forent, usque ad culpam ignarus. sed claritas natalium et metus temporum obtentui, ut quod segnitia erat, sapientia vocaretur. dum vigebat aetas, militari laude apud Germanias floruit. pro consule Africam moderate, iam senior citeriorem Hispaniam pari iustitia continuit, maior privato visus, dum privatus fuit, et omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.

(50) Trepidam urbem, ac simul atrocitatem recentis sceleris, simul veteres Othonis mores paventem, novus insuper de Vitellio nuntius exterruit, ante caedem Galbae suppressus, ut tantum superioris Germaniae exercitum descivisse crederetur. tum duos omnium mortalium inpudicitia ignavia luxuria deterrimos velut ad perdendum imperium fataliter electos non senatus modo et eques, quis aliqua pars et cura rei publicae, sed volgus quoque palam maerere. nec iam recentia saevae pacis exempla, sed repetita bellorum civilium memoria captam totiens suis exercitibus urbem, vastitatem Italiae, direptiones provinciarum, Pharsaliam Philippos

2. *magis*] *magnis* M. — Habet *vitia* M, non, ut narrant, *vicia*. — 5. *reꝑhensione* M. — 7. Habet *obtentui* M, non *obtinui*, ut opinatus est Victorius, neque *obtinuit* Guelf. Harl. mg. Bodl. Ies. Edd. ante Rhenanum, qui correxit e Bud. — 8. Habet *pro consule* M, non *proconsul*, ut Corb. Reg. Edd. ante Iac. Gronovium. — 15. *exercitūs* M. — *inp.* M: *imp.* B. — 16. *uelud* M. — Habet *perdendum* M, non *partiendum* Bud. Rhenanus. — 17. *rei.p.* M. — 18. *mer.* M. — 19. Habet *exercitibus* M, non *civibus* Bud. et Edd. inde a Rhenano usque ad Pichenam. — 20. *pars aliam* M.

49. *ludibriis vexatum*] Plut. G. 28. — *Argius*] Ἀργεῖος ἀπελεύθερος. Plut. l. l. — *prioribus*] quos ante principatum habuerat. Haud opus Faërni *primoribus*, quod sane dictum foret ut A. 4, 10: *inter primores ministros*. Miro iudicio usus Ruperti deleta volebat v. *e prioribus servis*. Consulto hoc addidit Tacitus, ut significaret, cur praesertim Argius Galbae iam a multis inde annis assuetus herumque grato animo colens, ei sepulturae officium praestiterit. — *per lixas*] Suet. G. 20: *Caput Galbae Otho lixis calonibusque donavit, qui hastà suffixum non sine ludibrio circum castra portarunt.* — *libertus*] et inter *odiorum nomina*. 2, 95. — *cremato*] Helvidii Prisci officio, cui id permiserat Otho. Plut. G. 27. — *tribus et septuaginta*] Dio 64, 6: *ἔζησε δὲ Γάλβας ἔτη δύο καὶ ἑβδομήκοντα, ἀφ' ὧν ἦρξε μῆνας ἐννέα καὶ ἡμέρας δεκατρεῖς*. Aetati addit Zonaras 11, 14: *καὶ ἡμέρας τρεῖς καὶ εἴκοσιν*. Cfr. etiam Suet. G. 4. et 23. V. Ryckium. — *quinque*] Augustum, Tiberium, Caium, Claudium, Neronem. — *metus temporum*] in causa erat, ut homines crederent Galbam a vita magis actuosa sapienter sese retinere, ne principibus tam saevis suspectus fieret; verum erat segnitia tantummodo. — *apud Germanias*] in Chattis, a. u. 794. Dio 60, 8. Plut. G. 3. Suet. G. 8.

50. *pars*] qui partem aliquam publicorum negotiorum administrabant; *cura* autem sincerus patriae amor. — *Pharsaliam*] proprie est tractus, in quo Pharsalus sita erat. *Pharsali*, Caesar in Pompeium a. 706., *Mutinae* (quae pr. ante *Philippos* et *Perusiam* ponenda fuisset), res publica in M. Antonium a. 711., *Philippis*, Octavianus in Brutum et Cassium a. 712., *Perusiae*, Octa-

et Perusiam ac Mutinam, nota publicarum cladium nomina, loquebantur. prope eversum orbem etiam cum de principatu inter bonos certaretur; sed mansisse G. Iulio, mansisse Caesare Augusto victore imperium; mansuram fuisse sub Pompeio Brutoque rem publicam. nunc pro Othone an pro Vitellio in templa ituros? utrasque impias preces, utraque detestanda vota, inter duos quorum bello solum id scires, deteriorem fore qui vicisset. erant qui Vespasianum et arma Orientis augurarentur. et ut potior utroque Vespasianus, ita bellum aliud atque alias clades horrebant. et ambigua de Vespasiano fama; solusque omnium ante se principum in melius mutatus est.

(51) Nunc initia causasque motus Vitelliani expediam. caeso cum omnibus copiis Iulio Vindice, ferox praeda gloriaque exercitus, ut cui sine labore ac periculo ditissimi belli victoria evenisset, expeditionem et aciem, praemia quam stipendia malebat. diu infructuosam et asperam militiam toleraverant ingenio loci caelique et severitate disciplinae, quam in pace inexorabilem discordiae civium resolvunt, paratis utrimque corruptoribus et perfidia inpunita. viri, arma, equi ad usum et ad decus supererant. sed ante bellum centurias tantum suas turmasque noverant; exercitus finibus provinciarum discernebantur. tum adversus Vindicem

1. *persiam* M. — *claudium* M. — 3. *G.* M: *Gaio* B. — 4. *rem.p.* M. — 5. *templo* M. — *p̄ces* M. — 9. *principum Imelius* M. — 10. *mu* (in versus fine) *tus* M. — 13. *et aciem* M: *quam otium* Lipsio auctore B. Nimis violenta est mutatio ab illo dubitanter proposita, neque ulla est causa, cur reprehendatur Codicis lectio. — 14. *mallebat* M. — 15. Habet *toleraverant* M, non *toleraverat* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. — 16. *utrimque* M: *utrinque* B. — 17. *inp.* M: *imp.* B. — *dedecus* M. ex geminatione. Correctum est in Guelf. et a Puteolano. Illud tamen praetulit Ritter, adnotans: «*ad usum* est ad hostes cohibendos, *ad dedecus* ad cives trucidandos»; verum hoc nimis argutum nec Tacito satis dignum.

vianus in L. Antonium, triumviri fratrem, a. 713. — *Vespasianum et arma Orientis*] exercitum Iudaicum; atque insuper Mucianum, qui Syriam obtinebat, illi favere notum erat. — *ambigua de Vespasiano fama*] maxime propter avaritiam. — *in melius*] Ausonius Tetrast. 10: de Vespasiano: *Olim qui dubiam privato in tempore famam, Rarum aliis, princeps transtulit in melius.* Lips.

51. *Iulio Vindice*] C. 6. — *expeditionem et aciem*] ἓν διὰ δυοῖν pro *bellum*. «Additurus *cupiebat* vel simile aliquid, constructionem mutat, quasi dixisset *expeditionem quam otium*.» Dübn. — *praemia*] novam praedam ac donativum. 1, 16: *et ex civili bello spem praemiorum ostendebat.* — *ad decus*] C. 57. Iisdem tribuit: *balteos phalerasque, insignia armorum argento decora.* — *supererant*] ut C. 22, 83. Agr. 22.45. Germ. 6. 26. — *discernebantur*] Et superior et inferior exercitus suarum provinciarum (superioris et inferioris Germaniae) finibus continebantur. Dübn. Ceterum ad v. *noverant* supple «singuli milites.» Etenim falsa est Acidalii atque Ruperti distinctio: *noverant exercitus*; *finibus* cet. — *seque et Gallias*] «Cum usu didicissent se esse fortiores Gallis, quos vicissent, novum cum ipsis bellum, certa victoriae spe optabant.» Ern. — *Galbianos*] nimirum eos Gallos, quos Vindex pro Galba concitaverat. Dübn. Iam vero hos, qui Vindicem amiserant propter cladem ab omnibus iam fastiditum, *Galbianos* adversarii appellabant quasi vilius etiam hoc esset nomen quam *Vindicianorum*. — *Sequanis*] quorum caput Vesontio, *Besançon*; eorum tractus hodie *Franche-Comté*, *Bourgogne* et pars Alsatiae. *Aeduis*] gens Galliae Lugdunensis, continui Sequanis; eorum caput Augustodunum, hodie *Autun*. — *hauserunt animo*] cupidissime appetiverunt; *ihr Gemüth lechzete*

contractae legiones, seque et Gallias expertae, quaerere rursum arma novasque discordias; nec socios, ut olim, sed hostes et victos vocabant. nec deerat pars Galliarum, quae Rhenum accolit, easdem partes secuta, ac tum acerrima instigatrix adversum Galbianos: hoc enim nomen fastidito Vindice indiderant. igitur Sequanis Aeduisque ac deinde, prout opulentia civitatibus erat, infensi, expugnationes urbium, populationes agrorum, raptus penatium hauserunt animo, super avaritiam et arrogantiam, praecipua validiorum vitia, contumacia Gallorum inritati, qui remissam sibi a Galba quartam tributorum partem et publice donatos in ignominiam exercitus iactabant. accessit callide volgatum, temere creditum, decumari legiones et promptissimum quemque centurionum dimitti. undique atroces nuntii, sinistra ex urbe fama; infensa Lugdunensis colonia et, pertinaci pro Nerone fide, fecunda rumoribus. sed plurima ad fingendum credendumque materies in ipsis castris, odio, metu, et ubi vires suas respexerant, securitate. (52) sub ipsas superioris anni Kalendas Decembres Aulus Vitellius inferiorem Germaniam ingressus, hiberna legionum cum cura adierat. redditi plerisque ordines, remissa ignominia, adlevatae notae, plura ambitione, quaedam iudicio, in quibus sordem et avaritiam Fonteii Capitonis adimendis adsignandisve militiae ordinibus integre mutaverat. nec consularis legati mensura, sed in maius omnia accipiebantur. et *ut*

1. *confractae* M. Correxit Rhenanus. — *quer.* M. — *rursum* Orellius: *rursũs* M, *rursus* B. — 3. *qua herenum* M. — 4. *adversũ* M: *adversus* B. — 7. *paen.* M. — *arr.* M: *adr.* B. — 8. *inr.* M: *irr.* B. — 9. *publicae* M. — 11. *quenque* M. — 12. *lugdonensis* M. — 13. *facunda* M. Spir. Correctum in Guelf. et a Puteolano. — 15. *ipsa* M. — *Kl. dec.* cum lin. transversis in *l* et *d* M, *calendas decembres* B. — *Aulus* omnibus litteris M. — 17. *adlevate note* M. — 18. *sorde* M. — *fontei* M. — 19. *ads.* M: *ass.* B. — (*adsignandis suae* M.)

darnach Gutmann, *ils dévoraient en espoir les villes* cet. Louandre. Cfr. ad C. 8. — *et publice donatos*] scil. civitate Romana (C. 8.) et agris, quos Galba Treviris aliisque eripuit. Duebn. De agris donatis dubitant Ferlet et Burnouf; nusquam enim disertis verbis tradere Tacitum. Sed *fines* adempti quibusdam civitatibus (C. 8.) cuinam assignari poterant quam vicinis Galbae sequacibus, ex ratione tunc recepta Gallias sub ditione Romani imperii administrandi? Infelicissima est Bipontinorum coniectura ab Oberlino recepta: *eos publice damnatos*. In eam autem inciderunt, quia parum intelligebant vv. *in ignominiam exercitus*, videlicet Germanici sub Verginio, propterea offensi, et quia nulla praemia accepisset et quia ipsius sequaces per Gallias a Galba multati essent. Iungo igitur vv. *in ignominiam exercitus* cum v. *iactabant*, non quemadmodum alii cum v. *donatos*. — *pro Nerone fide*] Nero enim cladem Lugdunensem quadragies sestertio solatus erat. Ann. 16, 13. et infra C. 65.

52. *superioris anni*] a. u. 821. — *ignominia*] ignominiosa missio eorum, qui tamen post eam in Germania remanserant. Cfr. Suet. Vit. 8. — *adlevatae notae*] quas diligenter locupletibus semper testibus usus enumerat Lipsius de Mil. Rom. 5, 18. V. c. ut eis hordeum pro tritico daretur, ut *aere diruti* fierent, ut extra vallum tenderent, ut toga laciniis abscissis amicti decinctaque tunica induti a mane in noctem usque ad principia adessent, ut discincti fossam foderent, reliquo exercitu spectante. — *sordem*] Usitatius erat *sordes*; v. C. 60., sed etiam alibi singularis reperitur. Cic. Flacc. 3: *nullam sordem in re familiari*. Ern. — *integre*] dignis reddens, indignis adimens, sine gratiae aut quaestus respectu. Id. — *mensura*] «Nec vere

Vitellius apud severos humilis, ita comitatem bonitatemque faventes vocabant, quod sine modo, sine iudicio donaret sua, largiretur aliena; simul aviditate imperandi ipsa vitia pro virtutibus interpretabantur. multi in utroque exercitu, sicut modesti quietique, ita mali et strenui. sed profusa cupidine et insigni temeritate legati legionum, Alienus Caecina et Fabius Valens; e quibus Valens infensus Galbae tamquam detectam a se Verginii cunctationem, oppressa Capitonis consilia ingrate tulisset, instigare Vitellium, ardorem militum ostentans. ipsum celebri ubique fama, nullam in Flacco Hordeonio moram; adfore Britanniam, secutura Germanorum auxilia; male fidas provincias, precarium seni imperium et brevi transiturum. panderet modo sinum et venienti Fortunae occurreret. merito dubitasse Verginium equestri familia, ignoto patre, inparem, si recepisset imperium, tutum, si recusasset. Vitellio tres patris consulatus, censuram, collegium Caesaris et inponere iampridem imperatoris dignationem et auferre privati securitatem. (53) quatiebatur his segne ingenium, ut concupisceret magis quam ut speraret. at in superiore Germania Caecina decora iuventa, corpore ingens, animi inmodicus, scito sermone, erecto incessu studia militum inlexerat. hunc iuvenem Galba,

1. *et uitellius* M. Correxit Rhenanus. *(ut Vitellius* omisso *et* Ritter, qui post v. *comitatem* excidisse opinatur *celebrabant* vel simile quid, id quod mihi parum probabile videtur.) — 5. *et* (in versus fine) *bius* M. — 8. *obtentans* M. — 9. *nulla* M. — *adf.* M: *aff.* B. — *britt.* M. — 10. *malas* M. — *p̄carium* M. — 11. *fortuna* superscr. *e* M. — 12. *inp.* M: *imp.* B. — 13. *titum* M. — 14. *inp.* M: *imp.* B. — 16. *ad* M. — 17. *decorj* M. Fort. *decor*; i. e. *decorus*. Bait. — *inm.* M: *imm.* B. — *cito* M. Correxit Lipsius. (Praecedens *s* absorpsit eandem litt. in hoc v.) — 18. *inl.* M: *ill.* B.

militum existimatione solitus erat consularis legatus, ut ceteri huius gradus; sed iamiam eum ad superiorem posse aspirare opinabantur, ipse tandem fortasse ut principatu dignus iudicaretur.» — *humilis*] Vitellius recta aestimatione hominum gravium et disciplinae studiosorum nimis se demittebat abiiciebatque, et indignis persona sua ac propemodum vernilibus blanditiis utebatur. Suet. V. 7: *Tota via caligatorum quemque exosculans; perque stabula ac diversoria mulionibus praeter modum comis, ut mane singulos, iamne ientassent, sciscitaretur, seque fecisse ructu ostentaret.* Hanc vilitatem sui illi *comitatem* vocabant, quemadmodum etiam *bonitatem* appellabant, *quod sine modo, sine iudicio donaret sua, largiretur aliena.* Nempe *bonitas* est Tacito liberalitas vel munificentia, quemadmodum alibi *malitiam* dicit pro avaritia, ut A. 13, 30. et 15, 21. Gron. Etsi zeugma hoc insoliti quid habet, nondum tamen mihi Ritter persuasit hic verbum aliquod excidisse veluti *ita comitatem celebrabant bonitatemque faventes vocabant.* In *comitate* illa extollenda certe haud minus erat favoris quam in bonitate illa aeque falso praedicanda. — *aviditate imperandi*] Nimirum illorum fautorum Vitellii, quibus mox opponuntur multi. Nam imperant etiam ii, quorum dux et patronus imperat. Dübn. — *mali*] immodesti, oppositi *modestis* illis. Id. — *strenui*] *Strenuus* est δραστήριος, promptus ad quidvis audendum; neque semper in bonam partem dicitur. Ern. — *Caecina*] Hic primum a Tacito memoratur; *Fabius Valens* C. 7. — *cunctationem*] cum aliquantisper haesitasset, utrum Galbae principatum cederet, an ipse eo poliretur, illud tandem praetulit. C. 8: *nec statim pro Galba Verginius.* — *ingrate tulisset*] a se accepisset, sibi deberet, neque tamen praemio digno se affecisset. Ern. — *Hordeonio*] superioris exercitus legato, homine *sine constantia, sine auctoritate.* C. 9. — *precarium*]

quaestorem in Baetica, inpigre in partes suas transgressum legioni praeposuit; mox compertum publicam pecuniam avertisse, ut peculatorem flagitari iussit. Caecina aegre passus miscere cuncta et privata volnera rei publicae malis operire statuit. nec deerant in exercitu semina discordiae, quod et bello adversus Vindicem universus adfuerat, nec nisi occiso Nerone translatus in Galbam, atque in eo ipso sacramento vexillis inferioris Germaniae praeventus erat. et Treveri ac Lingones, quasque alias civitates atrocibus edictis aut damno finium Galba perculerat, hibernis legionum propius miscentur; unde seditiosa colloquia, et inter paganos corruptior miles, et in Verginium favor cuicunque alii profuturus. (54) miserat civitas Lingonum vetere instituto dona legionibus, dextras, hospitii insigne. legati eorum in squalorem maestitiamque compositi, per principia per contubernia modo suas iniurias modo vicinarum civitatium praemia, et ubi pronis militum auribus accipiebantur, ipsius exercitus pericula et contumelias conquerentes accendebant animos. nec procul seditione aberant, cum Hordeonius Flaccus abire legatos, utque occultior digressus esset, nocte castris excedere iubet. inde atrox rumor, adfirmantibus plerisque interfectos, ac nisi ipsi consulerent, fore ut acerrimi militum et praesentia conquesti per tenebras et inscitiam ceterorum occiderentur. obstringuntur inter se tacito foedere legiones.

1. *quest.* M. — *inp.* M: *imp.* B. — 3. *egre* M. — 4. *rei.p.* M. — 5. *adf.* M: *aff.* B. — 6. *galba* M. — 7. *inferioribus* M, corr. *is* ab eadem, ut videtur, manu. — 10. *uergenium* M. — *fabor* M. — *cuicũque* M. — 12. *mest.* M. — 13. *modo in suas* M. — 18. *adf.* M: *aff.* B. — 19. *pres.* M. — 20. *faed.* M.

quasi precibus concessum ac propterea, quandocunque lubeat, rursus adimendum, non in ipsius potentia situm atque firmum. Cfr. A. 1, 42. — *panderet modo sinum*] Nonnulli volunt tropum esse a velis passis ductum. Ovid. A. A. 3, 500: *Plenaque curvato pandere vela sinu.* Quintil. 12, 10, 37: *validior spiritus nostros sinus tendat.* Id. 6, 1, 52: de oratoribus: *asperis evecti tuto pandere possumus vela.* Ita ut explicemus, nos inducere possunt seqq. vv. *et - - occurreret.* At magis placet imaginem repetere ab eo, qui togae sinu expasso ad accipiendum donum insperatum vel avide exspectatum *occurrit*, obviam currit illi, qui offert. — *collegium Caesaris*] Claudii, cuius collega bis Lucius pater fuerat in consulatu a. u. 796. et 800. Consulatus autem eius primus incidit in a. 787. cum Paullo Fabio Persico. Cum Claudio item censuram gesserat. Suet. Vit. 2.

53. *scito*] Med. *cito* restituit Duebner. «Ciceroni est,» inquit, «eloquendi celeritas.» At de Or. 3, 57: *vox acuta, gravis; cita, tarda; magna, parva*; in quibus omnibus neque laus inest neque vituperatio; nec vero *citus sermo* ad studia hominum illicienda per se aptus nisi adiuncta eloquentia. — *Treveri*] populus Germanicus inter Rhenum et Mosam, hodie *Trier*, *Trèves*. — *Lingones*] populus Galliae Lugdunensis, in ripis Sequanae, hodie *Langres*. — *paganos*] Ita appellantur omnes, qui non sunt milites, etiam oppidorum incolae. Duebn. Cfr. Hist. 3, 24. Plin. Epp. 10, 18: *et milites et pagani.* Iuven. 16, 33.

54. *dextras*] argenteas, et quidem iunctas, hospitii, fidei, pacis, concordiae (H. 2, 8.) insigne; quales visuntur in nummis Iulii Caesaris apud Akerman I. p. 106: *PAX. S. C.* et in M. Antonii, ubi caduceum tenent. Ibid. p. 26. (Sic etiam apud Graecos. Xenoph. Ages. 3, 4: *δεξιὰν πέμπειν.* Anab. 2, 4, 1: *δεξιὰς παρὰ βασιλέως ἔφερον.* Bach.) — *consulerent*] «Con-

adsciscitur auxiliorum miles, primo suspectus tamquam circumdatis cohortibus alisque impetus in legiones pararetur, mox eadem acrius volvens, faciliore inter malos consensu ad bellum quam in pace ad concordiam. (55) inferioris tamen Germaniae legiones sollemni Kalendarum Ianuariarum sacramento pro Galba adactae, multa cunctatione et raris primorum ordinum vocibus, ceteri silentio proximi cuiusque audaciam exspectantes, insita mortalibus natura, propere sequi quae piget inchoare. sed ipsis legionibus inerat diversitas animorum. primani quintanique turbidi adeo ut quidam saxa in Galbae imagines iecerint: quinta decuma ac sexta decuma legiones nihil ultra fremitum et minas ausae initium erumpendi circumspectabant. at in superiore exercitu quarta ac duodevicesima legiones, isdem hibernis tendentes, ipso Kalendarum Ianuariarum die dirumpunt imagines Galbae, quarta legio promptius, duodevicesima cunctanter, mox consensu. ac ne reverentiam imperii exuere viderentur, senatus populique Romani obliterata iam nomina sacramento advocabant, nullo legatorum tribunorumve pro Galba nitente, quibusdam, ut in tumultu, notabilius turbantibus. non tamen quisquam in modum contionis aut suggestu locutus. neque enim erat adhuc cui inputaretur. (56) spectator flagitii Hordeonius Flaccus consularis legatus aderat, non compescere ruentes, non retinere dubios, non cohortari bonos ausus, sed segnis, pavidus et socordia innocens. quattuor centuriones duodevicesimae legio-

2. *legione* M. — 4. *sollemni* M: *sollenni* B. — *Kl.* cum lin. transversa in litt. *l* M. — 6. *exp.* M. — 7. *pigit* M. — 10. *nichil* M. — *fremitu* M. — 11. *superiore* M: *superiori* B. — *duodevicesima* cum Bud. Guelf. et corr. Agr. Ernestius: *duoetvicesima* M B. Cfr. C. 18. Hist. 4, 24. 37. et sic vers. 13. 21. — 12. *hisdem* M. — *Kl.* cum lin. transv. M. — *dirrumpunt* (sic) M. (*deripiunt* cum Acidalio et Freinshemio malebat Ernestius, ut est C. 41., *rumpunt*, ut *dir.* sit e geminatione v. *die*, Ritter.) — 13. *promptus* M. — *duoetvicensima* M, *duoetvicesima* B. — 15. *obliterata* M. — *sacramenta* M. — 17. *contionis* M: *concionis* B. — *aut suggestu* M: *e suggestu* Groslotio auctore B. Seclusit haec Ritter et Duebner. — 18. *inp.* M: *imp.* B. — 20. *cohartari* M. — 21. *duoetvincensimae* (sic) M.

subvenire interdum absolute dicitur sine dativo pro prospicere, mederi malis.» Kan.

55. *quae piget inchoare*] Cfr. H. 2, 80: *dum quaeritur locus tempusque, quodque in re tali difficillimum est, prima vox.* Lips. — *dirumpunt*] scindunt, frangunt in partes. Dolabris enim instructus miles quamcunque materiem *dirumpere* valebat. Florus 4, 10: *sic vix tertia parte de sedecim legionibus reliqua, cum argentum eius passim dolabris conciderelur, perfugit in Syriam.* Ryck. — *ut in tumultu*] sc. fieri solet. Cfr. A. 1, 65. Bach. — *aut suggestu*] De his vv. sine ulla causa in dubium vocatis rectissime disputavit Doederlein: «Hic ablativus restituendus est, sine praepositione, quam addere in promptu fuit, *ex* vel *pro* vel *in* vel *de*. In omittendis tam levibus orationis particulis prope dixerim nihil non ausum esse Tacitum, ut brevitati et ponderoso numero consuleret. Cfr. 3, 29: *Cum - - superiacta tela testudine laberentur.* 5, 23: *Gallia advenientes.* 3, 15: *et Britannia Galliaque et Hispania auxilia Vitellius acciverat.* Ann. 12, 38: *ni cito vicis et castellis proximis subventum foret.* Nodum Rittero accedam vv. *aut suggestu* pro more suo prorsus eiicienti tamquam glossema vv. *in modum contionis.* Nam duas ac diversas res tunc factas esse negat Tacitus: primum a nemine iustam orationem vel *contionem* habitam esse, id quod vel de plano vel super humeris proximorum fieri potuisset, ut a Vibuleno Ann. 1, 23.; deinde, non suggestum ex-

nis, Nonius Receptus, Donatius Valens, Romilius Marcellus, Calpurnius Repentinus, cum protegerent Galbae imagines, impetu militum abrepti vinctique. nec cuiquam ultra fides aut memoria prioris sacramenti, sed quod in seditionibus accidit, unde plures erant, omnes fuere.

Nocte quae Kalendas Ianuarias secuta est, in coloniam Agrippinensem aquilifer quartae legionis epulanti Vitellio nuntiat quartam et duodevicesimam legiones, proiectis Galbae imaginibus, in senatus ac populi Romani verba iurasse. id sacramentum inane visum: occupari nutantem fortunam et offerri principem placuit. missi a Vitellio ad legiones legatosque qui descivisse a Galba superiorem exercitum nuntiarent: proinde aut bellandum adversus desciscentes aut, si concordia et pax placeat, faciendum imperatorem; et minore discrimine sumi principem quam quaeri. (57) proxima legionis primae hiberna erant, et promptissimus e legatis Fabius Valens. is die proximo coloniam Agrippinensem cum equitibus legionis auxiliariorumque gressus imperatorem Vitellium consalutavit. secutae ingenti certamine eiusdem provinciae legiones; et superior exercitus, speciosis senatus populique Romani nominibus relictis, tertium Nonas Ianuarias Vitellio accessit. scires illum priore biduo non penes rem publicam fuisse. ardorem exercituum Agrippinenses Treviri Lingones aequabant, auxilia equos arma pecunias offerentes, ut quisque corpore opibus ingenio validus. nec principes modo coloniarum aut castrorum, quibus praesentia

2. *abrecti* M. — 4. *Inde* (sic) M. — 5. *Kl.* cum lin. transv. M. — 6. *duoetvicensimam* M, *duoetvicesimam* B. — 7. Habet *ac* M. Ante Bekkerum edebant *et*. — 12. *queri* M. — 14. *proximo* M: *postero* cum Guelf. Bud. Puteol. B. Verum nimis arbitraria est mutatio; neque offendere debemus in M lect. propter praecedens v. *proxima*; quam repetitionem vitare voluit interpolator. — *agrippiniensem* M. — 15. *gressus* M: *ingressus* cum Guelf. et Edd. vett. B. — 18. *paenes rem.p.* M. — 19. *agrippienses* M. — *Treviri* M: *Treveri* B. — 20. *pecuniâ* superscr. *s* ita quidem, ut incertum sit, utrum *pecuniam*, an *pecunias* voluerit M. — *corporeo* M. — 21. *validis* M.

structum esse, unde aliquis vel brevibus verbis turbidos alloqueretur.»

56. *ruentes*] caeco impetu abreptos ac tumultuantes. Liv. 3, 11: *accusator pati reum ruere*, turbas concitare. — *socordia innocens*] ipse seditionis expers, culpa vacans, sed tantum ob socordem ignaviam. Duebn. Prorsus similis Faenii Rufi *segnis innocentia* A. 14, 51. Mirum est I. Fr. Gronovium voluisse *nocens* et hoc melius visum esse Ernestio. — *sacramenti*] quod per Verginium Galbae praestiterant post interitum Neronis. Duebn. — *unde plures*] «a quibus partibus plures stabant, his omnes accesserunt.» Bach. — *nutantem*] quasi ipsam dubitantem quo se vertat; adhuc incertam, illique fauturam, qui primus eam occupasset.

57. *legionis primae*] 4, 25: *Bonnam, hiberna primae legionis*. Cfr. ibid. C. 19. — *gressus*] Hic profecto nulla causa excogitari potest, cur vulgatae *ingressus* prima syllaba absorpta sit; immo, ut persaepe, Tacitus recordatur Virgilii sui Aen. 6, 633: *gressi per opaca viarum*. Praeterea amat vv. simplicia pro compositis; fortasse etiam vitare voluit similes sonos *ingr. inp.*, ut ex vestigiis Med. ipse scripsisse videtur, ac statim *ingenti*. — *III. Nonas Ian.*] 3. die Ianuarii. — *penes rem publicam*] a partibus rei publicae, libertatis. Duebn. — *ingenio*] *Erfindungsgabe*, sollertia atque etiam eloquentia in exornandis illis donis et offerendis cum facundis orationibus scitisve adulationibus. — *coloniarum aut castrorum*] illi sunt decuriones, etiam

ex affluenti et parta victoria magnae spes: sed manipuli quoque et gregarius miles viatica sua et balteos phalerasque, insignia armorum argento decora, loco pecuniae tradebant, instinctu et impetu et avaritia. (58) igitur laudata militum alacritate, Vitellius ministeria principatus per libertos agi solita in equites Romanos disponit; vacationes centurionibus ex fisco numerat; saevitiam militum plerosque ad poenam exposcentium saepius adprobat, partim simulatione vinculorum frustratur. Pompeius Propinquus procurator Belgicae statim interfectus. Iulium Burdonem Germanicae classis praefectum astu subtraxit. exarserat in eum iracundia exercitus, tamquam crimen ac mox insidias Fonteio Capitoni struxisset. grata erat memoria Capitonis; et apud saevientes occidere palam, ignoscere nonnisi fallendo licebat. ita in custodia habitus, et post victoriam demum, stratis iam militum odiis, dimissus est. interim, ut piaculum, obicitur centurio Crispinus; sanguine Capitonis *se* cruentaverat; eoque et postulantibus manifestior et punienti vilior fuit. (59) Iulius deinde Civilis periculo exemptus, praepotens inter Batavos, ne supplicio eius ferox gens alienaretur. et erant in civitate Lingonum octo Batavorum cohortes, quartae decimae legionis auxilia, tum discordia temporum a legione digressae,

2. *falerasque* M. — 6. *sev.* M. — *paenam* M. — *sepius* M. — 7. *adpr.* M: *appr.* B. — *paro* M, in quo litterae sequentes *sim* absorpsere *tim*; *perraro* Doederlein. Ut nos, auctore Lipsio B. — 8. *belligicae* M. — *burdunem* M. — 11. *sev.* M. — 12. *statis* M. Correctum in Guelf. Agr. Bud. — 13. *obic.* M: *obiic.* B. — 14. *sanguine* M: *qui se sanguine* cum Guelf. et Puteolano B. — *se cruentaverat* Iac. Gronovius: *cruentaverat* M, B.

ceteri ditiores (*Häuptlinge*); hi tribuni, praefecti castrorum, signiferi, aquiliferi, optiones cet., ut recte Sevilius. Alii tamen volunt esse *Burgen*, *châteaux*, pro *castellorum*; verum hoc vix probandum, quippe nimis ambiguum. — *ex affluenti*] Graecum ἐκ περιττοῦ, pro adiectivo, affluentia. Duebn. Sic *ex abundanti* Quintil. 4, 5, 15. *ex facili* Agric. 15. Cfr. omnino Hand Turs. II. p. 653. seqq. — *phalerasque*] ornamenta et equorum et equitum. Silius 15, 255: *phaleris hic pectora fulget; Hic torque aurato circumdat bellica colla.* Ern. — *instinctu*] legatorum tribunorumque et centurionum; *impetu*, proprio; *avaritia*, quod crederent se quae darent cum ingenti lucro recepturos. Cfr. 2, 84: *Mucianus largus privatim, quod avidius de re publica sumeret.* Freinsh.

58. *in equites Romanos*] ut horum favorem sibi primo quoque tempore conciliaret; libertorum fidem aliis donis firmare iam poterat, uti Asiaticum, *foedum mancipium*, *honoravit anulis*. 2, 57., *primo imperii die*, ait Suetonius V. 12. Nisi vero hoc dicit, quia non satis libertorum cum maxime apud se habuerit, eo rem devenisse, ut tunc imponenda essent equitibus Romanis talia ministeria, etiamsi huic ordini minus convenientia. Rem sane tunc insolitam fuisse monstrat Spartian. in Hadriano 22: *Ab epistolis et libellis* p r i m u s *equites Romanos habuit.* — *vacationes*] Cfr. 1, 46. Ann. 1, 35. — *partim*] Doederleinii *perraro* nimis ambiguum est, quam ut probari queat: etenim aeque significat: 1) «perraro Vitellium hoc astu esse usum;» 2) «perraro milites sic ab eo ludificatos, ei obtemperasse.» — *Pompeius Propinquus*] Cfr. C. 12. — *Fonteio Capitoni*] Cfr. C. 7. — *stratis*] sedatis, placatis. Sic Statius Silv. 2, 4, 1. ad Domitiani leonem: *Quid tibi constrata mansuescere profuit ira?* Aeschylus Prom. 190: τὴν ἀτέραμνον στορέσας ὀργήν.

59. *Iulius Civilis*] Sic eum appellant etiam Plut. Ἐρωτ. p. 770. et Frontinus Strat. 4, 3, 14. Sed infra 4, 13: *Claudius Civilis* vocatur; unde Ryckius integrum putat fortasse nomen ei fuisse *Claudio Iulio Civili*. Et quidem iam hac aetate idem in-

prout inclinassent, grande momentum sociae aut adversae. Nonium, Donatium, Romilium, Calpurnium centuriones, de quibus supra rettulimus, occidi iussit, damnatos fidei crimine, gravissimo inter desciscentes. accessere partibus Valerius Asiaticus Belgicae provinciae legatus, quem mox Vitellius generum adscivit, et Iunius Blaesus Lugdunensis Galliae rector, cum Italica legione et ala Taurina, Lugduni tendentibus. nec in Raeticis copiis mora, quo minus statim adiungerentur. ne in Britannia quidem dubitatum. (60) praeerat Trebellius Maximus, per avaritiam ac sorde contemptus exercitui invisusque. accendebat odium eius Roscius Caelius legatus vicesimae legionis, olim discors, sed occasione civilium armorum atrocius proruperat. Trebellius seditionem et confusum ordinem disciplinae Caelio, spoliatas et inopes legiones Caelius Trebellio obiectabat, cum interim foedis legatorum certaminibus modestia exercitus corrupta, eoque discordiae ventum ut auxiliarium quoque militum conviciis proturbatus, et adgregantibus se Caelio cohortibus alisque, desertus Trebellius ad Vitellium perfugerit. quies provinciae quamquam remoto consulari mansit: rexere legati legionum, pares iure, Caelius audendo potentior.

(61) Adiuncto Britannico exercitu, ingens viribus opibusque Vitellius

5. Habet *adscivit* M, non *asivit*. — *blesus* M. — 6. *tauriana* M. Correctum in Bud. — *ret*. M. — 7. *brittania* M. — 8. *trebellinus* M. — *sorde* M: *sordes* cum ceteris B. Nullam varietatem notavit Walther. (Malim *sordem*, ut idem librarii lapsus sit qui est supra p. 47. v. 19. in eadem voce. Bait.) — 10. *vicensimae* M. — 11. *proruperat* superscr. *n* M. — 12. *celius tribellio* M. — 13. *faedus* (sic) M. — 15. *celio* M. — 16. *provincie* M. — 17. *audiendo* M. — 18. *britt*. M.

terdum duplex nomen gentile gerit, ut C. 60: *Roscius Caelius*. Ceterum diversus sane ab hoc Civile alter ille in inscr. Eboracensi apud Grut. 87, 2: *BELATV*‖ *CADRO*‖ *IVL. CI*‖ *VILIS*‖ *OPTio*‖ *V.S.L.M.* — *quartae decimae legionis*] quam e Britannia in Delmatiam acciverat Nero. 2, 66.; verum, ut ex hoc loco colligitur, eius auxilia in civitate Lingonum relicta erant. — *momentum*] Lucan. 4, 819: *Momentumque fuit mutatus Curio rerum*. Lips. — *supra*] C. 56. — *Valerius Asiaticus*] fortasse filius eius, de quo A. 11, 1. Ryck. — *Iunius Blaesus*] filius eius, cuius mentio A. 1, 19. Id. — *Italica legione*] Prima Italica tunc in Gallia tendebat. — *ala Taurina*] equites lecti in Taurinis, quorum caput Iulia Augusta Taurinorum (Inscr. m. Lat. N. 71.), hodie *Torino*. Tales vero alae auxiliares a populis, e quibus conscriptae erant, appellabantur; hi autem alibi efferuntur numero plurali, ut *ala Asturum*, *Hispanorum* cet. Vide Indicem Inscr. m. Lat. in v. *ALA*. Ceterum ex Museo Taurinensi Maffeius Mus. Veron. p. 214: 6. affert mutilam inscriptionem: . . . . . . *ALAE. AVG*. cet., ad quam adnotat: «An ad alam Taurinam referemus, quam Tacitus memorat?»

60. *Trebellius Maximus*] A. 14, 46. Agr. 10. — *sorde*] Rectum esse etiam singularem vidimus C. 52: *sordem et avaritiam*; simulque recepta Med. lectione Tacito reddimus varietatem constructionis, quam ille tantopere sectatur. Ceterum non sunt haec prorsus homonyma; nam *avaritia* potest esse in homine ceteroqui magni ingenii atque strenui; *sordes* semper sunt pusillanimi et vilis; ubi iunguntur, sane explices licet *sordidam avaritiam*. — *Roscius Caelius*] cui successor Agricola in Britannia. Agr. 7. — *proruperat*] Roscius in discordiam atque odium adversus Trebellium exercendum. Alii supplent *odium*, id quod haud patiuntur verba praecedentia, imprimis vv. *olim* (iampridem) *discors*.

61. *Britannico exercitu*] 2, 57: *ipse* (Vitellius) *e Britannico delectu octo milia sibi adiunxit*. Et Cremonae in Vitelliano exercitu erant vexilla nonae secundaeque

duos duces, duo itinera bello destinavit. Fabius Valens allicere vel, si abnuerent, vastare Gallias, et Cottianis Alpibus Italiam inrumpere, Caecina propiore transitu, Poeninis iugis degredi iussus. Valenti inferioris exercitus electi cum aquila quintae legionis et cohortibus alisque, ad quadraginta milia armatorum data; triginta milia Caecina e superiore Germania ducebat, quorum robur legio una, primaetvicesima, fuit. addita utrique Germanorum auxilia, e quibus Vitellius suas quoque copias supplevit, tota mole belli secuturus. (62) mira inter exercitum imperatoremque diversitas. instare miles, arma poscere, dum Galliae trepident, dum Hispaniae cunctentur. non obstare biemem neque ignavae pacis moras. invadendam Italiam, occupandam urbem. nihil in discordiis civilibus festinatione tutius, ubi facto magis quam consulto opus esset. torpebat Vitellius, et fortunam principatus inerti luxu ac prodigis epulis praesumebat, medio diei temulentus et sagina gravis, cum tamen ardor et vis militum ultro ducis munia implebat, ut si adesset imperator et strenuis vel ignavis spem metumque adderet. instructi intentique signum profectionis exposcunt. nomen Germanici Vitellio statim additum: Caesarem se appellari

1. *all.* M: *adl.* B. — 2. *abnuerint* M. Correxit Rhenanus. — *italia* M. — *inr.* M: *irr.* B. — 3. *paennis* M. Dedi *Poeninis*, ut est in Inscriptionibus plerisque: *Peninis* B. — Habet *degredi* M, non *digredi* Guelf. — 6. *primaetvicensima* M. — 8. *mira inter*] *mirante* M. Spir. Correctum a Puteolano. — 10. *ignave* M. — 11. *vilibus* M. Correctum in ceteris Codd. et in Edd. vett. — *festinatiusne* M. Itidem corr. in Codd. et in Edd. vett. — 13. *fortuna* M. — *inmerti* (sic) M. — *pres.* M. — 17. *nom* cum lin. M. — *addito* M. Correctum in Guelf. Reg. Harl. Bodl. Ies. et a Puteolano. — *ces.* M.

et vicesimae Britannicarum legionum. 3, 22. «Etiam reliquum exercitum Britannicum secutum clarissime patet ex eo, quod Vitellius in Trebellii Maximi locum paullo post miserit Vettium Bolanum (2,65.), qui ab exercitu agnitus, auditis postea Vespasiani molitionibus, ambiguus factus est. (2, 97.)» Ryck. — *Cottianis*] quibus Delphinatus dirimitur a Pedemontio, *mont Viso*, *mont Genèvre*, *mont Cenis*; olim *Cottianae* sive *Cottiae* C. 87. vocabantur a Cottio rege, cuius regia fuit Segusium, hodie *Susa*. — *Poeninis iugis*] *le grand Saint-Bernard*. Liv. 21, 38: *Neque montibus his - - ab transitu Poenorum ullo Veragri, incolae iugi eius, norunt nomen inditum, sed ab eo, quem in summo sacratum vertice Poeninum montani appellant*. In Inscr. m. Lat. NN. 228-246. constanter est *POENINO* vel *IOVI POENINO*, semel N. 247: *DEO PENINO*. — *quintae legionis*] Alaudae. Quod autem dicit *cum aquila*, circum quam sane stabat robur legionis, nolim tamen cum Rittero interpretari de tota legione; cur enim tam insolite scripsisset pro *cum quinta legione*? Sed significari puto cohortes saltem auxiliarias in Germania inferiore relictas esse unaque certum numerum Romanorum militum eiusdem legionis, uti constare Burnouf arbitratur ex 4, 35: *mille delectos e quinta et quinta decima legionibus apud Vetera obsessis*. Ac sane vix credibile tam cito post Vitellii interitum *aquilam legionis quintae*, quae hic inter Vitellianos memoratur, in Germaniam remitti potuisse. — *una*] Cum significare vellet unam dumtaxat legionem XXI. inter XXX. milia illa *roboris* nomen meruisse, necessario scribere debuit *primaetvicesima*, non, ut alibi constanter solet, *una et vicesima*. Noli autem credere Rupertio propter hanc ipsam rationem probabiliorem esse lect. Reg. Spir. *legio unaetvicesima*, omisso v. *prima* a Broterio receptam. — *primaetvicesima*] Rapax, quae Vindonissae in Helvetia tendebat. Eius mentio in lateribus ibi repertis. Inscr. m. Lat. N. 440. — *Germanorum auxilia*] etiam Transrhenanorum. 2, 17.; pleraque tamen videntur esse delecta inter Germanos Cisrhenanos.

62. *neque ignavae pacis moras*] Referuntur haec ad Vitellii torporem per βρα-

etiam victor prohibuit. laetum augurium Fabio Valenti exercituique, quem in bellum agebat, ipso profectionis die aquila leni meatu, prout agmen incederet, velut dux viae praevolavit; longumque per spatium is gaudentium militum clamor, ea quies interritae alitis fuit, ut haud dubium magnae et prosperae rei omen acciperetur. (63) et Treviros quidem, ut socios, securi adiere. Divoduri (Mediomatricorum id oppidum est) quamquam omni comitate exceptos subitus pavor terruit, raptis derepente armis ad caedem innoxiae civitatis, non ob praedam aut spoliandi cupidinem, sed furore et rabie et causis incertis, eoque difficilioribus remediis, donec precibus ducis mitigati ab excidio civitatis temperavere. caesa tamen ad quattuor milia hominum. isque terror Gallias invasit, ut venienti mox agmini universae civitates cum magistratibus et precibus occurrerent, stratis per vias feminis puerisque, quaeque alia placamenta hostilis irae, non quidem in bello sed pro pace, tendebantur. (64) nuntium de caede Galbae et imperio Othonis Fabius Valens in civitate Leucorum accepit. nec militum animus in gaudium aut formidine permotus: bellum volvebat. Gallis cunctatio exempta, et in Othonem ac Vitellium odium par, ex

1. *exercitui quae* M. — 2. *leui* M. Correxit Acidalius. — 4. *interrita ealitis* M. — 5. *nomen* M. Spir. — *acciperetur* M, non *acciperet*, ut dicitur apud Bekkerum. — *Trevtros* M: *Treveros* B. — 7. *raptisae repente* M. Correxit I. Fr. Gronovius. (*raptis repente* cum Guelf. et Edd. plerisque Walther.) — 8. *cedem* M. — *cupidinẽ* M: *cupidine* B. — 9. *sed*] *et* M. — *rabiae* M. — 10. et 12. *p̄cibus* M. — 11. *ad*] *a* M. — 15. *leuchrorum* vel *leuclirorum* M. — 16. *formidine* M: *formidinem* B.

χυλογίαν quasi dixisset: «haud diutius se passuros tantam ignaviam, quasi pax adhuc esset, cum contrarias iam partes amplexi essent.» (Doederlein sic distingui iubet: «*non obstare hiemem; neque ignavae pacis moras!*» *ἀποσιωπητικῶς*, scilicet «ferendas esse, ut Ann. 14, 57: *nec ultra moras*,» ubi nos *mora* sublata geminatione litterae *s* orta ex seq. v. *Sulla.*) — *sagina gravis*] Suet. V. 13: *Ut homo non profundae modo, sed intempestivae quoque ac sordidae gulae, ne in sacrificio quidem unquam aut itinere ullo temperavit, quin inter altaria ibidem statim viscus et farra paene rapta e foco manderet, circaque viarum popinas fumantia opsonia, vel pridiana atque semesa.* Adde Dionem 65, 2. seqq. — *Caesarem*] Hinc in nummis ab eo Romae signatis vocatur tantum *AVGVSTVS.* Cfr. Akerman I. p. 176—180. (Aegyptium nummum cum elogio *Caesaris* exhibet Pellerin in *Mélange* I. Tab. 13. Vide Eckhel D. N. IV. p. 56. et VI. p. 309. Cfr. et infra 2, 62. et 3, 58. Suet. V. 8. Oberlin.) — *meatu*] Nove dictum de volatu semper aequabili.

63. *Divoduri*] hodie *Metz*, quod nomen oppido venit ex *Mediomatricorum* populo Galliae Belgicae ad Mosellam. — *derepente*] In Cic. Ligar. 5. e melioribus Codd. praetuli *repente*, ut hic cum Guelf. Walther; illud tamen potius latere videtur in Med. lect. *raptisae repente.* — *terruit*] Simplex pro composito *exterruit*, ut plerique edebant ante Bekkerum, etiam Ernestius. — *temperavere*] se continuerunt, eadem constructione, qua Virg. Aen. 2, 8: *quis -- temperet a lacrimis?* — *magistratibus et precibus*] magistratibus praecedentibus et una cum reliqua multitudine veniam precantibus. — *alia placamenta*] infulae et velamenta. C. 66. Adde Cic. Verr. 4, 50., ubi *infulae et verbenae.* Ovid. A. A. 2, 401: *vittae et lauri.* Ern. Adde Caesar. B. C. 2, 12. — *non quidem in bello*] Erant preces et supplicia, ut in bello; neque bellum erat, sed tamen timebant hostilia et pacem sic orabant. Lipsius.

64. *Leucorum*] populi Galliae Belgicae inter Matronam (*Marne*) et Mosellam, cuius caput *Tullum*, hodie *Toul.* — *formidine*] Rursus variata constructione, quae oblit-

Vitellio et metus. proxima Lingonum civitas erat, fida partibus. benigne excepti modestia certavere. sed brevis laetitia fuit cohortium intemperie, quas a legione quarta decima, ut supra memoravimus, digressas exercitui suo Fabius Valens adiunxerat. iurgia primum, mox rixa inter Batavos et legionarios, dum his aut illis studia militum adgregantur, prope in proelium exarsere, ni Valens animadversione paucorum oblitos iam Batavos imperii admonuisset. frustra adversus Aeduos quaesita belli causa: iussi pecuniam atque arma deferre, gratuitos insuper commeatus praebuere. quod Aedui formidine, Lugdunenses gaudio fecere. sed legio Italica et ala Taurina abductae: cohortem duodevicesimam Lugduni, solitis sibi hibernis, relinqui placuit. Manlius Valens legatus Italicae legionis, quamquam bene de partibus meritus, nullo apud Vitellium honore fuit. secretis eum criminationibus infamaverat Fabius ignarum et, quo incautior deciperetur, palam laudatum.

(65) Veterem inter Lugdunenses *et Viennenses* discordiam proximum bellum accenderat. multae in vicem clades, crebrius infestiusque quam ut tantum propter Neronem Galbamque pugnaretur. et Galba reditus Lugdunensium occasione irae in fiscum verterat; multus contra in Viennenses honor. unde aemulatio et invidia et uno amne discretis connexum odium. igitur Lugdunenses exstimulare singulos militum et in eversionem Viennensium impellere, obsessam ab illis coloniam suam, adiutos Vindicis conatus, conscriptas nuper legiones in praesidium Galbae referendo. et ubi causas odiorum praetenderant, magnitudinem praedae ostendebant.

3. *quattuordecim* (sic) M. — *degressas* M. — 4. *adiuncxerat* M. — 5. *is* M. — 6. *animadversionē* M. — 8. *deferret* M. — 10. Habet *Taurina* h. l. M. — *XVIII*. M. — 13. *ignarū̃s* M. — 15. *et Viennenses* scripsi ego: desunt haec vv. M. Guelf. Spir. — *Viennensesque* cum Puteolano supplevit B. — 19. *conexum* M. — 20. *ext*. M. — 23. *magnitudine* M.

terari haud debebat. — *Lingonum*] Cfr. C. 53. et 54. — *cohortium*] Batavarum. C. 59. — *iurgia primum*] Ex v. *exarsere* per zeugma elicienda ad haec vv. *orta sunt*. — *imperii*] ad utrumque verbum pertinet et *oblitos* et *admonuisset*. Walth. — *Aeduos*] gentem Galliae Lugdunensis in hodiernis *Bourgogne* et *Nivernais*. Eorum caput Augustodunum, *Autun*. — *Lugdunenses gaudio*] ut qui Galbae infensi essent, (cfr. C. 51. et 65.) partes Vitellii, tamquam Neronis ultoris libenter amplectebantur. — *cohortem duodevicesimam*] Cohortes singulas praeter legiones habitas numero distingui docet etiam locus C. 80., ubi *cohors XVII*. memoratur. Walth.

65. *proximum bellum*] Vindicis. — *uno amne*] Rhodano. — *externa et hostilia*] quoniam Vienna antiquum erat oppidum Allobrogum. Strabo 4. p. 186: *Οὐιένναν τὴν τῶν Ἀλλοβρόγων μητρόπολιν*. Quando autem et quomodo colonia Romana facta sit, parum constat; id quod notandum contra Lipsii *ὑπόθεσιν* statim afferendam. Ceterum haud improbabile est post Viennensium seditionem, de qua Velleius 2, 121., ad eos in posterum coërcendos a Tiberio Viennam deductam esse coloniam; sic rhetorice saltem de *longo tempore* loqui poterat Claudius. — *se coloniam Romanam*] «Quid ergo? non etiam Vienna inter Romanas colonias? Vero quidem. Vel Claudio imperatori credamus in Oratione, quam pro Gallis habuit: *Ornatissima ecce valentissimaque colonia Viennensium, quam longo iam tempore senatores huic curiae confert!* (Vide Excursum ad Ann. 11, 23.) Sed et noster statim de eadem: *tum vetustas dignitasque coloniae valuit*. Equidem haud satis haec concilio. Nisi si Viennenses

nec iam secreta exhortatio, sed publicae preces: irent ultores, exscinderent sedem Gallici belli. cuncta illic externa et hostilia: se coloniam Romanam et partem exercitus et prosperarum adversarumque rerum socios. si fortuna contra daret, iratis ne relinquerentur. (66) his et pluribus in eundem modum perpulerant ut ne legati quidem ac duces partium restingui posse iracundiam exercitus arbitrarentur, cum haud ignari discriminis sui Viennenses, velamenta et infulas praeferentes, ubi agmen incesserat, arma genua vestigia prensando flexere militum animos. addidit Valens trecenos singulis militibus sestertios. tum vetustas dignitasque coloniae valuit, et verba Fabii salutem incolumitatemque Viennensium commendantis aequis auribus accepta. publice tamen armis multati, privatis et promiscuis copiis iuvere militem. sed fama constans fuit ipsum Valentem magna pecunia emptum. is diu sordidus, repente dives mutationem fortunae male tegebat, accensis egestate longa cupidinibus inmoderatus, et inopi iuventa senex prodigus. lento deinde agmine per fines Allobrogum ac Vocontiorum ductus exercitus, ipsa itinerum spatia et stativorum mutationes venditante duce, foedis pactionibus adversus possessores agrorum et magistratus civitatum, adeo minaciter ut Luco (municipium id Vocontiorum est) faces admoverit, donec pecunia mitigaretur. quotiens pecuniae materia deesset, stupris et adulteriis exorabatur. sic ad Alpes perventum.

1. *exort.* M. — *p̄ces* M. — *exc.* M. — 4. *ctraderet* (sic, cum lin. super litt. c, i. e. *contraderet*, non, ut narratur apud Bekkerum, *caderet* cum lin. super litt. *a*.) M. Correctum in Guelf. Bud. et a Puteolano. — 5. *nec* M. Correxit I. Fr. Gronovius. — 6. *posset* M. — *ignaris* M. — 9. Habet *trecenos* M, non *tricenos* Guelf. Harl. Bodl. Jes. Puteol. — *vetusta* M, (servans *dignitasque*, non *dignitas* Spir.) — 10. *fabi M.* — *uiensium* M. — 11. *aequis* (in versus fine) *saxuribus* (sic) M. — *publicae* M. — 13. *mutatiotio* (in versus fine) *nem* M. — 14. *inm.* M : *imm.* B. — 15. *agminine* M. — *Allobrogum a* (in versus fine) *ac Voc.* M : *Allobrogum et Voc.* B. (— *uocantiorum* M.) — 17. *faedis* M.

prisci, id est, Allobroges sive Galli, donati colonico iure, etsi militibus aut Romanis civibus non deductis, Lugdunum autem contra magnam partem Romanis familiis stetit. Nam et hic externos immixtos Dio suadet 46, 50. ad a. u. 711., ubi narrat milites Antonii et L. Munatii Planci, ne quid turbarent, a senatu iussos esse *τοὺς ἐκ Οὐιέννης τῆς Ναρβωνησίας ὑπὸ τῶν Ἀλλοβρίγων ποτὲ ἐκπεσόντας καὶ ἐς τὸ μεταξὺ τοῦ τε Ῥοδανοῦ καὶ τοῦ Ἀράριδος, ᾗ συμμίγνυνται ἀλλήλοις, ἱδρυθέντας συνοικίσαι· καὶ οὕτως ἐκεῖνοι ὑπομείναντες, τὸ Λουγούδουνον μὲν ὀνομασθέν, νῦν δὲ Λούγδουνον καλούμενον, ἔκτισαν.*» Lips. Ceterum Paullus fr. 8. §. 1. D. 50, 15. de Cens.: *Lugdunenses Galli, item Viennenses in Narbonensi iuris Italici sunt.* Cfr. Puchta *Geschichte des Rechts bei dem röm. Volk. Zweite Aufl. Leipzig* 1845. p. 412. seqq. Id quod non impedit, quo minus iam *longo tempore* ante Claudium Viennensium primoribus, qui domi suae magistratus, v. c. duumviratum iuri dicundo, gessissent, aditus in curiam patuerit. — *si fortuna contra daret*] Idem *εὐφημισμὸς* Ann. 15, 13. «si fortuna in contrariam partem iret, faveret adversariis.»

66. *Vocontiorum*] populi Galliae Narbonensis, hodie *Dauphiné* et partim *Provence*. Eorum caput Vasio, hodie *Vaison*. — *spatia*] per fines populorum, qui eum corruperant, itinera diurna faciebat maiora, quo citius sumptibus levarentur; apud eos, qui pecunias non solverant, diutius commorabatur. — *Luco*] Lucus Augusti, Plin. 3. 4., hodie *Luc*. — *pecuniae materia*] Non intelligam occasionem, praetextum postulandae, sed facultatem dandae: «ubi propter inopiam pecunia non posset solvi.»

(67) Plus praedae ac sanguinis Caecina hausit. inritaverant turbidum ingenium Helvetii, Gallica gens, olim armis virisque, mox memoria nominis clara, de caede Galbae ignari et Vitellii inperium abnuentes. initium bello fuit avaritia ac festinatio unetvicesimae legionis. rapuerant pecuniam missam in stipendium castelli, quod olim Helvetii suis militibus ac stipendiis tuebantur. aegre id passi Helvetii, interceptis epistolis quae nomine Germanici exercitus ad Pannonicas legiones ferebantur, centurionem et quosdam militum in custodia retinebant. Caecina belli avidus proximam quamque culpam, antequam paeniteret, ultum ibat. mota propere castra, vastati agri, direptus longa pace in modum municipii exstructus locus, amoeno salubrium aquarum usu frequens. missi ad Raetica auxilia nuntii, ut versos in legionem Helvetios a tergo adgrederentur. (68) illi ante discrimen feroces, in periculo pavidi, quamquam primo tumultu Claudium Severum ducem legerant, non arma noscere, non ordines sequi, non in unum consulere. exitiosum adversus veteranos proelium, intuta obsidio dilapsis vetustate moenibus. hinc Caecina cum valido exercitu, inde Raeticae alae cohortesque et ipsorum Raetorum iuventus, sueta armis et more militiae exercita. undique populatio et caedes. ipsi in medio vagi, abiectis armis, magna pars saucii aut palantes, in montem

1. *sanguinis p̄ caecina* (id est, *prae*, quod irrepsit ex praeced. *praedae)* M. — *inr.* M: *irr.* B. — 2. *helveti* M. — *solim* M, unde Guelf. Bud. Harl. Bodl. Edd. ante Rhenanum, qui correxit, *soli in.* — 3. *cede* M. — *inp.* M: *imp.* B. — 4. *unaetvicensimae* (sic h. l.) M. — 5. *mis* (in versus fine) *ssam* M. — 6. *eplis* cum lin. transversa in litt. *l* M. — 9. *quanque* M. — 10. *extr.* M. — 11. *retica* M. — 12. *helvitios* M. — 15. *plium* cum *p* caudato, id est, *proelium* M: *praelium* B. — 17. *reticae* M. — *rethorum* M. — 18. *undeque* M. — 19. Deest *in* M suppletum a Puteolano. — *nagi*, litt. *n* superscr. *v* M.

67. *olim*] antequam devicti essent a Caesare. — *de caede Galbae ignari*] Tacitus ita dixit pro *caedis Galbae ignari*, ut vitaretur concursus genitivorum ex se pendentium. Rup. — *rapuerant*] ante Caecinae adventum ex Germania; legio Rapax autem tendebat Vindonissae *(Windisch)* haud procul a vico Aquensi. — *tuebantur*] contra Germanorum, puto, latrocinia atque incursiones. — *centurionem*] cui mandatum erat, ut epistolas illas in Pannoniam perferret. — *locus*] *vicus Aquensis*, ut est in Inscrr. m. L. N. 457., hodie *Baden* prope Turicum, ad Limagum flumen, in pago Argoviensi. — *in modum municipii*] tanto ambitu atque incolarum frequentia, ut instar municipii alicuius esset. — *amoeno-aquarum usu*] Qualis hic usus fuerit postea per medium, quam dicunt, aetatem, egregie descripsit Poggius in celebrata illa epistola ad Nicolaum Nicolium missa. Epp. ed. Th. de Tonellis. Vol. I. p. 1.

68. *non arma noscere*] Armis uti nesciebant. Duebn. — *veteranos*] veteres et exercitati milites ad differentiam tironum, non veterani proprie dicti. — *ipsorum Raetorum iuventus*] non conscripta a Romanis, sed ultro ad latrocinium exercendum profecta. — *montem Vocetium*] partem Iurae, hodie *Boezberg* prope vicum Aquensem, tres fere leucas inde distantem; per quem montem nunc iter a Turico Basileam versus ducit. — *Aventicum*] hodie *Avenches*, Germanice *Wiflisburg*, haud procul a Friburgo, cuius Inscriptiones dedi N. 360 — 400. Post Flavios deinde gloriosus eius titulus fuit *COLONIA PIA FLAVIA CONSTANS EMERITA HELVETIORUM.* Inscr. m. L. N. 363., qui satis demonstrat eam a Vespasiano in damni hoc bello dati levamen factam esse coloniam. — Sub Constantio iam desertam testatur Ammianus Marcellinus 15, 11: *Aventicum, desertam quidem civitatem, sed non ignobilem quon-*

Vocetium perfugere. ac statim inmissa cohorte Thracum depulsi, et consectantibus Germanis Raetisque per silvas atque in ipsis latebris trucidati. multa hominum milia caesa, multa sub corona venundata. cumque dirutis omnibus Aventicum gentis caput iusto agmine peteretur, missi qui dederent civitatem; et deditio accepta. in Iulium Alpinum e principibus, ut concitorem belli, Caecina animadvertit: ceteros veniae vel saevitiae Vitellii reliquit. (69) haud facile dictu est, legati Helvetiorum minus placabilem imperatorem an militem invenerint. civitatis excidium poscunt, tela ac manus in ora legatorum intentant. ne Vitellius quidem minis ac verbis temperabat, cum Claudius Cossus, unus ex legatis, notae facundiae, sed dicendi artem apta trepidatione occultans atque eo validior, militis animum mitigavit, ut est mos vulgo, mutabilem subitis et tam pronum in misericordiam quam immodicus saevitia fuerat. effusis lacrimis, et meliora constantius postulando, impunitatem salutemque civitati impetravere. (70) Caecina paucos in Helvetiis moratus dies, dum sententiae Vitellii certior fieret, simul transitum Alpium parans, laetum ex Italia nuntium accipit, alam Silianam circa Padum agentem sacramento Vitellii accessisse.

1. Habet *Vocetium* M. — *inm.* M : *imm.* B. — 2. *retisque* M. — 4. *capud* M. — *deder* cum lin. super litt. *r* M. — 6. *animā advertit* M. — *seuit.* M. — 7. Omnia a syll. *bilem* usque ad C. 75. *incertum* desunt M, cuius in margine alia manus: «deest charta». Ad locum hunc iam ante Victorium deficientem Balterus contulit duos alios Codices Florentinos (nobis a, b) ex M descriptos, antequam charta illa deperdita esset. — 8. *novitatis* a, b, Spir. — 9. *verbis ac minis* a, *verbis et minis* b. Noster quidem ordo clarius significat, minas fuisse inanes. — 10. *Cossutianus* b. (ortum hoc ex seq. v. *unus*). — *ex*] *e* b. — 12. *vulgus* a, b. Ut nos, Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. — *mutabile* a, b. Ut nos, iidem illi. — 13. *misericordia* a, b. Ut nos, iidem. — *immodicum* a, b cum ceteris Codd. Correxit Freinshemius. (*quam immodicum saevitia* [*fuerat.*] Ritter.) — 17. *Silianam* Bipontini et Ritter ex Hist. 2, 17. : *Silanum* a, b (in b *u* correctum in *a* :), *Sullanam* B.

dam, ut aedificia semiruta nunc quoque demonstrent. Ryck. Quo tempore ita dirutum sit, parum constat. — *Iulium Alpinum*] de quo illa inscriptio N. 400. tantopere celebrata ab Io. de Mueller et Byronio: *IVLIA ALPINVLA HIC IACEO* || *INFELICIS PATRIS INFELIX PROLES* || *DEAE AVENT. SACERD* || *EXORARE PATRIS NECEM NON POTVI* || *MALE MORI IN FATIS ILLI ERAT* || *VIXI ANNOS XXIII*. conficta a Paulo Gulielmo. Filiae eius Iuliae Alpinulae nomen falsarius desumpsit ex inscriptione Aquensi N. 457. *ALPINIA ALPINULA*.

69. *civitatis excidium*] non omnium Helvetiorum (ut credebat Mueller *Schweizergesch.* 1, 6. p. 55.), sed Aventici, quod *gentis caput* fuit. (C. 68.) Gutmann. — *Claudius Cossus*] MS. Oxon. *Cornelius Cossus*, quod placebat Iac. Gronovio. Sane *Cossus* est cognomen Corneliorum, non Claudiorum; idque et ipse verum puto. Ern. Immo verissimum esset Ciceronis tempore; sed hac aetate praesertim per provincias maxima iam erat nominum confusio, adeo ut in Tacito omnia nitantur sola duorum Codd. Medd. fide. — *quam immodicus saevitia fuerat*] Generalem sententiam de omni vulgo semper mutabili excipit specialis, quam alius scriptor fortasse ita enervasset: *quam immodicus saevitia esse solet, ut tunc ipsum fuerant Caecinae milites*; non enim credo v. *fuerat* inculcatum esse ab interpolatore.

70. *alam Silianam*] quia infra 2, 17. Med. (is hic deficit) eandem alam *Silianam* vocat, et quoniam veri similius visum est hanc alam a *C. Silio* superioris sub Tiberio Germaniae legato (cfr. A. 1, 31. 72. 2, 6. 7. 25. 3, 42. 45. 4, 19.) et viro clarissimo nomen accepisse quam ab obscuro quodam praefecto, cui Sullae nomen fuerit, equidem cum Bipontinis et hoc loco *Silianam* dedi et paullo post *Siliani*. Rit-

proconsulem Vitellium Siliani in Africa habuerant; mox a Nerone, ut in Aegyptum praemitterentur, exciti, et ob bellum Vindicis revocati, ac tum in Italia manentes, instinctu decurionum, qui Othonis ignari, Vitellio obstricti robur adventantium legionum et famam Germanici exercitus attollebant, transiere in partes, et ut donum aliquod novo principi, firmissima Transpadanae regionis municipia Mediolanum ac Novariam et Eporediam ac Vercellas adiunxere. id Caecinae per ipsos compertum. et quia praesidio alae unius latissima Italiae pars defendi nequibat, praemissis Gallorum Lusitanorum Britannorumque cohortibus et Germanorum vexillis cum ala Petrina, ipse paululum cunctatus num Raeticis iugis in Noricum flecteret adversus Petronium † urbi procuratorem, qui concitis auxiliis et

1. *proconsule* a. — *Siliani* ut supra: *silani* a, b, *Sullani* B. — 2. *acciti* syllabae *ac* superscr. *ex* a. — *provocati* a, b, *remorati* Bud. Harl. Bodl. Ies. Puteol. Ut nos, Guelf. Agr. Spir. — *ac tamen* superscr. *tum* a. — 5. *transire* a, b. — *domum* a, b. — 6. *religionis* a. — *epopediam* a, b. — 7. *ac*] *et* a, b. Mutavit Rhenanus. — 8. *Italiae pars* a, b, Spir.: *pars Italiae* B. — 9. *lusitanorumque et britannorum coh.* a, b. (Spir.) — 10. *alpe triaria* a, b., *alpe triarina* Spir., *alpe tarina* Vatic. Guelf. Correxit Savilius. — *paulum* a, b. — *num*] *est ut* a, b. — 11. *urbi* a, b, cum Reg. Agr. Corb. Spir.: *urbis* Guelf. Bud. Puteol. Hoc B. aliique secluserunt; sed latere in eo videtur nomen proprium, unde Freinshemius *Urbicum* (Ann. 11, 35.), Heinsius *Turpilianum* (Ann. 14, 29.) Diversam rationem secutus Duebner, «immo», inquit, «*Norici*.»

TER. Saepe autem a praefecto ita nominabantur hae alae, ut *Scriboniana* 4, 33. — *in Aegyptum*] ubi ultimum suffugium quaerere Nero cogitabat. — *Eporediam*] hodie *Ivrea*. — *ala Petrina*] quae et 4, 49. in partibus Vitellianis ac memoratur etiam in Inscr. apud Grut. 572, 3. et in alia apud Brigantes reperta. V. Camdens *Britanny by* Gibson. p. 831. Nominata ita videtur ab *equitibus Romanis illustribus, quibus Petra cognomentum*. A. 11, 4. — *urbi*] Magis etiam placeret Duebneri coniectura *Norici*, nisi quartum ante vocabulum esset *Noricum*. — *subsignanum*] H. l. non aliud significare potest quam legionarios, totam legionem XXI. Rapacem; praemiserat enim auxiliares copias, ut cum ala Petrina *latissimae parti Italiae* praesidio essent. Ceterum cfr. Ernestium ad H. 4, 33., ubi idem vocabulum. — *et grave legionum agmen*] Haec vv. inserviunt ἐπεξηγήσει vv. *subsignanum militem*; nec ab iis divelli possunt, ut illa aliud genus militum significent. Quodsi quid inest in num. plur. *legionum*, id indicabit praeter legionem XXI. fuisse etiam aliarum vexilla nonnulla (*détachemens*) in Caecinae exercitu. — *hibernis Alpibus*] Sic iam Furius Bibaculus apud Horat. Sat. 2, 5, 41: *Iuppiter hibernas cana nive conspuit Alpes*. Hic autem *Alpes* sunt illae ipsae iugi Poenini, quod monendum erat propter illos, qui perverse opinabantur, subsignanum militem Poenino itinere traductum, aliud nescio quod grave legionum agmen aliis Alpibus; quibus, dicere non poterant. *Grave* autem adiunxit, quo uno saltem verbo huius itineris difficultatem significaret.

71. *dilatae voluptates*] quas tranquilliore tempore resumeret. Aliter Iuven. 2, 99: *Ille tenet speculum, pathici gestamen Othonis, Actoris Aurunci spolium, quo se ille videbat Armatum, cum iam tolli vexilla iuberet. - - Nimirum summi ducis est occidere Galbam, Et curare cutem (humecto pane faciem linere* Schol.). Dio 64, 8: ὅ τε βίος αὐτοῦ καὶ ἡ δίαιτα τό τε Σπόρῳ συνεῖναι καὶ τὸ τοῖς λοιποῖς τοῖς Νερωνείοις χρῆσθαι πάνυ πάντας ἐξεφόβει. — *Marium Celsum*] Cfr. Plut. Otho 1: Ὁ δὲ νεώτερος αὐτοκράτωρ ἅμ' ἡμέρᾳ προελθὼν εἰς τὸ Καπιτώλιον ἔθυσε καὶ κελεύσας Μάριον Κέλσον ἀχθῆναι πρὸς αὐτὸν ἠσπάσατο καὶ διελέχθη φιλανθρώπως καὶ παρεκάλεσε τῆς αἰτίας ἐπιλαθέσθαι μᾶλλον ἢ τῆς ἀφέσεως μνημονεύειν. Τοῦ δὲ Κέλσου μήτ' ἀγεννῶς ἀποκριναμένου μήτ' ἀναισθήτως, φήσαντος, αὐτοῦ τοῦ τρόπου διδόναι τὸ ἔγκλημα πίστιν, ἐγκεκλῆσθαι γάρ, ὅτι

interruptis fluminum pontibus fidus Othoni putabatur. sed metu ne amitteret praemissas iam cohortes alasque, simul reputans plus gloriae retenta Italia, et ubicunque certatum foret, Noricos in cetera victoriae praemia cessuros, Poenino itinere subsignanum militum et grave legionum agmen hibernis adhuc Alpibus traduxit.

(71) Otho interim, contra spem omnium, non deliciis neque desidia torpescere. dilatae voluptates, dissimulata luxuria, et cuncta ad decorem imperii composita. eoque plus formidinis afferebant falsae virtutes et vitia reditura. Marium Celsum consulem designatum, per speciem vinculorum saevitiae militum subtractum, acciri in Capitolium iubet. clementiae titulus e viro claro et partibus inviso petebatur. Celsus constanter servatae erga Galbam fidei crimen confessus, exemplum ultro imputavit. nec Otho quasi ignosceret, sed ne † hostes metueret conciliationis adhibens, statim

2. *simulareputans* a, b, *simulac reputans* Guelf. Harl. Bodl. Ies. — 3. *cetera*] *certa* a, b. Corb. Agr. Ut nos, Guelf. Bud. Bodl. Ies. Puteol. — 4. *Penino itinere subs. mil. et* a, b. Guelf. Spir. Puteol.: *Penino subs. mil. itinere et* cum Rhenani operis B. (cum Rhenano scripsi *Poenino*, ut supra.) — 5. *transduxit* a, b. Corb. — 13. *hostes* (sic) *metueret conciliationis adhibens* a, b, (item Walther ac Duebner, sed hi *conciliationes* cum Agr.): *hostis metum reconciliationis adhiberet* cum Harl. Bodl. Ies. Puteol. B, quae manifesta est interpolatio, sensu cassa.

Γάλβᾳ πιστὸν ἑαυτὸν παρέσχεν, ᾧ χάριν οὐδεμίαν ὤφειλεν, ἠγάσθησαν οἱ παρόντες ἀμφοτέρων καὶ τὸ στρατιωτικὸν ἐπήνεσεν. — *titulus*] «honor, gloria»: non «praetextus, species,» ut opinatus est Bachius. — *partibus inviso*] Othonianis. — *exemplum ultro imputavit*] «Tam generose locutus est, ut non solum pro se non deprecaretur, quasi quid in Othonem deliquisset, verum etiam *ultro*, id est, insuper demonstraret exemplum fidei a se editum gratum esse Othoni debere; interesse enim et ipsius fidos amicos habere; talemque se in eius amicitia futurum, qualis in Galbae fuisset.» Cfr. C. 38: *hoc solum erit certamen, quis mihi plurimum imputet.* — *quasi ignosceret*] ignosceret dumtaxat quadam cum superbia, ut culpae reo, nec tamen ultra progrederetur in coniunctione amicitiae cum eo ineunda. — *ne hostes metueret conciliationis adhibens*] Locus depravatus ac fortasse etiam mutilus, quem cum emendare nequeam, in medio relinquo. Qui in hac lectione a, b nihil mutant nisi *conciliationis* in *conciliationes*, construunt partim cum Walthero: «nec Otho conciliationes adhibens, quasi ignosceret, sed ne hostes metueret cet.», vel explicant cum Duebnero: «Non quasi ignosceret, quod ab eius ingenio erat alienum, sed ne essent quos metueret hostes, alienorum animos sibi conciliare studens.» De Bekkeri lectione interpolata cur diu disputemus, non est, nisi quod in eadem Freinshemius sequente Iac. Gronovio, dedit *hosti* pro *hostis*, *hosti* ita exponens, «ne Vitellius, quem allicere oblata pace tentabat (C. 74.), metu abalienaretur, scilicet, ne non reconciliaretur ipsi ex animo.» «Sed recte monuit Ryckius id non esse *metum reconciliationis adhibere*. Nam id est minari reconciliationem. Ceterum illa sententia esset bona.» Ern. Singularem autem difficultatem praebet h. l. v. *hostes*, de quo verissime Ernestius: «Male Pichena (cum aliis) *hostes* pro *inimicis* accipit, quod Latinitas non patitur. *Hostes* sunt, quibuscum bellum gerimus, *inimici*, quibuscum odia exercemus.» Atque, etsi in pugnis ipsis Othoniani et Vitelliani *hostes* vocantur Lib. 2, 42. 43., item Vitelliani Flavianis 3, 48., hoc voc. vix usurpari poterat de Celso aliisque, qui, in urbe degentes atque inermes, alieni erant a partibus Othonianis. (Satis callide Louandre huius loci tricas occultavit sic vertens: *Othon, qui ne voulait point traiter Celsus comme un coupable à qui l'on pardonne, ou lui laisser des craintes sur la sincérité de la réconciliation, l'admit de suite dans son intimité.)* Ceterum sententiae, quam

inter intimos amicos habuit, et mox bello inter duces delegit. mansitque Celso, velut fataliter, etiam pro Othone fides integra et infelix. laeta primoribus civitatis, celebrata in volgus Celsi salus ne militibus quidem ingrata fuit, eandem virtutem admirantibus cui irascebantur. (72) par inde exsultatio disparibus causis consecuta, impetrato Tigellini exitio. Sophonius Tigellinus obscuris parentibus, foeda pueritia, impudica senecta, praefecturam vigilum et praetorii et alia praemia virtutum quia velocius erat vitiis adeptus, crudelitatem mox, deinde avaritiam et virilia scelera exercuit corrupto ad omne facinus Nerone, quaedam ignaro ausus, ac postremo eiusdem desertor ac proditor. unde non alium pertinacius ad poenam flagitavere, diverso affectu, quibus odium Neronis inerat et quibus desiderium. apud Galbam Titi Vinii potentia defensus, praetexentis servatam ab eo filiam. et haud dubie servaverat, non clementia, quippe tot interfectis, sed effugium in futurum, quia pessimus quisque, diffidentia praesentium mutationem pavens, adversus publicum odium privatam gratiam praeparat; unde nulla innocentiae cura, sed vices impunitatis.

2. *pro moribus* Cod. et Edd. ante Rhenanum, qui correxit. Ex a, b illud notatum non est. — 3. *vulgus* a, b. — 5. *tigillini* a, b. — *ophonius* a, b. — 6. *tigillinus* a, b. — 8. *et* omittunt a, b. — 10. *ac*] *at* a, b. Spir. — 11. *flagitaverunt* a, b. — 12. *Vinii*] *Iunii* a, b, et sic ambo ubique. — 13. *et* omittunt a, b. — 14. *effugium* a, b, Reg. Bud. Corb. Spir. Walther, Ritter: *effugio* cum Guelf. et Puteolano B. — 15. *mutatione* a. — 16. Habent *vices* a, b, non *vitas* Edd. ante Freinshemium.

Tacitus h. l. expresserat, ex parte saltem respondent illa Dionis 64, 7: *Ὄθων οὐκ εἶχεν, ἅπαξ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν εἰσελθών, ἀναδῦναι· καὶ ἐνέμεινεν ἐν αὐτῇ, καὶ δίκην ἔδωκε, καί τοι πολλὰ καὶ μέτρια πρὸς θεραπείαν τῶν ἀνθρώπων ποιήσας· οὐχ ὅτι οὕτως ἐπεφύκει, ἀλλ' ὅτι οἰδούντων αὐτῷ διὰ τὸν Βιτέλλιον τῶν πραγμάτων, οὐκ ἤθελε καὶ τοὺς ἄλλους ἐκπολεμῶσαι.* — *integra et infelix*] «intemerata quidem, sed eadem infelix,» quia Celsus Othonem pariter atque Galbam amisit et ad Vitellii clementiam confugere cogebatur. Cfr. 2, 60.

72. *praetorii*] Cfr. Ann. 14, 51. et seqq. passim. — *virilia scelera*] «facinora, ad quae perpetranda virilis, id est, summa audacia requirebatur.» Auget ita notionem *crudelitatis*, quae interdum etiam sine audacia exerceri potest. — *desertor ac proditor*] Homonyma iuncta, ut saepius *deserere ac prodere*, ut apud Cic. pro Flacco 33. Phil. 2, 9. Verr. 1, 13. 33. Caesarem B. C. 2, 33. Quod v. *ac proditor* omittit Reg. et Spir. nequaquam debebat placere Grutero, Broterio, Ernestio; quippe praeter auctoritatem a, b obstat etiam huius *κλίμακος* ipsius efficacia. — *effugium*] ut supra C. 44.: *non honore Galbae, sed tradito principibus more munimentum ad praesens.* Sine causa igitur mutarunt in *effugio*. — *vices impunitatis*] «Ea res fecit, ut homines non tam innocentia saluti suae consulere studeant, sed fiducia vicis sibi reddendae: ipsos impunitatem aliis impetrasse, sibi vicem reddituros, qui potentes essent, si qua mutatio ingruat.» Ern. «*Vices impunitatis*, sunt impunitas, quam quis concedit alicui, ut invicem sibi concedatur.» Walth. — *seditionis vocibus obstrepere*] Plut. Oth. 2. de Tigellino: *ἐλελήθει ἤδη κολαζόμενος αὐτῷ τῷ φόβῳ τῆς κολάσεως, ἣν ὡς χρέος ἀπῄτει δημόσιον ἡ πόλις.* Ceterum cum Bechio ac Rupertio praetuli Bud. *seditionis* et quia propius accedit ad a, b *seditionibus* quam vulg. *seditiosis*, et quia exquisitius videtur. Cfr. Ann. 1, 31: *multa seditionis ora vocesque.* Hist. 1, 12: *ambitionis rumoribus.* — *Sinuessanas aquas*] Plut. l. l.: *Ἔπεμψεν οὖν ἐπ' αὐτὸν ὁ Ὄθων εἰς τοὺς περὶ Σινόεσσαν ἀγρούς· ἐκεῖ γὰρ διῃτᾶτο πλοίων παρορμούντων, ὡς φευξόμενος ἀπωτέρω. Καὶ τόν γε πεμφθέντα χρυσίῳ πολλῷ πείθειν ἐπεχείρησε παρεῖναι, μὴ πεισθέντος δὲ δῶρα μὲν ἔδωκεν οὐδὲν*

eo infensior populus, addita ad vetus Tigellini odium recenti Titi Vinii invidia, concurrere e tota urbe in Palatium ac fora, et ubi plurima volgi licentia, in circum ac theatra effusi seditionis vocibus obstrepere, donec Tigellinus accepto apud Sinuessanas aquas supremae necessitatis nuntio, inter stupra concubinarum et oscula et deformes moras, sectis novacula faucibus, infamem vitam foedavit etiam exitu sero et inhonesto. (73) per idem tempus expostulata ad supplicium Galvia Crispinilla variis frustrationibus et adversa dissimulantis principis fama periculo exempta est. magistra libidinum Neronis, transgressa in Africam ad instigandum in arma Clodium Macrum, famem populo Romano haud obscure molita, totius postea civitatis gratiam obtinuit, consulari matrimonio subnixa et apud Galbam Othonem Vitellium illaesa, mox potens pecunia et orbitate, quae bonis malisque temporibus iuxta valent.

(74) Crebrae interim et muliebribus blandimentis infectae ab Othone ad Vitellium epistolae offerebant pecuniam et gratiam et quemcunque

1. *tigillini* a, b. — 2. *in palatium et tota urbe* a, b. — 3. *ac*] *et* b. — *seditionis* Bud.: *seditionibus* a, b, *seditiosis* cum Guelf. B. — *strepere* a, b. — 4. *tigillinus* a, b. — 7. Habent *Galvia* a, b; non *Calvia*, ut ex Dione 63, 12. malebat Lipsius ediditque Duebner. Sane *Calvii* complures apud Grut. et Murat., *Galvius* nullus. — 11. Habent *subnixa* a, b, Agr. Spir., non *innixa* Bud. et Edd. ante I. Fr. Gronovium. — 15. *epulae* a, ex scriptura *epistulae*. — *offerebantur* cum ceteris Codd. a, b. Correxit Rhenanus. — *quaecunque* a, b, Spir.

ἧττον, ἐδεήθη δ' ὑπομεῖναι, ἕως ἂν ἀποξύρηται τὸ γένειον· καὶ λαβὼν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐλαιμοτόμησεν. «Aquae autem eae inter salubres habitae. Plinius 31, 4: *In eadem Campaniae regione Sinuessanae aquae sterilitatem feminarum et insaniam virorum abolere creduntur.* Et quia ad vitia muliebria, ideo in Martiale 11, 8: *Diceret hystericam se forsitan altera moecha In Sinuessano velle sedere sinu.* Cfr. Ann. 12, 66.» Lips.

73. *Galvia Crispinilla*] Dio 63, 12: *Χωρὶς δὲ ὅ τε Πολύκλειτος καὶ Καλουΐα Κρισπινίλλα* (sic) *ἦγον, ἐπόρθουν, ἐσύλων πάνθ' ὅσα ἐνεδέχετο· ἐκεῖνος μὲν μετὰ τοῦ Ἡλίου ἐν τῇ Ῥώμῃ, αὕτη δὲ μετά τε τοῦ Νέρωνος καὶ μετὰ τῆς Σαβίνης τοῦ Σπόρου* (cum Sporo, qui Sabinae nomen iam gerebat). *τήν τε γὰρ φυλακὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιτροπείαν τὴν περὶ ἐσθῆτα, καίπερ γυνὴ καὶ ἐπιφανὴς οὖσα, ἐπεπίστευτο καὶ δι' αὐτῆς πάντες ἀπεδύοντο.* — *magistra libidinum Neronis*] Similiter ut A. 16, 18: *Petronius Neroni assumptus est elegantiae arbiter*; sic Galvia praeparabat variabatque libidines Neronis. — *Clodium Macrum*] ut Neronis ultionem susciperet. C. 7: *Macrum in Africa haud dubie turbantem* cet. — *famem populo Romano*] Hist. 3, 48: *ut urbem externae opis indigam fame urgeret* - -, *Africam* - - *invadere parabat, clausis annonae subsidiis inopiam ac discordiam hosti facturus.* «Aegyptus enim et Africa populi Romani horrea erant, et Aegypto in cuiusque anni quadrimestre conferente frumentum Africa in reliquos octo menses suppeditabat. Iosephus B. I. 2, 28. Savil. — *consulari matrimonio*] nobis ignoto. — *subnixa*] tuta ab accusationibus ideoque confidens et elata. Cfr. Silium 8, 245: *Subnixus rapto plebeii muneris ostro* (consulatu) *Saevit iam Rostris Varro*, quod, uti videtur, duxit ex Virg. Aen. 4, 216: *Maeonia mentum mitra crinemque madentem Subnixus, rapto potitur,* ubi est sensu proprio, «mitra subligatum habens mentum crinemque unguentis madentem», addita item superbiae notione. — *bonis-temporibus*] ut vel sub Augusto, Ann. 3, 25: *praevalida orbitate.* Plin. 14, 1: *captatio* (testamentorum) *in quaestu fertilissimo.*

74. *gratiam*] Immo et consortionem imperii. Dio 64, 10: *Ὁ δὲ Ὄθων, ἐπειδὰν καὶ μὴ ἔπειθε τὸν Βιτέλλιον, ἐς κοινωνίαν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς πολλάκις παρα-*

quietis locum prodigae vitae legisset. paria Vitellius ostentabat, primo mollius, stulta utrinque et indecora simulatione: mox, quasi rixantes, stupra et flagitia in vicem obiectavere, neuter falso. Otho, revocatis quos Galba miserat legatis, rursus alios ad utrumque Germanicum exercitum et ad legionem Italicam easque quae Lugduni agebant copias specie senatus misit. legati apud Vitellium remansere, promptius quam ut retenti viderentur. praetoriani, quos per simulationem officii legatis Otho adiunxerat, remissi antequam legionibus miscerentur. addidit epistolas Fabius Valens, nomine Germanici exercitus, ad praetorias et urbanas cohortes, de viribus partium magnificas et concordiam offerentes. increpabat ultro quod tanto ante traditum Vitellio imperium ad Othonem vertissent. (75) ita promissis simul ac minis tentabantur, ut bello impares, in pace nihil amissuri. neque ideo praetorianorum fides mutata. sed insidiatores ab Othone in Germaniam, a Vitellio in urbem missi. utrisque frustra fuit, Vitellianis impune, per tantam hominum multitudinem mutua ignorantia fallentibus: Othoniani novitate voltus, omnibus in vicem gnaris, prodebantur. Vitellius litteras ad Titianum fratrem Othonis composuit, exitium ipsi filioque eius minitans, ni incolumes sibi mater ac liberi servarentur. et stetit domus utraque, sub Othone incertum an metu: Vitellius victor clementiae gloriam tulit. (76) primus Othoni fiduciam

1. *locis* b. — 2. *et*] *ac* a, Spir. — 4. *alios* om. a, b, Corb. Habent Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Spir. — 5. *quas* a, b. — *species* a. — 8. *addidit* b, et cum Guelf. Harl. Ies. Corb. Spir. Walther, Ritter: *addit* a B. — *epulas* a. — 10. Habet *increpabat* a, non *increpabant* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. (*increpat* b.) — 11. *tanto* om. a. — 12. *tendebatur* a. — 13. *admissuri* a, b. — 16. *ignaris* a, b, cum ceteris Codd. et Edd. ante Rhenanum, qui correxit. Illud praetulit Ernestius. — 17. *tutianum* a, b. Correxit Rhenanus. — 18. *incolumis* a, b.

καλῶν, εἰς πόλεμον λοιπὸν φανερὸν καθίστατο. Ita et Suet. Oth. 8: *Per internuntios ac litteras consortem imperii generumque se Vitellio obtulit.* Sed cum Tacito facit Plutarchus Oth. 4: *ἔγραψεν Οὐιτελλίῳ παραινῶν στρατιωτικὰ φρονεῖν, ὡς χρήματα πολλὰ δώσοντος αὐτοῦ καὶ πόλιν, ἐν ᾗ βιώσεται ῥᾷστον καὶ ἥδιστον βίον μεθ' ἡσυχίας. Ἀντέγραψε δὲ κἀκεῖνος αὐτῷ κατειρωνευόμενος ἡσυχῇ πρῶτον· ἐκ δὲ τούτου διερεθιζόμενοι πολλὰ βλάσφημα καὶ ἀσελγῆ χλευάζοντες ἀλλήλοις ἔγραφον, οὐ ψευδῶς μέν, ἀνοήτως δὲ καὶ γελοίως θατέρου τῷ ἑτέρῳ ἃ προσῆν ἀμφοτέροις ὀνείδη λοιδοροῦντες κτλ.* — *quae Lugduni*] alam Taurinam. C. 59. et 64. — *magnificas*] idem fere ac *magniloquas*, quibus vires partium magnificis verbis extollebantur. — *tanto ante*] Vitellium inferior exercitus postridie Kal. Ian. salutavit imperatorem, superior III. Non. Ian. C. 5. 7. Galba caesus XVIII. Kal. Febr. C. 27. Eo adhuc vivo nuntius de Vitellio Romam adlatus. C. 14. et 50. Militi longum id spatium visum, quo alios praevenisset. OBERLIN. Erant XII. dies.

75. *gnaris*] «quia Vitelliani omnes sibi invicem noti erant, illico ab his agnoscebantur insidiatores illi Othoniani.» Lectionem *ignaris* acriter defendit Ernestius. «Nec aliter», inquit, «sensus constat. Ignoti vultus prodidere, cum nemo alterum nosset invicem eaque ignorantia suspecta esset.» At etsi v. *ignarus* apud Tacitum haud raro significat *ignotum* (ut A. 2, 13. 3, 69. 4, 8. cet.), parum conveniret v. *invicem*. — *an metu*] Ab his verbis defectu abruptum orationis filum rursus excipit Med., id quod nobis gratulamur.

76. *Dalmatias* cet.] In Pannonia tunc legio XIII. Gemina, in Moesia legio III.

addidit ex Illyrico nuntius, iurasse in eum Dalmatiae ac Pannoniae et Moesiae legiones. idem ex Hispania adlatum, laudatusque per edictum Cluvius Rufus: et statim cognitum est conversam ad Vitellium Hispaniam. ne Aquitania quidem, quamquam ab Iulio Cordo in verba Othonis obstricta, diu mansit. nusquam fides aut amor: metu ac necessitate huc illuc mutabantur. eadem formido provinciam Narbonensem ad Vitellium vertit, facili transitu ad proximos et validiores. longinquae provinciae, et quicquid armorum mari dirimitur, penes Othonem manebant, non partium studio; sed erat grande momentum in nomine urbis ac praetexto senatus, et occupaverat animos prior auditus. Iudaicum exercitum Vespasianus, Suriae legiones Mucianus sacramento Othonis adegere. simul Aegyptus omnesque versae in Orientem provinciae nomine eius tenebantur. idem Africae obsequium, initio Karthagine orto. neque exspectata Vipstani Aproniani proconsulis auctoritate, Crescens Neronis libertus (nam et hi malis temporibus partem se rei publicae faciunt) epulum plebi ob laetitiam recentis imperii obtulerat, et populus pleraque sine modo festinavit. Karthaginem ceterae civitates secutae.

(77) Sic distractis exercitibus ac provinciis, Vitellio quidem ad capessendam principatus fortunam bello opus erat, Otho ut in multa pace

6. *provincia* M. — 7. *longinque* M. — 9. *pretexto* M. (*praetextu* ceteri Codd. et Edd. ante Iac. Gronovium.) — 10. *iudeicum* M. — 11. *syriae* M. — 12. *omsque* cum lin. M. — *versā* M. — Non omittit vv. *nomine eius* M, ut videri possit ex Bekkeri annotatione. — *tenebatur* M. — 13. *carthagine* M: *a Carthagine* cum Beroaldo B. — *exp.* M. — 14. *uipsani* M. Correxit Ryckius. — 15. Utrum M habeat *hi* an *In*, distingui nequit. — *rei.p.* M. — 16. *lititiam* M. — 17. *Carth.* MB. — 18. Post v. *distractis* in versus fine M exhibet tres quattuorve litteras iam non legibiles, unde in Bud. inseritur *eius*, male quidem; aptum foret *P. R.* (populi Romani).

Gallica, — *ex Hispania*] ubi legio VI. Victrix. — *Cluvius Rufus*] Hispaniae praeses. H. 1, 8. Apud Plutarchum Oth. 3. (Ed. Schaefer) per errorem vel ipsius vel librariorum est *Κλαύδιος* (pro *Κλούιος*) *δὲ Ῥοῦφος εἰς Ἰβηρίαν φησὶ κομισθῆναι διπλώματα, οἷς ἐκπέμπουσι τοὺς γραμματηφόρους, τὸ τοῦ Νέρωνος θετὸν ὄνομα προσγεγραμμένον ἔχοντα τῷ τοῦ Ὄθωνος.* Cfr. C. 78. — *Iulio Cordo*] qui hoc tantum loco memoratur a Tacito. — *mari dirimitur*] Similiter A. 2, 48: *provincias, quae mari dividuntur.* — *praetexto*] Sic Med., ut C. 77. 2, 100. 3, 80. Suet. Iul. 30. Ceteri Codd. et Edd. ante Iac. Gronovium *praetextu.* — *Iudaicum*] legionem V. Macedonicam, X. fretensem, XV. Apollinarem. — *Suriae legiones*] III. Gallicam, IV. Scythicam, VI. ferratam, XII. fulminatricem. — *Vipstani Aproniani*] Cfr. Acta fratrum Arvalium Tab. XVI. Ed. Marini: *XVIII. K. Ian. magister nomine collegii fratrum Arvalium immolavit in Capitolio ob natalem Neronis Caesaris Aug. Germanici Iovi bovem marem, Iunoni vaccam, Minervae vaccam, Felicitati publicae vaccam, Concordiae vaccam, Genio ipsius taurum: in collegio adfuerunt Sulpicius Camerinus magister, M. Aponius Saturninus, C. Vipstanus Apronianus, L. Salvius Otho Titianus* (imperatoris frater supra memoratus) *T. Sextius Africanus.* — *nam et hi malis*] Quia in Med. hic distingui nequit *hi* et *in*, in Bud. Guelf. et inde a Puteolano usque ad Pichenam locus ita interpolatus est: *nam in malis temporibus partem se rei publicae fecerat.* — *pleraque*] Intellige ea, quae fieri solent sub initium novi imperii. Walth. (Sacrificia, vota sollemnia, sacramentum in principis verba cet.)

77. *distractis exercitibus*] in contrarias partes, ut plene A. 4, 40: *si matrimonium*

munia imperii obibat, quaedam ex dignitate rei publicae, pleraque contra decus ex praesenti usu properando. consul cum Titiano fratre in Kalendas Martias ipse; proximos menses Verginio destinat ut aliquod exercitui Germanico delenimentum. iungitur Verginio Pompeius Vopiscus praetexto veteris amicitiae; plerique Viennensium honori datum interpretabantur. ceteri consulatus ex destinatione Neronis aut Galbae mansere, Caelio ac Flavio Sabinis in Iulias, Arrio Antonino et Mario Celso in Septembres; quorum honori ne Vitellius quidem victor intercessit. sed Otho pontificatus auguratusque honoratis iam senibus cumulum dignitatis addidit; aut recens ab exsilio reversos nobiles adulescentulos avitis ac paternis sacerdotiis in solatium recoluit. Redditus Cadio Rufo, Pedio Blaeso, Saevino Pomptinio senatorius locus. repetundarum criminibus sub Claudio ac Nerone ceciderant: placuit ignoscentibus verso nomine, quod avaritia fuerat, videri maiestatem, cuius tum odio etiam bonae leges peribant.

1. *rei.p.* M. — 2. *Kl.* M. — 3. *mar.* cum lin. M. — *aliquot* M. — 4. Habet *Pompeius* M, non *Poppaeus*, ut narrat Iac. Gronovius. — Habet *praetexto* M. — 5. *interp̄tabatur* M. — 6. *coelio ac flabio sauinis* M. — 7. *arrio antonio* M. Correxit Lipsius. — 8. *honori*] *honoris* M. Ad v. enim *honori* refertur haec varia lectio, non, ut est apud Bekkerum, ad versus 9. v. *honoratis*. — 10. *exilio* M. — 11. *solacium* M. — *reditus* M. — *bleso* M. — 12. *Pomptinio*] *p̄qse (p)* caudatum *(pro)*; inter litt. *qs* superscr. *v* M, *Pomptino* B. Incertissima est lectio. — Habet *repetundarum* M, non *qui repetundarum* Guelf. Bud. Spir. et Edd. ante Oberlinum. — 14. *bone* M.

Liviae velut in partes domum Caesarum distraxisset. — *consul - - ipse*] Nempe a XVIII. Kal. Febr. initioque imperii, more imperatorum sollemni consulatum cum principio imperii coniungendi. Ern. — *Viennensium honori*] Viennensis ergo ille fuit. «Viennenses autem Vindicis partes secuti tunc plurimum valebant in Gallia, afflicti contra Lugdunenses.» Brot. Cfr. C. 65. 66. — *Caelio*] Caelius Sabinus ICtus, de quo Pomponius Dig. 1, 2, 47: *plurimum temporibus Vespasiani potuit. Flavius* autem *Sabinus*, consul designatus, diversus a cognomina praefecto urbis, fratre Vespasiani. Cfr. Tillemont *Histoire des empereurs. Paris.* 1720. I. p. 363. Clare distinguuntur Hist. 2, 36. et 55. — *Arrio Antonino*] Fuit avus Antonini Pii imperatoris. V. Capitolinus in huius vita 1.: *Mater Arria Fadilla, avus maternus Arrius Antoninus, bis consul, homo sanctus, et qui Nervam miseratus est, quod imperare coepisset.* Ryck. *Antoninus* fuisse cognomen *Arriorum* praeclare docet etiam Vignolius ad Columm. Anton. Pii C. 6. p. 89. Ern. Plin. Epp. 4, 3. et 5, 10. Graeca Arrii Antonini carmina celebrat. Oberl. (De ceteris eiusdem anni 822. coss. infra Tacitus exponit 2, 60. 71. 3, 37. 68, 73. Ritter.) — *pontificatus auguratusque*] num. plur. per appositionem iuncti cum vv. *cumulum dignitatis*. Plut. Oth. 1: *τοῖς ἀποδεδειγμένοις ὑπὸ Νέρωνος ἢ Γάλβα πᾶσιν ἐτήρησε τὰς ὑπατείας· ἱερωσύναις δὲ τοὺς καθ' ἡλικίαν προήκοντας ἢ δόξαν ἐκόσμησε.* Gron. — *honoratis*] qui summis olim essent honoribus functi. Noli cum Walthero intelligere Caelium et Flavium Sabinos, Arrium et Marium, sed generatim consulares ac praetorios nullo adhuc sacerdotio praeditos. — *in solatium*] exsilii, quod perpessi erant, item honoravit paternis sacerdotiis. — *Cadio Rufo*] Qui lege repetundarum damnatus accusantibus Bithynis. A. 12, 72. Ryck. — *Pomptinio*] sic vel *Pontinio* gentile hoc nomen scribendum esse, demonstrant Inscriptiones. — *placuit ignoscentibus*] Othoni patribusque. «*Placuit* crimen reorum *verso nomine* mutari et, *quod avaritia fuerat*, siquidem repetundarum criminibus ciderant, *maiestatem* appellari: quod quidem maiestatis crimen tanto *odio* erat propter tot innocentes olim damnatos, ut etiam *bonae leges perirent*, irritae fierent. Quisquis enim maiestatis accusabatur, insons videbatur, licet multorum aliorum criminum foret reus.» Brot.

(78) eadem largitione civitatium quoque ac provinciarum animos adgressus, Hispaliensibus et Emeritensibus familiarum adiectiones, Lingonibus universis civitatem Romanam, provinciae Baeticae Maurorum civitates dono dedit; nova iura Cappadociae, nova Africae, ostenta magis quam mansura. inter quae necessitate praesentium rerum et instantibus curis excusata, ne tum quidem immemor amorum, statuas Poppaeae per senatus consultum reposuit. creditus est etiam de celebranda Neronis memoria agitavisse, spe volgum alliciendi. et fuere qui imagines Neronis proponerent; atque etiam Othoni quibusdam diebus populus et miles, tamquam nobilitatem ac decus adstruerent, Neroni Othoni acclamavit. ipse in suspenso tenuit, vetandi metu vel agnoscendi pudore.

(79) Conversis ad civile bellum animis externa sine cura habebantur. eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hieme caesis duabus cohortibus, magna spe ad Moesiam inruperant, novem milia equitum, ex ferocia et successu praedae magis quam pugnae intenta. igitur vagos

2. *hispaniensibus* M. Correxit Rhenanus. — 3. *provincie beticae* M. — 4. *ostentui* cum Bud. Guelf. Spir. Puteol. Ernestius contra M. — 6. *poppeae* M. — 11. *pudorē* M, unde Guelf. Spir. Put. *metum* - - *pudorem*. — 13. *rhosolanis* M. — *cesis* M. — 14. *inr.* M: *irr.* B. — 15. Habet *ex ferocia* M, non *et ferocia* Reg. Spir. Puteol., neque *et ferociora* Agr., nec *ferociora* Bipont. et Oberlini.

78. *Hispaliensibus*] Frequentius sane *Hispalenses* appellantur, quemadmodum fortasse etiam hic scribere praestaret. Hispalis in Hispania ulteriore sive Baetica (Plin. 3, 1, 13.) nunc *Sevilla*, Emerita Augusta, in quam Augustus coloniam deduxerat, *Merida*. — *familiarum adiectiones*] Ita solebant Romani coloniarum infrequentiae subvenire, nova familiarum aliquot adiectione. Livius 43, 17: *Postulantibus a senatu Aquileiensium legatis, ut colonorum numerum augeret, mille et quingentae familiae ex SC. scriptae.* Lips. Cfr. Ann. 13, 31. 14, 27. — *Lingonibus*] *Langres*; explicant: «quia hi Vitellio vehementer deditI erant, eos Otho sibi conciliare conatus est.» Verum iam a Lipsio aliisque recte dubitatum est, an non hic lateat *Hispanicae* gentis alicuius nomen; sed quod proposuere Bipontini, *Langonibus*, quasi Langobrigae Lusitaniae incolis, omni caret auctoritate. — *Maurorum civitates*] imprimis Tingin et Lixum, nunc *Tanja* et *Alkast*. V. Aldrete *varias antiguedades de España y otras provincias*. 4, 21. Voluit, ut *Maurorum civitates* iura peterent ab Hispania *Baetica* eiusque conventus iuridicos adirent. Brot. Insuper hac constitutione augebantur Baeticae reditus publici, quibus internis suis necessitatibus, operibus publicis exstruendis, viis muniendis, satisfaciebat. — *ostenta*] quoniam mox antiquata sunt nova ista iura. — *ne tum quidem immemor amorum* cet.] Priora illa facile excusabantur, haec non item. — *statuas*] prorutas. Cfr. Ann. 14, 61. — *spe volgum alliciendi*] Nam plebs faverat Neroni et lugebat eius mortem. Cfr. C. 4. et Suet. Ner. 57. — *proponerent*] «in locis publicis iniussi ponerent imagines Neronis.» Ern. Hunc usum v. *proponere* Gronovius firmavit ex Plinio 35, 4. Suet. Iul. 11. Cal. 41. — *quibusdam diebus*] Aperte significat hoc tantummodo interdum factum, aliis diebus omissum esse. Mire Lipsius in his haesit, *Quinquatruum diebus*, Heinsius *iisdem diebus* tentans. — *Neroni Othoni*] Cfr. ad C. 76. similem Cluvii Rufi narrationem a Plutarcho servatam et Suet. Oth. 7. — *in suspenso*] «in incerto tenuit utrum vetaret an agnosceret, vetandi metu vel agnoscendi facinorosi principis cognominis pudore.»

79. *Rhoxolani*] inter Tanaim et Borysthenem, ad sinistrum latus paludis Maeoticae. Cfr. Inscr. m. Lat. 750. 833. — *ad Moesiam*] Praepositio *ad*, quae nonnullos offendit, significat eorum motum il-

et incuriosos tertia legio adiunctis auxiliis repente invasit. apud Romanos omnia praelio apta: Sarmatae dispersi aut cupidine praedae graves onere sarcinarum, et lubrico itinerum adempta equorum pernicitate, velut vincti caedebantur. namque mirum dictu ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum: ubi per turmas advenere, vix ulla acies obstiterit. sed tum humido die et soluto gelu neque conti neque gladii, quos praelongos utraque manu regunt, usui, lapsantibus equis et cataphractarum pondere. id principibus et nobilissimo cuique tegimen, ferreis laminis aut praeduro corio consertum, ut adversus ictus impenetrabile, ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum. simul altitudine et mollitia nivis hauriebantur. Romanus miles facilis lorica et missili pilo aut lanceis adsultans, ubi res posceret, levi gladio inermem Sarmatam (neque enim scuto defendi mos est) comminus fodiebat, donec pauci, qui praelio superfuerant, paludibus abderentur. ibi saevitia hiemis *et vi* volnerum absumpti. postquam id Romae comper-

2. *sarmata* M. — *dispersi aut cupidine praedae graves* M: *dispersi cupidine praedae aut graves* cum Acidalio ac Freinshemio B. — 3. *ademptae quorum* M. — *perticitate* M. — *uelud* M. — 4. *nanque* M. — *uelud* M. — 5. *nichil* M. — 6. *umido* M. — 8. *catafra* (in versus fine) *fractarum* M. — 9. Habet *tegimen* M. Ante Waltherum edebant *tegmen*. — *lāminis* M. — 10. *impetrabile* M. — 12. Habet *facilis* M, non *facili*, ut Guelf. Reg., Edd. ante Waltherum. — *ads.* M: *ass.* B. — 13. *scuto defendi* M: *defendi scuto* B. — 15. *seuitia* M. — *hiemis et vi*] *hic mia* cum lin. *(miseria)* M. Correxit Muretus. Ante Freinshemium edebant *hic miseria*. Vides vv. *et vi* esse ex supplemento; facile etiam careres copula *et*. *(saevitia hiemis aut vulnerum* C. Schneiderus.)

lam provinciam versus. — *tertia legio*] Gallica, quam in Moesia fuisse patet etiam ex 2, 74. Savilius frustra coniecit *tres legiones*, quia tres legati consularia ornamenta accepisse dicuntur. Tot legiones in Moesia tunc fuisse verum est; vide Suet. Vesp. C. 6., sed non omnes contra novem milia barbarorum ductae. Una legio cum suis auxiliis sufficiebat. Honos tamen cum legatis omnibus communicatus. Ern. In quo vides rursus Othonis studium etiam Moesicum hunc exercitum totum sibi conciliandi. — *Sarmatae dispersi aut cupidine praedae graves*] Etsi speciosa est transpositio ab Acidalio et Freinshemio facta *Sarmatae dispersi cupidine praedae aut graves*, nihilominus Med. lectio habet, quo se defendat. Etenim ea duplex Sarmatarum incommodum exprimitur: alteri etiamtunc dispersi palabantur, sine dubio praedabundi ex barbarorum more; alteri iamiam expleta cupidine praedae graves onere sarcinarum ad locum, unde profecti erant, iamiam reverterant. Atque omnino istis transpositionibus in Tacito, qui unius Codicis auctoritate nititur, haud nimis faveo. — *gladii, quos praelongos* cet.] Epitheton per attractionem in sententiam relativam translatum est, quo magis efferretur vis adiectivi, quam si dixisset scriptor: *gladii praelongi, quos utraque manu regunt*. Sic Ann. 6, 31: *fretus bellis, quae secunda exercuerat*. Bach. — *cataphractarum*] Cfr. Amm. Marc. 16, 10: *sparsique cataphracti equites, quos clibanarios dictitant Persae, thoracum muniti tegminibus et limbis ferreis cincti, ut Praxitelis manibus polita crederes simulacra, non viros; quos laminarum circuli tenues, apti corporibus, flexibus ambiebant per omnia membra deducti, ut, quocunque artus necessitas commovisset, vestitus congrueret iunctura cohaerenter aptata*. — *facilis lorica*] lorica tantum, non ponderosa illa cataphracta tectus atque ideo aptus ad se quoquo versus movendum. Quod olim edebant *facili lorica*, Ernestius explicavit. «facilis lorica est habilis sine pondere, haud molesta gestanti militi.» — *hiemis et vi vulnerum*] Coniecturam a C. Schneidero propositam ad Petrarch. de viris illustr. Part. IIII. p. 29: *hiemis aut vulnerum* recepere Bachius et Duebner; mihi nimis videtur artificiosa haec compositio, quam ut eam Muretinae praeferre velim.

tum, M. Aponius Moesiam obtinens triumphali statua, Fulvius Aurelius et Iulianus Titius ac Numisius Lupus legati legionum consularibus ornamentis donantur, laeto Othone et gloriam in se trahente, tamquam et ipse felix bello, et suis ducibus suisque exercitibus rem publicam auxisset.

(80) Parvo interim initio, unde nihil timebatur, orta seditio prope urbi excidio fuit. septumam decumam cohortem e colonia Ostiensi in urbem acciri Otho iusserat; armandae eius cura Vario Crispino tribuno e praetorianis data. is quo magis vacuus quietis castris iussa exsequeretur, vehicula cohortis incipiente nocte onerari, aperto armamentario, iubet. tempus in suspicionem, causa in crimen, affectatio quietis in tumultum evaluit; et visa inter temulentos arma cupidinem sui movere. fremit miles, et tribunos centurionesque proditionis arguit, tamquam familiae senatorum ad perniciem Othonis armarentur, pars ignari et vino graves, pessimus quisque in occasionem praedarum, volgus, ut mos est, cuiuscunque motus novi cupidum. et obsequia meliorum nox abstulerat. resistentem seditioni tribunum et severissimos centurionum obtruncant. rapta arma, nudati gladii. insidentes equis urbem ac Palatium petunt. (81) erat

1. *M.* M: *Marcus* B. — 2. *iulianus et titius* M. Correctum in Guelf. — 4. *rem.p.* M. — 5. *parvo interim interim initio* M. — *nichil* M. — 8. *exeq.* M. — 9. *oneraria* M. — 10. *tempus inspicionem* M. — 12. *et tribunos et centurionesque* M. — 14. *cuiuscūque* M. — 15. *cupidūs* M. — 16. *seditionē* M.

— *triumphali statua*] laureata et quae monstraret vestem triumphalem. (Cum is tantum triumphare posset, cuius *auspiciis* victus hostis, auspicia autem essent perpetuo imperatoris, ducibus insignia dumtaxat triumphalia, quasi symbola triumphi, decernebantur. Duebn.) — *Iulianus Titius*] Idem 2, 85: *Tertius Iulianus*, fortasse per errorem. — *legati legionum*] tertiae Gallicae, septimae Claudiae, octavae Augustae. — *suis ducibus - - auxisset*] Ablativus instrumenti personis additus, ubi plerumque ponitur *per*. Cfr. Roth ad Agr. Excurs. XV. 2., qui laudat Ann. 2, 79: *ne castra corruptoribus tentet*. Bach.

80. *septumam decumam cohortem*] Tales cohortes legionibus non aggregatae nec, ut ex h. l. discitur, iustis legionariorum armis instructae numerabantur ut legiones et inde nomen accipiebant. Ad totam autem hanc narrat. cfr. Suet. Oth. 8. cum Baumgarten Crusii adnotatione, item Plutarch. Oth. 3. — *Ostiensi*] Suet. Claud. 25: *Puteolis et Ostiae singulas cohortes ad arcendos incendiorum casus collocavit*. Lips. — *quietis castris*] Quia vigiliae iam tunc constitutae et omnes in contuberniis, exceptis vigilibus. Lips. — *in tumultum evaluit*] Sic A. 14, 58: *multa secutura, quae ad bellum usque evalescerent*. — *fremit miles*] credens vel fingens arma in ipsam urbem avectum iri ad instruenda iis senatorum mancipia. — *in occasionem praedarum*] «scil. intentus; sed sequentia per aliud adiectivum aliter conformata.» Duebn. — *rapta arma*] illa, quibus vehicula cohortis onerari iusserat Crispinus. — *severissimos centurionum*] Plutarch. l. l.: *τοὺς ἐνισταμένους ἑκατοντάρχας δύο καὶ τὸν Κρισπῖνον αὐτὸν ἀπέκτειναν*. — *urbem - - petunt*] Totam autem rem obscuriorem ita explanare conabor collato imprimis Plutarcho C. 3.: Cohortis huius Ostiensis arma temporibus pacatis in armamentario reposita erant, ubi melius conservabantur quam per contubernia simulque ita rixae impediebantur: iam Crispinus mittitur Ostiam accitum eam cohortem et datur ei armandae eiusdem cura. (*Κρισπῖνον δὲ πέμψαντος Ὄθωνος τὴν ἑπτακαιδεκάτην σπεῖραν ἐξ Ὠστίας ἄξοντα κἀκεῖνον νυκτὸς ἔτι συσκευαζομένου κτλ.*) Crispinus, ut tota res tranquillius gereretur, incipiente nocte, vehicula cohortis, ut in itinere allevarentur

Othoni celebre convivium primoribus feminis virisque; qui trepidi, fortuitusne militum furor an dolus imperatoris, manere ac deprehendi an fugere et dispergi periculosius foret, modo constantiam simulare, modo formidine detegi, simul Othonis voltum intueri. utque evenit inclinatis ad suspicionem mentibus, cum timeret Otho, timebatur. sed haud secus discrimine senatus quam suo territus, et praefectos praetorii ad mitigandas militum iras statim miserat, et abire propere omnes e convivio iussit. tum vero passim magistratus, proiectis insignibus, vitata comitum et servorum frequentia, senes feminaeque per tenebras diversa urbis itinera, rari domos, plurimi amicorum tecta et ut cuique humillimus cliens, incertas latebras petivere. (82) militum impetus ne foribus quidem Palatii coërcitus, quo minus convivium inrumperent, ostendi sibi Othonem expostulantes, volnerato Iulio Martiale tribuno et Vitellio Saturnino praefecto legionis, dum ruentibus obsistunt. undique arma et minae, modo in centuriones tribunosque, modo in senatum universum, lymphatis caeco pavore animis, et quia neminem unum destinare irae poterant, licentiam in omnes poscentibus, donec Otho, contra decus imperii, toro insistens, precibus et lacrimis aegre cohibuit, redieruntque in castra inviti neque innocentes. postera die velut capta urbe clausae domus, rarus per vias

2. *dep̄hendi* M. — 4. *inclinatis adspicionem* M. — 9. *frequentias* M. — 11. *palati* M. — 12. *inr.* M: *irr.* B. — 17. *toro* M: *thoro* B. — 18. *p̄cibus* M. — 19. *uelud* M.

milites, armis onerari iubet, quo sequente die Romam transportarentur, ubi dein militibus sua cuique arma commode distribuerentur. Oritur tumultus ille Crispino fatalis; quo aliquantum sedato, ex Ostia milites raptis armis, equis insidentes urbem petunt (*ἤλαυνον εἰς τὴν Ῥώμην*). Iam cum Ostia ab urbe distet XVI. mil. pass. (Nibby *Viaggio* II. p. 281.), fieri poterat, ut ipsa tumultus nocte citatis equis pervenirent ad Othonis convivium aliquantisper diutius productum. (Sane discrepat aliquantum cum Tacito Suetonius 8., maxime quatenus hic: *placuerat per classiarios* (ab Ostia) *arma transferri remittique navibus*, Tacitus *vehicula*: Plutarchus *τὰ ὅπλα ταῖς ἁμάξαις ἐπιτεθέντος Κρισπίνου.)*

81. *celebre convivium*] Plut. 3: *παρακαλέσαντος ἀλλήλους Καίσαρι βοηθεῖν ἤλαυνον εἰς τὴν Ῥώμην καὶ πυθόμενοι παρ' αὐτῷ δειπνεῖν ὀγδοήκοντα συγκλητικοὺς ἐφέροντο πρὸς τὰ βασίλεια, νῦν καιρὸν εἶναι λέγοντες ἐν ταὐτῷ πάντας ἀνελεῖν τοὺς Καίσαρος πολεμίους* κτλ. Cfr. Dio 64, 9. — *formidine detegi*] «simulatam tantummodo esse constantiam illam ostendentes.» DOEDERL. — *cum timeret Otho, timebatur*] Plut. l. l.: *τὸν Ὄθωνα δεινὴ κατελάμβανεν ἀπορία· φοβούμενος γὰρ ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν αὐτὸς ἦν φοβερὸς ἐκείνοις καὶ πρὸς αὐτὸν ἀνηρτημένους ἑώρα ταῖς ὄψεσιν ἀναύδους καὶ περιδεεῖς, ἐνίους καὶ μετὰ γυναικῶν ἥκοντας ἐπὶ τὸ δεῖπνον.* — *abire propere*] Plut. l. l.: *τοὺς κεκλημένους ἄνδρας ἀναστήσας καθ' ἑτέρας θύρας ἀφῆκε.* — *incertas*] «quas nemo facile divinaret;» non «intutas,» ut alii volunt. Recte Louandre *ignorées*.

82. *tribuno*] cohortis praetoriae. C. 28. FERLET. — *praefecto legionis*] classicae, quae in urbe tendebat. «Apud Tacitum nusquam praefectos legionum vere memorari monuit Savilius estque de iis caput apud Vegetium 2, 9.» (Cuius praecipua verba apposita, ni fallor, etiam ad Taciti aetatem sunt haec: *praefectus legionis* - -, *qui absente legato* (legionis) *tamquam vicarius ipsius potestatem maximam retinebat.)* «At non negandum hunc unum locum esse in antiquioribus, ubi id nomen occurrat. Sunt, qui tribunum intelligant: male; nam diserte h. l. a tribuno distinguitur. Antiquissimam huius honoris mentionem ego quidem rep-

populus, maesta plebs; deiecti in terram militum voltus, ac plus tristitiae quam paenitentiae. manipulatim adlocuti sunt Licinius Proculus et Plotius Firmus praefecti, ex suo quisque ingenio mitius aut horridius. finis sermonis in eo ut quina milia nummum singulis militibus numerarentur. tum Otho ingredi castra ausus. atque illum tribuni centurionesque circumsistunt, abiectis militiae insignibus otium et salutem flagitantes. sensit invidiam miles, et compositus in obsequium auctores seditionis ad supplicium ultro postulabat. (83) Otho, quamquam turbidis rebus et diversis militum animis, cum optimus quisque remedium praesentis licentiae posceret, volgus et plures seditionibus et ambitioso imperio laeti per turbas et raptus facilius ad civile bellum inpellerentur; simul reputans non posse principatum scelere quaesitum subita modestia et prisca gravitate retineri, sed discrimine urbis et periculo senatus anxius, postremo ita disseruit: «neque ut affectus vestros in amorem mei accenderem, commilitones, neque ut animum ad virtutem cohortarer (utraque enim egregie supersunt), sed veni postulaturus a vobis temperamentum vestrae fortitudinis et erga me modum caritatis. tumultus proximi initium non cupiditate vel odio, quae multos exercitus in discordiam egere, ac ne detrectatione quidem aut formidine periculorum: nimia pietas vestra acrius quam conside-

2. *penit.* M. — *adlocuti* M: *allocuti* B. — *licinius et proculus* M. Correxit Rhenanus. — 8. *postulauat* M. — 11. *inp.* M: *imp.* B. — 17. *cupidite* M. — 18. *egre* M. — 19. *considerate* Walther: *considerat* M, *consideratius* cum Guelf. et Puteolano B.

peri in Inscr. apud Gruter. p. 465, 2., quae ad M. Aurelii Antonini tempora pertinet.» Ex Ern. (Adde Grut. p. 347, 1. Inscr. m. Lat. N. 3423: *L. CIRPINIO T. F. VEL.* ‖ *PRI. PIL. ITER. PRAEF.* ‖ *LEG. XXII. IIVIR. ITERVM* ‖ *QVINQ. MVNICIPES.* Maceratae.) Iidem interdum *praepositi legionum* vocantur. Insigne tribunorum mil. erat anulus aureus et tunica vel laticlavia vel angusticlavia (Iuven. 7, 89.), non vero pugio, quod multi perperam colligunt ex Martiale 14, 32: *Parazonium. Militiae decus hoc gratique erit omen honoris, Arma tribunicium cingere digna latus.* Ibi enim non pugionem, sed *χαραζώνιον*, cingulum, tam affabre factum et ita auro argentove ornatum, ut vel tribuno dignum sit, significari, et pugionem militibus quoque praeter gladium fuisse sed multo praestantiorem tribunis, iam monuit Lipsius Annal. ad mil. Rom. Dial. III. Ruperti. Centurionum autem insigne vitis castigandis, qui delinquerent, militibus. Cfr. Oliv. Marm. Pis. p. 24. LV. Murat. 797, 3. Et in Inscriptionibus est centuriatus nota 7. — *militiae insignibus*] ut infra 2, 86. 3, 52. A. 1, 23.

83. *Otho quamquam*] Frustra Freinshemius legendum opinabatur *quoque.* «Consequens est: *sed* (pro *tamen*) *discrimine urbis anxius*, tandem orationem habuit sequentem.» Ern. «Consequens potius est inde a vv. *postremo ita disseruit.* Particula *sed* respicit ad *simul reputans*, ut invicem opponantur *simul reputans* - - *sed* - - *anxius.*» Walth. — *vulgus et plures*] «iique propterea plures.» — *ambitioso imperio*] in quo princeps ambitione uteretur, quae est in captanda militum vulgique benevolentia et gratia. Suet. Oct. 42: *ut salubrem magis quam ambitiosum principem scires.* Ern. — *subita modestia*] moderatione, qua post illud scelus repente et praeter opinionem uteretur. — *supersunt*] abundant, ut C. 51. Doebn. — *initium* - - *periculorum*] «ortum est», supplendum cogitatione ex seqq. *pietas* - - *excitavit*; nihil enim excidit, ut nonnulli suspicati sunt. Ut solet, constructionem variavit. — *nimia pietas*] Omissa particula adversativa vehementiorem reddit antithesin. Cfr. A. 3, 19. Bach. — *considerate*] Hoc sane propius accedit ad Med. *considerat* ante eandem litteram *e*, quam vulgatum *consideratius.* Cfr.

rate excitavit. nam saepe honestas rerum causas, ni iudicium adhibeas, perniciosi exitus consequuntur. imus ad bellum. num omnes nuntios palam audiri, omnia consilia cunctis praesentibus tractari ratio rerum aut occasionum velocitas patitur? tam nescire quaedam milites quam scire oportet. ita se ducum auctoritas, sic rigor disciplinae habet, ut multa etiam centuriones tribunosque tantum iuberi expediat. si, ubi iubeantur, quaerere singulis liceat, pereunte obsequio etiam imperium intercidit. an et illic nocte intempesta rapientur arma? unus alterve perditus ac temulentus (neque enim plures consternatione proxima insanisse crediderim) centurionis ac tribuni sanguine manus imbuet, imperatoris sui tentorium inrumpet? (84) vos quidem istud pro me: sed in discursu ac tenebris et rerum omnium confusione patefieri occasio etiam adversus me potest. si Vitellio et satellitibus eius eligendi facultas detur quem nobis animum, quas mentes inprecentur, quid aliud quam seditionem et discordiam optabunt? ne miles centurioni, ne centurio tribuno obsequatur, hinc confusi pedites equitesque in exitium ruamus. parendo potius, commilitones, quam imperia ducum sciscitando res militares continentur; et fortissimus in ipso discrimine exercitus est, qui ante discrimen quietissimus. vobis arma et animus sit: mihi consilium et virtutis vestrae regimen relinquite. paucorum culpa fuit, duorum poena erit. ceteri abolete memoriam foe-

2. *consecuntur* M. — 4. *quedam* M. — 6. *sic ubi* M. — *iuueantur* M. — 10. *tribunis* M. — 11. *inr.* M: *irr.* B. — 13. *quem*] *quae* M. — 14. *inp̄centur* M: *imprecentur* B. — *aliut* M. — 15. *nec centurio* M. (Per errorem Bach hoc *nec* rettulit ad praecedens *ne*, itaque perperam edidit *nec miles* - *ne centurio.)* — 18. *discrime* M. — 20. *paena* M. — *faed.* M.

Agr. 4: *vehementius quam caute.* Contra ex ratione magis solita Germ. 36: *iucundius quam tutius.* Recepit etiam Duebner. — *ut multa etiam centuriones*] «Ea Othonis mens est, ut velit quaedam imperia centurionibus tantum tribunisque indicari, non in milites spargi.» Lips. Fallitur vir egregius: hoc enim Otho dicit, centuriones adeo tribunosque multa a duce iuberi rationis ignaros, nedum militibus omnium, quae fieri debeant, causa et ratio exponatur. *Tantum* pertinet ad v. *iuberi*. Quorundam ratio nonnisi duci nota est (vel iis, quibuscum consilia sua communicare statuit), ceteri omnes iubentur iisque quaerere non licet. Ritter. — *si, ubi*] Haud recte Walther et Bach praetulerunt Med. *sicubi*; nam hoc semper significat «si qualicunque in loco, *wenn irgendwo*.» — *perditus ac temulentus*] Lipsius malebat *percitus*, ut est apud Liv. 21, 53: *ingenium percitum ac ferox*. Haud tamen necessaria haec est correctio: *perditi*, qui ceteroqui ad deterrima quaeque facinora patranda prompti sunt, nunc insuper *temulenti* ac propterea etiam magis temerarii. — *consternatione*] confusione rerum, inconsiderato tumultu. Sic Liv. 34, 2: *consternatio muliebris.*

84. *nobis*] Rhenanus malebat *vobis*; sed non necesse. Oratorio artificio utitur princeps. Oberl. — *imprecentur*] Supple cogitatione: «et a dis adversus nos iratis obtineant.» — *ne centurio*] «Adde: nomine imprecentur, *ne* cet.: quae deinde in positivam φράσιν exeunt: et ut *hinc confusi* cet., qualis ratio notatur etiam Ann. 5, 5.» Duebn. — *parendo potius*] Similis aliquatenus est Paulli oratio ad milites apud Liv. 44, 39. Non tamen dixerim cum Ernestio Tacitum eam ob oculos habuisse. — *caput imperii*] Speciose ita vocat senatum, cuius tamen auctoritas per se iam nulla erat, nisi ubi principes eam comprobarent. — *decora omnium provinciarum*] quatenus in eum tunc etiam ex provinciis

dissimae noctis. nec illas adversus senatum voces ullus usquam exercitus audiat. caput imperii et decora omnium provinciarum ad poenam vocare non hercule illi, quos cum maxime Vitellius in nos ciet, Germani audeant. ulline Italiae alumni, et Romana vere iuventus, ad sanguinem et caedem depoposcerint ordinem, cuius splendore et gloria sordes et obscuritatem Vitellianarum partium praestringimus? nationes aliquas occupavit Vitellius, imaginem quandam exercitus habet: senatus nobiscum est. sic fit ut hinc res publica, inde hostes rei publicae constiterint. quid? vos pulcherrimam hanc urbem domibus et tectis et congestu lapidum stare creditis? muta ista et inanima intercidere ac reparari promisca sunt: aeternitas rerum et pax gentium et mea cum vestra salus incolumitate senatus firmatur. hunc auspicato a parente et conditore urbis nostrae institutum, et a regibus usque ad principes continuum et inmortalem, sicut a maioribus accepimus, sic posteris tradamus. nam ut ex vobis senatores, ita ex senatoribus principes nascuntur.» (85) et oratio ad perstringendos mulcendosque militum animos, et severitatis modus (neque enim in plures quam in duos animadverti iusserat) grate accepta, compositique ad praesens qui coërceri non poterant. non tamen quies urbis

1. *senatũs* M. — *usquam* M: *unquam* cum ceteris Edd. B. — 2. *paenam* M. — 3. Habet *hercule* M. Ante Waltherum edebant *hercle*. — 5. *depoposcerχ* (est nota) M. — 6. *pstringimus* cum lin. transv. in litt. *p (perstringimus)* M. Correxit I. Fr. Gronovius. — 8. *res.p.* M. — *inde*] *in* M. — 10. *multa* M. — *inania* M. Correxit Lipsius. — Habet *promisca* M. — 11. *incolumi* (versus finis) *te* M. — 12. *conditores* M. — 13. *inm.* M: *imm.* B. — 14. *sic amatoribus* (sic) M. — 15. *ita exenatoribus* M. — Habet *et oratio* M, non *ea oratio* Agr. Oberl. — 18. *urbis* M: *urbi* cum Rhenano B.

splendidi viri legebantur. Duebn. — *non - - audeant*] Non est, ut opinatur Bach, imperativus pro *ne - - audeant*, ut interdum apud poëtas; cfr. Hor. Sat. 2, 5, 91: *Ultro non etiam sileas:* et apud scriptores prosae orationis posteriores (Quintil. 1, 1, 5: *non adsuescat puer* cet.) sed: «nunquam fiet, ut hoc audeant,» vel magis etiam vulgari modo, «non auderent unquam.» — *depoposcerint*] Guelf. Spir. Rhen. Edd. ante Waltherum *deposcerent*; sed imprimis aptum h. l. plusquamperf. coni. Cfr. Ann. 4, 3: *femina, amissa pudicitia alia non abnuerit.* 16, 16: *neque aliam defensionem exegerim.* Germ. 2: *Germanos indigenas crediderim.* — *praestringimus*] «hebetamus, obumbramus.» At recte mox: *perstringendos mulcendosque animos.* Hoc enim, quod Persius 1, 107: *mordaci radere vero.* Gron. Cfr. Oud. ad Suet. Oct. 29. Kritz ad Vellei. 2, 118, 4. — *domibus et tectis*] Sic Augustus in oratione ad populum apud Dion. 56, 5: *Ἄνθρωποι γάρ που πόλις ἐστὶν, οὐκ οἰκίαι οὐδὲ στοαὶ οὐδ' ἀγοραὶ ἀνδρῶν κεναί.* Lips. Camillus apud Liv. 5, 54: *Adeo in superficie tignisque caritas nobis patriae pendet?* Ern. — *promisca sunt*] «Attractio Graeco sermoni consueta: «sine discrimine intercidunt et reparantur.» Duebn. Explica, quasi esset *promiscum est* (nihil refert, *ἀδιάφορόν ἐστι*) *muta ista - - intercidere* cet. Bach. — *aeternitas rerum*] Intellige rem publicam Romanam. Ern. — *ex vobis senatores*] Quatenus sunt inter vos, qui honores adipiscentur, vel, ut olim a censoribus, sic nunc a principe in senatum allegentur.»

85. *et oratio*] Huic *et* respondet alterius membri *et severitatis modus*, nec mutandum erat in Agr. *ea*. — *compositi - - coërceri*] sedati et placati quidem erant ad tempus nec tamen severae disciplinae subiici poterant. — *quies urbis*] «qualis esse debet in urbe temporibus pacatis.» Rhenani *urbi* habet nescio quid supervacanei,

redierat: strepitus telorum et facies belli, et militibus ut nihil in commune turbantibus, ita sparsis per domos occulto habitu, et maligna cura in omnes, quos nobilitas aut opes aut aliqua insignis claritudo rumoribus obiecerat. Vitellianos quoque milites venisse in urbem ad studia partium noscenda plerique credebant. unde plena omnia suspicionum, et vix secreta domuum sine formidine. sed plurimum trepidationis in publico, ut quemque nuntium fama adtulisset, animum voltumque conversis, ne diffidere dubiis ac parum gaudere prosperis viderentur. coacto vero in curiam senatu arduus rerum omnium modus, ne contumax silentium, ne suspecta libertas. et privato Othoni nuper atque eadem dicenti nota adulatio. igitur versare sententias et huc atque illuc torquere, hostem et parricidam Vitellium vocantes, providentissimus quisque volgaribus conviciis; quidam vera probra iacere, in clamore tamen, et ubi plurimae voces, aut tumultu verborum sibi ipsi obstrepentes. (86) prodigia insuper terrebant diversis auctoribus volgata: in vestibulo Capitolii omissas habenas bigae cui Victoria institerat; erupisse cella Iunonis maiorem humana speciem; statuam divi Iulii in insula Tiberini amnis sereno et immoto die ab Occidente in Orientem conversam; prolocutum in Etruria bovem, insoli-

1. *belli et* M: *belli erat* B. — *nichil* M. — 3. *aliquas* M. — 7. *ut*] *uim* M. Correctum in Guelf. et a Puteolano. — *quenque* M. — *adt.* M: *att.* B. — Habet *conversis* M, non *conversi*, ut narrat Iac. Gronovius. — 9. *arduū* M. — 12. *vulg.* h. l. M. — 16. *uigae* M. — *specie* M. — 18. *insolitas*, in mg. *o* ab eadem manu, M.

quoniam sufficiebat *non tamen quies redierat.* — *belli, et militibus*] Puteolani *belli erat, militibus* satis languet et ob similitudinem soni v. *redierat* non solum molestum, sed etiam inusitatum Tacito est in tali contextu. Quod autem *et* copulat membra invicem dissimilia, id fit ex usu Graecorum et Tacito frequens est. Cfr. ad A. 14, 1. *et flagrantior.* Walth. Adde vix unquam futurum fuisse, ut *erat* in *et* corrumperetur, quoniam illud nusquam in Codd. per compendium scribitur. — *occulto habitu*] Significat in plebeia aut pacata veste, sine gladiis, domos perlustrasse, sermones excepisse adversus principem aut rerum statum praesentem. Arrianus eum morem mihi suggerit Diss. Epicteti 4, 13: *Οὕτω καὶ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐν Ῥώμῃ οἱ προπετεῖς λαμβάνονται. Παρακεκάθικέ σοι στρατιώτης ἐν σχήματι ἰδιωτικῷ, καὶ ἀρξάμενος κακῶς λέγειν τὸν Καίσαρα, εἶτα σύ, ὥσπερ ἐνέχυρον παρ' αὐτοῦ λαβὼν τῆς πίστεως τὸ αὐτὸν τῆς λοιδορίας κατῆρχθαι, λέγεις καὶ αὐτὸς ὅσα φρονεῖς· εἶτα δεθεὶς ἀπάγῃ.* Lips. — *conversis*] Dativus hic pendet a vv. *sed plurimum trepidationis* erat: ut vidit Io. Fr. Gronovius. Male Rhenanus, Oberlinus, Louandre *conversi* e Bud., non e Med. — *rerum omnium modus*] «In omnibus rebus modum tenere arduum et difficile erat, ne esse videretur *contumax silentium* cet.» Duebn. Cfr. A. 1, 11: *arduum cuncta regendi onus.* Walth. — *tumultu*] Guelf. Agr. Spir. *tumultus*, male. «Probra iaciebant aut in clamore ceterorum et ubi plurimae voces, ut ita clamor ceterorum ac voces obstreperent, aut tumultu verborum (praepropere prolatorum) sibi ipsi obstrepebant.» Walth.

86. *omissas*] elapsas esse deae manibus: *une Victoire, disait-on, avait laissé échapper les rênes de son char.* Louandre. — *cella Iunonis*] in templo Capitolino, quod idem Iovis quoque et Minervae erat. Duebn. — *maiorem humana*] Sic A. 11, 21: *oblata Curtio species muliebris ultra modum humanum.* Druso item in Germania bellanti apparuit *species barbarae mulieris humana amplior.* Suet. Claud. 1. Ceterum cfr. de hisce prodigiis Plutarch. O. 4. — *immoto die*] caelo nulla procella nec tempestate turbato, neque terra mota. Plut. l. l.: *μή-*

tes animalium partus, et plura alia, rudibus seculis etiam in pace observata, quae nunc tantum in metu audiuntur. sed praecipuus et cum praesenti exitio etiam futuri pavor subita inundatione Tiberis; qui inmenso auctu, proruto ponte sublicio, ac strage obstantis molis refusus, non modo iacentia et plana urbis loca sed secura eiusmodi casuum implevit. rapti e publico plerique, plures in tabernis et cubilibus intercepti. fames in volgus, inopia quaestus et penuria alimentorum. corrupta stagnantibus aquis insularum fundamenta, dein remeante flumine dilapsa. utque primum vacuus a periculo animus fuit, id ipsum quod paranti expeditionem Othoni campus Martius et via Flaminia, iter belli, esset obstructum a fortuitis vel naturalibus causis, in prodigium et omen imminentium cladium vertebatur.

(87) Otho lustrata urbe et expensis belli consiliis, quando Poeninae Cottiaeque Alpes et ceteri Galliarum aditus Vitellianis exercitibus claudebantur, Narbonensem Galliam adgredi statuit, classe valida et partibus fida, quod reliquos caesorum ad pontem Mulvium, et saevitia Galbae in custodiam habitos, in numeros legionis composuerat, facta et ceteris spe honoratioris

3. *inm.* M: *imm.* B. — 4. *prorupto* M. Correxit I. Fr. Gronovius. — 6. *tabernis excubilibus* M, *tabernis ex cub.* Reg. Harl. Spir. Puteol. — 7. *inopia* usque ad Lib. 2, 2. *Cyprum*] «Haec desunt M, cuius in margine antiqua» (immo satis recens BAIT.) «manus: «hic deficit unum folium. dimittatur spatium pro dicto folio.»» ERN. Indicavimus rursus varietatem Codd. a, b. — 8. *ut qui* a. (non b). — 9. *quod*] *quidem* a b, sed corr. b *quod.* — 11. Habent *in prodigium et omen* a, b., non *et in omen* Bud. — 12. *bello* a, b. cum Edd. ante Rhenanum, qui correxit. — *Poeninae* Puteol.: *penninae* a, *Peninae* cum Spir. B. — *coctiaeque* a, b.— 14. *aggr.* a, b. — 15. *caesarum* a. — *miluium* a, b. — 16. *spe* videntur habere a, b. Ceteris tribuitur *spes*, in *spe* corr. ab I. Fr. Gron. — *honoratae* a, b, Corb. Spir.

τε σεισμοῦ γεγονότος μήτε πνεύματος. — *in Orientem conversam*] id quod interpretabantur de transferendo imperio ad alterum utrum Orientis ducem, plerique de Vespasiano. Plut. l. l.: *ὅ φασι συμβῆναι περὶ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, ἐν αἷς οἱ περὶ Οὐεσπασιανὸν ἐμφανῶς ἤδη τῶν πραγμάτων ἀντελαμβάνοντο.* — *in metu audiuntur*] Cfr. A. 1, 28. Claudian. de Bello Getico 238: *Tunc anni signa prioris Et, si quod fortasse quies neglexerat omen, Addit cura novis.* LIPS. — *etiam futuri pavor*] Tiberis enim, ut ait Plinius 3, 5, 9., *vates quodammodo intelligitur ac monitor, auctu semper religiosus.* Sic explanavit Lipsius: nisi si simplicius interpreteris: «ortus est pavor, ne postea tales inundationes perniciosae frequentiores etiam fierent.» — *sublicio*] ligneo, qui conducebat ad insulam Tiberinam; de quo Plinius 36, 15, 23: *Cyzici et buleuterion vocant aedificium amplum sine ferreo clavo, ita disposita contignatione, ut eximantur trabes sine fulturis ac reponantur. Quod item Romae in ponte sublicio religiosum est, postеaquam Coclite Horatio defendente aegre revulsus est.* — *penuria alimentorum*] Causam praecipuam indicat Plut. l. l.: *ὁ Θύμβρις κατακλύσας πολὺ μέρος τῆς πόλεως, πλεῖστον δ᾽ ἐν ᾧ τὸν ἐπὶ πράσει διαπωλοῦσι σῖτον, ὡς δεινὴν ἀπορίαν ἡμερῶν συχνῶν κατασχεῖν.* — *obstructum*] Suet. O. 8: *primo egressu inundationibus Tiberis retardatus, ad XX. etiam lapidem ruinis aedificiorum praeclusam viam offendit.*

87. *lustrata urbe*] ob prodigia infausta. Cfr. A. 13, 24. — *classe valida*] in portu Foroiuliensi. — *caesorum*] Cfr. C. 6. Erant classiarii. — *in custodiam habitos*] breviter dictum pro: «in custodiam datos et in ea habitos.» DUEBN. Sic Liv. 22, 25: *prope in custodiam habitum.* Caesar B. C. 1, 25: *quo facilius omne Hadriaticum mare - - in potestatem haberet.* — *in numeros*] *in Fähnlein;* cfr. supra C. 6. Agr, 18. et 32.; «in cohortes et centurias eos descripsit, in quas, ad explendum, si forte expediret, totius legionis numerum, postea accedentes copiae recenserentur.» DUEBN. De his intellige 2, 11: *ipsum Othonem comitabantur - - classicorum ingens numerus.* — *honoratioris - - militiae*] quam erat classica;

in posterum militiae. addidit classi urbanas cohortes et plerosque e praetorianis, vires et robur exercitus atque ipsis ducibus consilium et custodes. summa expeditionis Antonio Novello, Suedio Clementi primipilaribus, Aemilio Pacensi, cui ademptum a Galba tribunatum reddiderat, permissa. curam navium Oscus libertus retinebat, ad observandam honestiorum fidem comitatus. peditum equitumque copiis Suetonius Paulinus, Marius Celsus, Annius Gallus rectores destinati. sed plurima fides Licinio Proculo praetorii praefecto. is urbanae militiae impiger, bellorum insolens, auctoritatem Paulini, vigorem Celsi, maturitatem Galli, ut cuique erat, criminando, quod facillimum factu est, pravus et callidus bonos et modestos anteibat. (88) sepositus per eos dies Cornelius Dolabella in coloniam Aquinatem, neque arta custodia neque obscura, nullum ob crimen, sed vetusto nomine et propinquitate Galbae monstratus. multos e magistratibus, magnam consularium partem Otho, non participes aut ministros bello, sed comitum specie secum expedire iubet; in quis et Lucium Vitellium, eodem quo ceteros cultu, nec ut imperatoris fratrem nec ut hostis.

2. *viris ut* a, b cum ceteris Codd. Emendavit Lipsius. — 3. Habent *Novello* a, b. Ante Pichenam edebant *Novellio*. — *suelio* a, b. — 4. *emulio* a, b. — 5. *oschus* a, b. Fortasse *Moschus*, absumpto *m* a praecedente. Or. — 6. *immutatus* a, b, *imitatus* Agr. Reg., *invitatus* Guelf. Bud. Ut nos, I. Fr. Gronovius. — 12. *equitantem* a. — 15. *et*] *ut* a.

ut igitur fierent legionarii vel etiam praetoriani. Cfr. Liv. 32, 23: *navales socii, relictis nuper classibus ad spem honoratioris militiae transgressi.* — *plerosque*] permultos, ut Ann. 4, 9. Quintil. 6, 4, 7: *videas plerosque ira percitos exclamantes.* Memorantur hi praetoriani rursus 2, 14. — *vires et robur*] Ἐναργείας ergo iungit haec homonyma etiam 2, 11: *plus virium ac roboris.* Eiusdem generis C. 88: *occultare et abdere.* — *tribunatum*] cohortis urbanae. C. 20. — *curam navium*] ubi peditum equitumque copiae in Galliam appulissent, is remigibus praeesse et, si quid detrimenti passae essent naves, eas reficiendas curare debebat. — *comitatus*] lectio perquam incerta, sed potior tamen ceteris, etiam Ryckii *incitatus*, Waltheri *simul datus*, quod Germanicum est *beigegeben*, non Latinum: Baden *idem datus*. Sensus est, ut Lipsius ait in Dispunctione Cod. Mirandulani Ed. Antverp, 1607. p. 27: «Sententia clara, libertum istum (cui generi principes maxime credebant) datum ab Othone ad observandam fidem honestiorum, ducum scilicet, qui praeerant classi Gallicanae. Vitium modo est in v. *invitatus*, quod Florentino est *immutatus*. Hoc expedi, (Frehere!) et vir es.» (Louandre: *avec mission de suivre et de surveiller ceux qui valaient mieux que lui*; sed *honestiores* sunt ingenui atque nobiliores.) — *maturitatem*] experientiam rerum sanumque iudicium, ut nos *den reifen Verstand*. Sic Vell. 2, 125: *veteris imperatoris maturitas.*

88. *sepositus*] Sic Suet. Tit. 9: *Titus fratrem - - nec occidere neque seponere sustinuit.* — *Cornelius Dolabella*] *Cnaeum* dicit Suet. Galb. 12. Eum simul cum Othone et Pisone adoptionem Galbae ambisse auctor Plutarchus G. 23: *Γινώσκων δὲ τῶν φίλων ἐνίους μὲν ὑπὲρ Δολαβέλλα, τοὺς δὲ πλείστους ὑπὲρ Ὄθωνος ἀρχαιρεσιάζοντας, ὧν οὐδέτερον ἐδοκίμαζεν αὐτός, ἄφνω μηδὲν προειπὼν μετεπέμψατο Πείσωνα.* Occisus postea Vitellii iussu; infra 2, 63. — *Aquinatem*] oppidum Latii, etiam nunc *Aquino*. — *neque obscura*] non in carcerem conditus est, sed magistratui alicui Aquinati in liberam custodiam datus. Ceterum cfr. Plutarch. O. 5: *ἐν Ῥώμῃ Δολαβέλλας, εὐπατρίδης ἀνήρ, ὑποψίαν παρεῖχε τοῖς μισθοφόροις νεώτερα φρονεῖν. Ἐκεῖνον μὲν οὖν, εἴτ' αὐτὸν εἴτ' ἄλλον δεδοικώς, εἰς πόλιν Ἀκύνιον παρέπεμψεν παραθαῤῥύνας.* —

igitur mota urbis cura; nullus ordo metu aut periculo vacuus. primores senatus aetate invalidi et longa pace desides, segnis et oblita bellorum nobilitas, ignarus militiae eques, quanto magis occultare et abdere pavorem nitebantur, manifestius pavidi. nec deerant e contrario qui ambitione stolida conspicua arma, insignes equos, quidam luxuriosos apparatus conviviorum et irritamenta libidinum ut instrumenta belli mercarentur. sapientibus quietis et rei publicae cura; levissimus quisque et futuri improvidus spe vana tumens; multi afflicta fide in pace, ac turbatis rebus alacres et per incerta tutissimi. (89) sed volgus et magnitudine nimia communium curarum expers populus sentire paulatim belli mala, conversa in militum usum omni pecunia, intentis alimentorum pretiis; quae motu Vindicis haud perinde plebem attriverant, secura tum urbe et provinciali bello, quod inter legiones Galliasque velut externum fuit. nam ex quo divus Augustus res Caesarum composuit, procul et in unius sollicitudinem aut decus populus Romanus bellaverat. sub Tiberio et Gaio tantum pacis adversa rei publicae pertimuere. Scriboniani contra Claudium incepta simul audita et

1. *motae urbis curae* a, b, Walther; sed *motae* videtur ortum ex accommodatione ad v. *urbis*. Ut nos, Guelf. Puteol. — 2. *invalida* a, b, Agr. — *bellorum* om. a, dumtaxat in mg. habet b. — 6. *ut instrumentũ* a, b. — 7. *rei p.* a, b. — 8. *multi afflicta fides* a, b, *multis afflicta fides* Agr. Bud. Corb. Reg. Spir. Ut nos, Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. — *ac si turbatis* a, b, Spir. — 12. *proinde* a, b. — 14. *in* om. a, *i* (cum lin.) *unius* b in rasura. — 15. *r. p.* a, b. Auctore Lipsio delevit Ritter. — 16. *pertinuere* a, b. Ut nos, Guelf. Harl. Bodl. Agr. Puteol. — *inepta* a et pr. b.

propinquitate] nobis ignota. — *expedire*] in bellum ire, expeditionem comitari, ut C. 10. — *eodem - - cultu*] «quem Otho eadem qua ceteros ratione coluit ac tractavit.» — *mota urbis cura*] «omnes cives sollicitudine affecti sunt;» nihil habet hoc ambigui, ut contendunt, qui praeferunt languidum illud *motae urbis curae*. Ceterum Ruperti male habuit pro ablativis *motâ urbis curâ*, mire interpretatus: «ab Othone reliquisque in bellum profecturis amotâ, emissâ.» — *metu aut periculo*] pro vulgari *metu periculi*, ἓν διὰ δυοῖν. Ceterum in his respexit potissimum ad cives honestiores, senatores equitesque, adeo ut nulla sit contradictio in vv. C. 89: *communium curarum expers populus*. — *desides, segnis*] Utrumque voc. iungit H. 2, 21: *ut segnem ac desidem militem increpabant. Desides*, proprie qui compressis manibus sedent, *die Hände in den Schoos legen; segnis* opponitur *prompto*, idem fere ac tardus. Cfr. Doederlein *Synon.* IV. p. 215. Bach. (*amollis*; *enervée* Louandre.) — *irritamenta libidinum*] exoletos formosos. — *quietis et rei publicae*] «bellum civile detestantes, principem et Othone et Vitellio meliorem optabant.» — *afflicta fide*] propter ingens aes alienum; *bei gesunkenem Credit* Gutmann, *qui avaient perdu tout crédit* Louandre. *Affectam fidem* dicit H. 3, 65. — *per incerta tutissimi*] in eo ipso securitatem suam reponebant, quod belli civilis exitus incertissimus erat.

89. *magnitudine nimia*] Immensus pauperiorum numerus quotidianis tantummodo vitae necessitatibus providere coactus erat neque ulla sollicitudine afficiebatur de imperii salute; sunt enim *communes curae* eae, quae cunctis civibus communes esse deberent; non ut volebat Walther, «quibus uterque ordo, senatorius et equester, angebatur.» — *pacis adversa*] delationes, exsilia, insontium saepe supplicia pertimuere ut calamitates rem publicam affligentes, quippe cum bella externa tunc gesta nulla imperio pericula minitarentur. Quodsi vera lectio, vv. *rei publicae* pro dativis habenda, uti frequenter dicitur *timere, metuere alicui*, id est, pro aliquo. Neque vero altera inepta est *in rem publicam pertinuere* (Oberlinus), nisi quod facilius post litt. *a* in v. *adversa* excidere poterat *ad*. Illud foret, «tetigere, afflixere rem publicam.» — *Scriboniani*] Suet. Claud. 13: (a. u. 795.) *bellum civile movit* (M.) *Furius Camillus Scri-*

coërcita; Nero nuntiis magis et rumoribus quam armis depulsus. tum legiones classesque et, quod raro alias, praetorianus urbanusque miles in aciem deducti; Oriens Occidensque et quicquid utrinque virium est, a tergo; si ducibus aliis bellatum foret, longo bello materia. fuere qui proficiscenti Othoni moras religionemque nondum conditorum ancilium afferrent. aspernatus est omnem cunctationem ut Neroni quoque exitiosam; et Caecina iam Alpes transgressus exstimulabat. (90) pridie Idus Martias commendata patribus re publica reliquias Neronianarum sectionum, nondum in fiscum conversas, revocatis ab exsilio concessit, iustissimum donum et in speciem magnificum, sed festinata iam pridem exactione usu sterile. mox vocata contione, maiestatem urbis et consensum populi ac senatus pro se attollens, adversum Vitellianas partes modeste disseruit, inscitiam potius legionum quam audaciam increpans, nulla Vitellii mentione, sive ipsius ea moderatio, seu scriptor orationis sibi metuens contumeliis in Vitellium abstinuit, quando, ut in consiliis militiae Suetonio

5. *ancilium scutum vel arma caelestia afferrent* a, b. (Guelf. habet hoc gloss. in marg.) — 8. *re p.* a. — 11. *sterili* a, b, Walther, Duebner. Correxit Lipsius. — *contione* a, b: *concione* B.

bonianus, Dalmatiae legatus; verum intra quintum diem oppressus est. Dio 60, 15. Cfr. Ann. 12, 52. — *Oriens* cet.] Tunc nondum certum erat, ad utrum, Othonemne an Vitellium sese inclinaturus foret Oriens cum viribus suis, in Syria et Iudaea sub Muciano et Vespasiano, item Aegyptus, Occidensque, Britannia, Hispania, Africa. Uterque autem bellantibus erat *a tergo*, *im Hintergrunde* vel, ut recte vertunt et Burnouf et similiter Louandre, *l'Orient et l'Occident apparaissaient en seconde ligne avec toutes leurs forces.* — *ancilium*] Suet. O. 8: *Expeditionem impigre atque etiam praepropere inchoavit, nulla ne religionum quidem cura, sed et motis necdum conditis ancilibus, quod antiquitus infaustum habetur. Movebantur* duodecim ancilia, hoc est, promebantur e templo Martis ad sollemnem Saliorum saltationem cum tripudiis Kal. Martiis durabatque id sollemne triginta dies, auctore Polybio Exc. legat. 23. Cfr. Ovid. Fast. 3, 387. Liv. 1, 20. Otho autem profectus est ante finem mensis Martii, ancilibus igitur nondum conditis.

90. *sectionum*] auctionum. Intelliguntur donationes Neronis revocandae. C. 20. Ern. Aliter quidem Ritter: «*reliquias Neronianarum sectionum* sunt bona, quae Nero privatis hominibus adimenda et sub hasta divendenda curaverat, quorumque pretium ab emptoribus nondum exsolutum ideoque nondum in fiscum conversum erat.» Verum vix credibile est post Neronis insanas profusiones ac largitiones quidquam superfuisse residuae pecuniae ex bonis damnatorum exsulumque fisco addictis; contra facilius credi poterat nondum totam summam ex sectionibus Galbae iussu factis in fiscum redactam esse. Lipsius in Dispunctione p. 27: *sectionum*] Tuus liber (fictus) *exactionum*. Quid ita? quia scriptor aut tu, quid *sectio*, non cepistis. At Tacitus dicit, e bonis damnatorum sub hasta divenditis reliqua concessa nuper exsulibus iuste, quia ex ipsorum aut parentum bonis.» (Haec, ut Ritter explicat.) — *exactione*] ab ipsis, qui fisco praeerant; qui festinantes et, ut in talibus, diffidentes, exegerant vel ante diem: pactione etiam aliqua aut remissione. Lips. — *usu sterile*] Codd. *sterili* non est nisi ex accommodatione ad v. *usu* neque rursus debebat praeferri Lipsii correctioni. — *Galerii Trachali*] Praenomen fuit Marcus. Cfr. 2, 60. Quintil. 10, 1, 119. 12, 5, 5. 12, 10, 11. Consul fuit a. u. 821. cum C. Silio Italico. Cfr. Meyeri Orat. Roman. Fragm. Ed. II. p. 592. — *Othonem uti credebatur*] Graeca constructione apud Tacitum haud rara. A. 2, 69: *quis creditur animas numinibus infernis sacrari.*

Paulino et Mario Celso, ita in rebus urbanis Galerii Trachali ingenio Othonem uti credebatur. et erant qui genus ipsum orandi noscerent, crebro fori usu celebre et ad implendas populi aures latum et sonans. clamor vocesque volgi, ex more adulandi, nimiae et falsae. quasi dictatorem Caesarem aut imperatorem Augustum prosequerentur, ita studiis votisque certabant; nec metu aut amore, sed ex libidine servitii, ut in familiis, privata cuique stimulatio et vile iam decus publicum. profectus Otho quietem urbis curasque imperii Salvio Titiano fratri permisit.

1. *galeri* a, b. — *ingenio et oratione uti* Bipontini. (V. *Othonem* suspectum Acidalio.) — 3. *et* ante *ad* om. a, b. — *populi aures* a, b, Guelf. Harl. Bodl. Ies. Agr. Puteol.: *aures* cum Reg. et Spir. B. — 7. *simulatio* a, b, Guelf. Harl. Bodl. Ies. Corb. Ut nos, Reg. Spir. Puteol. — 8. *tatiano* b. — *Cornelii Taciti liber XVII. explicit incipit XVIII.* a, b.

4, 57. Hist. 1, 50. 3, 79. 4, 52: *Titum - - orasse dicebatur.* Bipontini malebant *ingenio et oratione*, id quod et per se improbabile est neque necessarium, quoniam *ingenium* h. l. nihil nisi *facundiam* significare potest. — *populi aures*] Consentit iudicium Quintiliani 10, 1, 119: *vocis, quantam in nullo cognovi, felicitas, et pronuntiatio vel scenis suffectura, et decor, omnia denique ei, quae sunt extra, superfuerunt.* Nec vero abundat v. *populi* omissum adhuc a Bekkero, utpote quod significat doctos et intelligentes existimatores haud perinde eum esse admiratos, ac faciebat populus. — *latum*] *ausführlich, abondant.* Opponitur adstricta oratio. Cfr. Cic. Brut. 31. Haec quoque laus h. l. nescio quid ambigui habet: significat, propter verborum copiam auditores vel ex populo facile eius sententias assequi potuisse. Optimo sensu contra Plinius Epp. 1, 10: *Platonica sublimitas et latitudo.* — *libidine servitii*] perversa ad servitium propensione, *entraînement pour la servitude* Louandre. — *ut in familiis*] Populus serviendi studio eadem faciebat, quae in privatis aedibus familia servorum solet. Ern. Scilicet unus quisque exaggerata adulatione atque promptiore obedientia ceteros conservos vincere atque maiorem sibi apud herum favorem conciliare studet. — *profectus*] Suet. O. 8: *dies, quo cultores deum matris lamentari et plangere incipiunt. Dies* hic erat *sanguinis*, quo celebrabant Galli, Cybelae sacerdotes, memoriam Attidis pueri evirati, IX. Kal. April. (24. die Martii. Cfr. Trebell. Poll. Claud. 4.) «Quodsi Otho die XCV. imperii se interfecit, ut Suetonius prodit, quod imperium Tacito teste auspicatus est XVIII. Kal. Febr., consequens inter profectionem ex urbe eiusque mortem interlapsos esse dies XXVII., quibus gesta, quae describuntur libro sequente usque ad caput quinquagesimum.» Ryckius.

EXCURSUS I.

AD LIB. I. CAP. VI.

W. PFITZNER *allgemeine Geschichte der Kaiser-Legionen von August bis Hadrian in* Bergk *und* Caesar *Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft. 1846. I. S. 14.*

«*Wir könnten sogleich zu den Veränderungen des Galba übergehen, wenn nicht noch gegen eine Angabe des Dio Cassius, der man bisher unbedingt Glauben geschenkt, dem Nero die Aufrichtung der* legio classica, *bald* I. Adiutrix *genannt, zu vindiciren wäre. In den Ausgaben des Tacitus findet man über dieselbe die widersprechendsten Angaben. Schon Reimarus versuchte die Schwierigkeiten zu lösen, und mit so vielem Glück, dass wir auf dem Grunde, den er zu Dio C. 64, 3. Anm. 16. gelegt, ruhig weiter bauen können. Aus den bezüglichen Stellen* (D. C. 64, 3. Suet. Galb. 12. Plut. Galb. p. 1059. (C. 15.) Tac. Hist. 1, 6. 31. 37. 87.) *geht hervor, dass Nero viele Tausende von Schiffssoldaten und Ruder-*

rern bei der Bedrohung seines Thrones nach Rom versammelte. Aus diesen wurde die legio classica, *vollständig mit Fahnen und Adler ausgerüstet, gegründet. Die übrige grosse Masse war noch nicht geordnet, und wurde als Reserve zurückbehalten mit der Aussicht auf Legionendienst und Sold. Als Galba in Rom einzog, liess er die* legio classica *bestehen* (cfr. Tac. Hist. 1, 6: remanente ea, quam e classe Nero conscripserat. 31: legioni classicae diffidebat. — Legio classica nihil cunctata praetorianis adiungitur.) *Die übrige noch ungeordnete Masse sollte ihren Hoffnungen entsagen und zu dem niedrigeren Schiffsdienst zurückkehren. Die Getäuschten treten gegen einen solchen Befehl zusammen, werden aber von dem Sieger Galba bestraft.* Suet. Galb. 12. *Durch den Kampf an dem* pons Mulvius *und die darauf erfolgte Decimirung kamen gegen 7000 um. Diess hat Xiphil. 64, 3. irrthümlich auf die Praetorianer bezogen. Die Ueberlebenden wurden als Kriegsgefangene behandelt* (cfr. Tac. Hist. 1, 87: quod reliquos caesorum ad pontem Mulvium et saevitia Galbae in custodiam habitos.) *Sobald Otho sich gegen Galba erhob, traten sie sogleich nebst ihren früheren Commilitonen der* legio classica *zu dem neuen Kaiser über* (cfr. Tac. Hist. 1, 36: universa classiariorum legio). *In dem Kampfe gegen Vitellius zieht die* legio classica *unter Spurinna gegen Caecina* (Tac. Hist. 2, 11.). *Die übrigen* classiarii *werden in Fähnlein geordnet, ohne jedoch eine Legion zu bilden* (Tac. Hist. 1, 87. in numeros legionis composuerat). *Auch denjenigen, welche damals noch auf den Schiffen waren, wird Hoffnung auf ehrenvolleren Dienst gemacht* (facta et ceteris spe honoratioris in posterum militiae). *Eine grosse Masse der* classicorum *behält Otho bei sich* (Tac. Hist. 2, 11: ipsum Othonem comitabantur - - - classicorum ingens numerus). *Einige Fähnlein derselben sind bei der Schiffsexpedition gegen Gallia Narbonensis unter Suetonius Clemens* (Tac. Hist. 2, 12. 14.), *andere sind bei der eigentlichen* legio classica *unter Spurinna geblieben* (Tac. Hist. 2, 17. 22.). *Endlich kommt die* legio classica, *die Tacitus jetzt zum erstenmale* legio Adiutrix *nennt, zum Kampf mit der* legio XXI. Rapax *und ist begierig, sich ihrer Auszeichnung würdig zu zeigen* (Tac. Hist. 2, 43: non ante in aciem deducta, sed ferox et novi decoris avida). *Die Errichtung dieser* legio classica *oder* I. Adiutrix *hat Dio Cassius 55, 24. dem Galba zugeschrieben.*»

BURNOUFII EXCURSUS II.
AD LIBRI I. C. LXXXVI.

Liv. 43, 13: *Non sum nescius ab eadem negligentia, qua nihil deos portendere vulgo nunc credant neque nuntiari admodum nulla prodigia in publicum neque in annales referri. Ceterum et mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus et quaedam religio tenet, quae illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro indignis habere, quae in meos annales referam.* Quo loco allato ita pergit Burnouf: «*Voilà le véritable point de vue où doit se placer l'historien: ces phénomènes, tout faux qu'ils étaient, donnaient lieu à des actes de gouvernement; dès lors ils appartiennent à l'histoire. De plus, ils agitaient vivement l'imagination de la multitude, et une croyance chimérique devenait souvent la cause d'événemens trop réels. Enfin, dans l'histoire de l'esprit humain, les erreurs ne sont pas la partie la moins curieuse ni la moins instructive.*

His addemus, quae ad C. 89. excerpsit idem Burnouf: *Et quidquid utrinque virium est*] «*Quelle belle et grande image!*» *dit Ferlet*: «*les armées d'Othon et de Vitellius marchant pour se heurter dans les plaines de l'Italie; et derrière elles, l'Orient et l'Occident prêts, avec toutes leurs forces, comme deux champions redoutables, à entrer en lice pour la même querelle, si elle n'eût pas été vidée si promptement.*»

HISTORIARUM
LIBER SECUNDUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Titus ad Galbam missus, nuntio mortis eius accepto vertit iter. 2. Paphiae Veneris templum adit. 3. huius origo et deae cultus. 4. ibi futura edoctus, aucto animo ad patrem, qui bellum Iudaicum profligaverat, redit. 5. Vespasiani Mucianique ingenium ac mores diversi. hi duces positis odiis in medium consulunt. inde 6. 7. civilis belli occasio, intumescentibus Orientis legionibus. 8. 9. Falsi Neronis ludibrium, ab Asprenate compressum. 10. In urbe parvae res magnis motibus actae. Vibius Crispus Annium Faustum, delatorem fratris sui, pervertit.

11. Laeta Othoni principia belli. 12. miles eius in Alpinos saevit. 13. in Albium Intemelium iras vertit. egregium maternae pietatis exemplum. 14. imminet provinciae Narbonensi Othoniana classis. Vitelliani caesi. 15. nec Othonianis incruenta victoria. 16. Pecarium procuratorem, iuvare Vitellium Corsorum viribus parantem, insulani necant. 17. Vitellianorum res secundae in Italia. 18. 19. Spurinna Placentiam munit contra Vitellianos. 20. eam Caecina dum oppugnat, 21. amphitheatrum urbi proximum conflagrat. 22. obsidione soluta Cremonam Caecina petit, ubi 23. Othoniani prospere pugnant. vincentium inpetum reprimunt duces, inde suspecti fiunt suis. 24. Caecinae insidias in ipsum vertit Suetonius Paulinus, cuius 25. cunctatione Vitelliani servantur. 26. utrimque tumultuantur milites.

27. Valens in Italiam copias ducit. 28. 29. gravis in eius exercitu orta Batavorum seditio Alfeni Vari consilio composita. 30. iunctis armis, aemulatione suppressa, Caecina ac Valens Vitellium fovent, Othoni probra obiectant. eorum 31. Othonisque et Vitellii comparatio. Otho consultat de ratione belli. 32. Suetonius Paulinus moram suadet. 33. Titiani fratris et Proculi consilia praevalent. Otho cum valida manu Brixellum concedit. 34. Vitelliani transitum Padi simulant; 35. 36. quem prohibentes Othoniani caeduntur. 37. vanus rumor, pavore belli fastidiove utriusque principis pacis consilia inter exercitus fuisse agitata. 38. excursus de prioribus populi Romani civilibus bellis. 39. 40. Titianus et Proculus ad quartum a Bedriaco castra inperite promovent. ducibus dubiis rem in discrimen mitti Otho iubet. 41—43. Bedriacensis pugna. 44. Othonianorum fuga et adversus duces suos ira. 45. indutiae. victi cum victoribus, in lacrimas effusi, civilia bella detestantur. 46—49. Accepto cladis nuntio Otho, consilii certus, spretis amicorum militumque solatiis, seditionem compescit et in ferrum pectore incumbit. funus maturatum. ad rogum quidam militum se interficiunt. 50. Othonis aetas, origo, fama.

51. Novata luctu ac dolore militum seditio. 52—54. pars senatus Othonem secuta extremum discrimen adit. 55. Romae trepidationis nihil; spectantur ludi; audita Othonis morte Vitellio plauditur. 56. gravis Italiae victor exercitus. 57. Vitellius nuntium de victoria sua accipit, 58. simulque de transgressa in partes suas utraque Mauretania. 59. Blaesiverniles blanditias odiis pensat. 60. Othonianorum promptissimos centuriones interficit, duces absolvit. 61. Mariçci, inserere sese fortunae ausi, supplicium. 62. Vitellii gula, edicta. spretum Augusti Caesarisque praeconium. pulsi mathematici. equites arena prohibiti. 63. 64. Dolabellae caedes. Triariae licentia, Galeriae et Sextiliae modestia. 65. Cluvius absolvitur, Trebellius removetur. 66. Victae legiones crociunt. quartadecimanorum et Batavorum discordia. 67. praetorianorum honesta missio. sparguntur legiones. 68. luxuriam principis aemulatur exercitus. Ticini tumultus alio tumultu sedatus. Verginii periculum. 69. cohortes Batavorum in Germaniam remissae. amputati legionum auxiliorumque numeri, miles luxu corruptus. 70. Vitellius Bedriacenses campos laetus lustrat, propinquae sortis ignarus. 71. Neronis libidines aemulatur. consulatus partitur. 72. Falsus Scribonianus cruci suffixus.

73. Vitellius, ob adactum in verba eius Orientem superbus et vecors, Vespasiani ad nomen excitatur. 74. hic bellum armaque parat. 75—78. nutantem firmant Mucianus, legati alii, vatum responsa et Carmeli dei sacerdos. 79. 80. imperatorem salutant Aegyptus et Syria. 81. accedunt

ad partes eius reges Sohemus, Antiochus, Agrippa, regina Berenice. 82. belli consilia. Titus instat Iudaeae. Vespasianus claustra Aegypti obtinet. 83. 84. Mucianus cum exercitu praemissus nervum belli conquirit. 85. 86. Moesicae Pannonicaeque legiones, in partes transgressae, Dalmaticum militem trahunt. belli faces Antonius Primus, Cornelius Fuscus. 87. Vitellius, contemptior in dies, gravi urbem agmine petit, eamque 88. 89. patrata multa militum paganorumque caede, ut captam, ingressus 90. magnificam de semet ipso orationem promit. 91. humani divinique iuris expers, nonnulla tamen popularia usurpat. 92. munia imperii Caecina ac Valens obeunt. Vitellio auctoritatis nihil. 93. militis in urbe otium, libidines, morbi, mortes, 94. insolentia, paucitas. Vitellii inopia, prodigentia. duces Galliarum postulati ad supplicium. militiae ordo confusus. 95. natalis Vitellii ingenti paratu celebratus. inferiae Neroni factae. urbis miseria. 96. defectionis Flavianae rumores male coërcet Vitellius. 97. 98. excita tamen auxilia, sed necessitas dissimulata. 99. irrumpentibus hostibus Caecina ad bellum praemittitur; sed is 100. 101. cum Lucilio Basso classibusque Ravennate Misenensique proditionem componit, et ad partes Vespasiani transit.

Gesta haec sunt paucis mensibus anno eodem, consulibus iisdem et aliis suffectis, de quibus videsis 1, 77.

(1) Struebat iam fortuna in diversa parte terrarum initia causasque imperio, quod varia sorte laetum rei publicae aut atrox, ipsis principibus prosperum aut exitio fuit. Titus Vespasianus e Iudaea, incolumi adhuc Galba, missus a patre causam profectionis officium erga principem et maturam petendis honoribus iuventam ferebat. sed volgus fingendi avidum disperserat accitum in adoptionem. materia sermonibus senium et orbitas principis et intemperantia civitatis, donec unus eligatur, multos destinandi. augebat famam ipsius Titi ingenium quantaecunque fortunae capax, decor oris cum quadam maiestate, prosperae Vespasiani res, praesaga responsa, et inclinatis ad credendum animis, loco ominum etiam

2. *uarie ortum* a, b, *uari aborte* Vatic. Reg., *vane ortum aborte* Spir. Correxit Lipsius. — *rei.p.* a, b. — 3. *uel exitio* a, b, Spir. — *e*] *a* b. — 9. *capax decoris cum* a, b, Bud. Reg. Spir., *capax decori cum* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol., *capax decorus cum* Agr. Correxit Rhenanus. — *praesagia, responsa* malebat I. Fr. Gronovius.

1. *diversa*] opposita et longe distante, in Oriente scilicet. — *imperio*] Construe cum vv. *initia causasque* potius quam, ut fecere alii, cum v. *struebat*. — *varia sorte*] Egregia Lipsii coniectura firmatur C. 95: *misera civitas - - varia et pudenda sorte agebat*. 3, 80: *varia legatorum sors fuit*. — *prosperum*] Vespasianus et Titus boni imperatores et felices; Domitianus ex eadem domo crudelis et malo exitio affectus. Duebn. — *missus a patre*] Qua de re ita Hegesippus 4, 21: *Sententiam novi principis* (Galbae) *de bello Iudaico sciscitari Vespasiano consilium fuit, misitque Titum filium et regem Agrippam. Titus de Achaia revertit, comperto, quod Galba occisus; Agrippa Romam contendit.* Loci fons est apud Ioseph. B. I. 4, 29. Vespasiano autem suspectus erat Galbae, *quasi percussores sibi ex Hispania in Iudaeam summisisse opinato*. Suet. G. 23. Hinc Galbam sibi penitus conciliare volebat, misso ad eum filio. — *prosperae Vespasiani res*] «Ultima duo vv. non erant in MS. Bud. et in Guelf. a manu sec. addita sunt in margine. Unde Rhenanus volebat *prospere praesaga responsa*, plane ut est in Guelf. Sane alienae sunt Vespasiani patris res, cum de ipsius bonis agatur. Fortasse tantum *prosperae res* scripsit Tacitus.» Ern. Mirum profecto iudicium! Quidni vidit Tacitum hoc dicere voluisse «redundasse in filium patris gloriam»? — *praesaga responsa*] «Legendum *praesagia, responsa* diximus Obs. 2, 20.» Gron. Mihi multo concinnior atque efficacior videtur Codd. lectio. Refer autem ad fatidica oraculorum, vatum, (ut Flavii Iosephi), haruspicum responsa Vespasiano data, quae enumerat Suet. Vesp. 5. Splendor autem principatus, quem patri pollicebantur, illustrabat etiam filium. Alii referunt ad ea, quae de Tito narrantur C. 4,

fortuita. ubi Corinthi Achaiae urbe certos nuntios accepit de interitu Galbae, et aderant qui arma Vitellii bellumque affirmarent, anxius animo, paucis amicorum adhibitis, cuncta utrinque perlustrat. si pergeret in urbem, nullam officii gratiam in alterius honorem suscepti; ac se Vitellio sive Othoni obsidem fore. sin rediret, offensam haud dubiam victoris, sed incerta adhuc victoria et concedente in partes patre filium excusatum. sin Vespasianus rem publicam susciperet, obliviscendum offensarum de bello agitantibus. (2) his ac talibus inter spem metumque iactatum spes vicit. fuere qui accensum desiderio Berenices reginae vertisse iter crederent. neque abhorrebat a Berenice iuvenilis animus: sed gerendis rebus nullum ex eo impedimentum. laetam voluptatibus adolescentiam egit, suo quam patris imperio modestior. igitur oram Achaiae et Asiae ac laeva maris praevectus, Rhodum et Cyprum insulas, inde Syriam audentioribus spatiis petebat. atque illum cupido incessit adeundi visendique templum Paphiae Veneris, inclitum per indigenas advenasque. haud fuerit longum initia religionis, templi ritum, formam deae (neque enim alibi sic habe-

1. *fortuna* a, b cum ceteris. Correxit Grotius et Freinshemius. — 3. *si* (in versus fine) *in* a. — 5. *sed*] *et* a, b cum ceteris. Correxit Rhenanus. — 6. *incertam* a, b. — *uictoris* a, b. — *patriae* a, b. — 7. Habent *offensarum* a, b, non *infensarum*, Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Puteol. — 8. *spem et metumque* a. — 9. *fuerunt* a, b. — 9. *beronices* a, b. — 10. *beronice* a, b. Mutavit Lipsius. — 12. *moderatior* a, b. Agr. Walther. Ut nos, Guelf. Spir. Puteol. — 16. *situm* M. Correxit Dureau de Lamalle.

sed Paphii oraculi responsum ei demum in reversione ad patrem datum nemo nosse poterat tum, cum eius adventus in urbem ex‹pectabatur. — *fortuita*] «quorum alio tempore nemo rationem aut curam habuisset, tunc pro ominibus accipiebantur.» — *offensarum*] «non cogitandum esse de offensis, eas prorsus negligendas esse iis, qui ab ipso bello, longe maxima offensa, non abhorruissent.»

2. *iactatum spes vicit*] Adeo haesit in his Ernestius, ut proponeret, dubitanter tamen: *iactatur* vel *iactatus*. *Spes vicit*. Sed modo prope poëtico dictum est pro: *inter spem metumque cum iactaretur, tandem in eius animo spes vicit*. — *Berenices*] quae pulcherrima fuit proneptis Herodis Magni, neptis Aristobuli et Berenices, filia Agrippae maioris, soror Mariae, Drusillae et Agrippae minoris, ultimi Iudaeorum regis, incesti cum fratre commissi suspecta, nupta primum Herodi patruo, Chalcidis regi, deinde Polemoni II., regi Ponti et Ciliciae, amata a Tito Caesare, cuius causa bis Romam venit. Cfr. 2, 81. Suet. Tit. 7: *suspecta erat Titi libido, - - - propter insignem reginae Berenices amorem, cui etiam nuptias pollicitus ferebatur. - - Berenicen statim ab urbe dimisit* (ob populi indignationem), *invitus invitam*. Dio 66, 15. Ioseph. A. I. 18, 5, 4. 19, 5, 1. 20, 7, 3. Actt. App. 25, 13. 23. 26, 30. — *modestior*] ita in hoc loco prorsus dubio, ubi destituti sumus Mediceo unice sincero, praebent Guelf. Spir. Ego quoque pro Italorum glossemate habeo Florentinorum a, b, et Agr. *moderatior*. Ad rem cfr. Suet. Tit. 1. 7. Dio 66, 18. — *laeva maris*] loca Syriam Corintho petentibus ad laevam sita. Duebn. — *praevectus*] *praetervectus* Bud. Agr. Puteol. ex mero est gloss. Cfr. Ann. 2, 6: *Germaniam praevehitur*. Hist. 4, 71: *dum missilia hostium praevehuntur*. — *audentioribus spatiis*] Nimirum in mari aperto navigans, quae audacia esse videbatur veteribus, oram ut plurimum legentibus. Duebn. Hic prope poëtice loquitur, ut saepe; neque talia reprehendi aut mutari debent, quemadmodum Ritter volebat *patentioribus*; *κυρίως* Ann. 2, 78: *lato mari pergere in Syriam*. — *Paphiae*] Paphus, urbs Cypri insulae. — *neque enim alibi sic habetur*] deae simulacrum et forma. Ern.

[illegible] [illegible]ditorem templi regem Aërian vetus memo- [illegible] nomen id perhibent. fama recentior tradit a [illegible] deamque ipsam conceptam mari huc adpulsam. [illegible] haruspicum accitam, et Cilicem Tamiram intulisse; [illegible] familiae utriusque posteri caerimoniis praesiderent. [illegible] nullo regium genus peregrinam stirpem antecelleret, [illegible] scientia hospites cessere: tantum Cinyrades sacerdos [illegible], ut quisque vovit, sed mares deliguntur: certissima [illegible] fibris. sanguinem arae obfundere vetitum: precibus et [illegible] altaria adolentur, nec ullis imbribus, quamquam in aperto,

[illegible] M. Correxit Rhenanus ex Ann. 3, 62. — 2. *peribent* M. — 3. *adp.* M: [illegible] 3. — 4. *aruspi.* M. — *cilicem tamiram* M, non, ut narrant *cilicentem miram.* — [illegible] M. — 8. *vovitset mares* M. Correxit Pichena. — 9. *obf.* M: *off.* B. — [illegible] M.

3. *Aerian*] Cfr. Ann. 3, 62. — *Cinyra*] [illegible] et Pharnaces filius, auctore Hesychio; alii aliter. Antiquissima eius mentio apud Hom. Il. λ, 20., ubi thorax ab eo Agamemnoni in munus hospitale donatus memoratur: Πεύϑετο γὰρ Κύπρονδε μέγα κλέος, οὕνεκ' Ἀχαιοὶ Ἐς Τροίην νήεσσιν ἀναπλεύσεσϑαι ἔμελλον. Tum teste Plinio 7, 48: *Anacreon poëta Arganthonio Tartessiorum regi CL. tribuit annos, Cinyrae Cypriorum X. annis amplius*; Pindar. Pyth. 2, 15: Κελαδέοντι μὲν ἀμφὶ Κινύραν πολλάκις φᾶμαι Κυπρίων, τὸν ὁ χρυσοχαῖτα προφρόνως ἐφίλασ' Ἀπόλλων Ἱερέα κτίλον Ἀφροδίτας. Arnob. 5, 19: *Nec non et Cypriae Veneris abstrusa illa initia praeterimus* (sic Hildebr.), *quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse, in quibus sumentes ea certas stipes inferunt ut meretrici et referunt phallos propitii numinis signa donatos.* Athen. 10, 83. In posterioribus fabulis ex incesto cum Myrrha filia generat Adonin. Ovid. Met. 10, 300. — *deamque - - adpulsam*] unde Ἀναδυομένη dicta. Strabo p. 657. — *Cilicem Tamiram*] Cicero de Divin. 1, 2: *Cilices volatibus avium cantibusque ut certissimis signis declarari res futuras putant.* In templo sacrae columbae alebantur. Dubner. — *posteri*] Κινυράδαι (Schol. Pind. l. l.) et Ταμιράδαι (Hesych.) — *stirpem antecelleret*] aut Ann. 14, 55. et *praecellere aliquem* Ann. 2, 43., *praeminere aliquem* Ann. 3, 56. 12, 12. 33. 15, 34. Gr. προέχειν τινά, de quo v. Poppo ad Xenoph. Anab. 3, 2, 19.» Bach ad Ann. 2, 43. — *cessere*] decessere; eam scientiam Cinyradae sacerdoti concessere Tamiradae. Dubner. — *hostiae*] Hostiae non nisi extorum inspiciendorum causa mactatae, non ut in ara adolerentur. Ern. — *arae obfundere*] Meursius Cypr. 1, 16. perperam hic reprehendit Tacitum (quasi sibi ipsum contradicentem); intelligebat quippe *effundere* sanguinem sive immolare hostiam. At aliud est *obfundere* arae. Ern. — *igne puro*] taedis vel ture, sanguine non asperso. Virg. Aen. 7, 71: *Castis dum adolet altaria taedis*; et 1, 420: *Veneris Sabaeo ture calent arae sertisque recentibus Halant.* Oberl. — *altaria adolentur*] In singulari hac iunctura est: «precibus recitatis et ture cremato altaria afficiuntur religioso honore, quo dea ipsa colitur.» «Hoc loco refellitur correctio Harduini apud Plinium 2, 97: *Celebre fanum habet Veneris Paphos, in cuius quandam aram non impluit*; ubi ex *aram* facit *aream.*» (Sed cum Reg. I. II. Sillig edidit *aream*, *aram* habet Chifll.) «Oportet autem tectum templi apertum fuisse super aram illam, ut in eo, quod fuit in Thracia, in monte Zilmisso. Suet. Oct. 94.» Ern. — *in aperto*] Eustathius ad Odyss. ο, 362: Ἡ δ' ἄρα Κύπρον ἵκανε φιλομμειδὴς Ἀφροδίτη Ἐς Πάφον, ἔνϑα δέ οἱ τέμενος βωμός τε ϑυήεις· haec adnotat: Ὁ δὲ ῥηϑεὶς βωμὸς αἴϑριος προέκειτο οἷα εἰκός, καϑὰ καὶ ἄλλοι παρὰ τῷ ποιητῇ φαίνονται, περὶ οὓς ῥέζεσκον ὁδῖται. — *madescunt*] Hoc miraculum de aliis etiam locis tradebatur. Polyb. 16, 12: καταπεφήμισται δὲ καὶ πεπίστευται παρὰ μὲν τοῖς Βαργυλιήταις, διότι τὸ τῆς Κινδυάδος Ἀρτέμιδος ἄγαλμα, καίπερ ὂν ὑπαίϑριον, οὔτε νίφεται τὸ παράπαν οὔτε βρέχεται· παρὰ δὲ τοῖς Ἰασσεῦσι, τὸ τῆς

madescunt. simulacrum deae non effigie humana, continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metae modo exsurgens; et ratio in obscuro. (4) Titus spectata opulentia donisque regum, quaeque alia laetum antiquitatibus Graecorum genus incertae vetustati adfingit, de navigatione primum consuluit. postquam pandi viam et mare prosperum accepit, de se per ambages interrogat caesis compluribus hostiis. Sostratus (sacerdotis id nomen erat) ubi laeta et congruentia exta magnisque consultis adnuere deam videt, pauca in praesens et solita respondens, petito secreto futura aperit. Titus aucto animo ad patrem pervectus suspensis provinciarum et exercituum mentibus ingens rerum fiducia accessit.

2. *meta* M. — 4. *adf.* M: *aff.* B. — 6. *se perambales* M. — Habet nunc *sacerdotis* M, sed fortasse correctum ex *sacerdotii*. — 9. Habet *pervectus* M, non *provectus* Edd. ante Rhenanum.

Ἑστιάδος· καὶ ταῦτα τινὲς εἰρήκασι καὶ τῶν συγγραφέων. Ἐγὼ δὲ πρὸς τὰς τοιαύτας ἀποφάσεις τῶν ἱστοριογράφων οὐκ οἶδ' ὅπως παρ' ὅλην τὴν πραγματείαν ἐναντιούμενος καὶ δυσανασχετῶν διατελῶ κ. τ. λ. Ad talia magis poëtico sensu praeditus erat Tacitus. — *continuus*] quasi scripsisset: «sed est *orbis*, id est, conus continuus, nullis membris humanis distinctus, imprimis sine capite.» Cfr. Maximus Tyr. Diss. 8, 8: *Παφίοις ἡ μὲν Ἀφροδίτη τὰς τιμὰς ἔχει· τὸ δὲ ἄγαλμα οὐκ ἂν εἰκάσαις ἄλλῳ τῳ ἢ πυραμίδι λευκῇ, ἡ δὲ ὕλη ἀγνοεῖται.* Servius ad Aen. 1, 724: *Apud Cyprios Venus in modum umbilici vel, ut quidam volunt, metae colitur.* Prorsus autem similis erat Emesae *ἄγαλμα Ἐλαιαγαβάλου* sive Solis teste Herodiano 5, 3: *λίθος τίς ἐστι μέγιστος, κάτωθεν περιφερής, λήγων εἰς ὀξύτητα· κονοειδὲς αὐτῷ σχῆμα, μέλαινά τε ἡ χροιά. διιπετῆ τε αὐτὸν εἶναι σεμνολογοῦσιν.* Ea species exhibetur in nummis Paphi. Cfr. Vaillant in NN. Colon. I. p. 93. in nummo Drusi et *Pitture d'Ercolano* III. Tab. 52. — *ratio in obscuro*] «Eam tradit Clemens Alex. Protrept. 4, 47. Ed Sylb. p. 13., ubi et de aliis talibus deorum dearumque formis reperies. Scilicet tales figurae sunt indicio vetustatis ultimae, qua nondum exprimere didicerant ligno aut formas hominum aut animalium.» Ern. «Consuli merentur interpretes picturarum Herculanensium l. l., quorum alii conum symbolum amoris esse, alii ad phallum pertinere arbitrantur.» Oberl. Hoc vero videtur fuisse *βαιτύλιον διιπετές*, (*kegelförmiger Aërolith*); quamquam hac de re dubitare videtur Münter *antiquarische Abhandlungen. Kopenhagen* 1816. p. 280. Sed conferendus imprimis Guigniaut in disputatione de Venere Paphia, quam Burnouf inseruit interpretationi suae. Doleo eam nimis longam esse, quam ut eam repetere possim.

4. *antiquitatibus*] *ἀρχαιολογίᾳ*, antiquis *μύθοις* atque historiis referendis; intelligit praesertim *νεωκόρους*, aedituos illos, qui iter facientibus donaria templorum monstrabant, eorumque origines et causas enarrabant. — *per ambages*] «Hoc est, interrogat de fatis suis, quid sperare ipse posset; verum non plane, ne periculum inde sibi nasceretur, sed verbis ambiguis, quae tamen intelligere sacerdos posset. Hinc mox vocat *magna consulta*. Consuluit de imperio, an sibi fatis debeatur.» Ern. Cfr Suet. Tit. 5: *adito Paphiae Veneris oraculo, dum de navigatione consulit, etiam de imperii spe confirmatus est.* — *ad patrem*] qui tunc Caesareae in Iudaea versabatur. — *fiducia*] Recte pro nominat. habuerunt Freinshemius atque Gronovius, et hic quidem afferens ex Iustin. 11, 4: *qui, ex continenti ad Darium profecti, non mediocre momentum Persarum viribus accessere;* et 13, 6: *ubi et Olympias esset mater Alexandri, non mediocre momentum partium.* «Titus ipse, qui, credo, spes ex oraculo conceptas non penitus occultabat, valde auxit militum praesertim fiduciam.» Cfr. C. 5: *praecipua concordiae fides Titus.* C. 23: *acerrima seditionum incitamenta interfectores Galbae.* 4, 85: *praecipua victoriae fides dux hostium.* Ovid. Trist. 5, 6, 1: *Tu quoque nostrarum*

Profligaverat bellum Iudaicum Vespasianus, obpugnatione Hierosolymorum reliqua, duro magis et arduo opere ob ingenium montis et pervicaciam superstitionis, quam quo satis virium obsessis ad tolerandas necessitates superesset. tres, ut supra memoravimus, ipsi Vespasiano legiones erant, exercitae bello: quattuor Mucianus obtinebat in pace; sed aemulatio et proximi exercitus gloria depulerat segnitiam, quantumque illis roboris discrimina et labor, tantum his vigoris addiderat integra quies et inexperti belli † labor. auxilia utrique cohortium alarumque, et classes regesque, ac nomen dispari fama celebre. (5) Vespasianus acer militiae, anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio ac, si res posceret, manu hostibus obniti, cibo fortuito, veste habituque vix a gregario milite discrepans; prorsus, si avaritia abesset, antiquis ducibus par. Mucianum e contrario magnificentia et opes et cuncta privatum modum supergressa extollebant; aptior sermone, dispositu provisuque civilium rerum peritus: egregium principatus temperamentum, si demptis utriusque vitiis solae virtutes miscerentur. ceterum hic Syriae, ille Iudaeae praepositus, vicinis provinciarum administrationibus, invidia discordes,

1. *iudeicum* M. — *obp.* M: *opp.* B. — 2. Habet *montis* M, non *mentis* Bud. Reg. Corb. Spir., neque *gentis* Puteol. Edd. ante Pichenam. — 5. *obti* (in versus fine) *bat* M. — 6. *emul.* M. — 8. *labor*] *ardor* malebat Rhenanus, recepit Duebner: *calor* Ritter. Malim *amor*. Virg. Aen. 12, 282: *Sic omnes amor unus habet decernere ferro.* Mox C. 19: *parendi amor.* — 11. *uix aggregario* M. — 14. *sermone* M: *sermoni cum* Bipontinis B. — 16. *utriusque* M. — *illae iudeas* M.

quondam fiducia rerum. (Minus recte Pichenae et Lipsio videbatur ablat., ut etiam Louandre: *il arriva puissant par la confiance dans le succès.*) — *Profligaverat*] prope ad finem perduxerat, ut Cic. ad Fam. 12, 30: *profligatum bellum ac prope sublatum.* Augustus in Mon. Ancyrano: *COEPTA. PROFLIGATAQVE. OPERA. A. PATRE. MEO. PERFECI.* Liv. 21, 40: *bellum - - commissum ac profligatum conficere.* Florus 2, 15: *si quis trium temporum momenta consideret, primo commissum bellum, profligatum secundo, tertio vero confectum est.* Auson. Mosella 425: *Haec profligati venit modo laurea belli; Mox alias aliasque feret.* — *ingenium montis*] Numero singulari complectitur quattuor colles, in quibus sita Hierosolyma, minores duos, Acra et Bezetha, maiores, Zion et Moria. Cfr. 5, 11.; dictum autem, ut Ann. 6, 41: *locorum ingenium.* Plin. 14, 1: *ingenium soli.* Suo vero ex more iungit *concretum*, quod dicunt, situm arduum urbis, et *abstractum*, *pervicaciam superstitionis* Iudaicae. — *memoravimus*] 1, 10. Erant legiones V. Maced., X. fretensis, XV. Apoll. — *quattuor*] leg. III. Gall., IV. Scyth., VI. ferr., XII. fulm. — *Mucianus*] Multa huius mentio apud Plinium, qui 12, 1, 5. Licinium ei nomen addit et titulum fere ter consulis: *Licinius Mucianus ter consul et nuper Lyciae provinciae legatus*; et saepe alibi, ostenditque doctum et alterum velut Maecenatem. LIPS. — *belli labor*] Mihi quoque intolerabilis videtur haec repetitio v. *labor* atque insuper praeposterum praebet ὀξύμωρον. Itaque legendum vel *ardor* vel *amor*; et haec quidem foret imitatio Virgiliana, quales amat Tacitus. Neque vero in altera utra hac lectione supervacaneum est v. *inexperti*, uti opinabatur Walther; immo propter hoc ipsum, quod bellum nondum experti erant, bellare cupiebant. Ceterum ad suam suspicionem *calor* Ritter advocare poterat vel ex Forcellino Stat. Achill. 2, 206: *subita arma calorque Martius.* Lucan. 2, 324: *iuvenisque calorem Excitat in nimios belli civilis amorem.* — *regesque*] Antiochus Cilix, Agrippa rex Iudaeorum, Sohaemus rex Sophenes. Cfr. Hist. 5, 1. Ioseph. B. Iud. 3, 4, 2.

exitu demum Neronis positis odiis in medium consuluere, primum per amicos: dein praecipua concordiae fides Titus prava certamina communi utilitate aboleverat, natura atque arte compositus alliciendis etiam Muciani moribus. tribuni centurionesque et volgus militum industria, licentia, per virtutes, per voluptates, ut cuique ingenium, adsciscebantur. (6) antequam Titus adventaret, sacramentum Othonis acceperat uterque exercitus, praecipitibus, ut adsolet, nuntiis, et tarda mole civilis belli, quod longa concordia quietus Oriens tunc primum parabat. namque olim validissima inter se civium arma in Italia Galliave viribus Occidentis coepta; et Pompeio, Cassio, Bruto, Antonio, quos omnes trans mare secutum est civile bellum, haud prosperi exitus fuerant; auditique saepius in Syria Iudaeaque Caesares quam inspecti. nulla seditio legionum; tantum adversus Parthos minae, vario eventu. et proximo civili bello turbatis aliis inconcussa ibi pax; dein fides erga Galbam. mox, ut Othonem ac Vitellium scelestis armis res Romanas raptum ire volgatum est, ne penes ceteros imperii praemia, penes ipsos tantum servitii necessitas esset, fremere miles et vires suas circumspicere. septem legiones statim et cum ingentibus auxiliis Syria Iudaeaque; inde continua Aegyptus duaeque legiones, hinc Cappadocia Pontusque et quicquid castrorum Armeniis praetenditur. Asia et

1. *exitū* M. — 3. *all.* M: *adl.* B. — *mociani* M. — 7. *precibus* M. Correxit Beroaldus. — *ads.* M: *ass.* B. — 8. *nanquae* M. — 9. *caepta* M. — 11. *aditique* M. — 15. *paenes caeteros* - - *paenes* M. — 19. *quicquit* M. — *asya* M.

5. *cibo fortuito*] obvio, facile parabili, *τῷ τυχόντι*. — *aptior sermone*] «Hodie cum Bipontinis scribunt *aptior sermoni*. Nam adfirmant voc. *aptior* dandi casum requirere. At Tacitus non in eo est, ut dicat, ad quam rem Mucianus, sed qua in re aptior fuerit. Sic C. 86. Antonius dicitur *sermone promptus*, quamquam Ann. 1, 48: *seditioni promptum* legimus. Nimirum, qui *sermone promptus*, is *prompto* est *sermone*. Sic *aptior sermone* idem est qui *aptiore sermone*, ut scripserunt Corb. et Spir.» Walth. Ceterum hoc significat: homines maluisse sermocinari cum Muciano, quippe qui facilior fuerit et comitate sese commendarit, cum Vespasianus asperior esset atque morosior. — *dispositu provisuque civilium rerum*] Cum Savilio haec sane coniungenda, nequaquam separanda cum Gronovio, qui opinabatur vv. *civilium rerum* non pertinere ad v. *dispositu*, ut significet Tacitus «Mucianum elegantiorem fuisse in dispositione et ordine omnium, quae ageret circaque haberet.» Quin immo hoc vult, Vespasianum fuisse virum militarem antiquis ducibus prope aequiparandum, Mucianum insignem *πολιτικόν*. Ceterum his de Muciano adde supra dicta 1, 10.

6. *tarda mole*] «et tarde dumtaxat nec sine multa circumspectione suscipiebat Oriens civile bellum.» — *quam inspecti*] Quippe nullus ibi fuerat post Caesarem Germanicum. — *vario eventu*] Respice ad Ann. 15, 24. 27. Sic non opus Acidalii *vano*. Oberl. — *circumspicere*] «Id est, intellectis viribus suis arrogantiam, saltem fiduciam sumere.» Ern. — *duaeque legiones*] «Paullo aliter hoc olim. Nam C. Caesar, Aegypto devicta, tres in ea legiones reliquit. Auctor Suetonius in Iul. 76. Augustus eum numerum retinuit, immo et Tiberius: sub quo Strabo sane vixit, et haec scripsit L. 17. p. 797: *Ἔστι δὲ* (in Aegypto) *τρία τάγματα, ὧν τὸ ἓν κατὰ τὴν πόλιν ἵδρυται, τἄλλα δ' ἐν τῇ χώρᾳ*. Sed Tiberius tamen non in longum. Anno enim imperii eius nono Tacitus clare duas tantum legiones Aegypto adtribuit; Ann. 4, 5: *Cetera Africae per duas legiones parique numero Aegyptus*. Observa ergo obiter, paullo certius de Strabonis scriptione, quam vides eum desiisse ante hunc nonum Ti-

ceterae provinciae nec virorum inopes et pecuniae opulentae. quantum insularum mari cingitur, et parando interim bello secundum tutumque ipsum mare. (7) non fallebat duces impetus militum: sed bellantibus aliis placuit exspectari belli exitum. victores victosque nunquam solida fide coalescere. nec referre, Vitellium an Othonem superstitem fortuna faceret. rebus secundis etiam egregios duces insolescere: discordiam his, ignaviam, luxuriem; et suismet vitiis alterum bello, alterum victoria periturum. igitur arma in occasionem distulere Vespasianus Mucianusque nuper, ceteri olim mixtis consiliis; optimus quisque amore rei publicae: multos dulcedo praedarum stimulabat, alios ambiguae domi res. ita boni malique causis diversis, studio pari, bellum omnes cupiebant.

(8) Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterritae velut Nero adventaret, vario super exitu eius rumore, eoque pluribus vivere eum fingentibus credentibusque. ceterorum casus conatusque in contextu operis dicemus: tunc servus e Ponto sive, ut alii tradidere, libertinus ex Italia, citharae et cantus peritus, unde illi super similitudinem oris propior ad fallendum fides, adiunctis desertoribus quos inopia vagos ingentibus promissis corruperat, mare ingreditur; ac vi tempestatum Cythnum insulam detrusus et militum quosdam ex Oriente commeantium adscivit vel abnuentes interfici iussit, et spoliatis negotiatoribus mancipiorum valentissimum quemque armavit. centurionemque Sisennam, dextras, concordiae insignia, Syriaci exercitus nomine ad praetorianos ferentem, variis artibus adgressus est, donec Sisenna, clam relicta insula, trepidus et vim metuens

2. *belli* M. — 4. *exp.* M. — *bellū cū hi* vel *hn* M. Correxit Pichena. — *nūquam* M. — *solidā* M. — 7. *luxuriae* M. — 9. *RP.* — 12. *asya* M. — *exterrite* M. — *uelud* M. — 16. *cytharas* M. — *similitudine moris* M. — 21. *quenque* M.

beriani imperii annum. Addo etiam Hegesippum de duabus his legionibus adsentiri Tacito 4, 26: *Esse etiam illic duos ordines militarium virorum, quos sibi adiungere Vespasianus properaverit.* Lips. Erant in Aegypto legio III. Cyrenaica et XXII. Primigenia. — *secundum*] per se opportunum ad celerius transvehendos et milites et belli instrumenta; absurda erat lectio Harl. Bodl. Ien. Guelf. Puteol. *seclusum* ab Othonianis coeptis, defensa tamen ab Acidalio et Frehero. — *tutum*] ab hoste, ita, ut mari opprimi aut invadi Vespasianus non posset; quia adversarii classem non habebant.

7. *nuper, ceteri olim*] Sensus: Vespasianum et Mucianus nuper (Titi opera) consilia de invadendo imperio consociasse; ceteris, Tito, tribunis aliisque fidis ministris rem illam multo ante agitatam.» Cfr. C. 5. Ern. (*Ceteros* Lipsius recte intelligit amicos et familiares Vespasiani, qui iam dudum ominabantur fore, ut Vespasianus imperium acciperet. Cfr. 1, 10. 50. Suet. Vesp. 5. Bach. Sed. vv. *mixtis consiliis* sic haud satis respiciuntur, quae manifesto significant et Vespasiani et Muciani amicos aeque eo propendisse, ut Vespasianus ad principatum perveniret.) — *ambiguae domi res*] aes alienum, fides decocta, conscientiae facinorum. Cfr. 1, 88. Ern.

8. *velut Nero*] Nomen nemo prodidit; de alio Pseudonerone cfr. Suet. Ner. 57., qui e tenebris emersit Domitiano cos. XIV. a. u. c. 841. Fuit et medius quidam sub Tito, homo Asianus, nomine Terentius Maximus, de quo v. Zonaram p. 578. C. Dio Chrysost. Orat. 21. p. 314. Ed. Emperii: *Νερωνά γε καὶ νῦν ἔτι πάντες ἐπιθυμοῦσι ζῆν· οἱ δὲ πλεῖστοι καὶ οἴονται, καίπερ τρόπον τινὰ οὐχ ἅπαξ*

aufugeret. inde late terror, multis ad celebritatem nominis erectis rerum novarum cupidine et odio praesentium. gliscentem in dies famam fors discussit. (9) Galatiam ac Pamphyliam provincias Calpurnio Asprenati regendas Galba permiserat. datae e classe Misenensi duae triremes ad prosequendum, cum quibus Cythnum insulam tenuit. nec defuere qui trierarchos nomine Neronis accirent. is in maestitiam compositus et fidem suorum quondam militum invocans, ut eum in Syria aut Aegypto sisterent, orabat. trierarchi nutantes, seu dolo, adloquendos sibi milites et paratis omnium animis reversuros firmaverunt. sed Asprenati cuncta ex fide nuntiata; cuius cohortatione expugnata navis et interfectus quisquis ille erat. corpus, insigne oculis comaque et torvitate vultus, in Asiam atque inde Romam pervectum est.

(10) In civitate discordi et ob crebras principum mutationes inter libertatem ac licentiam incerta parvae quoque res magnis motibus agebantur. Vibius Crispus, pecunia potentia ingenio inter claros magis quam inter bonos, Annium Faustum equestris ordinis, qui temporibus Neronis delationes factitaverat, ad cognitionem senatus vocabat. nam recens, Galbae principatu, censuerant patres ut accusatorum causae noscerentur. id senatus consultum varie iactatum et, prout potens vel inops reus inciderat, infirmum aut validum retinebatur. ad hoc terroris et propria vi Crispus

1. *afugeret* M. — *multi* M. — *celebri* (in versus fine) *tem* M. — 3. *galitiam* M. — 4. *premiserat* cum lin. transv. in litt. *p (perremiserat)* M, non, ut narratur, *per se miserat.* — *misensi* M. — Habet *ad prosequendum, cum quibus* M, non *ad prosequendum eum, quibus* cum Agr. Spir. Puteol. Ruperti. — 5. *scithinum* M. — *trierchos* M. — 6. *mest.* M. — 7. *syriā aut egypto* M. — 8. *trierarchis* M. — 9. *asprenatis* M. — 10. *quisque* M. — 11. *vultus* M: *voltus* B. — *asyam* M. — 13. *ob*] *hoc* M. — *crbras* M. — 15. *scrispus* M. — 17. *cognationem* M. — 18. *principatū* M. — 19. *uariae* M. — 20. *retinebat* M. Corr. Rhenan. — *hunc* M. Corr. idem. (*retinebat adhuc terroris : et propria vi* Walther et Bach parum probabiliter; nec magis placet Doederl. coni. *at tunc terroris*, genitivum iungi iubentis cum v. *vi.*)

αὐτοῦ τεθνηκότος, ἀλλὰ πολλάκις, μετὰ τῶν σφόδρα οἰηθέντων αὐτὸν ζῆν. Inter Christianos etiam *multorum opinione receptum erat, ipsum* (Neronem) *Antichristum venturum,* ut ait Sulpicius Sev. 2. p. 367. Ed. Hornii, collato Lactantio de Mort. Persecut. 2., quam opinionem manasse statuunt recentiores interpretes ex Apocalypsi Ioannis apostoli sive Ioannis presbyteri sive Ioannis Marci sive alius denique C. 13, 11. seqq. de belua bicorni, «cuius numerus, inquit, est hominis numerus et quidem DCLXVI.» (Cfr. Casaub. ad Suet. l. l. Reimarum ad Dionem 64, 9.) — *in contextu operis*] qui periit. — *propior ad fallendum fides*] «quia perite psallebat atque canebat, ut Nero, eo facilius fallere homines poterat;» clarissima sententia, quam nescio cur obscuravit Doederlein distinguendo: *unde illi super similitudinem oris propior, ad fallendum fides.* — *Cythnum*] inter Cycladas meridiem versus sub Ceo insula; hodie *Thermia*, aliis *Calchi.* — *dextras*] Cfr. 1, 54.

9. *trierarchi nutantes seu dolo*] Sic sane melius correctus est Med. error *trierarchis* quam ab Ernestio *trierarchi seu n.* et a Bachio *trierarchi sive nutantes*; etenim simplex *seu* prorsus est ex Taciti genere dicendi, ut Ann. 1, 6: *ficta seu vera promeret.* 5, 4: *fatali quodam modo - -, seu prava sollertia.*

10. *Vibius Crispus*] De quo sunt memorabiles versus Iuvenalis 4, 81: *Venit et Crispi iucunda senectus, Cuius erant mores, qualis facundia, mite Ingenium* cet. — *delationes factitaverat*] Sic Cic. Brut. 34: *qui - - accusationem factitaverit.* Gron. — *varie iactatum*] quod non eandem semper vim habuerat, modo parum, modo multum valuerat, ut mox ipse explicat. Ern. (*diversement exécuté* Louandre.) — *ad hoc*

rern bei der Bedrohung seines Thrones nach Rom versammelte. Aus diesen wurde die legio classica, *vollständig mit Fahnen und Adler ausgerüstet, gegründet. Die übrige grosse Masse war noch nicht geordnet, und wurde als Reserve zurückbehalten mit der Aussicht auf Legionsdienst und Sold. Als Galba in Rom einzog, liess er die* legio classica *bestehen* (cfr. Tac. Hist. 1, 6: remanente ea, quam e classe Nero conscripserat. 31: legioni classicae diffidebat. — Legio classica nihil cunctata praetorianis adiungitur.) *Die übrige noch ungeordnete Masse sollte ihren Hoffnungen entsagen und zu dem niedrigeren Schiffsdienst zurückkehren. Die Getäuschten treten gegen einen solchen Befehl zusammen, werden aber von dem Sieger Galba bestraft.* Suet. Galb. 12. *Durch den Kampf an dem* pons Mulvius *und die darauf erfolgte Decimirung kamen gegen 7000 um. Diess hat Xiphil. 64, 3. irrthümlich auf die Praetorianer bezogen. Die Ueberlebenden wurden als Kriegsgefangene behandelt* (cfr. Tac. Hist. 1, 87: quod reliquos caesorum ad pontem Mulvium et saevitia Galbae in custodiam habitos.) *Sobald Otho sich gegen Galba erhob, traten sie sogleich nebst ihren früheren Commilitonen der* legio classica *zu dem neuen Kaiser über* (cfr. Tac. Hist. 1, 36: universa classiariorum legio). *In dem Kampfe gegen Vitellius zieht die* legio classica *unter Spurinna gegen Caecina* (Tac. Hist. 2, 11.). *Die übrigen* classiarii *werden in Fähnlein geordnet, ohne jedoch eine Legion zu bilden* (Tac. Hist. 1, 87. in numeros legionis composuerat). *Auch denjenigen, welche damals noch auf den Schiffen waren, wird Hoffnung auf ehrenvolleren Dienst gemacht* (facta et ceteris spe honoratioris in posterum militiae). *Eine grosse Masse der* classicorum *behält Otho bei sich* (Tac. Hist. 2, 11: ipsum Othonem comitabantur - - - classicorum ingens numerus). *Einige Fähnlein derselben sind bei der Schiffsexpedition gegen Gallia Narbonensis unter Suetonius Clemens* (Tac. Hist. 2, 12. 14.), *andere sind bei der eigentlichen* legio classica *unter Spurinna geblieben* (Tac. Hist. 2, 17. 22.). *Endlich kommt die* legio classica, *die Tacitus jetzt zum erstenmale* legio Adiutrix *nennt, zum Kampf mit der* legio XXI. Rapax *und ist begierig, sich ihrer Auszeichnung würdig zu zeigen* (Tac. Hist. 2, 43: non ante in aciem deducta, sed ferox et novi decoris avida). *Die Errichtung dieser* legio classica *oder* I. Adiutrix *hat Dio Cassius 55, 24. dem Galba zugeschrieben.»*

BURNOUFII EXCURSUS II.

AD LIBRI I. C. LXXXVI.

Liv. 43, 13: *Non sum nescius ab eadem negligentia, qua nihil deos portendere vulgo nunc credant neque nuntiari admodum nulla prodigia in publicum neque in annales referri. Ceterum et mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus et quaedam religio tenet, quae illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro indignis habere, quae in meos annales referam.* Quo loco allato ita pergit Burnouf: «*Voilà le véritable point de vue où doit se placer l'historien: ces phénomènes, tout faux qu'ils étaient, donnaient lieu à des actes de gouvernement; dès lors ils appartiennent à l'histoire. De plus, ils agitaient vivement l'imagination de la multitude, et une croyance chimérique devenait souvent la cause d'événemens trop réels. Enfin, dans l'histoire de l'esprit humain, les erreurs ne sont pas la partie la moins curieuse ni la moins instructive.*

His addemus, quae ad C. 89. excerpsit idem Burnouf: *Et quidquid utrinque virium est*] «*Quelle belle et grande image!*» *dit Ferlet:* «*les armées d'Othon et de Vitellius marchant pour se heurter dans les plaines de l'Italie; et derrière elles, l'Orient et l'Occident prêts, avec toutes leurs forces, comme deux champions redoutables, à entrer en lice pour la même querelle, si elle n'eût pas été vidée si promptement.*»

HISTORIARUM
LIBER SECUNDUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Titus ad Galbam missus, nuntio mortis eius accepto vertit iter. 2. Paphiae Veneris templum adit. 3. huius origo et deae cultus. 4. ibi futura edoctus, aucto animo ad patrem, qui bellum Iudaicum profligaverat, redit. 5. Vespasiani Mucianique ingenium ac mores diversi. hi duces positis odiis in medium consulunt. inde 6. 7. civilis belli occasio, intumescentibus Orientis legionibus. 8. 9. Falsi Neronis ludibrium, ab Asprenate compressum. 10. In urbe parvae res magnis motibus actae. Vibius Crispus Annium Faustum, delatorem fratris sui, pervertit.

11. Laeta Othoni principia belli. 12. miles eius in Alpinos saevit. 13. in Albium Intemelium iras vertit. egregium maternae pietatis exemplum. 14. imminet provinciae Narbonensi Othoniana classis. Vitelliani caesi. 15. nec Othonianis incruenta victoria. 16. Pecarium procuratorem, iuvare Vitellium Corsorum viribus parantem, insulani necant. 17. Vitellianorum res secundae in Italia. 18. 19. Spurinna Placentiam munit contra Vitellianos. 20. eam Caecina dum oppugnat, 21. amphitheatrum urbi proximum conflagrat. 22. obsidione soluta Cremonam Caecina petit, ubi 23. Othoniani prospere pugnant. vincentium inpetum reprimunt duces, inde suspecti fiunt suis. 24. Caecinae insidias in ipsum vertit Suetonius Paulinus, cuius 25. cunctatione Vitelliani servantur. 26. utrimque tumultuantur milites.

27. Valens in Italiam copias ducit. 28. 29. gravis in eius exercitu orta Batavorum seditio Alfeni Vari consilio composita. 30. iunctis armis, aemulatione suppressa, Caecina ac Valens Vitellium fovent, Othoni probra obiectant. eorum 31. Othonisque et Vitellii comparatio. Otho consultat de ratione belli. 32. Suetonius Paulinus moram suadet. 33. Titiani fratris et Proculi consilia praevalent. Otho cum valida manu Brixellum concedit. 34. Vitelliani transitum Padi simulant; 35. 36. quem prohibentes Othoniani caeduntur. 37. vanus rumor, pavore belli fastidiove utriusque principis pacis consilia inter exercitus fuisse agitata. 38. excursus de prioribus populi Romani civilibus bellis. 39. 40. Titianus et Proculus ad quartum a Bedriaco castra inperite promovent. ducibus dubiis rem in discrimen mitti Otho iubet. 41—43. Bedriacensis pugna. 44. Othonianorum fuga et adversus duces suos ira. 45. indutiae. victi cum victoribus, in lacrimas effusi, civilia bella detestantur. 46—49. Accepto cladis nuntio Otho, consilii certus, spretis amicorum militumque solatiis, seditionem compescit et in ferrum pectore incumbit. funus maturatum. ad rogum quidam militum se interficiunt. 50. Othonis aetas, origo, fama.

51. Novata luctu ac dolore militum seditio. 52—54. pars senatus Othonem secuta extremum discrimen adit. 55. Romae trepidationis nihil; spectantur ludi; audita Othonis morte Vitellio plauditur. 56. gravis Italiae victor exercitus. 57. Vitellius nuntium de victoria sua accipit, 58. simulque de transgressa in partes suas utraque Mauretania. 59. Blaesi verniles blanditias odiis pensat. 60. Othonianorum promptissimos centuriones interficit, duces absolvit. 61. Maricci, inserere sese fortunae ausi, supplicium. 62. Vitellii gula, edicta. spretum Augusti Caesarisque praeconium. pulsi mathematici. equites arena prohibiti. 63. 64. Dolabellae caedes. Triariae licentia, Galeriae et Sextiliae modestia. 65. Cluvius absolvitur, Trebellius removetur. 66. Victae legiones500 ferociunt. quartadecimanorum et Batavorum discordia. 67. praetorianorum honesta missio. sparguntur legiones. 68. luxuriam principis aemulatur exercitus. Ticini tumultus alio tumultu sedatus. Verginii periculum. 69. cohortes Batavorum in Germaniam remissae. amputati legionum auxiliorumque numeri, miles luxu corruptus. 70. Vitellius Bedriacenses campos laetus lustrat, propinquae sortis ignarus. 71. Neronis libidines aemulatur. consulatus partitur. 72. Falsus Scribonianus cruci suffixus.

73. Vitellius, ob adactum in verba eius Orientem superbus et vecors, Vespasiani ad nomen excitatur. 74. hic bellum armaque parat. 75—78. nutantem firmant Mucianus, legati alii, vatum responsa et Carmeli dei sacerdos. 79. 80. imperatorem salutant Aegyptus et Syria. 81. accedunt

ad partes eius reges Sohemus, Antiochus, Agrippa, regina Berenice. 82. belli consilia. Titus instat Iudaeae. Vespasianus claustra Aegypti obtinet. 83. 84. Mucianus cum exercitu praemissus nervum belli conquirit. 85. 86. Moesicae Pannonicaeque legiones, in partes transgressae, Dalmaticum militem trahunt. belli faces Antonius Primus, Cornelius Fuscus. 87. Vitellius, contemptior in dies, gravi urbem agmine petit, eamque 88. 89. patrata multa militum paganorumque caede, ut captam, ingressus 90. magnificam de semet ipso orationem promit. 91. humani divinique iuris expers, nonnulla tamen popularia usurpat. 92. munia imperii Caecina ac Valens obeunt. Vitellio auctoritatis nihil. 93. militis in urbe otium, libidines, morbi, mortes, 94. insolentia, paucitas. Vitellii inopia, prodigentia. duces Galliarum postulati ad supplicium. militiae ordo confusus. 95. natalis Vitellii ingenti paratu celebratus. inferiae Neroni factae. urbis miseria. 96. defectionis Flavianae rumores male coërcet Vitellius. 97. 98. excita tamen auxilia, sed necessitas dissimulata. 99. inrumpentibus hostibus Caecina ad bellum praemittitur; sed is 100. 101. cum Lucilio Basso classibusque Ravennate Misenensique proditionem componit, et ad partes Vespasiani transit.

Gesta haec sunt paucis mensibus anno eodem, consulibus iisdem et aliis suffectis, de quibus videsis 1, 77.

(1) Struebat iam fortuna in diversa parte terrarum initia causasque imperio, quod varia sorte laetum rei publicae aut atrox, ipsis principibus prosperum aut exitio fuit. Titus Vespasianus e Iudaea, incolumi adhuc Galba, missus a patre causam profectionis officium erga principem et maturam petendis honoribus iuventam ferebat. sed volgus fingendi avidum disperserat accitum in adoptionem. materia sermonibus senium et orbitas principis et intemperantia civitatis, donec unus eligatur, multos destinandi. augebat famam ipsius Titi ingenium quantaecunque fortunae capax, decor oris cum quadam maiestate, prosperae Vespasiani res, praesaga responsa, et inclinatis ad credendum animis, loco ominum etiam

2. *uarie ortum* a, b, *uari aborte* Vatic. Reg., *vane ortum aborte* Spir. Correxit Lipsius. — *rei.p.* a, b. — 3. *uel exitio* a, b, Spir. — *e*] *a* b. — 9. *capax decoris cum* a, b, Bud. Reg. Spir., *capax decori cum* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol., *capax decorus cum* Agr. Correxit Rhenanus. — *praesagia, responsa* malebat I. Fr. Gronovius.

1. *diversa*] opposita et longe distanta, in Oriente scilicet. — *imperio*] Construe cum vv. *initia causasque* potius quam, ut fecere alii, cum v. *struebat*. — *varia sorte*] Egregia Lipsii coniectura firmatur C. 95: *misera civitas - - varia et pudenda sorte agebat*. 3, 80: *varia legatorum sors fuit*. — *prosperum*] Vespasianus et Titus boni imperatores et felices; Domitianus ex eadem domo crudelis et malo exitio affectus. Dübn. — *missus a patre*] Qua de re ita Hegesippus 4, 21: *Sententiam novi principis* (Galbae) *de bello Iudaico sciscitari Vespasiano consilium fuit, misitque Titum filium et regem Agrippam. Titus de Achaia revertit, comperto, quod Galba occisus; Agrippa Romam contendit.* Loci fons est apud Ioseph. B. I. 4, 29. Vespasiano autem suspectus erat Galba, *quasi percussores sibi ex Hispania in Iudaeam summisisset opinato*. Suet. G. 23. Hinc Galbam sibi penitus conciliare volebat, misso ad eum filio. — *prosperae Vespasiani res*] «Ultima duo vv. non erant in MS. Bud. et in Guelf. a manu sec. addita sunt in margine. Unde Rhenanus volebat *prospere praesaga responsa*, plane ut est in Guelf. Sane alienae sunt Vespasiani patris res, cum de ipsius bonis agatur. Fortasse tantum *prosperae res* scripsit Tacitus.» Ern. Mirum profecto iudicium! Quidni vidit Tacitum hoc dicere voluisse «redundasse in filium patris gloriam»? — *praesaga responsa*] «Legendum *praesagia, responsa* diximus Obs. 2, 20.» Gron. Mihi multo concinnior atque efficacior videtur Codd. lectio. Refer autem ad fatidica oraculorum, vatum, (ut Flavii Iosephi), haruspicum responsa Vespasiano data, quae enumerat Suet. Vesp. 5. Splendor autem principatus, quem patri pollicebantur, illustrabat etiam filium. Alii referunt ad ea, quae de Tito narrantur C. 4,

fortuita. ubi Corinthi Achaiae urbe certos nuntios accepit de interitu Galbae, et aderant qui arma Vitellii bellumque affirmarent, anxius animo, paucis amicorum adhibitis, cuncta utrinque perlustrat. si pergeret in urbem, nullam officii gratiam in alterius honorem suscepti; ac se Vitellio sive Othoni obsidem fore. sin rediret, offensam haud dubiam victoris, sed incerta adhuc victoria et concedente in partes patre filium excusatum. sin Vespasianus rem publicam susciperet, obliviscendum offensarum de bello agitantibus. (2) his ac talibus inter spem metumque iactatum spes vicit. fuere qui accensum desiderio Berenices reginae vertisse iter crederent. neque abhorrebat a Berenice iuvenilis animus: sed gerendis rebus nullum ex eo impedimentum. laetam voluptatibus adolescentiam egit, suo quam patris imperio modestior. igitur oram Achaiae et Asiae ac laeva maris praevectus, Rhodum et Cyprum insulas, inde Syriam audentioribus spatiis petebat. atque illum cupido incessit adeundi visendique templum Paphiae Veneris, inclitum per indigenas advenasque. haud fuerit longum initia religionis, templi ritum, formam deae (neque enim alibi sic habe-

1. *fortuna* a, b cum ceteris. Correxit Grotius et Freinshemius. — 3. *si* (in versus fine) *in* a. — 5. *sed*] *et* a, b cum ceteris. Correxit Rhenanus. — 6. *incertam* a, b. — *uictoris* a, b. — *patriae* a, b. — 7. Habent *offensarum* a, b, non *infensarum*, Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Puteol. — 8. *spem et metumque* a. — 9. *fuerunt* a, b. — 9. *beronices* a, b. — 10. *beronice* a, b. Mutavit Lipsius. — 12. *moderatior* a, b. Agr. Walther. Ut nos, Guelf. Spir. Puteol. — 16. *situm* M. Correxit Dureau de Lamalle.

sed Paphii oraculi responsum ei demum in reversione ad patrem datum nemo nosse poterat tum, cum eius adventus in urbem exspectabatur. — *fortuita*] «quorum alio tempore nemo rationem aut curam habuisset, tunc pro ominibus accipiebantur.» — *offensarum*] «non cogitandum esse de offensis, eas prorsus negligendas esse iis, qui ab ipso bello, longe maxima offensa, non abhorruissent.»

2. *iactatum spes vicit*] Adeo haesit in his Ernestius, ut proponeret, dubitanter tamen: *iactatur* vel *iactatus. Spes vicit.* Sed modo prope poëtico dictum est pro: *inter spem metumque cum iactaretur, tandem in eius animo spes vicit.* — *Berenices*] quae pulcherrima fuit proneptis Herodis Magni, neptis Aristobuli et Berenices, filia Agrippae maioris, soror Mariae, Drusillae et Agrippae minoris, ultimi Iudaeorum regis, incesti cum fratre commissi suspecta, nupta primum Herodi patruo, Chalcidis regi, deinde Polemoni II., regi Ponti et Ciliciae, amata a Tito Caesare, cuius causa bis Romam venit. Cfr. 2, 81. Suet. Tit. 7: *suspecta erat Titi libido, - - - propter insignem reginae Berenices amorem, cui etiam nuptias pollicitus ferebatur. - - Berenicen statim ab urbe dimisit* (ob populi indignationem), *invitus invitam.* Dio 66, 15. Ioseph. A. I. 18, 5, 4. 19, 5, 1. 20, 7, 3. Actt. App. 25, 13. 23. 26, 30. — *modestior*] ita in hoc loco prorsus dubio, ubi destituti sumus Mediceo unice sincero, praebent Guelf. Spir. Ego quoque pro Italorum glossemate habeo Florentinorum a, b, et Agr. *moderatior.* Ad rem cfr. Suet. Tit. 1. 7. Dio 66, 18. — *laeva maris*] loca Syriam Corintho petentibus ad laevam sita. Doebn. — *praevectus*] *praetervectus* Bud. Agr. Puteol. ex mero est gloss. Cfr. Ann. 2, 6: *Germaniam praevehitur.* Hist. 4, 71: *dum missilia hostium praevehuntur.* — *audentioribus spatiis*] Nimirum in mari aperto navigans, quae audacia esse videbatur veteribus, oram ut plurimum legentibus. Doebn. Hic prope poëtice loquitur, ut saepe; neque talia reprehendi aut mutari debent, quemadmodum Ritter volebat *patentioribus*; κυρίως Ann. 2, 78: *lato mari pergere in Syriam.* — *Paphiae*] Paphus, urbs Cypri insulae. — *neque enim alibi sic habetur*] deae simulacrum et forma. Ern.

tur) paucis disserere. (3) conditorem templi regem Aërian vetus memoria, quidam ipsius deae nomen id perhibent. fama recentior tradit a Cinyra sacratum templum, deamque ipsam conceptam mari huc adpulsam. sed scientiam artemque haruspicum accitam, et Cilicem Tamiram intulisse; atque ita pactum ut familiae utriusque posteri caerimoniis praesiderent. mox, ne honore nullo regium genus peregrinam stirpem antecelleret, ipsa quam intulerant scientia hospites cessere: tantum Cinyrades sacerdos consulitur. hostiae, ut quisque vovit, sed mares deliguntur: certissima fides haedorum fibris. sanguinem arae obfundere vetitum: precibus et igne puro altaria adolentur, nec ullis imbribus, quamquam in aperto,

1. *uerian*, M. Correxit Rhenanus ex Ann. 3, 62. — 2. *peribent* M. — 3. *adp.* M: *app.* B. — 4. *arusp.* M. — *cilicem tamiram* M, non, ut narrant *cilicentem miram*. — 7. *intulerat* M. — 8. *vovitset mares* M. Correxit Pichena. — 9. *obf.* M: *off.* B. — *peibus* M.

3. *Aërian*] Cfr. Ann. 3, 62. — *Cinyra*] Apollinis et Pharnaces filius, auctore Hesychio; alii aliter. Antiquissima eius mentio apud Hom. Il. λ, 20., ubi thorax ab eo Agamemnoni in munus hospitale donatus memoratur: *Πεύθετο γὰρ Κύπρονδε μέγα κλέος, οὕνεκ' Ἀχαιοὶ Ἐς Τροίην νήεσσιν ἀναπλεύσεσθαι ἔμελλον.* Tum teste Plinio 7, 48: *Anacreon poëta Arganthonio Tartessiorum regi CL. tribuit annos, Cinyrae Cypriorum X. annis amplius*; Pindar. Pyth. 2, 15: *Κελαδέοντι μὲν ἀμφὶ Κινύραν πολλάκις φᾶμαι Κυπρίων, τὸν ὁ χρυσοχαῖτα προφρόνως ἐφίλασ' Ἀπόλλων Ἱερέα κτίλον Ἀφροδίτας.* Arnob. 5, 19: *Nec non et Cypriae Veneris abstrusa illa initia praeteriemus* (sic Hildebr.), *quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse, in quibus sumentes ea certas stipes inferunt ut meretrici et referunt phallos propitii numinis signa donatos.* Athen. 10, 83. In posterioribus fabulis ex incesto cum Myrrha filia generat Adonin. Ovid. Met. 10, 300. — *deamque - - adpulsam*] unde Ἀναδυομένη dicta. Strabo p. 657. — *Cilicem Tamiram*] Cicero de Divin. 1, 2: *Cilices volatibus avium cantibusque ut certissimis signis declarari res futuras putant.* In templo sacrae columbae alebantur. Dukbn. — *posteri*] *Κινυράδαι* (Schol. Pind. l. l.) et *Ταμιράδαι* (Hesych.) — *stirpem antecelleret*] «ut Ann. 14, 55. et *praecellere aliquem* Ann. 2, 43., *praeminere aliquem* Ann. 3, 56. 12, 12. 33. 15, 34. Gr. *προέχειν τινά*, de quo v. Poppo ad Xenoph. Anab. 3, 2, 19.» Bach ad Ann. 2, 43. — *cessere*] decessere; eam scientiam Cinyradae sacerdoti concessere Tamiradae. Dukbn. — *hostiae*] Hostiae non nisi extorum inspiciendorum causa mactatae, non ut in ara adolerentur. Ern. — *arae obfundere*] Meursius Cypr. 1, 16. perperam hic reprehendit Tacitum (quasi sibi ipsum contradicentem); intelligebat quippe *effundere* sanguinem sive immolare hostiam. At aliud est *obfundere* arae. Ern. — *igne puro*] taedis vel ture, sanguine non asperso. Virg. Aen. 7, 71: *Castis dum adolet altaria taedis*; et 1, 420: *Veneris Sabaeo ture calent arae sertisque recentibus Halant.* Oberl. — *altaria adolentur*] In singulari hac iunctura est: «precibus recitatis et ture cremato altaria afficiuntur religioso honore, quo dea ipsa colitur.» «Hoc loco refellitur correctio Harduini apud Plinium 2, 97: *Celebre fanum habet Veneris Paphos, in cuius quandam aram non impluit*; ubi ex *aram* facit *aream*.» (Sed cum Reg. I. II. Sillig edidit *aream*, *aram* habet Chiffl.) «Oportet autem tectum templi apertum fuisse super aram illam, ut in eo, quod fuit in Thracia, in monte Zilmisso. Suet. Oct. 94.» Ern. — *in aperto*] Eustathius ad Odyss. ο, 362: *Ἡ δ' ἄρα Κύπρον ἵκανε φιλομμειδὴς Ἀφροδίτη Ἐς Πάφον, ἔνθα δέ οἱ τέμενος βωμός τε θυήεις·* haec adnotat: *Ὁ δὲ ῥηθεὶς βωμὸς αἴθριος προέκειτο οἷα εἰκός, καθὰ καὶ ἄλλοι παρὰ τῷ ποιητῇ φαίνονται, περὶ οὓς ῥέζεσκον ὁδῖται.* — *madescunt*] Hoc miraculum de aliis etiam locis tradebatur. Polyb. 16, 12: *καταπεφήμισται δὲ καὶ πεπίστευται παρὰ μὲν τοῖς Βαργυλιήταις, διότι τὸ τῆς Κινδυάδος Ἀρτέμιδος ἄγαλμα, καίπερ ὂν ὑπαίθριον, οὔτε νίφεται τὸ παράπαν οὔτε βρέχεται· παρὰ δὲ τοῖς Ἰασσεῦσι, τὸ τῆς*

madescunt. simulacrum deae non effigie humana, continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metae modo exsurgens; et ratio in obscuro. (4) Titus spectata opulentia donisque regum, quaeque alia laetum antiquitatibus Graecorum genus incertae vetustati adfingit, de navigatione primum consuluit. postquam pandi viam et mare prosperum accepit, de se per ambages interrogat caesis compluribus hostiis. Sostratus (sacerdotis id nomen erat) ubi laeta et congruentia exta magnisque consultis adnuere deam videt, pauca in praesens et solita respondens, petito secreto futura aperit. Titus aucto animo ad patrem pervectus suspensis provinciarum et exercituum mentibus ingens rerum fiducia accessit.

2. *meta* M. — 4. *adf.* M: *aff.* B. — 6. *se perambales* M. — Habet nunc *sacerdotis* M, sed fortasse correctum ex *sacerdotii.* — 9. Habet *pervectus* M, non *provectus* Edd. ante Rhenanum.

Ἑστιάδος· καὶ ταῦτα τινὲς εἰρήκασι καὶ τῶν συγγραφέων. Ἐγὼ δὲ πρὸς τὰς τοιαύτας ἀποφάσεις τῶν ἱστοριογράφων οὐκ οἶδ' ὅπως παρ' ὅλην τὴν πραγματείαν ἐναντιούμενος καὶ δυσανασχετῶν διατελῶ κ. τ. λ. Ad talia magis poëtico sensu praeditus erat Tacitus. — *continuus*] quasi scripsisset: «sed est *orbis*, id est, conus continuus, nullis membris humanis distinctus, imprimis sine capite.» Cfr. Maximus Tyr. Diss. 8, 8: *Παφίοις ἡ μὲν Ἀφροδίτη τὰς τιμὰς ἔχει· τὸ δὲ ἄγαλμα οὐκ ἂν εἰκάσαις ἄλλῳ τῳ ἢ πυραμίδι λευκῇ, ἡ δὲ ὕλη ἀγνοεῖται.* Servius ad Aen. 1, 724: *Apud Cyprios Venus in modum umbilici vel, ut quidam volunt, metae colitur.* Prorsus autem similis erat Emesae *ἄγαλμα Ἐλαιαγαβάλου* sive Solis teste Herodiano 5, 3: *λίθος τίς ἐστι μέγιστος, κάτωθεν περιφερής, λήγων εἰς ὀξύτητα· κωνοειδὲς αὐτῷ σχῆμα, μέλαινά τε ἡ χροιά. διιπετῆ τε αὐτὸν εἶναι σεμνολογοῦσιν.* Ea species exhibetur in nummis Paphi. Cfr. Vaillant in NN. Colon. I. p. 93. in nummo Drusi et *Pitture d'Ercolano* III. Tab. 52. — *ratio in obscuro*] «Eam tradit Clemens Alex. Protrept. 4, 47. Ed Sylb. p. 13., ubi et de aliis talibus deorum dearumque formis reperies. Scilicet tales figurae sunt indicio vetustatis ultimae, qua nondum exprimere didicerant ligno aut formas hominum aut animalium.» Ern. «Consuli merentur interpretes picturarum Herculanensium l. l., quorum alii conum symbolum amoris esse, alii ad phallum pertinere arbitrantur.» Oberl. Hoc vero videtur fuisse *βαιτύλιον διιπετές*, (*kegelförmiger Aërolith*); quamquam hac de re dubitare videtur Münter *antiquarische Abhandlungen. Kopenhagen* 1816. p. 280. Sed conferendus imprimis Guigniaut in disputatione de Venere Paphia, quam Burnouf inseruit interpretationi suae. Doleo eam nimis longam esse, quam ut eam repetere possim.

4. *antiquitatibus*] *ἀρχαιολογίᾳ*, antiquis *μύθοις* atque historiis referendis; intelligit praesertim *νεωκόρους*, aedituos illos, qui iter facientibus donaria templorum monstrabant, eorumque origines et causas enarrabant. — *per ambages*] «Hoc est, interrogat de fatis suis, quid sperare ipse posset; verum non plane, ne periculum inde sibi nasceretur, sed verbis ambiguis, quae tamen intelligere sacerdos posset. Hinc mox vocat *magna consulta*. Consuluit de imperio, an sibi fatis debeatur.» Ern. Cfr Suet. Tit. 5: *adito Paphiae Veneris oraculo, dum de navigatione consulit, etiam de imperii spe confirmatus est.* — *ad patrem*] qui tunc Caesareae in Iudaea versabatur. — *fiducia*] Recte pro nominat. habuerunt Freinshemius atque Gronovius, et hic quidem afferens ex Iustin. 11, 4: *qui, ex continenti ad Darium profecti, non mediocre momentum Persarum viribus accessere;* et 13, 6: *ubi et Olympias esset mater Alexandri, non mediocre momentum partium.* «Titus ipse, qui, credo, spes ex oraculo conceptas non penitus occultabat, valde auxit militum praesertim fiduciam.» Cfr. C. 5: *praecipua concordiae fides Titus.* C. 23: *acerrima seditionum incitamenta interfectores Galbae.* 4, 85: *praecipua victoriae fides dux hostium.* Ovid. Trist. 5, 6, 1: *Tu quoque nostrarum*

Profligaverat bellum Iudaicum Vespasianus, obpugnatione Hierosolymorum reliqua, duro magis et arduo opere ob ingenium montis et pervicaciam superstitionis, quam quo satis virium obsessis ad tolerandas necessitates superesset. tres, ut supra memoravimus, ipsi Vespasiano legiones erant, exercitae bello: quattuor Mucianus obtinebat in pace; sed aemulatio et proximi exercitus gloria depulerat segnitiam, quantumque illis roboris discrimina et labor, tantum his vigoris addiderat integra quies et inexperti belli † labor. auxilia utrique cohortium alarumque, et classes regesque, ac nomen dispari fama celebre. (5) Vespasianus acer militiae, anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio ac, si res posceret, manu hostibus obniti, cibo fortuito, veste habituque vix a gregario milite discrepans; prorsus, si avaritia abesset, antiquis ducibus par. Mucianum e contrario magnificentia et opes et cuncta privatum modum supergressa extollebant; aptior sermone, dispositu provisuque civilium rerum peritus: egregium principatus temperamentum, si demptis utriusque vitiis solae virtutes miscerentur. ceterum hic Syriae, ille Iudaeae praepositus, vicinis provinciarum administrationibus, invidia discordes,

1. *iudeicum* M. — *obp.* M: *opp.* B. — 2. Habet *montis* M, non *mentis* Bud. Reg. Corb. Spir., neque *gentis* Puteol. Edd. ante Pichenam. — 5. *obti* (in versus fine) *bat* M. — 6. *emul.* M. — 8. *labor*] *ardor* malebat Rhenanus, recepit Duebner; *calor* Ritter. Malim *amor.* Virg. Aen. 12, 282: *Sic omnes amor unus habet decernere ferro.* Mox C. 19: *parendi amor.* — 11. *uix aggregario* M. — 14. *sermone* M: *sermoni cum* Bipontinis B. — 16. *utriusque* M. — *illae iudeae* M.

quendam fiducia rerum. (Minus recte Pichenae et Lipsio videbatur ablat., ut etiam Louandre: *il arriva puissant par la confiance dans le succès.*) — *Profligaverat*] prope ad finem perduxerat, ut Cic. ad Fam. 12, 30: *profligatum bellum ac prope sublatum.* Augustus in Mon. Ancyrano: *COEPTA. PROFLIGATAQVE. OPERA. A. PATRE. MEO. PERFECI.* Liv. 21, 40: *bellum - - commissum ac profligatum conficere.* Florus 2, 15: *si quis trium temporum momenta consideret, primo commissum bellum, profligatum secundo, tertio vero confectum est.* Auson. Mosella 425: *Haec profligati venit modo laurea belli; Mox alias aliasque feret.* — *ingenium montis*] Numero singulari complectitur quattuor colles, in quibus sita Hierosolyma, minores duos, Acra et Bezetha, maiores, Zion et Moria. Cfr. 5, 11.; dictum autem, ut Ann. 6, 41: *locorum ingenium.* Plin. 14, 1: *ingenium soli.* Suo vero ex more iungit *concretum*, quod dicunt, situm arduum urbis, et *abstractum*, *pervicaciam superstitionis* Iudaicae. — *memoravimus*] 1, 10. Erant legiones v. Maced., X. fretensis, XV. Apoll. — *quattuor*] leg. III. Gall., IV. Scyth., VI. ferr., XII. fulm. — *Mucianus*] Multa huius mentio apud Plinium, qui 12, 1, 5. Licinium ei nomen addit et titulum fere ter consulis: *Licinius Mucianus ter consul et nuper Lyciae provinciae legatus*; et saepe alibi, ostenditque doctum et alterum velut Maecenatem. Lips. — *belli labor*] Mihi quoque intolerabilis videtur haec repetitio v. *labor* atque insuper praeposterum praebet ὀξύμωρον. Itaque legendum vel *ardor* vel *amor*; et haec quidem foret imitatio Virgiliana, quales amat Tacitus. Neque vero in altera utra hac lectione supervacaneum est v. *inexperti*, uti opinabatur Walther; immo propter hoc ipsum, quod bellum nondum experti erant, bellare cupiebant. Ceterum ad suam suspicionem *calor* Ritter advocare poterat vel ex Forcellino Stat. Achill. 2, 206: *subita arma calorque Martius.* Lucan. 2, 324: *iuvenisque calorem Excitat in nimios belli civilis amorem.* — *regesque*] Antiochus Cilix, Agrippa rex Iudaeorum, Sohaemus rex Sophenes. Cfr. Hist. 5, 1. Ioseph. B. Iud. 3, 4, 2.

exitu demum Neronis positis odiis in medium consuluere, primum per amicos: dein praecipua concordiae fides Titus prava certamina communi utilitate aboleverat, natura atque arte compositus alliciendis etiam Muciani moribus. tribuni centurionesque et volgus militum industria, licentia, per virtutes, per voluptates, ut cuique ingenium, adsciscebantur. (6) antequam Titus adventaret, sacramentum Othonis acceperat uterque exercitus, praecipitibus, ut adsolet, nuntiis, et tarda mole civilis belli, quod longa concordia quietus Oriens tunc primum parabat. namque olim validissima inter se civium arma in Italia Galliave viribus Occidentis coepta; et Pompeio, Cassio, Bruto, Antonio, quos omnes trans mare secutum est civile bellum, haud prosperi exitus fuerant; auditique saepius in Syria Iudaeaque Caesares quam inspecti. nulla seditio legionum; tantum adversus Parthos minae, vario eventu. et proximo civili bello turbatis aliis inconcussa ibi pax; dein fides erga Galbam. mox, ut Othonem ac Vitellium scelestis armis res Romanas raptum ire volgatum est, ne penes ceteros imperii praemia, penes ipsos tantum servitii necessitas esset, fremere miles et vires suas circumspicere. septem legiones statim et cum ingentibus auxiliis Syria Iudaeaque; inde continua Aegyptus duaeque legiones, hinc Cappadocia Pontusque et quicquid castrorum Armeniis praetenditur. Asia et

1. *exitū* M. — 3. *all.* M: *adl.* B. — *mociani* M. — 7. *precibus* M. Correxit Beroaldus. — *ads.* M: *ass.* B. — 8. *nanquae* M. — 9. *caepta* M. — 11. *aditique* M. — 15. *paenes caeteros* - - *paenes* M. — 19. *quicquit* M. — *asya* M.

5. *cibo fortuito*] obvio, facile parabili, *τῷ τυχόντι*. — *aptior sermone*] «Hodie cum Bipontinis scribunt *aptior sermoni*. Nam adfirmant voc. *aptior* dandi casum requirere. At Tacitus non in eo est, ut dicat, ad quam rem Mucianus, sed qua in re aptior fuerit. Sic C. 86. Antonius dicitur *sermone promptus*, quamquam Ann. 1, 48: *seditioni promptum* legimus. Nimirum, qui *sermone promptus*, is *prompto* est *sermone*. Sic *aptior sermone* idem est qui *aptiore sermone*, ut scripserunt Corb. et Spir.» Walth. Ceterum hoc significat: homines maluisse sermocinari cum Muciano, quippe qui facilior fuerit et comitate sese commendarit, cum Vespasianus asperior esset atque morosior. — *dispositu provisuque civilium rerum*] Cum Savilio haec sane coniungenda, nequaquam separanda cum Gronovio, qui opinabatur vv. *civilium rerum* non pertinere ad v. *dispositu*, ut significet Tacitus «Mucianum elegantiorem fuisse in dispositione et ordine omnium, quae ageret circaque haberet.» Quin immo hoc vult, Vespasianum fuisse virum militarem antiquis ducibus prope aequiparandum, Mucianum insignem *πολιτικόν*. Ceterum his de Muciano adde supra dicta 1, 10.

6. *tarda mole*] «et tarde dumtaxat nec sine multa circumspectione suscipiebat Oriens civile bellum.» — *quam inspecti*] Quippe nullus ibi fuerat post Caesarem Germanicum. — *vario eventu*] Respice ad Ann. 15, 24. 27. Sic non opus Acidalii *vano*. Oberl. — *circumspicere*] «Id est, intellectis viribus suis arrogantiam, saltem fiduciam sumere.» Ern. — *duaeque legiones*] «Paullo aliter hoc olim. Nam C. Caesar, Aegypto devicta, tres in ea legiones reliquit. Auctor Suetonius in Iul. 76. Augustus eum numerum retinuit, immo et Tiberius: sub quo Strabo sane vixit, et haec scripsit L. 17. p. 797: *Ἔστι δὲ* (in Aegypto) *τρία τάγματα, ὧν τὸ ἓν κατὰ τὴν πόλιν ἵδρυται, τἆλλα δ' ἐν τῇ χώρᾳ*. Sed Tiberius tamen non in longum. Anno enim imperii eius nono Tacitus clare duas tantum legiones Aegypto adtribuit; Ann. 4, 5: *Cetera Africae per duas legiones parique numero Aegyptus*. Observa ergo obiter, paullo certius de Strabonis scriptione, quam vides eum desiisse ante hunc nonum Ti-

ceterae provinciae nec virorum inopes et pecuniae opulentae. quantum insularum mari cingitur, et parando interim bello secundum tutumque ipsum mare. (7) non fallebat duces impetus militum: sed bellantibus aliis placuit exspectari belli exitum. victores victosque nunquam solida fide coalescere. nec referre, Vitellium an Othonem superstitem fortuna faceret. rebus secundis etiam egregios duces insolescere: discordiam his, ignaviam, luxuriem; et suismet vitiis alterum bello, alterum victoria periturum. igitur arma in occasionem distulere Vespasianus Mucianusque nuper, ceteri olim mixtis consiliis; optimus quisque amore rei publicae: multos dulcedo praedarum stimulabat, alios ambiguae domi res. ita boni malique causis diversis, studio pari, bellum omnes cupiebant.

(8) Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterritae velut Nero adventaret, vario super exitu eius rumore, eoque pluribus vivere eum fingentibus credentibusque. ceterorum casus conatusque in contextu operis dicemus: tunc servus e Ponto sive, ut alii tradidere, libertinus ex Italia, citharae et cantus peritus, unde illi super similitudinem oris propior ad fallendum fides, adiunctis desertoribus quos inopia vagos ingentibus promissis corruperat, mare ingreditur; ac vi tempestatum Cythnum insulam detrusus et militum quosdam ex Oriente commeantium adscivit vel abnuentes interfici iussit, et spoliatis negotiatoribus mancipiorum valentissimum quemque armavit. centurionemque Sisennam, dextras, concordiae insignia, Syriaci exercitus nomine ad praetorianos ferentem, variis artibus adgressus est, donec Sisenna, clam relicta insula, trepidus et vim metuens

2. *belli* M. — 4. *exp.* M. — *bellū cū hi* vel *In* M. Correxit Pichena. — *nūquam* M. — *solidā* M. — 7. *luxuriae* M. — 9. *RP.* — 12. *asya* M. — *exterrite* M. — *uelud* M. — 16. *cytharae* M. — *similitudine moris* M. — 21. *quenque* M.

beriani imperii annum. Addo etiam Hegesippum de duabus his legionibus adsentiri Tacito 4, 26: *Esse etiam illic duos ordines militarium virorum, quos sibi adiungere Vespasianus properavit.* Lips. Erant in Aegypto legio III. Cyrenaica et XXII. Primigenia. — *secundum*] per se opportunum ad celerius transvehendos et milites et belli instrumenta; absurda erat lectio Harl. Bodl. Ies. Guelf, Puteol. *seclusum* ab Othonianis copiis, defensa tamen ab Acidalio et Frehero. — *tutum*] ab hoste, ita, ut mari opprimi aut invadi Vespasianus non posset; quia adversarii classem non habebant.

7. *nuper, ceteri olim*] Sensus: Vespasianum et Mucianus nuper (Titi opera) consilia de invadendo imperio consociasse; ceteris, Tito, tribunis aliisque fidis ministris rem illam multo ante agitatam.» Cfr. C. 5. Ern. (*Ceteros* Lipsius recte intelligit amicos et familiares Vespasiani, qui iam dudum ominabantur fore, ut Vespasianus imperium acciperet. Cfr. 1, 10. 50. Suet. Vesp. 5. Bach. Sed. vv. *mixtis consiliis* sic haud satis respiciuntur, quae manifesto significant et Vespasiani et Muciani amicos aeque eo propendisse, ut Vespasianus ad principatum perveniret.) — *ambiguae domi res*] aes alienum, fides decocta, conscientiae facinorum. Cfr. 1, 88. Ern.

8. *velut Nero*] Nomen nemo prodidit; de alio Pseudonerone cfr. Suet. Ner. 57., qui e tenebris emersit Domitiano cos. XIV. a. u. c. 841. Fuit et medius quidam sub Tito, homo Asianus, nomine Terentius Maximus, de quo v. Zonaram p. 578. C. Dio Chrysost. Orat. 21. p. 314. Ed. Emperii: *Νερωνά γε καὶ νῦν ἔτι πάντες ἐπιθυμοῦσι ζῆν· οἱ δὲ πλεῖστοι καὶ οἴονται, καίπερ τρόπον τινὰ οὐχ ἅπαξ*

aufugeret. inde late terror, multis ad celebritatem nominis erectis rerum novarum cupidine et odio praesentium. gliscentem in dies famam fors discussit. (9) Galatiam ac Pamphyliam provincias Calpurnio Asprenati regendas Galba permiserat. datae e classe Misenensi duae triremes ad prosequendum, cum quibus Cythnum insulam tenuit. nec defuere qui trierarchos nomine Neronis accirent. is in maestitiam compositus et fidem suorum quondam militum invocans, ut eum in Syria aut Aegypto sisterent, orabat. trierarchi nutantes, seu dolo, adloquendos sibi milites et paratis omnium animis reversuros firmaverunt. sed Asprenati cuncta ex fide nuntiata; cuius cohortatione expugnata navis et interfectus quisquis ille erat. corpus, insigne oculis comaque et torvitate vultus, in Asiam atque inde Romam pervectum est.

(10) In civitate discordi et ob crebras principum mutationes inter libertatem ac licentiam incerta parvae quoque res magnis motibus agebantur. Vibius Crispus, pecunia potentia ingenio inter claros magis quam inter bonos, Annium Faustum equestris ordinis, qui temporibus Neronis delationes factitaverat, ad cognitionem senatus vocabat. nam recens, Galbae principatu, censuerant patres ut accusatorum causae noscerentur. id senatus consultum varie iactatum et, prout potens vel inops reus inciderat, infirmum aut validum retinebatur. ad hoc terroris et propria vi Crispus

1. *afugeret* M. — *multi* M. — *celebri* (in versus fine) *tem* M. — 3. *galitiam* M. — 4. *premiserat* cum lin. transv. in litt. *p (perremiserat)* M, non, ut narratur, *per se miserat.* — *misensi* M. — Habet *ad prosequendum, cum quibus* M, non *ad prosequendum eum, quibus* cum Agr. Spir. Puteol. Ruperti. — 5. *scithinum* M. — *trierchos* M. — 6. *mest.* M. — 7. *syriā aut egypto* M. — 8. *trierarchis* M. — 9. *asprenatis* M. — 10. *quisque* M. — 11. *vultus* M : *voltus* B. — *asyam* M. — 13. *ob*] *hoc* M. — *crbras* M. — 15. *scrispus* M. — 17. *cognationem* M. — 18. *principatū* M. — 19. *uariae* M. — 20. *retinebat* M. Corr. Rhenan. — *hunc* M. Corr. idem. (*retinebat adhuc terroris : et propria vi* Walther et Bach parum probabiliter; nec magis placet Doederl. coni. *at tunc terroris*, genitivum iungi iubentis cum v. *vi*.)

αὐτοῦ τεθνηκότος, ἀλλὰ πολλάκις, μετὰ τῶν σφόδρα οἰηθέντων αὐτὸν ζῆν. Inter Christianos etiam *multorum opinione receptum erat, ipsum* (Neronem) *Antichristum venturum,* ut ait Sulpicius Sev. 2. p. 367. Ed. Hornii, collato Lactantio de Mort. Persecut. 2., quam opinionem manasse statuunt recentiores interpretes ex Apocalypsi Ioannis apostoli sive Ioannis presbyteri sive Ioannis Marci sive alius denique C. 13, 11. seqq. de belua bicorni, «cuius numerus, inquit, est hominis numerus et quidem DCLXVI.» (Cfr. Casaub. ad Suet. l. l. Reimarum ad Dionem 64, 9.) — *in contextu operis*] qui periit. — *propior ad fallendum fides*] «quia perite psallebat atque canebat, ut Nero, eo facilius fallere homines poterat;» clarissima sententia, quam nescio cur obscuravit Doederlein distinguendo: *unde illi super similitudinem oris propior, ad fallendum fides.* — *Cythnum*] inter Cycladas meridiem versus sub Ceo insula; hodie *Thermia*, aliis *Calchi*. — *dextras*] Cfr. 1, 54.

9. *trierarchi nutantes seu dolo*] Sic sane melius correctus est Med. error *trierarchis* quam ab Ernestio *trierarchi seu n.* et a Bachio *trierarchi sive nutantes*; etenim simplex *seu* prorsus est ex Taciti genere dicendi, ut Ann. 1, 6: *ficta seu vera promeret.* 5, 4: *fatali quodam modo - -, seu prava sollertia.*

10. *Vibius Crispus*] De quo sunt memorabiles versus Iuvenalis 4, 81: *Venit et Crispi iucunda senectus, Cuius erant mores, qualis facundia, mite Ingenium* cet. — *delationes factitaverat*] Sic Cic. Brut. 34: *qui - - accusationem factitaverit.* Gron. — *varie iactatum*] quod non eandem semper vim habuerat, modo parum, modo multum valuerat, ut mox ipse explicat. Ern. (*diversement exécuté* Louandre.) — *ad hoc*

incubuerat delatorem fratris sui pervertere; traxeratque magnam senatus partem, ut indefensum et inauditum dedi ad exitium postularent. contra apud alios nihil aeque reo proderat quam nimia potentia accusatoris: dari tempus, edi crimina, quamvis invisum ac nocentem more tamen audiendum, censebant. et valuere primo, dilataque in paucos dies cognitio. mox damnatus est Faustus, nequaquam eo assensu civitatis quem pessimis moribus meruerat. quippe ipsum Crispum easdem accusationes cum praemio exercuisse meminerant, nec poena criminis sed ultor displicebat.

(11) Laeta interim Othoni principia belli, motis ad imperium eius e Dalmatia Pannoniaque exercitibus. fuere quattuor legiones, e quibus bina milia praemissa; ipsae modicis intervallis sequebantur, septima a Galba conscripta, veteranae undecima ac tertia decima et praecipui fama quartadecumani, rebellione Britanniae compressa. addiderat gloriam Nero eligendo ut potissimos; unde longa illis erga Neronem fides et erecta in Othonem studia. sed quo plus virium ac roboris, e fiducia tarditas inerat. agmen legionum alae cohortesque praeveniebant. et ex ipsa urbe haud spernenda manus, quinque praetoriae cohortes et equitum vexilla cum legione prima, ac deforme insuper auxilium, duo milia gladiatorum, sed per civilia arma etiam severis ducibus usurpatum. his copiis rector additus Annius Gallus, cum Vestricio Spurinna ad occupandas Padi ripas praemis-

2. *indefensũs* M. — 3. *nichil* M. — 8. *paena* M. — 12. Habet *praecipui* M, non *praecipua* Corb. Spir. — 13. *brittanniae* M. — 15. *roburis* M. — 17. *quitum* M. — 18. *deformae* M. — 20. Habet *Spurinna* M, non *Spurina* Spir.

terroris] id est *ad* (praeter) *hunc terrorem*, ut Gronovius sine causa volebat. *Terrorem* autem intelligo ex senatus consulto, quem terrorem denuo incussum Vibius praeterea auxit propria potentia et vehemente ambitu. Nec vero languida et inutilia, ut opinatus est Walther, sunt verba *ad hoc terroris*. Contra in ipsius coniectura *retinebat adhuc terroris*, haec vv. parum concinne coniunguntur cum v. *infirmum*, quod terrore vacuum est. Et verissime Ritter: «*Retinebat terroris* a Latinitate alienum est quamquam participium *retinens* haud raro cum genitivo (eo provocat Walther) iungitur, ut A. 2, 38. 5, 11. 16, 5. Nam dicimus etiam *virtutis amans*, nec tamen *virtutis amare* licet dicere cet.» *Retinebatur* autem significat: «nondum iussu Othonis, etsi Neronianis faventis, a senatu abolitum erat.» — *fratris sui*] Vibii Secundi, de quo Ann. 14, 28. — *nihil aeque - - quam*] «Haec dicendi formula Ciceroni non erat accepta, quippe cui magis placeret *aeque - et*, *aeque ac*. Tacitus vero, quemadmodum *perinde - quam* (Ann. 13, 49.), ita h. l. *aeque - quam* usurpat. Adde 4, 52. 5, 3. Ann. 2, 52. 14, 38. Dial. 10: *nec opinio quidem aeque poëtas quam oratores sequitur*. Cfr. Hand Turs. I. p. 191.» BACH.

11. *bina milia*] Sic variandi studio scripsisse videtur ob sequentia *duo milia gladiatorum*; nam Dotteviliii interpretatio *deux mille hommes de chaque légion* parum est probabilis; quidni enim si maiorem duobus milibus numerum praemitti placuisset, integra potius legio ceteras tres praecedere iussa esset? — *rebellione Britanniae*] de qua Ann. 14, 29. seqq. Agr. 15. seqq. Cerialis quartadecumanos *domitores Britanniae* appellat H. 5, 16. Eam legionem *ut potissimos* Nero arcessiverat contra Vindicem. — *in Othonem*] ut Neronis ultorem. — *virium ac roboris*] *vires* referuntur ad numerum, *robur* ad virtutem bellicam, ut supra 1, 87. — *alae cohortesque*] auxiliares quattuor illarum legionum. — *legione prima*] classica sive adiutrice. Cfr. H. 1, 1. 31. — *Vestricio*] Cfr. ad C. 18. — *Padi ripas*] «regiones et urbes circa Padum in istis locis, quibus Caecina venturus vide-

sus, quoniam prima consiliorum frustra ceciderant, transgresso iam Alpes Caecina, quem sisti intra Gallias posse speraverat. ipsum Othonem comitabantur speculatorum lecta corpora, cum ceteris praetoriis cohortibus, veterani e praetorio, classicorum ingens numerus. nec illi segne aut corruptum luxu iter, sed lorica ferrea usus est, et ante signa pedester, horridus, incomptus, famaeque dissimilis. (12) blandiebatur coeptis fortuna, possessa per mare et naves maiore Italiae parte, penitus usque ad initium maritimarum Alpium. quibus tentandis adgrediendaeque provinciae Narbonensi Suedium Clementem, Antonium Novellum, Aemilium Pacensem duces dederat. sed Pacensis per licentiam militum vinctus; Antonio Novello nulla auctoritas: Suedius Clemens ambitioso imperio regebat, ut adversus modestiam disciplinae corruptus, ita praeliorum avidus. non Italia adiri nec loca sedesque patriae videbantur: tamquam externa litora et urbes hostium urere, vastare, rapere, eo atrocius quod nihil usquam provisum adversum metus. pleni agri, apertae domus. occursantes domini iuxta coniuges et liberos securitate pacis et belli malo circumveniebantur. maritimas tum Alpes tenebat procurator Marius Maturus. is concitata gente (nec deest iuventus) arcere provinciae finibus Othonianos intendit. sed primo impetu caesi disiectique montani, ut quibus temere collectis, non

2. *cecina* M. — 5. *pedestre* M. — 7. *et naves et maiore* M. — *partes* M. — Habet *penitus usque* M, non, ut significasse videtur Victorius, *penit usque* vel *penitusque*. — 8. *temptandis* M. — *narbonensis* M. — 9. *emilium* M. — 12. *corruptius* M. — 13. *adiris* M. — *litora* M: *littora* B. — 17. *marti mastum* M.

batur, Placentiam et Cremonam.» Ern. «Utraeque Padi ripae iis in locis, ubi Vitellianis transeundum erat, occupatae a duobus ducibus; australis, quoniam a septentrione veniebant Vitelliani Padum transituri; septentrionalis, ut legiones e Dalmatia Pannoniaque venientes sine periculo cum reliquo Othonis exercitu iungerentur, simul ne hostis ubivis transire posset.» Ryck. — *veterani e praetorio*] Distinguuntur a cohortibus veteranis; et recte, quia exauctoratos intelligit, et qui post sedecim stipendia habebantur sub vexillo, non aliter quam legionarii. Cfr. ad A. 1, 17. Atque hi nec in legionibus ultra censebantur nec illi in cohortibus. Lips. Sunt, quos C. 18. *vexillarios* vocat. — *classicorum ingens numerus*] Sunt ii, quos *in numeros* quidem *legionis composuerat* (1, 87.), sed qui in iustam legionem nondum erant conscripti. — *ferrea*] non lintea, molliore ac leviore. — *pedester*] Pedibus incedebat more veterum ducum Romanorum. Pich. — *incomptus*] Contrarium tradit Iuvenalis 2, 102: *Res memoranda novis annalibus atque recenti Historia, speculum civilis sarcina belli.*

12. *naves*] classes Misenensem et Ravennatem. — *maritimarum Alpium*] provinciae Romanae ad utramque Vari ripam sitae et ad Rutubam fl. finesque Liguriae porrectae. Eadem contermina *provinciae Narbonensi* secundae, quae, si rationem situs habueris, prima proximaque Romanorum provincia in Galliis fuit, dicta etiam *Gallia Bracata*. Cfr. 1, 61. Ann. 15, 23. Ruperti. — *Suedium* cet.] De his supra dictum 1, 87. — *corruptus*] «animo in ambitionem (*Gunstsucht*) corrupto modestam ac severam disciplinam dissolvi sinens.» Doebn. Duplex igitur vitium in eo notatur: «ut nimis indulgens erga milites, ita temerarius erat.» Ceterum Med. *corruptius* eodem ex errore ac C. 23. *promptius* pro *promptus*. — *loca sedesque*] Homonyma iunxit, quo lector aliquanto diutius immoraretur in miserabili hac imagine Italiae ab ipsis Italis depopulatae. Ad v. *modestiam* cfr. Ann. 1, 35: *ubi modestia militaris? ubi veteris disciplinae decus?* — *et belli malo*] βραχυλογία pro vulgari: «et contra necopinato belli malo.» — *Marius*] Cfr. 3, 42. 43.

castra, non ducem noscitantibus, neque in victoria decus esset neque in fuga flagitium. (13) irritatus eo praelio Othonis miles vertit iras in municipium Albintimilium. quippe in acie nihil praedae, inopes agrestes et vilia arma; nec capi poterant, pernix genus et gnari locorum. sed calamitatibus insontium expleta avaritia. auxit invidiam praeclaro exemplo femina Ligus, quae filio abdito, cum simul pecuniam occultari milites credidissent eoque per cruciatus interrogarent ubi filium occuleret, uterum ostendens latere respondit, nec ullis deinde terroribus aut morte constantiam vocis egregiae mutavit. (14) imminere provinciae Narbonensi, in verba Vitellii adactae, classem Othonis trepidi nuntii Fabio Valenti attulere. aderant legati coloniarum auxilium orantes. duas Tungrorum cohortes, quattuor equitum turmas, universam Trevirorum alam cum Iulio Classico praefecto misit; e quibus pars in colonia Foroiuliensi retenta, ne omnibus copiis in terrestre iter versis vacuo mari classis adceleraret. duodecim equitum turmae et lecti e cohortibus adversus hostem iere; quibus adiuncta Ligurum cohors, vetus loci auxilium, et quingenti Pannonii, nondum sub signis. nec mora praelio, sed acie ita instructa ut pars classicorum mixtis paganis in colles mari propinquos exsurgeret, quantum inter colles ac litus aequi loci, praetorianus miles expleret, in ipso mari ut adnexa classis et pugnae parata conversa et minaci fronte praetenderetur: Vitelliani, quibus minor peditum vis, in equite robur, Alpinos proximis iugis, cohortes densis ordinibus post equitem locant. Trevirorum turmae obtulere se hosti incaute, cum exciperet contra vete-

3. *Albintimilium* Balterus: *albiniti militū* (superscr. ũ syllabae *li*, ut sit *milium*) M, *Albium Intemelium* cum Lipsio B. — *nichil praedo* M. — *agrastes* M. — 4. *uilla* M. — 5. *ausit* M. — 9. *egregie* M. — 10. *audactā e* M. — Habet *trepidi nuntii Fabio Valenti* M, non *Fabio Valenti trepidi nuntii* Edd. ante Bekkerum. — 12. *universa mire uirorum* M. Correctum in Guelf. et a Puteolano. (*Treverorum* B.) — 14. *adc.* M: *acc.* B. — 16 *quingentis* M. — 18. *paginis* M. — *exurg.* M. — 19. *litus* M: *littus* B. — 20. *adn.* M: *ann.* B. — 22. *post quietem* M. — 23. *Trevir.* M: *Trever.* B.

13. *Albintimilium*] s. *Albium Intemelium*, Ligurum oppidum Strabo. 4. p.204. Plin. 3.5, 7. Forma, quam ad fidem Med. praetulimus, et in Spon Misc. p. 155. et Anton. Itin. W. p. 296.; h. *Vintimiglia*. In hac ipsa incursione interfecta est mater Agricolae. Agr. 7.

14. *Tungrorum*] in episcopatu Leodiensi, ubi hodie *Tongern* et *Spaa*, *fons Tungrorum* apud Plin. 31, 2, 8. — *Foroiuliensi*] hodie *Fréjus* prope mare, quod ibi se incurvat in sinum Foroiuliensem, tunc occupatum a classe Othoniana. — *vacuo mari*] «cuius litus nullis praesidiis munitum esset.» Ern. — *Pannonii*] Cum partim ex vv. C. 11: *motis ad imperium eius e Dalmatia Pannoniaque exercitibus* colligi possit Pannonica auxilia stetisse ab Othonis partibus et C. 17. disertis verbis memoretur *capta* a Vitellianis *Pannoniorum cohors*, Savilius hic proposuit *Alpini*, quod recepit Oberlinus. At vero cum haec correctio sit quam maxime improbabilis, statuendum erit, antequam Pannoniae exercitus Othonis partes amplexaretur, fuisse alios auxiliares Pannonicos inter Vitellii copias; et similiter habebat *cohortem Thracum* (1, 68.). — *acie*] De Othonianis verba facit usque ad v. *praetenderetur*; dein, paullum variata constructione, de adversariorum *acie*, quod v. ad totam clausulam pertinet, cuius verbum finitum est *locant*. — *paganis*] qui *militibus* opponuntur etiam a Plinio Epp. 10, 18. et haud raro

ranus miles, simul a latere saxis urgeret apta ad iaciendum etiam paganorum manus, qui sparsi inter milites, strenui ignavique, in victoria idem audebant. additus perculsis terror invecta in terga pugnantium classe. ita undique clausi; deletaeque omnes copiae forent, ni victorem exercitum attinuisset obscurum noctis, obtentui fugientibus. (15) nec Vitelliani, quamquam victi, quievere. accitis auxiliis securum hostem ac successu rerum socordius agentem invadunt. caesi vigiles, perrupta castra, trepidatum apud navis, donec sidente paulatim metu, occupato iuxta colle defensi, mox irrupere. atrox ibi caedes, et Tungrarum cohortium praefecti, sustentata diu acie, telis obruuntur. ne Othonianis quidem incruenta victoria fuit, quorum inprovide secutos conversi equites circumvenerunt. ac velut pactis indutiis, ne hinc classis inde eques subitam formidinem inferrent, Vitelliani retro Antipolim Narbonensis Galliae municipium, Othoniani Albigaunum interioris Liguriae revertere.

(16) Corsicam ac Sardiniam ceterasque proximi maris insulas fama victricis classis in partibus Othonis tenuit. sed Corsicam prope adflixit Decumi Pacarii procuratoris temeritas, tanta mole belli nihil in summa profutura, ipsi exitiosa. namque Othonis odio iuvare Vitellium Corsorum viribus statuit, inani auxilio etiam si provenisset. vocatis principibus insulae consilium aperit, et contra dicere ausos, Claudium Pyrrhicum trierarchum Liburnicarum ibi navium, Quintium Certum equitem Romanum, interfici iubet. quorum morte exterriti qui aderant, simul ignara et alieni metus socia imperitorum turba, in verba Vitellii iuravere. sed

4. *delete que* M. — *oms* cum lin. M. — *uictore* M. — 5. *obtenui* M. — 7. *cesi* M. — 8. *paulatim* M: *paullatim* B. — 9. *cedes* M. — *pref.* M. — 11. *inpr.* M: *impr.* B. — 12. *uelud* M. — *ne*] *nec* M. — 14. Habet *Albigaunum* M, non *Albingaunum*, Harl. Bodl. Ies. Bud. Puteol. — 16. *adfl.* M: *affl.* B. — 17. Habet *Decumi* omnibus litteris M, non Oberlini *D.* — Habet *Pacarii* M, non, ut narrant, *pacari.* — *nichil* M. — *summa* M: *summam* cum Rhenano B. — 18. *nanque* M. — 20. *phyrricum* M, non *Phirricum*, ut narrant atque edidit post alios Walther. Emendatum in Harl. Bodl. Ies. — 23. *imperatorum* M.

ab ICtis. Intellige autem de rusticis, quos Othoniani vel coëgerant vel mercede induxerant, ut ipsis auxiliarentur. — *conversa*] non, ut assolebat, puppibus, sed proris et rostris litori obversis. DUEBN. — *a latere*] hic intelligendum est de collibus, in quos pagani exsurrexerant. WALTH. — *obtentui*] «quo idoneo praetextu fugere honestius poterant Vitelliani.» ERN. Verum aptior est explicatio Ritteri, Burnoufii ac Louandrii, ut *obtentus* sensu vocabuli magis proprio, qui elucet e Virgilii illo Aen. 11, 66: *Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant*, accipiatur de tutela noctis, qua usi Vitelliani hostibus se subduxerunt. *Die Nacht diente den Fliehenden als (schützende) Hülle.* Sic utitur v. *obtendere* Hist. 3, 56: *ut nube atra diem obtenderent.* Cfr. 3, 36: *Vitellius curis luxum obtendebat,*» Et Louandre: *si l'obscurité de la nuit, en arrêtant les vainqueurs, n'eût couvert les fuyards.*

15. *Antipolim*] coloniam Massiliensium, ab his conditam a. ante Chr. 340., hodie *Antibes.* — *Albigaunum*] hodie *Albenga.*

16. *tanta mole belli*] «cum esset tanta moles belli, in qua parvi momenti erat, utrum Pacarius ab hac staret, an ab illa parte.» WALTH. Etenim is nec Vitellio neque Othoni principatum parare poterat. — *in summa*] Retinui hanc Med. lectionem, maxime propter eius consensum cum Ann. 13, 38., ubi vide. Sane fre-

ubi delectum agere Pacarius et inconditos homines fatigare militiae muneribus occepit, laborem insolitum perosi infirmitatem suam reputabant: insulam esse quam incolerent, et longe Germaniam viresque legionum; direptos vastatosque classe etiam quos cohortes alaeque protegerent. et aversi repente animi; nec tamen aperta vi, aptum tempus insidiis legere. digressis qui Pacarium frequentabant, nudus et auxilii inops balineis interficitur; trucidati et comites. capita, ut hostium, ipsi interfectores ad Othonem tulere; neque eos aut Otho praemio affecit aut puniit Vitellius, in multa conluvie rerum maioribus flagitiis permixtos.

(17) Aperuerat iam Italiam bellumque transmiserat, ut supra memoravimus, ala Siliana, nullo apud quemquam Othonis favore, nec quia Vitellium mallent: sed longa pax ad omne servitium fregerat, faciles occupantibus et melioribus incuriosos. florentissimum Italiae latus, quantum inter Padum Alpesque camporum et urbium, armis Vitellii (namque et praemissae a Caecina cohortes advenerant) tenebatur. capta Pannoniorum cohors apud Cremonam; intercepti centum equites ac mille classici inter Placentiam Ticinumque. quo successu Vitellianus miles non iam flumine aut ripis arcebatur. inritabat quin etiam Batavos Transrhenanosque Padus ipse; quem repente contra Placentiam transgressi, raptis quibusdam exploratoribus ita ceteros terruere ut adesse omnem Caecinae exercitum trepidi ac falsi nuntiarent. (18) certum erat Spurinnae (is enim Placentiam obti-

1. *dilectum* M. — *picarius* M. — 6. *picarium* M. — Habet *balineis* M. — 8. *puniit* M. Ante Waltherum edebant *balneis* - - *punivit*. — 9. *conluvie* (per compendium) M: *colluvie* B. — 10. *italia* M. — *bellum que* M. — 11. *Siliana* M: *Sullana* B. — *quenquam* M. — *fabore* M. — 14. *nanque* M. — 18. *inr.* M: *irr.* B. — 21. *Spurinnae* M, non *Spurinae* Edd. ante Lipsium. — *optinebat* M.

quentius est *in summam*, ut Liv. 31, 37: *in summam etiam belli profectum foret.* — *inconditos*] nunquam exercitationibus militaribus ac disciplinae assuefactos ideoque non solum bello inutiles, sed etiam ad seditiones promptos. — *qui Pacarium frequentabant*] Intellige Corsos indigenas ac Romanos, qui in insula domicilium habebant; opponuntur *comites*, qui ex urbe cum Pacario in eam venerant, cohors amicorum. — *permixtos*] Cum multo graviora patrata essent, quae punirentur, hi latuere et poenam effugere. Ern.

17. *Aperuerat*] Cfr. 3, 2: *iam reseratam Italiam.* Cic. Phil. 7, 1: *ut reserare nos exteris gentibus Italiam iuberet.* — *supra*] 1, 70. — *fregerat*] «Ita fregerat pax gentes Italicas illius regionis (ad quas etiam v. *mallent* referendum), ut facile se dederent occupantibus, curam nullam impenderent meliora et honestiora suadentibus.» Duebn. Notanda constructio v. *incuriosus* cum dativo pro solito genit. A. 2. 88. 4, 32. cet. Ut hic, 14, 38: *serendis frugibus incuriosos.* (*Melioribus incuriosi* sunt, qui non curant de melioribus, utrum sint hi, an illi meliores. Walth.) — *apud Cremonam*] «*On peut se figurer l'armée d'Othon comme échelonnée sur la ligne de Modène, Plaisance, Crémone, Bédriac; Vérone donnant la main aux provinces illyriques. On voit que les Vitelliens opéraient déjà sur le flanc des Othoniens.*» Burnouf. — *Ticinumque*] hodie *Pavia*. — *Transrhenanos*] Germanos, dextram Rheni ripam incolentes.

18. *Spurinnae*] Vestricius est Spurinna, egregius dux et qui ad Taciti medium aevum vixit. Plin. Epp. 2, 7: *Heri a senatu Vestricio Spurinnae, principe auctore, triumphalis statua decreta est* cet. Item Epp. 3, 1. De vita eius v. Beyerus in Comm.

nebat) necdum venisse Caecinam, et si propinquaret, coërcere intra munimenta militem, nec tris praetorias cohortes et mille vexillarios cum paucis equitibus veterano exercitui obicere. sed indomitus miles et belli ignarus correptis signis vexillisque ruere, et retinenti duci tela intentare, spretis centurionibus tribunisque: quin prodi Othonem et accitum Caecinam clamitabant. fit temeritatis alienae comes Spurinna, primo coactus, mox velle simulans, quo plus auctoritatis inesset consiliis, si seditio mitesceret. (19) postquam in conspectu Padus et nox appetebat, vallari castra placuit. is labor urbano militi insolitus contundit animos. tum vetustissimus quisque castigare credulitatem suam, metum ac discrimen ostendere, si cum exercitu Caecina patentibus campis tam paucas cohortes circumfudisset. iamque totis castris modesti sermones, et inserentibus se centurionibus tribunisque laudari providentia ducis, quod coloniam virium et opum validam robur ac sedem bello legisset. ipse postremo Spurinna, non tam culpam exprobrans quam ratione ostendens, relictis exploratoribus ceteros Placentiam reduxit minus turbidos et imperia accipientes. solidati muri, propugnacula addita, auctae turres, provisa parataque non arma modo sed obsequium et parendi amor; quod solum illis partibus defuit, cum virtutis haud paeniteret.

(20) At Caecina, velut relicta post Alpes saevitia ac licentia, modesto agmine per Italiam incessit. ornatum ipsius municipia et coloniae in su-

5. *tribunisque providentiam ducis laudari* M. Verba inculcata ex seqq. delenda esse perspexit Pichena. — *qui p* (caudatum, id est, *pro) othonẽ* M. Correxit Bekker. *(quin proditionem et* cum Pichena Oberlinus.) — 9. *contundit* M: *contudit* cum Guelf. Agr. B. — 13. *providentiâ* M. Correxit I. Fr. Gronovius. (Olim edebant *laudare providentiam.)* — 17. *aucte* M. — 19. *penit.* M. — 20. *uelud* M. — *seuit.* M.

Petropol. II. p. 311. Vestritii (ut alii scribunt) Spurinnae Lyricor. Reliq. recogn. et adnot. instruxit C. A. M. Axtius. Francof. 1840. Mihi quidem quattuor Odae a Gasp. Barthio editae in Adverss. 14, 5. subditiliae videntur, atque libenter eas ipsi Barthio, malo utique poëtae, tribuerim; certe pessimae sunt. — *si propinquaret*] Hic *certum erat* repetendum eo sensu, quo est pro *statuerat.* Duebn. — *tris praetorias cohortes*] ex quinque illis memoratis C. 11. — *tribunisque: quin*] Singulari astutia Walther defendit vv. a nobis deleta: «Alio sensu verba C. 19. leguntur. Priore loco milites clamitant: *providentiam ducis laudari?* (interrogatio ironica.) Altero loco Tacitus scribit: *iamque - - laudari providentia ducis,* praeponitque v. *laudari,* ut sententiam exprimat: iam providentiam ducis non amplius in suspicionem esse vocatam atque inrisam, ut antea, laudatam sane.» Praeter Bachium et Rupertium nemo ei obsecutus est: et quidem merito: nam sic quoque prorsus indigna Tacito manet ista repetitio; neque vero placet Bud. Harl. Bodl. Ies. Puteol.: *tribunisque providentiam ducis laudantibus*, quod recepit Duebner. — Ad rem cfr. Plutarch. Oth. 5: *ὁ δὲ Σπουρίνας προσβιαζόμενος αὐτοὺς ἐκινδύνευσε μικροῦ ἐλθόντας ἀνελεῖν αὐτόν. ὕβρεως δὲ καὶ βλασφημίας οὐδεμιᾶς ἐφείσαντο προδότην καὶ λυμεῶνα τῶν Καίσαρος καιρῶν καὶ πραγμάτων λέγοντες.*

19. *vetustissimus*] ut H. 1, 23., quicunque diutissime meruerant ideoque experientia praediti. «Videntur esse potissimum mille illi vexillarii, quibus Spurinna praeerat.» Ruperti. — *ratione ostendens*] «arte sua et factis ostendens militibus stultitiam eosque culpae convincens.» Ern.

20. *saevitia ac licentia*] quam in Helve-

[illegible] versicolori sagulo, bracas barbarum tegmen [illegible]quer[e]tur. uxorem autem eius Saloninam, quamquam [illegible] [in]signi equo ostroque veheretur, tamquam laesi gra[illegible] [illegible] mortalibus natura recentem aliorum felicitatem acribus [illegible] [mo]dumque fortunae a nullis magis exigere quam quos [illegible]erunt. Caecina Padum transgressus, tentata Othonianorum [illegible] [conlo]quium et promissa, isdem petitus, postquam pax et con[illegible] et iaritis nominibus iactata sunt, consilia curasque in [illegible] Placentiae magno terrore vertit, gnarus, ut initia belli [illegible], famam in cetera fore. (21) sed primus dies impetu magis [illegible] veterani exercitus artibus transactus: aperti incautique muros sub[illegible] [c]ibo vinoque praegraves. in eo certamine pulcherrimum amphi[theatri] opus, situm extra muros, conflagravit, sive ab oppugnatoribus [illegible], dum faces et glandes et missilem ignem in obsessos iaculan[tur], sive ab obsessis, dum retorta ingerunt. municipale volgus, pronum ad suspiciones, fraude inlata ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis

1. *versicoloris* M. Ut nos, Guelf. Beroald. (*versicolore* cum Puteol. plerique ante Waltherum.) — *bracas* M: *braccas* B. — Habet *barbarum tegmen* M. Ante Waltherum plerique edebant *tegmen barbarum*. — 2. *all.* M: *adl.* B. — *uxorem autem* Balterus: *uxorem aū* M, *uxorem quoque* cum Guelf. Spir. Puteol. B. — 3. *insignis* M. — 4. *insitā* M. — *agribus* M. Ut nos, Corb. Spir. Ceteri ante Bekkerum edebant *aegris*. — 5. *quos inequos* M. — 6. *viderunt* Guelf. Harl. Bodl. Puteol. itemque M, sed *vider* cum lin. super litt. *er*: *videre* B. — *caecinā* M. — *temptata* M. — *othianorum* M. — 7. *conloquium* per compendium M: *colloquium* B. — 8. *inr.* M: *irr.* B. — 10. *fama* M. — 12. *ciuos* M. — *amphiteatri* M. — 14. *flandes* M. — Habet *et missilem* M. Ante Bekkerum edebant *ac m.* — *obsesso* M. — 15. *dum reportans gerunt* M, *dum per tormenta ingerunt* N. Heinsius. Ut nos, Iac. Gronovius. — 16. *inl.* M: *ill.* B. — *e*] *et* M. Correctum in Guelf. Harl. Bodl. Ies. Agr.

tios praesertim exercuerat. — *versicolori sagulo*] quod Batavis, Nerviis Gallisque tribuitur a Tacito H. 5, 23. Caes. B. Gall. 5, 42. Diodoro 5, 30. Liv. 7, 10. Virg. Aen. 8, 660. Ruperti. — *bracas*] unde Francogallorum v. *braies*, quo usi sunt Burnouf et Louandre. Plut. 6: *Καικίνας μὲν οὔτε φωνὴν ἦν οὔτε σχῆμα δημοτικός, ἀλλ' ἐπαχθὴς καὶ ἀλλόκοτος, σώματος μεγάλου Γαλατικῶς ἀναξυρίσι καὶ χειρῖσιν ἐνεσκευασμένου, σημείοις καὶ ἄρχουσι* (*ἀρχείοις*, castrorum principiis?) *Ῥωμαίοις διαλεγόμενος, καὶ τὴν γυναῖκα παρέπεμπον αὐτῷ λογάδην ἱππεῖς ὀχουμένην ἵππῳ, κεκοσμημένην ἐπιφανῶς.* — *acribus oculis*] cum invidia atque indignatione. — *famam*] scil. talem: «quales fuerint successus initio belli, tali fama hominum in rebus agendis partes suas aut adiutum aut contemptum iri.» Dübner.

21. *veterani exercitus artibus*] cautione ac prudentia. — *aperti*] non tecti pluteis, cratibus vineisque, quibus oppugnatores protecti muros suffodere solent, dictione petita a ludo gladiatorio, in quo latus *apertum ac nudum*, quod ictibus patet, ut apud Liv. 25, 16. 38, 31. Ruperti. — *amphitheatri opus*] Amphitheatra ista municipalia ligneis compagibus exstructa erant; sic hoc Placentinum, Fidenas illud A. 4, 62. — *glandes*] hic videntur non solitae illae plumbeae, quorum una saltem superest cum inscriptione ROMA FERI (Inscr. m. L. N. 4932.), sed ferreae candentes, *les globes ardents* Louandre. — *missilem ignem*] nobilius dixit quam vulgaribus verbis *malleolos*, *falaricas*. Cfr. Lips. de Mil. Rom. 5, 20. Poliorcet. 5, 5.; *faces* nominat infra C. 35. — *retorta*] tormentorum ope remissa. Dübn. — *invidia et aemulatione*] Vix dubitabis de huius emendationis veritate, ubi contuleris C. 101: *aemulatione etiam invidiaque*. 1, 65: *unde aemu-*

coloniis, invidia et aemulatione, quod nulla in Italia moles tam capax foret. quocunque casu accidit, dum atrociora metuebantur, in levi habitum, reddita securitate, tamquam nihil gravius pati potuissent, maerebant. ceterum multo suorum cruore pulsus Caecina; et nox parandis operibus assumpta. Vitelliani pluteos cratesque et vineas subfodiendis muris protegendisque obpugnatoribus, Othoniani sudes et inmensas lapidum ac plumbi aerisque moles perfringendis obruendisque hostibus expediunt. utrimque pudor, utrimque gloria, et diversae exhortationes, hinc legionum et Germanici exercitus robur, inde urbanae militiae et praetoriarum cohortium decus attollentium; illi ut segnem et desidem et circo ac theatris corruptum militem, hi peregrinum et externum increpabant. simul Othonem ac Vitellium celebrantes culpantesve, uberioribus inter se probris quam laudibus stimulabantur. (22) vixdum orto die plena propugnatoribus moenia, fulgentes armis virisque campi, densum legionum agmen, sparsa auxiliorum manus, altiora murorum sagittis aut saxis incessere, neglecta aut aevo fluxa comminus adgredi. ingerunt desuper Othoniani pila, librato magis et certo ictu, adversus temere subeuntes cohortes Germanorum cantu truci et more patrio nudis corporibus super humeros scuta quatientium. legionarius pluteis et cratibus tectus subruit

1. *invidiae aemulatione* M. Emendavit Muretus. — 2. Habet *accidit* M, non *accidat*, ut narrat Iac. Gronovius, quod est in Bud., ex quo Rhenanus fecit *acciderat*. — 3. *mer*. M. — 5. *assumpta* M: *absumpta* cum Mureto B. — *subf*. M: *suff*. B. — 6. *obp*. M: *opp*. B. — *inm*. M: *imm*. B. — 8. *utrimque* bis M: *utrinque* B. — *exort*. M. — 10. Habet *et desidem* M. Ante Waltherum edebant *ac des*. — 11. *hii* M. — 14. *campis* M. — 19. *umeros* M. — *legionariũ* M. — *gratibus* M, non, ut narrant, *gradibus*.

latio et invidia. — *pluteos* cet.] *les mantelets, les claies, les galeries* Louandre. Cfr. Veget. 4, 15. Lips. Poliorcet. 1, 7. — *assumpta*] «adiecta labori diurno, quoniam ob festinationem Caecina opus procrastinare nolebat.» Nullam equidem video necessitatem cum Mureto corrigendi *absumpta*, etsi hoc praetulit etiam Duebner. — *perfringendis - hostibus*] disturbandis eorum ordinibus. In Harl. Bodl. Puteol. Edd. usque ad Iac. Gronovium ex interpolatione est *perfringendis operibus obruendisque*. — *gloria*] *Gloria* est h. l. gloriae cupido, ut apud Ciceronem non uno loco; quod vidi Savilium non animadvertisse. Ern. Hic scilicet explicavit: «Pudor, si vincerentur, gloria, si vincerent.» — *peregrinum et externum*] *Fremdlinge und Ausländische*; *barbare et étranger* Louandre. Iunxit haec homonyma etiam Quintil. 8, 1, 2: *Verba sint - - quam minime peregrina et externa*. Doederlein *Syn*. IIII. p. 389. — *uberioribus - - probris*] quorum maior copia in utriusque probrosam vitam suppetebat.

22. *legionum agmen*] «Sed unicam tantum legionem habuit Caecina. Cfr. 1, 61.» Savil. Verum praeter unam eamque plenam legionem Caecina multa milia electorum ex aliis legionibus ducebat, qui haud dubie in legionum numeros (*Fähnlein*) compositi pugnavere nec sparsi cum auxiliis. Walther. — *librato magis*] Similitudinem quandam habet locus Livii 30, 10: *Ex rostratis Poeni vana pleraque, utpote supino ictu, tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat*. Noli tamen cum Rupertio de imitatione cogitare. — *cantu truci*] *baritu* illo, de quo Germ. 3. Caesar B. G. 7, 84. Eiusmodi cantus praeter preces dis oblatas heroum quoque laudes continebant. A. 2, 88: *Arminius canitur adhuc barbaras apud gentes*. —

muros, instruit aggerem, molitur portas. contra praetoriani dispositos ad id ipsum molares ingenti pondere ac fragore provolvunt. pars subeuntium obruti; pars confixi et exsangues aut laceri, cum augeret stragem trepidatio eoque acrius e moenibus volnerarentur, rediere infracta partium fama. et Caecina pudore coeptae temere obpugnationis, ne inrisus ac vanus isdem castris adsideret, traiecto rursus Pado Cremonam petere intendit. tradidere sese abeunti Turullius Cerialis cum compluribus classicis et Iulius Briganticus cum paucis equitum, hic praefectus alae, in Batavis genitus, ille primipilaris et Caecinae haud alienus, quod ordines in Germania duxerat.

(23) Spurinna comperto itinere hostium, defensam Placentiam quaeque acta et quid Caecina pararet, Annium Gallum per litteras docet. Gallus legionem primam in auxilium Placentiae ducebat, diffisus paucitate cohortium, ne longius obsidium et vim Germanici exercitus parum tolerarent. ubi pulsum Caecinam pergere Cremonam accepit, aegre coërcitam legionem et pugnandi ardore usque ad seditionem progressam Bedriaci sistit. inter Veronam Cremonamque situs est vicus, duabus iam Romanis cladibus notus infaustusque.

1. *praetorianis* M. — 2. *molarẽs* M. — 4. *redire* M. — 5. *Caecina fama pudore* M. Correctum in Guelf. Harl. Bodl. Ies. Reg. Temere v. *fama* e praecedd. repetitum. — *caepta* (sic) *et emere* M. — *obpugnationes*, superscr. *i* litterae *e* M, *oppugnationis* B. — *inr.* M: *irr.* B. — 6. *ads.* M: *ass.* B. — 7. *Turullius* M: *Turulius* B. — *compl.* M. — 8. *Breganticus* M: *Briganticus* cum Bud. et Rhenano B. Cur hoc praeferamus, non video. — 13. Habet *paucitate* M, sed ab eadem manu correctum *paucitati*. — 15. *pulsu* M. — 17. *beronam* M. — 18. *infastusque* M.

aggerem] cui turres et tormenta imponerentur. Cfr. 3, 20. 4, 23. Ann. 2, 81. Veget. 4, 15. Lipsii Poliorcet. 2, 3. Rup. — *molitur*] laborat, ut effringat. Dubn. Sic Ann. 1, 39. Liv. 23, 18: *moliri portas et claustra refringere parat.* — *rediere*] Med. errorem *redire* recepit Ruperti habuitque pro infinitivo historico, cui nullus hic locus. — *petere intendit*] Alterum tolli posse putat Gruterus. Immo *intendit* animum, instituit, decernit. Ante *inrisus* eleganter de iis, qui nihil efficiunt, frustra oppugnent. Ern. — *Turullius*] Sic apud Cic. ad Fam. 12, 13. Cod. Med. et Murat. 1757, 8. *TVRVLIVS* sane apud Grut. 735, 2. — *classicis*] ex *classicorum* illo *ingenti numero* C. 11. et 17.

23. *diffisus paucitate*] Sic Suet. Iul. 3: *cum ingenio eius diffisus, tum occasione*, ubi interpretes alia exempla afferunt. Pro corr. Med. et Lipsii *paucitati* afferre licet Ann. 15, 35: *defensioni merito diffisum.* — *Bedriaci*] Varie scribitur: *Betriacum* Suet. Oth. 9. Plut. Oth. 8: *ἔστι δὲ πολίχνη πλησίον Κρεμώνης τὸ Βητριακόν.* *Βηδριακὸν* est Iosepho B. I. 4, 9, 9. Apud Hieron. in Chron. Scal. *Vetriacum*, sed Roncallius p. 438: *Bebriacum.* Schol. Iuven. 2, 99: *Othonis et Vitellii bellum scripsit Cornelius; scripsit et Pompeius Planta, qui ait Bebriacum* (sic, etiam in Heinrichii Iuvenale ipso) *vicum esse a Cremona vicesimo lapide.* (Pompeium Plantam suspicatur Reinesius Ep. XXVII. esse, quem Plinius Epp. 10, 5. vocat praefectum Aegypti, amicum Traiani.) Et ad v. 106: *Bebriacos campos inter Hostiliam* (hodie *Ostiglio*) *et Cremonam.* Hodiernum putant esse *Canneto*, alii volunt esse *la Bina*, alii *Ustiano*, alii denique *S. Lorenzo Guassone.* V. Exc. I. — *sistit*] «*Gallus menait la première légion au secours de Plaisance et il s'arrêta à Bédriac. Il venait donc de plus loin sur la route de Vérone. Mais pourquoi s'arrête-t-il dès qu'il apprend la levée du siége? pour trois raisons: 1) ce siége étant levé, son objet était rempli; 2) restant à Bédriac, il était à même d'être joint plus*

Isdem diebus a Marcio Macro haud procul Cremona prospere pugnatum. namque promptus animi Marcius transvectos navibus gladiatores in adversam Padi ripam repente effudit. turbata ibi Vitellianorum auxilia, et ceteris Cremonam fugientibus caesi qui restiterant. sed repressus vincentium impetus, ne novis subsidiis firmati hostes fortunam praelii mutarent. suspectum id Othonianis fuit, omnia ducum facta prave aestimantibus. certatim, ut quisque animo ignavus, procax ore, Annium Gallum et Suetonium Paulinum et Marium Celsum († nam eos quoque Otho praefecerat) variis criminibus incesserant. acerrima seditionum ac discordiae incitamenta interfectores Galbae. scelere et metu vecordes miscere cuncta, modo palam turbidis vocibus, modo occultis ad Othonem litteris; qui humillimo cuique credulus, bonos metuens trepidabat, rebus prosperis incertus et inter adversa melior. igitur Titianum fratrem accitum bello praeposuit.

(24) Interea Paulini et Celsi ductu res egregiae gestae. angebant Caecinam nequicquam omnia coepta et senescens exercitus sui fama. pulsus Placentia, caesis nuper auxiliis, etiam per concursum exploratorum,

1. Habet *Marcio* M. Ante Bekkerum edebant *Martio.* — Utrum *haut* an *haud* in M. non liquet. — 2. *nanque promptius* M. — 4. *cesi* M. — *resisterant* M. — *reprehensis* (sic) M. Correctum in Guelf. et a Puteolano. — 6. *omnia quocum* M. Correctum in Agr. et a Freinshemio. — Habet *aestimantibus* M, non *existimantibus* Spir. — 8. *Paulinum* M: *Paullinum* B. — *quoque Otho* M: *Otho quoque* cum Rhenano B. Vv. *nam - - praefecerat* seclusit Ritter. — 9. *incesserant* M: *incessebant* cum Agr. B. Sed plusquamperfectum significat actionis *(incessendi)* celeritatem. — 15. *Celsi*] *csilii* cum lin. super litt. *c (consilii)* M. — 16. *caepta* M.

promptement par les légions de l'Illyricum et par Othon qui était resté plus loin pour les attendre; 3) *il y aurait eu de la folie à aller se battre en rase campagne, et avec une légion qui n'avait pas encore vu l'ennemi, contre une armée de soldats vétérans. Ces raisons étaient solides et dignes de la maturité de jugement qui le caractérisait*: maturitatem Galli, *a dit Tacite*, 1, 87. Ferlet. — *duabus - - cladibus*] Altera Othonis, victore Vitellio; altera Vitellii, vincente Vespasiano, de qua 3, 15. Ea vulgo dicitur ad Cremonam facta; sed inter Cremonam et Bedriacum pugnatum est, eaque de causa utrique loco praelium, more scriptorum, adsignari potest. Ern. — *in adversam*] in sinistram. — *nam eos quoque Otho praefecerat*] Haec vv. equidem non magis intelligo quam Ritter, qui ea seclusit; at necessario Tacitus inciso aliquo rationem reddere debuit, cur non modo Marcius Macer, sed hi quoque in suspicionem ac vituperationem militum turbidorum incurrerint. Ergo latet corruptela vel excidit aliquid neque vero esse potest vana interpolatio, quae pro certo nemini in mentem venire poterat. Artificiosius quam verius Burnouf ita explanare studuit: «*On a vu* (1, 87.), *que des commandemens avaient été destinés à Gallus, à Suétonius et à Celsus*, rectores destinati. *On a vu* (2, 11.) *la mise en activité de Gallus. Eos ne se rapporte donc ici qu'aux deux autres.*» Verum hanc sententiam aliter utique expressisset Tacitus, clarius separando Suetonium Celsumque a Gallo; neque vero suffecisset scribere *hos* pro *eos*, sed certe *hos duos*. — *incesserant*] Plusquamperf. defendit etiam Walther notans scriptorem respicere ad seq. v. *praeposuit*: «nam Otho fratrem praeposuit, quia alios duces incesserant variis criminibus.» — *humillimo*] infimo atque ideo, ut ex sordibus emergeret, per criminationes Othonis favorem captanti. — *bonos metuens*] id est, eos, qui a partium studiis alieni, verae saluti rei publicae prospicere cupiebant.

24. *per concursum*] «etiam ubi concur-

crebra magis quam digna memoratu praelia, inferior, propinquante Fabio Valente, ne omne belli decus illuc concederet, reciperare gloriam avidius quam consultius properabat. ad duodecimum a Cremona (locus Castorum vocatur) ferocissimos auxiliarium imminentibus viae lucis occultos composuit. equites procedere longius iussi, et irritato praelio sponte refugi festinationem sequentium elicere, donec insidiae coorerentur. proditum id Othonianis ducibus, et curam peditum Paulinus, equitum Celsus sumpsere. tertiae decimae legionis vexillum, quattuor auxiliorum cohortes et quingenti equites in sinistro locantur; aggerem viae tres praetoriae cohortes altis ordinibus obtinuere; dextra fronte prima legio incessit cum duabus auxiliaribus cohortibus et quingentis equitibus. super hos e praetorio auxiliisque mille equites, cumulus prosperis aut subsidium laborantibus, ducebantur. (25) antequam miscerentur acies, terga vertentibus Vitellianis, Celsus doli prudens repressit suos. Vitelliani temere exsurgentes, cedente sensim Celso, longius secuti ultro in insidias praecipitantur. nam a lateribus cohortes, † legionum adversa frons, et subito discursu terga cin-

2. *recip.* M: *recup.* B. — 3. *castrorum* M. Alciati emendationem primus recepit Lipsius. — 4. *auxiliarios* superscr. ab eadem manu ũ *(um)* M. — 5. *iussit* M. Correxit Rhenanus. — *festinatione* M. — 6. *coercerentur* M. Correxit Rhenanus. — 10. *ingessit* M. — 11. *uexillaribus* M. Emendavit Mercerus. — *e*] *et* M. Spir. — 14. *cedunt e* M. — 15. *precip.* M. — 16. *legionis* Ritter. Fuitne *legionariorum*? Or. — Habet *frons* M, non *fronte* Guelf. a sec. m., Bud. Spir. — *cinxerat* M.

rerent utriusque partis dumtaxat exploratores praemissi, Caecina inferior manebat.» Vv. *crebra - - praelia* epexegesi inserviunt vv. *per concursum exploratorum*, ex quo oriebantur praelia Vitellianis semper adversa. — *Castorum*] id est, Castoris et Pollucis. Suetonius 9. eum locum *ad Castoris* dixit, Orosius 7, 8: *circa locum, quem Castores vocant.* Lips. — *auxiliarium*] pr. Med. *auxiliarios* praetulit Bachius; sed ortum est ex mera accommodatione ad v. *ferocissimos* et scriptor librarius ipse extemplo suum errorem correxit. — *componit*] ita illo in loco collocat, ut, donec eos pugnam incipere iuberet, sine strepitu atque clamore quieti manerent. — *irritato praelio*] βραχυλογία pro irritando hostem excitato praelio. Dübn. — *Paulinus - Celsus*] Silentio hic praeteritur Annius Gallus, quia *paucos ante dies lapsu equi afflictus erat.* C. 33. — *vexillum*] quod advenerat ex Illyrico. — *aggerem viae*] Intelligi viam Postumiam patet e 3, 21. Viae autem altae et aggeratae. Aggerem de via etiam Virgilius dixit Aen. 5, 273. Ern. — *altis ordinibus*] «densis, confertis.» Sic etiam Francogallice *en ordre profond* (Burnouf), *en colonnes profondes* (Feriet). Cfr. Vegetius 3, 15: *si angustior locus sit vel multitudo sufficiat, inde etiam novem vel amplius acies ordinari convenit. Magis enim expedit, ut conferti pugnent, quam longius separati.* — *dextra fronte*] id est, cornu. Claudianus sic aperte in Ruf. 2, 174: *Armeniis frons laeva datur, per cornua Gallos Dexteriora locat*, ubi opponitur *frons laeva dextro cornu*. Sic et apud Curtium 4, 13, 29: *frons laevi cornu*. Dein auxiliares Romanae militiae more, ut in sinistro, sic et in dextro cornu locati hic comparent; frons ipsa aciei densis ordinibus a praetoriis cohortibus obtinetur. Orell. Lipsii coniecturam *obtinuere dextra. A fronte, prima* cet. bene refutat Gutmannus. — *prima legio*] classica Adiutrix. — *auxiliaribus*] Mercerus Med. *vexillaribus* vitii arguit, quod vexillariorum cohortes non sint, nec *vexillares* dicantur, sed *vexillarii*, denique auxilia debuerint latus legionis claudere, non vexillarii. Itaque legi vult *auxiliaribus*, quod Pichena recepit. Ern. Falsa lectio orta per ἀβλεψίαν e praeced. *vexillum*.

25. *Vitelliani*] ii nimirum, qui in lucis viae vicinis occulti erant. Bach. — *a lateribus*] Dicit ab omnibus partibus circum-

xerant equites. signum pugnae non statim a Suetonio Paulino pediti datum. cunctator natura, et cui cauta potius consilia cum ratione quam prospera ex casu placerent, compleri fossas, aperiri campum, pandi aciem iubebat. satis cito incipi victoriam ratus, ubi provisum foret ne vincerentur. ea cunctatione spatium Vitellianis datum in vineas nexu traducum impeditas refugiendi. et modica silva adhaerebat; unde rursus ausi promptissimos praetorianorum equitum interfecere. volneratur rex Epiphanes, impigre pro Othone pugnam ciens. (26) tum Othonianus pedes erupit. protrita hostium acie, versi in fugam etiam qui subveniebant. nam Caecina non simul cohortes sed singulas acciverat; quae res in praelio trepidationem auxit, cum dispersos nec usquam validos pavor fugientium abriperet. orta et in castris seditio, quod non universi ducerentur. vinctus praefectus castrorum Iulius Gratus, tamquam fratri apud Othonem militanti proditionem ageret, cum fratrem eius, Iulium Frontonem tribunum, Othoniani sub eodem crimine vinxissent. ceterum ea ubique formido fuit apud fugientes, occursantes, in acie, pro vallo, ut deleri cum universo exercitu Caecinam potuisse, ni Suetonius Paulinus receptui cecinisset, utrisque in partibus percrebruerit. timuisse se Paulinus ferebat tantum insuper laboris atque

8. *Othonē* M. — 17. *utrisque in partibus* M: *utrisque partibus* Bekkeri operae. — 18. *percrebruerit* nos: *percrebruit* M, *percrebuerit* B. — Habet *atque* M, non *ac*, quod ex Bud. ascivit Oberlinus.

ventos Vitellianos. Cohortes latera circumfudere, equites terga, legio frontem. Ern. — *legionum*] Sane concedendum erit Rittero vitiosum hoc esse: «nam,» inquit, «ex descriptione C. 24. posita apparet primam tantummodo legionem huic praelio affuisse, et vv. C. 22: *densum legionum agmen* alia est ratio.» Sed haud nimis probabiliter edidit *legionis*, qui genit. nunquam scribitur *legion'*; malim equidem *legionariorum*, quod facilius in *legionum* corrumpi poterat. (Burnouf v. *praetoriani* excidisse arbitratus est, ut fuerit; *cohortes legionum*; *praetoriani adversa fronte.*) — *compleri fossas*] factas a rusticis recipiendis aquis ad campos irrigandos. — *aperiri campum*] caedendo arbores, vites. — *nexu traducum*] Scilicet in eo Italiae tractu vites inter arbores etiamnunc seruntur traducesque suos ex una alteri connectunt. — *Epiphanes*] Filius Antiochi, regis Commageni, cuius in rebus Vespasiani et apud Tacitum mentio. Is tunc Romae fuit, sive obses, regnante adhuc patre, sive alia qua de causa, Othonemque comitatus est. De eius parentisque fatis v. Iosephus B. I. 7, 7. *Rex* vocatur vetere more, quo etiam regum filii et quicunque regiae stirpis sunt, *reges* vocantur, ut apud Graecos *βασιλεῖς*. Ern. Sic etiam 5, 9: *rex Pacorus* dicitur pro regis filio. 3, 72: *pulsis regibus* pro rege eiusque familia. Cum fratre Callinico exhibetur Epiphanes in nummo Commagenorum apud Pellerin *Méd. de rois* p. 124. Cfr. Eckhel D. N. III. p. 258. Oberl. Inscriptio eius est *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΥΙΟΙ* et in parte aversa *ΚΟΜΜΑΓΗΝΩΝ*. Cfr. Visconti *Iconogr. gr.* III. p. 16.

26. *erupit*] Gronovius malebat *irrupit*. At *prorumpere* et *erumpere* etiam dicuntur milites in acie constituti, cum impetum facere incipiunt. Prioris verbi permulta apud Tacitum exempla. A. 1, 65. 4, 71. cet. Virg. Aen. 11, 608: *Iamque intra iactum teli progressus uterque Constiterat: subito erumpunt clamore.* Ern. Adde Liv. 29, 33: *circa se conglobatos erumpere iubet*, id est, aggredi, adoriri. Ita et *eruptio* de impetu facto dicitur Liv. 38, 13. — *fratri - - proditionem ageret*] pro vulgari: «cum fratre de proditione ageret.» — *tantum insuper*] «timuisse se tantum laborem, qui post iter duodecim M. P. in delendo Caecina ipsis superfuturus fuisset, ne, hoc facto, (hoc labore exanclato) recens exer-

itineris, ne Vitellianus miles recens e castris fessos adgrederetur et perculsis nullum retro subsidium foret. apud paucos ea ducis ratio probata, in volgus adverso rumore fuit.

(27) Haud perinde id damnum Vitellianos in metum compulit quam ad modestiam composuit; nec solum apud Caecinam, qui culpam in militem conferebat seditioni magis quam praelio paratum: Fabii quoque Valentis copiae (iam enim Ticinum venerat) posito hostium contemptu et recuperandi decoris cupidine reverentius et aequalius duci parebant. gravis alioquin seditio exarserat, quam altiore initio (neque enim rerum a Caecina gestarum ordinem interrumpi oportuerat) repetam. cohortes Batavorum, quas bello Neronis a quarta decima legione digressas, cum Britanniam peterent, audito Vitellii motu in civitate Lingonum Fabio Valenti adiunctas rettulimus, superbe agebant, ut cuius*que* legionis tentoria accessissent, coërcitos a se quartadecimanos, ablatam Neroni Italiam, atque omnem belli fortunam in ipsorum manu sitam iactantes. contumeliosum id militibus, acerbum duci; corrupta iurgiis aut rixis disciplina; ad postremum Valens e petulantia etiam perfidiam suspectabat. (28) igitur nuntio adlato pulsam Trevirorum alam Tungrosque a classe Othonis et Narbonensem Galliam circumiri, simul cura socios tuendi et militari astu cohortes turbidas ac, si una forent, praevalidas dispergendi, partem Batavorum ire in subsidium iubet. quod ubi auditum volgatumque, maerere socii, fremere legiones. orbari se fortissimorum virorum auxilio; veteres illos et tot bellorum victores, postquam in conspectu sit hostis, velut ex acie abduci. si provincia urbe et salute imperii potior sit, omnes illuc sequerentur: sin victoriae sanitas sustentaculum columen in Italia verte-

1. *periculosis* M. Spir. Correxit Puteolanus. — 3. *adversorum ore* M. — 4. *pinde* cum *p* caudato *(proinde)* M. — Habet *id* M, quod cum Bud. delevit Rhenanus. — 7. *contẽntu* M. — 8. *aequaljs* superscr. *v* M. — 10. *interrumpit* M. — 11. *brittanniam* M. — 13. *cuius leg.* M. Correctum in Guelf. et a Puteol. Recepit tamen Ruperti. — 18. *Trevirorum*] *treuirorum* (sic, non, ut narrant, *tre virorum*) M, *Treverorum* B. — 20. *preual.* M. — 21. *merere* M — 23. *uelud* M. — 25. Habet *victoriae sanitas* M, non *victoria*, *sanitas* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol. V. *sanitas* seclusit Ritter; esse enim ab interpolatore intrusum. Verum necessaria sunt membra tria; ut C. 31.

citus Vitellii cet.» Dübn. — *adverso rumore*] ut proditor. Cfr. C. 23. Idem.

27. *Fabii*] *sed Fabii* ex interpolatione Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol., ceterae Edd. usque ad I. Gronovium. — *aequalius*] Ms. Agr. *aequabilius*. Cfr. Horat. Sat. 1, 3, 9: *Nil aequale homini fuit illi.* — *Lingonum*] hodie *Langres.* — *rettulimus*] Hist. 1,59. 64. — *cuiusque*] Mire Ruperti, recepto errore Med. *cuius*, interpretatur «alicuius.» — *iactantes*] Harum rerum narratio cum fine Annalium periit. Dübn.

28. *pulsam Trevirorum* cet.] Cfr. C. 14. — *Galliam circumiri*] Quae narrata ibidem.

— *victoriae sanitas*] Nove dictum pro: *victoriae integritas*, *Festigkeit*, *Bestehen*, *l'intégrité* Louandre. Interpolatori autem vocabulum tali in iunctura tam singulare explicationis causa inculcare nunquam profecto in mentem venire potuit. — *sustentaculum, columen*] *Stütze, Grundpfeiler* Gutmann. Non sine arte iunxit homonyma, ut efficacior fieret oratio. Ceterum v. *sustentaculum* inter scriptores gentiles superstites unus h. l. usus est Tacitus, formato ad analogiam v. *receptaculum*, *spectaculum*. *Columen* autem h. l. non est, ut arbitratur Ritter, «supremum fastigium et caput, xo-

retur, non abrumpendos ut corpori validissimos artus. (29) haec ferociter iactando, postquam inmissis lictoribus Valens coërcere seditionem coeptabat, ipsum invadunt, saxa iaciunt, fugientem sequuntur. spolia Galliarum et Viennensium aurum et pretia laborum suorum occultare clamitantes, direptis sarcinis, tabernacula ducis ipsamque humum pilis et lanceis rimabantur. nam Valens servili veste apud decurionem equitum tegebatur. tum Alfenius Varus praefectus castrorum, deflagrante paulatim seditione, addit consilium, vetitis obire vigilias centurionibus, omisso tubae sono, quo miles ad belli munia cietur. igitur torpere cuncti, circumspectare inter se attoniti et id ipsum, quod nemo regeret, paventes. silentio, patientia, postremo precibus ac lacrimis veniam quaerebant. ut vero deformis et flens et praeter spem incolumis Valens processit, gaudium, miseratio, favor: versi in laetitiam, ut est volgus utroque inmodicum. laudantes gratantesque circumdatum aquilis signisque in tribunal ferunt. ille utili moderatione non supplicium cuiusquam poposcit; ac ne dissimulans suspectior foret, paucos incusavit, gnarus civilibus bellis plus militibus quam ducibus licere. (30) munientibus castra apud Ticinum de adversa Caecinae pugna adlatum, et prope renovata seditio, tamquam fraude et cunctationibus Valentis praelio defuissent. nolle requiem, non exspectare ducem, anteire signa, urguere signiferos. rapido agmine Caecinae iunguntur. inprospera Valentis fama apud exercitum Caecinae erat: expositos se tanto pauciores integris hostium viribus querebantur, simul in suam excusationem, et adventantium robur per adulationem attollentes, ne ut victi et ignavi despectarentur. et quamquam plus virium, prope duplicatus legionum auxiliorumque numerus erat Valenti, studia tamen militum in Caecinam inclinabant, super benignitatem animi, qua prom-

2. *inm.* M: *imm.* B. — *cohercere* M. — *caept.* M. — 4. *p̄tia* M. — 7. *Alfenius* M: *Alfenus* B, ante quem edebant *Alphenus*. Vide me ad Horat. Sat. 1, 3, 130. — 8. *obire*] *circuire* mg. M, sed non «ab eadem manu», ut narratur apud Bekkerum. — 11. *p̄cibus* M. — *quer.* M. — 13. *fabor* M. — *inm.* M: *imm.* B. — 20. *exp.* M. — *urguere* M: *urgere* B. — 21. *inpr.* M: *impr.* B.

ῥυφή; sed ut apud Cic. pro Sest. 8, 19: *columen rei publicae, Strebepfeiler*, *Stützpunkt, Stütze*, imagine desumpta ex proprio architectorum usu. Vitruv. 4, 2: *sub tectis, si maiora spatia sunt, columen ponitur in summo fastigio culminis.* — *ut corpori*] Frustra Heinsius volebat *suo corpori.* Est enim *βραχυλογία* pro: «si Batavi a legionibus separarentur, idem fore, ac si quis corpori abrumperet validissimos artus.»

29. *Viennensium aurum*] Cfr. 1, 66. — *consilium, vetitis*] *βραχυλογία*, pro qua alius scriptor facile dixisset: *vetuit enim obire vigilias centuriones.* Locum deformavit Bachius distinguens *consilium*: *vetitis* - - *cietur, igitur* cet. ac prave interpretatus. Scilicet non vidit ducis *consilium* qua in re constiterit explicari vv. *vetitis* cet.: praevidebat enim hoc «militari astu» id effectum iri, ut turbarum mox poeniteret milites. — *patientia*] Malim *poenitentia.* Lips. Haud opus. Patienter ac tacite ferebant istam omissionem solitorum, non frementes, non irascentes. Ern. Quo scilicet non exasperarent Alfenium, atque is ipsorum patientia citius mitigaretur. — *paucos*] Lipsius malebat *paucis*; sed sensus est: «non totius exercitus istum fu-

ptior habebatur, etiam vigore aetatis, proceritate corporis et quodam inani favore. hinc aemulatio ducibus: Caecina ut foedum ac maculosum, ille ut tumidum ac vanum inridebant. sed condito odio eandem utilitatem fovere, crebris epistolis, sine respectu veniae, probra Othoni obiectantes, cum duces partium Othonis quamvis uberrima conviciorum in Vitellium materia abstinerent. (31) sane ante utriusque exitum, quo egregiam Otho famam, Vitellius flagitiosissimam meruere, minus Vitellii ignavae voluptates quam Othonis flagrantissimae libidines timebantur. addiderat huic terrorem atque odium caedes Galbae: contra illi initium belli nemo inputabat. Vitellius ventre et gula sibi inhonestus, Otho luxu saevitia audacia rei publicae exitiosior ducebatur.

Coniunctis Caecinae ac Valentis copiis nulla ultra penes Vitellianos mora quin totis viribus certarent. Otho consultavit, trahi bellum an fortunam experiri placeret. tunc Suetonius Paulinus dignum fama sua ratus, qua nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur, de toto genere belli censere, festinationem hostibus, moram ipsis utilem disseruit: (32) exercitum Vitellii universum advenisse, nec multum virium a tergo, quoniam Galliae tumeant, et deserere Rheni ripam inrupturis tam infestis nationibus non conducat. Britannicum militem hoste et mari distineri; Hispanias armis non ita redundare; provinciam Narbonensem incursu classis et adverso praelio contremuisse; clausam Alpibus et nullo maris subsidio transpadanam Italiam, atque ipso transitu exercitus vastam; non

1. *habebantur* M. — 2. *fabore* M. — *faedum* M. — Habet *ac maculosum* M. Ante Bekkerum edebant *et maculosum*. — 3. *ac vanum* M: *et vanum* B. — *inr.* M: *irr.* B. — 4. *eplis* cum lin. M. (Vid. ad Ann. 15, 35. et conf. Ann. 16, 8. Bait.) — 7. *ignaue* M. — *uoluptatis* superscr. *e* M. — 8. *fraglantissime* M. — 9. *cedes* M. — *inp.* M: *imp.* B. — 10. *gyla* M. — *sibi inhonestus* Victorius, Pichena, Ritter, Ruperti: *sibi inhostus* M, Bach, *sibi infestus* Heinsius, *sibi ipsi hostis* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol., *sibi ipse hostis* cum Oberlino B. — *seuitia* M. — 11. *R. P.* M. — 12. *paenes* M. — 13. *trai* M. — 14. Habet *tunc* M. Ante Bekkerum edebant *tum*. — 18. *inr.* M: *irr.* B. — 19. *brittannicum* M. — *destineri* M.

rorem, sed paucorum fuisse, qui exercitum concitassent.» Eadem ratione usus Otho 1, 84: *Paucorum culpa fuit; duorum poena erit.* Atqui omnes seditiosi fuerant. Ern.

30. *inani favore*] «a causis inanibus orto, ita ut ipsi prope nescirent, cur tantopere Caecinae faverent.» Cfr. 1, 53: *Caecina corpore ingens, animi immodicus, scito sermone, erecto incessu studia militum allexerat.* — *foedum ac maculosum*] Refer ad eius libidinem et rapacitatem, quae vitia in Valente arguit etiam 1, 66: *Valentem magna pecunia emptum. - - quoties pecuniae materia deesset, stupris et adulteriis exorabatur.* Eadem compositione vv. utitur A. 13, 33. H. 1, 7.

31. *nemo inputabat*] nam ignavus homo ad res novas a Fabio Valente et Caecina stimulatus erat. Cfr. 1, 52. Rup. Solebant Vitellium a suis paene coactum, ipsum nunquam quidquam ultro ausurum fuisse. Ern. — *sibi inhonestus*] Etsi non nego perquam ingeniosam ac propter accuratam ἀντίθεσιν aptissimam esse Heinsii coniecturam, a Duebnero receptam, *sibi infestus* («sibimet ipsi perniciem mox allaturus, id quod vile erat damnum:») tamen externa probabilitate antecellit Victorii et Pichenae *sibi inhonestus*, propterea quod ventre et gula sibi soli quidem infamiam contrahebat, minus vero nocebat rei publicae, quae item ἀντίθεσις, ut ita dicam, obliqua minime spernenda est: sed maxime hanc ideo praetuli, quia idem vitium irrepsit in Med.

frumentum usquam exercitui, nec exercitum sine copiis retineri posse. iam Germanos, quod genus militum apud hostis atrocissimum sit, tracto in aestatem bello, fluxis corporibus, mutationem soli caelique haud toleraturos. multa bella impetu valida per taedia et moras evanuisse. contra ipsis omnia opulenta et fida, Pannoniam Moesiam Delmatiam Orientem cum integris exercitibus, Italiam et caput rerum urbem, senatumque et populum nunquam obscura nomina, etsi aliquando obumbrentur; publicas privatasque opes et inmensam pecuniam, inter civiles discordias ferro validiorem; corpora militum aut Italiae sueta aut aestibus. obiacere flumen Padum, tutas viris murisque urbes; e quibus nullam hosti cessuram Placentiae defensione exploratum. proinde duceret bellum. paucis diebus quartam decimam legionem, magna ipsam fama, cum Moesiacis copiis adfore: tum rursus deliberaturum, et si praelium placuisset, auctis viribus certaturos. (33) accedebat sententiae Paulini Marius Celsus; idem placere Annio Gallo, paucos ante dies lapsu equi adflicto, missi qui consilium eius sciscitarentur rettulerant. Otho pronus ad decertandum; frater eius Titianus et praefectus praetorii Proculus, imperitia properantes, fortunam et deos et numen Othonis adesse consiliis, adfore conatibus testabantur. neu quis obviam ire sententiae auderet, in adulationem concesserant. postquam pugnari placitum, interesse pugnae imperatorem an seponi melius foret dubitavere. Paulino et Celso iam non adversantibus, ne principem obiectare periculis viderentur, iidem illi deterioris consilii auctores perpulere ut Brixellum concederet, ac dubiis praeliorum exemptus summae rerum

2. *hostis* M: *hostes* B. — 5. Habet *Delmatiam* M. Ante Bekkerum edebant *Dalmatiam*. — 6. *capud* M. — 7. *etsi*] *etiam* M, *etiamsi* corr. Harl. Ut nos, Guelf. Bud. pr. Harl. Puteol. — 8. *inm.* M: *imm.* B. — *paec.* M. — 9. *suaeta* M. — 10. *censuram* M. — 11. *defensionē* M. — 12. *magnā ipsam famā* M.. Ut nos, Guelf. et Lipsius. — *moesaicis* M. Correxit Lipsius. — *adfore* M: *affore* B. — 15. *labsu* M. — *adfl.* M: *affl.* B. — 17. *pref.* M. — 18. *adfore* M: *affore* B. — 19. *audiret* M. — 22. *idem* M. — 23. *summā* M. Correxit Puteolanus.

Ann. 15, 25: *pax inhosta* pro *inhonesta*. Ceterae *sibi ipsi* vel *ipse hostis* sane omni veri similitudine destitutae sunt. — *habebatur*] propter expeditiones claras in Britannia (Ann. 14, 29.) et in Africa. Plin. 5, 1: *Suetonius Paulinus, quem consulem vidimus, primus Romanorum ducum transgressus Atlantem* cet.

32. *tumeant*] «ad turbas concitandas novasque res moliendas promptae sint;» nos *gähren*. Cic. ad Att. 14, 4: post interitum Caesaris: *tument negotia*. Ibid. 5: *hunc rerum tumorem*. Plin. Paneg. 28: *tumentibus plebis animis*. — *non ita redundare*] quoniam ibi una legio VI. Victrix. — *nullo maris subsidio*] quia classes cunctae parebant Othoni. — *fluxis*] per intemperiem caeli, maxime per aestus laxati, facile morbis pestilentibus expositi erant Germani. (*hinfällig.*) Cfr. C. 93: *Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora*. — *nunquam obscura nomina*] Hic rhetorice; vere H. 1, 55: *senatus populique oblitterata iam nomina*. — *obiacere - Padum*] nimirum regressis cis Padum, quod vult Suetonius: nam nunc ipsum versantur trans Padum (in sinistra eius ripa) Bedriaci. Dübn. — *cum Moesiacis copiis*] Cfr. C. 85.; tres erant legiones, III. Gallica, VIII. Aug., VII. Claudiana, Aquileiam iam tunc ingressae C. 46.

33. *Brixellum*] in dextra Padi ripa, prope Parmam et Regium, hodie *Bersello* sive *Bresello* in ducatu Mutinensi. — *summae*

et imperii se ipsum reservaret. is primus dies Othonianas partes adflixit. namque et cum ipso praetoriarum cohortium et speculatorum equitumque valida manus discessit, et remanentium fractus animus, quando suspecti duces, et Otho, cui uni apud militem fides, dum et ipse nonnisi militibus credit, imperia ducum *in* incerto reliquerat.

(34) Nihil eorum Vitellianos fallebat, crebris, ut in civili bello, transfugiis: et exploratores, cura diversa sciscitandi, sua non occultabant. quieti intentique Caecina ac Valens, quando hostis inprudentia rueret, quod loco sapientiae est, alienam stultitiam opperiebantur, inchoato ponte transitum Padi simulantes adversus obpositam gladiatorum manum, ac ne ipsorum miles segne otium tereret. naves pari inter se spatio, validis utrimque trabibus connexae, adversum in flumen dirigebantur, iactis super ancoris, quae firmitatem pontis continerent. sed ancorarum funes non extenti fluitabant, ut augescente flumine inoffensus ordo navium attolleretur. claudebat pontem inposita turris et in extremam navem educta,

1. *imperiis* M. — *adfl.* M: *affl.* B. — 3. *suspectu* M. — 4. *et ut Otho* M. Correctum in Guelf. Reg. et a Puteolano. Illud praetulit Walther. Contra Rhenani transpositionem *et Otho*, *ut cui uni* recepit Duebner. — 5. *in* om. M. — 6. *nichil* M. — Habet *ut in civili* M, non *ut civili* Spir. — 7. *occult.* M. — 8. *quiet* M, *qui et* Spir. — *inpr.* M: *impr.* B. — 9. *aliena stultitiam* (sic) M. — 10. *obp.* M: *opp.* B. — 12. *utrimque* M: *utrinque* B. — *conexae* M. — 13. *anchoris* M. — *firmitate* M. — *achorarum* (sic) M. — 14. *fluuitabant* M. — 15. *inp.* M: *imp.* B. — *turbis* M.

rerum] *summam* manifestum Med. errorem ex accommodatione ad vv. *se ipsum* ortum reposuit Bachius, explicans «*als das Oberhaupt der Herrschaft und des Reiches.*» — *se ipsum*] Othonem ipsum opponunt sibi legati, qui nunc seposito Othone res sunt gesturi. Igitur *ipsum* non friget, ut videbatur Ernestio; immo efficacissimum est. (Nos dicimus: *seine eigene Person.*) Walth. — *et Otho, cui uni*] Manifesto falsa est Med. lectio *et ut Otho, cui uni*; nec tamen potui probare Rhenani transpositionem *et Otho, ut cui uni*, quia hoc incisum *ut cui - - fides* tali in iunctura necessario pertineret etiam ad vv. *imperia ducum in incerto reliquerat*, unde oriretur sententia subinsulsa: «ideo, quod - Othoni uni apud milites fides erat, imperia ducum in incerto reliquerat.» Atque omnino transpositiones istae rarissime sunt felices aut saltem probabiles. Verum non hic unus est locus, ubi Med. falsas particulas intrusit. Vide modo C. 36. perverse *laeto milite ET ad mutationem ducum.* (Improbabili coniectura Bachius edidit: *et ut Othoni uni* cet.) — *in incerto reliquerat*] «Effecerat, ut imperia ducum sine vi essent, quando milites iis non satis fiderent adeoque nec prompte parerent.» Ern.

34. *diversa*] «Dum quisque, in hostium partibus et castris quid ageretur, explorare tentant» Ern. — *iactis super ancoris*] Guelf. Puteol. *insuper*. Sed naves fundantur ancoris, ut Virgilius loquitur Aen. 6, 4. Ergo etiam super iactis ancoris dirigebantur contra impetum fluminis. Ern. Facilior tamen est interpretatio, ut sit adverbium pro *insuper, praeterea*; «non contenti erant trabibus illis firmando ponti destinatis, sed praeterea ancoras iecerunt.» Atque hunc sensum esse viderunt Gutmann *noch überdiess* cet. et Louandre: *on avait de plus jeté des ancres.* — *educta*] ut hoc v. distinguatur a praeced. *imposita*, vertes *vorgeschoben*; eam turrim ipsi extremae navi impositam esse, non fortasse penultimae; utrum illic exstructa, an rotis eo promota, ut putat Gutmann, non liquet. Ceterum cfr. 5, 18: *moles educta in Rhenum.* Tacitum autem supplet Plutarchi 10. narratio digna sane, quae legatur.

35. *erat insula*] sub confluentibus Adduae ac Padi, mille passus a ripa distans, e regione vici hodie appellati *Spinadesco.* — *praelabebantur*] «utrique, ut eam insulam prius occuparent, inter se acriter concertabant;» verbum autem delectum est potius ad significandam velocem Germanorum natationem, ut contra v. *molientes*

unde tormentis ac machinis hostes propulsarentur. Othoniani in ripa turrim struxerant, saxaque et faces iaculabantur. (35) et erat insula amne medio, in quam gladiatores navibus molientes, Germani nando praelabebantur. ac forte plures transgressos, completis Liburnicis, per promptissimos gladiatorum Macer adgreditur. sed neque ea constantia gladiatoribus ad praelia quae militibus; nec perinde nutantes e navibus quam stabili gradu e ripa volnera dirigebant. et cum variis trepidantium inclinationibus mixti remiges propugnatoresque turbarentur, desilire in vada ultro Germani, retentare puppes, scandere foros, aut comminus mergere. quae cuncta in oculis utriusque exercitus quanto laetiora Vitellianis, tanto acrius Othoniani causam auctoremque cladis detestabantur. (36) et praelium quidem, abreptis quae supererant navibus, fuga diremptum: Macer *ad* exitium poscebatur. iamque volneratum eminus lancea strictis gladiis invaserant, cum intercursu tribunorum centurionumque protegitur. nec multo post Vestricius Spurinna iussu Othonis, relicto Placentiae modico praesidio, cum cohortibus subvenit. dein Flavium Sabinum consulem

3. *prel.* M. — 6. *pinde* cum *p* caudato *(proinde)* M. — 7. *derigebant* M. — *et tum* M. — 8. Habet *mixti* M, non *immixti* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol. — 12. *arruptis* M. Correxit I. Fr. Gronovius. — Habet *supererant* M, non *superfuerant* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol. Edd. ante Ryckium. — *macer* (in versus fine) *exitium*, omisso *ad*, M.

operosi quid significatur. Bachius comparat Gr. νηχόμενοι ἔφϑανον. Sane est zeugma et ex v. *praelabebantur* ad *molientes* eliciendum *ocius pervenire conabantur*; neque vero vv. *gladiatores - molientes* cum Ruperlio pro accusat. haberi possunt. — *Liburnicis*] Dictae sunt a Liburnis, Illyrici populo, quorum auxilio cum usus esset Augustus bello Actiaco et experimento didicisset eorum naves ad celeriter navigandum ceteris aptiores esse, tales etiam in classibus Romanis faciendas curavit. Cfr. Veget. 5, 7. — *ea constantia gladiatoribus*] utpote qui antea soliti essent singuli dumtaxat cum singulis depugnare. — *volnera dirigebant*] «Nove hoc dictum: proprie *ictus* et *tela* diriguntur.» Ritter. Modus est Virgilianus Aen. 10, 139: *Te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes Volnera dirigere.* Bach. — *foros*] *forus, der Gang auf dem Schiffe; sie stiegen über Bord* Gutmann. — *in oculis utriusque exercitus*] «*Par ces mots il faut entendre seulement, d'un côté le corps de gladiateurs campé sur la rive droite du Pô, et de l'autre les troupes employées par Cécina sur la rive gauche à la construction et à la garde du pont. Car les armées elles-mêmes étaient l'une à Bédriac, l'autre* (de Vitellius) *à Crémone. Le savant Tillemont* I. p. 430. (p. 377. Ed. Par. 1720.) *paraît n'avoir pas fait cette distinction, ce qui rend son récit tout-à-fait inintelligible.* Ferlet et Burnouf.

36. *abreptis*] «raptim abductis, quae ab hostibus raptae aut mersae non erant.» Gron. «Codd. *arruptis* vel *abruptis*, sed ibi nihil fuit abrumpendum, nisi si id verbum respicit ad Germanos retentantes.» Walth. (Sic pro certo explicari ac defendi nequit.) «Ryckius male intelligebat *abruptas* ab insula, ut Heinsius ab ancoris et Pichena a ripa. Hic putabat gladiatores in ripa stetisse et terra, non flumine fugisse, naves autem ab iis abruptas tamquam non usui amplius sibi futuras, ne hostibus essent. Sed gladiatores haud egressi navibus et multi in ipso flumine trucidati (C. 43.), superstites autem fugerunt in navibus, *quae supererant*. Rup. Ferlet, Burnouf, Louandre servantes *abruptis* explicant, ut Gronovius *abreptis*, sed *abrumpere* idem significare nequit. *La fuite des navires qui parvinrent à se dégager termina le combat.* Louandre. — *cohortibus*] praetoriis. — *Sabinum, consulem designatum*] diversum a Vespasiani fratre, praefecto urbis, qui tunc Romae erat. Cfr. H. 1, 77.

designatum Otho rectorem copiis misit quibus Macer praefuerat, laeto milite ad mutationem ducum, et ducibus ob crebras seditiones tam infestam militiam aspernantibus.

(37) Invenio apud quosdam auctores pavore belli seu fastidio utriusque principis, quorum flagitia ac dedecus apertiore in dies fama noscebantur, dubitasse exercitus num posito certamine vel ipsi in medium consultarent, vel senatui permitterent legere imperatorem. atque eo duces Othonianos spatium ac moras suasisse, praecipua spe Paulini, quod vetustissimus consularium et militia clarus gloriam nomenque Britannicis expeditionibus meruisset. ego ut concesserim apud paucos tacito voto quietem pro discordia, bonum et innocentem principem pro pessimis ac flagitiosissimis expetitum, ita neque Paulinum, qua prudentia fuit, sperasse corruptissimo seculo tantam volgi moderationem reor, ut qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis caritate deponerent; neque aut exercitus linguis moribusque dissonos in hunc consensum potuisse coalescere, aut legatos ac duces, magna ex parte luxus egestatis scelerum sibi conscios, nisi pollutum obstrictumque meritis suis principem passuros. (38) vetus ac iam pridem insita mortalibus potentiae cupido cum imperii magnitudine adolevit erupitque. nam rebus modicis aequalitas facile habe-

1. *praefuerit*, superscr. *a* ab eadem manu, M. — 2. *milite et ad* M. Correctum in Reg. Spir. — *infesta militiam* (sic) M. — 8. *praecipuas paulini* M. Correxere Bipontini. — 9. *consiliarium* M. Correxit Rhenanus. — *brittannicis* M. — 10. *concesserit* M. — 13. *corruptissimos* M. — *saeculo* M B. — 17. Habet *meritis* M, non *moribus* Harl. Bodl. ies. Guelf. Puteol., quod temere et casu ortum est ex praeced. *moribusque*. — 18. *insitā* M.

37. *in medium*] communiter de legendo novo imperatore. — *praecipua spe Paulini*] Auctores illos tradidisse a Paulino praesertim speratum esse imperium, neutiquam vero praecipuam spem ceteris a ducibus in eo esse collocatam, ut alii voluere, sane elucet ex confutatione mox allata *neque Paulinum sperasse* cet. — *vetustissimus consularium*] «Quadriennio ante consul fuerat a. 819. (16, 14.) et omnium, qui circa Othonem, praeter imperatoris fratrem, consularium primus.» Ryck. Nam hic iam a. u. c. 805. fuerat consul. — *meritis suis*] Vix potest exputari, cur Gronovius atque Ernestius proclives fuerint in Guelf. aliorumque lectionem *moribus*, quae profecto sic iuncto pron. *suis* quam maxime ambigua fuisset. Atqui sciebant ex Pichena, Med. praebere *meritis*. (Qui scelesta hominum facinorosorum opera utitur, is eorum *meritis* et *polluitur* et *obstringitur*; contra perditis aliorum *moribus pollui* potest, *obstringi* non potest.» Ritter.)

38. *urbibus regibusve*] *regibusque* merus est error Gronovianae 1721. et Med. lectio distinguendi particulâ *ve* scite significat Romanis partim liberis cum civitatibus, partim cum regibus depugnandum fuisse. — *securas opes*] potentiam ceterasque prosperitates ab exteris hostibus iam non impugnatas neque impeditas. — *vacuum fuit*] «Id est, satis otii fuit ab externa vi, ut possent cogitare de propria potentia augenda. Imitatus esse videtur Salustium in Fragm. Hist. L. 1. p. 935. Cort.: *Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimae turbae, seditiones et ad postremum bella civilia orta sunt* cet. Vett. Glossae: *Vacuum*, εὔσχολον, εὔκαιρον.» Ern. Sic 13, 3: *quibus otiosum est*. — *tentamenta civilium bellorum*] De seditionibus Gracchorum cfr. Vellei. Pat. 2, 3. Duebn. — *quaesitum*] certatum, ut A. 1, 74: *inter Vibium et Marsum diu quaesitum*.

39. *alienae culpae*] Titiani et Proculi,

batur: sed ubi subacto orbe et aemulis urbibus regibusve excisis securas opes concupiscere vacuum fuit, prima inter patres plebemque certamina exarsere. modo turbulenti tribuni, modo consules praevalidi, et in urbe ac foro tentamenta civilium bellorum, mox e plebe infima G. Marius et nobilium saevissimus Lucius Sulla victam armis libertatem in dominationem verterunt. post quos Gn. Pompeius occultior, non melior. et nunquam postea nisi de principatu quaesitum. non discessere ab armis in Pharsalia ac Philippis civium legiones: nedum Othonis ac Vitellii exercitus sponte posituri bellum fuerint. eadem illos deum ira, eadem hominum rabies, eaedem scelerum causae in discordiam egere. quod singulis velut ictibus transacta sunt bella, ignavia principum factum est. sed me veterum novorumque morum reputatio longius tulit: nunc ad rerum ordinem venio.

(39) Profecto Brixellum Othone honor imperii penes Titianum fratrem, vis ac potestas penes Proculum praefectum. Celsus et Paulinus, cum prudentia eorum nemo uteretur, inani nomine ducum alienae culpae praetendebantur. tribuni centurionesque ambigui, quod spretis melioribus deterrimi valebant. miles alacer; qui tamen iussa ducum interpretari quam exsequi mallet. promoveri ad quartum a Bedriaco castra placuit, adeo

1. *emulis* M. — *regibusve* M: *regibusque* cum lac. Gronovii operis B. — 2. *partes* M. — 4. *temptamenta* M. — *G.* M: *Gaius* B. — 5. *seuiss.* M. — Habet *Lucius* omnibus litteris M. — 6. *post quo* M. Non deest igitur *quos*, ut in priore Ed. opinabatur Ritter, sed leviter v. corrupit scriptor librarius. — *Gn.* M: *Gnaeus* B. — 7. *principatū* M. — 8. Habet *ac Vitellii* M, non *aut V.* Agr. Spir. et Ryckii. — 10. *caedem* M. — 11. *uelud* M. — 13. *venio* e correct. M; fuerat, ut videtur, *veniat.* Haud spernendum foret *veniam.* Or. — 15. Habet *vis* M, non *ius* Harl. Ies. Guelf. Spir. Edd. ante Lipsium. — 18. *interp̄tari* M. — 19. *exeqūi* M cum lin. transversa in litt. *q*.

qui culpam malorum in hos duces conferebant. Ruperti. Ad rem ita Plutarchus 7: *Ἔπεμψεν οὖν Τιτιανὸν ἐπὶ τὰ στρατεύματα τὸν ἀδελφὸν καὶ Πρόκλον τὸν ἔπαρχον, ὃς εἶχεν ἔργῳ τὴν πᾶσαν ἀρχήν, πρόσχημα δ' ἦν ὁ Τιτιανός· οἱ δὲ περὶ τὸν Κέλσον καὶ Παυλῖνον ἄλλως ἐφείλκοντο συμβούλων ὄνομα καὶ φίλων, ἐξουσίαν καὶ δύναμιν ἐν τοῖς πράγμασι μηδεμίαν ἔχοντες.* — *iussa ducum interpretari*] inquirere in causas iussionis et explorare ac ponderare, quam simplici obedientia patrare. Lips. — *ad quartum*] lapidem, Cremonam versus. «E Plutarcho 11. scriberes *ad sextum.* Nam ille quinquaginta stadia numerat. Sed et paullo post, ubi Tacitus XVI. M. P. numerat, Graeci eiusdem computatione XII. tantum efficiuntur. Nihil tamen ego mutem. Lips. — *adeo imperite*] Totum h. l. ad verbum Plutarchus expressit, ut pleraque alia: etsi haud multum aetate Tacito inferior. Lips. Velut hic: *προήγαγεν αὐτοὺς ὁ Πρόκλος ἐκ τοῦ Βητριακοῦ καὶ κατεστρατοπέδευσεν ἀπο πεντήκοντα σταδίων οὕτως ἀπείρως καὶ καταγελάστως, ὥστε τῆς μὲν ὥρας ἐαρινῆς οὔσης. τῶν δὲ κύκλῳ πεδίων πολλὰ νάματα καὶ ποταμοὺς ἀεννάους ἐχόντων, ὕδατος σπάνει πιέζεσθαι.* Heeren quidem de fontibus vitarum Plutarchi. Gottingae 1820. p. 188. Tacito et Suetonio eum non usum arbitratur. Quod si est, certe omnes tres iisdem ex fontibus hauserunt. Plutarchus ipse in Galba C. 27. et in Othone C. 9. multos et varios sese consultasse monet. In Oth. 3. Cluvium Rufum appellat. C. 9. commemoratis causis, cur sapientibus Paulini, Celsi, Galli consiliis non obtemperarit Otho, addit: *Καὶ τοῦτο μὲν διηγεῖτο Σεκοῦνδος ὁ ῥήτωρ ἐπὶ τῶν ἐπιστολῶν γενόμενος τοῦ Ὄθωνος*, cuius commentarii de eius rebus exstitisse videntur. Denique C. 14. testem oculatum proelii Bedriacensis, Mestrium Florum consularem adducit. Et hos quidem nominat Heeren; non norat

imperite ut quamquam verno tempore anni et tot circum amnibus penuria aquae fatigarentur. ibi de praelio dubitatum, Othone per litteras flagitante ut maturarent, militibus ut imperator pugnae adesset poscentibus. plerique copias trans Padum agentes acciri postulabant. nec perinde diiudicari potest quid optimum factu fuerit, quam pessimum fuisse quod factum est. (40) non ut ad pugnam sed ad bellandum profecti, confluentes Padi et Adduae fluminum, sedecim inde milium spatio distantes, petebant. Celso et Paulino abnuentibus militem itinere fessum, sarcinis gravem obicere hosti, non admissuro quo minus expeditus et vix quattuor milia passuum progressus aut incompositos in agmine aut dispersos et vallum molientes adgrederetur, Titianus et Proculus, ubi consiliis vincerentur, ad ius imperii transibant. aderat sane citus equo Numida cum atrocibus mandatis, quibus Otho increpita ducum segnitia rem in discrimen mitti iubebat, aeger mora et spei inpatiens.

(41) Eodem die ad Caecinam operi pontis intentum duo praetoriarum cohortium tribuni, conloquium eius postulantes, venerunt. audire condiciones ac reddere parabat, cum praecipites exploratores adesse hostem

1. *circum manibus paenuria* M. — 4. *pinde* cum *p* caudato *(proinde)* M. — 5. *quod* M. Emendavit Beroaldus. — *factum* M. — 6. *uellandum* M. — 7. *aduae* M. — 9. *ämissuro* M, unde male *amissuro* Guelf. aliique, item Edd. ante Rhen., qui emendavit e Bud. — 14. *inp.* M: *imp.* B. — 15. *eodem* M: *eadem* cum Lipsio B. — *intentus* pr. M. — 16. *conl.* M: *coll.* B. — *vener* cum lin. super litt. *r* M. — 17. *explora* (in versus fine) *adesse* M.

Pompeium Plantam, de quo vide ad C. 23. quemque inter multos illos a Plutarcho inspectum esse probabile est. — *de praelio*] de loco pugnae potissimum. Duebn.

40. *ad bellandum*] *Ad debellandum* corrigit Grotius. «Ibant non quasi ad incertum certamen, sed ut finem impositurl bello una victoria.» Sed *bellare* pro *debellare* dixit etiam Livius 6, 31: *ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret*; ubi consentiunt libri. Ern. At rectius Duebner: «Ac si ex urbe ad bellandum proficiscerentur longinquo hoste, nullo erant ad pugnam idoneo apparatu, nec *expediti* (sine sarcinis), ut Vitelliani C. 45» Praeiverat Heinsius haec adscribens: «Qui ad bella proficiscuntur, sarcinas secum ferunt: qui ad pugnam, eas in loco proximo relinquunt. Quod non factum, etsi hostis in vicinia.» Cfr. Germ. 30: *Alios ad proelium ire videas, Chattos ad bellum.* — *Adduae*] Cfr. Strabo 3. p. 192. 209. Plinius 2, 103. itemque Sidonius 1, 5: *Vidimus ulvosum Lambrum, caeruleum Adduam, velocem Athesin, pigrum Mincium.* Lips. Graece Ἀδουας, ut Med. *Aduae*, hodie *Adda*. Ceterum *confluentes* illi (*Bocca d'Adda presso Castel nuovo*) quinque milia passuum distant a Cremona, Caecinae autem pons mille passibus propior erat Cremonae, quocirca mox est *vix quattuor M. P.* (Cfr. Mannert *Italien* I. p. 153. «*Entweder muss anstatt* Adduae Ollii *gelesen werden, oder es ist das Flüsschen, welches unter Casal Maggiore sich dem Po nähert, aber gegen den Oglio hin fliesst.*») — *admissuro*] scil. «eum errorem», pro *commissuro*, quae duo vv. fere promiscue dicuntur. Vide Drakenb. ad Liv. 2, 37. Ern. Nequaquam opus marg. Mi~yll. 1557. et Rupertii *omissuro*. — *Numida*] ex servis Othonis. Viris enim lautioribus ditioribusque Afri aut Numidae equites erant ad iter. Praecurrebant illi et agmen ducebant heri sequentis. Seneca Ep. 87, 8: *O quam cuperem illi* (Catoni Censorio) *nunc occurrere aliquem ex his trossulis in via divitibus cursores et Numidas et multum ante se pulveris agentem!* Idem expressius Ep. 123, 6: *Omnes iam sic peregrinantur, ut illos Numidarum prae-*

nuntiavere. interruptus tribunorum sermo; eoque incertum fuit, insidias an proditionem vel aliquod honestum consilium coeptaverint. Caecina dimissis tribunis revectus in castra, datum iussu Fabii Valentis pugnae signum et militem in armis invenit. dum legiones de ordine agminis sortiuntur, equites prorupere; et mirum dictu, a paucioribus Othonianis quo minus in vallum inpingerentur, Italicae legionis virtute deterriti sunt. ea strictis mucronibus redire pulsos et pugnam resumere coëgit. disposita Vitellianarum legionum acies sine trepidatione: etenim, quamquam vicino hoste, aspectus armorum densis arbustis prohibebatur. apud Othonianos pavidi duces, miles ducibus infensus, mixta vehicula et lixae, et praeruptis utrimque fossis via quieto quoque agmini angusta. circumsistere alii signa sua, quaerere alii; incertus undique clamor adcurrentium, vocitantium. ut cuique audacia vel formido, in primam postremamve aciem prorumpebant aut relabebantur. (42) attonitas subito terrore mentes falsum gaudium in languorem vertit, repertis qui descivisse a Vitellio exercitum ementirentur. is rumor ab exploratoribus Vitellii dispersus,

2. *cept.* M. — 5. *dictũ* M. — 6. *inp.* M: *imp.* B. — 7. *et astrictis* (sic) M. Correxit Rhenanus. — 8. *acies*] *arte* M, ut vere testatur Victorius, non *arae*, ut narrat Furia; *acie* Bud. Correxit Lipsius. — 10. *behicula* M. — 11. *utrique* (cum lin. super litt. *i*) M, *utrinque* B. — 12. *quer.* M. — *adc.* M: *acc.* B. — 13. *uo clamantium* M, sed *uo* est ab alia manu, non ab eadem, ut traditur apud Bekkerum; *volitantium* cum Agr. Walther, *volantiumque* Spir., unde *volantium* Ruperti. Ut nos, Pichena. — *vocitantium. ut* M: *vocitantium; et ut* cum Puteol. B. Supplementum minime necessarium. — 14. *relebebantur* (sic) M. Ante Waltherum edebant *revehebantur*, quod exstat in aliis Mss.

currat equitatus, ut agmen cursorum antecedat. Martialis 10, 13, 1: *Cum cathedraticios portet tibi rheda ministros, Et Libys in longo pulvere sudet eques* cet. De tali igitur hic capies, quando et principibus illi in usu, ex Martiale, in adventum Domitiani 10, 6, 7: *Quando eques et picti tunica Nilotide Mauri Ibitis, et populi vox erit una «Venit»?* Nec Suetonium aliter interpretemur (viderat sagacissimus Turnebus Advv. 24, 6. 30, 3.) in Nerone 30: *Iter fecisse traditur phalerata cum Mazacum turba atque cursorum.* Nam Mazaces, Afri. Lips.

41. *in castra*] quattuor fere, ut diximus, M. P. a ponte distantia. — *a paucioribus*] Cfr. 3, 2., ubi Antonius Primus contionabundus: *duae tunc Pannonicae ac Moesicae alae perrupere hostem.* — *inpingerentur*] Memor fortasse fuit Virgiliani illius Aen. 5, 804: *cum Troia Achilles Exanimata sequens impingeret agmina muris*, ubi v. ἐμπλήσσειν collatum ab Heynio. «A fama autem huius victoriae deceptus videtur Iosephus, qui B. I. 4, 9, 9: Καὶ γενομένης συμβολῆς κατὰ Βηδριακὸν τῆς Γαλατίας πρός τε Οὐάλεντα καὶ Καικίνναν τοὺς Οὐιτελλίου στρατηγοὺς τῇ πρώτῃ μὲν ἡμέρᾳ περιῆν Ὄθων, τῇ δευτέρᾳ δὲ τὸ Οὐιτελλίου στρατιωτικόν.» Ryck. — *arbustis*] Arbusta hic quoque, ut saepe, sunt arbores vitibus vestitae, quarum traduces connexae prospectum prohibent. — *vocitantium*] Contra Agr. *volitantium* receptum a Walthero, Bachio, Duebnero monuit Iac. Gronovius, accurrentes etiam volitasse; etsi, qui defendet, *volitasse* dicet eos, qui sine certo consilio modo huc, modo illuc currerent, *accurrisse* ad locum pugnae atque, cum eo pervenissent, consisterent. *Vocitantes* autem ii potissimum intelliguntur, qui quaerebant signa sua clara voce interrogantes, ubinam essent; contra *clamor* erat inconditus, ut solet esse certare cupientium; non est igitur, ut volunt Walther et Bach, inepta ταυτολογία, quasi scripsisset *clamor clamantium.* — *relabebantur*] metaphora ducta ab undis. Virg. Aen. 10, 307: *Retrahitque pedem simul unda relabens.* Ann. 2, 24: *relabens aestus.*

an in ipsa Othonis parte seu dolo seu forte surrexerit, parum compertum. omisso pugnae ardore Othoniani ultro salutavere; et hostili murmure excepti, plerisque suorum ignaris quae causa salutandi, metum proditionis fecere. tum incubuit hostium acies, integris ordinibus, robore et numero praestantior: Othoniani, quamquam dispersi pauciores fessi, praelium tamen acriter sumpsere. et per locos arboribus ac vineis inpeditos non una pugnae facies: comminus eminus catervis et cuneis concurrebant. in aggere viae conlato gradu corporibus et umbonibus niti, omisso pilorum iactu gladiis et securibus galeas loricasque perrumpere: noscentes inter se, ceteris conspicui, in eventum totius belli certabant. (43) forte inter Padum viamque, patenti campo, duae legiones congressae sunt, pro Vitellio unetvicesima, cui cognomen Rapaci, vetere gloria insignis; e parte Othonis prima Adiutrix, non ante in aciem deducta, sed ferox et novi decoris avida. primani stratis unetvicesimanorum principiis aquilam abstulere; quo dolore accensa legio et inpulit rursus primanos, interfecto Orfidio Benigno legato, et plurima signa vexillaque ex hostibus rapuit. a parte alia propulsa quintanorum impetu tertia decima legio; circumventi plurium adcursu quartadecimani. et ducibus Othonis iam pridem profugis, Caecina ac Valens subsidiis suos firmabant. accessit recens auxilium, Varus Alfenius cum Batavis, fusa gladiatorum manu, quam navibus transvectam obpositae cohortes in ipso flumine trucidaverant.

2. *omisse* M. — 5. *prest.* M. — 6. *inp.* M: *imp.* B. — 7. Habet *eminus* M, non *eminusque* Reg. Agr. Bud. Spir., Ernestii. — 8. *conl.* M: *coll.* B. — 9. *gladibus* M, *glandibus* Spir. — *perrūpere* M ex correctione, ut videtur. — 12. *unaetuicensima* M. — 14. *nui* cum lin. super litt. *n* *(nonvi)* M. — *unaeetvicensimanorum* (sic) M. — 15. *inp.* M: *imp.* B. — 16. *Orfidio* M: *Orphidio* B. — 18. *adc.* M: *acc.* B. — 20. *uarenus* M. — *Alfenius* scripsi ut supra: *Alfenus* M B. — 21. *obpisitae* (sic) M, *oppositae* B.

42. *seu dolo*] Ita Suet. O. 9. — *arboribus ac vineis*] Cfr. C. 25. — *viae*] Postumiae, ut C. 24. Compara Plutarchi narrationem huius pugnae C. 11. seqq. Duebn. — *conspicui*] utpote in aggere viae. Idem. Describitur hic ratio in aggere pugnantium diversa ab eorum, qui per locos arboribus ac vineis impeditos. Walth. — *noscentes inter se*] Dio 65, 12: *γνωρίζοντες ἀλλήλους*. Sic Cic. ad Att. 6, 1: *Cicerones pueri amant inter se.* — *in eventum totius belli certabant*] fortissime, quasi ex eorum virtute totius belli eventus penderet. Ruperti.

43. *Rapaci*] *Ἅρπαξ* Plut. 12. Ita cognominata videtur, quod eius legionis virtus velut torrens omnia secum raperet. Cfr. C. 100. 3, 22. Bach. (Sane est *die Reissende*, non *die Räuberische.*) — *non ante in aciem deducta*] Legio prima classica Adiutrix memoratur quidem C. 24. in leviore proelio ad locum Castorum vocatum commisso, verum ad decertandum pervenisse non videtur. — *principiis*] primis ordinibus, ut Sal. Iug. 54: *Marium post principia habere.* Liv. 2, 65. 3, 22. Plut. 12: *πάντας ὁμοῦ τι τοὺς προμάχους ἀποκτείναντες.* Praetoriani quomodo pugnarint, non narrat Tacitus; verum Plut. l. l.: *Αἴσχιστα δ' ἠγωνίσαντο πάντων οἱ στρατηγικοί, μηδ' ὅσον ἐν χερσὶ γενέσθαι τοὺς ἐναντίους ὑπομείναντες, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀηττήτους ἔτι φόβου καὶ ταραχῆς ἀνεπίμπλασαν φεύγοντες δι' αὐτῶν.* — *Orfidio*] *Orphidius*, *Orphitus*, *Alphenius* hybridae sunt scripturae, non iam tolerandae. — *a parte alia*] in sinistro cornu Othonianorum. Duebn. — *tertia decima legio*] quae ex Illyrico advenerat. — *quartadecimani*] dumtaxat vexillarii eius. Cfr. C. 66:

ita victores latus hostium invecti. (44) et media acie perrupta fugere passim Othoniani, Bedriacum petentes. inmensum id spatium; obstructae strage corporum viae. quo plus caedis fuit: neque enim civilibus bellis capti in praedam vertuntur. Suetonius Paulinus et Licinius Proculus diversis itineribus castra vitavere. Vedium Aquilam tertiae decimae legionis legatum irae militum inconsultus pavor obtulit. multo adhuc die vallum ingressus clamore seditiosorum et fugacium circumstrepitur; non probris, non manibus abstinent; desertorem proditoremque increpant, nullo proprio crimine eius, sed more volgi suum quisque flagitium aliis obiectantes. Titianum et Celsum nox iuvit, dispositis iam excubiis conpressisque militibus, quos Annius Gallus consilio precibus auctoritate flexerat, ne super cladem adversae pugnae suismet ipsi caedibus saevirent: sive finis bello venisset seu resumere arma mallent, unicum victis in consensu levamentum. ceteris fractus animus: praetorianus miles non virtute se sed proditione victum fremebat. ne Vitellianis quidem incruentam fuisse victoriam, pulso equite, rapta legionis aquila; superesse cum ipso Othone militum quod trans Padum fuerit; venire Moesicas legiones; magnam exercitus partem Bedriaci remansisse: hos certe nondum victos, et si ita ferret, honestius in acie perituros. his cogitationibus truces aut pavidi, extrema desperatione ad iram saepius quam in formidinem stimulabantur.

(45) At Vitellianus exercitus ad quintum a Bedriaco lapidem consedit, non ausis ducibus eadem die obpugnationem castrorum; simul voluntaria

2. *baedr.* M. — *inm.* M: *imm.* B. — 3. *cedis* M. — 5. *laegionis* M. — 7. *fugacium cir* (in columnae fine) *circumstrepitur* M. — 10. *conpr.* M: *compr.* B. — 11. *p̄cibus* M. (Habet *consilio*, *precibus*, M, non *precibus*, *consilio* Guelf. Edd. ante Bekk.) — 12. *cedibus* M. — *seuirent* M. — 14. *caet.* M. — 15. *incruenta* M. — 22. *obp.* M: *opp.* B.

Bedriacensi acie vexillariis tantum pulsis vires legionis non adfuisse. — *Varus Alfenius*] Cfr. C. 29. et 35.

44. *inmensum id spatium*] sedecim milia passuum a loco, ubi pugnatum erat. Cfr. C. 40. «*Immensum* autem vocat respectu fugientium, qui vehementer defatigati omnes, pars vulnerati erant.» Ryck. — *strage corporum*] Cfr. Plut. O. 14: *θνήσκειν μὲν γὰρ παρὰ τοῖς ἐμφυλίοις πολέμοις, ὅταν τροπὴ γένηται, πλείονας εἰκός ἐστι τῷ μηδένα ζωγρεῖν· χρῆσθαι γὰρ οὐκ ἔστι τοῖς ἁλισκομένοις.* Dio 64, 10: *Ἔπεσον δὲ τέσσαρες μυριάδες ἀνδρῶν ἑκατέρωθεν ἐν ταῖς μάχαις ταῖς πρὸς τῇ Κρεμώνῃ γενομέναις.* — *castra vitavere*] Plut. O. 13: *Τῶν δὲ στρατηγῶν οὔτε Πρόκλος οὔτε Παυλῖνος συνεσελθεῖν ἐτόλμησαν, ἀλλ' ἐξέκλιναν, φοβούμενοι τοὺς στρατιώτας.* — *si ita ferret*] ut Ann. 3, 15. — *truces*] praetoriani (quamquam, si Plutarcho fides, male pugnarant), *pavidi* ceteri, quis fractus animus. Ed. Spir. *haud pavidi*, uti vult Dureau de Lamalle. Perperam: ablativus *his cogitationibus* pertinet ad *truces* tantum, non ad *pavidi*. Walther. Ceterum vv. *extrema desperatione* ad utrosque et *truces* et *pavidos* referuntur, ad desperationem enim pervenire etiam truces possunt; in hos autem praecipue cadit *ira*. Burnouf et Duebner distinguunt *aut pavidi extrema desperatione, ad iram* cet., Louandre omisit priorum interpunctionem post *pavidi*, qua servata utrosque intelligere voluisse Tacitum nos significamus. Vide Excursum I.

45. *ad quintum*] Cum multa diei pars superesset, facile iter XI. M. P. conficere poterant. — *obpugnationem castrorum*] prope Bedriacum; neutiquam vero eorum,

deditio sperabatur. sed expeditis et tantum ad praelium egressis munimentum fuere arma et victoria. postera die, haud ambigua Othoniani exercitus voluntate, et qui ferociores fuerant, ad paenitentiam inclinantibus, missa legatio; nec apud duces Vitellianos dubitatum quo minus pacem concederent. legati paulisper retenti. ea res haesitationem attulit ignaris adhuc an impetrassent. mox remissa legatione patuit vallum. tum victi victoresque in lacrimas effusi, sortem civilium armorum misera laetitia detestantes. isdem tentoriis alii fratrum, alii propinquorum volnera fovebant. spes et praemia in ambiguo, certa funera et luctus, nec quisquam adeo mali expers, ut non aliquam mortem maereret. requisitum Orfidii legati corpus honore solito crematur; paucos necessarii ipsorum sepelivere; ceterum volgus super humum relictum.

(46) Opperiebatur Otho nuntium pugnae nequaquam trepidus et consilii certus. maesta primum fama, dein profugi e praelio perditas res patefaciunt. non exspectavit militum ardor vocem imperatoris. bonum haberet animum iubebant: superesse adhuc novas vires, et ipsos extrema

3. *exercitu* M. — *penit.* M. — 6. *legationa. capud* M. Emendavit Pichena. — 11. *Orfidii* M: *Orphidii* B. — 14. *mesta* M. — 15. *exp.* M. — 16. Habet *haberet* M; non *habere* Guelf., Edd. ante Bekk.

quae Othoniani promoverant ad quartum a Bedriaco quaeque tunc deserta esse videntur. C. 39. Cfr. Plutarchus O. 13: *Ἄννιος Γάλλος ἀνελάμβανεν ἐν τῇ πόλει* (Bedriaci, ubi post illum lapsum equi (C. 33.) degebat) *καὶ παρεμυθεῖτο τοὺς ἐκ τῆς μάχης συλλεγομένους, ὡς ἀγχωμάλου γεγενημένης καὶ πολλοῖς κεκρατηκότας μέρεσι τῶν πολεμίων.* — *munimentum*] pro munimento, quo instrumentis tunc destituti saepire se nequibant, ea nocte sub armis manserunt, atque per se satis securitatis eis praebebat victoria. — *nec apud duces Vitellianos dubitatum*] Plut. C. 13: *τοῦ δὲ Καικίνα προσελάσαντος τῷ ἵππῳ καὶ τὴν δεξιὰν ὀρέγοντος οὐδεὶς ἀντέσχεν.* — *misera laetitia*] *laetitia* ob reconciliationem et finem totius belli, sed *misera*, miserabili mixtaque cum tristitia propter caedem tot civium et quod pro Othone et Vitellio, *omnium mortalium impudicitia, ignavia, luxuria deterrimis pugnassent.* RUP.

46. *nequaquam trepidus*] Antea, teste Dione Sturzii IX. p. 110: *καὶ ἐν τοῖς ὕπνοις ἐταράττετο, ἀλλ' οὐκ ἦν ἀποφυγὴ τοῦ λοιποῦ.* — *furore quodam et instinctu*] «Accipe dictum per *ἓν διὰ δυοῖν*: *instinctu furoris*, furore quodam instincti. Cic. Verr. 5, 72: *quodam furore instinctus*. Adde pro Domo 55.» ERN. Verum dicam potius: horum alterum alterius vim vicissim auget: tolle alterum utrum, et alterum in Tacito misere languebit. Ceterum operae pretium est videre, quantopere in his vv. sese defatigarint interpretes. «Substantivo quam adiectivo uti maluit Tacitus, quod *instinctus furibundus* notionem quandam irarum et rabiei habuisset, quae ab substantivo *furor* abest.» ROTH de Synon. apud Tac. p. 27. «*Furor* est ira et ultionis cupido, *instinctus* incredibilis exercitus amor in Othonem.» BIPONTINI. «Sunt hic potius synonyma: nam in utroque vocabulo est notio necessitatis, cui abest consilium; etenim necessitate et sine consilio agunt et qui furore agunt et qui instinctu.» WALTHER. «*Furor* est *μανία*, quae ex animo proficiscitur, *instinctus* est impulsus, qui fit extrinsecus, ut 1, 70: *instinctu centurionum.*» PABST Ecl. Tac. p. 297. et BACH. «Synonyma *furor* et *instinctus* ita diversa sunt, ut prius effectum, causam alterum significet.» RITTER. «*Avec enthousiasme et une sorte de fureur.*» LOUANDRE. Ceterum conferre iuvat Plutarch. 15: *Τὸ δὲ τοῦ στρατιωτικοῦ πάθος ἅπασαν ὑπερέβαλε πίστιν, ὡς οὐκ ἀπῆλθεν οὐδὲ μετέστη πρὸς τοὺς κρατοῦντας οὐδ' ὤφθη τὸ καθ' αὑτὸ ζητοῦν, ἀπεγνωσμένου τοῦ ἡγεμόνος, πάντες δ' ὁμαλῶς ἐπὶ θύρας ἦλθον, ἐκάλουν αὐτοκράτορα προσελθόντες, ἐγίνοντο προσ-*

passuros ausurosque. neque erat adulatio: ire in aciem, excitare partium fortunam furore quodam et instinctu flagrabant. qui procul adstiterant, tendere manus, et proximi prensare genua, promptissimo Plotio Firmo. is praetorii praefectus identidem orabat ne fidissimum exercitum, ne optime meritos milites desereret: maiore animo tolerari adversa quam relinqui; fortes et strenuos etiam contra fortunam insistere spei, timidos et ignavos ad desperationem formidine properare. quas inter voces ut flexerat voltum aut induraverat Otho, clamor et gemitus. nec praetoriani tantum, proprius Othonis miles, sed praemissi e Moesia eandem obstinationem adventantis exercitus, legiones Aquileiam ingressas nuntiabant; ut nemo dubitet potuisse renovari bellum atrox, lugubre, incertum victis et victoribus. (47) ipse aversus a consiliis belli «hunc» inquit «animum, hanc virtutem vestram ultra periculis obicere nimis grande vitae meae pretium puto. quanto plus spei ostenditis, si vivere placeret, tanto pulchrior mors erit. experti in vicem sumus, ego ac fortuna. nec tempus

2. *fraglabant* M. — *astit.* M. — 3. Habet *prensare* M, non *prehensare* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Reg. — 6. *insistre* (sic) M. — 13. Habet *obicere* M. — 14. *p̄tium* M. — Habet *tanto pulchrior* M, non *pulchrior* dumtaxat Harl. Bodl. Ies. Bud. Guelf.

τρόπαιοι, μετὰ βοῆς καὶ ἱκεσίας χειρῶν ἥπτοντο, προσέπιπτον, ἐδάκρυον, ἐδέοντο μὴ σφᾶς ἐγκαταλιπεῖν μηδὲ προδοῦναι τοῖς πολεμίοις, ἀλλὰ χρῆσθαι, μέχρις ἂν ἐμπνέωσι, καὶ ψυχαῖς καὶ σώμασιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ταῦτα ὁμοῦ πάντες ἱκέτευον. Εἷς δὲ τῶν ἀφανεστέρων ἀνατείνας τὸ ξίφος καὶ εἰπὼν «Ἴσθι, Καῖσαρ, οὕτως ὑπὲρ σοῦ παρατεταγμένους ἅπαντας» ἀπέσφαξεν ἑαυτόν. Ἀλλὰ τούτων οὐδὲν ἐπέκλασε τὸν Ὄθωνα. — *Plotio Firmo*] «Duo praefecti praetorio sub Othone, Plotius Firmus et Licinius Proculus (1, 46.), nec alios usquam nominat Tacitus. Hinc apud Plut. 18. pro *Πολλίωνος τοῦ ἑτέρου τῶν ἐπάρχων* legendum videtur *Πλωτίου* cet., nisi huic Pollionis cognomen fuit, quod unum dici superest.» Lips. — *ut flexerat*] «prout vultu significaverat his vocibus se commoveri aut constantem manere in proposito.» Duebn. — *clamor et gemitus*] Clamorem intellige laetantium, ubi flexerat vultum, tamquam obsecuturus militum studiis; *gemitum* dolentium, ubi induraverat, tamquam consilii certus. Ern. — *legiones Aquileiam ingressas*] De Moesiae legionibus tribus loquitur, de quibus hoc ipsum infra C. 85: *Aquileiam iam progressae, rapta pecunia et inter se divisa, hostiliter egerunt.* Hoc eo noto, quod in Suetonio aliter legas, et dumtaxat *bina ex his legionibus milia praemissa* Aquileiam pervenisse. Vespas. 6: *Moesiaci exercitus bina e tribus legionibus milia missa auxilia Othoni, postquam iter ingressis nuntiatum est, victum eum ac vim vitae suae attulisse, nihilo secius Aquileiam usque perseveraverunt, quasi rumori minus crederent.* Et addit, metuentes ultionem de alio imperatore cogitasse. Sed vereor, ne Suetonius halucinetur in *duobus milibus,* qui non e Moesiacis, sed Pannonicis Dalmaticisque fuere. Cfr. C. 11. Nec apud Tacitum leges de praemissis illis e legionibus Moesiacis. Sane, si et rem vides, probabilius tres ipsas legiones illa violenta atque hostilia Aquileiae ausas et de imperatore deliberasse, quam sola ex iis duo milia electa. Lips. — *ut nemo dubitet*] etiamnunc dubitet, tunc potuisse cet. Male nonnemo malebat *dubitaret* propter praecedens imperfectum.

47. *experti in vicem*] «Ego fortunam expertus sum, imperator factus; fortuna me, modestum et probum imperatorem, (a summa potentia haud corruptum).» Duebn. Haec simplicissima ac recta ratio. Alienas ab his verbis sententias alii intulere. «Fortunam Otho expertus erat, cum imperium tam brevi duraturum accepisset; Othonem autem fortuna, cum is recte modesteque imperasset fortiterque abdicaret.» Pichena

conputaveritis: difficilius est temperare felicitati, qua te non putes diu usurum. civile bellum a Vitellio coepit, et ut de principatu certaremus armis, initium illic fuit: ne plus quam semel certemus, penes me exemplum erit. hinc Othonem posteritas aestimet. fruetur Vitellius fratre, coniuge, liberis: mihi non ultione neque solatiis opus est. alii diutius imperium tenuerint: nemo tam fortiter reliquerit. an ego tantum Romanae pubis, tot egregios exercitus sterni rursus et rei publicae eripi patiar? eat hic mecum animus, tamquam perituri pro me fueritis. sed este superstites. nec diu moremur, ego incolumitatem vestram, vos constantiam meam. plura de extremis loqui pars ignaviae est. praecipuum destinationis meae documentum habete quod de nemine queror. nam incusare deos vel homines eius est qui vivere velit.» (48) talia locutus ut cuique aetas aut dignitas, comiter appellatos, irent propere neu remanendo iram victoris asperarent, iuvenes auctoritate, senes precibus movebat, placidus ore, intrepidus verbis, intempestivas suorum lacrimas coërcens. dari naves ac vehicula abeuntibus iubet; libellos epistolasque studio erga se aut in Vitellium contumeliis insignes abolet; pecunias distribuit, parce, nec ut periturus. mox Salvium Cocceianum fratris filium, prima iuventa, trepidum et maerentem ultro solatus est, laudando pietatem eius, castigando formidinem: an Vitellium tam inmitis animi

1. *conp.* M: *comp.* B. — *temparere* M. — 2. *ciuili* M. — *caepit* M. — 3. *paenes* M. — 5. *solaciis* M. — 7. *streni* M. — 12. *uellit* M. — 14. *p̄cibus* M. — 16. *eplasque* cum lin. M. — 18. *ne cui periturus* M. Emendatum a Puteolano. — 20. *pietate* M. — *inm.* M: *imm.* B.

et Ern. Qua in ratione Tacito temere obtruditur praesertim sententia «cum imperium tam brevi duraturum accepisset.» Dicit enim hoc tantum, se expertum esse, quantum valeret fortuna in extollendis ad potentiam hominibus, se summam fortunam, id est, principatum, adeptum esse, quo scelere, nihil nunc curans. «*Experiri* h. l. est impetum alicuius sustinere, cum aliquo contendere. *Otho fortunam expertus est*, inconstantiam fortunae, quae mortalibus inimica est et continuam felicitatem invidet, quaeque nos nonnunquam extollit, sed si superbi sumus, altius deprimit. Caesar B. G. 1, 14. *Fortuna Othonem experta est*, qui mortem forti intrepidoque animo pro patria et pace oppetiit et sic fortunam vicit.» Pabst et Ruperti. Quae quidem interpretatio prorsus abhorrere videtur a mente scriptoris. — *difficilius est temperare*] Acute, ut solet, Statius hoc expressit Theb. 2, 446: *Non parcit populis regnum breve.* Lips. — *illic*] in illo, illius partibus. Dubn. — *coniuge*] Respondent ex parte Plutarchea illa O. 15: *παρ' ἡμῖν καὶ τέκνα τῶν ἐναντίων καὶ γυναῖκες.* quoniam praeter uxorem Vitellii mater quoque Sextilia in Othonis potestate erat. Cfr. C. 5: *Ἰσχυρῶς δὲ καὶ τῆς μητρὸς ἐπεμελήθη τοῦ Οὐιτελλίου καὶ τῆς γυναικός, ὅπως μηδὲν φοβήσονται περὶ αὐτῶν.* — *solatiis*] «quae capere possem ex interficiendis eius fratre, coniuge, liberis, qui mea adhuc in potestate sunt.» — *animus*] «persuasio vos voluisse pro me perire.» Ceterum cum sublimi hac oratione cfr. eam, quam Othoni tribuit Plutarchus. Vide Excursum.

48. *Cocceianum*] Melius ita, quam *Cocceium*, quod Plutarchus praefert O. 16. Nam et Suetonius ita appellat in Dom. 10. At hic non fratris solum filium, sed ipsum hic fratrem praesentem facere videtur: contra Taciti et Plutarchi narrationem aperte. Nam ille in castra evaserat e pugna seque cum aliis dedidit. Suetonii tamen verba Oth. 10: *Fratrem igitur fratrisque filium et singulos amicorum cohortatus.* Lips. — *Ser-*

fore ut pro incolumi tota domo ne hanc quidem sibi gratiam redderet? mereri se festinato exitu clementiam victoris. non enim ultima desperatione, sed poscente praelium exercitu, remisisse rei publicae novissimum casum. satis sibi nominis, satis posteris suis nobilitatis quaesitum. post Iulios Claudios Servios se primum in familiam novam imperium intulisse. proinde erecto animo capesseret vitam, neu patruum sibi Othonem fuisse aut oblivisceretur unquam aut nimium meminisset. (49) post quae dimotis omnibus paulum requievit. atque illum supremas iam curas animo volutantem repens tumultus avertit, nuntiata consternatione ac licentia militum. namque abeuntibus exitium minitabantur, atrocissima in Verginium vi, quem clausa domo obsidebant. increpitis seditionis auctoribus regressus vacavit abeuntium adloquiis, donec omnes inviolati digrederentur. vesperascente die sitim haustu gelidae aquae sedavit. tum adlatis pugionibus, cum utrumque pertentasset, alterum capiti subdidit. et explorato iam profectos amicos, noctem quietam, utque adfirmatur, non insomnem egit. luce prima in ferrum pectore incubuit. ad gemitum morientis ingressi liberti servique et Plotius Firmus praetorii praefectus unum volnus invenere. funus maturatum. ambitiosis id precibus petierat, ne amputaretur caput ludibrio futurum. tulere corpus praetoriae cohortes, cum laudibus et lacrimis, volnus manusque eius exosculantes. quidam militum

3. *exercitū* M. — *rei.p.* M. — 7. *umquam* M. — 8. *supmas* M. — *voluntatem* M. Correctum in Spir. — 10. *nanque* M. — 13. *pugionibus* M, non (ut narrat Ernestius in Oberlini editione) *pugionibus duobus*, uti habent Guelf. Puteol. deditque Duebner. — 14. *utrimque* superscr. *v* litterae *i* M. — *pertemptasset* M. — *et* M: *at* Bekkeri operae. — 15. *adf.* M: *aff.* B. — 16. *gemitu* M. — 18. *p̄cibus* M.

vios] Exspectabas *Sulpicios*; sed praenomen *Servius* Sulpiciae genti tam familiare quam Claudiae Appius aut Tiberius. Plutarchus itidem G. 3: *μέγα ἔχων εὐγενείας ἀξίωμα τῶν Σερουίων οἶκον κτλ.* Ryck. — *familiam novam*] Salvios. Suet. 1: *Maiores Othonis orti sunt oppido Ferentino, familia vetere et honorata atque ex principibus Etruriae.* — *meminisset*] Plut. l. l.: *μήτ' ἐπιλαθέσθαι παντάπασι μήτ' ἄγαν μνημονεύειν, ὅτι Καίσαρα θεῖον ἔσχες.* At nimium meminisse visus est Domitiano, qui interfici iussit, quod patrui natalem celebraverat. Suet. D. 10.

49. *pugionibus*] Sane Plut. 17: *δυεῖν ὄντων αὐτῷ ξιφῶν, ἑκατέρου καταμαθὼν τὸ σπάσμα πολὺν χρόνον καὶ τὸ ἕτερον ἀπέδωκε·* sed quoniam apud Tacitum sequitur *utrumque* prorsus supervacaneum est illud Guelf. supplementum *duobus*; ut vidit iam Ritter. — *non insomnem egit*] Ita, quantum ad mortem, Catoni Othonem aequiparare potuit Martialis 6, 32: *Cum dubitaret adhuc belli civilis Enyo, Forsitan et posset vincere mollis Otho, Damnavit multo staturum sanguine Martem, Et fodit certa pectora tota manu. Sit Cato, dum vivit, sane vel Caesare maior: Dum moritur, numquid maior Othone fuit?* — *incubuit*] Vim sibi attulit Otho die 16. mensis Aprilis a. u. 822. post Chr. 69. imperii die XCII. Cfr. Clinton *Fasti Romani.* *Oxford* 1845. p. 54. Mors eius cognita Romae die 19. m. Aprilis, infra C. 55. — *ambitiosis*] accuratissimis, studiosissimis. Ambitio est maxime in commemoratione accurata (et facunda) eorum, quibus movere possumus in precando, imprimis meritorum ac beneficiorum, item submissione quadam petentis. Sic Cic. ad Fam. 3, 7: *Ambitiosius facere soleo, quam dignitas mea postulat*, id est, demissius, studiosius. Ern. (*Proprement «des prières intéressées.»* Ambitiosis *a rapport à* ne amputaretur caput ludibrio futurum. *Othon, près de mourir, se rappelle comment on avait traité les restes de Galba, et il craint des représailles.* Burnouf.) — *exosculantes*] fervido

iuxta rogum interfecere se, non noxa neque ob metum, sed aemulatione decoris et caritate principis. ac postea promisce Bedriaci Placentiae aliisque in castris celebratum id genus mortis. Othoni sepulcrum exstructum est modicum et mansurum. hunc vitae finem habuit septimo et tricesimo aetatis anno. (50) origo illi e municipio Ferentio, pater consularis, avus praetorius; maternum genus inpar, nec tamen indecorum. pueritia ac iuventa, qualem monstravimus. duobus facinoribus, altero flagitiosissimo altero egregio, tantundem apud posteros meruit bonae famae quantum malae. ut conquirere fabulosa et fictis oblectare legentium animos procul gravitate coepti operis crediderim, ita volgatis traditisque demere fidem non ausim. die quo Bedriaci certabatur, avem invisitata specie apud Regium Lepidum celebri luco consedisse incolae memorant, nec deinde coetu hominum aut circumvolitantium alitum territam pulsamve, donec Otho se ipse interficeret; tum ablatam ex oculis; et tempora reputantibus initium finemque miraculi cum Othonis exitu competisse.

2. Habet *promisco* M, non *promiscue*. — 3. *celebrarum* M. — *extr.* M. — 5. *tricensimo etatis* M. — Habet *Ferentio* M. (*Ferentino* cum mg. Guelf. et Puteolano Walther et Ritter. Eadem varietas Suet. Oth. 1.) — 6. *inpar* M: *impar* B. — 10. *gravitatē caepti* M. — 11. Habet *inuisitata* M, non *inusitata* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Agr. Puteol. — 12. *luco* M: *loco* Colero auctore B. — 13. *caetū* M. — 14. *tum ablata* M, *tunc ablata* Spir.

cum affectu. Plin. Epp. 5, 17, 4: *multum et diu exosculatus adolescentem*. Plut. 17: *τῶν δὲ ἄλλων οἱ μὲν τὸ τραῦμα τοῦ νεκροῦ κατεφίλουν προσπίπτοντες, οἱ δὲ ἥπτοντο τῶν χειρῶν, οἱ δὲ προσεκύνουν πόῤῥωθεν.* — *non noxa neque ob metum*] Est *ἓν διὰ δυοῖν*, h. e., «non quod noxae sive culpae alicuius maioris in Vitellium sibi conscii in metu futurae ultionis essent.» Walth. Aliter Ruperti: «Sed duae potius et diversae rationes afferuntur, *non* - *neque*. Intellige, non quod *noxae* admissae in Othonem sibi essent conscii, *neque ob metum* a victore.» Et haec interpretatio potior videtur. Cfr. etiam Plut. 17: *Ἔνιοι δὲ τῇ πυρᾷ λαμπάδας ὑφέντες ἑαυτοὺς ἀπέσφαξαν οὐδὲν ἐκδήλως οὔτε πεπονθότες χρηστὸν ὑπὸ τοῦ τεθνηκότος οὔτε πείσεσθαι δεινὸν ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος δεδιότες.* — *et mansurum*] propter ipsam monumenti modestiam dirutum non est, sed incolume mansit. Plut. 18: *κρύψαντες δὲ τῇ γῇ τὰ λείψανα τοῦ Ὄθωνος οὔτε μεγέθει σήματος οὔτ' ἐπιγραφῆς ὄγκῳ τὸν τάφον ἐποίησαν ἐπίφθονον. Εἶδον δ' ἐν Βριξίλλῳ γενόμενος καὶ μνῆμα μέτριον καὶ τὴν ἐπιγραφὴν οὕτως ἔχουσαν, εἰ μεταφρασθείη· Δηλώσει Μάρκου Ὄθωνος.* (*Δηλώσει* corruptum videtur atque emendandum *Δαίμοσι*, *DIS MANIBVS*.) Suet. Vit. 10: *Vitellius pari vanitate atque insolentia lapidem memoriae Othonis inscriptum intuens, «dignum eo Mausoleo» ait, pugionemque, quo is se occiderat, in Agrippinensem coloniam misit Marti dedicandum.* — *septimo et tricesimo*] *tricesimo et octavo*, ait Suetonius C. 11., qui suo more comprehendit annum, quo natus est et quo obiit. Proprie habuit modo annos XXXVI., menses XI., dies XX. Cfr. Oudendorp ad Suet. l. l.

50. *Ferentio*] «Apud Livium hanc Hernicorum urbem *Ferentinum* codices nominant omnes 4, 51, 7.; tum 4, 61, 5. unus Lovelianus 5. exhibet *Ferentium*, alius *Feretinum*, plurimi *Ferentinum*. Cfr. Drakenb. ad h. l. et ad 9, 7, 1. Nomen *Ferentinum* ut verum vindicatur etiam adiectivi *Ferentinas* forma. Vide Liv. 9, 43. 23, 34. 42, 5.» Ritter. Verum distinguendum *Ferentium*, oppidum Etruriae, ut ait Suet. O. 1., quod Ptolemaeus *Ferentiam* appellat, a notiore illo Hernicorum oppido, de quo Livius l. l., loquitur quodque etiam nunc *Ferentino* nominatur. Cfr. Mannert *Italien* I. p. 406. et 656. Quocirca hic retinenda erat Med. lectio. — *genus inpar*] Haud repugnat Suet. 1., qui matrem vocat

(51) In funere eius novata luctu ac dolore militum seditio. nec erat qui coërceret. ad Verginium versi, modo ut reciperet imperium, nunc ut legatione apud Caecinam ac Valentem fungeretur, minitantes orabant. Verginius per aversam domus partem furtim degressus inrumpentes frustratus est. earum quae Brixelli egerant cohortium preces Rubrius Gallus tulit, et venia statim impetrata, concedentibus ad victorem per Flavium Sabinum iis copiis quibus praefuerat.

(52) Posito ubique bello magna pars senatus extremum discrimen adiit, profecta cum Othone ab urbe, dein Mutinae relicta. illuc adverso de praelio adlatum. sed milites ut falsum rumorem aspernantes, quod infensum Othoni senatum arbitrabantur, custodire sermones, voltum habitumque trahere in deterius; conviciis postremo ac probris causam et initium caedis quaerebant, cum alius insuper metus senatoribus instaret, ne praevalidis iam Vitellii partibus cunctanter excepisse victoriam crederentur. ita trepidi et utrinque anxii coëunt, nemo privatim expedito

2. *uergenium* M. — 4. *uergenius* M. — *aduersam* M. Correctum in Bodl. et a Puteolano. — Habet *partem* M, non *portam* Bud. Bodl. mg. Harl. Puteol. — Habet *degressus* M, non *digressus* al. Mss. Spir., Walther. — *inr.* M: *irr.* B. (Ceterum *inrumpente* M.) — 5. *p̄ces* M. — 6. *ueniā* M. — 12. Habet *postremo* M, non *postremum* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. — 13. *quer.* M. — *instraret* (sic) M. — 15. *utrimque* M.

Albiam Terentiam, *splendidam feminam*, quippe hoc *ἐπίθετον* ipsum significat fuisse eam filiam equitis Romani, magistratibus non functi. — *monstravimus*] 1, 13. — *altero egregio*] Zonaras 11, 15: *κάκιστα ἀνθρώπων ζήσας, κάλλιστα ἀπέθανεν*. — *celebri luco*] id est, religione aliqua sacro, propter quam Bedriacenses libationum et immolandi causa eum frequentabant, id quod auget arcanam totius miraculi speciem. Non debebant Colero auctore mutare in *loco* neque cum mg. Harl. et Puteolano in *vico*. — *nec deinde*] Petersen coniecit *neque inde*, ut avis illa *ex hoc loco* non coetu hominum territa pulsave fuisse narretur. Retinui tamen Med. scripturam *nec deinde*, i. q. *nec postea*, *ἐκ τούτου*. Cfr. Hand Tursell. II. p. 240., qui praeterea explicat: «nec deinde, cum coetus hominum adesset.» Bach. — *tempora reputantibus*] id est, «si quis tempora reputaret,» (vel potius: «ii, qui tunc tempora accuratius reputabant, testabantur competisse cet.» Similiter 3, 8: *magni momenti locum obtinuit reputantibus*. 4, 17: *vereque reputantibus Galliam suismet viribus concidisse*. 5, 11: *turres procul intuentibus pares*. Germ. 6: *in universum aestimanti plus penes peditem roboris*. Bach. — *competisse*] zusammentreffen, *concourir* Burnouf, *concorder* Louandre, ut Plin. 16, 39: *si competant coitus lunae in novissimum diem brumae*.

51. *partem*] Sic 3, 85: *per aversam* (posticam) *Palatii partem*. — *et venia statim impetrata*] «aeque impetrata venia per Flavium Sabinum suis copiis, ac per Rubrium Gallum agentibus Brixelli.» Bipontini. Sed rectior videtur Waltheri interpretatio: «Haec vv. arte cohaerent cum antecedentibus spectatque *venia impetrata* ad preces Rubrii Galli. Ablativus *concedentibus* cet. non reddit rationem praecedentium, sed simpliciter indicat, quae sint facta eodem tempore;» vel ut cum aliis exposuit Ruperti: «*Et venia statim impetrata* his cohortibus, quae Brixelli egerant, postquam *per Sabinum*, eo auctore ac duce, etiam copiae, quibus ille praefuerat, ad Vitellium transierant.» Sic etiam Louandre: *le pardon leur fut accordé, et en même temps Sabinus remit au vainqueur les troupes qu'il commandait.* — *Flavium Sabinum*] consulem designatum, de quo supra C. 36.

52. *ubique*] Bedriaci, Placentiae, Brixelli. — *cunctanter excepisse victoriam*] «non alacri gaudio excepisse nuntium victoriae et cunctatos esse victori se submittere.» Rup. — *utrinque anxii*] et ab Othonis et

consilio, inter multos societate culpae tutior. onerabat paventium curas ordo Mutinensis arma et pecuniam offerendo, appellabatque patres conscriptos intempestivo honore. (53) notabile iurgium fuit, quo Licinius Caecina Marcellum Eprium ut ambigua disserentem invasit. nec ceteri sententias aperiebant: sed invisum memoria delationum expositumque ad invidiam Marcelli nomen inritaverat Caecinam, ut novus adhuc et in senatum nuper adscitus magnis inimicitiis claresceret. moderatione meliorum dirempti. et rediere omnes Bononiam, rursus consiliaturi; simul medio temporis plures nuntii sperabantur. Bononiae, divisis per itinera qui recentissimum quemque percunctarentur, interrogatus Othonis libertus causam digressus, habere se suprema eius mandata respondit; ipsum viventem quidem relictum, sed sola posteritatis cura et abruptis vitae blandimentis. hinc admiratio et plura interrogandi pudor; atque omnium animi in Vitellium inclinavere. (54) intererat consiliis frater eius L. Vitellius, seque iam adulantibus offerebat, cum repente Coenus libertus Neronis atroci mendacio universos perculit, adfirmans superventu quartae decimae legionis, iunctis a Brixello viribus, caesos victores, versam partium fortunam. causa fingendi fuit ut diplomata Othonis, quae neglegebantur laetiore nuntio revalescerent. et Coenus quidem rapide in urbem vectus

3. *intempesti* M. — *uirgenium fuit* M. Correctum in Guelf. Harl. Bodl. Ies. et a Puteolano. — 4. *ianuasit* (sic) M. — *celeris* M. — 5. *invisu* M. — 6. *inr.* M: *irr.* B. — 7. *adscitû* M. — 10. *quenquê* M. — *Imbertus* M. — 11. *supma* M. — 14. *L.* M: *Lucius* B. — 16. *adf.* M: *aff.* B. — *superventû* M. — 17. *cesos* M. — 18. Habet *negleg.* M. — 19. *rapidû urbem* M. Correctum in Guelf. Harl. Bodl. Ies.

a Vitellii militibus. — *inter multos*] Hic ex vocabulo *nemo* intelligendum *quisque*, phrasi in positivam orationem conversa. Dubn. Vide me ad Horat. Sat. 1, 1, 1. Cum hoc non perspiceret scriptor Cod. Agr., *tutior* corrupit in *tutiore*, quo decepit Ryckium. — *ordo Mutinensis*] Decuriones Mutinensium sive senatus, qui in municipiis et coloniis simpliciter *ordo* vocabatur. Ern. Cfr. *ORDO SPLENDIDISSIMVS COLONIAE ABELLINATIVM.* Inscr. m. Lat. N. 1180. — *intempestivo honore*] utpote qui senatoribus periculum facessere potuisset apud milites iis minime faventes.

53. *Licinius Caecina*] nusquam praeterea a Tacito memoratus. — *Eprium*] de quo Ann. 16, 22. 28. 33. — *ambigua*] Accipe de sermonibus in concilio senatorum habitis, quis videretur dubitare, porro in partibus Othonis manerent, an aliud consilium caperent. Walth. — *consiliaturi*] Verbum probum esse docet Caesar B. C. 1, 19. et 73. Horat. C. 3, 3, 17. A. poët. 196. Plin. Epp. 4, 17. E gloss. Bodl. Harl. Ies. Guelf. *consultaturi*, Agr. *consulturi*, quod perperam recepit Ryckius, Freberus *consilia inituri*. — *recentissimum*] ut Cic. ad Att. 16, 7: *homines a Roma recentes*. — *posteritatis cura*] «sola restante famae suae apud posteros cura.» Dubn.

54. *offerebat*] «ostendebat se paratum audire et accipere adulationes, quas cum fratre communicaret.» — *Coenus*] Κοῖνος, nomen liberti etiam apud Grut. 1130, 5. — *diplomata*] proprie chartae duplicatae; hic illae, quibus Otho et eius nomine magistratus usum equorum vehiculorumque certis locis ad publicas necessitates dispositorum suis permiserant. Dubn. (*Staatsempfehlungsschreiben, Patente.* Cfr. Plin. Epp. 10, 14. 54. 121. Plut. Galba 8: *Τῶν ὑπάτων οἰκέτας δημοσίους προχειρισαμένων τὰ δόγματα κομίζοντας τῷ αὐτοκράτορι καὶ τὰ καλούμενα διπλώματα σεσημασμένα δόντων, ἃ γνωρίζοντες οἱ κατὰ πόλιν ἄρχοντες ἐν ταῖς τῶν ὀχημάτων ἀμοιβαῖς ἐπιταχύνουσι τὰς προπομπὰς τῶν γραμματοφόρων κτλ.* — *publici con-*

paucos post dies iussu Vitellii poenas luit. senatorum periculum auctum credentibus Othonianis militibus vera esse quae adferebantur. intendebat formidinem quod publici consilii facie discessum Mutina desertaeque partes forent. nec ultra in commune congressi sibi quisque consuluere, donec missae a Fabio Valente epistolae demerent metum. et mors Othonis quo laudabilior, eo velocius audita.

(55) At Romae nihil trepidationis; Ceriales ludi ex more spectabantur. ut cessisse Othonem, et a Flavio Sabino praefecto urbis, quod erat in urbe militum, sacramento Vitellii adactum, certi auctores in theatrum adtulerunt, Vitellio plausere; populus cum lauru ac floribus Galbae imagines circum templa tulit, congestis in modum tumuli coronis iuxta lacum Curtii, quem locum Galba moriens sanguine infecerat. in senatu cuncta longis aliorum principatibus composita statim decernuntur. additae erga Germanicum exercitum laudes gratesque, et missa legatio quae gaudio fungeretur. recitatae Fabii Valentis epistolae ad consules scriptae haud immoderate: gratior Caecinae modestia fuit, quod non scripsisset. (56) ceterum Italia gravius atque atrocius quam bello adflictaba-

1. *paenas* M. — 2. *adf.* M : *aff.* B. — 3. *deserteque* M. — 4. *commu* (in versus fine) *mune* M. — *consuluere* M : *consulere* cum Harl. Bodl. Spir. B. — 5. *eplae* cum lin. M. — 7. *Romae me nichil* M. — *Ceriales* M: *Cereales* B. — 8. *ut cessisse* M: *ut cessisse vita* cum Puteolano B. — 9. *in sacramento* M. *In* expunxit Rhenanus. — 10. *adt.* M: *att.* B. (*adtulerant* malebat Haase.) — 12. *curti* M. — 13. *conp.* M: *comp.* B. (Ceterum M. *conpositā.*) — 14. *Germanicum exercitum* Ritter: *Germanicū exercitus* M, *Germanicos exercitus* cum ceteris Edd. B. Cfr. C. 57. — 15. *eplae* cum lin. M. — 16. *immoderatae* M. Correctum in Guelf. et Edd. ante Rhenanum. — 17. *adfl.* M : *affl.* B.

silii facie] specie; nam non ut privati pro se quisque Mutina discesserant, sed ex senatus decreto, ac Bononiae rursus in commune congressi erant.

55. *Ceriales ludi*] In Kalendario Maffeiorum Inscr. m. Lat. II. p. 388. notantur *LVDI CERERI* ad pridie Idus April. (12. d. huius mensis) per quattuor dies continuos. Cfr. Ovid. Fast. 4, 389. In alio Kalendario a. p. Chr. 325. apud Ryckium nominantur *ludi Cerealici*, quam formam adde Lexicis. — *cessisse*] concessisse, sponte obisse ; v. *vita* ex mera interpolatione insertum, ac nimis prope facile foret emendare *decessisse*, etsi etiam de quaesita morte Cornelius Nepos Timol. 1 : *ut voluerit ingratorum hominum conspectu morte decedere.* «Tacito, qui Ann. 4, 38. 13, 30. simpliciter *concedere* dixit pro *mori* non addito v. *vita* (ut Ann. 1, 3. 3, 30.), eodem iure ac significatu admittere licuit verbum simplex *cedere.*» Bach. Petersen malebat *cecidisse*, quod foret aptius de eo, qui in proelio interficitur. — *quem locum*] 1, 41. — *composita*] parata, comparata, cum artificiosae adulationis notione. Frustra Heinsius malebat *conquisita*. — *gaudio fungeretur*] «cui mandatum erat, ut gaudium testaretur atque congratularetur Vitellio;» amare dictum ipsius verbi delectu satis significatur, id gaudium sincerum non fuisse, sed simulatum et necessitate expressum. — *haud immoderate*] «Si quis Med. secutus *immoderatae* reponere velit, cogitet id vocabulum propter verborum collocationem referri ad v. *scriptae* non posse, sed tum membra illa per se constare sic interpungenda : *ad consules scriptae, haud immoderatae* ; sed id mihi quidem admodum molestum videtur.» Ritter. — *gratior Caecinae modestia*] «Quid ita? Quia invaluerat iam illo aevo, ut nemo publice, id est, ad consules aut senatum scriberet praeter principem: alii autem omnes ad istum. Itaque superbe se gessisse Valens visus, qui id fecit : modeste Caecina, qui omisit. Cfr. de Muciano 4, 4.» Lips.

tur. dispersi per municipia et colonias Vitelliani spoliare, rapere, vi et stupris polluere. in omne fas nefasque avidi aut venales non sacro, non profano abstinebant. et fuere qui inimicos suos specie militum interficerent. ipsique milites regionum gnari refertos agros, dites dominos in praedam aut, si repugnatum foret, ad excidium destinabant, obnoxiis ducibus et prohibere non ausis. minus avaritiae in Caecina, plus ambitionis: Valens ob lucra et quaestus infamis, eoque alienae etiam culpae dissimulator. iam pridem adtritis Italiae rebus tantum peditum equitumque, vis damnaque et iniuriae aegre tolerabantur.

(57) Interim Vitellius victoriae suae nescius, ut ad integrum bellum, reliquas Germanici exercitus vires trahebat. pauci veterum militum in hibernis relicti, festinatis per Gallias delectibus, ut remanentium legionum nomina supplerentur. cura ripae Hordeonio Flacco permissa; ipse e Britannico delectu octo milia sibi adiunxit. et paucorum dierum iter progressus prosperas apud Bedriacum res ac morte Othonis concidisse bellum accepit. vocata contione virtutem militum laudibus cumulat. postulante exercitu ut libertum suum Asiaticum equestri dignitate donaret, inhonestam adulationem conpescit. dein mobilitate ingenii, quod palam abnuerat, inter secreta convivii largitur, honoravitque Asiaticum anulis, foedum mancipium et malis artibus ambitiosum.

(58) Isdem diebus accessisse partibus utramque Mauretaniam, inter-

1. *uitellianis* M. — 2. *omnelas nefasque* M. — 5. *militu* M. — 8. *adtr.* M: *attr.* B. — 11. Habet *reliquas G. exercitus vires tr.* M, non *reliquias G. exercitus tr.* Bud. — 12. *dil.* M. — 14. *britt.* M. — *delecta* M. — *adiuncxit* M. — 16. *contione* M: *concione* B. — 18. *inhonesta adulationem* M. — *conp.* M: *comp.* B. — 19. *conuii* M. — *oneravitque* M, *ornavitque* Guelf. Ut nos, Puteolanus. — 20. *faedum* M.

56. *fas nefasque*] A. 2, 33: *omnia principum honesta atque inhonesta laudare.* 15, 37: *per licita atque inlicita foedatus*; Solita ex formula, de qua egi ad Horat. Epod. 5, 87. — *plus ambitionis*] minus rapinarum sibi reservabat, sed magis quam Fabius militum gratiam captabat, eorum inexplebili aviditate haud coërcita. — *adtritis Italiae rebus*] maxime per deplorandam agriculturae neglectionem. Ann. 3, 54: *Italia externae opis indiget; - - nostra nos scilicet nemora nostraeque villae tuebuntur!* — *tantum peditum*] «Lipsius v. *tantum* ut a glossographo profectum delendum esse censuit, ita ut genitivi pendeant a v. *vis* (i. q. multitudo) *damna, iniurias*. Sed Waltherus recte notavit ea vv. per *ἐπεξήγησιν* opponi, quasi scriptum esset: tantum peditum equitumque cum vi damnisque et iniuriis, quibus homines afficiebantur, aegre tolerabantur.» Bach. In Dispunctione p. 29. Lipsius: «Hic tu (Frehere) *tanta peditum equitumque vis*. Cape palmam!» Verum neque haec mutatio necessaria.

57. *legionum nomina*] legiones, quae militibus multis in Italiam missis iam nihil fere nisi *nomina* erant. Dübn. Igitur haec *nomina* opponuntur veris atque integris legionibus. Sic 4, 14: *inania legionum nomina*, quibus opponitur *robur peditum equitumque*. 4, 15: *nomen magis exercitus quam robur.* — *ripae*] Rheni, et quidem post Vitellii profectionem in utraque Germania. — *e Britannico delectu*] élite; cfr. 3, 22: *cum vexillis nonae secundaeque et vicesimae Britannicarum legionum.* Differt igitur h. l. sensus v. *delectus* a praecedente *delectibus*, tironibus festinanter conscriptis. — *equestri dignitate*] Sic Inscr. m. Lat. N. 3049: *L. ACONIO. A. DIVO. TRAIANO. EX. MILITIA. IN. EQVESTREM. DIGNITATEM. TRANSLATO.*, quae for-

fecto procuratore Albino, nuntii venere. Lucceius Albinus a Nerone Mauretaniae Caesariensi praepositus, addita per Galbam Tingitanae provinciae administratione, haud spernendis viribus agebat. decem novem cohortes, quinque alae, ingens Maurorum numerus aderat, per latrocinia et raptus apta bello manus. caeso Galba in Othonem pronus, nec Africa contentus, Hispaniae angusto freto diremptae imminebat. inde Cluvio Rufo metus; et decimam legionem propinquare litori ut transmissurus iussit. praemissi centuriones qui Maurorum animos Vitellio conciliarent. neque arduum fuit, magna per provincias Germanici exercitus fama. spargebatur insuper, spreto procuratoris vocabulo, Albinum insigne regis et Iubae nomen usurpare. (59) ita mutatis animis Asinius Pollio alae praefectus, e fidissimis Albino, et Festus ac Scipio cohortium praefecti opprimuntur. ipse Albinus dum e Tingitana provincia Caesariensem Mauretaniam petit, adpulsu litoris trucidatus; uxor eius cum se percussoribus obtulisset, simul interfecta est, nihil eorum quae fierent Vitellio anquirente. brevi auditu quamvis magna transibat, inpar curis gravioribus.

Exercitum itinere terrestri pergere iubet: ipse Arare flumine devehitur, nullo principali paratu, sed vetere egestate conspicuus, donec Iunius Blaesus Lugdunensis Galliae rector, genere illustri, largus animo

1. *aluino* M. — Habet *Lucosius* M. Ante Bekkerum edebant *Luceius*. — 2. *tangitanae* M. — 4. Habet *decem novem* M. (*novendecim* Iac. Gronovius, *XVIIII*. Ern.) — 6. *ceso* M. — *othone* M. Correxit Rhenanus. — 6. *hispanie* M. — 7. *litori* M: *littori* B. — 13. *mauretianam* M. — 14. *petiti* M. — *adpulsu* M: *appulsus* cum Harl. Bodl. Ies. Guelf. B. — *litoris* M: *littori* B. — *trucidatus* M Bud. Agr. Spir. Duebner: *trucidatur* cum Harl. Bodl. Ies. Guelf. B. — 15. *nichil* M. — Habet *anquirente* M, non *acquirente* Reg., Corb. Spir., neque *inquirente* Guelf. Bud. — 16. *breue* M. — *auditu ui quamuis* M. (Additum *ui* ex fine antecedentis *breue* vel subsequentis *uis* irrepsit. RITTER.) — *transibant* M. Ut nos, Puteolanus. — *inpar* M: *impar* B. — 19. *blesus lugudunensis* M.

mula ibid. N. 3048. ita variatur: *T. AVRIDIO. - - AB. INVICTISSIMO. IMP. NOSTRO. TRAIANO. - - IN. ORDINEM. EQVIT. ROMAN. ADSCITO.* — *honoravitque*] Med. *oneravitque*, in quod propensus erat Walther, nimium ac prope ridiculum foret hac in iunctura cum v. *anulis*. — *anulis*] equitum Romanorum insigni, quo item Galba Icelum libertum donarat. (1, 13.)

58. *Hispaniae*] quae Vitellii partes amplexa erat. — *imminebat*] minitabatur, eam occupaturus videbatur. — *decimam legionem*] Geminam, quae antea in Germania tetenderat. — *Iubae*] celebratum Mauretaniae regum nomen per Iubam I. Pompeianum illum atque Iubam II., doctissimum principem, patrem Ptolemaei, ultimi Mauretaniae regis, a Caligula occisi.

59. *adpulsu*] «statim in ipso adpulsu ad litus:» significantius sane dictum quam vulg. *adpulsus litori*. Recepto autem Med. *adpulsu* necessario scribendum erat *trucidatus*. — *interfecta est, nihil* cet.] «nihil anquirebat Vitellius, etsi ea, que fiebant, tam magna atque gravia erant.» Totum locum misere luxavit Walther, distinguens: *interfecta est. Nihil - - transibant. Impar* cet. *Transibant* quidem e Med. ascivit, haud perspiciens pluralem nihil esse nisi falsam accommodationem ad v. *magna*; quasi esset nominativus; adseclam tamen habuit Bachium. Cfr. de Vitellio 3, 36: *praeterita instantia futura pari oblivione dimiserat*. — *Arare*] etiam *Sauconna*, h. *Saône*. — *egestate*] Suet. Vit. 7: *Satis constat exituro* (in provinciam) *viaticum defuisse, tanta egestate rei familiaris, ut uxore et liberis, quos Romae relinquebat, meritorio coenaculo abditis, domum in reliquam partem anni ablocaret, utque ex aure matris unionem pigneraverit ad itineris im-

et par opibus, circumdaret principi ministeria, comitaretur liberaliter, eo ipso ingratus, quamvis odium Vitellius vernilibus blanditiis velaret. praesto fuere Lugduni victricium victarumque partium duces. Valentem et Caecinam pro contione laudatos curuli suae circumposuit. mox universum exercitum occurrere infanti filio iubet; perlatumque et paludamento opertum sinu retinens Germanicum appellavit, cinxitque cunctis fortunae principalis insignibus. nimius honos inter secunda, rebus adversis in solatium cessit. (60) tum interfecti centuriones promptissimi Othonianorum; unde praecipua in Vitellium alienatio per Illyricos exercitus. simul ceterae legiones contactu, et adversus Germanicos milites invidia, bellum meditabantur. Suetonium Paulinum ac Licinium Proculum tristi mora squalidos tenuit, donec auditi necessariis magis defensionibus quam honestis uterentur. proditionem ultro inputabant, spatium longi ante praelium itineris, fatigationem Othonianorum, permixtum vehiculis agmen ac pleraque fortuita fraudi suae adsignantes. et Vitellius credidit de perfidia, et fidem absolvit. Salvius Titianus Othonis frater nullum discrimen adiit, pietate et ignavia excusatus. Mario Celso consulatus servatur. sed

1. Habet *principi* M, non *principis* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol. Walther. — 2. Habet *vernilibus* M, non *humilibus* Reg. Agr. neque *iuvenilibus* Guelf. Harl. Bodl. — 3. *lugduni* M, uti edi poterat, nisi alibi esset solita forma *Lugdunum*. — 4. *contione* M: *concione* B. — *curulis* M. — 7. *honus* M. — 8. *solacium* M. — *iterfectis* (sic) M. — Habet *centuriones* M, non *centurionibus* Spir. — 9. *illycos* M. — 10. *caetere* M. — *et et adv.* M. — 13. *inp.* M: *imp.* B. — 14. *permixtu* M. — 15. *ads.* M: *ass.* B.

pensas. — *par opibus*] «tantopere opulentus, ut largitatem sine incommodo suo exercere posset. Minus recte Burnouf: *d'une ame généreuse et faite pour l'opulence*. Louandre: *généreux par caractère et digne de ses richesses*. — *circumdaret*] suis videlicet sumptibus. Dübn. — *principi ministeria*] ut 1, 58: *ministeria principatus*, id est, qualia princeps Romanus habere consuevit. Ryck. — *vernilibus*] putidis simulque exaggeratis, quales solent esse vernarum iocosae blanditiae. — *curuli*] «iuxta curulem suam sellam considere utrinque iubet.» Ern. — *Germanicum appellavit*] ut appellatus erat ipse. (1, 62.) — *in solatium*] «pro solatio habebatur quasi pensatio adversarum rerum cito ingruentium.» Sic Agricola *festinatae mortis grande solatium tulit evasisse postremum illud tempus Domitiani*. (C. 44.) Dübn. Muciani scilicet iussu Germanicus hic infans filius mox occisus est. (4, 80.), sed ii, quos miserebat praematuri eius interitus, honoribus, quibus cumulatus erat, se quodammodo consolabantur. Crévier ita παραφράζει: «*Honneur d'un moment, faible compensation pour la disgrace cruelle qui était réservée au père et au fils dans peu de mois.*» (Ceterum huc facit Vitellii nummus apud Akerman I. p. 177: *LIBERI. IMP. GERM. AVG.*, capita duo puerilia e regione sibi posita.)

60. *squalidos tenuit*] Morose et superbe audiendae defensionis tempus differens, eos detinuit reos, qui squalidi vel sordidati dicuntur, ut Ann. 2, 29. et alibi vidimus. Dübn. Sic aliquamdiu sortis suae incerti atque anxii manebant. — *ultro inputabant*] scil. Vitellio, qui huius proditionis ipsis gratiam referret. Cfr. 1, 71. Dübn. «Insuper postulabant, ut proditio sibi in gratiam verteretur.» Bach. — *fidem absolvit*] «perfidos fuisse in illo discrimine credidit fingentibus, eaque de causa fidei in Othonem pristinae veniam dedit.» Ern. — *Mario Celso*] Ex Taciti silentio facile colligas, virum hunc generosum nequaquam imitatum esse pusillum Suetonii et Proculi animum. — *creditum famâ*] «quia fama eius rei obtinebat.» Dübn. Sine causa Freinshemius malebat *famae*. — *restitit*] «contradixit Simplicem purgans,» ex-

creditum fama, obiectumque mox in senatu Caecilio Simplici, quod eum honorem pecunia mercari, nec sine exitio Celsi, voluisset. restitit Vitellius, deditque postea consulatum Simplici innoxium et inemptum. Trachalum adversus criminantes Galeria uxor Vitellii protexit.

(61) Inter magnorum virorum discrimina (pudendum dictu) Mariccus quidam, e plebe Boiorum, inserere sese fortunae et provocare arma Romana simulatione numinum ausus est. iamque adsertor Galliarum et deus (nam id sibi indiderat) concitis octo milibus hominum proximos Aeduorum pagos trahebat, cum gravissima civitas electa iuventute, adiectis a Vitellio cohortibus, fanaticam multitudinem disiecit. captus in eo praelio Mariccus ac mox feris obiectus quia non laniabatur, stolidum volgus inviolabilem credebat, donec spectante Vitellio interfectus est.

(62) Nec ultra in defectores aut bona cuiusquam saevitum: rata fuere eorum qui acie Othoniana ceciderant testamenta, aut lex intestatis. prorsus si luxuriae temperaret, avaritiam non timeres. epularum foeda et inexplebilis libido: ex urbe atque Italia inritamenta gulae gestaban-

1. *obiectumque* M : *obiectum* Bekkeri operae. — 2. *honore paecunia* M. — 5. Habet *Mariccus* M, non *Maricus* Rhenani. — 7. *ads.* M : *ass.* B. — 8. Habet *nam* M, non *nomen* Beroaldi et Edd. ante Bekkerum. Ceterum vv. *nam* - - *indiderat* suspecta Rittero. — 9. *haeduorum* M. — 10. *multitudine* M. — 13. *sev.* M. — 15. Habet *luxuriae* M, non *luxuriam* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. — *aep.* M. — Habet h. l. *foeda* M, non *faeda*. — 16. *inr.* M : *irr.* B. — *gulaae* (sic) M.

ponunt nonnulli, verum est potius: «se ab illo pecunia corrumpi passus non est.» — *Galeria*] Galerio Trachalo, de quo 1, 90., ut videtur, propinqua.

61. *Boiorum*] hic gens Gallica Novempopulaniae significatur; hodie *Bourbonnois*. — *simulatione numinum*] scil. annuentium, id volentium. Duebn. — *nam id sibi indiderat*] scil. nomen, quod substantivum verbo *indiderat*, in hac re proprio, satis monstratum. Duebn. Ceterum haec vv. ironiae vim augent, non frangunt, ut opinatur Ritter. Etenim his significat Tacitus vanam prorsus fuisse hanc iactationem. (Ut Mariccus, sic olim *Syrus quidam nomine Eunus* (Εὔνους) *fanatico furore simulato, dum Syriae deae comas iactat, ad libertatem et arma servos quasi numinum imperio concitavit* in Sicilia. Flor. 3, 19, 4. Rup.) — *Aeduorum*] in quorum finibus Caesar post bellum Helveticum Boios collocavit. Caesar B. G. 1, 28. Ryck. — *trahebat*] in partes suas, ut Burnouf: *il entrainait les cantons des Éduens les plus à sa portée*; non, ut alii volunt, v. c. Ferlet, «populabatur», quemadmodum utique est A. 3, 74: *ne Cirtensium pagi impune traherentur:* etenim qui *assertorem*, vindicem, σωτῆρα se Galliarum ferebat, neutiquam ab iis diripiendis ac vastandis incipere poterat. Atque ut hic, v. trahere usurpat infra C. 86: *Pannonici exercitus Dalmaticum militem traxere.* Item 3, 44: *prima Adiutrix legio decimam quoque ac sextam traxit.* Metaphora desumpta est a contagione. Liv. 10, 18: *Tusci fere omnes consciverant bellum; traxerat contagio proximos Umbriae populos.* — *gravissima civitas*] sano consilio usa atque animi constans, non ludibrium fanatici furoris aut levium affectuum atque spei inanis assertum iam iri in libertatem Gallias. Cogita autem potissimum de Augustoduno, Aeduorum capite. — *feris obiectus*] Paulus in Digest. 48, 19, 38, 2: *Auctores seditionis et tumultus, populo concitato, pro qualitate dignitatis aut in furcam tolluntur, aut bestiis obiiciuntur, aut in insulam deportantur.*

62. *defectores*] Othonianos, quippe qui a Galba defecissent. Duebn. Male Ferlet, Burnouf et Walther explicant de Maricci adseclis; verba haec aptum faciunt transi-

tur, strepentibus ab utroque mari itineribus; exhausti conviviorum apparatibus principes civitatum; vastabantur ipsae civitates; degenerabat a labore ac virtute miles adsuetudine voluptatum et contemptu ducis. praemisit in urbem edictum quo vocabulum Augusti differret, Caesaris non reciperet, cum de potestate nihil detraheret. pulsi Italia mathematici. cautum severe ne equites Romani ludo et arena polluerentur. priores id principes pecunia et saepius vi perpulerant; ac pleraque municipia et coloniae aemulabantur corruptissimum quemque adolescentium pretio inlicere.

(63) Sed Vitellius adventu fratris et inrepentibus dominationis magistris superbior et atrocior occidi Dolabellam iussit, quem in coloniam Aquinatem sepositum ab Othone rettulimus. Dolabella audita morte Othonis urbem introierat. id ei Plancius Varus praetura functus, ex intimis Dolabellae amicis, apud Flavium Sabinum praefectum urbis obiecit, tamquam rupta custodia ducem se victis partibus ostentasset. addidit tentatam cohortem quae Ostiae ageret; nec ullis tantorum criminum probationibus, in paenitentiam versus seram veniam post scelus quaerebat. cunctantem super tanta re Flavium Sabinum Triaria L. Vitellii uxor, ultra feminam ferox, terruit, ne periculo principis famam clementiae adfectaret. Sabinus suopte ingenio mitis, ubi formido incessisset, facilis mutatu, et in alieno discrimine sibi pavens, ne adlevasse videretur, in-

3. *ads.* M: *ass.* B. — 5. *nichil* M. — 6. *harena* M. — 8. *emul.* M. — *quenquē* M. — *adulesc.* M. — Habet h. l. *pretio* M, non *ptio.* — 9. *inl.* M: *ill.* B. — 10. *inr.* M: *irr.* B. — 16. *temptata* (sic) M. — *hostiae* M. — 17. *pen.* M. — Habet *seram* M, non *secundam* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud., Rhenani. — *quer.* M. — 18. *cunctante supertentare fl.* (sic) M. — *L.* M: *Lucii* B. — 19. *ne*] *e* M. Correctum in Reg. Spir. — 20. *adf.* M: *aff.* B. Ceterum M. habet *adfectaret*, non *adfectare*, ut narrat Walther. — *sauinus* h. l. M. — 21. *inp.* M: *imp.* B.

tum ad seqq. *rata fuere* cet., quem dirumpit illa interpretatio neque vero adeo splendidae paganorum illorum facultates esse poterant, ut operae pretium fuisset memoriae tradere, in eas Vitellium non saevisse. Praeterea rem conficiunt vv. *nec ultra*, id est, «ut ante in Othonianos saevitum erat.» C. 59. 60. — *utroque mari*] supero et infero, Adriatico et Tyrrheno. Duebn. — *vastabantur*] exhauriebantur opes Vitellii conviviis apparatis earum impensis. — *mathematici*] Suet. Vit. 14: *Exacerbatus, quod post edictum suum, quo iubebat intra Kal. Octobr. urbe Italiaque mathematici excederent, statim libellus propositus, «et Chaldaeos dicere, bonum factum, ne Vitellius Germanicus intra eundem Kalendarum diem usquam esset.»* Paullulo tamen diutius Vitellius vixit. Cfr. etiam Dio 65, 1. et Excerpta Ed. Sturz. IX. p. 110. Ceterum haec edicta omnia Lugduno Romam missa sunt.

63. *rettulimus*] 1, 88. — *Plancius Varus*] Mentio eius fit in Nicaeensium nummo apud Pellerin *Mél. de méd.* II. p. 39. Tab. 26. *ΑΥΤΟΚΡ . . . . ΟΥΕΣΠΑΣΙΑΝΩ. ΝΕΙΚΑΕΙ.*, in parte aversa: *ΕΠΙ. ΜΑΡΚΟΥ. ΠΛΑΝΚΙΟΥ. ΟΥΑΡΟΥ. ΑΝΘΥΠΑΤΟΥ.* — *probationibus*] cum probationes, testimonia ac Dolabellae ipsius libellos epistolasve afferre non posset Plancius, sibi veniam precabatur; at sero, nam, etsi ipse impunitus mansit, quoniam sub Vespasiano proconsul Bithyniae fuit, nihil tamen iuvit amicum foede proditum; etsi vix aliter factum, quam ut simul et pro hoc verba fecerit. — *terruit, ne*] cum conterrendo prohibuit, ne cet. Hor. C. 1, 2, 5: *Ter-*

pulit ruentem. (64) igitur Vitellius, metu et odio, quod Petroniam uxorem eius mox Dolabella in matrimonium accepisset, vocatum per epistolas, vitata Flaminiae viae celebritate, devertere Interamnium atque ibi interfici iussit. longum interfectori visum: in itinere ac taberna proiectum humi iugulavit, magna cum invidia novi principatus, cuius hoc primum specimen noscebatur. et Triariae licentiam modestum e proximo exemplum onerabat, Galeria imperatoris uxor, non inmixta tristibus; et pari probitate mater Vitelliorum Sextilia, antiqui moris. dixisse quin etiam ad primas filii sui epistolas ferebatur non Germanicum a se sed Vitellium genitum. nec ullis postea fortunae inlecebris aut ambitu civitatis in gaudium evicta, domus suae tantum adversa sensit.

(65) Digressum a Lugduno Vitellium M. Cluvius Rufus adsequitur omissa Hispania, laetitiam et gratulationem voltu ferens, animo anxius et petitum se criminationibus gnarus. Hilarius Caesaris libertus detulerat, tamquam audito Vitellii et Othonis principatu propriam ipse potentiam et possessionem Hispaniarum tentasset, eoque diplomatibus nullum principem praescripsisset. interpretabatur quaedam ex orationibus eius, contumeliosa in Vitellium et pro se ipso popularia. auctoritas Cluvii praevaluit, ut puniri ultro libertum suum Vitellius iuberet. Cluvius comitatui principis adiectus, non adempta Hispania, quam rexit absens exemplo

2. *eplas* cum lin. M. — 7. *in* (in versus fine) *mix* (omissa syll. *ta) tristibus* M. Correxit I. Fr. Gronovius, ante quem edebant *non minax tristibus* cum Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. — 8. *probitatẽ* M. — 9. *eplas* cum lin. M. — 10. *inl.* M: *ill.* B. — 11. Habet *evicta* M, non *evecta* corr. Guelf. Bodl. Reg. Agr. Farnes. — 12. *ligunduno* (sic) M. — *M.* M: *Marcus* B. — *ads.* M: *ass.* B. — 16. *temptasset* M. — Fort. *diplomatis* Ritter. — 17. *prescr.* M. — *interptabatur* M. — *quaedam exortationibus* (sic) M. Emendavit Rhenanus. — 18. *ipsũ* M. — *preualuit* M. — 19. *iuueret* M. — Habet *comitatui* M, non, ut traditur apud Waltherum, *comitatu*.

ruit gentes, grave ne rediret Seculum. Ern. Adde 3, 42: *ne Galliam temere ingrederetur, monendo terruit.* — *ruentem*] Dolabellam; sic Cic. pro Cluentio 26: *praecipitantem impellamus.* Oberl.

64. *Petroniam*] *consularis viri filiam.* Suet. Vit. 6. Prima Vitellii uxor fuit ab eo repudiata. — *Interamnium*] in Umbria, hodie *Terni*; frequentior forma *Interamna* est 3, 61. et 63. Inscr. m. Lat. 689. 3773. — *inmixta tristibus*] «non particeps ullius facti aut consilii tristis atque atrocis.» Duebn. Sic 2, 16: *permixtus flagitiis maioribus.* Ann. 3, 38: *Rhescuporidis consiliis permixtum.* — *Sextilia*] *probatissima nec ignobilis femina.* Suet. 3. — *non Germanicum*] Dio Exc. Ed. Sturz IX. p. 112: *Βιτέλλιος ἀνέβη εἰς τὸ Καπιτώλιον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ ἠσπάσατο· ἐκείνη δὲ ἐπιεικὴς ἦν, καὶ ὅτε πρῶτον ἤκουσεν, ὅτι Γερμανικὸς ἐπεκλήθη ὁ υἱὸς αὐτῆς, εἶπεν, Ἐγὼ μὲν Βιτέλλιον ἀλλ' οὐ Γερμανικὸν τέτοκα.* Cfr. Suet. 3: (propter genituram infaustam) *mater et missum ad legiones et appellatum imperatorem pro afflicto statim lamentata est.* — *evicta*] *Ambitum civitatis* vocat effusum gratulandae felicitatis adulandique studium. *Evinci* autem *in gaudium* est vel invitum redigi et cogi ad laetandum; eoque v. imprimis delectatur Tacitus. Sic A. 11, 37: *evinci ad miserationem.* 15, 64: *blandimentis vitae evicta,* scil. ad vivendum. Ern. Idem v. amant Virg. et Ovid.

65. *diplomatibus*] Haec forma etiam apud Suet. Oct. 50. et Murat. 885, 4. — *interpretabatur*] «Vereor, ne hic *et* absorptum sit a praecedente verbo vel *que* a sequen-

L. Arruntii. eum Tiberius Caesar ob metum, Vitellius Cluvium nulla formidine retinebat. non idem Trebellio Maximo honos. profugerat Britannia ob iracundiam militum: missus est in locum eius Vettius Bolanus e praesentibus.

(66) Angebat Vitellium victarum legionum haudquaquam fractus animus. sparsae per Italiam et victoribus permixtae hostilia loquebantur, praecipua quartadecimanorum ferocia, qui se victos abnuebant: quippe Bedriacensi acie vexillariis tantum pulsis vires legionis non adfuisse. remitti eos in Britanniam, unde a Nerone exciti erant, placuit, atque interim Batavorum cohortes una tendere ob veterem adversus quartadecimanos discordiam. nec diu in tantis armatorum odiis quies fuit. Augustae Taurinorum, dum opificem quendam Batavus ut fraudatorem insectatur, legionarius ut hospitem tuetur, sui cuique commilitones adgregati a conviciis ad caedem transiere. et praelium atrox arsisset, ni duae praetoriae cohortes causam quartadecimanorum secutae his fiduciam et metum Batavis fecissent. quos Vitellius agmini suo iungi ut fidos, legionem Graiis Alpibus traductam eo flexu itineris ire iubet quo Viennam vitarent: namque et Viennenses timebantur. nocte qua proficiscebatur legio, relictis passim ignibus, pars Taurinae coloniae ambusta; quod damnum, ut pleraque belli mala, maioribus aliarum urbium cladibus oblitteratum. quartadecimani postquam Alpibus degressi sunt, seditiosissimus quisque signa Viennam ferebant. consensu meliorum conpressi et legio in Britanniam transvecta. (67) proximus Vitellio e praetoriis cohortibus metus erat. separati primum, deinde addito honestae missionis lenimento, arma ad tribunos suos deferebant, donec motum a Vespasiano bellum crebesceret: tum resumpta militia robur Flavianarum partium fuere.

1. *L.* M: *Lucii* B. — *arruntiū Ti. Caesar* (sic) M. Correxit Pichena. — *cluuiūs* M. — 2. *nondidem* M. — *britt.* M. — 3. *bettius* M. — 6. *permixte* M. — 8. *adf.* M: *aff.* B. — 9. *britt.* M. — 12. *augusta* M. — 14. *exarsisset* Agr., quod recepere Bipont. et Oberl. — 17. *grat salpibus* (sic) M. Emendatum in Guelf., et a Puteolano (hi *Grais*). — 18. *nanque* M. — *uiennaenses* M. — *proficiscebantur* M. — 19. *colonibus* litt. *i* superscr. *ae* M. — 21. *obliter.* M. — 22. *consensū* M. — *conpr.* M: *compr.* B. — 23. *britt.* M. — 24. Habet *separati* M, non *separatae* Spir. Puteolanus.

te.» Ern. Ut est in Med., sine copula, recentiores plerique scripsissent: *interpretabatur scilicet.* — *ob metum*] Cfr. Ann. 6, 27. — *Trebellio Maximo*] de quo 1, 60. — *Vettius Bolanus*] Cfr. Agr. 8. et 16. Significat, Bolanum e comitatu principis in Britanniam missum. Lips. *Praesentes* opponuntur iis, qui sunt in provinciis. Ern. Sic usurpatur iam 1, 13.

66. *vexillariis tantum pulsis*] Vide ad C. 43. — *tendere*] pr. sub tentoriis degere, castra munire. De mutuo horum odio v. C. 27. 1, 59. 64. — *Graiis Alpibus*] a monte *Cenis* ad S. Bernhardi montem.

67. *separati*] Spir. Puteol. *separatae*, ex supervacanea correctione, nam v. ad sensum refertur, ut apud Liv. 29, 31: *familiae aliquot - - persecuti sunt regem.* 38, 46: *Tantae corporum moles fundis sagittisque in fugam consternati sunt.*

68. *partes*] Othonianos sine ulla violentia separarat, ut narratur in C. praecedente: verum, unde minime exspectares, apud Vitellianos ipsos orta seditio. — *ni*

prima classicorum legio in Hispaniam missa, ut pace et otio mitesceret; undecima ac septima suis hibernis redditae; tertiadecimani struere amphitheatra iussi. nam Caecina Cremonae, Valens Bononiae spectaculum gladiatorum edere parabant, nunquam ita ad curas intento Vitellio ut voluptatum oblivisceretur.

(68) Et quidem partes modeste distraxerat: apud victores orta seditio, ludicro initio, *ni* numerus caesorum invidiam bello auxisset. discubuerat Vitellius Ticini adhibito ad epulas Verginio. legati tribunique ex moribus imperatorum severitatem aemulantur vel tempestivis conviviis gaudent; perinde miles intentus aut licenter agit. apud Vitellium omnia indisposita, temulenta, pervigiliis ac bacchanalibus quam disciplinae et castris propiora. igitur duobus militibus, altero legionis quintae, altero e Gallis auxiliaribus, per lasciviam ad certamen luctandi accensis, postquam legionarius prociderat, insultante Gallo et iis qui ad spectandum convenerant in studia diductis, erupere legionarii in perniciem auxiliorum ac duae cohortes interfectae. remedium tumultus fuit alius tumultus. pulvis procul et arma aspiciebantur: conclamatum repente quartam decimam legionem verso itinere ad praelium venire. sed erant agminis coactores: agniti dempsere sollicitudinem. interim Verginii servus forte obvius ut percussor Vitellii insimulatur. et ruebat ad convivium miles, mortem Verginii exposcens. ne Vitellius quidem, quamquam ad omnes suspiciones pavidus, de innocentia eius dubitavit. aegre tamen cohibiti qui exitium consularis et quondam ducis sui flagitabant. nec quemquam saepius quam Verginium omnis seditio infestavit. manebat admiratio viri et fama: sed oderant ut fastiditi. (69) postero die Vitellius, senatus lega-

3. *iussit* M. — *cecina* M. — *ualen* M. — 7. *ni* deest M. Rhenanus inseruit *nisi*. — *ces*. M. — Habet *auxisset* M, non *auxit* (Guelf.) Harl. Bodl. Ies. (Vv. *ni - - auxisset* seclusit Ritter; tamquam glossam primum adscriptam vv. *Et quidem - - distraxerat.*) — 9. *severitate* M. (Recepit Bach.) — *coniis* M. — 10. *pinde* cum *p* caudato *(proinde)* M. — 11. *bachan*. M. — 14. *spectaculum uenerant*, sed ab eadem m. correctum *spectandu* (sic) *conuenerant* M. — 15. *deductis* M. Correctum in Spir. et a Lipsio. — *pernicie* M. — 21. *omne* M. — 23. *consularis* M: *viri consularis* cum Puteolano B. — *quenquam* M. — *ãmiratio* M. — 25. *et famas et od*. M. — *postero* M: *postera* B.

numerus] Sententiae ita cohaerent: «ludicrum quidem fuit seditionis initium, sed caedes MCC. fere hominum auxit invidiam totius belli civilis, quod semel transactum iam videbatur, praesertim cum reputarent, quam ex levi causa illa orta esset.» Recte Louandre: *une sédition dont la cause n'avait rien de sérieux, mais qui ajouta, par le nombre des morts, à l'horreur de cette guerre.* — *indisposita*] Voc. Sen. et Tac. — *propiora*] similiora, ut Ann. 1, 24: *contumaciae propiores*. Liv. 27, 17: *propior excusanti se quam glorianti*. — *ad spectandum*] certamen primo ludicrum duorum luctatorum, prorsus ut etiamnunc fit apud Britannos. — *coactores*] qui cogunt, claudunt agmen residesque ut progrediantur adigunt; qua significatione *(Nachtrab, arrière-garde)* hoc v. vix alibi reperies. — *consularis*] Ingratissima erat Puteolani interpolatio *viri consularis*, quoniam statim sequitur *admiratio viri*. — *fastiditi*] quippe quibus morem non gesserat imperium offerentibus. Duebn. Cfr. 1, 52. 2, 51.

tione quam ibi opperiri iusserat audita, transgressus in castra ultro pietatem militum conlaudavit, frementibus auxiliis tantum inpunitatis atque adrogantiae legionariis accessisse. Batavorum cohortes ne quid truculentius auderent, in Germaniam remissae, principium interno simul externoque bello parantibus fatis. reddita civitatibus Gallorum auxilia, ingens numerus et prima statim defectione inter inania belli adsumptus. Ceterum ut largitionibus adfectae iam imperii opes sufficerent, amputari legionum auxiliorumque numeros iubet, vetitis supplementis; et promiscae missiones offerebantur. exitiabile id rei publicae, ingratum militi, cui eadem munia inter paucos, periculaque ac labor crebrius redibant. et vires luxu corrumpebantur, contra veterem disciplinam et instituta maiorum, apud quos virtute quam pecunia res Romana melius stetit.

(70) Inde Vitellius Cremonam flexit, et spectato munere Caecinae insistere Bedriacensibus campis ac vestigia recentis victoriae lustrare oculis concupivit. foedum atque atrox spectaculum. intra quadragesimum pugnae diem lacera corpora, trunci artus, putres virorum equorumque formae, infecta tabo humus, protritis arboribus ac frugibus dira vastitas. nec minus inhumana pars viae, quam Cremonenses lauru rosaque constraverant, exstructis altaribus caesisque victimis regium in morem; quae laeta in praesens mox perniciem ipsis fecere. aderant Valens et Caecina, monstrabantque pugnae locos: hinc inrupisse legionum agmen, hinc

2. *conl.* M: *coll.* B. — *inp.* M: *imp.* B. — 3. *arrog.* M. — 4. *audirent* M. — 5. *pa* (in versus fine) *parantibus* M. — 6. *ads.* M: *ass.* B. — 7. *adf.* M: *aff.* B. — *tam* M. Correctum in Agr. et a Beroaldo. — 8. Habet *promiscae* M. — 12. *virtute* M. — 15. *quadragensimum* M. — 18. Habet *lauru* M. — *rosaque* Orellius, ut saepissime collective usurpatur hoc vocabulum: *rosasque* M, *rosisque* ex vetere corr. B. — 19. *extr.* M. — *ces.* M. — 20. *pernitiem* M. — *aderat* M. — 21. *inr.* M: *irr.* B.

69. *pietatem*] quasi vero in illa seditione legionarii ipsum defendissent ac protexissent ab auxiliaribus, qui propterea vehementer irascuntur. — *externoque*] Civilis tumultu, qui quarto libro narrabitur. — *auxilia*] milites temporarii, iam domum remissi. — *inania*] «quae speciem magis terribilem haberent quam vim.» Ea species est etiam in multitudine copiarum; et hac causa illa auxilia assumpta. Ern. Sic 2, 76: *inania famae.* Agr. 6: *inania honoris.* — *adfectae*] ut *adfecta corpora*, id est, debilitata, quibus *valida* opponuntur. Rup.— *amputari - - numeros*] singulariter dictum pro dimitti magnam partem militum singulis in cohortibus, non tamen ita, ut harum ipsarum numerus deminueretur; omnium enim remanebant *numeri*, qui nunc dicuntur *Rahmen*, *cadres.* Idem significat infra C. 76: *exarmat cohortes.*

70. *intra quadragesimum*] quadraginta circiter dies praeterierant; frustra Ernestius malebat *ultra.* — *formae*] Quod ad v. *virorum* pertinet, hoc v. significat, ob putredinem eorum faciem non iam satis potuisse distingui. — *inhumana*] ob immanem et atrocem laetitiam inter tantae cladis civilis reliquias per viam Postumiam foede dispersas. — *regium*] effusi enim in tam exaggeratam exultationem imitabantur veluti reges (δεσπότας) Asianos. Iustinus 24, 3: *Arsinoë, praegressa virum, festum diem urbi indicit, domos, templa ceteraque omnia exornari iubet, aras ubique hostiasque disponi.* — *legionum*] Vitellianarum. — *spatia certaminum*] ubi coepta esset pugna et ubi finisset. — *laetus ultro*] Suet. 10: *Abhorrentes quosdam cadaverum tabem detestabili voce confirmare ausus est: «Optime olere occisum hostem, et melius civem.» Nec eo secius ad lenimdam gravitatem odoris plurimum meri propalam*

equites coortos, inde circumfusas auxiliorum manus. iam tribuni praefectique, sua quisque facta extollentes, falsa vera aut maiora vero miscebant. volgus quoque militum clamore et gaudio deflectere via, spatia certaminum recognoscere, aggerem armorum, strues corporum intueri, mirari. et erant quos varia fors rerum lacrimaeque et misericordia subiret. at non Vitellius flexit oculos, nec tot milia insepultorum civium exhorruit. laetus ultro et tam propinquae sortis ignarus instaurabat sacrum dis loci.

(71) Exin Bononiae a Fabio Valente gladiatorum spectaculum editur, advecto ex urbe cultu. quantoque magis propinquabat, tanto corruptius iter inmixtis histrionibus et spadonum gregibus et cetero Neronianae aulae ingenio. namque et Neronem ipsum Vitellius admiratione celebrabat, sectari cantantem solitus, non necessitate, qua honestissimus quisque, sed luxu et saginae mancipatus emptusque. ut Valenti et Caecinae vacuos honoris menses aperiret, coartati aliorum consulatus, dissimulatus Marcii Macri tamquam Othonianarum partium ducis; et Valerium Marinum destinatum a Galba consulem distulit, nulla offensa, sed mitem et iniuriam segniter laturum. Pedanius Costa omittitur, ingratus principi ut adversus Neronem ausus et Verginii exstimulator: sed alias protulit causas. actaeque insuper Vitellio gratiae, consuetudine servitii.

(72) Non ultra paucos dies, quamquam acribus initiis coeptum, mendacium valuit. exstiterat quidam Scribonianum se Camerinum ferens,

1. *cohortos* M. — *pref.* M. — 5. *fors* M, non *sors* Agr. Corb. Spir. — *lacrimeque* M. — 7. *letus* M. — *propinque* M. — 8. Habet *dis* M. — 11. *inm.* M: *imm.* B. — 12. *nanque* M. — *admiratione͂* M. — 14. *cec.* M. — 15. *ma marci matri* (sic) M. — 19. *ext.* M. — 21. *caeptum* M. — 22. *ext.* M.

hausit passimque divisit. «Detestabilem illam sententiam silentio praetermissam a Tacito mireris.» Rup. Omisisse haec omnia consulto videtur partim ut nimis atrocia, partim ut pro historiae dignitate nimis humilia atque putida.

71. *corruptius*] scil. luxu, ut C. 11. extr. Hoc non est *inhumanum* iter C. 70. (quod putabat Ernestius), sed iter Romam a Vitellio susceptum, quod inde a C. 57. describitur. Cfr. Suet. Vit. 10. Rup. — *ingenio*] tota Neronianae aulae ratione luxuriosa et prodiga, ubi quotidie novae voluptates excogitabantur. — *emptusque*] «Dici solet *venditus emancipatusque*; amarius est *emptus*: quem luxus et sagina lenociniis emerant ac suum fecerant.» Duebn. Omnino efficacius haec dicta sunt quam *gulae ac ventri deditus*. Ceterum nolim cum Rupertio probare Peterseni coni. *luxu et sagina emancipatus emptusque* scilicet Neroni. — *consulatus*] relati supra 1, 77. — *dissimulatus*] nulla prorsus eius mentione facta, quasi ab Othone destinatus non fuisset. «De his coss. cfr. etiam 3, 36. 4, 68. et 73. Dissimulatus autem Marcius Macer et dilatus Valerius Marinus Valenti et Caecinae, omissus Pedanius Costa Caecilio Simplici locum dedisse videntur.» Ryck. Fasti consulares huius anni sic constituendi sunt: Galba et Vinius d. 1—15. Ianuarii: Otho et Titianus d. 15. Ian. — 1 Mart.: Verginius et Pompeius Vopiscus per m. Martium et Aprilem: Caelius et Flavius Sabinus per m. Maium et Iunium: Arrius Antoninus et Marius Celsus per m. Iulium et Augustum: Caecina et Valens per m. Septembr. et Octobr.: Rosius Regulus Caecinae suffectus per unum d. 31. Octobr. (Hist. 3, 37.): Caecilius Simplex et Quintius Atticus per m. Novembr. et Decembr. Consules igitur hoc anno fuere XV.

Neronianorum temporum metu in Histria occultatum, quod illic clientelae et agri veterum Crassorum ac nominis favor manebat. igitur deterrimo quoque in argumentum fabulae assumpto, volgus credulum et quidam militum, errore veri seu turbarum studio, certatim adgregabantur, cum pertractus ad Vitellium interrogatusque quisnam mortalium esset, postquam nulla dictis fides et a domino noscebatur, condicione fugitivus, nomine Geta, sumptum de eo supplicium in servilem modum.

(73) Vix credibile memoratu est quantum superbiae socordiaeque Vitellio adoleverit, postquam speculatores e Suria Iudaeaque adactum in verba eius Orientem nuntiavere. nam etsi vagis adhuc et incertis auctoribus, erat tamen in ore famaque Vespasianus, ac plerumque ad nomen eius Vitellius excitabatur. tum ipse exercitusque, ut nullo aemulo, saevitia libidine raptu in externos mores proruperant. (74) at Vespasianus bellum armaque et procul vel iuxta sitas vires circumspectabat. miles ipsi adeo paratus ut praeeuntem sacramentum et fausta Vitellio omnia precantem per silentium audierint. Muciani animus nec Vespasiano alienus et in Titum pronior. praefectus Aegypti *Ti.* Alexander consilia sociaverat. tertiam legionem, quod e Suria in Moesiam transisset, suam

1. Habet *Histria* M. Ante Bekkerum edebant *Istria.* — 7. *in serv. modum* M: *servilem in modum* cum Agr. B. (Ceterum M *servile.*) — 8. *socordieque* M. — 9. *Syria* h. l. M, B. — 12. *aemulos seuit.* M. — 15. *omia* cum lin. M. — 16. *p̄cantem* M. — 17. *egyp* (in versus fine) *ti alexander* M. Praenomen inseruit Muretus. — 18. *quod de siria* M. Tacite mutavit Lipsius. (*Syria* B.) — *sua* M.

72. *Scribonianum*] «Lucis aliquid huic loco adfundit Dio 63, 18: *ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὁ Ἥλιος* (pessimum illud Neronis mancipium) *ἄλλα τε πολλὰ καὶ δεινὰ εἰργάσατο, καὶ Σουλπίκιον Καμερῖνον, ἄνδρα τῶν πρώτων, μετὰ τοῦ υἱέος ἀπέκτεινεν.* Licet igitur conlicere Getam istum ex illa clade profugum se esse mentitum, ut magno nomine insignis res novas moliretur.» Walth. Ceterum Scriboniani e *Crassorum* mox memoratorum erant familia. Cfr. 4, 39. — *argumentum fabulae*] *le sujet.* Quintil. 5, 10, 9: *Argumentum plura significat. Nam et fabulas ad actum scenarum composita argumenta dicuntur* cet. et 2, 4, 2: *argumentum, quod falsum, sed vero simile, comoedias fingunt.* Recentior forsitan scripsisset *in actionem fabulas* (*comoedias*). Louandre: *pour soutenir son rôle.*

73. *speculatores*] qui nuntiorum sive tabellariorum munere in militia fungebantur. Suet. Cal. 44: *monitis speculatoribus, ut vehiculo ad forum usque et curiam pertenderent nec nisi in aede Martis ac frequente senatu litteras consulibus traderent.* — *excitabatur*] ex torpore et inerti luxu, quibus indulgebat. Rup. — *in externos mores*] Hoc est, ipse cum militibus coepit agere externorum regum more, qui non legibus, sed ut libitum regnant. Walther.

74. *omnia*] Freinshemius corrigit *omina.* Verbum *precari* me impedit, quo minus satis probem. Precando bene ominamur et omina facimus: sed non precamur omina, ut opinor. Ern. Cfr. Huschke Anal. ad Tib. II. p. 699. Male *omina* praetulit Walther et Bach; quin Med. compendium clare significat *omnia*, uti recte edidit etiam Duebner. Est quasi formula: «fausta, quaecunque sperari atque expeti possunt.» Sic Liv. 24, 16: *bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur.* — *in Titum pronior*] Cfr. C. 5—7. — *Ti. Alexander*] Cfr. 1, 11. — *e Suria*] Walther praetulit *de*, «quia,» ut ait, «*de* plus dicit quam *e*; indicat enim legionem illam prius stationem habuisse in Syria; *e* simpliciter significat locum, unde discessum sit. Et sic Cic. Verr. 4, 65: *de foro, cum advesperasceret, discessimus.* Tacitus infra 3, 68: *exire de*

numerabat. ceterae Illyrici legiones secuturae sperabantur; namque omnis exercitus flammaverat adrogantia venientium a Vitellio militum, quod truces corpore, horridi sermone ceteros ut inpares inridebant. sed in tanta mole belli plerumque cunctatio; et Vespasianus modo in spem erectus, aliquando adversa reputabat. quis ille dies foret quo sexaginta aetatis annos et duos filios iuvenes bello permitteret? esse privatis cogitationibus progressum, et prout velint, plus minusve sumi ex fortuna: imperium cupientibus nihil medium inter summa aut praecipitia. (75) versabatur ante oculos Germanici exercitus robur, notum viro militari: suas legiones civili bello inexpertas, Vitellii victrices, et apud victos plus querimoniarum quam virium. fluxam per discordias militum fidem, et periculum ex singulis: quid enim profuturas cohortes alasque, si unus alterque praesenti facinori paratum ex diverso praemium petat? sic Scribonianum sub Claudio interfectum; sic percussorem eius Volaginium e gregario ad summa militiae provectum. facilius universos inpelli quam singulos vitari. (76) his pavoribus nutantem et alii legati amicique firmabant et Mucianus, post multos secretosque sermones iam et coram ita

1. *illir.* M. — *nanque* M. — 2. *omnis* M: *omnes* B. — 3. *inp.* M: *imp.* B. — *inr.* M: *irr.* B. — *sed iniant a mole* M. — 8. *nichil* M. — *suma* M. — *aut* M: *et* cum Reg. et Spir. B. — *prec.* M. — 11. *fidēs* M. — 13. *praesenti facinori* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Reg.: *praesenti facinora* M, *praesenti facinore* cum Bud. B. — *scribonianu* M. — 15. *inp.* M: *imp.* B. — 17. *coronam* (sic) M. Correctum in Guelf. et a Puteolano.

imperio.» Audio; sed afferenda erant exempla constr. *transire de*; et h. l. manifesta est geminatio praecedentis *d*. — *sexaginta aetatis annos et duos* cet.] Pichena suspicabatur *sexagesimo aetatis anno se et duos*; hoc vulgare; illud exquisitum atque elegans. (Suetonius Vesp. 2: *Vespasianus natus est XV. Kal. Decembr. vesperi Q. Sulpicio Camerino, C. Poppaeo Sabino consulibus quinquennio antequam Augustus excederet*, id est a. u. 762., p. Chr. 9., quem quidem numerum ubi detraxeris ab eo anno, qui hic describitur a. u. 822. p. Chr. 69., accipies annum aetatis sexagesimum. Bach.) — *progressum*] substantivum, quod sequentibus exponitur, quasi dictum esset «progressum et, si velis, regressum.» Ob adiecta non opus erat plura dici quam *progressum*. Duebn. — *aut praecipitia*] efficacius exprimit aut vincendum iam aut pereundum esse, quam vulgatum *et praecipitia* vel *ac praecipitia* Bud.

75. *viro militari*] Suetonius 4. refert numerum ingentem expeditionum, quibus ante hoc bellum interfuerat aut praefuerat Vespasianus. Duebn. — *praesenti facinori*] «si quis praemium petat ab adversa parte, quod praesenti facinori semper paratum est.» *Praesens facinus* est audax, atrox. Ern. Inest potius notio facinoris sine ulla haesitatione, prima quaque occasione oblata patrati. Incertum autem manet, utrum Tacitus scripserit *praesenti facinori*, an *praesenti facinore*, cum Med. corrupte praebeat *praesenti facinora*. Illud ego praetuli, ut iungantur haec vv. cum v. *paratum*, quod magis Taciti dicendi genus refert quam *praesenti facinore petat*, quod placuit Rittero. Nostra vero ratio accuratius significat, quale consilium interfector in patrando facinore potissimum sequatur, scilicet obtinendi praemium ex diverso paratum atque certum. — *Scribonianum*] Camillum sub Claudio. Cfr. Ann. 12, 52. Suet. Claud. 13. 35. Dio 60, 15. qui diversa de eo tradit: ὁ μὲν - - σφᾶς ἔφυγε καὶ ἐς τὴν νῆσον ἐλθών, ἐνταῦθα ἑκουσίως ἀπέθανε.

76. *coram*] βραχυλογία pro «coram praesentibus legatis et amicis», ut patet ex C. 78. init. Ex corruptela Med. *et coronam* Iac. Gronovius coniecit *et ad coronam*. At co-

locutus: «omnes qui magnarum rerum consilia suscipiunt, aestimare debent an quod inchoatur rei publicae utile, ipsis gloriosum, aut promptum effectu, aut certe non arduum sit. simul ipse qui suadet considerandus est, adiciatne consilio periculum suum, et si fortuna coeptis adfuerit, cui summum decus adquiratur. ego te, Vespasiane, ad imperium voco tam salutare rei publicae quam tibi magnificum. iuxta deos in tua manu positum est. nec speciem adulantis expaveris. a contumelia quam a laude propius fuerit post Vitellium eligi. non adversus divi Augusti acerrimam mentem, nec adversus cautissimam Tiberii senectutem, ne contra Gai quidem aut Claudii vel Neronis fundatam longo imperio domum exsurgimus. cessisti etiam Galbae imaginibus. torpere ultra, et polluendam perdendamque rem publicam relinquere, sopor et ignavia videretur, etiam si tibi, quam inhonesta, tam tuta servitus esset. abiit iam et transvectum est tempus, quo posses videri concupisse: confugiendum est ad imperium. an excidit trucidatus Corbulo? splendidior origine quam nos sumus, fateor: sed et Nero nobilitate natalium Vitellium anteibat. satis clarus est apud timentem quisquis timetur. et posse ab exercitu

2. *inchoaturi* (sic) M. — 3. *effectū* M. — *aut non certe non* M. Emendatum in ceteris Codd. — 4. Habet *adiciatne* M. — *caeptis* M. — *adf.* M: *aff.* B. — 5. *adq.* M: *acq.* B. — *voco tanquam salutare* M. — 9. *tyberii* M. — 11. *torpore* M. (*torpore ultra te* mavult Doederlein.) — 12. *perdendanque* M. — *RP.* M. — *sopore* M. — 15. *splendiorj* (sic) M.

rona de tali conventu non dicitur. Nam et Cicero dicit *sibi coronam defuisse*, cum pro Deiotaro diceret, quia iudicium in cubiculo Caesaris habitum erat. Ern. — *arduum*] *Arduum est, quod est cum difficile, tum molestum et incommodum et intractabile, quod Graeci δυσχερὲς aut χαλεπὸν appellant*. Gell. 4, 15. Haud raro maioris efficaciae causa iunguntur *arduum ac difficile*, v. c. Liv. 25, 13. — *a contumelia* cet.] Aliquanto mitius dictum quam «propemodum contumelia fuerit, non laus», vel «contumeliae propius quam laudi.» Duebner explicat: «magis fuerit non contumelia quam laus;» sed exquisitior Taciti φράσις. Cfr. Hist. 1, 10: *Mucianus tam prope ab exsule fuit quam postea a principe.* — *imaginibus*] nobilitati, quod praeter aliquot expeditiones prosperas, prope unum erat meritum Galbae. — *torpere ultra et*] Doederleinii coni. *torpore ultra te* non tollitur «manifesta» tautologia inter *torpere* et *sopor*, quam in vulgata immerito, ut opinor, reprehendit. Louandre: *Attendre plus longtemps, -- ce serait une indifférence coupable.* — *videri non cupisse*] «nunc, utpote non ignobilior Vitellio, necessario videberis cupisse imperium, poteras non videri, cum generosioris originis viri illud tenerent. Hoc tempus praeteriit, et periculum haud dubium imminet tibi a Vitellio; unicum eius effugium, imperium si capias ipse.» Dübner. Vis argutae huius sententiae inest in v. *videri* «dumtaxat.» Quo nemo porro praeferat *videri non cupisse* cum Strombeckio, Walther sic παραφράζει: *videri concupisse* opponitur sententiae, quam intelligendam Mucianus reliquit. Volebat dicere: «Abiit tempus quo posses videri concupisse: nam eo usque nunc rerum profectus es, ut nemo dubitet te re vera concupiscere, ut non possis falsam arguere speciem et suspicionem. Nihil iam aliud tibi reliquum est, quam ut confugias ad imperium.» (*Il est passé, il est loin de nous, ce temps où tu pouvais paraître ambitionner l'empire. Il faut te réfugier dans la souveraine puissance.* Louandre.) Cfr. etiam Iosephus 4, 10, 4: *Τῷ δὲ Οὐεσπασιανῷ φροντὶς μὲν ἦν πάλαι περὶ τῶν ὅλων, οὔτι γε μὴν αὐτὸς ἄρχειν προῄρητο, τοῖς μὲν ἔργοις ἑαυτὸν ἄξιον ἡγούμενος, προκρίνων δὲ τῶν ἐν λαμπρότητι κινδύνων τὴν ἐν ἰδιώταις ἀσφάλειαν.* — *Corbulo*]

principem fieri sibi ipse Vitellius documento, nullis stipendiis, nulla militari fama, Galbae odio provectus. ne Othonem quidem ducis arte aut exercitus vi, sed praepropera ipsius desperatione victum, iam desiderabilem et magnum principem fecit, cum interim spargit legiones, exarmat cohortes, nova cotidie bello semina ministrat. si quid ardoris ac ferociae miles habuit, popinis et comissationibus et principis imitatione deteritur. tibi e Iudaea et Suria et Aegypto novem legiones integrae, nulla acie exhaustae, non discordia corruptae, sed firmatus usu miles et belli domitor externi; classium alarum cohortium robora, et fidissimi reges, et tua ante omnis experientia. (77) nobis nihil ultra adrogabo, quam ne post Valentem et Caecinam numeremur. ne tamen Mucianum socium spreveris, quia aemulum non experiris. me Vitellio antepono, te mihi. tuae domui triumphale nomen, duo iuvenes, capax iam imperii alter, et primis militiae annis apud Germanicos quoque exercitus clarus. absurdum fuerit non cedere imperio ei, cuius filium adoptaturus essem, si ipse imperarem. ceterum inter nos non idem prosperarum adversarumque rerum ordo erit. nam si vincimus, honorem quem dederis habebo: discrimen ac pericula ex aequo patie-

1. *nulli* M. — 3. *exercitu sui* M. Correxit Rhenanus. — 6. *cōmiss.* M. — 7. *tibiae iudea* (sic) M. — *Syria* M, B. — 10. *omnis* M: *omnes* B. — *nichil* M. — *ne postulantem* M. — 11. *et* M: *ac* B. — *cecin.* M. — 17. Habet *pericula* M, non *periculum* Guelf. Bud. Puteol. — *patiemur* M: *partiemur* cum Puteolano B.

De Corbulonis, fortissimi ducis, nece a Nerone imperata narrat Dio 63, 17. Eum sero poenituit «pepercisse tali citharoedo.» — *Galbae odio*] «odio militum adversus Galbam.» DUEBN. — *ne Othonem quidem*] «Insunt duo argumenta: primum, victus Otho non est argumentum, Vitellium esse bonum ducem aut Vitellianos fortes milites. Alterum: Vitellii foeditas facit, ut etiam Otho magnus iam et desiderabilis princeps fuisse videatur.» ERN. Hae sententiae artificiose utique connexae sunt, non tamen ita, «ut non grammatice structa sit oratio,» quemadmodum ait idem Ernestius. — *principis imitatione*] «dum quasi principis partes agit, sed frustra, quia nemo non ex actis eius facile colligit talem hominem summae fortunae parem nequaquam esse.» Moneo, quia Roth de Synon. apud Tac. p. 46: male interpretatus est: «Haec per ἓν διὰ δυοῖν et appositionem adiecta: nam nihil in Vitellio imitabile et conspicuum praeter gulam.» — *novem legiones*] V. Excursum III. — *classium*] eius partis classis Ravennatis et Misenensis, quae sub Muciano atque Vespasiano in Oriente tunc erat; hinc *robora*, naves delectae; quin et memoratur *CLASSIS SYRIACA*. Inscr. m. Lat. N. 3605. *Inscr. de Morée* II. p. 50. N. 167. Hase *Rapport sur les Inscr. d'Afrique* N. 27. Imprimis cfr. C. 83: *classem e Ponto Byzantium adigi iussit.* — *ante omnis*] «qua omnibus antecellis.» Ex scriptura Med. et Bud. *omnis* Ruperti dormitans incidit in coniecturam *ante omnia.*

77. *triumphale nomen*] Suet. Vesp. 4: *Claudio principe - - in Britanniam translatus tricies cum hoste conflixit; - - quare triumphalia ornamenta et in brevi spatio duplex sacerdotium accepit.* — *apud Germanicos*] tunc, cum Vespasianus *legatus legionis in Germaniam missus esset.* Suet. ibid. Idem Tit. 4: *Tribunus militum* (septimum et vicesimum annum agens) *et in Germania et in Britannia meruit.* — *discrimen ac pericula*] Haec vocc. haud raro iunguntur. Cic. Phil. 7, 1: *Adducta est - - res in maximum periculum et extremum paene discrimen.* Liv. 3, 18: *periculum ipsum discrimenque id poscere,* et alia iunctura idem 6, 17: *in ipso discrimine periculi.* (*Gefahr und Unfall* Gutmann, *les dangers et les risques* Burnouf, *la disgrâce et les dangers* Louandre.) — *patiemur*] *par-*

mur. immo, ut melius est, tuos exercitus rege, mihi bellum et praeliorum incerta trade. acriore hodie disciplina victi quam victores agunt. hos ira, odium, ultionis cupiditas ad virtutem accendit: illi per fastidium et contumaciam hebescunt. aperiet et recludet contecta et tumescentia victricium partium volnera bellum ipsum. nec mihi maior in tua vigilantia parsimonia sapientia fiducia est quam in Vitellii torpore inscitia saevitia. sed meliorem in bello causam quam in pace habemus: nam qui deliberant, desciverunt.» (78) post Muciani orationem ceteri audentius circumsistere, hortari, responsa vatum et siderum motus referre. nec erat intactus tali superstitione, ut qui mox rerum dominus Seleucum quendam mathematicum rectorem et praescium palam habuerit. recursabant animo vetera omina. cupressus arbor in agris eius, conspicua altitudine, repente prociderat, ac postera die eodem vestigio resurgens procera et latior virebat. grande id prosperumque consensu haruspicum et summa claritudo iuveni admodum Vespasiano promissa. sed primo triumphalia et consulatus et Iudaicae victoriae decus inplesse fidem ominis videbantur: ut haec adeptus est, portendi sibi imperium credebat. est

1. *tuos* M: *tu hos* cum Puteolano B. — 4. *contumacia habescunt* (sic) M. — 6. *pars.* M: *parc.* B. — 7. *seuit.* M. — 8. *desciver* cum lin. M. — *audientius* M. — 11 *presc.* M. — 12. *omia* cum lin. M. — 16. *iudaeicae* M. — *inpl.* M: *impl.* B. — *hominis* M. — 17. *uidebatur* M. Ut nos, Guelf. Harl. Puteol. Illud praetulit Ritter. — *credebat. est*] *credebat. et* M.

tiemur utrum in Puteolani Ed. consilio an casu venerit, dubium est. «Pericula non partimur ex aequo, sed subimus.» Ern. «Dubitari nequit licere dicere *pericula partiri*, ut *curas* apud Liv. 21, 21.» Oberl. Quod utique verum, sed nulla prorsus est causa, cur recedamus a Med. — *tuos exercitus*] «tibi deditissimos»; longe exquisitius hoc quam Puteolani *tu hos*, quod praetulit etiam Walther, et sufficit oppositio *tuos*, *mihi*, ut necesse non sit *tu*, *mihi*. — *hos*] ad remotius voc. *victi* refertur, *illos* ad *victores*. — *aperiet et recludet*] Demosthenes Philipp. 1. §. 44: *εὑρήσει τὰ σαθρὰ τῶν ἐκείνου πραγμάτων αὐτὸς ὁ πόλεμος.* — *tumescentia*] *τὰ ὕπουλα.* *Tumor* eleganter et proprie de vulneribus nondum sanatis et erupturis mox dicitur apud Ciceronem et alios. Ern. — *parsimonia*] quae in Vespasiano sane ad avaritiam accedebat, unde Lipsio (haud feliciter *acrimonia* suspicanti) atque Ernestio suspectum erat vocabulum. At vero insanae Neronis et Vitellii prodigentiae opponitur vera laus. Dio 65, 9: *συνέλεγε χρήματα, ὧν που καὶ μάλιστα ἔχρῃζε.* — *qui deliberant, desciverunt*] Similiter exhortatur Galbam T. Vinius apud Plut. G. 4: *Αὐτός, ὦ Γάλβα, τίνα τρόπον βουλεύῃ; τὸ γὰρ ζητεῖν, Νέρωνι εἰ πιστοὶ μενοῦμεν, ἤδη μὴ μενόντων ἐστίν.*

78. *responsa vatum*] Cfr. 1, 10. 2, 4. — *praescium*] Praetulit nobile vocabulum humili *harioli*. — *latior*] Trillerus volebat *laetior*, quia Suet. V. 5 de eodem portento *viridior ac firmior resurrexit*. Verum Tacitus exprimere voluit Gr. *ἀμφιλαφεστέρα*. Cfr. etiam Dio 66, 1. — *haruspicum*] Cogita non de publicis (Inscr. m. Lat. NN. 2292. 2299.), sed de iis, qui disciplinam suam per municipia et colonies exercebant, ut est *HARuspex COLoniae* Inscr. m. Lat. N. 2300. — *consulatus*] Suet. 4: (sub Claudio a. u. 804) *consulatum gessit per duos novissimos anni menses.* — *Carmelus*] mons continuus Antilibano (*südwestliche Fortsetzung* Forbiger *Geographie* II. p. 678.), haud confundendus cum cognomine monte in litore occidentali maris mortui sive lacus Asphaltitae; hic in tribu Iuda, ille celebrior in tribu Ascher. De cultu dei Carmeli cfr. Baumgarten-Crusius ad Suet. Vesp. 5., qui accedit Bosio rato fuisse superstitionem Iudaeorum, ad imitationem sacrorum in templo Hierosolymitano institutam et corrupto tempore rei publicae

Iudaeam inter Suriamque Carmelus: ita vocant montem deumque. nec simulacrum deo aut templum: sic tradidere maiores, aram tantum et reverentiam. illic sacrificanti Vespasiano, cum spes occultas versaret animo, Basilides sacerdos inspectis identidem extis «quicquid est» inquit, «Vespasiane, quod paras, seu domum exstruere seu prolatare agros sive ampliare servitia, datur tibi magna sedes, ingentes termini, multum hominum.» has ambages et statim exceperat fama et tunc aperiebat. nec quicquam magis in ore volgi. crebriores apud ipsum sermones, quanto sperantibus plura dicuntur. (79) haud dubia destinatione discessere, Mucianus Antiochiam, Vespasianus Caesaream: illa Suriae, haec Iudaeae caput est.

Initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriae coeptum, festinante Tiberio Alexandro, qui Kalendis Iuliis sacramento eius legiones adegit. isque primus principatus dies in posterum celebratus, quamvis Iudaicus exercitus quinto Nonas lulias apud ipsum iurasset, eo ardore ut ne Titus quidem filius exspectaretur, Suria remeans et consiliorum

1. *iudeam* M. — *Syr.* h. l. M, B. — *dmque* cum lin. M. — 4. *quicquit* M. — 5. *extr.* M. — 10. *Suriae* M: *Syriae* B. — *hoc iudeae* M. — 11. *capud* M. — 12. *ad*] *a* M. — *caeptum* M. — 13. *Tib.* cum lin. M. — *kl.* cum lin. M, *calendis* B. — Habet *sacramento* M, non *in sacramento*, ut narrat Ernestius. — 15. *V. non* cum lin. M. — *iulii* M. — 16. *exp.* M. — *Syria* h. l. M, B.

Iudaicae sancte observatam. Sed novam rationem iniit sagacissimus Hitzig, collega meus coniunctissimus, *Urgeschichte und Mythologie der Philistäer. Leipzig* 1845. p. 285. seqq., qui demonstratum ivit «esse hoc antiquum Philistaeorum numen, et quidem probabiliter idem atque Çivam, deum videlicet belli, bellicae fortunae, omnis fortunae (p. 294.); nullo igitur modo coniungi posse cum ipso Iehovae cultu.» Eaque dei species bellica egregie congruit cum Vespasiani consilio bellum incipiendi. — *templum: sic tradidere maiores, aram tantum et reverentiam*] Haec ita *caesim* dicta (Cic. Orat. 67, 225.) nescio quid habent miri atque arcani, quod varie corrumpentes amovere conati sunt: *templum situm tradidere maiores* (cum Bipontinis Oberlinus), *templum; sed tradidere* (pr. Guelf.); *ara tantum et reverentia* (ex Agr. Ryckius, ut voluerant iam Rhenanus et Grotius); ceterum *aram et reverentiam* itidem est pro vulgari «aram reverenter habitam, cultam.» — *Basilides*] alius a Basilide Aegyptio 4, 82. — *inspectis-extis*] Extispicium sane prorsus alienum a religione Iudaica, quoniam uno dumtaxat loco in Vetere Testamento memoratur, et quidem de rege extero. Ezechiel 21, 21: *Stetit rex Babylonis in bivio, in capite duarum viarum, divinationem quaerens, commiscens sagittas, interrogavit idola, exta consuluit. (beschauet die Leber.* Arnheim.)

79. *haec Iudaeae caput*] Hinc in nummis *prima*, item paullo post *metropolis* appellatur. Eckhel D. N. III. p. 493. Oberl. *Caput* vocatur ut sedes procuratorum Romanorum. Infra 5, 8. ex Iudaeorum ratione loquitur. Dübner. — *ferendi - - coeptum*] Morosior hic nescio cur factus Ernestius desiderabat *deferendi - - captum.* — *festinante Tiberio*] Contra Iosephus 4, 10, 6. Ti. Alexandrum prius per epistolam a Vespasiano iam principe salutato esse admonitum scribit. Oberl. — *primus principatus dies*] dies ille *natalis imperii* decore dictus. Spartianus Hadr. 4: *Tertio Iduum earundem natalem imperii statuit celebrandum.* Lips. — *quinto Nonas Iulias*] die 3. m. Iulii. Suetonius 6. *quinto Idus Iulias* (d. 11. m. Iul.) id factum esse scribit. Veriorem Taciti rationem esse omnes consentiunt et demonstravit Pagius Crit. Baron. ad a. Chr. 79. Ernestius etiam in contextum recepit *Nonas.* Sed error videtur Suetonii esse, non librariorum. Cfr. C. 81:

inter Mucianum ac patrem nuntius. cuncta impetu militum acta, non parata contione, non coniunctis legionibus. (80) dum quaeritur tempus locus quodque in re tali difficillimum est, prima vox, dum animo spes timor ratio casus obversantur, egressum cubiculo Vespasianum pauci milites, solito adsistentes ordine ut legatum salutaturi, imperatorem salutavere. tum ceteri adcurrere, Caesarem et Augustum et omnia principatus vocabula cumulare. mens a metu ad fortunam transierat. in ipso nihil tumidum, adrogans aut in rebus novis novum fuit. ut primum tantae mutationis obfusam oculis caliginem disiecit, militariter locutus laeta omnia et affluentia excepit. namque id ipsum opperiens Mucianus alacrem militem in verba Vespasiani adegit. tum Antiochensium theatrum ingressus, ubi illis consultare mos est, concurrentes et in adulationem effusos adloquitur, satis decorus etiam Graeca facundia, omniumque quae diceret atque ageret arte quadam ostentator. nihil aeque provinciam exercitumque accendit quam quod adseverabat Mucianus statuisse Vitellium, ut Germanicas legiones in Suriam ad militiam opulentam quietamque transferret,

2. *cognitione* M. Correctum in Agr. et a Pichena. *(concione* B.) — *quer.* M. — 5. *adsistent* M. — 6. *cact.* M. — *adc.* M : *acc.* B. — 7. *nichil* M. — 8. *tante* M. — 9. *multitudinis* M. I. Fr. Gronovio auctore correxit B. — *obf.* M : *off.* B. — 10. *omia* cum lin. B. — *nanque* M. — 12. *illi* M. — 13. *greca* M. — 14. *nihil* h. l. M. — 15. *quan quod* M. — *ads.* M : *ass.* B. — 16. *Syriam - - Syriacis* M, B.

ante Idus Iul. Syria omnis in eodem sacramento fuit. — *impetu militum*] Ioseph. 4, 10, 4. *ἀναγορεύουσι τὸν Οὐεσπασιανὸν αὐτοκράτορα· - - ἀρνουμένῳ δὲ μᾶλλον οἱ ἡγεμόνες ἐπέκειντο καὶ περιχυθέντες οἱ στρατιῶται ξιφήρεις ἀναιρεῖν αὐτὸν ἠπείλουν, εἰ μὴ βούλοιτο ζῆν ἀξίως.* «Nolim negare Iosephum audisse minacia militum aliquot verba: sed has minas fuisse causam suscepti a Vespasiano imperii absurdum est credere. Scilicet non licebat Iosepho sub Vespasiano eiusque liberis aliter scribere.» Ryck. — *non parata contione*] His vv. per epexegesin subiunguntur seqq. — *non coniunctis legionibus*] «nullo omnino militiae ordine servato passim huc illuc discurrunt nec se ex solito alias more ad contionem a Vespasiano habendam componunt ac parant.» Moneo quia in coniecturas prope incredibiles prolapsi sunt Critici, quas videsis apud Rupertium. Nihil autem frequentius quam corruptela *cognitio* pro *contio.*

80. *mens - - transierat*] «Spectant haec ad superiora, quae leguntur initio capitis. Qui quaerebant tempus locumque, intelligendi sunt imprimis amici Vespasiani (C.76), quorum erat transferre ad eum imperium. Hi dum adhuc haesitant, res inopinata evenit, illa paucorum militum salutatio. Qua audita alacriter cuncti accurrunt et omnia principatus vocabula in illum cumulant; nam mens ipsis a metu ad fortunam transierat.» Walth. — *ad fortunam*] ad fiduciam, qualis solet esse a fortuna. Ern. — *mutationis*] Med. *multitudinis* Duebner exponit: «multitudinem accurrentium, quae quasi caligo ipsi erat, dimiserat.» Sed si hoc tantum voluisset Tacitus, obscure ac turgide sane locutus esset sic usurpando v. *caliginem* et v. *disiicere* pro *dimittere.* Alii explicarunt: «multitudo militum passim discurrentium atque, ut assolet, confusum clamorem cientium, initio eum ita commoverat, ut quasi caligo (vertigo quaedem) oculis eius offunderetur.» De *caligine* assentio Walthero: «*Caligo* est is mentis stupor, quo neque oculi neque aures competunt *(Bestürzung).*» Hactenus recte: sed contorta, immo aperte falsa sunt, quae subiungit: «*Caliginem tantae multitudinis* intellige eam, quae a multis partibus rebusque simul obiicitur, quasi tantam multitudinem caliginis vel *tam multam multiplicemque caliginem.*» Quid

contra Suriacis legionibus Germanica hiberna caelo ac laboribus dura mutarentur. quippe et provinciales sueto militum contubernio gaudebant, plerique necessitudinibus et propinquitatibus mixti; et militibus vetustate stipendiorum nota et familiaria castra in modum penatium diligebantur. (81) ante Idus Iulias Suria omnis in eodem sacramento fuit. accessere cum regno Sohaemus haud spernendis viribus, Antiochus vetustis opibus ingens et inservientium regum ditissimus. mox per occultos suorum nuntios excitus ab urbe Agrippa, ignaro adhuc Vitellio, celeri navigatione properaverat. nec minore animo regina Berenice partes iuvabat, florens aetate formaque, et seni quoque Vespasiano magnificentia munerum grata. quicquid provinciarum adluitur mari Asia atque Achaia tenus, quantumque introrsus in Pontum et Armenios patescit, iuravere. sed inermes legati regebant, nondum additis Cappadociae legionibus. consilium de summa rerum Beryti habitum. illuc Mucianus cum legatis tribunisque et splendidissimo quoque centurionum ac militum venit, et e Iudaico exercitu lecta decora. tantum simul peditum equitumque et aemulantium inter se

1. *hiberno* M. Correxit Rhenanus. — 2. Habet *mutarentur* M, non *mutaretur* Guelf. Puteol. — 5. *id. iulj* cum lin. in litt. *l* M. — *Syria* M. Constantiae causa alteram scripturam ubique servavi. — 8. *exercitus* M, Spir. Correctum in Puteolani Ed. — *celerina uagatione* M. — 11. *quidquid* M. — *asya* M. — 14. *beriti* M. — 16. *emul.* M.

multa? Corruptum videtur v. *multitudinis*, ac probabilis, si non vera, Gronovii coni. *mutationis*, recepta etiam a Rittero. (Infelices contra sunt coni. Trilleri *altitudinis*, Dotteviliii *vicissitudinis*, quam temere ascivit Oberlinus.) — *militariter*] significat orationem eius castrensem horridioremque fuisse, non cultam forensi aut urbano more. Lips. De eloquentia militari brevissimum hoc praeceptum dat Quintilianus 11, 1, 32: *Simpliciora militares decent*, ubi Spaldingius: «*simpliciora* hic accipio non quidem de animo, sed de artificii rhetorici masculo quodam neglectu.» — *affluentia*] multos gratos nuntios ab iis, qui ubique eius partes amplexi erant. — *ubi illis*] ut aliis Graecis. Cic. pro Flacco 7. de Graecis: *Cum in theatro imperiti homines, rerum omnium rudes ignarique consederant, tum bella inutilia suscipiebant; tum seditiosos homines rei publicae praeficiebant; tum optime meritos cives e civitate eiiciebant.* Frontinus Strateg. 3, 2, 6: *Alcibiades in theatro disseruit, ubi ex more Graecorum locus consultationi praebebatur.* — *statuisse Vitellium*] Cfr. Suet. Vesp. 6.

81. *Sohaemus*] rex Sophenes (Ann. 13,7.), cuius iterum mentio infra 5, 1. — *Antiochus*] ex Seleucidis, rex Commagenes, in nummis *ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΑΝΤΙΟΧΟΣ ΕΠΙ*, id est, Epiphanes IV., de quo Eckhel D. N. III. p. 255., Visconti *Iconogr. gr.* III. p. 11. V. *ingens* sine causa deletum malebat Lipsius; auget vim sententiae. — *Agrippa*] Hegesippus 4, 21: *Sententiam novi principis de bello Iudaeorum sciscitari Vespasiano consilium fuit, misitque Titum filium et regem Agrippam. Titus de Achaia revertit: Agrippa Romam contendit, ut apud novum principem locaret gratiam.* Cfr. Cap. 1. — *Berenice*] soror Agrippae, Iulia appellata et Tito amata, nupta primum Herodi Chalcidis, dein Polemoni II., Ponti et partis Chalcidis regibus. Oberl. Cfr. Dio 66, 15: *Βερενίκη δὲ ἰσχυρῶς ἤνθει κτλ.* cum Reimari adnotatione. — *Cappadociae*] Inde a Tiberio Cappadocia sine legionibus *(inermis)* erat, quas postea ei addidit Vespasianus *propter adsiduos barbarorum incursus*, ut ait Suet. Vesp. 8. — *Beryti*] Phoenicum urbs, deinde colonia Romana, Iulia Augusta Felix Berytus, hodie *Beirut.* Cfr. Forbiger *Geographie* II. p. 668.

regum paratus speciem fortunae principalis effecerant. (82) prima belli cura, agere delectus, revocare veteranos. destinantur validae civitates exercendis armorum officinis; apud Antiochenses aurum argentumque signatur; eaque cuncta per idoneos ministros, suis quaeque locis, festinabantur. ipse Vespasianus adire, hortari, bonos laude, segnes exemplo incitare saepius quam coërcere, vitia magis amicorum quam virtutes dissimulans. multos praefecturis et procurationibus, plerosque senatorii ordinis honore percoluit, egregios viros et mox summa adeptos; quibusdam fortuna pro virtutibus fuit. donativom militi neque Mucianus prima contione, nisi modice, ostenderat; ne Vespasianus quidem plus civili bello obtulit quam alii in pace, egregie firmus adversus militarem largitionem, eoque exercitu meliore. missi ad Parthum Armeniumque legati, provisumque ne versis ad civile bellum legionibus terga nudarentur. Titum instare Iudaeae, Vespasianum obtinere claustra Aegypti placuit. sufficere videbantur adversus Vitellium pars copiarum et dux Mucianus et Vespasiani nomen ac nihil arduum fatis. ad omnes exercitus legatosque scriptae epistolae, praeceptumque ut praetorianos Vitellio infensos reciperandae militiae praemio invitarent. (83) Mucianus cum expedita manu, socium magis imperii quam ministrum agens, non lento itinere, ne cunctari videretur, neque tamen properans, gliscere famam ipso spatio sinebat, gnarus modicas vires sibi, et maiora credi de absentibus. sed legio sexta et tredecim vexillariorum milia ingenti agmine sequebantur.

2. *dil.* M. — 3. *antyoch.* M. — 4. *quoque* M. (*quaeque* mg. M.) — 7. *prof.* M. — 9. Habet *donativom* M. — 10. *contione* M: *concione* B. — Habet *ne* M, non *nec* Guelf. et al. Codd. Spir. Puteol. — 11. *civile* corr. *civili* M. — 13. *civilē* M. — 14. *iudeae* M. — 16. *nichil* M. — 17. *eplae* cum lin. M. — 18. *reciperandae* M: *recuperandae* B. — 21. Habet *sibi* dumtaxat M, non *sibi esse* Guelf. Harl. Bodl. Ies. — *assentibus*, primae *s* superscr. *b*, M.

82. *revocare*] «In quibusdam (?) *evocare*, et recte. Isti enim sunt vere *evocati*, de quibus in Milit. nostra Dial. 1, 8.» Lips. In nullo Cod. Walther repperit *evocare* et *revocare* de hac re est in Inscr. apud Grut. 524, 7. Inscr. m. Lat. N. 3585: *INTER CETEROS CONVETERANOS SVOS REVOCATVS*; quod verbum sane differt a v. *evocatus*; hi voluntarii erant; *revocati* iussui pristini ducis parere debebant, fortasse usque ad certum tempus, postquam erant exauctorati. — *ad Parthum*] Vologesen, *Armeniumque* Tiridaten.

83. *tredecim vexillariorum milia*] Ingentem hunc numerum explicat Walchius ad Agricolam p. 249. ex vv. praecedentis C. 82: *revocare veteranos*: «*Wer können diese von Mucianus wieder einberufenen Veteranen anders sein, als ehemalige beim Vexill gehaltene* Exauctorati, *welche, vor nicht langer Zeit entlassen, kräftig genug waren, wie* Evocati *in Reihe und Glied zu treten, und Mucianus Einladung* (potius *Befehl*) *folgten?*» — *e Ponto*] Intellige classem, quae Romanis etiam illic ordinaria, ad tuendam Ponti oram. Quanta ea fuit? Hauries e solo Hegesippo 2, 9. in oratione (cui pulchre placeant, eam legat) Agrippae: *Maeotia regna Bosporanique omnes Romano subiiciuntur imperio, et illud ante innavigabile pelagus quadraginta naves ad pacem exercent.* Lips. Cfr. 3, 47: *lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat.* — *Dyrrhachium pedite atque equite*] Post v. *equite* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol. inculcant v. *peteret*. Sed ad haec referre oportet v. sequens *clauderet*. «*Claudere* voluit Dyrrha-

classem e Ponto Byzantium adigi iusserat, ambiguus consilii num omissa Moesia Dyrrhachium pedite atque equite, simul longis navibus versum in Italiam mare clauderet, tuta pone tergum Achaia Asiaque, quas inermes exponi Vitellio, ni praesidiis firmarentur; atque ipsum Vitellium in incerto fore quam partem Italiae protegeret, si sibi Brundisium Tarentumque et Calabriae Lucaniaeque litora infestis classibus peterentur. (84) igitur navium militum armorum paratu strepere provinciae. sed nihil aeque fatigabat quam pecuniarum conquisitio: eos esse belli civilis nervos dictitans Mucianus, non ius aut verum in cognitionibus, sed solam magnitudinem opum spectabat. passim delationes, et locupletissimus quisque in praedam correpti. quae gravia atque intoleranda, sed necessitate armorum excusata, etiam in pace mansere, ipso Vespasiano inter initia imperii ad obtinendas iniquitates haud perinde obstinante, donec indulgentia fortunae et pravis magistris didicit ausus que est. propriis quoque opibus Mucianus bellum iuvit, largus privatim, quod avidius de re publica sumeret. ceteri conferendarum pecuniarum exemplum secuti: rarissimus quisque eandem in reciperando licentiam habuerunt.

(85) Adcelerata interim Vespasiani coepta Illyrici exercitus studio, transgressi in partes. tertia legio exemplum ceteris Moesiae legionibus praebuit. octava erat ac septima Claudiana inbutae favore Othonis, quamvis praelio non interfuissent. Aquileiam progressae, proturbatis qui de Othone

2. *dirrachium* M. — Habet *equite* dumtaxat M, non *equite peteret* Guelf. Harl. Bodl. Ies. — 3. *asyaque* M. — *quasi* (in versus fine) *inermes* M. — 5. *brudisium* (sic) M. — 6. Habet *Calabriae Lucaniaeque* M. Ante Bekkerum edebant *Lucaniae Calabriaeque*. — *in litora* M. (*littora* B.) — 7. *nichil* M. — 10. *predam* M. — 12. *opt.* M. — 13. *perin* (in versus fine) *obstinante* M. — 14. *dicit* M. Correctum a Puteolano. — 15. *RP.* M. — 16. *pecuniā* M. — Habet *rarissimus* M, non *carissimus* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. — 17. *recip.* M: *recup.* B. — 18. *adc.* M: *acc.* B. — *caepta* M. — 19. Habet *tertia* M, non *tertia decima* Bud. Spir. — 20. *inb.* M: *imb.* B.

chium et una Graeciam omnem praesidiis terrestribus, ne Vitellio aditus eo pateret, non *petere*, ut sequentia docent.» Ern. — *si sibi*] Frustra Rhenanus dedit *si simul*; est enim *βραχυλογία* pro: *si Brundisium - - - peterentur* ac sibi defendenda forent.»

84. *nervos*] solita imago. Cic. Phil. 5, 2: *nervi civilis belli pecunia infinita.* pro l. Manil. 7: *vectigalia nervos esse rei publicae.* — *cognitionibus*] «iudiciis fisci causa intentis.» Duebn. — *ad obtinendas iniquitates*] «ad obstinate exsequendas sententias iniquas secundum se aut fiscum»; ut dicitur *suum ius obtinere.* De re cfr. Ann. 3, 25., Plinium Paneg. 41: *Nunquam principibus defuerunt, qui fronte gravi et tristi supercilio utilitatibus fisci contumaciter adessent; et erant principes ipsi sua sponte avidi et rapaces, et qui magistris non egerent.* Duebn. — *haud perinde*] Supple: «atque exspectari facile poterat», *nicht sonderlich.* Alii minus recte, ut arbitror, supplent «ac Mucianus.» — *obstinante*] Sic Plaut. Aul. 2, 2, 89: *ea affinitatem hanc obstinavit gratia.* Festus p. 193. Ed. Muell.: *Obstinato, obfirmato, perseveranti, ut tenere possit.* — *largus privatim*] «de suo, sed, cum id largitus esset, tanto avidius resumebat de re publica.» Sententiam luxat mg. Gryphianae *quo*, etsi placuit Ernestio, Lallemando, Oberlino; etenim non finem huius largitatis significare voluit Tacitus, sed exactiones ipsas, quas fieri iubebat Mucianus.

85. *Illyrici*] quo comprehenditur Moesia, Pannonia, Dalmatia. Duebn. — *Aquileiam progressae*] Cfr. C. 46. — *proturbatis*]

nuntiabant, laceratisque vexillis nomen Vitellii praeferentibus, rapta postremo pecunia et inter se divisa, hostiliter egerant. unde metus, et ex metu consilium: posse imputari Vespasiano quae apud Vitellium excusanda erant. ita tres Moesicae legiones per epistolas adliciebant Pannonicum exercitum, aut abnuenti vim parabant. in eo motu Aponius Saturninus Moesiae rector pessimum facinus audet, misso centurione ad interficiendum Tettium Iulianum septimae legionis legatum, ob simultates, quibus causam partium praetendebat. Iulianus, comperto discrimine et gnaris locorum adscitis, per avia Moesiae ultra montem Haemum profugit. nec deinde civili bello interfuit, per varias moras susceptum ad Vespasianum iter trahens, et ex nuntiis cunctabundus aut properans. (86) at in Pannonia tertia decima legio ac septima Galbiana, dolorem iramque Bedriacensis pugnae retinentes, haud cunctanter Vespasiano accessere, vi praecipua Primi Antonii. is legibus nocens et tempore Neronis falsi damnatus, inter alia belli mala, senatorium ordinem reciperaverat. praepositus a Galba septimae legioni scriptitasse Othoni credebatur, ducem se partibus offerens; a quo neglectus in nullo Othoniani belli usu fuit. labantibus Vitellii rebus Vespasianum secutus grande momentum addidit, strenuus manu, sermone promptus, serendae in alios invidiae artifex, discordiis et seditionibus potens, raptor, largitor, pace pessimus, bello non spernendus. iuncti inde Moesici ac Pannonici exercitus Delmaticum militem traxere, quamquam consularibus legatis nihil turbantibus. Titus Ampius Flavianus Pannoniam, Pompeius Silvanus Delmatiam tenebant, divites senes. sed procurator aderat Cornelius Fuscus, vigens aetate, claris natalibus. prima iuventa

1. *pref.* M. — 4. *eplas* cum lin. M. — *allictebant* (sic) M. — 5. Habet *motu* M, non *metu* Puteolani. — 6. *Tettium* M: *Tertium* B. Cfr. 4, 39 et 40. (*Tettia* gens Romana Ciceronis temporibus. Vide Onomasticon meum Tullianum.) — 7. *causãs* M. — 9. *hemum* M. — 10. *ad*] *a* M. — 14. *bellum* M. — 15. *recip.* M: *recup.* B. — 21. Habet *Delmaticum* M. — 22. Habet h. l. *nihil* M. — *amplius fabianus* M. — 23. Habet *Pompeius Silvanus* M, non *Poppaeus* Oberl. — *dalmatiam* h. l. M.

abiectis maleque mulcatis. — *nomen Vitellii*] Vide Lipsium ad 3, 31. — *pecunia*] *le trésor militaire* Burnouf, *le trésor de l'armée* Louandre. Moneo, quia nonnulli perperam de rapinis in privatos homines exercitus acceperunt. — *Haemum*] Thraciae montem, hodie *Balkan* et *Haemi extrema* ad Pontum Euxinum *Emineh-Dagh*.

86. *septima Galbiana*] Cfr. 3, 22: *septima legio, nuper a Galba conscripta.* — *Primi Antonii*] Cfr. Ann. 14, 40. Suet. Vit. 18: *cui Tolosae nato cognomen in pueritia Becco fuerat; id valet gallinacei rostrum.* Eum laudat Martialis 10, 23. — *raptor*] «qui pecunias tam publicas quam privatas rapit»,» ut patet ex ἀντιθέτῳ *largitor*. Monendum erat propter Boetticherum, qui in Lexico exponit: «qui ad stuprum vel etiam ad matrimonium aliquas rapit.» — *iuncti*] consiliis suscipiendarum Vespasiani partium; nam postea demum accitus est exercitus Moesicus. 3, 5. — *procurator*] Quia simpliciter *procurator* vocatur, utriusque provinciae procuratorem fuisse putat Pichena. — *quietis*] Cum statim ut turbidus homo describatur, Grotius volebat *quaestus*, sed in colonia sua (nobis ignota) vixit quietus, donec motus adversus Neronem moveretur. Bella civilia hominem mutavere. Ern. Fortasse in Ann. 16., ubi perierunt res gestae a. 821., *coloniam* hanc nominaverat, simul

quietis cupidine senatorium ordinem exuerat. idem pro Galba dux coloniae suae, eaque opera procurationem adeptus, susceptis Vespasiani partibus acerrimam bello facem praetulit: non tam praemiis periculorum quam ipsis periculis laetus, pro certis et olim partis nova ambigua ancipitia malebat. igitur movere et quatere, quicquid usquam aegrum foret, adgrediuntur. scriptae in Britanniam ad quartadecimanos, in Hispaniam ad primanos epistolae, quod utraque legio pro Othone adversa Vitellio fuerat. sparguntur per Gallias litterae; momentoque temporis flagrabat ingens bellum, Illyricis exercitibus palam desciscentibus, ceteris fortunam secuturis.

(87) Dum haec per provincias a Vespasiano ducibusque partium geruntur, Vitellius contemptior in dies segniorque, ad omnis municipiorum villarumque amoenitates resistens, gravi urbem agmine petebat. sexaginta milia armatorum sequebantur, licentia corrupta; calonum numerus amplior, procacissimis etiam inter servos lixarum ingeniis; tot legatorum amicorumque comitatus inhabilis ad parendum, etiam si summa modestia regeretur. onerabant multitudinem obvii ex urbe senatores equitesque, quidam metu, multi per adulationem, ceteri ac paulatim omnes, ne aliis proficiscentibus ipsi remanerent. adgregabantur e plebe, flagitiosa per obsequia Vitellio cogniti, scurrae, histriones, aurigae, quibus ille amicitiarum dehonestamentis mire gaudebat. nec coloniae modo aut municipia congestu copiarum, sed ipsi cultores arvaque, maturis iam frugibus, ut hostile solum vastabantur. (88) multae et atroces inter se militum caedes, post seditionem Ticini coeptam manente legionum auxiliorumque discordia; ubi adversus paganos certandum foret, consensu. sed plurima strages ad septimum ab urbe lapidem. singulis ibi militibus Vitellius paratos cibos ut gladiatoriam saginam dividebat; et effusa plebes totis se castris mi-

1. Habet *idem* M, non *idemque* Guelf. Puteol. — 5. *quidquid* M. — 6. *britteniam* M. — 7. *eplae* cum lin. M. — 11. *oms* cum lin. M. — 16. *regetur* M. — 19. *scurre* M. — 20. *mirae* M. — 23. *caeptam* M. — 24. *certando* litterae o superscr. ũ M. — *fore* M.

Cornelii huius operam in ea Galbae conciliánda adhibitam descripserat. Ryck. — *adgrediuntur*] Vespasianus et partium duces. Sane consentaneum est epistolas illas ab ipso Vespasiano scriptas esse.

87. *sexaginta milia*] Vide Excursum. — *calonum* cet.] Vulgaris scriptor facile dixisset: *calonum lixarumque numerus - - horum ingeniis*, uti plerumque iunguntur. Cfr. supra 1, 49. 3, 20 et 33. (Cfr. Festus p. 62. Muell.: Calones *militum servi dicti*. Nonius p. 62. Merc.: Lixarum *proprietas haec est, quod officium sustineant militibus aquae vehendae*; lixam *namque aquam veteres vocaverunt.*) Lixas liberos homines fuisse, rite colligas ex Ann. 2, 62: *apud Marcomannos et nostris e provinciis lixae ac negotiatores reperti, quos ius commercii, dein cupido augendi pecuniam, postremo oblivio patriae suis quemque ab sedibus hostilem in agrum transtulerat*. At lixae quoque, ut hic vides, mancipiis ob vilem quaestum ac mores procaces aequiparabantur. — *etiam inter servos*] «vel si cum servorum ingeniis compares, etiam haec procacitate superantia.» Duebn.

88. *Ticini coeptam*] Cfr. C. 27. 68. — *paganos*] Cfr. 1, 53. — *gladiatoriam saginam*] Cyprianus Ep. ad Donatum (Ed. Felli. Bremae 1690, p. 5.): *Impletur in succum cibis fortioribus corpus et arvinae*

sederat. incuriosos milites — vernacula utebantur urbanitate — quidam spoliavere, abscisis furtim balteis, an accincti forent rogitantes. non tulit ludibrium insolens contumeliae animus: inermem populum gladiis invasere. caesus inter alios pater militis, cum filium comitaretur; deinde agnitus, et volgata caede temperatum ab innoxiis. in urbe tamen trepidatum praecurrentibus passim militibus. forum maxime petebant, cupidine visendi locum in quo Galba iacuisset. nec minus saevum spectaculum erant ipsi, tergis ferarum et ingentibus telis horrentes, cum turbam populi per inscitiam parum vitarent, aut ubi lubrico viae vel occursu alicuius procidissent, ad iurgium, mox ad manus et ferrum transirent. quin et tribuni praefectique cum terrore et armatorum catervis volitabant. (89) ipse Vitellius a ponte Mulvio, insigni equo, paludatus accinctusque, senatum et populum ante se agens, quo minus ut captam urbem ingrederetur, amicorum consilio deterritus, sumpta praetexta et composito agmine incessit. quattuor legionum aquilae per frontem, totidemque circa e legionibus aliis vexilla, mox duodecim alarum signa, et post peditum ordines eques; dein quattuor et triginta cohortes, ut nomina gentium aut species armorum forent, discretae. ante aquilam praefecti castrorum tribunique et primi centurionum, candida veste; ceteri iuxta suam quisque centuriam, armis donisque fulgentes. et militum phalerae torquesque splendebant. decora facies, et non Vitellio principe dignus exercitus. sic Capitolium ingressus, atque ibi matrem complexus Augustae nomine honoravit.

4. *cesus* M. — 5. *cede* M. — 7. *scaevum* M. Correctum in Agr. et a Puteolano. — 12. *mului* (in versus fine) *insigni* M. — 18. *discrete* M. — *aquila* M.

toris membrorum moles robusta pinguescit, ut saginatus in poenam carius pereat. — *vernacula - - urbanitate*] iocis scurrilibus, quales vernis, id est, mancipiis adolescentulis domi natis, permissi esse solebant: *vernulam urbanitatem* eandem dicit Petronius 24. — *quo Galba*] militum enim Vitellianorum vulgo persuasum erat sese Galbae vindices exstitisse. — *tergis*] tergoribus, renonibus. *Ferinam pellem* dicit Ann. 2, 13.

89. *Mulvio*] Med. *Mulvi* recepit Bachius, et speciose quidem, quoniam Med. rursus 3, 82: *pontem Mulvi;* non tamen eius exemplum sequi ausus sum, partim quia h. l. est in versus fine, ubi facile intercidere poterat littera *o*, partim quia nullum apud alios simile exemplum novi et Med. ipse alibi solitam formam *pons Mulvius* praebet: supra C. 87. Ann. 13, 47. — *paludatus*] Suetonius tamen tradit sic fecisse V. 12: *Urbem ad classicum introiit paludatus ferroque succinctus inter signa atque vexilla, sagulatis comitibus ac detectis commilitonum armis.* Sed Tacitus audiendus. Ern. Utrumque sic conciliabis, ut Suetonius loquatur de toto agmine, qualem adspectum praebuerit usque ad pontem Mulvium. «Huc facit nummus Vitellii, in quo *togatus* a Roma galeate excipitur, adscripto *ADVENTVS. AVGVSTI.* Eandem epigraphen alius habet, qui *paludatum* imperatorem et equo vectum sistit. V. Oiselii Thes. sel. NN. Tab. 90. Oberl. Iuvat hic praecipuas in eius nummis adulationes exhibere: *CLEMENTIA IMP. GERMANICI.*, *LIBERTAS. RESTITVTA.*, *SECVRITAS. IMP. GERMAN.*, *PAX. AVGVSTI.*, *AEQVITAS. AVGVSTI.*, *VRBS. RESTITVTA.*, *ROMA. RENASCENS.* Cfr. Akerman I. p. 176. seqq. — *ante aquilam*] Accipe, ante suam

(90) postera die, tamquam apud alterius civitatis senatum populumque, magnificam orationem de semet ipso prompsit, industriam temperantiamque suam laudibus adtollens, consciis flagitiorum ipsis qui aderant omnique Italia, per quam somno et luxu pudendus incesserat. volgus tamen vacuum curis, et sine falsi verique discrimine solitas adulationes edoctum, clamore et vocibus adstrepebat; abnuentique nomen Augusti expressere ut adsumeret, tam frustra quam recusaverat. (91) apud civitatem cuncta interpretantem funesti ominis loco acceptum est, quod maximum pontificatum adeptus Vitellius de caerimoniis publicis XV. Kalendas Augustas edixisset, antiquitus infausto die Cremerensi Alliensique cladibus. adeo omnis humani divinique iuris expers, pari libertorum, amicorum socordia, velut inter temulentos agebat. sed comitia consulum cum candidatis civiliter celebrans, omnem infimae plebis rumorem, in theatro ut spectator, in circo ut fautor, adfectavit. quae grata sane et popularia, si a virtutibus proficiscerentur, memoria vitae prioris indecora et vilia accipiebantur. ventitabat in senatum, etiam cum parvis de rebus patres consulerentur. ac forte Priscus Helvidius praetor designatus contra studium eius censuerat. commotus primo Vitellius, non tamen ultra quam tribunos plebis in auxilium spretae potestatis advocavit. mox mitigantibus amicis, qui altiorem iracundiam eius verebantur, nihil novi accidisse respondit quod duo senatores in re publica dissentirent; solitum se etiam Thraseae

3. *adt.* M: *att.* B. — 4. *italiã* M. — 6. *astr.* M. — 7. *ads.* M: *ass.* B. — 8. *omis* cum lin. M. — 9. *cer.* M. — *XV.* M: *quint decim* (sic) B. — *Kl.* cum lin. M. — *ag.* cum lin. M. — 10. *Alliensiquc* M: *Aliensique* B. — 11. *amicorum* M: *amicorumque* B. — 14. *adf.* M: *aff.* B. — *populari asya uirtutibus* M. — 16. *consularentur* M. — 20. *nichil* M. — 21. *re.p.* M.

quisque aquilam. Alioqui verius *aquilas*; quattuor enim erant simul. Lips.

90. *alterius*] alius, alienae, quae ipsum nondum nosset. Sic 3, 1: *alterius belli.* Agr. 17: *alterius successoris.* — *expressere*] «ab eo impetravere, (ut vides in nummis). Et recusatum et acceptum nomen aeque frustra fuit et sine eventu ullo.» Duebner. — *recusaverat*] distulerat. C. 62.

91. *Cremerensi*] Fabiis ad Cremeram fl. a. u. 275., Romanis ad Alliam a Gallis a. u. 363. occidione occisis die 18. m. Iulii. Duebn. — *iuris expers*] ut ne infaustissimum quidem dierum et publice nefastum nosset. Duebn. Cfr. Suet. 11: *magis deinde ac magis omni divino humanoque iure neglecto Alliensi die pontificatum maximum cepit.* — *libertorum, amicorum*] ἀσύνδετον Med. tantum abest, ut offendat, ut sit efficacius interpolatione *libertorum amicorumque.* — *comitia consulum*] cum suis candidatis circumiens et prensans patres, penes quos tum erat comitiorum species. De Traiano Plin. P. 71: *omnes comitatis numeros obibas; atque etiam, cum suffragatores nomina honore quo solent exciperent, tu quoque inter excipientes eras et ex ore principis ille senatorius assensus audiebatur. Hoc est civiliter cum candidatis comitia celebrare.* Et sic gratiam quaerebat in senatu. Quod sequitur, delinimentum ad plebem est et a praecedente differt toto genere. Gron. Quomodo hac in re se gesserit Traianus, exponit Plin. P. 77: *Iter illi saepius in forum, frequenter tamen et in Campum. Nam comitia consulum obibat ipse; tantum ex renuntiatione eorum* (in Campo Martio) *voluptatis, quantum prius ex destinatione* (quae in senatu fiebat) *capiebat.* — *Priscus Helvidius*] Cfr. 4, 4. — *duo senatores*] ficta modestia, quasi ipse nihil esset nisi *princeps senatus.*

contradicere. inrisere plerique inpudentiam aemulationis; aliis id ipsum placebat, quod neminem ex praepotentibus, sed Thraseam ad exemplar verae gloriae legisset. (92) praeposuerat praetorianis Publium Sabinum a praefectura cohortis, Iulium Priscum tum centurionem: Priscus Valentis, Sabinus Caecinae gratia pollebant. inter discordes Vitellio nihil auctoritatis. munia imperii Caecina ac Valens obibant, olim anxii odiis, quae bello et castris male dissimulata pravitas amicorum et fecunda gignendis inimicitiis civitas auxerat, dum ambitu comitatu et inmensis salutantium agminibus contendunt comparanturque, variis in hunc aut illum Vitellii inclinationibus. nec unquam satis fida potentia, ubi nimia est. simul ipsum Vitellium, subitis offensis aut intempestivis blanditiis mutabilem, contemnebant metuebantque. nec eo segnius invaserant domos hortos opesque imperii, cum flebilis et egens nobilium turba, quos ipsos liberosque patriae Galba reddiderat, nulla principis misericordia iuvarentur. gratum primoribus civitatis etiam plebs adprobavit, quod reversis ab exsilio iura libertorum concessisset, quamquam id omni modo servilia ingenia corrumpebant, abditis pecuniis per occultos aut ambitiosos sinus, et quidam in domum Caesaris transgressi, atque ipsis dominis potentiores.

(93) Sed miles, plenis castris et redundante multitudine, in porticibus aut delubris et urbe tota vagus, non principia noscere, non servare vigilias, neque labore firmari: per illecebras urbis et inhonesta dictu corpus otio, animum libidinibus imminuebant. postremo, ne salutis qui-

1. *inr.* M: *irr.* B. — *inp.* M: *imp.* B. — 3. *uere* M. — 4. *ad praefectura* M. Olim edebant *ac praefecturae*. Correxit Mercerus. — *dum centurio ē*, i. e. *est* M., non, ut narrant, *dum centurionem*. Correxit Lipsius. — 5. *cecinae* M. — *nichil* M. — 8. *inm.* M: *imm.* B. — 10. *unquam* M. — 15. *adpr.* M: *appr.* B. — *exilio* M.

DUEBN. — *aemulationis*] cum Thrasea, *virtute ipsa* Ann. 16, 21. seqq. Thrasea in mentem tum venisse videtur, quia gener eius erat Helvidius, qui sic sibi contradiceret, ut ipse olim Thraseae. DUEBN. Dio 65, 7.

92. *a praefectura cohortis*] qui dumtaxat cohorti praefuerat, ne tribunatu quidem militum functus. — *iura libertorum*] Bona illis reddi non poterant, partim accusatoribus secundum legem data, partim fisco iam egenti collata, partim a Nerone absumpta. Quare data *iura libertorum*, ut reversi ius in libertos suos haberent, quorum erat multis officiis prosequi patronum (cfr. Ann. 13, 26.), alere adeo ut patrem, et bonorum partem dimidiam testamento relinquere. DUEBN. — *ambitiosos sinus*] Figura desumpta a togae sinu, in quo pecuniam recondebant. Quintil. 7, 1, 30: *aurum in sinu eius invenerunt*. Abdebant pecunias vel apud occultos, id est, obscuros homines, penes quos nemo quaereret, vel apud potentes, quos per ambitionem amicos sibi conciliaverant, penes quos quaerere nemo audebat. Similiter Plinius 36, 15, 24: *unde M. Scaurus pater, totius princeps civitatis et Marianis sodaliciis rapinarum provincialium sinus?* Et Tacitus ipse A. 13, 13: *sinum suum cubiculumque offerebat*, id est, sui cubiculi latebram. *(Les affranchis cachaient leur argent entre les mains d'hommes obscurs ou puissants.* Louandre.)

93. *principia*] locum, ubi universi convenirent in contionem. A. 1, 61. — *infamibus Vaticani*] ob aërem corruptum valetudini noxium et febres gignentem, quod etiam hodie Romae, modo in hac, modo in illa urbis regione experiuntur: *cattiv' aria*. Frontinus Lib. 2. de Aquaed. (§. 88.) vult id emendatum in tota urbe sua aetate, idque ablutione aquarum: *Ne pereuntes qui-*

dem cura, infamibus Vaticani locis magna pars tetendit; unde crebrae in volgus mortes. et adiacente Tiberi, Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis aviditas et aestus inpatientia labefecit. insuper confusus pravitate vel ambitu ordo militiae. sedecim praetoriae, quattuor urbanae cohortes scribebantur, quis singula milia inessent. plus in eo delectu Valens audebat, tamquam ipsum Caecinam periculo exemisset. sane adventu eius partes convaluerant, et sinistrum lenti itineris rumorem prospero praelio verterat. omnisque inferioris Germaniae miles Valentem adsectabatur; unde primum creditur Caecinae fides fluitasse. (94) ceterum non ita ducibus indulsit Vitellius ut non plus militi liceret. sibi quisque militiam sumpsere: quamvis indignus, si ita maluerat, urbanae militiae adscribebatur; rursus bonis remanere inter legionarios aut alares volentibus permissum. nec deerant qui vellent, fessi morbis et intemperiem caeli incusantes. robora tamen legionibus alisque subtracta, convolsum castrorum decus, viginti milibus e toto exercitu permixtis magis quam electis.

Contionante Vitellio postulantur ad supplicium Asiaticus et Flavius et Rufinus duces Galliarum, quod pro Vindice bellassent. nec coërcebat eiusmodi voces Vitellius: super insitam marcenti animo ignaviam, conscius sibi instare donativom et deesse pecuniam, omnia alia militi largiebatur. liberti principum conferre pro numero mancipiorum, ut tributum, iussi.

2. *gauorumque* M. — 3. *auiditate* M. — *inp.* M: *imp.* B. — 6. *dil.* M. — 9. *ads.* M: *ass.* B. — 11. *maluerit* M, superscr. litt. *i*, *a*, ut videtur. — 12. *alares* M. — 17. *cont.* M: *conc.* B. — *asyaticus* M. — *flauus* M. — 19. *marcenti* Orellius: *mertē* M, *inerti* Pichena auctore B. (Pariter infra 3, 36. Vitellium vocat *desidem et marcentem*. Badeni coni. prope ineptam *insitam more an animo* recepit Bach, comparato Hor. Sat. 1, 3, 36.) — 20. Habet *donativom* M.

dem aquae otiosae sunt: alia iam munditiarum facies, purior spiritus; et causae gravioris caeli, quibus apud veteres infamis aër fuit, sunt remotae. Lips. Ad vocis usum cfr. Horatii 1, 3, 20: *infames scopulos Acroceraunia.* — *adiacente*] «Immo *adluente*.» Duebn. Proposuit hoc Ruperti. Verum *adiacente* quidni significet: «tam vicino atque facili aditu, ut aqua praeterfluens ad bibendum milites ultro inliceret.»? — *sedecim* cet.] XX. milia hominum. Sub Tiberio *insedebat urbem proprius miles, tres urbanae, novem praetoriae cohortes.* Ann. 4, 5. — *Valentem adsectabatur*] Supra C. 30: *studia militum* (puta potissimum exercitus Germaniae superioris) *in Caecinam inclinabant.*

94. *alares*] h. l. de equitatu Romano, non de sociorum auxiliis, quoniam hic delectus nunc fiebat intra Italiae fines ex ipso maxime exercitu Vitelliano. — *convolsum castrorum decus*] «corrupta disciplina.» Ern. Immo veram et horum verborum et totius loci sententiam percepit Gutmannus. Vitellius enim ex legionariis praetorias cohortes augere constituerat, ut plures sibi essent corporis custodes, sed illorum arbitrio permiserat, utrum his adscribi vellent necne. Ita legionariorum quidem multitudo et vis imminuta ac praetorianarum cohortium aucta; sed simul illis *robora* (dignissimi fortissimique milites) *subtracta et convolsum castrorum* (praetorianorum) *decus*, haec militia honoratior iam dedecorata indignorum affluentia et *viginti milibus e toto exercitu permixtis magis quam electis.* Sic *decora ex exercitu lecta* dicuntur C. 81. Ruperti. — *duces*] quos frequentius vocat *principes*, *Häuptlinge*; *chefs*. — *nec coërcebat*] Ergo supplicio affecti sunt. — *principum*] priorum Caesarum; hi in Vitellii

ipse sola perdendi cura stabula aurigis exstruere, circum gladiatorum ferarumque spectaculis opplere, tamquam in summa abundantia pecuniae inludere. (95) quin et natalem Vitellii diem Caecina ac Valens editis tota urbe vicatim gladiatoribus celebravere, ingenti paratu et ante illum diem insolito. laetum foedissimo cuique, apud bonos invidiae fuit, quod exstructis in campo Martio aris inferias Neroni fecisset. caesae publice victimae cremataeque; facem Augustales subdidere: quod sacerdotium, ut Romulus Tatio regi, ita Caesar Tiberius Iuliae genti sacravit. nondum quartus a victoria mensis, et libertus Vitellii Asiaticus Polyclitos Patrobios et vetera odiorum nomina aequabat. nemo in illa aula probitate aut industria certavit; unum ad potentiam iter, prodigis epulis et sumptu ganeaque satiare inexplebiles Vitellii libidines. ipse abunde ratus si praesentibus frueretur, nec in longius consultans, novies milies sestertium paucissimis mensibus intervertisse creditur. magna et misera civitas, eodem anno Othonem Vitelliumque passa, inter Vinios Fabios Icelos Asiaticos varia et pudenda sorte agebat, donec successere Mucianus et Marcellus et magis alii homines quam alii mores.

(96) Prima Vitellio tertiae legionis defectio nuntiatur, missis ab Aponio Saturnino epistolis, antequam is quoque Vespasiani partibus adgregaretur. sed neque Aponius cuncta, ut trepidans re subita, perscripserat, et amici adulantes mollius interpretabantur: unius legionis eam seditionem, ceteris

1. *extr.* M. — 2. *abundantiae* M. — *inl.* M: *ill.* B. — 5. *faed.* M. — *extr.* M. — 6. *neronis* M. — *fecisset* M. Correxit Lipsius. — *cesae publicae* M. — 7. Habet *facem* M, non *faces* Guelf. Harl. Bodl. et Edd. ante Ern. — *subdere* M. Correxit Rhenanus. — 8. *statio* M. — 8. *gentis* M. — 9. Habet *Polyclitos* M. Ante Bekkerum edebant *Polycletos*. — 11. *galane aque* M. Correxit Palmerius. — 12. *pres.* M. — 13. *noviens milliens* M. — 14. *crederetur* M. — 15. *uitellium* (in versus fine) *passa* M. — *asyaticos* M. — 19. *eplis* cum lin. M. — 21. *mullius* M, *nullius* Bud. et Edd. ante Rhenanum, qui correxit. — *interp̄tabantur* M.

partes transierant. — *inludere*] pecuniam quasi per ludibrium prorsus inutiliter prodigere.

95. *natalem Vitellii diem*] Suet. V. 3: *A. Vitellius L. F. imperator natus est VIII. Kal. Octobr.* (d. 24. m. Sept.) *vel, ut quidam, VII. Idus Septembr.* (d. 7. m. Sept.), *Druso Caesare, Norbano Flacco coss.* (a. u. c. 768., post Chr. 15.) Priorem opinionem sequitur Clinton *Fasti Romani* I. p. 54. — *inferias Neroni*] Scriptor incertus apud Suidam in voce *Βιτέλλιος* hanc rem sic narrat: *Ἐκήνει δὲ καὶ τὰ τοῦ Νέρωνος, καὶ τὸν νεκρὸν τοῦ Νέρωνος ἐς κοῖλόν τινα καὶ ἀφανῆ τάφον κατακείμενον ἀπεσέμνυνε.* Lips. Sumpsit Suidas ex Ioanne Malala, nullius auctoritatis scriptore. Dio 65, 7: *ὅτι μέντοι τὸν Νέρωνα μιμεῖσθαι ἤθελε καὶ ἐνήγισέ τε αὐτῷ, καὶ ὅτι τοσαῦτα ἐς τὰ δεῖπνα ἀνήλισκεν, οἱ μὲν ἄλλοι κατὰ τοῦτ' ἔχαιρον, οἱ δὲ δὴ νοῦν ἔχοντες ἤχθοντο.* Suet. 11. — *facem*] suam quisque subdidit iis victimarum partibus, quae omento involutae in aris adolebantur. — *Tatio regi*] Alios auctores secutus est Ann. 1, 54: *ut quondam Titus Tatius retinendis Sabinorum sacris sodales Titios instituerat.* — *Patrobios*] De his Neronis libertis a Galba morti datis cfr. Ann. 14, 39., supra 1, 37., Sueton. Galb. 20. — *aequabat*] ut insolentia, rapacitate etiam, ita invidia et odio. Ern. — *ganeaque*] ut Ann. 3, 52: *ventris et ganeae paratus.* Minus bene Freherus *aleaque.* — *novies milies sestertium*] Propemodum 180,000,000 hodiernae Francogallorum monetae, 120,000,000 Franc. Helvet., 82,500,000 Flor. Rhen. Sueton. 13: *singulos apparatus dominis sive convivatoribus constitisse non minus quadrin-*

exercitibus constare fidem. in hunc modum etiam Vitellius apud milites disseruit, praetorianos nuper exauctoratos insectatus, a quibus falsos rumores dispergi, nec ullum civilis belli metum, adseverabat, suppresso Vespasiani nomine, et vagis per urbem militibus qui sermones populi coërcerent. id praecipuum alimentum famae erat. (97) auxilia tamen e Germania Britanniaque et Hispaniis excivit, segniter et necessitatem dissimulans. perinde legati provinciaeque cunctabantur, Hordeonius Flaccus suspectis iam Batavis anxius proprio bello, Vettius Bolanus nunquam satis quieta Britannia, et uterque ambigui. neque ex Hispaniis properabatur, nullo tum ibi consulari: trium legionum legati, pares iure et prosperis Vitellii rebus certaturi ad obsequium, adversam eius fortunam ex aequo detrectabant. in Africa legio cohortesque delectae a Clodio Macro, mox a Galba dimissae, rursus iussu Vitelli militiam cepere. simul cetera iuventus dabat inpigre nomina. quippe integrum illic ac favorabilem proconsulatum Vitellius, famosum invisumque Vespasianus egerat: proinde socii de imperio utriusque coniectabant. sed experimentum contra fuit. (98) ac primo Valerius Festus legatus studia provincialium cum fide iuvit; mox nutabat, palam epistolis edictisque Vitellium, occultis nuntiis Vespasianum fovens, et haec illave defensurus, prout invaluissent. deprehensi cum litteris edictisque Vespasiani per Raetiam et Gallias militum et centurionum quidam, ad Vitellium missi necantur: plures fefellere, fide amicorum aut suomet astu occultati. ita Vitellii paratus noscebantur, Vespasiani consiliorum pleraque ignota, primum socordia Vitellii; dein Pannonicae Alpes praesidiis

2. *exaucto rato ins.* M. — 3. *ads.* M: *ass.* B. — 6. *brittaniaque* M. — 7. *provincieque* M. — 9. *britt.* M. — 14. *inp.* M: *imp.* B. — *faborabilem* M. — 18. *eplis cum lin.* M. — 19. *dep̄hensi* M. — 20. *retiam* M. — 21. *suo mestatu* M. Correxit Ferrettus. — 23. *dein* M: *deinde* B.

genis HS. asserit. — *Fabios*] Fabium Valentem; Caecinam his non aggregat, quia minus erat avarus. — *Marcellus*] Eprius. Cfr. Ann. 16, 22., supra C. 53. 4, 6. et 43.

96. *Aponio*] Moesiae rectore C. 85. — *ceteris exercitibus constare fidem*] quae in Vitellii nummis hac ipsa, ut videtur, occasione signatis tantopere praedicatur: *FIDES. EXERCITVVM*, duae dextrae iunctae; *CONSENSVS EXERCITVVM*, Mars cum tropaeo vel signo militari incedens. Cfr. Akerman I. p. 178.

97. *Hordeonius*] ad Rheni ripae curam relictus, C. 37., *Vettius Bolanus* Britanniae praepositus, C. 65. Duebn. — *nullo tum ibi consulari*] quoniam M. Cluvius Rufus Hispaniam omiserat. l. l. — *trium legionum*] Leg. I. Adiutrix, VI. Victrix, X. Gemina in Hispania tunc tendebant. — *in Africa*] Vide 1, 11. — *integrum illic*] De Vitellio eadem Suetonius in vita eius C. 5. At de Vespasiano mutat C. 4. et *Africam integerrime*, inquit, *nec sine magna dignatione administravit.* Qui concilientur, non video. Lips. Possis fortasse sic, si integritatem dicas etiam fuisse in severitate, cum nihil ambitioni daret, summum ius in omnibus exigeret, acerbe coërceret improbos. Tales qui sunt, vulgo sunt invidiosi. Ern. — *favorabilem*] «Hoc v. saepe Quintilianus aliique sub Caesaribus usi sunt, eodem fere sensu, quo priores v. *gratiosus*. Ita iam Velleius, primus, ni fallor 2, 34, 40. Livianum locum 22, 36, 4. vix defendas.» Spalding ad Quintil. 4, 1, 21. Active usurpavit Tacitus 2, 37. 12, 6: *oratio*. Dial. 7: *civitas*; hic passive.

98. *Valerius Festus*] Cfr. 4, 48. —

insessae nuntios retinebant. mare quoque Etesiarum flatu in Orientem navigantibus secundum, inde adversum erat. (99) tandem inruptione hostium, atrocibus undique nuntiis exterritus Caecinam ac Valentem expedire ad bellum iubet. praemissus Caecina: Valentem e gravi corporis morbo tum primum adsurgentem infirmitas tardabat. longe alia proficiscentis ex urbe Germanici exercitus species: non vigor corporibus, non ardor animis; lentum et rarum agmen, fluxa arma, segnes equi; inpatiens solis pulveris tempestatum, quantumque hebes ad sustinendum laborem miles, tanto ad discordias promptior. accedebat huc Caecinae ambitio vetus, torpor recens nimia fortunae indulgentia soluti in luxum: seu perfidiam meditanti infringere exercitus virtutem inter artes erat. credidere plerique Flavii Sabini consiliis concussam Caecinae mentem, ministro sermonum Rubrio Gallo: rata apud Vespasianum fore pacta transitionis. simul odiorum invidiaeque erga Fabium Valentem admonebatur, ut inpar apud Vitellium gratiam viresque apud novum principem pararet.

(100) Caecina e complexu Vitellii multo cum honore digressus, partem equitum ad occupandam Cremonam praemisit. mox † vexilla in quattuor decum XIII. legionum, dein quinta et duodevicesima secutae; postremo

1. *etesi flabra aquilonis arum flatu* M. Gloss. delevit Rhenanus. — 2. *inruptionē* M. (*irruptione* B.) — 3. Habet *ac* M. Ante Waltherum edebant *et*. — *expedíri* M. Correxit Acidalius. — 5. Habet *tum* M, non *tunc* Guelf. Spir. Walther. — *ads.* M: *ass.* B. — 7. *inp.* M: *imp.* B. — 8. *haebes* M. — 9. *metus*, sed corr. *v* M. — 10. *meditatio* M, *meditato* Iac. Gronovio auctore Walther. Ut nos, Agr. — 12. *sauini* M. — 14. *inp.* M: *imp.* B. — 16. *Caecina e complexu* Orellius: *Caecinae complexu* M, *Caecina complexu* B. — 17. *vexilla in quattuor decum* (sic) *XIII.* (omisso *et*) *legionum* M: *vexilla quartae decimae et sextaedecimae* B. — 18. *duodevicesima* nos: *duoetvincesima* M, *duoetvicesima* B.

Etesiarum] qui a die 20. m. Iulii per quadraginta dies flant. Cfr. Ann. 6, 33. — *inde*] ex Oriente navigantibus.

99. *expedire*] Sic bene Acidalius, ut Hist. 1, 10. et 88.

100. *Cremonam*] Cfr. 3, 14. — *vexilla*] Cfr. quae de exercitu Vitelliano tradit 3, 22., qui locus uno errore deturpatus est in Med., *duoetvicesimanosque* pro *duodevicesimanosque*, ut 1. 55: *duodevicesima* emendavi pro *duoetvicesima*. Erant autem, ut ibi ab *aliis* tradebatur, Leg. I., IV. Maced., V. Alauda, XV. Primig., XVI. XVIII., XXI. Rapax, I. Italica. Verum ipse Tacitus rem haud prorsus certam esse vv. *ordinem agminis - - asseverare non ausim, quamquam alii tradiderint* significat. Iam hic dedi vitiosam Med. scripturam, cum mihi non magis quam Pfitznero a quoquam adhuc emendatus locus videatur; sed dabo varios Criticorum conatus, Ferlet: *vexillarii primae, quartae, quintaedecimae et sextaedecimae*; Bipontini, quos sequuntur Oberlin, Walther, Bach: *v. quartae, decimae et sextaedecimae*: sed decimae Geminae, quae ex Germania superiore in Hispaniam revocata erat (2, 58. 3, 44. 4, 68: *sexta ac decima ex Hispania accitae)* hic non est locus; Ritter sequitur Bekkerum; *v. quartae, quintaedecimae et sextaedecimae* Ruperti et Duebner. In quibus omnibus nihil fortasse probabile est nisi *sextaedecimae*, nimirum *XVI.* pro *XIII.* quae, Gemina cognominata, tunc agebat in Pannonia; probabile tamen dico dumtaxat, quoniam 3, 22. est *sextadecumanos*, quod v. per se significat totam legionem, non solum, ut hic est, *vexilla*, nisi forte tota legio sua vexilla tunc assecuta est eaque cum eadem se coniunxerunt. Perquam dubia remanent vexilla *quartaedecimae* legionis, etsi Med. vestigia ad ea ducunt; verum haec legio ex Britannia quidem a Nerone accita, sed illuc ob hostilem in Vitellium animum ab hoc remissa est. (C. 11. 66. 86. 4, 79.) Quamquam

agmine unaetvicesima Rapax et prima Italica incessere, cum vexillariis trium Britannicarum legionum et electis auxiliis. profecto Caecina scripsit Fabius Valens exercitui quem ipse ductaverat, ut in itinere opperiretur: sic sibi cum Caecina convenisse; qui praesens eoque validior immutatum id consilium finxit, ut ingruenti bello tota mole occurreretur. ita adcelerare legiones Cremonam, pars Hostiliam petere iussae: ipse Ravennam devertit, praetexto classem adloquendi. mox Patavii secretum componendae proditionis quaesitum. namque Lucilius Bassus post praefecturam alae Ravennati simul ac Misenensi classibus a Vitellio praepositus, quod non statim praefecturam praetorii adeptus foret, iniquam iracundiam flagitiosa perfidia ulciscebatur. nec sciri potest traxeritne Caecinam, an (quod evenit inter malos, ut et similes sint) eadem illos pravitas inpulerit. (101) scriptores temporum, qui potiente rerum Flavia domo monumenta belli huiusce composuerunt, curam pacis et amorem rei publicae, corruptas in adulationem causas, tradidere. nobis, super insitam levitatem et prodito Galba vilem mox fidem, aemulatione etiam invidiaque, ne ab aliis apud Vitellium anteirentur, pervertisse ipsum videntur. Caecina legiones adse-

1. *unaetvicensima* M. — *et prima et Italica* baud prorsus improbabiliter Ruperti et Duebner ex 3, 32. Non tamen recipere ausus sum, propter dubitationem, quae movent illa Taciti ipsius verba. Vide Adnott. — *uexillari Istrium* M. — 2. *britt.* M. — 4. *validior ramutatum* M. — 5. *fincxit* M. — *adc.* M: *acc.* B. — 6. *cremona* M, non, ut narratur apud Bekkerum, *eremona*. — 7. Habet *praetexto* M, non *praetextu* Gueif. Agr. — *patui* M. — 8. *nanque* M. — *blaessus* M. Emendavit Rhenanus. — 10. *praefectura* M. — 12. *inp.* M: *imp.* B. — 13. *monimenta* M. — 14. *composuer* cum lin. M. — *rei.p.* M. — 15. *insitâs* M. — 17. *anteirentur* M: *anteiretur* cum Corb. et Spir. B. — *ipsum uitellium* M. Gloss. deleverunt Reg. Agr. Spir., Lipsius. — *videntur* M: *videtur* cum Corb. B. — *ads.* M: *ass.* B.

Ritter, ut omnes partes audiantur: «Quartadecumani», inquit, «a Vitellio in Britanniam remissi sunt; eorum autem vexillarios non remissos esse inde patet, quod paullo post etiam reliquarum *trium Britannicarum legionum vexillarii* Caecinam Roma proficiscentem secuti commemorantur.» Respondet Ruperti: «Recte: sed earum tantum, secundae, nonae et vicesimae (3, 22.), non quartaedecimae. Huius erecta in Othonem studia, et hinc legio universa haud dubie a Vitellio in Britanniam remissa est una cum eius vexillariis.» Id quod sane significari videtur ipso v. *Britannicarum* ἐπιθέτῳ, quod *quartaedecimae* aeque competisset. — *Fabius Valens*] quem etiamtunc infirmitas Romae retinebat. C. 99. — *ductaverat*] «diutius duxerat»: verbum, quod amant imprimis Plautus et Salustius (Cat. 11. 17. 19. Iug. 70.); de quo verbo et vv. *patrare bellum*, quae in obscoenum sensum nonnulli detorquebant, memorabilis est locus Quintil. 8, 3, 44. Ceterum intellige exercitum Germaniae inferioris, Leg. I., V. Alaudam, XV. Primig., XVI. — *Hostiliam*] hodie *Ostiglio*. — *praetexto*] ut 1, 76. 3, 80. — *Patavii*] Ravennae enim coram cuncta classe proditio iniri ac praeparari nequibat. — *Lucilius*] Exstat eius memoria in Vespasiani diplomate militari, quod ad h. l. exhibet Lipsius, tum Grut. 573, 1: - - *VETERANIS. QVI. MILITAVERVNT. IN CLASSE. RAVENNATE. SVB. SEX. LVCILIO BASSO* cet.

101. *scriptores temporum*] quales memorantur M. Licinius Crassus Mucianus, Servilius Nonianus, M. Cluvius Rufus. Cfr. Bähr *Röm. Lit.* Ed. III. Vol. II. p. 172. — *vilem mox fidem*] tacitum contemptum apud omnes; neque ipse Vitellius iis magnopere fidisse videtur. — *anteirentur - - videntur*] Nulla profecto est causa, cur praeferamus num. singularem, etsi Ernestius, de solo Caecina, inquit, agi patet clare e vv. *prodito Galba*, quae soli Cae-

cutus, centurionum militumque animos obstinatos pro Vitellio variis artibus subruebat. Basso eadem molienti minor difficultas erat, lubrica ad mutandam fidem classe ob memoriam recentis pro Othone militiae.

3. Addit: *Corneli taciti liber octavus decimus explicit Incipit nonus decimus* M.

cinae conveniunt. Cfr. Hist. 1, 53. At complecti poterat etiam Lucilium, quatenus is sine ulla haesitatione, ut videtur, sese Othoni applicuerat. Accedit, quod Ferlet, Walther, Burnouf animadvertunt, si de uno Caecina ageretur, nihil causae esse potuisse, cur scriptor porro de Caecina locuturus, adderet ipsum nomen *Caecina*, quod nomen saltem ad praecedentia erat referendum, nulla distinctione facta post v. *videtur*, puncto posito post *Caecina*. Addunt Ferlet et Burnouf vv. *ab aliis* manifesto demonstrare de utroque duce agi; nam si dumtaxat Caecinam intellexisset, positurum fuisse num. singularem *ab alio*, videlicet Valente, quem solum cavere ille poterat. Atque praeter Bachium num. pluralem praetulerunt etiam Duebner et Louandre; contra Ritter acriter pugnat pro singulari; nos unicam Med. auctoritatem sequi satius duximus. — *pervertisse ipsum*] sane *Vitellium*, quod nomen in Med. manifesto e gloss. intrusum est, etsi restituit Bach. — *subruebat*] a Patavio Hostiliam reversus.

EXCURSUS I.

BURNOUF ET MANNERT AD HIST. II. C. XLIV.

Le lieu où se donna la bataille me semble fixé d'une manière incontestable par tout ce qui a été dit jusqu'à présent. Quant à la position de Bédriac, elle est très incertaine. L'opinion la plus répandue place ce bourg à Canneto. Mais selon l'observation de Cluver, Canneto est plutôt entre Crémone et Mantoue qu'entre Crémone et Vérone. De plus il est à vingt et un mille italiens de Crémone, ce qui donne plus de 26 milles romains. Or, s'il n'y a que vingt milles de Bédriac au lieu du combat, il ne peut y en avoir davantage, il doit même y en avoir moins, de Bédriac à Crémone. Ce ne peut être non plus Cividale, entre le Pô et la Delmone, à l'est de Crémone. Ce lieu est encore plus éloigné de cette ville que Canneto; et d'ailleurs en allant de Cividale à l'embouchure de l'Adda, on eût trouvé sur son chemin Crémone et le camp des Vitelliens. Or Tacite dit positivement, sup. 40: confluentes Padi et Adduae fluminum petebant. *Ferlet, qui a discuté cette question avec soin et conscience, place Bédriac sur la rive gauche de l'Oglio, un peu au-delà de Bina, à peu près à l'endroit où est aujourd'hui Ustiano, et par conséquent très à l'ouest de Canneto. Si cette position n'est pas certaine, elle nous paraît au moins plus approcher de la véritable que celles de Canneto et de Cividale.*

MANNERT ITALIEN I. P. 152.

Plinius, Iuvenal und nach ihnen die spätern Schriftsteller schreiben Bebriacum, *welches wohl die richtigere Lesart ist. Die Lage des nicht mehr vorhandenen Ortes gibt die einzige Peutingersche Tafel an, indem sie zwar den Namen fehlerhaft* Beloriacum (Bebriacum) *schreibt, den Abstand von Cremona aber auf 22 Milliarien bestimmt. Es lag also eine Meile westlich von der heutigen Stadt Bozzolo in dem Dorfe S. Lorenzo Guazzone.*

EXCURSUS II. AD HIST. II. C. XLVII.

Othonis ultima contio ex Plutarchi C. XV. cum Amyoti interpretatione.

Ταύτην, ὦ συστρατιῶται, τὴν ἡμέραν ἐκείνης, ἐν ᾗ με πρῶτον ἐποιήσατε αὐτοκράτορα, μακαριωτέραν ἡγοῦμαι τοιούτους ὁρῶν ὑμᾶς καὶ τηλικούτων ἀξιούμενος. Ἀλλὰ μὴ μείζονος ἀποστερεῖτε τοῦ καλῶς ἀποθανεῖν ὑπὲρ τοσούτων καὶ τοιούτων πολιτῶν. Εἰ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἄξιος γέγονα, δεῖ με τῆς ἐμῆς ψυχῆς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀφειδεῖν. Οἶδα τὴν νίκην τοῖς ἐναντίοις οὔτε βεβαίαν οὔτ' ἰσχυρὰν οὖσαν. Ἀπαγγέλλουσι τὴν ἐκ Μυσίας ἡμῶν δύναμιν οὐ πολλῶν ἡμερῶν ὁδὸν ἀπέχειν ἤδη καταβαίνουσαν ἐπὶ τὸν Ἀδρίαν· Ἀσία καὶ Συρία καὶ Αἴγυπτος καὶ τὰ πολεμοῦντα Ἰουδαίοις στρατεύματα μεθ' ἡμῶν ἥ τε σύγκλητος παρ' ἡμῖν καὶ τέκνα τῶν ἐναντίων καὶ γυναῖκες. Ἀλλ' οὐκ ἔστι πρὸς Ἀννίβαν οὐδὲ Πύῤῥον οὐδὲ Κίμβρους ὁ πόλεμος ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ Ῥωμαίοις πολεμοῦντες ἀμφότεροι τὴν πατρίδα καὶ νικῶντες ἀδικοῦμεν καὶ νικώμενοι· καὶ γὰρ τὸ ἀγαθὸν τοῦ κρατοῦντος ἐκείνῃ κακόν ἐστιν. Πιστεύσατε πολλάκις, ὅτι δύναμαι κάλλιον ἀποθανεῖν ἢ ἄρχειν. Οὐ γὰρ ὁρῶ, τί τηλικοῦτον Ῥωμαίοις ὄφελος ἔσομαι κρατήσας, ἡλίκον ἐπιδοὺς ἐμαυτὸν ὑπὲρ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας καὶ τοῦ μὴ πάλιν ἡμέραν τοιαύτην ἐπιδεῖν τὴν Ἰταλίαν.

Je repute ceste journée plus heureuse pour moy, mes compagnons, que celle-là en laquelle vous m'esleutes et declarates premierement empereur, vous voyant si bien affectionnez en mon endroit, et me faisans un tel honneur avec une si grande demonstration d'amitié: mai je vous prie que ne me vueillez point frustrer d'une autre plus grande grace, qui est de vaillamment et honorablement mourir pour le salut de gens de bien que vous estes et de bons citoyens Romains. Si j'ay esté digne de tenir l'empire Romain par votre election, il fault que je le monstre maintenant en ne faignant point de despendre ma vie pour le bien et le salut de mon païs. Je sçay bien que la victoire n'est point entiere ne parfaitte à mon ennemy. J'ay nouvelles que noz armées de la Mysie, et de la Pannonie sont en chemin pour s'en venir vers moy, et qu'elles ne sont pas à gueres de journées loin d'icy, tirans vers la mer Adriatique: l'Asie, la Syrie et l'Aegypte, et les legions qui font la guerre en la Judée, sont pour nous: le senat est de nostre costé, et les femmes et les enfans de noz ennemis sont entre noz mains: mais ceste guerre n'est point contre un Hannibal, ny contre un Pyrrus, ou contre les Cimbres, pour combatre à qui demourera la possession de l'Italie, ains est contre des Romains mesmes; de maniere qu'en ceste guerre et le vaincueur et le vaincu offensent leur païs, pource que ce qui tourne à bien aux victorieux, cede tousjours au dommage de la chose publique. Croyez que je sçay mieulx mourir que regner, voyant mesmement que je ne sçaurois tant profiter aux Romains quand je demoureroye à la fin le plus fort, comme je feray en sacrifiant ma vie pour la paix, union et concorde de mes citoyens, et pour empescher que l'Italie ne voye encore une autre journée, telle comme a esté celle cy.

EXCURSUS III. AD HIST. II. C. LXXVI.

Tibi e Iudaea et Syria et Aegypto novem legiones integrae] «*Neun Legionen trugen dem Vespasian den Thron an, vorzüglich auf Betrieb des syrischen Statthalters Mucian, der ihn für sich nicht wollte*, Leg. III. Gall. IV. Scyth. *(beide waren Theile der getheilten, die andern Hälften damals in Mösien und Italien)*,

VI. Ferrata, XII. Fulminatrix *in Syrien*; Leg. III. Cyrenaica, XXII. Primigenia *in Aegypten*; Leg. V. Macedonica, X. Fretensis, XV. Apollinaris *in Iudaea*. *Aus Aegypten wurde* Leg. III. Cyrenaica, XXII. Primigenia, *aus Syrien* Leg. XII. Fulminatrix *zur Belagerung von Hierosolyma herbeigeholt.* Leg. VI. Ferrata *sollte unter Mucians Anführung Rom und den Thron erobern. Doch während dieser sich vorbereitete durch Mösien zu Lande nach Italien zu marschiren, hatte Antonius Primus in Pannonien schon* Leg. XIII. Gemina *und* VII. Galbiana *für den neuen Herrscher gewonnen. Auch in Mösien trat sogleich der dort agirende Theil der* Leg. III. Gall. *auf Seiten ihrer frühern Waffengefährten im Orient, und zog* Leg. VII. Claud. *und* VIII. Aug. *mit sich. Bald auch folgte* Leg. XI. Claud. *in Dalmatien* (Tac. Hist. 2. 85. 86.) *In Britannien war* Leg. XIV. Gemina *sowie in Hispanien* Leg. I. Adiutrix *für Vespasian, doch durften sie nicht thätig auftreten, weil dort* Legg. II. Aug. IX. XX. Vict. *und hier* Legg. VI. Vict. *und* X. Gem. *dem Vitellius treu blieben, zu dessen Gunsten sich auch noch Afrika erklärte.»* W. PFIZNER *in* BERGK *und* CAESAR *Zeitschrift für Alterthumswissenschaft. 1846 p. 20. (Cfr. Grotefend Zeitschrift für Alterthumswiss. 1840. N. 79—81. Pauly Realencyclopaedie IV. p. 868. folg.)*

EXCURSUS IV. AD HIST. II. C. LXXXVII.

Sexaginta milia armatorum sequebantur] *Si l'on réunit ensemble les armées de Cécina et de Valens et celle que Vitellius avait amenée lui-même des bords du Rhin, il est certain qu'elles devaient former au moins cent mille hommes. Comment donc ne s'en trouve-t-il plus ici que soixante mille? C'est qu'il en périt un bon nombre à la bataille de Bédriac; c'est que Vitellius avait renvoyé les huit cohortes bataves et les milices gauloises et prodigué les congés* (sup. 69.); *c'est peut-être qu'il avait laissé des garnisons en différens endroits de l'Italie.* BURNOUF.

HISTORIARUM
LIBER TERTIUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Flavianis de ratione belli deliberantibus moram alii, 2. festinationem Antonius Primus suadet, 3. et obtinet. 4. proxima Cornelii Fusci auctoritas. 5. principes Sarmatarum Iazygum in commilitium asciti. Sido et Italicus Suevorum reges tracti in partes. 6. 7. Antonio Italiam invadenti comes est Arrius Varus. multas urbes occupant. 8. Verona fit belli sedes. moras frustra aut sero nectunt Vespasianus et Mucianus. 9. Interim duces mutuis epistolis bellum gerunt. 10. T. Ampius Flavianus militi suspectus ab Antonio servatur. 11. hic alteram quoque seditionem, odio Aponii Saturnini ortam, comprimit. 12. Lucilius Bassus et 13. 14. Caecina, a Vitellio deficientes, a militibus suis coniiciuntur in vincula. 15. discordes Vitellianos ad Bedriacum adgredi statuit Antonius. 16. aviditate navandae operae Arrius Varus rem in discrimen adducit; 17. eam Antonius constantia et virtute restituit, 18. victoria potitur.

19. Vespasiani ea freti Cremonam expugnare deposcunt. 20. inconsultum eorum ardorem frustra retinet Antonius. 21. sed adventantis hostis terror obstructas mentes consiliis ducis aperit. 22—25. proelium atrox, anceps. Antonius egregii ducis munia implet; victoriam aufert. 26—33. Cremona obsessa, capta, cremata, 34. postea restituta. 35. victae legiones dispersae.

36. Vitellius luxu torpet. 37. in urbem revectus Caecinam condemnat; ei Rosium Regulum in unum diem consulem sufficit. 38. 39. Iunius Blaesus fraude L. Vitellii veneno tollitur. 40. 41. Fabius Valens libidine et cunctatione Vitellianorum res subruit et, 42. Flavianis Italiam occupantibus, 43. ad Stoechadas delatus capitur. 44. Hispaniae, Galliae, Britannia, cuncta ad Vespasiani opes conversa. 45. turbat tamen Britanniam Venutius. ibi varia sorte pugnatum. 46. turbata quoque Germania. mota et Dacorum gens, a Muciano ex Oriente reduce repressa. 47. 48. Anicetus Polemonis libertus Pontum infestans capitur. Vespasianus Alexandriam pergit, ut urbem fame urgeat. 49. Antonius, post Cremonam superbior, 50. partem copiarum Veronae relinquit, partem in Vitellianos expedit. 51. nefarium facinus militis, ob occisum a se fratrem praemium petentis. 52. festinationem Antonii apud Vespasianum criminatur Mucianus. 53. is iactantius quam ad principem litteras componit, Mucianum insectatus. inde graves ducum simultates.

54. Vitellius stulta dissimulatione cladis ad Cremonam remedia malorum differt. notabilis constantia Iulii Agrestis. 55. Vitellius, ut e somno excitus, Apenninum obsideri iubet, honores largitur, in castra venit. 56. prodigia. praecipuum ipse Vitellius ostentum, ignarus militiae, improvidus consilii, Romam revertit perculsus defectione Misenensis classis. 57. Puteolani Vespasiano, Capua Vitellio favet. Claudius Iulianus in partes Vespasiani transit, qui Tarracinam occupat. 58. Vitellius fratrem Lucium bello per Campaniam opponit. ipse Romae ex plebe et servitiis exercitum corradit, qui brevi dilabitur. 59. Flaviani Apenninum transeunt; ad eos Cerialis Vitellii custodias elapsus venit, et inter duces adsumitur. 60. pugnae avidos milites aegre cohibet Antonius. 61. iam crebra fiunt ad Vespasianum transfugia. Priscus et Alfenius castra deserunt, ad Vitellium regressi. 62. 63. caeso Valente desperabundus miles sub signis vexillisque ad Vespasianum transit. pax et salus offeruntur Vitellio, si se dedat.

64. Flavius Sabinus urbis praefectus frustra incitatur ad arma; 65. pacis amans de pace agit cum Vitellio 66. cedere parato, ni sui reniterentur. 67. 68. hi pullo amictu Palatio degressum et pro contione cedere se imperio testantem, eo redire cogunt. 69. interim Sabinus rem publicam susceperat, eique aderant Romani omnis ordinis, frementibus Germanicis cohortibus. modicum proelium, Vespasianis prosperum. Sabinus Capitolium occupat, quod, 70. Cornelio Martiale frustra ad Vitellium misso, 71. Vitelliani oppugnant, incendunt. 72. de prioribus Capitolii fatis digressio. 73. Vitelliani cuncta sanguine ferro flammis miscent. Flavium Sabinum et Atticum consulem capiunt. 74. Domitianus sacricolae habitu delitescit. Sabinus invito Vitellio trucidatur. 75. Sabini laudes. Atticus servatur,

VI. Ferrata, XII. Fulminatrix *in Syrien*; Leg. III. Cyrenaica, XXII. nia *in Aegypten*; Leg. V. Macedonica, X. Fretensis, XV. Apollinaris *i* *Aus Aegypten wurde* Leg. III. Cyrenaica, XXII. Primigenia, *aus Sy* XII. Fulminatrix *zur Belagerung von Hierosolyma herbeigeholt.* Leg. VI. *sollte unter Mucians Anführung Rom und den Thron erobern. Doch währe sich vorbereitete durch Mösien zu Lande nach Italien zu marschiren, hatte Primus in Pannonien schon* Leg. XIII. Gemina *und* VII. Galbiana *für d Herrscher gewonnen. Auch in Mösien trat sogleich der dort agirende Theil* III. Gall. *auf Seiten ihrer frühern Waffengefährten im Orient, und zog* L. Claud. *und* VIII. Aug. *mit sich. Bald auch folgte* Leg. XI. Claud. *in D* (Tac. Hist. 2. 85. 86.) *In Britannien war* Leg. XIV. Gemina *sowie in H* Leg. I. Adiutrix *für Vespasian, doch durften sie nicht thätig auftreten, u* Legg. II. Aug. IX. XX. Vict. *und hier* Legg. VI. Vict. *und* X. Gem. *tellius treu blieben, zu dessen Gunsten sich auch noch Afrika erklärte.»* W. Pf *in* BERGK *und* CAESAR *Zeitschrift für Alterthumswissenschaft. 1846* *(Cfr. Grotefend Zeitschrift für Alterthumswiss. 1840. N. 79—81. Paul encyclopaedie IV. p. 868. folg.)*

EXCURSUS IV. AD HIST. II. C. LXXXVII.

Sexaginta milia armatorum sequebantur] *Si l'on réunit ensemble les de Cécina et de Valens et celle que Vitellius avait amenée lui-même des bords du il est certain qu'elles devaient former au moins cent mille hommes. Comment d s'en trouve-t-il plus ici que soixante mille? C'est qu'il en périt un bon nombr bataille de Bédriac; c'est que Vitellius avait renvoyé les huit cohortes bataves milices gauloises et prodigué les congés* (sup. 69.); *c'est peut-être qu'il avait des garnisons en différens endroits de l'Italie.* BURNOUF.

castris
etuen-
ptates
vale-
belli.
allias
opes
icum
atem
ipso
sur-
. si
nihil
tum
em.
xim
an-
ior
n-
as

59. Antonius ... notabilis
52. festinationem ... iubet,
ad principem litteras ... Apenninum obsideri iubet,
... dissimulatione cladis ad Cremonam ... Vitellius ostentum, ignarus
Agrestis. 55. Vitellius ... 56. prodigia. praecipuum ipse Vitellius ostentum, ignarus
... in castra venit. 56. prodigia ... defectione Misenensis classis. 57. Puteo-
... consilii, Romam reversus perculsus ... in partes Vespasiani transit, qui Tar-
... Capua Vitellio favet. Claudius Iulianus ... Campaniam opponit. ipse Romae ex
... 58. Vitellius fratrem Lucium bello per ... 59. Flaviani Apenninum transeunt;
... exercitum ... qui brevi dilabitur. 60. pugnae avidos
... venit, et inter duces adsumitur. Priscus et
... crebra fiunt ad Vespasianum transfugia. desperabundus miles
... regressi. 62. 63. caeso Valente ... Vitellio, si se dedat.
... pax et salus offe... ...cis amans de pace agit
... incitatur ad arma ... amictu Palatio degres-
... 67. ... interim Sabinus rem
... eo redire ... Germanicis cohortibus.
... omnis ordinis ... quod, 70. Cornelio
... Sabinus Capi... ...dunt. 72. de prioribus
... Vitelliani oppu... ...ent. Flavium Sabinum
... sanguine ferro ... Sabinus invito
... sacricolae ...

76. 77. Tarracina a L. Vitellio obsessa et capta, Iulianus iugulatur. Triariae immodestia. 78. Flaviani, incertum Antonii an Muciani culpa cunctantes, obsessi Capitolii fama exciti, 79. ad urbem properant. ibi equestre proelium Ceriali adversum. 80. 81. Vitellius legatos et Vestales virgines pro pace aut induciis mittit, nec obtinet. 82. Flaviani tripartito agmine urbi propinquant. varia ibi fortuna pugnatur. 83. foeda lascivientis urbis facies, spectatore populo et plausu diversas partes fovente. 84. castra praetoria expugnantur. 85. Vitellius, e pudenda latebra protractus et contumeliis adfectus, ad Gemonias propellitur. 86. vita Vitellii moresque. Domitianus Caesar consalutatur.

Gesta uno eodemque anno.

(1) Meliore fato fideque partium Flavianarum duces consilia belli tractabant. Poetovionem in hiberna tertiae decimae legionis convenerant. illic agitavere placeretne obstrui Pannoniae Alpes, donec a tergo vires universae consurgerent, an ire comminus et certare pro Italia constantius foret. quibus opperiri auxilia et trahere bellum videbatur, Germanicarum legionum vim famamque extollebant, et advenisse mox cum Vitellio Britannici exercitus robora: ipsis nec numerum parem pulsarum nuper legionum; et quamquam atrociter loquerentur, minorem esse apud victos animum. sed insessis interim Alpibus venturum cum copiis Orientis Mucianum. superesse Vespasiano mare, classes, studia provinciarum, per quas velut alterius belli molem cieret. ita salubri mora novas vires adfore et praesentibus nihil periturum. (2) ad ea Antonius Primus (is acerrimus belli concitor) festinationem ipsis utilem, Vitellio exitiosam disseruit. plus socor-

2. *Poetovionem* M : *Petovionem* B. — 4. *italiã* M. — 6. *famanque* M. — 7. *britt.* M. — 11. *uelud* M. — *adf.* M : *aff.* B. — 12. *nichil* M. — 13. *concitor* Orellius: *conciator* M, *concitator* cum Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Puteol. B, *concionator* Agr. Reg. Corb. Sed cfr. Ann. 4, 28. Hist. 1, 68. 4, 56 et 68.

1. *Poetovionem*] in Pannonia superiore ad Dravum fluvium, hodie *Petau* in Stiria *(Steyermark)*. Recta scriptura Med. est etiam in Inscr. m. Lat. N. 3592. *POETOVIO.* atque in aliis. — *obstrui*] «etiam exercitui impenetrabiles reddi»; iam enim erant *praesidiis insessae*, quibus nuntii retinebantur. 2, 98. Dübn. — *Pannoniae*] 2, 98. est *Pannonicas Alpes*, unde Ruperti malebat *Pannonicas*, sed ubique orationem variare amat Tacitus, etiam in rebus minoris momenti. — *consurgerent*] scil. *ad bellum*, quod addit Liv. 10, 13 et 33, 19. Virg. Aen. 10, 90: *consurgere in arma Europamque Asiamque*. Simpliciter *consurgere* etiam Florus 2, 12, 3. et 17, 3. Ern. — *constantius*] «peragendae rei convenientius, suscepto semel consilio aptius.» — *robora*] *vexillarii trium legionum Britannicarum*. 2, 100. et 2, 57: *Vitellius e Britannico delectu octo milia sibi adiunxit.* Haesit in his vv. Ruperti: «Mihi haec vv. plane inepta videntur et corrupta. Dicendum saltem fuisset *adventura mox cum Vitellio* aut potius *advenisse modo cum Caecina*. Nam Vitellius ipse non cum exercitu Roma profectus erat, sed ibi cum fratre ignavo luxui indulgebat. C. 36. seqq. Conlicere possis et *advenisse nova iam Vitellio Britannici exercitus robora*.» At profecto nihil aliud dicit Tacitus nisi hoc: «ex quo Vitellius *propinquarit* (2, 71.), *urbem petierit* (2, 87.), *in eamque pervenerit* (2, 89.), accessisse eius partibus etiam Britannici exercitus robora.» Itaque *mox*, ut haud raro, h. l. significat *postea*, *späterhin*, *in der Folge*, de quo usu cfr. Hand Turs. III. p. 658. — *alterius*] non est h. l. ut 2, 90: *alterius civitatis*, «externi, non civilis», ut accepit Ruperti, sed simpliciter «secundi, novi», scilicet post bellum Othonianum.

2. *Antonius Primus*] 2, 86. — *in procinctu*] semper paratos ad dimicandum, *schlagfertig*. Festus Ed. Muell. p. 249. in *Procincta classis: procincta autem toga*

diae quam fiduciae accessisse victoribus. neque enim in procinctu et castris habitos: per omnia Italiae municipia desides, tantum hospitibus metuendos, quanto ferocius ante se egerint, tanto cupidius insolitas voluptates hausisse. circo quoque ac theatris et amoenitate urbis emollitos, aut valetudinibus fessos. sed addito spatio rediturum et his robur meditatione belli. nec procul Germaniam, unde vires; Britanniam freto dirimi; iuxta Gallias Hispaniasque; utrinque viros, equos, tributa; ipsamque Italiam et opes urbis; ac si inferre arma ultro velint, duas classes vacuumque Illyricum mare. quid tum claustra montium profutura? quid tractum in aestatem aliam bellum? unde interim pecuniam et commeatus? quin potius eo ipso uterentur, quod Pannonicae legiones deceptae magis quam victae resurgere in ultionem properent, Moesici exercitus integras vires attulerint. si numerus militum potius quam legionum putetur, plus hinc roboris, nihil libidinum; et profuisse disciplinae ipsum pudorem. equites vero ne tum quidem victos, sed quamquam rebus adversis disiectam Vitellii aciem. «duae tunc Pannonicae ac Moesicae alae perrupere hostem: nunc sedecim alarum coniuncta signa pulsu sonituque et nube ipsa operient ac superfundent oblitos praeliorum equites equosque. nisi quis retinet, idem suasor auctorque consilii ero. vos, quibus fortuna in integro est, legiones continete: mihi expeditae cohortes sufficient. iam reseratam Italiam, inpulsas

6. *britt.* M. — 7. *utrimque* M. — 8. *illyricūnare* M, non, ut narrant, *illyrici mare*. — 10. *inter in pec.* M. — 11. *pannonice* M. — *legionis* superscr. *e* M. — 13. *nichil* M. — 18. *suāosor* M. — 20. *reserata militiam* M. Correxit Pichena. — *inp.* M : *imp.* B.

Romani olim ad pugnam ire soliti sunt. — *se egerint*] pro vulgari *se gesserint*. Frustra Lallemandus probante Ernestio deletum volebat *se*. Multa exempla huius locutionis collegit Ruhnkenius ad Rutilium Lupum p. 87., omnia fere a Criticis addubitata, sed a Codd. satis firmata, velut Seneca de Benef. 2, 20. Ed. Fickert II. p. 55: *mihi* (Brutus) - - *in hac re videtur vehementer errasse nec ex institutione Stoica se egisse*, ubi Guelf. I. *fecisse*, Gruterus *se gessisse*. — *meditatione belli*] Quid hoc v. significet, monstrat 4, 26: *ibi struenda acie, muniendo vallandoque et ceteris meditamentis belli militem firmabat.* — *unde vires*] novae possint acciri. — *freto*] tantummodo facile transmittendo. — *duas classes*] Misenensem et Ravennatem. — *Illyricum*] Fatendum est incertam esse scripturam; vide Var. Lect., unde Ritter et Bach receperunt *Illyrici*, ex Harl. les. pr. Guelf., ille adnotans: «*Illyricum mare* nemo videtur dixisse.» Verum quidni ita dicere licuerit pro ea parte maris Adriatici, qua Illyricum adluit, ut Virg. Aen. 1, 246: *Illyricos penetrare sinus?* — *Moesici exercitus*] Cfr. 2, 32. 42. 44. — *potius quam legionum*] quas plures numero habebat Vitellius, sed non plenas. Duebn. — *pudorem*] ex pugna adversa ortum. — *perrupere hostem*] Referuntur haec ad 2, 44: *media acie p e r r u p t a fugere passim Othoniani.* — *nube*] pulveris. — *idem suasor*] «quae iam suasi ipse, exsequi et vobis commilitonibus exemplum praebere illico aggrediar, ad quod provocare poteritis.» (Doederlein mavult *actorque.*) — *in integro est*] nondum adversam fortunam experti, ut Bedriaci Othoniani, qui iam Vespasiano accesserant. 2, 86. — *continete*] eodem loco, ut maius sit earum robur et vis, ubi res in discrimine versabitur. Rup. Liv. 9, 41: *continuit ceteros in armis.* — *reseratam Italiam*] *Reserare Italiam* etiam Cicero dixit Phil. 7, 1. Supra 2, 17: *Aperuerat iam Italiam - - ala Sillana.*

Vitellii res audietis. iuvabit sequi et vestigiis vincentis insistere.» (3) haec ac talia flagrans oculis, truci voce, quo latius audiretur (etenim se centuriones et quidam militum consilio miscuerant), ita effudit ut cautos quoque ac providos permoveret, vulgus et ceteri unum virum ducemque, spreta aliorum segnitia, laudibus ferrent. hanc sui famam ea statim contione commoverat, qua recitatis Vespasiani epistolis non ut plerique incerta disseruit, huc illuc tracturus interpretatione, prout conduxisset: aperte descendisse in causam videbatur, eoque gratior militibus erat, culpae vel gloriae socius. (4) proxima Cornelii Fusci procuratoris auctoritas. is quoque inclementer in Vitellium invehi solitus nihil spei sibi inter adversa reliquerat. T. Ampius Flavianus, natura ac senecta cunctatior, suspiciones militum irritabat, tamquam adfinitatis cum Vitellio meminisset; idemque quod coeptante legionum motu profugus dein sponte remeaverat, perfidiae locum quaesisse credebatur. nam Flavianum omissa Pannonia ingressum Italiam, et discrimini exemptum, rerum novarum cupido legati nomen resumere et misceri civilibus armis impulerat, suadente Cornelio Fusco, non quia industria Flaviani egebat, sed ut consulare nomen surgentibus cum maxime partibus honesta specie praetenderetur. (5) ceterum ut transmittere in Italiam inpune et usui foret, scriptum Aponio Satur-

2. Habet *ac* M, non *et* Guelf. al. neque *atque* Bud. Rhenani et Edd. ante Bekkerum. — 4. *ceterũ unum* M. — 5. *cont.* M: *conc.* B. — 6. *eplis* cum lin. M. — 7. *interp̃tationẽ* M. Spir. Ut nos, Acidalius. — 8. *grauior* M. Ut nos, Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Puteol. Illud praetulit Walther. — 10. *inclimenter* M. — Habet *nihil* h. l. M. — 11. *T. Ampius*] *tampius* M. Correxit Lipsius. (*Titus Ampius* B.) — *cunctatior* M: *cunctator* cum Lipsio B. — 12. *inr.* M: *irr.* B. — *adf.* M: *aff.* B. — *idque* M. Correctum in Harl. a sec. m. et a Puteolano. — 13. *caept.* M. — 18. *honestas* M. — 19. *inpunẽ* M, *impune* B. — M: *aponio satium* et statim transilit ad C. 7. *revirescere* usque ad C. 9. *at inimici* ac tum redit ad C. 5. *ninocum* (sic) *exercitũ* (sic) *Moesico coloraret*. Ceteri Codd. in transpositionem conspirant, corruptiones cumulant. Verum ordinem restituit Pichena.

3. *Vespasiani epistolis*] 2, 82. — *interpretatione*] Med. seri pura, quam restituit Duebner, orta est ex accommodatione ad v. *tracturus*, quod librario accusativum requirere videbatur; iam Ernestius: «Acidalius *interpretatione:* verissime; dicta huc illuc trahuntur, non interpretatio. Cic. Acad. 4, 36: *haec disputationibus huc et illuc trahuntur.*» — *descendisse in causam*] sine ulla simulatione ad Flavianas partes transisse, ut Liv. 36, 7: *si semel in causam* (nostram) *descenderit.* — *gratior*] «Si Med. *gravior* additum esset *auctor*, ut C. 43., probarem. Simpliciter *graviorem alicui* dici, intellecto *auctoris* verbo, non credo.» Ern. Et quidem vere; intolerabilis enim foret ambiguitas *gravior*, molestior, *δυσαρέστερος*· cfr. A. 4, 48: *apud bonos laudatus et gravis iniquis.*

4. *Cornelii Fusci*] De quo et de Flaviano, Pannoniae praeside, 2, 86. — *cunctatior*] «magis quam oportebat cunctator.» Dukeb. Reperitur hic comparativus, de cuius Latinitate fuere, qui dubitarent, sine ulla varietate in Plin. Epp. 2, 16. Appuleii Florid. 4, 18. Ed. Hildebrand Vol. II. p. 85. Mamertini Genethl. 7: *neque tu illi videris promptior, tibi ille cunctatior*; et in optimo Cod. Salmasiano alteque Suet. Iul. 60., ubi vide Oudendorp. Drak. ad Liv. 5, 48. — *perfidiae locum*] «Scilicet in Pannoniam revertisse credebatur ea mente, ut legiones illas rursum a Vespasiano alienaret.» Pichena.

5. *Aponio*] Moesiae praesidi. 2, 96. — *civitatis*] gentis Iazygum, qui habitabant ad Pontum Euxinum, in confinibus Russiae et Hungariae. — *externa*] «ne assuefierent rerum externarum curam agere, *πολυπραγμονεῖν* in rebus ad suam civitatem nihil pertinentibus, seque immiscere rebus Romanis et partibus alterutris assu-

nino, cum exercitu Moesico celeraret. ac ne inermes provinciae barbaris nationibus exponerentur, principes Sarmatarum Iazugum, penes quos civitatis regimen, in commilitium adsciti. plebem quoque et vim equitum, qua sola valent, offerebant: remissum id munus, ne inter discordias externa molirentur, aut maiore ex diverso mercede ius fasque exuerent. trahuntur in partes Sido atque Italicus reges Suevorum, quis vetus obsequium erga Romanos, et gens fidei commissae patientior. posita in latus auxilia, infesta Raetia, cui Porcius Septiminus procurator erat, incorruptae erga Vitellium fidei. igitur Sextilius Felix cum ala Auriana et octo cohortibus ac Noricorum iuventute ad occupandam ripam Aeni fluminis, quod Raetos Noricosque interfluit, missus. nec his aut illis praelium temptantibus, fortuna partium alibi transacta.

(6) Antonio vexillarios e cohortibus et partem equitum ad invadendam Italiam rapienti comes fuit Arrius Varus, strenuus bello; quam gloriam et dux Corbulo et prosperae in Armenia res addiderant. idem secretis apud Neronem sermonibus ferebatur Corbulonis virtutes criminatus; unde infami gratia primum pilum adepto laeta ad praesens male parta mox in perniciem vertere. sed Primus ac Varus occupata Aquileia *per* proxima quaeque et Opitergii et Altini laetis animis accipiuntur. relictum Altini praesidium adversus classem Ravennatem, nondum defectione eius audita. inde Patavium et Ateste partibus adiunxere. illic cognitum tris Vitellianas

2. *principis* M. — Habet *Iazugum* M, non *Iazygum* Oberl. — *paenes* M. — 6. *trauntur in parte* M. — *sueborum* M. — 7. *commissior* M. Ut nos, Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Agr. Puteol. — 8. *incorrupte* M. — 10. *occupandũs* M. — *rheni* M. Correxit Rhenanus. — 11. *missũ nec is* M. — *temptantibus* M. — 15. *prospere* M. — 17. *paratã* M, *parata* Bach. — 18. *uarius* M. — *per proxima* Balterus: *proxima* M, *in proxima* cum Agr. B. — 19. *opitergi* M. — *alpini* (post v. *relictum*) M. — 20. *classis rauennatis* M. — 21. *aceste* M. Correxit Beroaldus. — *adiuncxere* M.

dere, unde discordiae et bella civilia nascerentur.» Ern. — *ex diverso*] a Vitellii partibus. Sic 2, 75. — *Sido*] Cfr. Ann. 12, 29. — *fidei commissae*] sponte a Romanis tributae et a Suevis nullo bello coactis acceptae magis patiens, quam si armis primum domiti postea in fidem venissent. («Et subiecta erat natio, quae, si quis illi crederet eamque cum fide tractaret, fidem ipsa quoque pati posset et servare, neque insita levitate eam temere falleret, ut Sarmatae.» Ryck.) Med. *commissior*, ut recte vidit Ritter, per ἀβλεψίαν ortum ex seq. v. *patientior*. — *posita*] in latere collocata sunt auxilia, quod infesta erat Raetia. Ern. — *Septiminus*] Rhenanus *Septimius* e Bud. *Septumius*. Sed haud pauci *Septimini* reperiuntur in Inscrr. Vide modo Gruteri Ind. — *ala Auriana*] ab ignoto praefecto Aurio sic dicta. Perseveravit ad labens imperium legasque in Notitia imperii sub dispositione ducis Armeniae *Ala Auriana*, *Dascusae*. Lips. — *Aeni*] hodie *Inn*. — *alibi transacta*] «Fortuna partium et Vitellianarum et Flavianarum alibi decisa est virtute consiliisque Antonii Primi et expugnatione Cremonae, dum nec Porcius Septiminus neque Sextilius Felix quidquam conantur.»

6. *Arrius Varus*] De quo Ann. 13, 9. — *vertere*] Vide 4, 11. et 39. — *per proxima*] Ante litt. *pr.* in M. excidisse *per* ut p. seq. vers. 21., acute vidit Balterus: ea significatione, qua *per* idem fere est atque *in*. Cfr. Hand Turs. IV. p. 430. Sal. Cat. 24: *omnia per Italiam opportunis locis parare*. — *Opitergii*] *Opitergium*, hodie *Oderzo*. — *Altini*] Erat opulentum Venetorum oppidum inter Concordiam et Patavium. Situm nomenque servat exiguus vicus *Altino*. Mannert *Italien* I. p. 85. — *defectione*] 2, 100. — *Ateste*] hodie *Este*. —

cohortes et alam, cui Sebonianae nomen, ad Forum Alieni ponte iuncto consedisse. placuit occasio invadendi incuriosos: nam id quoque nuntiabatur. luce prima inermos plerosque oppressere. praedictum ut paucis interfectis ceteros pavore ad mutandam fidem cogerent. et fuere qui se statim dederent. plures abrupto ponte instanti hosti viam abstulerunt. (7) volgata victoria, post principia belli secundum Flavianos duae legiones, septima Galbiana, tertia decima Gemina, cum Vedio Aquila legato Patavium alacres veniunt. ibi pauci dies ad requiem sumpti, et Minucius Iustus praefectus castrorum legionis septimae, quia adductius quam civili bello imperitabat, subtractus militum irae ad Vespasianum missus est. desiderata diu res interpretatione gloriaque *in* maius accipitur, postquam Galbae imagines discordia temporum subversas in omnibus municipiis recoli iussit Antonius, decorum pro causa ratus, si placere Galbae principatus et partes revirescere crederentur. (8) quaesitum inde quae sedes bello legeretur. Verona potior visa, patentibus circum campis ad pugnam equestrem, qua praevalebant: simul coloniam copiis validam auferre Vitellio in rem famamque videbatur. possessa ipso transitu Vicetia; quod per se parum (etenim modicae municipio vires) magni momenti locum obtinuit reputantibus illic Caecinam genitum et patriam hostium duci ereptam. in Veronensibus pretium fuit: exemplo opibusque partes iuvere. et interiectus exercitus *per* Raetiam Iuliasque Alpes; ac ne pervium illa Ger-

1. *Allieni* Agr. fortasse rectius. — 3. Habet *inermos* M, non *inermes* Oberl. — *oppresse* M. — 5. *abstuler* cum lin. M. — 6. *victoria ṗrincipia* M, in quo haud infrequens est nota *ṗ*, *post*; hic absorpsit alterum *p*. — *duae*] *datae* M. Correxit Puteolanus. Med. errorem sensu destitutum recepit Bach. — 7. *uideo* M. — 8. *municius* M. — 11. *gloriaque in maius* Iac. Gronovio auctore Walther: *gloriaeque maius* omisso v. *in*, quod absorptum est a seq. littera *m*, M, *gloriae in maius* vulgo et B. — 12. *municipis* M. — 13. *decorū̃* M. — 20. *uaeron.* M. — *p̄tium* M. — 21. *intertectus* (sic) M, *interceptus* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Edd. a Puteol. usque ad Pichenam. Correxit Lipsius. — *exercitus p̄tiam* (sic) M, id est *praetiam*. Correctum in Guelf. Bud. et a Puteolano.

Forum Alieni] Plerisque est *Ferrara* (Cellar. G. a. I. p. 559.), aliis *Legnano*. Hic solum memoratur apud antiquos.

7. *post principia*] post bellum ita inceptum, ut initia Flavianis faverent. Dübner. Continent autem haec vv. rationem, cur duae legiones cet. Patavium alacres venerint. Quodsi vicissent Vitelliani, facile illae animos despondere poterant, certe non tam prompte approperare. Ceterum distinxi cum Ferleto, Burnoufio, Rittero; apud Bekkerum sic: *volgata victoria post principia belli secundum Flavianos, duae* cet., sententia admodum languida atque inerti. — *adductius*] severius, ut 12, 7. 14, 4. — *desiderata diu res*] a partibus Flavianis, ut Galbae honor restitueretur. — *interpretatione gloriaque*] iussum hoc Primi ipsi apud plerosque gloriosum fuit. (*Le motif glorieux auquel on attribua cette action en fit exagérer le mérite.* Burnouf.) *Gloria* saepe pro *gloriatione*. Vide modo Lexica. Est solitum illud Tacito ἓν διὰ δυοῖν pro *interpretatione gloriosa*. Scilicet haec novam omnino sententiam constituunt neque ullo modo continuantur cum iis, quae de Minucio Iusto narrat scriptor, quocirca nemo, ut opinor, credet Rittero excidisse hic aliquid Tacitumque scripsisse putanti: *gloriaeque eiusdem affectatione in melius accipitur*. Omnino ab omissionibus minus peccat uterque Cod. Mediceus, quem interdum opinati sunt Critici Taciti dicendi generis non satis periti.

8. *Vicetia*] Haec recta est scriptura,

manicis exercitibus foret, obsepserat. quae ignara Vespasiano aut vetita: quippe Aquileiae sisti bellum exspectarique Mucianum iubebat, adiciebatque imperio consilium, quando Aegyptus, claustra annonae, vectigalia opulentissimarum provinciarum obtinerentur, posse Vitellii exercitum egestate stipendii frumentique ad deditionem subigi. eadem Mucianus crebris epistolis monebat, incruentam et sine luctu victoriam et alia huiuscemodi praetexendo, sed gloriae avidus atque omne belli decus sibi retinens. ceterum ex distantibus terrarum spatiis consilia post res adferebantur. (9) igitur repentino incursu Antonius stationes hostium inrupit, tentatisque levi praelio animis ex aequo discessum. mox Caecina inter Hostiliam, vicum Veronensium, et paludes Tartari fluminis castra permuniit, tutus loco, cum terga flumine, latera obiectu paludis tegerentur. quodsi adfuisset fides, aut opprimi universis Vitellianorum viribus duae legiones, nondum coniuncto Moesico exercitu, potuere, aut retro actae deserta Italia turpem fugam conscivissent. sed Caecina per varias moras prima hostibus prodidit tempora belli, dum quos armis pellere promptum erat, epistolis increpat, donec per nuntios pacta perfidiae firmaret. interim Aponius Saturninus cum legione septima Claudiana advenit. legioni tribunus Vipstanus Messalla praeerat, claris maioribus, egregius ipse, et qui solus ad id bellum artes bonas attulisset. has ad copias nequaquam Vitellianis pares (quippe tres adhuc legiones erant) misit epistolas Caecina, temeritatem victa arma tractantium incusans. simul virtus Germanici exercitus laudibus attollebatur, Vitellii modica et volgari mentione, nulla in Vespa-

2. *exp.* M. — 4. *aegestate* M. — 6. *eplis* cum lin. M. — 8. *consilia ptres* M, id est, *post tres*, ut Reg. — *adf.* M : *aff.* B. — 9. *inrupit* M : *irrupit* B, ante quem edebant *irrumpit*. — *temptatisque* M. — 10. *hostiam* M. — 11. *cartari* M. — 12. *adf.* M: *aff.* B. — 15. *cecina* h. l. M. — 17. *eplis* cum lin. M. — 19. *uipsanius* M. Correxit Ruperto auctore Ryckius. — *Mesalla* h. l. M. Cfr. p. 163. v. 16. p. 172. v. 18. p. 174. v. 5. — 21. *eplas* cum lin. M.

non *Vicentia*. Inscr. m. Lat. N. 3110: *SEX. ATILIVS. M. F. SARANVS. PROCOS. EX. SENATI CONSVLTO. INTER. ATESTINOS. ET. VEICETINOS. FINIS. TERMINOSQVE. STATVI. IVSIT* (sic) a. u. c. 618. et N. 3219: *CVRATORI. VICETINOR.* — *pretium fuit*] Veronam occupasse magni momenti esse videbatur, ut Ann. 1, 57. — *interiectus*] C. 5. — *Iuliasque Alpes*] inter Carniam et Istriam prope Forum Iulii *(Cividale del Friuli)*, ita appellatae, quia Iulius Caesar per eas viam munierat. — *claustra annonae*] qua provincia occupata frumenti subvectio in urbem posset intercludi. Cfr. Ann. 2, 59. Doeder. — *post res*] «post rerum ipsarum eventum.» Parum probabilis est Doederleinii coni. *patratis* ablat. absol.

9. *Tartari*] fluvii Venetorum, etiamnunc *Tartaro*. — *potuere*] Reg. Corb. Spir. adaptare hoc v. volentes ad seq. *conscivissent*, *potuissent*, ut facile scripsissent recentiores. — *conscivissent*] cui verbo *sibi* addunt priores scriptores, ut Livius 5, 53: *exsilium ac fugam nobis conscisceremus*. Doeder. — *prodidit*] Commisit Caecina, ut primas occasiones belli negligeret nec quidquam tentaret, id quod hostibus utile fuit. — *tribunus*] quia septimae legionis legatus, Tettius Iulianus, profugerat. 2, 85. — *Vipstanus Messalla*] is, cui partes sunt in Dialogo de oratoribus. Idem historiam sui temporis scripsit. Cfr. infra C. 25. et 28. — *victa arma tractantium*] legionum Othonis, quas ducebat Antonius. — *exercitu*] Lipsius hoc v. mutavit in *exitu*. Sed Ryckius bene

sianum contumelia: nihil prorsus quod aut corrumperet hostem aut terreret. Flavianarum partium duces, omissa prioris fortunae defensione, pro Vespasiano magnifice, pro causa fidenter, de exercitu securi, in Vitellium ut inimici praesumpsere, facta tribunis centurionibusque retinendi quae Vitellius indulsisset spe. atque ipsum Caecinam non obscure ad transitionem hortabantur. recitatae pro contione epistolae addidere fiduciam, quod submisse Caecina, velut offendere Vespasianum timens, ipsorum duces contemptim, tamquam insultantes Vitellio, scripsissent.

(10) Adventu deinde duarum legionum, e quibus tertiam Dillius Aponianus, octavam Numisius Lupus ducebant, ostentare vires et militari vallo Veronam circumdare placuit. forte Galbianae legioni in adversa fronte valli opus cesserat, et visi procul sociorum equites vanam formidinem ut hostes fecere. rapiuntur arma, et ut proditionis ira militum in T. Ampium Flavianum incubuit, nullo criminis argumento, sed iam pridem invisus turbine quodam ad exitium poscebatur: propinquum Vitellii, proditorem Othonis, interceptorem donativi clamitabant. nec defensioni locus, quamquam supplices manus tenderet, humi plerumque stratus, lacera veste, pectus atque ora singultu quatiens. id ipsum apud infensos incitamentum erat, tamquam nimius pavor conscientiam argueret. obturbatur militum vocibus Aponius, cum loqui coeptaret; fremitu et clamore ceteros aspernantur. uni Antonio apertae militum aures: namque et facundia aderat mulcendique volgum artes et auctoritas. ubi crudescere seditio, et a conviciis ac probris ad tela et manus transibant, inici catenas Flaviano iubet. sensit ludibrium miles, disiectisque qui tribunal tuebantur, extrema

6. *contione* M: *concione* B. — *eplae* cum lin. M. — 7. *sũmisisse* (sic) M. — *uelud* M. — 8. *contempti* M. Spir. — 9. Habet *dillius* M, non, ut narratur apud Bekkerum, *dilius*. — *apontanus* M. Ex C. 11. correxit Rhenanus. — 10. *octaua* M. — 11. *galbiane* M. — 12. *uisi in procul* M. (*in* ortum ex praeced. *i*.) — 13. *armã* M. — *T.* M: *Titum* B. — 20. *caept.* M. — 21. *nanque* M. — 22. *uulgum* h. l. M.

animadvertit securitatem de exitu iam esse in vv. *pro causa fidenter*. Vv. *de exercitu securi* (eum haud timentes) respiciunt ad laudes, quibus Germanici exercitus virtus a Caecina extollebatur in contumeliam Flavianorum. Walth. — *praesumpsere*] ausi sunt loqui et scribere de Vitellio contumeliose ante victoriam, antequam de belli exitu constaret, cuius scilicet erant securi. Non enim *praesumere* est simpliciter *opinari*, ut putat Ryckius, sed habet significationem fiduciae, arrogantiae alieno tempore vel ante tempus. Sic apud Quintil. 11, 1, 27: *praesumere partes iudicis* est «arrogare tibi hoc, ut iudices de causa ante, quam iudices, sententiam dixerint.» Ern.

10. *militari vallo*] ex legibus disciplinae militaris structo. — *proditionis ira militum*] ira quasi de proditione, ira proditionem in Ampio suspectantium, iunctis genitivis, qui vocantur subiecti et obiecti, ut Cic. N. D. 2, 63: *canum adulatio dominorum*. de lege agr. 1, 1: *populi Romani subsidia belli*. Tusc. 4, 40: *fratris repulsa consulatus*. Gron. et Duebn. Frustra Freherus volebat: *ut proditionis reum*, *ira in* - - *Flavianum*. — *turbine quodam*] impetu repentino. Ern. — *propinquum*] affinem. C. 4. — *Aponius*] cui cognomen *Saturninus*. C. 9. — *conviciis ac probris*] Consociat eadem haec verba etiam 1, 47. et 2, 52. — *ludibrium*] quo iam alii erant servati. 1, 45. 58. Duebn. — *militari decore*] insignibus propter egregia facinora. Inser.

vis parabatur. opposuit sinum Antonius, stricto ferro, aut militum se manibus aut suis moriturum obtestans; ut quemque notum et aliquo militari decore insignem aspexerat, ad ferendam opem nomine ciens. mox conversus ad signa et bellorum deos, hostium potius exercitibus illum furorem, illam discordiam inicerent orabat, donec fatisceret seditio et extremo iam die sua quisque in tentoria dilaberentur. profectus eadem nocte Flavianus obviis Vespasiani litteris discrimini exemptus est. (11) legiones, velut tabe infectae, Aponium Saturninum Moesici exercitus legatum eo atrocius adgrediuntur, quod non, ut prius, labore et opere fessae, sed medio diei exarserant, volgatis epistolis quas Saturninus ad Vitellium scripsisse credebatur. ut olim virtutis modestiaeque, tunc procacitatis et petulantiae certamen erat, ne minus violenter Aponium quam Flavianum ad supplicium deposcerent. quippe Moesicae legiones adiutam a se Pannonicorum ultionem referentes, et Pannonici, velut absolverentur aliorum seditione, iterare culpam gaudebant. in hortos, in quibus devertebatur Saturninus, pergunt. nec tam Primus et Aponianus et Messalla, quamquam omni modo nisi, eripuere Saturninum, quam obscuritas latebrarum quibus occulebatur, vacantium forte balnearum fornacibus abditus. mox omissis lictoribus Patavium concessit. digressu consularium uni Antonio vis ac potestas in utrumque exercitum fuit, cedentibus collegis et obversis militum studiis. nec deerant qui crederent utramque seditionem fraude Antonii coeptam, ut solus bello frueretur.

(12) Ne in Vitellii quidem partibus quietae mentes exitiosiore discordia, non suspicionibus volgi sed perfidia ducum, turbabantur. Lucilius

2. *quenque* M. — 3. *aspexerat auferendam* M. — 5. *fatiscere* M. — 7. *discriminis* M. — 8. *uelud* M. Ante Bekkerum edebant *veluti*. — 10. *eplis* cum lin. M. — 11. *virtutes* (corr. *is*) M. — 12. *uolenter* (sic) M. — 13. *legionis* superscr. *e* M. — 14. *uelud* M. — 15. *hortus* M. — 16. *Messala* h. l. M. — 21. *militibus* M. Ut nos, Guelf. Bud. Spir. (*militaribus* volebat Pichena, *militis* Iac. Gronovius.) — 23. *quiete* M.

m. Lat. N. 3454: *TI. CLAVDIO.* — — *DONIS. D(onato). TORQVIBVS. ARMILLIS. PHALER. CORONA. NAVALI.* — *ad signa et bellorum deos*] ἓν διὰ δυοῖν. Cfr. A. 2, 17., ubi *aquilae* dicuntur *propria legionum numina.* Haud satis recto iudicio usus Ernestius v. *bellorum* e glossa natum putabat. — *hostium*] Virg. Ge. 3, 513: *Di meliora piis, erroremque hostibus illum!* — *fatisceret*] paullatim elanguesceret ac sedaretur, metaphora desumpta a terra rimis fatiscente. — *obviis Vespasiani litteris*] «Antequam ipse ad Vespasianum perveniret, litterae et quibus accusabatur et quibus excusabatur, ad novum principem missae erant. Atque utrisque perpensis, Vespasianus eum statim absolvit periculoque exemit, scriptis et ab ipso litteris, quae Flaviano adhuc iter continuanti in via occurrerunt.» Gron.

11. *velut tabe*] Ut 1, 26: *infecit ea tabes legionum quoque mentes*; et duplici imagine Liv. 42, 5: *ex contagione, velut tabes, in Perrhaebiam quoque id* (seditionis) *pervaserat malum.* — *scripsisse credebatur*] Cfr. 2, 96. — *fornacibus*] hypocausto. Vide Vitruv. 5, 10. — *collegis*] Vedio, Dillio, Numisio, Vipstano, de quibus paullo ante. Duebn. — *obversis*] conversis in eum, ut C. 83. Ann. 4, 54. 16, 35. Liv. 6, 7. 24. plerumque tamen sensu proprio de corporibus, ut Liv. 9, 35: *inde signa in hostem obvertit.* — *bello frueretur*]

Bassus classis Ravennatis praefectus ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatae Pannoniique erant, quae provinciae Vespasiano tenebantur, partibus eius adgregaverat. nox proditioni electa, ut ceteris ignaris soli in principia defectores coirent. Bassus pudore, seu metu quisnam exitus foret, intra domum opperiebatur. trierarchi magno tumultu Vitellii imagines invadunt; et paucis resistentium obtruncatis ceterum volgus rerum novarum studio in Vespasianum inclinabat. tum progressus Lucilius auctorem se palam praebet. classis Cornelium Fuscum praefectum sibi destinat qui propere adcucurrit. Bassus honorata custodia Liburnicis navibus Atriam pervectus, a praefecto alae Vivennio Rufino, praesidium illic agitante, vincitur. sed exsoluta statim vincula interventu Hormi Caesaris liberti: is quoque inter duces habebatur. (13) at Caecina, defectione classis volgata, primores centurionum et paucos militum, ceteris per militiae munera dispersis, secretum castrorum adfectans in principia vocat. ibi

2. Habet h. l. *Dalmatae* M, non *Delmatae*. — *provincie* M. — 5. *trierarchus* M. — 6. *obūbratis* M. Ut nos, Guelf. Puteol. (*obumbratis* nescio quomodo placebat Walthero.) — 8. *tuscum* M. Emendatum in Spir. et a Lipsio. — 9. *adc.* M: *acc.* B. — 10. Habet *Ātriam* M. (*Hadriam* cum Guelf. et Edd. ante Bekkerum etiam Walther.) — *pref.* M. — *pres.* M. — 11. *exol.* M. — Habet *vincula* M, non *vincla*. — 14. *secretum* Agr., qui Criticus etsi in multis peccavit, interdum temen verum vidit: *secretorum* M, *secreta* cum Harl. Bodl. Ies. Spir. Put. B. — *adf.* M: *aff.* B.

gloria et commodis ex bello redundaturis, saltem sperandis. Ruperti.

12. *obtruncatis*] Ridiculum errorem Med. *obumbratis* recepit Bachius explicans «obscuratis, imminutis, labefactatis.» — *Cornelium Fuscum*] 2, 86. Hac in bello civili opera, nisi fallor, bene penitus in Vespasiani domum insinuavit et a Domitiano praefectus praetorio factus. Periit in Dacis infelici pugna. Suet. Dom. 6. Dio 68, 9. Eutrop. 7, 24. Iuven. 4, 111: *Et qui vulturibus servabat viscera Dacis*. Lips. — *adcucurrit*] nam non iniuria milites diffidebant tam timido et ambiguo duci partium Basso. Doederl. — *honorata custodia*] quam ob causam non dicit, sed facile est divinatu, suspectam mansisse eius fidem, quamquam auctorem ad Vespasianum desciscendi se praebuerat. Certe nihil excidit inter vv. *praebet* et *classis*, uti ratus est Walther. Ritteri adnotationem dabimus in Excursu. — *Atriam*] Scribitur etiam Hatria, sed *Ἀτρία* Strabo 5. p. 214. et Plin. 3, 16, 20: *oppidum Tuscorum* (eorum scilicet, qui olim oram maris superioris occuparant. cfr. Müller *Etrusker* I. p. 144. et 228.) *Atria, a quo Atriaticum mare ante appellabatur, quod nunc Adriaticum;* hodie *Adria*. — *is quoque*] Amare hoc et cum dolore dictum. Cfr. 1, 76. Doederl.

13. *secretum*] propius sane accedit ad corruptam lect. Med. *secretorum*, quae orta est ex falsa accommodatione ad v. *castrorum*, quam vulgata *secreta*, id quod significaret in pluribus castrorum locis talia verba fecisse Caecinam, cui rationi aperte contradicunt vv. *in principia vocat*. Est «intimum et secretum concilium de re militari habendum», quod quomodo haberi potuerit ipsis in principiis, satis explicatur vv. *ceteris per militiae munera dispersis*, sane non fortuito, sed Caecinae iussu. — *adfectans*] «ipso hoc secreto castrorum allicere conabatur curiosos;» verbum studiose quaesitum. — *in arto commeatum*] praesertim ex Aegypto. — *in deterius*] contionando detorquet, imprimis Vitellium mox ab omnibus desertum iri significans. Iosephus B. I. 4, 11, 2: *ταπεινῶν μὲν τὰ Οὐιτελλίου πράγματα, τὴν Οὐεσπασιανοῦ δὲ ἰσχὺν ἐπαίρων.* — *dereptas*] raptim detractae de signis vexillisque textilibus, quibus, ut tum mos ferebat, innexae erant. Cfr. Ann. 4, 2. Rup. Dio 65, 10: *τὰς τοῦ Βιτελλίου εἰκόνας ἀπὸ τῶν σημείων καθεῖλον.* — *totis castris*] in quae ceteri erant reversi ex illis militiae muneribus et his quoque innotuerat proditio *in fama* pro «vulgata erat.» (Ita narrat, ut statim movisse se

Vespasiani virtutem viresque partium extollit: transfugisse classem; in arto commeatum, adversas Gallias Hispaniasque, nihil in urbe fidum; atque omnia de Vitellio in deterius. mox incipientibus qui conscii aderant, ceteros re nova attonitos in verba Vespasiani adigit. simul Vitellii imagines dereptae, et missi qui Antonio nuntiarent. sed ubi totis castris in fama proditio, recurrens in principia miles praescriptum Vespasiani nomen, proiectas Vitellii effigies aspexit, vastum primo silentium, mox cuncta simul erumpunt. «huc cecidisse Germanici exercitus gloriam, ut sine praelio, sine volnere vinctas manus et capta traderent arma? quas enim ex diverso legiones? nempe victas. et abesse unicum Othoniani exercitus robur, primanos quartadecumanosque; quos tamen isdem illis campis fuderint straverintque, ut armatorum milia, velut grex venalium, exsuli Antonio donum darentur. octo nimirum legiones unius classis accessionem fore. id Basso, id Caecinae visum: postquam domos hortos opes principi abstulerint, etiam militibus principem auferre. integros incruentosque, Flavianis quoque partibus viles, quid dicturos reposcentibus aut prospera

1. *transfugisset* M. — 2. *arte* M, non, ut narrant, *arce*. Emendatum in Guelf. Harl. Bodl. Ies. et a Puteolano. — 5. Habet *dereptae* M, non *direptae*, ut edebant ante Ernestium. — 12. *exuli* M. — 14. *principis* M. — 15. Habet *principem* M. — *auferre litem. integros* M. — 16. *re poscentibus* divise M.

miles videatur. At Hegesippus 4, 30. noctem interponit et mane demum *surgentes evaginatis gladiis insiluisse super Caecinam* facit. Lips. Rem ita narrat Iosephus l. l.: *τῆς δὲ αὐτῆς νυκτὸς ἐμπίπτει μετάνοια τοῖς στρατιώταις· - - σπασάμενοι δὲ τὰ ξίφη τὸν Καικίνναν ὥρμησαν ἀνελεῖν.*) — *praescriptum*] in signis. Vide Lipsium ad C. 31. — *cuncta*] hactenus pectoribus inclusa. Bipontini conferunt Ter. Eun. 3, 5, 2: *Iamne erumpere hoc licet mihi gaudium?* Cic. ad Att. 16, 3: *ne in me stomachum erumpant.* — *huc cecidisse*] simplex pro composito; sine causa Heinsius malebat *recidisse*, Ruperti *decidisse*, quae sunt explicationes, non emendationes. — *primanos quartadecumanosque*] illi remissi erant in Hispaniam, hi in Britanniam. 2, 66. 67. — *ut armatorum*] Harl. Bodl. Ies. Guelf. Put. interpolatio *ut tot armatorum* necessaria non est, etsi facilis. Cfr. Plin. 28, 10, 42: *milia praeterea remediorum ex eo animali demonstrantur.* Ceterum haec vv. neutiquam pendent e praecedd. *huc cecidisse Germanici exercitus gloriam*, ut ratus est Bachius, sed artissime iungenda sunt cum vv. *quos tamen - - straverintque*, qua victoria id solum obtinuerint, *ut armatorum* est. Haec omnia consulto abruptius dicta sunt, ut vehemens militum indignatio eo evidentius exprimeretur. — *exsuli Antonio*] Cfr. 2, 86. Ann. 14, 40. — *unius classis*] «Classiarii milites, undecunque corrasi, contemnebantur a legionariis. Vicissim, ut legionibus aggregarentur, affectantes classiarios supra vidimus.» Duebn. — *principi*] Med. *principis* recepit Bachius; sed ortum est ex accommodatione ad v. *opes*, quasi hoc genitivum requireret, et ita multo languidior fit sententia. — *etiam militibus principem*] Species haec chiasmi artificio non caret: hoc dicunt, «ut prius sit spoliatus princeps, spoliari nunc, etsi diverso modo, etiam milites principe, quo uno possint privari, sed ita, ut in adversariorum potestatem veniant.» «Sane scribere potuit auctor, quod interpretes non pauci praeoptavere, *etiam milites auferre:* sed quod ille scribere voluit melius est. Namque Bassus et Caecina, sic irati milites fremunt, cum Romae essent, domos hortos opes principi abstulerunt, nunc vero ab urbe remoti iidem in castris milites expilant, eo quod principem iis auferunt exsulique Antonio tradunt.» Ritter. — *auferre*] Med. *auferre litem*, Guelf. Puteol. *auferre licet.* Tutissimum mihi visum est cum Bekkero delere vocem inutilem et ambiguam, quam credo perperam in con-

aut adversa?» (14) haec singuli, haec universi, ut quemque dolor inpulerat, vociferantes, initio a quinta legione orto, repositis Vitellii imaginibus vincla Caecinae iniciunt; Fabium Fabullum quintae legionis legatum et Cassium Longum praefectum castrorum duces deligunt; forte oblatos trium Liburnicarum milites, ignaros et insontes, trucidant; relictis castris, abrupto ponte Hostiliam rursus, inde Cremonam pergunt, ut legionibus primae Italicae et unietvicesimae Rapaci iungerentur, quas Caecina ad obtinendam Cremonam cum parte equitum praemiserat.

(15) Ubi haec comperta Antonio, discordes animis, discretos viribus hostium exercitus adgredi statuit, antequam ducibus auctoritas, militi obsequium et iunctis legionibus fiducia rediret. namque Fabium Valentem profectum ab urbe adceleraturumque cognita Caecinae proditione coniectabat; et fidus Vitellio Fabius, nec militiae ignarus. simul ingens Germanorum vis per Raetiam timebatur; et Britannia Galliaque et Hispania auxilia Vitellius acciverat, inmensam belli luem, ni Antonius id ipsum metuens festinato praelio victoriam praecepisset. universo cum exercitu secundis a Verona castris Bedriacum venit. postero die legionibus ad muniendum retentis, auxiliares cohortes in Cremonensem agrum missae, ut specie parandarum copiarum civili praeda miles inbueretur. ipse cum quattuor milibus equitum ad octavum a Bedriaco progressus, quo licentius popularentur. exploratores, ut mos est, longius curabant. (16) quinta ferme hora diei erat, cum citus eques adventare hostes, praegredi paucos, motum fremitumque late audiri nuntiavit. dum Antonius quidnam

1. *quenque* M. — *inpulerant* litt. *a* superscr. *t* M. *(imp.* B.) — 7. *unietvicensimae* M. — 11. *nanque* M. — 12. *adc.* M : *acc.* B. — 14. *britt.* M. — 15. *inm.* M : *imm.* B. — 17. *secundi* M. — 18. *misse* M. — 19. *inbuerentur* M, *imbueretur* B.

textum inrepsisse e margine, ubi primum a manu emendatoris scriptum fuerit *litem*, ut significaretur legendum esse *militem* pro *militibus* et *principi* pro *principem*. Walth. Anonymi improbabilem coniecturam: *auferre.* *Scilicet militem* in ordinem recepit Ruperti. — *aut adversa*] poscentibus, ut rationem reddant aut prosperorum aut adversorum: quomodo usi sint victoria sua ad Bedriacum, aut quanam adversitate eo sint detrusi, ut *accessio classis* fierent. Idem. Sic Liv. 39, 37: *quid - - vos rationem reposcitis?* Caesar B. G. 5, 30: *abs te rationem reposcent.*

14. *Fabium Fabullum - - Cassium Longum*] Uterque hoc uno loco in huius belli narratione memoratur. — *relictis castris*] prope Hostiliam. Cfr. C. 9. — *praemiserat*] Cfr. 2, 100.

15. *ingens Germanorum vis*] Timebat Antonius, ne Germanorum numerosa auxilia acciret Vitellius, quippe qui diu in Germania fuisset ac gentis principibus notus et amicus esset. Cfr. infra C. 35: *suspecta Germania, tamquam in auxilium Vitellii accingeretur.* — *belli luem*] pestem, perniciem bellicam, ut de terrae motu pernicioso Ann. 2, 47. Sine causa Faërnus, Muretus, Acidalius malebant *molem.* — *secundis a Verona castris*] bidui itinere. Agmen quaque vespera castra ponebat. Dubn. — *inbueretur*] «inciperet gustare dulcedinem praedae, quamvis e civibus actae, eaque captus fieret bellandi et vincendi cupidior.» Mox *quo licentius popularentur*, quia sic per octo M. P. spatium ab ipso protecti maiorem praedam agere poterant. — *longius curabant*] longius procedentes negotium suum (speculandi) exsequebantur. Dubner.

agendum consultat, aviditate navandae operae Arrius Varus cum promptissimis equitum prorupit, inpulitque Vitellianos, modica caede: nam plurium adcursu versa fortuna, et acerrimus quisque sequentium fugae ultimus erat. nec sponte Antonii properatum, et fore quae acciderant rebatur. hortatus suos ut magno animo capesserent pugnam, diductis in latera turmis vacuum medio relinquit iter, quo Varum equitesque eius reciperet; iussae armari legiones; datum per agros signum ut, qua cuique proximum, omissa praeda praelio occurreret. pavidus interim Varus turbae suorum miscetur, intulitque formidinem. pulsi cum sanciis integri suomet ipsi metu et angustiis viarum conflictabantur. (17) nullum in illa trepidatione Antonius constantis ducis aut fortissimi militis officium omisit. occursare paventibus, retinere cedentes, ubi plurimus labor, unde aliqua spes, consilio manu voce insignis hosti, conspicuus suis. eo postremo ardoris provectus est ut vexillarium fugientem hasta transverberaret. mox raptum vexillum in hostem vertit. quo pudore haud plures quam centum equites restitere. iuvit locus, artiore illic via et fracto interfluentis rivi ponte, qui incerto alveo et praecipitibus ripis fugam impediebat. ea necessitas seu fortuna lapsas iam partes restituit. firmati inter se densis ordinibus excipiunt Vitellianos temere effusos. atque illi consternantur. Antonius instare perculsis, sternere obvios. simul ceteri, ut cuique ingenium, spoliare, capere, arma equosque abripere. et exciti prospero clamore, qui modo per agros fuga palabantur, victoriae se miscebant. (18) ad quartum a Cremona lapidem fulsere legionum signa Rapacis atque

2. *inp.* M: *imp.* B. — 3. *adc.* M: *acc.* B. — *fuge* M. — 8. *amissa* priori *a* superscr. *o* M. — *occurreret* M: *occurrerent* cum Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. B. — 9. *integrũ suũ et ipsi* M. — 12. *occursa* M. — *aliquo* M. — 16. *resistere* M. — 19. *illic* M. Correxit Rhenanus. — 20. *periculsis* M. — 21. *arme. quosque* M. — 22. *uictorie* M.

16. *acerrimus quisque* cet.] Haec aliter sane intelligi nequeunt, quam ut maxima cum evidentia veluti depingatur Flavianorum fuga: «acerrimus quisque horum prius Vitellianos insequentium in fuga quoque ita resistebat, ut ultimus retro cederet,» quemadmodum accepit etiam Duebner et Walchius Emendd. Liv. p. 68: «Arrius impulit primum Vitellianos modica caede; sed, cum plures accurrerent, versa fortuna (et clades) in Flavianos: nam qui acerrimi fuerant sequentium, tum in fuga maxime resistentes, insigniorem fecere iacturam.» Frustra totam rem invertit Walther, quasi construendum esset «ut quisque prius fugae ultimus fuerat, iam sequentium acerrimus erat,» ita interpretatus, ac si de Vitellianis ageretur: «inter hos, qui acerrime hostem persequerentur, erant ultimi fugae. Versa enim fortuna fugitivi facti sunt persecutores, et ita quidem, ut qui in fugam fuerant ultimi, acerrime iam hosti instarent.» — *occurreret*] quisque; cur praeferri debeat lectioni Med. num. pluralis non magis video quam Bachius.

17. *manu voce*] Sic Ann. 2, 17: *Arminius manu voce vulnere sustentabat pugnam.* — *quo pudore*] quamvis hunc pudorem suis iniecisset, tamen *haud plures* cet. — *restitere*] Med. infinitivus historicus *resistere*, a Bachio receptus, in hac narratione locum non habet. Idem error in Med. C. 29: *resisterant* pro *restiterant*. — *interfluentis rivi*] *il Delmone*, ut putant, illabens Ollio fluvio (*Oglio*). — *atque illi*] Haud scio, an sit animadversum *atque* hic poni exquisita illa significatione pro *statim*, de qua Gellius 10, 29., nos ad Liv. 26, 39. Gron. Nimis quaesita videtur haec interpretatio.

18. *fulsere*] Horat. C. 1, 7, 19: *fulgen-*

Italicae, laeto inter initia equitum suorum praelio illuc usque provecta. sed ubi fortuna contra fuit, non laxare ordines, non recipere turbatos, non obviam ire ultroque adgredi hostem tantum per spatium cursu et pugnando fessum. forte victi, haud perinde rebus prosperis ducem desideraverant atque in adversis deesse intellegebant. nutantem aciem victor equitatus incursat; et Vipstanus Messalla tribunus cum Moesicis auxiliaribus adsequitur, quos † militiae legionariis quamquam raptim ductos aequabant. ita mixtus pedes equesque rupere legionum agmen. et propinqua Cremonensium moenia quanto plus spei ad effugium, minorem ad resistendum animum dabant. (19) nec Antonius ultra institit, memor laboris ac volnerum, quibus tam anceps praelii fortuna, quamvis prospero fine, equites equosque adflictaverat. inumbrante vespera universum Flaviani exercitus robur advenit. utque cumulos super et recentia caede vestigia incessere, quasi debellatum foret, pergere Cremonam et victos in deditionem accipere aut expugnare deposcunt. haec in medio, pulchra dictu. illa sibi quisque, «posse coloniam plano sitam impetu capi. idem audaciae per tenebras inrumpentibus, et maiorem rapiendi licentiam. quodsi lucem opperiantur, iam pacem, iam preces et pro labore ac volneribus clementiam et gloriam, inania, laturos: sed opes Cremonensium in sinu praefectorum legatorumque fore. expugnatae urbis praedam ad militem, deditae ad duces pertinere.» spernuntur centuriones tribunique, ac ne vox cuiusquam audiatur, quatiunt arma, rupturi imperium, ni ducantur. (20) tum Antonius inserens se manipulis, ubi aspectu et auctoritate silentium fecerat, non se decus neque pretium eripere tam bene meritis adfirmabat, «sed divisa inter exercitum ducesque munia: militibus cupidinem

1. *prouectas et* M. — 5. Habet *intellegebant* M, non *intelligebant* Oberl. — 6. *equita* (in versus fine) *tatus* M. — *uipsanus* M. — Habet *Messalla* M. — 7. *ads.* M: *ass.* B. — *militia e legionariis* Ritter, *multi e l.* Duebn. — *rapti* M. — 12. *adfl.* M: *affl.* B. — 14. *accessere* superscr. *i* cum lin. M. — 16. Habet *plano* M. non, ut narrant, *plane.* — 17. *inr.* M: *irr.* B. — 18. *p̄ces* M. — 19. *inani* (in versus fine) *nia* M. — 22. *quatiuntur* M. Spir. Corr. Put. — 24. *p̄tium* M. — *eriperet anbene* (sic) M. — *adf.* M: *aff.* B.

tia signis castra, propter laminas inargentatas. — *forte*] casu; fortuna suorum tracti et inclinantes ut victi. Prosperis rebus sine duce egissent, adversis eum deesse sentiebant. Intellige de Caecina vincto. Duebn. — *militiae legionariis*] Haec vv. aperte omni sensu destituta sunt, etsi, qui defendunt (Walther, Bachius), explicant: «est pluralis, quo denotentur variae militiae species sive stipendia.» Suam coniecturam Ritter ita explicat: «*militia* pro *milites*, ut *nobilitas* pro *nobiles*, *iuventus* pro *iuvenibus*, *remigium* pro *remigibus*. Et *militiam* pro *militibus* Cicero dixit Legg. 3, 2, 6., item Liv. 4, 26, 3.» Verum et facilis et egregia est Duebneri emendatio: *multi e legionariis*, «quamquam gravioribus armis instructi aequo tamen gradu incedebant cum auxiliaribus rapido agmine ductis.» — *minorem*] Ernestius et Oberlinus cum mg. Harl. et Edd. ante Rhenanum *tanto minorem*, quod v. aliquoties omittit Tacitus, veluti Ann. 2, 5: *quanto acriora in eum studia militum - -, celerandae victoriae intentior.*

19. *cumulos super et recentia caede vestigia*] ἓν διὰ δυοῖν pro: *super cumulos caesorum*. Liv. 10, 29: *consulis corpus - - obrutum superstratis Gallorum cumulis.* — *haec in medio*] palam dicebant, quippe fortitudinis speciem habebant, sed animis agitabant turpia, foeda. Ern. — *plano*] *castra in plano sita* plene dicit 5, 23. Ut hic, C.

pugnandi convenire; duces providendo consultando cunctatione saepius quam temeritate prodesse. ut pro virili portione armis ac manu victoriam iuverit, ratione et consilio, propriis ducis artibus, profuturum. neque enim ambigua esse quae occurrant, noctem et ignotae situm urbis, intus hostes et cuncta insidiis opportuna. non si pateant portae, nisi explorato, nisi die, intrandum. an obpugnationem inchoaturos adempto omni prospectu, quis aequus locus, quanta altitudo moenium, tormentisne et telis an operibus et vineis adgredienda urbs foret.» mox conversus ad singulos, «num secures dolabrasque et cetera expugnandis urbibus secum attulissent» rogitabat. et cum abnuerent, «gladiisne» inquit «et pilis perfringere ac subruere muros ullae manus possunt? si aggerem struere, si pluteis cratibusve protegi necesse fuerit, ut volgus inprovidum, inriti stabimus, altitudinem turrium et aliena munimenta mirantes? quin potius mora noctis unius, advectis tormentis machinisque, vim victoriamque nobiscum ferimus?» simul lixas calonesque cum recentissimis equitum Bedriacum mittit, copias ceteraque usui adlaturos. (21) id vero aegre tolerante milite prope seditionem ventum, cum progressi equites sub ipsa moenia vagos ex Cremonensibus corripiunt, quorum indicio noscitur sex Vitellianas legiones omnemque exercitum qui Hostiliae egerat, eo ipso die triginta milia passuum emensum, comperta suorum clade in praelium accingi ac iam adfore. is terror obstructas mentes consiliis ducis aperuit. sistere tertiam decimam legionem in ipso viae Postumiae aggere iubet, cui iuncta a laevo septima Galbiana patenti campo stetit, dein septima Claudiana, agresti fossa (ita locus erat) praemunita; dextro octava per apertum limi-

4. *occurunt* (sic) posteriori *u* superscr. *a* M. — *nocte* M. — 5. *cunctas* M. — *oportuna* M. — 6. *obp.* M: *opp.* B. — 8. *vineis (machinamenti genus ad expugnandos muros in modum turrium factum is) adgredienda* M, sed unci et superscriptum verbum *vacat* a recentiore sunt manu. Gloss. delevit iam Puteolanus cum Codd. aliq. — 9. Habet *dolabrasque* M, *dolabras* cum Bud. Rhenanus. — 12. *inpr.* M: *impr.* B. — *inr.* M: *irr.* B. — 15. *lixa scalonesque* M. — 18. Incertum, utrum M. habeat *ex*, an *e* Spir. Beroald. — 21. *adf.* M: *aff.* B. — 23. *in alaevo* M.

38: *turrim vicino sitam.* Sane hic praecedit *im*, nostro l. *m*, quibus facile *in* poterat absorberi. — *ad duces*] qui potirentur pecunia a deditis pro clementia oblata. Liv. 37, 32: *captas, non deditas, diripi urbes, et in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* — *rupturi imperium*] Cfr. Ann. 13, 36.

20. *pro virili portione*] Cicero ac Livius praeferunt *pro virili parte.* — *ambigua*] non explorata et periculosa; quem enim non videre et intelligere, quae immineant pericula ausuris oppugnationem? Ern. — *si pateant*] «ne intranda quidem urbs prius, quam lux orta, exploratores missi sint, etiamsi paterent portae.» Ern. — *dolabrasque*] *dolabra*, ferramentum ex una parte acie acuta, ex altera fossoria, longo manubrio instructum, ad caedendum et perfringendum. Forcell. Cfr. Lipsius Mil. Rom. 5, 13. Poliorcet. 1, 9. 3, 6., *Brechaxt*, *pioches* Louandre, contra Burnouf nomen servavit *des dolabres*. Curtius 8, 15, 11: *dolabris silvas sternere aggressi.* (*Dolabrae* formam exhibet columna Traiana N. 299. Oberl.) — *aggerem*] muris admovendum, cui imponerent vineas et tormenta. Dubbn. — *ceteraque usui*] Guelf. Oxx. *ceteraque quae usui forent* e gloss.

21. *Hostiliae*] Cfr. C. 9. — *agresti fossa*] ad irrigandos agros a cultoribus ducta. Dubbn. — *apertum limitem*] ad latus eiusdem viae Postumiae in campo aperto, qui

tem, mox tertia densis arbustis intersepta. hic aquilarum signorumque ordo: milites mixti per tenebras, ut fors tulerat; praetorianum vexillum proximum tertianis, cohortes auxiliorum in cornibus; latera ac terga equite circumdata; Sido atque Italicus Suevi cum delectis popularium primori in acie versabantur. (22) at Vitellianus exercitus, cui adquiescere Cremonae et reciperatis cibo somnoque viribus confectum algore atque inedia hostem postera die profligare ac proruere ratio fuit, indigus rectoris, inops consilii, tertia ferme noctis hora paratis iam dispositisque Flavianis impingitur. ordinem agminis disiecti per iram ac tenebras adseverare non ausim, quamquam alii tradiderint quartam Macedonicam dextro suorum cornu, quintam et quintam decumam cum vexillis nonae secundaeque et vicesimae Britannicarum legionum mediam aciem, sextadecumanos duodevicesimanosque et primanos laevum cornu complesse. Rapaces atque Italici omnibus se manipulis miscuerant. eques auxiliaque sibi ipsi locum legere. praelium tota nocte varium, anceps, atrox; his, rursus illis exitiabile. nihil animus aut manus, ne oculi quidem provisu iuvabant. eadem utraque acie arma; crebris interrogationibus notum pugnae signum; permixta vexilla, ut quisque globus capta ex hostibus huc vel illuc

1. *tertia decima* M. V. insititium expunxit Pichena. — 4. *suebi* M. — 5. *adq.* M: *acq.* B. — 6. *recip.* M: *recup.* B. — 8. *hara* M. — 9. *inp.* M: *imp.* B. — *ads.* M: *ass.* B. — 11. *secundeque* M. — 12. *uicensimae* M. — *brittannicarum* M. — 13. *duodevicesimanosque* Guelf. Puteol.: *duoetuicensimanosque* M, *duoetvicesimanosque* B. — *cornū* M. — 15. *prelium* M. — Habet *rursus* M, non *rursum* Corb. Spir. nec *rursusque* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. — 16. *exitiabiles* M.

opponitur densis arbustis, quibus tertia intersepta stabat *(ein offener Feldweg)*. *Limes* opponitur ipsi *aggeri viae*. *(La bordure, ou lisière découverte, qui régnait des deux côtés de la voie militaire.* Burnouf.) — *mox tertia*] Intrusum hic in Med. v. *decima* ortum per *ἀβλεψίαν* e praecedd. *sistere tertiam decimam*, fortasse etiam ex v. *densis* primo aspectu prave lecto neque postea correcto errore. Alii, ut Byckius et Feriet, v. *decimam* delent supra, minus probabiliter.

22. *algore*] Referuntur haec ad exeuntem mensem Octobrem. Cfr. C. 37. — *ratio fuit*] hoc faciendum erat, si ex ratione rerum prudenter agere vellet. Dukek. — *suorum cornu*] Fuero, qui *stetisse*, *fuisse* vel simile quid excidisse opinarentur; sed facile cogitatione suppletur. — *duodevicesimanosque*] Med. *duoetvicensimanosque*; sed hi in Aegypto agebant. 5, 1. — *Rapaces* cet.] Hae duae legiones eodem die magnam cladem passae erant C. 18.; hinc factum, ut consternatae adhuc omnibus se manipulis miscerent. — *tota nocte*] Hoc ipsum proelium nocturnum significari a Curtio 10, 9, 2. primus opinatus est Ruigersius Var. Lect. 1, 19.; sed vide Mützell I. p LXX. Klotz *Litteraturgeschichte* I. p. 32. — *primipili centurio*] Nam in eius centurionis custodia aquila. Ego de Milit. Rom. 2, 8. Lips. Veget. 2, 8: *centurio primipili non solum aquilae praeerat, verum etiam quattuor centurias, hoc est, quadringentos milites, in prima acie gubernabat.* Val. Max. 1, 6, 11: *Aquilarum altera vix convelli a primopilo potuit*; hi igitur, cum legiones in eo erant, ut procederent, aquilas convellebant atque aquiliferis tradebant. Fallitur videlicet Fabrettus Col. Trai. C. 7. p. 188. opinatus primipilos fuisse eosdem aquiliferos. Fieri enim non poterat, ut primipilus gravem illam aquilam aeream inauratam altero utro brachio gestaret simulque milites suos curaret.

23. *vacuo atque aperto*] ablat. absol., in campum vacuum ab arbustis atque apertum. — *quintae decimae*] Vitellianae. Prorsus necessaria est Lipsii emendatio ex C. 22. petita pro Med. *quartae decimae* (Geminae), quae tunc in Britannia agebat.

raptabat. urguebatur maxime septima legio, nuper a Galba conscripta. occisi sex primorum ordinum centuriones, abrepta quaedam signa: ipsam aquilam Atilius Verus primipili centurio multa cum hostium strage et ad extremum moriens servaverat. (23) sustinuit labantem aciem Antonius accitis praetorianis. qui ubi excepere pugnam, pellunt hostem, dein pelluntur. namque Vitelliani tormenta in aggerem viae contulerant, ut tela vacuo atque aperto excuterentur, dispersa primo et arbustis sine hostium noxa inlisa. magnitudine eximia quintae decimae legionis ballista ingentibus saxis hostilem aciem proruebat. lateque cladem intulissent, ni duo milites praeclarum facinus ausi, arreptis e strage scutis ignorati, vincla ac libramenta tormentorum abscidissent. statim confossi sunt, eoque intercidere nomina: de facto haud ambigitur. neutro inclinaverat fortuna, donec adulta nocte luna surgens ostenderet acies falleretque. sed Flavianis aequior a tergo; hinc maiores equorum virorumque umbrae, et falso, ut in corpora, ictu tela hostium citra cadebant: Vitelliani adverso lumine conlucentes velut ex occulto iaculantibus incauti offerebantur. (24) igitur Antonius ubi noscere suos noscique poterat, alios pudore et probris, multos laude et hortatu, omnes spe promissisque accendens, «cur rursum

1. *urgueb.* M: *urgeb.* B. — *a*] *ad* M. — *gaba* M. — 4. *labentem* M. Correctum in Guelf. a sec. m. Reg. Corb. Bud. Agr. — 5. *excipere* M. — 6. *nanque* M. — *uie* M. — 7. *disperso* M. — 8. *inl.* M: *ill.* B. — *quartae decimae* M. Correxit Lipsius. — *ballista* M: *balista* B. — 10. *arr.* M: *adr.* B. — *strages* M. — 16. *conl.* M: *coll.* B. — 18. *laudes* M. — *currari* (sic) *sumpsissent* M. Ut nos, Ferrettus. (*rursus* Bekker. Secutus sum Oberlinum ac Duebnerum.)

Ann. 2, 66. Hist. 1, 26. 5, 18. — *scutis*] adversariorum, quibus tecti haud agnoscebantur a Vitellianis, quia horum scutis inscriptum erat Vitellii nomen. Vide Lipsium ad C. 31. — *libramenta*] «Videntur ita dici pondera, quibus graventur tormenta, ut maiore impetu missilia iaciantur.» Boetticher. Mihi videtur potius *ἓν διὰ δυοῖν vincla ac libramenta* pro funibus, loris nervisque, quibus tela e ballista excussa librabantur, ut *libratores* memorantur Ann. 2, 20. — *tormentorum*] Haesit in hoc plurali Lipsius: «atqui,» inquit, «unius tormenti sive ballistae. Ergo *tormento tum abscidissent.*» Sed haud satis advertit praeter hanc eximiam ballistam Vitellianos alia quoque *tormenta in aggerem viae contulisse,* quorum vincla a duobus illis militibus post ballistae libramenta abscisa esse e num. plur. colligitur. Quamquam Dio 65, 14. eandem rem narrans, de una tantum machina loquitur. — *luna surgens*] Rem prodigialiter auget Dio 65, 11: *ἡ σελήνη οὐχ ὅτι καὶ ἐσκιάσθη . -, ἀλλ' ὅτι καὶ αἱματώδης καὶ μέλαινα ἄλλα τέ τινα χρώματα φοβερὰ ἀφιεῖσα ὤφθη.* — *aequior a tergo*] surgens luna. Similis eventus in pugna Pompeii cum Mithridate, quem narrat Plutarchus C. 32: *Ἐπήεσαν μὲν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ νώτου τὴν σελήνην ἔχοντες· πεπιεσμένου δὲ περὶ τὰς δύσεις τοῦ φωτὸς αἱ σκιαὶ πολὺ τῶν σωμάτων ἔμπροσθεν προϊοῦσαι τοῖς πολεμίοις ἐπέβαλλον οὐ δυναμένοις τὸ διάστημα συνιδεῖν ἀκριβῶς· ἀλλ' ὡς ἐν χερσὶν ἤδη γεγονότων τοὺς ὑσσοὺς ἀφέντες μάτην οὐδενὸς ἐφίκοντο.* — *equorum virorumque*] Agr. *virorum equorumque,* sane ut Germ. 35: *virorum equorumque.* Sed alter ordo Ann. 13, 47: *equi, viri.* — *ut in corpora*] quoniam tela in umbras tamquam in corpora iaciebantur. Bach. — *ictu*] Acidalius coniiciebat *iactu,* quod placet Ernestio, qui addit *iactum* dici de telis, quoad mittantur, ut hic; *ictum,* cum attingant corpus. Liv. 30, 10. Contra Brotierius affert Lucan. 8, 469: *At saxum quotiens ingenti ponderis ictu excutitur* cet. Et haud dubie id potissimum hic agitur, quo tela falso ictu ceciderint, satisque in-

sumpsissent arma,» Pannonicas legiones interrogabat: «illos esse campos in quibus abolere labem prioris ignominiae, ubi reciperare gloriam possent.» tum ad Moesicos conversus principes auctoresque belli ciebat: «frustra minis et verbis provocatos Vitellianos, si manus eorum oculosque non tolerent.» haec, ut quosque accesserat; plura ad tertianos, veterum recentiumque admonens, ut sub M. Antonio Parthos, sub Corbulone Armenios, nuper Sarmatas pepulissent. mox infensius praetorianis «vos» inquit «nisi vincitis, pagani, quis alius imperator, quae castra alia excipient? illic signa armaque vestra sunt, et mors victis: nam ignominiam consumpsistis.» undique clamor; et orientem solem (ita in Syria mos est) tertiani salutavere. (25) vagus inde, an consilio ducis subditus rumor, advenisse Mucianum, exercitus in vicem salutasse. gradum inferunt quasi recentibus auxiliis aucti, rariore iam Vitellianorum acie, ut quos nullo rectore suus quemque impetus vel pavor contraheret diduceretve. postquam pulsos sensit Antonius, denso agmine obturbabat. laxati ordines abrumpuntur; nec restitui quivere inpedientibus vehiculis tormentisque. per limitem viae sparguntur festinatione consectandi victores. eo notabilior caedes fuit, quia filius patrem interfecit. rem nominaque auctore Vipstano Messalla tradam. Iulius Mansuetus ex Hispania, Rapaci legioni additus, inpubem filium domi liquerat. is mox adultus, inter septimanos a Galba conscriptus, oblatum forte patrem et volnere stratum dum semianimem scrutatur, agnitus agnoscensque et exsanguem amplexus, voce flebili precabatur piatos patris manes, neve se ut parricidam aversarentur: publicum id

2. *recip.* M: *recup.* B. — 3. *frustrā inisset uerbis* M. — 5. *tollerent* M. — 6. *M.* M: *Marco* B. — 7. *infensus* M. Correxit I. Fr. Gronovius. — 9. *ignominia* M. — 10 *undeque* M. — 12. *exercitūs* M. — *infer* cum lin. M. — 14. *quenque* M. — *duceretue* (versus initio) M. Correxit Lipsius. — *impulsos* malebant Bipontini, haud prorsus improbabiliter praecedente litt. *m*. Recepit Walther. — 16. *inp.* M: *imp.* B. — 17. Habet *festinatione consectandi* M. Ante Waltherum edebant cum Guelf. *consectandi festinatione*. — *cedes* M. — 18. *uipsano* M. Correctum a Ryckio. — 19. *inp.* M: *imp.* B. — 22. *exanguem* M. — *p̄cabatur* M. — 23. *piatos* sane M, sed in hoc Codice littera *l* a litt. *i* distingui vix potest; unde Pichena tradit in eo esse *platos*; ex correctione autem additum *ca*, unde *placatos* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Puteol. Edd. ante Lipsium, item Walther, Bach, Ritter. — Habet h. l. *aversarentur* M, non *adversarentur*, ut ceteri Codd. Cfr. H. 1, 1.

telligitur falso iactu a Vitellianis exiisse, quae falso ictu caderent. WALTHER. Cf. Baiterum ad Ann. 13, 40.

24. *prioris ignominiae*] de qua 2, 39. — *auctoresque belli*] 2, 85. — *Parthos*] Ante CIV. annos. Cfr. Dio 49, 19. ad a. u. 718. Gloria autem legionis propria manebat. DUEBN. — *sub Corbulone*] Ann. 15, 26. Hist. 2, 74. — *Sarmatas*] supra 1, 79. — *infensius*] asperioribus verbis. — *pagani*] «quos non iam commilitones existimo, sed viles paganos.» Acerbior etiam increpatio quam illud *Quirites* Iulii Caesaris Ann. 1, 42. — *illic*] apud hostem, quem monstrat. DUEBN. — *consumpsistis*] «exhausistis; nulla iam vobis superest, qui occidistis Galbam, vinci sivistis Othonem, exauctorati estis a Vitellio.» ID. — *tertiani*] qui in Syria cum Corbulone militaverant. Idem mos Parthis, teste Herodiano 4, 30., qui pugnam inituri orto iam sole: *ἀσπασάμενοι δὲ τὸν ἥλιον, ὡς ἔθος αὐτοῖς, οἱ βάρβαροι, μεγίστῃ κλαγγῇ βοήσαντες, ἐπέδραμον τοῖς Ῥωμαίοις.*

25. *diduceretve*] Hoc v. requirit *ἀντίθεσις*. Neque cum Duebnero Med. *duceretve* exposuerim «adversus hostem explicatos.» — *pulsos*] Bipontinorum *impulsos*, etsi haud

facinus; et unum militem quotam civilium armorum partem? simul attollere corpus, aperire humum, supremo erga parentem officio fungi. advertere proximi, deinde plures: hinc per omnem aciem miraculum et questus et saevissimi belli exsecratio. nec eo segnius propinquos adfinis fratres trucidatos spoliant; factum esse scelus loquuntur faciuntque.

(26) Ut Cremonam venere, novum immensumque opus occurrit. Othoniano bello Germanicus miles moenibus Cremonensium castra sua, castris vallum circumiecerat eaque munimenta rursus auxerat. quorum aspectu haesere victores, incertis ducibus quid iuberent. incipere obpugnationem fesso per diem noctemque exercitu arduum et nullo iuxta subsidio anceps. sin Bedriacum redirent, intolerandus tam longi itineris labor, et victoria ad inritum revolvebatur. munire castra, id quoque propinquis hostibus formidolosum, ne dispersos et opus molientes subita eruptione turbarent. quae super cuncta terrebat ipsorum miles periculi quam morae patientior: quippe ingrata quae tuta, ex temeritate spes; omnisque caedes et volnera et sanguis aviditate praedae pensabantur. (27) huc inclinavit Antonius, cingique vallum corona iussit. primo sagittis saxisque eminus certabant, maiore Flavianorum pernicie, in quos tela desuper librabantur. mox vallum portasque legionibus attribuit, ut discretus labor fortes ignavosque distingueret, atque ipsa contentione decoris accenderentur. proxima Bedriacensi viae tertiani septimanique sumpsere, dexteriora valli octava ac septima Claudiana; tertiadecumanos ad Brixianam portam impetus tulit. paulum inde morae, dum ex proximis agris ligones, dolabras, et alii falces scalasque convectant. tum elatis super capita scutis, densa testudine succedunt. Romanae utrinque artes:

1. *attolere* M. — 2. *supmo* M. — 4. *seuissimi* M. — *execr.* M. — *adf.* M: *aff.* B. — 5. *trucidati* M. Correctum ceteris in Codd. Sed Iac. Gronovius *trucidant*, quod placebat Ernestio et Bachio. — 7. *germa* (in versus fine) *cus* M. — 9. *obp.* M: *opp.* B. — 10. *fessos* M. Correctum in Guelf. Harl. Bodl. et a Puteolano. — (Habet *exercitu* M, non, ut Ryckius tradidit, *exercitum.*) — 11. *bedriaco* litt. o superscr. *ũ* M. — 12. *inr.* M: *irr.* B. — 13. *formidolosũs* M. — *subite ruptione* M. — 15. *quipe* M. — *cedes* M. — 19. *ballum* M. — 23. *ex*] sic M. Ante Bekkerum edebant *e.* — *legiones* M. Correxit Rhenanus. — 25. *romane utrimque* M.

displicet, tamen prorsus necessarium non videtur; nam ut persaepe v. simplici uti poterat pro composito. — *victores*] Intellige Flavianos, nec vero cum Bahrdtio eam partem Vitellianorum, qui C. 22. septimanos clade adfecerant. Walth. — *Messalla*] teste oculato; praefuerat enim legioni VII. Claudianae. C. 9. (*Messalla* melior scriptura. Marini *Atti* p. 28.) — *precabatur piatos*] «ut essent piati ipsique placati.» V. autem *piatos* multo exquisitius quam *placatos*, quod nuper praetulere Walther aliique. — *publicum id facinus*] «ne sibi potius imputent hoc facinus quam universis civilibus armis, universo exercitui bellum civile auso; cuius se minimam partem esse nec totam culpam ferre debere.» Ern.

26. *Othoniano bello*] 2, 26. — *munire castra*] «si iuberent.» Non est interrogatio, cuius signo usus est Ernestius.

27. *vallum*] Vitellianorum. — *Brixianam portam*] quae spectabat viam Brixiam ducentem. Duebn. — *falces*] murales, ad murum subruendum. Id. Caesar B. G. 3, 14, 5: *falces praeacutae insertae adfixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium.* — *convectant*] e proximis agris. — *testudine*] Evidentem talis testudinis

pondera saxorum Vitelliani provolvunt, disiectam fluitantemque testudinem lanceis contisque scrutantur, donec soluta compage scutorum exsangues aut laceros prosternerent multa cum strage. incesserat cunctatio, ni duces fesso militi et velut inritas exhortationes abnuenti Cremonam monstrassent. (28) Hormine id ingenium, ut Messalla tradit, an potior auctor sit G. Plinius qui Antonium incusat, haud facile discreverim, nisi quod neque Antonius neque Hormus a fama vitaque sua quamvis pessimo flagitio degeneravere. non iam sanguis neque volnera morabantur, quin subruerent vallum quaterentque portas, innixi humeris et super iteratam testudinem scandentes prensarent hostium tela brachiaque. integri cum sauciis, semineces cum exspirantibus volvuntur, varia pereuntium forma et omni imagine mortium. (29) acerrimum tertiae septimaeque legionum certamen; et dux Antonius cum delectis auxiliaribus eodem incubuerat. obstinatos inter se cum sustinere Vitelliani nequirent et superiacta tela testudine laberentur, ipsam postremo ballistam in subeuntes propulere, quae ut ad praesens disiecit obruitque quos inciderat, ita pinnas ac summa valli ruina sua traxit. simul iuncta turris

1. *fluuitantemque* M. — 2. *concitisque* M. — *compale* (superscr. *g*) M. — 3. *exangues* M. — 4. *inr.* M : *irr.* B. — 5. *traditā* M. — 6. *potiora* M. — *G.* M : *Gaius* B. — *plunius* M. — 7. *discreverit* (cum lineola super litt. *i*) M. — 9. *inixi umeris* M. — 10. Habet *prensarent*, non *prehensarent* Harl. Bodl. Ies. et Edd. plerosque ante Waltherum. — 11. *integris* M. — *expir.* M. — 15. *ball.* M : *bal.* B. — 16. *disiecto bruitque* M. (*disiecit obtrivitque* malebat Ernestius.)

imaginem praebet Lucanus 3, 474: *Ut tamen hostiles densa testudine muros Tecta subit virtus, armisque innexa priores Arma ferunt, galeamque extensus protegit umbo.* Cfr. Liv. 44, 9. Dio 49, 30. — *incesserat cunctatio*] quia multa strages, timidior et cunctantior iam miles. Lipsius.— *Cremonam monstrassent*] quam diripere illico possent. Insignis est *βραχυλογία*, quo facile intelligitur, clare a ducibus promissam atque concessam esse militibus oppidi direptionem.

28. *Hormine*] Cfr. C. 12. — *id ingenium*] inventum, excogitatum ingenio, ut 2, 71 : *cetero Neronianas aulas ingenio.* Plinius Pan. 49. *exquisita ingenia caenarum.* Quibus locis, ut huic, in quo versamur, inest nescio quae ironia. Male Oberlinus Bipontinos secutus *ad ingenium.* — *Messalla*] Vipstanus. Cfr. C. 9. — *G. Plinius*] naturae historiarum scriptor, cuius tunc exstabant etiam *A fine Aufidii Bassi XXXI.* Plin. Epp. 3, 5. — *iteratam*] restitutam, postquam *disiecta* erat. C. 27. Non significat, ut credebat Lipsius Poliorcet. 1, 5., alterius super duplicem scutorum seriem ascendisse.» — *omni imagine mortium*] «generum mortis.» Meminerat Virgiliani illius Aen. 2, 369: *ubique pavor et plurima mortis imago.* (Sic Thucyd. 3, 81: *πᾶσα ἰδέα κατέστη θανάτου.* Ibid. 98: *πᾶσα ἰδέα κατέστη τῆς φυγῆς.*)

29. *septimaeque*] Galbianae.— *superiacta*] Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol. *superiecta* contra Med. Sed cfr. 5, 6: *undas superiacta ferunt.* Salust. Hist. 2. apud Nonium p. 503. Merc.: *superiactis fluctibus.* — *obruitque*] Ernestius ex corrupta Med. scriptura coniecit *obtrivitque*, quia *obruit* de ballista non satis commodum ei videbatur, sed de maioribus molibus velut Ann. 4, 62. de amphitheatro. At infra 4, 23. simili occasione milites *sudibus et pilis obruuntur.* 3, 71: *in tectum egressi saxis tegulisque Vitellianos obruebant.* Cur non hic *ballista?* *Obrui* dicimur iis rebus, quae in nos iaciuntur. Walth. — *quos inciderat*] Ernestius suspicabatur *quis. Incidere aliquem* pro *in aliquem* dixit etiam Appuleius Met. 2,18. Ed. Hildebr. I. p. 104.: *fortunam scaevam an saevam verius dixerim miser incidi.* Ib. C. 14. p. 105: *inimici nostri tam diram, immo vero*

ictibus saxorum cessit. qua septimani dum nituntur cuneis, tertiani securibus gladiisque portam perfregit. primum inrupisse G. Volusium tertiae legionis militem inter omnes auctores constat. is in vallum egressus, deturbatis qui restiterant, conspicuus manu ac voce capta castra conclamavit. ceteri trepidis iam Vitellianis seque e vallo praecipitantibus perrupere. completur caede quantum inter castra murosque vacui fuit. (30) ac rursus nova laborum facies, ardua urbis moenia, saxeae turres, ferrati portarum obices, vibrans tela miles, frequens obstrictusque Vitellianis partibus Cremonensis populus, magna pars Italiae stato in eosdem die mercatu congregata; quod defensoribus auxilium ob multitudinem, obpugnantibus incitamentum ob praedam erat. rapi ignes Antonius inferrique amoenissimis extra urbem aedificiis iubet, si damno rerum suarum Cremonenses ad mutandam fidem traherentur. propinqua muris tecta et altitudinem moenium egressa fortissimo quoque militum complet; illi trabibus tegulisque et facibus propugnatores deturbant. (31) iam legiones in testudinem glomerabantur, et alii tela saxaque incutiebant, cum languescere paulatim Vitellianorum animi. ut quis ordine anteibat, cedere fortunae, ne Cremona quoque excisa nulla ultra venia, omnisque ira victoris non in volgus inops sed in tribunos centurionesque, ubi pretium

2. *gladiisque*] *dolabrisque* Heinsius. — *inr.* M: *irr.* B. — *G.* M : *Gaium* B. — 4. *resisterant* M. — 5. *prec.* M. — 7. Habet *ac rursus* M, non *at rursus* Corb. Ern. Oberl. — 11. *obp.* M : *opp.* B. — 17. Habet *ut quis* M, *et ut quisque* Guelf. Bodl. Harl. Puteol., *ut quisque* Agr. Ies. — *anteibant* M. — 19. *inobs* M. — *p̄tium* M.

Ulixeam peregrinationem incidant. — *nituntur cuneis*] Hoc est, *cuneatim irrupere.* Cfr. Ann. 1, 51. Hist. 2, 42. 5, 16. 18. Oberl. — *gladiisque*] Parum probabilis est Heinsii coni. *dolabrisque.* Ryckius contra monet, «castrorum portas intelligi, quae fortasse gladios non spreverint.» «Eiusmodi videlicet», inquit Burnouf, «erant Romanorum gladii, ut, ubi opus esset, iis simul pro securibus uti possent.» Melius, puto, Ritter: «Gladiorum in perfringenda porta nullus usus, sed milites Vitelliani, qui eam intus defenderent, fracta porta gladiis confodiendi erant, ut via in castra oppugnatoribus pateret. Id breviter *securibus gladiisque perfringere* Tacitus hic dixit.» — *egressus*] Eodem modo usus est verbo *egrediendi* infra C. 71 : *in quarum tectum egressi.* Ern. Liv. 40, 22: *quantum in altitudinem egrediebantur*, escendebant. — *conclamavit*] Verbum *conclamare* de uno dictum et ab aliis, nominatim a Virgilio Aen. 9, 375: *Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volscens.* Valer. Flaccus 3, 259: *Di maris, attonito conclamat ab agmine Tiphys.* Ern. In his tribus locis simplicis verbi auget vim compositum *conclamare*, ut sit *alta voce clamare.* — *completur caede*] Dio 65, 15: *ἔπαιον, ἔσφαττον, ὥστε καὶ πέντε μυριάδας σὺν τοῖς ἐν τῇ μάχῃ πεσοῦσιν ἀπολέσθαι.* Ioseph. 4, 11: *ἀπώλοντο - - μυριάδες τρεῖς ἀνδρῶν καὶ διακόσιοι· τῶν δὲ ἀπὸ τῆς Μυσίας Ἀντώνιος τετρακισχιλίους ἀποβάλλει καὶ πεντακοσίους.*

30. *nova laborum facies*] Est Virgilianum illud Aen. 6, 103: *Non ulla laborum, O virgo, nova mi facies inopinave surgit.* — *stato*] certis diebus quotannis habito. — *trabibus*] Heinsius malebat *lateribus*, *lapidibus* Ernestius. «At *trabibus* bene habet. Tectorum ipsorum tegulas et trabes de culmine domuum deiiciebant in hostes. Sic tormentis non erat opus. Oberl.

31. *ut quis*] Bodl. Harl. Guelf. *et ut quisque,* Agr. Ies. *ut quisque*, quemadmodum edidit Ernestius. Sed, ut Med., Tacitus etiam Ann. 2, 24. 73. 83. 4, 23. 36. — *ubi pretium caedis erat*] partim propter praedam, partim, ut viri maxime insignes

caedis erat, reverteretur. gregarius miles futuri socors et ignobilitate tutior perstabat. vagi per vias, in domibus abditi, pacem ne tum quidem orabant cum bellum posuissent. primores castrorum nomen atque imagines Vitellii amoliuntur. catenas Caecinae (nam etiam tum vinctus erat) exsolvunt, orantque ut causae suae deprecator adsistat. aspernantem tumentemque lacrimis fatigant, extremum malorum, tot fortissimi viri proditoris opem invocantes. mox velamenta et infulas pro muris ostentant. cum Antonius inhiberi tela iussisset, signa aquilasque extulere: maestum inermium agmen, deiectis in terram oculis, sequebatur. circumstiterant victores, et primo ingerebant probra, intentabant ictus: mox, ut praeberi ora contumeliis, et posita omni ferocia cuncta victi patiebantur, subit recordatio illos esse qui nuper Bedriaci victoriae temperassent. sed ubi Caecina praetexta lictoribusque insignis, dimota turba, consul incessit, exarsere victores: superbiam saevitiamque, (adeo invisa scelera sunt) etiam perfidiam obiectabant. obstitit Antonius, datisque defensoribus ad Vespasianum dimisit.

(32) Plebs interim Cremonensium inter armatos conflictabatur; nec procul caede aberant, cum precibus ducum mitigatus est miles. et vocatos ad contionem Antonius adloquitur, magnifice victores, victos clementer, de Cremona in neutrum. exercitus praeter insitam praedandi cupidinem vetere odio ad excidium Cremonensium incubuit. iuvisse partes Vitellianas

2. *tututior* M. — 3. *potuissent* M. — 4. *erant* M. — 5. *depcator* M. — *ads.* M: *ass.* B. — 6. *tũ mentemque* M. — 9. Habet *circumstiterant* M, non *circumsteterant* corr. Guelf., corr. Harl. Reg. Corb. — 12. Habet *recordatio* M, non *ratio* Bud. Guelf. — 14. *sunt.* M. — 18. *p̄cibus* M. — 19. *cont.* M: *conc.* B.

e medio tollerentur. — *reverteretur*] Sine causa Muretus, Ursinus, Acidalius malebant vulgarius *verteretur*; illud est a *vulgo retro verteretur*. — *nomen atque imagines*] Nomen eius in signis. Mos enim ille, ut imperatoris sui nomen et vexillis inscriberent et scutis. Quod etiam in libera re publica video factitatum. Dio de Crasso in Parthos movente 40, 18: *Σημεῖον δέ τι τῶν μεγάλων τοῖς ἱστίοις ἐοικότων καὶ φοινικᾶ γράμματα ἐπ' αὐτοῦ πρὸς δήλωσιν τοῦ τε στρατοῦ καὶ τοῦ στρατηγοῦ σφῶν τοῦ αὐτοκράτορος ἐχόντων*. Seneca Phoeniss. 399. etiam Graecis attribuit, sed mentem habens in militia Romana: *aurea clarum nota Nomen ducum vexilla praescriptum ferunt*, facitque litteras aureas, quas Dio puniceas. Huc Suetonii illud pertinet Vesp. 6: *nomen eius vexillis omnibus sine mora inscripserunt*. Item Prudentii de Constantino, in Symm. 1, 488: *Christus purpureum gemmato textus in auro Signabat laberum, clypeorum insignia Christus Scripserat*. Qui bene addit de clipeis sive scutis: nam et illic, ut dixi, inscribebant. Quintilianus pro milite C. 12: *inscriptum in scuto C. Marii nomen*. Dio 42, 15. Marcellum ait nomen Pompeii, cum id scutis suis milites inscriberent, delevisse, uti scilicet fautorem se Caesari ostenderet. Idem 50, 5. notat Romanos milites Cleopatrae nomen scutis inscripsisse, quasi imperatoris. Lips. De nominibus adde Hist. 2, 85. 3, 13. Ern. — *tumentem*] superbia inflatum eorumque preces aspernantem. — *velamenta*] supplicum ritu. Cfr. 1, 66. — *signa aquilasque extulere*] scilicet ad Antonium. Honesta deditio cum signis fiebat, quae his auferuntur. Dübn. — *ut praeberi cet.*] variata constructione inter infinit. histor. et tempus finitum, ut Ann. 12, 51: *post ubi quati uterus et viscera vibrantur*. — *qui nuper*] quod narratum 2, 45. — *dimota turba*] ut submota 3, 31.,

Othonis quoque bello credebantur; mox tertiadecimanos ad exstruendum amphitheatrum relictos, ut sunt procacia urbanae plebis ingenia, petulantibus iurgiis inluserant. auxit invidiam editum illic a Caecina gladiatorum spectaculum, eademque rursus belli sedes, et praebiti in acie Vitellianis cibi, caesae quaedam feminae studio partium ad praelium progressae. tempus quoque mercatus ditem alioqui coloniam maiorum opum specie complebat. ceteri duces in obscuro: Antonium fortuna famaque omnium oculis exposuerat. is balineas abluendo cruori propere petit. excepta vox est, cum teporem incusaret, «statim futurum ut incalescerent.» vernile dictum omnem invidiam in eum vertit, tamquam signum incendendae Cremonae dedisset, quae iam flagrabat. (33) quadraginta armatorum milia inrupere, calonum lixarumque amplior numerus et in libidinem ac saevitiam corruptior. non dignitas, non aetas protegebat, quo minus stupra caedibus, caedes stupris miscerentur. grandaevos senes, exacta aetate feminas, viles ad praedam, in ludibrium trahebant. ubi adulta virgo aut quis forma conspicuus incidisset, vi manibusque rapientium divolsus ipsos postremo direptores in mutuam perniciem agebat. dum pecuniam vel gravia auro templorum dona sibi quisque trahunt, maiore aliorum vi truncabantur. quidam obvia aspernati, verberibus tormentisque dominorum abdita scrutari, defossa eruere. faces in manibus, quas, ubi

1. *extr.* M. — 3. *inl.* M: *ill.* B. — *gladiatorum* (in fine versus) *rum* M. — 5. *cesae* M. — Habet *praelium* M, non *bellum* Bud. — 6. Habet *alioqui* M, non *alioquin* Edd. ante Oberlinum. — *maiorem opum specie* (sic) M. — 8. Habet *cruori* M, non *cruore* Spir. Puteol. — 9. *inalescerent* M, unde *inardescerent* Guelf. Harl. Jes. (Correctum est iam in Spir.) — 12. *inr.* M: *irr.* B. — 13. *seuit.* M. — 14. *cedibus* M. — *grandeuos* M. — 19. *obviā* M.

scilicet a lictoribus, qui praeeuntes consuli dicere solebant: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Ruperti.

32. *in neutrum*] «in neutram partem quidquam pronuntiavit, neque ad salutem neque ad perniciem.» Ern. — *editum illic a Caecina*] 2, 67. et 70. — *excepta vox est*] ab adstantibus, qui ex Romanorum more Antonium in balineas comitati erant. — *vernile dictum*] Plerique dictum hoc tribuunt Antonio, quod, quasi sic minitatus esset Cremonae incendium, nonnulli tunc interpretati sint. At vero verba ipsa nullam omnino iussi aut minarum significationem praebent, quae sane requireret vel «Cura, furcifer, ut statim incalescant,» vel «Curabo ipse, ut statim incalescant»; neque, si Antonio tribuuntur, in iis video quidquam *vernile*, id est, ut volunt interpretes, scurrile. Quocirca facio cum Ferleto, Burnoufio, Duebnero, qui adnotat: «*vernile*] servi balneatoris. Fortuitae voci tanta vis tribuebatur, ut ad summum ducem prolatae et re, quae in potestate eius esse credebatur, speciose confirmatae.» Balneatori igitur Tacitus tribuit solita illa horum servorum verba, quibus impatientiam atque iram lavantium lenire student. Sed quia Cremona iam *flagrabat*, adstantium nonnulli eam vocem sic interpretabantur, quasi verna ambiguum iocum excusationi admiscuisset, conscius incendium ipsi iam notum Antonii iussu factum esse. Ita vero *vernile* non erit *scurrile*, sed «solita formula servorum tali in negligentia melius calfaciendi sese excusantium atque cito plura ligna fornacibus ingerentium.» Ceterum in Excursu transcribam Burnoufii adnotationem.

33. *ipsos postremo direptores*] Talis illa in capta urbe descriptio Quintiliani 8, 3: *Et conata retinere infantem suum mater et, sicuti maius lucrum, pugna inter victores.* Lips. — *truncabantur*] abscisis ma-

praedam egesserant, in vacuas domos et inania templa per lasciviam iaculabantur; utque exercitu vario linguis moribus, cui cives socii externi interessent, diversae cupidines et aliud cuique fas nec quidquam inlicitum. per quatriduum Cremona suffecit. cum omnia sacra profanaque in igne considerent, solum Mefitis templum stetit ante moenia, loco seu numine defensum. (34) hic exitus Cremonae, anno ducentesimo octogesimo sexto a primordio sui. condita erat Ti. Sempronio et Cornelio consulibus. ingruente in Italiam Hannibale, propugnaculum adversus Gallos trans Padum agentes, et si qua alia vis per Alpes rueret. igitur numero colonorum, opportunitate fluminum, ubere agri, adnexu conubiisque gentium adolevit floruitque, bellis externis intacta, civilibus infelix. Antonius pudore flagitii, crebescente invidia, edixit ne quis Cremonensem captivom detineret. inritamque praedam militibus effecerat consensus Italiae, emptionem talium mancipiorum aspernantis. occidi coepere. quod ubi enotuit, a propinquis adfinibusque occulte redemptabantur. mox rediit Cremonam reliquus populus. reposita fora templaque munificentia muni-

1. *uacuos* superscr. *a* M. — *per lasciuia* M. — 3. *quidquam* M: *quicquam* B. — *inl.* M: *ill.* B. — 4. *quadriduum cremonā* M. — 5. *Mefitis* M, ut est in Inscr. m. Lat. N. 1795: *Mephitis* B. — 6. *cremonā* M. Correctum in Reg. Corb., Agr. a sec. m., Spir. — *ducentesimo octogesimo sexto* M: *CCLXXXVI.* B. — 7. *suo* superscr. *i* M. — *Ti.*] *T.* M, *Tiberio* B. — *cons.* cum lin. M. — 8. *annibale* M. — 9. Habet *rueret* M, non *irrueret* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. — 10. *oport.* M. — *conubiisque* M. — 12. *invidiae dixit* M. — 13. *inr.* M: *irr.* B. — 14. *aspernantes* M. — *caep.* M. — 15. *adf.* M: *aff.* B. — Habet *redemptabantur* M, non *redimebantur* mg. Guelf. Bod. Reg. Spir. — 16. *magnificentia* M. Correctum in Reg. Spir.

nibus, ut omitterent occupata. Nihil opus Heinsii *obtruncabantur* neque Ernestii *trucidabantur*. — *vacuas domos et inania templa*] illas cogita divitiis, haec ornamentis ac donariis spoliata. Eadem homonyma iungit 5, 9: *vacuam sedem et inania arcana*. — *exercitu vario*] ablat. absol.: «utque evenit, ubi exercitus est varius.» Ante Ern. cum Harl. Bodl. Ies. Guelf. Put. edebant *exercitui vario*. — *suffecit*] militum avaritiae ac libidini ab iis exercitae per quatriduum illud, quo urbs conflagravit. — *in igne*] Heinsius probante Ernestio *in ignem*, ut Virg. Aen. 2, 624: *omne mihi visum considere in ignes Ilium*, et Statius Theb. 3, 184: *in cinerem consedit*. — *Mefitis*] dea avertens molestiam odoris gravissimi, putoris, qui ex corruptione aëris nascitur. Cfr. Servius ad Aen. 7, 84. Templum haud dubie situm Padum versus, flumen saepe exundans. Dübn. Inscr. m. Lat. N. 1795: *MEFITI ‖ L. CAESIVS ‖ ASIATICVS ‖ VI.VIR FLAVIALIS ‖ ARAM ET MENSAM ‖ DEDIT. L. D. D. D.* Cremonae. (Ceterum de tota hac clade cfr. Iosephus B. I. 4, 11, 3: *Οἱ δὲ* (Vitelliani) *παραταξάμενοι πρὸς ὀλίγον μὲν ἀντέσχον, αὖθις δὲ τραπέντες ἔφευγον εἰς τὴν Κρέμωνα. Καὶ τοὺς ἱππεῖς ἀναλαβὼν Πρῖμος ὑποτέμνεται τὰς εἰσόδους αὐτῶν, καὶ τὸ μὲν πολὺ πλῆθος κυκλωσάμενος πρὸ τῆς πόλεως διαφθείρει· τῷ δὲ λοιπῷ συνεισπεσών, διαρπάσαι τὸ ἄστυ τοῖς στρατιώταις ἐφῆκεν. Ἔνθα δὴ πολλοὶ μὲν τῶν ξένων ἔμποροι, πολλοὶ δὲ τῶν ἐπιχωρίων ἀπώλοντο, πᾶσα δὲ Οὐιτελλίου στρατιά, μυριάδες τρεῖς ἀνδρῶν καὶ διακόσιοι· τῶν δὲ τῆς Μυσίας Ἀντώνιος τετρακισχιλίους ἀποβάλλει καὶ πεντακοσίους.*

34. *Ti. Sempronio et Cornelio*] Scipione a. u. c. 536. Varr. Cfr. Liv. 21, 25. — *rueret*] V. hoc significat irruptionis barbarorum violentiam, atque intolerabile foret Lipsii *ingrueret* post vv. *ingruente - - Hannibale*. — *opportunitate fluminum*] Padi, Adduae, Ollii aliorumque plurium, sed minorum. Rup. — *ubere agri*] Est Virgi-

cipum; et Vespasianus hortabatur. (35) ceterum adsidere sepultae urbis ruinis noxia tabo humus haud diu permisit. ad tertium lapidem progressi vagos paventesque Vitellianos, sua quemque apud signa, componunt. et victae legiones ne manente adhuc civili bello ambiguae agerent, per Illyricum dispersae. in Britanniam inde et Hispanias nuntios famamque, in Galliam Iulium Calenum tribunum, in Germaniam Alpinium Montanum praefectum cohortis, quod hic Trevir, Calenus Aeduus, uterque Vitelliani fuerant, ostentui misere. simul transitus Alpium praesidiis occupati, suspecta Germania, tamquam in auxilium Vitellii accingeretur.

(36) At Vitellius profecto Caecina, cum Fabium Valentem paucis post diebus ad bellum inpulisset, curis luxum obtendebat. non parare arma, non adloquio exercitioque militem firmare, non in ore volgi agere; sed umbraculis hortorum abditus, ut ignava animalia, quibus si cibum suggeras, iacent torpentque, praeterita instantia futura pari oblivione dimiserat. atque illum in nemore Aricino desidem et marcentem proditio Lucilii Bassi ac defectio classis Ravennatis perculit. nec multo post de Caecina adfertur mixtus gaudio dolor, et descivisse et ab exercitu vinctum. plus apud socordem animum laetitia quam cura valuit. multa cum exsultatione in urbem revectus, frequenti contione, pietatem militum

1. *ads.* M : *ass.* B. M corrupte: *adsideres epuliae* (sic). — 3. *quenque* M. — 4. *ambiguae* M : *ambigue* B. — *illiricum* M. — 5. *brittaniam* M. — 6. *alpinium* M. — 8. *pres.* M. — 11. *inp.* M : *imp.* B. — 12. *firmaret* M. — 13. *suggerant* pr. M, *nt* corr. in *s*. — 16. *pertulit* priori *t* superscr. *c* M. — 17. *adf.* M : *aff.* B. — 19. *exult.* M. — *cont.* M : *conc.* B.

lianum Aen. 3, 164: *Terra antiqua, potens armis atque ubere glebae*, fertilitate. — *adnexu*] coniunctione quacunque, quales commercia, connubia, concilia communia (Cfr. Liv. 8, 14.) cui subiicitur species coniunctionis. Ern. Est igitur ἓν διὰ δυοῖν. Walther memorat 1, 4: *magnis domibus annexa*. Ann. 5, 1: *sanguini Augusti per coniunctionem Agrippinae et Germanici annexa*. — *gentium*] civitatum Galliae Transpadanae et Cispadanae vicinarum. — *civilibus infelix*] Bruti et Cassii partibus addicta, et propterea agro multata. Notus Virgilii versus Ecl. 9, 28: *Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae!* — *municipum*] qui, agros possidentes, non omnia tum perdiderant. Dübn.

35. *sepultae urbis*] Similiter Sulpicius ad Ciceronem (ad Fam. 4, 8.) de Graeciae oppidis quodam tempore florentissimis, tunc prostratis et dirutis scribit: *cum uno loco tot oppidorum cadavera proiecta iaceant*. Dübn. — *Alpinium*] cuius adventus et defectio infra narrabitur 4, 31. Cfr. 5, 19. Utrobique *Alpinius M.* — *ambiguae*] ut Agr. 5: *anxius et intentus agere*. — *nuntios famamque*] ἓν διὰ δυοῖν, «nuntios, qui cladem illam pervulgarent.» — *ostentui*] ut in se ipsis ostenderent partium suarum statum ac miserabile cladis testimonium praeberent. — *ostentui misere*] ut manifestum gloriosumque victoriae indicium esset. Rup.

36. *at Vitellius*] Revertitur ad 2, 101. — *ad bellum inpulisset*] «eum in bellum confestim proficisci iussisset.» Vana erat Ernestii suspicio *expulisset*. — *obtendebat*] ad abdendas curas et ab se removendas luxui indulgebat. Dübn. — *in ore*] in conspectu; modus est Salustianus Fr. inc. p. 249. Ed. Gerl. mai.: *in ore agens gentibus, populo, civitati*, et Ciceronis ipsius Verr. 1, 46: *in ore vulgi*. Tacitus rursus C. 77: *Iulianus - - in ore vulgi iugulatur*. — *in nemore Aricino*] Aricia, oppidum Latii, hodie *la Riccia*, XVI. M. P. a Roma distans, notum propter Dianam *Nemorensem*, ut appellabatur ob celebre atque amoenissimum illud *nemus*, in

laudibus cumulat. Publium Sabinum praetorii praefectum ob amicitiam Caecinae vinciri iubet, substituto in locum eius Alfenio Varo. (37) mox senatum composita in magnificentiam oratione adlocutus, exquisitis patrum adulationibus attollitur. initium atrocis in Caecinam sententiae a L. Vitellio factum; dein ceteri composita indignatione, quod consul rem publicam, dux imperatorem, tantis opibus tot honoribus cumulatus amicum prodidisset, velut pro Vitellio conquerentes, suum dolorem proferebant. nulla in oratione cuiusquam erga Flavianos duces obtrectatio: errorem inprudentiamque exercituum culpantes, Vespasiani nomen suspensi et vitabundi circumibant. nec defuit qui unum consulatus diem (is enim in locum Caecinae supererat) magno cum inrisu tribuentis accipientisque eblandiretur. pridie Kalendas Novembres Rosius Regulus iniit eiuravitque. adnotabant periti nunquam antea non abrogato magistratu neque lege lata alium subfectum. nam consul uno die et ante fuerat Caninius Rebilus G. Caesare dictatore, cum belli civilis praemia festinarentur.

(38) Nota per eos dies Iunii Blaesi mors et famosa fuit; de qua sic accepimus. gravi corporis morbo aeger Vitellius Servilianis hortis turrim vicino sitam conlucere per noctem crebris luminibus animadvertit. sciscitanti causam apud Caecinam Tuscum epulari multos, praecipuum honore

1. *plubilium* M. — 2. *Alfenio* Orellius: *Alfeno* M B. Cfr. 2, 29. — 4. *L.* M: *Lucio* B. — 5. *cetera*, *a* mutato in *i* M. — *cons.* cum lin. M. — *rem p.* M. — 9. *inpr.* M: *impr.* B. — 11. *inr.* M: *irr.* B. — Habet *tribuentis*, non, uti narrant, *tradentis*, M. — 12. *blandiretur* M. Corr. Rhenanus. — *pr.* cum lin. M. — *Kl.* cum lin. M: *calendas* B. — *Novemb.* cum lin. M: *Novembris* B. — 14. *subf.* M: *suff.* B. — *rebitus* M. Corr. Rhenanus. — *G.* M: *Gaio* B. — 15. *caesarē* M. — 18. *clucere* cum lin. M: *collucere* B. — 19. *cecinam* M.

quo colebatur cum Virbio. Virg. Aen. 7, 716. Ovid. Met. 15, 497. — *P. Sabinum*] Cfr. 2, 92.

37. *composita indignatione*] Nota idem verbum sic proxime repetitum post vv. *composita - oratione*. Sed nemo frequentius talibus repetitionibus, ut ita dicam, abuti videtur quam Livius. — *suum dolorem*] hoc est, quem ex Caecinae iniuriis privatim publiceque ceperant. Eum cum alias pressissent, tunc sub illa specie edebant. Igitur graviter invecti in Caecinam, non Vitellii sed suis iniuriis incensi. Ern. — *is enim in locum Caecinae*] «is enim unus dies supererat (post severum illud in Caecinam senatus decretum) volenti succedere in locum Caecinae sive si quis sufficiendus Caecinae foret. Ern. — *Caninius Rebilus*] a. u. c. 708. Cic. ad Fam. 7, 30, 1: *In campo certe non fuisti, cum H. II. comitiis quaestoriis institutis sella Q.* (Fabii) *Maximi, quem illi consulem esse dicebant, posita esset, quo mortuo nuntiato sella sublata est. Ille autem* (Caesar), *qui comitiis tributis esset auspicatus, centuriata habuit: consulem H. VII. renuntiavit, qui usque ad Kalendas Ian. esset, quae erant futurae mane postridie. Ita Caninio consule scito neminem prandisse. Nihil tamen eo consule mali factum est; fuit enim mirifica vigilantia, qui suo toto consulatu somnum non viderit* (propter coenam aditialem usque in ipsas Kal. Ian. productam). Plutarch. Caes. 58. Suet. Iul. 76. Ner. 15. Dio 43, 46. Macrob. Sat. 2, 3.

38 *Iunii Blaesi*] iunioris, qui primum comparet Ann. 1, 19. 3, 74 Tum cfr. Hist. 1, 59. 2, 59. — *Servilianis*] in quibus Nero quoque morari solitus; Ann. 11, 1. 15, 55. Suet. 47. Duebn. Caesarum tunc erant, et siti fuisse videntur prope Tiberis ripam in via, quae Ostiam versus ducebat. Vide Suet. l. l. — *turrim*] aedificium liberioris praesertim prospectus causa in maiorem quam solitae domus altitudinem exstructum, ut turris *Maecenatiana*. Suet. Ner. 38. —

Iunium Blaesum nuntiatur. cetera in maius, de apparatu et solutis in lasciviam animis. nec defuere qui ipsum Tuscum et alios, sed criminosius Blaesum incusarent, quod aegro principe laetos dies ageret. ubi asperatum Vitellium et posse Blaesum perverti satis patuit iis qui principum offensas acriter speculantur, datae L. Vitellio delationis partes. ille infensus Blaeso aemulatione prava, quod eum omni dedecore maculosum egregia fama anteibat, cubiculum imperatoris reserat, filium eius sinu complexus et genibus accidens. causam confusionis quaerenti, non se proprio metu nec sui anxium, sed pro fratre, pro liberis fratris preces lacrimasque attulisse. frustra Vespasianum timeri, quem tot Germanicae legiones, tot provinciae virtute ac fide, tantum denique terrarum ac maris inmensis spatiis arceat. in urbe ac sinu cavendum hostem, Iunios Antoniosque avos iactantem, qui se stirpe imperatoria, comem ac magnificum militibus ostentet. versas illuc omnium mentes, dum Vitellius amicorum inimicorumque neglegens fovet aemulum principis labores e convivio prospectantem. reddendam pro intempestiva laetitia maestam et funebrem noctem, qua sciat et sentiat vivere Vitellium et imperare, et si quid fato accidat, filium habere. (39) trepidanti inter scelus metumque, ne dilata Blaesi mors maturam perniciem, palam iussa atrocem invidiam ferret, placuit veneno grassari. addidit facinori fidem nobili gaudio, Blaesum visendo. quin et audita est

2. *criminosiũ* M. — 5. *L.* M : *Lucio* B. — 6. *emul.* M. — 9. *p̄ces* M. — 11. *inm.* M : *imm.* B. — 14. *neglegens* M : *negligens* B. — 15. *reddenda* M. — 17. *imperaret* M. — *quit* M. — 19. *crassari* M. — 20. *blesum* M.

Caecinam] memoratum Ann. 13, 20. — *in maius*] exaggerata atque in deterius aucta nuntiantur. — *maculosum*] Cfr. 2, 30. — *reserat*] «non sine quadam violentia, ostiario non prius interrogato, aperit et intrat.» — *Iunios Antoniosque*] quorum Iunius Brutus Caesarem occidit, M. Antonius contra Augustum pugnavit. Duebn. Alii quidem credunt v. *Iunios* potius ad *Iunios Silanos* pertinere. Ann. 13, 1 : *Silanus divi Augusti abnepos erat.* 15, 35 : *Torquatus Silanus super Iuniae familiae claritudinem divum Augustum atavum ferebat.* At vero convenientius videtur ab accusatore duos praecipuos Augusti adversarios memorari. — *stirpe imperatoria*] Pater eius *imperator* salutatus a militibus. Ann. 3, 74. D. — *amicorum inimicorumque neglegens*] amicos et inimicos prae stupore haud discernens. Deinceps *dum - - fovet* posito indicativo in oratione etiam obliqua ut C. 70; *togatum se et unum e senatoribus, dum inter Vespasianum ac Vitellium - - iudicatur.* Male Oberlinus Ernestio obsecutus *foveat.* — *labores*] per euphemismum pro morbo, ut *si quid fato accidat* pro «si forte gravi suo morbo succumbat.» Frequentius quidem omittitur v. *fato*, sed hic evidentiae causa additur, ut statim appereat mortem naturalem, non ab hostili manu significari. Et sic Ann. 14, 47. Cicero Phil. 1, 4: *si quid mihi humanitus accidisset.*

39. *perniciem*] Ipse igitur fratri crediderat insidias sibi strui a Blaeso. — *veneno*] «Ego huc referam, in silentio interpretum, Suetonii haec de Vitellio C. 14: *nobiles viros, condiscipulos suos, tantum non ad societatem imperii omnibus blanditiis allicefactos, vario genere fraudis occidit; etiam unum veneno, manu sua porrecto in aquae frigidae potione, quam is adfectus febre poposcerat.* Priora Dolabellam notant; haec de veneno, Iunium Blaesum.» Lips. Quamquam Suetonii narratio non usquequaque cum h. l. congruit. — *nobili*] quasi dicas *noscibili*, omnibus conspicuo; *notabili*,

saevissima Vitellii vox, qua se (ipsa enim verba referam) pavisse oculos spectata inimici morte iactavit. Blaeso, super claritatem natalium et elegantiam morum, fidei obstinatio fuit. integris quoque rebus a Caecina et primoribus partium iam Vitellium aspernantibus ambitus abnuere perseveravit. sanctus, inturbidus, nullius repentini honoris, adeo non principatus appetens, parum effugerat ne dignus crederetur.

40. Fabius interim Valens multo ac molli concubinarum spadonumque agmine segnius quam ad bellum incedens, proditam a Lucilio Basso Ravennatem classem pernicibus nuntiis accepit. et si coeptum iter properasset, nutantem Caecinam praevenire aut ante discrimen pugnae adsequi legiones potuisset. nec deerant qui monerent ut cum fidissimis per occultos tramites, vitata Ravenna, Hostiliam Cremonamve pergeret. aliis placebat accitis ex urbe praetoriis cohortibus valida manu perrumpere. ipse, inutili cunctatione, agendi tempora consultando consumpsit: mox utrumque consilium aspernatus, quod inter ancipitia deterrimum est, dum media sequitur, nec ausus est satis nec providit. (41) missis ad Vitellium litteris auxilium postulat. venere tres cohortes cum ala Britannica, neque ad fallendum aptus numerus neque ad penetrandum. sed Valens ne in tanto quidem discrimine infamia caruit, quo minus rapere inlicitas voluptates adulteriisque ac stupris polluere hospitum domus crederetur. aderant vis

1. *seuis.* M. — 2. *bleso* M. — 3. In mg. M ab eadem manu [illegible] *fidei obstinata.* — 4. *uitelliũs* M. — 9. *coeptum* M — 10 [illegible] M. [illegible] — 17. *britannica* M. — 18. *paenetr.* M. — 19. *inl.* M: [illegible] B.

Lipsii coni. male receperunt Bipontini. Cfr. Liv. 39, 9: *nobile scortum.* — *se pavisse.* De alio quodam a Vitellio interfecto hoc refert Suet. Vit. 14. — *integris quoque rebus*, «cum Vitellii fortuna adhuc esset integra neque aemulus quisquam» Rup. — *ambitus*, «invitatus, rogatus, ut imperium susciperet» Rup. — *adeo non*, nedum, ut Ann. 3, 31. 6, 15: *adeo publicum consilium numquam adiit.* Cfr. Hand Turs. I. p. 151. — *parum effugerat*, Graece [illegible] φυγεῖν. Quamquam fide sanctissima et modestissimus, his virtutibus aegre impediebat, quin palam [illegible] crederetur, id quod tunc perniciem afferebat. Dübner.

40. *a Lucilio Basso*, Cfr. C. 12. 36. 2. 100. 101.

41. [illegible] *libido* [illegible]

[illegible]

et pecunia et ruentis fortunae novissima libido. adventu demum peditum equitumque pravitas consilii patuit, quia nec vadere per hostes tam parva manu poterat, etiam si fidissima foret, nec integram fidem attulerant. pudor tamen et praesentis ducis reverentia morabatur, haud diuturna vincla apud avidos periculorum et dedecoris securos. eo metu et paucis, quos adversa non mutaverant, comitantibus cohortes Ariminum praemittit, alam tueri terga iubet: ipse flexit in Umbriam atque inde Etruriam, ubi cognito pugnae Cremonensis eventu non ignavum et, si provenisset, atrox consilium iniit, ut arreptis navibus in quamcunque partem Narbonensis provinciae egressus Gallias et exercitus et Germaniae gentes novumque bellum cieret. (42) digresso Valente trepidos qui Ariminum tenebant, Cornelius Fuscus, admoto exercitu et missis per proxima litorum Liburnicis, terra marique circumvenit. occupantur plana Umbriae et qua Picenus ager Hadria alluitur. omnisque Italia inter Vespasianum ac Vitellium Apennini iugis dividebatur. Fabius Valens e sinu Pisano segnitia maris aut adversante vento portum Herculis Monoeci depellitur. haud procul inde agebat Marius Maturus Alpium maritimarum procurator, fidus Vitellio, cuius sacramentum cunctis circa hostilibus nondum exuerat. is

4. *reuerentiā* M. — 5. *eo metu - - Umbriam* M: *eo metu cohortes Ariminum praemittit, alam tueri terga iubet; ipse paucis, quos adversa non mutaverant, comitantibus flexit in Umbriam* deleto (cum Acidalio *et* ante v. *paucis* verbisque, ut illi placebat, transpositis B. — 8. *eventū* M. — 9. *arr.* M: *adr.* B. — *quamcūque* M. — *nerbonensis* M. — 12. *proximas* M. — *litorum* M: *littorum* B. — 13. *occupatur* M. — 14. *Hadria alluitur* M: *Adria adluitur* B. — 15. *appenninis* M. Mutavit Puteolanus.

deret, superessent, plurimi autem per adversam fortunam fidem mutassent, ut ita quidquam cum fiducia incipere nequiret, *cohortes Ariminum praemittit* cet. Quae cum apte cohaereant, non video, quid Acidalii transpositione opus sit.» Walth. «Verborum illorum sensus ex C. 40. patet: Cum Valens paullo ante modo hunc, modo illum ex comitibus audiret, certum consilium neque cepit neque exsecutus est; iam vero, amicis dilapsis cum non essent, qui diversa suaderent, rupta dubitatione *media secutus nec ausus est satis nec providit*, C. 40. extr. Ritter. V. *adversa* autem intellige maxime defectionem classis Ravennatis, quae Romae iam tunc nota C. 36., nondum vero clades Cremonensis. — *cohortes*] illas tres a Vitellio missas *Ariminum praemittit*, ut per hoc praesidium impediret, quo minus Ariminum a Flavianis occuparetur, et ipse *flexit in Umbriam*, homo omnis consilii expers et adulteriis stuprisque infamis. Ryck. — *si provenisset*] si prospere successisset, ut A. 1, 19: *ubi prima provenissent.* — *et exercitus*] quidquid copiarum etiamtunc erat in Galliis et utraque Germania, tractis in Vitellii partes etiam Germanicis aliquot gentibus.

42. *Cornelius Fuscus*] de quo C. 4. 12. et 2, 86. — *Picenus*] regio inter Umbriam et mare Adriaticum, tractus circa Anconam, Firmium (*Fermo*), Asculum Picenum diversum ab Apulo. (*Ascoli*). — *segnitia maris*] Ob tranquillitatem maris, ventis vela non implentibus, non eo, quo volebat, pervenit, sed tantum in portum Herculis. Verbum *depellitur* ad ultima modo refertur: ad priora generale verbum intelligendum est. Doebn. Velut *impeditur*, quo minus in Galliam Narbonensem perveniat, uti decreverat. Bud. aliorumque *saevitia* male praetulit Oberlinus; ea enim est in vento adversante, qui particula *aut* opponitur *segnitiae*, malaciae, quae Valentem in illo portu retinebat; et propter hanc ipsam particulam pro ἓν διὰ δυοῖν minime explicari posset *saevitia maris* et *ventus aduersus*. — *Monoeci*] portus Liguriae cum templo herois, hodie *Mónaco*. — *Marius Maturus*] Cfr. 2, 12.

Valentem comiter exceptum, ne Galliam Narbonensem temere ingrederetur, monendo terruit; simul ceterorum fides metu infracta. namque circumiectas civitates procurator Valerius Paulinus, strenuus militiae et Vespasiano ante fortunam amicus, in verba eius adegerat; (43) concitisque omnibus qui exauctorati a Vitellio bellum sponte sumebant. Foroiuliensem coloniam, claustra maris, praesidio tuebatur, eo gravior auctor quod Paulino patria Forum Iuli et honos apud praetorianos, quorum quondam tribunus fuerat. ipsique pagani favore municipali et futurae potentiae spe iuvare partes adnitebantur. quae ubi paratu firma et aucta rumore apud varios Vitellianorum animos increbruere, Fabius Valens cum quattuor speculatoribus et tribus amicis, totidem centurionibus, ad naves regreditur; Maturo ceterisque remanere et in verba Vespasiani adigi volentibus fuit. ceterum ut mare tutius Valenti quam litora aut urbes, ita futuri ambiguus, et magis quid vitaret quam cui fideret certus, adversa tempestate Stoechadas Massiliensium insulas adfertur. ibi eum missae a Paulino Liburnicae oppressere.

(44) Capto Valente cuncta ad victoris opes conversa, initio per Hispaniam a prima Adiutrice legione orto, quae memoria Othonis infensa Vitellio decimam quoque ac sextam traxit. nec Galliae cunctabantur. et Britanniam † inditus erga Vespasianum favor, quod illic secundae legioni a Claudio praepositus et bello clarus egerat, non sine motu adiunxit ceterarum, in quibus plerique centuriones ac milites a Vitellio provecti exper-

2. *inracta* M. — *nanque* M. — 3. *ualerios* M. — 5. *exauctor rati* M. — 6. *claustrā* M. — Voc. *maris* a recentissima manu superscr. iam in M. — 7. *Iuli* M: *Iulii* B. — 9. *ubi*] *ui* M. — 10. *increbruere* M: *increbuere* B. — 11. Habet *totidem* M, non *totidemque* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Agr. Puteol., quod praetulit Walther. — 12. *maturae* M. Correctum in Agr. et a Lipsio, ante quem edebant *mature*. — 13. *litora* M: *littora* B. — 15. *adf.* M: *aff.* B. — 17. *hispania ad prima*. — 19. *britt.* M. — 20. *inditus*, non, uti narrant, *indictus* M; *inclitus* cum Guelf. et Puteol. B. Corrigo *insitus*. Or. — *fabor* M. — *legionis* M — 21. *prepositus* M.

— *procurator Valerius*] Galliae Narbonensis procuratorem fuisse suspicatur Savilius, in qua Forum Iulii. Ern.

43. *omnibus*] praetorianis. Vide 2, 67. — *Foroiuliensem*] Dicta etiam colonia Pacensis et classica. Plin. 3, 4, 5. Ibi navale Augusti. Strabo 4. p. 184. Oberl. Hodie *Fréjus*. — *favore municipali*] faventes municipi suo Valerio, qui postea potentiam adeptus apud Vespasianum ipsis commoda procurare posset, uti sperabant. — *volentibus fuit*] Cfr. Ann. 1, 59: *ut quibusque invitis aut cupientibus erat*. Sal. Iug. 84: *neque plebi militia volenti putabatur*. Ib. 100: *ut militibus - - labos volentibus esset*. Graeca est constructio. Thuc. 2, 3: τῷ γὰρ πλήθει - - οὐ βουλομένῳ ἦν. —

Stoechadas] Strabo 4. p. 184: τρεῖς μὲν ἀξιόλογοι, δύο δὲ μικραί· γεωργοῦσι δ' αὐτὰς Μασσαλιῶται. Hodie *les îles d'Hières*, quia oppidum in continente situm Aereae, quod nunc *Hières* appellatur. Antiquum nomen habuerunt ab ordine, στοίχῳ, quo se excipiunt, *Prote*, *Mese*, *Hypaea* (Πρώτη, Μέση, Ὕπαια) hodie *Porquerolles*, *Porto-Cros* et *Titan* sive *Levant*. Cfr. Harduin. ad Plin. 3, 5, 11. Mannert Geogr. II. p. 99. — *adfertur*] Vulgaris vv. maluere Brotierius *fertur*, Ernestius *defertur*.

44. *per Hispaniam*] 2, 67: *prima classicorum legio in Hispaniam missa*. — *inditus*] V. h. l. manifesto ἄκυρον atque corruptum, etsi defendit Walther: expe-

tum iam principem anxii mutabant. (45) ea discordia et crebris belli civilis rumoribus Britanni sustulere animos, auctore Venutio, qui super insitam ferociam et Romani nominis odium propriis in Cartismanduam reginam stimulis accendebatur. Cartismandua Brigantibus imperitabat, pollens nobilitate; et auxerat potentiam, postquam capto per dolum rege Caractaco instruxisse triumphum Claudii Caesaris videbatur. inde opes et rerum secundarum luxus. spreto Venutio (is fuit maritus) armigerum eius Vellocatum in matrimonium regnumque accepit. concussa statim flagitio domus. pro marito studia civitatis, pro adultero libido reginae et saevitia. igitur Venutius accitis auxiliis, simul ipsorum Brigantum defectione, in extremum discrimen Cartismanduam adduxit. tum petita a Romanis praesidia. et cohortes alaeque nostrae, variis praeliis, exemere tamen periculo reginam. regnum Venutio, bellum nobis relictum.

(46) Turbata per eosdem dies Germania et socordia ducum *et* seditione legionum. externa vi, perfidia sociali prope adflicta Romana res. id bellum cum causis et eventibus (etenim longius provectum est) mox memorabimus. mota et Dacorum gens nunquam fida, tunc sine metu abducto e Moesia exercitu. sed prima rerum quieti speculabantur: ubi flagrare Italiam bello, cuncta in vicem hostilia accepere, expugnatis cohortium alarumque hibernis utraque Danubii ripa potiebantur. iamque castra legionum exscindere parabant, ni Mucianus sextam legionem opposuisset, Cremonensis victoriae gnarus, ac ne externa moles utrimque ingrueret, si Dacus Germanusque diversi inrupissent. adfuit, ut saepe

2. *britt.* M. — *uenusio* M. At Ann. 12, 40. appellatur *Venutius.* — 3. *Cartismanduam* M: *Cartimanduam* B. (Ceterum M sic: *propriis incartismanduam*) — 4. *Cartimandua* MB. — 6. *carataco* M. — 7. *uenusio* M. — 10. *uenusius* M. — 11. *Cartimanduam* M B. — 13. *uenusio* M. — 14. *torbata*, litt. *o* superscr. *v* M. — *et* ante v. *seditione* deest M. — 15. *adfl.* M: *affl.* B. — *romanas* M. — 19. *hostiliā* M. — 20. *danuuii* M. — 21. *excind.* M. — 22. *utrimque* M: *utrinque* B. — 23. *inr.* M: *irr.* B. — *adf.* M: *aff.* B. — *saepelias* M.

etat hoc», inquit, «ad sequens membrum; *quod illic - - egerat*, ut intelligas eo favorem inditum esse.» Neque vero melior vulgata *inclitus*, quod sic pro *eximio*, *ingenti* haud usurpatur. Coni. meam *insitus* explico: «pridem in Britannorum animis erga illum *ortus* et iam quasi innatus.» — *non sine motu*] Recte explicat Louandre: *non sans quelque résistance de la part des deux autres légions.*

45. *Brigantibus*] Ann. 12, 32. — *Venutio*] Ann. 12, 40. — *Cartismanduam*] Ann. 12, 33. — *instruxisse*] ornasse. Claudium facta expeditione Britannica triumphasse Romae testatur Suetonius Cl. 17. Sed is triumphus ductus est C. Crispo et T. Statilio coss. a. u. 797. Cfr. Dio 60, 23. Caractacus autem aliquot annis post illum triumphum captus est (a. u. 803.) Cfr. Ann. 12, 36. Quaeritur ergo, Tacitum memoria fefellerit, an triumphum hoc loco dicat latiore significatione et decoris causa. V. Lips. ad Ann. l. l. At si quid recte video, Cartismandua eo sensu videbatur triumphum Claudii instruxisse, ut gloriam et decus triumphi pridem acti tradito Caractaco augeret alteramque partem triumpho adderet. Nam appendicula quaedam triumphi Claudiani fuit pompa illa, in qua Caractacus postea ductus est. WALTH.

46. *memorabimus*] 4, 12. seqq. — *sextam legionem*] Ferratam, probe distinguendam a sexta Victrice, quae tunc in Hispania erat. C. 44. De Ferrata cfr. 2, 83. —

alias, fortuna populi Romani, quae Mucianum viresque Orientis illuc tulit; et quod Cremonae interim transegimus. Fonteius Agrippa ex Asia (pro consule eam provinciam annuo imperio tenuerat) Moesiae praepositus est, additis copiis e Vitelliano exercitu, quem spargi per provincias et externo bello inligari pars consilii pacisque erat. (47) nec ceterae nationes silebant. subita per Pontum arma barbarum mancipium, regiae quondam classis praefectus, moverat. is fuit Anicetus Polemonis libertus, praepotens olim, et postquam regnum in formam provinciae verterat, mutationis inpatiens. igitur Vitellii nomine adscitis gentibus quae Pontum adcolunt, corrupto in spem rapinarum egentissimo quoque, haud temnendae manus ductor, Trapezuntem vetusta fama civitatem, a Graecis in extremo Ponticae orae conditam, subitus inrupit. caesa ibi cohors, regium auxilium olim; mox donati civitate Romana signa armaque in nostrum modum, desidiam licentiamque Graecorum retinebant. classi quoque faces intulit, vacuo mari eludens, quia lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. quin et barbari contemptim vagabantur, fabricatis repente navibus. camaras vocant, artis lateribus, latam alvom sine vinculo aeris aut ferri connexas; et tumido mari, prout

1. *mucianunum* M. — 3. *prep.* M. — 4. *copis* M. — 5. *inl.* M: *ill.* B. — 7. *quodam* M. — *libertus prepotens* (sic) *libertus* M. — 9. *inp.* M: *imp.* B. — 10. *adc.* M: *acc.* B. — Habet *temnendae* M, non *tenendae* Reg. Ies. Puteol. — 11. *vetusta* (in fine versus) *muma* M. Correxit Lipsius. — *grecis* M. — 12. *inr.* M: *irr.* B. — 14. *grec.* M. — *classis* M. Correxit Rhenanus. — 15. *lectissima* M. — 16. *mucianūs bis.* M. — *contempti* M. Correctum in Guelf. Harl. Bodl. Ies. et a Puteolano. (*contemptius* Bud. Cfr. C. 58.) — 17. *febricatis* M. — *latā* M. — 18. *conexā* M, unde Walther *connexam*. (Vulgata, etiam Oberlini, erat: *lata alvo, sine vinculo aeris aut ferri connexa*. Hic quoque, ut saepissime, constructionem variare Tacitus studuit.)

transegimus] rem confecimus, ut 2, 38. 3, 5, ubi tamen substantiva adduntur. Atque etsi bellum ipsum Cremonensi pugna haud omnino erat confectum, ea tamen de exitu dubitare non iam sinebat. — *Fonteius Agrippa*] post a Sarmatis caesus. Ioseph. B. I. 7, 4, 3. — *spargi*] C. 35: *victae legiones - - per Illyricum dispersae*.

47. *Polemonis*] ultimi regis Ponti, qui sub Nerone a. p. Chr. 63. regnum suum cesserat Romanis. Cfr. Suet. Ner. 18. Visconti *Iconogr. gr.* II. p. 141. et III. p. 304. — *temnendae*] Hoc v. simplex poëtis haud infrequens hoc uno nunc loco apud Tacitum reperitur. — *Trapezuntem*] hodie *Trebisonda*. — *a Graecis*] Sinopensibus Mileto oriundis *conditam* in peninsula et alto monte inclusam. Xenophon *Ἀναβ.* 4, 8, 22. Strabo 12. p. 548. Plin. 6, 4. — *Ponticae*] Ponti regni, non maris Euxini. Dübn. — *classi*] Intellige naves in portu Trapezuntio sine milite relictas a Muciano. Cfr. 2, 83. — *classi quoque faces*] Prope incredibile est Waltherum praetulisse Med. errorem *classis*, quasi vero per metaphoram dictum esset, ut 2, 86: *facem acerrimam praetulit bello*. Hoc loco foret ἄκυρον perquam ridiculum ac locutio turgida visque Latina. Praeterea, notante Rittero, pauca illa ac rudia barbarorum navigia *classis* nomine designari non poterant. — *vacuo mari*] ablat. absol. «Progressu in mare, ubi iam nulla classis Romana, vindictam effugiens.» Dübn. V. *eludere* saepe simpliciter ponitur sine regimine, ut Cic. de Div. 2, 70: *ars coniectoris, eludentis ingenio*. Estque fere idem atque mox *contemptim vagari*, agere quae iubet, contemptis aliis, nihil metuentem. Ern. — *barbari*] non sunt Aniceti milites, sed alii homines barbari, qui utebantur, ut fit, turbatis rebus, ut piraticam exercerent. Walth. — *camaras*] Strabo in descriptione Bosporanae orae 11. p. 495: *ἀκάτια ἔχουσι λεπτά, στενὰ καὶ κοῦφα, ὅσον ἀνθρώπους πέντε καὶ εἴκοσι δεχόμενα. καλοῦσι δ' αὐτὰ οἱ Ἑλ-*

fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. sic inter undas volvuntur, pari utrimque prora et mutabili remigio, quando hinc vel illinc appellere indiscretum et innoxium est. (48) advertit ea res Vespasiani animum, ut vexillarios e legionibus ducemque Virdium Geminum, spectatae militiae, deligeret. ille inconpositum et praedae cupidine vagum hostem adortus coëgit in naves; effectisque raptim Liburnicis adsequitur Anicetum in ostio fluminis Cohibi, tutum sub Sedochezorum regis auxilio, quem pecunia donisque ad societatem perpulerat. ac primo rex minis armisque supplicem tueri: postquam merces proditionis aut bellum ostendebatur, fluxa, ut est barbaris, fide pactus Aniceti exitium perfugas tradidit, belloque servili finis inpositus.

Laetum ea victoria Vespasianum, cunctis super vota fluentibus, Cremonensis praelii nuntius in Aegypto adsequitur. eo properantius Alexandriam pergit, ut fracto Vitellii exercitu urbem quoque externae opis indigam fame urgeret. namque et Africam, eodem latere sitam, terra marique invadere parabat, clausis annonae subsidiis inopiam ac discordiam hosti facturus.

(49) Dum hac totius orbis nutatione fortuna imperii transit, Primus

1. *fluctus* M: *fluxus* Oberlini et Bekkeri operae. — 2. *utrimque* M: *utrinque* B. — 3. *appellare* M. — 5. *incpositum* cum lin. M: *incompositum* B. — 7. *ads.* M: *ass.* B. — 12. *inp.* M: *imp.* B. — 14. *ads.* M: *ass.* B. — 15. *urbem quoque*] *urbemque* M. Correctum in Guelf. et a Puteolano. — 16 *nanque* M: *iamque* suspicatur Ritter. — 19. *dum ac* M. — *nutatione* M: *mutatione* cum Guelf. cunctisque Edd. praeter Waltherum, Ritterum, Duebnerum B.

ληνες καμάρας. *Camaras* scilicet et Graeci et Latini vocant tecta curvata, fornicata. Similes autem Suionum quoque naves Tacitus describit Germ. 44. Cfr. etiam naves Germanici iussu constructas Ann. 2, 6., quae in pari utrimque prora habebant gubernacula, ut repente converso remigio hinc vel illinc appellerent. «Eiusmodi navis exhibetur in *Pitture antiche d'Ercolano* II. Tab. XIV. p. 89.» Brot. — *latam alvom*] «quod ad latam alvom pertinet.» Contra Med. *conexā* ex mera accommodatione ad v. *alvom* ortum puto. — *pari utrimque prora*] quales naves Graeci *διπρώρους* vocabant.

48. *Cohibi*] Plinio 6, 4, 14. est *Cobus, flumen e Caucaso per Suanos fluens*; Arriano *Χῶβος*, *Chobus*, hodie *Khopi*. Forbiger *Geographie* II. p. 443. — *Sedochezorum*] gentis Ponticae, ab uno praeterea Pomponio Mela 1, 19. memoratae: *Toretae, Sedochezi, Coraxi*. — *perfugas*] qui supplices ad eum confugerant. Duebner. — *Cremonensis proelii nuntius*] Iosephus B. I. 4, 11, 5: *Εἰς δὲ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀφιγμένῳ τῷ Οὐεσπασιανῷ τὰ ἀπὸ τῆς Ῥώμης εὐαγγέλια ἧκε.* (Cfr. Suet. Vesp. 7.) Praestigiator ille Apollonius apud Philostratum 5, 28. p. 96. Ed. Kayser. gloriatur sui causa Vespasianum in Aegyptum venisse seque ei detulisse imperium. Verba ipsa haec sunt: *ὁ Οὐεσπασιανός, «ποίησόν με», ἔφη, «βασιλέα.» ὁ δέ, «ἐποίησα», εἶπεν, «ἤδη γὰρ εὐξάμενος βασιλέα δίκαιόν τε καὶ γενναῖον καὶ σώφρονα καὶ πολιᾷ κεκοσμημένον καὶ πατέρα παίδων γνησίων, σὲ δήπου παρὰ τῶν θεῶν ᾔτουν ἐγώ.»* — *namque et Africam*] Arte haec connectenda cum vv. *externae opis indigam*; «omni enim commeatu, non solum ex Aegypto, sed etiam ex Africa intersaepto urbem fame urgere volebat.» Ritter dubitanter proposuit *iamque*.

49. *nutatione*] ita egregie Med. Cfr. Plin. Paneg. 5: *nutatio rei publicae*. Walth. Atque in vulgata *mutatione* inanis est *περισσολογία* cum v. *transit*. — *transit*]

Antonius nequaquam pari innocentia post Cremonam agebat, satisfactum bello ratus et cetera ex facili, seu felicitas in tali ingenio avaritiam superbiam ceteraque occulta mala patefecit. ut captam, Italiam persultare; ut suas, legiones colere; omnibus dictis factisque viam sibi ad potentiam struere. utque licentia militem inbueret, interfectorum centurionum ordines legionibus offerebat. eo suffragio turbidissimus quisque delecti; nec miles in arbitrio ducum, sed duces militari violentia trahebantur. quae seditiosa, et corrumpendae disciplinae, mox in praedam vertebat, nihil adventantem Mucianum veritus; quod exitiosius erat quam Vespasianum sprevisse. (50) ceterum propinqua hieme et humentibus Pado campis expeditum agmen incedere. signa aquilaeque victricium legionum, milites volneribus aut aetate graves, plerique etiam integri, Veronae relicti: sufficere cohortes alaeque et e legionibus lecti profligato iam bello videbantur. undecima legio sese adiunxerat, initio cunctata, sed prosperis rebus anxia quod defuisset. sex milia Dalmatarum, recens delectus, comitabantur. ducebat Pompeius Silvanus consularis: vis consiliorum penes Annium Bassum legionis legatum. is Silvanum socordem bello et dies rerum verbis terentem specie obsequii regebat, *ad* omniaque quae agenda forent quieta cum industria aderat. ad has copias e classicis Ravennatibus, legionariam militiam poscentibus, optimus quisque adsciti: classem Dalmatae supplevere. exercitus ducesque ad Fanum Fortunae iter sistunt, de summa rerum cunctantes, quod motas ex urbe praetorias cohortes audierant, et teneri praesidiis Apenninum rebantur. et ipsos in regione bello attrita inopia et seditiosae militum voces terrebant, clavarium

4. *uim* M. Correxit Lipsius. — 5. *inb.* M: *imb.* B. — 8. *nichil* M. — 10. *umentibus* M. — 14. *adiuncxerat* M. — 15. *dilectus* M. — 16. Habet *Pompeius* M, non, ut narrabant ante Furiam, *Poppaeus*. Cfr. Hist. 2, 86. — 18. *ad* deest M, absorptum a praeced. *at*. Qui primus suppleverit, non liquet. — 19. *copia se classicis* M. — 21. Habet *supplevere* M, non *supplere* Bud. — 22. *cunctates* M. — 23. *presidiis appenninum* M. — *legione* M. Correxit Lipsius.

«in alius potestatem pervenit.» Non intelligo Ernestium explicantem: «*transit* dictum est pro *transigit*.» — *post Cremonam*] expugnata et excisa Cremona. Flor. 3, 1. init.: *Quis speraret post Karthaginem aliud in Africa bellum?* id est, Karthagine victa et deleta. — *ex facili*] facilia effectu esse. Duebn. Similiter Graeci: Thuc. 1, 34: *ἐκ τοῦ εὐθέος*. 3, 82: *ἀπὸ τοῦ προφανοῦς*. Herod, 3, 150: *ἐκ τοῦ ἐμφανέος* cet. Walch ad Agr. 15. et Emendd. Liv. p. 183. — *legiones colere*] earum favorem ambire. — *viam*] Gronovio magis placebat Med. *vim*, sed iuncturam *vim sibi ad potentiam struere* Latinitas respuit. — *legionibus offerebat*] nimirum ut ipsae legiones sibi quos vellent centuriones eligerent. Duebn. — *trahebantur*] Duebner explicat: «compellebantur, ut duces fierent;» mihi videtur potius significare: «cogebantur exsequi quaecunque militum violentia iis imponebat» — *mox in praedam vertebat*] Antonius, pretium exigens confirmandis novis ducibus. Duebn. — *exitiosius*] «ipsi periculosius»: fracta est eius potentia a Muciano (4, 10.): supplicio eum affectum esse nusquam traditur.

50. *profligato*] prope confecto, ut 2, 4. — *undecima*] Claudiana, quae tunc in Dalmatia agebat. 2, 67. — *Pompeius Silvanus*] 2, 86. — *[illegible]s rerum*] idem quod C. 40: *agendi [illegible]ra*. — *Fanum Fortunae*] Um-

(donativi nomen est) flagitantium. nec pecuniam aut frumentum providerant; et festinatio atque aviditas praepediebant, dum quae accipi poterant rapiuntur. (51) celeberrimos auctores habeo tantam victoribus adversus fas nefasque inreverentiam fuisse, ut gregarius eques occisum a se proxima acie fratrem professus praemium a ducibus petierit. nec illis aut honorare eam caedem ius hominum aut ulcisci ratio belli permittebat. distulerant tamquam maiora meritum quam quae statim exsolverentur; nec quidquam ultra traditur. ceterum et prioribus civium bellis par scelus inciderat. nam praelio quo apud Ianiculum adversus Cinnam pugnatum est, Pompeianus miles fratrem suum, dein cognito facinore se ipsum interfecit, ut Sisenna memorat. tanto acrior apud maiores, sicut virtutibus gloria, ita flagitiis paenitentia fuit. sed haec aliaque ex vetere memoria petita, quotiens res locusque exempla recti aut solatia mali poscet, haud absurde memorabimus. (52) Antonio ducibusque partium praemitti equites omnemque Umbriam explorari placuit, si qua Apennini iuga clementius adirentur; acciri aquilas signaque et quidquid Veronae militum foret, Padumque et mare commeatibus compleri. erant inter duces qui necterent moras: quippe nimius iam Antonius, et certiora ex Muciano sperabantur. namque Mucianus tam celeri victoria anxius, et ni praesens urbe potiretur, expertem se belli gloriaeque ratus, ad Primum et Varum media scriptitabat, instandum coeptis aut rursus cunctandi utilitates edisserens, atque ita compositus ut ex eventu rerum adversa abnueret vel

1. Vv. *donativi nomen est* suspecta erant Castalioni et Ernestio. Ut ego arbitror, Tacitus nomen militare atque humile, quo tamen necessario uti debebat, ne cum aliis *donativis* maioribus a novis imperatoribus assignari solitis confunderetur, consulto accuratius explicavit. — 2. *prep.* M. — 4. *inr.* M: *irr.* B. — *gregarios* litt. *o* superscr. *v* M. — 7. *quam quae*] *quanquā* M. — *exolv.* M. — 8. *quidquam* M: *quicquam* B. — 9. *aput* M. — 11. *sisennā* M. — *aput* M. — 12. *vetere* M: *veteri* B. — 13. *solacia* M. — 15. Utrum *umbriam* an *cimbriam* habeat pr. M, distingui non potest, superscriptum utique est *u*. — *appennini* (sic). non *appenini* M. — 16. *quidquid* M: *quicquid* B. — 19. *nanque* M. — *pres.* M. — 21. *caeptis* M. — 22. *ex ventu* M.

briae oppidum, alibi *Fanum* simpliciter et *Colonia Iulia Fanestris*, hodie *Fano* inter Ariminum et Anconam. — *clavarium*] quasi quo clavi caligarum soleis suffigendi emerentur, *Stiefelnagelgeld*. Simile *calcearium* Suet. Vesp. 8. Militare hoc vocabulum, cuius significatio plerosque latebat, sane explicatione egebat, quam nolim cum Castalione atque Ernestio pro insiticia habere.

51. *auctores habeo*] Sic Liv. 9, 36: *habeo auctores*, *Romanos solitos* cet. — *Sisenna*] L. Cornelius Sisenna (mortuus a. u. 687.) laudatus scriptor historiarum, qui *bellum civile Sullanum* composuerat. Sal. Iug. 100. Vellei. 2, 9. Bähr *Röm. Lit.* II. p. 23. «Cum Tacito aut Sisenna potius consentit Livius Epit. 79. et alterum militem in Pompeii exercitu statuit, alterum Cinnae. At Valerius 5, 5, 4. pro Cinna Sertorium substituit, cum quo et Orosius sentit 5, 19.» Lips.

52. *clementius*] minus ardue, ubi quidem *colles clementer assurgentes*, ut Tacitus loquitur Ann. 13, 38. Dubn. Germ. 1: *molli et clementer edito - - iugo*. — *nimius*] nimis potens ac superbus. — *ex Muciano*] spem maiorem praemiorum habebant in Muciano, maioris virtutis, dignitatis et gratiae apud Vespasianum viro. Ern. — *media*] «ambigua, nihil certi in alterutram

prospera agnosceret. Plotium Griphum nuper a Vespasiano in senatorium ordinem additum ac legioni praepositum, ceterosque sibi fidos apertius monuit. hique omnes de festinatione Primi ac Vari sinistre et Muciano volentia rescripsere. quibus epistolis Vespasiano missis effecerat, ut non pro spe Antonii consilia factaque eius aestimarentur. (53) aegre id pati Antonius, et culpam in Mucianum conferre, cuius criminationibus eviluissent pericula sua. nec sermonibus temperabat, inmodicus lingua et obsequii insolens. litteras ad Vespasianum composuit iactantius quam ad principem, nec sine occulta in Mucianum insectatione: se Pannonicas legiones in arma egisse; suis stimulis excitos Moesiae duces, sua constantia perruptas Alpes, occupatam Italiam, intersepta Germanorum Raetorumque auxilia. quod discordes dispersasque Vitellii legiones equestri procella, mox peditum vi per diem noctemque fudisset, id pulcherrimum et sui operis. casum Cremonae bello inputandum: maiore damno, plurium urbium excidiis veteres civium discordias rei publicae stetisse. non se nuntiis neque epistolis, sed manu et armis imperatori suo militare. neque officere gloriae eorum qui Asiam interim composuerint. illis Moesiae pacem, sibi salutem securitatemque Italiae cordi fuisse; suis exhortationibus Gallias Hispaniasque, validissimam terrarum partem, ad Vespasianum conversas. sed cecidisse in inritum labores, si praemia periculorum soli adsequantur qui periculis non adfuerint. nec fefellere ea Mucianum: inde graves simultates, quas Antonius simplicius, Mucianus callide eoque inplacabilius nutribat.

(54) At Vitellius fractis apud Cremonam rebus nuntios cladis occultans, stulta dissimulatione remedia potius malorum quam mala differebat.

3. *hique* M: *iique* B. — 4. *eplis* cum lin. M. — 6. Habet *eviluissent*, non, ut narrant Ryckius et Iac. Gronovius, *eviluissint*, M. — 7. *inm.* M: *imm.* B. — 8. *littera* M. — 14. *bellū* correctum in o M. — *inp.* M: *imp.* B. — 16. *eplis* cum lin. M. (in quo vocab. ubique fortasse restituenda erat litt. *u* h. l. *epistulis.*) — 20. *inr.* M: *irr.* B. — 21. *ads.* M: *ass.* B. — *adf.* M: *aff.* B. — 22. *graue* M. — 23. *inpl.* M: *impl.* B.

partem desipientia.» Id. — *volentia*] accepta et grata. Sic Salustius Fr. Hist. 4, 17: *Pompeius multis suspicionibus volentia plebi facturus habebatur.* Cfr. Ann. 15, 36.

53. *eviluissent*] Sensus est, «Mucianum criminando effecisse, ut Vespasianus res ab ipso fortiter et magno cum periculo gestas non perinde aestimaret, ac dignae essent.» Ern. — *inmodicus lingua*] Frequentius cum secundo casu, sed et cum sexto Hist. 1, 69: *immodicus saevitia.* Ryck. Ann. 6, 30: *modicus severitate.* — *Asiam*] in cuius parte, quam Mucianus obtinebat, nihil turbarum fuerat; haud magnum itaque meritum fuisse in eius pace servanda; nam pro hoc verbo invidiose usurpat Antonius v. *composuerint.* — *Moesiae pacem*] C. 46.

54. *ingravescebat*] «deterior eius condicio sive debilior atque infirmior eius potentia fiebat.» (*Ingravescere* proprie de aegris, quorum morbus aegrior fit. Dübn.) Et cum aegroto Vitellium comparat Tacitus. Sine causa Ernestius maluit *ingravescebant* (mala): illud multo exquisitius. Ut hic, de personis etiam Cic. de Sen. 11: *corpora defatigatione ingravescunt.* Plin. Epp. 2, 20: Verania mox ingravescit, clamat moriens cet. — *numquæ animum*]

quippe confitenti consultantique supererant spes viresque; cum e contrario laeta omnia fingeret, falsis ingravescebat. mirum apud ipsum de bello silentium; prohibiti per civitatem sermones, eoque plures, ac, si liceret, vere narraturi, quia vetabantur, atrociora volgaverant. nec duces hostium augendae famae deerant, captos Vitellii exploratores circumductosque, ut robora victoris exercitus noscerent, remittendo; quos omnis Vitellius secreto percunctatus interfici iussit. notabili constantia centurio Iulius Agrestis, post multos sermones quibus Vitellium ad virtutem frustra accendebat, perpulit ut ad vires hostium spectandas quaeque apud Cremonam acta forent ipse mitteretur. nec exploratione occulta fallere Antonium tentavit, sed mandata imperatoris suumque animum professus, ut cuncta viseret, postulat. missi qui locum praelii, Cremonae vestigia, captas legiones ostenderent. Agrestis ad Vitellium remeavit, abnuentique vera esse quae adferret, atque ultro corruptum arguenti, «quandoquidem» inquit «magno documento opus est, nec alius iam tibi aut vitae aut mortis meae usus, dabo cui credas.» atque ita digressus voluntaria morte dicta firmavit. quidam iussu Vitellii interfectum, de fide constantiaque eadem tradidere. (55) Vitellius, ut e somno excitus, Iulium Priscum et Alfenium Varum cum quattuordecim praetoriis cohortibus et omnibus equitum alis obsidere Apenninum iubet. secuta e classicis legio. tot milia armatorum, lecta equis virisque, si dux alius foret, inferendo quoque bello satis pollebant. ceterae cohortes ad tuendam urbem L. Vitellio fratri datae. ipse nihil e solito luxu remittens, et diffidentia properus, festinare comitia, quibus consules in multos annos destinabat; foedera sociis, Latium externis dilargiri; his tributa dimittere, alios immunitatibus iuvare; denique nulla in posterum cura lacerare imperium. sed volgus ad magnitu-

3. *aput* M. — 4. *uulg*. M. — 6. *omnis* M: *omnes* B. — 9. *aput* M. — 11. *temptavit* M. — 13. *adgrestis* M. — 14. *adf*. M: *aff*. B. — 18. *Alfenium* Orellius: *Alfenum* M B. Cfr. C. 36. — 20. *app*. M. — *secutae classicis* M. — 21. *lectae quis* M. — 22. *L*. M: *Lucio* B. — 23. *nichil* M. — 24. *faedera* M. — 25. *ternis* M. Emendatum in ceteris Codd. et a Puteolano.

non solum se imperatoris mandatis parere, sed semet ipsum cupere locum proelii visere significat.

55. *Iulium* cet.] praefectos praetorio. 2, 92. 3, 36. — *e classicis legio*] Hic primum memorata neque confundenda cum prima adiutrice classicorum; etenim tunc ipsum a Vitellio conscripta e classe Misenensi, antequam haec quoque deficeret. (C. 57.): *e classicis* enim *Ravennatibus*, qui desciverant, *legionariam militiam poscentibus, optimus quisque adsciti* a Flavianis. C. 50. — *foedera sociis*] quibus foederibus novas aliquot immunitates impertiebat Vitellius, tum etiam longius progressus, quam priores principes. — *Latium*, ius Latii, Latinitatem. Vide ad Ann. 15, 32. — *dimittere*] in perpetuum eos tributis liberabat edicto suo: *remittere* foret unam alteramve pensionem iis ita condonare, ut tamen tributarii manerent. — *lacerare imperium*] eleganter dicuntur, qui eius opes dissipant, ut *lacerare* de dissipatione rei familiaris et pecuniae Cic. Quint. 15. Verr. 3, 70., ubi *lacerata pecunia*, cuius pars aversa est. Ern. Cfr. alias metaphoras haud dissimiles vv. *dilapidare* et *lancinare*. Catull. 29, 17: *Paterna prima lan-*

dinem beneficiorum aderat; stultissimus quisque pecuniis mercabatur; apud sapientes cassa habebantur, quae neque dari neque accipi salva re publica poterant. tandem flagitante exercitu, qui Mevaniam insederat, magno senatorum agmine, quorum multos ambitione, plures formidine trahebat, in castra venit, incertus animi et infidis consiliis obnoxius. (56) contionanti (prodigiosum dictu) tantum foedarum volucrum supervolitavit ut nube atra diem obtenderent. accessit dirum omen, profugus altaribus taurus disiecto sacrificii apparatu, longe, nec ubi feriri hostias mos est, confossus. sed praecipuum ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiae, inprovidus consilii, quis ordo agminis, quae cura explorandi, quantus urguendo trahendove bello modus, alios rogitans, et ad omnis nuntios voltu quoque et incessu trepidus, dein temulentus. postremo taedio castrorum, et audita defectione Misenensis classis, Romam revertit, recentissimum quodque volnus pavens, summi discriminis incuriosus. nam cum transgredi Apenninum integro exercitus sui robore et fessos hieme atque inopia hostes adgredi in aperto foret, dum dispergit vires, acerrimum militem et usque in extrema obstinatum trucidandum capiendumque tradidit, peritissimis centurionum dissentientibus et, si consulerentur, vera dicturis. arcuere eos intimi amicorum Vitellii, ita formatis

1. *aderat*] *haberat* M. Ut nos, Guelf. Agr. Puteol. (*hiabat* malebat I. Fr. Gronovius.) — 6. *cont.* M: *conc.* B. — *faed.* M. — 8. *ubi*] *ui* M. Correxit Lipsius. (*ut* auctore Frid. Schneidero Bachius.) — 10. *inpr.* M: *impr.* B. — *consiliis* M. — 11. *urguendo* M: *urgendo* B. — 14. *recentissisimj* (sic) ultimae syll. superscr. *v* cum lin. M. — *quoque* M. — *summis* M. — 15. *app.* M. — 19. *arguere* M. Correxit Lipsius.

cinata sunt bona. — *aderat*] prono animo avideque haec beneficia accipiebat. — *mercabatur*] immunitates et alia commoda. Duebn. — *Mevaniam*] Umbriae oppidum in via Flaminia, hodie *Bevagna.* — *ambitione*] «ipsorum»; non «sua». Duebn. Scilicet, ut Burnoufii verbis utar: «*Crévier, Ferlet, Barrett et d'autres entendent au contraire que Vitellius emmenait quelques sénateurs par vanité, d'autres par défiance; qu'il se faisait suivre des uns pour avoir un cortége nombreux et distingué, des autres parce qu'il les craignait.*» Quae interpretatio manifesto falsa est.

56. *foedarum*] infausti ominis. Dio 65, 16: *Θύσαντος αὐτοῦ θυσίαν τινὰ καὶ ἐπ' αὐτῇ δημηγοροῦντος τοῖς στρατιώταις, γῦπες πολλοὶ προσπεσόντες τά τε ἱερὰ διεσκέδασαν καὶ ἐκεῖνον ἀπὸ τοῦ βήματος ὀλίγου δεῖν κατέβαλον.* — *obtenderent*] ut nos *verhüllen, verfinstern*, *obscurcir* Louandre. Ita v. utuntur fere poëtae, Virg. Georg. 1, 248: *obtenta densantur nocte tenebrae.* Silius 10, 228: *obtendit pulvere lucem.* Seneca Oedip. 626: *Paedore foedo squalidam obtentus comam.* Verumtamen etiam Cicero ad Q. Fr. 1, 1, 5: *Multis simulationum involucris tegitur et quasi velis quibusdam obtenditur unius cuiusque natura.* — *longe*] Ominosum id antiquitus, si hostia fugisset nec suo loco, id est, ante aram caesa esset. Festus (p. 245. Ed. Muell.): *Piacularia appellantur auspicia antiqua, quadam loquendi consuetudine in sacrificiis, cum aut hostia ab ara fugit aut percussa mugitum dedit aut in aliam, quam oportuit, partem corporis cecidit.* Plinius 8, 45, 70: *Notatum est vitulos ad aras humeris hominis allatos non fere litare; sicut nec claudicante nec aliena hostia deos placari nec trahente se ab aris.* Lips. — *ubi*] corruptum in *ui* etiam p. 184. v. 9. Schneideri *ut feriri* significaret taurum qualicunque nec solito modo, sed festinanter a popis confectum esse. — *summi discriminis*] *summum discrimen* est idem fere

principis auribus ut aspera, quae utilia, nec quidquam nisi iucundum et laesurum acciperet.

(57) Sed classem Misenensem (tantum civilibus discordiis etiam singulorum audacia valet) Claudius Faventinus centurio per ignominiam a Galba dimissus ad defectionem traxit, fictis Vespasiani epistolis pretium proditionis ostentans. praeerat classi Claudius Apollinaris, neque fidei constans neque strenuus in perfidia. et Apinius Tiro praetura functus ac tum forte Minturnis agens ducem se defectoribus obtulit. a quibus municipia coloniaeque inpulsae, praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida, municipalem aemulationem bellis civilibus miscebant. Vitellius Claudium Iulianum (is nuper classem Misenensem molli imperio rexerat) permulcendis militum animis delegit. data in auxilium urbana cohors et gladiatores, quibus Iulianus praeerat. ut collata utrimque castra, haud magna cunctatione Iuliano in partes Vespasiani transgresso Tarracinam occupavere, moenibus situque magis quam ipsorum ingenio tutam. (58) quae ubi Vitellio cognita, parte copiarum Narniae cum praefectis praetorii relicta L. Vitellium fratrem cum sex cohortibus et quingentis equitibus ingruenti per Campaniam bello opposuit. ipse aeger animi studiis militum et clamoribus populi arma poscen-

1. *aspera* M: *aspere* cum Bipontinis B. — *quidquam* M: *quicquam* B. — 5. *uespani eplis* (cum lin.) *p̄tium* M. — 7. Habet *in perfidia* M, non *in perfidiam* Guelf. Puteol. Walther. — 8. *fortē inturnis* M. — 9. *inp.* M: *imp.* B. — 11. *claudiūs* M. — *misensem* M. — 14. *utrinque* h. l. M, ut B. — 17. *praetoriis* M. — *L.* M: *Lucium* B.

ac summa belli, universum bellum; periculum, quod imminebat, si bello vinceretur. Mox *in aperto foret* idem est, quod in promptu, facile. Ern. (Sic Agr. 1: *pronum magisque in aperto.*) Ann. 2, 12. H. 5, 15. *summae rei discrimen* dicitur. Oberl. — *hieme*] Nam haec gesta mensibus Novembri et Decembri a. u. 822. — *dispergit vires*] *parte copiarum Narniae relicta.* C. 58. — *si consulerentur*] At hos peritos viros militares consulere dedignabatur, unice auscultans amicos adulatores. — *aspera*] «quae ipsi propter nimiam difficultatem ingrataessent.» Sic si acceperis, non prorsus erit opus Bipontinorum coniectura *aspere*, ceteroqui non mala, ut Ann. 4, 31: *acceptum aspere ad praesens.*

57. *Claudius Faventinus*] Proditoris huius monumentum superest in celebrata illa ara Casali, Romae asservata, cuius simplicissima est inscriptio coronâ civicâ circumdata: *TI. CLAVDIVS* || *FAVENTINVS* || *D. D.* V. *Die Ara Casali, Abhandlung von Fr. Wieseler. Göttingen* 1844. — *Apinius Tiro*] Cfr. C. 76. — *Minturnis*] oppidum erat Latii ad Lirim fl., cuius supersunt etiamnunc parietinae, amphitheatri atque aquaeductus reliquiae prope oppidulum *Traietta.* Mannert *Italien* I. p. 686. — *municipalem aemulationem*] prorsus ut inter Viennam et Lugdunum. 1, 65. Cfr. imprimis 4, 3. — *Iulianum*] Mirum ni ille ipse Iulianus, qui Plinio *curasse* dicitur *gladiatorium munus Neronis principis* 37, 3, 11, 45. Lips. — *situque*] in monte. Horat. Sat. 1, 5, 26: *Impositum saxis late candentibus Anxur*, quod Etruscum Tarracinae nomen erat. — *ipsorum*] Iuliani et Apollinaris atque copiarum, quibus hi praeerant. Cfr. infra C. 76. Minus recte Ryckius et Ernestius interpretati sunt «Tarracinensium»; his enim oppidanis nec robur bellicum neque firma voluntas se defendendi tribui poterat.

58. *Narniae*] Umbriae oppidum ad Narem *(Nera)* situm, hodie *Narni.* — *praefectis praetorii*] Iulio Prisco et Alfenio Varo.

tis refovebatur, dum volgus ignavum et nihil ultra verba ausurum falsa specie exercitum et legiones appellat. hortantibus libertis (nam amicorum eius quanto quis clarior, minus fidus) vocari tribus iubet, dantes nomina sacramento adigit. superfluente multitudine curam delectus in consules partitur. servorum numerum et pondus argenti senatoribus indicit. equites Romani obtulere operam pecuniasque, etiam libertinis idem munus ultro flagitantibus. ea simulatio officii a metu profecta verterat in favorem; ac plerique haud perinde Vitellium quam casum locumque principatus miserabantur. nec deerat ipse voltu voce lacrimis misericordiam elicere, largus promissis, et quae natura trepidantium est, inmodicus. quin et Caesarem se dici voluit, aspernatus antea; sed tunc superstitione nominis, et quia in metu consilia prudentium et volgi rumor iuxta audiuntur. ceterum ut omnia inconsulti impetus coepta initiis valida spatio languescunt, dilabi paulatim senatores equitesque, primo cunctanter et ubi ipse non aderat, mox contemptim et sine discrimine, donec Vitellius pudore inriti conatus, quae non dabantur, remisit.

(59) Ut terrorem Italiae possessa Mevania ac velut renatum ex integro bellum intulerat, ita haud dubium erga Flavianas partes studium tam pavidus Vitellii discessus addidit. erectus Samnis Pelignusque et Marsi aemulatione, quod Campania praevenisset, ut in novo obsequio, ad cuncta

1. *refobebatur* M. — *nichil* M. — 3. *dante* M. — 4. *dilectus* M. — 7. *officia metu* M. Correctum in Bodl. et ab Heinsio. — 8. Habet *ac* M. Ante Waltherum edebant *et*. — *pinde* cum *p* caudato (*proinde*) M. — 9. *uultu* M. — 10. *inm.* M: *imm.* B. — 13. *caepta* M. — 14. *paulatim se senectores* (sic) M. — 15. *contempti mesti ne* M. Correxit Pichena. — 16. *inr.* M: *irr.* B. — 17. *maeuania* M. — 19. Habet *erectus* M, non *ereptus* Bodl. Ies. Bud. Guelf. Puteol. — *elignusque* M.

C. 55. — *tribus*] plebem in XXXV. tribus descriptam. Suet. Vit. 15: *delectum quoque* - - *in urbe egit*. Ceterum erudita annotatione Ritter demonstrare conatus est, veram non esse Casauboni ad Suet. Oct. 101., Ernestii et Wolfii ad Suet. Ner. 44. opinionem, ex qua tribus Caesarum temporibus significarint vilissimam populi partem: immo eas constitisse ex honestioribus civibus, uti appareat ex pluribus locis, v. c. Ann. 1, 8. Suet. Oct. 57. Grut. 244, 4: *IMP. T. CAESARI. DIVI. F. VESPASIANO. AVG. PLEBS. VRBANA. QVAE. FRVMENTVM. PVBLICVM. ACCEPIT. ET. TRIBVS*; ubi manifesto tenuiores sint, qui frumentum publicum acciperent, et a tribubus distinguantur. «igitur,» inquit, «ab aevo Augusti urbis Romae cives quattuor ordinibus discernebantur: erant senatores, erant equites, plebs urbana XXXV. tribuum» (cfr. Inscrr. m. Lat. N. 3064. 3065.), «populus extra tribus, qui frumentum publicum accipiebat.» Addere poterat hoc *vulgus urbanum* (C. 80.) tribubus non descriptum ortum esse potissimum e libertinis. Cfr. Inscr. m. Lat. N. 3105. et Marini *Atti* II. p. 482.: *Il solo monumento, che per la Tribù data a' Liberti si possa e debba nominare, è la Tavola Capitolina presso il Maffei* (M. V. p. 309.), - - *nella quale s'incontrano tre Soldati Liberti*. Verum alibi hac de re distinctius agemus. — *superfluente multitudine*] Vult dicere ab initio promiscue, quicunque darent nomina, sacramento adactos, post, redundante multitudine, etiam delectum haberi coepisse. Ern. — *operam*] praecipue servos; *des bras* Burnouf. V. *operam* scilicet respondet praecedentibus *servorum numerum*, *pecuniasque* vv. *pondus argenti*. — *a metu*] verebantur, ne, si cessarent, ad plura etiam conferenda cogerentur. — *verterat in fa-*

belli munia acres erant. sed foeda hieme per transitum Apennini conflictatus exercitus; et vix quieto agmine nives eluctantibus patuit quantum discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro fortuna vertisset, quae Flavianis ducibus non minus saepe quam ratio adfuit. obvium illic Petilium Cerialem habuere, agresti cultu et notitia locorum custodias Vitellii elapsum. propinqua adfinitas Ceriali cum Vespasiano, nec ipse inglorius militiae; eoque inter duces adsumptus est. Flavio quoque Sabino ac Domitiano patuisse effugium multi tradidere; et missi ab Antonio nuntii per varias fallendi artes penetrabant, locum ac praesidium monstrantes. Sabinus inhabilem labori et audaciae valetudinem causabatur: Domitiano aderat animus; sed custodes a Vitellio additi, quamquam se socios fugae promitterent, tamquam insidiantes timebantur. atque ipse Vitellius, respectu suarum necessitudinum, nihil in Domitianum atrox parabat.

(60) Duces partium ut Carsulas venere, paucos ad requiem dies sumunt, donec aquilae signaque legionum adsequerentur, et locus ipse castrorum placebat, late prospectans, tuto copiarum adgestu, florentissimis pone tergum municipiis. simul colloquia cum Vitellianis decem milium spatio distantibus et proditio sperabatur. aegre id pati miles, et victoriam malle quam pacem. ne suas quidem legiones opperiebantur, ut praedae quam periculorum socias. vocatos ad contionem Antonius docuit esse

1. *faeda* M. — *app.* M. — 2. *nive se luctantibus* M. Correxit Rhenanus. — 4. *adf.* M: *aff.* B. — 6. *adf.* M: *aff.* B. — 7. *ads.* M: *ass.* B. — *flauiano* M. — 13. *respectus uarũs* M. — *nichil* M. — 16. *aquilas*, litteris *as* correctis in *ae* M. — *ads.* M: *ass.* B. — 17. *latae* M. — 21. *concionem* M B.

vorem] «Haec simulatio a metu primum profecta, dein apud multos in sincerum (etsi haud constantem) favorem in Vitellium transierat.» *Ce faux semblant de zèle, né de la crainte, s'était changé en enthousiasme.* Louandre. — *casum locumque*] miseram condicionem principatus et quo tandem devenisset tam ignavo sub rectore, ad eum cum dignitate sustinendum prorsus invalido. V. *locus* ergo distinguendum a *casu* significat dignitatem principatus tantopere deminutam. — *nec deerat ipse - - elicere*] eadem constructione ac 4, 1: *nec deerat egentissimus quisque - - prodere*, pro *quin proderet*. Male apud Oberlinum interpungitur *nec deerat ipse: vultu* cet., ut *elicere* sit infinit. historicus. — *aspernatus antea*] 1, 62. Suet. Vit. 8: *cognomen Caesaris in perpetuum recusavit.* — *superstitione nominis*] «quasi vero hoc nomen sanctitate quadam sua certam praeberet tutelam.»

59. *possessa*] occupata, ut C. 8: *possessa ipso transitu Vicetia.* Frustra Muretus tentabat *obsessa.* Ern. — *erectus*] studiis in partes Flavianas. Mirum est Lipsio magis placuisse falsam lectionem *ereptus* Vitellio. — *Campania praevenisset*] ad Vespasianum deficiens, etsi Capua ipsa etiamtunc Vitellio fida manserat. C. 57. — *exercitus*] Antonii. — *vix quieto*] quippe quod prope continuo turbaretur atque interrumperetur. — *nives eluctantibus*] Eadem constructione Agr. 17: *difficultates eluctatus.* Plin. Epp. 8, 8. de fonte: *eluctatus, quem facit, gurgitem.* Walth. — *Petilium Cerialem*] Ann. 14, 32. — *necessitudinum*] matris, uxoris, liberum.

60. *Carsulas*] Umbriae oppidum, inter Tuder ac Spoletium, non longe a Mevania et Narnia, ubi hodie vicus *Casigliano.* — *aquilae signaque*] Cfr. C. 52. — *florentissimis - - municipiis*] ut erant Tuder, Spoletium, Mevania, Urbinum. — *praedae*]

adhuc Vitellio vires, ambiguas, si deliberarent, acres, si desperassent. initia bellorum civilium fortunae permittenda: victoriam consiliis et ratione perfici. iam Misenensem classem et pulcherrimam Campaniae oram descivisse; nec plus e toto terrarum orbe reliquum Vitellio quam quod inter Tarracinam Narniamque iaceat. satis gloriae praelio Cremonensi partum, et exitio Cremonae nimium invidiae. ne concupiscerent Romam capere potius quam servare. maiora illis praemia, et multo maximum decus, si incolumitatem senatui populoque Romano sine sanguine quaesissent. his ac talibus mitigati animi. (61) nec multo post legiones venere. et terrore famaque aucti exercitus Vitellianae cohortes nutabant, nullo in bellum adhortante, multis ad transitionem, qui suas centurias turmasque tradere, donum victori et sibi in posterum gratiam, certabant. per eos cognitum est Interamnam proximis campis praesidio quadringentorum equitum teneri. missus extemplo Varus cum expedita manu paucos repugnantium interfecit; plures abiectis armis veniam petivere. quidam in castra refugi cuncta formidine implebant, augendo rumoribus virtutem copiasque hostium, quo amissi praesidii dedecus lenirent. nec ulla apud Vitellianos flagitii poena, et praemiis defectorum versa fides, ac reliquum perfidiae certamen. crebra transfugia tribunorum centurionumque. nam gregarius miles induruerat pro Vitellio, donec Priscus et Alfenius desertis castris ad Vitellium regressi pudore proditionis cunctos exsolverent.

3. *pfici* cum *p* caudato *(profici)* M. Correxit Lipsius. *(a consiliis et ratione proficisci* cum Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Put. Walther.) — *misen* (in versus fine) *sem* M. — *capiniae* M. — 6. *ne*] *nec* M, geminata videlicet litt. *c*. Receperunt Ritter ac Ruperti. — 7. *maior* M. — 10. *nuntiabant* M. Emendatum in Guelf. et a Puteolano. — 18. *paena* M. — *uerba* M. Corr. Freinshemius. — 20. *Alfenius* Orellius: *Alfenus* M B. — 21. *exolv.* M.

scil. potius. Cfr. Ann. 1, 58: *pacem quam bellum probabam*. Claudianus in Eutrop. 2, 205: *concessoque cupit vixisse colonus Quam dominus rapto*. — *si deliberarent*] milites, nullo Vitellii, tam torpidi principis, respectu habito; id quod longe acrius et significantius quam Acidalii *deliberaret* - - *desperasset* Vitellius.

61. *donum* cet.] Eadem accusativi constructione, qua significatur consilium, quod quis exsequi destinarit, ut 1, 44: *munimentum ad praesens, in posterum ultionem*. 4, 18: *hortamenta victoriae vel pulsis pudorem*. — *Interamnam*] *(Terni)* ad sinistrum latus viae Flaminiae, ab hac tamen aliquantum distantem. 2, 64. — *Varus*] Arrius, dux Flavianus. C. 52. — *versa fides*] Falsam Agr. lectionem *vera* defendere Gronovius Obss. 3. 10., Ryckius, Ernestius, Burnouf explicantes: «quoniam a Flavianis certa praemia ostendebantur.» Sed nimis ἄχυρον foret verbum hoc sensu pro *certa* usurpatum. — *induruerat*] «obstinatam fidem servarat Vitellio.» *Le simple soldat s'opiniâtrait pour Vitellius.* Louandre. — *donec - - exsolverent*] «Cum cuncti iam viderent Priscum et Alfenium desertis castris de Vitellii causa desperantes ad hunc regressos esse, ipsi quoque desciscere ab eo non iam dubitarunt.» Cfr. Ann. 6, 44: *donec Tiridates, cum paucis in Syriam reversus, pudore proditionis omnes exsolvit.*

62. *Fabius Valens*] ad Stoechadas insulas captus. Cfr. C. 43. — *Urbini*] Umbriae erat oppidum, etiam hodie *Urbino*. — *immane quantum* cet.] Acidalius tentabat *animo auctus*, ut supra 2, 4. Sed *animo* intellige pro laeta et certa iam victoriae spe ac fiducia. Ceterum cfr. Horat. C. 1, 27, 5: *Vino et lucernis Medus acinaces Immane quantum discrepat*, proprie βραχυλογία pro: «immane (est) quantum (sive quantopere) acceperit, discrepet.» Dübn. Usurpat etiam 4, 34. — *Anagniae*] Latii

(62) Isdem diebus Fabius Valens Urbini in custodia interficitur. caput eius Vitellianis cohortibus ostentatum, ne quam ultra spem foverent: nam pervasisse in Germanias Valentem et veteres illic novosque exercitus ciere credebant. visa caede in desperationem versi. et Flavianus exercitus immane quantum animo exitium Valentis ut finem belli accepit. natus erat Valens Anagniae, equestri familia. procax moribus, neque absurdus ingenio, famam urbanitatis per lasciviam petere. ludicro iuvenum sub Nerone velut ex necessitate, mox sponte mimos actitavit, scite magis quam probe. legatus legionis et fovit Verginium et infamavit. Fonteium Capitonem corruptum, seu quia corrumpere nequiverat, interfecit. Galbae proditor, Vitellio fidus et aliorum perfidia inlustratus.

(63) Abrupta undique spe Vitellianus miles transiturus in partes, id quoque non sine decore, sed sub signis vexillisque in subiectos Narniae campos descendere. Flavianus exercitus, ut ad praelium intentus ornatusque, densis circa viam ordinibus adstiterat. accepti in medium Vitelliani, et circumdatos Primus Antonius clementer adloquitur. pars Narniae, pars Interamnae subsistere iussi. relictae simul e victricibus legiones, neque quiescentibus graves et adversus contumaciam validae. non omisere per eos dies Primus ac Varus crebris nuntiis salutem et pecuniam et secreta Campaniae offerre Vitellio, si positis armis seque ac liberos suos Vespasiano permisisset. in eundem modum et Mucianus composuit epistolas; quibus plerumque fidere Vitellius, ac de numero servorum, ele-

7. *peteret* M. — *iuvenum* M: *iuvenalium* cum Lipsio B. — 11. *inl.* M: *ill.* B. — 15. *adsisterat* M. — 17. *substitere* M. — 21. *eplas* cum lin. M.

est oppidum, hodie *Anagni*. — *neque absurdus ingenio*] Sal. Cat. 25: *ingenium Semproniae haud absurdum*. Ceterum Ferlet commate post v. *ingenio* sublato male iunxit *neque absurdus petere*, comparans Horat. C. 1, 37, 10: *quidlibet impotens Sperare*, Sed *petere* est infinit. historicus. — *iuvenum*] Cum *iuvenes* pro collegiis iuvenum ludos celebrantium memorentur a Callistrato Dig. 48, 19, 28, 3: *Solent quidam, qui vulgo se* i u v e n e s *appellant, in quibusdam civitatibus turbulentis se acclamationibus popularium accommodare* cet. ac persaepe in Inscriptionibus, ut in quindecim meis (v. Indicem), non video, cur prorsus sit necessarium mutare ex Ann. 14, 15. cum Lipsio hoc v. in *Iuvenalium*, nam, etsi una syllaba haud raro intercidit in Med., duarum huic casui obnoxiarum exempla in eodem admodum rara. — *probe*] honeste; etenim propterea a melioribus contemnebatur. — *infamavit*] ut opinor, crimina in Verginium Rufum iaciens, probum et sanctum hunc virum imperium affectasse, a qua cupiditate prorsus abhorrebat. Cfr. Plin. Epp. 6, 10: *Hic situs est Rufus, pulso qui Vindice quondam Imperium asseruit non sibi, sed patriae*. — *Fonteium Capitonem*] de quo 1, 7. et 58. — *corruptum*] «in proditionem», quae vv. ipsa Beroaldus hic praeter solitum temerarius factus ultro inculcavit.

63. *sine decore*] quod in eo reponebant, ut signis armisque non abiectis in partes Flavianas transirent, contra quam illi, qui Cremonae *signa aquilasque extulerant*. C. 31. Falsam lectionem Agr. Bud. *dedecore* praetulerat Ernestius, sed ad veram rediit iam Oberlinus. — *ornatusque*] instructus omni apparatu militari. Gloss. Harl. Bodl. Ies. Agr. Guelf. *armatusque* rursus praetulit Ernestius. — *viam*] Flaminiam, ad quam sita erat Narnia. — *secreta Campaniae*] recessum solitarium in Campania,

ctione litorum loqui. tanta torpedo invaserat animum ut, si principem eum fuisse ceteri non meminissent, ipse oblivisceretur. (64) at primores civitatis Flavium Sabinum praefectum urbis secretis sermonibus incitabant, victoriae famaeque partem capesseret. esse illi proprium militem cohortium urbanarum, nec defuturas vigilum cohortes, servitia ipsorum, fortunam partium, et omnia prona victoribus. ne Antonio Varoque de gloria concederet. paucas Vitellio cohortes, et maestis undique nuntiis trepidas; populi mobilem animum, et si ducem se praebuisset, easdem illas adulationes pro Vespasiano fore. ipsum Vitellium ne prosperis quidem parem: adeo ruentibus debilitatum. gratiam patrati belli penes eum qui urbem occupasset. id Sabino convenire, ut imperium fratri reservaret; id Vespasiano, ut ceteri post Sabinum haberentur. (65) haudquaquam erecto animo eas voces accipiebat, invalidus senecta. erant qui occultis suspicionibus incesserent, tamquam invidia et aemulatione fortunam fratris moraretur. namque Flavius Sabinus aetate prior privatis utriusque rebus auctoritate pecuniaque Vespasianum anteibat, et credebatur adfectam eius fidem praeiuvisse domo agrisque pignori acceptis; unde, quamquam manente in speciem concordia, offensarum operta metuebantur.

1. *litorum* M : *littorum* B. — 7. *mestis* M. — 8. Habet *ducem se* M. Ante Bekkerum edebant *se ducem*. — *preb*. M. — 13. Turbato ordine M, post v. *senecta* interponit *seu ferebatur lecticula* (C. 67.) cet. usque ad vv. *in Capitolium accivit* (C. 69.), unde redit ad hunc locum *erant qui*. Luxata reposuit Puteolanus. — 14. *invidias* M. — 15. *namquas* M. — 16. *adf*. M : *aff*. B.

ut 1, 10: *secretum Asiae*. — *litorum*] C. 66. *beatos Campaniae sinus* vocat. Ridicule Harl. Bodl. Ies. Reg. Puteol. *lictorum*. — *torpedo*] quae in eo maxime cernebatur, quod vitam a Vespasiano sibi concessum iri sperabat.

64. *proprium militem*] Nam praefectus praetorio etiam urbanis cohortibus praeerat. — *vigilum cohortes*] Quas principe Augusto institutas Dio scribit 55, 26. idque refert in a. u. 759. Idem Paullus tradidit libro proprio De officio praefecti vigilum, ut vides in Pandectis 1, 15. Lips. Praeter gladios hi hamis et dolabris instructi erant. Ibid. Dio 55, 26: *καὶ εἰσὶ καὶ νῦν οἱ νυκτοφύλακες οὗτοι ἴδιον τινὰ τρόπον οὐκ ἐκ τῶν ἀπελευθέρων ἔτι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων στρατευόμενοι· καὶ τείχη ἔν τε τῇ πόλει ἔχουσι καὶ μισθὸν ἐκ τοῦ δημοσίου φέρουσιν*. Vide nunc Kellermann vigilum Romanorum latercula duo Caelimontana. Romae 1835. 4. — *servitia ipsorum*] eorum, qui ita exhortantur Sabinum. — *paucas*] tres. C. 78.

65. *adfectam eius fidem praeiuvisse*] Perquam significanter usus est hoc verbo: videlicet iuverat fratrem, antequam plane rueret eius fides (Credit, sed propter diffidentiam pignore accepto. Suet. Vesp. 4: *Ex Africa rediit nihilo opulentior, ut qui prope labefacta iam fide omnia praedia fratri obligarit*. Quia *praeiuvare* nunc est ἅπαξ λεγόμενον, ad exemplum v. προβοηθεῖν, ut haud pauca apud Tacitum, Heinsius malebat *praes iuvisse*, Doederlein *prave iuvisse*; sed cautio illa pignoris accipiendi non tam pravitati ingenii quam animo haud nimis generoso, imme ad diffidentiam prono tribuenda, ex quo sane, ne *offensarum operta* inter ambos fratres orta essent, metui poterat. Ceterum ex corruptelis haud facile solent mero casu provenire sententiae tam egregiae, ut haec ipsa est. — *in aede Apollinis*] Palatini. — *pepigere*] Suet. Vit. 15: *Ubique aut superatus aut proditus, salutem sibi et milies sestertium a Flavio Sabino pepigit*. — *verba vocesque*] Iunctura hac clarius exprimere voluit testes audisse proposita et responsa ab una et ab altera parte. — *Cluvium Ru-*

melior interpretatio; mitem virum abhorrere a sanguine et caedibus, eoque crebris cum Vitellio sermonibus de pace ponendisque per condicionem armis agitare. saepe domi congressi, postremo in aede Apollinis, ut fama fuit, pepigere. verba vocesque duos testes habebant, Cluvium Rufum et Silium Italicum. voltus procul visentibus notabantur, Vitellii proiectus et degener, Sabinus non insultans et miseranti propior. (66) quodsi tam facile suorum mentes flexisset Vitellius quam ipse cesserat, incruentam urbem Vespasiani exercitus intrasset. ceterum ut quisque Vitellio fidus, ita pacem et condiciones abnuebant, discrimen ac dedecus ostentantes, et fidem in libidine victoris. nec tantam Vespasiano superbiam ut privatum Vitellium pateretur: ne victos quidem laturos. ita periculum ex misericordia. ipsum sane senem et prosperis adversisque satiatum: sed quod nomen, quem statum filio eius Germanico fore? nunc pecuniam et familiam et beatos Campaniae sinus promitti: sed ubi imperium Vespasianus invaserit, non ipsi, non amicis eius, non denique exercitibus securitatem nisi exstincto aemulatore redituram. Fabium illis Valentem captivum et casibus dubiis reservatum praegravem fuisse: nedum Primus ac Fuscus et specimen partium Mucianus ullam in Vitellium

1. *interp̄tatio* M. — 2. *ponensisque* M. — 6. *proprior* M. — 11. *lauros* M. — 12. *sanē* M. — 14. *promittis. et* M. — 16. *ext.* M. — *aemulatore redituram* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol.: *aemulatore dituram* M, *aemulatu redituram* Lipsio auctore B. — 17. *captium* M. — *casibus dubiis*] *captis diebus* M. Correctum in Guelf. Harl. Bodl. Ies. et a Puteolano.

fum] de quo 2', 65. — *Silium Italicum*] poëtam belli Punici secundi.

66. *superbiam* cet.] «non fore, ut Vespasianus tantopere Vitellium contemnat neque ullum iam ab eo periculum metuat, ut privato iam et subiecto quondam principi parcat.» «*Superbiam* neque ad altitudinem animi neque ad clementiam trahas, sed ad securitatem quae e superbia oritur et altiorem de se, viliorem de hoste opinionem praefert.» Walth. — *ex misericordia*] «ac si Vespasianus adversario parcere vellet, fore, ut ipsi Vitelliani misericordia instigati a tam indigna condicione per mortem eum liberare cuperent, vel ipsi eum occidentes vel etiam novas turbas excitantes, quibus Vespasianus ad eum necandum etiam invitus adigeretur.» Haec videtur vera interpretatio loci obscurioris ideo, quia primo adspectu ambigas, utrum significetur Vespasiani, an Vitellianorum misericordia. Verum de his intellige. — *Germanico*] supra C. 59: *infantem filium Germanicum appellavit.* Honorificum hoc nomen consulto Vitellii amici in eius memoriam revocant. — *aemulatore*] Quod Lipsio auctore adhuc vulgabatur *aemulatu*, ille desumpsit ex Ann. 13, 46: *ne aemulatus in urbe ageret*, *provinciae Lusitaniae praeficitur;* ubi est «omne genus aemulationis.» Nusquam alibi hoc v. repertum est. Ego sane praetuli Med. *aemulatore*, cuius v. ultima syllaba eandem primam sequentis absorpsit. Contra Walther *aemulato redituram*, quasi a participio *aemulatus*. Verum displicent duo participia *exstincto aemulato* sic connexa. Lepide sane Ritter: «Quasi dicere Latine liceret *exstincto hortato* pro *exstincto, qui hortatus erat.*» — *casibus dubiis reservatum*] «ut pro rerum eventu diiudicaretur, utrum eum occidere, an eius vitae parcere magis conduceret; iam vero eum nimio fuisse oneri neque ullam utilitatem ab eius vita speratam, quocirca e medio sublatum esse.» — *reservatum*] in custodia, ut per eum, si res male caderent, veniam a Vitellio impetrare possent. — *nedum Primus*] «Iis non dabitur servandi Vitellii potestas, sed tantum occidendi.» Huetius. — *specimen*] ex quo potissimum coniecturam quis facere queat de tota Flavianarum partium indole.

nisi occidendi licentiam habeant. non a Caesare Pompeium, non ab Augusto Antonium incolumes relictos, nisi forte Vespasianus altiores spiritus gerat, Vitellii cliens, cum Vitellius collega Claudio foret. quin, ut censuram patris, ut tres consulatus, ut tot egregiae domus honores deceret, desperatione saltem in audaciam accingeretur. perstare militem, superesse studia populi. denique nihil atrocius eventurum quam in quod sponte ruant. moriendum victis, moriendum deditis: id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant an per virtutem. (67) surdae ad fortia consilia Vitellio aures. obruebatur animus miseratione curaque, ne pertinacibus armis minus placabilem victorem relinqueret coniugi ac liberis. erat illi et fessa aetate parens; quae tamen paucis ante diebus opportuna morte excidium domus praevenit, nihil principatu filii adsecuta nisi luctum et bonam famam. xv. Kalendas Ianuarias audita defectione legionis cohortiumque, quae se Narniae dediderant, pullo amictu Palatio degreditur, maesta circum familia. simul ferebatur lecticula parvulus filius, velut in funebrem pompam. voces populi blandae et intempestivae; miles minaci silentio. (68) nec quisquam adeo rerum humanarum inmemor quem non commoveret illa facies, Romanum principem et generis humani paulo ante dominum, relicta fortunae suae sede, per populum, per urbem exire de imperio. nihil tale

2. *altiore* M. — 3. *uitelli* M. — 4. *ut res* M. — *totae gregiae* (sic) M. — *degeret* M. — 5. *audacia* M. — 6. *nichil* M. — 9. *obruebantur* M. — 11. *coniugis* M. — 13. *nichil* M. — *filia* M. — *ads*. M: *ass*. B. — *Kl*. cum lin. M: *calendas* B. — 14. *Ian*. cum lin. M. — *legiones* M. — *cohortium quaeque se* M. — 15. *famia* (sic) M. — *simul*] *seu* M. Correxit Puteolanus. — 18. *inm*. M: *imm*. B. — 19. *ro* (in versus fine) *num* M.

Musterbild. «*Le personnage le plus marquant, le coryphée, et comme on dirait en style moderne, la principale notabilité du parti.*» Burnouf. — *altiores spiritus*] generosiorem animum; in bonam partem, cum alibi in deteriorem dicatur. (4, 12.) «Non est credibile Vespasianum, qui olim Vitelliae domus cliens fuerit, iam nobiliore celsioreque animo fore, quam Caesar et Augustus fuerint, passurumque vivere aemulum, cum illi passi non sint.» Ern. Ceterum constat nec Caesarem neque Augustum iussisse occidi adversarios, quibus tamen causa mortis erant, unde ita rem exaggerare poterant Vitellii consiliarii. — *cum Vitellius collega Claudio*] a. u. c. 801. Mirum est haec verba Lipsio, Ernestio, Broterio e glossemate intrusa esse visa. Bene iam responderat Acidalius: «Sed haec additio ad sententiam necessaria. Nec sane Vespasianus nunc et semper cliens: sed olim esse potuit, cum Vitellius pater Claudio collega.» Nisi quod ego refero ad consulatum A. Vitellii ipsius a. u. 801., quo Vespasianus fere quadragenarius facile Vitellium postea imperatorem interdum salutare et volebat et debebat. — *tres consulatus*] L. Vitellius pater consul a. 787. 796. 800., censor a. 801. — *deceret*] Ex levi Med. mendo *degeret* Cod. Agr. fecit *negligeret*, quod etsi prorsus improbabile, haud tamen displicebat Ryckio atque Ernestio, ut sensus foret: «si vel maxime honores negligeret.» — *desperatione saltem*] «si non forti ac generoso consilio.»

67. *pertinacibus armis*] «si pertinaciter bellum continuaturus esset.» Ruperti. — *opportuna morte*] Atque hinc suspicio, de qua Suet. Vit. 14: *Suspectus et in morte matris* (Sextiliae), *quasi aegrae praeberi cibum prohibuisset, vaticinante Chatta muliere, cui velut oraculo acquiescebat, ita*

viderant, nihil audierant. repentina vis dictatorem Caesarem oppresserat, occultae Gaium insidiae; nox et ignotum rus fugam Neronis absconderant; Piso et Galba tamquam in acie cecidere. in sua contione Vitellius, inter suos milites, prospectantibus etiam feminis, pauca et praesenti maestitiae congruentia locutus, cedere se pacis et rei publicae causa — retinerent tantum memoriam sui, fratremque et coniugem et innoxiam liberorum aetatem miserarentur —, simul filium protendens, modo singulis modo universis commendans, postremo fletu praepediente adsistenti consuli (Caecilius Simplex erat) exsolutum a latere pugionem, velut ius necis vitaeque civium, reddebat. aspernante consule, reclamantibus qui in contione adstiterant, ut in aede Concordiae positurus insignia imperii domumque fratris petiturus discessit. maior hic clamor obsistentium penatibus privatis, in Palatium vocantium. interclusum aliud iter, idque solum quod in Sacram viam pergeret patebat. tum consilii inops in Palatium rediit. praevenerat rumor eiurari ab eo imperium, scripseratque Flavius Sabinus cohortium tribunis ut militem cohiberent. (69) igitur tamquam omnis res publica in Vespasiani sinum cessisset, primores senatus et plerique equestris ordinis omnisque miles urbanus et vigiles domum Flavii Sabini complevere. illuc de studiis volgi et minis Germanicarum cohortium adfertur. longius iam progressus erat quam ut regredi posset; et suo quisque metu, ne disiectos eoque minus validos

2. *occulte* M. — 3. *cont.* M : *conc.* B. — 4. *milites* (in paginae fine) *milites* M. — *mest.* M. — 6. *suā* superscr. *i* M. — 8. *ads.* M : *ass.* B. — 11. *cont.* M : *conc.* B. — 13. *interclausum* M. — 14. *in sacra uiam* M. Emendatum in Spir., postea rursus a Lipsio. — 15. *prev.* M. — *iurari* M. — 17. *uespasianis* M. — *cecississet* M. — 20. *adf.* M : *aff.* B.

demum firmiter ac diutissime imperaturum, si superstes parenti exstitisset. — *nisi luctum*] 2, 64 : *domus suae tantum adversa sensit.* — *XV. Kal. Ian.*] 18. d. mensis Decembris. Cfr. Suet. Vit. 15. Dio 65, 16.

68. *ignotum rus*] suburbanum Phaontis liberti. Suet. Ner. 48. — *cecidere*] Rhenanus corrigebat *ceciderant* e vestigiis scripturae Budensis *cecidebat.* Verum consulto Tacitus tempora variavit. — *in sua contione*] quam iure suo ut imperator habebat. — *commendans, postremo fletu praepediente*] Nemo, ne ipse quidem Tacitus, ante Rupertium animadvertit hunc esse hexametrum ! — *pugionem*] Suet. Vit. 15 : *Solutum a latere pugionem consuli primum, deinde, illo recusante, magistratibus ac mox senatoribus singulis porrigens, nullo recipiente, quasi in aede Concordiae positurus abscessit. Sed quibusdam acclamantibus «ipsum esse Concordiam», rediit nec solum retinere se ferrum affirmavit, verum etiam Concordiae recipere cognomen.* — *in aede Concordiae*] in qua senatus haberi solebat, ad clivi Capitolini radicem. Dübn. — *domumque fratris*] foro imminentem vicinamque aedi Concordiae. Cfr. C. 70. Brot. — *obsistentium penatibus privatis*] ante aedes privatas fratris et introitum prohibentium. Rup. — *interclusum aliud*] Rhenanus e Bud. *alterum.* Vetus e Flor. bene restituit Pichena. Sensus est: «Omnes viae erant interclusae, quae alio quam in Palatium ferrent.» Ern. — *in Sacram viam*] per quam a foro in Palatium ibatur. Dübn. Eius incolae *Sacravienses.*

69. *in Vespasiani sinum*] Similiter Plin. Paneg. 6, 3 : *confugit in sinum tuum concussa res publica. Comme si la république entière se fût jetée aux bras de Vespasien.* Louandre. — *de studiis volgi*] C. 67. extr. — *Germanicarum cohortium*] Vitellio

Vitelliani consectarentur, cunctantem in arma inpellebant. sed quod in eiusmodi rebus accidit, consilium ab omnibus datum est, periculum pauci sumpsere. circa lacum Fundani descendentibus, qui Sabinum comitabantur, armatis occurrunt promptissimi Vitellianorum. modicum ibi praelium inproviso tumultu, sed prosperum Vitellianis fuit. Sabinus re trepida, quod tutissimum e praesentibus, arcem Capitolii insedit mixto milite et quibusdam senatorum equitumque; quorum nomina tradere haud promptum est, quoniam victore Vespasiano multi id meritum erga partes simulavere. subierunt obsidium etiam feminae, inter quas maxime insignis Verulana Gratilla, neque liberos neque propinquos sed bellum secuta. Vitellianus miles socordi custodia clausos circumdedit; eoque concubia nocte suos liberos Sabinus et Domitianum fratris filium in Capitolium accivit, misso per neglecta ad Flavianos duces nuntio, qui circumsideri ipsos et, ni subveniretur, artas res nuntiaret. noctem adeo quietam egit, ut digredi sine noxa potuerit: quippe miles Vitellii adversus pericula ferox, laboribus et vigiliis parum intentus erat, et hibernus imber repente fusus oculos auresque impediebat. (70) luce prima Sabinus, antequam in vicem hostilia coeptarent, Cornelium Martialem e primipilaribus ad Vitellium misit cum mandatis et questu quod pacta turbarentur. simulationem prorsus et imaginem deponendi imperii fuisse, ad decipiendos tot illustres viros. cur enim e Rostris fratris domum, inminentem foro et inritandis hominum oculis, quam Aventinum et penates uxoris petisset? ita privato et omnem principatus speciem vitanti convenisse.

1. *inp.* M: *imp.* B. — 3. *paucis* M. — 5. *inpr.* M: *impr.* B. — 6. *pres.* M. — 7. *nomina aut tradere haud* M. — 9. *subier* cum lin. M. — *maximae* M. — 10. *gratilia* M. Correxit Ernestius ex Plin. Epp. 3, 11., ubi alia memoratur *Pomponia Gratilla.* — 11. Habet *socordi custodia* M. Ante Waltherum edebant *custodia socordi.* — 14. *ipso se Ini* M. — 15. *digredi* M: *degredi* Ernestio auctore B. — 17. *inber* M. — 18. *caeptarent* M. — 19. *quaestu* M. — 20. *simulatione* M. — 21. *inm.* M: *imm.* B. — 22. *inr.* M: *irr.* B. — 23. *contenisse* (sic) M.

etiamtunc faventium. — *lacum Fundani*] ad montem Quirinalem; superest eius memoria in titulo minime suspecto Grut. 596, 5: «Vidit Lipsius.» Inscrr. m. Lat. N. 567: *L. CORNELIO L. F. SVLLAE. FELICI. DICTATORI. VICVS. LACI* (sic). *FVNDANI.* Romae. — *arcem Capitolii*] Sic et alibi Tacitus, ut mox C. 71. Livius et Cicero semper distincte *arcem et Capitolium* dicunt. Livius ter 5, 39. 40. Nam arx et Capitolium in eodem erant monte: unde Dionysius Halic. 10, 14. p. 674. arcem vocat *προσεχῆ τῷ Καπιτωλίῳ* et spatium inter utrumque interiectum auctore eodem, loco mox ad C. 71. proferendo, duoque colles, non arx pars Capitolii aut in Capitolio; nisi quod mons ille subinde *mons Capitolinus* vocatur, cuius sane pars fuit arx. Vide etiam Ryckium de Capitol. C. 5. Ern. *Capitolium* appellatum esse verticem montis occidentalem, constat vel ex Livio 35, 21. V. Preller in Philologo I. p. 70. — *mixto milite*] Hoc dicit, mixtos fuisse milites, senatores et equites quosdam, alios quoque cives, Flavianorum partium fautores; neutiquam vero mixtos fuisse *militem urbanum et vigiles* (Cap. initio), quod memorare nihil attinebat. Ac similiter 2, 14: *ut pars classicorum mixtis paganis in colles - - exsurgerent.* Cum haud intelligeretur, omissum est v. *mixto* in Harl. Bodl. Ies. Bud. pr. Guelf. Puteol., quos male secutus est Ernestius. — *in Capitolium*] ut ibi tutiores essent. Sine causa

contra Vitellium in Palatium, in ipsam imperii arcem regressum; inde armatum agmen emissum; stratam innocentium caedibus celeberrimam urbis partem; ne Capitolio quidem abstineri. togatum nempe se et unum e senatoribus, dum inter Vespasianum ac Vitellium praeliis legionum, captivitatibus urbium, deditionibus cohortium iudicatur, iam Hispaniis Germaniisque et Britannia desciscentibus, fratrem Vespasiani mansisse in fide, donec ultro ad condiciones vocaretur. pacem et concordiam victis utilia, victoribus tantum pulchra esse. si conventionis paeniteat, non se, quem perfidia deceperit, ferro peteret, non filium Vespasiani vix puberem: quantum occisis uno sene et uno iuvene profici? iret obviam legionibus, et de summa rerum illic certaret: cetera secundum eventum praelii cessura. trepidus ad haec Vitellius pauca purgandi sui causa respondit, culpam in militem conferens, cuius nimio ardori inparem esse modestiam suam. et monuit Martialem ut per secretam aedium partem occulte abiret, ne *a* militibus internuntius invisae pacis interficeretur. ipse neque iubendi neque vetandi potens, non iam imperator sed tantum belli causa erat. (71) vixdum regresso in Capitolium Martiale furens miles aderat, nullo duce, sibi quisque auctor. cito agmine forum et inminentia foro templa praetervecti erigunt aciem per adversum collem usque ad primas Capitolinae arcis fores. erant antiquitus porticus in latere clivi, dextrae subeuntibus; in quarum tectum egressi saxis tegulisque Vitellianos obruebant. neque illis manus nisi gladiis armatae; et arcessere tormenta aut missilia tela longum videbatur. faces in prominentem porticum iecere. et sequebantur ignem, ambustasque Capitolii fores pe-

2. *ced.* M. — 5. *captivitabus* M. — 6. *germanisque* M. — *britt.* M. — 9. *seque perfidia* M. — 11. *caetera* M. — 13. *nimius ardor* M. Correxit Puteolanus. — *inp.* M: *imp.* B. — 15. *a* deest M. Est in Guelf. Puteol. — 16. *iuuendi* M. — 18. *inm.* M: *imm.* B. — 19. *colle* M.

haec vv. «a glossographo» profecta esse opinabatur Lipsius. — *neglecta*] partes a custodibus non insessas. Dübn. — *digredi*] elabi obsessoribus et confugere ad exercitum Flavianum; Ernestii *degredi* hic necessarium non est.

70. *iudicatur*] verbum simplex pro composito hac in re magis solito *diiudicatur.* Vellei. 2, 3: *discordiae civium - - ferro diiudicatae.* — *cuius nimio ardori inparem*] Bachius praetulit Med. scripturam sic distinctam: *cuius nimius ardor* (*sit*): (huic) *imparem* cet. Non sequor, quia duo membra sic divulsa haud magnopere placent; et littera *i* in v. *ardori* semel absorpta ab eadem sequente recte se facturum opinatus est, quicunque primus *nimio* in *nimius* mutavit.

71. *erigunt aciem*] in arduum ducunt, ut Agr. 18: *erexit aciem.* — *porticus*] per quas in Capitolium ascendebant, qui pedibus ibant. — *clivi*] Capitolini, quo aditu equis curribusve (Plin 8, 42, 161.) vehentes utebantur. *Fahrstrasse;* huic opponuntur mox *centum* illi *gradus*, per quos alius aditus praebebatur. Cfr. Preller *Zur Geschichte und Topographie des Römischen Capitols.* Philologus I. p. 99. Idem p. 87. ultro fatetur in tota huius proelii Capitolini descriptione, locis tantopere immutatis, complura nobis nunc obscura atque ambigua manere. — *prominentem*] «*ad primas Capitolinae arcis fores*», ut paullo ante dicit. Ibi autem subsellia lignea fuisse, quae tunc incensa sunt, ut olim in Caesaris funere,

netrassent, ni Sabinus revolsas undique statuas, decora maiorum, in ipso aditu vice muri obiecisset. tum diversos Capitolii aditus invadunt, iuxta lucum asyli et qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur. inprovisa utraque vis; propior atque acrior per asylum ingruebat. nec sisti poterant scandentes per coniuncta aedificia, quae, ut in multa pace, in altum edita solum Capitolii aequabant. hic ambigitur, ignem tectis obpugnatores iniecerint an obsessi, quae crebrior fama, nitentes ac progressos depulerint. inde lapsus ignis in porticus adpositas aedibus; mox sustinentes fastigium aquilae vetere ligno traxerunt flammam alueruntque. sic Capitolium, clausis foribus, indefensum et indireptum conflagravit. (72) id facinus post conditam urbem luctuosissimum foedissimumque rei publicae populi Romani accidit, nullo externo hoste, propitiis, si per mores nostros

3. Habet *Tarpeia* M, non *Tarpei* Guelf. Bodl. Ies. Edd. ante Beroaldum. — *inpr.* M: *impr.* B. — 5. *que* M. — 6. *sonum* M. — *eq.* M. — *obp.* M: *opp.* B. — 7. *fama, nitentes* Orellius: *famā nitentes* M, *famā est, quo nitentes* cum Bodl. Puteol. B. — *depulerint* M: *depellerent* cum Bodl. et Puteol. B. — — 8. *adp.* M: *app.* B. — 9. *vertere* M. — *traxer - - aluerque* cum lineolis super litteras r M. — 11. *faed.* M. — *rei.p.* M.

consentaneum est. Incendi autem poterant porticuum tecta trabibus contignata et exedrae in porticibus collocatae. (Vitruv. 5, 11.) — *lucum asyli*] Liv. 1, 8: *Romulus locum, qui nunc saeptus descendentibus inter duos lucos est, asylum aperit.* Dionys. Hal. 2, 15: *τὸ μεταξὺ τοῦ τε Καπιτωλίου καὶ τῆς ἄκρας, ὃ καλεῖται νῦν κατὰ τὴν Ῥωμαίων διάλεκτον μεθόριον δυοῖν δρυμῶν.* Preller l. l. p. 99: *Den* aditus iuxta lucum asyli *hat Becker wohl mit Recht nicht für den Steig, der zum Asyle hinaufführte, gelten lassen wollen, sondern für einen Zugang zum Capitole von der Seite her, wo das Asyl lag, also vom Capitolsplatze* (area Capitolina) *her erklärt.* — *et qua Tarpeia rupes*] tertius hic aditus. Quae rupes erat in parte opposita et quae per Forum adibatur. Plutarch. Camill. 36: *ὁ γὰρ τόπος, ἐφ' οὗ βεβηκὼς ὁ Μάλλιος ἐνυκτομάχησε πρὸς τοὺς Κελτούς, ὑπερεφαίνετο τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ Καπιτωλίου καὶ παρεῖχεν οἶκτον τοῖς ὁρῶσιν.* «*Das Saxum Tarpeium darf man mit Bestimmtheit an die westliche Seite des westlichen Hügels verlegen; wenn gleich über den besondern Punkt seiner Lage an dieser Seite Zweifel obwalten.*» Preller l. l. p. 71. — *coniuncta aedificia*] Capitolio, quorum etiamnunc supersunt parietinae nonnullae et excavationes ad cellarum formam in ipsam arcis rupem actae. Preller l. l. p. 101. — *depullerint*] ignem iniiciendo. Bodl. et Puteol. lectio ex manifesta est interpolatione. — *obpugnatores - - an obsessi*] Cfr. C. 75. extr. — *aedibus*] Dionys. Halic. 4, 61: *ἐν δὲ αὐτῷ τῷ ναῷ τρεῖς ἔνεισι σηκοὶ παράλληλοι, κοινὰς ἔχοντες πλευράς. μέσος μὲν ὁ τοῦ Διός· παρ' ἑκάτερον δὲ τὸ μέρος ὅ τε τῆς Ἥρας καὶ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς, ὑφ' ἑνὸς ἀετοῦ καὶ μιᾶς στεγης καλυπτόμενοι.* Hinc num. pluralis de uno templo Capitolino, ut de eodem 4, 53: *altitudo aedibus adiecta.* — *aquilae*] sunt trabes, quae in formam triangularem redactae efficiebant fastigium templi (*ἀέτωμα*) et propter similitudinem aquilae pennas extendentis vocabantur *ἀετοί.* Dübn. Bekk. Anecd. p. 343: *ἡ γὰρ ἐπὶ τοῖς προπυλαίοις κατασκευὴ ἀετοῦ μιμεῖται σχῆμα, ἀποτεταχότος τὰ πτερά.* Prima harum aquilarum mentio est apud Pindarum Olymp. 13, 20. in Corinthiorum laude: *Τίς γὰρ ἱππείοις ἐν ἔντεσιν μέτρα, Ἢ θεῶν ναοῖσιν οἰωνῶν βασιλέα δίδυμον Ἐπέθηκ'; ἐν δὲ Μοῖσ' ἁδύπνους κτλ.*, ubi vide Boeckhium, Boettiger *Amalthea* I. p. 73., quo iudice intelligendae aquilae duae et magnae e ligno dolatae aurataeque, *fastigium sustinentes*, aliis ferentes. Welcker Mus. Rhen. II. p. 482.

72. *rei publicae populi Romani*] Integra formula exstat apud Livium 22, 10: *res publica populi Romani Quiritium.* Cfr. ibi Drakenb. et Gronovii Obss. 4, 14. Ern.

liceret, deis, sedem Iovis Optimi Maximi auspicato a maioribus, pignus imperii, conditam, quam non Porsenna dedita urbe neque Galli capta temerare potuissent, furore principum exscindi. arserat et ante Capitolium civili bello, sed fraude privata: nunc palam obsessum, palam incensum, quibus armorum causis, quo tantae cladis pretio stetit? pro patria bellavimus? voverat Tarquinius Priscus rex bello Sabino, ieceratque fundamenta spe magis futurae magnitudinis quam quo modicae adhuc populi Romani res sufficerent. mox Servius Tullius sociorum studio, dein Tarquinius Superbus capta Suessa Pometia hostium spoliis exstruxere. sed gloria operis libertati reservata: pulsis regibus Horatius Pulvillus iterum consul dedicavit, ea magnificentia quam inmensae postea populi Romani opes ornarent potius quam augerent. isdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto quadringentorum quindecim annorum spatio L.

1. *optimū* M. — 3. *exc.* M. — 5. Vv. *quibus armorum - - bellavimus?* seclusit Ritter. — *p̄tio* M. — 7. *quan* M. — 8. Habet *dein* M. Ante Waltherum edebant *deinde*. — 9. *extr.* M. — 10. *puluilius* M. — 11. *consule* M. — *inm.* M: *imm.* B. — 13. *quadringentorum quindecim* omnibus litteris M. — *L.* M: *Lucio* B.

— *pignus imperii*] Livius 1, 55. Capitolium vocat *arcem imperii caputque rerum.* Ambrosch *Studien* I. p. 225: *Eine Thatsache ist es, dass das Capitol das Heiligthum des römischen Staates, nicht bloss der Stadt Rom war.* — *Porsenna*] simplici *n* Horatius Epod. 16, 4: *Minacis aut Etrusca Porsenae manus*, itemque Silius 8, 389. 478. 10, 483. — *dedita urbe*] Tacito convenit cum Plinio 34, 14, 39: *In foedere quod expulsis regibus populo Romano dedit Porsenna, nominatim comprehensum invenimus, ne ferro nisi in agri cultu uterentur.* Cfr. Niebuhr *Römische Geschichte*. Ed. IV. Vol. I. p. 575. Aliter sane Livius. — *exscindi*] «Hic infinitivus minime est absolutus, ut Ernestio videbatur: pendet potius e superioribus *id facinus luctuosissimum accidit*, ponitur que pro *ut - - exscinderetur.*» Walth. — *civili bello*] Sullano a. u. 671., auctoribus ignotis. Appian. B. C. 1, 83. Cic. Catil. 3, 4. — *quo tantae cladis pretio stetit?*] Mire haeserunt in h. l. Pichena et Gronovius, ille proponens: *quo tanta clades pretio stetit?*, hic: *quid tantae cladis pretio stetit?* Sed, raro sane casu, omissio facta in Bud. et ex eo a Rhenano: *quo tantae cladis pretio?* simul optima est interpretatio. Verum vulgaria, ut solet, vitans Tacitus hanc rationem miscuit cum Picheniana. Enuntiati autem subiectum, quod plerique correctores desiderarunt, est «Capitolii deflagratio.»

— *pro patria bellavimus?*] Ad totum h. l. applicari possunt vv. Velleii 2, 66., quibus similem digressionem rhetoricam adversus M. Antonium veluti excusat: *cogit enim excedere propositi formam operis erumpens animo ac pectore indignatio.* Rationes propter quas Ritter has exclamationes tamquam Tacito indignas seclusit, vide apud ipsum; nam in altera Editione fortasse eas uncis denuo liberabit. Equidem generosam hanc indignationem Tacito invidere nequeo; nec video, quis praeter ipsum in eam erumpere potuerit. — *voverat Tarquinius Priscus*] Vide Liv. 1, 38. — *Servius Tullius*] «Sed hic secundum ceteros Historicos Dianae templum in Aventino exstruxit: de opera Capitolio impensa nulla usquam mentio.» Duebn. At minime credibile est, quod opinabatur Sachse *Rom* I. p. 278., a Tacito confusum esse Capitolium cum Dianae templo in Aventino monte, verum hic quoque certos auctores nunc deperditos secutus videtur, ut alibi, ubi res antiquiores tangit. Sic, si non exstaret fatalis, ut ita dicam, ille Plinii de Porsenna locus, Taciti vv. *dedita urbe* fortasse pro mero errore haberentur. (De templo Dianae Communis a Ser. Tullio exstructo locus praecipuus est Dionys. Halic. 4, 26.) — *Suessa Pometia*] Volscorum capite. Liv. 1, 53. — *Horatius Pulvillus, iterum consul*] a. u. c. 247. — *quadringentorum quindecim*] Immo CCCCXXV. secundum

Scipione C. Norbano consulibus flagraverat. curam victor Sulla suscepit, neque tamen dedicavit: hoc solum felicitati eius negatum. Lutatii Catuli nomen inter tot Caesarum opera usque ad Vitellium mansit. ea tunc aedes cremabatur. (73) sed plus pavoris obsessis quam obsessoribus intulit. quippe Vitellianus miles neque astu neque constantia inter dubia indigebat: ex diverso trepidi milites, dux segnis et velut captus animi, non lingua non auribus competere; neque alienis consiliis regi, neque sua expedire; huc illuc clamoribus hostium circumagi; quae iusserat, vetare, quae vetuerat, iubere. mox, quod in perditis rebus accidit, omnes praecipere, nemo exsequi. postremo abiectis armis fugam et fallendi artes circumspectabant. inrumpunt Vitelliani et cuncta sanguine ferro flammisque miscent. pauci militarium virorum, inter quos maxime insignes Cornelius Martialis, Aemilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scaeva, pugnam ausi obtruncantur. Flavium Sabinum inermem neque fugam coeptantem circumsistunt, et Quintium Atticum consulem, umbra honoris et

1. *C.* M: *Gaio* B. — *norbana* M. — *cos.* cum lin. M. — 3. *inter tot Caesarum* Pichena: *inter-ta caesarum* (non, uti narrant, *caesrum*) M, *inter tanta Caesarum* cum ceteris Codd. B. — 6. Habet *velut* M. Ante Bekkerum edebant *veluti*. — 9. *iusere* M. — 10. *exequi* M. — 11. *inr.* M: *irr.* B. — 12. *insignis* M. — 14. *caept.* *M.*

Fastos, scil. ab a. 247 - 671. — *curam victor Sulla*] Plin. 36, 6, 5: *Athenis templum Iovis Olympii, ex quo Sulla Capitolinis aedibus advexerat columnas.* — *hoc solum felicitati*] Plinius 7, 43, 44: *Hoc tamen nempe felicitati suae defuisse confessus est, quod Capitolium non dedicavisset. Felicis* cognomen ascivit Sulla occiso Mario. Vellei. 2, 27. — *Lutatii Catuli nomen*] Fallit nos ergo aut falsus ipse Dio 43, 14. haec tradens: *Τὸ ὄνομα αὐτοῦ* (Caesaris) *ἐπὶ τὸ Καπιτώλιον ἀντὶ τοῦ Κατούλου, ὡς καὶ τὸν νεών, ἐφ' οὗ τῇ ἐκποιήσει εὐθύνειν ἐκεῖνον ἐπεχείρησεν, ἐκτελέσαντος, ἀντεγγραφῆναι ἐκέλευσαν.* Quod ex hoc loco omnino non potest. Lips. Dioni suffragantem laudat Ryckius Martialem 5, 10: *Sic laudant Catuli Iulia templa senes*, putatque nomen Catuli ita erasum et inscriptum Caesaris nomen, ut tamen Catuli nomen adhuc appareret, cuius rei exempla plura in marmoribus antiquis reperiantur. Quod mihi non satisfacit. Vereor, ne decretum illud ad effectum non venerit. Atque sic placebat Iac. Gronovio. Verba Taciti nimis certa et clara sunt, deque re tali, quae obscura esse non poterat. Ern. Dio quidem testatur hoc quoque decretum cum aliis nonnullis receptum esse a Caesare, alia repudiata. Cfr. etiam Interpretem ad Dionis 37, 44. Ceterum prorsus evanuit Martialis testimonium, ex quo, praeeunte Scriverio, Schneidewin edidit: *Sic laudant Catuli vilia templa senes.* Catulus autem templum Iovis Capitolini dedicavit a. u. 685., mortuo Sulla a. 676. — *inter tot*] «Sic Flor.» Pichena. Quod etsi usquequaque verum non est, tamen bene edidit *tot*. Nam ex litteris iunctis *TOTCAESARUM* facile fieri poterat *ta caesarum*; contra *ta* nusquam compendium est v. *tanta*, ac, si vel maxime foret, *tanta* hic exponere cum nequeas «tam magnifica», quia ipsum templum Capitolinum erat inter magnificentissima (*sua aetas varia de Catulo existimavit, quod tegulas aereas Capitolii inaurasset primus.* Plin. 33, 3, 18.) necessario eo devenies, ut explices «tot», id quod est postremae Latinitatis iam in Italismum degenerantis. (Ceterum cfr. Augustum in Monum. Ancyr. Ed. Franz p. 33: *Capitolium et Pompeium theatrum utrumque opus impensa grandi refeci sine ulla inscriptione nominis mei.*)

73. *non auribus competere*] Salustiana sunt verba, quibus utitur etiam Ann. 3, 46. Servavit illa Nonius 4, 110. ex Hist. 1: *Sic vero quasi formidine attonitus neque animo neque auribus neque lingua competere.* — *consulem*] mensium Novembris et Decem-

suamet vanitate monstratum, quod edicta in populum pro Vespasiano magnifica, probrosa adversus Vitellium iecerat. ceteri per varios casus elapsi, quidam servili habitu, alii fide clientium contecti et inter sarcinas abditi. fuere qui excepto Vitellianorum signo, quo inter se noscebantur, ultro rogitantes respondentesve audaciam pro latebra haberent. (74) Domitianus prima inruptione apud aedituum occultatus, sollertia liberti lineo amictu turbae sacricolarum inmixtus ignoratusque, apud Cornelium Primum paternum clientem iuxta Velabrum delituit. ac potiente rerum patre disiecto aeditui contubernio, modicum sacellum Iovi Conservatori aramque posuit casus suos in marmore expressam; mox imperium adeptus Iovi Custodi templum ingens seque in sinu dei sacravit. Sabinus et Atticus onerati catenis et ad Vitellium ducti nequaquam infesto sermone voltuque excipiuntur, frementibus qui ius caedis et praemia enavatae operae petebant. clamore *a* proximis orto sordida pars plebis supplicium Sabini exposcit, minas adulationesque miscet. stantem pro gradibus Palatii Vitellium et preces parantem pervicere, ut absisteret. tum confossum con-

3. *fidē* M. — 6. *inr.* M : *irr.* B. — 7. *inm.* M : *imm.* B. — 13. *enavatae* Bud. Agr. corr. Bodl. Ryckius, Ritter, Duebner : *enovatae* M, *navatae* cum Spir. Puteol. B. — 14. *a* deest M. F. *e* BAIT. Sed cfr. p. 203. v. 15. — 16. *p̄ces parentem* M. — *conlac.* M : *collac.* B.

bris; collega eius, Caecilius Simplex, Vitellio favebat. C. 68. DUEBN. — *iecerat*] sparserat; non enim palam et publice proposuit. ID. — *audaciam pro latebra*] Sal. Cat. 58: *audacia pro muro habetur.*

74. *sacricolarum*] pro hoc v. Suetonius Dom. 1., ubi singulatim narrat, quomodo evaserit Domitianus, hosce vocat *sacrificulos Phariae superstitionis*, id est, *Isiacos* Inscrr. m. Lat. 2306. — *lineo amictu*] Suet. l. l.: *Isiaco celatus habitu*, qui lineus erat, unde Ovid. Met. 1, 747. illos appellat *linigeram turbam* et Iuven. 6, 532: *gregem linigerum.* Cfr. Böttiger *Sabina* II. p. 162. (Domitiani fugam sic narrat Philostratus V. A. 5, 30. p. 97. Ed. Kayser: *ξυμβεβήκει δὲ ἄρα κατὰ τὴν Ῥώμην Δομετιανὸν μὲν τὸν Οὐεσπασιανοῦ παῖδα παρατετάχθαι πρὸς τὸν Βιτέλλιον ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τοῦ πατρός, πολιορκίας δ' αὐτὸν περισχούσης ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τὸν μὲν διαπεφευγέναι τοὺς πολιορκοῦντας, τὸν νεὼν δ' ἐμπεπρῆσθαι.* Ceterum cfr. Dio 65, 17: *Δομιτιανὸς δὲ καὶ Σαβῖνος ὁ τοῦ Σαβίνου παῖς ἐν τῷ πρώτῳ θορύβῳ διαφυγόντες ἐκ τοῦ Καπιτωλίου καὶ ἐς οἰκίας τινὰς καταχρυφθέντες ἐλελήθεσαν.* Hunc Sabinum minorem, patruelem suum, postea occidit Domitianus. Suet. Dom. 10.) — *Velabrum*] vicum iuxta Aventinum montem. — *contubernio*] habitatiuncula aeditui, qui sane *ἱερόδουλος* erat. Cfr. 1, 43: *Piso in aedem Vestae pervasit exceptusque misericordia publici servi et contubernio eius abditus est.* — *Iovi Conservatori*] Utrumque *ἐπίθετον* coniungitur Inscr. m. Lat. N. 1228: *IOVI. OPT. MAX. CVSTODI. CONSERVATORI.* «Inde in aversa plurimorum Domitiani nummorum parte Iuppiter stat dextra fulmen, sinistra hastam tenens cum inscriptione *IOVI. CONSERVATORI. S. C.*; *sacellum araque* fuere in Capitolio inter Capitolini et Custodis Iovis templa.» BROT. Alii eius nummi inscripti *IVPPITER. CONSERVATOR.* et *IVPPITER. CVSTOS.* Akerman I. p. 201. et 204. — *casus suos - - expressam*] Oratio audacter ad Graecam normam conformata, pro «expressos habentem», *τὰς τύχας αὐτοῦ ἐγκεχαραγμένην*, ut a Valerio Flacco Argon. 1, 491: *Casusque tuos expressa, Phalere, Arma geris.* DUEBN. Ceterum cogita de marmore anaglypho. — *in sinu dei*] sedentis, qui minorem Domitiani effigiem suo in gremio stantem dextra tenebat. — *ad Vitellium ducti*] Idem tradit Dio 65, 17., sed Sabinum incendio perisse Victor Caes. 8. et Eutrop. 7, 12. — *enavatae*] «cum successu navatae, ad optatum finem perductae.» DUEBN. Nunc quidem est *ἅπαξ*

laceratumque et absciso capite truncum corpus Sabini in Gemonias trahunt. (75) hic exitus viri haud sane spernendi. quinque et triginta stipendia in re publica fecerat, domi militiaeque clarus. innocentiam iustitiamque eius non argueres; sermonis nimius erat: id unum septem annis quibus Moesiam, duodecim quibus praefecturam urbis obtinuit, calumniatus est rumor. in fine vitae alii segnem, multi moderatum et civium sanguinis parcum credidere. quod inter omnis constiterit, ante principatum Vespasiani decus domus penes Sabinum erat. caedem eius laetam fuisse Muciano accepimus. ferebant plerique etiam paci consultum dirempta aemulatione inter duos, quorum alter se fratrem imperatoris, alter consortem imperii cogitaret. sed Vitellius consulis supplicium poscenti populo restitit, placatus ac velut vicem reddens, quod interrogantibus quis Capitolium incendisset se reum Atticus obtulerat, eaque confessione, sive aptum tempori mendacium fuit, invidiam crimenque agnovisse et a partibus Vitellii amolitus videbatur.

(76) Isdem diebus L. Vitellius positis apud Feroniam castris excidio Tarracinae imminebat, clausis illic gladiatoribus remigibusque, qui non egredi moenia neque periculum in aperto audebant. praeerat, ut supra memoravimus, Iulianus gladiatoribus, Apollinaris remigibus, lascivia socordiaque gladiatorum magis quam ducum similes. non vigilias agere, non intuta moenium firmare: noctu dieque fluxi et amoena litorum personantes, in ministerium luxus dispersis militibus, de bello tantum inter convivia loquebantur. paucos ante dies discesserat Apinius Tiro, donisque ac pecuniis acerbe per municipia conquirendis plus invidiae quam virium partibus addebat. (77) interim ad L. Vitellium servus Verginii Capitonis

3. *re.p.* M. — 8. *paenes* M. — 9. *direpta* M. Correctum in Guelf. et a Rhenano. — 13. *sibe* M. — *temporis* M. — 16. *L.* M : *Lucius* B. — 17. *Terracinae* M, sed infra *Tarracinae*. — 19. *pollinaris* M. — 21. *litorum* M : *littorum* B. — 25. *L.* M : *Lucium* B. — *uergilii* non, ut narrant, *uirgilii*, M.

λεγόμενον, ut Horatii *amirari*. sed tam pulchrum atque evidens, ut Tacito invideri non debuerit. — *conlaceratumque*] rursus *ἅπαξ λεγόμενον*.

75. *stipendia in re publica*] «Verba *in re publica* mihi suspecta. Quorsum enim et quo exemplo adduntur, praesertim in brevitatis tanto amatore? nisi forte transpositio facta est a librariis Tacitique manus sic dedit: *XXXV. stipendia fecerat: in re publica domi* cet.» Ern. Apage istas transpositiones! Volebat, ut lector in hac stipendiorum commemoratione aliquanto magis immoraretur, quam si haec vv. omisisset. — *sermonis nimius*] Est non tam «loquax» quam «rerum a se gestarum iactator.» — *calumniatus est*] reprehendit, et quidem ita, ut vitium hoc aliquatenus exaggeraret. Ceterum est v. aliquatenus mitius, quam *criminatus est*; etenim nulla in eo vitio culpa poenâ digna erat. — *constiterit*] «constitit, ni fallor.» Dukek. — *consulis*] Quintii Attici. C. 73.

76. *L. Vitellius*] Cfr. C. 58. — *Feroniam*] Horat. Sat. 1, 5, 24: *Ora manusque tua lavimus, Feronia, lympha: Milia tum pransi tria repimus atque subimus Impositum saxis late candentibus Anxur* (Tarracinam). Feronia erat dea Latii indiges et libertorum libertarumque, a quibus ex eius templo pileus libertatis insigne petebatur. *Eam Varro libertatem deam dicit.*

perfugit, pollicitusque, si praesidium acciperet, vacuam arcem traditurum. multa nocte cohortes expeditas summis montium iugis super caput hostium sistit. inde miles ad caedem magis quam ad pugnam decurrit. sternunt inermos aut arma capientes, et quosdam somno excitos, cum tenebris, pavore, sonitu tubarum, clamore hostili turbarentur. pauci gladiatorum resistentes neque inulti cecidere. ceteri ad naves ruebant, ubi cuncta pari formidine inplicabantur, permixtis paganis, quos nullo discrimine Vitelliani trucidabant. sex Liburnicae inter primum tumultum evasere, in quis praefectus classis Apollinaris; reliquae in litore captae, aut nimio ruentium onere pressas mare hausit. Iulianus ad L. Vitellium perductus et verberibus foedatus in ore eius iugulatur. fuere qui uxorem L. Vitellii Triariam incesserent, tamquam gladio militari cincta inter luctum cladesque expugnatae Tarracinae superbe saeveque egisset. ipse lauream gestae prospere rei ad fratrem misit, percunctatus statim regredi se an perdomandae Campaniae insistere iuberet. quod salutare non modo partibus Vespasiani sed rei publicae fuit. nam si recens victoria miles et super insitam pervicaciam secundis ferox Romam contendisset, haud parva mole certatum nec sine exitio urbis foret. quippe L. Vitellio quamvis infami inerat industria; nec virtutibus, ut boni, sed quomodo pessimus quisque, vitiis valebat.

(78) Dum haec in partibus Vitellii geruntur, digressus Narnia Vespasiani exercitus festos Saturni dies Ocriculi per otium agitabat. causa tam

1. *traditurum*] *tradi futurum* M. Quod Bipontini, Oberlinus, Walther ausi sunt recipere. Ceteri cum Guelf. Harl. pr. Bodl. Ies. Put. *furtim traditurum* edebant; ut nos, B. — 4. Habet *inermos* M. Ante Waltherum edebant *inermes*. — 6. Habet *inulti* M, non *multi* Edd. ante Rhenanum. — 7. *inpl.* M: *imp.* B. — 8. *liburnice* M. — 9. *pref.* M. — *reliquas* M, retinens *captae*. — *litore* M: *littore* B. — *aut*] *ut* M. — 10. *L.* M: *Lucium* B. — 11. *faed.* M. — *L.* M: *Lucii* B. — 12. *incesserant* M. Edebant, ut Walther, *incesserint*, quod correxit Ernestius. — *cinctâ* M. — 13. *sev.* M. 17. *parvâ* M. — 18. *L.* M: *Lucio* B. — 19. *bonis* M. — 21. *hec* M. — 22. *festo Saturni dies* M. — Habet *Ocriculi* M, non *Otriculi*, ut edebant ante Ryckium.

Servius ad Virg. Aen. 8, 564. Diverse Dionys. Halic. 3, 32. p. 505. R.: *ἱερὸν - - ἅγιον ἐν τοῖς πάνυ θεᾶς Φερωνείας, ἣν οἱ μεταφράζοντες εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν οἱ μὲν Ἀνθηφόρον, οἱ δὲ Φιλοστέφανον, οἱ δὲ Φερσεφόνην καλοῦσιν.* — *ut supra*] C. 57. — *Apinius Tiro*] Flavianis partibus deditus. Ibid.

77. *vacuam*] arcem per se tutam fore neque capi posse ab hostibus opinatus Iulianus, eam praesidio munire intermiserat; ita factum, ut ex *summis montium iugis* facile ab illis occupari potuerit. — *arcem traditurum*] Med. lectionem *arcem tradi futurum* respuit Latinitas; et *furtim traditurum* servatum a Duebnero arbitraria est interpolatio. — *verberibus foedatus*] Virg. Aen. 11, 86: *Pectora nunc foedans pugnis nunc unguibus ora.* — *in ore eius*] Seneca de Benef. 7, 19: *si in ore parentum filios iugulat*; quod Virg. Ge. 4, 477: *ante ora parentum.* Oberl. — *lauream*] litteras laureatas. Sic Plin. Paneg. 8: *allata erat ex Pannonia laurea.* Plin. H. N. 15, 30, 40: *Laurus Romanis praecipue laetitiae victoriarumque nuntia additur litteris et militum lanceis pilisque.* — *quod salutare*] intervallum illud temporis, quo fratris responsum exspectavit.

78. *Narnia*] Cfr. C. 58. et 63. — *festos Saturni dies*] XVI. Kal. Ian. (d. 17. m. Decembr.) — *Ocriculi*] Umbriae oppi-

pravae morae, ut Mucianum opperirentur. nec defuere qui Antonium suspicionibus arguerent tamquam dolo cunctantem post secretas Vitellii epistolas, quibus consulatum et nubilem filiam et dotales opes pretium proditionis offerebat. alii ficta haec et in gratiam Muciani composita. quidam omnium id ducum consilium fuisse, ostentare potius urbi bellum quam inferre, quando validissimae cohortes a Vitellio descivissent, et abscisis omnibus praesidiis cessurus imperio videbatur. sed cuncta festinatione, deinde ignavia Sabini corrupta, qui sumptis temere armis munitissimam Capitolii arcem et ne magnis quidem exercitibus expugnabilem adversus tris cohortes tueri nequivisset. haud facile quis uni adsignaverit culpam, quae omnium fuit. nam et Mucianus ambiguis epistolis victores morabatur, et Antonius praepostero obsequio, vel dum regerit invidiam, crimen meruit; ceterique duces dum peractum bellum putant, finem eius insignivere. ne Petilius quidem Cerialis, cum mille equitibus praemissus ut transversis itineribus per agrum Sabinum Salaria via urbem introiret, satis maturaverat, donec obsessi Capitolii fama cunctos simul exciret. (79) Antonius per Flaminiam ad Saxa rubra multo iam noctis serum auxilium venit. illic interfectum Sabinum, conflagrasse Capitolium, tremere urbem, maesta omnia accepit; plebem quoque et servitia pro Vitellio armari nuntiabatur. et Petilio Ceriali equestre praelium adversum fuerat. namque incautum et tamquam ad victos ruentem Vitelliani, interiectus equiti pedes, excepere. pugnatum haud procul urbe, inter aedificia hor-

1. *prave* M. — 3. *eplas* cum lin. M. — *ptium* M. — 4. *gratia* M. — 6. *validissime* M. — 7. Habet *abscisis* M, non *abscissis*, ut edebant ante Iac. Gronovium. — 10. *ads.* M : *ass.* B. — 11. *eplis* cum lin. M. — 12. *regeret* M. Correxit Pichena, ante quem edebant *tegeret*. — 20. *prel.* M. — 21. *nanque.*M.

dum prope confluentes Naris et Tiberis, hodie *Otricoli*. Cfr. Inscr. m. Lat. 3857. de thermis hiemalibus Ocriculanis. — *adversus tris cohortes*] «Vitellius XVI. cohortes praetorias conscripserat (2, 93.), XIV. ad Apenninum obsidendum miserat (supra C. 55.), cum quarum VI. fratrem ingruenti per Campaniam bello opposuit (C. 58.). Ex VIII. restantibus una eum ex Apennino Romam redeuntem comitata sit necesse est; alioquin in urbe non fuissent nisi duae; VII. igitur Narniae sese dedidere Flavianis (C. 63.). Frelet et Burnouf. — *regerit*] in Mucianum retorquet. Est *invidia* conflagrati Capitolii. Doerr. — *finem eius insignivere*] magno flagitio conspicuum reddidere, id quod nonnulla properatione ipsorum vitari poterat. Id. — *Salaria via*] «ita dicta a *salinis* Sabinorum, ad quos ducebat.» Id. Sed Plinius 31, 7, 41: *ex nomine Salariae viae, quoniam illa salem in Sabinos portari convenerat.* Festus p. 326. Ed. Muell. : *Salaria propterea appellabatur, quod impetratum fuerit, ut ea liceret a mari in Sabinos salem portari.* Incipiebat a porta Collina. Cfr. C. 82.

79. *Saxa rubra*] nono miliario ab urbe situm oppidulum, in via Flaminia. (Locorum caedibus istis flagitiisque insignitorum situm demonstrant singillatim Cluverius Ital. ant. 2, 3. p. 526. ac Noristus in Annis Syro-Maced. p. 59. Oberl.) — *plebem - - nuntiabatur*] eadem constructione, qua A. 2, 69: *maleficia, quis creditur animas numinibus infernis sacrari.* — *foeda fuga consternantur*] exquisitius pro «in foedam fugam consternantur,» quod ipsum substitutum sine causa volebat Ernestius. Sane ita Liv. 10, 43: *repente in fugam conster-*

tosque et anfractus viarum; quae gnara Vitellianis, inconperta hostibus metum fecerant. neque omnis eques concors, adiunctis quibusdam qui nuper apud Narniam dediti fortunam partium speculabantur. capitur praefectus alae Tullius Flavianus; ceteri foeda fuga consternantur, non ultra Fidenas secutis victoribus. (80) eo successu studia populi aucta; volgus urbanum arma cepit. paucis scuta militaria; plures raptis quod cuique obvium, telis signum pugnae exposcunt. agit grates Vitellius, et ad tuendam urbem prorumpere iubet. mox vocato senatu deliguntur legati ad exercitus, ut praetexto rei publicae concordiam pacemque suaderent. varia legatorum sors fuit. qui Petilio Ceriali occurrerant, extremum discrimen adiere, aspernante milite condiciones pacis. volneratur praetor Arulenus Rusticus. auxit invidiam, super violatum legati praetorisque nomen, propria dignatio viri. palantur comites, occiditur proximus lictor, dimovere turbam ausus: et ni dato a duce praesidio defensi forent, sacrum etiam in exteras gentes legatorum ius ante ipsa patriae moenia civilis rabies usque in exitium temerasset. aequioribus animis accepti sunt qui ad Antonium venerant, non quia modestior miles, sed duci plus auctoritatis. (81) miscuerat se legatis Musonius Rufus equestris ordinis, studium philosophiae et placita Stoicorum aemulatus; coeptabatque permixtus manipulis, bona pacis ac belli discrimina disserens, armatos monere. id plerisque ludibrio, pluribus taedio; nec deerant qui propel-

1. *inconp.* M: *incomp.* B. — 3. *aput* M. — 4. *tulius* M. — *faeda* M. — 6. *rapti* M. — 7. *uitellitū* M. — 8. *vocatis* superscr. *o* M. — 9. *rei.p.* M. — 11. *condiones* M. — 12. *arulenius* M. — 13. *pelluntur* mavult Ritter. At dictum est prorsus, ut Hist. 4, 18.: *Ubiorum auxilia foeda fuga dispersa totis campis palantur*, ita hic quoque pro «dispersi, postea huc illuc palantur.» — 16. *eq.* M. — 19. *acept.* M. — 21. *tudio* M.

nantur. Sed non ideo mutanda Taciti constructio. — *Fidenas*] quinto miliario ab urbe.

80. *volgus urbanum*] «Hoc est, populi pars tribubus non descripta: tribus enim iam ante (C. 58.) delectu habito arma ceperant. Quod hoc loco *volgus urbanum*, id alio (1, 4.) *plebem sordidam* appellavit eique *populi partem integram*, id est, tribuse (vel dic potius honestiorem, tribubus adscriptam) «opposuit. Confirmantur his locis, quae ad C. 58. de tribubus exposui.» Ritter. — *raptis, quod cuique repertum, telis*] Sine causa Heinsius, probante Ernestio: *raptis, quod cuique obvium teli.* — *Arulenus Rusticus*] Haud aliunde lucem Plinio sive M. Regulo potius, dederis apud Plinium Epp. 1, 5: *Rustici Aruleni periculum foverat, exsultaverat morte, adeo ut librum recitaret ederetque, in quo Rusticum insectatur atque etiam Stoicorum simiam appellat. Adiicit Vitelliana cicatrice stigmosum. Agnoscis Reguli eloquentiam.* Hoc cicatricis Vitellianae convicium est a vulnere, quod Tacito teste accepit. Lips. De hoc viro eximio vide Ann. 16, 26. Agr. 2. — *proximus lictor*] primus lictorum, ceterorum quinque quasi dux, qui proxime ante praetorem ingrediebatur. Cic. Verr. 5, 54. Liv. 24, 44. — *sacrum - in exteras*] Cic. Verr. 4, 11: *ordinis auctoritati, quae nisi gravis erit apud socios, in exteras nationes ubi erit imperii nomen et dignitas?* Dubner. Atque eadem praepositionum variatione Hist. 2, 26: *apud paucos ea ducis ratio probata, in vulgus adverso rumore fuit.* Harl. Bodl. Guelf. Puteol. ex interpolatione *inter*, quod praetulit Ernestius.

81. *Musonius Rufus*] de quo Ann. 14,

lerent proculcarentque, ni admonitu modestissimi cuiusque, et aliis minitantibus, omisisset intempestivam sapientiam. obviae fuere et virgines Vestales cum epistolis Vitellii ad Antonium scriptis. eximi supremo certamini unum diem postulabat: si moram interiecissent, facilius omnia conventura. virgines cum honore dimissae; Vitellio rescriptum Sabini caede et incendio Capitolii dirempta belli commercia. (82) tentavit tamen Antonius vocatas ad contionem legiones mitigare, ut castris iuxta pontem Mulvium positis postera die urbem ingrederentur. ratio cunctandi, ne asperatus praelio miles non populo, non senatui, ne templis quidem ac delubris deorum consuleret. sed omnem prolationem ut inimicam victoriae suspectabant. simul fulgentia per colles vexilla, quamquam inbellis populus sequeretur, speciem hostilis exercitus fecerant. tripertito agmine pars, ut adstiterat, Flaminia via, pars iuxta ripam Tiberis incessit; tertium agmen per Salariam Collinae portae propinquabat. plebs invectis equitibus fusa; miles Vitellianus trinis et ipse praesidiis occurrit. praelia ante urbem multa et varia, sed Flavianis consilio ducum praestantibus saepius prospera. ii tantum conflictati sunt qui in partem sinistram urbis ad Sallustianos hortos, per angusta et lubrica viarum flexerant. superstantes maceriis hortorum Vitelliani ad serum usque diem saxis pilisque subeuntes arcebant, donec ab equitibus, qui porta Collina inruperant, circumvenirentur. concurrere et in campo Martio infestae acies. pro Flavianis fortuna et parta totiens victoria: Vitelliani desperatione sola ruebant; et quamquam pulsi, rursus in urbe congregabantur. (83) aderat pugnantibus spectator populus, utque in ludicro certamine, hos,

3. *eplis* cum lin. M. — *supmo* M. — 4. *certamine* M. — *interiecisseecissent* M. — 6. *direpta* M. Correctum in Guelf. et Spir. — *temptavit* M. — 7. *cont.* M: *conc.* B. — 8. *mului* M. Cfr. 2, 89. — *posterā* M. — 9. *prel.* M. — 11. *inb.* M: *imb.* B. — 12. *tripertito* M: *tripartito* B. — 13. *adsisterat* M. — 15. *pres.* M. — *occurit* M. — 16. *prest.* M. — 17. *sep.* M. — 20. *inr.* M: *irr.* B. — 24. Habet *hos rursus* M. In mg. a rc. m. post *hos* additur *modo*, unde *hos modo* edebant inde a Puteolano usque ad Iac. Gronovium.

59. 15, 71. Plin. Epp. 3, 11. — *Vestales*] Cfr. Suet. Vit. 16. — *dirempta belli commercia*] commercia bellantium, condiciones pacis bellive agitantium. Est Virgilianum illud Aen. 10, 532: *belli commercia Turnus Sustulit ista prior, iam tum Pallante perempto.*

82. *Mulvium*] Hic Med. *Mulvi* rursus recepit Bachius. Cfr. 2, 89. — *trinis praesidiis*] agminibus; sed consulto variavit vocabulum post vv. *tripertito agmine.* — *conflictati sunt*] afflictati, vexati, ut Ann. 6, 48: *qui rem publicam conflictavisset.* — *Sallustianos hortos*] ad portam Collinam, in quibus multa aedificia erant. Canina *Indicazione* p. 124.

83. *hos, rursus illos*] ut C. 22: *his, rursus illis exitiabile.* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol. ex interpolatione *hos modo, rursus illos.* — *erui*] e latebris protrahi. Horat. Sat. 1, 4, 25: *quemvis media erue turba.* — *expostulantes*] vehementer postulantes. Sic Cic. pro Q. Roscio 17: *vix tu - - hoc expostulare auderes et impetrare posses.* — *scortis similes*] exoleti, *Lustknaben.* — *bis L. Sulla*] Lege de his invasionibus Florum 3, 21. DUEBN. — *festis diebus*] Saturni. Cfr. C. 78. — *id quoque gaudium*] spectandi pugnam quasi ludum gladiatorium. — *exsultabant, fruebantur*] ut in ludicro certamine. Utrumque verbum ita solet usurpari de laetitia et voluptate spe-

rursus illos clamore et plausu fovebat. quotiens pars altera inclinasset, abditos in tabernis aut si quam in domum perfugerant, erui iugularique expostulantes parte maiore praedae potiebantur: nam milite ad sanguinem et caedes obverso spolia in volgus cedebant. saeva ac deformis urbe tota facies. alibi praelia et volnera, alibi balineae popinaeque; simul cruor et strues corporum, iuxta scorta et scortis similes; quantum in luxurioso otio libidinum, quidquid in acerbissima captivitate scelerum, prorsus ut eandem civitatem et furere crederes et lascivire. conflixerant ante armati exercitus in urbe, bis Lucio Sulla, semel Cinna victoribus; nec tunc minus crudelitatis: nunc inhumana securitas, et ne minimo quidem temporis voluptates intermissae. velut festis diebus id quoque gaudium accederet, exsultabant, fruebantur, nulla partium cura, malis publicis laeti.

(84) Plurimum molis in obpugnatione castrorum fuit, quae acerrimus quisque ut novissimam spem retinebant. eo intentius victores, praecipuo veterum cohortium studio, cuncta validissimarum urbium excidiis reperta simul admovent, testudinem tormenta aggeres facesque, quidquid tot praeliis laboris ac periculi hausissent, opere illo consummari clamitantes. urbem senatui ac populo Romano, templa dis reddita: proprium esse militis decus in castris. illam patriam, illos penates. ni statim recipiantur, noctem in armis agendam. contra Vitelliani, quamquam numero fatoque dispares, inquietare victoriam, morari pacem, domos arasque cruore foedare suprema victis solatia amplectebantur. multi semianimes super turres et propugnacula moenium exspiravere. convolsis portis reliquus

5. *Iacies* M. — *alii pr.* M. — *popineque* M. — 6. *cruoret et* M. — 7. *quidquid* M: *quicquid* B. — 9. *silla* M. — 12. *exult.* M. — *furebant* malebat Lipsius non improbante Ernestio; nihil tamen falsius. — 14. *obp.* M: *opp.* B. — 15. *prec.* M. — 17. *quidquid* M: *quicquid* B. — 18. *periculis* M. — *consumari* M. — 20. *paen.* M. — 23. *faed.* M. — *supma* M. — *solacia* M. — 24. *exp.* M.

etatorum. Plin. Paneg. 34: *Agnoscebamus et fruebamur, cum velut piaculares publicae sollicitudinis victimae - - - ad lenta supplicia gravioresque poenas ducerentur.* Walth. V. *exsultabant* refertur ad externos atque omnibus conspicuos gestientium motus; *fruebantur* ad internam et quasi arcanam laetitiam. Sine causa v. *fruebantur* ut nimis debile, Lipsius in prima Editione a. 1574. expunxit; restitutum est in Ed. Antverp. 1607.

84. *castrorum*] Praetoriana intelligi vix attinet monere. Ern. — *veterum cohortium*] praetorianorum exauctoratorum a Vitellio, a Flavianis sub signa revocatorum. — *testudinem*] eius generis, quas *arietarias* vocat Vitruvius 10, 19., *Schutzdach*, non *Schilddach*, ut est C. 27. et 28. — *suprema*] haec tamquam suprema, illa scilicet, quae infinitivis exposita sunt. Evidentissime videlicet depingit ultimum ac desperatum Vitellianorum furorem, dicens, ad ultimum sine causa ab iis homines obtruncatos horumque cruore domos atque etiam aras foedatas esse, quibus facinoribus cladem suam quasi solati sint. Sic Iuven. 13, 178: *corpore trunco Invidiosa dabit minimus solatia sanguis, Ac vindicta bonum vita iucundius ipsa.* Quam picturam obscuravere Faërnus ac Muretus, proponentes: *foedas*; peius Ferlet: *pacem. Domos arasque cruore foedas, suprema*

globus obtulit se victoribus; et cecidere omnes contrariis volneribus, versi in hostem: ea cura etiam morientibus decori exitus fuit. Vitellius capta urbe per aversam Palatii partem Aventinum in domum uxoris sellula defertur, ut si diem latebra vitavisset, Tarracinam ad cohortes fratremque perfugeret. dein mobilitate ingenii, et quae natura pavoris est, cum omnia metuenti praesentia maxime displicerent, in Palatium regreditur vastum desertumque, dilapsis etiam infimis servitiorum aut occursum eius declinantibus. terret solitudo et tacentes loci; temtat clausa, inhorrescit vacuis; fessusque misero errore, et pudenda latebra semet occultans, ab Iulio Placido tribuno cohortis protrahitur. vinctae pone tergum manus; laniata veste, foedum spectaculum, ducebatur, multis increpantibus, nullo inlacrimante: deformitas exitus misericordiam abstulerat. obvius e Germanicis militibus Vitellium infesto ictu per iram vel quo maturius ludibrio eximeret, an tribunum adpetierit, in incerto fuit: aurem tribuni amputavit ac statim confossus est. (85) Vitellium infestis mucronibus coactum modo erigere os et offerre contumeliis, nunc cadentes statuas suas, plerumque Rostra aut Galbae occisi locum contueri, postremo ad Gemonias, ubi corpus Flavii Sabini iacuerat, propulere. una

3. *partem*] «Romanus *portam*.» Lipsius. — 4. Habet b. l. *Tarracinam* M. — 6. *pres*. M. — 8. *temptat* M. — 9. *latebras* M. — 10. Habet *Placido* M, non *Placito* Puteol. usque ad Lipsium. — 11. *poene* M. — *faedum* M. — 12. *inl*. M: *ill*. B. — *abstulerant* litt. *n* superscr. *t* M. — 14. Habet *ludibrio* M, non *ludibriis* Rhenani, quod hic elicuit ex Bud. *ludibus*. — *adp*. M: *app*. B. — 18. *una vox* M: *vox una* cum Edd. omnibus B.

victis solatia, semianimes amplectebantur. Multi super cet.; prave etiam Ernestius explicarat: «*Suprema solatia* sunt res cuique carissimae, coniuges, liberi, quos velut morituri amplectebantur.» — *contrariis*] *contraria vulnera* proprie sunt, quae mutua alibi dicuntur. Liv. 2, 6. de Bruto et Arunte Tarquinio: *contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus haerentes hastis, moribundi ex equis lapsi sunt*. Ern. Eidem suspecta fuere vv. *versi in hostem*; sine causa: Tacitus enim clarius, quam si ea omisisset, exprimere voluit, omnes adversis vulneribus decore cecidisse. Florus de proelio cum Pyrrho rege 1, 18, 17: *Romanorum omnium vulnera in pectore; quidam hostibus suis immortui; omnium in manibus enses, et relictae in vultibus minae et in ipsa morte ira vivebat*. Ceterum de hac clade Dio 65, 19: *ὥστε ἐς πέντε μυριάδας ἀνθρώπων ὅλας ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις φθαρῆναι*. — *si diem*] Mire Ernestius: «periculum eius diei.» et Bipontini: «*diem* scilicet fatalem.» Manifesto *dies* (lux) opponitur nocturnae fugae, qua Tarracinam petere meditatus erat. — *terret solitudo*] Virg. Aen. 2, 755: *Horror ubique animos atque ipsa silentia terrent*. — *tentat clausa*] «si forte amici ibi lateant.» Dubner. — *pudenda latebra*] Suet. Vit. 16.: *levi rumore et incerto, tamquam pax impetrata esset, referri se in Palatium passus est: ubi cum deserta omnia repperisset, dilabentibus etiam qui simul erant, zona se aureorum plena circumdedit, confugitque in cellulam ianitoris, religato pro foribus cane lectoque et culcita obiectis*. Contra Dio 65, 20: *ὁ Βιτέλλιος φοβηθεὶς χιτωνίσκον τε ῥακώδη καὶ ῥυπαρὸν ἐνέδυ, καὶ εἰς οἴκημα σκοτεινόν, ἐν ᾧ ἐτρέφοντο κύνες, ἐκρύφθη*. — *obvius e Germanicis*] Rem ita narrat Dio 65, 21: *οἱ στρατιῶται ξιφιδίοις αὐτὸν ὑπὸ τὸ γένειον ὑπεκέντουν, ἵνα καὶ ἄκων ἄνω βλέπῃ· ἰδὼν δὲ τοῦτο Κελτός τις, οὐκ ἤνεγκεν, ἀλλ' ἐλεήσας αὐτόν, «Ἐγώ σοι», ἔφη, «βοηθήσω, ὡς μόνως δύναμαι.» καὶ ὁ μὲν ἐκεῖνόν τε ἔτρωσε, καὶ ἑαυτὸν ἔσφαξεν*.

85. *ad Gemonias*] Suet. Vit. 17: *tandem*

vox non degeneris animi excepta, cum tribuno insultanti se tamen imperatorem eius fuisse respondit. ac deinde ingestis volneribus concidit. et volgus eadem pravitate insectabatur interfectum, qua foverat viventem. (86) patria illi Luceria. septimum et quinquagesimum aetatis annum explebat. consulatum, sacerdotia, nomen locumque inter primores nulla sua industria, sed cuncta patris claritudine adeptus. principatum ei detulere qui ipsum non noverant. studia exercitus raro cuiquam bonis artibus quaesita perinde adfuere quam huic per ignaviam. inerat tamen simplicitas ac liberalitas; quae, ni adsit modus, in exitium vertuntur. amicitias dum magnitudine munerum, non constantia morum contineri putat, meruit magis quam habuit. rei publicae haud dubie intererat Vitellium vinci: sed imputare perfidiam non possunt qui Vitellium Vespasiano prodidere, cum a Galba descivissent.

Praecipiti in occasum die, ob pavorem magistratuum senatorumque, qui dilapsi ex urbe aut per domos clientium semet occultabant, vocari senatus non potuit. Domitianum, postquam nihil hostile metuebatur, ad duces partium progressum et Caesarem consalutatum miles frequens, utque erat in armis, in paternos penates deduxit.

3. *pravitatē* M. — 4. *patrem illi luceriā* M. Correxit Oberlinus, ante quem cum Codd. vulgo edebant *pater illi L. Vitellius.* — *etatis* M. — 6. *eidê tulere* M. Correxit Rhenanus. — 8. *adf.* M: *aff.* B. — 9. *adsit* M: *assit* B. — 10. *magnitudinē* M. — *continere* M. Correxit Acidalius. — 11. *rei.p.* M. — 12. *vinci*] *uicinis* M. In ceteris Codd. et Edd. vett. correctum est. — 14. *precipit* (sic) M, emendatum ex Vatic. Guelf. Harl. Bodl. Ies. et a Puteolano. — 18. *Corneli Taciti liber XVIIII. explicit. Incipit uicesimus.* M.

apud Gemonias minutissimis ictibus excarnificatus atque confectus est et inde unco tractus in Tiberim. — *se tamen imperatorem*] Dio l. l.: *ὑπεραλγήσας καὶ οἷς ἔπαθε καὶ οἷς ἤκουσεν, «Ἀλλ' ἔγωγε, ἔφη, αὐτοκράτωρ ποτὲ ὑμῶν ἐγενόμην.»*

86. *Luceria*] Apuliae oppidum, hodie *Lucera.* Cfr. *Wachsmuth* de Luceria, Apuliae urbe. Partes III. Lipsiae 1844. 1845. — *septimum et quinquagesimum*] Sic et Suetonius 18. Contra Dio 65, 22: *ζήσας ἐπὶ τέσσαρα ἔτη καὶ πεντήκοντα καὶ ἡμέρας ἐννέα καὶ ὀγδοήκοντα, ἄρξας δὲ ἐνιαυτὸν ἡμερῶν δέκα ἀποδέοντα.* Occisus autem est d. 21. vel 22. mensis Decembris a. u. 822., post Chr. 69. Clinton *Fasti Romani* I. p. 56. — *patris claritudine*] Cfr. Ann. 6, 32. — *contineri*] retineri et conservari. Med. *continere putat* restitutum a Walthero ac Bachio pro «continere statuit», Latinum esse vix reor. — *meruit*] «comparavit pretio largisque donis.» Sic Burnouf: «*il en acheta plus qu'il n'en eut*;» et Gutmann: «*seine Freundschaften waren mehr erkauft als wirklich.*» Contra qui solito sensu accipiunt, ut Louandre: «*il en mérita plus qu'il n'en eut*,» parum expendunt, nunquam dignum fuisse Vitellium, qui veros amicos haberet. Cfr. 2, 92: *simul ipsum Vitellium, subitis offensis aut intempestivis blanditiis mutabilem contemnebant metuebantque*; neque hi viderunt reprehensionem manifestam inesse in vv. *dum - - contineri putat.* — Contorta est etiam Waltheri interpretatio aliquatenus diversa: *Er stand mehr im Dienste als im Genuss seiner Freundschaften.* Mirum ni quis olim coniiciet *emit* pro *meruit*, ut nunc solent adolescentiari. — *imputare*] quasi meritum egregium ac praemio dignum sibi tribuere non poterant. Cfr. 1, 38. 55. 2, 31. — *ad duces partium*] absconditus primum apud Cornelium Priscum paternum clientem (C. 74.), iam ad Antonium ceterosque progressus.

EXCURSUS I. AD HIST. III. C. XII.

Classis Cornelium Fuscum cet.] Haec cum antecedentibus non cohaerere nonnullis interpretibus visa sunt; et sane I. Fr. Gronovius Savilii de hoc loco dubitationes non satis luculente refutavit, ut nuper rursus a Walthero novae dubitationes motae sint. Sed optime omnia cohaerent. Cum defectio pararetur, Lucilius Bassus adeo timidus trepidusque egit, ut milites non iniuria ei sive diffiderent sive propter ignaviam succenserent. Itaque pro viro tam ambiguo praefectum sibi illum fecere, qui partibus Flavianis statim ab initio acerrimam facem praetulerat. Cfr. 2, 86. Fuscus autem cupide militum in Bassum suspicionem fovit, ut molestum aemulum honesta specie posset amovere. Itaque Bassus honorata custodia Atriam missus est, ubi cum rumor de eius perfidia tempore spatioque atrocior factus esset, praefectus alae vinciendum eum curavit: sed exsoluta sunt vincula a liberto Caesaris, quem rectius de Basso edoctum fuisse suspicari licet. RITTER.

EXCURSUS II. AD HIST. III. C. XXXII.

Excepta vox est, statim futurum ut incalescerent] *Rien ne paraît plus simple que le sens de cette phrase. Antonius se plaint que l'eau est à peine tiède. Un esclave attaché au bain, ou peut-être un de ceux qui l'accompagnaient, répond qu'elle ne tardera pas à être chaude. Ceux qui entendent ce mot en concluent que c'est une allusion à l'ordre qu'Antoine aurait déjà donné de mettre le feu à la ville; et la parole d'un esclave* (vernile dictum) *fait peser sur lui la responsabilité de cet effroyable attentat. Cette explication si naturelle n'a pourtant jusqu'ici été vue que par Ferlet. M. Dureau de Lamalle traduit: «En entrant dans l'eau il «se plaignit qu'elle était froide*; il ajouta, *qu'on ne tarderait point à la chauffer. «Cette* basse *plaisanterie, qui fut recueillie, l'a chargé de tout l'odieux de l'évène«ment: on l'a regardée comme* le signal convenu *pour l'embrasement de Crémone, «qui effectivement était tout en feu.» D'après cette traduction, Antonius ferait la demande et la réponse, et, dans ce dialogue avec lui-même, il s'amuserait à plaisanter sur les ordres qu'il aurait donnés, sans doute afin d'en instruire ceux qui l'entouraient, comme dans l'exposition d'une tragédie. Cette plaisanterie, effectivement bien* basse *et de bien mauvais goût, est en outre fort invraisemblable. Qu'on me permette une question plus sérieuse qu'elle ne le paraîtra peut-être: S'il avait ordonné un incendie capable de chauffer l'eau de la baignoire, était-il prudent d'y rester? s'il avait même su que la ville brulât, aurait-il été tranquillement au bain? M. Dureau de Lamalle s'est mépris avec tous les traducteurs français et étrangers sur le sens de* vernile, *qu'ils entendent au figuré tandis qu'il est au propre. Enfin cette parole pouvait faire croire qu'il avait donné le signal de l'embrasement, mais je ne puis voir dans le texte qu'elle fût elle-même* le signal convenu; *et si elle eût été* le signal convenu, *comment déjà Crémone était-elle tout en feu? On n'avait dont pas attendu le signal?*

HISTORIARUM
LIBER QUARTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Interfecto Vitellio milites Flaviani in urbe saeviunt. 2. Domitianus nomen sedemque Caesaris nactus adulteriis filium principis agit. L. Vitellius interficitur. 3. Campania composita, Vespasiano senatus consulatum cum Tito filio, praeturam Domitiano et consulare imperium decernit. 4. Muciani, Antonii, ceterorum honores. restituendi Capitolii consilium. libertati consulit Helvidius Priscus, cuius 5. vita et mores, 6—8. et cum Eprio Marcello acre iurgium de legatis ad principem mittendis. 9. de impensis publicis dissensio. 10. Musonius Rufus in P. Celerem invehitur. 11. Mucianus urbem ingressus cuncta in se trahit, Calpurnium Galerianum caedi curat, Asiaticum libertum servili supplicio tollit. 12. Germanicae cladis fama. eius belli causa in Batavis, 13. duce Claudio Civile. 14—16. is Batavos Canninefates Frisios excitat, statim dolo, mox aperta vi Romanos superat. 17. victoriae huius fama motae Germaniae auxilia offerunt Civili, qui et Galliarum societatem adfectat. 18. Hordeonii Flacci segnitia. victi Romani in Vetera castra fugiunt. 19. Batavorum et Canninefatium cohortes, iussu Vitellii in urbem pergentes, corruptae Civili iunguntur, et 20. Bonnensi proelio Romanorum aciem perfringunt. 21. Civilis consilii ambiguus suos in verba Vespasiani adigit, hostilia velans; 22. 23. mox Vetera obsidet, frustra. 24. 25. Hordeonius Flaccus seditione conflictatus summam rerum Voculae permittit. 26. 27. huic additus Herennius Gallus, re male gesta, verberatur. nova seditio. 28—30. Civilis, immensis auctibus ab universa Germania elatus, obsidium Veterum urget, Ubios vexat. varia certamina.

31. Nuntiato Cremonensi proelio auxilia Gallorum a Vitellio desciscunt. suos quoque Hordeonius in Vespasiani verba adigit haesitantes. 32. ad Civilem missus Montanus, ut a bello absistere iubeat, ab ipso tentatur. 33. 34. cum Vocula confligit Civilis vario eventu, non sine utriusque ducis culpa. 35. Vocula male utitur victoria. Vetera obsidione liberat. 36. Civilis Geldubam capit. Romani milites Hordeonium necant. Vocula per tenebras evadit. 37. mox a Civile superati Voculam denuo sequuntur, quocum obsidione Magontiacum liberant. Treveri nunc fidi, mox rebelles.

38. Vespasianus cum Tito consulatum init. falsi pavores in urbe et a L. Pisone. 39. Domitianus praetor. vis penes Mucianum. is Primi Antonii potentiam infringit. 40. restituti Galbae honores. Bareae Sorani Manibus P. Celere damnato satisfactum. 41. alii quoque delatores castigati. 42. in his Aquilium Regulum, a Messala fratre defensum, Montanus percellit. 43. 44. idem in Marcellum tentat Helvidius intercedente Caesare, abolendam priorum temporum memoriam rato. itaque in paucos modo saevitum.

45. Senenses ob pulsatum senatorem puniti. Antonius Flamma lege repetundarum damnatus. 46. militaris seditio a Muciano repressa. 47. abrogati consulatus quos Vitellius dederat. funus censorium Flavio Sabino ductum. 48—50. L. Pisonis Africae proconsulis caedes. servi eius egregium mendacium. Oeensium Leptitanorumque discordiae compositae. fusi Garamantes. 51. Parthorum auxilia non recipit Vespasianus. 52. hunc iratum Domitiano Titus mitigat. 53. cura restituendi Capitolii in L. Vestinum collata.

54. Audita mors Vitellii duplicaverat bellum per Gallias Germaniasque. cum incendio Capitolii finis imperio adesse creditus. 55—58. interfecto Hordeonio conspirant cum Civile et Classico Iulius Tutor et Iulius Sabinus. nutant reliquae Galliae, Romanae quoque legiones tentantur, frustra renitente Vocula, quo 59. 60. caeso, vinctisque Herennio et Numisio legatis, istas pro imperio Galliarum sacramento adigit Civilis, Tutor Agrippinenses, Classicus obsessos ad Vetera. 61. Civilis voti compos crinem deponit. tum et maior auctoritas Veledae. 62. captarum legionum maestum silensque agmen. ala Picentina necem Voculae vindicat. 63—65. colonia Agrippinensis, Transrhenanis gentibus invisa, in summum discrimen adducta cum Civile societatem init, Veledae numen donis placat. 66. Civilis Betasios, Tungros, Nervios in fidem

accipit. 67. fusi Lingones a Sequanis. Iulius Sabinus victus latet. 68. Mucianus cum Domitiano ad bellum accingitur. 69. Remi Gallias in fide Romana conservant, exceptis Treveris atque Lingonibus. 70. sed nec iis nec reliquis civitatibus nec ipsis ducibus satis consilii ac concordiae. Tutor ad Bingium victus. 71. Petilius Cerialis Magontiacum venit, spes Romanorum erigit. Valentinum ducem magna strage adfectum capit. 72. Treveros intrat. militibus exitum urbis poscentibus resistit. victas legiones in castra recipit. 73. 74. Treveros et Lingones officii admonet. 75. Civilis et Classicus ad Cerialem litteras mittunt, ad quas ille nihil. 76. Civilis cunctandum, Tutor et Classicus statim pugnandum statuunt. 77. 78. atrox proelium, quo Cerialis initio victus mox victor castra hostium exscindit. 79. Agrippinenses a Germanis desciscunt. 80. Mucianus Vitellii filium interficit. Antonius Primus ad Vespasianum profectus non pro spe excipitur. 81. multis miraculis caelestis in Vespasianum favor ostensus. ipse oculorum tabe notum, alium manu aegrum sanitati restituit, 82. confirmatur omine in templo Serapidis, cuius 83. 84. origo Sinopensis, templum Alexandriae magnificum, nomen. 85. Valentinus supplicio adfectus. 86. Domitianus, frustra tentato Ceriale, an sibi exercitum imperiumque traditurus foret, litterarum studium et amorem carminum simulat.

Gesta haec partim eodem anno, partim imp. Vespasiano iterum Tito filio coss.

(1) Interfecto Vitellio bellum magis desierat quam pax coeperat. armati per urbem victores inplacabili odio victos consectabantur. plenae caedibus viae, cruenta fora templaque, passim trucidatis, ut quemque fors obtulerat. ac mox augescente licentia scrutari ac protrahere abditos; si quem procerum habitu et iuventa conspexerant, obtruncare, nullo militum aut populi discrimine. quae saevitia recentibus odiis sanguine explebatur, dein verterat in avaritiam. nihil usquam secretum aut clausum sinebant, Vitellianos occultari simulantes. initium id perfringendarum domuum, vel si resisteretur, causa caedis; nec deerat egentissimus quisque e plebe et pessimi servitiorum prodere ultro dites dominos: alii ab amicis monstrabantur. ubique lamenta, conclamationes et fortunae captae urbis, adeo ut Othoniani Vitellianique militis invidiosa antea petulantia

1. *coep.* M. — 2. *inpl.* M: *impl.* B. — 3. *quenque* M. — 4. *sors* M. Correctum in Corb. Bud. et a Beroaldo. — 5. *obtruncaret* M. — 6. *seuit.* M. — 9. *domum* M. — 10. Habet *e* M. Ante Waltherum edebant *ex.* — *pessimis* M. — 11. *fortunae* M. Walther, Duebner: *forma* cum Vertranio B, *fortuna* cum Guelf. et Puteol. Ritter.

1. *fors*] Sic Med. *sors* emendavit etiam Bentleius ad Hor. Sat. 1, 6, 54: *Nulla etenim tibi me fors obtulit.* — *procerum*] Duas notas Germanici militis habebant, proceritatem corporis itemque iuventam. Nam Germani plerumque proceri (Germ. 8.) et milites a flore et robore aevi colligebantur. Lips. Sic C. 14. de Batavis: *et est plerisque procera pueritia.* Oberl. — *verterat*] Grosiotius: «quid, si *vertebat?*» Sed plusquamp. celeritatem huius mutationis designat. — *nec deerat - - prodere*] ut 1, 36. 3, 58: *nec deerat ipse - - elicere*; item infra C. 11: *nec deerat ipse - - amplecti.* — *dites dominos*] Bachius distinxit: *dites, dominos*; «propterea,» inquit, «quod *ditibus* opponitur *egentissimus quisque e plebe*, *dominis* opponuntur *pessimi servitiorum.*» Verum hoc significare voluit Tacitus, a servis non proditos esse nisi dites dominos, quos compilare atque obtruncare operae pretium esset; ab egentissimo quoque vel per invidiam dites dumtaxat cives furenti militi monstratos esse per se intelligitur. — *conclamationes*] undique alti et miserabiles clamores. Caesar B. C. 2, 26: *universi exercitus conclamatione.* — *fortunae*] plurali pro «variae species fortunae, ut quaeque singulis civium evenerat in capta urbe.» Duebn. Cum sine causa haererent in plurali, Guelf. ceterumque vulgus Codd. scripsere *fortuna.* Sed recte Walther attulit Cic. pro Rosc. Am. 20: *ut postea neminem alium nisi fortunas vestras accusare possitis.* Post red. in sen. 14: *bonos viros lugere malui meas fortunas quam suis desperare.* Vertranii autem coni. *forma* nimis distat a Med. scriptura,

desideraretur. duces partium accendendo civili bello acres, temperandae victoriae inpares: quippe in turbas et discordias pessimo cuique plurima vis; pax et quies bonis artibus indigent. (2) nomen sedemque Caesaris Domitianus acceperat, nondum ad curas intentus, sed stupris et adulteriis filium principis agebat. praefectura praetorii penes Arrium Varum, summa potentiae in Primo Antonio. is pecuniam familiamque e principis domo quasi Cremonensem praedam rapere. ceteri modestia vel ignobilitate ut in bello obscuri, ita praemiorum expertes. civitas pavida et servitio parata occupari redeuntem Tarracina L. Vitellium cum cohortibus exstinguique reliqua belli postulabat. praemissi Ariciam equites; agmen legionum intra Bovillas stetit. nec cunctatus est Vitellius seque et cohortes arbitrio victoris permittere, et miles infelicia arma haud minus ira quam metu abiecit. longus deditorum ordo, septus armatis, per urbem incessit, nemo supplici voltu, sed tristes et truces et adversum plausus ac lasciviam insultantis volgi inmobiles. paucos erumpere ausos circumiecti pressere; ceteri in custodiam conditi, nihil quisquam locutus indignum, et quamquam inter adversa, salva virtutis fama. dein Lucius Vitellius interficitur, par vitiis fratris, in principatu eius vigilantior, nec perinde prosperis socius quam adversis abstractus. (3) isdem diebus Lucilius Bassus cum expedito equite ad componendam Campaniam mittitur, discordibus municipiorum animis magis inter semet quam contumacia adversus principem. viso milite quies; et minoribus coloniis inpunitas. Capuae legio tertia hiemandi causa locatur, et domus illustres afflictae, cum contra Tarracinenses nulla ope iuvarentur. tanto proclivius est iniuriae quam

1. *accendo* M. — 2. *inp.* M: *imp.* B. — 8. *ignouilitate* M. — 9. *tarracinā* M. — *L.* M: *Lucium* B. — 10. *arciani* (sic) M. Emendatum in Guelf. et a Puteolano. — 14. *plasus* M. — 15. *inm.* M: *imm.* B. — 16. *praessere* M. — 22. *inp.* M: *imp.* B.

etsi per se optima est: Ovid. Trist. 1, 3, 26: *Haec facies Troiae, cum caperetur, erat.* Ceterum Ritter *fortuna* edens: «Med. scriptura,» inquit «*fortunae* leviter in peius flexa est ob sequens v. *captae.*»

2. *sedemque Caesaris*] Palatium; primum fuerat in paternis Penatibus. 3, 86. — *nondum ad curas*] iuris dictionem aliave negotia publica. Cfr. Agr. 7: *iuvene admodum Domitiano et ex paterna fortuna tantum licentiam usurpante.* Ceterum est zeugmatis genus; nam ex v. *agebat* ad v. *intentus* eliciendum v. *erat*. Haud notassem, nisi Ernestius hic haesisset: «Qui attente haec leget,» inquit, «animadvertet aliquid esse, quod offendat. Constaret oratio, si esset *agens* pro *agebat*, aut *sed*, quod est post *intentus*, ante *nondum*.» Sed Tacitus *vulgaria temnit*, ut ait Horatius. — *in bello obscuri*] 3, 32: *ceteri duces in obscuro: Antonium fortuna famaque omnium oculis exposuerat.* — *occupari*] praeveniri. Tarracina sita in LIX. miliario viae Appiae, Aricia in XVI. eiusdem. Dubn. — *Bovillas*] oppidum Latii, X. miliario ab urbe. — *pressere*] *oppressere*, ut sine causa volebat Broterius. Cfr. Ann. 14, 5. 16, 9: *Silanum premi a militibus iubet.* — *abstractus*] adversa fratris fortuna atque exitio et ipse afflictus, in perniciemque abreptus est, ut Ann. 4, 13. Ern.

3. *Lucilius Bassus*] olim classis Ravennatis praefectus. 2, 100. 3, 12. — *municipiorum animis*] Cfr. 3, 57. — *Capuae*] Urbs haec ita punita est, quia Vitellio fida fuerat. Cfr. ibid. — *Tarracinenses*] de quorum meritis erga Flavianas partes v. 3, 76. Ni-

beneficio vicem exsolvere, quia gratia oneri, ultio in quaestu habetur. solatio fuit servus Verginii Capitonis, quem proditorem Tarracinensium diximus, patibulo adfixus in isdem anulis quos acceptos a Vitellio gestabat. at Romae senatus cuncta principibus solita Vespasiano decernit, laetus et spei certus, quippe sumpta per Gallias Hispaniasque civilia arma, motis ad bellum Germanis, mox Illyrico, postquam Aegyptum Iudaeam Syriamque et omnis provincias exercitusque lustraverant, velut expiato terrarum orbe cepisse finem videbantur. addidere alacritatem Vespasiani litterae tamquam manente bello scriptae. ea prima specie forma: ceterum ut princeps loquebatur, civilia de se et rei publicae egregia. nec senatus obsequium deerat: ipsi consulatus cum Tito filio, praetura Domitiano et consulare imperium decernuntur. (4) miserat et Mucianus epistolas ad senatum, quae materiam sermonibus praebuere. si privatus esset, cur

2. *solacio* M. — *uergilii* (sic, non *uirgilii*) M. — 3. *adf.* M: *aff.* B. — 9. *caeterum* M. — 10. *R P.* M. — 12. *consularē* M. — *eplas* cum lin. M. — 13. *senatūs* M.

hilominus nulla ope adiuti sunt. — *diximus*] 3, 77. — *anulis*] equitum Romanorum insigni; id factum, quo contumeliosius etiam eius esset supplicium. — *cuncta principibus*] Locus similis de initiis Othonis 1, 47: *accurrunt patres: decernitur Othoni tribunitia potestas et nomen Augusti et omnes principum honores.* Eadem de Vitellio 2, 55. Statim post hoc senatus consultum sancita est lex illa de imperio Vespasiani, cuius magna pars in aenea tabula etiamnunc Romae asservatur. Cfr. Puchta *Geschichte des Rechts bei dem röm. Volk.* Ed. II. p. 376. Multi eam ediderunt, etiam ego in Inscr. m. Lat. I. p. 567. Inter alia sancitur: *VTQVE. QVAECVNQVE. EX. VSV. REI. PVBLICAE. MAIESTATE. DIVINARVM. HVMANARVM. PVBLICARVM. PRIVATARVMQVE. RERVM. ESSE. CENSEBIT. EI. AGERE. FACERE. IVS. POTESTASQVE. SIT. ITA. VTI. DIVO. AVG. TIBERIOQVE. IVLIO. CAESARI AVG. TIBERIOQVE CLAVDIO. AVG. GERMANICO. FVIT.* — *spei certus*] quoniam post victoriam partium Flavianarum nullus iam alius aemulus imperii extimescendus erat. — *Gallias* cet.] Brevissime complectitur praecedentes motus bellicos: in Galliis Vindicis, in Hispaniis Galbae, in Germaniis Vitellii, in Illyrico Antonii Primi, in Aegypto, Iudaea Syriaque Vespasiani ac Muciani. — *alacritatem*] ob Vespasiani animum civilem, qui in iis manifestabatur. — *ea prima specie forma*] «Haec erat forma epistolae primum et obiter legenti: sed, si accuratius considerabatur, reperiebatur loqui, ut confecto bello et principatum iamiam adeptus.» Ern. Cuidam subditiva visa esse haec vv. paene incredibile est. Ceterum apparet Vespasiano iam notam fuisse cladem Cremonensem, nondum tamen Vitellii interitum; hinc scribit *tamquam manente bello*, simulque certus spei fore, ut aemulus periret. Hae litterae autem paullo post Vitellii necem (21. d. m. Decembr.), ante Kal. Ian. a. 823., de quibus tradit demum C. 39., Romam pervenerunt. — *civilia*] modesta, quasi unus civium esset. — *nec senatus obsequium deerat*] «senatus ad demonstrandum suum erga novum imperatorem obsequium quam maxime promptus erat.» Inest levis quaedam ironia significans senatum servitio iamdudum assuetum tunc quoque festinasse honoribus cumulare Vespasianum eiusque filios. Haud notassem, nisi Francogalli complures, ut Dureau de Lamalle, Burnouf, Louandre sensum ita invertissent: «atque in litteris illis Vespasianus suum quoque erga senatum obsequium demonstrabat;» *du reste il s'exprimait en prince, parlant de lui-même d'une manière convenable, de la république en excellents termes et du sénat avec déférence.* — *consulare imperium*] maxime quia etiamtunc aberant pater et frater maior. Dio 54, 10. de Augusto: *τὴν ἐξουσίαν τῶν ὑπάτων διὰ βίου ἔλαβεν· ὥστε καὶ ταῖς δώδεκα ῥάβδοις αἰεὶ καὶ πανταχοῦ χρῆ-*

publice loqueretur? potuisse eadem paucos post dies loco sententiae dici. ipsa quoque insectatio in Vitellium sera et sine liberate. id vero erga rem publicam superbum, erga principem contumeliosum, quod in manu sua fuisse imperium donatumque Vespasiano iactabat. ceterum invidia in occulto, adulatio in aperto erant. multo cum honore verborum Muciano triumphalia de bello civium data: sed in Sarmatas expeditio fingebatur. adduntur Primo Antonio consularia, Cornelio Fusco et Arrio Varo praetoria insignia. mox deos respexere; restitui Capitolium placuit. eaque omnia Valerius Asiaticus consul designatus censuit: ceteri voltu manuque, pauci, quibus conspicua dignitas aut ingenium adulatione exercitum, compositis orationibus adsentiebantur. ubi ad Helvidium Priscum praetorem designatum ventum, prompsit sententiam ut honorificam in bonum principem, falsa

3. *rem.p.* M. — 5. *erat* litt. *a* superscr. *n* M. — 6. *civium* Walther: *civilium* M, *civili* cum Guelf. et Puteol. B. — 8. *respere* M. — Habet *restitui* M, non *restituique* Reg. Corb. Agr. Spir. — Habet *Capitolium placuit* M, non *placuit Capitolium*, ut edebant ante Waltherum. — 11. *ads.* M: *ass.* B. — 12. *falsa* M: [*ita*] *falsa* cum Agr. B. Excidisse quaedam post v. *principem* rati sunt Lipsius et Ritter.

σϑαι καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀεὶ ὑπατευόντων ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ δίφρου καϑέζεσϑαι. (Egregie hunc locum illustrat nummus, in quo hinc *IMP. CAESAR. VESPASIANVS. AVG.*, caput laureatum: illinc *T. CAES. AVG. F. COS. D. CAESAR. AVG. F. PR(aetor)*; capita adversa Titi et Domitiani. De quo Eckhel D. N. VI. p. 368. Oberl.) Suet. Dom. 1: *honorem praeturae urbanae consulari potestate suscepit titulo tenus, quam iuris dictionem* (Taciti *curas*) *ad collegam proximum transtulit*.

4. *cur publice loqueretur*] Idem fere est, quod apud Cic. Epp. 15, 1, et 9. et Livium 5, 50: *publice scribere*; sed tamen aliquid amplius. Nam illud etiam, qui non principes essent, fecere, de rebus a se gestis scribentes ad senatum, a quo missi essent. Sed Mucianus non ut magistratus provinciales solebant, de rebus a se gestis scripserat, sed alia ad rem publicam pertinentia litteris complexus erat, quae *loco sententiae* (idem ac *pro sententia* Ann. 15, 74.) coram dicere cuivis senatori licebat, scribere ad senatum non nisi principes solebant. Ern. — *sine libertate*] his ne libertatem quidem, παῤῥησίαν, comprobabat, quia iam nullum a Vitellio periculum instabat. — *de bello civium*] amare dictum: nam non nisi de exteris gentibus devictis triumphari poterat. Lucan. Phars. 1, 10: *Cumque superba foret Babylon spolianda tropaeis Ausoniis, umbraque erraret Crassus inulta, Bella geri placuit nullos habitura triumphos*. Sic C. 72: *civium bello*, exquisitius aliquanto quam *civili*. Recepit Waltheri suspicionem etiam Bachius. — *in Sarmatas*] ob Dacorum repulsionem (3, 46.) triumphalia ei data fingebantur. Etiam infra C. 54. iunguntur *Sarmatae Dacique*. — *mox deos respexere*] Non sine amara reprehensione memorat tunc hominibus posthabitos esse deos. Gellius 14, 7: *Varro docet immolare hostiam prius auspicarique debere, qui senatum habiturus esset, de rebusque divinis prius quam humanis ad senatum referendum esse*. — *Valerius Asiaticus*] gener Vitellii. 1, 59. — *voltu*] laete annuentes. — *manuque*] Ratio assentiendi in senatu voce aut signo. Signo dupliciter, pedibus aut manu. Pedum in discessione usus; manus etiam in sessione aut statione, cum ea exporrecta significarent talem sententiam se approbare. Vopiscus in Aurel. 20: *deinde aliis manus porrigentibus, aliis pedibus in sententiam euntibus, plerisque verbo consentientibus, conditum est S. C.* Seneca Ep. 8: *Non videor tibi plus prodesse, quam, si in senatu candidato vocem et manum commodarem?* Lips. — *falsa*] Constructio liberior vel, si mavis, aliquanto durior pro hac: «ut honorificam in bonum principem, ita a falsa exaggeratione liberam»: vel «*sententiam, quae ut honorifica erat in bonum principem* (qualem futurum esse Vespasianum credidit Helvidius), *ita falsa* ab ea *aberant*; non erat ut aliorum, honorifica per adu-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] — viri saepius memorandi, in libris deperditis narrare debuit, quomodo occisus sit a. u. 826, sub Vespasiano, hoc tamen paene invito; nam quamvis relegatum primo, deinde et interfici iussum magni aestimavit servare quoquo modo, misit, qui percussores revocarent; et servasset, nisi tam perisse falso renuntiatum esset. Cfr. Dio 66, 12., qui eum culpat, ut [illegible] additque [illegible] praeterea turbidum eius ingenium studiumque rerum novarum exagitat; in quibus, ut haud raro in aliis viris illustribus, Cicerone imprimis et Seneca, reprehendendis rem exaggerasse videtur. V. Plin. Epp. 3, 11; qui libros de Helvidii ultione composuit. 9, 13. — regione Ita-[illegible] [illegible] Samnitum gentem. [illegible] Geogr. p. 66. [illegible] qui inter Frentanos [illegible] caput gentis habuerunt Aufidenam. Cfr. Cellarii Geogr. A. H. 9. p. 902. [illegible] p. 34. Niebuhr III. p. 123. Hinc licet suspicari [illegible] sive Carecinis [illegible] vocatum esse Carecinum, ita ut Tacitus minus accurate designaverit municipium, unde originem duxit Helvidius, atque fortasse eam ob causam, quia municipii illius nomen a scriptoribus aut nullum aut diverse traditum fuerit. Parum veri simile Carecinum ipsum esse nomen municipii.» Bach. Sed aeque improbabile est totam illam regionem hoc nomen habuisse. «Ipsum nomen municipii fortasse latet in vv. *regione Italiae*, quae non sunt huius loci.» Doeder. In vulgata certe legi deberet *Tarracina municipio*; etenim usurpabant aut *Tarracina municipium* aut *Tarracinense municipium*, non item *Tarracinae municipium*. — *Cluvio*] Cluvius hic primipilaris sane distinguendus a Cluvio Rufo, Hispaniae praeside atque illustri historico. — *ingenium inlustre*] maxime ad eloquentiam refertur, ut recte significavit I. Fr. Gronovius; opponuntur quodammodo *altiora studia* philosophiae. — *doctores sapientiae*]

civis, senator, maritus, gener, amicus, cunctis vitae officiis aequabilis, opum contemptor, recti pervicax, constans adversus metus. (6) erant quibus adpetentior famae videretur, quando etiam sapientibus cupido gloriae novissima exuitur. ruina soceri in exsilium pulsus, ut Galbae principatu rediit, Marcellum Eprium delatorem Thraseae accusare adgreditur. ea ultio, incertum maior an iustior, senatum in studia diduxerat: nam si caderet Marcellus, agmen reorum sternebatur. primo minax certamen, et egregiis utriusque orationibus testatum. mox dubia voluntate Galbae, multis senatorum deprecantibus, omisit Priscus, variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus moderationem laudantium aut constantiam requirentium.

Ceterum eo senatus die quo de imperio Vespasiani censebant, placuerat mitti ad principem legatos. hinc inter Helvidium et Eprium acre iurgium. Priscus eligi nominatim a magistratibus iuratis, Marcellus urnam postulabat; quae consulis designati sententia fuerat. (7) sed Marcelli stu-

3. *adp.* M: *app.* B. — 4. *exilium* M. — 9. *depcantium* M. — 14. *nurnam* M.

Stoicos, quorum disciplinam sectabantur plerique homines generosiores ac fortiores sub imperatoribus tamquam optimum servitutis solatium. — *quaestorius*] Quaestor autem fuit sub Nerone et Achaiam administravit; quod Schol. Iuven. 5, 36. prodidit. At praetor demum sub Vespasiano, diserte ita scribente Suetonio 15. Alius est *Helvidius Priscus*, *legatus legionis* a. u. 805., Ann. 12, 49. huius fortasse avunculus ac pater adoptivus, a quo nomen traxit. Lips. Plerique tamen Helvidium Priscum, legatum legionis et tribunum plebis Ann. 13, 28. eundem esse statuunt cum celebri Stoico. Contra cum Lipsio facit Cramerus ad Schol. Iuven. l. l. — *a Paeto Thrasea*] qui ei in matrimonium dedit filiam Fanniam, mulierem et patre et coniuge dignissimam. Plin. Epp. 7, 19.

6. *cupido gloriae novissima exuitur*] Agr. 9: *fama, cui saepe etiam boni indulgent.* Recordatus fortasse est dicti Platonici in Stoicorum scholis tralaticii, apud Athenaeum 11, 116. p. 507: *Πλάτων ἔφησεν, Ἔσχατον τὸν τῆς δόξης χιτῶνα ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῷ ἀποδυόμεθα, ἐν διαθήκαις, ἐν ἐκκομιδαῖς, ἐν τάφοις.* Simplicius in Epict. 33. p. 118. Ed. Paris.: *Ἔσχατος λέγεται τῶν παθῶν χιτὼν ἡ φιλοδοξία· διότι τῶν ἄλλων πολλάκις δι' αὐτὴν ἀποδυομένων αὕτη προσίσχεται μᾶλλον τῇ ψυχῇ.* — *in exsilium*] Ann. 16, 33. Schol. Iuven. 5, 36: *Helvidius Priscus post damnationem soceri Paeti Thraseae, interdicta sibi Italia, Apolloniam concessit.* — *delatorem Thraseae*] Ann. 16, 22. et 28. — *incertum maior an iustior*] *maior*, quatenus virum illustrem ac potentem accusare aggrediebatur, *iustior*, quoniam soceri sui delatorem iusta ultione persequebatur. — *agmen reorum*] hominum, qui ea ipsa sententia rei facti essent, Eprio olim adstipulati. — *testatum*] Pessime Bud., quem tamen secutus est Rhenanus, *certatum.* «Intellige certaminis illius testimonia superfuisse in egregiis utriusque orationibus, quae adessent Tacito.» Walth. — *eo senatus die*] «Hoc factum credo alio die et conventu senatus, quam de quo supra dixit C. 3. Nullo modo intelligi potest, quomodo omnia, quae supra commemorata sunt, et hanc concertationem Helvidii et Marcelli idem dies capere potuerit.» Ern. «Mihi, ut Bipontinis, secus videtur. Gesta unius diei hactenus procurrunt. Id narrationis series docet. Regiae legis formula, cuius fragmentum Romae servatur, prioribus iam principibus concessa repetit. Parum ergo ea res temporis absumpsit. Tum properati alii quoque honores. Sententia Helvidii Prisci, ut inter patres concertationi, sic narrandis vitae eius momentis, ansam dedit Cornelio, quibus expositis redit ad persequendum iurgium ipsum. Denique si alio die de lege regia esset actum, clarius id indicaturum fuisse

dium proprius rubor excitabat, ne aliis electis posthabitus crederetur. paulatimque per altercationem ad continuas et infestas orationes provecti sunt, quaerente Helvidio quid ita Marcellus iudicium magistratuum pavesceret: esse illi pecuniam et eloquentiam, quis multos anteiret, ni memoria flagitiorum urgueretur. sorte et urna mores non discerni: suffragia et existimationem senatus reperta, ut in cuiusque vitam famamque penetrarent. pertinere ad utilitatem rei publicae, pertinere ad Vespasiani honorem, occurrere illi quos innocentissimos senatus habeat, qui honestis sermonibus aures imperatoris inbuant. fuisse Vespasiano amicitiam cum Thrasea, Sorano, Sentio; quorum accusatores etiamsi puniri non oporteat, ostentari non debere. hoc senatus iudicio velut admoneri principem quos probet, quos reformidet. nullum maius boni imperii instrumentum quam bonos amicos esse. satis Marcello quod Neronem in exitium tot innocentium inpulerit: frueretur praemiis et inpunitate, Vespasianum melioribus relinqueret. (8) Marcellus non suam sententiam inpugnari, sed consulem designatum censuisse dicebat, secundum vetera exempla, quae sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitiis locus foret. nihil evenisse cur antiquitus instituta exolescerent aut principis honor in cuiusquam contumeliam verteretur; sufficere omnes obsequio. id magis vitandum, ne pervicacia quorundam inritaretur animus novo principatu suspensus et voltus quoque ac sermones omnium circum-

1. *crederentur* M. — 3. *quer.* M. — 5. *urgueretur* M: *urgeretur* B. — 6. *uitā* (non *uita*, ut est apud Ernestium) M. — 7. *rei.p.* M. — 9. *inb.* M: *imb.* B. — 12. *inp.* M: *imp.* B. — 14. *inp.* M: *imp.* B. Ceterum M *inpunitatē*. — *inp.* M: *imp.* B. — 20. *inr.* M: *irr.* B.

auctorem puto.» Oberl. Recte Oberlinus, nisi quod legem de imperio Vespasiani legem regiam vocat; quod nomen huiusmodi legibus tempore demum posteriore, tertio post Chr. seculo dabatur, ut docet Puchta *Geschichte* I. p. 377. Cfr. Alexander Severus Cod. 6, 23, 3: *Licet enim lex imperii sollemnibus iuris imperatorem solverit. nihil tamen tam proprium imperii est quam legibus vivere.*

7. *per altercationem*] V. proprium de disputationibus adversantium sibi senatorum. Particulam talis altercationis vido apud Cic. ad Att. 1, 16: *Clodium fregi in senatu altercatione eiusmodi* cet. Altercationibus opponuntur *continuas orationes*, et v. *infestas* indicat in altercationibus nihil inimici necessario inesse. Proprie non est nisi ἀμοιβαῖος λόγος. Gloss. Philox. Ern. — *Sentio*] nobis ignoto; de illis Ann. 16, 21. seqq. — *instrumentum*] Sic 1, 22. mathematicos vocat *pessimum principalis matrimonii instrumentum*. — *bonos amicos esse. satis*] Haec Bekkeri distinctio praeferenda videbatur Waltherianae *bonos amicos. esse satis*. Γνώμη add. erat verbum.

8. *censuisse* cet.] βραχυλογία pro «non se, sed consulem designatum ita censuisse dicebat, et quidem secundum vetera exempla;» quae ratio indicatur commate a Bekkero ante v. *secundum* posito. Iunxit Walther *consulem d. censuisse dicebat secundum* cet. — *secundum vetera exempla*] «Accipe, non quasi semper legati sorte olim missi, sed saepe» (immo interdum, in rebus levioribus, ubi haud multum attinebat, quis legaretur). «In eam rem exempla haec reperio. Cicero ad Att. 1, 19: *Senatus decrevit, ut legati cum auctoritate mitterentur.* Addit post pauca: *Hoc non queo praeterire: cum de consularibus mea prima sors exisset, una voce senatus frequens retinendum me in urbe censuit.* E quibus sortitionem illic fuisse

spectans. se meminisse temporum quibus natus sit, quam civitatis formam patres avique instituerint; ulteriora mirari, praesentia sequi; bonos imperatores voto expetere, qualescunque tolerare. non magis sua oratione Thraseam quam iudicio senatus adflictum: saevitiam Neronis per eiusmodi imagines inlusisse, nec minus sibi anxiam talem amicitiam quam aliis exsilium. denique constantia fortitudine Catonibus et Brutis aequaretur Helvidius: se unum esse ex illo senatu qui simul servierit. suadere etiam Prisco ne supra principem scanderet, ne Vespasianum senem triumphalem, iuvenum liberorum patrem, praeceptis coërceret. quomodo pessimis imperatoribus sine fine dominationem, ita quamvis egregiis modum libertatis placere. haec magnis utrimque contentionibus iactata diversis studiis accipiebantur. vicit pars quae sortiri legatos malebat, etiam mediis patrum adnitentibus retinere morem. et splendidissimus quisque eodem inclinabat, metu invidiae, si ipsi eligerentur.

(9) Secutum aliud certamen. praetores aerarii (nam tum a praetoribus tractabatur aerarium) publicam paupertatem questi modum inpensis postulaverant. eam curam consul designatus ob magnitudinem oneris et remedii difficultatem principi reservabat: Helvidius arbitrio senatus agendum censuit. cum perrogarent sententias consules, Volcatius Tertullinus tribunus plebis intercessit, ne quid super tanta re principe absente sta-

3. *qualescūque* M. — 4. *adfl.* M: *affl.* B. — Habet *eiusmodi* M, non *huiusmodi*, ut edebant ante Bekkerum. — 5. *inl.* M: *ill.* B. — 6. *exilium* M. — 11. *utrimque* M: *utrinque* B. — 12. *mallebat* M. — 13. *eode* M. — 16. *erar.* M. — *inp.* M: *imp.* B. — 19. *uulcacius* M. — Habet *Tertullinus* M, non *Tertulinus* Guelf. Edd. ante Lipsium. — 20. *absentes* M.

clare vides. Dio 59, 23: *Πρέσβεις τε ἐκ' αὐτοῖς ἄλλους κλήρῳ καὶ τὸν Κλαύδιον αἱρετὸν ἔπεμψαν.*» Lips. — *patres avique*] duas iam aetates praeterisse inde ab Augusti principatu monet Eprius. Male nonnulli, ut Dotteville et Dureau de Lamalle haec vv. interpretati sunt de vetere re publica. — *ulteriora*] quae sint ultra Augustum. Dübn. — *quam iudicio senatus*] Hoc dicit Eprius: non se magis auctorem interficiendi claros viros Neroni fuisse quam senatum universum, qui eos damnaverit. Lips. — *inlusisse*] ludum egisse per imaginem sive speciem iustae quaestionis, cum re vera per vim ac violentiam ageret. Dübn. — *ne supra principem scanderet*] «ne sibi plus arrogaret aut ita ageret, tamquam super principem esset.» Hac significatione v. *scandere* vix alibi reperies. — *mediis*] ut Liv. 26, 48: *P. Cornelium de medio adiecit recuperatorem*, qui medius et neutrius partis esset; *die Unparteiischen* Gutmann, *les indifférents* Louandre.

9. *a praetoribus*] ut sub Augusto, cum Claudius quaestores reduxisset. Cfr. Ann. 1, 75. 13, 28. et 29. «Ceterum haec parenthesis suspecta erat Ernestio et Baumgarten-Crusio ad Suet. Claud. 24. Quorsum enim, ait ille, hoc additur, cum additum non sit Ann. 1, 75., cum res nota esset ex ipsius traditione Ann. 13, 28., quae et ad Traianum usque duravisset? At post Historias demum prodierunt Annales, nec inepte illa verba adduntur, quia variae huius rei fuerunt mutationes. Intererat igitur, ut scriptor doceret tum curam aerarii non amplius fuisse apud quaestores, sed apud praetores. Simile additamentum, quod post editos Annales inutile fuisset, legitur infra C. 15: *Transrhenana gens est.*» Walth. — *perrogarent*] pr. universos senatores sententias rogarent, ut Liv. 29, 19: *perrogari eo die*

tueretur. censuerat Helvidius ut Capitolium publice restitueretur, adiuvaret Vespasianus. eam sententiam modestissimus quisque silentio, deinde oblivio transmisit: fuere qui et meminissent. (10) tum invectus est Musonius Rufus in Publium Celerem, a quo Baream Soranum falso testimonio circumventum arguebat. ea cognitione renovari odia accusationum videbantur. sed vilis et nocens reus protegi non poterat: quippe Sorani sancta memoria; Celer professus sapientiam, dein testis in Baream, proditor corruptorque amicitiae, cuius se magistrum ferebat. proximus dies causae destinatur. nec tam Musonius aut Publius quam Priscus et Marcellus ceterique, motis ad ultionem animis, exspectabantur.

(11) Tali rerum statu, cum discordia inter patres, ira apud victos, nulla in victoribus auctoritas, non leges, non princeps in civitate essent, Mucianus urbem ingressus cuncta simul in se traxit. fracta Primi Antonii Varique Arrii potentia, male dissimulata in eos Muciani iracundia, quamvis voltu tegeretur. sed civitas rimandis offensis sagax verterat se transtuleratque. ille unus ambiri, coli. nec deerat ipse, stipatus armatis, domos hortosque permutans, apparatu incessu excubiis vim principis amplecti, nomen remittere. plurimum terroris intulit caedes Calpurnii Galeriani. is fuit filius Gai Pisonis, nihil ausus: sed nomen insigne et de-

7. *sca* cum lin. M. — 8. *amicitiae, cuius* M: *amici et cuius* Lipsio auctore B. — 10. *motis adulationib* (sic) syll. *nib* corr. in *nē*. Emendavit Lipsius. — *exp.* M. — 11. *partes* M. Corr. in Guelf. et a Mercero. — 14. *malae* M. — 16. *stipatis* M. — 18. *cede* M.

sententias non potuerunt. 32, 23: *populi Achaeorum, cum sententias perrogarentur.* Suet. Oct. 35. — *oblivio*] poëtica vox et in num. fere plur. usum habens, adeo, ut fortasse hoc uno loco in singulari nunc inveniatur. Mar. Victor. I. p. 2469. P.: *Contagio, ut obsidio et oblivio, sed poëtica licentia primo fecit contagia et oblivia, postea dici coepit et oblivium et obsidium et contagium.* Voc. *obsidium* frequenter usurpat Tacitus. — *qui et meminissent*] nimirum de sententia Helvidii secundas tantum partes datas imperatori in re tanta. Duebn. Atque id Vespasiano delatum videtur ab illius iniquis.

10. *Celerem*] De P. Egnatio Celere cfr. Ann. 16, 32. — *odia accusationum*] Nonnulli quidem reprehendebant Musonium, quod invidiosas illas accusationes, quae imprimis sub Nerone exercitae erant, ita renovare videretur; nihilominus Celer protegi non poterat. — *corruptorque amicitiae*] violator amicitiae, cuius, ut aliarum virtutum, praecepta dabat, quemadmodum solebant philosophi; vide modo Ciceronis Laelium et multos illos de amicitia et amicis locos apud Senecam. Sic Lipsii coniectura *amici et cuius* necessaria non est, immo propterea admodum improbabilis, quia *corruptor* cum genitivo personae Tacito ut aliis est, «qui quocunque modo animum moresque aliorum depravat,» neutiquam vero, «qui alium convellit atque exitio dat;» atque nescio quomodo languet Lipsianum illud *et*. Ad rem cfr. Iuven. 3, 116: *Stoicus occidit Baream, delator amicum, Discipulumque senex*; ubi Schol.: *Alii dicunt philosophum Egnatium Celerem, Bareae Sorani magistrum, qui ipsum apud Neronem detulit et damnavit: et ipse postea sub Vespasiano hoc ipsum Musonio Rufo accusante damnatus est.* — *proximus dies*] quo primum rursum senatus haberetur. Vide infra C. 40.

11. *transtulerat*] ab Antonio Varoque ad Mucianum. — *unus ambiri*] Dio 66, 2: *ὁ δὲ Μουκιανὸς τιμᾶσθαι ὑφ' ἁπάντων ὑπὲρ πάντας ἤθελε καὶ ἤχθετο, εἰ καὶ ὁστισοῦν οὐχ ὅτι ὑβρίσειεν αὐτόν, ἀλλ' οὐ μὴ οὐ μεγάλως ἀγήλειεν.* — *nec deerat ipse*] Cum his vv. iunge infinitivos *amplecti, remittere*, ut C. 1: *nec deerat ager-*

cora ipsi inventa rumore volgi celebrabantur, erantque in civitate adhuc turbida et novis sermonibus laeta qui principatus inanem ei famam circumdarent. iussu Muciani custodia militari cinctus, ne in ipsa urbe conspectior mors foret, ad quadragesimum ab urbe lapidem, Appia via, fuso per venas sanguine exstinguitur. Iulius Priscus praetoriarum sub Vitellio cohortium praefectus se ipse interfecit, pudore magis quam necessitate. Alfenius Varus ignaviae infamiaeque suae superfuit. Asiaticus enim (is libertus) malam potentiam servili supplicio expiavit.

(12) Isdem diebus crebrescentem cladis Germanicae famam nequaquam maesta civitas excipiebat; caesos exercitus, capta legionum hiberna, descivisse Gallias, non ut mala loquebantur. id bellum quibus causis ortum, quanto externarum sociarumque gentium motu flagraverit, altius expediam. Batavi, donec trans Rhenum agebant, pars Chattorum, seditione domestica pulsi extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam iuxta sitam occupavere, quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit; nec opibus Romanis, societate validiorum, adtriti viros tantum armaque imperio ministrant, diu Germanicis bellis

2. *ei*] *et* M. — 4. *quadragensimum* M. — *Appia via* M: *via Appia* cum ceteris Edd. B. — 5. *ext.* M. — 7. *Alfenius* Orellius: *Alfenus* M B. — *infamieque* M. — 8. Vv. *is libertus* tamquam gloss. seclusit Ritter. — 10. *mesta* M. — *cesos* M. — 14. *insulam iuxta sitam* Walchio auctore Ruperti: *insulam iuuata sit an* M, *insulam inter vada sitam* B cum Guelf. Harl. Bodl. Ies. Vatic. 1958. — 15. *ocean;*, id est, *Oceanus* M. Correctum in Guelf. pr. Harl. Spir. — 17. *adtr.* M: *attr.* B.

tissimus quisque - - *prodere* cet. Perperam in multis Edd. distinguitur *nec deerat ipse: stipatus* cet., quasi seqq. infinitivi essent historici, ut praecedentes *ambiri*, *coli*. — *C. Pisonis*] qui contra Neronem coniuraverat. A. 15, 48. — *Asiaticus*] 2, 57. et 95. Is ergo patibulo affixus, ut Verginii Capitonis servus supra C. 3. et Icelus 1, 46. Verbis autem *is libertus* post priorem eius mentionem 2, 57. breviter eius condicionem lectori in memoriam revocans significat, cur ille tam contumelioso supplicio affectus sit. («Asiaticus aeque ac Varus vivere sustinuit et infamiae suae superesse concupivit, sed hunc quidem victores cruci adigendum tradiderunt. Itaque *enim* rationem continet sententiae a lectore supplendae; quae fere haec fuerit: *Idem Asiatico non licuit.*» Ritter.)

12. *Chattorum*] Germ. 29. Ukert *Gallien* p. 366. — *insulam*] Ann. 2, 6. — *seditione domestica pulsi*] quo tempore, incertum est, sed certe ante Caesarem, qui *insulae Batavorum* meminit B. G. 4, 10. Zeuss *die Deutschen* p. 100. — *iuxta sitam*] Walchius in Melet. crit. Ienae 1809. p. 16: «Legendum *insulam iuxta sitam occupavere* et scriptura optimorum codicum ducente et sensu postulante. Facile intelligitur describi in his insulam, quae alibi Tacito *Rheni* vel *Batavorum insula* dicitur, Vahali ac Mosa a parte meridionali, a septentrione Rheno flumine circumfusa. Quo modo appellaretur insula, in tali descriptione quis requireret? Unde autem dilucida *extremae Galliae orae* cognitio legenti exoriretur nisi ex *insula iuxta sita*? Poterat a regionis ignaris varie in *extremis Galliae oris* apud Marinos, Nervios, Venetos errari. Ne quis erraret, una illa ratione cavebatur. Iam quisque vel invitus ad meridionalem Vahalis ripam (Romanorum ripam) sive regionem inter Vahalem et Mosam retrahitur. Denique *iuxta sita*, ut Ann. 2, 62. Hist. 2., 74.» Adde vulgatam lect. *inter vada sitam* neque satis esse claram et nimium quantum recedere a Med. vestigiis, quibus sane firmius insistit Walchiana. Ceterum cfr. Caesar B. G. 4, 10: *Mosa* - -, *parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vahalis, insulam efficit Batavorum.* — *opibus Romanis*] pe-

exerciti, mox aucta per Britanniam gloria, transmissis illuc cohortibus, quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant. erat et domi delectus eques, praecipuo nandi studio arma equosque retinens integris turmis Rhenum perrumpere. (13) Iulius Paulus et Claudius Civilis, regia stirpe, multo ceteros anteibant. Paulum Fonteius Capito falso rebellionis crimine interfecit. iniectae Civili catenae, missusque ad Neronem et a Galba absolutus sub Vitellio rursus discrimen adit, flagitante supplicium eius exercitu. inde causae irarum, spesque ex malis nostris. sed Civilis ultra quam barbaris solitum ingenio sollers, et Sertorium se aut Hannibalem ferens simili oris dehonestamento, ne ut hosti obviam iretur, si a populo Romano palam descivisset, Vespasiani amicitiam studiumque partium praetendit, missis sane ad eum Primi Antonii litteris, quibus avertere accita Vitellio auxilia et tumultus Germanici specie retentare legiones iubebatur. eadem Hordeonius Flaccus praesens monuerat, inclinato in Vespasianum animo et rei publicae cura, cui excidium adventabat, si redintegratum bellum et tot armatorum milia Italiam inrupissent.

1. *britt.* M. — *gloriā* M. — 2. *erant* M. Corr. in Harl. Reg. Ies. (a sec. m.) — 3. *armae quosque* M. — 5. *multos* M. — 7. *adiit* cum Bud. Walther. — 9. *haud annibalem* M. — 13. *auerteret* M. Correctum pr. Guelf. et a Puteolano. — 15. *uespanum* M. — *rei p.* M. — 16. *inr.* M: *irr.* B.

tentia Romanorum; per epexegesin additur *societate validiorum*, «ut solent socii plerique nostri atteri, deprimi atque facultatibus suis spoliari: sed Batavi tributorum expertes (infra C. 17. Germ. 29.) cohortes tantum auxiliares Romano imperio ministrant.» Ceterum prope incredibile est, quantopere hic locus a Criticis sit vexatus. Vide Waltherum. — *per Britanniam*] Agr. 18. et 36. — *erat et domi*] praeter cohortes auxiliares in Britanniam missas remanserat etiam in insule Batavorum delectus equitatus. — *perrumpere*] Infinitivus secundum Graecae linguae usum, pendens a vv. *praecipuo nandi studio*, (ὥστε) διαπερᾶν, quod Gallice exprimas *excellents nageurs, à passer* . . . , nando exerciti (adeo), ut perrumperent. Duebner. (Doederlein coniecit: *erant* (Med.) *et domi delectatus eques praecipuo - - perrumpere*; conferri iubens Ann. 14, 29. Verum hoc nimis contortum.)

13. *Claudius Civilis*] 1, 59. vocatur *Iulius Civilis*, aliisque Graecis et Latinis (Plut. Ἐρωτ. p. 770. Frontin. Strat. 4, 3, 14.) Paulus videlicet et Civilis fratres erant. Vide C. 32: *necem fratris*. Ceterum de Civile (haec enim recta ablativi forma, ut *Lateranense*, *Iuvenale*, a Med. servata: perperam in Edd. nonnullis est *Civili*:) cfr. Haken in Ersch et Gruber *Encyclopaedie* I. XVII. p. 332., qui perbene narrationem suam ita concludit: «*Eine unglückliche Lücke in dem meisterhaften Berichte des Tacitus* (5, 26.) *lässt hier die fast einzige geschichtliche Quelle versiegen, welche über diese denkwürdigen Ereignisse eine Auskunft geben kann und das fernere Schicksal des wackern Kämpfers bleibt in Nacht und Dunkel gehüllt.*» Tum consule imprimis Thierry *Histoire des Gaulois* Ed. III. Paris 1845. III. p. 371., qui egregie totas Civilis res gestas denarrat. Rectissime sane de eo iudicat; *La bravoure à la fois impétueuse et opiniâtre de sa nation n'était pas le seul mérite du chef batave; il y joignait un esprit fin, habile aux ruses de la politique, comme à celles de la guerre, et de plus la connaissance du gouvernement romain et des hommes influens de cette époque.* — (Obscurius de tota hac Gallorum Germanorumque rebellione agit Iosephus B. I. 7, 4, 2. Eandem excepta Iulii Sabini in sepulchro latebra diuturna prorsus praeterit Xiphilinus 66, 3., quippe, ut ait, οὐδὲν ἐς μνήμην ἐμοὶ γοῦν ὄφελος φέρουσαν.) — *regia stirpe*] Ut Ann. 11, 16. de Che-

(14) igitur Civilis desciscendi certus, occultato interim altiore consilio, cetera ex eventu iudicaturus, novare res hoc modo coepit: iussu Vitellii Batavorum iuventus ad delectum vocabatur, quem suapte natura gravem onerabant ministri avaritia ac luxu, senes aut invalidos conquirendo, quos pretio dimitterent. rursus inpubes sed forma conspicui (et est plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur. hinc invidia; et compositae seditionis auctores perpulere ut delectum abnuerent. Civilis primores gentis et promptissimos volgi, specie epularum sacrum in nemus vocatos, ubi nocte ac laetitia incaluisse videt, a laude gloriaque gentis orsus iniurias et raptus et cetera servitii mala enumerat. «neque enim societatem, ut olim, sed tamquam mancipia haberi. quando legatum, gravi quidem comitatu et superbo cum imperio, venire? tradi se praefectis centurionibusque; quos ubi spoliis et sanguine expleverint, mutari, exquirique novos sinus et varia praedandi vocabula. instare delectum, quo liberi a parentibus, fratres a fratribus velut supremum dividantur. nunquam magis afflictam rem Romanam, nec aliud in hibernis quam prae-

2. *caepit* M. — 3. *dilectũs* M. — 4. Habet *conquirendo* M, non *conquirendos* Guelf. Spir. — 5. *p̃tio* M. — *inp.* M : *imp.* B. — 6. *compositi* M. Correctum in Reg. Spir. Illud tamen praetulit Bach. — 7. *dil.* M. — 14. *dil.* M. — 15. *ap* (sic) *parentibus* M. — *sup̃mum* M.

ruscis: *uno reliquo stirpis regiae - - Italico;* utrobique, utpote apud populos Germanicos, intellige de iis, qui orti sunt e principibus (*Häuptlingen*) civitatis maxime illustribus. Cfr. Sybel *d. Königthum* p. 100. — *Fonteius Capito*] de quo 1, 59. — *oris dehonestamento*] cum item, ut Hannibal, altero oculo captus esset. Liv. 22, 2. Et de Sertorio idem tradit Plutarchus Sert. 1. — *praetendit*] simulat, ad tegenda consilia utitur. Intelligendum: *consiliis.* Ern. — *avertere*] Med. *averteret - - retentare* variatio ne in Tacito quidem alioqui variationum admodum cupido ullo modo admitti potest: neque admisit ipse Bachius, alibi errorum illius Cod. nimis pronus fautor. — *accita Vitellio*] 2, 97. — *Hordeonius Flaccus*] legatus superioris exercitus, ad Rheni ripae curam a Vitellio relictus. 1, 9. 2, 57.

14. *ad delectum*] 2, 97. — *gravem*] Quippe in longam et longinquam militiam. Velleius in laudibus Tiberii 2, 130: *Quanta cum quiete hominum rem perpetui praecipuique timoris, supplementum, sine trepidatione delectus providet!* Lips. — *compositae*] *Composita seditio* est praeparata clam et instructa. Ceteroqui non ignoro, *compositam seditionem* dici etiam, quae finita sit, ut apud Suet. Caes. 4. Ern. Med. *compositi* ortum est ex accommodatione ad v. *auctores;* nec tolerari potest Bachii explicatio: «auctores ad commovendam seditionem electi, destinati.» Et sic etiam Ferlet. Ad nostram rationem cfr. Sal. Iug. 111: *composito dolo digrediuntur.* — *specie epularum*] Germ. 22: *de pace ac bello plerumque in conviviis consultant.* — *nocte ac laetitia*] ἓν διὰ δυοῖν, ut vocat Roth de Synon. apud Tac. p. 53., pro *nocte per laetitiam transacta. Laetitiam* autem intellige de larga compotatione. Virg. Aen. 1, 734: *Adsit laetitiae Bacchus dator!* — *quando - - venire?*] Batavi Germaniae inferiori accensebantur. Dübn. Hoc dicit: Raro et fere nunquam ad se venire legatum, cuius superbia quidem permolesta sit, gravis comitatus (cohors imprimis amicorum), sed tamen ab his socios non tam impudenter despoliari neque omnis generis vexationibus ac suppliciis opprimi, ut faciant praefecti centurionesque, «latrunculi minuti,» ut ait Lipsius. Minus recte Ernestius interrogationem haud agnoscens, *quando* interpretatur *quippe.* — *sinus*] novos depraedandi modos et praetex-

dam et senes. attollerent tantum oculos, et inania legionum nomina ne pavescerent. at sibi robur peditum equitumque, consanguineos Germanos, Gallias idem cupientis. ne Romanis quidem ingratum id bellum, cuius ambiguam fortunam Vespasiano inputaturos: victoriae rationem non reddi.» (15) magno cum adsensu auditus, barbaro ritu et patriis execrationibus universos adigit. missi ad Canninefates qui consilia sociarent. ea gens partem insulae colit, origine lingua virtute par Batavis; numero superantur. mox occultis nuntiis pellexit Britannica auxilia, Batavorum cohortes missas in Germaniam, ut supra rettulimus, ac tum Mogontiaci agentes. erat in Canninefatibus stolidae audaciae Brinno, claritate natalium insigni. pater eius multa hostilia ausus Gaianarum expeditionum

1. *at tollerent* M. — 2. In v. *at* litt. *t* legi vix potest. — Habet *Germanos* M, quod om. Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. — 3. *cupientis* ultimo *i* superscr. *e* M: *cupientes* B. — 4. *inp.* M: *imp.* B. — 5. *ads.* M: *ass.* B. — *ritus* M. — *execr.* M. — 6. *caninefates* M, sed per duplex *n*, quam scripturam sequitur etiam Grimmius, est in altero Cod. Ann. 4, 73. et in eo, quem nunc tractamus, infra aliquoties. — *consilias* M. — 8. *pellexit* M: *perlexit* B. — *britt.* M. — 9. *Mogontiaci* (ut scribit etiam Uckert) M: *Magontiaci* B. — 10. *canin.* M. — Habet *Brinno* M, unde incassum alii *Brino*, *Brinio*, *Brumo*: («unde et *Bruno*, *Brunio* extrices.» Grimm.)

tus; ut 2, 92., 3, 19. figura relata ad sinus, quibus pecuniam condebant. — *nomina*] Vidimus Vitellium minuisse, non explevisse legiones. Duebn. 2, 94: *robora legionibus alisque subtracta.* — *ne Romanis quidem*] Flavianis et melioribus omnium Romanorum, quos erat credibile Vespasianum Vitellio praelaturos, et ideo hos, qui limitem obsidebant, tamquam portionem Vitellianae factionis impediri proprio negotio, ne creato et subornato ab sese imperatori (Vitellio), si necesse foret, auxilio venire possent, visuros haud invitos. Sic et *inputaturos* profecto Batavos, non Vitellianorum duces, ut putavit optimus Pichena. Gronov. — *inputaturos*] «Quodsi ambigua maneat belli cum Vitellianis fortuna neque adeo consilium suum Batavi prorsus exsequi possint, nihilominus tamen illud se obtenturos, ut tota res pro Vespasiano contra Vitellium suscepta videatur, cuius meritum apud Vespasianum, qui haud dubie victor evasurus sit, sibi tribuere queant et quidem eo magis, quia Civilis *Vespasiani amicitiam studiumque partium praetenderat.* C. 13. Male Ernestius aliique opinati sunt, subiectum v. *inputaturos* esse *Romanos*; unde ita interpretatur: «si male successerit, culpam Vespasiani fore iudicio Romanorum; sibi nihil metuendum.» — *victoriae rationem*] «quodsi Batavi plena victoria potirentur adeoque se a Romanorum dominatione liberarent, fore, ut nullius iam, ne Vespasiani quidem, rationem ultra habere debeant, quippe qui pristinum servitium exuerint.» Recte totum locum intellexit Thierry *Histoire* III. p. 376: «*Vaincus, nous nous en ferons un mérite auprès de Vespasien; vainqueurs, qui viendra nous demander des comptes?*»

15. *barbaro ritu - - adigit*] Imitatio formulae *adigere sacramento*; obstringit. Ern. De Germanorum sacramentis et iuramentis v. Grimm *deutsche Rechtsalt.* p. 892. seqq., ubi docet eos iurasse per deos, per sancta pignora (ea tangendo), per humum, gramen, arbores, aquas, fontes, fluvios, montes, rupes, lapides, pectus, barbam, capillos, caput, vestimenta, plerumque per arma et praecipue gladium, de quo v. Grimm l. l. p. 165. Rup. — *Canninefates*] Vide Ann. 4, 73. 11, 18. Primum memorantur a Velleio 2, 105. — *ut supra*] 2, 69. Ceterum cohortes Batavorum sunt ipsa Britannica auxilia, quod diu in Britannia auxiliorum nomine militaverant. Ern. — *Caianarum*] Germ. 37. Agr. 15. Dio 59, 21. Suet. Caligula C. 43. seqq. Summum illud ludibrium C. 46: *Postremo, quasi perpetraturus bellum, directa acie in litore Oceani ac ballistis machinisque dispositis, nemine gnaro aut opinante, quidnam coepturus esset, repente, ut conchas legerent, galeasque et sinus replerent, imperavit, spolia Oceani vocans, Capitolio Palatioque debita.* — *nomine*] eam ob causam, quod ipse, ut ante fecerat pater eius, rursus bellum contra Romanos suscipere paratus erat.

ludibrium inpune spreverat. igitur ipso rebellis familiae nomine placuit, inpositusque scuto more gentis et sustinentium humeris vibratus dux deligitur. statimque accitis Frisiis (Transrhenana gens est) duarum cohortium hiberna, proxima occupatu, Oceano inrumpit. nec praeviderant impetum hostium milites; nec, si praevidissent, satis virium ad arcendum erat. capta igitur ac direpta castra. dein vagos et pacis modo effusos lixas negotiatoresque Romanos invadunt. simul excidiis castellorum imminebant; quae a praefectis cohortium incensa sunt, quia defendi nequibant. signa vexillaque et quod militum in superiorem insulae partem congregantur, duce Aquilio primipilari, nomen magis exercitus quam robur: quippe viribus cohortium abductis Vitellius e proximis Nerviorum Germanorumque pagis segnem numerum armis oneraverat. (16) Civilis

1. *inp.* M: *imp.* B. — *homine* M, *omine* Guelf., Puteolanus, Walther; ut nos, Lipsius. — 2. *inp.* M: *imp.* B. — *umeris* M. — 4. *proxima occupata* M. Correxit Lipsius. — *inr.* M: *irr.* B. — 5. *pvidissent* cum *p* caudato, id est, *providissent*, verum paullo ante *praeviderant*, M. — 6. *ac* M: *et* B. — 9. Habet *superiorem - partem* M, non *superiore - parte* Guelf. Harl. Bodl. Ies. — *insule* M. — 10. Habet *congregantur* M, non *congregabantur* Spir.

Prorsus ἄκυρος altera est lectio *omine*, etsi praelata a Walthero propter miram hanc rationem: «nam in nomine est omen.» — *more gentis*] Galli, Gothi, Franci hunc in cooptando principe morem habuerunt, translatum postea etiam ad Romanos. Zosimus 3, 9, 4. in electione Iuliani: *οἱ στρατιῶται κατάγουσι δημοσίᾳ τὸν Καίσαρα, καὶ ἐπί τινος ἀσπίδος μετέωρον ἄραντες ἀντεῖπόν τε σεβαστὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐπέθεσαν σὺν βίᾳ τὸ διάδημα τῇ κεφαλῇ.* De Gothis et Francis v. P. Pithoeum Subsecivorum 2, 5. Ex Lips. Pithoei Opera. Parisiis 1609. p. 420. Loci praecipui, quos affert, sunt Cassiodori Variarum 10. Ep. 31. Ed. Garetii I. p. 157: *Indicamus parentes nostros Gothos inter procinctuales gladios more maiorum scuto supposito, regalem nobis contulisse praestante deo dignitatem, ut honorem arma darent, cuius opinionem bella pepererant. Non enim in cubilis angustiis, sed in campis late patentibus electum me esse noveritis.* Adonis Chronic. in Magna Bibliothec. vet. Patrum. Ed. Paris. 1644. VII. p. 362: *Sigebertus Turnacum, ubi Chilpericus residebat, obsedit. Eo tempore S. Germanus, Parisiorum episcopus, Sigeberto regi mandavit, ut contra fratrem suum nullo modo abiret neque de interfectione illius cogitaret. Quod ille audire contempsit; sed Francis consentiens more gentis impositus clipeo rex constitutus est ac regnum fratris sui Chilperici adeptus.* Adde Pasquier *les Recherches de la France. Paris* 1607. p. 544: *Je trouuay, que les Roys arriuans à la Couronne, au lieu des Sacres somptueux, et despensifs, qui depuis furent obseruez par la France, estoient par les Princes, et grands Barons portez sur leurs bouclieres, ou escussons par le camp, et mis en ceste maniere en veuë de toute leur gendarmerie, pour faire entendre à chacun que sur l'appuy des armes ils deuoient fonder l'entretenement de leur Estat.* Cfr. Grimm *Rechtsalterthümer* p. 234., qui complura huius moris exempla collegit. — *Oceano inrumpit*] «inrumpit (in) hiberna per Oceanum.» Ablativus viam et modum indicat. Dübn. «Brinno Frisiis mari (terrâ intutum erat) accitis proxima Romanorum castra Oceano ingruens invadit.» Ritter. — *Nerviorum*] fortissima ac potentissima inter Belgas (Gallos) natio, *qui*, ut ait in Germ. 28: *circa adfectationem Germanicae originis ultro ambitiosi sunt;* collato Caesare B. G. 2, 4: *plerosque Belgas ortos ab Germanis; - - - Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur*, ad flumen Sabim (h. *Sambre*), quorum oppida praecipua Cameracum (h. *Cambray*), Turnacum (h. *Tournay*), Bagacum (h. *Bavay*) Ukert *Gallien* p. 374. Walckenaer *Géographie des Gaules. Paris* 1839. I. p. 470. — *Germanorumque*] Tungrorum cis Rhenum colentium. Vide C. 16. Germ. 2. Ceterum de h. l. vide Zeuss *die Deutschen* p. 214. — *oneraverat*] Sic Med., admodum significanter: «segnibus

dolo grassandum ratus incusavit ultro praefectos quod castella deseruissent: «sese cum cohorte, cui praeerat, Canninefatem tumultum compressurum; illi sua quisque hiberna repeterent.» subesse fraudem consilio et dispersas cohortes facilius opprimi, nec Brinnonem ducem eius belli sed Civilem esse patuit, erumpentibus paulatim indiciis, quae Germani, laeta bello gens, non diu occultaverant. ubi insidiae parum cessere, ad vim transgressus Canninefates Frisios Batavos propriis cuneis componit. directa ex diverso acies haud procul a flumine Rheno, et obversis in hostem navibus, quas incensis castellis illuc adpulerant. nec diu certato Tungrorum cohors signa ad Civilem transtulit; perculsique milites inprovisa proditione a sociis hostibusque caedebantur. eadem etiam navibus perfidia. pars remigum e Batavis, tamquam inperitia, officia nautarum propugnatorumque impediebant. mox contra tendere, et puppes hostili ripae obicere. ad postremum gubernatores centurionesque, nisi eadem volentis, trucidant donec universa quattuor et viginti navium classis transfugeret aut caperetur. (17) clara ea victoria in praesens, in posterum usui; armaque et naves, quibus indigebant, adepti magna per Germanias Galliasque fama libertatis auctores celebrabantur. Germaniae statim misere legatos auxilia offerentes. Galliarum societatem Civilis arte donisque adfectabat, captos cohortium praefectos suas in civitates remittendo, cohortibus, abire an manere mallent, data potestate. manentibus honorata militia, digredientibus spolia Romanorum offerebantur. simul secretis sermonibus admonebat malorum quae tot annis perpessi miseram

2. *sese* M: *se* cum ceteris Edd. B. — Habet *Cannin.* M. — 5. *esse*] *ej* cum lin. transversa in litt. *j*, id est, *eius* M. Correctum in Guelf. — 7. Habet *Cannin.* M. — 8. *derecta* M. — 9. *quasi* M. — *adp.* M: *app.* B. — 10. *inpr.* M: *impr.* B. — 11. *ced.* M. — 12. *remigium* M. — *inp.* M: *imp.* B. — *nautorum* M. — 16. *pres.* M. — 20. *adf.* M: *aff.* B.

hisce arma ipsa ingrato tantummodo oneri erant.» Vat. 1863. et Spir. *ornaverat*, quod male recepit Ruperti.

16. *eius belli*] Ernestio *eius* videbatur languere. At satis apte adest, ut v. *belli* spectet ad *tumultum Canninefatem* ante dictum. Walth. — *indiciis quae*] pro vulgari *indiciis coniurationis, quam* cet. Ern. — *propriis cuneis*] more patrio. Germ. 6: *Acies per cuneos componitur.* Dübn. — *acies*] Pichena parum memor, quam studiosus variationum ubique sit Tacitus, malebat *acie*, quod placebat Ernestio, praeterea nemini. — *directa ex diverso*] Significat partem contrariam, Civili hostilem, quam e regione huius instructam fuisse simul indicatur. Sic rursus C. 46. Ann. 13, 40: *assultare ex diverso* Tiridates. Ibid. 57: *diversam aciem.*

17. *Batavo equite*] inter Romanorum copias auxiliares. — *Aeduos*] quos *fratres nostros* vocat Cicero ad Att. 1, 19. Fam. 7, 10. Caesar B. G. 1, 11. Ann. 11, 25. Hodie *Bourgogne* et *Nivernois.* — *Arvernosque*] populum Galliae Aquitanicae, h. *Auvergne.* Cevenna monte ab Helviis disclusi erant. Caesar B. G. 7, 8. Walckenaer I. p. 339. — *reputantibus*] Dativus; «si quis rem, ut est, reputet.» Dübn. — *suismet viribus*] Horat. Epod. 16, 2: *Suis et ipsa Roma viribus ruit.* — *nunc eadem omnium partes*] id unum requiri atque agi, ut iunctis viribus omnes gentes Gallicae et Germani accolae, una nisi, e Gallia ac Batavorum insula servitutem pellant; easque vires auctas ideo, quod iam Romanam disciplinam addidicerint. — *procubuerint*] Vide 2, 43. et 66. — *multos*

servitutem falso pacem vocarent. «Batavos, quamquam tributorum expertes, arma contra communes dominos cepisse. prima acie fusum victumque Romanum. quid si Galliae iugum exuant? quantum in Italia reliquum? provinciarum sanguine provincias vinci. ne Vindicis aciem cogitarent: Batavo equite protritos Aeduos Arvernosque; fuisse inter Verginii auxilia Belgas, vereque reputantibus Galliam suismet viribus concidisse. nunc easdem omnium partes, addito, si quid militaris disciplinae in castris Romanorum viguerit. esse secum veteranas cohortes, quibus nuper Othonis legiones procubuerint. servirent Suria Asiaque et suetus regibus Oriens: multos adhuc in Gallia vivere ante tributa genitos. nuper certe caeso Quintilio Varo pulsam e Germania servitutem, nec Vitellium principem sed Caesarem Augustum bello provocatum. libertatem natura etiam mutis animalibus datam, virtutem proprium hominum bonum. deos fortioribus adesse. proinde arriperent vacui occupatos, integri fessos. dum alii Vespasianum alii Vitellium foveant, patere locum adversus utrumque.» (18) sic in Gallias Germaniasque intentus, si destinata provenissent, validissimarum ditissimarumque nationum regno imminebat. at Flaccus Hordeonius primos Civilis conatus per dissimulationem aluit. ubi expugnata castra, deletas cohortes, pulsum Batavorum insula Romanum nomen trepidi nuntii adferebant, Munium Lupercum legatum (is duarum legionum hibernis praeerat) egredi adversus hostem iubet. Lupercus legionarios e praesentibus, Ubios e proximis, Treverorum equites haud longe agentis raptim transmisit, addita Batavorum ala, quae iam pridem

7. *discipline* M. — 9. *siria asyaque* M. Constantiae causa dedi *Suria*, B h. l. *Syria*. — 10. *gallias* M. — *ante*] *an* M. — 12. *ces.* M. — *naturā* M. — 13. *deos for* (in versus fine) *fortioribus* M. — 14. *arr.* M: *adr.* B. — 15. *utrimque* M. — 20. *adf.* M: *aff.* B. — *Mummium* cum Agr. Ryck. Oberlinus. — 22. *Trevirorum* M. — 23. Habet *agentis* M. Ante Waltherum edebant *agentes*.

adhuc in Gallia vivere] «Censum Galliarum Augustus septimum consul a. u. 727. instituerat. Sed Civilis intelligere videtur tributa a Iulio Caesare imperata ante CXX. fere annos, quos attingere potest senectus felix.» Duebn. Cfr. Dio 53, 22. de Gallis: *καὶ αὐτῶν καὶ ἀπογραφὰς ἐποιήσατο καὶ τὸν βίον τήν τε πολιτείαν διεκόσμησε.* Sed vel ii, qui meminisse poterant instituti ab Augusto census ante hunc geniti, a. 823. minimum C. annos nati esse debebant: atque omnino quis in his non perspicit hyperbolen rhetoricam? — *nuper*] «nimirum ut multo post Galliam subactam, quamquam ante LX. annos.» Duebn. — *mutis animalibus*] Acidalius conicit *brutis.* Quasi non *muta* eadem, quae bruta, et quidem elegantius. Vide ad Senecam Ep. 90. Gronov. Cic. N. D. 2, 53: *An bestiarum? Nihilo probabilius deos mutarum et nihil intelligentium causa tantum laborasse.* Scilicet *mutae* non intelligendum, quae soni nihil edant, sed quae loqui non possint. Ern. — *hominum*] Nimium teneras aures habuit, qui primus, ut vitaretur triplex *um*, scripsit *hominis*. quemadmodum est in Guelf. Puteol., Edd. ante Iac. Gronovium. — *occupatos-fessos*] Intellige in utroque *aliis bellis*. *Arripere* autem pro vim inferre, bellum. Ern.

18. *validissimarum*] ad Germanos, *ditissimarum* ad Gallos pertinet. — *dissimulationem*] simulatam ignorationem. Duebn. — *Munium*] Haud rari *Munii* in Inscrr., unus enim Gruterus praebet octo. Notius *Mummii* nomen substitutum est in Agr., et quod mireris, etiam a Walthero. — *hibernis*] Significat *castra Vetera*. Cfr. C. extr.

corrupta fidem simulabat, ut proditis in ipsa acie Romanis maiore pretio fugeret. Civilis captarum cohortium signis circumdatus, ut suo militi recens gloria ante oculos, et hostes memoria cladis terrerentur, matrem suam sororesque, simul omnium coniuges parvosque liberos consistere a tergo iubet, hortamenta victoriae vel pulsis pudorem. ut virorum cantu, feminarum ululatu sonuit acies, nequaquam par a legionibus cohortibusque redditur clamor. nudaverat sinistrum cornu Batavorum ala transfugiens statimque in nos versa. sed legionarius miles, quamquam rebus trepidis, arma ordinesque retinebat. Ubiorum Treverorumque auxilia, foeda fuga dispersa, totis campis palantur. illuc incubuere Germani; et fuit interim effugium legionibus in castra quibus Veterum nomen est. praefectus alae Batavorum Claudius Labeo, oppidano certamine aemulus Civili, ne interfectus invidiam apud populares vel, si retineretur, semina discordiae praeberet, in Frisios avehitur.

(19) Isdem diebus Batavorum et Canninefatium cohortes, cum iussu Vitellii in urbem pergerent, missus a Civile nuntius adsequitur. intumuere statim superbia ferociaque, et pretium itineris donativom, duplex stipendium, augeri equitum numerum, promissa sane a Vitellio, postulabant, non ut adsequerentur, sed causam seditioni. et Flaccus multa concedendo nihil aliud effecerat quam ut acrius exposcerent quae sciebant negaturum. spreto Flacco inferiorem Germaniam petivere, ut Civili iungerentur. Hordeonius adhibitis tribunis centurionibusque consultavit num obsequium abnuentes vi coërceret. mox insita ignavia et trepidis ministris, quos ambiguus auxiliorum animus et subito delectu suppletae legiones angebant, statuit continere intra castra militem: dein paenitentia,

1. *ptio* M. — 5. *pulsus* M. — 7. *cornū* M. — 9. Habet h. l. *Treverorumque* M. — 10. *faeda* M. — 12. *pref.* M. — *em.* M. — 13. *invidia* M. — 14. Habet *avehitur* M, non *advehitur* Reg. Edd. ante Rhenanum. — 15. Habet *Cannin.* M. — 16. *ads.* M: *ass.* B. — 17. *ptium* M. — H. l. *donativum*, alibi *donativom*, M. — 19. *ads.* M: *ass.* B. — 20. Habet *aliud* M, quod omittit Bud. — 24. *auxiliorum auxiliorum* (sic ex *dittographia*) M. — *dilectu* M. — 25. Habet *angebant* M, non *augebant* Spir. Oberlin. — *penitentia* M.

— *captarum cohortium*] C. 17. — *ante oculos et hostes*] «Bipontini *ante oculos esset, hostes*. Egregie; quaeritur, an vere? Codices obstant; neque in vulgata dura ellipsis.» Oberl. — *matrem suam sororesque*] ex more Germanorum. Germ. 7: *in proximo pignora, unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium.* Cfr. de hoc etiam Britannorum more Ann. 14, 34. — *pulsis*] Med. *pulsus* placet Doederleinio, «ut sit genitivus substantivi passive usurpati.» Non accedo. — *cantu*] *baritum* (sic Grimm. Cod. Periz.: *barditum*) vocabant. Germ. 3. — *nequaquam par*] Quod valde Romani observabant et velut omen habebant eventus. Plutarch. Crass. 27: ὁ Κράσσος καὶ συναλαλάξαι κελεύσας ἤλεγξε τοῦ στρατοῦ τὴν κατήφειαν· οὕτως ἀσθενῆ καὶ ὀλίγην καὶ ἀνώμαλον κραυγὴν ἐποιήσαντο, ἡ δὲ παρὰ τῶν βαρβάρων λαμπρὰ καὶ θρασεῖα κατεῖχε. Lips. Liv. 4, 37: *Clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset, excitatior crebriorque ab hoste sublatus: ab Romanis dissonus, impar, segnius saepe iteratus incerto tenore prodidit pavorem animorum.* — *Ve-*

et arguentibus ipsis qui suaserant, tamquam secuturus, scripsit Herennio Gallo legionis primae legato, qui Bonnam obtinebat, ut arceret transitu Batavos: se cum exercitu tergis eorum haesurum. et opprimi poterant, si hinc Hordeonius inde Gallus, motis utrimque copiis, medios clausissent. Flaccus omisit inceptum, aliisque litteris Gallum monuit ne terreret abeuntes. unde suspicio sponte legatorum excitari bellum, cunctaque quae acciderant aut metuebantur, non inertia militis neque hostium vi sed fraude ducum evenire. (20) Batavi cum castris Bonnensibus propinquarent, praemisere qui Herennio Gallo mandata cohortium exponeret. «nullum sibi bellum adversus Romanos, pro quibus totiens bellassent: longa atque irrita militia fessis patriae atque otii cupidinem esse. si nemo obsisteret, innoxium iter fore: sin arma occurrant, ferro viam inventuros.» cunctantem legatum milites perpulerant, fortunam praelii experiretur. tria milia legionariorum et tumultuariae Belgarum cohortes, simul paganorum lixarumque ignava sed procax ante periculum manus, omnibus portis rumpunt, ut Batavos numero impares circumfundant. illi veteres militiae in cuneos congregantur, densi undique et frontem tergaque ac latus tuti. sic tenuem nostrorum aciem perfringunt. cedentibus Belgis pellitur legio, et vallum portasque trepidi petebant. ibi plurimum cladis: cumulatae corporibus fossae; nec caede tantum et volneribus, sed ruina et suis plerique telis interiere. victores colonia Agrippinensium vitata, nihil cetero in itinere hostile ausi, Bonnense praelium excusabant, tamquam petita pace, postquam negabatur, sibimet ipsi consuluissent.

(21) Civilis adventu veteranarum cohortium iusti iam exercitus du-

1. *herrennio* M. — 2. *bonam* M. — 4. *utrimque* M: *utrinque* B. — 5. *inceptũs* M. — Habet *terreret* M, non *teneret* Edd. inde a Rhenani operis usque ad Pichenam. — 8. H. l. habet *bonnensibus* M. — 9. *herrennio* M. — 12. *occurant* M. — 13. *cunctem* M. — 16. *rumpunt* M: *erumpunt* ceteris cum Edd. B. — *inp.* M: *imp.* B. — 18. Habet *nostrorum aciem* M. Ante Waltherum edebant *aciem nostrorum*. — 19. *bollum* M. — 20. *caedi* M. — 21. *interire* M. Recepit Walther. Vitium correctum erat iam in Guelf. — 22. *bonense* M. — 24. *consiluissent* M.

terum] hodie *Xanten*. Cfr. Ann. 1, 45. — *oppidano certamine*] quale inter eiusdem oppidi incolas oriri solet, praesertim ex aemulatione in captandis honoribus municipalibus.

19. *Batavorum et Canninefatium cohortes*] additas antea legioni XIV., de quibus 1, 59. 2, 27. 66. 4, 15. — *augeri equitum numerum*] quorum facilior militia, stipendium amplius. — *insita ignavia*] 1, 9: *exercitus Hordeonium Flaccum spernebat, senecta ac debilitate pedum invalidum, sine constantia, sine auctoritate.*

20. *castris Bonnensibus*] Olim hiberna Leg. I. ad Aram Ubiorum fuerant. Ann. 1, 39. Ukert *Gallien* p. 519. — *perpulerant, fortunam*] Supple «monentes, hortantes.» Aliter *ut* particula abesse nequit. Duebn. — *tumultuariae*] raptim et ad hoc solum bellum conscriptae. Ann. 1, 56. — *rumpunt*] ut solet, v. simplex pro composito *erumpunt*. Cfr. Ann. 2, 17: *illâ rupturus*. — *veteres militiae*] ut Ann. 1, 20: *vetus operis ac laboris*. — *interiere*] Med. et Waltheri infinito historico *interire* hic locus omnino non est.

ctor, sed consilii ambiguus et vim Romanam reputans, cunctos qui aderant in verba Vespasiani adigit, mittitque legatos ad duas legiones quae priore acie pulsae in Vetera castra concesserant, ut idem sacramentum acciperent. redditur responsum, «neque proditoris neque hostium se consiliis uti: esse sibi Vitellium principem, pro quo fidem et arma usque ad supremum spiritum retenturos; proinde perfuga Batavus arbitrium rerum Romanarum ne ageret, sed meritas sceleris poenas exspectaret.» quae ubi relata Civili, incensus ira universam Batavorum gentem in arma rapit. iunguntur Bructeri Tencterique et excita nuntiis Germania ad praedam famamque. (22) adversus has concurrentis belli minas legati legionum, Munius Lupercus et Numisius Rufus, vallum murosque firmabant. subversa longae pacis opera, haud procul castris in modum municipii exstructa, ne hostibus usui forent. sed parum provisum ut copiae in castra conveherentur: rapi permisere. ita paucis diebus per licentiam absumpta sunt quae adversus necessitates in longum suffecissent. Civilis medium agmen cum robore Batavorum obtinens, utramque Rheni ripam, quo truculentior visu foret, Germanorum catervis complet, adsultante per campos equite. simul naves in adversum amnem agebantur. hinc ve-

5. *supmum* M. — 6. *arbitrium* M: *arbitrum* B cum Bodl. a sec. m. et Puteolano. — 7. *merita* M. — *paenas* M. — *exp.* M. — 8. *armā* M. — 10. Habet *concurrentis belli* M. Ante Waltherum edebant *belli concurrentis*. — 11. Habet *Munius* M. Cfr. supra. — 12. *longs* M. — *im* M. — *extr.* M. — 13. *ut*] *ui* M. Ceteri *ni*. Correxit Lipsius. — 17. *ads.* M: *ass.* B. — 18. *amnen* M.

21. *arbitrium*] Cum Livius 24, 45. et Curtius 6, 21. dicant *arbitria agere*. non prorsus necessarium censeo *arbitrum*; idemque restituendum mihi nunc videtur Ann. 13, 14. — *Bructeri*] Vide Ann. 1, 51. — *Tencterique*] 13, 56.

22. *concurrentis*] Non est *ingruentis* simpliciter, ut Ryckius interpretatur, sed *undique ingruentis*, propter concursum populorum ad Civilem. Ern. Male Bipontini, probante Oberlino, *concurrentes belli minas*; alterum multo significantius atque aptius. — *utramque*] Quod Bud. solus hoc v. omittit, casu factum, ut aliquoties in eodem Codice, neque placere debebat Lipsio, Acidalio, Ferleto mire proponenti *sinistram*. Tacitus ipse continuo causam explicat, cur utraque ripa Civilis iussu a Germanis sit occupata, *quo truculentior visu foret*; etenim volebat, ut Romanis aspectus eorum stuporem terroremque incuteret, quippe quorum immensa erant corpora, truces oculi. Germ. 4. «Nihil sane inest, quod emendationem requirat. Exciti nuntiis Germani undique advolant: aliae catervae superato Rheno occupant ripam sinistram, aliae in dextra remanent, illas, ubi opus foret, secuturae.» Walth. — *in modum municipii exstructa*] aedificia, quae postulante usu annecti solebant stativis castris aut hibernis legionum; lixis, mercatoribus, advenis aliis deversoria. Vocabantur haec *procestria*. Durdn. Vocabulum est apud Festum Ed. Muell. p. 225. Sed in Gloss. Labb.: *Procastria*, *οἰκήματα πρὸ παρεμβολῆς*, castris. Cfr. Lipsium Mil. Rom. 5, 1. Opp. III. p. 137. — *silvis lucisque*] Suffixum *ve* (Reg. Spir. Bekk.) parum aptum videtur huic loco. Nam *ve* disiunctionem efficit, ut accipias unum vel alterum. Cfr. Hist. 3, 20: *pluteis cratibusve protegi*. 2, 38: *urbibus regibusve*. Ann. 1, 9: *extollebatur urgebaturve*. Immo *silvae* et *luci* coniunguntur tamquam synonyma vel ut sit *ἓν διὰ δυοῖν*. Sic in Germ. 9. iungit *lucos ac nemora*. C. 10: *nemoribus ac lucis*. C. 45: *nemora lucosque*. Walth. — *ferarum imagines*] ursorum luporumque. Cfr. Germ. 7. — *duabus legionibus situm*] positum, *κείμενον*. Capiebat igitur circiter XII. milia

teranarum cohortium signa, inde depromptae silvis lucisque ferarum imagines, ut cuique genti inire praelium mos est, mixta belli civilis externique facie obstupefecerant obsessos. et spem obpugnantium augebat amplitudo valli, quod duabus legionibus situm vix quinque milia armatorum Romanorum tuebantur. sed lixarum multitudo turbata pace illuc congregata et bello ministra aderat. (23) pars castrorum in collem leniter exsurgens, pars aequo adibatur. quippe illis hibernis obsideri premique Germanias Augustus crediderat, neque unquam id malorum ut obpugnatum ultro legiones nostras venirent. inde non loco neque munimentis labor additus: vis et arma satis placebant. Batavi Transrhenanique, quo discreta virtus manifestius spectaretur, sibi quaeque gens consistunt, eminus lacessentes. post ubi pleraque telorum turribus pinnisque moenium irrita haerebant et desuper saxis volnerabantur, clamore atque impetu invasere vallum, adpositis plerique scalis, alii per testudinem suorum. scandebantque iam quidam, cum gladiis et armorum incussu praecipitati sudibus et pilis obruuntur, praeferoces initio et rebus secundis nimii. sed tum praedae cupidine adversa quoque tolerabant. machinas etiam, insolitum sibi, ausi. nec ulla ipsis sollertia: perfugae

1. *deprompte* M. — *lucisque* Corb. Lipsius: *luusgue*, non, ut narrant, *iuusgue*, M, *lucisve* cum Reg. Spir., Grutero et Oberlino B. — 2. Habet *mixta* M, non *iusta* Guelf. Puteol., nec *iuxta* Rhenani. — *civili* M. — 3. *obp.* M: *opp.* B. — 4. *quinque*] *V.* M. — *armatorum Romanorum* M: *armatorum* cum Bub. B. — 7. *exurg.* M. — *p̄mique* M. — 8. *Aug.* cum lin. M. — *obp.* M: *opp.* B. — 14. *adp.* M: *app.* B. — *tustudinem* M. — 15. *scandebanque* M.

cum copiis auxiliaribus. — *armatorum Romanorum*] militum legionariorum, praeter auxiliares, a quibus firma fides exspectari non poterat. Et *Romanis* statim opponuntur *lixae*, qui ferme provinciales erant atque inermes, unde armatos Romanos *imbellis turba* (C. 23.) potius impediebat ac turbabat. Opponuntur item C. 23. *servitia*, quorum *fluxa fides*. Budensis autem quod omittit *Romanorum* casui potius quam certo iudicio scriptoris librarii tribuo. (Etiam Doederlein defendit Med. «Certatim,» inquit, «editores v. *Romanorum* aut condemnant aut retinent. Mihi verum ac necessarium videtur. Intelliguntur *milites Romani*, iique distinguuntur primum a *negotiatoribus* aliisque colonis, qui, postquam aedificiis suis in modum municipii exstructis privati in castra propinqua confugerunt, *Romani* quidem, non tamen *armati* aderant, deinde a *lixis*, qui, quamvis utcunque *armati* ad belli ministeria (?), non tamen *Romani* erant.») Speciose Bud. omittit v. *Romanorum*, deletum a Rhenano ac rursus ab Oberlino, Bekkero, Rittero. Verum eodem prope iure expunxeris v. *armatorum*; quocirca v. *Romanorum* ἐναργείας h. l. causa a Tacito ipso positum puto. Quamquam fatendum *armatos* simpliciter dici 2, 87. 88. 3, 13. 33.

23. *leniter exsurgens*] Sic Caesar B. G. 7, 19: *collis erat leniter ab infimo acclivis*. Alibi Tacitus *clementer*, ut Ann. 13, 28: *clementer assurgentes colles*. Germ. 1. — *obsideri premique*] reprimi, cohiberi, Germanorum incursus arceri posse. — *neque unquam*] Duram constructionem vocat Ernestius; sane vulgaris scriptor sic potius dixisset: «neque unquam id malorum oriturum, eventurum fore cet.» — *non loco*] situi naturali, qui etiam extra munimenta defensioni aptior reddi poterat. — *Transrhenanique*] Bructeri Tencteriqne imprimis. — *sibi quaeque*] Rursus hoc durius dictum videbatur Ernestio: sed quod clarissimum est, ita vocari non debet. Est enim: *pro se quaeque* (ut Liv. 26, 36.), *quaeque suo loco, separata ab aliis*. — *nimii*] inflati atque superbi, ut Liv. 6, 11. M. Manlius Capitolinus *nimius animi* dici-

captivique docebant struere materias in modum pontis, mox subiectis rotis propellere, ut alii superstantes tamquam ex aggere praeliarentur, pars intus occulti muros subruerent. sed excussa ballistis saxa stravere informe opus. et crates vineasque parantibus adactae tormentis ardentes hastae, ultroque ipsi obpugnatores ignibus petebantur, donec desperata vi verterent consilium ad moras, haud ignari paucorum dierum inesse alimenta et multum inbellis turbae. simul ex inopia proditio et fluxa servitiorum fides ac fortuita belli sperabantur. (24) Flaccus interim cognito castrorum obsidio, et missis per Gallias qui auxilia concirent, lectos *e* legionibus Dillio Voculae duodevicesimae legionis legato tradit, ut quam maximis per ripam itineribus celeraret, ipse navibus, invalidus corpore, invisus militibus. neque enim ambigue fremebant «emissas a Mogontiaco Batavorum cohortes, dissimulatos Civilis conatus, adsciri in societatem Germanos. non Primi Antonii neque Muciani ope Vespasianum magis adolevisse. aperta odia armaque palam depelli: fraudem et dolum obscura eoque inevitabilia. Civilem stare contra, struere aciem: Hordeonium e cubiculo et lectulo iubere quidquid hosti conducat. tot armatas fortissimorum virorum manus unius senis valetudine regi. quin potius interfecto traditore fortunam virtutemque suam malo omine exsolverent.» his inter se vocibus instinctos flammavere insuper adlatae a Vespasiano litterae, quas Flaccus, quia occultari nequibant, pro contione recitavit, vinctosque qui attulerant ad Vitellium misit. (25) sic mitigatis animis

1. Habet *materias* M, non *machinas* Reg. Spir., ceterae Edd. ante Rhenanum. — 3. *occultis muro* M. — *ballistis* M: *balistis* B. — 5. *astae* M. — *obp.* M: *opp.* B. — 7. *inb.* M: *imb.* B. — 10. *e* deest M. Insertum est in Corb. et a Pichena auctore Mureto. — *duoetvicensimae* (sic) M. Emendatum in Guelf. Harl. Ies. Vatic. 1958. Puteol. — 11. *navibus* M: *pavidus* cum Victorio ac Pichena B. — 12. *ambiguae* M. — *p̄mebant* (scil. *praemebant*) M, Edd. ante Rhenanum, qui emendavit. — *Mogontiaco* M: *Magontiaco* B. — 17. *quidquid* M: *quicquid* B. — 19. *homine* M. — Habet *exsolverent*, non, uti narrant, *exsolveret* M. — 21. *cont.* M: *conc.* B.

tur. — *in modum pontis*] Confecerunt turres ambulatorias, ut ait Vegetius 4, 17., ex trabibus tabulatisque compactas; hae, eodem auctore, circa mediam partem accipiebant pontem factum ex duabus trabibus saeptumque de vimine. Iam his ipsis verbis *in modum pontis* significare videtur Tacitus admodum rudem fuisse has machinas nec solita Romanis accuratione constructas, ut clarius mox vocat *informe opus*. — *ardentes hastae*] falaricae, quae valido praefigebantur ferro: inter tubum et hastile sulfure, resina, bitumine stuppisque convolvebantur, infuso oleo. quod incendiarium vocabant. Veget. 4, 18. — *ultroque*] «atque insuper», ut saepe.

24. *duodevicesimae*] Necessaria emendatio: nam legio XXII. Primigenia tunc in Aegypto agebat. Cfr. 5, 1. — *navibus*] Etsi perquam speciosa est Victorii ac Pichenae coniectura *pavidus*, animi affectus oppositus corpori invalido, tamen cum Dotevillio, Burnoufio, Duebnero restitui Med. *navibus*, quae opponuntur Voculae itineri per ripam; additur ratio, cur ipse navigarit, nimirum propter valetudinem infirmam, simulque significatur eum copiasque, quae naves ascenderant, cum Civile pugnare non potuisse, quocirca vires Romanorum iam per se haud nimis validae magis etiam attenuatae sint. — *traditore*] Alibi voc. est postremae Latinitatis pro *proditore*, quod ipsum v. substitutum ivere Ferretus, Ursinus, Acidalius; *traditore* Hein-

Bonnam, hiberna primae legionis, ventum. infensior illic miles culpam cladis in Hordeonium vertebat: «eius iussu directam adversus Batavos aciem, tamquam a Mogontiaco legiones sequerentur; eiusdem proditione caesos, nullis supervenientibus auxiliis. ignota haec ceteris exercitibus, neque imperatori suo nuntiari, cum adcursu tot provinciarum exstingui repens perfidia potuerit.» Hordeonius exemplares omnium litterarum, quibus per Gallias Britanniamque et Hispanias auxilia orabat, exercitui recitavit, instituitque pessimum facinus, ut epistolae aquiliferis legionum traderentur; a quis ante militi quam ducibus legebantur. tum e seditiosis unum vinciri iubet, magis usurpandi iuris quam quia unius culpa foret. motusque Bonna exercitus in coloniam Agrippinensem, adfluentibus auxiliis Gallorum, qui primo rem Romanam enixe iuvabant: mox valescentibus Germanis pleraeque civitates adversum nos armatae spe libertatis et, si exuissent servitium, cupidine imperitandi. gliscebat iracundia legionum, nec terrorem unius militis vincula indiderant. quin idem ille arguebat ultro conscientiam ducis, tamquam nuntius inter Civilem Flaccumque falso crimine testis veri opprimeretur. conscendit tribunal Vocula mira constantia, prensumque militem ac vociferantem duci ad supplicium iussit. et dum mali pavent, optimus quisque iussis paruere. exin consensu ducem Voculam poscentibus, Flaccus summam rerum ei permisit. (26) sed discordes animos multa efferabant, inopia stipendii frumentique et simul delectum tributaque Galliae aspernantes, Rhenus incognita illi

1. *bonam* M. — 2. *derecta* M. — 3. *Mogontiaco* scripsi constantiae causa; h. l. *Magontiaco* M. — 5. *adc.* M: *acc.* B. — *ext.* M. — 6. *exemplares* M: *exemplaria* cum Reg. Agr. atque Edd. prioribus omnibus B. (*exemplares* ante me receperunt Ritter et Ruperti.) — 7. *britt.* M. — 8. *eplae* cum lin. M. — 9. *sidítiosis* M. — 11. *adfl.* M: *affl.* B. — 13. *arma*, non, ut narrant, *armai*, M, propter quem errorem Bipontini, Ruperti, Duebner *armari*. Ut nos, Guelf. Puteol. — 15. *indiderat* M. — 18. *prensumque* M: *prehensumque* B. — 19. *exim* M. — 20. *consensũ* M. — *flaccũ* M. — 21. *efferebant* M. Correxit Beroaldus. — 22. *dil.* M.

sius. Sed hoc loco alio sensu rectissime usurpatur de Hordeonio, qui Batavorum cohortes ex militum frementium (vide paullo ante) iudicio Mogontiaco emiserat eoque Civili *tradiderat*, non *prodiderat*. Ergo nobis proprie *Uebergeber*, si usitatum foret, non *Verräther*. *Malum* autem *omen* in eo praevidebant milites, quod opinabantur fore, ut, cum primum illud in se admisisset, mox aeque negligeret etiam Romanorum rationes atque commoda.

25. *exemplares*] «Usum adiectivi *exemplares* ab hac aetate non plane abhorrere efficitur ex Frontonis Epist. 2, 5. p. 160. Ed. Rom., ubi ad Antoninum scribit: *exemplares eorum excerptorum nullos feci.*» Petersen Ann. in Tac. Spec. II. p. 19. Duebner servavit *exemplaria*. — *epistolas aquiliferis*] quia legendae ad signa, id est, in principiis. Spartianus in Pescennio Nigro 4. ex epistola M. Antonini: *itaque misi litteras recitandas ad signa*. Lips. — *usurpandi iuris*] causa, ut Ann. 2, 59. et alibi. Duebn. Sal. Iug. 88: *quae postquam gloriosa modo neque belli patrandi cognovit.* Liv. 27, 9: *ea prodendi imperii Romani, tradendae Hannibali victoriae.* Lips. — *cupidine imperitandi*] Brevissime hoc significat, unam quamque harum Gallicarum civitatium hoc spectasse et cupisse, ut deinde ipsa suos per magistratus ceteris imperitaret, id est, principatum, ἡγεμονίαν novi imperii Gallici adipisceretur. De qua aemulatione cfr. C. 69.

caelo siccitate vix navium patiens, arti commeatus, dispositae per omnem ripam stationes, quae Germanos vado arcerent, eademque de causa minus frugum et plures qui consumerent. apud imperitos prodigii loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tamquam nos amnes quoque et vetera imperii munimenta desererent. quod in pace fors seu natura, tunc fatum et ira dei vocabatur.

Ingressis Novesium sexta decuma legio coniungitur. additus Voculae in partem curarum Herennius Gallus legatus; nec ausi ad hostem pergere, loco *cui* Gelduba nomen est castra fecere. ibi struenda acie, muniendo vallandoque et ceteris belli meditamentis militem firmabant. utque praeda ad virtutem accenderetur, in proximos Gugernorum pagos, qui societatem Civilis acceperant, ductus *a* Vocula exercitus. pars cum Herennio Gallo permansit. (27) forte navem haud procul castris, frumento gravem, cum per vada haesisset, Germani in suam ripam trahebant. non tulit Gallus misitque subsidio cohortem. auctus et Germanorum numerus, paulatimque adgregantibus se auxiliis acie certatum. Germani multa cum strage nostrorum navem abripiunt. victi, quod tum in morem verterat, non suam ignaviam sed perfidiam legati culpabant. protractum e tentorio, scissa veste, verberato corpore, quo pretio, quibus consciis prodidisset exercitum, dicere iubent. redit in Hordeonium invidia. illum auctorem sceleris, hunc ministrum vocant, donec exitium minitantibus exterritus proditionem

6. *di* cum lin. M. — 7. *sexta decuma* Walther et Ritter: numeri Romani hic in M adeo ambigue exarati sunt *(xuj)* ut aequo iure explices *XVI* et *XIII*, sicque *tertia decima* B. — 9. *cui* deest M. Suppletum in Reg. Harl. Spir. — 12. *a* deest M. Suppletum in Guelf. Harl. Bodl. Ies. et a Puteolano. — 17. *arripiunt* priori *r* ab eadem m. superscr. *b* M. — *tum imorem* M. — 19. *ptio* M.

26. *amnes quoque et vetera imperii munimenta*] Haec per ἓν διὰ δυοῖν et appositionem dicta vel *et* est ἐξηγητικόν. Sic Germ. 29: *ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii*. Agr. 41: *de limite imperii et ripa*. Roth Syn. Tac. p. 47. — *Novesium*] oppidum Germaniae in regione Duesseldorfiensi, hodie *Neuss*. Ukert *Gallien* p. 522. — *sexta decuma*] Sic necessario explicandi numeri Med. hic ambigui: nam hanc in Germania egisse cognoscitur ex Hist. 1, 55.; contra *tertia decuma*, quem numerum servavit Duebner, erat in Pannonia. Cfr. 2, 86. 3, 7. — *Herennius*] de quo C. 19. Cfr. C. 26., ubi Med. clare *legio XVI*. — *Gelduba*] oppidum Ubiorum in Germania inferiore prope Rhenum, hodie *Gelb* sive *Gellep* in tractu Duesseldorfiensi. Walckenaer I. p. 505. vocat *Geloub*. Cfr. Ukert *Gallien* p. 522. — *meditamentis*] praeparationibus, exercitiis, ut 3, 2. — *Gugernorum*] Plin. 4, 17: *Rhenum accolentes* - - *Ubii, Guberni* (sic etiam Sillig sine var.), *Batavi*. Cfr. Zeuss *die Deutschen* p. 85. Ukert *Germanien* p. 354. *Gallien* p. 365., qui eos pro Germanis habet. Walckenaer II. p. 279. hos inter Rhenum et Scaldim *(Schelde, Escaut)* collocat. — *ductus a Vocula*] Duebner praetulit Agr. *ductus Voculae*; neque sane negari potest a seq. *e* fortasse huius dativi *e* absorptum esse. Videndum tamen, ne hic *Voculae* ambigui quid habeat.

27. *illum*] (Hordeonium) - - *hunc* (Herennium Gallum) pro *hunc* - - *illum*. Cfr. Ann. 2, 77. Ruperti.

28. *auctibus*] Bene comparavit Acidalius Vell. 2, 40: *huius viri fastigium tantis auctibus fortuna extulit*; ususque eo v. aliquoties Livius, ut 4, 2. 21, 61. Ern. — *Menapios*] populum Galliae Belgicae inter Scaldim et Mosam *(Maas, Meuse)*. Ukert

et ipse Hordeonio obiecit; vinctusque adventu demum Voculae exsolvitur. is postera die auctores seditionis morte adfecit. tanta illi exercitui diversitas inerat licentiae patientiaeque. haud dubie gregarius miles Vitellio fidus, splendidissimus quisque in Vespasianum proni. inde scelerum ac suppliciorum vices et mixtus obsequio furor, ut contineri non possent qui puniri poterant.

(28) At Civilem inmensis auctibus universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata. ille, ut cuique proximum, vastari Ubios Trevirosque, et alia manu Mosam amnem transiri iubet, ut Menapios et Morinos et extrema Galliarum quateret. actae utrobique praedae, infestius in Ubiis, quod gens Germanicae originis eiurata patria Romanorum nomen, Agrippinenses, vocarentur. caesae cohortes eorum in vico Marcoduro incuriosius agentes, quia procul ripa aberant. nec quievere Ubii quo minus praedas e Germania peterent, primo inpune, dein circumventi sunt, per omne id bellum meliore usi fide quam fortuna. contusis Ubiis gravior et successu rerum ferocior Civilis obsidium legionum urgebat, intentis custodiis, ne quis occultus nuntius venientis auxilii penetraret. machinas molemque operum Batavis delegat: Transrhenanos praelium poscentis ad scindendum vallum ire, detrusosque redintegrare certamen iubet, superante multitudine et facili damno. nec finem labori

1. *exolv.* M. — 2. *adf.* M : *aff.* B. — 3. *patientieque* M. — 4. *splendissimus* M. — 7. *inm.* M : *imm.* B. — 9. *Trevirosque* M : *Treverosque* B. — *alia manu* M : *aliam manum* cum Freinshemio B. — *transiri* corr. M, ut *alia manu* prorsus nihil offensionis habeat : *transire* B cum pr. M. — 11. *Romanorum nomen* suspecta iam Grutero seclusit Ritter. Usitatius sane foret *Agrippinenses, Romanorum* vel *Romanum nomen*; sed quia vis sententiae inest in v. *Romanorum*, scite hoc praeposuit scriptor. — 14. *predas* M. — *inp.* M: *imp.* B. — 17. *penetrarent* inter litteras *en* superscr. *t* M.

Gallien p. 373. Walckenaer I. p. 501. Saepe iunguntur cum vicinis Morinis. Ibid. p. 440. — *Morinos*] itidem Galliae Belgicae populum ad fretum Britannicum circa *Saint-Omer*, *Boulogne*, *Ypres*. Virg. Aen. 8, 727: *Extremique hominum Morini*. Plin. 19, 2: *ultimi hominum existimati Morini*. Pomp. Mela 3, 2: *ultimos Gallicarum gentium Morinos*, atque eodem sensu h. l. Tacitus *Morinos et extrema Galliarum*. Rup. Ukert *Gallien* p. 376. Walckenaer I. p. 437. — *Romanorum nomen*] Sic, non *nomine*. Construe: *vocarentur Agrippinenses*, (quod est) *Romanorum nomen*. Dübn. Conferunt Auson. Epiced. in patrem 1: *Nomen ego Ausonius*, ubi alii *nomine*. Deletis his vv. nimis debilitatur sententia; nec facile excogitari potest, cur curiosus aliquis ardelio ea inculcarit. («Grutero olim ac nuper Rittero suspecta fuere vv. *Romanorum nomen*, tamquam accusativus Latino sermoni repugnaret. Idem sensit ille librarius, qui Ms. Guelf. exaravit ac *nomine* substituit. At Graeca structura est. Soph. Phil. 605: *Ὄνομα δ' ὠνομάζετο Ἕλενος*. Matth. Gram. Gr. §. 420. Nec meminerant viri doctissimi ipsius Taciti Germ. 6: *Centeni ex singulis pagis sunt*, *idque ipsum inter se vocantur*.» Doederlein.) — *Marcoduro*] vico Ubiorum in Germania inferiore, in tractu Aquisgranensi *(Aachen)* ad Rhuram, hodie *Dueren*, *Durem*. Ukert *Gallien* p. 540. — *legionum*] quae obtinebant castra Vetera. — *Batavis delegat*] quia hi ex militia Romana melius aliquanto quam Transrhenani artem machinas struendi callebant. — *facili damno*] parum enim Civilis Gallus curabat auxiliorum Transrhenanorum damna. — *nec finem*] Guelf. ex interpolatione inconcinna *ne finem quidem labori*, similiterque Puteol, *nec finem quidem*, unde Gronovius sine

nox attulit. (29) congestis circum lignis accensisque, simul epulantes, ut quisque vino incaluerat, ad pugnam temeritate inani ferebantur. quippe ipsorum tela per tenebras vana: Romani conspicuam barbarorum aciem, et si quis audacia aut insignibus effulgens, ad ictum destinabant. intellectum id Civili, et restincto igne misceri cuncta tenebris et armis iubet. tum vero strepitus dissoni, casus incerti, neque feriendi neque declinandi providentia. unde clamor acciderat, circumagere corpora, tendere † arcus. nihil prodesse virtus, fors cuncta turbare, et ignavorum saepe telis fortissimi cadere. apud Germanos inconsulta ira: Romanus miles periculorum gnarus ferratas sudes, gravia saxa non forte iaciebat. ubi sonus molientium aut adpositae scalae hostem in manus dederant, propellere umbone, pilo sequi; multos in moenia egressos pugionibus fodere. sic exhausta nocte novam aciem dies aperuit. (30) eduxerant Batavi turrim duplici tabulato, quam praetoriae portae (is aequissimus locus) propinquantem promoti contra validi asseres et incussae trabes perfregere, multa superstantium pernicie. pugnatumque in perculsos subita et prospera eruptione. simul a legionariis peritia et arte praestantibus plura struebantur. praecipuum pavorem intulit suspensum et nutans machinamentum, quo repente demisso praeter suorum ora singuli pluresve hostium sublime rapti verso pondere intra castra effundebantur. Civilis

1. *concestis* M. — 3. *pspicuum* cum lin. transversa in litt. *p*, superscr. *c* cum lin. ab ead. m. M. — 4. *et fulgens* M. — 6. «*casus incerti* omittit M, cuius mergo *corsus incepiti*.» Bekker. Scilicet hoc lectionis monstrum in fine columnae exaratum est in frustulo membranae ibi adglutinato ab homine, qui archetypi litteras recte legere non poterat, unde scripsit *or* pro *a*, *piti* pro *rti*. Bait. — 7. *circumageret* M. — *arcus*] *tactus* Acidalius, *armis* Lipsius, *artus* Ritter. Quidni *acrius?* Or. — 9. *apud* (in versus fine) *apud Germanos* M. — 10. *ignarus* M. Correxit Rhenanus, item Victorius in suo Ed. Beroaldinae exemplo. — 11. *adp*. M: *app*. B. — 14. *eq*. M. — *locū* M. — 15. *incusse* M. — 16. *prospere ruptione* M. — 17. *prest*. M. — 20. *infra* M.

causa malebat vulgare illud *ne nox quidem finem labori attulit.*

29. *congestis circum lignis accensisque*] Scilicet haec gesta mense Octobri exeunte, quoniam quidem nuntius Cremonensis proelii mox has in regiones pervenit. C. 31. — *simul epulantes*] inter epulas, Graeca structura: *ἅμα δειπνοῦντες*. Dubn. «*Tout en prenant leur repas ils courent se battre.*» Burnouf. — *tendere arcus*] «Quorsum hic *arcus?* De Germanis loquitur, quibus haud crebra ea arma. Mihi videbatur *tendere armis*. Et ita solet; ubi periculum, eo armis tendimus.» Lips. «Acidalius malebat *tactus*. *Arcus* certe verum esse vix potest. Nam intelligitur *eo*, quod respondet verbo *unde*. Sed *arcus tendi* vulgo dicitur simpliciter, non *aliquo*. Tela diriguntur in certum locum, non arcus, proprie. Itaque Lipsiana correctio valde arridet.» Ern. Immo valde ingrata esset v. *armis* repetitio post vv. *tenebris et armis*. Quod autem ex coni. dedit Ritter *tendere artus*, *die Gelenke spannen*, *tendre les articulations*, vereor, ut ulla in lingua, certe in Latina, de pugnantibus recte dici queat. *Arcus* sane corruptum: quonam enim *arcus tetenderint* in tenebris? Neque vero hoc sufficit etiam die, siquidem sagittis petendi sunt hostes. Equidem suspicor *acrius*, «omnes vires eo intendere.» Et sic A. 2, 74: *acrius tendenti*. — *exhausta nocte*] cum labore transacta. Dubn.

30. *praetorias portas*] Cfr. Ann. 1, 66. — *verso pondere*] Machina fuit similis Archimedeae apud Liv. 24, 34. Sed est aliquid obscuritatis in *verso pondere*. Nam in sublime rapiebantur pondere tollenonis,

omissa obpugnandi spe rursus per otium adsidebat, nuntiis et promissis fidem legionum convellens.

(31) Haec in Germania ante Cremonense praelium gesta, cuius eventum litterae Primi Antonii docuere, addito Caecinae edicto. et praefectus cohortis e victis, Alpinius Montanus, fortunam partium praesens fatebatur. diversi hinc motus animorum. auxilia e Gallia, quis nec amor neque odium in partes, militia sine affectu, hortantibus praefectis statim a Vitellio desciscunt: vetus miles cunctabatur. sed adigente Hordeonio Flacco, instantibus tribunis, dixit sacramentum, non voltu neque animo satis adfirmans; et cum cetera iuris iurandi verba conciperent, Vespasiani nomen haesitantes aut levi murmure et plerumque silentio transmittebant. (32) lectae deinde pro contione epistolae Antonii ad Civilem suspiciones militum irritavere, tamquam ad socium partium scriptae, et de Germanico exercitu hostiliter. mox adlatis Geldubam in castra nuntiis eadem dicta factaque, et missus cum mandatis Montanus ad Civilem, ut absisteret bello neve externa armis falsis velaret: si Vespasianum iuvare adgressus foret, satisfactum coeptis. ad ea Civilis primo callide: post ubi videt Montanum praeferocem ingenio paratumque in res novas, orsus a questu periculisque quae per quinque et viginti annos in castris Romanis exhausisset, «egregium» inquit «pretium laborum recepi, necem fratris et vincula mea et saevissimas huius exercitus voces, quibus ad supplicium petitus iure

1. *obp.* M : *opp.* B. — *ads.* M : *ass.* B. — 4. *cec.* M. — 5. *e uictus* (sic, non *euictus*) M, *evictus* Guelf. Spir. Correxit Rhenanus. — 6. Habet *neque odium* M. Ante Bekkerum edebant *nec o.* — 7. *militiae* M, Spir. Puteol. Walther. Correxit Rhenanus. — 9. *adf.* M : *aff.* B. — 12. *cont.* M : *conc.* B. — *epae* cum lin. M. — 14. *gelduban* M. — 15. *absistere* M. — 17. *caeptis* M. — 20. *p̄tium* M. — Habet *laborum* M. Ante Bekkerum edebant *laboris.* — *recipi* M. Correctum in Agr. Spir. — 21. *seuiss.* M.

e quo manus ferrea pendebat, in solum depresso, ut naves apud Livium. Sed *rapti in altum* deinde dicuntur in castra *effusi verso pondere,* scilicet conversione quadam ponderis et tollenonis ipsius, ut manus ferrea castra versus torqueretur, et rapti supra castra penderent atque in castra praecipites darentur, vel machinae totius, verso eius cardine. Ern. Vegetius 4, 21 : *Tolleno dicitur, quoties una trabes in terram praealte defigitur, cui in summo vertice alia transversa trabes longior dimensa medietate connectitur, eo libramento, ut si unum caput depresseris, aliud erigatur.* Cfr. Festus in *Tolleno* p. 356. Muell. — *obpugnandi*] Ruperti dubitanter proponit *expugnandi,* quae recta est explicatio, coniectura vero admodum improbabilis.

31. *Caecinae*] Is enim tunc consul. Videtur cohortatus esse edicto alias legiones, ut partes Flavianas amplecterentur. Ern. — *Alpinius Montanus*] Trevir, de quo 3, 35. — *verba conciperent*] «ita, ut praeibantur verba, pronuntiarent.» Verbum proprium in iure iurando; unde *conceptis verbis iurare.* Eadem formula mox C. 41. Ern. Sic 1, 32: *concipere ius iurandum.*

32. *externa*] Sunt hostilia, hostilis animus, ut alibi (Ann. 6, 32. Hist. 1, 79. 3, 5. et infra C. 72.) «Ne specie belli pro Vespasiano gerendi hostilem adversus Romanos animum tegere conaretur.» Ern. — *recepi*] Ante Ryckium edebant Puteolano auctore *cepi.* Ernestius putat esse imitationem Virg. Aen. 4, 93 : *Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis,* «ubi etiam,» inquit, «sufficiebat *fertis.*» — *vincula*

gentium poenas reposco. vos autem Treviri ceteraeque servientium animae, quod praemium effusi totiens sanguinis exspectatis nisi ingratam militiam, inmortalia tributa, virgas, secures et dominorum ingenia? en ego praefectus unius cohortis et Canninefates Batavique, exigua Galliarum portio, vana illa castrorum spatia excidimus, vel septa ferro fameque premimus. denique ausos aut libertas sequetur, aut victi iidem erimus.» sic accensum, sed molliora referre iussum dimittit. ille ut inritus legationis redit, cetera dissimulans, quae mox erupere. (33) Civilis parte copiarum retenta veteranas cohortes, et quod e Germanis maxime promptum, adversus Voculam exercitumque eius mittit, Iulio Maximo et Claudio Victore, sororis suae filio, ducibus. rapiunt in transitu hiberna alae Asciburgii sita; adeoque inprovisi castra involavere ut non adloqui, non pandere aciem Vocula potuerit. id solum, ut in tumultu, monuit, subsignano milite media firmare. auxilia passim circumfusa sunt. eques prorupit, exceptusque compositis hostium ordinibus terga in suos vertit. caedes inde, non praelium. et Nerviorum cohortes, metu seu perfidia, latera nostrorum nudavere. sic ad legiones perventum; quae amissis signis intra vallum sternebantur, cum repente novo auxilio fortuna pugnae mutatur. Vasconum lectae a Galba cohortes ac tum accitae dum castris propinquant, audito praeliantium clamore intentos hostis a tergo invadunt, latioremque quam pro numero terrorem faciunt, aliis a Novesio aliis a Mogontiaco universas copias advenisse credentibus. is error addit animos, et dum alienis viribus confidunt, suas recepere. fortissimus quisque e Batavis, quantum peditum erat, funduntur: eques evasit cum

1. *paenas* M. — *Treviri* scripsi constantiae causa. H. l. *Treveri* M. — 2. *exp.* M. — 3. *inm.* M: *imm.* B. — 4. *cannenefates* M. — 6. *p̄mimus* M. — *idem* M. — 7. *inr.* M: *irr.* B. — 8. Habet *redit* M. Ante Waltherum edebant *rediit*. — 11. *victeres* M. — 12. *inpr.* M: *impr.* B. — 16. *cedes* M. — 20. *intento* M. Emendatum in Guelf. et a Puteolano. — 21. *nouaesio* M. — 22. *Mag.* h. l. M et B. — *error* M: *error Romanis* cum Harl. Bodl. Guelf. et Puteolano B.

mea] Cfr. C. 13. — *inmortalia*] ne semel quidem unquam remissa. — *ingenia*] semper mutabilia ac plerumque servientibus iniqua, *Launen*, *caprices*. — *vana illa castrorum spatia*] C. 22: *vallum, quod duabus legionibus situm vix quinque milia armatorum Romanorum tuebantur.* — *accensum*] ad libertatem Galliarum duce Civile recuperandam.

33. *parte copiarum retenta*] ut Vetera castra obsidione porro premeret. — *rapiunt*] Alii apud Gruterum *capiunt*, ex gloss. sensum haud satis exprimente; est enim: «celeriter magnoque cum impetu adoriuntur atque capere conantur.» Sic Liv. 6, 23: *qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus.* — *Asciburgii*] oppidi Germaniae inferioris sive potius Galliae Belgicae, ad Rhenum, *Asburg*, vicus inter Novesium et Vetera, aliis vicus *Essenberg*, e regione Duisburgii. Cfr. Ukert *Gallien* p. 522. Walckenaer I. p. 505. — *subsignano*] legionario, ut 1, 70. ubi vide; atque hanc veram esse significationem demonstrant verba *sic ad legiones perventum.* «Ernestius suspicatur subsignanum militem esse subsidia, quibus acies firmatur, h. l. media. *Subsignanus* autem dictus esse videtur propterea, quod subsidia pone iustam aciem collocabantur ideoque a signis remotiora.» Bach. Verum haec arbitraria videtur opinio. — *terga in*

signis captivisque, quos prima acie corripuerant. caesorum eo die in partibus nostris maior numerus et inbellior; e Germanis ipsa robora. (34) dux uterque pari culpa meritus adversa, prosperis defuere. nam Civilis si maioribus copiis instruxisset aciem, circumiri a tam paucis cohortibus nequisset, castraque perrupta exscidisset. Vocula nec adventum hostium exploravit, eoque simul egressus victusque; dein victoriae parum confisus, tritis frustra diebus castra in hostem movit, quem si statim impellere cursumque rerum sequi maturasset, solvere obsidium legionum eodem impetu potuit. tentaverat interim Civilis obsessorum animos, tamquam perditae apud Romanos res et suis victoria provenisset. circumferebantur signa vexillaque; ostentati etiam captivi. ex quibus unus, egregium facinus ausus, clara voce gesta patefecit, confossus illico a Germanis; unde maior indici fides. simul vastatione incendiisque flagrantium villarum venire victorem exercitum intellegebatur. in conspectu castrorum constitui signa, fossamque et vallum circumdari Vocula iubet: depositis inpedimentis sarcinisque expediti certarent. hinc in ducem clamor pugnam poscentium; et minari adsueverant. ne tempore quidem ad ordinandam aciem capto, incompositi fessique praelium sumpsere. nam Civilis aderat, non minus vitiis hostium quam virtute suorum fretus. varia apud Romanos fortuna, et seditiosissimus quisque ignavus. quidam recentis victoriae memores retinere locum, ferire hostem, seque et proximos hortari, et redintegrata acie manus ad obsessos tendere, ne tempori deessent. illi cuncta e muris cernentes, omnibus portis prorumpunt. ac forte Civilis lapsu equi prostratus, credita per utrumque exercitum fama volneratum aut interfectum, inmane quantum suis pavoris et hostibus

1. *ces.* M. — 2. *inb.* M: *imb.* B. — 7. *triti* M. — 9. *tempt.* M. — *tanquam* M B. — 12. *illic* M. Correxit Freinshemius. (*ilico* B.) — 16. *inp.* M: *imp.* B. — 17. *ads.* M: *ass.* B. — 19. *virtutes* M. — 24. *labsu* M. — 25. *inm.* M: *imm.* B. (*inmanē* M.)

suos vertit] $\beta\rho\alpha\chi\upsilon\lambda o\gamma\iota\alpha$ pro: «fugam ceperunt eamque direxerunt suos versus, non aliorsum.» — *Vasconum*] Populus erat Hispaniae Tarraconensis, ubi nunc Catalonia est et regnum Navarraeum. — *intentos*] scilicet in milites, qui in castris. Liv. 2, 53: *pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur.* Ern. — *error*] Quod vulgo inculcatur *Romanis*, profecto nequaquam necessarium est, continuo cum dicatur, Batavos a Romanis, qui vires suas iam receperint, fusos esse. Quocirca cum Bachio omisi, retinuit Duebner.

34. *circumiri*] acies, non Civilis; nam ipse Civilis non aderat. Cfr. seqq. et C. 33. init. Rup. — *Vocula nec*] Alterum modo membrum posuit pro: *Vocula nec iustis copiis aciem instruxit, nec adventum* cet. Duebn. — *illico*] Ernestius defendi posse putabat Med. *illic*, ut esset αὐτοῦ, in illo ipso loco; quod referre sane nihil attinebat. Multo igitur significantius Freinshemii *illico*, «subito post gesta ab eo patefacta.» — *circumdari - iubet, - - certarent*] Variationis gratia utramque v. *iubere* constructionem iunxit. — *credita*] Sine causa Rhenanus *edita*, Lipsius *didita* malebant. «*Credita* opponitur ambiguae aut incerto auctore iactatae.» Gronov. Obss. 3, 10. p. 254. Frotsch. Cfr. Ann. 6, 35: *fama tamen occisi falso credita.* —

alacritatis indidit. sed Vocula omissis fugientium tergis vallum turrisque castrorum augebat, tamquam rursus obsidium immineret, corrupta totiens victoria non falso suspectus bellum malle. (35) nihil aeque exercitus nostros quam egestas copiarum fatigabat. impedimenta legionum cum inbelli turba Novesium missa, ut inde terrestri itinere frumentum advehèrent: nam flumine hostes potiebantur. primum agmen securum incessit, nondum satis firmo Civile. qui ubi rursum missos Novesium frumentatores datasque in praesidium cohortes velut multa pace ingredi accepit, rarum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos licentia vagos, compositus invadit, praemissis qui pontes et viarum angusta insiderent. pugnatum longo agmine et incerto Marte, donec praelium nox dirimeret. cohortes Geldubam perrexere, manentibus, ut fuerant, castris, quae relictorum illic militum praesidio tenebantur. non erat dubium quantum in regressu discriminis adeundum foret frumentatoribus onustis perculsisque. addit exercitui suo Vocula mille delectos e quinta et quinta decima legionibus apud Vetera obsessis, indomitum militem et ducibus infensum. plures quam iussum erat profecti palam in agmine fremebant non se ultra famem, insidias legatorum toleraturos. at qui remanserant, desertos se abducta parte legionum querebantur. duplex hinc seditio, aliis revocantibus Voculam, aliis redire in castra abnuentibus. (36) interim Civilis Vetera circumsedit. Vocula Geldubam atque inde Novesium concessit. Civilis capit Geldubam; mox haud procul Novesio equestri praelio prospere certavit. sed miles secundis adversisque perinde in exitium ducum accendebatur. et adventu quintanorum quintadecimanorumque auctae le-

1. *turrisque* M: *turresque* B. — 3. *falsos* M. — *nichil* M. — 4. *inb.* M: *imb.* B. — 5. *nouaesium* M. — 7. Habet *rursum*, non *rursus*, M. — *nouaesium* M. — 14. *adeundē* M. — *frumentoribus* M. — *periculisque* M. Correctum in Agr. — 18. *desertos que abd.* M. — 21. *nouaesium* M. — 22. *haut* M. — *nouaesio* M. — 23. *pinde* cum *p* caudato *(proinde)* M. — 24. *adventū* M.

castrorum] Veterum. — *corrupta totiens victoria*] «tot victoriis non usus, ut poterat atque debebat.» *Il avait tant de fois laissé échapper la victoire* Louandre; contra ausus est retinere imaginem Thierry III. p. 402: *Tant de victoires qu'il gâtait le firent soupçonner de vouloir éterniser la guerre.* — *bellum malle*] quam hostem celeriter debellare semelque rem transigere.

35. *ut inde terrestri*] Praecessit de *impedimentis legionum et imbelli turba*: an illi igitur frumenta adveherent, inter medios ita hostes? Ridiculum. Puto defectum aliquem esse et asteriscum ante haec verba ponendum *ut inde terrestri*. Vide sequentia: agnosces. LIPS. *Impedimenta*, id est, carri et iumenta. *Imbelli turba*, lixis et calonibus, ut multae manus citius expedirent negotium frumentandi. Sed qui medios inter hostes? Primum praesidio cohortium additarum, quod hic tacuit, mox nominaturus. Deinde minus in itinere timebant ob recentem victoriam. GRONOV. In *imbelli turba* sunt et milites minus strenui. Respice ad C. 33. OBERL. — *nondum satis firmo*] nondum prorsus sanato a concussione corporis orta ex illo equi lapsu. — *rursum*] scilicet post impedimenta prius eodem misse. Mira profecto in tam clara narratione erat Lipsii opinio antea aliquid excidisse; sed nihil deesse iam Gronovius vidit.

36. *prospere certavit*] Civilis. Nonnulli decepti a v. seq. *secundis* referebant haec

giones donativom exposcunt, conperto pecuniam a Vitellio missam. nec diu cunctatus Hordeonius nomine Vespasiani dedit. idque praecipuum fuit seditionis alimentum. effusi in luxum et epulas et nocturnos coetus veterem in Hordeonium iram renovant, nec ullo legatorum tribunorumve obsistere auso (quippe omnem pudorem nox ademerat) protractum e cubili interficiunt. eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu per tenebras ignoratus evasisset. ubi sedato impetu metus rediit, centuriones cum epistolis ad civitates Galliarum misere, auxilia ac stipendia oraturos. (37) ipsi, ut est volgus sine rectore praeceps pavidum socors, adventante Civile, raptis temere armis ac statim omissis, in fugam vertuntur. res adversae discordiam peperere, iis qui e superiore exercitu erant causam suam dissociantibus. Vitellii tamen imagines in castris et per proximas Belgarum civitates repositae, cum iam Vitellius occidisset. dein mutati in paenitentiam primani quartanique et duodevicesimani Voculam sequuntur; apud quem resumpto Vespasiani sacramento ad liberandum Mogontiaci obsidium ducebantur. discesserant obsessores, mixtus ex Chattis Usipiis Mattiacis exercitus, satietate praedae nec incruenti. in via dispersos et nescios miles noster invaserat. quin et loricam vallumque per fines suos Treveri struxere, magnisque in vicem cladibus cum Germanis certabant, donec egregia erga populum Romanum merita mox rebelles foedarent.

(38) Interea Vespasianus iterum ac Titus consulatum absentes inierunt, maesta et multiplici metu suspensa civitate, quae super instantia mala falsos pavores induerat, descivisse Africam res novas moliente L.

1. *donativum* h. l. M. — *conp.* M: *comp.* B. — 3. Habet *effusi* - - *renovant* M, non *effusus* - - *renovavit* Reg. Agr. Spir. — *caetus* M. — 5. *ausos* M. — 8. *eplis* cum lin. M. — 10. *vertentur* superscr. *v* M. — 14. *pen.* M. — *duoetvicensimani* (sic) M. Emendatum in Guelf. et a Puteol. Cfr. 1, 24. et 4, 24. — 15. *Mog.* M: *Mag.* B. — 16. *mixtus et caitis* M. Correxit Rhenanus. — *Usipis* M et Grimm. — 17. *incruentari uia adispersos* (non ut narrant, *a dispersos)* M. Emendavit Lipsius. — 20. *faed.* M. — 21. *inier* cum lin. M. — 22. *instantiā* M. — 23. *L.* M: *Lucio* B.

ad Voculam, adeoque eius nomen hic excidisse rebantur. Sed Vitellianorum *secunda* erant felix illa eruptio, narrata C. 34. extr., quem successum tamen neglexerat Vocula; *adversa* vero haec Civilis victoria. V. *sed* ut saepissime, non ἀντίϑεσιν, sed merum transitum efficit. Recte accepit etiam Thierry III. p. 403. — *in Hordeonium iram*] De qua iam 1, 9. et passim. — *auxilia ac stipendia*] milites et pecuniam, quae in stipendiis militum consumeretur. Ern.

37. *e superiore exercitu*] e legionibus quarta et duodevicesima. — *duodevicesimani*] Ita hic rursus corrigendus erat Med. manifestus error *duoetvicesimani*, qui tunc erant in Aegypto. Cfr. C. 24. — *ad liberandum-obsidium*] pro solito *solvendum* vel *oppidum obsidione liberandum.* — *Usipiis*] Ann. 1, 51. — *Mattiacis*] Ann. 11, 20. — *loricam*] ut Ann. 4, 49., *Brustwehr* vel, ut significantius etiam Helvetii, *Landwehr, un retranchement et une palissade* Louandre. — *per fines suos*] Equidem cum Ukerto *Gallien* p. 363. de agro Treverico in sinistra Rheni ripa sito intelligo. Contra Crollius in Ed. Bipontina: «*per fines suos*] intellige Transrhenanos ad utramque Loganae *(Lahn)* ripam, veram Treverorum patriam, e qua, quamvis Rhenum in Belgicam transgressi, civitatem Germanicam retinuere.» Sic etiam Hetzrodt *Nachrichten über die alten Trierer. Trier* 1821. p. 50.

38. *consulatum*] a. u. 823., post Chr. 70. Vespasianus consul suffectus fuerat a.

Pisone. is *praeerat* provinciae, nequaquam turbidus ingenio: sed quia naves saevitia hiemis prohibebantur, volgus alimenta in dies mercari solitum, cui una ex re publica annonae cura, clausum litus, retineri commeatus, dum timet, credebat, augentibus famam Vitellianis, qui studium partium nondum posuerant, ne victoribus quidem ingrato rumore, quorum cupiditates externis quoque bellis inexplebiles nulla unquam civilis victoria satiavit. (39) Kalendis Ianuariis in senatu, quem Iulius Frontinus praetor urbanus vocaverat, legatis exercitibusque ac regibus laudes gratesque decretae; et Tettio Iuliano praetura, tamquam transgredientem in partes Vespasiani legionem deseruisset, ablata, ut in Plotium Griphum transferretur. Hormo dignitas equestris data. et mox eiurante Frontino Caesar Domitianus praeturam cepit. eius nomen epistolis edictisque praeponebatur, vis penes Mucianum erat, nisi quod pleraque Domitianus, instigantibus amicis aut propria libidine, audebat. sed praecipuus Muciano metus e Primo Antonio Varoque Arrio, quos recentes clarosque rerum fama ac militum studiis etiam populus fovebat, quia in neminem ultra aciem saevierant. et ferebatur Antonius Scribonianum Crassum, egregiis maioribusque et fraterna imagine fulgentem ad capessendam rem publicam hortatus, haud defutura consciorum manu, ni Scribonianus abnuisset, ne paratis quidem corrumpi facilis, adeo metuens incerta. igitur Mucianus, quia propalam opprimi Antonius nequibat, multis in senatu laudibus cumulatum secretis promissis onerat, citeriorem Hispaniam ostentans discessu Cluvii Rufi vacuam; simul amicis eius tri-

1. *praeerat* deest M, suppletum in Agr. — 2. *seuit.* M. — 3. *re p.* M. — *litus* M: *littus* B. — *commeatũs* M. — 5. *nec* M. — 6. *nullā* M. — 7. *Kalendis* M: *calendis* B. — 9. *decrete* M. — *Tettio* Orellius: *Tito* M, *Tertio* cum Guelf. B. Vide 2, 85. et mox C. 40. — 11. *cesar* M. — 12. *caepit* M. — *eplis* cum lin. M. — Habet *praeponebatur* M, non *proponebatur* Bud. Edd. a Rhenano usque ad I. Fr. Gronovium. — 16. *sev.* M. — 17. *maioribusque* M: *maioribus* cum cett. Edd. B. Cfr. C. 42: *seque et delatores.* — 18. *rem p.* M.

u. 804. Duebn. — *una - - annonae cura*] Sic de populo Romano Iuvenalis 10, 80: *duas tantum res anxius optat Panem et circenses.* Lips. — *clausum litus*] pro magis solito «mare clausum.»

39. *Frontinus*] Est idem Sex. Iulius Frontinus, cuius exstant Strategematicon libri IV. et de aquaeductibus urbis Romae liber. — *regibus*] Sohaemo, Antiocho, Agrippae. Cfr. 2, 81. — *Tettio - - Griphum*] de utroque 2, 85. 3, 52. — *Hormo*] Vespasiani liberto. Cfr. 3, 12. — *pleraque Domitianus - - audebat*] Suetonius Dom. 1: (praetor) *omnem vim dominationis tam licenter exercuit, ut iam tum, qualis futurus esset, ostenderet*, cet. — *recentes*] quales, etsi significatione aliquanto diversa, vetere re publica *homines novos* appellabant, et sic Louandre: *hommes nouveaux.* Nullis maioribus claris orti nuper tamen his temporibus gloriam bellicam adepti erant, ut iam 3, 6. Arrius Varus praedicatur *strenuus bello*, quamquam haud nimis prosperum eius proelium cum Vitellianis 3, 16. Haud prorsus exaequat Taciti sententiam interpretum nonnullorum explicatio: «recenti rerum gestarum fama claros.» — *eiurante*] Cfr. Ann. 14, 13. Urbana praetura intelligitur, cum dignitate praetoria Domitianus indutus esset. C. 5. Cfr. Sueton. 1. Duebn. — *Tettio Iuliano*] Cfr. 1, 79. — *fraterna imagine*] Pisonis Liciniani, a Galba in imperium adoptati. 1, 14. 15. — *adeo*] multo magis, de qua significatione v. *adeo* post *ne-quidem* apud Velleium, Tacitum, Curtium cfr. Hand Turs. I. p. 154. — *inanem animum*] inanis gloriae et honorum cupiditate captum, ideoque facilem deceptu talibus promissis. Ern. — *septima*] Galbiana, cui praefuerat Antonius

bunatus praefecturasque largitur. dein postquam inanem animum spe et cupidine inpleverat, vires abolet dimissa in hiberna legione septima, cuius flagrantissimus in Antonium amor. et tertia legio, familiaris Arrio Varo miles, in Suriam remissa. pars exercitus in Germanias ducebatur. sic egesto quidquid turbidum, redit urbi sua forma legesque et munia magistratuum.

(40) Quo die senatum ingressus est Domitianus, de absentia patris fratrisque ac iuventa sua pauca et modica disseruit, decorus habitu; et ignotis adhuc moribus crebra oris confusio pro modestia accipiebatur. referente Caesare de restituendis Galbae honoribus, censuit Curtius Montanus ut Pisonis quoque memoria celebraretur. patres utrumque iussere: de Pisone irritum fuit. tum sorte ducti per quos redderentur bello rapta, quique aera legum vetustate delapsa noscerent figerentque, et fastos adulatione temporum foedatos exonerarent, modumque publicis inpensis facerent. redditur Tettio Iuliano praetura, postquam cognitus est ad Vespasianum confugisse: Gripho honor mansit. repeti inde cognitionem inter Musonium Rufum et Publium Celerem placuit, damnatusque Publius et Sorani manibus satisfactum. insignis publica severitate dies ne privatim quidem laude caruit. iustum iudicium explesse Musonius videbatur: diversa fama Demetrio Cynicam sectam professo, quod manifestum reum ambitiosius quam honestius defendisset. ipsi Publio neque animus in periculis neque oratio subpeditavit. signo ultionis in accusatores dato, petit a Caesare Iunius Mauricus, ut commentariorum principalium potestatem sena-

2. *inpl.* M : *impl.* B. — *legiones VII.* M. — 4. *siriam* M : *Syriam* B. — 5. *quidquid* M : *quicquid* B. — 11. *pisonē* M. — 13. *faed.* M. — *exonorarent* M. — *inp.* M : *imp.* B. — 14. *Tettio* M : *Tertio* B. — 15. *cognitione* M. — 16. *masonium* litt. *a* superscr. *o* M. — 18. *cauruit* M. — *iudicium* M. Correxit Ernestius. — 19. *abitiosius* M. — 21. *subp.* M : *supp.* B. — 22. *maricus* M.

Primus, (2, 86.), unde *amor* hic memoratus. Eius *hiberna* in Pannonia. — *tertia*] Gallica, non tertia Cyrenaica, quae in Aegypto tunc erat. 5, 1. Ille Capuam missa fuerat. C. 3. — *familiaris Arrio Varo miles*] quia itidem in Syria Arrius sub Corbulone meruerat. 3, 6. — *in Germanias*] contra Civilem. — *legesque*] *βραχυλογία* pro «debita legibus auctoritas.»

40. *Domitianus*] Domitiani adolescentis laudes habes apud Iosephum B. I. 7, 4, 2. — *crebra oris confusio*] crebro enim eius os rubore suffundebatur. Agr. 45. Plin. Paneg. 48. — *aera legum-delapsa*] de parietibus, quibus clavis affixa fuerant. Alia res est, quam de Vespasiano ipso narrat Suet. 8: *aerearum tabularum tria milia, quae simul cum Capitolio conflagraverant, restituenda suscepit, undique investigatis exemplaribus.* Quod Tacitus tradit, factum per senatum ante Vespasiani adventum in urbem; nisi vero error subest. — *adulatione*] praesertim ludis sacrisque in pessimorum hominum honorem decretis. Duebn. — *Gripho honor mansit*] etsi Tettio praetura ante in Griphum translata (C. 39.) iam reddita erat, nihilominus Griphus eam eiurare iussus non est, sed mansit praetor extraordinarius sive honorarius. — *cognitionem*] de qua C. 10. — *iustum indicium*] pro vulgari «iustae accusationi satisfecisse, partes iusti indicis sive h. l. accusatoris peregisse,» cui sane *iudicium* Med. haud convenit; quamquam Strombeckius et Walther hoc explicare conati sunt «iustam actionem peragere.» — *Demetrio*] de quo Ann. 16, 34. — *Iunius Mauricus*] Plinii amicus, qui de eo Epp. 1, 5. 4, 22: *Iunius Mauricus, quo viro nihil firmius, nihil verius.* — *com-*

tui faceret, per quos nosceret quem quisque accusandum poposcisset. consulendum tali super re principem respondit. (41) senatus inchoantibus primoribus ius iurandum concepit, quo certatim omnes magistratus, ceteri ut sententiam rogabantur, deos testes advocabant nihil ope sua factum quo cuiusquam salus laederetur, neque se praemium aut honorem ex calamitate civium cepisse, trepidis et verba iuris iurandi per varias artes mutantibus, quis flagitii conscientia inerat. probabant religionem patres, periurium arguebant. eaque velut censura in Sariolenum Voculam et Nonium Attianum et Cestium Severum acerrime incubuit, crebris apud Neronem delationibus famosos. Sariolenum et recens crimen urgebat, quod apud Vitellium molitus eadem foret. nec destitit senatus manus intentare Voculae, donec curia excederet. ad Paccium Africanum transgressi eum quoque proturbant, tamquam Neroni Scribonios fratres concordia opibusque insignes ad exitium monstravisset. Africanus neque fateri audebat neque abnuere poterat: in Vibium Crispum, cuius interrogationibus fatigabatur, ultro conversus, miscendo quae defendere nequibat, societate culpae invidiam declinavit.

(42) Magnam eo die pietatis eloquentiaeque famam Vipstanus Mes-

1. *faceret quaē per* M. — *quaē* M. — 2. *talis* M. — 3. *concaepit* M. — 5. *cuquam* M. — *led.* M. — *premium* M. — 6. *cepisset* M. — 7. *flagitiis* M. — 9. *Attianum*, non, ut narrant, *tatianum* M: *Actianum* cum prioribus Edd. B. — 11. *destit* M. — 12. *intentaret* M. — *Paccium* M: *Pactium* B. — 14. *audebant* M. — 18. *eloquentiaeque* M. — *uiptanus* M. Correxit Ryckius. — *Messalla* M, infra *Messala*.

mentariorum principalium] in quos negotia principum quotidiana memoriae causa referebantur, atque imprimis accusationes et indicia. Ann. 13, 43. Suet. Calig. 15. — *consulendum -- principem*] quia ista Maurici sententia ad senatum relata *tentata* forent *arcana* (novi) *imperii*, ut ait Ann. 2, 36.

41. *inchoantibus*] Cum sententiae loco postulare incepissent, ut hoc ius iurandum conciperetur, secuti sunt ceteri. Sic rursus C. 44. — *certatim*] In hoc v. nescio cur haeserit Lipsius, cum manifesto significet ius iurandum hoc a magistratibus, sane nullius delationis sibi consciis, conceptum esse. — *religionem*] sc. servatam. *(Gewissenhaftigkeit.)* Recte hoc sic cepit Pichena: Patres hos, de quibus ultimo loco dicit, laudasse quidem hactenus, quod non iurassent eodem modo eisdemque prorsus verbis, quibus ceteri; ceterum tamen periuros esse, qui ne cetera quidem vere iurassent, et ea re conscientiam scelerum prodidisse.» Ern. Eodem fere modo Ritter: «Placebat patribus homines nocentes inter concipienda iuris iurandi verba religione tangi: sed istos nihilo minus sacramentum peragere improbabant.» Aliter Bipontini, Ferlet et Burnouf vertens: *les sénateurs applaudissaient à la bonne foi, protestaient contre le parjure*: ut dixerit Tacitus, «probos atque innocentiam suam illo iure iurando testatos a ceteris item innoxiis esse laudatos, alios iudicatos improbos ac periuros.» Sed cur hoc memorasset, quod per se intelligebatur? Contra dignum erat, quod referretur: «nonnulli culpae sibi conscii in iurando ambagibus utebantur: hos religionem hactenus certe servasse non sine quadam ironia laudabant innoxii, nihilo minus eos pro periuris habentes.» (Assentiri non queo Waltheri interpretationi: «patribus in universum laudatam esse illam iuris iurandi caerimoniam, improbatum vero periurium nonnullorum.») — *manus intentare*] minari se manus illaturos, ut Ann. 1, 27. Dübn. — *Scribonios fratres*] de quibus Ann. 13, 48. Dio 63, 17: Σκριβώνιοι Ῥοῦφός τε καὶ Πρόκλος, ἀδελφοί τε καὶ ἡλικιῶται τρόπον τινὰ ὄντες, καὶ μηδὲν μηδέποτε ἄνευ ἀλλήλων πράξαντες, ἀλλ' ὥσπερ τῷ γένει, οὕτω καὶ τῇ προαιρέσει τῇ τε οὐσίᾳ συμπεφυκό-

sala adeptus est, nondum senatoria aetate, ausus pro fratre Aquilio Regulo deprecari. Regulum subversa Crassorum et Orfiti domus in summum odium extulerat. sponte [ex SC.] accusationem subisse iuvenis admodum, nec depellendi periculi sed in spem potentiae videbatur. et Sulpicia Praetextata Crassi uxor quattuorque liberi, si cognosceret senatus, ultores aderant. igitur Messala non causam neque reum tueri, sed periculis fratris semet opponens flexerat quosdam. occurrit truci oratione Curtius Montanus, eo usque progressus ut post caedem Galbae datam interfectori Pisonis pecuniam a Regulo adpetitumque morsu Pisonis caput obiectaret. «hoc certe» inquit «Nero non coëgit, nec dignitatem aut salutem illa saevitia redemisti. sane toleremus istorum defensiones, qui perdere alios quam periclitari ipsi maluerunt. te securum reliquerat exsul pater et divisa inter creditores bona, nondum honorum capax aetas, nihil quod ex te concupisceret Nero, nihil quod timeret. libidine sanguinis et hiatu praemiorum ignotum adhuc ingenium et nullis defensionibus expertum caede nobili inbuisti, cum ex funere rei publicae raptis consularibus

2. *dp̄cari* M. — *castrorum* M; sed in mg. ab eadem m. *Crassorum*. — 3. Habet *ex SC* cum lin. M. *ex se* Agr., ut volebat Rhenanus, *sponte senatus consulto* om. *ex* haud scio utrum dedita opera, an operarum errore, Duebner. Verba iam Grutero suspecta seclusit Ernestius. — *accusatio* M. — 4. *supplicia* M. Correxit Puteolanus. — 5. Habet *uxor* M, om. Reg. Agr. Spir., probante Lipsio. — *liberis* M. — 9. *adp.* M: *app.* B. — 10. *austalutem* (sic) *illā̂ seuitia* M. Correxit Lipsius. — 12. *exul* M. — 14. *nichil* M. — 16. *cede* M. — *inb.* M: *imb.* B.

τας κτλ. Addit deinceps, cum ambo Germaniae praefuissent, vocatos a Nerone in Graeciam, ibique incisis sponte venis perisse. — *miscendo*] «dum iis, quae in Crispum conferebat, admiscet ea, quae abnuere ipse ac defendere non poterat, eaque cum Crispo communicat, impunitatem obtinuit societate alterius;» sic Or. 5: *non patiar Maternum societate plurium defendi*. Ern. (Dicendo communia sibi fuisse ea cum *Crispo*. Duebn.) De Crispo cfr. 2, 10.

42. *Vipstanus*] Cfr. 3, 9. — *senatoria aetate*] quae tunc erat annus vigesimus quintus. — *Regulo*] quem saepius insectatur Plinius, ut Epp. 1, 5. (ubi §. 14. vocatur *omnium bipedum nequissimus*:) 2, 20. 4, 2. 6, 2. — *sponte ex SC.*] Incommodum sane emblema, ortum vel ex gloss. ad v. *sponte ex se*, errore postea in *ex SC.* corrupto, vel, ut Ritter arbitratur, «olim margini adscriptum ab eo, qui corrigere scriptorem vellet.» Duebner vulgatum explicat: *senatus consulto*] «quo ea accusatio decreta erat, ultro eam suscepit;» sed antequam accusatores ultro exsisterent, a senatu decretas esse accusationes parum est veri simile ac res foret nimis atrox. Neque verum est, quod Broterius contendit, exemplum accusationis a senatu decretae reperiri apud Plin. Epp. 2, 11.: ibi enim *Marius Priscus accusantibus Afris, quibus proconsul praefuit, omissa defensione, iudices petiit*. — *Curtius Montanus*] de quo Ann. 16, 28. seqq. (Iuven. 4, 107., quem tamen Ferlet, Burnouf, G. E. Weber pro alio habent.) — *istorum defensiones*] sese a Nerone ad accusandos viros illustres coactos temporum saevitiae impares fuisse. Sic Eprius C. 8. — *te securum*] pauperibus enim a Nerone nihil timendum erat. — *hiatu*] vehementi cupiditate. Duebn. — *ex funere rei publicae*] Intellige atrocem Neronis dominationem, quam audaci imagine cum funere comparat pro solito: «in funesta illa rei publicae calamitate.» Ceterum figura haud absimili Cic. de Prov. cons. 1. Gabinium et Pisonem vocat *funera rei publicae*. («Scriptor rem publicam adsimilat homini, qui cecidit in bello et ex quo, dum iacet, spolia capiuntur.» Walther.) — *consularibus spo-*

spoliis, septuagiens sestertio saginatus et sacerdotio fulgens, innoxios pueros, inlustres senes, conspicuas feminas eadem ruina prosterneres; cum segnitiam Neronis incusares, quod per singulas domos seque et delatores fatigaret: posse universum senatum una voce subverti. retinete, patres conscripti, et reservate hominem tam expediti consilii, ut omnis aetas instructa sit, et quomodo senes nostri Marcellum, Crispum, iuvenes Regulum imitentur. invenit etiam aemulos infelix nequitia: quid si floreat vigeatque? et quem adhuc quaestorium offendere non audemus, praetorium et consularem visuri sumus? an Neronem extremum dominorum putatis? idem crediderant qui Tiberio, qui Gaio superstites fuerunt, cum interim intestabilior et saevior exortus est. non timemus Vespasianum: ea principis aetas, ea moderatio. sed diutius durant exempla quam mores. elanguimus, patres conscripti, nec iam ille senatus sumus qui occiso Nerone delatores et ministros more maiorum puniendos flagitabat. optimus est post malum principem dies primus.»

(43) Tanto cum adsensu senatus auditus est Montanus, ut spem caperet Helvidius posse etiam Marcellum prosterni. igitur a laude Cluvii Rufi orsus, qui perinde dives et eloquentia clarus nulli unquam sub Nerone periculum facessisset, crimine simul exemploque Eprium urgebat, ardentibus patrum animis. quod ubi sensit Marcellus, velut excedens curia, «imus», inquit, «Prisce, et relinquimus tibi senatum tuum: regna

1. *septuagienses tertio* M. — *signatus* M. Correxit Faërnus. — 2. *inl.* M : *ill.* B. — 3. *segnitia* M. — *seques* M. — 5. *p. c.* M. — 8. *quest.* M. — 11. *seuior* M. — *uespanum* M. — 12. *mores* M : *auctores* Lipsio auctore B. — 13. *p. c.* M. — 16. *ads.* M : *ass.* B. (*adsensũ* M.) — 19. *facesisset* M.

liis] *Spolia consularia* sunt praemia, quae, everso per accusationem consulari, acceperat. Ern. Ceterum ambigunt Ferlet et Burnouf, utrum intelligendus sit Ser. Cornelius Orfitus, consul a. u. 804. sub Claudio, Ann. 12, 41., an M. Licinius Crassus Frugi, consul a. u. 817. sub Nerone. Haud incommode Bipontini de utroque intelligunt; sed sane cum Crassi uxor eiusque liberi hac in actione ultores adfuerint, imprimis de Crasso cogitandum erit. Hic autem frater fuit Pisonis a Galba adoptati et accusatus a Regulo (Plin. Epp. 1, 5.) periit sub Nerone. De Orfiti supplicio nihil constat. — *saginatus*] Latinitati adversantur explicationes corruptelae Med. *signatus* nuper tentatae: 1) «Nescio an possit accipi de consignatione praemiorum, quae accusatoribus destinabantur, ut *septuagies sestertio signatus* sit is, ad cuius nomen in indice accusatorum signata esset illa pecuniae summa.» Walther. 2) «*signatus*] insignitus, quasi stigmate signatus.» Dübner. Cuius significationis nullum pro certo exstat exemplum. — *retinete*] Similiter Cicero Verr. Act. 2, 2, 31: *Retinete, retinete hominem in civitate, iudices; parcite et conservate, ut sit, qui nobiscum res iudicet, qui in senatu sine ulla cupiditate de bello et pace sententiam ferat.* — *Marcellum*] Eprium, saepius memoratum. — *Crispum*] Vibium. Ann. 6, 20. 14, 28. Hist. 2, 10. cet. — *quaestorium*] Ergo summum XXX. annos natus tunc erat. — *visuri*] laturi, toleraturi. Ern. Sic *vidistis* scilicet lenti, passi estis, non prohibuistis apud Liv. 6, 18. Rup. — *diutius durant exempla quam mores*] Optime haec interpretatus est Burnouf: «*exempla*, quae edit senatus immortalis, *diutius durant quam mores* principis vel optimi, cuius locum fieri potest ut brevi occupet malus.» (Ritter in prima Ed. recepit audacem Lipsii coniecturam *quam auctores.*) — *more maiorum*] quo nudi hominis cervix inserebatur furcae, corpus virgis ad necem cae-

praesente Caesare.» sequebatur Vibius Crispus, ambo infensi voltu diverso, Marcellus minacibus oculis, Crispus renidens, donec adcursu amicorum retraherentur. cum glisceret certamen, hinc multi bonique, inde pauci et validi pertinacibus odiis tenderent, consumptus per discordiam dies. (44) proximo senatu, inchoante Caesare de abolendo dolore iraque et priorum temporum necessitatibus, censuit Mucianus prolixe pro accusatoribus: simul eos qui coeptam, deinde omissam actionem repeterent, monuit sermone molli et tamquam rogaret. patres coeptatam libertatem, postquam obviam itum, omisere. Mucianus, ne sperni senatus iudicium et cunctis sub Nerone admissis data inpunitas videretur, Octavium Sagittam et Antistium Sosianum senatorii ordinis egressos exsilium in easdem insulas redegit. Octavius Pontiam Postumiam, stupro cognitam et nuptias suas abnuentem, inpotens amoris interfecerat; Sosianus pravitate morum multis exitiosus. ambo gravi senatus consulto damnati pulsique, quamvis concesso aliis reditu, in eadem poena retenti sunt. nec ideo lenita erga Mucianum invidia. quippe Sosianus ac Sagitta viles, etiam si reverterentur: accusatorum ingenia et opes et exercita malis artibus potentia timebantur.

(45) Reconciliavit paulisper studia patrum habita in senatu cognitio secundum veterem morem. Manlius Patruitus senator pulsatum se in

1. *scrispus* M. — 2. *adc.* M: *acc.* B. (Ceterum *adcursũ* M.) — 7. *caeptam* M. — Habet *deinde* M. Ante Waltherum edebant *dein.* — 8. *caept.* M. — 10. *inp.* M: *imp.* B. — *octavium sabinum sagittam* M. Correxit Rhenanus. — 11. *exilium* M. — 12. *posituminam*, non, ut narrant, *postuminam*, M. — 13. *inp.* M: *imp.* B. — 15. *paena* M. — 17. *reverterte* (in versus fine) *rentur* M.

debatur. Suet. Ner. 49. — *dies primus*] «quo optima quaeque a mali principis successore sperari solent, quae tamen spes plerumque fallitur ac redit pristina servitus.» Paullo aliter Gutmannus meus: «Malo principe vix mortuo bona voluntas, altiores animi et libertatis cupiditas exardescunt; ubi primum vero electus est eius successor, aut paullo post omnis animorum impetus *elanguescit*.»

43. *Marcellum*] ut delatorem Thraseae; quam actionem Helvidius gener iam Galba imperante tentaverat; vide supra C. 6. Duebn. Quem exitum tandem Eprius habuerit, ad a. u. 832. narrat Dio 66, 16. Post insidias Vespasiano amico et fautori structas *κριθεὶς ἐν τῷ συνεδρίῳ καὶ καταδικασθεὶς ἀπέτεμε τὸν λαιμὸν αὐτὸς ἑαυτῷ ξυρῷ*. — *Cluvii Rufi*] qui Neronem comitatus erat in peregrinatione histrionali (Suet. N. 21. Dio 63, 14.) adeoque, si eius favore abuti voluisset, quemcunque facile pervertere poterat. — *perinde dives*] ac Marcellus et aeque clarus eloquentia. — *Caesare*] Domitiano. — *Crispus renidens*] de quo Iuvenalis 4, 81: *Venit et Crispi iucunda senectus, Cuius erant mores qualis facundia, mite ingenium.* Superstes igitur hic delator sub Domitiano.

44. *inchoante*] incipiente relationem, quae continuata et plenius exposita est a Muciano. Cfr. C. 41. — *necessitatibus*] eo rerum statu (sub Nerone maxime), quo plurimi ex sua voluntate agere non poterant. Duebn. — *prolixe*] favorabiliter simul et copiose. — *Octavium* cet.) de quibus Ann. 13, 44. 14, 48.

45. *Patruitus*] «Fortasse *Patruinus*, quod nomen in Symmachi epistolis plus semel leges.» Lips. Et ter apud Gruterum; nusquam *Patruitus*. — *senator*] nullo adhuc honore functus, ut Ann. 3, 36. — *pulsatum se*] Grande priscis illis moribus delictum, nam nec convicio senatorem aspergere licebat impune. Arnobius 4, 34: *Magistratum in ordinem redigere, senato-*

colonia Seniensi coetu multitudinis et iussu magistratuum querebatur; nec finem iniuriae hic stetisse: planctum et lamenta et supremorum imaginem praesenti sibi circumdata cum contumeliis ac probris quae in senatum universum iacerentur. vocati qui arguebantur, et cognita causa in convictos vindicatum. additumque senatus consultum quo Seniensium plebes modestiae admoneretur. isdem diebus Antonius Flamma Cyrenensibus damnatur lege repetundarum, et exsilio ob saevitiam.

(46) Inter quae militaris seditio prope exarsit. praetorianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro Vespasiano congregati; et lectus in eandem spem e legionibus miles promissa stipendia flagitabat: ne Vitelliani quidem sine multa caede pelli poterant. sed inmensa pecunia fer..., *qua* tanta vis hominum retinenda erat. ingressus castra Mucianus, quo rectius stipendia singulorum spectaret, suis cum insignibus armisque victores constituit, modicis inter se spatiis discretos. tum Vitelliani, quos apud Bovillas in deditionem acceptos memoravimus, ceterique per urbem

1. Habet *Seniensi* et mox *Seniensium* M, non *Senensi* - - *Senensium* Oberlini. — *caetu* M. — 2. *supmorum* M. — 3. *ac* M: *et* cum prioribus Edd. B. — 6. *cyrensibus* M. Correxit Rhenanus. — 7. *exilio* M. — *seuit.* M. — 9. *lectus* M: *illectus* Ernestio auctore B. — 11. *inm.* M: *imm.* B. — *fer* cum lin. super litt. *r*, id est, *ferunt* M. (*ferebatur* ex dubia Waltheri suspicione Ritter.) Ad v. *fer* in mg. M: *hinc in alio folio.* H. l. autem post *fer* statim sequuntur vv. C. 52. *ne criminantium* usque ad finem C. 53. *defuisse crede* (ut M. pro *creditum*). Ibi pergit *tanta vis* omisso v. *qua*, quod insertum est a Bipontinis ex Puteolani *quo*. Verum ordinem restituit Puteolanus, nisi quod vv. *sed inmensa pecunia fer* omisit et subsequentia *qua* - - *erat* fini C. 53. adglutinavit. — Vv. *sed* - - *erat* seclusit B. — 15. *urbēs* M.

rem aut convicio prosequi suis esse decrestis periculosissimum poenis. Lips. Ulpianus Dig. 47, 10, 5, 1: *Inter pulsationem et verberationem hoc interest, ut Ofilius scribit: verberare est cum dolore caedere, pulsare sine dolore.* — *Seniensi*] a Sena (Σήνα Strab. 5. p. 227.), hodie *Siena*, Etruriae oppido, sane probabilius formaretur *Senensis*. Verum etiam apud Plinium 3, 5, 8. Sillig editurus erat *colonia Seniensis*, si operae paruissent. Contra Oberlinus bene demonstravit inscriptionem a Iac. Gronovio ex Fabretto p. 712. N. 337. (Grut. p. 372, 7.) allatam *L. AVRELIO L. L. VICTORI. DOMO. AEQVO. ET. SENIAE. SAC.* cet. spectare ad Seniam Dalmatiae oppidum, non ad Senam Etruriae. — *coetu multitudinis*] in seditioso plebis concursu. Ern. — *supremorum*] funeris. Facile in his agnosces illius temporis petulantiam ac licentiam municipalem, cuius et alibi supersunt vestigia, praesertim in Petronio. Facetum est, quod hic adnotavit Ferlet: «*Il paraît que ce Patruitus, ayant été blessé des coups qu'il avait reçus à Sienne, s'était mis au lit; et que là, pour ajouter l'insulte aux mauvais traitemens, on lui avait fait ce que la femme fit à son mari plongé dans l'ivresse: à son reveil il trouve l'attirail de la mort à l'entour de son corps, un luminaire, un drap des morts.*» — *Cyrenensibus damnatur*] secundum Cyrenenses, in eorum accusantium gratiam. Duebn.

46. *a Vitellio dimissi*] Cfr. 2, 67. — *lectus in eandem spem*] praetorianae militiae, facilioris utique ac magis quaestuosae propter amplius stipendium. Nihil opus Mureti *erectus* neque Ernestii *illectus*; scilicet haud meminerant loci 2, 94: (a Vitellio) *robora legionibus alisque subtracta - -, viginti milibus e toto exercitu permixtis magis quam electis* et urbanae militiae adscriptis. Simplex autem verbum etiam Ann. 12, 40: *lecta armis iuventus.* — *ne Vitelliani quidem*] ii, qui pro Vitellio antea pugnarant praeter eos, quos in militiam urbanam asciverat, de quorum

et urbi vicina conquisiti producuntur prope intecto corpore. eos Mucianus diduci, et Germanicum Britannicumque militem, ac si qui aliorum exercituum, separatim adsistere iubet. illos primus statim aspectus obstupefecerat, cum ex diverso velut aciem telis et armis trucem, semet clausos nudosque et inluvie deformes aspicerent. ut vero huc illuc distrahi coepere, metus per omnes et praecipua Germanici militis formido, tamquam ea separatione ad caedem destinarentur. prensare commanipularium pectora, cervicibus innecti, suprema oscula petere, ne desererentur soli, neu pari causa disparem fortunam paterentur; modo Mucianum, modo absentem principem, postremum caelum ac deos obtestari, donec Mucianus cunctos eiusdem sacramenti, eiusdem imperatoris milites appellans, falso timori obviam iret. namque et victor exercitus clamore lacrimas eorum iuvabat. isque finis illa die. paucis post diebus adloquentem Domitianum firmati iam excepere. spernunt oblatos agros, militiam et stipendia orant. preces erant, sed quibus contradici non posset. igitur in praetorium accepti. dein quibus aetas et iusta stipendia, dimissi cum honore, alii ob culpam, sed carptim ac singuli; quo tutissimo remedio

1. *conquisita* M. — 2. *britt.* M. — 3. *separati* M. Correctum in Bud. Agr. et a Puteolano. — *ads.* M: *ass.* B. — 5. *inl.* M: *ill.* B. (Ceterum *inlubie* M.) — 6. *cep.* M. — 7. *seper.* M. — *destinaretur* M. Correctum e Bud. a Rhenano. — 8. Habet *innecti*, non, ut narrant, *invecti* M. — *supma* M. — 9. *pari causa* nos: *pauri* (sic) *causã* M, *pari in causa* B, ante quem edebant *in pari causa*. «in deest M, deleto, ut videtur, post *pari*.» Bekker. Minime vero. — 11. *eius imp.* M. — 12. *nanque* M. — 15. *pcesserant* M. Correxit Puteolanus. — 17. *quod* M.

parte apud Bovillas in deditionem accepta mox loquitur. — *pelli poterant*] si in suis postulatis obstinato animo persisterent, multa tantummodo caede coërceri posse videbantur. — *sed inmensa*] Locus manet luxatus neque magnopere placet Ritteri supplementum: *Militare aerarium exhaustum erat* (Vitellii donationibus), *sed a victoribus immensa pecunia ferebatur* (afferebatur ex Asia), *qua* cet. — *spectaret*] Usitatius dixisset *nosceret*, ut *causas noscere* dicunt et similia. Ern. — *memoravimus*] C. 2. — *ceterique*] velut ii, qui Narniae se dediderant. 3, 61. — *formido*] quia is exercitus bellum coepturat. — *cervicibus innecti*] exquisitius pro usitato *cervices amplecti*. Sed simul significat *artissime amplecti*; comparant Doederlein *Synon.* IV. p. 280. et Bachius *προσφῦναι*. Ille subtiliter distinguit Appul. Met. p. 135, 40. Elm.: *colloque meo manibus ambabus implexa* de amplexus firmitate. — *ne desererentur*] «a commilitonibus» manifesto supplendum; unde patet rectam nostram esse distinctionem, quoniam facile intelligitur cum acribus et instantibus illis gestibus verba quoque ad milites fuisse coniuncta. Contra hanc iuncturam nescio cur «absurdam» iudicans Walther distinxit *petere: ne desererentur* cet., ut haec iam pendeant e v. *obtestari*. — *pari causa*] ablat. absol., «licet par sit utrorumque causa.» *In* ut inculcetur contra Med., profecto necessarium non est. — *firmati*] «animo iam confirmato et ad certa postulata proponenda composito ac praeparato audiere Domitiani contionem.» — *militiam et stipendia*] *Militiam* intellige inter praetorianos et *stipendia* praetorianorum, qui mox *praetorium* appellantur, ut recte explicat Perizonius de Praetor. Diss. 2. p. 134. Ern. — *aetas*] quinquaginta annorum et stipendia legitima viginti, non, ut alii volunt, sedecim. Cfr. Ann. 1, 78. — *carptim et singuli*] *theilweise und vereinzelt* Gutmann; *en détail et individuellement* Louandre. *Carptim* significat eos, quibus ignominiosa missio destinata erat, non prius unum in locum esse congregatos et *singuli* unicuique eam separatim indictam.

consensus multitudinis extenuatur. (47) ceterum verane pauperie an uti videretur, actum in senatu ut sexcenties sestertium a privatis mutuum acciperetur; praepositusque ei curae Pompeius Silvanus. nec multo post necessitas abiit, sive omissa simulatio. abrogati inde, legem ferente Domitiano, consulatus quos Vitellius dederat, funusque censorium Flavio Sabino ductum, magna documenta instabilis fortunae summaque et ima miscentis.

(48) Sub idem tempus L. Piso pro consule interficitur. ea de caede quam verissime expediam, si pauca supra repetiero, ab initio causisque talium facinorum non absurda. legio in Africa auxiliaque tutandis imperii finibus sub divo Augusto Tiberioque principibus proconsuli parebant. mox G. Caesar turbidus animi, ac Marcum Silanum obtinentem Africam metuens, ablatam proconsuli legionem misso in eam rem legato tradidit. aequatus inter duos beneficiorum numerus, et mixtis utriusque mandatis discordia quaesita auctaque pravo certamine. legatorum vis adolevit diuturnitate officii, vel quia minoribus maior aemulandi cura; proconsulum splendidissimus quisque securitati magis quam potentiae consulebant. (49) sed tum legionem in Africa regebat Valerius Festus, sumptuosae adolescentiae neque modica cupiens, et adfinitate Vitellii anxius. is crebris sermonibus tentaveritne Pisonem ad res novas an tentanti restiterit, incertum, quoniam secreto eorum nemo adfuit, et occiso Pisone plerique

2. *sescenties* M. — 4. *abroganti* M. — 5. *flabio* M. — 6. *et ima*] *etiam* M. Emendatum in Agr. — 8. *L.* M: *Lucius* B. — 9. *petiero* M. Correxit Rhenanus. Videlicet *re* a *ra* absorptum est. — 12. *G.* M: *Gaius* B. — *turbidis* superscr. *v* M. — *ac*] *ad* M. — 15. *vis* habent Guelf. Harl. Bodl. Ies. Edd. inde a Bipontinis; *ius* Bud. Spir. Put. Edd. ante Bip. In M distingui omnino nequit v. *vis* a v. *ius*. — 17. *splendissimus* M. — 18. *africā* M. — *sumptuose* M. — 19. *adf.* M: *aff.* B. — 20. *tempt.* M. — 21. *adf.* M: *aff.* B.

47. *an uti videretur*] Simulatio haec si fuit, id spectabatur, ut immodica postulata, quae passim emergebant, inopiae publicae specie eo facilius reiici possent. Comparare licet ipsius Vespasiani dictum apud Suet. 16: *Sunt, qui opinentur eum ad manubias et rapinas necessitate compulsum summa aerarii fiscique inopia: de qua testificatus sit initio statim principatus, professus «quadringenties millies opus esse, ut res publica stare posset;»* ubi nonnulli frustra volebant *quadragies*. — *Silvanus*] Cfr. 2, 86. — *legem ferente*] relationem faciente in senatu. — *funusque censorium*] publicum atque honorificentissimum; vide Ann. 3, 5. 4, 15. — *summaque*] Intellige ipsum hunc censorii funeris honorem, *ima* miserabilem Sabini caedem; nam in Gemonias tractus est. 3. 74.

48. *L. Piso*] Cfr. C. 38. filius L. Pisonis consulis cum Nerone Ann. 13, 31., nepos Cn. Pisonis et Plancinae. — *quam verissime*] «Acidalius nescius, cur hic scriptor veritatis studium testetur, emendat: *quam potero verissime* vel *quam brevissime*, quod Strombeckius omnino scriptore dignius esse censet. Neque tamen video, quid in vulgata scriptura non sit dignum eodem scriptore. Namque in tali contextu veritas non opponitur mendacio, sed *verissime* est *am richtigsten*, iustissime, hoc est, ita ut lector iustissimam rei habeat notitiam.» Walth. Est *accuratissime; je dirai toute la vérité*. Louandre. — *M. Silanum*] Dio 59, 20. haec in rebus Caii mire confundit ac miscet: nec M. Silano proconsule evenisse divisionem hanc vult, sed ipso L. Pisone. Vide eum et de hac ipsa caede, ut ait, *summo facinore* Plin.

ad gratiam interfectoris inclinavere. nec ambigitur provinciam et militem alienato erga Vespasianum animo fuisse; et quidam e Vitellianis urbe profugi ostentabant Pisoni nutantes Gallias, paratam Germaniam, pericula ipsius et in pace suspecto tutius bellum. inter quae Claudius Sagitta, praefectus alae Petrinae, prospera navigatione praevenit Papirium centurionem a Muciano missum, adseveravitque mandata interficiendi Pisonis centurioni data; cecidisse Galerianum consobrinum eius generumque. unam in audacia spem salutis, sed duo itinera audendi, seu mallet statim arma, seu petita navibus Gallia ducem se Vitellianis exercitibus ostenderet. nihil ad ea moto Pisone, centurio a Muciano missus ut portum Karthaginis attigit, magna voce laeta Pisoni omnia tamquam principi continuare, obvios et subitae rei miraculo attonitos, ut eadem adstreperent, hortari. volgus credulum ruere in forum, praesentiam Pisonis exposcere. gaudio clamoribusque cuncta miscebant, indiligentia veri et adulandi libidine. Piso, indicio Sagittae vel insita modestia, non in publicum egressus est neque se studiis volgi permisit. centurionemque percunctatus, postquam quaesitum sibi crimen caedemque comperit, animadverti in eum iussit, haud perinde spe vitae quam ira in percussorem, quod idem ex interfectoribus Clodii Macri cruentas legati sanguine manus ad caedem proconsulis rettulisset. anxio deinde edicto Karthaginiensibus increpitis, ne solita quidem munia usurpabat, clausus intra domum, ne qua motus novi causa vel forte oreretur. (50) sed ubi Festo consternatio volgi,

4. *suspecto* Victorio auctore Walther: *suscepto*, non, uti narrant, *suscepta*, M, *suspecta* cum Guelf. Puteol. B. — 6. *ads.* M: *ass.* B. — 7. *cedisse* M. — 8. *audaciā* M. — *audiendi* M. — 11. *Karthaginis* scripsi ubique ex usu Latino pro *C.* — *oia* cum lin. M. (*omina* malebat Acidalius, probante Ernestio.) — 13. *exposcerent* M. — 14. *uiri* M. Correxit Rhenanus. — 17. *ced.* M. — 22. Habet *oreretur* M.

Epp. 3, 7, 12. Lips. Adde Wesselingium Obss. 1, 17., qui Dionem bene refellit. Ern. De Silano, Augusti abnepote, cfr. Ann. 13, 1. — *beneficiorum*] promotionum ad altiores gradus ex utriusque arbitrio concedendarum. Vide Excursum. — *diuturnitate officii*] Nam proconsules fere annui erant; legatorum tempora ex imperatore pendebant. Duebn. — *securitati*] vitae tranquillae atque commodae, a curis vacuae.

49. *anxius*] ne quoquo modo in Vitellii exitium implicaretur. — *in pace suspecto*] «quoniamquidem vel in pace, quietem atque obsequium retinens, suspectus foret Vespasiano ideoque semper extremo periculo expositus.» In vulgata Oberlini lectione *in pace suspecta* sane cum Faërno, Mureto ac nuper Duebnero *in* contra Med. delendum esset. — *alae Petrinae*] Cfr. Ann. 11, 4. Hist. 1, 70. — *Galerianum*] Calpurnium, de qua caede cfr. C. 11. — *laeta - omnia*] Sine causa Ernestius et Walther recepere Acidalii *omina*. *Laeta omnia continuare* significat «non nisi laeta, gratulationes ob principatum occupandum plurimas continuo acclamare;» opponuntur *dira omnia* 5, 17. — *quaesitum sibi*] confictum ac praeparatum suam in perniciem. «Sensus h. l. est, centurionem vulgavisse laetas illas voces ad tentandum Pisonis animum, ut, si alacrem vidisset paratumque ad capessendum imperium, conscientiam criminis in eo magis argueret et sic iustius ac maiore ludibrio eum occideret; Pisonem autem cognito centurionis dolo iussisse in eum animadverti.» Pichena. — *Clodii Macri*] de quo 1, 7.

50. *consternatio*] ut Ann. 1, 39: *audita consternatione;* agitatio, tumultus, con-

centurionis supplicium, veraque et falsa more famae in maius innotuere' equites in necem Pisonis mittit. illi raptim vecti, obscuro adhuc coeptae lucis domum proconsulis inrumpunt destrictis gladiis, et magna pars Pisonis ignari, quod Poenos auxiliares Maurosque in eam caedem delegerat. haud procul cubiculo obvium forte servum, quisnam et ubi esset Piso, interrogavere. servus egregio mendacio se Pisonem esse respondit; ac statim obtruncatur. nec multo post Piso interficitur: namque aderat qui nosceret, Baebius Massa e procuratoribus Africae, iam tunc optimo cuique exitiosus, et in causas malorum quae mox tulimus saepius rediturus. Festus Adrumeto, ubi speculabundus substiterat, ad legionem contendit, praefectumque castrorum Cetronium Pisanum vinciri iussit, proprias ob simultates: sed Pisonis satellitem vocabat, militesque et centuriones quosdam puniit, alios praemiis adfecit, neutrum ex merito, sed ut obpressisse bellum crederetur. mox Oeensium Leptitanorumque discordias componit, quae raptu frugum et pecorum inter agrestes, modicis principiis, iam per arma atque acies exercebantur. nam populus Oeensis multitudine inferior Garamantas exciverat, gentem indomitam et inter accolas latrociniis fecundam. unde artae Leptitanis res, lateque vastatis agris intra moenia trepidabant, donec interventu cohortium alarumque fusi Gara-

3. *inr.* M : *irr.* B. — Habet *destrictis*, non *districtis*, M. — 4. *paenos* M. — 8. *Baebius*, non, uti narrant, *hebius* M : *Bebius* B. Recta est altera scriptura per *ae*. Vide Onomasticon meum Tullianum. — *massae procuratoribus*, non, uti narrant, *masse pr.* M. — 10. *adrimeto*, non *adrimento*, M. — Habet *contendit* M, ut Spir., non *tendit* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Puteol. Walther, Ritter. — 13. Habet *puniit* M, non *punit* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol. — *adf.* M : *aff.* B. — *obp̄ssisse* M, *oppressisse* B. — 14. *offensium* M. Correxit Lipsius. — *lepcit.* M. — 15. *raptū* M. — 16. *offensis* M. — 18. *arte lepcit.* M.

cursus in forum ex instinctu et fraude Sagittae praefecti. — *quisnam*] «qua facie, qua statura, quo habitu esset Piso?» Male nonnulli separarunt: «quisnam esset ipse hic servus?» (quod sciscitari ad interfectores nihil prorsus attinebat:) «et ubi esset Piso?» — *e procuratoribus*] Nolim explicare cum Lallemando: «unus ex iis, qui procuratores Africae fuerant;» nam, si vel maxime in Britannia unus dumtaxat fuit procurator (Agr. 15. Ann. 14, 39.), nihil sane obstat, quo minus in Africa, provincia tam fertili ac divite, plures simul fuerint ad latifundia reditusque principum administrandos. — *Baebius Massa*] famosissimus delator, accusatus a Baetica provincia, cuius causam egerunt Senecio et Plinius iunior. Agr. 45. Plin. Epp. 3, 4. 6, 29. 7, 33. Iuvenal. 1, 35. Rup. — *mox*] sub Domitiano. — *Adrumeto*] oppido Africae propriae sive septentrionalis, h. *Hamamet*. — *Oeensium*] populi Africae inter Leptin magnam et Syrtin minorem, ubi h. *Tripoli*. Silius 3, 256: *Sarranaque Leptis Oeaque Trinacrios Afris permixta colonos.* — *Leptitanorumque*] habitantium litora inter Syrtin et sinum *de Cabes*. — *Garamantas*] populum Africae interioris inter Aegyptum et Syrtin maiorem. Pertinet huc Plin. 5, 5, 38: *Ad Garamantas iter inexplicabile adhuc fuit, latronibus gentis eius puteos - - arenis operientibus. Proximo bello, quod cum Oeensibus Romani gessere auspiciis Vespasiani imperatoris, compendium viae quatridui deprehensum est.* — *latrocinis fecundam*] late exercentem assidua latrocinia. Duebn. Louandre: *nation indomptée, qui désole le pays par ses brigandages.* Ad usum v. *fecundus* cfr. Hist. 1, 51: *colonia fecunda rumoribus.* Explicare nolim cum aliis «per latrocinia ditatam.» — *mapalium*] Festus p. 146. Ed.

mantes et recepta omnis praeda, nisi quam vagi per inaccessa mapalium ulterioribus vendiderant.

(51) At Vespasiano post Cremonensem pugnam et prosperos undique nuntios, cecidisse Vitellium multi cuiusque ordinis, pari audacia fortunaque hibernum mare adgressi, nuntiavere. aderant legati regis Vologesi quadraginta Parthorum equitum *milia* offerentes. magnificum laetumque tantis sociorum auxiliis ambiri, neque indigere. gratiae Vologeso actae, mandatumque ut legatos ad senatum mitteret et pacem esse sciret. Vespasianus in Italiam resque urbis intentus, adversam de Domitiano famam accipit, tamquam terminos aetatis et concessa filio egrederetur. igitur validissimam exercitus partem Tito tradit ad reliqua Iudaici belli perpetranda. (52) Titum, antequam digrederetur, multo apud patrem sermone orasse dicebatur ne criminantium nuntiis temere accenderetur, integrumque se ac placabilem filio praestaret. non legiones, non classes perinde firma imperii munimenta quam numerum liberorum. nam amicos tempore, fortuna, cupidinibus aliquando aut erroribus imminui, transferri, desinere: suum cuique sanguinem indiscretum, sed maxime principibus, quorum prosperis et alii fruantur, adversa ad iunctissimos pertineant. ne fratribus quidem mansuram concordiam, ni parens exemplum praebuisset. Vespasianus haud aeque Domitiano mitigatus quam Titi pietate gaudens, bono esse animo iubet, belloque et armis rem publicam attollere: sibi pacem domumque curae fore. tum celerrimas navium frumento onustas

6. *milia* om. M, absorptum a praeced. *m.* — 13. *dicebatur ne* M. Vide supra ad p. 254. v. 11. — 14. *pinde* cum *p* caudato *(proinde)* M. — 15. *imperi monimenta* M. — 18. *ali* M. — 19. *mansurum* M. — 20. *domitiono* M. — 21. *R P.* M. — Habet *attollere* M, non *attolleret* Guelf. Harl. Bodl. Puteol. Walther. — 22. *cure* M.

Mueller: *Mapalia casae Punicae appellantur. - - Cato Originum libro quarto: Mapalia vocantur, ubi habitant: ea quasi cohortes rotundae sunt.* Sal. Iug. 18.

51. *Vespasiano*] Alexandriae commoranti. 2, 82. 3, 48. 4, 81. — *adgressi*] *ingressi* inutiliter proposuit Ferretus. Recte Walther: «Vulgatum quoque se recte habere censuerunt Ernestius et Broterius. Debebant adfirmare multo melius se habere *adgressi.* Nam hoc exprimit audaciam, quae fuit in illa navigatione, valetque *adgredi* de re ardua, hostili, periculosa.» — *quadraginta - - milia*] Nec nimis pro illo rege et militia totius gentis equestri. Idem numerus in Suetonio C. 6: *Vologesum promisisse XL. milia sagittariorum.* Non pugnat; nempe equites illi sagittarii, ἱπποτοξόται. Lips. — *ambiri*] tanta auxilia a socio rege ultro offerri. — *ad senatum*] tamquam supremum regimen imperii. Hac scilicet formula inani speciem veteris rei publicae adversus Parthum sustinendam censebat. — *adversam de Domitiano famam*] Cfr. C. 39. et 68: *Domitiani indomitae libidines.*

52. *Titum - - dicebatur*] Amat hanc constructionem Tacitus. Ann. 2, 69. 4, 57. Hist. 1, 50. et 90. 3, 79. Germ. 33: *Angrivarios immigrasse narratur.* «Ceterum sagaciter ostendit Rothius ad Agr. Excurs. VI. verba sentiendi et declarandi in passivo genere posita accipere accusativum cum infinitivo, ubi res certa ac definita indicatur, contra nominativum cum infinitivo, ubi res minus certa esse videtur.» Bach. — *indiscretum*] inseparabilem; liberos cuiusque esse ei artissimo vinculo coniunctos ita ut omnia parenti liberisque communia sint.» Ern. — *domumque*] «Domitianum coërcebo.»

saevo adhuc mari committit. quippe tanto discrimine urbs nutabat ut decem haud amplius dierum frumentum in horreis fuerit, cum a Vespasiano commeatus subvenere.

(53) Curam restituendi Capitolii in Lucium Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres. ab eo contracti haruspices monuere ut reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur, templum isdem vestigiis sisteretur: nolle deos mutari veterem formam. undecimo Kalendas Iulias serena luce spatium omne, quod templo dica-

1. *sevo* M. — *urs* M. — 4. *conferte* M. — 6. *harispices* M. — 7. *nollet* M. — 8. *undecimo*] *XI.* M. — *Kl.* cum lin. M : *calendas* B. — *luces* M. — *omnē* M.

53. *curam restituendi Capitolii*] Adfuit igitur Vespasianus, an abfuit? Adfuisse Suetonius fortiter dicit C. 8: *Ipse restitutionem Capitolii aggressus ruderibus purgandis manus primus admovit ac suo collo quaedam extulit.* Similiter Dio 66, 10: *Τὸν νεὼν τὸν ἐν Καπιτωλίῳ εὐθὺς οἰκοδομεῖν ἤρξατο, αὐτός τι τοῦ χοῦ πρῶτος ἐκφορήσας καὶ δηλονότι καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς ἐπιφανεστάτοις τὸ αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι κελεύσας, ἵνα καὶ τῷ λοιπῷ πλήθει ἀπαραίτητον τὸ διακόνημα γένηται.* At Taciti verba et narratio aliorsum eunt et omnia sunt ut Vespasiano absente. Si praesens, cur in alium transfert? cur ne nominatur quidem? cur cetera omnia, quae temporum serie narrantur, illo absente gesta? Ego nihil nisi pugnam manifestam hic video. Lips. De restituendo Capitolio iam anno superiore in senatu actum. Cfr. C. 4. et 9. Quam parum concordent in omni hoc restituti Capitolii negotio narrando, doceat etiam Reimarus ad Dionis l. l. Oberl. — *L. Vestinum*] Estne ille, de quo oratione pro Gallis Claudius Caesar?: *ex qua colonia* (Viennensi) *inter paucos equestris ordinis ornamentum L. Vestinum familiarissime diligo.* Ego puto, idque paullo certius, quam eundem Martiali intelligi 4, 73: *Cum gravis extremas Vestinus duceret horas, Et iam per Stygias esset iturus aquas, Ultima volventes oravit pensa sorores, Ut traherent parva stamina pulla mora. Iam sibi defunctus caris dum vivit amicis, Moverunt tetricas tam pia vota deas. Tunc largas partitus opes a luce recessit, Seque mori post hoc credidit ille senem.* Nam hic fuerit potius filius eius; qui videtur e clausula iuvenis obiisse. Lips. Cfr. Zell ad Claudii orationem p. 32. — *contracti haruspices*] «Cur *contracti?* Nonne Romae hoc quidam tempore *collegium haruspicum?* Vide Ann. 11, 15.» (Et quidem haruspicum publicorum LX. Cfr. Inscr. m. Lat. N. 2291. 2292.) «Erant sane Romae haruspices hac aetate, sed illi Vestino haud sufficere videbantur. ideoque quotquot supererant in Etruria, unde origo huius disciplinae sacerdotiique» (rectius dixeris *ordinisque.* Inscr. m. Lat. 2291.), «convocavit.» Ritter. — *paludes*] Ostienses. — *fausta nomina*] Mos religionis priscae. Quibus magnae curae, ut in his talibus initiis homines praecessent bono nomine, id est, e quorum nominibus captari velut augurium aliquod posset prosperitatis et diuturnitatis. Talia sunt Salvius, Longinus, Statorius, Valerius. Mala contra, e quibus triste aliquod, infirmum, breve, ut Curtius, Minucius, Furius, Hostilius. Cicero de Div. 1, 45: *Cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur; quod idem in delectu consules observant, ut primus miles fiat bono nomine.* Plinius 28, 2, 5: *publicis lustris etiam nomina victimas ducentium prospera eligimus.* Tale vaticinium lenonis illius Plautini in Lucride, Persa 4, 4, 73: *nomen atque omen quantivis est pretii; mihi quoque Lucridem confido fore te.* Adi et Festum in *Lacus Lucrinus.* Lips. — *felicibus ramis*] id est, e felici arbore (dis grata, interpretatur Macrobius 2, 16.) decerptis. Ammianus in religione simili 29, 1: *linteis quidam indumentis amictus, torulo capiti circumflexo, verbenas felicis arboris gestans.* Huic usui maxime laurus. Livius 40, 37: *Omnes coronati et lauream in manu tenentes supplicaverunt.* Suidas: *Αἴσακος ὁ κλάδος τῆς δάφνης, ὃν κατέχοντες ὕμνουν τοὺς θεούς.* Lips. Adde ex Macrobii l. l. quercum, aesculum, ilicem, fagum. — *patrimis*] quorum patres matresque etiamtunc vivebant, *ἀμφιθα-*

batur, evinctum vittis coronisque. ingressi milites, quis fausta nomina, felicibus ramis. dein virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis matrimisque, aqua [† trimis] e fontibus amnibusque hausta perluere. tum Helvidius Priscus praetor, praeeunte Plautio Aeliano pontifice, lustrata suovetaurilibus area et super cespitem redditis extis, Iovem Iunonem Mi-

1. *uictis cornisque* M. — Habet *nomina*, non *omina*, M. — 2. *uirginis* M. — 3. *trimis* M, *vivis* Iac. Gronavio auctore B, coniectura improbabili ac nimis arbitraria. «Mihi illud *trimis* nihil est nisi dittographia librarii a littera *a* in *aqua* aberrantis ad litteram *a* in *patrimis* vel *matrimis*. Itaque simpliciter scripserim *aqua e fontibus* deleto vel secluso monstro *trimis*.» Bait. — *omnibusque* M. — *pluere* (sine ulla notae lineola) M. Correxit Rhenanus. — 4. *plauto* M. Correxit Ryckius. — *lustratas bovetaurilibus* M. Correxit Lipsius. — 5. *areã* M. — *sextis* M.

λεῖς. Cfr. Marini *Atti* I. p. 203. ad vv. Tabulae XXIII.: *PVERIS. INGENVIS. PATREMIS* (sic). *ET. MATRIMIS. SENATORVM. FILIIS.* Quod Servius ad Virg. Ge. 1, 31. tradit: *ex nuptiis confarreatis patrimi et matrimi nascebantur*, ita fortasse coniungendum est cum altera explicatione Festi p. 126. Müll., ut dicamus tales ad caerimonias adhibitos esse patriciorum liberos ex confarreatis nuptiis progenitos, antiquioribus certe temporibus, postea, cum omissa esset confarreandi assuetudo aut inter paucos retenta (Ann. 4, 16.), suffecisse, ut essent pueri ingenui et quidem senatorum filii. Longas autem esse penultimas elucet ex altera forma *patrimes et matrimes*, de qua vide Müllerum ad Festum p. 93. — *aqua - - perluere*] sollemni et usitata lustratione, publice privatimque recepta. Tertull. de Bapt. 5: *Ceterum villas, domos, templa totasque urbes aspergine circumlata aquae expiant passim.* Huic rei et περιῤῥαντήρια vasa in templis, aqua lustrali plena, qua sacerdotes aut aeditui intrantes aspergerent aut etiam ipsi sese. Sozomenus 6, 6: Θαλλούς τινας διαβρόχους κατέχων ὁ ἱερεὺς νόμῳ Ἑλληνικῷ περιέῤῥαινε τοὺς εἰσιόντας. Ovidius Fast. 4, 728: *Udaque rorales laurea misit aquas.* Asconius in Divinationem: *Alii delubra dicunt ea templa, in quibus sunt labra corporum abluendorum mortuorum, ut Dodonaei Iovis aut Apollinis Delphici, in quorum delubris lebetes tripodesque visuntur.* Fallor, aut v. *mortuorum* ab inepto glossographo est; nec aliunde *delubra* derivari vult quam ab illa in templorum vasis aqua ad deluendum. Lips. In Baiteri mei Pseudasconio p. 101. nunc est *abluendorum more Dodonae* cet. — *trimis*] Vide Var. Lect. X. Iac. Gronovii coni. ingeniosa videtur, non est, siquidem omnes omnino fontes sunt *vivi*. — *amnibus*] quales sint intelligendi, facile colligitur ex Cic. de Nat. D. 3, 20: *In augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus.* — *Helvidius Priscus praetor*] Domitiani, primi praetoris, quippe urbani, nullae in hac caerimonia partes ideo fuere, quia iam ex urbe tunc profectus esse videtur, in Galliam iter habens. C. 68. — *praeeunte*] precationis carmen de scripto recitante. — *Plautio Aeliano*] Est T. Plautius Silvanus Aelianus, illustris illius aetatis vir, de quo exstat inscriptio apud Grut. 453, 1. et accuratius exemplar apud Piranesi *Antichità Rom.* Tab. XI.: *TI. PLAVTIVS. M. F. A. N. SILVANVS AELIANVS. PONTIFEX. SODAL. AVG. IIIVIR. A. A. A. F. F. TI. CAESARIS. LEGATVS. LEG. V. IN. GERMANIA. PR. VRB. LEGATVS. ET. COMES. CLAVDII. CAESARIS. IN. BRITANNIA. COS. PROC. ASIAE. LEGATVS. PROPR. MOESIAE.* cet. — *redditis extis*] Verbum est pontificium in hac re pro *impositis*. Virg. Ge. 2, 194: *Lancibus et pandis fumantia reddimus exta*, ubi Servius: *Reddi dicebantur exta, cum probata et elixa arae superponebantur.* Quem ad locum cfr. Vossium p. 349. Dicebant etiam *exta porricere* atque *exta dare*. Cfr. Marini *Atti* II. p. 583. ad vv. Tab. XLI.: *AD. ARAM. EXTAS* (sic). *REDDIDIT. PORCILIAR.* — *Iovem*] Egregie haec illustrat nummus Vespasiani, in cuius postica templum hexastylon, statuis superne et utrinque exornatum, in cuius medio signum Iovis sedentis, cui ad dextram adstat Minerva, ad laevam Iuno; itemque in lucerna fictili apud Passerium I. p. 29. tres cellae templi Capitolini simili ordine locatae comparent. Plura dat ex Titi et

nervam praesidesque imperii deos precatus uti coepta prosperarent sedesque suas pietate hominum inchoatas divina ope attollerent, vittas quis ligatus lapis innexique funes erant contigit. simul ceteri magistratus et sacerdotes et senatus et eques et magna pars populi, studio laetitiaque connixi, saxum ingens traxere. passimque iniectae fundamentis argenti aurique stipes et metallorum primitiae, nullis fornacibus victae, sed ut gignuntur. praedixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato. altitudo aedibus adiecta. id solum religio adnuere et prioris templi magnificentiae defuisse creditum.

(54) Audita interim per Gallias Germaniasque mors Vitellii duplicaverat bellum. nam Civilis omissa dissimulatione in populum Romanum ruere, Vitellianae legiones vel externum servitium quam imperatorem Vespasianum malle. Galli sustulerant animos, eandem ubique exercituum nostrorum fortunam rati, volgato rumore a Sarmatis Dacisque Moesica ac Pannonica hiberna circumsideri. paria de Britannia fingebantur. sed nihil aeque quam incendium Capitolii, ut finem imperio adesse crederent, inpu-

1. *p̄catus* M. — *caeptas* M. — 2. *pietates* M. — 5. *conixi* M. — *argenti et aurique* M. — 7. *signuntur* M. — *harispices* M. — 9. *crede* M. Correctum in Guelf. et a Puteolano, qui sic habet: *creditum: quo tanta vis hominum retinenda erat. Audita* cet. Vide supra. — 10. *Gallias et Germaniasque* M. — *uitelli* M. — 14. *volgatorum more* M. Spir. Correctum in ceteris Codd. et a Puteolano. — 15. *circumsiderit* M. — *britt.* M. — 16. *capitoliū* M. — *inp.* M: *imp.* B.

Domitiani nummis itemque ex collatis veterum locis Eckhel D. N. VI. p. 327. Oberl. Qua occasione allata memorabo notabilem Vespasiani nummum cum inscriptione: *S. P. Q. R. ADSERTORI. LIBERTATIS. PVBLICAE.* Akerman I. p. 187. — *metallorum primitiae*] *Gold- und Silberstufen*, *des métaux vierges* Louandre. — *victae*] pro *coctae*; nam ignis eleganter dicitur *vincere*, quae duriora sunt et igni diu resistunt. Ern. — *defuisse creditum*] Post haec vv. propter confusionem aliquot foliorum in Cod. Med. et in Edd. Lipsii, Gronoviorum, Ernestii, Ferleti, Burnoufii leguntur vv. *quo tanta vis hominum retinenda erat*, inde a Bipontinis et Oberlino transposita in C. 46. Hoc vero loco *retinenda* prorsus inconcinne usurpatum erat pro *continenda*; etenim, ut qualemcunque sensum inde extricarent, ita fere vertere coacti erant, uti fecit Burnouf: *la seule magnificence qui parut manquer à l'ancien temple, fait, comme le nouveau, pour contenir un si grand nombre d'adorateurs.*

54. *audita interim*] continuant haec C. 38. narrata. — *a Sarmatis Dacisque*] Est Dacorum tumultus a Muciano repressus, supra 3, 46. Dübn. — *finem imperio*] ut Ann. 2, 21: *finem bello fore*. Codd. vulgares h. l. *imperii*. — *Druidae*] de quibus Caesar B. G. 6, 12. et supra Ann. 14, 30. Suet. Claud. 25. Dübn. Consule nunc etiam, non tamen sine necessaria circumspectione, Eckermann *Lehrbuch der Religionsgeschichte* III. p. 1. seqq. Quodsi commoditati studes, inspice Pauly *Real-Encyclopädie* II. p. 1267. Nonnullos e stirpe Druidarum posteriore tempore factos esse rhetoras Latinos testatur Ausonius in Commem. profess. Burdigal., ut de Attio Patera 5, 7: *Tu Baiocassis stirpe Druidarum satus, Si fama non fallit fidem, Beleni sacratum ducis e templo genus.* Item 10. 17. de Phoebicio: *Qui Beleni aedituus - - Stirpe satus Druidum.* Rem ita expingit Thierry *Histoire des Gaulois* III. p. 406: *On vit alors de toutes parts les Druides sortir des retraites sauvages où la persécution de Claude les avait relégués, et reparaître en triomphe dans les villes, avec les Bardes, les chants prophétiques, les immolations humaines, et l'attirail ressuscité du vieux fanatisme. Donnant aux idées qui travaillaient la multitude, l'autorité de leur parole infaillible, ils annoncèrent au nom du ciel que

lerat. captam olim a Gallis urbem; sed integra Iovis sede mansisse imperium. fatali nunc igne signum caelestis irae datum, et possessionem rerum humanarum Transalpinis gentibus portendi, superstitione vana Druidae canebant. incesseratque fama primores Galliarum ab Othone adversus Vitellium missos, antequam digrederentur, pepigisse ne deessent libertati, si populum Romanum continua civilium bellorum series et interna mala fregissent. (55) ante Flacci Hordeonii caedem nihil prorupit quo coniuratio intellegeretur. interfecto Hordeonio commeavere nuntii inter Civilem Classicumque praefectum alae Treverorum. Classicus nobilitate opibusque ante alios. regium illi genus et pace belloque clara origo. ipse e maioribus suis hostis populi Romani quam socius iactabat. miscuere sese Iulius Tutor et Iulius Sabinus, hic Trevir, hic Lingonus, Tutor ripae Rheni a Vitellio praefectus; Sabinus, super insitam vanitatem, falsae stirpis gloria incendebatur: proaviam suam divo Iulio per Gallias bellanti corpore atque adulterio placuisse. hi secretis sermonibus animos ceterorum scrutari. ubi quos idoneos rebantur conscientia obstrinxere, in colonia Agrippinensi in

3. *superstitionẽ uanã* M. — *druuidae* M. — 6. Habet *civilium bellorum* M. Ante Bekkerum edebant *bellorum civilium*. — 9. *trevirorum* M. — 11. V. *iactabat* seclusit Ritter, sine quo tamen languidissima evadit sententia. Nemo haereret, si esset *socius esse*, quo tamen non egemus. — 12. *Lingonus* M: *Lingon* cum Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. et Puteolano B. — 13. *incendebat*, non, uti narratur, *incedebat* M. Correctum in Guelf. et a Puteolano. — 15. *secreti* M. — 16. *conscientiã obstrixere* M.

l'empire romain était fini; que l'empire gaulois commençait, et que l'heure était venue où la possession des choses humaines devait passer aux nations transalpines.» — *primores Galliarum*] Walther interpretatur «proceres Galliae in urbe praesentes et inde ab Othone missos, ut populares suos adversus Vitellium concitarent»; sed vv. sequentia significare videntur «hos Othonis epistolis e sedibus patriis excitos, antequam e Galliis digrederentur, pepigisse inter se, ne cet.» Quodsi tamen Ferlet ac Burnouf recte interpretati sunt de legatis ab Othone missis ad utrumque Germanicum exercitum (supra 1, 74.), quorum plerique fuerint senatores originis Gallicae, id certe statuendum erit, hos per Gallias, ubi pactum illud inierint, in Germanias iter habuisse. Ceterum si de his intelligendum, *adversus* sane explicandum *contra*, non, ut Ferlet et Burnouf fecere, *à la rencontre*, ille provocans ad Ter. Ad. 1, 1, 1: *Non rediit hac nocte a cena Aeschinus: Neque servolorum quisquam, qui adversum iverant.*

55. *Hordeonii caedem*] C. 36. — *Classicumque*] primum memoratum 2, 14. — *ipse e maioribus*] pro vulgari: «ipse inde a maioribus suis *(par ses aïeux* Thierry), qui ipsi iam hostes populi Romani fuissent, velut hereditarium eorum hostem se esse iactabat potius quam socium.» *Potius* et *magis* ante v. *quam* saepius omittitur a Tacito. Ann. 1, 58: *pacem quam bellum probabam* cet. V. *iactare* Graeca structura, ut, notante iam Lipsio, Hom. Il. 13, 54: *῞Εκτωρ, ὅς Διὸς εὔχετ' ἐρισθενέος πάϊς εἶναι.* — *Iulius Sabinus*] Dio 66, 3. — *hic-hic*] Vividius hoc quam *hic-ille*. Sic etiam Ann. 14, 8: *hi - - hi*. Cic. ad Fam. 9, 16. Virg. Ecl. 4, 55: *nec Thracius Orpheus Nec Linus; huic mater quamvis atque huic pater adsit.* — *Lingonus*] Cum duo indubitata huius formae praeter hoc Med. exempla exstent apud Martial. 8, 75, 2: *Lingonus a Tecta Flaminiaque recens - - Gallus*, et in inscriptione nuper in Gallia reperta (Iahn *Iahrbücher* XI. p. 302.): *DEO APOLLINI. BORVONI. ET. DAMOENAE. C. DAMINIVS. FEROX. LINGONVS. EX VOTO.*, nolui scribere *Lingon*, etsi Tacitus ubique num. plur. *Lingonas* vocat. Sed hic, nisi fallor, vitavit duo disyllaba ex proximo ita sibi opposita *Trevir, Lingon*. («Nec quemquam fere Tacito heteroclitorum studiosiorem fuisse di-

domum privatam conveniunt. nam publice civitas talibus inceptis abhorrebat. attamen interfuere quidam Ubiorum Tungrorumque. sed plurima vis penes Treveros ac Lingonas. nec tulere moras consultandi. certatim proclamant furere discordiis populum Romanum, caesas legiones, vastatam Italiam, capi cum maxime urbem, omnis exercitus suis quemque bellis distineri: si Alpes praesidiis firmentur, coalita libertate dispecturas Gallias quem virium suarum terminum velint. (56) haec dicta pariter probataque. de reliquiis Vitelliani exercitus dubitavere. plerique interficiendos censebant, turbidos, infidos, sanguine ducum pollutos. vicit ratio parcendi, ne sublata spe veniae pertinaciam accenderent. adliciendos potius in societatem. legatis tantum legionum interfectis, ceterum volgus conscientia scelerum et spe impunitatis facile accessurum. ea primi consilii forma. missique per Gallias concitores belli. simulatum ipsis obsequium, quo incautiorem Voculam opprimerent. nec defuere qui Voculae nuntiarent. sed vires ad coërcendum deerant, infrequentibus infidisque legionibus. inter ambiguos milites et occultos hostes, optimum e praesentibus ratus mutua dissimulatione et isdem quibus petebatur grassari, in coloniam

1. *publicae* M. — 3. *treviros* M. — 5. Habet *omnis* M. Ante Bekkerum edebant *omnes*. — *quenque* M. — 6. *distineri* M: *detineri* cum Reg. et Spir. Ernestio auctore B. — *discep* (in fine versus) *ras* M, in mg. ab eadem m.: «*al. despecturas.*» Emendavit Rhenanus. (Victorius volebat *disceptaturas*, receptum a Bachio et Rupertio, quod tamen v. minus aptum est, et refellitur correctione eadem manu in Med. facta, etsi falsa in syllaba prima.) — 8. *reliquis* M. — 10. *aliciendo* M. — 12. *concilii* M. Emendatum in Reg. et Spir. — 17. *petebatur* M: *petebatur artibus* cum Harl. et seqq. B.

sces ex Boetticheri Lexico p. 231.» Bach.) — *distineri*] «occupatum esse atque ideo impediri, quo minus aliis exercitibus opem ferat.» Cogitat orator potissimum de copiis Flavianis tunc ita distractis, ut partim cum Vitellianis pugnarent, partim bello Iudaico occupatae essent. Sic hoc verbum hic quoque vim suam retinet, neque necessarium est v. *detineri*, etsi magnopere commendatum ab Ernestio, qui, «*Detineri*», inquit, «id est, occupatos esse, verum est. Cfr. Ann. 11, 12. Singula singuli exercitus bella habebant, non pluribus distinebantur, distrahebantur.» Sed cfr. etiam Ann. 14, 25: *Parthi Hyrcano bello distinebantur.* — *si Alpes praesidiis firmentur*] Quo audaci et magnanimo consilio et condere et stabilire cogitabant novum Galliarum imperium, haud satis pensitantes, fore ut statim corrueret oppidanis certaminibus (C. 18.) singulorumque principum ambitiosa aemulatione. — *capi cum maxime urbem*] «nunc ipsum rem inibi esse, ut Roma a Flavianis occuparetur»; quo de incepto iam aliquid inaudierant Galli. Quam mire in his verbis vertendis a vero sensu aberrarint interpretes plerique, videsis apud Gutmannum. — *dispecturas*] Bene factum, quod secunda manus Med. veram scripturam servavit; «suo prorsus arbitratu diiudicaturas.» Ceteri corrupte *despecturas*. Victorii *disceptaturas*, etsi explicari potest *diiudicaturas*, tamen nescio quid ambigui hic habet, cum item accipi queat, quasi ea de re inter ipsas Gallias controversiae oriturae forent.

56. *pertinaciam accenderent*] propter omissum pron. *eorum* orta est interpolatio Harl. Bodl. Guelf. Puteol. Edd. ante Ernestium *pertinacia accenderetur*, miroque consensu Victorius, Pichena, Iac. Gronovius veram Med. lectionem silentio transierunt. — *petebatur grassari*] Cum Bachio nihil excidisse e Med. arbitror, etsi probum per se est supplementum *artibus*. Liv. 22, 16: *nec Hannibalem fefellit suis se artibus peti* a Fabio. — *descendit*] a Mogontiaco. C. 37. — *conventum*] societatem Batavorum conspirantium in Romanos. Dübn. Equidem interpretor ex eo, quod est apud Ciceronem Verr. 1, 38: *commune Siciliae*, universi Batavorum populi (*Stämme*),

Agrippinensem descendit. illuc Claudius Labeo, quem captum et extra conventum amandatum in Frisios diximus, corruptis custodibus perfugit; pollicitusque, si praesidium daretur, iturum in Batavos et potiorem civitatis partem ad societatem Romanam retracturum, accepta peditum equitumque modica manu, nihil apud Batavos ausus quosdam Nerviorum Betasiorumque in arma traxit, et furtim magis quam bello Canninefates Marsacosque incursabat. (57) Vocula Gallorum fraude inlectus ad hostem contendit. nec procul Veteribus aberat, cum Classicus ac Tutor per speciem explorandi praegressi cum ducibus Germanorum pacta firmavere. tumque primum discreti a legionibus proprio vallo castra sua circumdant, obtestante Vocula «non adeo turbatam civilibus armis rem Romanam ut Treveris etiam Lingonibusque despectui sit. superesse fidas provincias, victores exercitus, fortunam imperii et ultores deos. sic olim Sacrovirum et Aeduos, nuper Vindicem Galliasque singulis praeliis concidisse. eadem rursus numina, eadem fata ruptores foederum exspectarent. melius divo Iulio divoque Augusto notos eorum animos: Galbam et infracta tributa hostiles spiritus induisse. nunc hostes, quia molle servitium; cum spoliati exutique fuerint, amicos fore.» haec ferociter locutus, postquam perstare in

1. *agripin.* M. — *gladius* M. — 2. *commentum amendatum* (sic) M. Correctum in Agr. — 5. *quosda* M. — *baetasiorumque* M. — 6. *cannenefates* M. — 7. *inl.* M: *ill.* B. — 11. *bocula* M. — 13. *haeduos* M. — 15. *nomina* M. Emendavit Rhenanus. — *faed.* M. — *exp.* M.

qui iam ante sub Romanis de rebus communibus concilia habuerant, et tunc praesertim in his novis inceptis ordinandis occupati erant. Alius fortasse simpliciter scripsisset *extra fines*. — *diximus* C. 18. — *Nerviorum*] populi Galliae Belgicae, in ripis fluminis Sabis (*Sambre*), circa Cameracum (*Cambrai*). Cfr. Zeuss *die Deutschen* p. 214. — *Betasiorumque*] Zeussio l. l. novo nomine iidem videntur, qui antea Aduatici appellabantur inter Eburones et Nervios. Memorantur etiam a Plinio 4, 17. Prope hodiernum *Beetz*. Cfr. Ukert *Gallien* p. 148. — *Marsacosque*] Plin. 4, 28. et 31. eos in insulis inter Helium et Flevum collocat, ut videtur inter eam partem Rheni, quae Lugdunum Batavorum versus fluit et mare Meridionale (*Zuyderzee*). Ukert *Gallien* l. l. *Germanien* p. 370.

57. *hostem*] Civilem, qui Vetera obsidebat. — *Sacrovirum*] quarto imperii Tiberii anno. Ann. 3, 40. seqq. — *Vindicem*] Hist. 1, 6. — *Galbam et infracta tributa*] Oratoria arte usus Vocula cum omnibus Gallis communicat, quod proprie non nisi de aliquot eorum populis valebat, qui Vindicem debellarant, quibusque Galba quartam tributorum partem remiserat. 1, 51. Contra ipsos Treveros ac Lingonas *atrocibus edictis aut damno finium idem perculerat.* 1, 53. Sic plerique interpretantur, etiam Thierry III. p. 411; *que c'était Galba, en supprimant leurs tributs, qui leur avait soufflé cet esprit de rébellion.* Alii Bipontinis praeeuntibus sane artificiosius explicant: «Galbam, a quo descivérint Germaniae legiones (1, 12.), tales spiritus casu suo Gallis indidisse, adeo, ut, postquam hi quoque Vitellii partes amplexi sint, vel hic iis tributa remiserit, vel, ut rursus alii volunt vim v. *infracta* urgentes, Galli suo arbitratu tributa pendere desierint.» Verum oppositio inter Galbam, qui inconsulto tributa diminuerit, et Iulium atque Augustum, qui ea imposuerint Gallosque omnino adductius habuerint ideo, quod eorum vanitatem rerumque novarum cupidinem probe nossent, priorem interpretationem unice veram esse satis docet. — *nunc hostes*] ex seq. v. *fore*, huc eliciendum ὄντας: «nunc Gallos hostes se gerere, quia non satis adducto servitio coërciti sint; prompte contra obedituros

perfidia Classicum Tutoremque videt, verso itinere Novesium concedit. Galli duum milium spatio distantibus campis consedere. illuc commeantium centurionum militumque emebantur animi, ut (flagitium incognitum) Romanus exercitus in externa verba iurarent, pignusque tanti sceleris nece aut vinculis legatorum daretur. Vocula, quamquam plerique fugam suadebant, audendum ratus, vocata contione in hunc modum disseruit: (58) «nunquam apud vos verba feci aut pro vobis sollicitior aut pro me securior. nam mihi exitium parari libens audio, mortemque in tot malis [hostium] ut finem miseriarum exspecto. vestri me pudet miseretque, adversus quos non praelium et acies parantur; id enim fas armorum et ius hostium est: bellum cum populo Romano vestris se manibus gesturum Classicus sperat, imperiumque et sacramentum Galliarum ostentat. adeo nos, si fortuna in praesens virtusque deseruit, etiam vetera exempla deficiunt, quotiens Romanae legiones perire praeoptaverint, ne loco pellerentur? socii saepe nostri exscindi urbes suas seque cum coniugibus ac liberis cremari pertulerunt; neque aliud pretium exitus quam fides famaque. tolerant cum maxime inopiam obsidiumque apud Vetera legiones, nec terrore aut promissis demoventur. nobis, super arma et viros et egregia castrorum munimenta, frumentum et commeatus quamvis longo bello pares. pecunia nuper etiam donativo suffecit; quod sive a Vespasiano sive a Vitellio datum interpretari mavoltis, ab imperatore certe Romano accepistis. tot bellorum victores, apud Geldubam, apud Vetera, fuso totiens hoste, si pavetis aciem, indignum id quidem: sed est vallum murique et trahendi artes, donec e proximis provinciis auxilia exercitusque concurrant. sane ego displiceam. sunt alii legati, tribuni, centurio denique aut miles. ne hoc prodigium toto terrarum orbe volgetur, vobis

1. *nouaesio*, ultimae litt. superscr. ő M. — 4. Habet *iurarent* M. — 6. *cont.* M: *conc.* B. — 9. *hostium* ex versu 22. huc irrepsisse recte intellexit Acidalius et Ernestius; seclusit B. (*malis honestam* Lipsio auctore Oberlin. Walther volebat *haustam* ex Virg. Aen. 4, 382: *Supplicia hausurum scopulis.* Inanem Badeni coni. *malis hospitium et finem* recepit Bach.) — *exp.* M. — 13. Habet *nos* M, non *vos* Harl. Agr., Ryckii. — *pres.* M. — 15. *exc.* M. — 16. *p̄tium* M. — 17. *ueteras* M. — 20. *sufficit* M. Correxit Lipsius. — 21. *interp̄tari* M. — Habet *mavoltis* M. Ante Bekkerum edebant *mavultis.* — 25. Habet *sane* M, non *sin* Reg. Spir.

imperio Romano, simulatque spoliati fuerint.» — *emebantur*] suasionibus ac promissis, non pecunia, ut nonnulli acceperunt.

58. *praelium et acies*] ἓν διὰ δυοῖν, idem fere ac iustum praelium. — *ius hostium*] inter hostes, ut dicitur *ius gentium.* — *adeo nos - - pellerentur?*] Oberlinus et Bekker non habent interrogandi signum, sine quo tamen totus locus nimium quantum obscuratur. «Fierine potest, ut adeo veterum exemplorum simus immemores cet.?» — *socii saepe nostri*] ut Saguntini, Casilinates (Liv. 23, 19.) — *suffecit*] Cfr. C. 19. — *sane ego*] «fieri utique potest, ut ego displiceam; esto!» Reg. et Spir. *sin ego* mera est interpolatio, quam recipere non debebat Walther. — *miles. ne hoc*] Acerbi quid habet haec abruptior oratio: «quem horum vultis, ducem vobis eligite! dummodo ne hoc cet.» Minus recte interpunxit Walther: *miles, ne hoc* cet. — *Tutorin*] Contra Latinorum usum plerique recentiorum editorum *Tutorin'*. — *ostin-*

satellitibus Civilem et Classicum Italiam invasuros. an, si ad moenia urbis Germani Gallique duxerint, arma patriae inferetis? horret animus tanti flagitii imagine. Tutorin Trevero agentur excubiae? signum belli Batavus dabit? et Germanorum catervas supplebitis? quis deinde sceleris exitus, cum Romanae legiones contra direxerint? transfugae e transfugis et proditores e proditoribus, inter recens et vetus sacramentum invisi deis errabitis? te, Iuppiter optime maxime, quem per octingentos viginti annos tot triumphis coluimus, te, Quirine Romanae parens urbis, precor venerorque ut, si vobis non fuit cordi me duce haec castra incorrupta et intemerata servari, at certe pollui foedarique a Tutore et Classico ne sinatis. militibus Romanis aut innocentiam detis, aut maturam et sine noxa paenitentiam.» (59) varie excepta oratio inter spem metumque ac pudorem. digressum Voculam, et de supremis agitantem, liberti servique prohibuere foedissimam mortem sponte praevenire. et Classicus misso Aemilio Longino, desertore primae legionis, caedem eius maturavit. Herennium et Numisium legatos vinciri satis visum. dein sumptis Romani imperii insignibus in castra venit. nec illi, quamquam ad omne facinus durato, verba ultra suppeditavere quam ut sacramentum recitaret. iuravere qui aderant pro imperio Galliarum. interfectorem Voculae altis ordinibus, ceteros, ut quisque flagitium navaverat, praemiis attollit.

Divisae inde inter Tutorem et Classicum curae. Tutor valida manu circumdatos Agrippinenses, quantumque militum apud superiorem Rheni ripam, in eadem verba adigit, occisis Mogontiaci tribunis, pulso castrorum praefecto, qui detrectaverant. Classicus corruptissimum quemque e deditis pergere ad obsessos iubet, veniam ostentantes, si praesentia sequerentur: aliter nihil spei, famem ferrumque et extrema passuros. adiecere qui missi erant exemplum suum. (60) obsessos hinc fides, inde egestas

3. Habet *Tutorin* M. — Habet h. l. *Trevero* M. — *ba* (in versus fine) *uus* M. — 4. *et Germanorum* M: *Germanorum* Pichena auctore B. — 5. *derexerint* M. — 8. *p̄cor* M. — 10. *faed.* M. — 12. *penit.* M. — 13. *supm̄is* M. — 14. *fed.* M. — 15. *primae*] *I* M. — 21. *diuise* M. — 22. *agrippienses* M. — 23. *occisi* M. (servato *tribunis.*) — *Mog.* M: *Mag.* B. — 24. *detract.* M. — *quenque editis* M.

gentos viginti annos] Cfr. 1, 1. — *si vobis non fuit cordi*] Attulit iam Lipsius locum similem Livii 9, 8: *Vos, dii immortales, precor quaesoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere, at vos satis habeatis vidisse nos sub iugum missos* cet.

59. *foedissimam mortem*] crudelissimam, ab alio et quidem a scelesto desertore oblatam. Honestior sane videbatur *αὐτοχειρία*, unde Tacitus quasi reprehendit nimiam illam servorum fidem. — *verba ultra suppeditavere*] Classicus prius auxiliaris, subito ut legatus Romanus procedens cum fascibus et securibus, circumdatus aquilis et signis tamen velut propria temeritate exterritus contionari non audet. — *altis ordinibus*] primorum ordinum centurionem fecit. Ern. primipilum, puto. — *flagitium navaverat*] minus solite dictum pro «operam in flagitio perpetrando navaverat,» ut 5, 25: *bellum navare*. V. *navare* Cicero iungit fere cum vv. *operam, studium, rem publicam*.

detexit ignominiam campus et dies. revolsae imperatorum imagines, inhonora signa, fulgentibus hinc inde Gallorum vexillis; silens agmen, et velut longae exsequiae; dux Claudius Sanctus effosso oculo, dirus ore, ingenio debilior. duplicatur flagitium, postquam desertis Bonnensibus castris altera se legio miscuerat. et volgata captarum legionum fama cuncti, qui paulo ante Romanorum nomen horrebant, procurrentes ex agris tectisque et undique effusi insolito spectaculo nimium fruebantur. non tulit ala Picentina gaudium insultantis volgi, spretisque Sancti promissis aut minis Mogontiacum abeunt; ac forte obvio interfectore Voculae Longino, coniectis in eum telis initium exsolvendae in posterum culpae fecere. legiones nihil mutato itinere ante moenia Treverorum considunt.

(63) Civilis et Classicus, rebus secundis sublati, an coloniam Agrippinensem diripiendam exercitibus suis permitterent dubitavere. saevitia ingenii et cupidine praedae ad excidium civitatis trahebantur. obstabat ratio belli, et novum imperium inchoantibus utilis clementiae fama. Civilem etiam beneficii memoria flexit, quod filium eius primo rerum motu in colonia Agrippinensi deprehensum honorate custodierant. sed Transrhenanis gentibus invisa civitas opulentia auctuque; neque alium finem belli rebantur quam si promisca ea sedes omnibus Germanis foret, aut disiecta Ubios quoque dispersisset. igitur Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis mandata apud concilium Agrippinensium edi iubent; quae

1. *inhora* M. Correxerunt et Victorius et Lipsius. (Mire *innexa* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. Edd. ante Pichenam, quae lectio merae emendatorum desperationi debetur.) — 8. *sancti*, litt. *i* superscr. *e* M. — 9. *Mog.* M: *Mag.* B. — 11. *maenia trevirorum* M. — 13. *agrippiensem* M. — 14. *sev.* M. — 15. *ingenii* Lipsius: *ingenti* M, *ingenita* Rhenano auctore B. — 18. *agrippiniensi* M. — *dep̄hensum* M. — *honorata custodiae erant* M. — 21. *ubihos* M. — 22. *agrippieniensium* M. — *iuberent* M.

5: *Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia tristiora experiundo factura.* — *imperatorum imagines*] eorum, qui inter divos relati erant, D. Iulii, D. Augusti, D. Claudii. — *dux Claudius*] Ducem viae deditis datum intelligi iam a Pichena monitum. Is *dirus ore* dicitur ob deformitatem ab effosso oculo. Atque hinc intelligi debet alterum *ingenio* etiam *debilior*. Nam *debiles* dicuntur capti aliquo membro; itaque nihil aliud est, quam si dixisset «foedus ore, ingenio foedior.» Ern. — *ala Picentina*] Nusquam praeterea a Tacito aliisve scriptoribus memorata. Verum a. 1834. in via Mogontiaco Vormatiam ducente detectus est lapis, qui exsculptam prae se fert equitis figuram cum hac inscriptione: *SILIVS. ATTONIS. F. EQ. ALAE. PICENT. AN. XLV. STIP. XXIV. H. F. C. (heres faciundum curavit).* Bach.

63. *honorate custodierant*] «apud magistratum aliquem in libera custodia sine vinclis habuerant.» — *auctuque*] Refertur ad auctum incolarum numerum et nova aedificia, quibus urbis ambitus continuo extendebatur. — *promisca ea sedes*] ut Germano cuicunque ibi liceret sine ullo impedimento domicilium collocare neque necesse haberet prius ex decurionum decreto aut plebis scito Ubiorum civitate nominatim donari.

64. *Tencteri*] Ann. 13, 46. Germ. 32. 38. — *concilium Agrippinensium*] id est, contionem populi Ubiorum, in colonia Agrippinensi habitam. Adamus Brem. C. 229: *concilio populorum communi*, quod

ferocissimus e legatis in hunc modum protulit: «redisse vos in corpus nomenque Germaniae, communibus deis et praecipuo deorum Marti grates agimus; vobisque gratulamur quod tandem liberi inter liberòs eritis. nam ad hunc diem flumina ac terras et caelum quodammodo ipsum clauserant Romani, ut conloquia congressusque nostros arcerent, vel, quod contumeliosius est viris ad arma natis, inermes ac prope nudi sub custode et pretio coiremus. sed ut amicitia societasque nostra in aeternum rata sit, postulamus a vobis, muros coloniae, munimenta servitii, detrahatis: etiam fera animalia, si clausa teneas, virtutis obliviscuntur; Romanos omnes in finibus vestris trucidetis: haud facile libertas et domini miscentur. bona interfectorum in medium cedant, ne quis occulere quicquam aut segregare causam suam possit. liceat nobis vobisque utramque ripam colere, ut olim maioribus nostris. quomodo lucem diemque omnibus hominibus, ita omnes terras fortibus viris natura aperuit. instituta cultumque patrium resumite, abruptis voluptatibus, quibus Romani plus adversus subiectos quam armis valent. sincerus et integer et servitutis oblitus populus aut ex aequo agetis aut aliis imperitabitis.» (65) Agrippinenses sumpto consultandi spatio, quando neque subire condiciones metus futuri neque palam aspernari condicio praesens sinebat, in hunc modum respondent: «quae prima libertatis facultas data est, avidius quam cautius sumpsimus, ut vobis ceterisque Germanis, consanguineis nostris, iungeremur. muros civitatis, congregantibus se cum maxime Romanorum exercitibus, augere nobis quam diruere tutius est. si qui ex Italia aut provinciis alienigenae in finibus nostris fuerant, eos bellum absumpsit, vel in suas quis-

3. *liber* in versus fine M. — 4. [*terrā* ult. litt. ita exarata, ut significet potius *am* quam *as*. Hoc tamen servavi. — 5. *conl.* M: *coll.* B. — 7. *p̄tio* M. — 8. *sint* M. Ut nos, Reg. Agr. Spir. — 9. *uera* M. — 12. *utranque* M. — 14. *institutā* M. — 17. *auis* M.

ab ipsis (Sueonibus) *warph, a nobis thinc vocatur*. Cfr. Waitz *D. Verfassungsgeschichte* I. p. 54. — *praecipuo deorum, Marti*] Grimmio *Mythologie* Ed. II. p. 179. est *Zio* potius quam *Wuotan*. Cfr. apud eundem p. 39. Procop. de bello Goth. 2, 15. de Thulitis sive Scandinavis: *τὸν Ἄρη θεὸν νομίζουσι μέγιστον εἶναι*. — *caelum - - clauserunt*] scilicet altitudine murorum vallorumque. Ferlet. — *inermes*] Nam Germani *nihil neque publicae neque privatae rei nisi armati agunt*. Germ. 13. Sic ipse memini ante hos quinquaginta annos rusticos Turicenses, quorum pater meus praefectus *(Landvogt)* erat, semper gladiis accinctos in vicorum suorum comitia venire Kalendis Maiis. — *sub custode*] In coloniam igitur intrantibus addebatur miles Romanus, ne quid hostile auderent. — *et pretio*] Hoc quo pertineat, patet e responsione Agrippinensium: *Vectigal et onera commerciorum* (quae erant inter reditus coloniae) *resolvimus; sint transitus incustoditis*. — *muros - - detrahatis*] pro vulgari *muros diruatis*. — *lucem diemque*] *ἓν διὰ δυοῖν*, cuius odio ductus scriptor Cod. Vaticani *lucem noctemque*, quo *παραδιορθώματι* decepit ipsum Lipsium. — *abruptis voluptatibus*] illico et vel cum violentia remotis atque exstinctis, ut 2, 53: *abruptis vitae blandimentis*, de Othone morituro. — *quibus Romani*] Inter Romanas artes fuit ad homines in imperio retinendos mollire vires eorum et per delicias amoenasque voluptates frangere. Agr. 21. Lips. — *ex aequo*] *ἀπὸ τοῦ ἴσου*, «ita

quae sedes refugerunt. deductis olim et nobiscum per connubium sociatis, quique mox provenerunt, haec patria est; nec vos adeo iniquos existimamus, ut interfici a nobis parentes fratres liberos nostros velitis. vectigal et onera commerciorum resolvimus. sint transitus incustoditis, sed diurni et inermes, donec nova et recentia iura in vetustatem consuetudine vertantur. arbitrum habebimus Civilem et Veledam, apud quos pacta sancientur.» sic lenitis Tencteris, legati ad Civilem et Veledam missi cum donis cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetravere. sed coram adire adloquique Veledam negatum. arcebantur aspectu, quo venerationis plus inesset. ipsa edita in turre; delectus e propinquis consulta responsaque, ut internuntius numinis, portabat.

66. Civilis societate Agrippinensium auctus proximas civitates adfectare aut adversantibus bellum inferre statuit. occupatisque Sunucis, et iuventute eorum per cohortes composita, quo minus ultra pergeret, Claudius Labeo Betasiorum Tungrorumque et Nerviorum tumultuaria manu restitit, fretus loco, quia pontem Mosae fluminis anteceperat. pugnabaturque in angustiis ambigue, donec Germani tranatantes terga Labeonis invasere. simul Civilis, ausus an ex composito, intulit se agmini Tungro-

1. *refuger* cum lin., id est, *refugerunt* M: *refugere* B. — *conubium* M. — *sociatus* M, sed in mg. ab eadem manu: «*al. sociatis.*» — 2. *provener* cum lin., id est, *provenerunt* M: *provenere* B. — 4. *incustoditis* M: *incustoditi* cum cett. B. Variationem praetuli. — 6. *uelaedam* M. — 7. *uelaedam* M. — 8. *agrippiniensium* M. — 9. *uelaedam* M. — 12. *civili* M. — *agripiniensium* (simplici *p*) M. — *adf.* M: *aff.* B. — 13. *Sunucis* Bud.: *sunicis* medio *i* ab eadem m. superscr. *u* M, *Sunicis* B. — 17. *tranatantes* M: *transnatantes* B. — 18. *intulit se*] *intulisse* M.

agellis, ut aliis pares sitis neve in cuiusquam potestatem veniatis.» Similiter Agr. 20: *civitates, quae in illum diem ex aequo egerant.* Bach.

65. *deductis olim*] Romanos dicit viginti ante annis iussu Agrippinae minoris (Ann. 12, 27.) in hanc coloniam condendam deductos. — *qui provenerunt*] nati e nobis. Verbum *provenire* de prole usurpatum in posteriore Latinitate ut olim *proventus* de frugibus, floribus, oleo, vineis. — *nova et recentia*] Sic Dial. 6: *novam et recentem curam.* Et iam Cicero ad Fam. 11, 21: *Segulius res novas quaerit; non quod veterem comederit: nullam enim habuit: sed hanc ipsam recentem novam devoravit;* ubi scite Manutius: «*Novum* est non quod nuper, sed quod nunc primum habemus; *recens* vero non quod nunc primum, sed quod nuper. Et *novum* ad rem, *recens* ad tempus refertur. Propterea ut simul utrumque significetur, coniunguntur item a Cicerone pro Flacco 6: *lege hac recenti ac nova.*» — *in vetustatem consuetudine*] «donec diuturna usurpatio huius iuris efficiat, ut iam vetustum utrisque videatur.» Mira cum videretur librariis haec iunctura pro «in consuetudinem vetustate», varie aberrarunt veluti pr. Harl. Puteol. et reliquae Edd. ante Lipsium: *in vetustatem et consuetudinem.* — *edita in turre*] Varias de eius situ opiniones, incertas omnes, memorat Leedebur *Bructerer* p. 318. Id unum situm fuisse ad Luppiam fl., probabile fit ex Hist. 5, 22: *hostes, a se captam praetoriam triremem flumine Luppia donum Veledae traxere.* Ceterum similiter turres habitasse feruntur Brynhildr et Iettha, mulier vaticiniis inclita apud Grimm *Mythologie* Ed. II. p. 85. et 374.

66. *adfectare*] ambire atque suasionibus suas ad partes amplexandas illicere. — *Sunucis*] Sic scripsi cum corr. Mod., quia Plinio 4, 17, 31. etiam apud Silligium sunt *Sunuci* ab eo collocati inter Tungros et Frisiabones: erant Ubiorum vicini Occidentem versus ad Mosam. Zeuss *die Deutschen* p. 213. Ukert *Germanien* p. 368. Nominis memoria in vico *Sinnich* comitatus Limpurgensis. — *pontem Mosae*] ut

rum, et clara voce «non ideo» inquit «bellum sumpsimus, ut Batavi et Treveri gentibus imperent. procul haec a nobis adrogantia. accipite societatem. transgredior ad vos, seu me ducem seu militem mavoltis.» movebatur volgus condebantque gladios, cum Campanus ac Iuvenalis, e primoribus Tungrorum, universam ei gentem dedidere. Labeo antequam circumveniretur, profugit. Civilis Betasios quoque ac Nervios in fidem acceptos copiis suis adiunxit, ingens rerum, perculsis civitatium animis vel sponte inclinantibus.

(67) Interea Iulius Sabinus proiectis foederis Romani monumentis Caesarem se salutari iubet, magnamque et inconditam popularium turbam in Sequanos rapit, conterminam civitatem et nobis fidam. nec Sequani detractavere certamen. fortuna melioribus adfuit: fusi Lingones. Sabinus festinatum temere praelium pari formidine deseruit. utque famam exitii sui faceret, villam in quam perfugerat cremavit, illic voluntaria morte interisse creditus. sed quibus artibus latebrisque vitam per novem mox annos traduxerit, simul amicorum eius constantiam et insigne Epponinae uxoris exemplum, suo loco reddemus. Sequanorum prospera acie belli impetus stetit. resipiscere paulatim civitates, fasque et foedera respicere, principibus Remis, qui per Gallias edixere ut missis legatis in commune consultarent, libertas an pax placeret.

1. *ideo*] *do* cum lin. M. — Habet h. l. *Treveri* M. — 3. *mauultis* h. l. M. — 4. *e*] *ei* M, *ex* B. — 6. *beltasios* M. — 7. *adiuncxit* M. — *perculsit* M. — *civitatum* M. — 8. *faed.* M. — *romanis* M. — 9. *turba* M. — 11. *detract.* M: *detrect.* B. — *adf.* M: *aff.* B. — 12. Habet *praelium* M, non *bellum* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol., ceteri ante Lipsium. — 13. *uilla* M. — 17. *faed.* M.

videtur, *Traiectum Mosae*, *Maestricht*. — *seu me ducem*] Insidiosa modestia dictum ut a Salustii Catilina 20: *vel imperatore vel milite me utimini*. Lips. — *profugit*] in avia Belgarum. C. 70. Esse paludes Flandrorum prope Brugas conicit Bucherius Belg. Rom. p. 178. et 184. Oberl. — *ingens rerum*] Alibi cum ablativo; sic tamen etiam Ann. 1, 69: *ingens animi femina*, et cfr. infra C. 84: *versus animi*. Est «elatus rebus suis et earum prospero cursu.» Mire h. l. Ernestius: «Mss. Bud. Agr. Reg. Guelf. (hic in margine) Ed. Spir. post v. *rerum* addunt *tumultus*, unde Heinsius apud Ryckium facit *cumulus* e 2, 24., elegantissima correctione, de qua vix dubitem.» Sed v. *tumultus* non est nisi absurdum supplementum vv. *ingens rerum*, quae interpolatori manca videbantur.

67. *Iulius Sabinus*] C. 55. — *monumentis*] «De *στήλαις*, cippis, columnis tabulisve (*δέλτοις*), quibus foedus, quod Romani Lingonibus dederant, incisum erat publiceque propositum, eversis et confractis intellige.» Gron. (Qui multa foederum cippis insculptorum exempla hic collegit.) — *melioribus*] bello, fortioribus, ut Germ. 32: *ferox bello et melior*. — *fusi Lingones*] Tangit hoc bellum Frontinus Strat. 4, 3, 14: *Auspiciis imperatoris Caesaris Domitiani Augusti, Germanico bello, quod Iulius Civilis in Gallia moverat, Lingonum opulentissima civitas, quae ad Civilem desciverat, cum adveniente exercitu Caesaris populationem timeret, quod praeter spem inviolata nihil ex rebus suis amiserat, ad obsequium redacta septuaginta milia armatorum ei tradidit*. — *suo loco reddemus*] in tradendo ultimo Vespasiani anno: sed in hoc ipso primo huius imperatoris anno abrumpuntur Historiae. *Epponinae* praeclarum facinus Plutarchus narravit in fine Amatorii, quem locum dabimus in Excursu, indicavit Dio 66, 16., qui *Peponilam* vocat. — *principibus*] «cuius *μετανοίας* (*resipiscentiam* vocat Lactantius Inst. 6, 24:) initium fecerunt Remi.» — *Remis*] quorum caput *Durocortorum Remorum* (Caesar B. G. 6, 44.), hodie *Rheims*. Walckenaer I. p. 488.

(68) At Romae cuncta in deterius audita Mucianum angebant, ne quamquam egregii duces (iam enim Gallum Annium et Petilium Cerialem delegerat) summam belli parum tolerarent. nec relinquenda urbs sine rectore. et Domitiani indomitae libidines timebantur, suspectis, uti diximus, Primo Antonio Varoque Arrio. Varus praetorianis praepositus vim atque arma retinebat. eum Mucianus pulsum loco, ne sine solatio ageret, annonae praefecit. utque Domitiani animum Varo haud alienum deleniret, Arretinum Clementem, domui Vespasiani per adfinitatem innexum et gratissimum Domitiano, praetorianis praeposuit, patrem eius sub G. Caesare egregie functum ea cura dictitans; laetum militibus idem nomen, atque ipsum, quamquam senatorii ordinis, ad utraque munia sufficere. adsumuntur e civitate clarissimus quisque, et alii per ambitionem. simul Domitianus Mucianusque accingebantur, dispari animo, ille spe ac iuventa properus, hic moras nectens quis flagrantem retineret, ne ferocia aetatis et pravis inpulsoribus, si exercitum invasisset, paci belloque male consuleret. legiones victrices sexta et octava, Vitellianarum unaetvicesima, e recens conscriptis secunda, Poeninis Cottianisque Alpibus, pars monte Graio traducuntur; quarta decima legio e Britannia, sexta ac decima ex Hispania accitae.

1. *nequaquam* M. Emendavit Mercerus. — 3. *tolerare* M. Emendavit idem. — 5. *uarrus* M. — *praeposito* M. — 6. *solacio* M. — 8. *arrecinum* M. Ut nos, Guelf. Harl. Bodl. Ies. Agr. Puteol. — *adf.* M: *aff.* B. — 9. *G.* M: *Gaio* B. — 10. *letum* M. — 11. *ads.* M: *ass.* B. — 12. *clarissimis* M. — *ambitionẽs* M. — 15. *inp.* M: *imp.* B. — *malae* M. — 16. *uictrices uim xj un/* cum lin., id est, *VIII* M. (non omisso v. *victrices*, ut opinatus est Ritter.) Ut nos, Savilius ex Hist. 2, 83 et 85. — *unaetuicensima* M. — 17. *Poeninis*] *Peninis* M, *Penninis* B. — 18. *XIIII.* M. — *britt.* M. — *VI ac pma* litt. *p* superscr. littera *i*. Correxit Savilius ex Hist. 2, 58. 3, 44.

68. *in deterius audita*] eadem, etsi rariore, iunctura, atque *in deterius aucta*, *credita trahere*, *referre* passim apud Tacitum. (Hist. 2,52. Ann. 2, 82. 3, 10. cet.) Graeco modo, Polyb. 2, 21: ἡ ἐπὶ τὸ χεῖρον διαστροφή. — *ne quamquam egregii*] «*ne quamquam egregii duces* essent, tamen *summam* cet. Bach. Immo pro vulgari: «ne duces quamquam (quantumvis) egregii summam cet.» Rup. — *Cerialem delegerat*] «Immo ex Iosepho B. I. 7, 4, 23. proprie non delegerat ipse aut Vespasianus, sed casu et bona sorte Petilius consul creatus a Vespasiano in Britanniam missus erat. Ille vero, audita hac rebellione, opportune supervenit et hostes vicit. Notat et Dio 66, 3.» Lips. — *Domitiani indomitae libidines*] Cfr. C. 39. et 51. — *diximus*] C. 39. — *Arretinum Clementem*] Sic vocant omnes Codd. apud Suet. Dom. 11. recte. Frustra Ursinus inscriptionem opponit tot libris, in qua *Arricinus* vocetur. Aut vitiosus est ille titulus apud Grut. 104, 6. aut ad alium pertinet, ut visum Ryckio ad h. l. Ern. Med. *Arrecinum*, nomen sane corruptum, recepere Walther et Bach. — *quamquam senatorii ordinis*] «Suetonium igitur culpae quis purgat, scribentem Titum primum e senatoriis praetorio praefectum? In Tito 6: *Praefecturam quoque praetorii suscepit, nunquam ad id tempus nisi ab equite Romano administratam*. Occulte adsentitur Plinius Praef. operis: *Dum illud patri pariter et equestri ordini praestas, praefectus praetorio eius*. Tamen Tacitus palam adfirmat Clementem hunc Arretinum et praefectum et senatorem fuisse. Adde quae notavimus ad Ann. 4, 40.» Lips. Interpretes purgant Suetonium ita, ut dicant, Seianum, praefectum praetorio, hoc munus equitem R. adhuc accepisse, praeturam vero et consulatum

Igitur venientis exercitus fama et suopte ingenio ad mitiora inclinantes Galliarum civitates in Remos convenere. Treverorum legatio illic opperiebatur, acerrimo instinctore belli Tullio Valentino. is meditata oratione cuncta magnis imperiis obiectari solita contumeliasque et invidiam in populum Romanum effudit, turbidus miscendis seditionibus et plerisque gratus vecordi facundia. (69) at Iulius Auspex e primoribus Remorum, vim Romanam pacisque bona dissertans, et «sumi bellum etiam ab ignavis, strenuissimi cuiusque periculo geri, iamque super caput legiones,» sapientissimum quemque reverentia fideque, iuniores periculo ac metu continuit. et Valentini animum laudabant, consilium Auspicis sequebantur. constat obstitisse Treveris Lingonibusque apud Gallias, quod Vindicis motu cum Verginio steterant. deterruit plerosque provinciarum aemulatio: «quod bello caput? unde ius auspiciumque peteretur? quam, si cuncta provenissent, sedem imperio legerent?» nondum victoria, iam discordia erat, aliis foedera, quibusdam opes viresque aut vetustatem originis per iurgia iactantibus. taedio futurorum praesentia placuere. scribuntur ad Treveros epistolae nomine Galliarum, ut abstinerent armis, impetrabili venia et paratis deprecatoribus, si paeniteret. restitit idem Valentinus, obstruxitque civitatis suae aures, haud perinde instruendo bello intentus quam frequens contionibus. (70) igitur non Treveri neque Lingones ceteraeve rebellium civitates pro magnitudine suscepti discriminis agere. ne duces quidem in unum consulere, sed Civilis avia Belgarum circumibat,

2. *trevir.* M. — 3. *tulio* M. — 4. *imperii* M. — 6. *uaecordi* M. — 9. *quenque* M. — 11. Habet h. l. *Treveris* M. — 15. *faed.* M. — *per iuria* divise M, *periuria* Bud. Reg. Corb. Spir. Correxit P. Manutius. — 16. *tedio fu* (in versus fine) *futurorum* M. — 17. *treviros* M. — *eplae* M. — 18. *depc.* M. — *penit.* M. — 20. *cont.* M: *conc.* B. — *treviri* M.

adeptum, in senatum venisse; in Clemente per turbas militares licentius actum esse a Muciano. Cfr. Guther. de off. dom. Aug. 2, 4. — *adsumuntur*] Post brevem quasi digressionem redit ad rem, de expeditione a Muciano suscepta, et commemorat, quos secum in Galliam abduxerit. Ern. — *clarissimus quisque*] e suspectis Muciano, quos ille honoris specie ad bellum Gallicum ablegabat. Pichena. Simulque, his adsumptis, Gallis magis etiam impositurus erat. — *invasisset*] «si exercitum regere et per festinationem atque inconsideratius bellum gerere coepisset.» — *sexta*] Victrix, Augusta, Repax, Augusta, *decima* Gemina. — *Poeninis*] *le grand Saint-Bernard*. Walckenaer I. p. 69. 71. 220. Haec autem scriptura a plerisque Inscriptionibus firmatur. Vide meas Inscriptiones Helveticae. Turici 1844. N. 24. seqq. — *Cottianis*] ita dictis a Cottio rege. Earum populi Caturiges (h. *Chorges*) et Segusini (h. *Susa*). Walckenaer I. p. 541. — *monte Graio*] Alpibus Graiis. Cfr. 2, 66., *le petit Saint-Bernard*. Walckenaer I. p. 221. 556.

69. *Vindicis motu*] 1, 6. — *unde ius*] «Quem illum fore Gallorum, qui potestatem belli gerendi et iussa a singulis exsequenda suo arbitratu daret, penes quem essent auspicia: verbo, quem imperatorem in Gallia fore?» Sic apud Livium 22, 1. iunguntur *iustum imperium* et *auspicium*. Ern. Louandre: *Quel serait le chef de la guerre? à qui demanderait-on les ordres et les auspices?* — *per iurgia*] iurgantes eos, qui contra dicebant quosque iactatores illi deprimere volebant.

70. *non-neque-ve*] Nota rarissimam hanc istarum particularum consecutionem variandi causa triplici *nec* antelatam. — *avia Belgarum*] paludes esse Flandrorum prope

dum Claudium Labeonem capere aut exturbare nititur; Classicus segne plerumque otium trahens velut parto imperio fruebatur. ne Tutor quidem maturavit superiorem Germaniae ripam et ardua Alpium praesidiis claudere. atque interim unaetvicesima legio Vindonissâ, Sextilius Felix cum auxiliariis cohortibus per Raetiam inrupere. accessit ala Singularium, excita olim a Vitellio, deinde in partes Vespasiani transgressa. praeerat Iulius Briganticus sorore Civilis genitus, ut ferme acerrima proximorum odia sunt, invisus avonculo infensusque. Tutor Treverorum copias, recenti Vangionum Caeracatium Tribocorum delectu auctas, veterano pedite atque equite firmavit, corruptis spe aut metu subactis legionariis; qui primo cohortem praemissam a Sextilio Felice interficiunt, mox ubi duces exercitusque Romanus propinquabant, honesto transfugio rediere, secutis Tribocis Vangionibusque et Caeracatibus. Tutor Treveris comitantibus, vitato Mogontiaco, Bingium concessit, fidens loco, quia pontem Navae fluminis abruperat. sed incursu cohortium quas Sextilius ducebat, et reperto vado proditus fususque. ea clade perculsi Treveri, et plebes omissis armis per agros palatur: quidam principum, ut primi posuisse bellum viderentur, in civitates quae societatem Romanam non exuerant perfugere. legiones a Novesio Bonnaque in Treveros, ut supra memoravimus, traductae se ipsae in verba Vespasiani adigunt. haec Valentino absente gesta; qui ubi adventabat furens cunctaque rursus in turbas et exitium conversurus, legiones in Mediomatricos, sociam civitatem, abs-

1. *caperet* M. — 4. *unaetuincensima* (sic) M. — 5. *inr.* M: *irr.* B. — 8. Habet *avonc.* M. — *treuir.* M. — 9. *dilectũ* M. — *pedites* M. — 10. *metus* M. — 13. *sicut* *is* M. — Habet h. l. *Treveris* M. — *cõmit.* M. — 14. *Mog.* M: *Mag.* B. — *potem* M. — 15. *nauas* M. Correxit Rhenanus. — 16. *perculsit* M. — *treuiri* M. — 19. *perfugere*] *perfugerent* expunctis litt. *nt* M, *perfugerunt* B. — *treuiros* M. — 20. *ipsas* M. Correxit Ernestius. — 21. *cuncta quae* M. — 22. Habet *exitium* M, non, uti narrant, *excidium*, quod adeo recepere Bach et Ritter. — 23. *absessere* M.

Brugas suspicatur Bucher. Belg. Rom. p. 178. — *Sextilius Felix*] de quo 3, 8. — *ala Singularium*] Fabrettus Inscrr. p. 354. optime, cuiusmodi hi equites Singulares fuerint, demonstrat: «gradum eos militiae constituisse praetorianae proximum cum munere custodiae, tum praetenturae viciniae» ex Hygini Gromatico p. 4: *Equites praetoriani* (locum accipiunt) *latere dextro praetorii*, *Singulares imperatoris latere sinistro*. p. 8: *Lateribus praetorii cohortes praetoriae* (tendere debent), *ad hoc equites praetoriani*, *equites Singulares imperatoris*. Prima *EQ. SING. AVGusti* mentio fit in inscr. aetatis Augusteae apud Grut. 371, 7. Inscr. m. Lat. N. 3525. atque omnino satis frequenter memorantur in titulis. Cfr. Lebas *Monum. d'antiq. fig.* p. 234. — *Tribocis*] Sequanorum populo, in hodierna Alsatia. — *Vangionibusque*] quorum caput Borbetomagus, h. *Worms*. Walckenaer II. p. 277. — *Caeracatibus*] Tribocorum ac Vangionum vicinis, prope Mogontiacum. Ibid. Ukert *Gallien* p. 359. — *Bingium*] Ausonii *Vincum*, oppidum Vangionum, h. *Bingen*. — *Navae*] h. *Nah*. — *ea clade*] Quam per immanem ὑπερβολὴν Cannensi aequiparat Ausonius Mosellae 1: *Transieram celerem nebuloso flumine Navam*, *Addita miratus veteri nova moenia Vinco*, *Aequavit Latias ubi quondam Gallia Cannas*, *Infletaeque iacent inopes super arva catervae*. — *supra*] C. 62. — *se ipsae in verba Vespasiani adigunt*] Belli initio in verba Vitellii, deinde Vespasiani C. 31., postea Vitellii iamiam mortui, ac rursus Vespasiani C. 37.; exin iuravere pro imperio Galliarum, iam denuo pro Vespasiano. —

cessere. Valentinus ac Tutor in arma Treveros retrahunt, occisis Herennio ac Numisio legatis, quo minore spe veniae cresceret vinculum sceleris.

(71) Hic belli status erat, cum Petilius Cerialis Mogontiacum venit. eius adventu erectae spes, ipse pugnae avidus et contemnendis quam cavendis hostibus melior, ferocia verborum militem incendebat, ubi primum congredi licuisset, nullam praelio moram facturus. delectus per Galliam habitos in civitates remittit, ac nuntiare iubet sufficere imperio legiones: socii ad munia pacis redirent, securi velut confecto bello, quod Romanae manus excepissent. auxit ea res Gallorum obsequium: nam recepta iuventute facilius tributa toleravere, proniores ad officia, quod spernebantur. at Civilis et Classicus ubi pulsum Tutorem, caesos Treveros, cuncta hostibus prospera accepere, trepidi ac properantes, dum dispersas suorum copias conducunt, crebris interim nuntiis Valentinum monuere ne summae rei periculum faceret. eo rapidius Cerialis, missis in Mediomatricos qui breviore itinere legiones in hostem verterent, contracto quod erat militum Mogontiaci quantumque secum transvexerat, tertiis castris Rigodulum venit; quem locum magna Treverorum manu Valentinus insederat, montibus aut Mosella amne septum. et addiderat fossas obicesque saxorum. nec deterruere ea munimenta Romanum ducem quo minus peditem perrumpere iuberet, equitum aciem in collem erigeret, spreto hoste, quem temere collectum haud ita loco iuvari ut non plus suis in virtute foret. paulum morae in ascensu, dum missilia hostium praevehuntur: ut ventum in manus, deturbati ruinae modo prae-

1. *treuiros* M. — 2. *minores* M. — 4. *Mog.* M : *Mag.* B. — 7. *liguisset* M. — *facturis* M. — *dil.* M. — 10. *ausit* M. — 12. *ad*] *at* M. — *cesos treuiros* M. — 17. *Mog.* M: *Mag.* B. — 18. *treuir.* M. — 21. *frigeret* M. — 22. *haut* M.

Mediomatricos] Treverorum vicinos, Austrum versus, quorum caput Divodurum, h. *Metz.* Walckenaer I. p. 520. *Civitatem*, ut plerumque ubi de Gallis agitur, intellige non de una urbe Divoduro, sed de toto populo ad illam pertinente; *nation alliée* Louandre.— *Herennio ac Numisio*] in vincula coniectis. C. 59.

71. *imperio*] Vix simpliciter interpretandum «imperio Romano,» sed «toti rei militari et huic expeditioni a Romano duce regendae.» *Φράσις* petita videtur ex ipso Petilii responso. — *tertiis castris*] tridui itinere confecto, ut 3, 15: *secundis a Verona castris.* — *Rigodulum*] oppidum Galliae Belgicae ad Mosellam, non longe a Treveris, h. *Ricol* sive *Réol.* — *montibus aut Mosella*] ex uno latere montibus, ex altero Mosella. — *praevehuntur*] *dum milites nostri praevehuntur missilia* (accusat.) *hostium*, pro vulgari «dum milites hostium missilibus expositi sunt:» v. autem *praevehi* exprimit impetum, quo Romani ascendebant obices illos saxorum. Recte Thierry III. p. 427: *tant qu'ils furent en butte aux armes de trait.* Nequaquam vero explices cum Bachio: «dum milites evadere conantur ictus missilium hostium.» Neque probabilis est Strombeckii interpretatio: *dum missilia* (nominat.) *hostium praevehuntur*, id est, «praetervolant;» id quod significaret «hostium ictus prorsus irritos mansisse.» Alibi (Ann. 2, 6. Hist. 2, 2. Agr. 28.) de fluminibus *praevehi* usurpat pro *praeterfluere.* — *ventum in manus*] hic et rursus C. 76. pro vulgari *ad manus*, ut edebant ante Ryckium contra Med. Spir. Liv. 2, 46: *pugna iam in manus, iam ad gladios - - venerat.*

cipitantur. et pars equitum aequioribus iugis circumvecta nobilissimos Belgarum, in quis ducem Valentinum, cepit. (72) Cerialis postero die coloniam Treverorum ingressus est, avido milite eruendae civitatis. «hanc esse Classici, hanc Tutoris patriam; horum scelere clausas caesasque legiones. quid tantum Cremonam meruisse, quam e gremio Italiae raptam, quia unius noctis moram victoribus attulerit? stare in confinio Germaniae integram sedem spoliis exercituum et ducum caedibus ovantem. redigeretur praeda in fiscum: ipsis sufficere ignes et rebellis coloniae ruinas, quibus tot castrorum excidia pensarentur.» Cerialis a metu infamiae, si licentia saevitiaque inbuere militem crederetur, pressit iras. et paruere, posito civium bello ad externa modestiores. convertit inde animos accitarum e Mediomatricis legionum miserabilis aspectus. stabant conscientia flagitii maestae, fixis in terram oculis. nulla inter coëuntes exercitus consalutatio. neque solantibus hortantibusve responsa dabant, abditi per tentoria et lucem ipsam vitantes. nec perinde periculum aut metus quam pudor ac dedecus obstupefecerat, attonitis etiam victoribus, qui vocem precesque adhibere non ausi lacrimis ac silentio veniam poscebant, donec Cerialis mulceret animos, fato acta dictitans quae militum ducumque discordia vel fraude hostium evenissent. primum illum stipendiorum et sacramenti diem haberent: priorum facinorum neque imperatorem neque se meminisse. tunc recepti in eadem castra, et edictum per manipulos ne quis in certamine iurgiove seditionem aut cladem commilitoni obiectaret. (73) mox Treveros ac Lingonas ad contionem vocatos ita adloquitur: «neque ego unquam facundiam exercui, et populi Romani virtutem armis adfirmavi. sed quoniam apud vos verba plurimum valent, bonaque ac mala non sua natura sed vocibus seditiosorum aestimantur, statui pauca disserere, quae profligato bello utilius sit vobis audisse quam nobis

3. *treuir.* M. — 4. *ces.* M. — 7. *et cum* M. Correxit Puteolanus. — Habet *redigeretur* M, non, ut narrat Ernestius, *redigetur.* — 10. *seu.* M. — *inb.* M: *imb.* B. — 13. *consultatio* M. Emendatum in Guelf. et a Puteolano. — 15. *pinde* cum *p* caudato *(proinde)* M. — 17. *p̄cesque* M. — 18. Habet *ducumque* M, non *ducumve* Guelf. Harl. Bod. Ies. Puteol. — 20. *sa* (in versus fine) *menti* M. — 23. *treuiros* M. — *cont.* M: *conc.* B. (Ceterum M: *contionum.)* — 25. *adf.* M: *aff.* B. (Ceterum M *adfirmavit.)* — *quoniam* Corb.: *q* cum lin. M, *(quae* esplicavit Victorius), *quia* B. — 26. *estim.* M.

72. *eruendae*] funditus delendae. Sumptum e Virgilio Aen. 2, 611: *totamque ab sedibus urbem Eruit.* Ern. — *a metu*] propter metum. Liv. 6, 4: *ab odio ad pervastandos fines - - duxere.* 24, 30: *tanto ardore militum est usus ab ira - - interfectae stationis.* 40, 13: *Quo-modo, si te metu mortis credebam coenam evitasse meam, non ab eodem metu comissationem quoque evitaturum existimabam?* Cfr. Hand Turs. I. p. 26. — *qui vocem*] «qui Cerealem pro commilitonibus deprecari non ausi.» Male Muretus *qui* deletum voluit, male Bipontini obsequente Oberlino *quis* pro *quibus* edidere, peius etiam Ruperti *quos*: «*Vocem precesque et lacrimis ac silentio* per ἓν διὰ δυοῖν dicta. Nostrates dicere solent *durch laute Bitten* et inversis partibus *durch stilles Weinen.* Erant enim *preces* quamquam voce non edita, et *venia posci* non poterat eo *silentio*, cui non signum aliquod animi accederet, ut h. l. *lacrimae.* Roth de Syn. Tac. p. 27.

73. *auxilio Germani*] Cfr. Caesar B. G

dixisse. terram vestram ceterorumque Gallorum ingressi sunt duces imperatoresque Romani nulla cupidine, sed maioribus vestris invocantibus, quos discordiae usque ad exitium fatigabant; et acciti auxilio Germani sociis pariter atque hostibus servitutem inposuerant. quot praeliis adversus Cimbros Teutonosque, quantis exercituum nostrorum laboribus quove eventu Germanica bella tractaverimus, satis clarum. nec ideo Rhenum insedimus ut Italiam tueremur, sed ne quis alius Ariovistus regno Galliarum potiretur. an vos cariores Civili Batavisque et Transrhenanis gentibus creditis quam maioribus eorum patres avique vestri fuerunt? eadem semper causa Germanis transcendendi in Gallias, libido atque avaritia et mutandae sedis amor, ut relictis paludibus et solitudinibus suis fecundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent. ceterum libertas et speciosa nomina praetexuntur; nec quisquam alienum servitium et dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet. (74) regna bellaque per Gallias semper fuere, donec in nostrum ius concederetis. nos, quamquam totiens lacessiti, iure victoriae id solum vobis addidimus quo pacem tueremur. nam neque quies gentium sine armis neque arma sine stipendiis neque stipendia sine tributis haberi queunt. cetera in communi sita sunt. ipsi plerumque legionibus nostris praesidetis, ipsi has aliasque provincias regitis. nihil separatum clausumve. et laudatorum principum usus ex aequo, quamvis procul agentibus: saevi proximis ingruunt. quomodo sterilitatem aut nimios imbres et cetera naturae mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. vitia erunt, donec homines: sed neque haec continua, et meliorum interventu pensantur. nisi forte Tutore et Classico regnantibus moderatius imperium speratis, aut minoribus quam nunc tributis parabuntur exercitus quibus Germani Britannique arceantur. nam pulsis, quod dii prohibeant, Romanis quid aliud quam bella omnium inter se gentium exsistent? octingentorum annorum fortuna disciplinaque compages haec coaluit, quae convelli sine exitio convellen-

4. *inp.* M: *imp.* B. — *quod* M. — 8. *potiretur* M: *poteretur* B. — *ciuilis* M. — *uatauisque* M. — 9. *fuer* cum lin. M. — 20. *nichil* M. — 26. *britt.* M. — 27. *pulsi* M. — 28. *exist.* M.

1, 31. seqq., ubi etiam de Ariovisto, *rege Germanorum.* — *Teutonosque*] Hac forma utuntur etiam Cic. pro lege Man. 20. Caesar B. G. 1, 33. Velleius 2, 12.; altera *Teutones* Aurel. Vict. de Vir. ill. 67., ut h. l. Reg. Agr. Spir. — *insedimus*] legionibus, classibus, coloniis.

74. *addidimus*] «oneris imposuimus, durius in vos statuimus», ut Virg. Aen. 6, 90: *Teucris addita Iuno,* cui comparant Soph. Aiac. 611: ξύνεστιν ἔφεδρος. — *quomodo sterilitatem*] Seneca de Const. sap. 9: *Omnia igitur sic patitur sapiens, ut hiemis rigorem et intemperantiam caeli, ut fervores morbosque et cetera forte accidentia.* Et Dio Ciceronem ita loquentem inducit, ubi ἀμνηστίαν suadet post caedem Caesaris 44, 32: ὥστε τὰ μὲν γεγενημένα χαλάζης τέ τινος καὶ κατακλυσμοῦ τρόπον συμβεβηκέναι νομίσαντες, λήθῃ παράδοτε. Lips. — *compages haec*] Sic Iuvenalis de Caligulae furoribus 6, 618: *Ardebant cuncta et fracta compage ruebant.* — *convelli sine exitio convellentium non*

tium non potest. sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, praecipuae bellorum causae. proinde pacem et urbem, quam victi victoresque eodem iure obtinemus, amate, colite. moneant vos utriusque fortunae documenta ne contumaciam cum pernicie quam obsequium cum securitate malitis.» tali oratione graviora metuentes conposuit erexitque.

(75) Tenebantur victore exercitu Treveri, cum Civilis et Classicus misere ad Cerialem epistolas, quarum haec sententia fuit, «Vespasianum, quamquam nuntios occultarent, excessisse vita; urbem atque Italiam interno bello consumptam; Muciani ac Domitiani vana et sine viribus nomina. si Cerialis imperium Galliarum velit, ipsos finibus civitatium suarum contentos; si praelium mallet, ne id quidem abnuere.» ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum qui attulerat, ipsas epistolas ad Domitianum misit.

Hostes divisis copiis advenere undique. plerique culpabant Cerialem passum iungi quos discretos intercipere licuisset. Romanus exercitus castra fossa valloque circumdedit, quis temere antea intutis consederat. apud Germanos diversis sententiis certabatur. (76) Civilis opperiendas Transrhenanorum gentes, quarum terrore fractae populi Romani vires obtererentur. Gallos quid aliud quam praedam victoribus? et tamen, quod roboris sit, Belgas secum palam aut voto stare. Tutor cunctatione crescere rem Romanam adfirmabat, coëuntibus undique exercitibus. «transvectam e Britannia legionem, accitas ex Hispania, adventare ex Italia; nec subitum militem, sed veterem expertumque belli. nam Germanos,

5. *conp.* M: *comp.* B. — 7. Habet h. l. *Treveri* M. — 8. *eplas* cum lin. M. — 9. Habet *nuntios* M, non *nuntii* Farnes. Corb. Agr. — 11. *ipso* M. — 13. *ciuilis* M. — *attolerat* litt. *o* superscr. *v*. — *eplas* cum lin. M. — 20. *opter.* M. — 21. *cunctatio nec* (in versus fine) *res gererem romanam* litt. *g* superscr. *c* M. — 22. *adf.* M: *aff.* B. — 23. *britt.* M.

potest] Plutarchus de Fort. Rom. Ed. Duebner I. p. 389: *ὁ τὴν Ῥώμην ὑποβαλόμενος χρόνος μετὰ θεοῦ τύχην καὶ ἀρετὴν ἐκέρασε καὶ συνέζευξεν, ἵνα ἑκατέρας λαβὼν τὸ οἰκεῖον, ἀπεργάσηται πᾶσιν ἀνθρώποις ἑστίαν ἱερὰν ὡς ἀληθῶς καὶ ὀνησιδώραν καὶ πεῖσμα μόνιμον καὶ στοιχεῖον ἀίδιον, ὑποφερομένοις τοῖς πράγμασιν ἀγκυρηβόλιον σάλου καὶ πλάνης, ὥς φησι Δημόκριτος.*

75. *nuntios occultarent*] scil. ii, ad quos nuntii huius rei pervenissent; praesertim Cerialis, ut ex sequentibus apparet. Duebn. — *si - - velit - - ; si - mallet*] Ut tolleret hanc, quae videtur, discrepantiam, Ernestius obsequente Oberlino, correxit *malit*. Verum consulto Tacitus variavit tempus, quo significaret Civili et Classico minus probabile fuisse fore, ut Cerialis proelium mallet. (Et prius membrum exprimit sententiam eorum, qui Cereali imperium Galliarum offerunt, alterum vero prorsus pendet a voluntate Cerealis. Bach.) Atque eadem variatione C. 20: *si - - obsisteret - - ; sin - - occurrant*. Ceterum mirum mihi saepe visum est, quomodo sine aperta irrisione Civilis et Classicus Cereali Galliarum imperium offerre potuerint, nisi crediderint, defectio et Gallorum et ducis Romani cum iis sociati si prospere cessisset, Gallos propter aemulationem inter ipsos ortam facilius imperium concessuros Romano quam cuiquam popularium. Cfr. C. 69. — *eum qui attulerat, ipsas epistolas*] Sic

qui ab ipsis sperentur, non iuberi, non regi, sed cuncta ex libidine agere; pecuniamque ac dona, quis solis corrumpantur, maiora apud Romanos, et neminem adeo in arma pronum ut non idem pretium quietis quam periculi malit. quodsi statim congrediantur, nullas esse Ceriali nisi e reliquiis Germanici exercitus legiones, foederibus Galliarum obstrictas. idque ipsum, quod inconditam nuper Valentini manum contra spem suam fuderint, alimentum illis ducique temeritatis. ausuros rursus venturosque in manus non inperiti adulescentuli, verba et contiones quam ferrum et arma meditantis, sed Civilis et Classici; quos ubi aspexerint, rediturum in animos formidinem fugam famemque ac totiens captis precariam vitam. neque Treveros aut Lingonas benevolentia contineri: resumpturos arma, ubi metus abscesserit.» diremit consiliorum diversitatem adprobata Tutoris sententia Classicus; statimque exsequuntur. (77) media acies Ubiis Lingonibusque data; dextro cornu cohortes Batavorum, sinistro Bructeri Tencterique. pars montibus, alii viam inter Mosellamque flumen, tam inprovisi adsiluere ut in cubiculo ac lectulo Cerialis (neque enim noctem in castris egerat) pugnari simul vincique suos audierit, increpans pavorem nuntiantium, donec universa clades in oculis fuit„ perrupta legionum castra, fusi equites, medius Mosellae pons, qui ulteriora coloniae adnectit, ab hostibus insessus. Cerialis turbidis rebus intrepidus et fugientes manu retrahens, intecto corpore promptus inter tela, felici temeritate et fortissimi cuiusque adcursu reciperatum pontem electa manu firmavit. mox in castra reversus palantes captarum apud Novesium Bonnamque

3. *p̄tium* M. — 4. *mallit* M. — 5. *e reliquis germanicis* M. — 8. *inp.* M: *imp.* B. (Ceterum *inperitia,* tum rasura quinque circiter syllabarum.) — *cont.* M: *conc.* B. — 10. *p̄c.* M. — 11. *treuiros* M. — *beniu.* M. — 12. *adpr.* M: *appr.* B. (Ceterum M: *adprobatā.)* — 13. *classibus* M. — 15. *pars montibus alii alii uiam* M. Correxit Puteolanus. — 16. *inpr.* M: *impr.* B. (Ceterum M *inprouisa*, quod emendatum in Agr. et a Rhenano.) — *ads.* M: *ass.* B. — 19. *mosallae* M. — 22. *adc.* M: *acc.* B. — *recip.* M: *recup.* B.

ubi interpunxeris, nec delendum *ipsas* cum Ernestio, neque cum Acidalio scribendum *ipsasque* putabis. — *intutis*] non munitis. Ita Livius 5, 45: *castra - - intuta neglectaque.* 9. 41: *intutam urbem.*

76. *quod roboris*] Caesar B. G. 1, 1: *Gallorum omnium fortissimi sunt Belgae.* — *non iuberi*] non pati imperia. Duebn. — *inconditam*] rei militaris rudem neque disciplinae et imperiis assuetam, ut 2, 16. Ann. 3, 20. — *inperiti adulescentuli*] Intelligit Tullium Valentinum, de cuius *vecordi facundia* cfr. C. 68. — *contiones quam ferrum*] rursus, ut alibi, omisso *magis*, *potius*. Cfr. Ann. 1, 58. Ceterum ἓν διὰ δυοῖν *verba et contiones* apte significat inanes rerum esse Valentini contiones.

77. *Ubiis*] De Ubiis Gallorum partes amplexis cfr. C. 64 — 66. Lingonum quidem civitas redierat ad obedientiam erga Romanos (C. 73. et 74.), sed eorum iuventus bellica remanserat apud Civilem et Classicum. Burnouf. — *legionum castra*] sextae decumae et primae, quae erant in sinistra Mosellae fluminis parte prope Augustam Treverorum. Cum enim haec urbs sit in parte dextra et castra Romana dicantur fuisse trans amnem et pontem, *qui ulteriora coloniae annectit,* consequens haec fuisse in parte sinistra. Ryck. — *Mosellae pons*] Strabo 4. p. 194: *Μετὰ δὲ τοὺς Μεδιοματρικοὺς καὶ Τριβόκχους παροι-*

legionum manipulos et rarum apud signa militem ac prope circumventas aquilas videt. incensus ira «non Flaccum», inquit, «non Voculam deseritis. nulla hic proditio; neque aliud excusandum habeo quam quod vos Gallici foederis oblitos redisse in memoriam Romani sacramenti temere credidi. adnumerabor Numisiis et Herenniis, ut omnes legati vestri aut militum manibus aut hostium ceciderint. ite, nuntiate Vespasiano vel, quod propius est, Civili et Classico, relictum a vobis in acie ducem. venient legiones quae neque me inultum neque vos impunitos patiantur.» (78) vera erant, et a tribunis praefectisque eadem ingerebantur. consistunt per cohortes et manipulos: neque enim poterat patescere acies effuso hoste et impedientibus tentoriis sarcinisque, cum intra vallum pugnaretur. Tutor et Classicus et Civilis, suis quisque locis, pugnam ciebant, Gallos pro libertate, Batavos pro gloria, Germanos ad praedam instigantes. et cuncta pro hostibus erant, donec legio unaetvicesima patentiore quam ceterae spatio conglobata sustinuit ruentes, mox impulit. nec sine ope divina mutatis repente animis terga victores vertere. ipsi territos se cohortium aspectu ferebant, quae primo impetu disiectae summis rursus iugis congregabantur ac speciem novi auxilii fecerant. sed obstitit vincentibus pravom inter ipsos certamen, omisso hoste, spolia consectandi. Cerialis ut incuria prope rem afflixit, ita constantia restituit; secutusque fortunam castra hostium eodem die capit exscinditque. (79) nec in longum quies militi data. orabant auxilium Agrippinenses, offerebantque uxorem ac sororem Civilis et filiam Classici, relicta sibi pignora societatis. atque interim dispersos in domibus Germanos trucidaverant; unde metus et iustae preces invocantium, antequam hostes reparatis viribus ad spem vel ad ultionem accingerentur. namque et Civilis illuc intenderat,

3. *gallicis* M. — 4. *redisse in*] *p̄dixerim* M. Emendavit Lipsius. — 13. *gloriā* M. — 14. *XXI.* M. — 15. *conglouatā* M. — 19. *omisso hoste* M: *hoste omisso* B cum plerisque, exceptis Walth. Ritt. Bacb. Duebn. — 20. *incuriā* M. — Habet *rem* M, non *res* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol., ceteri ante Rhenanum. — 21. *exc.* M. — 23. Habet *pignora* M, non *pignera*, ut nescio cur edidit Ruperti. — 25. *p̄ces* M. — 26. *nanque* M.

κοῦσι τὸν Ῥῆνον Τρηούιροι· καθ' οὓς πεποίηται τὸ ζεῦγμα (Mosellae) *ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων νυνί, τῶν στρατηγούντων τὸν Γερμανικὸν πόλεμον.* — *Numisiis et Herenniis*] quos legiones vinxerant et occiderant. C. 59. 70. — *ite, nuntiate*] Comparant Sullae verba apud Plutarchum S. 21: *ἐμοὶ μὲν ἐνταῦθά που καλόν, ὦ Ῥωμαῖοι, τελευτᾶν· ὑμεῖς δὲ τοῖς πυνθανομένοις, Ποῦ προδεδώκατε τὸν αὐτοκράτορα; μεμνημένοι φράζειν ὡς ἐν Ὀρχομενῷ.* Scilicet utrumque est ex illis *σχήμασι* rhetoricis unum, quibus tunc post tot exercitationes in scholis scriptores benigne abundabant.

78. *patescere acies*] explicari, extendi; alibi potius usurpatur de locis, ut Liv. 22, 4: *paullo latior patescit campus.*

79. *Tolbiaci*] h. *Zülpich*. Ceterum intolerabilis est Bachii distinctio lectionis Med.: *integraque et e Chaucis Frisiisque composita. Tolbiaci - - agebat.* In Pichenae emendatione causa significatur, cur haec cohors etiamtunc fuerit integra; Tolbiaci enim eam egisse nondumque cum Romanis in manus venisse. — *clausis foribus*] aedificii, in quo cohors illa epulas celebraverat. Male nonnulli *foribus* intelligunt de portis castrorum vel urbis ipsius, id quod hoc

non invalidus, flagrantissima cohortium suarum integra, quae e Chaucis Frisiisque composita Tolbiaci in finibus Agrippinensium agebat. sed tristis nuntius avertit, deletam cohortem dolo Agrippinensium, qui largis epulis vinoque sopitos Germanos, clausis foribus, igne iniecto cremavere. simul Cerialis propero agmine subvenit. circumsteterat Civilem et alius metus, ne quarta decima legio adiuncta Britannica classe adflictaret Batavos, qua Oceano ambiuntur. sed legionem terrestri itinere Fabius Priscus legatus in Nervios Tungrosque duxit, eaeque civitates in deditionem acceptae. classem ultro Canninefates adgressi sunt, maiorque pars navium depressa aut capta. et Nerviorum multitudinem, sponte commotam ut pro Romanis bellum capesseret, iidem Canninefates fudere. Classicus quoque adversus equites Novesium a Ceriale praemissos secundum praelium fecit. quae modica sed crebra damna famam victoriae nuper partae lacerabant.

(80) Isdem diebus Mucianus Vitellii filium interfici iubet, mansuram discordiam obtendens, ni semina belli restinxisset. neque Antonium Primum adsciri inter comites a Domitiano passus est, favore militum anxius et superbia viri, aequalium quoque, adeo superiorum intolerantis. profectus ad Vespasianum Antonius ut non pro spe sua excipitur, ita neque averso imperatoris animo. trahebatur in diversa, hinc meritis Antonii, cuius ductu confectum haud dubie bellum erat, inde Muciani epistolis: simul ceteri ut infestum tumidumque insectabantur, adiunctis prioris vitae criminibus. neque ipse deerat adrogantia vocare offensas, nimius commemorandis quae meruisset. alios ut inbelles, Caecinam ut captivom ac dediticium increpat. unde paulatim levior viliorque haberi, manente tamen in speciem amicitia.

(81) Per eos menses quibus Vespasianus Alexandriae statos aestivis

1. *integraque et e* (non *ex) cauchis* M. Emendavit Pichena. *(ex* pro *e* B ceterique et sic narrant habere M.) — 3. *nuntius ad* (in versus fine) *auertit* M. — 6. *britt.* M. — *adfl.* M : *affl.* B. — 8. *ea aeque* M. — *accepte* M. — 9. *cannenefates* M. — *dep̄ssa* (id est, *depraessa)* M. — 11. *idem cannenefates* M. — 12. *nouaesium* M. — 13. *parte* M. — 16. *adsc.* M : *asc.* B. — *addomitiano* M. — *ancxius* M. — 17. *eq.* M. — 18. *ad*] *a* M. (servato *Vespasianum.)* — 19. *aduerso* M. — 20. *eplis* cum lin. M. — 23. *inb.* M : *imb.* B. — 24. *mante* M.

v. significare nequit. — *terrestri itinere*] et ut videtur, militari via, quae etiamnunc satis integra est et a Gessoriacensi portu (h. *Boulogne)* Bagacum Nerviorum (h. *Bavai*) et Atuatucam Tungrorum (h. *Tongres)* ducebat. Brot. — *ultro*] non instincti a Civile Classicove aut iniuria ab ipsis passa. Inest simul notio necopinati impetus, quo Romanos adorti sint.

80. *Vitellii filium*] de quo 2, 59. — *adeo*] ut aliquoties pro *tanto magis*, *nedum*, ut Ann. 3, 34. Cfr. Hand Turs. I. p. 154. — *criminibus*] de quibus 2, 86. Ann. 14, 40. — *vocare*] simplex pro composito *provocare*, quod ipsum substituit Agr. Sed Germ. 14. item *hostem vocare*. Virg. Ge. 4, 76: *magnisque vocant clamoribus hostem*.

81. *statos aestivis flatibus dies*] *Stati dies* sunt, qui subitis tempestatibus non obnoxii aequo tenore decurrunt. *Statis* diebus oppositi sunt *incerti*. Ritter. Sic Seneca de Ben. 4, 28: *ventorum statos flatus*, ut dicebant *stata sacrificia*, *statas ferias; um die alljährliche Zeit der Sommerwinde* Gutmann; *les vents qui soufflent régulièrement tous les étés* Louandre. Ceterum locum explanat Vegetius 5, 9: *Paunitae* (mensis Aegyptii Pauni) *decursu, id est, post ortum*

flatibus dies et certa maris opperiebatur, multa miracula evenere, quis caelestis favor et quaedam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. e plebe Alexandrina quidam oculorum tabe notus genua eius advolvitur, remedium caecitatis exposcens gemitu, monitu Serapidis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit; precabaturque principem ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento. alius manum aeger, eodem deo auctore, ut pede ac vestigio Caesaris calcaretur orabat. Vespasianus primo inridere, aspernari; atque illis instantibus modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum et vocibus adulantium in spem induci. postremo aestimari a medicis iubet an talis caecitas ac debilitas ope humana superabiles forent. medici varie disserere: huic non exesam vim luminis, et redituram, si pellerentur obstantia; illi elapsos in pravum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari. id fortasse cordi deis, et divino ministerio principem electum, denique patrati remedii gloriam penes Caesarem, inriti ludibrium penes miseros fore. igitur Vespasianus cuncta fortunae suae patere ratus nec quicquam ultra incredibile, laeto ipse voltu, erecta quae adstabat multitudine, iussa exsequitur. statim conversa ad usum manus, ac caeco reluxit dies. utrumque, qui interfuere, nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.

2. *celis e* cum lin. *(est)*. Correxit Rhenanus. — *fabor* M. — 4. *di* cum lin. M. — 5. *deta* inserta syll. *di*, fortasse ab eadem m., M. — 7. *do* cum lin. M. — 8. *inr.* M : *irr.* B. — 10. *aestimari*] *estimari* M, *existimari* Ernestio auctore B. — 11. *uariae* M. — 14. *integrare* M. Correctum in Guelf. et a Puteolano. — 15. *paenes* M. — *inr.* M : *irr.* B. — *paenes* M. — 18. *exeq.* M. — 20. *p̄tium* M.

Pleiadum a die sexto Kal. Iun. (d. 26. m. Maii) *usque ad Arcturi ortum, id est, in diem XVIII. Kal. Octobr.* (d. 14. m. Septembris) *secura navigatio creditur, quia aestatis beneficio ventorum acerbitas mitigatur.* Perperam nonnulli de Etesiis interpretati sunt, de quibus contrarium valet; etenim teste Caesare B. C. 3, 107: *ipse necessario Etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti.* De his Plinius 2, 47: *Caniculae exortum diebus octo ferme aquilones antecedunt, quos prodromos appellant. Post biduum autem exortus iidem aquilones constantius perflant diebus quadraginta, quos Etesias vocant.* Alexandria igitur navigantibus eximendi erant hi dies XL. ex illo Vegetii securo navigationis spatio. — *oculorum tabe*] Glossa quae Galeno tribuitur: *φθίσις ἐστὶ μείωσις τῆς κόρης μετ' ἀμυδρώσεως·* caecitas e nimia pupillae contractione orta. *Notum* autem fuisse hominem addit, quo amoliatur omnem suspicionem simulationis ac fraudis. (De hisce miraculis cfr. Suet. Vesp. 7. Dio. 66, 5.) — *Serapidis*] De Serapide totoque eius cultu vide Guigniant apud Burnouf V. p. 531. Imagines eius praebet C. O. Müller *Denkm. der alten Kunst* I. T. LXX. N. 390. et II. T. II. N. 27. — *oris excremento*] Humile *salivae* vocabulum vitans hoc usurpavit, ut Ann. 16, 4: *narium excrementa* pro muco. — *manum aeger*] Suet. l. l. haec narrat de homine debili crure, non de manu. Cum Tacito consentit Dio l. l. Walth. — *aestimari*] artis suae praeceptis consultis reputare, expendere, ut Ann. 13, 17: *insociabile regnum aestimantes.* Nec magis reprehendendum h. l. videtur, quemquam Ernestius lect. les. Bud. Guelf. *estimari* in *existimari* mutata haec adnotavit: «Etenim *iudicium* medicorum requirit, an eae res fieri possint, quae est *existimatio*, non *aestimatio*.» — *elapsos in pravum*] Luxationem dicit. — *patere*] nihil non obedire fortunae suae, imagine desumpta a porta reserata;

(82) Altior inde Vespasiano cupido adeundi sacram sedem, ut super rebus imperii consuleret. arceri templo cunctos iubet. atque ingressus intentusque numini, respexit pone tergum e primoribus Aegyptiorum nomine Basiliden, quem procul Alexandria plurium dierum itinere et aegro corpore detineri haud ignorabat. percunctatur sacerdotes num illo die Basilides templum inisset; percunctatur obvios num in urbe visus sit: denique missis equitibus explorat illo temporis momento octoginta milibus passuum afuisse. tunc divinam speciem et vim responsi ex nomine Basilidis interpretatus est. (83) origo dei nondum nostris auctoribus celebrata: Aegyptiorum antistites sic memorant, Ptolemaeo regi, qui Macedonum primus Aegypti opes firmavit, cum Alexandriae recens conditae moenia templaque et religiones adderet, oblatum per quietem decore eximio et maiore quam humana specie iuvenem, qui moneret ut fidissimis amicorum in Pontum missis effigiem suam acciret: laetum id regno, magnamque et inclutam sedem fore quae excepisset. simul visum eundem iuvenem in caelum igne plurimo attolli. Ptolemaeus omine et miraculo excitus sacerdotibus Aegyptiorum, quibus mos talia intellegere, nocturnos visus aperit. atque illis Ponti et externorum parum gnaris, Timotheum Atheniensem e gente Eumolpidarum, quem ut antistitem caerimoniarum

5. *egro* M. — 8. Habet *afuisse* M; litterae *a* ab alia recentiore manu superscr. *u*, unde narrant M habere *aufuisse*. Ante Bekkerum quidem edebant *abfuisse*. — 9. *interp̄tatus* M. — *di* cum lin. M. — 10. *egypt.* M. — *ptolemeo* M. — 11. *eg.* M. — 15. *inclutam*] *inclytam* M, *inclitam* B. — 16. *ptolemeus* M. — *miracula* M.

exquisitius autem est quam Ernestii *parere.* Liv. 1, 40: *omnia pestifero civi patere ad perniciem.* (Ovid. Met. 11, 283: *mediae quoque commoda plebi Nostra patent.* WALTH.)

82. *super rebus imperii*] Suet. Vesp. 7: *de firmitate imperii capturus auspicium.* — *intentusque numini*] intimo animo numen veneratus omnique alia cogitatione abstinens. Male Ruperti suspicabatur *intentusque omini.* — *respexit pone tergum*] cum se precibus factis repente convertisset, ominis captandi causa. ERN. — *Basiliden*] Suetonius l. l. eum *libertum* vocat, aperta repugnantia; frustra enim nonnulli utrumque scriptorem conciliare conati sunt. Vide Baumgarten-Crusium. — *ex nomine Basilidis*] a v. *βασιλεύς*· ergo sibi hac divina specie *βασιλείαν*, imperium portendi collegit. Ceterum diversus est Basilides, Carmeli sacerdos, supra 2, 78.

83. *nostris auctoribus*] De Serapidis cultu apud Romanos consule inter alios Hildebrand ad Arnobii 2, 73. Ac saepe memoratur in Inscrr. meis Latinis; cultor imprimis fervidus ei tribuit *ἐπίθετα dei invicti*, *servatoris* N. 1887. Videtur autem Tacitus, quia temporibus suis inter Romanos semper magis invalescere coeperat Serapidis cultus, de eo tam copiose exposuisse, vel hac ipsa ratione ductus, quod Romani scriptores eiusdem adhuc minus curiosi fuerant, quippe qui hanc superstitionem, ut plebeiam, nimis, quam par erat, contemnerent. — *Ptolemaeo*] Lagi filio, qui *Soteris* regium nomen assumpsit, a. ante Chr. 306 — 283. Ceterum conferendi sunt cum Tacito Plutarchus de Is. et Os. 27. 28. et Clemens Alexandrinus in Protreptico 48. p. 42. Pott., cuius quoniam narratio multum discrepat a Tacitina neque cuivis philologo huius scriptoris ecclesiastici copia est, eam exscribemus in Excursu. — *quibus mos*] «quorum ad disciplinam apud Aegyptios pertinet etiam *ὀνειροκριτική*, somniorum interpretatio.» Infeliciter Heinsius *dos.* — *Eumolpidarum*] Gens erat sacer-

Eleusine exciverat, quaenam illa superstitio, quod numen, interrogat. Timotheus quaesitis qui in Pontum meassent, cognoscit urbem illic Sinopen, nec procul templum, vetere inter accolas fama, Iovis Ditis: namque et muliebrem effigiem adsistere, quam plerique Proserpinam vocent. sed Ptolemaeus, ut sunt ingenia regum, pronus ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quam religionum adpetens, neglegere paulatim aliasque ad curas animum vertere, donec eadem species terribilior iam et instantior exitium ipsi regnoque denuntiaret, ni iussa patrarentur. tum legatos et dona Scydrothemidi regi (is tunc Sinopensibus imperitabat) expediri iubet; praecepitque navigaturis ut Pythicum Apollinem adeant. illis mare secundum, sors oraculi haud ambigua: «irent, simulacrumque patris sui reveherent, sororis relinquerent.» (84) ut Sinopen venere, munera preces mandata regis sui Scydrothemidi adlegant. qui versus animi modo numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri; saepe donis promissisque legatorum flectebatur. atque interim triennio exacto Ptolemaeus non studium, non preces omittere. dignitatem legatorum, numerum navium, auri pondus augebat. tum minax facies Scydrothemidi offertur, ne destinata deo ultra moraretur. cunctantem varia pernicies morbique et manifesta caelestium ira graviorque in dies fatigabat. advocata contione iussa numinis, suos Ptolemaeique visus, ingruentia mala

1. *eleusim* M. Correxit I. Fr. Gronovius. — 3. *nanque* M. — 4. *ads.* M: *ass.* B. — 5. *ptolomeus* h. l. M. — *ut* (in versus fine) *ut sunt* M. — 6. *adp.* M: *app.* B. — 7. *uerteret* M. — *eadem*] *caedem* (sic) M. — 8. *paterentur* M. — 10. *praecepitque* M: *praecipitque* cum Bud. B. — 13. *alegant* M. — 16. *ptoloms* cum lin. M. — p̄ces M. — 18. *scidr.* h. l. M. — 19. *manista* M. — 20. *cont.* M: *conc.* B. — *ius sanumis*, *ni* addito ex corr. M. — *ptolomeique* M.

dotalis apud Athenienses, in qua ab Eumolpo Thrace hereditarium erat sacerdotium Cereris Eleusiniae cum mysteriorum cura. Dukbr. Hesychius: *Εὐμολπίδαι· οὕτως οἱ ἀπὸ Εὐμόλπου ἐκαλοῦντο, τοῦ πρώτου ἱεροφαντήσαντος. Πολλοὶ δὲ γεγόνασιν ὁμώνυμοι Εὔμολποι.* Ex iis sumebantur mysteriorum Eleusiniorum *ἱεροφάνται.* Qui plura de Eumolpo, Eumolpidis, Eleusiniisque cupit, totam rem ducibus Lobeckio in Aglaophamo et Prellero (*Demeter und Persephone. Hamburg* 1837.) optime expositam reperiet a Müllero in Ersch *und* Gruber *Encyclopädie* I. Vol. XXXIII. *Eleusinien.* — *superstitio*] Hic bono sensu sine erroris notione de cultu maxime externo atque adhuc ignoto. — *sororis*] Proserpinae, quatenus ab eodem patre Iove genitae.

84. *versus animi*] aliquoties mutatus, quod ad animum attinebat; cui vertebat animus, constans non erat. Minus recte Walther explicat: «cui animus est eversus id est, ademptus, consilii inops, *bestürzt*, *muthlos*;» bene tandem addens *unschlüssig*. — *adversari*] sententiam regis improbare magis quam ei aperte reniti, quod esset *adversari*. Cfr. ad Hist. 1, 1. — *maior fama*] est mirabilior, ob rei miraculum melius fide. Ern. Equidem putarim significare potius famam a pluribus iisdemque gravioribus auctoribus testatam, tacitoque respici ad alteram a Plutarcho l. l. servatam: *Σωτέλης καὶ Σωσίβιος* (regis legati) *χρόνῳ πολλῷ καὶ μόλις, οὐκ ἄνευ μέντοι θείας προνοίας, ἤγαγον ἐκκλέψαντες τὸν κολοσσόν.* — *Rhacotis*] Strabo 17. p. 792: *Ῥακῶτις νῦν μὲν τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως ἐστὶ μέρος τὸ ὑπερκείμενον τῶν νεωρίων· πάλαι δὲ κώμη ὑπῆρχε.* Serapeum Alexandrinum describit Amm. Marcell 22, 16. Eius meminit etiam Dionys. Perieg. 254. de Alexandria: *Μακηδόνιον*

exponit. volgus aversari regem, invidere Aegypto, sibi metuere templumque circumsedere. maior hinc fama tradidit deum ipsum adpulsas litori navis sponte conscendisse. mirum inde dictu, tertio die tantum maris emensi Alexandriam adpelluntur. templum pro magnitudine urbis exstructum loco cui nomen Rhacotis. fuerat illic sacellum Serapidi atque Isidi antiquitus sacratum. haec de origine et advectu dei celeberrima. nec sum ignarus esse quosdam qui Seleucia urbe Syriae accitum, regnante Ptolemaeo quem tertia aetas tulit; alii auctorem eundem Ptolemaeum, sedem ex qua transierit Memphim perhibent, inclutam olim et veteris Aegypti columen. deum ipsum multi Aesculapium, quod medeatur aegris corporibus, quidam Osirin, antiquissimum illis gentibus numen, plerique Iovem ut rerum omnium potentem, plurimi Ditem patrem, insignibus quae in ipso manifesta, aut per ambages coniectant.

(85) At Domitianus Mucianusque antequam Alpibus propinquarent, prosperos rerum in Treveris gestarum nuntios accepere. praecipua victoriae fides dux hostium Valentinus, nequaquam abiecto animo, quos spiritus gessisset, voltu ferebat. auditus ideo tantum ut nosceretur ingenium eius, damnatusque, inter ipsum supplicium exprobranti cuidam patriam eius captam «accipere se solatium mortis» respondit. sed Mucianus quod diu occultaverat, ut recens exprompsit: «quoniam benignitate deum fractae hostium vires forent, parum decore Domitianum confecto prope bello

1. *aduersari* M. Correxit Muretus. — 2. *circumsedere* M: *circumsidere* B. — *adp.* M: *app.* B. — *litori* M: *littori* B. — 3. *tatum* M. — 4. *adp.* M: *app.* B. — *extr.* M. — 5. *di* cum lin. M. — 7. *ptolomeo* M. — 8. *ptolomeum* M. — 9. Habet *inclutam* h. l. M. — 12. *queq;* M. — 15. Habet *Treveris* h. l. M. — *acceperunt*, sed litterae *unt* punctis notatae et superscr. *e* M. — 19. *solacium* M.

πτολίεθρον Ἔνθα Σινωπίταο Διὸς μεγάλοιο μέλαθρον, Χρυσῷ τιμήεντι κεκασμένον. Οὐκ ἂν ἐκείνου Νηὸν ἐν ἀνθρώποισι θεώτερον ἄλλον ἴδοιο. Quibus in versiculis hoc maxime animadvertendum, Serapidem *διαῤῥήδην* Iovem vocari. — *sacellum Serapidi atque Isidi*] Illustravit hunc locum propterea obscuriorem, quod post longam narrationem de Serapide quasi deo antea ignoto Aegyptiis et ex Sinope advecto prope nimis abrupte memorat sacellum eidem antiquitus dicatum, Guigniaut apud Burnoufium ingeniose inter se coniungens vv. Taciti mox sequentia: *alii sedem ex qua transierat Memphim perhibent* variaque aliorum testimonia. Eius sententia breviter huc redit: Serapidem, deum inferorum antiquissimum fuisse Aegyptiorum, assimilatum postea sub Ptolemaeis Sinopensi illi Iovi Diti sive Plutoni. Partem huius disputationis dabimus in Excursu. — *qui Seleucia*] Huius quidem famae auctor apud Clementem in Protr. p. 42. est Isidorus «*μόνος*.» — *regnante Ptolemaeo*] Euergete, a. ante Chr. 247—222. — *per ambages*] insignia vel speciem eius per allegoriam vel symbolica ratione explicando. Duebn. Insignia autem Serapidis Cerberus et draco ad latera, modius in capite, latum pallium, quo ut Pluto involutus est. (Apud Vaillant NN. Col. II. p. 42. nummus Caracallae Sinopensis Iovem Ditem exhibet in lectisternio cubantem capite calatho ornato, dextra aquilam, sinistra hastam. Oberl.)

85. *Domitianus*] Quomodo Domitiano propter hanc expeditionem adulatus sit Iosephus B. Iud. 7, 4, 2., videbimus in fine Libri quinti. — *Valentinus*] captus C. 71. — *solatium mortis*] quippe qua efficiatur, ut captae patriae aspectus ipsum non affligat. Duebn. Cfr. Agr. 44: *mortis grande solatium tulit*, sensu prorsus simili. Minus recte accepit cum Gordono Gallon de la Bastide: *Je vais, répondit-il, recevoir la consolation de la mort.* — *ut recens*] ut

alienae gloriae interventurum. si status imperii aut salus Galliarum in discrimine verteretur, debuisse Caesarem in acie stare: Canninefates Batavosque minoribus ducibus delegandos. ipse Lugduni vim fortunamque principatus e proximo ostentaret, nec parvis periculis inmixtus et maioribus non defuturus.» (86) intellegebantur artes; sed pars obsequii in eo ne deprehenderentur. ita Lugdunum ventum. unde creditur Domitianus occultis ad Cerialem nuntiis fidem eius tentavisse, an praesenti sibi exercitum imperiumque traditurus foret. qua cogitatione bellum adversus patrem agitaverit an opes viresque adversus fratrem, in incerto fuit: nam Cerialis salubri temperamento elusit ut vana pueriliter cupientem. Domitianus sperni a senioribus iuventam suam cernens, modica quoque et usurpata antea munia imperii omittebat, simplicitatis ac modestiae imagine in altitudinem conditus, studiumque litterarum et amorem carminum simulans, quo velaret animum et fratris aemulationi subduceretur, cuius disparem mitioremque naturam contra interpretabatur.

2. Habet *discrimine* M, non *discrimen* Puteolani. — *cannenefates* M. — 3. *lugduni* M. — 4. *ostentare* M. Correxit Rhenanus. — *inm.* M: *imm.* B. — 5. *defuturos* M. — *intellegebantur* M: *intelligebantur* B. — 7. *tempt.* M. — 12. *ante ea* M. — 14. *emul.* M. — *subduceret* M. Correctum in Spir. et a Beroaldo. — 15. *interp̄tabatur neque uos inpunitos patiantur* cum ceteris Codd. etiam M, quamquam negatur apud Bekkerum. (Verba sunt ex oratione Cerealis falso repetita. Post *patiantur* in Farnes. adscribitur: *deest hic aliquantulum.* Decepit librarium additamentum illud spurium.) In M. post *patiantur* additur: *Corneli taciti liber XX explicit. Incipit XXI.*

quod nunc primum ipsi in mentem veniret. Duebn. — *verteretur*] exquisitius quam *versaretur*, quod ipsum v. frustra proposuit Broterius.

86. *sed pars obsequii*] Cfr. Ann. 14, 6: *solum insidiarum remedium esse, si non intelligerentur.* Duebn. — *qua cogitatione*] quo in consilio arcano, ut Ann. 15, 54: *magnae cogitationis manifestus erat.* Vellei. 1, 10: *cogitationem regiam.* Mire haeserunt in tam simplici v. Lipsius *contatione*, Gruterus *rogitatione*, Ernestius *sollicitudine* proponentes. — *elusit*] frustratus est, quasi ictu adversarii eluso, ut Ann. 2, 52. — *in altitudinem*] quasi dicas, in profundum, penitus. Duebn. Suet. Dom. 2: *simulavit mire modestiam, imprimisque poëticae studium, tam insuetum antea sibi, quam postea spretum et abiectum.* Ceterum nota est Quintiliani adulatio ab infausta necessitate expressa 10, 1, 91: *Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque dis visum est, esse eum maximum poëtarum. Quid tamen his ipsis eius operibus, in quae, donato* (id est, aliis relicto, condonato) *imperio, iuvenis secesserat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris praestantius? Quis enim caneret bella melius, quam qui sic gerit? Quem praesidentes studiis deae propius audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minerva? Dicent haec plenius futura secula.* Ac similia Silius, Valerius Flaccus, Martialis. Hinc Rutgersius (Var. Lectt. III. p. 276.), Grauert (Mus. Rhen. 1827. IV. p. 347.), Niebuhr (*Röm. Geschichte* V. p. 291.) Aratea illa Latina, quae ex optimis Codd. emendata edidi Turici M. DCCC. XXXI., quaeque a plerisque Germanico Caesari, Drusi filio, adscribuntur, Domitiano vindicare voluerunt. Contra disputant Lersch (*Zeitschr. für Alterthumsw.* 1837. N. 129.) et Merkel (ad Ovid. Trist. p. 379.) Quin etiam fuerunt, qui Claudio imperatori eam curam tribuerent, quia Codicum inscriptiones hae sunt: *LIBER ASTRONOMIAE CLAUDII CAESARIS* vel *CLAUDII CAESARIS ARATI PHAENOMENA.* — *contra*] quam re vera erat, ergo sinistre atque inique, quasi Titus ipsi caritatem patris populique studia praeripere conaretur.

EXCURSUS I. AD C. XLVIII.

Beneficiorum numerus] Proprie et ex aevi eius usu accipe beneficia, promotiones ad altiores ordines sive gradus. Castrense in ea re verbum est, Livio sic usurpatum 9, 30: *Ut tribuni militum a populo senideni crearentur quae antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum fuerant beneficia.* Ciceroni etiam epistola ad Rufum quaestorem 5, 20: *De centurionibus tamen et tribunorum militum contubernalibus res est in integro; genus enim horum beneficiorum definitum lege non erat.* Nec Valerius alio sensu 4, 7, 5. scripsit: *Ad equestrem ordinem et splendidae militiae stipendia P. Caelii beneficio pervenerat.* Item Suetonius Tib. 12. clare: *Venit in suspicionem per quosdam beneficii sui centuriones.* Noster adaeque 1, 25: *primores militum per beneficia Nymphidii ut suspectos.* Hi tales beneficiarii dicti. Caesar B. C. 1, 75: *Petreius cum praetoria cohorte barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis.* Passim in lapidibus: *BF. COS.* et *BF. PR.* et *BF. PR. PR.* id est, *Beneficiarius Consulis, Beneficiarius Praetoris, Beneficiarius Praefecti Praetorio,* aut *Propraetoris.* Vegetius nomen restringere videtur: *et beneficiarii,* inquit 2, 7., *ab eo appellati, quod beneficio tribunorum promoverentur.* Et ad eius mentem lego in lapidibus ista. In Piceno (ap. Grut. 551, 3.) *BENEFICIARIVS. TRIBVNI. DEINDE. OPTIO. IN. CENTVRIA.* Romae (ib. p. 538, 8.) *CORNELIO. MARCIANO. MILITI. CHORT. XII. VRB. BENEF. TRIBVN.* Abiisse in aliud officii nomen videtur ex Tertulliano de fuga c. 13: *In matricibus beneficiariorum et curiosorum inter tabernarios et lanios et aleones et lenones Christiani quoque vectigales continentur.* Lips. Duo sunt apud veteres beneficiorum genera, quae subinde confunduntur a doctissimis, ut h. l. ab ipso Lipsio. Alia sunt *beneficia*, quae ad aerarium deferuntur, ad quae spectat locus ex Ep. Cic. ad quaestorem suum: alia *beneficia* imperatorum aut aliorum. In illis nihil est, nisi commendatio virtutis et rei bene gestae, quae deponitur apud aerarium et venit in civium notitiam, unde aditus munitur ad honores maiores: in his est gradus aut honoris collatio, ut tribunatus, praefecturae, centuriatus cet., verbo honoratioris et utilioris militiae in quocunque genere: nam et centurionum beneficia sunt. Neque vero solum de militia dicitur, sed et aliis: velut apud Plin. Epp. 10, 48. sunt *buleutae beneficio* Caesaris: nam ibi aut *additi beneficio tuo* cum Casaubono legendum, aut *qui sunt beneficio tuo.* Ut ad Tacitum veniamus, aequatus beneficiorum numerus nihil est aliud, quam numerum locorum militarium, quae adsignarentur arbitrio proconsulis, fuisse inter utrumque ita divisum, ut uterque totidem crearet. Ern.

EXCURSUS II. AD C. LXVII.
EX PLUTARCHI AMATORIO C. XXV.
Ed. Duebneri II. p. 941. collata cum Winckelmanniana Turici M. DCCC. XXXVI.

Ἰούλιος [1], *ὁ τὴν ἐν Γαλατίᾳ κινήσας ἀπόστασιν, ἄλλους τε πολλούς, ὡς εἰκός, ἔσχε κοινωνούς, καὶ Σαβῖνον, ἄνδρα νέον οὐκ ἀγεννῆ, πλούτῳ δὲ καὶ δόξῃ ἀνθρώπων πάντων ἐπιφανέστατον. Ἁψάμενοι δὲ πραγμάτων μεγάλων ἐσφάλησαν, καὶ δίκην δώσειν προσδοκῶντες, οἱ μὲν αὑτοὺς ἀνῄρουν, οἱ δὲ φεύγοντες ἡλίσκοντο. Τῷ δὲ Σαβίνῳ τὰ μὲν ἄλλα πράγματα ῥᾳδίως παρεῖχεν ἐκποδὼν γενέσθαι καὶ καταφυγεῖν εἰς τοὺς βαρβάρους· ἦν δὲ γυ-*

---

1) Est Iulius Civilis Tac. Hist. 1, 59., qui 4, 13. cet. eidem est Claudius Civilis.

ναῖκα πασῶν ἀρίστην ἡγμένος, ἣν ἐκεῖ μὲν Ἐμπονὴν [2]) *ἐκάλουν, Ἑλληνιστὶ δ' ἄν τις Ἡρωΐδα προσαγορεύσειεν· [ἣν] οὔτε ἀπολιπεῖν δυνατὸς ἦν, οὔτε μεθ' ἑαυτοῦ κομίζειν. Ἔχων οὖν κατ' ἀγρὸν ἀποθήκας χρημάτων ὀρυκτὰς ὑπογείους, ἃς δύο μόνοι τῶν ἀπελευθέρων συνήδεισαν, τοὺς μὲν ἄλλους ἀπήλλαξεν οἰκέτας, ὡς μέλλων φαρμάκοις ἀναιρεῖν ἑαυτόν, δύο δὲ πιστοὺς παραλαβὼν εἰς τὰ ὑπόγεια κατέβη· πρός τε τὴν γυναῖκα Μαρτάλιον* [3]) *ἔπεμψεν ἀπελεύθερον ἀπαγγελοῦντα τεθνάναι μὲν ὑπὸ φαρμάκων, συμπεριφλέχθαι δὲ μετὰ τοῦ σώματος τὴν ἔπαυλιν· ἐβούλετο γὰρ τῷ* * * [4]) *τῆς γυναικὸς ἀληθινῶς πρὸς πίστιν τῆς λεγομένης τελευτῆς. Ὁ καὶ συνέβη· ῥίψατο γὰρ, ὅπως ἔτυχε, τὸ σῶμα καὶ μετὰ* * [5]) *καὶ ὀλοφυρμῶν ἡμέρας τρεῖς καὶ νύκτας ἄσιτος διεκαρτέρησε. Ταῦτα δὲ ὁ Σαβῖνος πυνθανόμενος καὶ φοβηθεὶς, μὴ διαφθείρῃ παντάπασιν ἑαυτήν, ἐκέλευσε φράσαι κρύφα τὸν Μαρτάλιον πρὸς αὐτὴν, ὅτι ζῇ καὶ κρύπτεται, δεῖται δὲ αὐτῆς ὀλίγον ἐμμεῖναι τῷ πένθει, καὶ μηδὲ* * * [6]) *πιθανὴν ἐν τῇ προσποιήσει γενέσθαι. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα παρὰ τῆς γυναικὸς ἐναγωνίως συνετραγῳδεῖτο τῇ δόξῃ τοῦ πάθους· ἐκεῖνον δ' ἰδεῖν ποθοῦσα νυκτὸς ᾤχετο, καὶ πάλιν ἐπανῆλθεν. Ἐκ δὲ τούτων λανθάνουσα τοὺς ἄλλους, ὀλίγον ἀπέδει συζῆν ἐν ᾅδου τῷ ἀνδρὶ πλέον ἑξῆς ἑπτὰ μηνῶν· ἐν οἷς κατασκευάσασα τὸν Σαβῖνον ἐσθῆτι καὶ κουρᾷ ἄγνωστον, εἰς Ῥώμην ἐκόμισε μεθ' ἑαυτῆς ἐλπίδων τινῶν ἐνδιδομένων. Πράξασα δὲ οὐδὲν αὖθις ἐπανῆλθε, καὶ τὰ μὲν πολλὰ ἐκείνῳ συνῆν ὑπὸ γῆς, διὰ χρόνου δὲ εἰς πόλιν ἐφοίτα ταῖς φίλαις ὁρωμένη καὶ οἰκείαις γυναιξί. Τὸ δὲ πάντων ἀπιστότατον ἔπαθε κύουσα λουομένη μετὰ τῶν γυναικῶν· τὸ γὰρ φάρμακον, ᾧ τὴν κόμην αἱ γυναῖκες ἐναλειφόμεναι ποιοῦσι χρυσοειδῆ καὶ πυῤῥὰν, ἔχει λίπασμα σαρκοποιὸν ἢ χαυνωτικὸν σαρκὸς, ὥστε οἷον διάχυσίν τινα ἢ διόγκωσιν ἐμποιεῖν· ἀφθόνῳ δὴ χρωμένη τούτῳ πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ σώματος, αἰρόμενον καὶ ἀναπιμπλάμενον ἀπέκρυπτο τὸν τῆς γαστρὸς ὄγκον. Τὰς δὲ ὠδῖνας αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν διήνεγκεν, ὥσπερ ἐν φωλεῷ λέαινα καταδῦσα πρὸς τὸν ἄνδρα, καὶ τοὺς γενομένους ὑπεθρέψατο σκύμνους ἄρρενας· δύο γὰρ ἔτεκε. Τῶν δὲ υἱῶν ὁ μὲν ἐν Αἰγύπτῳ πεσὼν ἐτελεύτησεν, ὁ δ' ἕτερος ἄρτι καὶ πρῴην γέγονεν ἐν Δελφοῖς παρ' ἡμῖν, ὄνομα Σαβῖνος. Ἀποκτείνει μὲν οὖν αὐτὴν ὁ Καῖσαρ· ἀποκτείνας δὲ δίδωσι δίκην, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τοῦ γένους παντὸς ἄρδην ἀναιρεθέντος. Οὐδὲν γὰρ ἤνεγκεν ἡ τότε ἡγεμονία σκυθρωπότερον, οὐδὲ μᾶλλον ἑτέραν εἰκὸς ἦν καὶ θεοὺς καὶ δαίμονας ὄψιν ἀποστραφῆναι· καίτοι τὸν οἶκτον ἐξῄρει τῶν θεωμένων τὸ θαῤῥαλέον αὐτῆς καὶ μεγαλήγορον, ᾧ καὶ μάλιστα παρώξυνε τὸν Οὐεσπασιανὸν, ὡς ἀπέγνω τῆς σωτηρίας πρὸς αὐτὸν ἀπαλλαγὴν* [7]) *κελεύουσα· βεβιωκέναι γὰρ ὑπὸ σκότῳ καὶ κατὰ γῆς ἥδιον, ἢ βασιλεύων ἐκεῖνος.*

Adde ex Dione (66, 3.): *Ἰούλιός τις Σαβῖνος, ἀνὴρ πρῶτος τῶν Λιγγόνων, δύναμιν καὶ αὐτὸς ἰδίαν ἤθροισε, καὶ Καῖσαρ ἐπωνομάσθη, λέγων ἔγγονος τοῦ Καίσαρος τοῦ Ἰουλίου εἶναι. ἡττηθεὶς δὲ μάχαις τισίν, ἔφυγεν εἰς*

---

2) *Oeuvres meslées de Plutarque translatées par* Amyot. *Paris, Jaques du Puys,* 1578. II. p. 699: *Emponina.*

3) Amyot: *Martialis.*

4) In promptu est supplere cum Mez. *ἐβούλετο γὰρ τῷ πένθει χρῆσθαι τῆς γυναικὸς ἀληθινῷ.* Wyttenbachius. Amyot: *car il se vouloit servir du deuil que sa femme meneroit à bon esciant, pour plus certainement et plus seurement faire croire le bruit qui couroit de sa mort.*

5) Supple *δακρύων* vel *στεναγμῶν.* Amyot: *avec grands crys et lamentations.*

6) Supple cum Reiskio *μηδὲν παραλείπειν, ὥστε πιθανήν,* vel cum Wyttenbachio *μηδὲν ἀνιέναι, ἀλλὰ πιθανήν.*

7) Hoc v. corruptum: Wyttenb. *ἀγγέλλειν,* Winckelm. *ἀλλ' ἄγειν.* Amyot: *quand' elle vit qu'elle ne pouvoit sauver la vie à son mary, elle voulust qu'on la fist mourir quand et luy.*

ἀγρόν τινα, κἀνταῦθα εἰς μνημεῖον ὑπόγειον, προκαταπρήσας αὐτό, κατέδυ· καὶ οἱ μὲν ᾤοντο κἀκεῖνον ἀπολωλέναι, ὁ δὲ ἐκρύφθη τε ἐν αὐτῷ ἐννέα ἔτη μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ παῖδας ἐξ αὐτῆς δύο ἄῤῥενας ἐκύησε.

(66, 16.): *Ὁ Σαβῖνος ἐκεῖνος ὁ Γαλάτης, ὁ Καίσαρά ποτε ἑαυτὸν ὀνομάσας, καὶ ἐς ὅπλα χωρήσας, ἡττηθείς τε καὶ ἐς τὸ μνημεῖον κατακρυφθείς, ἐφανερώθη τε καὶ ἐς τὴν Ῥώμην ἀνήχθη· συναπέθανε δὲ αὐτῷ καὶ ἡ γυνὴ Πεπονίλα, ἥπερ που καὶ διεσώσατο αὐτόν· καίτοι καὶ τὰ παιδία τῷ Οὐεσπασιανῷ προβαλοῦσα καὶ ἐλεεινότατον ἐπ' αὐτοῖς λόγον εἰποῦσα ὅτι ταῦτα, Καῖσαρ, καὶ ἐγέννησα ἐν τῷ μνημείῳ καὶ ἔθρεψα, ἵνα σε πλείονες ἱκετεύσωμεν. δακρῦσαι μὲν γὰρ αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους ἐποίησεν, οὐ μέντοι καὶ ἠλεήθησαν.*

Nihil novi afferre potuerunt Secousse *Histoire de Julius Sabinus et d'Epponina sa femme. Mémoires de l'académie des inscriptions* VI. p. 670. et Thierry *Histoire des Gaulois Éd. III. Vol. III.* p. 447.

EXCURSUS III. AD C. LXXXIII.

GUIGNIAUT *Sérapis et son origine.* BURNOUF *Oeuvres de Tacite.* V. p. 532.

Si l'on compare Tacite avec lui-même, on verra que notre auteur, tout en désignant clairement comme Sérapis le dieu dont il raconte l'origine, n'en reconnaît pas moins la préexistence d'un dieu égyptien de ce nom, adoré avec Isis à Rhacotis, long-temps avant la fondation d'Alexandrie. Cette préexistence est de même explicitement ou implicitement admise par la plupart des anciens qui ont touché ce sujet. Clément d'Alexandrie 1)*, entre autres, dit que la statue apportée de Sinope en Égypte fut érigée sur le promontoire de Rhacotis, au lieu même où l'on révérait le temple de Sérapis. Quant à Plutarque* 2)*, il déclare positivement que*

---

1) Protreptic. §. 48. p. 42. Pott.: *Ὃν δὴ κατ' ἐξοχὴν πρὸς πάντων σεβασμοῦ κατηξιωμένον ἀκούομεν, τοῦτον ἀχειροποίητον εἰπεῖν τετολμήκασιν, τὸν Αἰγύπτιον Σάραπιν. οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἱστοροῦσι χαριστήριον ὑπὸ Σινωπέων Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ τῷ Αἰγυπτίων πεμφθῆναι βασιλεῖ, ὃς λιμῷ τρυχομένους αὐτούς, ἀπ' Αἰγύπτου μεταπεμψάμενος σῖτον ὁ Πτολεμαῖος ἀνεκτήσατο· εἶναι δὲ τὸ ξόανον τοῦτο ἄγαλμα Πλούτωνος· ὃς δεξάμενος τὸν ἀνδριάντα ἐπὶ τῆς ἄκρας, ἣν νῦν Ῥακῶτιν καλοῦσιν, ἔνθα καὶ τὸ ἱερὸν τετίμηται τοῦ Σαράπιδος, γειτνιᾷ δὲ τοῖς τόποις τὸ χωρίον. Ἄλλοι δέ φασι Ποντικὸν εἶναι βρέτας τὸν Σάραπιν, μετῆχθαι δὲ εἰς Ἀλεξάνδρειαν μετὰ τιμῆς πανηγυρικῆς. Ἰσίδωρος μόνος παρὰ Σελευκέων τῶν πρὸς Ἀντιόχειαν τὸ ἄγαλμα μεταχθῆναι λέγει, ἐν σιτοδείᾳ καὶ αὐτῶν γενομένων καὶ ὑπὸ Πτολεμαίου διατραφέντων.*

2) de Iside et Osir. C. 28. p. 442. Ed. Duebn.: *Πτολεμαῖος ὁ Σωτὴρ ὄναρ εἶδε τὸν ἐν Σινώπῃ τοῦ Πλούτωνος κολοσσόν, οὐκ ἐπιστάμενος, οὐδὲ ἑωρακὼς πρότερον, οἷος ἦν τὴν μορφήν, κελεύοντα κομίσαι τὴν ταχίστην αὐτὸν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἀγνοοῦντι δ' αὐτῷ καὶ ἀποροῦντι, ποῦ καθίδρυται, καὶ διηγουμένῳ τοῖς φίλοις τὴν ὄψιν, εὑρέθη πολυπλανὴς ἄνθρωπος, ὄνομα Σωσίβιος, ἐν Σινώπῃ φάμενος ἑωρακέναι τοιοῦτον κολοσσόν, οἷον ὁ βασιλεὺς ἰδεῖν ἔδοξεν. Ἔπεμψεν οὖν Σωτέλη καὶ Διόνυσον, οἳ χρόνῳ πολλῷ καὶ μόλις, οὐκ ἄνευ μέντοι θείας προνοίας, ἤγαγον ἐκκλέψαντες. Ἐπεὶ δε κομισθεὶς ὤφθη, συμβαλόντες οἱ περὶ Τιμόθεον τὸν ἐξηγητὴν καὶ Μανέθωνα τὸν Σιβεννύτην Πλούτωνος ὂν ἄγαλμα, τῷ Κερβέρῳ τεκμαιρόμενοι καὶ τῷ δράκοντι, πείθουσι τὸν Πτολεμαῖον, ὡς ἑτέρου θεῶν οὐδενός, ἀλλὰ Σαράπιδός ἐστιν. Οὐ γὰρ ἐκεῖθεν οὕτως ὀνομαζόμενος ἧκεν, ἀλλ' εἰς Ἀλεξάνδρειαν κομισθεὶς τὸ παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Πλούτωνος ἐκτήσατο τὸν Σάραπιν. Καὶ μέντοι Ἡρακλείτου τοῦ φυσικοῦ λέγοντος Ἅιδης καὶ Διόνυσος οὗτος, ὅτε οὖν μαίνονται καὶ ληραίνουσιν, εἰς ταύτην ὑπάγουσι τὴν δόξαν. Οἱ γὰρ ἀξιοῦντες ᾅδην λέγεσθαι τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς, οἷον παραφρονούσης καὶ μεθυούσης ἐν αὐτῷ, γλίσχρως ἀλληγοροῦσι. Βέλτιον δὲ τὸν Ὄσιριν*

le dieu de Sinope ne portait point le nom de Sérapis, mais qu'il le reçut en Égypte. — — —

Jablonski [3], *avec sa vaste érudition et son esprit pénétrant, s'est vu presque amené à penser, tout en se défendant d'une telle audace, que cette anecdote que Sérapis avait été transféré de Sinope à Alexandrie, loin d'être le récit fidèle d'un évènement par suite duquel une divinité grecque et une divinité égyptienne auraient été amalgamées l'une avec l'autre, n'est qu'une pure fable imaginée, soit pour motiver cet amalgame, soit même pour rendre compte d'une coïncidence fortuite de mots. Les preuves de cette hypothèse, profondément critique en soi, ne sont nullement à dédaigner. Sans insister sur les circonstances merveilleuses qui infirment la version de Plutarque et surtout celle de Tacite, sans faire remarquer le peu d'accord de toutes deux avec le récit beaucoup plus simple de Clément d'Alexandrie, tant sur l'époque que sur le mode de la translation du dieu, Jablonski se contente d'observer que son origine sinopique n'était rien moins qu'une tradition constante dans l'antiquité. En effet, Clément, d'accord en ce point avec Tacite, rapporte d'après Isidore, que le Sérapis Alexandrin était venu de Séleucie de Syrie, sous le troisième des Ptolémées, c'est-à-dire sous Évergète premier. D'autres, selon notre auteur, le faisaient venir de Memphis, antique capitale de l'Égypte, sous les auspices du même roi, et lui donnaient ainsi une origine purement égyptienne. Une légende mystérieuse, conservée dans Suidas* [4], *tend à confirmer ce dernier témoignage, en disant que le cercueil qui renfermait le corps d'Apis fut transporté de Memphis à Alexandrie, où il reçut le nom de Sérapis. Conformément à cette tradition, Pausanias* [5], *dans un passage non moins remarquable, nous apprend que, parmi les temples de Sérapis qui subsistaient de son temps en Égypte, le plus célèbre se trouvait à Alexandrie et le plus ancien à Memphis: l'accès de ce dernier, ajoute-t-il, était interdit non seulement aux étrangers, mais aux prêtres eux-mêmes, avant l'ensevelissement d'Apis. Strabon* [6], *après avoir fait mention du vieux sanctuaire de Sérapis, situé non loin de la nécropole d'Alexandrie, décrit également la position du Sérapéum de Memphis, qui s'élevait aussi à l'entrée de la cité des morts, dans le désert sablonneux bordé par la chaine libyque. Enfin un dernier passage, trop négligé par la plupart de ceux qui ont traité jusqu'ici la ques-*

εἰς αὐτὸ συνάγειν τῷ Διονύσῳ, τῷ τ' Ὀσίριδι τὸν Σάραπιν, ὅτε τὴν φύσιν μετέβαλε, ταύτης τυχόντα τῆς προσηγορίας. Διὸ πᾶσι κοινὸς ὁ Σάραπις ἐστι, ὡς καὶ τὸν Ὄσιριν οἱ τῶν ἱερῶν μεταλαβόντες ἴσασιν. Cfr. Plut. de Sollertia anim. C. 36. p. 1204. Ed. Duebn.

3) Pantheon Aegyptior. Lib. 2. C. 5. Vol. I. p. 227. seqq.

4) Suidas in *Σάραπις*. Ed. Gaisf. p, 3259: *Τὴν σορὸν τοῦ Ἄπιδος, ἐν ᾗ τὸ σῶμα ἔκειτο αὐτοῦ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μετήνεγκαν, καὶ ἀπὸ τῆς σοροῦ καὶ τοῦ Ἄπιδος σύνθετον ὄνομα πεποιηκότες, ἐκάλουν αὐτὸν Σόραπιν· οἱ δὲ μετὰ ταῦτα, Σάραπιν.* Ac prorsus similia habet Cedrenus p. 325. Antiquius autem de hac fabula testimonium exstat apud Clementem Alex. Strom. 1. C. 21. §. 106: *Ἆπις ὁ Ἄργους βασιλεὺς Μέμφιν οἰκίζει. ὥς φησιν Ἀρίστιππος ἐν πρώτῃ Ἀρκαδικῶν. τοῦτον δὲ Ἀριστέας ὁ Ἀργεῖος ἐπονομασθῆναί φησι Σάραπιν καὶ τοῦτον εἶναι ὃν Αἰγύπτιοι σέβουσιν. Νυμφόδωρος δὲ ὁ Ἀμφιπολίτης ἐν τρίτῳ νομίμων Ἀσίας τὸν Ἆπιν τὸν ταῦρον τελευτήσαντα καὶ ταριχευθέντα εἰς σορὸν ἀποτίθεσθαι τῷ ναῷ τοῦ τιμωμένου δαίμονος, κἀντεῦθεν Σορόαπιν κληθῆναι καὶ Σάραπιν συνηθείᾳ τινὶ τῶν ἐγχωρίων ὕστερον.*

5) Attic. C. 18: *Αἰγυπτίους ἱερὰ Σαράπιδος ἐπιφανέστατον μέν ἐστιν Ἀλεξανδρεῦσιν, ἀρχαιότατον δὲ ἐν Μέμφει· ἐς τοῦτο ἐσελθεῖν οὔτε ξένοις ἔστιν οὔτε τοῖς ἱερεῦσι, πρὶν ἂν τὸν Ἆπιν θάπτωσι.*

6) Lib. 17. p. 795. de Serapeo Alexandrino et p. 807. de Memphitico: *ἔστι δὲ καὶ Σεράπειον ἐν ἀμμώδει τόπῳ σφόδρα.*

tion, semble venir l'éclairer d'un jour tout-à-fait imprévu. Denys le Périégète 7), *dans sa Description de l'Univers, parle de la cité macédonienne, c'est-à-dire de la ville fondée en Égypte par Alexandre, et à cette occasion, peut-être avant tout autre des anciens que nous connaissions, il cite le Jupiter de Sinope; car c'est ainsi qu'il faut entendre le vers suivant détaché de ce qui précède:*

«Là se trouve le palais du grand Jupiter Sinopite.»

Il n'est guère douteux en effet que, dans la pensée du Périégète, cette épithète Sinopite ne fasse allusion à la ville de Sinope et par conséquence à l'anecdote vulgaire, certainement accréditée dès l'époque de Denys, en supposant que cet auteur ait écrit sous Auguste. Quoi qu'il en soit, Eustathe, qui, au douzième siècle de notre ère, commenta son poème géographique, parvenu au vers que nous venons de citer, avant de donner aussi sa version du récit que nous connaissons déjà par Tacite, Plutarque et Clément d'Alexandrie, présente une interprétation complètement différente du nom de Sinopite appliqué au grand dieu de la capitale des Ptolémées. Ce nom, dit-il, veut dire le Memphite, c'est-à-dire le Jupiter de Memphis, appelé ainsi du mont Sinopium auprès de cette ville. N'est-ce pas au milieu du chaos des traditions diverses, comme une révélation soudaine qui, mettant en lumière un fait inconnu, nous montre dans un mot, dans le nom de Sinopium ou Sinopienne, donné sans doute en égyptien à la montagne des sables près de laquelle s'élevait le temple de Sérapis, le vrai secret de la légende suggérée à la vanité grecque par le rapport fortuit de ce nom avec celui de la ville de Sinope? A cette coïncidence toute verbale, qu'on en ajoute une autre également fortuite, également possible, celle du caractère et des attributs entre le Jupiter-Pluton de Sinope et le Sérapis infernal du mont Sinopium à Memphis, alors la légende aura pris avec le temps, aux yeux des Grecs et des Égyptiens grécisans de la cour des Ptolémées, une consistance qui l'aura fait passer pour une réalité historique et incontestable. Et cependant le seul fait réel, le fait antique de l'origine memphitique du Sérapis d'Alexandrie, n'aura pu tellement s'obscurcir dans la mémoire des hommes, que la tradition ne s'en soit conservée à côté du récit en vogue.

Telle est la conjecture dont nous trouvons le germe dans Jablonski, mais dont les développemens nous sont propres en grande partie.

---

7) Dionys. Per. 254: *Μακηδόνιον πτολίεθρον, Ἔνθα Σινωπίταο Διὸς μεγάλοιο μέλαθρον Χρυσῷ τιμήεντι κεκασμένον.* Eustathius in *Παρεκβολαῖς* Ed. Hudson p. 156: *Σινωπίτης δὲ Ζεύς, ἢ ὁ Μεμφίτης. Σινώπιον γὰρ ὄρος Μέμφιδος· ἢ ἀπὸ Σινώπης τῆς Ποντικῆς. Φέρεται καὶ τοιοῦτος λόγος, ὅτι βασιλεῖ τῆς Ἀλεξανδρείας Πτολεμαίῳ τῷ Λάγου δαίμων τις ἐπιφανεὶς ἐκέλευσε, πέμψαντα ναῦν κομίσαι αὐτόν, μὴ προσδηλώσας καὶ τόπον ὅθεν αὐτὸν ἀνακομίσεται· ὁ δὲ πέμπει φέρεσθαι τηνάλλως τὴν ναῦν ὅπῃ τύχῃ· καὶ ὡς προσέβαλεν ἡ ναῦς τῇ Φωκίδι, λαβόντες χρησμὸν οἱ ἐμπλέοντες ἀπελθεῖν εἰς Σινώπην καὶ ἐνέγκαι τὸ προσταχθέν, ἤνεγκαν ἐκεῖθεν τὸ τοῦ Σαράπιδος Διὸς ἄγαλμα. Κἀντεῦθεν Σινωπίτης Ζεὺς ἤτοι Σάραπις, οὗ φασι τὸ ἄγαλμα τοῖς ὁρῶσιν ἄδηλον εἶναι, οἵας φύσεως ἦν, οἱ δὲ ἀπὸ Σίνωπος ποταμοῦ τὸν Σινωπίτην τοῦτον Δία παράγουσι.*

HISTORIARUM
LIBER QUINTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Interim Titus cum valido exercitu prope Hierosolyma castra facit. 2—5. Iudaicae gentis primordia, sacra, instituta, deque iis maligna profanorum iudicia. 6. 7. descriptio terrae finiumque, balsami, Libani, Iordanis, lacus bitumen egerentis, camporum torridorum, fructuum in cinerem vanescentium, Beli amnis, cuius arenae vitro inservientes. 8. Hierosolyma genti caput. immensae opulentiae templum. Iudaeorum sub aliis gentibus et suis regibus fata; 9. varia sors sub Romanis. 10—12. bellum sub Gessio Floro procuratore ortum. Titus Iudaeos in urbem compulsos obsidet. Hierosolymorum munitiones, copiae, duces. 13. prodigia ante obsidium.

14. Interea Civilis reparato per Germaniam exercitu bellum renovat; 15. manum conserit cum Ceriale satis prospere. uterque ad maturandum summae rei discrimen erectus. 16. 17. aciem instruit, suos adloquitur. 18. fit atrox pugna, qua proditione cuiusdam Batavi Germani vincuntur. 19. 20. Civilis in Batavorum insulam transgressus praesidia Romanorum invadit Verace, Classico, Tutore suffultus. 21. ambiguum proelium. subvenit Cerialis fortunamque vertit. 22. at parum providus ferme opprimitur. 23. Civilis navalem aciem ostentat, sed a Ceriale trans Rhenum pellitur. hic insulam Batavorum populatus superfuso amne novum discrimen adit. 24. 25. tum hostium animos occultis nuntiis labefactat, 26. Civilis petito colloquio ad deditionem se pronum profitetur. A. u. 824. post Chr. 71.

(1) Eiusdem anni principio Caesar Titus, perdomandae Iudaeae delectus a patre et privatis utriusque rebus militia clarus, maiore tum vi famaque agebat, certantibus provinciarum et exercituum studiis. atque ipse, ut super fortunam crederetur, decorum se promptumque in armis ostendebat, comitate et adloquiis officia provocans, ac plerumque in opere, in agmine gregario militi mixtus, incorrupto ducis honore. tres eum in

1. *iudeae* M. — 2. *privatis*] *platis*, id est, *praelatis* M. Correxit Rhenanus. — 4. *super fortunam*] *superiori unam* M. Correxit Lipsius. — 6. Habet *eum* M, non *cum* Bud., neque *tum* Puteolani.

1. *delectus*] «Ernestius coniecit *relictus* e loco Suet. Tit. 5. Nam *delectus* imperatoris filio non satis dignum esse verbum nimis anxie censebat. Nihil tamen ignobile in eo v. esse video, immo praecipuum decus. Cfr. Ann. 1, 59: *ille delectus Tiberius* ab Augusto. Walth. — *privatis*] «imperatorium ad fastigium nondum evectis.» De militia eorum ante hoc tempus v. Suet. Vesp. 4. Tit. 4. Dübn. Med. *praelatis* receptum a Crollio, Oberlino, Walthero, Bachio neque cum primis duobus explicari potest de honoribus utrique delatis, neque cum posterioribus ita: «cum uterque res gestas prae se ferret, cum uterque rebus gestis virtutem suam manifestasset.» Neutrum enim patitur Latina consuetudo, quam Tacitus nunquam migravit. — *maiore*] quam antea ipse pater Vespasianus, qui tunc longinquus, talibus provinciarum et exercituum studiis certe non fovebatur. Moneo, quia Louandre vertit: *mais alors sa puissance et sa réputation avaient grandi*; in quibus vv. comparativi non satis est habita ratio. — *super fortunam*] «superior esse ea fortuna, quam in solito rerum cursu exspectare poterat.» — *in armis*] Hoc e compluribus haud intellectum recte interpretatus est Walther: «quando ducem agebat, ducis munia obi-

Iudaea legiones, quinta et decuma et quinta decuma, vetus Vespasiani miles, excepere. addidit e Suria duodecumam et abductos Alexandria duoetvicesimanos tertianosque. comitabantur viginti sociae cohortes, octo equitum alae, simul Agrippa Sohaemusque reges, et auxilia regis Antiochi, validaque et solito inter accolas odio infensa Iudaeis Arabum manus; multi quos urbe atque Italia sua quemque spes acciverat occupandi principem adhuc vacuum. his cum copiis fines hostium ingressus composito agmine, cuncta explorans paratusque decernere, haud procul Hierosolymis castra facit. (2) sed quoniam famosae urbis supremum diem tradituri sumus, congruens videtur primordia eius aperire.

Iudaeos Creta insula profugos novissima Libyae insedisse memorant, qua tempestate Saturnus vi Iovis pulsus cesserit regnis. argumentum e nomine petitur: inclutum in Creta Idam montem; accolas Idaeos aucto in barbarum cognomento Iudaeos vocitari. quidam regnante Iside exundantem per Aegyptum multitudinem, ducibus Hierosolymo ac Iuda, proximas in terras exoneratam; plerique Aethiopum prolem, quos rege Cepheo metus atque odium mutare sedes perpulerit. sunt qui tradant Assyrios convenas, indigum agrorum populum, parte Aegypti potitos, mox proprias urbes Hebraeasque terras et propiora Syriae coluisse. clara alii Iudaeorum initia, Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem,

1. *decuma* bis constantiae causa: *decima* M, B. — 2. Habet *addidit* M, non *tradidit* ceterorum Codd. praeter Reg. — *Suria* propter constantiam: *Syria* M, B. — *duodecum.* M: *duodecim.* B. (Ceterum M: *duodecuma.*) — *adductos* M. Ut nos, corr. Guelf. Spir. Rhenanus. — *alexandriā* M. — 3. *duoetvicensimano* (sic) M. — 5. *iudeis* M. — 6. *quenque* M. — 8. *hierosolimis* M. — 9. *quoniam*] *q* cum lin. M, *quia* B. — *supmum* M. — 13. *inclutum*] *inclytum* M, *inclitum* B. — *iudeos* M. — 15. *aegiptum* M. — 17. Habet *tradant* M, male *tradunt* Guelf. Puteol. Walther. — 19. *hebreasque* M. — *propora* medio *p* superscr. *i* M. — 20. *iudeorum* M.

bat.» — *duoetviceminonos*] Huius praeserum testimonii ope in libris antecedentibus passim emendati nunc sunt loci, ubi duodevicesimae legioni prave substituta erat duoetvicesima. — *Agrippa*] Herodes Agrippa II., rex Trachonitidis et partis Iudaeae. Ann. 12, 23. Hist. 2, 81. — *Sohaemusque*] rex Ituraeorum. Ann. l. l. — *Antiochi*] Epiphanis, regis Commagenes. Hist. 2, 25. — *adhuc vacuum*] Locutio ex iure (de possessionibus) petita: «principis animum ac favorem, antequam ad alios inclinaret, sibi conciliandi.» Duebn. Significatione propria apud ICtos Gaius 4, 131: *si velimus vacuam possessionem nobis tradi.* — *haud procul Hierosolymis*] Iosephus B. I. 5, 2, 1: *στρατοπεδεύεται κατὰ τὸν ὑπὸ Ἰουδαίων πατρίως Ἀκανθῶν αὐλῶνα καλούμενον, πρός τινι κώμῃ Γαβαθσαούλῃ λεγομένῃ - -, διέχων ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων ὅσον ἀπὸ τριάκοντα σταδίων.*

2. *Iudaeos*] Cum totus hic de Iudaeis locus ab interpretibus nimis adhuc sit neglectus, de pluribus eius capitibus fusius a nobis fuit disputandum. Sed rationibus etiam typographicis coactus pleraque in longiorem Excursum conlicere debui, quem ad singula conferat lector. — *aucto in barbarum*] «nomine per insertam litteram *u* ita aucto, ut *εἰς τὸ βαρβαρικόν*, in barbaram formam abiret.» Duebn. Cfr. Ann. 6, 42: *Seleucia non in barbarum corrupta.* — *metus atque odium*] emigrantium adversus regem suum Cepheum. — *Assyrios convenas*] Hoc aliquatenus consentaneum est iis, quae de Abrahamo narrantur. Duebn. — *clara - - initia*] «illustria, utpote ex vulgari opinione iam ab Homero

conditae urbi Hierosolyma nomen e suo fecisse. (3) plurimi auctores consentiunt, orta per Aegyptum tabe quae corpora foedaret, regem Bocchorim adito Hammonis oraculo remedium petentem purgare regnum et id genus hominum ut invisum deis alias in terras avehere iussum. sic conquisitum collectumque volgus, postquam vastis locis relictum sit, ceteris per lacrimas torpentibus, Moysen unum exsulum monuisse ne quam deorum hominumve opem exspectarent utrisque deserti, sed sibimet, duce caelesti, crederent, primo cuius auxilio praesentes miserias pepulissent.

1. *conditae urbi* M : *conditam urbem* cum Puteolano B. — *Hierosolyma*, ut ceteris huius libri locis : *hierosolyma* cum lineola super litt. *a* recentiore manu ducta M, *Hierosolymam* B. — *nomen e suo* Rhenanus (Walther, Ritter) : *nomine suo* M, B. — 6. *mosen* h. l. M, dein bis *moyses*. — *exulum* M. — 7. Habet *expectarent* (sic) *utrisque* M, non *utrimque* neque *ab utrisque* (Oros. 1, 10. Haverc.). Vide Waltberum. — *sed*] *et* M. (*sed* exhibet Orosii l. l. Codex Sangallensis Sec. IX. N. 621., ex toto olim a Baitero meo collatus, et Ed. princeps Aug. Vindelic. 1471., quam ipse inspexi.) — *sibimet d.* M, Cod. Sangall. Ed. princ. : *sibimet ut d.* Ed. Orosii Colon. 1526. et Haverc., *sibi ut* cum Oberlino B. — *duce* M et Orosii Ed. princ. : *duci* Cod. Sangall. et B. — 8. *auxilio credentes praesentes* M et ex Taciti Edd. antiquis Orosii Edd. inde a Coloniensi illa. (Ut nos, cum ceteris Orosii Codd. etiam Sangall. et Ed. princeps.) Sane v. *credentes* inculcatum est vel ex gloss. vel ortum per ἀβλεψίαν ex praeced. v. *crederent*; delendum vidit iam I. Fr. Gronovius. Servato v. *credentes*, vv. *primo* - - *pepulissent* seclusit Ritter in Ed. priore : obstat vel vetus Orosii auctoritas. Insuper variae nuper sunt excogitatae coniecturae : Iacobi prima : *et sibimet duces. Caelesti crederent primo, cuius auxilio praesentes m. p.* Eiusdem altera : *et sibimet, duce caelesti, crederent, primo* (relatum ad v. *duce*, non ad v. *auxilio*, quo unice pertimemorata.» Minus recte Walther: *der unverkennbare Urstamm der Judaeer.* — *nomen e suo fecisse*] Sic Virg. Ge. 1, 137: *Navita tum stellis numeros et nomina fecit.*

3. *tabe*] Humilia nomina praetulit Iustinus 36, 2: *Aegyptii, cum scabiem et vitiliginem paterentur, responso moniti Moysen cum aegris, ne pestis ad plures serperet, terminis Aegypti pellunt.* — *Hammonis*] Iovis Aegyptii. Plut. de Is. et Os. 9: *τῶν πολλῶν νομιζόντων ἴδιον παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Διὸς εἶναι τὸν Ἀμοῦν (ὃ παράγοντες ἡμεῖς Ἄμμωνα λέγομεν), Μανεθὼς ὁ Σεβεννύτης τὸ κεκρυμμένον οἴεται καὶ τὴν κρύψιν ὑπὸ ταύτης δηλοῦσθαι τῆς φωνῆς.* Recte autem scriptum est nomen illud Aegyptium *Amun*. Cfr. Bunsen *Aegypten* I. p. 96. — *vastis locis*] *vastis Arabiae locis* memoriter vel explicationis gratia hinc affert Tertullianus Apol. 16., sed ut Med. Orosius 1, 10., ubi exscribit vv. *Plurimi auctores* - - *pepulissent.* — *per lacrimas torpentibus*] *Per lacrimas* est *inter lacrimas*, et *torpere* nullum consilium vincendi mali reperire. Ern. (*Tandis que ces exilés restaient abattus et pleuraient* etc. Louandre.) — *sed sibimet* cet.] Maxima sane difficultas est in diiudicando, utrum *duce*, an *duci* legendum sit. Illud equidem praetuli et quia difficilius est et simul optimum sensum praebet, ut taceam de admirabili consensu inter Med. et Orosii Editionem principem ex Codd. perbonis ductam. Iam loco sic constituto hoc dicere Moysen reor : «Sed vobismet ipsis credite, quippe qui habeatis ducem caelestem, veri dei numen, primo cuius auxilio freti, quod ille vobis praebet per hanc meam exhortationem, praesentes miserias *pepuleritis.*» Ex lectione *duci* aliter interpretari nequimus quam sic : «Sed mihimet, duci a vero numine divino vobis dato, credite, quo primum vobis per hoc ipsum consilium opem ferente praesentes miserias pepuleritis.» Iam videamus singula: *sed* satis firmatur ab Orosio l. l.; Med. *et* ortum e scriptura *set*. — *sibimet d.*] Hanc lect. tuentur Med. et omnes Orosii Codd. apud Haverc., non solum Sangallensis antiquissimus, quem Batavus conferre non potuit. Sed in plerasque Orosii Edd. *ut* temere inculcatum est. — *duce caelesti*] Ablat. hunc absolutum satis iam explicavi. Qui dativum primo aspectu faciliorem praeferent, dicent, terminationem *ce* ortam esse ex seq. syll. *cae*. Ceterum

adsensere atque omnium ignari fortuitum iter incipiunt. sed nihil aeque quam inopia aquae fatigabat. iamque haud procul exitio totis campis procubuerant, cum grex asinorum agrestium e pastu in rupem nemore opacam concessit. secutus Moyses coniectura herbidi soli largas aquarum venas aperit. id levamen; et continuum sex dierum iter emensi, septimo pulsis cultoribus obtinuere terras in quis urbs et templum dicata. (4) Moyses quo sibi in posterum gentem firmaret, novos ritus contrariosque ceteris mortalibus indidit. profana illic omnia quae apud nos sacra; rursum concessa apud illos quae nobis incesta. effigiem animalis quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere, caeso ariete velut in contumeliam Hammonis. bos quoque immolatur, quia Aegyptii

net), *cuius auxilio* cet. Utraque, ut parum Latina, merito reiecta Jahn *Jahrb.* Vol. XLVII. Fasc. 4. p. 468. tertiam et quartam superaddidit haud meliores: *et sibimet* * *. *Duci caelesti crederent*, *primo*, *cuius auxilio* cet. vel etiam: *Duci caelesti crederent*, *cuius primo auxilio* cet. Sed quidquam post v. *sibimet* excidisse credere non sinunt Med. et Orosii Codd. omnes, in quibus nullum prorsus eius rei vestigium apparet. Ceterum me reliquas Iacobi emendationes a Jahnio l. l. memoratas, sed non excerptas, nancisci non potuisse, maximopere doleo.

1. *ads.* M: *ass.* B. — 3. Habet *pastu* M, non, ut narrant, *pasto.* — 6. *optin.* M. — 9. *animalis* cum gloss. *onagri* M. — 11. *quia*] *q* cum duabus lineolis superpositis, qua in nota *quia* (vel *quoniam*?) latere vidit Baiterus, ut voluerant iam Bipontini: *quem* cum ceteris Edd. B.

Waltheri et Bachii interpretationem, *ducem caelestem* significare solem, lucem diurnam, comprobare haudquaquam possum; nihil enim profecto obscurius simulque turgidius dici poterat quam *dux caelestis* sic nude pro sole positus. Et quonam, quaeso, sol illos ducere debebat? Sane quamque caeli plagam versus, quam petunt, sol homines ducit; non in certam aliquam regionem ab ipso monstratam. — *primo cuius auxilio*] Insigni *βραχυλογίᾳ* popularibus suis significat Moyses, fore, ut primum hoc auxilium divinum cetera omnia, quibus postea opus futurum sit, pro certo subsequantur; siquidem fieri nequeat, ut deus consilium suum unquam mutet neque ad exitum perducat. — *pepulissent*] In oratione recta *pepuleritis*, futurum exactum, pro quo plerique nunc ponerent simplex. Illud vero maiorem etiam Moysis fiduciam exprimit. — *herbidi soli*] Inde, quod herbidum ibi solum erat, coniiciens ibidem debere esse fontes. Duebn. — *venas aperit*] «facit, ut repente scateant;» multo hoc significantius quam Huetii *reperit*. Hebraeorum autem hac de re narrationem vide Exod. 17. — *urbs et templum dicata*] pro vulgari: «urbs condita et templum dicatum.» *Βραχυλογία* autem hic imprimis apta, quoniam urbs ipsa quoque sacra habebatur a Iudaeis; quod tamen num Tacitus consulto significare voluerit, ut rati sunt nonnulli, mihi perquam dubium videtur.

4. *nobis incesta*] verbi causa, patrui nuptiae cum fratris filia. Duebn. Verum cum colore quodam rhetorico latius etiam patet, ut dicat, singulos prope Iudaeorum mores prorsus contrarios esse Romanis. — *animalis*] asini, quem a Iudaeis cultum esse gentiles multi credebant. Refutat Iosephus c. Apion. 2, 7. Duebn. Ceterum de huius erroris origine vide Excursum. — *errorem sitimque*] Frustra nonnulli haeserunt in hoc *ὑστέρῳ προτέρῳ* utique singulari. Verum hoc dicit: «monstrantibus onagris primum sitim depulerunt Iudaei, dein paucos post dies domini terrae cultae facti, ab errore liberati sunt.» Utrumque autem artissime iungit atque adeo invertit Tacitus. — *in contumeliam Hammonis*] Fortasse hoc referendum ad arietem et taurum anniculum piaculares atque ad binos illos hircos, alterum *ἀποπομπαῖον*, qui in desertum dimittebatur, alterum immolandum, de quibus omnibus cfr. Levi-

Apin colunt. sue abstinent merito cladis qua ipsos scabies quondam turpaverat, cui id animal obnoxium. longam olim famem crebris adhuc ieiuniis fatentur; et raptarum frugum argumentum panis Iudaicus nullo fermento detinetur. septimo die otium placuisse ferunt, quia is finem laborum tulerit; dein blandiente inertia septimum quoque annum ignaviae datum. alii honorem eum Saturno haberi, seu principia religionis tradentibus Idaeis, quos cum Saturno pulsos et conditores gentis accepimus,

1. *sues* M. — *merito* M: *memoria* cum ceteris Codd. et Edd. B., quae prorsus arbitraria atque improbabilis est interpolatio. Paullo artificiosius dictum est pro simplici «propter cladem;» simul tamen significat sues propterea illud veluti meruisse, ut iis abstinerent Iudaei. — Habet Bekkeri *qua* M, etsi praefracte negatur a Walthero. (*quod* cum Guelf. Reg. Corb. Spir., Lipsio cet. Walther et Ritter.) — 4. *detinetur* M, Walther, Ritter: *retinet* B, ex parum probabili Puteolani coniectura, ducta ex v. *retinetur* Harl. et Guelf. — 7. *iudeis* M. Correxit Lipsius.

tic. 16, 3. seqq. — *merito cladis*] Immo, ut constat, lege ob valetudinem lata. Sequentia re ipsa consentiunt fere cum sacris litteris, sed rationes falsae rebus subduntur. Dübner. («Ceterum *clades* non intelligenda de expulsione ex Aegypto, sed de morbo ipso.» Ern.) — *crebris - ieiuniis*] Publica et ordinaria a Moyse non nisi quotannis magno expiationis die sancita decimo septimi mensis die; postea extraordinarii ieiuniorum dies in memoriam insignium calamitatum et postremo a Pharisaeis, probitatis sanctitatisque simulatoribus, duo in quaque hebdomade. Ruperti. — *panis Iudaicus nullo fermento*] Refertur hoc dumtaxat ad ferias azymorum. Levitic. 23, 5: *Ἐν τῷ πρώτῳ μηνὶ ἐν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς - - πάσχα τῷ Κυρίῳ· καὶ ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς τούτου ἑορτὴ τῶν ἀζύμων τῷ Κυρίῳ· ἑπτὰ ἡμέρας ἄζυμα ἔδεσθε.* — *septimo die otium*] Pertinet hoc ad ea, quae traduntur C. 3, extr. Confundit autem Tacitus sabbata communia, de quorum ratione vide Genes. 2, 2. Levitic. 23, 3: *Τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ σάββατα, ἀνάπαυσις κλητὴ ἁγία τῷ Κυρίῳ·* cum septem illis diebus *τῆς σκηνοπηγίας*. Levitic. 23, 42: *Ἐν σκηναῖς κατοικήσετε ἑπτὰ ἡμέρας - -, ὅπως ἴδωσιν αἱ γενεαὶ ὑμῶν, ὅτι ἐν σκηναῖς κατῴκισα τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ, ἐν τῷ ἐξαγαγεῖν με αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου.* — *septimum quoque annum*] De septimo anno deo consecrato vide Levitic. 25, 4: *Ἓξ ἔτη σπερεῖς τὸν ἀγρόν σου καὶ ἓξ ἔτη τεμεῖς τὴν ἄμπελόν σου καὶ συνάξεις τὸν καρπὸν αὐτῆς· τῷ δὲ ἔτει τῷ ἑβδόμῳ σάββατα· ἀνάπαυσις ἔσται τῇ γῇ, σάββατα τῷ Κυρίῳ. Τὸν ἀγρόν σου οὐ σπερεῖς καὶ τὴν ἄμπελόν σου οὐ τεμεῖς.* — *honorem eum Saturno*] Dio 37, 17. de Iudaeis: *καὶ τὴν ἡμέραν τὴν τοῦ Κρόνου καλουμένην ἀνέθεσαν.* Ibid. 16. de iisdem tempore belli a Pompeio adversus Aristobulum gesti a. u. 691.: *τὰς τοῦ Κρόνου δὴ ὠνομασμένας ἡμέρας διαλείποντες καὶ οὐδὲν τὸ παράπαν ἐν αὐταῖς δρῶντες, παρέδωκαν τοῖς Ῥωμαίοις καιρὸν ἐν τῷ διακένῳ τούτῳ τὸ τεῖχος διασεῖσαι.* «Cum invaluisset etiam inter Graecos et Romanos (Horat. Sat. 2, 3, 290. Tibull. 1, 3, 18.) Aegyptiorum usus (Dio 37, 18.), ut hebdomadis dies a sideribus nuncuparentur, diesque septimus Saturno fuisset dicatus, tunc existimatum est *honorem* sabbati tanta cum religione culti *Saturno haberi*, id quod veri simillimum iis visum est, qui ab *Idaeis* sive Cretensibus Iudaeorum originem repetebant.» Brot. — *accepimus*] Cfr. C. 2. — *de septem*] De hoc usu praepos. *de* cfr. Hand Turs. II. p. 196., qui inter exempla affert Suet. Dom. 13: *Suram - - tunc de oratoribus coronatum*, ex oratorum numero, inter oratores; atque alia, ubi iungitur numeris, ut hic, Cic. Rosc. Am. 35: *de tribus et decem fundis tres nobilissimos* cet. — *feratur*] Dignitas stili Taciteí sane requirit, ut hoc v. interpretemur: «cursum suum caelestem perficiat,» non cum aliis: «dicatur, a plerisque credatur,» id quod certe de *altissimo orbe* tunc omnes iamdudum compertum habebant. — *ac - - commeare*] Qui ut nos hanc lectionem vel ideo sequuntur, quod crebro in Med. infinitivo (*legere, cernere* cet.) perperam substitutum est imperf. coni. *legerent* cet., h. l. pluralis

seu quod de septem sideribus quis mortales reguntur, altissimo orbe et praecipua potentia stella Saturni feratur: ac pleraque caelestium vim suam et cursum septimos per numeros commeare. (5) hi ritus, quoquo modo inducti, antiquitate defenduntur. cetera instituta sinistra foeda pravitate valuere. nam pessimus quisque spretis religionibus patriis tributa et stipes illuc gerebant; unde auctae Iudaeorum res, et quia apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu, sed adversus omnes alios hostile odium. separati epulis, discreti cubilibus, proiectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent; inter se nihil inlicitum. circumci-

1. Habet *de* M, non *e* Rhenani, aliorum, etiam Waltheri ac Duebneri. — *syd.* M. — 3. *cursus* M, quod tamen videtur accommodatum ad seqq. acc. plur. — *commeare* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Puteol. Duebn.: *commearent* M, *conficiant* B. ex Lipsii coni. ducta ex aeque improbabili Vatic. et Spir. *coniciant* sive Reg. et Agr. *coniiciant*; *commetiantur* Iacob. — *hi*] *Ii* corr. in *Is* M. — 4. *antiquitatē* M. — 6. *iudeorum* M. — 9. *nichil* M. — *inl.* M: *ill.* B.

propter accommodationem ad v. *pleraque*, in his agnoscant consentaneum est mutatam ut sexcenties constructionem, et quidem h. l. in re multo minus certa, quam quae dicit de Saturni orbita. Pro eo itaque, quod alius facile scripsisset: *ac quod pleraque commeent*, Tacitus *ac - - commeare* scilicet «credant dicantque.» Ad rem Duebner: «*commeare* verbum (per *βραχυλογίαν*) soli substantivo *cursum* aptum: pleraque sidera *vim suam* (ostendere, exserere) et *cursum* conficere per numeros *septimos* (septenarios), qui numerus Graecis sacer habitus, praesertim post Pythagoram.» Cfr. Cic. de Rep. 6, 18: *septenarius numerus rerum omnium fere nodus est.* Clemens Alex. Strom. 6, 16, 140: *Εἰκότως τὸν ἑπτὰ ἀριθμὸν ἀμήτορα καὶ ἄγονον λογίζονται τὸ σάββατον ἑρμηνεύοντες κτλ.*

5. *spretis religionibus patriis*] «polytheismo abiecto, Iudaeorum de uno deo doctrinam huiusque cultum amplexus.» Intelliguntur *proselyti*, *οἱ σεβόμενοι τὸν θεόν* (Act. App. 18, 7.) sive *οἱ σεβόμενοι Ἕλληνες* (Ib. 17, 4.) sive *οἱ σεβόμενοι* absolute (Ib. 13, 43.), *metuentes religioni Iudaicae.* (Inscr. m. Lat. N. 2523.) Non solum autem Iudaei, iam tum per omnes terras dispersi (*ἡ διασπορὰ τοῦ Ἰσραήλ*), sed transgressi etiam in eorum ritus, pecuniam quotannis Hierosolyma mittebant in templi thesauro deponendam. De qua re iam Cicero pro Flacco 28: *Cum aurum Iudaeorum nomine quotannis ex Italia et ex omnibus provinciis Hierosolyma asportari soleret, Flaccus sanxit edicto, ne ex Asia exportari liceret.* Alios Philonis et Iosephi locos vide in Excursu. Et praeter hunc templi thesaurum in eodem sub fide publica deponebantur a locupletibus viduis ac pupillis ingentes pecuniae. II. Maccab. 3, 6. seqq. — *gerebant*] ut assolet, simplex pro composito *congerebant*, quod ipsum v. substituit Puteolanus ductum ex falso illo *congregabant* Harl. Guelf. — *et quia*] *βραχυλόγια* pro: «et auctae etiam propterea, quia.» — *misericordia in promptu*] erga suos, id quod ex oppositis intelligitur. Duebn. Sine causa Acidalius «ex suis Codd.» (?) malebat: *Atque ut apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu*, *sic adversus* cet.; nemo item probabit Ernestii sententiam: «Non satis apte cohaerere orationem in promptu est.» — *odium*] quod hinc etiam Christianis obiectum vidimus Ann. 15, 44. Duebn. Vulgo notum est acerrimum Iudaeorum odium in Samaritanos; et quantopere detestati sint gentiles, monstrat id quod narrat Ioannes 18, 28: *Καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν.* Diodor. 34, 1: *τοὺς Ἰουδαίους μόνους ἁπάντων ἐθνῶν ἀκοινωνήτους εἶναι τῆς πρὸς ἄλλο ἔθνος ἐπιμιξίας καὶ πολεμίους ὑπολαμβάνειν πάντας κτλ.* Et 40, p. 543: *διὰ τὴν ἰδίαν ξενηλασίαν ἀπάνθρωπόν τινα καὶ μισόξενον βίον εἰσηγήσαντο.* Philostr. Apoll. Tyan. 5, 11: *Οἱ Ἰουδαῖοι βίον ἄμικτον εὑρόντες καὶ οἷς μήτε κοινὴ πρὸς ἀνθρώπων τράπεζα μήτε σπονδαὶ μήτε εὐχαὶ μήτε θυσίαι, πλέον ἀφεστᾶσιν ἡμῶν ἢ Σοῦσα καὶ Βάκτρα καὶ ὑπὲρ ταῦτα Ἰνδοί.* — *alienarum*] id est, *alienigenarum*, quod v. frustra reponere tentabat N. Heinsius, cum hodie notum sit *alienos* dici etiam externos, peregrinos, ut *alieni mores*, *alienus orbis* cet. Ern. — *circumcidere genitalia*] Hunc morem ad dei

dere genitalia instituerunt, ut diversitate noscantur. transgressi in morem eorum idem usurpant, nec quidquam prius inbuuntur quam contemnere deos, exuere patriam, parentes liberos fratres vilia habere. augendae tamen multitudini consulitur. nam et necare quemquam ex agnatis nefas, animosque praelio aut suppliciis peremptorum aeternos putant. hinc generandi amor et moriendi contemptus. corpora condere quam cremare, e more Aegyptio; eademque cura et de infernis persuasio. caelestium contra. Aegyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur; Iudaei mente sola unumque numen intellegunt: profanos qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant; summum illud et aeternum neque imitabile neque interiturum. igitur nulla simulacra urbibus

1. *instituer* cum lin., id est, *instituerunt* M: *instituere* B. — 2. *quidquam* M: *quicquam* B. — *inb.* M: *imb.* B. — *contẽpnere* M. — 4. *quenq.* M. — 5. *animos* - - *aeternos* M: *animas* - - *aeternas* cum Puteolano B. (Cic. de Legg. 2, 11: *omnium quidem animos immortales esse sed fortium bonorumque divinos.*) — 7. *eg.* M. — 9. *prophanos* M. — 11. *imitabilẽ* (sic) M. Ante Waltherum edebant *mutabile* cum Guelf. Spir. Puteol.

ipsius iussum referebant Iudaei. Genes. 17, 10: *Περιτμηθήσεται ὑμῶν πᾶν ἀρσενικόν· καὶ περιτμηθήσεσθε τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον διαθήκης ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν.* — *augendae - multitudini*] Ut sterilitas ignominia, ita fecunditas coniugii apud Iudaeos honorifica erat, tamquam eximium dei donum et ardentissimis a deo votis precibusque expetebatur. Rup. — *ex agnatis*] *Agnati* h. l. ut Germ. 19. sunt, qui post familiam constitutam, ubi heres iam est, deinde nascuntur. Utrobique dictum est Romanorum mores respiciendo, qui, quos *tollere* nolebant infantes vel necandos vel exponendos curabant. Usus hic vocabuli clarus fit ex Cic. de Or. 1, 57: *Constat agnascendo rumpi testamentum*; et ex Iulio Paullo Rec. Sent. 5, 4 B., 10: *Nepos postumus, qui in locum patris succedere potest, ab avo aut heres instituendus est aut nominatim exheredandus, ne agnascendo rumpat testamentum.* — *suppliciis peremptorum*] *Supplicia* h. l., quae quis propter perseverantiam in patria religione retinenda a tyrannis perpessus erat. Cfr. quae *μυθικῶς* narrantur de septem illis fratribus ab Antiocho necatis II. Maccab. 7, 9., ubi secundus ita loquens inducitur: *Σὺ μέν, ἀλάστωρ, ἐκ τοῦ παρόντος ἡμᾶς ζῆν ἀπολύεις, ὁ δὲ τοῦ κόσμου βασιλεὺς ἀποθανόντας ἡμᾶς ὑπὲρ τῶν αὐτοῦ νόμων εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς ἡμᾶς ἀναστήσει.* — *condere*] terrâ potius quam cet. Vv. *more Aegyptio* ad v. *condere* pertinent. Dübn. — *eademque cura*] quae Aegyptiis; hi tamen cadavera intrinsecus condiebant (*Mumien*), extrinsecus ungebant Iudaei. Marc. 16, 1: *ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν τὸν κύριον.* («Crematio cadaverum aetate Mosaica ignominiosa (Levit. 21, 9. 22, 14. Ios. 7, 15. 25.), neque ante Sauli regnum usitata (Sam. 1, 31, 11.), dein magnifica et sumptuosa (Ies. 30, 33. 33, 12. Ierem. 34, 5. Amos 6, 10. Chron. 2, 16, 14. 21, 19.), abolita tandem in exsilio Babylonico sub imperio Persarum, quibus purissimum elementum erat ignis.» Rup.) — *de infernis*] Nam uterque populus iudicium post mortem statuebat, Iudaei saltem post illud exsilium. — *caelestium contra. Aegyptii*] Variata constructione pro «contraria (persuasio) de caelestibus.» Primus recte distinxit Rhenanus: male Walther et Bekkerus cum Edd. vett.: *caelestium contra Aegyptii* cet. — *Aegyptii pleraque*] «Contra Aegyptii,» inquit, «pleraque numinum caelestium ita venerantur, ut et in animalibus atque effigiebus monstruose compositis (veluti *latratoris* Anubidis) latere credant.» — *mente sola*] Ut de Germanis dicit G. 9: *deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident.* «Quae dicit Dio 37, 17.» (vide in Excursu.), «sunt verissima pro Iudaeorum sano sensu; sed quia sub caelo et in illud suspicientes precabantur, gentiles rati sunt caelum ipsum ab iis adorari. Iuvenalis 14, 97: *Nil praeter nubes et caeli numen adorant.* Petronius Fragm. p. 683: *Et caeli summas advocat auriculas*; quae

suis, nedum templis sinunt. non regibus haec adulatio, non Caesaribus honor. sed quia sacerdotes eorum tibia tympanisque concinebant, hedera vinciebantur, vitisque aurea templo reperta, Liberum patrem coli, domitorem Orientis, quidam arbitrati sunt, nequaquam congruentibus institutis. quippe Liber festos laetosque ritus posuit, Iudaeorum mos absurdus sordidusque.

(6) Terra finesque, qua ad Orientem vergunt, Arabia terminantur; a meridie Aegyptus obiacet; ab occasu Phoenices et mare; septentrionem e latere Suriae longe prospectant. corpora hominum salubria et ferentia laborum. rari imbres, uber solum. fruges nostrum ad morem, praeterque eas balsamum et palmae. palmetis proceritas et decor. balsamum

1. *sinunt*] *sunt* M. Correxit I. Fr. Gronovius. — 2. *continebantur* M. Emendatum videtur in Codd. ceteris omnibus. — *haedera* M. — 7. *arabiā* M. — 8. *faenices* M. — 8. *e* M: *a* B. — *Suriae*] *siriae* M, *Syriae* B. — 9. *solum exuberant fruges*, in v. *exuberant* litt. *b* ab eadem m. correcta in *p* vel vice versa. Deleri iussit Lipsius; ac primitus videtur fuisse *exuberans* gloss. ad v. *uber*.

putarent caelum aures habere, idque invocarent.» Lips. — *nulla simulacra*] deorum; nimirum effigiem illam asini (C. 4.) a Iudaeis adoratam non esse statuit Tacitus, contra quam quod alii gentiles opinabantur, sed memoriae tantum gratia in penetrali collocatam. — *nedum templis*] Unum dumtaxat habebant, verum hic eodem vocabulo complectitur etiam proseuchas sive synagogas per singula oppida exstructas. — *non regibus*] nec priscis neque posterioribus inde ab Aristobulo I. Cfr. ad C. 8. — *non Caesaribus*] Vide Philonem per totum librum de legatione ad Caium. — *tibia tympanisque*] Levit. 23, 24: *Τοῦ μηνὸς τοῦ ἑβδόμου μιᾷ* (pro *πρώτῃ*) *τοῦ μηνὸς ἔσται ὑμῖν ἀνάπαυσις, μνημόσυνον σαλπίγγων· κλητὴ ἁγία ἔσται ὑμῖν*. Psalm. 150, 3: *Αἰνεῖτε τὸν θεὸν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῷ, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνῳ. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν κυμβάλοις ἀλαλαγμοῦ*. Quas symphonias ita expressit Hitzigius meus: *Stoss in die Posaune, Harfe und Cither, Pauke und Reigen, Saiten und Schalmei, Cymbeln des Klanges, Cymbeln des Getöns*. De vite aurea Liberique cultu vide in Excursu.

6. *Terra finesque*] Ad totum hunc locum geographicum cfr. inter alios Relandi Palaestinam. Traiecti Bat. 1714. Forbiger *Handbuch der alten Geographie. Leipzig* 1844. Vol. II. p. 673. Georgii *alte Geographie. Stuttgart* 1838. Vol. I. p. 209., imprimis autem Robinson *Palaestina. Halle* 1841. — *Arabia*] deserta. Forbiger II. p. 676. — *Suriae*] proprie Coelesyriae. Tota autem descriptio satis artificiosa in vv. *septentrionem longe prospectans* ita explicanda: «Cum Hierosolyma, caput gentis, propius fines Iudaeae meridionales sita sint, satis e longinquo urbis incolis est Syria septentrionem versus, unde sidus ursae maioris ab iis *prospectatur*, iis apparet.» Ausus est imitari Burnouf: *le septentrion apparait dans le lointain du côté de la Syrie*. — *corpora hominum salubria*] Causam indicat Iosephus contra Ap. 1, 2: *τόπους οἰκοῦσιν ἥκιστα τοῖς ἐκ τοῦ περιέχοντος φθοραῖς ὑποκειμένους*. — *uber solum*] *ἀρίστην καὶ παμφορωτάτην* Iudaeam vocat Hecataeus apud Ios. c. Ap. 1, 22. Cfr. Polyb. 5, 70. Artem autem agros irrigandi optime callebant Iudaei. Salvador I. p. 368. — *fruges nostrum ad morem*] «eaedem, quae apud nos in Italia, frumentum, vites, oleae, fici.» — *palmetis*] Horat. Epp. 2, 2, 184: *ungi Praeferat Herodis palmetis pinguibus*. Plin. 5, 14, 16; *Hiericuntem palmetis consitam*. Iosephus A. I. 9, 1, 2: *ἐν Ἐγγαδδὶ πόλει γεννᾶται φοῖνιξ ὁ κάλλιστος καὶ ὀποβάλσαμον*. Robinson II. p. 536. — *balsamum*] Strabo 16. p. 763: *ἔστι δὲ τοῦ Ἱερικοῦντος - - ὁ τοῦ βαλσάμου παράδεισος*. Iustin. 36, 3: *Opes genti ex vectigalibus opobalsami crevere, quod in his tantum regionibus gignitur*. Aegypto quoque hanc arbusculam tribuit Claudianus

modica arbor: ut quisque ramus intumuit (si vim ferri adhibeas, pavent venae), fragmine lapidis aut testa aperiuntur; humor in usu medentium est. praecipuum montium Libanum erigit, mirum dictu, tantos inter ardores opacum fidumque nivibus. idem amnem Iordanen alit funditque. nec Iordanes pelago accipitur, sed unum atque alterum lacum integer perfluit, tertio retinetur. lacus inmenso ambitu, specie maris, sapore corruptior, gravitate odoris accolis pestifer, neque vento inpellitur neque pisces aut suetas aquis volucres patitur. incertae undae superiacta, ut solido, ferunt; periti imperitique nandi perinde attolluntur. certo anni bitumen egerit; cuius legendi usum, ut ceteras artes, experientia docuit. ater suapte natura liquor et sparso aceto concretus innatat. hunc manu captum, quibus ea cura, in summa navis trahunt: inde nullo iuvante

4. *agmen* M. — Habet *Iordanen* M. Ante Bekkerum edebant *Iordanem*. — 6. *inm.* M: *imm.* B. — 7. *inp.* M: *imp.* B. — 8. *incertes*, eraso *s*, M. (*inerti undae* Cod. Spinae apud Heinsium et Grotius, *inertes undae; superiacta* Heinsius.) — 9. *certo anni* M: *certo anni tempore* B. e gloss. (*tempore* est in Bud. et super versum, ab eadem manu, in M. Bekk. «Minime vero; sed a recentissima.» Bait.)

Epith. Palladii 121. probabiliter per licentiam poëticam. Hodie in sola Arabia colitur. Locus autem primarius est Plin. 12, 25, 54: *Omnibus odoribus praefertur balsamum uni terrarum Iudaeae concessum. - - Ostendere arbusculam hanc urbi Vespasiani imperatores. - - Servit nunc haec et tributa pendit cum sua gente. - - Saeviere in eam Iudaei sicut in vitam quoque suam. Contra defendere Romani et dimicatum pro frutice est. seritque nunc eam fiscus. - - Inciditur vitro, lapide osseisve cultellis. Ferro laedi vitalia odit:* (imagine poëtica perquam simili ei, qua utitur Tacitus: *si vim ferri adhibeas, pavent venae*, id est, arbusculae partes fibraeque intimae ac vitales laeduntur.) *Emoritur protinus, eadem amputari supervacua patiens.* Elegantem fabulam Iudaicam refert Iosephus A. I. 8, 6, 6: *λέγουσι δ' ὅτι καὶ τὴν τοῦ ὀποβαλσάμου ῥίζαν, ἣν ἔτι νῦν ἡμῶν ἡ χώρα φέρει, δούσης ταύτης τῆς γυναικὸς (βασιλίσσης Σαβὰ τῷ Σολομῶνι) ἔχομεν.* — *erigit*] scil. terra, ex se in altum emittit. «Montes eleganter *attolli*, *erigi* dicuntur. Omnino magna est venustas in descriptionibus locorum et rerum naturalium deligere verba ab animantibus ducta, qualia plura posuit Tacitus.» Ern. — *fidumque nivibus*] pro vulgari: «in quo nives nunquam liquefiunt.» Ad idem imaginum poëticarum genus haec quoque pertinet. Claudianus R. Proserp. 1, 105: *solt nivibus servare fidem pariterque favillis Aetna.* — *idem - Iordanen*] qui proprie quidem oritur ex monte Pineo, summo cacumine Antilibani; sed etiam hic a scriptoribus subinde Libanus dicitur. De Iordane consule Robinson II. p. 498. — *unum atque alterum lacum*] Samochonitem sive aquas Merom, et Genesarium sive mare Tiberiadis, *τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας* Matth. 4, 18. — *tertio retinetur*] Asphaltite, de quo sequentia intelligenda; vocatur etiam *Mare mortuum*. Plin. 5, 15, 71: *Iordanes - - amnis amoenus - - velut invitus Asphaltiten lacum dirum natura petit, a quo postremo ebibitur aquasque laudatas perdit pestilentibus mixtus.* Pausan. 5, 7, 4: *ἐν δὲ τῇ γῇ ποταμὸν τῇ Ἑβραίων Ἰόρδανον καὶ αὐτὸς οἶδα λίμνην Τιβεριάδα ὀνομαζομένην διοδεύοντα, ἐς δὲ λίμνην ἑτέραν καλουμένην θάλασσαν νεκράν, ἐς ταύτην ἐσιόντα καὶ ἀπὸ τῆς λίμνης αὐτὸν ἀναλούμενον.* (post cursum circiter LXX. leucarum Gallicarum. Salvador I. p. 151.) Cfr. Robinson II. p. 448. seqq. — *inmenso ambitu*] in longitudinem Mare mortuum extenditur circiter X. milliaria Germanica. — *accolis pestifer*] Idem tradit Scriptor Sapientiae Sal. 10, 6 et 7: *Ἡ σοφία δίκαιον ἀπολλυμένων ἀσεβῶν ἐῤῥύσατο φυγόντα πῦρ καταβάσιον Πενταπόλεως, οἷς ἐπὶ μαρτυρίαν τῆς πονηρίας καπνιζομένη καθέστηκε χέρσος, καὶ ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυ-*

influit oneratque, donec abscindas. nec abscindere aere ferrove possis: fugit cruorem vestemque infectam sanguine quo feminae per menses exsolvuntur. sic veteres auctores. sed gnari locorum tradunt undantes bitumine moles pelli manuque trahi ad litus; mox, ubi vapore terrae, vi solis inaruerint, securibus cuneisque ut trabes aut saxa discindi. (7) haud procul inde campi quos ferunt olim uberes magnisque urbibus habitatos fulminum iactu arsisse; et manere vestigia, terramque ipsam, specie torridam, vim frugiferam perdidisse. nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenus aut flore, seu solitam in speciem adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt. ego sicut inclutas quondam urbes igne caelesti flagrasse concesserim, ita halitu lacus infici terram, corrumpi superfusum spiritum, eoque fetus segetum et autumni putrescere reor,

4. *trai* M. — *litus* M : *littus* B. — 7. *ictu* volebat Lipsius; sed *iactu* firmat Orosius 1, 5. — *torrida* M. — 9. *herbas tenues aut flores* M, non *flore*, ut ait Ryckius. Correxit Rhenanus. — Ante v. *atra* in M erasa est una littera. — 10. *ego*] Narrant M habere *et*; at v. omnino legi nequit, et spatium nimium est quam ut duas dumtaxat litteras ceperit; immo etiam in M primitus fuisse videtur *ego*. Bait. — *inclutas*] *indictas* M. Emendatum ex Orosio et in Agr. Corb. Spir. — 11. *alitu* M. — 12. *atumni* M.

τά, ἀπιστούσης ψυχῆς μνημεῖον ἑστηκυῖα στήλη ἁλός. Sed meram fabulam tradi a Brocardo Loc. Terr. S. Cap. 7: *mare illud semper fumum reddere et nebulam in modum camini infernalis* docet Robinson II. p. 452. neque vero per se pestiferas esse huius lacus exhalationes. — *neque pisces*] Verum hoc. Idem p. 461. — *incertae undae*] sunt, quae eam speciem naturamque habent, ut dubium videri possit, aqua sit an solum, solida loca. Gronov. ad Senecae Consol. ad Marciam 10. *Ses eaux, élément indécis* Burnouf, id quod propius ad vv. Taciti accedit quam *ses eaux d'une nature inconnue* Louandre. Vv. autem haec malim arte iungere cum v. *ferunt* quam cum Ernestio: *incertae undae; superiacta ferunt*. — *ut solido*] «ac si solidum aliquid subesset.» Duebn. — *attolluntur*] Iosephus B. I. 4, 4, 8, 4. in his omnibus consentit cum Tacito, adeo ut narret, huius rei experimentum captum esse a Vespasiano iniectis in eum lacum hominibus nandi imperitis, manibus insuper post terga revinctis. Atque etiam Robinson itidem nandi imperitus hoc in se ipse expertus est. II. p. 444. — *certo anni*] Haec vera videtur Taciti manus; quod vulgo inculcatur *tempore*, ex manifesto est glossemate. Vide Var. Lectt. Ceterum de his bituminis eiectionibus nunc rarioribus quam olim consule Robinson II. p. 463. III. p. 164. — *fugit cruorem*] Idem tradunt Plinius 7, 15. 28, 7. Iosephus l. l. — *undantes bitumine moles*] Iosephus l. l.: *τῆς μέντοι ἀσφάλτου κατὰ πολλὰ μέρη βώλους μέλανας ἀναδίδωσιν ἡ λίμνη· αἱ δὲ ἐπινήχονται τό τε σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος ταύροις ἀκεφάλοις παραπλήσιαι.* — *discindi*] Similia his tradit Posidonius apud Strab. 16. p. 764.

7. *campi*] Sodomorum et Gomorrhae. Genes. 19, 24: *καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα θεῖον, καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐξ οὐρανοῦ. Καὶ κατέστρεψε τὰς πόλεις ταύτας καὶ πᾶσαν τὴν περίχωρον καὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν ταῖς πόλεσι καὶ τὰ ἀνατέλλοντα ἐκ τῆς γῆς*. v. 28.: *Καὶ ἰδοὺ ἀνέβαινε φλὸξ ἐκ τῆς γῆς ὡσεὶ ἀτμὶς καμίνου*. Ioseph. A. I. 1, 11. B. I. 4, 8, 4. Cfr. Robinson III. p. 162. (Taciti locum excerpsit Orosius 1, 5.) — *fulminum iactu*] Noli dubitare cum Lipsio; nam eodem voc. utitur Cicero de Divin. 2, 18. Catil. 3, 8. — *specie torridam*] Strabo 16. p. 764. eandem terram *τεφρώδη* dicit. *Specie* autem est *visu*; eam *torridam* esse ipse adspectus docet. — *aut flore*] non ad plenam maturitatem pervenientia, quae alibi est *solita species*. — *velut in cinerem*] Iosephus B. I. 4, 8, 4: *Ἔστι δὲ καὶ ἐν τοῖς καρποῖς ἰδεῖν σποδιὰν ἀναγεννωμένην, οἳ χρόαν μὲν ἔχουσι τοῖς ἐδωδίμοις ὁμοίαν, δρεψαμένων δὲ χερσὶν εἰς καπνὸν ἀναλύονται καὶ τέφραν*. Sunt, quae vulgo

solo caeloque iuxta gravi. et Belus amnis Iudaico mari inlabitur; circa cuius os lectae arenae admixto nitro in vitrum excoquuntur. modicum id litus et egerentibus inexhaustum.

(8) Magna pars Iudaeae vicis dispergitur; habent et oppida. Hierosolyma genti caput. illic inmensae opulentiae templum, et primis munimentis urbs, dein regia, templum intimis clausum. ad fores tantum Iudaeo aditus; limine, praeter sacerdotes, arcebantur. dum Assyrios penes Medosque et Persas Oriens fuit, despectissima pars servientium: post-

1. *bellus* M. Correxit Rhenanus. — *inl.* M : *ill.* B. — 2. *lecte harenae* M. — *nitro*] *uitro* M. Correctum in Reg. et a Rhenano. — *excocuntur* M. — 3. *litus* M : *littus* B. — *et*] An *sed?* Or. — 5. Habet *genti* M, non *gentis* Guelf. Spir. Walther. — *inm.* M : *imm.* B. — 6. *de* (in versus fine) *ingia* M. Correxit Iosias Mercerus. — 8. *persaxas* (non *persatas*) M.

vocant *mala Sodomitica*, id est, fructus *Asclepiadis giganteae* sive *procerae* Botanicorum, *Öscher* Arabum, uti docemur a Robinsonio II. p. 472., qui ipse accurate mirum hunc fructum examinavit: *Die Frucht fiel jetzt schön und lockend ins Auge und fühlte sich weich an; aber wenn man sie drückt oder stosst, so bricht sie platzend auf, wie eine Blase, und nur die Fetzen der dünnen Schale und ein Paar Fasern bleiben in der Hand zurück.* — *Belus*] hodie *Numan*. Strabo 16. p. 758. Plin. 5, 19, 17: *rivus Pagida sive Belus, vitri fertiles arenas parvo litori miscens. Ipse e palude Cendevia a radicibus Carmeli profluit.* 36, 26, 65: *Phoenice - - intra montis Carmeli radices paludem habens, quae vocatur Cendevia. Ex ea creditur nasci Belus amnis, quinque M. pass. spatio in mare profluens iuxta Ptolemaidem coloniam.* — *modicum id litus*] Plin. l. l.: *Quingentorum est passuum non amplius litoris spatium, idque tantum multa per secula gignendo fuit vitro. Fama est, appulsa nave mercatorum nitri, cum sparsi per litus epulas pararent nec esset cortinis attollendis lapidum occasio, glebas nitri e nave subdidisse. Quibus accensis permixta arena litoris, translucentes novi liquoris fluxisse rivos et hanc fuisse originem vitri. Τύπον ἑκατοντάπηχυν, ὃς ἀναδίδωσι τὴν ὑαλινὴν ψάμμον* dicit Iosephus B. I. 2, 10, 2. Cfr. Forbiger II. p. 663.

8. *vicis dispergitur*] pro vulgari: «magnam partem vicis passim dispersis habitatur.» Iosephus B. I. 3, 3, 2. de Galilaea: *μέρος αὐτῆς οὐδὲν ἀργόν· ἀλλὰ καὶ πόλεις πυκνὰς καὶ τὸ τῶν κωμῶν πλῆθος πανταχοῦ πολυάνθρωπον διὰ τὴν εὐθηνίαν, ὡς τὴν ἐλαχίστην ὑπὲρ πεντακισχιλίους πρὸς τοῖς μυρίοις ἔχειν οἰκήτορας.* — *oppida*] et quidem permulta, utpote in regione olim tam ubere ac felici. Cfr. Forbiger II. p. 693 - 727. — *primis munimentis*] «Cum prima sint munimenta, nimirum a mari vel e Syria ac Samaria venienti et accedenti Hierosolyma.» Dubn. — *intimis*] «*Ces mots ne signifient pas qu'il y avait trois enceintes concentriques, dont la première enfermait la ville, la seconde le palais, la troisième le temple, arrangement qui placerait le temple au centre, tandis qu'il était sur le mont Moria, à l'extrémité orientale de Jérusalem, à laquelle il servait comme de citadelle renfermée dans une enceinte particulière (intimis munimentis).*» Burnouf. Cfr. Crome *Jerusalem* in Ersch u. Gruber *Encyclopadie* II. Vol. XV. p. 273. — *ad fores tantum*] Illustratur hic locus Lucae 1, 9. 10., ubi dum sacerdos intus sacris operatur, populus precatur ἔξω, foris, ad fores. Transire limen nefas omnibus praeterquam sacerdotibus. Ern. Iosephus B. I. 5, 5, 6: *Περιέστεφε δὲ τόν τε ναὸν καὶ τὸν βωμὸν εὔλιθόν τε καὶ χάριεν γείσιον, ὅσον πηχυαῖον ὕψος, ὃ διεῖργεν ἐξωτέρω τὸν δῆμον ἀπὸ τῶν ἱερέων.* («Ceterum Ernestius pro *arcebantur* malebat *arcentur*. At Taciti temporibus haec res erat praeterita.» Walth.) — *Macedones*] Utrobique sunt Alexandri M. successores, Syriae reges a Seleuco, Macedonum sub Alexandro duce, oriundi. — *rex Antiochus*] Valet hoc de Antiocho IV. Epiphane, qui a. ante Chr. 172. foede profanavit templum Hierosolymitanum, uti constat ex I. Maccab. 1, 21. seqq. et Iosepho A. I. 12. 5, 3. Hic autem Antiochus IV. non tam cum Parthis bellum gessit quam cum Armeniis, teste Appiano Syr. 45. 46: *ἐστράτευσε δὲ καὶ ἐπὶ Ἀρταξίαν, τὸν Ἀρμενίων βασιλέα,*

quam Macedones praepotuere, rex Antiochus demere superstitionem et mores Graecorum dare adnisus, quo minus teterrimam gentem in melius mutaret, Parthorum bello prohibitus est: nam ea tempestate Arsaces desciverat. tum Iudaei, Macedonibus invalidis, Parthis nondum adultis (et Romani procul erant) sibi ipsi reges inposuere; qui mobilitate volgi expulsi, resumpta per arma dominatione fugas civium, urbium eversiones, fratrum coniugum parentum neces aliaque solita regibus ausi superstitionem fovebant, quia honor sacerdotii firmamentum potentiae adsumebatur. (9) Romanorum primus Gn. Pompeius Iudaeos domuit, templum-

2. *grec.* M. — 5. *si* addita syll. *bi* ex corr. M. — *inp.* M : *imp.* B. — *volgis epulsi* (sic) M. — 8. *potentie* M. — *ads.* M : *ass.* B. — 9. *Gn.* M : *Gnaeus* B. — Habet *Iudaeos* M, v. omissum a Lipsio.

καὶ αὐτὸν ἑλὼν (a. a. Chr. 165.) *ἐτελεύτησεν.* (a. a. Chr. 164.) Cfr. Clinton *Fasti Hellenici* III. p. 321. Nummi eius inscripti sunt *ΒΑΣΙΛΕΩΣ. ΑΝΤΙΟΧΟΥ. ΘΕΟΥ. ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ.* Visconti *Iconografia greca* II. p. 419. — *nam ea tempestate Arsaces desciverat*] Tacitus Antiochum IV. Epiphanem confudit cum Antiocho II., cui cognomen usitatius quam quarto *Θεός*, sub quo Olymp. 132, 3., ante Chr. 250. *Parthi a Macedonibus defecerunt; ex iisque unus imperavit Arsaces, a quo Arsacidae*, teste Eusebio in Chron. ad illum annum. Et hanc temporum rationem sequuntur Clinton *Fasti Hellenici* III. p. 18. Zumpt in Annal. Ed. II. p. 38.; alii referunt ad a. a. Chr. 256. Frustra vero Ernestius suspicionem de hoc loco movit tamquam subditicio; immo subest error non minus LXXVII. annorum, qui fortasse negligentia quadam ex ipso illo ambiguo cognomento *Θεὰς* oriri potuit. — *reges inposuere*] Primus ex stirpe Hasmonaeorum Simon mortuus a. a. Chr. 135. honoris causa sese nuncupavit *ἀρχιερέα μέγαν καὶ στρατηγὸν καὶ ἡγούμενον Ἰουδαίων* I. Maccab. 13, 42. a. a. Chr. 142. Clinton *Fasti Hellenici* III. p. 329. Et exstant eius nummi, in quorum inscriptione hebraica se vocat *nassi Israël*, principem; partis aversae inscriptiones sunt: *Anno I. redemptionis Israël* vel *Anno II. liberationis Israël* vel *Liberatio Sionis*. Postea eius nepos Aristobulus I. *τὴν ἀρχὴν εἰς βασιλείαν μετατεθῆναι δόξας --, διάδημα πρῶτος ἐπιτίθεται.* Iosephus A. I. 13, 11. Hoc mortuo successit frater Alexander Iannaeus, de quo Strabo 16. p. 762: *πρῶτον ἀνθ' ἱερέως ἀπέδειξεν ἑαυτὸν βασιλέα*, non prorsus recte, cum Aristobulus ante eum, sed per annum dumtaxat unum regnum obtinuerit teste Iosepho l. l. Nummi huius nepotis Simonis inscripti sunt *ΒΑΣΙΛΕΩΣ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.* Cfr. Eckhel D. N. III. p. 465. — *fratrum coniugum parentum neces*] Memento modo Mariammae a coniuge Herode occisae ac postea insanum in modum defletae. Iosephus A. I. 15, 7, 7: *τοσοῦτον ἥττητο τοῦ πάθους, ὥστε αὐτὸν ἤδη καὶ καλεῖν τὴν Μαριάμμην προστάξαι τοῖς ὑπηρέταις ὡς ζῶσαν ἔτι καὶ δυναμένην ὑπακούειν.*

9. *Romanorum primus Gn. Pompeius Iudaeos domuit*] Suo pro instituto v. *domandi* sane uti poterat Tacitus, etsi tunc nondum in provinciae formam redacta est Iudaea, sed retentis sub dicione Romana tantum locis maritimis reliquum regnum mansit Hyrcano. Significatur autem bellum a Pompeio gestum adversus Aristobulum II. de sacerdotio maximo et regno cum Hyrcano fratre certantem a. u. c. 691. Cfr. Cic. pro Flacco 28. Liv. Epit. 102. Strabo 16. p. 762. breviter rem, ut fuit, exponens: *Ἀλεξάνδρου (Ἰανναίου) ἦσαν υἱοὶ Ὑρκανός τε καὶ Ἀριστόβουλος· διαφερομένων δὲ περὶ τῆς ἀρχῆς, ἐπῆλθε Πομπήιος καὶ κατέλυσεν αὐτούς, καὶ τὰ ἐρύματα αὐτῶν κατέσπασε καὶ αὐτὰ τὰ Ἱεροσόλυμα βίᾳ καταλαβών·* pro quo accuratius Dio 37, 16: *Τὴν μὲν ἄλλην πόλιν, ἐσδεξομένων αὐτὸν τῶν τὰ τοῦ Ὑρκανοῦ φρονούντων, ἀπραγμόνως ἔλαβεν· αὐτὸ δὲ τὸ ἱερὸν προκατασχόντων τῶν ἑτέρων* (qui Aristobulo favebant), *οὐκ ἀπόνως εἷλεν.* Cfr. Iosephus A. I. 14, 3. seqq. Salvador I. p. 148. seqq. — *templumque - ingressus est*] Iosephus l. l.: *Παρῆλθεν ἐς τὸ ἐντὸς ὁ Πομπήιος καὶ τῶν περὶ αὐτὸν οὐκ ὀλίγοι καὶ εἶδον ὅσα μὴ θεμιτὸν ἦν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἢ μόνοις τοῖς ἀρχιερεῦσιν· -- οὐ-*

que iure victoriae ingressus est. inde volgatum nulla intus deum effigie vacuam sedem et inania arcana. muri Hierosolymorum diruti, delubrum mansit. mox civili inter nos bello, postquam in dicionem M. Antonii provinciae cesserant, rex Parthorum Pacorus Iudaea potitus, interfectusque a P. Ventidio, et Parthi trans Euphraten redacti: Iudaeos G. Sosius subegit. regnum ab Antonio Herodi datum victor Augustus auxit. post mortem Herodis, nihil exspectato Caesare, Simo quidam regium nomen invaserat. is a Quintilio Varo obtinente Syriam punitus; et gentem coërcitam liberi Herodis tripertito rexere. sub Tiberio quies. dein iussi a

1. Habet *nulla - - effigie* M, non *nullas - - effigies* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Puteol. Walther, Bach, qui propter Victorii silentium hanc lect. tribuit Mediceo. — 3. *inter nos*] *interno* M. Correctum in Agr. — *M.* M: *Marci* B. — 4. *iudea* M. — 5. *a P.*] *ap.* M, *a Publio* M. — *G.* M: *Gaius* B. — 7. *exp.* M. — *Simon* h. l. M., infra C. 12. semel *simo.* — 8. *opt.* M. — 9. *tripertito* M: *tripartito* B. — *tyberio* M.

δενὸς δὲ ἥψατο δι' εὐσέβειαν. — *inania arcana*] *ein Geheimniss ohne sichtbaren Gegenstand.* Louandre: *que l'enceinte était vide, et qu'il n'y avait là qu'un vain mystère.* — *diruti*] Muros Hierosolymorum postea restituit Antipater Herodis Magni pater. Iosephus A. I. 14, 9, 1. — *provinciae*] Orientis. — *rex Parthorum Pacorus*] non ipse rex, sed regis Parthorum Orodis filius, ut 2, 25: *rex Epiphanes.* Iosephus A. I. 14, 13—15. Plutarch. Ant. 34. Dio 48, 24. 49, 19. Clinton *Fast. Hell.* III. p. 218. Rem sic exponit Ruperti: «Pacorus ab Antigono Aristobuli II. filio invitatus et in Palaestinam cum exercitu profectus a. u. c. 714. fugato Herode M. et direptis Hierosolymis *Iudaea potitus* erat et regnum tradiderat Antigono. Sed *P. Ventidius Bassus,* homo infimi generis, rhedarius et mulio, deinde familiaris C. Caesari ac M. et L. Antoniis, quorum gratia tribunatum plebis, praeturam, pontificatum, consulatum (a. u. c. 711.) adeptus erat, a. u. c. 716. a M. Antonio adversus Parthos missus res tam feliciter gessit, ut illos aliquoties victor *trans Euphraten redigeret*, et primus de iis triumpharet.» (Cfr. Germ. 37. Baiteri Fast. triumph. p. CLXI.: *P. Ventidius P. F. pro Cos. ex Tauro monte et Partheis. A. DCCXV.* (716. Varr.) *V. K. Dec.)* — *G. Sosius*] Graecis Σόσσιος, sed in nummo apud Morellium I. p. 396. in victoriae huius memoriam signato est *C. SOSIVS. IMP.* (Tropaeum, in cuius imo duo captivi sedent, mulier maesta, caput manu sustentans (Iudaea), et vir nudus, manibus post tergum revinctis, ad tropaeum respiciens (Antigonus rex). — *Iudaeos - - subegit*] Pacorus Iudaeorum regem constituerat Antigonum, ultimum ex Hasmonaeorum stirpe, qui caeso illo, Romanis alacriter resistebat. Multo labore Sosius expugnavit Hierosolyma, sexto demum mense post Ventidii victoriam Parthicam. In Herodis autem gratiam Antigonus Antonii iussu virgis caesus et obtruncatus est a. u. c. 716. Cfr. Ioseph. A. I. 14, 16 et 18. Dio 49, 22. Clinton l. l. p. 220. Salvador I. p. 283. — *Herodi*] Idumaeo, cognomine Magni, qui iam a. u. c. 714. per Antonium Iudaeae regnum acceperat senatus consulto. (Ioseph. 14, 14, 5.), a quo inde tempore vixit XXXVII. annos. (Ioseph. 17, 8, 1.) — *Augustus auxit*] Ioseph. B. I. 1, 20, 3. Ed. Cardwell p. 83: *Τῇ βασιλείᾳ προσέθηκε τήν τε ὑπὸ Κλεοπάτρας ἀποτμηθεῖσαν χώραν καὶ ἔξωθεν Γάδαρα καὶ Ἵππον καὶ Σαμάρειαν, πρὸς δὲ τούτοις τῶν παραλίων Γάζαν καὶ Ἀνθηδόνα καὶ Ἰόππην καὶ πύργον Στράτωνος.* — *Simo*] servus Herodis, absente Archelao, filio et successore Herodis, nixus Iudaeis, quos Sabini procuratoris rapinae irritaverant. Ioseph. 17, 10, 6: *Ἦν δὲ καὶ Σίμων δοῦλος μὲν Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἄλλως δὲ ἀνὴρ εὐπρεπὴς καὶ μεγέθει καὶ ῥώμῃ ἐπὶ μέγα προύχων τε καὶ πεπιστευμένος. οὗτος ἀρθεὶς τῇ ἀκρασίᾳ τῶν πραγμάτων, διάδημα ἐτόλμησε περιθέσθαι κτλ.* — *a Quintilio Varo*] eodem, quem postea oppressit Arminius. Vellei. 2, 117. A Grato, Vari praefecto, Simonem necatum tradit Iosephus l. l. — *liberi Herodis*] Iosephus 17, 11, 4: *Καῖσαρ Ἀρχέλαον βασιλέα οὐκ ἀποφαίνεται, τοῦ ἡμίσεως τῆς χώ-*

G. Caesare effigiem eius in templo locare, arma potius sumpsere; quem motum Caesaris mors diremit. Claudius, defunctis regibus aut ad modicum redactis, Iudaeam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit; e quibus Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit, Drusilla Cleopatrae et Antonii nepte in matrimonium accepta, ut eiusdem Antonii Felix progener, Claudius nepos esset. (10) duravit tamen patientia Iudaeis usque ad Gessium Florum procuratorem: sub eo bellum ortum. et comprimere coeptantem Cestium Gallum Suriae legatum varia praelia ac saepius adversa excepere. qui ubi fato aut taedio occidit, missu Neronis Vespasianus fortuna famaque et egregiis

1. *a G.*: *ag.* (cum linea) M, *a Gaio* B. — 3. *Romanis*] *R.* M. — 4. *oia* cum lin., dein litt. *a* correcta in *e* cum lin. M. — *sev.* M. — 5. *matrimonia acepta* (sic) M. — 8. *bellu ortu* (sine lineola aut apostropho) M. — *recaeptantem* (sic) M. Correxit Rhenanus. — 9. *Suriae*] *Syriae* M, B. — *excipere* M. Correctum in Guelf. et a Puteolano.

ρας, ἥπερ Ἡρώδῃ ὑπετέλει, ἐθνάρχην καθίσταται· - - τὴν δὲ ἑτέραν ἡμίσειαν νείμας διχῆ, δυσὶν Ἡρώδου παισὶν ἑτέροις παρεδίδου, Φιλίππῳ καὶ Ἀντίπᾳ. καὶ τούτῳ μὲν ἥ τε Περαία καὶ τὸ Γαλιλαῖον ὑπετέλουν· - - Βαταναία δὲ σὺν Τραχωνίτιδι καὶ Αὐρανῖτις - - Φιλίππῳ τάλαντα ἑκατὸν προσέφερε. τὰ δὲ Ἀρχελάῳ συντελοῦντα Ἰδουμαῖά τε καὶ Ἰουδαία τό τε Σαμαρειτικόν. — *a G. Caesare*] a. u. c. 793. post Chr. 40. Cfr. Philonis Liber de legatione ad Caium et in Flaccum p. 966. Iosephus A. I. 18, 8. B. I. 2, 10. Tac. Ann. 12, 54. Clinton *Fasti Romani* I. p. 24. — *arma potius sumpsere*] Contra Iosephus utroque loco docet rem Petronii intercessione esse compositam et mox Caium necatum. — *defunctis regibus*] Herode Agrippa maiore a. u. c. 797. post Chr. 48. (Clinton *F. R.* I. p. 28. Visconti *Icon. gr.* III. p. 27.) et a. u. c. 801. post Chr. 48. Herode, Chalcidis rege. (Clinton p. 32. Visconti p. 30.) — *ad modicum redactis*] Supererat unus Herodes Agrippa minor (cfr. C. 1.); is ultimus huius stirpis mortuus est tertio Traiani anno, teste certe Photio in Bibl. Cod. 33. p. 53. a. u. c. 853. post Chr. 100. De quo tamen dubitat Jost *Geschichte der Israëliten* II. p. 104., cum aliis statuens eum iam sub Domitiano decessisse circiter a. u. c. 843. post Chr. 90. — *permisit*] id est, per procuratores administravit, subdita tamen notione his omnia licuisse, ut ex Iosepho constat de Antonio Felice et Floro. — *Antonius Felix*] Pallantis frater; Suet. Claud. 28: *trium reginarum maritum vocat.* — *Drusilla*] prima haec Felicis uxor, altera item Drusilla soror Agrippae II. regis et Berenices (cfr. Ioseph. 20, 7, 2.), tertia ignota. — *Claudius nepos*] quippe qui ex Druso Germanico et Antonia minore, triumviri filia, natus esset. Subest amara nescio quae ironia in his principis Romani necessitudinibus cum improbo liberto exponendis.

10. *Gessium Florum*] hominem crudelem atque avarum, qui saevitia sua Iudaeos tandem ad rebellionem compulit. Iosephus A. I. 20, 10. B. I. 2, 14, 2. — *bellum ortum*] a. u. c. 819. post Chr. 66. Iosephus B. I. 2, 14, 4. Clinton *Fasti Romani* p. 48. — *Cestium Gallum* cet.] Suet. Vesp. 4: *Iudaei rebellarunt; caesoque praeposito, legatum insuper Syriae consularem suppetias ferentem, rapta aquila, fugaverunt;* ubi v. *praeposito* significatur Gessius Florus, ad quem ex lectione Havercampiana interpretes olim referebant locum Vitae Ios. 6: *Ὁ δ' ἐπελθὼν καὶ συμβαλὼν μάχῃ ἐνικήθη, πολλῶν τῶν μετ' αὐτοῦ πεσόντων. Καὶ γίνεται τὸ Γ ε σ σ ί ο υ πταῖσμα συμφορὰ τοῦ παντὸς ἡμῶν ἔθνους, ἐπήρθησαν γὰρ ἐπὶ τούτῳ μᾶλλον οἱ τὸν πόλεμον ἀγαπήσαντες καὶ νικήσαντες τοὺς Ῥωμαίους εἰς τέλος ἤλπισαν.* Verum Richter pro *Γεσσίου* recte edidit *Κεστίου*. Cfr. enim Bell. Iud. 2, 16, 1. — *saepius adversa*] Cfr. imprimis Iosephus B. I. 2, 19, 8: *Ὀλίγου δὲ δεῖν πᾶσαν ἂν ἥρπασαν τὴν ἅμα Κεστίου δύναμιν, εἰ μὴ νὺξ ἐπέλαβεν, ἐν ᾗ Ῥωμαῖοι μὲν εἰς τὴν Βαιθώραν κατέφυγον, Ἰουδαῖοι δὲ πάντα τὰ κύκλῳ περισχόντες ἐφρούρουν αὐτῶν τὴν ἔξοδον. Ἔνθα δὴ Κέστιος τὴν φανερὰν ὁδὸν ἀπογνούς,*

ministris intra duas aestates cuncta camporum omnesque praeter Hierosolyma urbes victore exercitu tenebat. proximus annus civili bello intentus, quantum ad Iudaeos, per otium transiit. pace per Italiam parta et externae curae rediere. augebat iras quod soli Iudaei non cessissent. simul manere apud exercitus Titum ad omnes principatus novi eventus casusve utilius videbatur.

Igitur castris, uti diximus, ante moenia Hierosolymorum positis instructas legiones ostentavit. (11) Iudaei sub ipsos muros struxere aciem, rebus secundis longius ausuri, et si pellerentur, parato perfugio. missus in eos eques cum expeditis cohortibus ambigue certavit. mox cessere hostes, et sequentibus diebus crebra pro portis praelia serebant, donec assiduis damnis intra moenia pellerentur. Romani ad obpugnandum versi.

1. *inter* M. Correxit Rhenanus. — *Hierosolyma* M: *Hierosolymam* B cum corr. M. — 3. *iudeos* M. — *parata* M. Emendavit Rhenanus. — 4. *redire* M frequenti errore; sane infinitivo historico hic locus non est. — *cessessent* medio *e* superscr. *i* M. — 5. *apud* M. — 6. *utilis* (*s* videtur a manu recentiore.) M. Correxit Picbena. — 7. *maenia* M. — *positus*, *u* corr. in *i* M. — 8. *acies* M. — 10. *ambiguas* M. — 12. *maenia* M. — *obp.* M: *opp.* B.

δρασμὸν ἐβουλεύσατο. Post Cestii autem mortem Vespasianus a Nerone exercitui Romano praefectus est eodem anno u. c. 820. post Chr. 67. Ios. B. I. 3, 1, 2. Clinton l. l. — *duas aestates*] Accuratius scripsisset *tres*; siquidem Vespasianum per annos 67. 68. 69. bellasse, anno autem 70. quartam ultimamque expeditionem, qua Hierosolyma capta sunt, Tito commissam esse a patre iam imperium adepto compertum habemus. Cfr. Salvador II. p. 142. — *proximus annus*] u. c. 822. post Chr. 69. — *pace - - parta*] Hoc rectum; Suet. Oct. 22: *terra marique pace parta*, et saepe alibi, Bachius tamen recepit Med. *parata*. — *augebat iras - - non cessissent*] at ceterae nationes cunctae, quarum exemplum ut sequerentur enixe populares suos hortatur Agrippa rex apud Iosephum B. I. 2, 16: *ἄλλα ἔϑνη μυρία, πλείονος γέμοντα πρὸς ἐλευϑερίαν παῤῥησίας, εἴκει· μόνοι δὲ ὑμεῖς ἀδοξεῖτε δουλεύειν, οἷς ὑποτέτακται τὰ πάντα. πάντων δὲ σχεδὸν τῶν ὑφ' ἥλιον τὰ Ῥωμαίων ὅπλα προσκυνούντων, ὑμεῖς μόνοι πολεμήσετε.* — *eventus casusve*] Sic Ann. 2, 26: *satis iam eventuum, satis casuum*; utrobique *eventus* sunt res secundae, *casus* adversae.

11. *uti diximus*] C. 1. — *sub ipsos muros*] Prima obsidionis initia noluit fusius exponere Tacitus; satis vero eius narrationem supplet Iosephus. Cfr. de h. l. Salvador II. p. 393. — *ambigue certavit*] atque adeo quidem ambigue, ut prope interciperetur a Iudaeis Titus. Ioseph. B. I. 5, 2, 2: *τὸν Τίτον ἀποτέμνονται σὺν ὀλίγοις.* Via tandem patefacta *ἐπὶ τὸ στρατόπεδον διασώζεται. Τοῖς μὲν οὖν Ἰουδαίοις πλεονεκτήσασι κατὰ τὴν πρώτην ἐπίϑεσιν, ὑπήγειρε τὴν διάνοιαν ἄσκεπτος ἐλπίς.* Et §. 4. legionem decimam castris pulsam esse tradit atque ingens in periculum venturam fuisse, nisi Titus ei mature opem tulisset. — *pars virtute cet.*] iuncta cum consilio Romanoque milite vere digna, cui opponitur *ferocia*, saevus impetus ac sanguinis hostilis effundendi cupiditas. — *morari*] pro vulgari «nimis diu ei deesse»; sed praetulit *voluptatum* ipsarum veluti *προσωποποιΐαν*. — *duos colles*] Ioseph. B. I. 5, 4, 1. Sunt Acra et Sion. Rem clare exponit Ferlet: «*Jérusalem était bâtie sur un rocher qui formait trois collines, savoir: Sion, ou la ville de David, au midi; Acra au nord (c'était la ville haute, qui cependant était devenue la ville basse depuis qu'on en avait coupé le sommet pour qu'il fût dominé par le temple), et Moria, au levant d'Acra, sur lequel le temple était bâti. L'auteur parle d'abord des deux premières collines seulement et de leurs fortifications extérieures et intérieures, les regardant comme le corps de la place dont le temple était la citadelle. Du côté nord-ouest, où était campé Titus, on voyait le premier mur extérieur qu'on avait devant soi, en suite un second mur qui régnait*

neque enim dignum videbatur famem hostium opperiri; poscebantque pericula, pars virtute, multi ferocia et cupidine praemiorum. ipsi Tito Roma et opes voluptatesque ante oculos; ac ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur. sed urbem arduam situ opera molesque firmaverant, quis vel plana satis munirentur. nam duos colles inmensum editos claudebant muri per artem obliqui aut introrsus sinuati, ut latera obpugnantium ad ictus patescerent. extrema rupis abrupta; et turres, ubi mons iuvisset, in sexaginta pedes, inter devexa in centenos vicenosque attollebantur, mira specie, ac procul intuentibus pares. alia intus moenia, regiae circumiecta, conspicuoque fastigio turris Antonia, in honorem M. Antonii ab Herode appellata. (12) templum in modum arcis propriique muri, labore et opere ante alios. ipsae porticus, quis templum ambibatur, egregium propugnaculum. fons perennis aquae,

5. *inm.* M : *imm.* B. (Ceterum M sic : *Inmmsum* cum lin. super secundum *m.*) — 7. *obp.* M : *opp.* B. (Ceterum M : *obpugnatium.*) — 8. *sexaginta* M et Edd. ante Bekkerum, qui arbitratu suo tacite edidit *sexagenos.* — 11. *M.* M : *Marci* B. — 12. *opera* M. Correctum in Bud. — 13. *ambibatur* M : *ambiebatur* B. Cfr. Zumpt *Gr.* §. 215.

le long de la crête d'Acra; derrière ce second mur, le palais dans Acra, et les hauteurs de Sion vers le midi; puis, vers le levant, la tour Antonia et le temple, lequel dominait le tout et terminait l'horizon. Cfr. omnino Robinson II. p. 1. seqq. cum Tab. V. et Salvador *Plan approximatif de Jérusalem fortifiée* in fine Vol. II. — *muri per artem obliqui*] Veget. 4, 2: *Ambitum muri directum veteres duci noluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus; sed sinuosis anfractibus, iactis fundamentis, clausere urbes crebrioresque turres in ipsis angulis ediderunt, propterea, quia, si quis ad murum tali ordinatione constructum vel scalas vel machinas voluerit admovere, non solum a fronte, sed etiam a lateribus et prope a tergo veluti in sinum circumclusus opprimitur.* Salvador II. p. 362: *Jérusalem, assise sur deux collines, dit Tacite, était fermée de murailles que l'art avait disposés en angles saillans et rentrans, afin que les troupes qui l'assiégeraient eussent toujours leur flancs découverts.* — — *extrema rupis abrupta*] Sonus praefractior consulto quaesitus videtur ad huius rupis situm imitandum. — *turres*] et quidem quam plurimae, LX. in primo muro, XIV. in altero sive medio, XI. in tertio, teste Iosepho per varios B. I. locos. — *sexaginta*] propter seqq. *centenos vicenosque* neutiquam debebat mutari in *sexagenos:* est potius una ex solitis Tacito variationibus. — *regiae*] ubi habitarant reges Hasmonaei, postea Herodes. — *turris Antonia*] in Moria monte exstructa primum ab Ioanne Hyrcano, et vulgo *Βᾶρις* vocata, postea novo sub nomine denuo multo amplius ac magnificentius condita ab Herode Magno. Cfr. Robinson II. p. 71. Eam ita describit Iosephus B. I. 5, 5, 8: *δεδόμητο δ' ὑπὲρ πέτρας πεντηκονταπήχους μὲν ὕψος, περικρήμνου δὲ πάσης. - - πυργοειδὴς δὲ οὖσα τὸ πᾶν σχῆμα, κατὰ γωνίαν τέσσαρσιν ἑτέροις διείληπτο πύργοις.* — *M. Antonii*] fautoris Herodis Magni.

12. *templum*] in tertio colle inter Acram et Sion situm, cui nomen Moria, ab orientali latere urbis. Cfr. Ioseph. B. I. 5, 5, 1. — *ante alios*] «Templi murus prae ceteris optime munitus erat ac prope inexpugnabilis.» — *porticus*] Ioseph. ibid. §. 2: *διπλαῖ μὲν αἱ στοαὶ πᾶσαι, κίονες δὲ αὐταῖς εἰκοσιπέντε πηχῶν τὸ ὕψος ὑφεστήκεσαν, μονόλιθοι λευκοτάτης μαρμάρου, κεδρίνοις δὲ φατνώμασιν ὠρόφοντο.* — *fons perennis aquae*] *Σιλωάμ* Lucae 13, 4., ex quo fonte duo manabant rivuli effundentes se in duplex stagnum sive *piscinam* superiorem (*Σολομῶνος κολυμβήθραν* Ioseph. B. I. 5, 4, 2.) et inferiorem (*κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ* Ioann. 9, 6.), e quibus aqua in ipsam urbem ducebatur. Hieronym. Comm. ad Ies. 8, 6: *Siloë autem fontem esse ad radices montis Moria, qui non iugibus aquis, sed incertis horis diebusque ebulliat et per terrarum*

cavati sub terra montes, et piscinae cisternaeque servandis imbribus. praeviderant conditores ex diversitate morum crebra bella: inde cuncta quamvis adversus longum obsidium. et a Pompeio expugnatis metus atque usus pleraque monstravere. atque per avaritiam Claudianorum temporum empto iure muniendi struxere muros in pace tamquam ad bellum, magna conluvie et ceterarum urbium clade aucti: nam pervicacissimus quisque illuc perfugerat, eoque seditiosius agebant. tres duces, totidem exercitus. extrema et latissima moenium Simo, mediam urbem Ioannes, quem et Bargioram vocabant, templum Eleazarus firmaverat. multitudine et armis

1. *cisterneque* M. — *pviderant* cum *p* caudato, id est, *providerant* M. Emendatum in Guelf. et a Puteolano. — 5. *coni.* M: *coll.* B. (Ceterum M *colubie* cum lin. super *co.)* — 7. *seditiosiosius* M. — 8. *Simo, mediam urbem Ioannes quem et Bargioram vocabant* M: *Simo, quem et Bargioram vocabant, mediam urbem, Ioannes* Sallnerio auctore B. (Ceterum M bis *iohs* cum lin. transversa in litt. *h.)* — 9. *barba* (in versus fine) *gioram* M. Correxit Lipsius. — *alazarus* bis M, non, ut est apud Ritterum, *Alaeazarus.*

concava et antra saxi durissimi cum magno sonitu veniat, dubitare non possumus, qui in hac habitamus provincia. Id. Comm. ad Ier. 14: *Unico fonte Siloë et hoc non perpetuo utitur civitas et usque in praesentem diem sterilitas pluviarum non solum frugum, sed et bibendi inopiam facit.* Vides Hieronymum contradicere Tacito de *fonte perenni*, nisi vero hoc interpretari velis de duobus illis receptaculis, quibus semper aqua suppetierit. Ceterum cfr. Robinson II. p. 142. seqq. — *cavati sub terra montes*] exquisitius quam «specus subterranei,» partim frumenti commeatibus thesaurisque adservandis cavati, partim, ut ex iis aqua clam hauriretur ab obsessis. Dio 66, 4. — *empto iure muniendi*] Id quod liberales principes civitatibus gratuito concedebant, ut muros sibi exstruerent adversus subitas hostium latronumve incursiones, Claudius per avaritiam vendere solebat. Bach. Sine dubio autem magnam partem huius pecuniae sibi retinebant praesides Romani. — *ceterarum urbium*] Intelliguntur urbes Iudaeae a Vespasiano iam captae, inter quas eminebant Iotapata, ubi curabat Flavius Iosephus. B. I. 3, 7, 3., huic vicina Gabara (scilicet apud Iosephum B. I. 3, 7, 1: *τῇ πόλει τῶν Γαβαρέων* pro *Γαδαρέων* legendum docet Salvador II. p. 178.) et Gadara caput Peraeae. Ios. B. I. 4, 8, 3. — *Simo*] Hic postea triumpho de Iudaeis reservatus ac denique supplicio affectus. Ios. B. I. 7, 2, 2: *Ἐφυλάχθη ὁ μὲν Σίμων τῷ θριάμβῳ σφάγιον, ὁ δὲ Ἰωάννης δεσμοῖς αἰωνίοις.* Dio 66, 7. — *Ioannes, quem et Bargioram vocabant*] Immo Simo vocabatur Bargioras, id est, Giorae filius, ut certior in hac re testis refert Iosephus B. I. 2, 19, 2: *ὁ τοῦ Γιώρα Σίμων.* 4, 9, 3: *Υἱὸς ἦν Γιώρα Σίμων τις Γερασηνὸς τὸ γένος, νεανίας πανουργίᾳ μὲν ἡττώμενος Ἰωάννου τοῦ προκατέχοντος ἤδη τὴν πόλιν, ἀλκῇ δὲ σώματος καὶ τόλμῃ διαφέρων.* Contra Ioannes *ὁ τοῦ Λευί.* Vita 10. Nec tamen ausus sum sequi Salinerii transpositionem ceteroqui faciliorem plerisque ab aliis alibi propositis. Quidni enim in re leviore errare potuerit Tacitus? Cfr. Salvador II. p. 275. (Unde autem ortus sit Med. error *Barbagioram*, nimis religiose receptus a Bachio, clare nunc patet ex Baiteri collatione.) — *Eleazarus loco*] quippe qui ex stirpe sacerdotali. Ioseph. B. I. 4, 4, 1. et 7, 6, 4: *ἦν γὰρ ἐκ μεγάλης καὶ σφόδρα πολυανθρώπου συγγενείας.* Simonis cuiusdam filium vocat Iosephus B. I. ubique (ut 2, 20, 3. cet.), quo eum distinguat a tot aliis Eleazaris eius aequalibus. De eodem 4, 4, 1: *πιθανώτατος ἐδόκει τῶν ἐν τοῖς Ζηλωταῖς νοῆσαί τε τὰ δέοντα καὶ τὰ νοηθέντα πρᾶξαι.* — *incendia inter ipsos*] Ioseph. 5, 1, 4: *Συνέβη - - κατακαῆναι πλὴν ὀλίγου πάντα τὸν σῖτον, ὃς ἂν αὐτοῖς οὐκ ἐπ' ὀλίγα διήρκεσεν ἔτη πολιορκουμένοις. Λιμῷ γοῦν ἑάλωσαν, ὅπερ ἥκιστον δυνατὸν ἦν, εἰ μὴ τοῦτον ἑαυτοῖς προπαρεσκεύασαν.* — *missis - - qui Eleazarum - - obtruncarent*] Salvador II. p. 386: *Pendant un jour de fête, Jean avait surpris et forcé Eléazar et les zélateurs dans la seconde enceinte du temple. Tacite pré-*

Ioannes ac Simo, Eleazarus loco pollebat. sed praelia dolus incendia inter ipsos, et magna vis frumenti ambusta. mox Ioannes, missis per speciem sacrificandi qui Eleazarum manumque eius obtruncarent, templo potitur. ita in duas factiones civitas discessit, donec propinquantibus Romanis bellum externum concordiam pareret. (13) evenerant prodigia, quae neque hostiis neque votis piare fas habet gens superstitioni obnoxia, religionibus adversa. visae per caelum concurrere acies, rutilantia arma, et subito nubium igne conlucere templum. exapertae repente delubri fores, et audita maior humana vox, excedere deos; simul ingens motus excedentium. quae pauci in metum trahebant: pluribus persuasio inerat

1. *ihs* (cum lin. transversa in litt. *h*) M. — 3. *lazarum* h. l. M, non, ut est apud Ritterum, *Alazarum*. — 8. *conl.* M: *coll.* B. — *exapertae* Orellius: *exptae* cum lin. transversa in litt. *p*, id est, *expertae* M, *expassae* cum Guelf. et Puteolano B.

tend que le chef et ses soldats y furent massacrés; c'est une erreur. Ils reconnurent, au contraire, l'autorité de Jean de Giscala, passèrent sous ses ordres, et se firent remarquer parmi les instrumens les plus audacieux de ses entreprises. Cfr. Iosephus B. I. 5, 6, 1: *Ἰωάννης, τὸ ἱερὸν κατειληφώς, ἑξακισχιλίους ὁπλίτας εἶχε - -. προσεγένοντο δ' αὐτῷ τότε καὶ οἱ Ζηλωταὶ παυσάμενοι τοῦ διαφέρεσθαι, δισχίλιοι μὲν ὄντες καὶ τετρακόσιοι, χρώμενοι δ' ἄρχοντι τῷ καὶ πρότερον Ἐλεαζάρῳ καὶ Σίμωνι τῷ Ἀρινοῦ.* Ut autem Taciti vv. interpretemur: «missis, qui iussi erant Eleazarum obtruncare, ni ultro se subiecisset, id quod re vera fecit», vv. *templo potitur* nequaquam concedunt ac profecto nimia esset *βραχυλογία*.

13. *prodigia*] Plura etiam narrat Iosephus B. I. 6, 5, 3. v. c.: *κατὰ τὴν τῶν Ἀζύμων ἑορτὴν βοῦς ἀχθεῖσα ὑπό του πρὸς τὴν θυσίαν ἔτεκεν ἄρνα ἐν τῷ ἱερῷ μέσῳ.* Maxime autem horribile prodigium scriptori visum est Iesus ille, Anani filius, homo rusticus, qui quotidie «Vae, vae Hierosolymis!» vociferabatur, idque per annos septem et quinque menses continuos fecit, donec murum circumiens rursusque clamans «Vae, vae civitati et fano ac populo, vae etiam mihi!» lapide ictus occidit. — *neque - - fas habet*] Prodigia enim attendere severe vetabat lex divina. Levitic. 19, 26: *οὐκ οἰωνιεῖσθε οὐδὲ ὀρνιθοσκοπήσεσθε.* Ceterum nota Tacitum loqui tantummodo de prodigiorum procuratione Iudaeis interdicta; siquidem alia piacula purificationis causa instituta apud eos non deerant. — *exapertae*] Sic dedi ego proxime ad vestigia Med., a quibus nimium quantum recedit vulgata *expassae*, quod v. praeterea de foribus late apertis *ἅπαξ λεγόμενον* foret. *Exaperire* autem, verbum ubi per se ipsum spectes sane probum, nunc saltem reperitur apud Augustinum Confess. 10. Ceterum porta orientalis templi interioris, *χαλκῆ μὲν οὖσα καὶ στιβαρωτάτη, κλειομένη δὲ περὶ δείλην μόλις ὑπ' ἀνδρῶν εἴκοσι καὶ μοχλοῖς ἐπερειδομένη σιδηροδέτοις*, noctis hora sexta suapte sponte patefacta est teste Iosepho l. l. — *excedere deos*] Iosephus l. l.: *Κατὰ τὴν ἑορτήν, ἣ Πεντηκοστὴ καλεῖται, νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἔνδον ἱερόν, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἀντιλαβέσθαι ἔφασαν καὶ κτύπου, μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας, «Μεταβαίνομεν ἐντεῦθεν.»* Quod prodigium praecipue tangere debuit Romanos ob ritum, quem sic exponit Plinius 28, 2, 4: *Verrius Flaccus auctores ponit, quibus credat, in oppugnationibus ante omnia a Romanis sacerdotibus evocari deum, cuius in tutela id oppidum esset, promittique illi eundem aut ampliorem apud Romanos cultum. Et durat in pontificum disciplina id sacrum, constatque ideo occultatum, in cuius dei tutela Roma esset, ne qui hostium simili modo agerent.* Formulam autem ipsam, qua deos evocare solebant, servavit Macrobius Sat. 3, 9. — *in metum trahebant*] «accipiebant tamquam metum incutientia.» Dübner. Sic Ann. 1, 76. 3, 22. cet. Liv. 8, 21: *trahere ad meliora responsa*, in melius inter-

antiquis sacerdotum litteris contineri eo ipso tempore fore ut valesceret Oriens profectique Iudaea rerum potirentur. quae ambages Vespasianum ac Titum praedixerat: sed volgus, more humanae cupidinis, sibi tantam fatorum magnitudinem interpretati ne adversis quidem ad vera mutabantur. multitudinem obsessorum, omnis aetatis, virile ac muliebre secus, sexcenta milia fuisse accepimus. arma cunctis qui ferre possent; et plures quam pro numero audebant. obstinatio viris feminisque par; ac si transferre sedes cogerentur, maior vitae metus quam mortis. hanc adversus urbem gentemque Caesar Titus, quando inpetus et subita belli locus abnueret, aggeribus vineisque certare statuit. dividuntur legionibus munia, et quies praeliorum fuit, donec cuncta expugnandis urbibus reperta apud veteres aut novis ingeniis struerentur.

2. *potirentur* M: *poterentur* B. — 3. Habent *praedixerat* M, Reg. Bud. Spir., sed *praedixerant* Guelf. ceterique Codd. Puteol. Ritter. Et sane num. sing. *ambages* nusquam reperitur in scriptoribus Latinis, etsi memoratur a Charisio p. 21. Lind. Ablativum, qui solus nunc apud scriptores superest, si hunc locum excipere velis, habes Ann. 6, 46: *non abdita ambage.* Ego quoque hic praestare puto num. pluralem, verum propter M auctoritatem singularem servavi. — 4. *magnitudine* M. — *interp̄tati* M. — 5. *hominis* M. — Videtur in M esse *sexus*, etsi pro certo affirmari nequit. — 9. *inp.* M: *imp.* B.

pretari. — *antiquis sac. litteris*] velut Danielis 2, 44: *Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν βασιλέων ἐκείνων ἀναστήσει ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας οὐ διαφθαρήσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ λαῷ ἑτέρῳ οὐχ ὑπολειφθήσεται.* Adde cetera vaticinia, quae dicuntur Messianica. — *ut valesceret Oriens*] Iosephus B. I. 6, 5, 1: *Τὸ δὲ ἐπᾶραν αὐτοὺς μάλιστα πρὸς τὸν πόλεμον ἦν χρησμὸς ἀμφίβολος ἐν τοῖς ἱεροῖς εὑρημένος γράμμασιν, ὡς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀπὸ τῆς χώρας τις αὐτῶν ἄρξει τῆς οἰκουμένης. Τοῦτο οἱ μὲν ὡς οἰκεῖον ἐξέλαβον, καὶ πολλοὶ τῶν σοφῶν ἐπλανήθησαν περὶ τὴν κρίσιν. Ἐδήλου δ' ἄρα τὴν Οὐεσπασιανοῦ τὸ λόγιον ἡγεμονίαν ἀποδειχθέντος ἐπὶ Ἰουδαίας αὐτοκράτορος.* Suet. Vesp. 4: *Percrebuerat Oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur. Id de imperatore Romano, quantum postea eventu paruit, praedictum Iudaei ad se trahentes, rebellarunt.* — *ambages - - praedixerat*] Proclivis equidem sum ad praeferendum num. plur., cum, qui primus dedit singularem, v. *ambages* (Iosephi *χρησμὸς ἀμφίβολος*) potuerit pro hoc habere, ignorans nusquam exstare nisi ablativum *ambage.* — *sibi*] ut ad se pertinentem, ut de se praedictum et de adventu Messiae, Iosephi l. l. *ὡς οἰκεῖον.* Rup. — *ad vera mutabantur*] *βραχυλογία* pro «eorum mens et opinio vel spes ne adversis quidem ita mutabatur, ut veritatem agnoscerent, his ambagibus non Messiam a se ardentissimis votis iam diu exspectatum, sed Vespasianum, imperatorem Romanum, portendi. Id. — *secus*] ut Ann. 4, 62. Charisius p. 61. P. — *sexcenta milia*] Aliter Iosephus B. I. 6, 9, 3: *τῶν μὲν οὖν αἰχμαλώτων πάντων, ὅσα καθ' ὅλον ἐλήφθη τον πόλεμον, ἀριθμὸς ἐννέα μυριάδες καὶ ἑπτακισχίλιοι συνήχθη. τῶν δ' ἀπολομένων κατὰ πᾶσαν τὴν πολιορκίαν μυριάδες ἑκατὸν καὶ δέκα. Τούτων τὸ πλέον ὁμόφυλον μέν, ἀλλ' οὐκ ἐπιχώριον· ἀπὸ γὰρ τῆς χώρας ὅλης ἐπὶ τὴν τῶν Ἀζύμων ἑορτὴν συνεληλυθότες, ἐξαπίνης τῷ πολέμῳ περιεσχέθησαν.* Orosius 7, 9: *DC. milia Iudaeorum eo bello interfecta Cornelius et Suetonius referunt: Iosephus vero Iudaeus - - scribit undecies centena milia gladio et fame periisse.* Utrumque testimonium refert etiam Hieronymus in Chron. p. 439. Ed. Roncall. Ceterum nota *obsessorum*, non *interfectorum* numerum tradi a Tacito. Quomodo autem discrepantiam hanc aliquatenus exaequare conatus sit Salvador II. p. 374., vide in Excursu. — *plures quam pro numero*] «Hoc valet: fuere obsessi *sexcenta*

(14) At Civilis post malam in Treveris pugnam reparato per Germaniam exercitu apud Vetera castra consedit, tutus loco, et ut memoria prosperarum illic rerum augescerent barbarorum animi. secutus est eodem Cerialis, duplicatis copiis adventu secundae et sextae et quartae decumae legionum. cohortesque et alae iam pridem accitae post victoriam properaverant. neuter ducum cunctator. sed arcebat latitudo camporum suopte ingenio humentium. addiderat Civilis obliquam in Rhenum molem, cuius obiectu revolutus amnis adiacentibus superfunderetur. ea loci forma, incertis vadis subdola et nobis adversa: quippe miles Romanus armis gravis et nandi pavidus; Germanos fluminibus suetos levitas armorum et proceritas corporum attollit. (15) igitur lacessentibus Batavis ferocissimo cuique nostrorum coeptum certamen; deinde orta trepidatio, cum praealtis paludibus arma equi haurirentur. Germani notis vadis persultabant, omissa plerumque fronte latera ac terga circumvenientes. neque ut in pedestri

1. *mala* (servato *pugnam)* M. — 2. Habet *castra* M, omissum a Lipsio. — 4. *sextae*] *XVI.* M. Correxit Mercerus. — *quartae decumae*] *XIIII* M. — 7. *umentium* M. — 11. Habet v. *ferocissimo* M, quod desideratur in Vatic. 1863. et Spir. — 12. *caeptum* M. — 13. *armae qaurirentur* cum lin. transversa in litt. *q* et litt. *a* superscr. ab eadem m. *h* M.

milia; credas quartam aut circiter partem (pro communi ratiocinatione) arma tulisse: at hic aliter fuit, et plures impetu atque ardore ceperunt. Qui? infra aut supra legitimam aetatem, pueri senesque.» Lips. — *maior vitae metus*] Rhetorice hanc sententiam effert atque circumscribit Eleazarus, *ἀπόγονος Ἰούδα*, diversus ab eo, quem memorat Tacitus, apud Iosephum B. I. 7, 8, 6. De urbis expugnatione Dio 66, 6: *οἱ μὲν ξίφεσι σφᾶς τοῖς τῶν Ῥωμαίων περιέπειρον, οἱ δὲ ἀλλήλους ἐφόνευον, ἄλλοι ἑαυτοὺς κατεχρῶντο, οἱ δὲ ἐς τὸ πῦρ ἐσεπήδων καὶ ἐδόκει πᾶσι μέν, μάλιστα δὲ ἐκείνοις, οὐχ ὅτι ὄλεθρος, ἀλλὰ καὶ νίκη καὶ σωτηρία εὐδαιμονία τε εἶναι, ὅτι τῷ ναῷ συναπόλοιντο.* — *novis ingeniis*] «inventis», quo ex vocabuli usu Itali etiamnunc interdum machinae significatione usurpant v. *ingegno*. Salvador II. p. 296: *Jamais on n'avait vu un luxe aussi effrayant de moyens d'attaque. Jusqu' alors les travaux de la prise de Syracuse étaient regardés comme le plus large développement de la mécanique militaire et de la balistique ou artillerie des anciens; mais le siège de Jérusalem laissa bien loin derrière lui le siège de Syracuse, et Tacite nous en a transmis la cause naturelle.*

14. *malam in Treveris pugnam*] Cfr. 4, 77. — *reparato per Germaniam exercitu*] uti iam ante (4, 76.) consuluerat *opperiendas Transrhenanorum gentes*, cui consilio exsequendo restiterant Tutor et Classicus. — *Vetera*] ab ipso prius capta direptaque. 4, 60. — *duplicatis copiis*] Ante adventum legionum hic memoratarum habuerat quartam et octavam decimam (4, 71.), item primam et sextam decimam (4, 72.), deinde vigesimam primam (4, 78.). omnes igitur quinque, sed quoniam primae quattuor haud integrae, (cfr. 4, 22.) trium novarum legionum accessione sane duplicatae sunt Cerialis copiae. — *secundae* cet.] Cfr. C. 16. — *sed arcebat*] «sed utrumque aeque impediebat sive prohibebat ab hostili congressu.» — *suopte ingenio*] Cfr. Hist. 1, 4: *ob ingenium montis*. Sed iamdiu ante Salustius Hist. 3, 31. Gerl. *ingenium loci*. — *molem*] ex lapidibus trabibusve constructam, *Damm*, contra *agger*, *Deich*, ex humo dumtaxat congestus. Cfr. Ukert *Gallien* p. 162. — *levitas armorum*] de qua Germ. 6. Ann. 2, 14: *non loricam Germano, non galeam, ne scuta quidem ferro nervove firmata.*

15. *arma*] imprimis graves clipei hauriebantur, quando miles inter undas trepidus et nandi pavidus eos omittebat, suae ut saluti prospiceret. — *notis vadis persultabant*] *βραχυλογία* pro: «rapide transmissis va-

acie, comminus eminus certabatur; sed tamquam navali pugna, vagi inter undas aut, si quid stabile occurrebat, totis illic corporibus nitentes, volnerati cum integris, periti nandi cum ignaris in mutuam perniciem implicabantur. minor tamen quam pro tumultu caedes, quia non ausi egredi paludem Germani in castra rediere. eius praelii eventus utrumque ducem, diversis animi motibus, ad maturandum summae rei discrimen erexit. Civilis instare fortunae, Cerialis abolere ignominiam. Germani prosperis feroces; Romanos pudor excitaverat. nox apud barbaros cantu aut clamore, nostris per iram et minas acta. (16) postera luce Cerialis equite et auxiliariis cohortibus frontem explet; in secunda acie legiones locatae; dux sibi delectos retinuerat ad inprovisa. Civilis haud porrecto agmine sed cuneis adstitit. Batavi Gugernique in dextro; laeva ac propiora fluminis Transrhenani tenuere. exhortatio ducum non more contionis apud universos, sed ut quosque suorum advehebantur. Cerialis veterem Romani nomiuis gloriam, antiquas recentesque victorias: ut perfidum ignavum victum hostem in aeternum exciderent, ultione magis quam praelio opus esse. pauciores nuper cum pluribus certasse, ac tamen fusos Germanos, quod roboris fuerit. superesse qui fugam animis, qui volnera tergo ferant. proprios inde stimulos legionibus admovebat, domitores Britanniae quartadecumanos appellans; principem Galbam sextae

1. *comminus eminus certabatur* Iac. Gronovius: *comminus minus certabatur* M, *comminus certabatur* cum plerisque B. — 3. *volneratis* M. — 4. *ceres* (sic) M. — 6. *summe* M. — 7. et 9. *cerealis* M. — 11. *locate* M. — *inpr.* M: *impr.* B. — 12. *astitit* M. — *cugernique* M. Correxit Ernestius ex Hist. 4, 26. Plin. 4, 16. — *leua* M. — 13. *cont.* M: *conc.* B. — 14. *cerealis* M. — 16. Habet *exciderent* M, non *excinderent* Harl. Bodl. Ies. Guelf. (*exscinderent* Lipsius.) — 19. *vulnera* M. — 20. *brittannie* M. — *sexta* M.

dis campos e regione positos veluti pervolabant.» Amat autem hoc v. Tacitus. Cfr. A. 4, 47. 11, 3. 28. 12, 40. Hist. 3, 49. Agr. 37. — *comminus eminus*] modo hastis ac gladiis, modo missilibus, ut usus ferebat. Atque sic 2, 42: *comminus eminus catervis et cuneis concurrebant.* Liv. 21, 34: *barbari a fronte, ab tergo coorti comminus eminus petunt.* Praestabilem hanc Iac. Gronovii coniecturam ante me recepere Broterius, Bachius. Ruperti, Duebner, nec facile rursus expelletur, cum re vera in Med. sit *comminus minus.*

16. *Gugernique*] Cfr. 4, 26. — *Transrhenani*] Bructeri, Tencteri, alii, ut 4, 33. — *superesse*] notabiles ellipses accelerandae orationi destinatae pro *victorias commemorabat - -, exciderent, hortabatur - -, superesse dicebat.* — *quod roboris fuerit*] ut 4, 76: *quod roboris sit, Belgas.* — *domitores Britanniae*] Ann. 14, 34. — *auctoritate*] sextae legionis in Hispania tendentis exemplum secutas esse ceteras, quae Galbae partes amplexae sint. Cfr. 1, 6. — *secundanos nova signa*] nam recens erant conscripti. 4, 68. Est ergo: «Nunc primum signa aquilamque (ut numen vestrum) dicabitis;» non vero quod vetera signa in bello civili amisissent, nova eos accepturos dicit, ut vult Ernestius. — *praevectus*] equo praetervectus secundam, sextam, quartam decumam legiones. Cfr. Hist. 2, 2: *laeva maris praevectus.* Ann. 14, 23: *illum fines suos praegredientem.* — *sua castra*] Vetera.

17. *nec C. silentem*] «quae strueretur silentio et ducis et militum;» id cum negetur, ex Latina consuetudine significat alta voce Civilem verba fecisse ad suos, alacremque quasi pro responso horum fuisse

legionis auctoritate factum; illa primum acie secundanos nova signa novamque aquilam dicaturos. hinc praevectus ad Germanicum exercitum manus tendebat, ut suam ripam, sua castra sanguine hostium recuperarent. alacrior omnium clamor, quis vel ex longa pace praelii cupido vel fessis bello pacis amor, praemiaque et quies in posterum sperabantur. (17) nec Civilis silentem struxit aciem, locum pugnae testem virtutis ciens. stare Germanos Batavosque super vestigia gloriae, cineres ossaque legionum calcantes. quocunque oculos Romanus intenderet, captivitatem clademque et dira omnia obversari. ne terrerentur vario Treverici praelii eventu. suam illic victoriam Germanis obstitisse, dum omissis telis praeda manus impediunt: sed cuncta mox prospera et hosti contraria evenisse. quae provideri astu ducis oportuerit, provisa, campos madentes et ipsis gnaros, paludes hostibus noxias. Rhenum et Germaniae deos in aspectu; quorum numine capesserent pugnam, coniugum parentum patriae memores. illum diem aut gloriosissimum inter maiores aut ignominiosum apud posteros fore. ubi sono armorum tripudiisque (ita illis mos) approbata sunt dicta, saxis glandibusque et ceteris missilibus praelium incipitur, neque nostro milite paludem ingrediente, et Germanis, ut elicerent, lacessentibus. (18) absumptis quae iaciuntur, et ardescente pugna, procursum ab hoste infestius. inmensis corporibus et praelongis hastis flui-

2. *praeuectos* (sic) M, (non *prov.* Vaticc. 1863 et 1958. nec *perv.* Agr.) — 3. Habet *recup.* h. l. M. — 4. Habet *ex* M. Ante Bekkerum edebant *e.* — 5. *sperabatur* M. — 6. *pugne* M. — *sciens* M. — 7. *glorie* M. — 8. *quocũque* M. — 9. *dyra* M. — *oia* cum lin. M. (*omina* volebat Pichena.) — Habet *obversari* M, non *observari* Guelf. Reg. Vatic. 1868. Spir. — 11. *contrarie venisse* M. — 12. *preuise* M. Correctum in Agr. (*providisse* Harl. Bodl. Ies. Guelf. Rhenan. Bach.) — 13. *germanie* M. — 14. *capescerent* M. — *patrie* M. — 16. *mox* M. — 19. *lacescentibus* M. — *absumptisque iac.* M. — 20. *inm.* M: *imm.* B. — *astis* M.

clamorem: multo evidentius quam *silens*, *silentio*, *silenter*, quae proposuit Ernestius; recepit adeo *silenter* Louandre, postremae Latinitatis verbum, velut Simplicii, qui falso dicitur, gromatici apud Goes. p. 80. — *super vestigia*] Loquitur de Veterum reliquiis cineribusque Romanorum ibi incendio haustorum. 4, 60. — *dira omnia*] «nihil nisi dira:» sic aliquoties *laeta omnia* Ann. 1, 42. 11, 15. Hist. 2, 80. 4, 42. Liv. 24, 16: *bona omnia populo Romano - - precarentur*: quibus in locis paene omnibus exstitere vel librarii vel critici, qui frustra mallent *omina*. — *suam illic victoriam*] «ob ipsam victoriam illic primum partam, qua propter nimiam fiduciam atque praedae cupiditatem temere abusi sint, postmodo victos esse.» Cur v. *victoriam* Lipsio vitiosum sit visum, curque Acidalius voluerit *avaritiam*, Herbstius *incuriam*, difficile est intellectu. — *dum - - - impediunt*] Ernestius proposuit «*impediant* vel potius *impedirent*,» immemor videlicet solitae huius constructionis etiam in oratione obliqua. Ann. 2, 81: *oravit, ut - - maneret in castello, dum Caesar - - consulitur*. 13, 15. 14, 58. — *provisa*] Haud prorsus reiiciam alteram vitiosi *preuise* Med. correctionem *providisse* (se.) — *quorum numine*] «quorum auspiciis, favore, auxilio freti»; ut saepe, apud poëtas imprimis. Ern. — *inter maiores*] «illo die aut plus gloriae consecuturos, quam maiores ipsorum antea (maxime per cladem Varianam) consecuti sint, aut tantum ignominiae, ut etiam posteri male de ipsis existimaturi sint.» Ern. — *ita illis mos*] Germ. 11. — *elicerent*] Romanos ex sua statione in paludem. Durrn. — *lacessentibus*] non tam conviciis (ut opinabatur

tantem labantemque militem eminus fodiebant; simul e mole quam eductam in Rhenum rettulimus, Bructerorum cuneus tranatavit. turbata ibi res, et pellebatur sociarum cohortium acies, cum legiones pugnam excipiunt, suppressaque hostium ferocia praelium aequatur. inter quae perfuga Batavus adiit Cerialem, terga hostium promittens, si extremo paludis eques mitteretur: solidum illa, et Gugernos, quibus custodia obvenisset, parum intentos. duae alae cum perfuga missae incauto hosti circumfunduntur. quod ubi clamore cognitum, legiones a fronte incubuere, pulsique Germani Rhenum fuga petebant. debellatum eo die foret, si Romana classis sequi maturasset. ne eques quidem institit, repente fusis imbribus et propinqua nocte.

(19) Postera die quartadecuma legio in superiorem provinciam Gallo Annio missa; Cerialis exercitum decuma ex Hispania legio supplevit. Civili Chaucorum auxilia venere. non tamen ausus oppidum Batavorum armis tueri, raptis quae ferri poterant, ceteris iniecto igni, in insulam concessit, gnarus deesse naves efficiendo ponti, neque exercitum Romanum aliter transmissurum. quin et diruit molem a Druso Germanico factam, Rhenumque prono alveo in Galliam ruentem, disiectis quae mo-

2. *retul.* M. — 4. *eq.* M. — 6. Habet *Gugernos* h. l. M. — 7. *due ale* M. — *misse* M. — 13. Utrum M habeat *amnio*, an *aninio* distingui nequit. — 14. *caucorum* M. — *oppidū* M: *oppida* cum Reg. Agr. Spir. B. — 15. *que* M. — 17. *diluit* M. — 18. *facta* M. — *albeo* M. — *que* M.

Broterius), quam potius *saxis glandibusque et ceteris missilibus*. Ruperti.

18. *rettulimus*] C. 14. — *terga hostium*] se duce ibi hostes a tergo circumveniri posse. — *solidum illa*] Harl. Ies. *solidam illam* paludum partem, ignorantes *illd* positum esse pro *illac*, ut Ann. 2, 17: *illa rupturus*. — *si Romana classis*] Cfr. C. 21.

19. *Gallo Annio*] Cfr. 4, 68. — *oppidum Batavorum*] Male Reg. Agr. Spir. *oppida*, quod receperunt Ernestius, Oberlinus, Bekk. Audiamus hoc de *oppido Batavorum*, ut Ann. 1, 36. est *oppidum* (caput) *Ubiorum*, disputantem Walckenaer *Géographie des Gaules* I. p. 498: *Si du temps de César les Bataves avaient une capitale, il est probable que c'est celle à laquelle les Romains donnèrent le nom de* Batavodurum *et dont la position à Wyk-by-Duurstede est prouvée par les mesures de la route romaine qui suit le Rhin.* Batavodurum *dont Tacite a parlé (Ch. 20.) doit être distinguée de* Batavorum oppidum, *dont il est fait aussi mention, et que la ressemblance du nom moderne et le récit de Tacite ont fait placer à Batenbourg, précisément à l'endroit où nous avons prouvé que le Wahal se joignait à la Meuse. Mais Tacite lui-même nous apprend* (Germ. 29.) *que les Bataves étaient originaires de la Germanie, que c'était une division des Cattes, lesquels avaient pris refuge dans l'île à laquelle ils avaient donné leur nom; par conséquent* Batavodurum, *située dans la partie septentrionale de l'île, et du côté de la Germanie, doit être plus ancienne que* Batavorum oppidum, *située au midi, et du côté de la Gaule.* (Alii referunt ad Noviomagum, h. *Nimvegen*. Contra Ukert *Gallien* p. 528. acriter pugnat pro lectione *oppida*, intelligens Arenacum, Batavodurum, Grinnes et Vadam.) — *diruit molem a Druso G. factam*] anno vitae ultimo, id est, a. u. c. 745. Cfr. Ann. 13, 53. Verum Ukert *Gallien* p. 162. urgens verborum proprietatem (nam Ann. l. l. est *agger*, hic *moles*) diversum opus utrumque fuisse contendit. Rem ipsam sic explanat Thierry *Histoire des Gaulois* III. p. 439: *Le premier soin de Civilis fut de détruire la digue élevée autrefois par Drusus à l'endroit où le Rhin commence à se partager en deux bras. Ces branches sont inégales; et la pente des eaux se portant sur le Vahal, le bras droit,*

rabantur, effudit. sic velut abacto amne, tenuis alveus insulam inter Germanosque continentium terrarum speciem fecerat. transiere Rhenum Tutor quoque et Classicus et centum tredecim Treverorum senatores; in quis fuit Alpinius Montanus, quem a Primo Antonio missum in Gallias superius memoravimus. comitabatur eum frater D. Alpinius. simul ceteri miseratione ac donis auxilia concibant inter gentes periculorum avidas. (20) tantumque belli superfuit ut praesidia cohortium alarum legionum uno die Civilis quadripertito invaserit, decumam legionem Arenaci, secundam Batavoduri, et Grinnes Vadamque cohortium alarumque castra, ita divisis copiis ut ipse et Verax, sorore eius genitus, Classicusque ac Tutor suam quisque manum traherent; nec omnia patrandi fiducia, sed multa ausis aliqua in parte fortunam adfore: simul Cerialem neque satis cautum, et pluribus nuntiis huc illuc cursantem posse medio intercipi. quibus obvenerant castra decumanorum, obpugnationem legionis arduam rati egressum militem et caedendis materiis operatum turbavere, occiso praefecto castrorum et quinque primoribus centurionum paucisque militi-

1. Habet *abacto* M, non *ab amoto* Reg. Spir. neque *amoto* Agr. nec *ablato* Puteolani. — *albeus* M. — 3. *XIII trevirorum* M. — 5. *D.* M: *Decimus* B. — 7. *legionem* M. Correctum in Agr. aliisque praeter Guelf. — 8. *uno die Civilis*] *modis civilis* M. Correctum in Agr. — *quadripert.* M: *quadripart.* B. (Ceterum *quadripertita* M. Correxit Ernestius.) — 10. *divisi* M. — 11. *traheret* M. — 12. *adf.* M: *aff.* B. — 13. *pluris* M. — 14. *obp.* M: *opp.* B. — 15. *ced.* M.

qui conserve le nom de Rhin, demeure le plus faible. Drusus aux vues duquel il convenait de grossir cette branche droite, qu'il joignait à l'Issel par un canal, avait dirigé sa digue de manière qu'elle rejetait les eaux du côté de la Germanie. Civilis, ayant un intérêt contraire, la ruina; et de cette opération il tira deux avantages: en grossissant le Vahal, il fortifiait la barrière qui le séparait des Romains; et le bras qui bornait l'île au nord, se trouvant réduit presque à sec, ouvrait une libre communication entre les terres bataves et la Germanie. Minime vero audiendus est Walther *oppidum* intelligens de Veteribus castris et iungens *Batavoram armis*, non *oppidum Batavorum*. Haud sane meminerat castris illis faces iniectas esse a Civile. 4, 60. Quid igitur attinuisset armis rursus ea tueri? Aliam opinionem sequitur Ukert *Gallien* p. 162: *Wie Cap. 14. ein in den Fluss gebauter Damm den Strom hemmt und das Land zu überschwemmen nöthigt, so scheint dieses ein Bau ähnlicher Art gewesen zu sein, der den Fluss abhielt, mit der grösseren Wassermasse in die Vahalis zu strömen, damit eine reichlichere Fülle dem nördlichen Arm zukäme, und dieser, nebst dem zur Yssel gehenden Canal, reichlich Wasser erhielt; so war dadurch diese östliche Gränze mehr gedeckt und die Fahrt in den nördlichen Oceanus, die dem Drusus so wichtig war, gedeckt.* — *Tutor quoque*] «ut fecerat Civilis,» id quod hac una particula *quoque* satis significatur. — *senatores*] honestius vocabulum pro decurionibus coloniae Treverorum ab Augusto deductae, unde primum a Pomponio Mela 2, 3. ita memoratur: *urbes opulentissimae, in Treveris Augusta* cet. — *memoravimus*] 3, 35. 4, 31.; ubi in Germaniam missus dicitur, non in Gallias. — *Arenaci*] h. *Aerth* sive *Arth* prope *Herwen*. Ukert *Gallien* p. 531. Walckenaer II. p. 307. Alii volunt esse *Arnheim*.

20. *Batavoduri*] Ukert *Gallien* p. 530. putat situm hoc oppidum fuisse prope *Batenburg* Septentrionem versus. — *Grinnes*] Ukert l. l. ponit prope *Druten*, Walckenaer *Warich* et *Bochstein*. — *Vadamque*] Ukert ponit prope *Druten*, Orientem versus, Mannert II. p. 243. *Wamen*, vicum e regione oppidi *Tiel* esse censet. Ukert arbitratur fuisse haec quattuor loca ex

bus: ceteri se munimentis defendere. et interim Germanorum manus Batavoduri rumpere inchoatum pontem nitebantur. ambiguum praelium nox diremit. plus discriminis apud Grinnes Vadamque. (21) Vadam Civilis, Grinnes Classicus obpugnabant. nec sisti poterant interfecto fortissimo quoque; in quis Briganticus praefectus alae ceciderat, quem fidum Romanis et Civili avunculo infensum diximus. sed ubi Cerialis cum delecta equitum manu subvenit, versa fortuna praecipites Germani in amnem aguntur. Civilis dum fugientes retentat, agnitus petitusque telis relicto equo tranatavit. idem Veracis effugium. Tutorem Classicumque adpulsae lintres vexere. ne tum quidem Romana classis pugnae adfuit, ut iussum erat: sed obstitit formido et remiges per alia militiae munia dispersi. sane Cerialis parum temporis ad exsequenda imperia dabat, subitus consiliis, sed eventu clarus. aderat fortuna etiam ubi artes defuissent. hinc ipsi exercituique minor cura disciplinae. et paucos post dies, quamquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit. (22) profectus Novesium Bonnamque ad visenda castra quae hiematuris legionibus erigebantur, navibus remeabat, disiecto agmine, incuriosis vigiliis. animadversum id Germanis; et insidias conposuere. electa nox atra nubibus; et prono amne rapti, nullo prohibente, vallum ineunt. prima caedes astu adiuta: incisis tabernaculorum funibus, suismet tentoriis coopertos trucidabant. aliud agmen turbare classem, inicere vincla, trahere puppis.

1. *ceteris eminentis* M. — *et*] *a* (sic) M. — 2. *inrumpere* M. Correctum ex Oxoniensi (?) Iac. Gronovii ab Ernestio. (Retinuere M scripturam Walther et Grimm.) — 4. *obp.* M: *opp.* B. — 5. *brigantibus* M. — *ale* M. — 6. *avunc.* M: *avonc.* B. — *duximus* M. — 9. *tnatau* cum lin. super litt. *u*, et *a*, a recentiore, ut videtur, manu superscr. inter litteras *tn*. — *Veracis*] *germani* M. Correxit Iac. Gronovius. — *adp.* M: *app.* B. (Ceterum M *adpulse.*) — 10. *lyntres* M. — *pugne* M. — *adf.* M: *aff.* B. — *ut*] *et* M. — 11. *militie* M. — 12. *exeq.* M. — *inp.* M. — 13. *set* M. — 14. *discipline* M. — 15. *mutauit* M. — 16. *bonamque* M. — *que* M. — 18. *conp.* M: *comp.* B. — 19. *ced.* M. — 20. *toriis* M. Emendatum in Reg. Agr. Vatic. et corr. Guelf. — (*coriis* Harl. Bodl. Ies. Puteol. Edd. usque ad Ernestium.) — 21. *puppis* M: *puppes* B.

quinquaginta illis castellis, quae Drusus per Rheni ripam direxit. Flor. 4, 12, 26. — *rumpere*] Duebner dedit *interrumpere*, ut est sane 1, 70: *interruptis fluminum pontibus*. Credibilius tamen Med. *inrumpere* ortum esse ex geminatione praecedentis litterae *i*.

21. *diximus*] 4, 70. Cfr. 2, 22. — *in amnem*] «in Rhenum? an in Luppiam?» Rup. Luppiam *flumen* nominat. C. 22. et Ann. 2, 7. — *Veracis*] Mirus est Med. error *germani*; nec tamen dubitare licet de Iac. Gronovii correctione. «Nam de *Germanis* (ut habent Guelf. Puteol.) iam dictum est: loquitur nunc de ducum casibus, et Civilis, Tutor atque Classicus cum nominentur, Verax non debebat omitti.» Walther.

22. *disiecto agmine*] Cum alio loco classis, alio castra militum terrestri itinere Cerialem prosequerentur. Ern. — *vallum*] castra nocturna prope flumen, ubi classis stabat. Id. — *tentoriis*] *coriis* rursus praetulit Ruperti, verum est v. nimis abiectum nec Tacito dignum; *terga* dicit A. 4, 72. — *silentio*] ex v. *miscebant* huc per zeugma assumendum «agebant.» — *signo*] buccinae in circuitione vigiliarum usitato. Cfr. Ann. 1, 63. 15, 30. Polyb. 6, 35: ἡ τῆς ἐφοδείας πίστις εἰς τοὺς ἱππεῖς ἀνατίθεται· ὁ γὰρ ταξίαρχος τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖται τοῦ κατὰ φυλακὴν βουκανᾶν. Voces intellige vigilum ipsorum.

23. *incessit*] Monstrum lectionis Med.

utque ad fallendum silentio, ita coepta caede, quo plus terroris adderent, cuncta clamoribus miscebant. Romani volneribus exciti quaerunt arma, ruunt per vias, pauci ornatu militari, plerique circum brachia torta veste et strictis mucronibus. dux semisomnus ac prope intectus errore hostium servatur. namque praetoriam navem vexillo insignem, illic ducem rati, abripiunt. Cerialis alibi noctem egerat, ut plerique credidere, ob stuprum Claudiae Sacratae mulieris Ubiae. vigiles flagitium suum ducis dedecore excusabant, tamquam iussi silere, ne quietem eius turbarent; ita intermisso signo et vocibus se quoque in somnum lapsos. multa luce revecti hostes, captivis navibus, praetoriam triremem flumine Luppia donum Veledae traxere. (23) Civilem cupido incessit navalem aciem ostentandi. complet quod biremium, quaeque simplici ordine agebantur. adiecta ingens lintrium vis, tricenos quadragenosque . . .; armamenta Liburnicis solita; et simul captae lintres sagulis versicoloribus haud indecore pro velis iuvabantur. spatium velut aequoris electum, quo Mosae fluminis os amnem Rhenum Oceano adfundit. causa instruendae classis, super insitam genti vanitatem, ut eo terrore commeatus Gallia adventantes interciperentur. Cerialis miraculo magis quam metu direxit classem, numero inparem, usu remigum, gubernatorum arte, navium magnitudine potiorem. his flumen secundum; illi vento agebantur. sic praevecti,

1. *cepta cede* M. — 2. *romanis* M. — *quer* cum lin. M. — 3. *ornati militari* M. (non *militariter* Guelf. Harl. Bodl. Ies. Bud. Puteol. sqq. usque ad Pichenam.) Emendatum in Spir. et a Pichena. — 5. *nanque* M. — 6. *noctem*] *naue* M, *alia navi* malebat Ruperti ex vestigiis corr. Vatic. 1958: *alia navem*. Ut nos, Vaticc. 1863., pr. 1958. — 7. *claudie sacrate mulieris. ubi et vigiles* M. Correxit Rhenanus. — 9. *labsos* M. — 10. *Luppia* Rhenanus, ut Ann. 1, 60. cet.: *Inpia* M, *Lupia* cum Harl. Spir. B. — 11. *uelede* M. — *cupido inuasi incessit* M. — 12. *queque* M. — 13. *lyntrium* M. — Tres litterae in lacuna exaratae hae sunt *ser* cum lin. super *r*, non *se et*, ut narrat Pichena. Ex *ser* cum lin. Bipontini fecere *ferentium*, Walther coniectabat *sed*, quod recepit Ritter. — 14. *solite* M. — *lyntres* M. — 15. Habet *electum* M, non, uti narrant, *eiectum*. — 16. *adf.* M: *aff.* B. — 17. *commeat;*, sed *;* simillimum *i* M, unde *commeati* ei tribuunt. — *galliã* M. — 18. *interciperentur* M: *interciperent* cum ceteris Edd. B. — *derexit* M. — 19. *inp.* M: *imp.* B. — *remigium* M.

inuasi incessit non tam est gloss. vestigium, quam inde ortum, quod, cum per ἀβλεψίαν pro *incessit* incepisset scribere *inuasi*, errore animadverso litura noluit deturpare codicem suum. — *vis, tricenos*] Etsi verba pro certo restitui nequeunt, sensus est clarus; «singulas lintres suffecisse ad tricenos quadragenosve milites capiendos.» — *captae lintres*] Omnino intelligendum hoc cum Thierryo III. p. 441. de *captivis illis navibus* C. 22. memoratis, quas hic *lintres* appellat ut paullo ante et Ann. 11, 18. barbarorum naves minores. Hae igitur sagulis variorum colorum insignitae erant ut quasi triumphi navalis speciem praeberent. Bipontini inde fecerunt *aptae*, quod receperunt Oberlinus, Burnouf, Duebner comparantes Ann. 2, 6: *naves aptae ferendis equis*. Liv. 21, 22: *aptae instructaeque remigio XXXII. quinqueremes erant:* verum h. l. non diceretur, cui rei fuerint *aptae*. Ergo hoc nihil est. — *sagulis versicoloribus*] Solitus hic vestitus nobilium Gallorum. Cfr. supra 2, 20. Thierry III. p. 329: *saies à carreaux brillans*. et h. l. p. 442: *saies bigarrées de mille couleurs*. — *amnem Rhenum*] Cfr. Ann. 2, 6. — *miraculo magis*] magis, quia mirabatur Civilem hoc audere, quam quod timeret; nam re vera Romanis rei navalis peritissimis inde nihil periculi. Lips. — *praevecti*] una classis alteram praetervecta est, nec post unum telorum iactum ultra pugnavere. (*en se croisant* Thierry.) —

tentato levium telorum iactu dirimuntur. Civilis nihil ultra ausus trans Rhenum concessit. Cerialis insulam Batavorum hostiliter populatus, agros villasque Civilis intactas nota arte ducum sinebat, cum interim flexu auctumni et crebris per aequinoctium imbribus superfusus amnis palustrem humilemque insulam in faciem stagni opplevit. nec classis aut commeatus aderant, castraque in plano sita vi fluminis differebantur. (24) potuisse tunc opprimi legiones, et voluisse Germanos, sed dolo a se flexos inputavit Civilis. neque abhorret vero, quando paucis post diebus deditio insecuta est. nam Cerialis per occultos nuntios Batavis pacem, Civili veniam ostentans, Veledam propinquosque monebat fortunam belli, tot cladibus adversam, opportuno erga populum Romanum merito mutare. caesos Treveros, receptos Ubios, ereptam Batavis patriam; neque aliud Civilis amicitia partum quam volnera fugas luctus. exsulem eum et extorrem recipientibus oneri; et satis peccavisse quod totiens Rhenum transcenderint. si quid ultra moliantur, inde iniuriam et culpam, hinc ultionem et deos fore. (25) miscebantur minis promissa. et concussa Transrhena-

1. *tempt.* M. — *nichil* M. — *hausus* M. — 3. *intactas* M: *intactos* B. — Habet *flexu* M, non, ut narrat Bach, *fluxu*. — 4. *aequinoctium* Orellius: *hiemem* cum Bipontinis B. Scilicet Ryckius testatus est ita legi in M, cuius tamen voc. nullum in eo vestigium exstat; verum Baiterus tertiae litterae loco vidit *q* cum lin. transversa, id est, *qui*, et in fine voc. *tiũ*, ego vero ex *qui . . tium* illud elicui. Ante Bipontinos edebant *crebris pluvialibus imbribus*, ridiculo sane pleonasmo. — *amnis*] Utrum M habeat *animis*, an *amnis* distingui nequit; certe non habet *amnis*. — 7. *inp.* M: *imp.* B. — 11. *oport.* M. — *populum R.* M. — 12. *cesos* M. — *treviros* M. — 13. *partum* Ritter: *paratum* M, B. — *uulnera* h. l. M. — *exulem* M. — 15. *iuriam* M.

nota arte ducum] Qua nimirum apud suos suspectus et invidiosus redderetur. Similia exempla apud Thucydidem 2, 13. sive Iustinum 3, 7., Livium 2, 39. 22, 23. Dübn. — *flexu auctumni*] post medium tempus auctumni. Metaphora a flexu metae. Id. Habebant *fluxu* Edd. ante Rhenanum, ad quod Victorius in Beroaldina sua Med. lectionem haud notavit, unde factum, ut hic quoque, quemadmodum alibi, eius silentium criticos deciperet, usque adeo ut Rothius ad Agr. p. 198. probaret *fluxu* idque reciperet Bachius audacter affirmans ita exaratum esse in Med. — *aut commeatus*] quos classis advehere debebat.

24. *inputavit*] sibi tamquam meritum tribuit postea apud Romanos. Eodem usu verbi ac 1, 38. — *propinquosque*] qui ministerii praestandi causa Veledae semper aderant, ipsa cum in edita sua turri abdita esset neque in publicum prodiret. Cfr. 4, 68. — *opportuno - - merito*] Obscuro hoc modo Germanos invitavit ad tradendum ipsi Civilem, quippe cum incertum adhuc esset, utrum is veniam ostentatam acceptu-rus esset, necne. — *partum*] Legebatur *paratum*. Simile huic vitium supra 5, 10., ubi erat *pace parata*, a Rhenano vere correctum esse omnes consentiunt. Sed quemadmodum *pacem parare* pro *pacem acquirere* non dicitur, sic *volnera* non *parata* sed *parta* dicimus et agitur de volneribus acceptis. Parat volnera, qui studet infligere alteri. Volnera a Batavis *parata* sunt, quae illi hostibus paraverunt (*vorbereitete*), *parta*, quae ipsi sibi pepererunt. Ritter.

25. *bellum navaverint*] pro vulgari: «operam in bello gerendo navaverint.» Similiter 4, 59. Dübn. «Si bellum pro Vespasiano susceperint, non amplius gerendum esse, cum ille rerum iam potitus sit.» Bipont. *Vespasiani* nomen cum emphasi repetitum. Rit. Dial. 13: *populus, auditis in theatro Virgilii versibus surrexit universus et forte praesentem spectantemque Virgilium veneratus est.* — *vocent*] provocent, ut edebant ex gloss. Sed cfr. Ann. 6, 34. Hist. 4, 80: *arrogantia vocare offensas.* — *quotam partem*] Cfr., si vacat, simillimam Agrippae regis ad Iudaeos suos

norum fide inter Batavos quoque sermones orti. «non prorogandam ultra ruinam, nec posse ab una natione totius orbis servitium depelli. quid profectum caede et incendiis legionum nisi ut plures validioresque accirentur? si Vespasiano bellum navaverint, Vespasianum rerum potiri; sin populum Romanum armis vocent, quotam partem generis humani Batavos esse? respicerent Raetos Noricosque et ceterorum onera sociorum: sibi non tributa sed virtutem et viros indici. proximum id libertati; et si dominorum electio sit, honestius principes Romanorum quam Germanorum feminas tolerari.» haec volgus. proceres atrociora: «Civilis rabie semet in arma trusos; illum domesticis malis excidium gentis obposuisse. tunc infensos Batavis deos, cum obsiderentur legiones, interficerentur legati, bellum uni necessarium, ferale ipsis sumeretur. ventum ad extrema, ni resipiscere incipiant et noxii capitis poena paenitentiam fateantur.» (26) non fefellit Civilem ea inclinatio, et praevenire statuit, super taedium malorum etiam spe vitae, quae plerumque magnos animos infringit. petito colloquio scinditur Nabaliae fluminis pons; in cuius abrupta progressi duces, et Civilis ita coepit: «si apud Vitellii legatum defenderer, neque facto meo venia neque dictis fides debebatur. cuncta inter nos inimica, hostilia, ab illo coepta, a me aucta erant. erga Vespasianum vetus mihi

3. *profectum* M: *perfectum* cum Puteol. B. — *plures*] *fures* M. — 5. *vocent* M: *provocent* cum Guelf. Puteol. B. — 9. *atrociora* M, ut divinarat Bekkerus: *atrociore* B. — *rabies* M. — 10. *obp.* M: *opp.* B. — 14. *tedium* M. — 17. *uitellium legatum* M. — 19. *caepta* M. — *auctae* M.

orationem apud Iosephum B. I. 2, 16, 4. — *virtutem et viros*] Exquisite dictum pro «milites auxiliares, bellica fortitudine insignes.» Ad rem cfr. Germ. 29: *Batavi exempti oneribus et collationibus et tantum in usum praeliorum sepositi, velut tela atque arma bellis reservantur.* — *Germanorum feminas*] fatidicas, ut Veledam. 4, 61. — *proceres atrociora: Civilis*] En egregia emendatio, Mediceo debita, quam quidem iam praesenserant Heinsius et Bekkerus. Falsum illud *proceres: atrociore Civilis rabie* necessitate quadam coacti explicabant «nimis atroci Civilis rabie.» *Atrociora* autem haec, quatenus ipsi Civili infensiorem etiam procerum animum produnt, quam quae plebs erat prolocuta. — *domesticis malis*] Cfr. 4, 13. — *noxii capitis poena*] Nota constructionem cum ablativo, ut apud Liv. 7, 20: *eodem noxios crimine* atque apud eundem 4, 15: *regni crimine insons.*

26. *inclinatio*] animorum conversio, ut Ann. 1, 28. — *Nabaliae*] Fluctuat Ukert *Gallien* p. 165. inter flumina *Yssel* et *Vecht*; v. Ledebur *Bructerer* p. 238. et Walckenaer II. p. 297. fidenter habent pro fl. *Yssel (ou la branche orientale du Rhin).* Ptolemaeus quidem Geogr. 2, 11. ad eandem Rheni (sive *Yssel*) ripam memorat stationem primam Germaniae, *Navalia*, oppidum igitur, non flumen; verum utrum huc pertineat necne, prorsus incertum est, cum hoc videatur vocabulum Latinum, *Nabalia* Gallicum. Walckenaer I. p. 499. ex Chronico Hollandico Sec. XII. scripto a Nicolao Colino de hoc ipso Civilis cum Cereali colloquio hos versiculos affert: . . . . *Zo dat te male Op tie brugge van di Nau-Wale. (Ce Colinus finit sa chronique au même endroit de la guerre de Civilis que Tacite; ce qui prouve qu'au XIIe siècle Tacite n'était pas plus complet qu'aujourd'hui.* WALCK. Id quoque perquam notabile, si modo non est liber subditicius, id quod examinare non potui, illa aetate Colinum Batavum in patria sua uti potuisse Taciti Historiis.) Alii habuerunt pro Vahali, cui hic locus esse nequit, alii pro Fossa Drusiana. — *pons, in cuius abrupta*] Ex antiquo Germanorum more ita in-

observantia; et cum privatus esset, amici vocabamur. hoc Primo Antonio notum, cuius epistolis ad bellum actus sum, ne Germanicae legiones et Gallica iuventus Alpes transcenderent. quae Antonius epistolis, Hordeonius Flaccus praesens monebat, arma in Germania movi, quae Mucianus in Syria, Aponius in Moesia, Flavianus in Pannonia.» * * *

2. *eplis* cum lin. M. — *actus* M: *accitus* cum Puteol. B. Est interpolatio prorsus absurda. — 3. *transcenderent* M: *transcenderet* cum Rhenano B. — *eplis* cum lin. M. — 4. *presens* M. — *movit* M. — 5. *pan* (in versus fine) *nia* M, non, uti narrant, *pania*.

terdum foedera fiebant, ut rex vel dux uterque veluti suo in solo tutus consisteret atque, si de condicionibus haud conveniret, statim ad suos reverteret. Proximum post Tacitum exemplum praebet Carmen Ruodlieb 3, 22: *Obvius ad pontem venit is tibi nos dirimentem, Pax ibi firmatur*. Grimm *Lat. Ged.* Praefat. p. XIV., ubi alia similia subiungit. — *et cum privatus esset*] De hoc loco sensit Sidonius in Epistolis 4, 14. ad Polemium scribens. *C. Tacitus e maioribus unus tuis, Ulpianorum temporum consularis, sub verbis cuiuspiam Germanici ducis in historia sua rettulit, dicens: «Cum Vespasiano mihi vetus amicitia* (sic) *et, dum privatus esset, amici vocabamur.»* Lips. (In vv. *Ulpianorum* cet. inest error; nam Tacitus fuit consul suffectus sub Nerva a. u. c. 850. post Chr. 97.) — *actus*] incitatus. Vide 4, 13. — *arma in Germania movi*] Supple: «eadem» (pro Vespasiano). Dubn. Civilis orationem truncatam ita supplet Thierry III. p. 445: «*Si j'ai pris les armes, c'est parce qu' Antonius dans ses lettres et Hordéonius de vive voix m'y excitaient sans cesse: je n'ai fait en Germanie que ce que firent en Syrie Mucien, Aponius en Mésie, Flavianus en Pannonie, et toi-même, Cérialis, aux portes de Rome.*» Ceterum de reliqua Civilis fortuna nihil certi constat, nisi quod ex verbis C. 24: *Cerialis Civili veniam ostentans* hoc colligit Thierry l. l.: «*Les raisons de Civilis probablement n'auraient pas suffi seules à convaincre Cérialis; mais les promesses qu'il avait fait faire en secret au Batave, les engagemens pris avec Velléda, et surtout le besoin de terminer les hostilités avant l'hiver, le forçaient à s'en contenter. Civilis, reçu en grace, obtint la permission de vivre tranquille dans sa patrie.*» Atque hic finis istius imperii Galliarum plenam libertatem a Romanis sibimet ipsis vindicare conantium. Diversi prorsus generis fuit postea Tetrici imperium Gallicoromanum novem demum post annos ab Aureliano imperatore oppressum a. post Chr. 274. Operae autem pretium est videre, qua incredibili adulatione Domitiano totam huius rebellionis oppressae gloriam tribuerit Iosephus B. Iud. 7, 4, 2. Ed. Cardwell I. p. 530: *Ἔμελλον δὲ οἱ Γερμανοὶ καὶ τοῦ Κερεαλίου μὴ θᾶττον εἰς τοὺς τόπους παραβαλόντος, δίκην οὐκ εἰς μακρὰν ὑφέξειν· ἡνίκα γὰρ πρῶτον ἡ περὶ τῆς ἀποστάσεως αὐτῶν ἀγγελία τῇ Ῥώμῃ προσέπεσε, Δομετιανὸς Καῖσαρ πυθόμενος, οὐχ ὡς ἂν ἕτερος ἐν τούτῳ τῆς ἡλικίας (νέος γὰρ ἦν παντάπασι) τηλικοῦτον ἄρασθαι μέγεθος πραγμάτων ὤκνησεν· ἔχων δὲ πατρόθεν ἔμφυτον τὴν ἀνδραγαθίαν καὶ τελειοτέραν τὴν ἄσκησιν τῆς ἡλικίας πεποιημένος, ἐπὶ τοὺς βαρβάρους εὐθὺς ἤλαυνεν. Οἱ δὲ πρὸς τὴν φήμην τῆς ἐφόδου καταπεσόντες, ἐπ' αὐτῷ σφᾶς αὐτοὺς ἐποιήσαντο μετὰ φόβου, κέρδος εὑράμενοι τὸ χωρὶς συμφορῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν πάλιν ζυγὸν ὑπαχθῆναι· πᾶσιν οὖν ἐπιθεὶς τοῖς περὶ την Γαλατίαν τάξιν τὴν προσήκουσαν Δομετιανός, ὡς μηδ' αὖθις ἄν ποτε ῥᾳδίως ἔτι τὰ ἐκεῖ ταραχθῆναι, λαμπρὸς καὶ περίβλεπτος, ἐπὶ κρείττοσι μὲν τῆς ἡλικίας, πρέπουσι δὲ τῷ πατρὶ κατορθώμασιν, εἰς τὴν Ῥώμην ἀνέζευξεν.*

EXCURSUS AD C. II. SEQQ.

Consului Fr. Caroli Meier Iudaica seu veterum scriptorum profanorum de rebus Iudaicis fragmenta. Ienae 1832. Chr. Iac. Schmitthenner de rebus Iudaicis quaecunque prodiderunt scriptores Graeci et Latini. Part. I. Wilburgi 1844. I. G. Müller *kritische Untersuchung der Taciteischen Berichte über den Ursprung der Juden in Theologische Studien und Kritiken.* 1843. IV. *Heft* p. 893. Salvador *Histoire de la domination romaine en Judée et de la ruine de Jérusalem. Paris* 1847. Vol. II. Bunsenii Aegyptiacorum Liber IV., cum commentarium in haec Historiarum capita in manibus habui, nondum erat editus.

2. *Iudaeos*] «Quae sequuntur omnia e scriptoribus petita sunt gentilibus, manca aut prorsus falsa referentibus. Dudum Graece legebantur sacri Iudaeorum libri, exstabat Iosephi opus: sed Tacitus in partem venisse videtur eius contemptus, quo populus terrarum dominus afficiebat Iudaeos, neque cognitos habuisse aut voluisse noscere illos libros, ex quibus solis vera peti poterant.» Dübn. Merito tamen dubitare licet, an Tacitus uti potuerit Iosepho, cum hic Traiani demum initio Antiquitates suas Iudaicas ediderit curaeque tam vastae molis tunc a bibliopolis illico multiplicari et a viris doctis acquiri nequirent. Atque de Iosepho tanto magis etiam hoc valet, quia libros suos ipse venumdare solebat (Contra Apion. 1, 9.). Et si vel maxime Tacitus vidit opus illud, quid impedit, quominus ipse quoque fuerit inter illos *συχνοὺς τοῖς περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν ὑπ' ἐμοῦ γεγραμμένοις ἀπιστοῦντας;* (Ibid. 1, 1.). A perlegendis autem LXX. interpretibus eum sane repellere debebat ipsum Graeco-hebraicum scribendi genus et quod explanatoribus prorsus destitutus pleraque intelligere nequibat. — *Iudaeos Creta - profugos*] Hunc *μῦθον* memorat Tacitus solus. Origo eius quaerenda in populis *Creti* et *Pleti* (ut nunc plerique scribunt, alii *Crethi* et *Plethi)* primum memoratis II. Samuelis 8, 18.; sunt autem isti Cretes et Philistaei, ut nos docet amicus meus Hitzig *Urgeschichte und Mythologie der Philistäer. Leipzig* 1845. p. 17. Hi vero Cretes, quandocunque in Asiae continentem immigrarant, eorumque vicini Philistaei inter Iudaeam ac Phoenicen habitantes iunguntur etiam apud Ezechielem 25, 16. et Sophoniam 2, 5: *Cretim* et *Pelistim*; priore loco LXX. versio: *ἐξολεθρεύσω Κρῆτας, καὶ ἀπολῶ τοὺς καταλοίπους τοὺς κατοικοῦντας τὴν παραλίαν·* altero *πάροικοι Κρητῶν - - Χαναάν, γῆ ἀλλοφύλων.* Rückert: *Hui, Wohner des Strichs am Meere, Volk der Kretim! Das Wort Jehovas über euch, Land der Philistäer!* Hi autem Bibliorum Cretes videntur Eteocretes (*αὐτόχθονες*, indigenae) Homeri Od. τ, 176. Diod. 5, 64. Hos vero eiusdem stirpis cum Phoenicibus fuisse arbitratur Müller p. 946. (Quod vero dicit Müller p. 947. Polemonem tradere Libyes esse Cretes, ortum est ex falsa lectione Ed. Franzii p. 184: *οἱ μὲν Λίβυες Αἰθίοψιν ὅμοιοι· οἱ δ' εἰσὶ Κρῆτες·* ubi necessario restituendum ex Adamantio p. 411: *οἱ μὲν Λίβυες Αἰθίοψιν ὅμοιοι· οἱ δὲ Ἴβηρες Κελτοῖς.*) Cfr. etiam Höck *Kreta* III. p. 411.

Novissimus etiam harum originum investigator, Röth *die Aegyptische und die Zoroastrische Glaubenslehre. Mannheim* 1846. *Noten* p. 5. Bibliorum *Creti* et *Pleti* pro eiusdem gentis nomine habet, atque adeo unos eosdemque fuisse putat atque Cretes, Cares, Philistaeos, Phoenices, Pelasgos, quippe quae vocabula omnia significent *fugitivos*, *exsules*, *qui emigrarunt.* Dein p. 13. Taciti locum sic illustrare conatur: *Es muss zu irgend einer Zeit ein ganzer phönizischer Volksstamm in die ausgedehnte Küstenstrecke von Nordafrika ausgewandert sein. Genauere Nachrichten finden sich über eine geschichtliche Begebenheit aus so früher Zeit bei den griechischen und römischen Schriftstellern begreiflicher Weise nicht, weil ihre eigene Geschichte fast erst um ein Jahrtausend später beginnt. Originalnachrichten der Phöniker und Karthager fehlen aber gänzlich, weil ihre Literaturen untergegangen sind. Man ist also ganz auf wenige dunkle Sagen und auf kärg-*

liche abgebrochene Nachrichten beschränkt, die der Zufall erhalten hat. Zu den ersten gehört die Angabe des Tacitus (Hist. 5, 2.): Iudaeos, Creta - - cesserit regnis, *d. h. berichtigt und erklärt: die Phöniker — denn dass hier die Juden mit den benachbarten Philistäern verwechselt werden, ist klar — hätten, aus der Insel Kreta vertrieben, die äussersten Grenzen von Nordafrika bewohnt, zu der Zeit, als der bisdahin allgemein herrschende Dienst des Saturnus (des bei allen arianischen Völkern in der ältesten Zeit als höchste Gottheit verehrten Zeitgottes), verdrängt von dem neuen Dienste des Zeus (des von den Phönikern aus Aegypten mitgebrachten Götterdienstes), aufgehört habe. So dunkel und zum Theil entstellt auch diese Nachricht ist, so geht doch zweierlei aus ihr mit Klarheit hervor: einmal die mit der ältesten Geschichte von Kreta in Verbindung stehende Ausbreitung des phönikischen Stammes bis an die äussersten Grenzen Nordafrika's, und zweitens ein mit dieser Auswanderung der Phöniker gleichzeitiger Wechsel der Glaubenslehre und des Gottesdienstes.* (Simili dein modo exponit atque illustrat Salust. Iug. C. 17.)

qua tempestate Saturnus vi Iovis profugus] Cfr. inter alios Diod. 5, 70., qui vim istam quantum potest mitigat, ut tandem remaneat *Ζεὺς παραλαβὼν τὴν βασιλείαν παρὰ τοῦ Κρόνου.* Ii quidem, quibus placent naturales fabularum explicationes, idem fere statuunt ac (similiter sane cum Röthio) Müller p. 942: *In Kreta kam der Zeusdienst mit der alten Kronosreligion in Streit, und zwar in der Minoischen Zeit, und daraus gestaltete sich der Mythus von der Entthronung des Kronos in Kreta.* — *adcolas Idaeos*] Refer huc vv. C. 4: *Idaeis, quos cum Saturno pulsos et conditores gentis accepimus.* Idaei Dactyli plerumque cum Iove consociantur, ut genii, huius dei ministri; hic vero Saturni sunt comites, ut apud Plutarch. de Facie in orbe Lunae 26, 12: *τοὺς δαίμονας ἐκείνους περιέπειν καὶ θεραπεύειν τὸν Κρόνον, ἑταίρους αὐτῷ γενομένους, ὅτε δὴ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἐβασίλευσε.* Iam auctor *μύθου* a Tacito hic narrati ex geniis illis fecit populum, Idae montis accolam; etsi ut populus nusquam alibi memorantur Idaei. — *regnante Iside*] Quadam cum discrepantia hic *μῦθος* refertur a Plutarcho de Iside et Os. 31: *Οἱ δὲ λέγοντες, ἐκ τῆς μάχης* (adversus Horum, Osiridis et Isidis filium) *ἐπὶ ὄνου τῷ Τυφῶνι τὴν φυγὴν ἑπτὰ ἡμέρας γενέσθαι καὶ σωθέντα γεννῆσαι παῖδας, Ἱεροσόλυμον καὶ Ἰουδαῖον, αὐτόθεν εἰσὶ κατάδηλοι τὰ Ἰουδαϊκὰ παρέλκοντες εἰς τὸν μῦθον.* Plutarchus igitur non magis auctorem suum nominat quam Tacitus nec Müller eum indagare potuit; attamen ex *μύθῳ* Aegyptiaco haec repetit p. 932. («Ut Graecarum urbium pleraeque heroëm ipsis cognominem (*ἐπώνυμον*) venerantur tamquam conditorem suum, ita Hierosolyma quoque tali conditore *ἐπωνύμῳ* donarunt illi scriptores.» Dübner.) — *rege Cepheo*] Ignotus item est huius *μύθου* fons. Cepheus autem vocatur rex Aethiopiae, id est, Phoenices, quoniamquidem Persei certamen cum belua marina pro eius filia Andromeda initum ab omnibus ad Ioppen refertur. Pomponius Mela 1, 11: *In Syria est Ioppe - -, ubi Cephea regnasse eo signo accolas affirmant, quod titulum eius fratrisque Phinei veteres quaedam arae cum religione plurima retinent. Quin etiam rei celebratae carminis ac fabulis servataeque a Perseo Andromedae clarum vestigium, beluae marinae ossa immania ostentant.* Plin. 5, 13: *Ioppe Phoenicum* cet. Id. 9, 15: *Beluae, cui dicebatur exposita fuisse Andromeda, ossa, Romae, apportata ex oppido Iudaeae Ioppe.* Igitur rursus *μῦθος* Phoenicius hic cum rebus Iudaicis permixtus est. Cfr. Müller p. 935. — *Assyrios convenas*] Hunc *μῦθον* explicat Iustinus 36, 2: *Iudaeis origo Damascena Syriae nobilissima civitas; unde et Assyriis regibus genus ex regina Semirami fuit. Nomen urbi a Damasco rege inditum. - - Post Damascum Azelus, mox Adores et Abraham et Israhel reges fuere. Sed Israhelem felix decem filiorum proventus maioribus suis clariorem fecit. Itaque populum in decem regna di[illegible] filiis tradidit, omnesque ex nomine Iudae, qui post divisionem decesserat, [illegible] appellavit, colique eius memo-*

riam ab omnibus iussit, cuius portio omnibus accesserat. Trogus autem Pompeius narrationem suam hausisse videtur partim ex aequali scriptore Nicolao Damasceno, qui Histor. 4. Ed. Orellii p. 114: Ἀβράμης ἐβασίλευσε Δαμάσκου ἔπηλυς σὺν στρατῷ ἀφιγμένος ἐκ τῆς γῆς τῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης. Μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον μεταναστὰς καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν, μετῴκησε καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου πληθύσαντες. - - Τοῦ δὲ Ἀβράμου ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῶν τὸ ὄνομα δοξάζεται. Id quod nescio quam vere de cultu divino Abrahamo reddito interpretatur Müller p. 855.; immo simpliciter est «celebratur, cum honore memoratur.» Partim autem Trogus consuluisse videtur Alexandrum Polyhistorem, cuius de Abrahamo exstat testimonium apud Iosephum A. I. 1, 15. Qui scriptor, quatenus colligi potest ex Euseb. Praep. evang. 9, 17. et 21., fortasse ipse legerat versionem LXX. Graecam vel saltem alios secutus est, qui eam inspexerant. (Müller p. 957.) Quos auctores ipse habuerit Tacitus, non satis liquet in tanta scriptorum sese exscribentium, plurium narrationes modo permiscentium, modo mire in unum contrahentium multitudine. Siquidem Alexander apud Euseb. Praep. evang. 9, 17. affert testimonia ex Eupolemo, Artapano, Cleodemo aliisque scriptoribus rerum Iudaicarum. Cfr. Iustini Mart. Cohortat. ad gentes 9. — *Solymos*] Lyciae plerisque est populus, Pisidiae Plinio 5, 27, 24., quem populum eodem teste 5, 30, 33. cum aliis Asiae minoris interisse tradiderat Eratosthenes. *Clara Iudaeorum initia* hoc ex μύθῳ dicit, quia clara omnia habebantur, quae Homerus celebraverat; significat autem Il. ζ, 184: Δεύτερον αὖ Σολύμοισι μαχήσατο κυδαλίμοισιν. Od. ε, 282: Τὸν δ' ἐξ Αἰθιόπων ἀνιὼν κρείων ἐνοσίχθων Τηλόθεν ἐκ Σολύμων ὀρέων ἴδεν. Primus vero Solymos pro Iudaeis habuisse videtur Choerilus Samius (a. a. Chr. 472., ut vult Naekius, 479—399., Clinton *Fasti Hellenici* II. p. 31.) Eius versiculos huc pertinentes servavit Iosephus contra Ap. 1. p. 454. Hav. Poët. epic. Ed. Duebn. p. 24: Τῶν δ' ὄπιθεν διέβαινε γένος θαυμαστὸν ἰδέσθαι Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες· Ὤικεον δ' ἐν Σολύμοις ὄρεσιν, πλατέῃ ἐπὶ λίμνῃ· Αὐχμαλέοι κορυφάς, τροχοκουράδες· αὐτὰρ ὕπερθεν Ἵππων δαρτὰ πρόσωπ' ἐφόρευν ἐσκληκότα καπνῷ. Sed Choerilus quoque Iudaeos cum Phoenicibus confudit, id quod maxime apparet ex voc. τροχοκουράδες· etenim in orbem tonsi erant Phoenices et Arabes, non Iudaei, quibus hic mos severe interdictus erat. Levitic. 19, 27: Οὐ ποιήσετε σισόην ἐκ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς ὑμῶν, οὐδὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος ὑμῶν. Contra λίμνην, quam memorat, τὴν Ἀσφαλτῖτιν esse testatur Iosephus l. l. et Eusebius Praepar. evang. 9, 9. — Ceterum item de Iudaeis cogitasse videtur Quintus Smyrnaeus, memorans 2, 122: Ἀργαλέων Σολύμων ἱερὸν στρατόν. Inter poëtas Latinos hoc voc. utuntur Iuven. 6, 544: *Interpres legum Solymarum*, Martial. 7, 55. — *Hierosolyma*] Hac forma ad v. ἱερὸς a Graecis detorta, ut significaret «urbs sacra vel templum Solymorum», primus usus esse videtur Hecataeus Abderita apud Ioseph. contra Ap. 1, 22.; reperitur etiam in libro Tobiae et secundo Maccabaeorum; apud ceteros LXX. est Ἱερουσαλήμ. Cfr. Müller p. 949. Et Aristoteles apud Iosephum l. l., qui hoc hausit ex Clearcho: τὸ δὲ τῆς πόλεως αὐτῶν ὄνομα πάνυ σκολιόν ἐστιν, Ἱερουσαλὴμ γὰρ αὐτὴν καλοῦσιν.

3. 4. *plurimi auctores*] Primae partis quintae huius narrationis praecipuus auctor est Lysimachus Alexandrinus, scriptor seculi ante Chr. secundi vel primi ineuntis. Cfr. Müller p. 914. Cum hoc in singulis fere, quae narrat, consentit maxime usque ad vv. *Moysen, unum exsulum*, Tacitus, ut colligitur ex illius narratione servata a Iosepho contra Ap. 1, 34. Nam is quoque expulsionem τῶν Ἰουδαίων λεπρῶν καὶ ψωρῶν ad Bocchorim regem refert, qui adierit Hammonis oraculum ab eoque hoc responsum tulerit: τὰ ἱερὰ καθᾶραι

ἀπ' ἀνθρώπων ἀναγνῶν καὶ δυσσεβῶν, ἐκβαλόντα αὐτοὺς ἐκ τῶν ἱερῶν εἰς τόπους ἐρήμους κ. τ. λ. Cum Taciti verbis *ne quam deorum hominumve opem* cet. quadamtenus concinunt haec Lysimachi: *Μωυσῆν παρακελεύσασθαι αὐτοῖς μήτε ἀνθρώπων τινὶ εὐνοήσειν, μήτε ἄριστα συμβουλεύσειν, ἀλλὰ τὰ χείρονα, θεῶν τε ναοὺς καὶ βωμούς, οἷς ἂν περιτύχωσιν, ἀνατρέπειν.* Id autem perquam memorabile est tantopere a nostris Annalibus, qui ex novissimis investigationibus Hitzigii (*Philistäer* p. 170.) Moysis emigrationem assignant anno ante Chr. 1492., abire rationem Lysimachianam; siquidem Bocchoris unicus rex dynastiaε vicesimae quartae a. ante Chr. 763—720. (Bunsen *Aegypten* III. p. 128., contra a. 725—720. Böckh *Manetho* p. 393.) in urbe Sai fertur regnasse, cum Aethiopes Aegyptum per quadraginta annos sub Sabbacone suo tenuerunt, qui Bocchorin cepit vivumque cremavit; discrimen igitur est annorum circiter DCCXL. Cfr. I. Reg. 6, 1., ubi numerantur anni CCCCLXXX. ab exitu Israëlitarum ex Aegypto usque ad conditum a Salomone templum. At Böckhius (*Manetho* p. 190.) hoc testimonium, quod tamen post Iosephum (ibid.) inculcatum esse nequit in contextum Hebraicum et versionem *τῶν ό*, suo arbitratu, ut suspectum reiiciens, ac Iustinum Martyrem, Tatianum, Clementem Alexandrinum (Strom. 1, 21, 101.) secutus, exitum illum refert ad a. 1667. ante Chr., ita ut discrimen foret annorum circiter DCCCCX. Müller p. 916. causam tantae discrepantiae quaerit in Aegyptiorum invidia adversus Iudaeos, qua transversum acti, secundo ante Chr. seculo inceperint, quoad eius fieri posset, deprimere atque extenuare antiquitatem gentis invisae.

Altera pars de Moysis emigratione, varios per rivulos ad Tacitum deducta, repetenda est ex Manethonis, qui vixit sub Ptolemaeo Philadelpho, primitus duplici narratione, altera de Hycsis apud Iosephum c. Ap. 1, 14., hausta, ut hic dicit C. 16: *ἐκ τῶν ἀδεσπότως μυθολογουμένων*, in qua nulla Moysis mentio; altera *ἐκ τῶν παρ' Αἰγυπτίοις γραμμάτων*, in qua de Moyse haec leguntur: *λέγεται δέ, ὅτι τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς νόμους αὐτοῖς καταβαλόμενος ἱερεύς, τὸ γένος Ἡλιοπολίτης, ὄνομα Ὀσαρσίφ, ἀπὸ τοῦ ἐν Ἡλίου πόλει θεοῦ Ὀσίρεως, ὡς μετέβη εἰς τοῦτο τὸ γένος, μετετέθη τοὔνομα καὶ προσηγορεύθη Μωυσῆς.* Theophilus ad Autolycum 3, 21. p. 392.: *Μαναιθῶς δὲ ὁ κατ' Αἰγυπτίους πολλὰ φλυαρήσας, ἔτι μὴν καὶ βλάσφημα εἰπών, ὥστε Μωσέα καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ Ἑβραίους, ὡς δῆθεν διὰ λέπραν ἐκβληθέντας ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ποιμένας αὐτοὺς εἰπὼν καὶ πολεμίους Αἰγυπτίων, οὐχ εὗρεν τὸ ἀκριβὲς τῶν χρόνων εἰπεῖν.* Sequitur Chaeremon (cfr. Ideler Hermapion. Lipsiae 1841. Append. p. 55., ubi affertur etiam Cosmae Indicopleust. Topogr. Christ. XII. p. 341. D. Ed. Montfauc. Bunsen *Aegypten* I. p. 128.) apud Iosephum c. Ap. 1, 32: *ἡγεῖσθαι δ' αὐτῶν γραμματέας Μωυσῆν τε καὶ Ἰωσηπόν, καὶ τοῦτον ἱερογραμματέα· Αἰγύπτια δὲ αὐτοῖς ὀνόματα εἶναι, τῷ μὲν Μωυσῇ Τισιθέν, τῷ δὲ Ἰωσήπῳ Πετεσήφ.* Proximus scriptor hic memorandus est Diodorus in Fragm. L. 34. et 40. Ed. Lud. Dindorf. II. p. 49. et 73., qui item de vitiligine Iudaeorum, Moysis emigratione, asinique apud populares cultu narrat. Tum inspice Strabonem L. 16. p. 760., qui item tradit a Moyse ex Aegypto deductos esse Iudaeos in Palaestinam. Agmen claudat Trogus Pompeius sive Iustinus 36, 2., ubi de Moysis itinere per deserta Arabiae. Collato autem Iosepho in A. I. 1, 7, 2. et 1, 15., item contra Ap. 2, 7., probabile fit Trogum consuluisse de rebus Iudaicis Posidonium, Nicolaum Damascenum et Alexandrum Polyhistorem. Restat, ut notemus extrema huius capitis *sex dierum iter emensi, septimo* cet. et Iustini l. l. *Moyses montem Synam occupat: quo septem dierum ieiunio per deserta Arabiae fatigatus cum tandem venisset*, probabiliter ex Posidonio petita esse, qui ab antiquiore sine dubio auctore inductus Moysis iter confuderit cum Typhonis fuga septem per dies continuata, de qua Plutarchus de Is. et Os. 31., quem locum ad C. 2. exscripsimus. Ex eadem confusione

repetenda, quae mox C. 4. de asini cultu apud Iudaeos traduntur. Quam ad rem cfr. Diodorus Fragm. L. 34: Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανὴς - - εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἄδυτον τοῦ θεοῦ σηκόν - - · εὑρὼν δὲ ἐν αὐτῷ λίθινον ἄγαλμα ἀνδρὸς βαθυπώγωνος καθήμενον ἐπ' ὄνου μετὰ χεῖρας ἔχων βιβλίον, τοῦτο μὲν ὑπέλαβε Μωυσέως εἶναι τοῦ κτίσαντος τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ συστησαμένου τὸ ἔθνος. Ex quibus patet, unde et quando haec fabula orta sit. Iosephus c. A. 2, 7. Tertullianus Apolog. 16. Nimirum cultus Typhonis translatus est a nescio quo ad Iudaeos. Plut. de Is. et Os. 30: τὴν τοῦ Τυφῶνος ἠμαυρωμένην καὶ συντετριμμένην δύναμιν, ἔτι δὲ καὶ ψυχορραγοῦσαν σφαδάζουσαν, ἔστιν αἷς παρηγοροῦσι θυσίαις καὶ πραΰνουσιν· ἔστι δ' ὅτε πάλιν ἐκταπεινοῦσι καὶ καθυβρίζουσιν ἔν τισιν ἑορταῖς - - ὄνον - - καταχρημνίζοντες, ὡς Κοπτῖται, διὰ τὸ πυῤῥὸν γεγονέναι τὸν Τυφῶνα καὶ ὀνώδη τὴν χρόαν κτλ. Cfr. Mueller p. 921. Attamen, verum ut fatear, probabilius originem istius erroris de asino a Iudaeis culto alii repetere mihi videntur a *Cherubim* illis, quae proprie sunt *tonitrua*, animalia sphingica Aegyptiorum ex alite, homine et quadrupede composita, tonanti dei curruі iuncta et primum in sancti tabernaculi operculo (Exod. 25, 18.), deinde in templo eiusque adyto a parietibus efficta. (1. Reg. 6, 23.) Vide Rupertium. — *septimo die otium*] Dignus est, qui hic inseratur locus Rutilii Namatiani (sic) 1, 387. Ed. Zumptii, ubi poëta apud *querulum* cauponem *Iudaeum* devertitur, *Humanis animal dissociale cibis: Reddimus obscoenae convicia debita genti, Quae genitale caput propudiosa metit. Radix stultitiae: cui frigida sabbata cordi, Sed cor frigidius religione sua. Septima quaeque dies turpi damnata veterno, Tamquam lassati mollis imago dei: — — Victoresque suos natio victa premit.*

5. *tribula et stipes*] Philo Leg. ad Caium 23: Ἠπίστατο (Τιβέριος) καὶ χρήματα συναγαγόντας ἀπὸ τῶν ἀπαρχῶν ἱερὰ καὶ πέμποντας εἰς Ἱεροσόλυμα διὰ τῶν θυσίας ἀναξόντων. Et 31: Καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἱεροπομποὶ στέλλοντα χρυσὸν καὶ ἄργυρον πλεῖστον κομίζοντες εἰς τὸ ἱερόν, τὸν ἀθροισθέντα ἐκ τῶν ἀπαρχῶν, δυσβάτους καὶ ἀτριβεῖς καὶ ἀνηνύτους ὁδοὺς περαιούμενοι, ἃς λεωφόρους εἶναι νομίζουσιν, ὅτι πρὸς εὐσέβειαν ἄγειν δοκοῦσι. Iosephus A. I. 7, 2: Θαυμάσῃ δὲ μηδείς, εἰ τοσοῦτος ἦν πλοῦτος ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἱερῷ, πάντων τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἰουδαίων καὶ σεβομένων τὸν θεόν, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης εἰς αὐτὸ συμφερόντων ἐκ πολλῶν πάνυ χρόνων. Certis autem argumentis colligitur habitasse ultra 4,000,000 Iudaeos terras peregrinas. Atque notabile est testimonium Philonis in Flacc. 6. p. 971: Οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν οἱ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας. — *Iudaei mente sola*] Dignus est, qui conferatur, Strabo 16. p. 760: Ἔφη γὰρ Μωυσῆς καὶ ἐδίδασκεν, ὡς οὐκ ὀρθῶς φρονοῖεν Αἰγύπτιοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ θεῖον· οὐδ' οἱ Λίβυες, οὐκ εὖ δὲ οὐδ' οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωπομόρφους τυποῦντες· εἴη γὰρ ἓν τοῦτο μόνον θεὸς τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. Τούτου δὴ τίς ἂν εἰκόνα πλάττειν θαῤῥήσειε νοῦν ἔχων ὁμοίαν τινὰ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐᾶν δεῖ πᾶσαν ξοανοποιΐαν, τέμενος ἀφορίσαντας καὶ σηκὸν ἀξιόλογον τιμᾶν εἴδους χωρίς. Ἐγκοιμᾶσθαι δὲ καὶ αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἄλλους τοὺς εὐονείρους· καὶ προσδοκᾶν δεῖν παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ δῶρον ἀεί τι καὶ σημεῖον τοὺς σωφρόνως ζῶντας καὶ μετὰ δικαιοσύνης, τοὺς δ' ἄλλους μὴ προσδοκᾶν. Dio 37, 17: ἄγαλμα οὐδὲν ἐν αὐτοῖς ποτὲ τοῖς Ἱεροσολύμοις ἔσχον· ἄῤῥητον δὲ δὴ καὶ ἀειδῆ αὐτὸν νομίζοντες εἶναι, περισσότατα ἀνθρώπων θρησκεύουσι. καὶ αὐτῷ νεών τε μέγιστον καὶ περικαλλέστατον, πλὴν καθ' ὅσον ἀχανής τε καὶ ἀνώροφος ἦν, ἐξεποίησαν. Dei nomen memorat Diodorus 1, 94: παρὰ δὲ τοῖς Ἰουδαίοις ἱστοροῦσι Μωυσῆν τὸν Ἰαῶ ἐπικαλούμενον θεὸν προσποιήσασθαι

τοὺς νόμους αὐτῷ διδόναι. **Multo sane subtilius veriusque Tacitus religionis Iudaicae intimam vim atque praecipuum caput perspexit quam Diodorus 40. p. 543:** *ἄγαλμα δὲ θεῶν τὸ σύνολον οὐ κατεσκεύασε, διὰ τὸ μὴ νομίζειν ἀνθρωπόμορφον εἶναι τὸν θεόν, ἀλλὰ τὸν περιέχοντα τὴν γῆν οὐρανὸν μόνον εἶναι θεὸν καὶ τῶν ὅλων κύριον·* **et Iuvenalis 14, 97:** ***Nil praeter nubes et caeli numen adorant. — vitisque aurea*] Iosephus B. I. 5, 5, 4. p. 423. Ed. Cardwell:** *Ἡ διὰ τοῦ πρώτου οἴκου πύλη κεχρύσωτο μὲν πᾶσα, καὶ ὅλος ὁ περὶ αὐτὴν τοῖχος· εἶχε δὲ καὶ τὰς χρυσᾶς ὑπὲρ αὐτῆς ἀμπέλους, ἀφ' ὧν βότρυες ἀνδρομήκεις κατεκρέμαντο.* **Idem A. I. 15, 11, 3., ubi narrat, quomodo Herode iubente sumptusque praebente exstructum sit tertium templum:** *Θύρας δὲ ἐπὶ ταῖς εἰσόδοις σὺν τοῖς ὑπερθυρίοις, ἴσον ἐχούσας τῷ ναῷ, ποικίλοις ἐμπετάσμασι κεκόσμητο, τὰ μὲν ἄνθη ἁλουργέσι, κίονας δ' ἐνυφασμένοις. Καθύπερθεν δὲ αὐτῶν ὑπὸ τοῖς θριγκώμασιν ἄμπελος διετέτατο χρυσῆ, τοὺς βότρυς ἀπῃωρημένους ἔχουσα· θαῦμα καὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς τέχνης τοῖς ἰδοῦσιν, οἷον ἐν πολυτελείᾳ τῆς ὕλης τὸ κατασκευασθὲν ἦν. — Liberum patrem coli*] **Multus est in hac opinione exponenda atque defendenda Plutarchus in Quaestt. Conv. 4, 6. p. 816. Duebn.:** *Πρῶτον μὲν τῆς μεγίστης καὶ τελειοτάτης ἑορτῆς παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ο καιρός ἐστι καὶ ὁ τρόπος Διονύσῳ προσήκων. Τὴν γὰρ λεγομένην νηστείαν ἀκμάζοντι τρυγητῷ τραπέζας τε προτίθενται παντοδαπῆς ὀπώρας, ὑπὸ σκηναῖς καὶ καλιάσιν ἐκ κλημάτων μάλιστα καὶ κιττοῦ διαπεπλεγμέναις· καὶ τὴν προτέραν τῆς ἑορτῆς σκηνὴν ὀνομάζουσιν. Ὀλίγαις δὲ ὕστερον ἡμέραις ἄλλην ἑορτήν, οὐκ ἂν δι' αἰνιγμάτων, ἀλλ' ἄντικρυς Βάκχου καλουμένου, τελοῦσι κτλ.*

13. *sexcenta milia*] Salvador II. p. 374: ***Pendant la conquête de Titus, Tacite, renseigné par des témoins oculaires porte à six cent mille les assiégés de Jérusalem, de tout âge et de tout sexe. Le nombre de Josèphe est passé presque en axiôme: onze cent mille individus auraient trouvé la mort dans cette cité. Mais pour donner quelque vraisemblance au nombre de Tacite et à celui de l'historien juif, il est nécessaire d'admettre que l'encombrement et la mortalité ne commencèrent pas seulement au siége de Titus. Dans le cours des trois années précédentes, la flamme et le fer, promenés à travers tous les districts du pays par Vespasien et ses lieutenans, avaient fait refluer des milliers d'habitans sur la ville centrale. La douleur morale, la souffrance physique, la violence des discordes y avaient précipité les atteintes réitérées de ces maladies pestilentielles, si fréquentes en Orient, qui ont le fatal pouvoir de réduire en solitude, et avec une surprenante rapidité, les quartiers les plus populeux.***

* * *

Cum iam typis expressa essent, quae adnotavi ad Cap. 26., in Henrici Cannegieteri Dissertatione de Brittenburgo cet. Hagae-Comitum 1734. p. 3. repperi certiora quaedam de Colino: «Nicolaus Colinus in Chronico rhythmico, quod seculo duodecimo scriptum haud ita pridem edidit Gerhardus Dumbar, praeclare nuper de Daventria patria sua meritus, Brittenburgum etiam Romanis vindicat. — — Tanto autem maior fides huic homini habenda, quicunque ille fuit, quanto antiquior et fide integritateque praestantior. Nihil enim se scriptis consignare dicit, nisi quod ex certis monumentis cognoverat, proscriptis reiectisque prodigiosarum fabularum monstris, quibus celerorum Chronicorum sarcinatores nimium indulgent. Immo eo tempore vixit, quo in monasterio Egmondano exstabant prisca Bardorum carmina, quod unum apud Germanos, ut scribit Tacitus de moribus Germanorum C. II., addo etiam apud Gallos plerosque, memoriae et Annalium genus fuit. Ita namque Colinus in loco mutilato p. 252., sic tamen mutilato, ut illa, quam dixi, sententia perspiciatur:

En ti Barden woizen lezen
Ti nog overich haben wezen
Minen daghen binnen Hegmonde
Zolckes hab ie zo bevonden.

Quam vellem, etiam Taciti Historias pleniores habuisset Colinus, quam nos hodie habemus, saltem in illo loco, in quo is Claudii Civilis conatus adversus Romanos narrat. In ea enim causa desinit Colinus res gestas Civilis memorans, ubi hodie Taciti Historiae desinunt, id est, in colloquio inter Civilem et Cerialem de pace in ponte Nabaliae, sive, ut Tacitus scribit, ad recisum pontem eius amnis. Quae res indicio est, aut ipsum Tacitum opus hoc imperfectum reliquisse» (hoc certe nemo iam putabit), «aut Colini aetate illam partem iam interiisse; in hunc namque modum hic versificator:

Zo dat te male
Op die brugge van die Nau-Wale
Wurt gedainget van den peyse,
Waer hy sturf en op wat weyze
Adel Greve Glaude Schevelen
Vint ix ni in geene delen.»

CORNELII TACITI DE SITU MORIBUS ET POPULIS GERMANIAE LIBER.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Germaniae situs, 2. incolae indigenae. auctores gentis. nominis origo. Hercules. 3. baritus. ara Ulixis. 4. Germani, gens sincera. habitus corporum. 5. Terrae natura. non aurum, non argentum, nec aestimatum. 6. Germanorum arma, equitatus, peditatus, ordo militiae. 7. Reges, duces, sacerdotes: 8. feminarum virtus et veneratio. Veleda. Aurinia. 9. Dii, sacra, simulacra nulla. 10. auspicia, sortes. ex equis, e captivo praesagia. 11. consultationes publicae et conventus. 12. adcusationes, poenae, ius redditum. 13. scuto frameaque ornati iuvenes, principum comites. eorum virtus et fama. 14. gentis bellica studia. 15. in pace, venatio, otium. Collata principibus munera. 16. urbes nullae. vici, domus, specus suffugium hiemi et receptaculum frugibus. 17. Vestitus virorum, feminarum. 18. matrimonia severa. dos a marito oblata. 19. pudicitia. adulterii poena. monogamia. liberorum numerus non finitus. 20. liberorum educatio. successionis leges. 21. Patris, propinqui, amicitiae inimicitiaeque susceptae. homicidii pretium. hospitalitas. 22. Lotio, victus, ebriorum rixae. consultatio in conviviis. 23. Potus, cibus. 24. spectacula. aleae furor. 25. Servi, libertini. 26. fenus ignotum. agricultura. anni tempora. 27. funera, sepulcra, luctus.

28. Singularum gentium instituta. Galli, olim valida gens, in Germaniam transgressi, Helvetii, Boii. Aravisci, Osi, incertum genus. Germanicae originis populi Treveri, Nervii, Vangiones, Triboci, Nemetes, Ubii. 29. Batavi, Chattorum proles. Mattiaci. Decumates agri. 30. 31. Chattorum regio, habitus, disciplina militaris; vota, virtutis incentiva. 32. Usipii, Tencteri, equitatu praestantes. 33. Bructerorum sedes, a Chamavis et Angrivariis occupatae. 34. Dulgibini. Chasuari. Frisii. 35. Chauci, pacis studio, iustitia et virtute nobiles. 36. Cherusci et Fosi, a Chattis victi. 37. Cimbrorum parva civitas, gloria ingens. Romanorum clades. Germani triumphati magis quam victi. 38. Suevorum numerus, mores. 39. Semnonum religio, victimae humanae. 40. Langobardi. Reudigni. Aviones. Angli. Varini. Eudoses. Suardones. Nuithones. Nerthi cultus communis. 41. Hermunduri. 42. Narisci. Marcomanni. Quadi. 43. Marsigni. Gothini. Osi. Burii. Ligiorum civitates, Arii, Helvecones, Manimi, Elysii, Nahanarvali; horum numen Alcis. Gothones. Rugii. Lemovii. 44. Suiones, classibus valentes. 45. Mare pigrum. Aestii, Matris Deum cultores, succinum legunt. Sitonibus femina imperat. 46. Peucini, Venedi, Fenni, Germani an Sarmatae? Eorum feritas, paupertas. Hominum monstra, Hellusii, Oxiones.

(1) Germania omnis a Gallis Raetisque et Pannoniis Rheno et Danu-

Notae. P = Cod. Perizonianus, in cuius lectionibus memorandis sicubi discessero a Trossio, Boeckingii certiore testimonio nitor.
B = Bekker.
G = Gerlach. Gr. Grimm. (Ceterum Codd. praeter P notae sunt Gerlachianae.)

CORNELII. TACITI. DE ORIGINE. SITU. MORIBUS. AC POPULIS GERMANORUM LIBER. INCIPIT. P. — 1. *rhetiisque* P.

1. *Rheno et Danubio*] *Decumates agros, sinum* illum imperii Romani trans hos amnes situm (C. 29.) h. l. non respicit, sed naturales ac praecipuos fines Germaniae universae. Praeterea fluminum montiumve perraro in hac cura mentionem facit, propterea quod accuratiore notitia carebat nec tabulis geographicis uti poterat. Cfr. Ukert

bio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus separatur. cetera Oceanus ambit, latos sinus et insularum immensa spatia complectens, nuper cognitis quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus Raeticarum Alpium inaccesso ac praecipiti vertice ortus, modico flexu in Occidentem versus septentrionali Oceano miscetur. Danubius molli et clementer edito montis Abnobae iugo effusus plures populos adit, donec in Ponticum mare sex meatibus erumpat: septimum

1. *motuo* P superscr. *v*. — 2. *coetera* et sic ubique P. — 4. *rheticarum* P. — 5. *flexu occidentem* superscr. ab ipso Pontano *in*. — 6. *arbonae* P. — *pluris* P. — 7. *erumpat* P G: *erumpit* B. — *septimum* P G: *septimum enim* B ex gem. litt. *um*.

Germ. p. 248. — *Dacisque*] quos diversae a Germanis stirpis habebat Tacitus. Contra Iac. Grimm *über Jornandes und die Geten. Berlin* 1846. p. 36. eos Germanis adnumerat. — *mutuo metu*] nullis finibus certis ac naturalibus, sed interiectae sunt solitudines, in quas neutri immigrare audent. Cfr. Caesar B. G. 6, 23. — *montibus*] Intellige Carpaticos. — *sinus*] terrae, non maris; sinuata litora sive terras sinuatis (in Septentrionem) litoribus; cfr. C. 37: *eundem Germaniae sinum proximi Oceano Cimbri tenent;* id quod paullo ante C. 35. ita expresserat: *In Septentrionem ingenti flexu redit* Germania. Ann. 4, 5. 67. Agr. 23. Virg. Ge. 2, 123: *(India) extremi sinus orbis*. Horat. Epod. 1, 13. Intelligitur imprimis paeninsula Iutia *(Jütland*, Chersonesus Cimbrica). Ceterum qui explicant «maris *sinus*», per zeugma ex v. *complectens* supplent *efficiens*. — *insularum*] Fioniae, Slaniae *(Schonen)*, item ex Plinii (4, 13, 96.) et Taciti opinione Scandinaviae atque Eningiae. Ceterum Tacitus ipse de immensis his insulis nihil tradit, quippe qui memoret unam illam Nerthi C. 40. — *nuper*] Collato C. 35. probabiliter hoc referas ad Drusi expeditionem a. u. 742., qua magis notae redditae sint gentes illae; quamquam, ut verum fatear, Dio 54, 32. affirmat Drusum non ultra Chaucos penetrasse; quod tamen intelligas licet de gente hac superata, non de longinquiore aliqua et breviore expeditione in Oceanum, qualem significat Suet. Claud. 1: *Drusus - - primus Romanorum ducum Oceanum septentrionalem navigavit*, et ad quam item referri videtur ea, quae facta est *auspiciis D. Augusti Germaniam classe circumvecta ad Cimbrorum promontorium (Skagen* in Iutlandia, ut arbitrantur), *et inde immenso mari prospecto*. Plin. 2, 67. et Mon. Ancyr. p. 34. Ed. Franz: *Classis Romana ab ostio Rheni ad solis orientis regionem usque ad orbis extrema navigavit, quo neque terra neque mari quisquam Romanorum ante id tempus adiit*. Alii quidem interpretantur de Tiberiana (a. u. 758.), quam memorat Velleius 2, 106. Verum, nisi omnia me fallunt, adulator rem ideo exaggeravit, quo in his ipsis *gentibus ac regibus* bello patefactis (Cic. Manil. 8.) Druso aequipararet Tiberii gloriam, immo hunc supra fratrem extolleret. — *aperuit*] ut Agr. 22: *tertius expeditionis annus novas gentes aperuit*, «fecit, ut primum innotescerent.» Similiter Strabo 7. p. 291. de Drusi expeditione, qua Burchana insula detecta et occupata est: γνώριμα δὲ ταῦτα κατέστη τὰ ἔθνη πολεμοῦντα πρὸς Ῥωμαίους κτλ. Item Plinius 4, 13, 27: *Tres et viginti inde insulae Romanorum armis cognitae. Earum nobilissima Burchana* cet. — *modico flexu*] Intellige de flexu occidentali prope Arenacum *(Arnheim)*, haud longe a Rheni ostio, unde subiungitur *Oceano miscetur*. Gerl. — *versus*] participium esse, non praepositionem, contra Ernestium bene iudicarunt Passow et Hess. — *molli*] Noli accipere cum nonnullis de solo non saxoso, sed dictum est, ut Virg. Ecl. 9, 7: *qua se subducere colles incipiunt mollique iugum demittere clivo*, homonymum igitur vv. *clementer edito*, quo utitur etiam Ann. 13, 38: *colles clementer assurgentes;* utrumque iam coniunxerat Columella 2, 211: *collem clementer et molliter assurgentem*. — *Abnobae*] Scripturam hanc praeter Ruf. Fest. Avien. Descr. O. T. 437: *Abnoba mons Istro pater est, cadit Abnobae hiatu Flumen*, firmant Inscription[illegible] E AB-NOBAE positae (Inscr[illegible] 88.) Plin. 4, 12, 24. F[illegible] tra aliorum *Arnobae*. [illegible] us in Silva Nigra in[illegible] et Brigirain. (Cfr. [illegible] — *septimum*] Amm. [illegible]

CORNELII TACITI
DE SITU
MORIBUS ET POPULIS GERMANIAE
LIBER.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Germaniae situs, 2. incolae indigenae. auctores gentis. nominis origo. Hercules. 3. barritus. ara Ulixis. 4. Germani, gens sincera. habitus corporum. 5. Terrae natura. non aurum, non argentum, nec aestimatum. 6. Germanorum arma, equitatus, peditatus, ordo militiae. 7. Reges, duces, sacerdotes: 8. feminarum virtus et veneratio. Veleda. Aurinia. 9. Dii, sacra, simulacra nulla. 10. auspicia, sortes. ex equis, e captivo praesagia. 11. consultationes publicae et conventus. 12. adcusationes, poenae, ius redditum. 13. scuto frameaque ornati iuvenes, principum comites. eorum virtus et fama. 14. gentis bellica studia. 15. in pace, venatio, otium. Collata principibus munera. 16. urbes nullae. vici, domus, specus suffugium hiemi et receptaculum frugibus. 17. Vestitus virorum, feminarum. 18. matrimonia severa. dos a marito oblata. 19. pudicitia. adulterii poena. monogamia. liberorum numerus non finitus. 20. liberorum educatio. successionis leges. 21. Patris, propinqui, amicitiae inimicitiaeque susceptae. homicidii pretium. hospitalitas. 22. Lotio, victus, ebriorum rixae. consultatio in conviviis. 23. Potus, cibus. 24. spectacula. aleae furor. 25. Servi, libertini. 26. fenus ignotum. agricultura. anni tempora. 27. funera, sepulcra, luctus.

28. Singularum gentium instituta. Galli, olim valida gens, in Germaniam transgressi, Helvetii, Boii. Aravisci, Osi, incertum genus. Germanicae originis populi Treveri, Nervii, Vangiones, Triboci, Nemetes, Ubii. 29. Batavi, Chattorum proles. Mattiaci. Decumates agri. 30. 31. Chattorum regio, habitus, disciplina militaris; vota, virtutis incentiva. 32. Usipii, Tencteri, equitatu praestantes. 33. Bructerorum sedes, a Chamavis et Angrivariis occupatae. 34. Dulgibini. Chasuari. Frisii. 35. Chauci, pacis studio, iustitia et virtute nobiles. 36. Cherusci et Fosi, a Chattis victi. 37. Cimbrorum parva civitas, gloria ingens. Romanorum clades. Germani triumphati magis quam victi. 38. Suevorum numerus, mores. 39. Semnonum religio, victimae humanae. 40. Langobardi. Reudigni. Aviones. Angli. Varini. Eudoses. Suardones. Nuithones. Nerthi cultus communis. 41. Hermunduri. 42. Narisci. Marcomanni. Quadi. 43. Marsigni. Gothini. Osi. Burii. Ligiorum civitates, Arii, Helvecones, Manimi, Elysii, Nahanarvali; horum numen Alcis. Gothones. Rugii. Lemovii. 44. Suiones, classibus valentes. 45. Mare pigrum. Aestii, Matris Deum cultores, succinum legunt. Sitonibus femina imperat. 46. Peucini, Venedi, Fenni, Germani an Sarmatae? Eorum feritas, paupertas. Hominum monstra, Hellusii, Oxiones.

(1) Germania omnis a Gallis Raetisque et Pannoniis Rheno et Danu-

Notae. P = Cod. Perizonianus, in cuius lectionibus memorandis sicubi discessere a Trossio, Boeckingii certiore testimonio usus sum.
B = Bekker.
G = Gerlach. Gr. Grimm. (Ceterum Codd. praeter P notae sunt Gerlachianae.)

CORNELII. TACITI. DE ORIGINE. SITU. MORIBUS. AC POPULIS GERMANORUM LIBER. INCIPIT. P. — 1. *rhetiisque* P.

1. *Rheno et Danubio*] *Decumates agros*, *sinum* illum imperii Romani trans hos amnes situm (C. 29.) h. l. non respicit, sed naturales ac praecipuos fines Germaniae universae. Praeterea fluminum montiumve perraro in hac cura mentionem facit, propterea quod accuratiore notitia carebat nec tabulis geographicis uti poterat. Cfr. Ukert

bio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus separatur. cetera Oceanus ambit, latos sinus et insularum immensa spatia complectens, nuper cognitis quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus Raeticarum Alpium inaccesso ac praecipiti vertice ortus, modico flexu in Occidentem versus septentrionali Oceano miscetur. Danubius molli et clementer edito montis Abnobae iugo effusus plures populos adit, donec in Ponticum mare sex meatibus erumpat: septimum

1. *motuo* P superscr. *v*. — 2. *coetera* et sic ubique P. — 4. *rheticarum* P. — 5. *flexu occidentem* superscr. ab ipso Pontano *in*. — 6. *arbonae* P. — *pluris* P. — 7. *erumpat* P G: *erumpit* B. — *septimum* P G: *septimum enim* B ex gem. litt. *um*.

Germ. p. 248. — *Dacisque*] quos diversae a Germanis stirpis habebat Tacitus. Contra Iac. Grimm *über Jornandes und die Geten*. *Berlin* 1846. p. 36. eos Germanis adnumerat. — *mutuo metu*] nullis finibus certis ac naturalibus, sed interiectae sunt solitudines, in quas neutri immigrare audent. Cfr. Caesar B. G. 6, 23. — *montibus*] Intellige Carpaticos. — *sinus*] terrae, non maris; sinuata litora sive terras sinuatis (in Septentrionem) litoribus; cfr. C. 37: *eundem Germaniae sinum proximi Oceano Cimbri tenent;* id quod paullo ante C. 35. ita expresserat: *In Septentrionem ingenti flexu redit* Germania. Ann. 4, 5. 67. Agr. 23. Virg. Ge. 2, 123: *(India) extremi sinus orbis*. Horat. Epod. 1, 13. Intelligitur imprimis paeninsula Iutia *(Jütland*, Chersonesus Cimbrica). Ceterum qui explicant «maris *sinus*», per zeugma ex v. *complectens* supplent *efficiens*. — *insularum*] Fioniae, Slaniae *(Schonen)*, item ex Plinii (4, 13, 96.) et Taciti opinione Scandinaviae atque Eningiae. Ceterum Tacitus ipse de immensis his insulis nihil tradit, quippe qui memoret unam illam Nerthi C. 40. — *nuper*] Collato C. 35. probabiliter hoc referas ad Drusi expeditionem a. u. 742., qua magis notae redditae sint gentes illae; quamquam, ut verum fatear, Dio 54, 32. affirmat Drusum non ultra Chaucos penetrasse; quod tamen intelligas licet de gente hac superata, non de longinquiore aliqua et breviore expeditione in Oceanum, qualem significat Suet. Claud. 1: *Drusus - - primus Romanorum ducum Oceanum septentrionalem navigavit*, et ad quam item referri videtur ea, quae facta est *auspiciis D. Augusti Germaniam classe circumvecta ad Cimbrorum promontorium (Skagen* in Iutlandia, ut arbitrantur), *et inde immenso mari prospecto*. Plin. 2, 67. et Mon. Ancyr. p. 34. Ed. Franz: *Classis Romana ab ostio Rheni ad solis orientis regionem usque ad orbis extrema navigavit, quo neque terra neque mari quisquam Romanorum ante id tempus adiit*. Alii quidem interpretantur de Tiberiana (a. u. 758.), quam memorat Velleius 2, 106. Verum, nisi omnia me fallunt, adulator rem ideo exaggeravit, quo in his ipsis *gentibus ac regibus* bello patefactis (Cic. Manil. 8.) Druso aequipararet Tiberii gloriam, immo hunc supra fratrem extolleret. — *aperuit*] ut Agr. 22: *tertius expeditionis annus novas gentes aperuit*, «fecit, ut primum innotescerent.» Similiter Strabo 7. p. 291. de Drusi expeditione, qua Burchana insula detecta et occupata est: *γνώριμα δὲ ταῦτα κατέστη τὰ ἔθνη πολεμοῦντα πρὸς Ῥωμαίους κτλ*. Item Plinius 4, 13, 27: *Tres et viginti inde insulae Romanorum armis cognitae. Earum nobilissima Burchana* cet. — *modico flexu*] Intellige de flexu occidentali prope Arenacum *(Arnheim)*, haud longe a Rheni ostio, unde subiungitur *Oceano miscetur*. Gerl. — *versus*] participium esse, non praepositionem, contra Ernestium bene iudicarunt Passow et Hess. — *molli*] Noli accipere cum nonnullis de solo non saxoso, sed dictum est, ut Virg. Ecl. 9, 7: *qua se subducere colles Incipiunt mollique iugum demittere clivo*, homonymum igitur vv. *clementer edito*, quo utitur etiam Ann. 13, 38: *colles clementer assurgentes;* utrumque iam coniunxerat Columella 2, 211: *collem clementer et molliter assurgentem*. — *Abnobae*] Scripturam hanc praeter Ruf. Fest. Avien. Descr. O. T. 437: *Abnoba mons Istro pater est, cadit Abnobae hiatu Flumen*, firmant Inscriptiones DIANAE ABNOBAE positae (Inscr. m. Lat. N. 1988.) Plin. 4, 12, 24. Ptolem. 2, 11. contra aliorum *Arnobae*. Oritur autem Danubius in Silva Nigra inter montes Rosseck et Briglrain. (Cfr. Ukert *Germ*. p. 117.) — *septimum*] Amm. Marc. 22, 8, 45: *septi-*

os paludibus hauritur. (2) ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus et hospitiis mixtos, quia nec terra olim sed classibus advehebantur qui mutare sedes quaerebant, et immensus ultra utque sic dixerim adversus Oceanus raris ab orbe nostro navibus aditur. quis porro, praeter periculum horridi et ignoti maris, Asia aut Africa aut Italia relicta Germaniam peteret, informem terris, asperam caelo, tristem cultu aspectuque, nisi si patria sit?

Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et

2. *mistos* P. — 7. *nisi patria* om. *si* P; sed *nisi* in fine paginae est. De partt. *nisi si* vide Hand Turs. IV. p. 239.

mum ingens et palustri specie nigrum. — *hauritur*] unde factum, ut cum reliqua habeant suum quodque nomen apud scriptores antiquos, septimum nomine careat. Cfr. Ukert p. 160. Kruse de Istri ostiis, Vratislav. 1820.

2. *adventibus et hospitiis*] Gerlach: *durch Einwanderung und gastlichen Verkehr. Hospitia* autem interdum transeunt in fixas hospitum sedes in terris exteris. — *classibus*] Celeberrimae coloniae Phoenicum, Lydorum, Graecorum Tacito hic obversabantur: quarum numerus et gloria in causa erat, ut praeter morem suum levius hoc statueret. Dugen. Etenim persuadere sibi nequibat, fieri etiam potuisse, ut ex Asia terrestri itinere populi hi in Germaniam immigrarint. — *ultra*] Supplent nonnulli «fines imperii Romani.» Sed cum de Oceano agatur, inest potius hic sensus: «Si quis longinquius etiam navigare velit, quam adhuc factum est, ei pererrandus erit Oceanus immensus ac sine litoribus.» — *adversus*] «e regione nobis, in altera orbis terrarum dimidia parte situs.» Cic. Acad. pr. 2, 39: *dicitis enim esse e regione nobis, e contraria parte terrae, qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos Antipodas vocatis.* Somn. Scip. 6: *hos, qui incolunt terram - - -, partim obliquos, partim aversos, partim etiam adversos stare nobis.* Plin. 2, 68. de duobus polis: *hunc, qui septentrio vocatur, eumque, qui adversus illi austrinus appellatur.* 10, 6: *vultures ex adverso orbe advolare.* Qui contra interpretati sunt aut «naviganti se opponens, infestus,» ut sane est Plin. Epp. 6, 16, 17: *Mare adhuc vastum et adversum permanebat;* aut comparantes *adversum flumen*, «contrarius Oceani cursus,» (ut Tac. Hist. 2, 98: *Mare quoque Etesiarum flatu in Orientem navigantibus secundum, inde adversum erat.* Plin. 2, 70, 71: *Navigantium haec maxime cursus deprehendunt, in alia adverso, in alia prono mari*:) haud satis respexerunt vv. *utque sic dixerim*, quae in utraque hac interpretatione et affectata et supervacanea sunt. (Qui supplementa inseruit Ed. Bekkerianae, nobis posthac S., adscripsit ex C. 34: *sed obstitit Oceanus.* Liv. 28, 30: *in adversum aestum.* Ukert *Germ.* p. 98. nostram explicationem reiiciens: «*Tacitus mochte bei diesem Worte an die Vorstellung vieler seiner Zeitgenossen denken, dass der Norden höher sei als der Süden,*» (Manil. 1, 237: *pars eius* (terrae) *ad Arctos Eminet.*) »*dann auch an die drohenden, überall hier dem Forschbegierigen entgegentretenden Gefahren. - - Einige nehmen* adversus *für uns im Diameter entgegengesetzt, was, nach den Ansichten der Alten, auf diesen Ocean nicht passt.*» Equidem in vv. *utque - - adversus* agnosco colorem quendam rhetoricum, quo usus hoc fere significare voluerit: «Eum, qui hoc in Oceano ultra semper navigaret, eo tandem perventurum, ubi, si sub eodem caelo continens esset terra, inveniret Antipodas.») — *orbe nostro*] Sic Agr. 12: *dierum spatia ultra nostri orbis* (imperii Romani) *mensuram.* Plin. 12, 12, 26: *In nostro orbe proxime laudatur nardum Syriacum.* — *informem terris*] «ubi inamoenum ubique aspectum praebent terrae.» — *nisi si patria sit*] Dictum hoc non tam cum nonnulla ἀκυρολογίᾳ, ut censet Ritter, quam *παρὰ προσδοκίαν* pro vulgari sententia: «indigenae quidem ob adsuetudinem et patriae caritatem aequo animo ferunt tam triste caelum; contra exterorum nemo facile petat terras tam inamoenas.» Ceterum ad totum h. l. cfr. Seneca de Provid. 4: *Perpetua Germanos hiems, triste caelum*

annalium genus est, Tuisconem deum terra editum, et filium Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tris filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones vocentur. quidam, ut in licentia vetustatis, plures deo ortos pluresque gentis appellationes, Marsos Gambrivios Suevos Vandilios affir-

1. *est* cum Seebodio seclusit G, *sit* cum Codd. aliq. Grimm. Nostram lect. firmat P. — *tristonẽ* superscr. litt. *tri* ab al. m. *Tui*, ut sit *Tuistonem*, quemadmodum edidit Hess; Grimm. *Mythol.* Ed. II. p. 376. et 318. scribit *Tuisconem.* — 2. *conditorisque* P, ut alii nonnulli. — 3. *Herminones* G et Grimm: *hermiones* superscr. *n* P, *Hermiones* B. — *Iscaevones* Grimm, contendens hanc unice veram scripturam esse. E solo Cod. Mon. G. affert *Iscevones;* apud Plin. 4, 14. teste Silligio nulla est varietas. — 4. *quidam, ut in licentia* P G: *quidam autem, licentia* B. — *pluris* - - *pluresque* P. — 5. *gabrinios* litterae *n* superscr. *v* P, *Gambrinios* Tross. — *Vandilios* e Codd. G et Grimm: *Vandalios* P B.

premit, maligne solum sterile sustentat, imbrem culmo aut fronde defendunt, super durata glacie stagna persultant, in alimentum feras captant. — *carminibus*] Alterum de huiusmodi carminibus testimonium est Ann. 2, 88: *Arminius* - - *canitur adhuc barbaras apud gentes.* Iornandes 4: *quemadmodum et in priscis Gothorum carminibus paene historico ritu in commune recolitur.* — *Tuisconem*] Unice veram esse hanc lectionem, falsam alteram *Tuistonem*, contendunt Grimm *Mythol.* Ed. II. (infra nobis Gr. *M.*) p. 176. et 318., Zeuss, *die Deutschen* (infra Z. *D.*) p. 72., Wackernagel apud Gerl. ad h. l. Ex Grimmii sententia, quam dabimus in Excursu I., *Tuisco, Tvisco, Tivisco*, ductum a *Tiv* significat *caelestem*, vel *Tiu* dei stirpem. (Hattemer *über Ursprung* - - *des Wortes Teutsch. Schaffhausen* 1847. praefert *Tiutonem*, sive forma magis solita ex Teutonum nomine *Teutonem.)* — *Mannum*] Unde *mannisko, Mensch*, homo: «Primus heros, dei filius omniumque hominum pater. Frauenlob, poëta Germanicus a. 1260—1318. p. 112. Ed. Ettmüller. sane non ex Tacito, sed ex fama populari: *Mennor der êrste was genant, Dem diutische rede got tet bekannt.* Gr. *M.* p. 319. — *Manno tris filios*] quorum nomina Gr. *M.* p. 320. fuisse statuit *Ing (Ingo), Inguio*, unde *Inguiomerus), Isco (Iscio), Hermino.* — *Ingaevones*] De tribus his nationibus consulendi sunt Z. *D.* p. 73. seqq. Ukert *Germania* (infra U. *G.*) p. 194. Gr. *M.* l. l. Idem in Praefat. ad Tac. Germ. p. IV. Iscaevones pro Francis, Ingaevones pro Saxonibus, Herminones pro Thuringis posterae aetatis habet. Minus recte et clare quam Tacitus de his nationibus Plinius 4, 14: *Germanorum genera quinque: Vindili, quorum pars Burgundiones* (a Tacito nusquam memorati), *Varini, Carini, Guttones. Alterum genus Ingaevones, quorum pars Cimbri, Teutoni ac Chaucorum gentes. Proximi autem Rheno Istaevones, quorum pars Cimbri mediterranei; Hermiones* (sic), *quorum Suevi, Hermunduri, Chatti, Cherusci. Quinta pars Peucini, Basternae* - - *contermini Dacis.* (Corruptus videtur hic locus Ukerto *G.* p. 193.) *Ultimos Germaniae Hermiones* (sic) solos memorat Pomp. Mela 3, 3. Ad terminationem autem illam *aevo* cfr. formas *FRISAEVO, FRISAEO* Inscr. m. Lat. 173. 175. — *plures*] Diversis igitur ex opinionibus tria aut quinque aut septem praecipua Germanorum fuerunt *genera*, ut ait Plinius l. l. Cfr. Gr. *M.* p. 319. — *deo*] Manno, non, ut accepit Ukert *G.* p. 422: «*ein Gott habe mehrere Söhne gehabt;*» neque, ut vult Weishaupt, Tuiscone. — *Marsos*] quos in hoc libello nusquam praeterea memorat, sed in Germanici expeditionibus Ann. 1, 56. (iidem fortasse Dionis 60, 8. *Μαυρούσιοι.)* Strabo 7. p. 290: *Ταύτης τῆς χώρας ποταμίας τὰ μὲν εἰς τὴν Κελτικὴν μετήγαγον Ῥωμαῖοι, τὰ δ' ἔφθη μεταστάντα εἰς τὴν ἐν βάθει χώραν, καθάπερ Μαρσοί.* Sedes populi U. *G.* p. 387. ad utramque Amisiae ripam fuisse statuit. Nomen ipsum sane cognatum videtur cum radice *Marsch, marais, marsh.* Cfr. *Dithmarsen.* Fractae eorum vires cum essent a Germanico (Ann. 2, 25.), nomen hoc non iam comparet. In Francos et Salios eos tandem transisse opinatur Z. *D.* p. 87. (Noli autem *Marsos* confundere cum *Marsignis* C. 43.) — *Gambrivios*] Hic dumtaxat memorantur et apud Strabonem 7. p. 291., qui eos iungit cum Cheruscis et Chattis; quo situ fuerint, plane incertum. (Z. *D.* p. 83. U. *G.* p. 379.) — *Vandilios*] qui Plinio *Vindili*, atque vul-

maent, eaque vera et antiqua nomina. ceterum Germaniae vocabulum recens et nuper additum, quoniam qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint. ita nationis nomen, non gentis, evaluisse paulatim, ut omnes primum a victore ob metum, mox etiam a se ipsis invento nomine Germani vocarentur. (3) fuisse

2. *et superadditum* Doederl. — 3. *ut nunc* P. — 5. *mox etiam a* P: *mox a* B. Pro *etiam* alii Codd. *et*.

gari forma *Vandali*, hoc uno loco a Tacito memorati. Cfr. Z. *D*. p. 57. U. *G*. p. 422. Dio 54, 1: *ῥεῖ δὲ ὁ Ἄλβιος ἐκ τῶν Οὐανδαλικῶν ὀρῶν*· unde antiquas eorum sedes fuisse putant Sudetos montes, *das Riesengebirge*. — *Germaniae vocabulum recens*] Locus quidem obscurior non sine aliqua culpa ipsius scriptoris, cui tota res haud nimis clara erat, nec vero corruptus; omnes saltem coniecturae adhuc tentatae admodum sunt improbabiles, veluti cum Grimmius in Ed. Germaniae 1835. pro vv. *a victore* proposuerat *a ductore*, sed ad veriorem iam sententiam reversus biennio post (*Götting. gel. Anzeigen* 1837. p. 167.) Codd. lectionem recte exposuit. Aliter autem interpretari locum non possumus quam cum Phillips *Deutsche Geschichte* I. p. 9., Zeuss *D*. p. 59., Waitz *Deutsche Verfassungsgeschichte* p. XII.: «Initio Tungri dumtaxat vocabantur *Germani*: mox autem ab his ipsis, qui victores in Galliam penetraverant, omnes nationes transrhenanae eodem nomine Gallis formidoloso appellabantur, quo victis significarent has eiusdem esse stirpis, qua ipsi (Tungri), nec defore ad auxiliandum, ubi opus foret, antea transgressis. Et sic paullatim nationis (*eines Stammes*) nomen transiit in universae gentis appellationem, assumptum et usurpatum cum esset etiam a Transrhenanis.» Totam Waitzii disputationem vide in Excursu II. — *nuper*] v. relativum. Cfr. Cic. N. D. 2, 50: *Quid ea, quae nuper, id est, paucis ante seculis, medicorum ingeniis reperta sunt?* V. Hand Tursell. IV. p. 345. — *qui primi*] Videntur esse Caesaris B. G. 2, 4: *Condrusi, Eburones, Caeroesi, Paemani, qui uno nomine Germani appellantur*. 6, 32: *Segni Condrusique ex gente et numero Germanorum*. Tempus autem, quo hi in Galliam transmigrarint, pro certo definiri nequit. — *Tungri*] supple «vocentur;» quo nomine Caesar nondum utitur; sed videtur quinque illarum nationum communis fuisse appellatio. — *Germani*] Prima eorum mentio exstat in Fastis triumphalibus Capitolinis sub Augusto in marmor incisis p. CLVI. Ed. Baiter: *M. Claudius M. F. M. N. Marcellus cos. An. DXXXI. (DXXXII.* Varr.) *de Galleis* (sic) *Insubribus et German.* (sic), quae narratio necessario innititur antiquiori auctori, qui eodem nomine usus erat: neque vero *German.* illud corruptum est mutandumque in *Cenomanis*, ut opinatus est Rühs. Iam inter omnes recentiores constat, hoc nomen ex aliqua radice Theotisca duci non posse, falsasque esse notationes olim tralaticias aut *Geermänner*, viri hastis pugnantes, ut in Ettmülleri mei Beowulfo v. 1: *Gârdene, Geerdänen*; aut *Wehrmänner*, bellatores, aut ipsa denique Latina significatione voc. sumendum, *germani*, *ἀδελφοί*, fratres. Novissima notatio est, quam excogitavit Leo (Haupt's *Zeitschrift* V. 3. 1845. p. 514.) Peltitum nomen censet e lingua Gallica: Gaelice enim *goir*, *gair* esse, alta voce clamare, *gaire*, clamor, *gairm*, clamor bellicus, *gairmean*, clamator in lingua Galicoceltica (*Wälschkeltisch*) item *ger*, clamor, *germairz* multum clamare; *garmwyn* (quod v. respondet Gaelico *gairmean*; pronuntia *girman*), significat bellatorem, heroëm, *βοὴν ἀγαθόν*. — *a victore*] Propter sequens *a se ipsis* aliter explicari non potest nisi *ὑπὸ τοῦ νικήσαντος*, *von dem Sieger*, *par les vainqueurs*, non, ut nonnulli volebant, secundum victorem, *ἀπὸ τοῦ νικήσαντος*, *nach dem Sieger*, *d'après les vainqueurs*, ut sane est Liv 1, 13: *Quirites a Curibus appellat*. Vellei. 1, 1: *loco - - perpetuum a se nomen dedit*. — *ob metum*] Plerique explicant: «quo metum incuterent Belgis;» sed rectius sumas intransitive, prorsus ut Ann. 1, 1: *res ob metum falsae*. C. 68: *milite quasi ob metum defixo*. «Tungri victores omnes suos fratres Transrhenanos hoc nomine Gallico Belgis metum incutiente designabant; mox Transrhenani ipsi hoc semel invento (*vorgefundenen*, non *erfundenen*) nomine,

apud eos et Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in praelia canunt. sunt illis haec quoque carmina, quorum relatu, quem baritum vocant, accendunt animos, futuraeque pugnae fortunam ipso cantu augurantur. terrent enim trepidantve, prout sonuit acies; nec tam voces illae quam virtutis concentus videntur. affectatur praecipue asperitas

3. *baritum* cum Codd. aliq. Gr.: *barritum* B, *barditum* P, G. — 5. *voces illae* - - *videntur* P G: *vocis ille* - - *videtur* cum Rhenano B.

quod iam a Tungris usitatum intelligebant, in commercio cum Gallis et Romanis, si minus inter ipsos, sese vocabant. (Ex interpretationibus a mea diversis unam dumtaxat eamque novissimam referam Handii Turs. IV. p. 360: «Mihi una haec sententia videtur vera esse: ita nationis nomen evaluisse, ut omnes nationes primum uno nomine nationis victoris (victricis?), ut qui metuerentur, Germani vocarentur, postea eodem nomine a se ipsis invento. Primum Galli vocabant omnes citra Rhenum habitantes nationes Germanorum, qui se vicerant, nomine; postea hae nationes sibi nomen virtutis ipsi arrogabant.» Ceterum Walther *invento nomine* interpretatur «recepto, *angenommen*,» ut Suet. Tib. 3: *Drusus* - - *cognomen invenit*, accepit; et sic iam Burnouf: *ce nom fut bientôt adopté* cet.)

3. *Herculem*] Sane interpretatione Romana; ceteri autem Taciti de Germanorum Hercule loci sunt infra C. 9. 34. Ann. 2, 12: *silva Herculi sacra*. Grimmio antea *Seaxnedt* sive *Sahsnôt* (*Myth.* Ed. I. p. 203.), nunc vero (Ed. II. p. 338.) *Irmin*; aliis erat *Donar* sive *Thorr*. *Hercules* autem *Saxanus* (Inscr. m. L. 2006—2012. 3479.) huc trahendus non est, utpote qui a Romanis, praecipue militibus, coleretur. — *virorum fortium*] semideorum atque heroum. Huius generis carmina in Arminii etiam laudem memorat Ann. 2, 88. Atque diu mansisse hunc morem apud Germanos testatur de Gothis Ammian. 31, 7: *Barbari maiorum laudes clamoribus stridebant inconditis*. Paulus Diac. 1, 27: *Alboini ita praeclarum longe lateque nomen percrebuit, ut hactenus tam apud Baioariorum gentem quam et Saxones, sed et alios eiusdem linguae homines eius liberalitas et gloria, bellorum felicitas et virtus in eorum carminibus celebretur*. — *haec quoque carmina*] «Carmina, quibus viros fortes celebrarent, ante pugnam, hunc baritum sub ipsum pugnae initium canebant; sed de vano clamore, qui verbis non contineretur, cogitari non potest. Cfr. Hist. 4, 18. De v. *haec* v. Germ. 20: *in hos artus, in haec corpora*. S. Scilicet significat «*haec* nobis nota, interdum etiam formidolosa.» — *relatu*] Vocabulum nunc apud solum Tacitum reperiendum; h. l. *Vortrag*, *intonation*. — *baritum*] Hanc scripturam cum Grimmio ideo praetuli, quia proxime accedit ad v. Frisiacum *baria*, altum clamorem tollere. Pro scriptura *barritus* afferunt Ammian. 16, 12. 26, 7: *pro terrifico fremitu, quem barbari dicunt barritum*. 31, 7. Veget. 3, 18. Tertia *barditum* vereor, ne ab iis inducta sit, qui memores Lucani 1, 442. cogitarent de Bardorum sodaliciis apud Celtas (coniunctis cum Druidis Ammian. 15, 9.) quae apud Germanos a nullo scriptore diserte memorantur. Hi potius singulos cantores, qui talia carmina modo huic, modo illi populo componerent, videntur habuisse. — *sonuit acies*] Sic iungendum esse monstrat Hist. 4, 18: *ut virorum cantu, feminarum ululatu sonuit acies*. Male alii distinguunt: *trepidantve, prout sonuit* (baritus), *acies*, num. plur. — *concentus*] num. plur., ut edam in Dial. de Or. C. 15.: *concentibus scholasticorum*. — *asperitas soni*] *Cantum trucem* appellat Hist. 2, 22. Plutarch. Mar. 16. Teutonis tribuit *φωνὴν ὅλως ἀλλόκοτον καὶ θηριώδη*. Ammian. Marc. 31, 7. de Gothis: *Barbari maiorum laudes clamoribus stridebant inconditis, interque varios sermonis dissoni strepitus leviora proelia tentabantur*. Atque talis omnis Transrhenanorum cantus, etiam non bellicus, videbatur Romanis. Iulianus Misopog. p. 337. Spanh.: *Ἐθεασάμην τοι καὶ τοὺς ὑπὲρ τὸν Ῥῆνον βαρβάρους ἄγρια μέλη λέξει πεποιημένα παραπλήσια τοῖς κρωγμοῖς τῶν τραχὺ βοώντων ὀρνίθων ᾄδοντας καὶ εὐφραινομένους ἐν τοῖς μέλεσιν*. Apte autem scriptor cum cantibus illis in Herculis laudem coniunxit narrationem de baritu, ne alio loco, v. c. in re militari describenda rursus de carminum relatu apud Germanos agere de-

soni et fractum murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescat. ceterum et Ulixem quidam opinantur longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum adisse Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque; aram quin etiam Ulixi consecratam, adiecto Laërtae patris nomine, eodem loco olim repertam, monumentaque et tumulos quosdam Graecis litteris inscriptos in confinio Germaniae Raetiaeque adhuc exstare. quae neque confirmare argumentis neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat vel addat fidem. (4) ipse eorum opinionibus accedo qui Germaniae populos nullis

2. *ulyssem* - - *ulyssi* P in litura. — 4. *astiburgiumque* litterae *t* ab al. m. superscr. *c* P. — 5. *nominatumque*] «Post hoc v. nullum est in P defectus signum, tamen alia manus, quae Sec. XVI. prodit, parva cruce apposita in mg. adscripsit *deest.*» Tross. Scilicet Codd. nonnulli addunt Ἀσκιπύργιον vel simile aliquod v. Graecum corruptum. — 8. *rhetiaeque* P. — *extare* P ubique.

beret, simulque gratam interposuit digressionem inter duas fabulas de Hercule et Ulixe. — *fractum murmur*] *dumpfes, gedämpftes Brausen* Gerlach, *des sons rauques et brisés* Burnouf. — *Ulixem*] Difficillimum explicatu est, ad quem Germanorum deum vel heroëm haec spectent. Nonnulli propter similitudinem aliquam cum nomine Ὀδυσσεὺς interpretabantur de Odino; frustra; vide Gr. *M.* p. 339. Nec vero, ut fecit idem p. 340., componi potest cum rege Orendel. Rursus Grimmius (p. 1214.) maxime propter radicem *Ask* in n. *Asciburgium* cogitat de *Isco*, conditor qui fuerit nationis *Iscaevonum*, ut ipse hoc nomen scribit. Graecum vero fabulae colorem magis etiam quam in ipso *Ulixe* facile agnoscas in mentione *Laërtae*, quem quomodo explicare conetur Grimmius, videsis apud ipsum ibid. Verum tota haec narratio orta esse videtur ex prorsus arbitraria interpretatione miri illius monumenti prope Asciburgium positi, nisi merum est otiosi alicuius Graeci inventum ipsa haec ara una cum Germanorum Ulixe. Atque eandem originem tribuo ceteris Ulixis erroribus, quorum nullum est vestigium apud Homerum. Strabo 3. p. 149: *οὐ γὰρ μόνον οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν τόποι καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν τοιούτων σημεῖα ὑπογράφουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἰβηρίᾳ Ὀδύσσεια πόλις δείκνυται καὶ Ἀθηνᾶς ἱερόν.* Solinus 22: *in quo recessu Ulixem Caledoniae appulsum manifestat ara Graecis litteris scripta VOTVM.* C. 23: *ibi* (in Lusitania) *oppidum Olisipo Ulixi conditum.* Claudian. in Rufin. 1, 123. Serv. ad Aen. 6, 107. — *Asciburgiumque*] Hist. 4, 33. in sinistra Rheni ripa XIII. M. P. a Veteribus. Putant esse *Essenberg*, alii *Asburg*. Cfr. Ukert *Gallien* p. 522. Z. *D.* p. 7. nomen ducit ab *ask*, nunc *Esche*, fraxinus. — *Ulixi consecratam*] «ab Ulixe,» ut A. 15, 41: *aedes Statoris Iovis Romulo vota.* Suet. Oct. 1: *ara Octavio consecrata.* Iul. 88: *ludos consecratos ei*, «ab eo Veneri Genetrici.» — *adiecto Laërtae*] Inscriptionem *ΟΔΥΣΣΕΥΣ. ΛΑΕΡΤΙΑΔΗΣ* vel finxerat vel agnoscere sibi visus erat Graeculus aliquis. — *tumulos*] *Hünengräber*. C. 27: *sepulcrum caespes erigit.* V. *monumenta* generalem magis notionem exprimit. — *Graecis litteris*] De *runis*, quas dicunt, cogitandum non esse demonstravit Dahlmann *hist. Forsch.* I. p. 172. contendens runas vix usitatas fuisse ante a. post Chr. MCC. Ceterum noti sunt loci Caesaris de litterarum Graecarum usu apud Helvetios (B. G. 1, 29.) et Druidas (6, 14.) — *in confinio*] Hoc ex Plinio petitum esse arbitratur Gerlachius; vix enim Graeco scriptori hanc accurationem tribui posse. — *neque confirmare*] Admonent haec nos vv. Livii in Praefat.: *ea nec affirmare nec refellere in animo est*; item 5, 21.

4. *nullis aliis aliarum*] Noli cum Lipsio aliisque suspectum habere v. *aliis*; est pro vulgari «nullis omnino aliarum.» Quam quidem interpretationem reprehendit Ritter: «quasi vero Tacitus affirmare voluerit nunquam puellam Raeticam vel Gallicam nupsisse Germano.» Verum *connubia* hic intelligenda de matrimoniis numerosis ac

aliis aliarum nationum connubiis infectos propriam et sinceram et tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur. unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem: omnibus truces et caerulei oculi, rutilae comae, magna corpora et tantum ad impetum valida. laboris atque operum non eadem patientia; minimeque sitim aestumque tolerare, frigora atque inediam caelo solove assueverunt. (5) terra etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida aut paludibus foeda, humidior, qua Gallias, ventosior, qua Noricum ac Pannoniam aspicit; satis ferax, frugiferarum arborum impatiens, pecorum fecunda, sed plerumque improcera. ne armentis quidem suus honor aut gloria frontis. numero gaudent, eaeque solae et gratissimae opes sunt. argentum et

1. *aliis* auctore Lipsio seclusit B. — *nationibus* superscr. *nū* P. — 3. *idem: omnibus truces* G: *idem omnibus, truces* B. — *ceruli* (sic) P, unde *caeruli* Tross. — 6. *assuerunt* P. — 9. *pecudum*, litteris *ud* punctis subnotatis et superscr. *or*. P.

passim contractis ex sollemni iure connubii inter duos aut plures populos stabilito. Comparant Plat. Phaedr. p. 278 A: *ἐν ἄλλαισιν ἄλλων ψυχαῖς*. — *infectos*] Vv. *inficere*, *corrumpere* (C. 23.), *vitiare*, ut Passovius adnotat, non semper adhaeret notio rei in peius mutatae, sed mixtae nec iam sincerae. — *truces*] Caesar B. G. 1, 39: *saepenumero sese cum iis* (Germanis) *congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse.* Plut. Mar. 11. Cimbris tribuit *χαροπότητα τῶν ὀμμάτων*. — *caerulei*] Horat. Epod. 16, 7: *Nec fera caerulea domuit Germania pube.* Iuven. 13, 64: *Caerula quis stupuit Germani lumina, flavam Caesariem?* — *rutilae*] Cfr. Agr. 11. Suet. Cal. 47. Lucan. 2, 51: *flavos - - Suevos.* Herodian. 4, 7. de Caracalla: *κόμας τε τῇ κεφαλῇ ἐπετίθετο ξανθὰς καὶ ἐς κουρὰν τῶν Γερμανῶν ἠσκημένας.* Auson. Idyll. 7, 10: Bissula *oculos caerula*, *flava comas.* Sidon. Apoll. Paneg. Maioriani 218: *Scythicisque choreis Nubebat flavo similis nova nupta marito.* Alios locos collegere Z. *D.* p. 51. U. *G.* p. 198. — *magna corpora*] Pomp. Mela 3, 3: *immanes sunt animis atque corporibus et ad insitam feritatem vaste utraque exercent*, *bellando animos*, *corpora ad consuetudinem laborum.* Sidonius Epp. 8, 9. Ed. Grégoire II. p. 316: *Hic Burgundio septipes frequenter Flexo poplite supplicat quietem.* Carm. 12, 10. Vol. III. p. 202: *Spernit senipedem stylum Thalia, Ex quo septipedes videt patronos.* — *frigora*] Polyaen. 8, 10, 3: *Μάριος Κιμβρίους ἠπίσταντο κρύος μὲν καὶ χιόνα φέρειν δυναμένους, καῦμα δὲ καὶ ἥλιον οὐδαμῶς.*

5. *terra*] Pomp. Mela 3, 3, 3: *Terra ipsa multis impedita fluminibus, multis montibus aspera et magna ex parte silvis ac paludibus invia.* Hist. 4, 73. de Germanis: *relictis paludibus et solitudinibus suis.* Silvae memorantur maxime Hercynia, Marciana, Bacenis, Teutoburgiensis, Caesia. — *satis*] non est adverbium, ut nonnulli voluerunt, sed substantivum pro «segetibus,» unde cervisiae copia apud Germanos. Eadem constructione Virg. Ge. 2, 222: *terra ferax oleo.* — *frugiferarum*] id est, «tam succosos ac dulces fructus ferentium quam in terris meridionalibus;» nam inter Germanorum cibos ipse C. 23. memorat *agrestia poma.* — *fecunda*] Plin. 17, 4: *nam quid laudatius Germaniae pabulis?* — *improcera*] supple «sunt pecora.» Miro acumine Wolfius ad Ann. 1, 10: «Terra Germanica est *improcera* ob improcera corpora pecudum,» hocque probavit Passovio et Hessio. Verum *terram improceram* vel hac inversione ne Sidonius quidem ac Venantius dixissent; neque, ut faciunt, comparari potest C. 6: *nudi aut sagulo leves.* — *honor*] pulchritudo e nitore totaque forma ampla ac torosa, qualem in bove femina requirit Virgilius Ge. 3, 51. Sic Hor. 1, 17, 16: *Ruris honorem.* Epod. 11, 9: *Silvis honorem decutit.* — *gloria frontis*] cornua, poëtice; non quod iis deessent cornua, sed non tam magna nec tam camura aut patula aut licina quam armenta Italica habebant. — *argentum*] Argentifodina Ann. 11, 20. memorata

aurum propitiine an irati dii negaverint dubito. nec tamen affirmaverim nullam Germaniae venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est? possessione et usu haud perinde afficiuntur. est videre apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data, non in alia vilitate quam quae humo finguntur, quamquam proximi ob usum commerciorum aurum et argentum in pretio habent, formasque quasdam nostrae pecuniae agnoscunt atque eligunt: interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. pecuniam probant veterem et diu notam, serratos bigatosque. argentum quoque magis quam aurum sequuntur, nulla affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus. (6) ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur. rari gladiis aut maioribus lanceis utuntur. hastas, vel ipsorum vocabulo frameas, gerunt angusto et brevi ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel comminus vel eminus pugnent. et eques quidem scuto frameaque con-

1. *propitiine* P G: *propitii* B. — 10. *affectaoẽ*, id est, *affectatione* P.

tunc, cum hunc libellum scribebat, ipsi ignota fuisse videtur. — *possessione* cet.] Ex Taciti usu particc. *haud perinde* pro «non admodum, *nicht sonderlich*,» (cfr. Plat. Phaedon. p. 63. C: *οὐχ ὁμοίως ἀγανακτῶ.)* manente comparatione «haud perinde, ac facile exspectares», (cfr. C. 34. Hist. 2, 84. 4, 62.) haec interpretanda: «non magnopere curant neque anxie quaerunt possessionem argenti, et si quando casu aliquo ad eam perveniunt, utuntur promiscue vasis et argenteis et fictilibus, cum nos haec ad viles dumtaxat usus destinemus; illi argentea non pluris aestimant quam fictilia.» — *non in alia*] pro vulgari «eadem, pari;» quod cum nonnulli haud intelligerent, orta est falsa lectio Vindob. *utilitate*, ut recte notat Ritter. — *proximi*] Romanis, Rhenum et Danubium accolentes. — *commerciorum*] Germanorum praecipuae merces erant comae flavae, quibus se ornabant matronae Romanae, pelles ferarum, sapo, siser (Plin. 19, 5, 28.), succinum. — *agnoscunt*] pro vulgari «probe norunt.» — *serratos*] denarios, quorum ambitus asper et dentatus est in modum serrae; quod indicio est nihil iis delimatum, et iusti esse ponderis. Eckhel D. N. V. p. 94. Hinc etiam posterius apud Alamannos ac Boioarios denarii vocantur *Saiga*, *Segit*, serrae. Du Cange in v. — *bigatosque*] quibus bigarum nota impressa. Plin. 33, 3, 13: *Nota argenti fuere bigae atque quadrigas, et inde bigati quadrigatique dicti.*

6. *maioribus*] Interpretes nonnulli obiecere Tacito locos, ubi ipse Germanis *ingentes*, *enormes*, *praelongas hastas* tribuit (A. 1, 64. 2, 14. et 21.), sed vel ex h. l. apparet ipsum hastas a lanceis distinxisse. — *lanceis*] quae erant latiore cuspide quam frameae, ad ictus inferendos. Vocabulum est Gallicum, auctore Diodoro 5, 30: *λόγχαι, ἃς ἐκεῖνοι* (Galli) *λαγκίας καλοῦσι:* Hispanicum contra Varroni apud Gell. 15, 30. — *frameas*] Etiamnunc apud Hispanos *framea* significat telum missile. Complures frameae repertae sunt in sepulcris, quarum figuras exhibet Lisch *Friderico-Francisceum Leipzig* 1837. Tab. XIII. Estorff *heidnische Alterthümer. Hannover* 1846. p. 76. Tab. VII., qui vocat *Bronzekeil*. Frustra nonnulli voc. referebant ad nostrum *Pfrieme*, subulam. Cfr. Grimm *D. Gr.* I. p. 128. — *eminus*] ubi frameis pro missilibus utebantur. — *missilia*] intellige potissimum de saxis iactis e fundis vel ipsa manu. Cogitant etiam de cateiis, *Wurfkeulen*. Virg. Aen. 7, 741: *Teutonico ritu soliti torquere cateias.* — *spargunt*] Ut Virg. Aen. 12, 50: *ferrumque haud debile dextra Spargimus.* — *nudi*] ut Hist. 2, 22: *Germani more patrio nudis corporibus*, id est, *magna corporis parte nuda*, ut de Germanorum vestitu domestico dicit Caesar B. G. 6, 21. itemque Dio 38, 45:

tentus est: pedites et missilia spargunt, plura singuli, atque in immensum vibrant, nudi aut sagulo leves. nulla cultus iactatio: scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt. paucis loricae, vix uni alterive cassis aut galea. equi non forma, non velocitate conspicui. sed nec variare gyros in morem nostrum docentur: in rectum aut uno flexu dextros agunt, ita coniuncto orbe ut nemo posterior sit. in universum aestimanti plus penes peditem roboris; eoque mixti praeliantur, apta et congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni iuventute delectos ante aciem locant. definitur et numerus: centeni ex singulis pagis sunt; idque ipsum inter suos vocantur, et quod primo numerus fuit, iam nomen et honor est. acies per cuneos componitur. cedere loco, dummodo rursus instes, consilii quam formidinis arbitrantur. corpora suorum etiam in dubiis praeliis referunt. scutum reliquisse praecipuum flagitium, nec aut

1. *pluraque* P. — *atque immensum*, superscr. ab al. m. *in* P. Cfr. Ann. 3, 30. 52. 4, 27. 40. 6, 37. — 4. *galeas* P. cum ceteris praeter Turic. Emendavit etiam Rhenanus. — *varietate* P. — 6. *cuncto* superscr. a manu Sec. XVI. *coniuncto* P. — 7. *misti* P. — 10. *et quidem* P, sed correctum erasis litt. *em* ab al. m. — 12. *fortitumidinis* (sic), non, ut narrat Tross., *fortitudinis* P. Sed Pontanus syll. *titu* linea subnotavit.

γυμνοὶ τὸ πλεῖστον εἰσί. De Francis Agathias 2, 5. Ed. Bonn. p. 74: *Θωράκων μὲν καὶ κνημίδων ἀγνῶτες τυγχάνουσιν ὄντες, τὰς δὲ κεφαλὰς οἱ μὲν πλεῖστοι ἀσκεπεῖς ἔχουσιν, ὀλίγοι δὲ καὶ κράνη ἀναδούμενοι μάχονται· γυμνοὶ δὲ τὰ στέρνα εἰσὶ καὶ τὰ νῶτα μέχρι τῆς ὀσφύος, ἐνταῦθα δὲ ἀναξυρίδας, οἱ μὲν λινᾶς, οἱ δὲ καὶ σκυτίνας διαζωννύμενοι τοῖς σκέλεσι περιαμπίσχονται.* — *lectissimis*] Similiter Diodorus 5, 30. Gallis tribuit *θυρεοὺς πεποικιλμένους ἰδιοτρόπως*. Nos diceremus: *mit absichtlich gewählten, des Contrastes wegen grellen Farben.* Prorsus respondet Gudrun Str. 173. Ed. Ziemann: *si hiezen würken schilde, lieht' und' wol gevar*; Keller: *von Farben klar und hell.* Alamannis *scutorum insignia*, quae contuentes se invicem noscebant, tribuit Ammianus 16, 12, 6. Atque Frisii scuta habebant fusca *(braun)*, Saxones rubra. Wiarda *Asegabuch* 7, 16. Ceterum ad totum h. l. cfr. omnino Ann. 2, 14. — *cassis aut galea*] Isidorus Origg. 18, 14. p. 569. Lind.: *cassis de lamina est, galea de corio.* — *non velocitate*] Sic Caesar B. G. 7, 65. Germanis auxiliaribus, *quod minus idoneis equis utebantur*, a Romanis sumptos distribuit. — *variare*] varios formare gyros hac fere figura ∞, quales equos docebant Romani. Cfr. Tibull. 4, 93: *Inque vicem modo directo contendere cursu, Seu libeat curvo brevius compescere freno equum.* Haec autem omnia pertinent ad exercitationes equestres, non ad proelia. Ceterum v. Gerlachii expositionem in Excursu. — *nemo posterior*] eo, iuxta quem equitat. D. — *peditum*] Rem pulchre describit Caesar in bello adversus Ariovistum B. G. 1, 48. Inter alia: *si quo erat longius progrediendum aut celerius recipiendum, tanta erat horum peditum celeritas, ut iubis equorum sublevati cursum adaequarent.* — *centeni - - vocantur*] nomine aliquo Theotisco a v. *hundert* ducto. Cave autem hos *centenos* milites confundas cum centenis illis principum consiliariis, qui memorantur C. 12. Ceterum verborum delectus ipse totaque eorum collocatio necessario eo ducit, ut hi *centeni* iidem sint qui destinati erant ad pugnandum mixti cum equitibus, qui, ut ait Caesar l. l., *singuli singulos suae salutis causa deligebant.* Cum *centenos* hos a reliquo peditatu accurate distinguat Tacitus, non intelligo, cur contrariam opinionem secutus sit Waitz *D. Verfassungsgeschichte* I. p. 32 — *referunt*] Sic Guntherus rex de Rudegeri corpore referendo Nibelung. Str. 2342: *nie dienest wart sô guot Sô den ein friunt friunde nâch dem tôde tuot.* — *scutum reliquisse*] Cfr. Lex Salica 33, 5: *Si quis homo ingenuus alii improperaverit, quod scutum suum iactasset et fuga lapsus (austrapo) fuisset, et non potuerit adprobare, DC. den. qui faciunt sol. XV. culp. iud.* —

[illegible] laqueo finierunt. (7) reges ex nobilitate, duces ex [illegible] nec regibus infinita aut libera potestas; et duces exemplo [illegible], si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, [illegible] ceterum neque animadvertere neque vincire, ne [illegible] nisi sacerdotibus permissum, non quasi in poenam nec

[illegible] aut libera P, non *ac libera* celerorum prope omnium Codd. — *etiam* [illegible]

[illegible] civitatis suae igitur iudicio [illegible] humano ac civili exuti (*völlig* [illegible] vel ex formula olim apud Helvetios [illegible] *und wehrlos*), ex interpreta-[illegible] Romana *intestabiles* fiebant. Cfr. [illegible] I. p. 188. Atque nota, quomodo [illegible] distinguantur *sacra*, et *concilium* de [illegible] civitatis negotiis.

7. reges] Procop. B. Goth. 1, 1: Θευ[illegible] ῥήξ διεβίω καλούμενος· οὕτω γὰρ σφῶν τοὺς ἡγεμόνας καλεῖν οἱ βάρβαροι νενομίκασι. Opponit igitur ῥῆγα, primum inter proceres (*Häuptlinge*) singularum nationum Germanicarum, βασιλεῖ, imperatori Romano. — *ex nobilitate*] propter ἀντίθεσιν *ex virtute* haec vv. necessario interpretanda *nach dem Adel*, non *aus dem Adel*, atque significant: «nobilissimum quemque regem sumunt;» et quidem respiciebant regiam stirpem in successore deligendo, ut Cherusci Româ petunt Italicum, *unum reliquum stirpis regiae*. Ann. 11, 16. Cfr. etiam Gregor. Tur. 2, 9. I. p. 180. Ed. Grégoire: *Francos reges crinitos super se creavisse, de prima et, ut ita dicam, nobiliore familia*. Cfr. Grimm *Rechts Alterthümer* p. 229. Sybel *D. Königthum* p. 133. et 152. Waitz I. p. 102. Ceterum probe tenendus est locus Ann. 13, 54: *Verrito et Malorige, qui nationem eam* (Frisiorum) *regebant, in quantum Germani regnantur*. — *duces*] *Heerführer, Herzoge*. Hi igitur non ex nobilibus dumtaxat, verum sua quisque pro fortitudine bellica ex omnibus ingenuis sive liberis hominibus (*Gemeinfreien*) sumebantur. Grimm l. l. Consentiunt Leges in Anglia conditae Ed. Canciani IV. p. 342: *Heretoches apud Anglos vocabantur, scilicet barones, nobiles et insignes sapientes et fideles et animosi* (etiam extra nobilitatem); *Latine vero dicebantur ductores exercitus*. - - - *Isti vero viri eligebantur per commune consilium pro communi utilitate regni per provincias et patrias universas et per singulos comitatus in pleno solemote*. (Notandum tamen, quod tradit Beda Hist. eccl. 5, 10: *Non habent regem iidem antiqui Saxones, sed satrapas* (principes) *plurimos suae genti positos, qui ingruente belli articulo mittunt aequaliter sortes, et quemcunque sors ostenderit, hunc tempore belli ducem omnes sequuntur, huic obtemperant; peracto autem bello, rursum aequalis potentiae omnes fiunt satrapae.*) — *nec regibus infinita*] Quaenam rationes intercesserint inter reges et eorum populares, colligas ex Gregorii Turonensis 2, 27. narratione de Chlodovecho rege. Is magna ex praeda a suis facta unum saltem urceum ex ecclesia direptum episcopo restituere cum vellet, *adveniens Suessionas, cuncto onere praedae in medium posito, ait: «Rogo vos, o fortissimi praeliatores, ut saltem mihi vas istud extra partem concedere non abnuatis.» Haec rege dicente, illi, quorum erat mens sanior, aiunt: «Omnia, gloriose rex, quae cernimus, tua sunt: sed et nos ipsi tuo sumus dominio subiugati. Nunc quod tibi beneplacitum videtur, facito; nullus enim potestati tuae resistere valet.» Cum illi haec ita dixissent, unus levis, invidus ac facilis* (*futilis* suspicatur Guadet), *cum voce magna elevatam bipennem urceo impulit, dicens: «Nihil hinc accipies, nisi quae tibi sors vera largitur.» Ad haec obstupefactis omnibus, rex iniuriam suam patientiae lenitate coërcuit acceptumque urceum nuntio ecclesiastico reddidit, servans abditum sub pectore vulnus*. Admodum autem infirma apud Gothos erat regum auctoritas. Gregor. Tur. 3, 30: *Sumpserant Gothi hanc detestabilem consuetudinem, ut si quis eis de regibus non placuisset, gladio eum adpeterent, et qui libuisset animo, hunc sibi statuerent regem*. Cfr. Legg. in Anglia condit. Ed. Canciani IV. p. 304: *de*

ducis iussu, sed velut deo imperante, quem adesse bellantibus credunt; effigiesque et signa quaedam detracta lucis in praelium ferunt. quodque praecipuum fortitudinis incitamentum est, non casus neque fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiae et propinquitates. et in proximo pignora, unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium. hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. ad matres, ad

3. *neque* P : *nec* B G. — 4. *aut prop.* superscr. ab al. m. *et* P. — *propinquitates et in* iungit G. — 5. *audiri* seclusit Ritter.

auctoritate regis. — *sacerdotibus*] Cfr. C. 11. Theotisce sacerdos *éwarto*, id est, legis custos. Cfr. Grimm *R. A.* p. 750. (et p. 270). Indubitato huic testimonio de Germanorum sacerdotibus adde C. 10. 11. 43. Quocirca Caesaris vv. 6, 21 : *Germani neque Druides habent, qui rebus divinis praesint neque sacrificiis student* ita videntur intelligenda, ut neget auctor proprium aliquem et certum sacerdotum ordinem fuisse apud Germanos, similem Druidum ἱεραρχίᾳ. Ceterum qualis fuerit creatio atque inauguratio sacerdotum Germanorum, prorsus nos fugit. Contradicere Tacito videtur Caesar etiam 6, 23 : *Cum bellum civitas aut inlatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur.* Quo loco vel loquitur de certa aliqua natione ipsi notiore, apud quam haec exceptio a Taciti testimonio locum habebat, vel de bellis admodum periculosis, in quibus a solito more discedebatur, vel quod maxime probabile mihi videtur, non satis distinxit duces bellorum a sacerdotibus his additis, qui soli habebant potestatem sollemni aliquo ritu in noxios animadvertendi. Ceterum totum locum sic illustrat Waitz I. p. 58: «*Das versammelte Volk war zugleich das Heer und umgekehrt stellt das Heer auch die Gesammtheit des Volkes dar. So wie es vereinigt ist, steht es unter dem besondern Schutz der Götter; der Thingfrieden, Heerfrieden herrschen, und die höchste richterliche Gewalt ist allein in der Hand der Priester, die wachen, dass kein Friedensbruch erfolge, und, wenn es geschieht, ihn strafen im Namen der beleidigten Götter, deren Diener sie sind.*» Verum hoc sacerdotum ius sine dubio valebat non solum in eos, qui in contionibus vel in exercitu pacem cum popularibus violassent, sed etiam in desertores ac proditores. — *ne verberare quidem*] quod apud Romanos vel centurionibus licebat. — *non quasi in poenam*] noxiorum, sed in ultionem deorum delictis laesorum. — *nec ducis iussu*] In iudiciis igitur sacerdotes pares erant regibus neque ab ullis eorum iussis pendebant. — *quem adesse*] ut summum iudicem ei parti faventem, cuius iustior esset causa in bello. Grimm *R. A.* p. 928. — *effigiesque et signa*] Est quodammodo ἓν διὰ δυοῖν, effigies, quibus Germani pro signis bellicis utuntur; effigies autem non deorum, sed ferarum. Hist. 4, 22: (a Germanis) *depromptae silvis lucisve ferarum imagines*, aprorum, puta, ursorum, urorum cet. Cfr. Grimm *M.* p. 61. — *detracta*] a sacerdotibus. Cfr. Grimm *M.* p. 80. Sacra autem haec signa erant, quia in lucis numinibus dicatis asservata. — *familiae*] Quemadmodum *principes gentibus cognationibusque, qui una coierant, agros attribuebant* (Caesar B. G. 6, 22.), ita eaedem cognationes una pugnabant; isque mos valuit adhuc apud Langobardos. Paulus Diac. 2, 9: *Gisulfus non prius regimen Foroiulianae civitatis - - suscepturum edixit, nisi Alboin ei, quos ipse eligere voluisset Langobardorum faras, hoc est, generationes vel lineas tribueret. Factumque est et - -, quas optaverat, Langobardorum prosapias, ut cum eo habitarent, accepit.* Cfr. Sybel *D. K.* p. 15. Talis autem familia cum eodem etiam loco habitaret cum servis ac libertis suis, factum est, ut *fara* interdum significaret et vicum, ut *fara Authareni* memoratur in Lupi Cod. dipl. Bergom. I. p. 172. — *pignora*] Sic Hist. 4, 18: *Civilis matrem suam sororesque, simul omnium coniuges parvosque liberos consistere a tergo iubet, hortamenta victoriae vel pulsis pudorem.* — *audiri*] si *possit* addidisset, langueret oratio; si omisisset v. *audiri*, quod seclusit Ritter, affectatam brevitatem sectatus esset. Sane *audiri* pro inf. historico, quemadmodum nonnullis visum erat, haberi non

coniuges vulnera ferunt; nec illae numerare aut exigere plagas pavent, ciboseque et hortamina pugnantibus gestant. (8) memoriae proditur quasdam acies inclinatas iam et labantes a feminis restitutas constantia precum et obiectu pectorum et monstrata comminus captivitate, quam longe impatientius feminarum suarum nomine timent, adeo ut efficacius obligentur animi civitatum quibus inter obsides puellae quoque nobiles im-

1. *enumerare* P, teste Boeckingio. Non enotavit Tross. — *exsugere*, ut edidit Rhenanus, Iac. Gronovius e Cod. Arundeliano, quem ad Cap. 11. quondam Pirkheimeri fuisse dicit. Nunc, teste Panizzio, in bibliotheca Arund. non exstat. Vide Gerlachii Praefat. p. X. Nec tamen, etsi nullam propriam habet auctoritatem, subditicius ac fictus videtur, tot cum lectiones ex eo attulerit Iac. Gronovius, homo minime vafer. — 6. *nobiles* superscr. *v*, ut sit *nubiles* P. — *imperentur* superscr. *a* P.

potest. — *exigere*] «comparare inter se vulnera cum laude eius, qui plura et honestiora tulerit.» Dübner. — *pavent*] «Qui Romanis feminis formidolosus ac foedus adspectus foret, Germanicis gratus esse solet.» — *ciboseque et hortamina*] zeugma prorsus Taciteum, pro quo vulgaris scriptor facile dixisset: «cibos pugnantibus appertant simulque eos ad virtutem exhortantur.»

8. *a feminis restitutas*] Cfr. Plutarch. Mar. 19. et 27. Caesar B. G. 7, 51: *Germanorum mulieres in praelium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.* — *obiectu pectorum*] Suis supplices obiiciebant pectora, mortem pro captivitate expetentes. Passow. — *obsides*] Suet. Oct. 21: *A quibusdam novum genus obsidum, feminas, exigere tentavit, quod negligere marium pignora sentiebat.* Sic principum filiae, quas in Attilae aula Helche regina educaverat, obsides simul erant, ut patrum fides regi obstringeretur. Nibelung. Str. 1240. et 1430. — *providum*] Caesar B. G. 1, 50: *matres familiae Germanorum sortibus et vaticinationibus declarabant, utrum proelium committi ex usu esset necne.* Suet. Vit. 14: *vaticinante Chatta muliere, cui velut oraculo acquiescebat.* Clemens Al. Strom. 1. p. 360. Pot.: *εἰσὶ δὲ καὶ παρὰ Γερμανοῖς αἱ ἱεραὶ καλούμεναι γυναῖκες, αἳ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι καὶ ῥευμάτων ἑλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαίρονται καὶ προθεσπίζουσι τὰ μέλλοντα.* Hinc etiam in Nibelung. carmine praesagia illa puellarum de infaustis Sifridi ac Burgundionum itineribus Str. 73. et 1571.; Chriemhildae et Utae insomnia Str. 13. et 1559., quae dum *aspernatur* Hagano, hoc ipso atrocem suum animum religionumque incuriam patefacit. Cfr. Grimm *M.* p. 84. et 368 seqq. — *Veledam*] natione Bructeram. Hist. 4, 61. 5, 22. Statius Silv. 1, 4, 90: *captivaeque preces Veledae; vidimus* in triumpho ductam. Sic plerique interpretantur. Contra Walther: «nos qui nunc vivimus, meminimus sub D. Vespasiano fuisse Veledam.» (Ceterum in Bartoli et Bellorii Columna Antoniniana Tab. 81. inter captivos conspicitur mulier radiata corona insignis, quam alia ob dignitatem comitatur; «fortasse» inquit Bellorius «ex illis fatidicis una.») — *Auriniam*] nusquam alibi memoratam. Trahunt huc, nescio quo iure, Iornandis 24: *Gothorum magas mulieres, Aliorunas cognominatas.* Memoratur praeterea a Dione 67, 5: *Γάννα παρθένος μετὰ τὴν Βελῆδαν ἐν τῇ Κελτικῇ θειάζουσαν.* Miram fabulam narrat Saxo Grammaticus 7. Ed. Müller. Vol. I. p. 321. de *perita augurii femina* a Frothone consulta: *cuius feminae carminum tanta vis erat, ut rem quantalibet nodorum connexione perplexam e longinquo soli sibi conspicuam ad contactum evocare posse videretur.* — *facerent deas*] Adde, «sed ut quae re vera essent.» Senatus per adulationem *faciebat* deas, ut Drusillam, Caligulae sororem, et quadrimestrem filiolam Neronis ex Poppaea. Dübner. Differt sane aliquatenus ab hac sententia Hist. 4, 61: *Germani plerasque feminarum fatidicas et augescente superstitione arbitrantur deas*; neutra tamen alteri contradicit, ut opinatus est Rühs. Ceterum scite Thierry *Réc. Mérov.* VII. T. II. p. 242: *Dans un état exalté de l'ame, il arrivait souvent aux femmes germaines de prendre la parole en vers improvisés ou dans un langage plus poétique et plus modulé que le simple discours. On en trouve une foule d'exemples dans les sagas, qui sont le monument le plus complet des anciennes mœurs germaines.* Affert deinde inter alia exempla Fredegundis cum

que
rae
su-
on-

um

ne

us
nu-
6,
res
a-
er-
0.
et
re
de
m
s
o-
n-

n
s
n
s

peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum in modum liburnae figuratum docet advectam religionem. ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimulare ex magnitudine caelestium arbitrantur. lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus

8. *assimilare* cum Codd. aliq. Grimm. Habet *assimulare* P, atque hanc scripturam recte secutus est G, laudans Freund Lexic. in hoc v.

Gr. *M.* p. 270. Verum et deam istam Zisam et testimonia de ea ab otioso aliquo monacho ficta arbitror, prorsus ut quae olim apud nos narrabant de Turico rege, Turici conditore. Alii cogitarunt de Frigga s. Frikka, Wodani s. Odini coniuge; «dea alma Scandinavorum ut Isis Aegyptiorum.» Dusen. Vide Gr. *M.* p. 280. — *peregrino sacro*] Peregrinitas ista inerat non tam in Isidis nomine quam in liburna ei attributa tamquam symbolum numinis navigare soliti. Gr. *M.* p. 94., qui p. 236. cum hoc dese symbolo connectit diem festum *ISID. NAVIGIVM* III. Non. Mart. (5. d. M.) in Kalendariis antiquis (cfr. Inscr. m. Lat. II. p. 380.), Appuleio Met. 11. Ed. R. p. 764.), Lactantio Inst. 1, 27. Ceterum forma *liburna* pro *liburnica* non solum poëtae utuntur, sed etiam Caesar B. C. 3, 9. — *cohibere parietibus*] Difficillima est quaestio, utrum templa et deorum simulacra habuerint Germani necne. Vide omnino Grimm *M.* p. 57—108. Quod ad totum locum attinet, teneamus necesse est, nos sane nescire, quid in huiusmodi narrationibus rhetoricae arti tribuendum sit, qua Tacitus ipse aequalesque eius in talibus uti solebant. Utique templa illa magnifica, summa arte exstructa Graecorum Romanorumque hi apud Germanos haud reperiebant; sed poterant esse parietes aliquot, cellae minores, *casulae* (Gr. *M.* p. 74.) fortasse tantummodo ligneae (p. 76.), certe simplicissimae ad asservanda caerimoniarum atque sacrificiorum instrumenta destinatae, quales vocavit Tamfanae et Nerthi (c. 40.) templa similiterque scriptores Christiani a Grimmio excerpti *M.* p. 70. Neque vero Ann. 1, 51. Tamfanae templum *solo aequatum* esse tradere poterat, nisi aedificii alicuius instar erat, quamquam Walther interpretatur de moenibus circa locum sacrum ductis. Res aeque obscura de deorum simulacris; cfr. Gr. *M.* p. 95., qui ex Sozomeni Hist. Eccl. 6, 37. illustri loco de Ulphila haec affert: *λέγεται ὥς τι ξόανον ἐφ' ἁρμάξῃ ἑστὼς, οἵ γε τοῦτο ποιεῖν ὑπὸ Ἀθαν*ρίχου (rege Gothorum † a. 382) *προσετάχθησαν, καθ' ἑκάστην σκηνὴν περιάγοντες τῶν χριστιανίζειν καταγγελλομένων ἐκέλευον τοῦτο προσκυνεῖν, καὶ θύειν· τῶν δὲ παραιτουμένων σὺν αὐτοῖς ἀνθρώποις τὰς σκηνὰς ἐνεπίμπρων.* Sane fatendum est omnia de simulacris apud Germanos testimonia multo posteriora esse Tacito, unde fuere, qui arbitrarentur *idolis*, in quae toties invehuntur scriptores Christiani, progredientibus demum seculis cultum esse tributum. Pro qua opinione afferunt Gregorii Thaumaturgi testimonium Ed. Mogunt. 1604. p. 118: *εἷς λόγος παρὰ πάντων, τοὺς καταδραμόντας τὰ ἡμέτερα μέρη βαρβάρους* (Gothos) *εἰδώλοις μὴ τεθυκέναι.* Cui opponuntur alii auctores diserte idola commemorantes, inter quos eminet Alcuinus in Vita S. Willibrordi († 740.) Opp. II. p. 188: *Venit ad quandam villam Walachrum nomine, in qua antiqui erroris idolum remansit:* [*ad quod statuto tempore omnis congregabatur populus, illud colens summa veneratione*]. *Quod cum vir dei zelo fervens confringere niteretur, praesente eiusdem idoli custode, nimio furore incensus ille, quasi dei sui iniuriam vindicaret, in impetu animi insanientis gladio caput sacerdotis Christi percussit.* — *lucos*] Taciti locos collegit Gr. *M.* p. 60. addens Claudian. Cons. Stilich. 1, 288: *Ut procul Hercynias per vasta silentia silvas Venari tuto liceat, lucosque vetusta Religione truces et robora numinis instar Barbarici nostrae feriant impune bipennes.* Ac permulta idem excerpsit Christianorum scriptorum de lucis sacris testimonia. Quid, quod interdum etiam singulae arbores dis sacratae erant, imprimis quercus. Caroli M. Capitul. Sax. 21. Canc. III. p. 68: *Si quis ad fontes aut arbores vel lucos votum fecerit aut aliquid more gentilium obtulerit, - - si nobilis fuerit, solidos LX.* cet. Hinc autem ortae sunt [illegible]niones de superstitionibus Alamanno[illegible] Francorum: de illis enim Aga[illegible] Ed. Bonn. p. 28: *δένδρα τε*

appellant secretum illud quod sola reverentia vident. (10) auspicia sortesque ut qui maxime observant. sortium consuetudo simplex. virgam frugiferae arbori decisam in surculos amputant, eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. mox, si publice con-

4. *fortuitu* ex Vd. M. G. (P. servat *fortuito.*) — *consuletur* P G: *consulatur* cum Rhenano B, *consulitur* Walch, Duebner.

γάρ τινα ἱλάσκονται καὶ ῥεῖθρα ποταμῶν καὶ λόφους καὶ φάραγγας, καὶ τούτοις ὥσπερ ὅσια δρῶντες, ἵππους τε καὶ βόας καὶ ἄλλα ἄττα μυρία καρατομοῦντες ἐπιθειάζουσιν. De his Gregor. Turon. 2, 10: *haec generatio fanaticis semper cultibus visa est obsequium praebuisse, nec prorsus agnovere deum, sibique silvarum atque aquarum, avium bestiarumque et aliorum quoque elementorum finxere formas, ipsasque ut deum colere eisque sacrificia delibare consueti.* (Gr. *M.* p. 89.) Hinc etiam factum, ut post Christiana sacra recepta in Gotlandia severe vetitum esset, ne quis coleret montes, lucos, asyla, loca saepta, gentilium numina. Guta-Lagh Ed. Schildener C. 4. §. 12: *nymant mak anbeden berg, holz, wike adir stafgharde oder der heyden Got.* Cfr. Ibid. C. 2. p. 108. antiquam de Gothlandia narrationem, a Schildenero Germanice versam: *Vor dieser Zeit und noch lange nachher glaubten die Leute an Haine und an hohe Schutzorte und gehegte Plätze (hult oc a hauga wi ac stafgarda).* In Concilio Nannetensi Can. 20. memorantur *arbores daemonibus consecratae, quas vulgus colit et in tanta veneratione habet, ut nec ramum nec surculum inde audeat amputare.* Cfr. Canciani Legg. Vol. I. p. 120. Leges in Anglia conditas Vol. IV. p. 304: *Ethnicismus est, quod quis idola adoret, hoc est, quod quis adoret deos gentiles et Solem vel Lunam* (quae vv. imprimis notanda propter Caesaris vv. 6, 21: *Solem et Vulcanum et Lunam*:), *ignem* (Caesaris *Vulcanum*) *vel fluvium, torrentes vel saxa vel alicuius generis arborum ligna.* — *deorumque nominibus appellant*] id est, «singuli luci certis dis horum nominibus consecrati sunt»; ut *silva Herculi sacra* Ann. 2, 12., *lucum, quem Baduhennae vocant* A. 4, 73., *Nerthi castum nemus* Germ. 40. «Incolas autem horum nemorum deos sola mente venerantur, non oculis vident, ut nos simulacra in nostris templis dicata.» Cfr. Waitz *D. Verf.* I. p. 16. (Cfr. etiam illustrem locum de Iudaeorum religione Hist. 5, 5.)

10. *auspicia*] Severissimis ideo legibus post Christianam religionem receptam auspiciis interdictum est. Legg. Visigoth. 6, 2, 5: *Quicunque sunt illi, quibus augures vel auguria observare contigerit, quinquagenis publice subiiciantur verberibus coërcendi.* Cfr. Liutprandi Legg. Lib. 6. §. 30. — *sortesque*] Insigne exemplum praebet Procillus, Romanus captivus, a Caesare liberatus, B. G. 1, 53: *is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur; sortium beneficio se esse incolumem.* Memorabilis item est narratio Remberti in Vita S. Anscarii 27. Ed. Lambecii Hamb. 1706. p. 71: *populus Sueonum diutina caede* (a Danis patrata) *fatigatus coepit angustari. - - Igitur quaerendum sortibus statuerunt, utrum dii eorum eis vellent auxiliari. - - Missis itaque sortibus, neminem deorum, qui eis subsidio esse vellet, reperire potuerunt. - - Omnium itaque rogatu supplici rursus missa est sors, et inventum, quod Christus vellet eis auxiliari.* Et ex alia recensione apud Waitz *D. V.* p. 59: *Rex, congregatis primo principibus suis de hac patris nostri legatione cum eis tractare coepit. Qui sortibus quaerendum statuerunt, quae super hoc deorum esset voluntas. Eunles igitur more ipsorum in campum miserunt sortes; ceciditque sors, quod dei voluntate Christiana religio ibi fundaretur.* — *frugiferae arbori*] piro, puta, quercui, fago. Gr. *M.* p. 617. — *notis*] Noli intelligere cum nonnullis de litteris sive runis, sed de variis segmentis ac lineis. Rühs p. 330. — *temere ac fortuito*] Est quasi formula etiam apud Ciceronem obvia de Off. 1, 29. Tusc. 1, 49. cet. *Temere* proprie sine certo eius, qui agit, consilio, *fortuito* de eo, quod caeco aliquo casu aliunde oblato evenit. — *si publice consuletur*] haec vv. non de scrutanda voluntate deorum, sed de consilio quodam publice capiendo intelligi debent. Ritter. —

soni et fractum murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescat. ceterum et Ulixem quidam opinantur longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum adisse Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque; aram quin etiam Ulixi consecratam, adiecto Laërtae patris nomine, eodem loco olim repertam, monumentaque et tumulos quosdam Graecis litteris inscriptos in confinio Germaniae Raetiaeque adhuc exstare. quae neque confirmare argumentis neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat vel addat fidem. (4) ipse eorum opinionihus accedo qui Germaniae populos nullis

2. *ulyssem* - - *ulyssi* P in litura. — 4. *astiburgiumque* litterae *t* ab al. m. superscr. *c* P. — 5. *nominatumque*] «Post hoc v. nullum est in P defectus signum, tamen alia manus, quae Sec. XVI. prodit, parva cruce apposita in mg. adscripsit *deest*.» Tross. Scilicet Codd. nonnulli addunt *Ἀσκικύργιον* vel simile aliquod v. Graecum corruptum. — 8. *rhetiaeque* P. — *extare* P ubique.

beret, simulque gratam interposuit digressionem inter duas fabulas de Hercule et Ulixe. — *fractum murmur*] *dumpfes, gedämpftes Brausen* Gerlach, *des sons rauques et brisés* Burnouf. — *Ulixem*] Difficillimum explicatu est, ad quem Germanorum deum vel heroëm haec spectent. Nonnulli propter similitudinem aliquam cum nomine Ὀδυσσεύς interpretabantur de Odino; frustra; vide Gr. *M*. p. 339. Nec vero, ut fecit idem p. 340., componi potest cum rege Orendel. Rursus Grimmius (p. 1214.) maximo propter radicem *Ask* in n. *Asciburgium* cogitat de *Isco*, conditor qui fuerit nationis *Iscaevonum*, ut ipse hoc nomen scribit. Graecum vero fabulae colorem magis etiam quam in ipso *Ulixe* facile agnoscas in mentione *Laërtae*, quem quomodo explicare conetur Grimmius, videsis apud ipsum ibid. Verum tota haec narratio orta esse videtur ex prorsus arbitraria interpretatione miri illius monumenti prope Asciburgium positi, nisi merum est otiosi alicuius Graeci inventum ipsa haec ara una cum Germanorum Ulixe. Atque eandem originem tribuo ceteris Ulixis erroribus, quorum nullum est vestigium apud Homerum. Strabo 3. p. 149: *οὐ γὰρ μόνον οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν τόποι καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν τοιούτων σημεῖα ὑπογράφουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἰβηρίᾳ Ὀδύσσεια πόλις δείκνυται καὶ Ἀθηνᾶς ἱερόν*. Solinus 22: *in quo recessu Ulixem Caledoniae appulsum manifestat ara Graecis litteris scripta VOTVM*. C. 23: *ibi* (in Lusitania) *oppidum Olisipo Ulixi conditum*. Claudian. in Rufin. 1, 123. Serv. ad Aen. 6, 107. — *Asciburgiumque*] Hist. 4, 33. in sinistra Rheni ripa XIII. M. P. a Veteribus. Putant esse *Essenberg*, alii *Asburg*. Cfr. Ukert *Gallien* p. 522. Z. *D*. p. 7. nomen ducit ab *ask*, nunc *Esche*, fraxinus. — *Ulixi consecratam*] «ab Ulixe,» ut A. 15, 41: *aedes Statoris Iovis Romulo vota*. Suet. Oct. 1: *ara Octavio consecrata*. Iul. 88: *ludos consecratos ei*, «ab eo Veneri Genetrici.» — *adiecto Laërtae*] Inscriptionem *ΟΔΥΣΣΕΥΣ. ΛΑΕΡΤΙΑΔΗΣ* vel finxerat vel agnoscere sibi visus erat Graeculus aliquis. — *tumulos*] *Hünengräber*. C. 27: *sepulcrum caespes erigit*. V. *monumenta* generalem magis notionem exprimit. — *Graecis litteris*] De *runis*, quas dicunt, cogitandum non esse demonstravit Dahlmann *hist. Forsch.* I. p. 172. contendens runas vix usitatas fuisse ante a. post Chr. MCC. Ceterum noti sunt loci Caesaris de litterarum Graecarum usu apud Helvetios (B. G. 1, 29.) et Druidas (6, 14.) — *in confinio*] Hoc ex Plinio petitum esse arbitratur Gerlachius; vix enim Graeco scriptori hanc accurationem tribui posse. — *neque confirmare*] Admonent haec nos vv. Livii in Praefat.: *ea nec affirmare nec refellere in animo est*; item 5, 21.

4. *nullis aliis aliarum*] Noli cum Lipsio aliisque suspectum habere v. *aliis*; est pro vulgari «nullis omnino aliarum.» Quam quidem interpretationem reprehendit Ritter: «quasi vero Tacitus affirmare voluerit nunquam puellam Raeticam vel Gallicam nupsisse Germano.» Verum *connubia* hic intelligenda de matrimoniis numerosis ac

aliis aliarum nationum connubiis infectos propriam et sinceram et tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur. unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem: omnibus truces et caerulei oculi, rutilae comae, magna corpora et tantum ad impetum valida. laboris atque operum non eadem patientia; minimeque sitim aestumque tolerare, frigora atque inediam caelo solove assueverunt. (5) terra etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida aut paludibus foeda, humidior, qua Gallias, ventosior, qua Noricum ac Pannoniam aspicit; satis ferax, frugiferarum arborum impatiens, pecorum fecunda, sed plerumque improcera. ne armentis quidem suus honor aut gloria frontis. numero gaudent, eaeque solae et gratissimae opes sunt. argentum et

1. *aliis* auctore Lipsio seclusit B. — *nationibus* superscr. *nū* P. — 3. *idem: omnibus truces* G: *idem omnibus, truces* B. — *ceruli* (sic) P, unde *caeruli* Tross. — 6. *assuerunt* P. — 9. *pecudum*, litteris *ud* punctis subnotatis et superscr. *or*. P.

passim contractis ex sollemni iure connubii inter duos aut plures populos stabilito. Comparant Plat. Phaedr. p. 278 A: *ἐν ἄλλαισιν ἄλλων ψυχαῖς*. — *infectos*] Vv. *inficere*, *corrumpere* (C. 23.), *vitiare*, ut Passovius adnotat, non semper adhaeret notio rei in peius mutatae, sed mixtae nec iam sincerae. — *truces*] Caesar B. G. 1, 39: *saepenumero sese cum iis* (Germanis) *congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse*. Plut. Mar. 11. Cimbris tribuit *χαροπότητα τῶν ὀμμάτων*. — *caerulei*] Horat. Epod. 16, 7: *Nec fera caerulea domuit Germania pube*. Iuven. 13, 64: *Caerula quis stupuit Germani lumina, flavam Caesariem?* — *rutilae*] Cfr. Agr. 11. Suet. Cal. 47. Lucan. 2, 51: *flavos - - Suevos*. Herodian. 4, 7. de Caracalla: *κόμας τε τῇ κεφαλῇ ἐπετίθετο ξανθὰς καὶ ἐς κουρὰν τῶν Γερμανῶν ἠσκημένας*. Auson. Idyll. 7, 10: Bissula *oculos caerula, flava comas*. Sidon. Apoll. Paneg. Maioriani 218: *Scythicisque choreis Nubebat flavo similis nova nupta marito*. Alios locos collegere Z. *D*. p. 51. U. *G*. p. 198. — *magna corpora*] Pomp. Mela 3, 3: *immanes sunt animis atque corporibus et ad insitam feritatem vaste utraque exercent, bellando animos, corpora ad consuetudinem laborum*. Sidonius Epp. 8, 9. Ed. Grégoire II. p. 316: *Hic Burgundio septipes frequenter Flexo poplite supplicat quietem*. Carm. 12, 10. Vol. III. p. 202: *Spernit senipedem stylum Thalia, Ex quo septipedes videt patronos*. — *frigora*] Polyaen. 8, 10, 3: *Μάριος Κιμβρίους ἠπίστατο κρύος μὲν καὶ χιόνα φέρειν δυναμένους, καῦμα δὲ καὶ ἥλιον οὐδαμῶς*.

5. *terra*] Pomp. Mela 3, 3, 3: *Terra ipsa multis impedita fluminibus, multis montibus aspera et magna ex parte silvis ac paludibus invia*. Hist. 4, 73. de Germanis: *relictis paludibus et solitudinibus suis*. Silvae memorantur maxime Hercynia, Marciana, Bacenis, Teutoburgiensis, Caesia. — *satis*] non est adverbium, ut nonnulli voluerunt, sed substantivum pro «segetibus,» unde cervisiae copia apud Germanos. Eadem constructione Virg. Ge. 2, 222: *terra ferax oleo*. — *frugiferarum*] id est, «tam succosos ac dulces fructus ferentium quam in terris meridionalibus;» nam inter Germanorum cibos ipse C. 23. memorat *agrestia poma*. — *fecunda*] Plin. 17, 4: *nam quid laudatius Germaniae pabulis?* — *improcera*] supple «sunt pecora.» Miro acumine Wolfius ad Ann. 1, 10: «Terra Germanica est *improcera* ob improcera corpora pecudum,» hocque probavit Passovio et Hessio. Verum *terram improceram* vel hac inversione ne Sidonius quidem ac Venantius dixissent; neque, ut faciunt, comparari potest C. 6: *nudi aut sagulo leves*. — *honor*] pulchritudo e nitore totaque forma ampla ac torosa, qualem in bove femina requirit Virgilius Ge. 3, 51. Sic Hor. 1, 17, 16: *Ruris honorem*. Epod. 11, 9: *Silvis honorem decutit*. — *gloria frontis*] cornua, poëtice; non quod iis deessent cornua, sed non tam magna nec tam camura aut patula aut licina quam armenta Italica habebant. — *argentum*] Argentifodina Ann. 11, 20. memorata

aurum propitiine an irati dii negaverint dubito. nec tamen affirmaverim nullam Germaniae venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est? possessione et usu haud perinde afficiuntur. est videre apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data, non in alia vilitate quam quae humo finguntur, quamquam proximi ob usum commerciorum aurum et argentum in pretio habent, formasque quasdam nostrae pecuniae agnoscunt atque eligunt: interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. pecuniam probant veterem et diu notam, serratos bigatosque. argentum quoque magis quam aurum sequuntur, nulla affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus. (6) ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur. rari gladiis aut maioribus lanceis utuntur. hastas, vel ipsorum vocabulo frameas, gerunt angusto et brevi ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel comminus vel eminus pugnent. et eques quidem scuto frameaque con-

1. *propitiine* P G: *propitii* B. — 10. *affectaoẽ*, id est, *affectatione* P.

tunc, cum hunc libellum scribebat, ipsi ignota fuisse videtur. — *possessione* cet.] Ex Taciti usu particc. *haud perinde* pro «non admodum, *nicht sonderlich*,» (cfr. Plat. Phaedon. p. 63. C: οὐχ ὁμοίως ἀγανακτῶ.) manente comparatione «haud perinde, ac facile exspectares, (cfr. C. 34. Hist. 2, 84. 4, 62.) haec interpretanda: «non magnopere curant neque anxie quaerunt possessionem argenti, et si quando casu aliquo ad eam perveniunt, utuntur promiscue vasis et argenteis et fictilibus, cum nos haec ad viles dumtaxat usus destinemus; illi argentea non pluris aestimant quam fictilia.» — *non in alia*] pro vulgari «eadem, pari;» quod cum nonnulli haud intelligerent, orta est falsa lectio Vindob. *utilitate*, ut recte notat Ritter. — *proximi*] Romanis, Rhenum et Danubium accolentes. — *commerciorum*] Germanorum praecipuae merces erant comae flavae, quibus se ornabant matronae Romanae, pelles ferarum, sapo, siser (Plin. 19, 5, 28.), succinum. — *agnoscunt*] pro vulgari «probe norunt.» — *serratos*] denarios, quorum ambitus asper et dentatus est in modum serrae; quod indicio est nihil iis delimatum, et iusti esse ponderis. Eckhel D. N. V. p. 94. Hinc etiam posterius apud Alamannos ac Boioarios denarii vocantur *Saiga*, *Segit*, serrae. Du Cange in v. — *bigatosque*] quibus bigarum nota impressa. Plin. 33, 3, 13: *Nota argenti fuere bigae atque quadrigae, et inde bigati quadrigatique dicti.*

6. *maioribus*] Interpretes nonnulli obiecere Tacito locos, ubi ipse Germanis *ingentes*, *enormes*, *praelongas hastas* tribuit (A. 1, 64. 2, 14. et 21.), sed vel ex h. l. apparet ipsum hastas a lanceis distinxisse. — *lanceis*] quae erant latiore cuspide quam frameae, ad ictus inferendos. Vocabulum est Gallicum, auctore Diodoro 5, 30: λόγχας, ἃς ἐκεῖνοι (Galli) λαγκίας καλοῦσι: Hispanicum contra Varroni apud Gell. 15, 30. — *frameas*] Etiamnunc apud Hispanos *framea* significat telum missile. Complures frameae repertae sunt in sepulcris, quarum figuras exhibet Lisch *Friderico-Franciscеum Leipzig* 1837. Tab. XIII. Estorff *heidnische Alterthümer. Hannover* 1846. p. 76. Tab. VII., qui vocat *Bronzekeil*. Frustra nonnulli voc. referebant ad nostrum *Pfrieme*, subulam. Cfr. Grimm *D. Gr.* I. p. 128. — *eminus*] ubi frameis pro missilibus utebantur. — *missilia*] intellige potissimum de saxis iactis e fundis vel ipsa manu. Cogitant etiam de cateiis, *Wurfkeulen*. Virg. Aen. 7, 741: *Teutonico ritu soliti torquere cateias.* — *spargunt*] Ut Virg. Aen. 12, 50: *ferrumque haud debile dextra Spargimus.* — *nudi*] ut Hist. 2, 22: *Germani more patrio nudis corporibus*, id est, *magna corporis parte nuda*, ut de Germanorum vestitu domestico dicit Caesar B. G. 6, 21. itemque Dio 38, 45:

tentus est: pedites et missilia spargunt, plura singuli, atque in immensum vibrant, nudi aut sagulo leves. nulla cultus iactatio: scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt. paucis loricae, vix uni alterive cassis aut galea. equi non forma, non velocitate conspicui. sed nec variare gyros in morem nostrum docentur: in rectum aut uno flexu dextros agunt, ita coniuncto orbe ut nemo posterior sit. in universum aestimanti plus penes peditem roboris; eoque mixti praeliantur, apta et congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni iuventute delectos ante aciem locant. definitur et numerus: centeni ex singulis pagis sunt; idque ipsum inter suos vocantur, et quod primo numerus fuit, iam nomen et honor est. acies per cuneos componitur. cedere loco, dummodo rursus instes, consilii quam formidinis arbitrantur. corpora suorum etiam in dubiis praeliis referunt. scutum reliquisse praecipuum flagitium, nec aut

1. *pluraque* P. — *atque immensum*, superscr. ab al. m. *in* P. Cfr. Ann. 3, 30. 52. 4, 27. 40. 6, 37. — 4. *galeas* P. cum ceteris praeter Turic. Emendavit etiam Rhenanus. — *varietate* P. — 6. *cuncto* superscr. a manu Sec. XVI. *coniuncto* P. — 7. *misti* P. — 10. *et quidem* P, sed correctum erasis litt. *em* ab al. m. — 12. *fortitumidinis* (sic), non, ut narrat Tross., *fortitudinis* P. Sed Pontanus syll. *titu* linea subnotavit.

γυμνοὶ τὸ πλεῖστον εἰσί. De Francis Agathias 2, 5. Ed. Bonn. p. 74: *Θωράκων μὲν καὶ κνημίδων ἀγνῶτες τυγχάνουσιν ὄντες, τὰς δέ κεφαλὰς οἱ μὲν πλεῖστοι ἀσκεπεῖς ἔχουσιν, ὀλίγοι δὲ καὶ κράνη ἀναδούμενοι μάχονται· γυμνοὶ δὲ τὰ στέρνα εἰσὶ καὶ τὰ νῶτα μέχρι τῆς ὀσφύος, ἐνταῦθα δὲ ἀναξυρίδας, οἱ μὲν λινᾶς, οἱ δὲ καὶ σκυτίνας διαζωννύμενοι τοῖς σκέλεσι περιαμπίσχονται.* — *lectissimis*] Similiter Diodorus 5, 30. Gallis tribuit *θυρεοὺς πεποικιλμένους ἰδιοτρόπως*. Nos diceremus: *mit absichtlich gewählten, des Contrastes wegen grellen Farben.* Prorsus respondet Gudrun Str. 173. Ed. Ziemann: *si hiezen würken schilde, lieht' und' wol gevar*; Keller: *von Farben klar und hell.* Alamannis *scutorum insignia*, quae contuentes se invicem noscebant, tribuit Ammianus 16, 12, 6. Atque Frisii scuta habebant fusca *(braun)*, Saxones rubra. Wiarda *Asegabuch* 7, 16. Ceterum ad totum h. l. cfr. omnino Ann. 2, 14. — *cassis aut galea*] Isidorus Origg. 18, 14. p. 569. Lind.: *cassis de lamina est, galea de corio.* — *non velocitate*] Sic Caesar B. G. 7, 65. Germanis auxiliaribus, *quod minus idoneis equis utebantur*, a Romanis sumptos distribuit. — *variare*] varios formare gyros hac fere figura ∞, quales equos docebant Romani. Cfr. Tibull. 4, 93: *Inque vicem modo directo contendere cursu, Seu libeat curvo brevius compescere freno* equum. Haec autem omnia pertinent ad exercitationes equestres, non ad proelia. Ceterum v. Gerlachii expositionem in Excursu. — *nemo posterior*] eo, iuxta quem equitat. D. — *peditum*] Rem pulchre describit Caesar in bello adversus Ariovistum B. G. 1, 48. Inter alia: *si quo erat longius progrediendum aut celerius recipiendum, tanta erat horum peditum celeritas, ut iubis equorum sublevati cursum adaequarent.* — *centeni - - vocantur*] nomine aliquo Theotisco a v. *hundert* ducto. Cave autem hos *centenos* milites confundas cum centenis illis principum consiliariis, qui memorantur C. 12. Ceterum verberum delectus ipse totaque eorum collocatio necessario eo ducit, ut hi *centeni* iidem sint qui destinati erant ad pugnandum mixti cum equitibus, qui, ut ait Caesar l. l., *singuli singulos suae salutis causa deligebant.* Cum *centenos* hos a reliquo peditatu accurate distinguat Tacitus, non intelligo, cur contrariam opinionem secutus sit Waitz *D. Verfassungsgeschichte* I. p. 32 — *referunt*] Sic Guntherus rex de Rudegeri corpore referendo Nibelung. Str. 2342: *nie dienest wart sô guot Sô den ein friunt friunde nâch dem tôde tuot.* — *scutum reliquisse*] Cfr. Lex Salica 33, 5: *Si quis homo ingenuus alii improperaverit, quod scutum suum iactasset et fuga lapsus (austrapo) fuisset, et non potuerit adprobare, DC. den. qui faciunt sol. XV. culp. iud.* —

sacris adesse aut concilium inire ignominioso fas; multique superstites bellorum infamiam laqueo finierunt. (7) reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. nec regibus infinita aut libera potestas; et duces exemplo potius quam imperio, si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione praesunt. ceterum neque animadvertere neque vincire, ne verberare quidem nisi sacerdotibus permissum, non quasi in poenam nec

3. Habet *aut libera* P, non *ac libera* ceterorum prope omnium Codd. — *etiam duces* P.

sacris adesse] civitatis suae igitur iudicio omni iure humano ac civili exuti (*völlig rechtslos* vel ex formula olim apud Helvetios usitata, *ehr- und wehrlos*), ex interpretatione Romana *intestabiles* fiebant. Cfr. Waitz I. p. 188. Atque nota. quomodo hic distinguantur *sacra*, et *concilium* de publicis civitatis negotiis.

7. *reges*] Procop. B. Goth. 1, 1: *Θευδέριχος ῥὴξ διεβίω καλούμενος· οὕτω γὰρ σφῶν τοὺς ἡγεμόνας καλεῖν οἱ βάρβαροι νενομίκασι.* Opponit igitur *ῥῆγα*, primum inter proceres (*Häuptlinge*) singularum nationum Germanicarum, *βασιλεῖ*, imperatori Romano. — *ex nobilitate*] propter *ἀντίθεσιν ex virtute* haec vv. necessario interpretanda *nach dem Adel*, non *aus dem Adel*, atque significant: «nobilissimum quemque regem sumunt;» et quidem respiciebant regiam stirpem in successore deligendo, ut Cherusci Româ petunt Italicum, *unum reliquum stirpis regiae*. Ann. 11, 16. Cfr. etiam Gregor. Tur. 2, 9. I. p. 180. Ed. Grégoire: *Francos reges crinitos super se creavisse, de prima et, ut ita dicam, nobiliore familia*. Cfr. Grimm *Rechts Alterthümer* p. 229. Sybel *D. Königthum* p. 133. et 152. Waitz I. p. 102. Ceterum probe tenendus est locus Ann. 13, 54: *Verrito et Maiorige, qui nationem eam* (Frisiorum) *regebant, in quantum Germani regnantur.* — *duces*] *Heerführer*, *Herzoge*. Hi igitur non ex nobilibus dumtaxat, verum sua quisque pro fortitudine bellica ex omnibus ingenuis sive liberis hominibus (*Gemeinfreien*) sumebantur. Grimm l. l. Consentiunt Leges in Anglia conditae Ed. Canciani IV. p. 342: *Heretoches apud Anglos vocabantur, scilicet barones, nobiles et insignes sapientes et fideles et animosi* (etiam extra nobilitatem); *Latine vero dicebantur ductores exercitus. - - - Isti vero viri eligebantur per commune consilium pro communi utilitate regni per provincias et patrias universas et per singulos comitatus in pleno solemote.* (Notandum tamen, quod tradit Beda Hist. eccl. 5, 10: *Non habent regem iidem antiqui Saxones, sed satrapas* (principes) *plurimos suae genti positos, qui ingruente belli articulo mittunt aequaliter sortes, et quemcunque sors ostenderit, hunc tempore belli ducem omnes sequuntur, huic obtemperant; peracto autem bello, rursum aequalis potentiae omnes fiunt satrapae.*) — *nec regibus infinita*] Quaenam rationes intercesserint inter reges et eorum populares, colliges ex Gregorii Turonensis 2, 27. narratione de Chlodovecho rege. Is magna ex praeda a suis facta unum saltem urceum ex ecclesia direptum episcopo restituere cum vellet, *adveniens Suessionas, cuncto onere praedae in medium posito, ait: «Rogo vos, o fortissimi praeliatores, ut saltem mihi vas istud extra partem concedere non abnuatis.» Haec rege dicente, illi, quorum erat mens sanior, aiunt: «Omnia, gloriose rex, quae cernimus, tua sunt: sed et nos ipsi tuo sumus dominio subiugati. Nunc quod tibi beneplacitum videtur, facito; nullus enim potestati tuae resistere valet.» Cum illi haec ita dixissent, unus levis, invidus ac facilis* (*futilis* suspicatur Guadet), *cum voce magna elevatam bipennem urceo impulit, dicens: «Nihil hinc accipies, nisi quae tibi sors vera largitur.» Ad haec obstupefactis omnibus, rex iniuriam suam patientiae lenitate coërcuit acceptumque urceum nuntio ecclesiastico reddidit, servans abditum sub pectore vulnus.* Admodum autem infirma apud Gothos erat regum auctoritas. Gregor. Tur. 3, 30: *Sumpserant Gothi hanc detestabilem consuetudinem, ut si quis eis de regibus non placuisset, gladio eum adpeterent, et qui libuisset animo, hunc sibi statuerent regem.* Cfr. Legg. in Anglia condit. Ed. Canciani IV. p. 304: *de*

ducis iussu, sed velut deo imperante, quem adesse bellantibus credunt; effigiesque et signa quaedam detracta lucis in praelium ferunt. quodque praecipuum fortitudinis incitamentum est, non casus neque fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiae et propinquitates. et in proximo pignora, unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium. hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. ad matres, ad

3. *neque* P : *nec* B G. — 4. *aut prop.* superscr. ab al. m. *et* P. — *propinquitates et in* iungit G. — 5. *audiri* seclusit Ritter.

auctoritate regis. — *sacerdotibus*] Cfr. C. 11. Theotisce sacerdos *êwarto*, id est, legis custos. Cfr. Grimm *R. A.* p. 750. (et p. 270). Indubitato huic testimonio de Germanorum sacerdotibus adde C. 10. 11. 43. Quocirca Caesaris vv. 6, 21 : *Germani neque Druides habent, qui rebus divinis praesint neque sacrificiis student* ita videntur intelligenda, ut neget auctor proprium aliquem et certum sacerdotum ordinem fuisse apud Germanos, similem Druidum *ἱεραρχίᾳ*. Ceterum qualis fuerit creatio atque inauguratio sacerdotum Germanorum, prorsus nos fugit. Contradicere Tacito videtur Caesar etiam 6, 23 : *Cum bellum civitas aut inlatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur.* Quo loco vel loquitur de certa aliqua natione ipsi notiore, apud quam haec exceptio a Taciti testimonio locum habebat, vel de bellis admodum periculosis, in quibus a solito more discedebatur, vel quod maxime probabile mihi videtur, non satis distinxit duces bellorum a sacerdotibus bis additis, qui soli habebant potestatem sollemni aliquo ritu in noxios animadvertendi. Ceterum totum locum sic illustrat Waitz I. p. 58: «*Das versammelte Volk war zugleich das Heer und umgekehrt stellt das Heer auch die Gesammtheit des Volkes dar. So wie es vereinigt ist, steht es unter dem besondern Schutz der Götter; der Thingfrieden, Heerfrieden herrschen, und die höchste richterliche Gewalt ist allein in der Hand der Priester, die wachen, dass kein Friedensbruch erfolge, und, wenn es geschieht, ihn strafen im Namen der beleidigten Götter, deren Diener sie sind.*» Verum hoc sacerdotum ius sine dubio valebat non solum in eos, qui in contionibus vel in exercitu pacem cum popularibus violassent, sed etiam in desertores ac proditores. — *ne verberare quidem*] quod apud Romanos vel centurionibus licebat. — *non quasi in poenam*] noxiorum, sed in ultionem deorum delictis laesorum. — *nec ducis iussu*] In iudiciis igitur sacerdotes pares erant regibus neque ab ullis eorum iussis pendebant. — *quem adesse*] ut summum iudicem ei parti faventem, cuius iustior esset causa in bello. Grimm *R. A.* p. 928. — *effigiesque et signa*] Est quodammodo *ἓν διὰ δυοῖν*, effigies, quibus Germani pro signis bellicis utuntur; effigies autem non deorum, sed ferarum. Hist. 4, 22: (a Germanis) *depromptae silvis lucisve ferarum imagines*, aprorum, puta, ursorum, urorum cet. Cfr. Grimm *M.* p. 61. — *detracta*] a sacerdotibus. Cfr. Grimm *M.* p. 80. Sacra autem haec signa erant, quia in lucis numinibus dicatis asservata. — *familiae*] Quemadmodum *principes gentibus cognationibusque, qui una coierant, agros attribuebant* (Caesar B. G. 6, 22.), ita eaedem cognationes una pugnabant; isque mos valuit adhuc apud Langobardos. Paulus Diac. 2, 9: *Gisulfus non prius regimen Foroiulianae civitatis - - suscepturum edixit, nisi Alboin ei, quos ipse eligere voluisset Langobardorum f a r a s, hoc est, g e n e r a t i o n e s vel lineas tribueret. Factumque est et - -, quas optaverat, Langobardorum p r o s a p i a s, ut cum eo habitarent, accepit.* Cfr. Sybel *D. K.* p. 15. Talis autem familia cum eodem etiam loco habitaret cum servis ac libertis suis, factum est, ut *fara* interdum significaret et vicum, ut *fara Authareni* memoratur in Lupi Cod. dipl. Bergom. I. p. 172. — *pignora*] Sic Hist. 4, 18: *Civilis matrem suam sororesque, simul omnium coniuges parvosque liberos consistere a tergo iubet, hortamenta victoriae vel pulsis pudorem.* — *audiri*] si *possit* addidisset, langueret oratio; si omisisset v. *audiri*, quod seclusit Ritter, affectatam brevitatem sectatus esset. Sane *audiri* pro inf. historico, quemadmodum nonnullis visum erat, haberi non

coniuges vulnera ferunt; nec illae numerare aut exigere plagas pavent, cibosque et hortamina pugnantibus gestant. (8) memoriae proditur quasdam acies inclinatas iam et labantes a feminis restitutas constantia precum et obiectu pectorum et monstrata comminus captivitate, quam longe impatientius feminarum suarum nomine timent, adeo ut efficacius obligentur animi civitatum quibus inter obsides puellae quoque nobiles im-

1. *enumerare* P, teste Boeckingio. Non enotavit Tross. — *exsugere*, ut edidit Rhenanus, Iac. Gronovius e Cod. Arundeliano, quem ad Cap. 11. quondam Pirkheimeri fuisse dicit. Nunc, teste Panizzio, in bibliotheca Arund. non exstat. Vide Gerlachii Praefat. p. X. Nec tamen, etsi nullam propriam habet auctoritatem, subditicius ac fictus videtur, tot cum lectiones ex eo attulerit Iac. Gronovius, homo minime vafer. — 6. *nobiles* superscr. *v*, ut sit *nubiles* P. — *imperentur* superscr. *a* P.

potest. — *exigere*] «comparare inter se vulnera cum laude eius, qui plura et honestiora tulerit.» Dübn. — *pavent*] «Qui Romanis feminis formidolosus ac foedus adspectus foret, Germanicis gratus esse solet.» — *cibosque et hortamina*] zeugma prorsus Taciteum, pro quo vulgaris scriptor facile dixisset: «cibos pugnantibus apportant simulque eos ad virtutem exhortantur.»

8. *a feminis restitutas*] Cfr. Plutarch. Mar. 19. et 27. Caesar B. G. 7, 51: *Germanorum mulieres in praelium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.* — *obiectu pectorum*] Suis supplices obiiciebant pectora, mortem pro captivitate expetentes. Passow. — *obsides*] Suet. Oct. 21: *A quibusdam novum genus obsidum, feminas, exigere tentavit, quod negligere marium pignora sentiebat.* Sic principum filiae, quas in Attilae aula Helche regina educaverat, obsides simul erant, ut patrum fides regi obstringeretur. Nibelung. Str. 1240. et 1430. — *providum*] Caesar B. G. 1, 50: *matres familiae Germanorum sortibus et vaticinationibus declarabant, utrum proelium committi ex usu esset necne.* Suet. Vit. 14: *vaticinante Chatta muliere, cui velut oraculo acquiescebat.* Clemens Al. Strom. 1. p. 360. Pot.: *εἰσὶ δὲ καὶ παρὰ Γερμανοῖς αἱ ἱεραὶ καλούμεναι γυναῖκες, αἳ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι καὶ ῥευμάτων ἑλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαίρονται καὶ προθεσπίζουσι τὰ μέλλοντα.* Hinc etiam in Nibelung. carmine praesagia illa puellarum de infaustis Sifridi ac Burgundionum itineribus Str. 73. et 1571.; Chriemhildae et Utae insomnia Str. 13. et 1559., quae dum *aspernatur* Hagano, hoc ipso atrocem suum animum religionumque incuriam patefecit. Cfr. Grimm *M.* p. 84. et 368 seqq. — *Veledam*] natione Bructeram. Hist. 4, 61. 5, 22. Statius Silv. 1, 4, 90: *captivaeque preces Veledae; vidimus* in triumpho ductam. Sic plerique interpretantur. Contra Walther: «nos qui nunc vivimus, meminimus sub D. Vespasiano fuisse Veledam.» (Ceterum in Bartoli et Bellorii Columna Antoniniana Tab. 81. inter captivos conspicitur mulier radiata corona insignis, quam alia ob dignitatem comitatur; «fortasse» inquit Bellorius «ex illis fatidicis una.») — *Auriniam*] nusquam alibi memoratam. Trahunt huc, nescio quo iure, Iornandis 24: *Gothorum magas mulieres, Aliorunas cognominatas.* Memoratur praeterea a Dione 67, 5: *Γάννα παρθένος μετὰ τὴν Βελῆδαν ἐν τῇ Κελτικῇ θειάζουσαν.* Miram fabulam narrat Saxo Grammaticus 7. Ed. Müller. Vol. I. p. 321. de *perita augurii femina* a Frothone consulta: *cuius feminae carminum tanta vis erat, ut rem quantalibet nodorum connexione perplexam e longinquo soli sibi conspicuam ad contactum evocare posse videretur.* — *facerent deas*] Adde, «sed ut quae re vera essent.» Senatus per adulationem *faciebat* deas, ut Drusillam, Caliguiae sororem, et quadrimestrem filiolam Neronis ex Poppaea. Dübn. Differt sane aliquatenus ab hac sententia Hist. 4, 61: *Germani plerasque feminarum fatidicas et augescente superstitione arbitrantur deas*; neutra tamen alteri contradicit, ut opinatus est Rühs. Ceterum scite Thierry *Réc. Mérov.* VII. T. II. p. 242: *Dans un état exalté de l'ame, il arrivait souvent aux femmes germaines de prendre la parole en vers improvisés ou dans un langage plus poétique et plus modulé que le simple discours. On en trouve une foule d'exemples dans les sagas, qui sont le monument le plus complet des anciennes mœurs germaines.* Affert deinde inter alia exempla Fredegundis cum

perantur. inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant, nec aut consilia earum aspernantur aut responsa negligunt. vidimus sub divo Vespasiano Veledam diu apud plerosque numinis loco habitam. sed et olim Auriniam et compluris alias venerati sunt, non adulatione, neque tamquam facerent deas.

(9) Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant. pars Suevorum et Isidi sacrificat: unde causa et origo

3. *Valedam* P, ut Vat. d. — 4. *Auriniam* superscr. «vel *Albriniam*» P. — Habet *compluris* P. — *neque* P: *nec* B G. — 7. *habent. et Herculem ac Martem conc. an. plac.* P, teste Boeckingio, non, ut narrat Tross: *Martem conc. an. plac. et Herculem.*

Chilperico marito expostulationem apud Gregorium Tur. 5, 35.

9. *deorum maxime Mercurium*] Aliter Caesar B. G. 6, 21: *Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt.* Quem autem Germanorum summum deum Romani Mercurium non satis accurate interpretati sint, docent expressa testimonia Pauli Diac. 1, 9: *Wodan* (Grimmio *Wuotan* idemque Scandinavorum *Othinus*, qua forma utitur Saxo Gr.) *sane, quem adiecta littera Gwodan dixerunt, ipse est, qui apud Romanos Mercurius dicitur, et ab universis gentibus ut deus adoratur.* Galfridus Monemut. Lib. 6. Ed. 1587. p. 43: *Hengistus Vortigerno: colimus maxime Mercurium, quem Woden nostra lingua appellamus.* Cfr. Gr. *M.* Ed. I. p. 91. Ed. II. p. 122. Ceterum memento Ann. 13, 57: de bello inter Hermunduros et Chattos: *victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere.* — *humanis quoque hostiis*] Cfr. Ann. 1, 61. 13, 57. Sidon. Apoll. 8, 6. Ed. Grégoire II. p. 302: *Mos est* (Saxonibus) *remeaturis decimum quemque captorum per aequales et cruciarias poenas, plus ob hoc tristi quod superstitioso ritu, necare.* Sorte autem ducebantur immolandi. Iornandes 5: *quem Martem Gothi semper asperrima placavere cultura. Nam victimae eius mortes fuere captorum, opinantes bellorum praesulem aptius humani sanguinis effusione placandum.* Ac Wodan re vera victoriae dator, teste Paulo Diac. 1, 8: *Wandali accedentes ad Wodan victoriam de Winilis postulaverunt.* Procopius B. Goth. 2, 25: *Ἐπιλαβόμενοι δὲ τῆς γεφύρας* (prope Ticinum) *οἱ Φράγγοι παῖδάς τε καὶ γυναῖκας τῶν Γότθων, οὕσπερ ἐνταῦθα εὗρον, ἱέρευόν τε καὶ αὐτῶν τὰ σώματα εἰς τὸν Πάδον ἀκροθίνια τοῦ πολέμου ἐῤῥίπτουν. οἱ βάρβαροι γὰρ οὗτοι, Χριστιανοὶ γεγονότες, τὰ πολλὰ τῆς παλαιᾶς δόξης φυλάσσουσι, θυσίαις τε χρώμενοι ἀνθρώπων καὶ ἄλλα οὐχ ὅσια ἱερεύοντες, ταύτῃ τε τὰς μαντείας ποιούμενοι.* Refertur autem haec narratio ad a. post Chr. 539. Haec de captivorum immolatione; de sacrilegis lex Frisionum Tit. 12. Ed. Canciani III. p. 30: *Qui fanum effregerit et sibi aliquid de sacris tulerit, ducitur ad mare, et in sabulo, quod accessus maris operire solet, finduntur aures eius et castratur et immolatur diis, quorum templa violavit.* Cfr. Gr. *M.* p. 38. et 93. Inter *concessas* autem hostias memorantur equi, ut nobilissima victima (cfr. Ann. 13, 57.), praeterea tauri, maiales sacrivi sive votivi Leg. Salic. T. 2., arietes. Dietmar. Merseburg. 1, 9. de Northmannis: *Est unus in his partibus locus, Lederun nomine in pago, qui Selon* (Sioland, Seeland) *dicitur, ubi post novem annos mense Ianuario - - omnes convenerunt, et ibi diis suismet LXXXX. et IX. homines et totidem equos cum canibus et gallis pro accipitribus oblatis immolant:* qua tamen in narratione Grimmio canum saltem et accipitrum immolatio videtur fabulosa. Cfr. Gr. *M.* p. 38. 42. 93. — *Herculem*] Cfr. C. 3. Zeussio p. 24. est *Thunar, Thorr* niso Formulâ abrenuntiationis apud Pertz III. 19: *ec forsacho allum diaboles uuercum and uuordum Thunner ende Woden ende Saxnote ende allem them unholdum the hira genotas sint.* — *Isidi*] Gr. (*M.* p. 275.) refert ad deam Zisam sive Cizam, quae Augustae Vindelicorum antiquitus colebatur, testibus «Excerptis ex Gallica historia» in duobus Codd. Monacc. (Ibid. p. 269.) sive alio nomine sane ficto Velleio Gallo (apud Goldastum R. Suev. Scriptt. Ulmae 1727. p. 8.

peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum in modum liburnae figuratum docet advectam religionem. ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimulare ex magnitudine caelestium arbitrantur. lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus

8. *assimilare* cum Codd. aliq. Grimm. Habet *assimulare* P, atque hanc scripturam recte secutus est G, laudans Freund Lexic. in hoc v.

Gr. *M.* p. 270. Verum et deam istam Zisam et testimonia de ea ab otioso aliquo monacho ficta arbitror, prorsus ut quae olim apud nos narrabant de Turico rege, Turici conditore. Alii cogitarunt de Frigga s. Frikka, Wodani s. Odini coniuge; «dea alma Scandinavorum ut Isis Aegyptiorum.» Duebn. Vide Gr. *M.* p. 280. — *peregrino sacro*] Peregrinitas ista inerat non tam in Isidis nomine quam in liburna ei attributa tamquam symbolum numinis navigare soliti. Gr. *M.* p. 94., qui p. 236. cum hoc deae symbolo connectit diem festum *ISID. NAVIGIVM* III. Non. Mart. (5. d. M.) in Kalendariis antiquis (cfr. Inscr. m. Lat. II. p. 380.), Appuleio Met. 11. Ed. R. p. 764.), Lactantio Inst. 1, 27. Ceterum forma *liburna* pro *liburnica* non solum poëtae utuntur, sed etiam Caesar B. C. 3, 9. — *cohibere parietibus*] Difficillima est quaestio, utrum templa et deorum simulacra habuerint Germani necne. Vide omnino Grimm *M.* p. 57—106. Quod ad totum locum attinet, teneamus necesse est, nos sane nescire, quid in huiusmodi narrationibus rhetoricae arti tribuendum sit, qua Tacitus ipse aequalesque eius in talibus uti solebant. Utique templa illa magnifica, summa arte exstructa Graecorum Romanorumque hi apud Germanos haud reperiebant; sed poterant esse parietes aliquot, cellae minores, *casulae* (Gr. *M.* p. 74.) fortasse tantummodo ligneae (p. 76.), certe simplicissimae ad asservanda caerimoniarum atque sacrificiorum instrumenta destinatae, quales vocavit Tamfanae et Northi (c. 40.) templa similiterque scriptores Christiani a Grimmio excerpti *M.* p. 70. Neque vero Ann. 1, 51. Tamfanae templum *solo aequatum* esse tradere poterat, nisi aedificii alicuius instar erat, quamquam Walther interpretatur de moenibus circa locum sacrum ductis. Res aeque obscura de deorum simulacris; cfr. Gr. *M.* p. 95., qui ex Sozomeni Hist. Eccl. 6, 37. illustri loco de Ulphila haec affert: *λέγεται ὥς τι ξόανον ἐφ' ἁρμάξης ἑστὼς, οἵ γε τοῦτο ποιεῖν ὑπὸ Ἀθαναρίχου* (rege Gothorum † a. 382) *προσετάχθησαν, καθ' ἑκάστην σκηνὴν περιάγοντες τῶν χριστιανίζειν καταγγελλομένων ἐκέλευον τοῦτο προσκυνεῖν, καὶ θύειν· τῶν δὲ παραιτουμένων σὺν αὐτοῖς ἀνθρώποις τὰς σκηνὰς ἐνεπίμπρων.* Sane fatendum est omnia de simulacris apud Germanos testimonia multo posteriora esse Tacito, unde fuere, qui arbitrarentur *idolis*, in quae toties invehuntur scriptores Christiani, progredientibus demum seculis cultum esse tributum. Pro qua opinione afferunt Gregorii Thaumaturgi testimonium Ed. Mogunt. 1604. p. 118: *εἷς λόγος παρὰ πάντων, τοὺς καταδραμόντας τὰ ἡμέτερα μέρη βαρβάρους* (Gothos) *εἰδώλοις μὴ τεθυκέναι.* Cui opponuntur alii auctores diserte idola commemorantes, inter quos eminet Alcuinus in Vita S. Willibrordi († 740.) Opp. II. p. 188: *Venit ad quandam villam Walachrum nomine, in qua antiqui erroris idolum remansit: [ad quod statuto tempore omnis congregabatur populus, illud colens summa veneratione]. Quod cum vir dei zelo fervens confringere niteretur, praesente eiusdem idoli custode, nimio furore incensus ille, quasi dei sui iniuriam vindicaret, in impetu animi insanientis gladio caput sacerdotis Christi percussit.* — *lucos*] Taciti locos collegit Gr. *M.* p. 60. addens Claudian. Cons. Stilich. 1, 288: *Ut procul Hercyniae per vasta silentia silvas Venari tuto liceat, lucosque vetusta Religione truces et robora numinis instar Barbarici nostrae feriant impune bipennes.* Ac permulta idem excerpsit Christianorum scriptorum de lucis sacris testimonia. Quid, quod interdum etiam singulae arbores dis sacratae erant, imprimis quercus. Caroli M. Capitul. Sax. 21. Canc. III. p. 68: *Si quis ad fontes aut arbores vel lucos votum fecerit aut aliquid more gentilium obtulerit, - - si nobilis fuerit, solidos LX.* cet. Hinc autem ortae sunt opiniones de superstitionibus Alamanorum et Francorum: de illis enim Agathias 1, 7. Ed. Bonn. p. 28: *δένδρα τε*

appellant secretum illud quod sola reverentia vident. (10) auspicia sortesque ut qui maxime observant. sortium consuetudo simplex. virgam frugiferae arbori decisam in surculos amputant, eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. mox, si publice con-

4. *fortuitu* ex Vd. M. G. (P. servat *fortuito.)* — *consuletur* P G: *consulatur* cum Rhenano B, *consulitur* Walch, Duebner.

γάρ τινα ἱλάσκονται καὶ ῥεῖθρα ποταμῶν καὶ λόφους καὶ φάραγγας, καὶ τούτοις ὥσπερ ὅσια δρῶντες, ἵππους τε καὶ βόας καὶ ἄλλα ἄττα μυρία καρατομοῦντες ἐπιθειάζουσιν. De his Gregor. Turon. 2, 10: *haec generatio fanaticis semper cultibus visa est obsequium praebuisse, nec prorsus agnovere deum, sibique silvarum atque aquarum, avium bestiarumque et aliorum quoque elementorum finxere formas, ipsasque ut deum colere eisque sacrificia delibare consueti.* (Gr. *M.* p. 89.) Hinc etiam factum, ut post Christiana sacra recepta in Gothlandia severe vetitum esset, ne quis coleret montes, lucos, asyla, loca saepta, gentilium numina. Guta-Lagh Ed. Schildener C. 4. §. 12: *nymant mak anbeden berg, holz, wike adir stafgharde oder der heyden Got.* Cfr. Ibid. C. 2. p. 108. antiquam de Gothlandia narrationem, a Schildenero Germanice versam: *Vor dieser Zeit und noch lange nachher glaubten die Leute an Haine und an hohe Schutzorte und gehegte Plätze (hult oc a hauga wi ac stafgarda).* In Concilio Nannetensi Can. 20. memorantur *arbores daemonibus consecratae, quas vulgus colit et in tanta veneratione habet, ut nec ramum nec surculum inde audeat amputare.* Cfr. Canciani Legg. Vol. I. p. 120. Leges in Anglia conditas Vol. IV. p. 304: *Ethnicismus est, quod quis idola adoret, hoc est, quod quis adoret deos gentiles et Solem vel Lunam* (quae vv. imprimis notanda propter Caesaris vv. 6, 21: *Solem et Vulcanum et Lunam :), ignem* (Caesaris *Vulcanum) vel fluvium, torrentes vel saxa vel alicuius generis arborum ligna.* — *deorumque nominibus appellant*] id est, «singuli luci certis dis horum nominibus consecrati sunt»; ut *silva Herculi sacra* Ann. 2, 12., *lucum, quem Baduhennae vocant* A. 4, 73., *Nerthi castum nemus* Germ. 40. «Incolas autem horum nemorum deos sola mente venerantur, non oculis vident, ut eos simulacra in nostris templis dicata.» Cfr. Waitz *D. Verf.* I. p. 16. (Cfr. etiam illustrem locum de Iudaeorum religione Hist. 5, 5.)

10. *auspicia*] Severissimis ideo legibus post Christianam religionem receptam auspiciis interdictum est. Legg. Visigoth. 6, 2, 5: *Quicunque sunt illi, quibus augures vel auguria observare contigerit, quinquagenis publice subiiciantur verberibus coërcendi.* Cfr. Liutprandi Legg. Lib. 6. §. 30. — *sortesque*] Insigne exemplum praebet Procillus, Romanus captivus, a Caesare liberatus, B. G. 1, 53: *is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur; sortium beneficio se esse incolumem.* Memorabilis item est narratio Remberti in Vita S. Anscarii 27. Ed. Lambecii Hamb. 1706. p. 71: *populus Sueonum diutina caede* (a Danis patrata) *fatigatus coepit angustari. - - Igitur quaerendum sortibus statuerunt, utrum dii eorum eis vellent auxiliari. - - Missis itaque sortibus, neminem deorum, qui eis subsidio esse vellet, reperire potuerunt. - - Omnium itaque rogatu supplici rursus missa est sors, et inventum, quod Christus vellet eis auxiliari.* Et ex alia recensione apud Waitz *D. V.* p. 59: *Rex, congregatis primo principibus suis de hac patris nostri legatione cum eis tractare coepit. Qui sortibus quaerendum statuerunt, quae super hoc deorum esset voluntas. Euntes igitur more ipsorum in campum miserunt sortes; ceciditque sors, quod dei voluntate Christiana religio ibi fundaretur.* — *frugiferae arbori*] piro, puta, quercui, fago. Gr. *M.* p. 617. — *notis*] Noli intelligere cum nonnullis de litteris sive runis, sed de variis segmentis ac lineis. Rühs p. 330. — *temere ac fortuito*] Est quasi formula etiam apud Ciceronem obvia de Off. 1, 29. Tusc. 1, 49. cet. *Temere* proprie sine certo eius, qui agit, consilio, *fortuito* de eo, quod caeco aliquo casu aliunde oblato evenit. — *si publice consuletur*] haec vv. non de scrutanda voluntate deorum, sed de consilio quodam publice capiendo intelligi debent. Ritter. —

suletur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pater familiae, precatus deos caelumque suspiciens, ter singulos tollit, sublatos secundum impressam ante notam interpretatur. si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem consultatio; sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. et illud quidem etiam hic notum, avium voces volatusque interrogare: proprium gentis equorum quoque praesagia ac monitus experiri. publice aluntur iisdem nemoribus ac lucis candidi et nullo mortali opere contacti; quos pressos sacro curru sacerdos ac rex vel princeps civitatis comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. nec ulli auspicio maior fides, non solum apud plebem, apud proceres, apud sacerdotes: se enim ministros deorum, illos conscios putant. est et alia observatio auspicio-

8. *pressas* superscr. *o* P. — 10. *apud proceres* P Grimm: *sed apud proceres* B, [*sed*] *apud proceres* G. — 11. *istos* superscr. ab al. m. *illos* P. — *opservatio* P. et sic per totum Cod.

sacerdos civitatis] Locos de Germanorum sacerdotibus collegit Grimm *M*. p. 78. Cfr. Sybel *D. K*. p. 67. Sacerdotes etiam feminas commemorat Eunapius in Mali Scriptt. vett. n. Coll. II. p. 277., ubi narrat de Tervingis (Gothorum natione) sub Valente in Romanum imperium receptis: *Φυλαὶ μὲν τῶν πολεμίων διεβεβήκεσαν ἄπειροι καὶ πλείους ἐπιδιέβαινον· - - εἶχε δὲ ἑκάστη φυλὴ ἱερά τε οἴκοθεν τὰ πάτρια συνεφελκομένη, καὶ ἱερέας τούτων καὶ ἱερείας*. Sacerdotes autem clare a regibus distinguit ubique Tacitus, neque provocare debemus ad regem Gothorum, Camosicum Iornandis 11., aeque, ut videtur, mythicum ac Diceneum: *qui et rex illis et pontifex ob suam peritiam habebatur*. Etenim verissime docuit Sybel *D. K*. p. 55. nullo tempore *θεοκρατίαν* proprie dictam obtinuisse apud Germanos. Ceterum vv. sqq. *apud proceres, apud sacerdotes* utrique manifesto aequiparantur; namque et sacerdotes ex nobilitate fuisse consentaneum est. Notatu dignum est Germanos post recepta sacra Christiana renuntiasse propriis vocabulis atque ex v. *πρεσβύτερος* formasse *Priester*, cum Gothis sacerdos esset *gudja*. Burgundionibus maximus sacerdos *sinisto*, natu maximus. Amm. Marc. 28, 5. Grimm *R. A*. p. 267. — *pater familiae*] tamquam idem eius sacerdos. Cfr. Grimm *M*. p. 80. — *ter singulos tollit*] nihil aliud est, quam tres surculos tollit, non simul quidem, sed unum post alterum, unde quadruplex augurium venire poterat; nam aut omnes vel aiebant vel prohibebant, aut duos aientes, unum prohibentem, aut denique unum aientem, duos prohibentes tollebat. Nimis procul dubio tricatur Gebauerus (Vest. iur. Germ. p. 1003.) in omni hoc more exponendo, quem si fuisset, qualis ipse sibi finxit, nequaquam *simplicem* appellare potuisset Tacitus. — *fides*] consensus cum sortium exitu, quo hae sancirentur. — *avium*] imprimis cuculi, tum accipitrum, corvorum, cornicum, hirundinum. Cfr. Grimm *M*. p. 636. sqq. — *equorum*] Ibid. p. 624. Eundem morem obtinuisse apud Luizicos sive Luiticos Venedos testatur Dithmarus Mers. Lib. 6. Ed. Wagn. p. 151: *equus, qui maximus inter alios habetur et ut sacer ab iis veneratur* (sic) - - -; *praemissis sortibus* - -, *per hunc quasi divinum augurantur*. — *candidi*] prorsus ut apud Persas. Herod. 1, 189: *τῶν τις ἱρῶν ἵππων τῶν λευκῶν*. — *nullo mortali opere*] Tales res vel dies Gothlandii vocabant *verckhelgir, werkheilig*. Guta-Lagh 8, 1. — *pressos sacro curru*] *φράσις* poëtica pro *currui subiunctos*, qua utitur praesertim Ovidius v. c. Met. 1, 124: *pressique iugo gemuere iuvenci*. 12, 77: *tum colla iugo candentia pressos Exhortatus equos, currus direxit in hostem*. Amor. 1, 2, 14. cet. Cfr. Markland ad Stat. p. 19. disputantem contra I. Fr. Gronovii coni. *prensos*. — *vel princeps*] iis in civitatibus, quae reges non habebant Hucbaldus in Vita S. Lebuini apud Sybel *D. K*. p. 51: *in Saxonum gente inerat - - - neque terrent alicuius regis dignitas - - -, pro suo vero libitu, consilio quoque, ut sibi videbatur, prudenti, singulis pagis principes praeerant singuli*. — *apud sacerdotes*]

rum, qua gravium bellorum eventus explorant. eius gentis cum qua bellum est, captivum quoquo modo interceptum cum electo popularium suorum, patriis quemque armis, committunt. victoria huius vel illius pro praeiudicio accipitur.

(11) De minoribus rebus principes consultant, de maioribus omnes, ita tamen ut ea quoque quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur. coëunt, nisi quid fortuitum et subitum incidit, certis diebus, cum aut inchoatur luna aut impletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant. sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem videtur. illud ex libertate vitium, quod non simul nec ut iussi conveniunt,

1. *explorátur* P, sed lin. super litt. *a* ab al. m. deleta est, unde Tross edidit *exploratur*. — 7. *incidit* P G: *inciderit* cum Cod. Hummel. B. — 9. *inicium* P.

Vide Exc. ad Cap. 10. — *est et alia*] De hoc oraculi sive ominis genere cfr. Rogge *Gerichtswesen der Germanen* p. 204. Grimm *R. A.* p. 928. Differt sane hoc singulare certamen, mediae aetatis *duellum*, quod pro *praeiudicio (Vorentscheidung)* accipiebatur, a posteriorum seculorum *ordalibus (or-dale*, summum edictum s. iudicium), *Gottesurtheilen*, inter accusatorem et reum, etsi quaedam intercedit inter utraque similitudo.

11. *de maioribus*] intellige potissimum de bello aliis populis indicendo, de pace rursus componenda, de emigrationibus universi populi suscipiendis, de principibus creandis, poenis in eos constituendis, qui memorantur C. 12. — *omnes*] Mansit id etiam posteriore tempore. Liutprandus Legg. L. 3. Prol.: *adsistente omni populo statuere praevidimus legem.* — *penes plebem*] ingenuos homines omnes, una cum nobilibus consultantes. — *subitum*] veluti hostilis invasio inopina vel atrox aliquod facinus illico vindicandum, ubi convocabantur, ut aiunt mediae aetatis scriptores, *invocatione armorum* sive *clamore armisono*, *wâfen ruofen*. Rogge *D. G.* p. 47. Grimm *R. A.* p. 876. — *certis diebus*] plerumque vere et auctumno, *Maigedinge und Herbstgedinge.* Grimm *R. A.* p. 245. Cfr. Capitular. Reg. Franc. 7, 133. Ed. Canc. III. p. 317. Talem contionem scriptores mediae aetatis appellant *mallum legitimum*, *echte*, *geboten Ding*. Rogge p. 46. Grimm *R. A.* p. 821. In Gothlandia insula cautum erat, ut coirent ante meridiem. Guta-Lagh C. 41: *Dys ist ouch eyne eyntrachtigkeit dass man alle dyngh sal begynnen zu haldende vor dem mittentaghe.* Contiones autem haberi solebant prope fluvium aliquem vel in confinio aliquot pagorum. Gr. *R. A.* p. 244. Locus, ubi coibant, vocabatur *mallus*, *Mallstatt*, unde exempli causa anno adhuc 783. hodiernum oppidum *Detmold* appellabatur *Theotmalli* sive *Thietmelle* (mallus populi). Clostermaier *Wo Varus* cet. p. 131. — *luna*] Gr. *M.* p. 675: *Vermuthlich eigneten gewisse dinge sich für den neumond, andere für den vollmond, der neumond regte durch seine frische, der vollmond durch seine fülle an.* — *noctium*] Vide Gr. *M.* p. 671. 714. (Sic in Lege Salica T. 48: *inter decem noctes.* Tit. 76: *super septem noctes cum testibus eum* (antrustionem) *rogare debet*, *ut ante iudicem ad mallobergo debeat convenire; sic postea iterato ad noctes XIV.* cet. Servatur hic mos etiam in Nibelungiade v. c. Str. 1500: *über diese siben naht, dô künde i'u diu maere.* Specul. Sax. 1, 67: *Wen man beklagt über Ungerichte, dem soll man tagedingen dreymal über 14 Nachte.)* «Huius rei monumentum restat in lingua Anglica, *sennight*, *fortnight (sevennights*, *fourteen nights)* dicente septem, quattuordecim dierum spatium.» Dübn. — *sic constituunt, sic condicunt*] Est quasi formula iuris. Cincius apud Gell. 16, 4, 4: *status condictusve dies cum hoste. So setzen sie fest*, *so beraumen sie an.* Gerlach. — *nec ut iussi*] suam libertatem in hoc quoque retinentes: «non quasi parentes imperio contionem indicentis, sed veluti commodo et arbitrio suo.» Gron. *Vitium* autem hoc vocat, quoniam ita tempus maxime opportunum per-

sed et alter et tertius dies cunctatione coëuntium absumitur. ut turbae placuit, considunt armati. silentium per sacerdotes, quibus tum et coërcendi ius est, imperatur. mox rex vel princeps, prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis quam iubendi potestate. si displicuit sententia, fremitu aspernantur; sin placuit, frameas concutiunt: honoratissimum assensus genus est armis laudare. (12) licet apud concilium accusare quoque et discrimen capitis intendere. distinctio poenarum ex delicto. proditores et transfugas arboribus suspendunt; ignavos et imbelles et corpore infames coeno ac palude, iniecta insuper crate, mergunt. diver-

1. *turbas* cum ceteris Codd. P, ac restituit G: *turba* auctore I. Fr. Gronovio B. — 2. *tum*] *tamen* P.

debatur. — *ut turbae placuit*] Optime Codd. lectio utique praeferenda Gronovii coniecturae *turba* exprimit, initium quoque contionis factum esse non rege vel principe id iubente, sed a populo ipso suapte sponte tunc, cum satis magnus ad consultandum numerus praesentium ipsis videretur; *ut* scilicet accipio de tempore pro *ubi*, *simulac*. Aliter quidem S: «non ordine quodam et sedibus certis, sed ita considunt, uti cuique ex turba placuit.» Verum hoc si voluisset, quidni scripsisset: *ut cuique placet?* — *armati*] Memini ipse in comitiis paganis mense Maio quotannis Waedenswilae ad lacum Turicensem ante hos quinquaginta annos haberi solitis omnes viros honestiores gladiis accinctos fuisse. (Interdictum hoc more a Pipino, Italiae rege. Legg. §. 42: *Ut nullus ad mallum vel ad placitum intra patriam arma, id est, scutum et lanceam portet.)* — *silentium*] Gr. *R. A.* p. 751. Est quod per mediam aetatem vocabant *der Gerichtsbann.* — *tum*] «dum contio habetur neque vero extra eam:» id quod hoc v. manifesto significat. — *coërcendi*] turbidos ac seditiosos puniendo in ordinem cogendi. — *prout aetas*] Hinc apud Anglosaxones dignitatis nomen *Aeldorman*, proprie «natu maximus». Cfr. Sybel *D. K.* p. 55. Claudian. Bell. Get. 479. de Alarico: *primosque suorum Consultare iubet bellis annisque verendos. Crinigeri sedere patres, pellita Getarum Curia.* — *frameas*] Hist. 5, 17: *ubi sono armorum tripudiisque (ita illis mos) approbata sunt dicta* (Civilis) cet. Cfr. Gr. *R. A.* p. 244: *waffengeräusch, händeschlagen und lauter zuruf war zeichen des beifalls der menge*, «clamor validus, voces in caelum levatae» (apud Historicos mediae aetatis.) — *armis laudare*] argute dictum; alius facile addidisset: «quippe quae sint ingenuorum summa ornamenta ac praecipua decora.»

12. *licet*] De toto h. l. cfr. Waitz *D. V.* p. 114: *Die Regel war es nicht, dass bei der grossen Volksversammlung geklagt und von ihr entschieden wurde, aber es gab Fälle, wo es gestattet war und geschehen musste.* — *proditores*] Rotharis Legg. 4: *Si quis inimicum publicum infra provinciam* (id est, regnum) *invitaverit aut introduxerit, mortis incurrat periculum.* Lex Alemann. 25: *aut vitam perdat aut in exilium eat, ubi dux miserit, et res eius infiscentur in publico.* — *transfugas*] Rotharis Legg. §. 3: *Si quis foris provinciam fugere tentaverit, mortis incurrat periculum.* Caroli M. Legg. §. 81: *Qui h e r i l i z fecerit, vitae periculum incurrat.* — *suspendunt*] Cfr. Gr. *R. A.* p. 682. et 745. — *imbelles*] qui militiam detrectarunt, *die mit dem Heerbann nicht ausgezogen waren.* Illi apud Wisigothos (Legg. L. 9, 2, 8.) *redigebantur protinus ad conditionem infimae servitutis*: et mox §. 9: *qui de expeditione publica quocunque fraudis commento effugiendo se subtraxerint, non solum ducentenis ictibus flagellorum verberati, sed et turpi decalvatione foedati, singulas insuper libras auri cogantur exsolvere.* Graviore etiam poena dignos iudicavit Lotharius imperator Legg. §. 71: *Quicunque liber homo a comite suo fuerit admonitus ad patriam defendendam et ire neglexerit, et exercitus supervenerit ad istius regni vastationem - -, capitali subiaceat sententiae.* — *corpore infames*] Ex ipsius Taciti consuetudine Ann. 1, 73: *mimum corpore infamem* alii intelligi nequeunt nisi pathici.

sitas supplicii illuc respicit, tamquam scelera ostendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi. sed et levioribus delictis pro modo poena: equorum pecorumque numero convicti multantur. pars multae regi vel civitati, pars ipsi qui vindicatur vel propinquis eius exsolvitur.

Eliguntur in iisdem conciliis et principes, qui iura per pagos vicosque reddunt. centeni singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas, adsunt. (13) nihil autem neque publicae neque privatae rei nisi armati agunt. sed arma sumere non ante cuiquam moris quam civitas suffecturum probaverit. tum in ipso concilio vel principum aliquis vel

2. *supplicia abscondi* P. In mg. al. m. *flagitia*. — *poenarum* P. — 3. *mulctantur* - *mulctae* P G. — 4. *vindicavit* superscr. ab al. m. *tur* P. — *exolvitur* P G. — 5. *pnceps* litteris *pn* et *e* superscr. *i*, *i* P. — 9. *cum* superscr. ab al. m. *tum* P teste Boeckingio contra Trossium haec adnotantem: «*Cum in*, quod postea mutatum in: *tum eum in*,» uti habent Arund. Spir. Rhenan. Walther, qui explicat; eum ornare, ut iam sit pro iuvene.»

qui corpore suo quaestum faciebant. Capitular. Reg. Franc. 356. Ed. Canciani III. p. 341: *qui cum masculis concubuerunt, aut capite puniantur aut, si eis vita concessa fuerit - - poenitentiam veraciter agant.* Atque imprimis huc pertinet Leg. Wisigothor. 3. 5. Ed. Canc. IV. p. 100: *Masculorum concubitores vel ii, qui talia consentientes pertulerint, ista sunt legis huius sententia feriendi, ut - - iudex utrosque continuo castrare procuret* cet. Adde Tit. 5. et cfr. Leges in Anglia conditas Ed. Canc. IV. p. 280. Atque eos qui corpore quaestum fecerant, deorum leges violasse Germanis visos esse veri simile est. Waitz *D. V.* p. 189. quidem huc refert Hist. 4, 14: *Impubes, sed forma conspicui* (Batavi a Romanis in delectibus habendis) *ad stuprum trahebantur*, quasi hos quoque muliebria vel invitos passos supplicio affecissent. Verum Taciti tempore delectus in Germania a Romanis haberi non iam poterant. Igitur qui inter ipsos nefandae libidinis convicti essent, ita punitos esse dicit. Ac facile fieri poterat, ut qui Romae inter principum custodes meruerant, eo vitio semel imbuti, eidem etiam in patriam reversi indulgere pergerent. — *coeno*] Qua poena etiam feminae afficiebantur. Lex Burg. 34, 1: *Si qua mulier maritum suum, cui legitime iuncta est, dimiserit, necetur in luto.* — *pro modo poena*] Hanc Acidalii emendationem Codd. *poenarum* unice veram esse egregie docuit Gerlachius p. 109. — *pars multae*] Rotharis Legg. §. 9: *Ipse qui accusaverit et probare non potuerit, componat widrigild suum medietatem regi et medietatem ei, cui crimen iniecerit.* Et sic saepe, v. c. §. 18: *medium regi et medium, cui iniuria illata fuerit.* — *vel civitati*] quae non *regnatur* (C. 43.), regem non habet. (Quis autem tali in civitate hanc partem acceperit, utrum princeps eius solus (Waitz *D. V.* p. 193.), an divisa sit inter hunc ceterosque primores, an denique inter liberos omnes, prorsus nos fugit.) Sane Taciti verba aliter explicari nequeunt, quamvis aliter Grimm *R. A.* p. 658: *Im Norden wird die bôt (busse, multa) zwischen kläger, könig und gau vertheilt, wie nach Tacitus.* Attamen non scripsit *et civitati*. Aliter rursus Sybel *D. K.* p. 139. de h. l. disputat. — *vel propinquis*] ubi multa propter homicidium imponitur. — *principes, qui iura*] Hos principes, (*Hundertfürsten, Hundertrichter* eos vocat Sybel), qui iudiciis praeerant de omnis generis controversiis, etiam de delictis, praeter ea, de quibus concilium universum (Init. huius C.) iudicabat, probe distinguendos esse a principibus (*Häuptlingen*) C. 13. satis liquet. Idem valet de comitibus hic et infra memoratis. H. l. sunt, quos nos dicimus *Beisitzer*. Cfr. Waitz *D. V.* p. 99. 113. Sybel p. 50. 71. 73. 91. Mihi totum hoc institutum admodum illustrari videtur ex Guta-Lagh C. 38, 6: *hunderis menn i sama hunderi*, ubi antiqua versio habet *dy dinges manne in deme selbin dinge*. C. 41, 4: *Rathmenn sculu retta a hunderis thingum*, *Ratmane sullin richten uf den hunderes dinghen*. — *consilium simul et auctoritas*] βραχυλογία pro his: «qui simul iis consilium praebeant et auctoritatem addant apud populares», quoniam princeps ipse suo arbitratu plerumque controversias decidebat, *centeni* illi eius sententiam approbabant.

13. *armati*] Gr. *R. A.* p. 287. — *probaverit*] «Tacito consensu ut iam idoneum

pater vel propinquus scuto frameaque iuvenem ornant. haec apud illos toga, hic primus iuventae honos; ante hoc domus pars videntur, mox rei publicae. insignis nobilitas aut magna patrum merita principis dignationem etiam adolescentulis assignant: ceteris robustioribus ac iam pridem probatis adgregantur. nec rubor inter comites aspici. gradus quin etiam ipse comitatus habet, iudicio eius quem sectantur; magnaque et comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus, et principum, cui plurimi et acerrimi comites. haec dignitas, hae vires, magno semper

1. *propinqui* P inter Codd. solus, Ed. Norimb. circiter 1473. — 3. *digtatē* litt. *i* superscr. inter *gt*, id est, *dignitatem*, ut Va. Arund. — 5. *etiam ipse* P G: *etiam et ipse* B. — 8. *comites; haec dignitas: hae vires. Magno* cum P et Sellingio distinguit Tross. *(haec vires*, litt. *c* deleta ab al. m. P.)

agnoverit;» verbum militare apud Romanos de iis, qui delectu acto ad sacramentum admisissent aliquem. Gronov. Obss. p. 322. Fr. Hos autem Cassiodorus Var. 1, 38. vocat *iuvenes nostros, qui ad exercitum probantur idonei*. Cfr. omnino Waitz *D. V.* p. 39. sqq. Gr. *R. A.* p. 415. 462., qui consulendi de filiorum emancipatione ex *mundio (munt*, potestas) patris. — *scuto frameaque*] mediam per aetatem in horum locum gladius successit. Vide Nibelung. *Aventiure* 2. et Str. 664: *Vil degen swert dâ nâmen, sehs hundert oder baz, den künigen ze êren.* (Probe autem distinguendus hic mos arma sumendi a comitatus instituto, de quo mox Ille ab omnibus tenebatur, qui ad pugnandum idonei erant inventi; hoc ad eos dumtaxat pertinebat, qui artiore necessitudine cum principe aliquo inita ad hunc se applicaverant. Non defuerunt, qui illum morem omnibus communem confunderent cum comitatu, haud satis expendentes, non omnes, qui arma sumpsissent, ideo inter principis comites receptos esse, id quod nullo modo fieri poterat; etenim horum delectus aeque pendebat a principis iudicio, atque varii illi in comitatu gradus, qui iis assignabantur.) — *domus pars*] filius familias tantummodo, cui varia ministeria domestica iniungebantur. C. 25. Postmodo demum adversus hostes ducebantur. — *aut magna patrum merita*] Noli haec vv. cum nonnullis pro epexegesi praecedentium habere. Hoc enim dicit: «comitatu regis vel principis aggregantur aut ii, quorum *insignis* est nobilitas, aut, si qui prae illis minus nobiles habentur, tales certe, quorum patres magna merita in bellis praesertim sibi acquisiverunt.» — *principis dignationem*] In difficili hoc loco ante omnia definiendum, qua significatione Tacitus usus sit v. *princeps*. Mihi est caput et rector cuiusque civitatis, generale nomen pro eo, quod C. 10. est: *rex vel princeps civitatis*, Germanice igitur *Fürst*, non *Häuptling*, ut sane volunt ii, qui *dignationem* passiva significatione accipiunt. V. autem *dignationem* accipio sensu transitivo, uti usurpatur a Livio 10, 7: *eos nos iam - - esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus.* Suet. Cal. 24: *Reliquas sorores nec cupiditate tanta nec dignatione dilexit.* Iustin. 28, 4: *Cleomenes diu in summa dignatione regis* (Ptolemaei) *vixit.* Cod. Theod. 6, 35, 15: *quae* (peculia) *aut labore - - proprio aut dignatione nostra quaesiverit*, id est, «quia nos (princeps) eum dignum iudicavimus, qui haec munera acciperet;» hoc ergo loco similiter interpretamur: «*Insignis - - - merita*, efficiunt, ut principis iudicio digni habeantur etiam adolescentuli, qui in ipsius comitatum recipientur atque adeo *ceteris robustioribus - - - aggregantur;*» Germanice *Würdigung (von Seite) des Fürsten*; qua ratione inita vindicatur etiam Codd. omnium lectio *ceteris*, pro qua Lipsius volebat *ceteri* receptum ab Ernestio aliisque. Hanc autem explicationem a me iam a. 1819. propositam unice probat Waitz *D. V.* p. 151. scite refutatis ceteris plus minusve falsis, sed, quae ad hoc caput redigi possunt, ut scriptor intellexerit *dignitatem principis* singulis in civitatibus, *die Würde von Häuptlingen.* — *assignant*] «efficiunt, ut princeps etiam adolescentulis velut debitum ex more recepto honorem tribuat eosque comitibus suis aggreget.» Difficultatem, quae in hac explicatione inesse videbatur Walthero, equidem minime agnosco. — *nec rubor in-*

electorum iuvenum globo circumdari; in pace decus, in bello praesidium. nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatûs emineat: expetuntur enim legationibus et muneribus ornantur et ipsa plerumque fama bella profligant. (14) cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem principis non adaequare. iam vero infame in omnem vitam ac probrosum superstitem principi suo ex acie recessisse. illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae eius assignare praecipuum sacramentum est. principes pro victoria pugnant, comites pro principe. si civitas in qua orti sunt longa pace et otio torpeat, plerique

6. *iam viro* P. — 8. *eius* om. P.

ter comites aspici] Supple cogitatione: «ut facile quis suspicaretur, inter populos libertatis tam ambitiose ac firmiter retinentes quocunque modo magis obnoxios esse principibus, quam eos, qui extra comitatum viverent, nescio cui pudori esse posse;» uti certe apud Romanos clientes, quibus aliqua similitudo intercedebat cum comitibus principum Germanicorum, quibuscum tacite hic comparantur, minore erant existimatione, quam qui in nullius clientela erant. Ipse autem Tacitus, quos hic constanter *comites*, alibi vocat *clientes*, ut A. 1, 57. Segestis, 3, 45. Inguiomeri, 12, 39. Vannii. Est igitur quasi scripsisset: «Neque vero haec comitum condicio rubori est, immo magno honori.» — *gradus*] ita ut iis, qui principis *libero iudicio* (id quod probe attendendum) superiores gradus adepti essent honestiora atque etiam difficiliora officia mandarentur. Sic Liutprandus Legg. 6, 6. in *gasindiis suis minimos*, et *maiores personas* distinguit. — *haec dignitas* cet.] Meo ex sensu languet distinctio Cod. Periz. et Sellingii: immo sunt membra παράλληλα duo; *decus* respondet *dignitati*, *praesidium viribus*, atque eadem sententia bis exponitur, ut in instituto Romanis prorsus insolito lector aliquantum immoretur. — *magno -- globo circumdari*] In Nibelung. Str. 1392. de Attila Chriemhildae obviam eunte: *Vor Etzelem dem künige ein ingesinde reit frô und vil riche, hübsch unde gemeit; wol vier und zweinzec fürsten rîch unde hêr.*

14. *turpe principi*] Nibelung. Str. 2092: «*Ez zaeme*,» *sô sprach Hagne*, «*vil wol volkes trôst, daz die hêrren vaehten ze aller vorderôst, alsô der mînen hêrren hie islicher tuot; die howent durch die helme, daz nâch den swerten fliuzet bluot.*» — *defendere, tueri*] Amm. Marc. 16, 12: *Chnodomarii* (regis Alamannorum) *comites numero ducenti et tres amici iunctissimi flagitium arbitrati post regem vivere vel pro rege non mori, si tulerit casus, tradidere se vinciendos*, cum ille se dedidisset Iuliano. Nibelung. Str. 2309: *iu* (Chriemhilt) *hât uns an den ende gedienet Rüedegêr der helt.* — *gloriae eius assignare*] Nibelung. Str. 1853: *Er* (Hagen) *und der von Spâne trâten manegen stik, dô si hie bi Etzel vâhten manegen wic ze êren dem künige; des ist vil geschehen.* — *praecipuum sacramentum*] «hoc potissimum modo fidei satisfaciunt, qua se erga principem suum sacramento obstrinxerunt.» Monendum erat ob falsissimam lect. *principum sacramentum* Vb. F. Vind. Spir., quam defendi posse opinatus est Ernestius Hist. 1, 76: *sacramentum Othonis*. 2, *55: *sacramentum Vitellii*. Summum comitum erga principem suum obsequium ita exprimitur in Waltharii manu fortis v. 632: *Tunc heros* (Hagano) *magnam iuste conceperat iram, Si tamen in dominum licitum est irascier ullum.* Principem etiam in exsilium comitabantur; Beda Hist. Eccl. 3, 1: *Filii regis Edelfridi cum magna nobilium iuventute apud Scotos exsulabant.* De mutuis principum et comitum officiis cfr. Canuti M. Legg. castr. Tit. 74. apud Langebek Scr. rer. Danic. III. p. 160: *Ut rex aliique summae dignitatis viri, qui aulicum commilitium haberent, hominibus suis benevoli atque affabiles essent iusteque in causis eorum ius dicerent; ii autem e contra dominis suis fidelitatem et servitium praestarent iussisque eorum omnibus obtemperarent.* - *plerique nobilium adolescentium*] Locus hic rursus variis interpretationibus vexatus (cfr. Sybel *D. K.* p. 86. Waitz *D. V.* p. 149.) egregie illu-

nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes quae tum bellum aliquod gerunt, quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum nonnisi vi belloque tueare. exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. nam epulae et, quamquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt. materia munificentiae per bella et raptus. nec arare terram aut exspectare annum tam facile persuaseris quam vocare hostem et vulnera mereri. pigrum quin immo et iners videtur sudore adquirere quod possis sanguine parare.

(15) Quotiens bella non ineunt, non multum venatibus, plus per

2. Habet *clarescunt* P, non *clarescant* Vc. Spir. al. praelatum a Passovio et Walthero. — 3. *tuentur* P. — 5. *epulae*, *quamquam* cum Walchio Duebner, ut *apparatus* sit genitivus. — 7. *expectare* P G. — *hostem* P G: *hostes* B. — 8. *imo* P. — *adquirere* P: *acquirere* B G. — 10. *non multum* P G: *multum* cum Lipsio B.

stratur ex Nibelung. Str. 22. de Sifrido complures expeditiones bellicas vivo etiamtunc patre suscipiente: *er versuochte vil der riche durch ellenthaften muot; durch sines libes sterke reit er in menegiu lant.* Itaque per *nobiles adolescentes* intellige praecipue regum filios, qui, dum torpidam pacem fastidiunt, gloriae cupiditate accensi ultro in aliena bella proficiscuntur una cum voluntariis ex regis vel principis comitatu. — *tueare*] «adolescentibus in aliorum populorum bella profectis, levantur regis expensae in comites, quos per inertem pacem alere ac sustentare difficile est. In bello vero in praemiorum locum continuo exigunt modo equum, modo frameam;» quae quidem munera post nova comitum egregia facinora rursûs exhibenda fuisse consentaneum est. Verum, si nec praemia donari nec largae epulae (stipendiorum apud Romanos loco) praeberi possunt, comites paullatim dilabuntur atque evanescit illud *in pace decus*, *in bello praesidium*. — *illum bellatorem equum*] Pronomen demonstr. hanc habet vim, ut sit: «equum bellatorem tantopere cupitum et pro quo praemio a principe suo obtinendo audacter quaecunque pericula subeunt.» — *cruentam victricemque*] Haec vv. nescio quid habent poëtici pro «frameam in victoriae signum cruentatam.» Huiuscemodi autem dona memorat Fredegarii continuator ad a. 764: *Remistanus ad regem veniens sacramenta multa et fidem regi Pippino promisit, ut semper fidelis tam praedicto regi quam et filiis suis esse deberet. Rex vero in suam ditionem eum recepit et multa munera auri et argenti et pretiosa vestimenta, equos et arma largiendo eum ditavit.* Nibelung. Str. 2078. Hagano de Volkero, Guntharii comite: *Volkêr ist dir holt; er dienet willeclichen din silber und din golt.* — *epulae et*] Post haec vv. contra Codd. omnes Puteolanus temere intrusit *convictus*, ut vv. *incompti - - apparatus* sint genitivi; idem voluit Walchius deleto *et*. Sed ἓν διὰ δυοῖν *epulae et apparatus* multo melius refert dicendi genus Taciteum pro vulgari *epularum apparatus* Cic. Orat. 25. Largi isti apparatus saepe describuntur in Nibelungiade v. c. Str. 392: *Si fuorten riche spise, dar zuo guoten win.* — *annum*] proventum anni, ut haud raro poëtae. Lucan. 3, 452: *Agricolae raptis annum flevere iuvencis.* Stat. Silv. 4, 2, 22. *Pharium annum* pro Aegypti proventu annuo. — *vocare*] ut A. 6, 34: *Orodem - - vocare ad pugnam* pro solito *provocare.* — *vulnera mereri*] ut honorifica fortitudinis testimonia. Cfr. C. 7. extr.

15. *non multum venatibus*] Contraria cum videantur Caesaris testimonia B. G. 6, 21: *Vita Germanorum omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consumitur.* 4, 1: de Suevis: *multum sunt in venationibus*, Lipsius delendam suasit negationem, non tamen delevit ipse, uti fecere Oberlinus aliique. Sane huius audacissimae coniecturae fautores afferre poterant Hilpericum, qui dicitur, v. 148. Ed. meae p. 27: *Etenim nemora inter opaca His pater adsiduus Karolus, venerabilis heros, Exercere solet gratos per gramina ludos Atque agitare feras canibus tremulisque sagittis Sternere cornigeram nigraque sub arbore turbam;* Caroli Calvi et Haraldi Danorum regis venationem in Rheni insula delectationis causa celebratam fuse descriptam ab Ernoldo Nigr[illegible] n Carmine elegiaco in

otium transigunt, dediti somno ciboque, fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus et penatium et agrorum cura feminis senibusque et infirmissimo cuique ex familia: ipsi hebent, mira diversitate naturae, cum iidem homines sic ament inertiam et oderint quietem. mos est civitatibus ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum vel frugum, quod pro honore acceptum etiam necessitatibus subvenit. gaudent praecipue finitimarum gentium donis, quae non modo a singulis sed publice mittuntur, electi equi, magna arma, phalerae torquesque. iam et pecuniam accipere docuimus.

(16) Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum est; ne

3. *habent* B. — *mira diversitate* utrique voc. superscr. ab al. m. *m*. P. — 8. *sed et publice* P.

honorem Hludovici Caes. Aug. Lib. IV. apud Murat. Scriptt. rer. Ital. T. II. P. II.; item Nibelung. Str. 938: *Nu wir der herverte ledec worden sin, so wil ich jagen riten bern unde swin hin ze dem Waskem walde, als ich v i l d i c k e hân.* Verum magnis huiuscemodi venationibus a multis una susceptis tantum per unum alterumve diem vacare poterant, ut per se apparet; itaque tempus multo maius, ubi bellum non esset, quieti dabatur. Atque recte Gerlachius docuit Tacitum Caesari contradicere minime voluisse: hunc rationem afferre, qua *labori ac duritiae studentes vires nervosque confirmare conentur*, illum non sine arte quadam rhetorica significare, etsi interdum venationes suscipiant, tamen plus etiam indulgere otio, somno ciboque, quam laetam maiorum nostrorum vitam saepe describunt mediae aetatis poëtae, velut Hilpericus ille v. 526: *Ad mensas resident laeti variisque fruuntur Deliciis; medio celebrant convivia tecto: Aurea namque tument per mensas vasa Falerno. Rex Karolus simul et summus Leo praesul in orbe Vescitur atque bibunt pateris spumantia vina.* Nibelung. Str. 1517. Rumoltus, culinae praefectus, Gunthario hoc consilium praebet: *Ir sult mit guoten kleidern zieren wol den lip; trinket win den besten und minnet waetlichiu wip*; et, qui omnia complectitur locus Str. 274: *si fröuten sich der maere gén der hôchgezite tagen, Wie si leben solden, dâ ze der wirtschaft. wünne âne mâze mit fröuden überkraft.* F. A. Wolfius suis in scholis haec omnia *Quotiens - - quietem* ad principes horumque comites referre solitus erat: vix recte; potius describuntur mores omnium nobilium atque ingenuorum paullo lautiorum. — *ultro*] Sic dona haec honoraria distinguit a tributis aliis populis impositis. Principes autem intellige rursus de civitatum rectoribus *(Fürsten)*, id quod elucet maxime ex sequentibus, ubi de *finitimarum gentium* donis narrat, quae illis solis, non ceteris nobilitate maxime conspicuis, quales megistanes erant apud Parthos, (*Häuptlinge)*, destinari potuisse consentaneum est. Exempla talium donorum collegit Grimm *R. A.* p. 246. ex Ann. Lauriss. min. ad a. 753. (Pertz I. 116.): *In die autem Martis campo secundum antiquam consuetudinem dona illis regibus a populo offerebantur, et ipse rex sedebat in sella regia, circumstante exercitu et maior domus coram eo. Annualia dona* vocant Ann. Bertin. ad a. 837. Pertz I. 430. Addo ex Walthario m. f. 581: Camelo, *Inclita Metensi quem Francia miserat urbi Praefectum, qui dona ferens devenerat illo Anteriore die, quam princeps* (Guntharius) *noverat ista.* — *armentorum* cet.] Genitivi sunt partitivi, ut Hist. 2, 44: *superesse cum ipso Othone militum quod trans Padum fuerit.* Walth. — *docuimus*] Herodian. 6, 7: *Πάντα τε ὑπισχνεῖτο (ὁ Ἀλέξανδρος) παρέξειν, ὅσων δέονται, καὶ χρημάτων ἀφειδῶς ἔχειν. Τούτῳ γὰρ μάλιστα Γερμανοὶ πείθονται, φιλάργυροί τε ὄντες καὶ τὴν εἰρήνην ἀεὶ πρὸς Ῥωμαίους χρυσίου καπηλεύοντες.* Iul. Capitol. M. Anton. 21: *emit et Germanorum auxilia contra Germanos.* Hess. Atque iam ante Taciti tempora Claudius Italicum in Germaniam remissum *auxerat pecunia.* Ann. 11, 16. Cfr. Hist. 4, 76.

16. *nullas - - urbes*] Mattium illud Ann. 1, 56. contradicere vulgo putant; sed *gen-*

pati quidem inter se iunctas sedes. colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. vicos locant non in nostrum morem, connexis et cohaerentibus aedificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium, sive inscitia aedificandi. ne caementorum quidem apud illos aut tegularum usus: materia ad omnia utuntur informi et citra speciem aut delectationem. quaedam loca diligentius illinunt terra ita pura ac splendente ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. solent et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus, quia rigorem frigorum eiusmodi locis molliunt. et si quando hostis advenit, aperta populatur, abdita autem et defossa aut ignorantur aut eo ipso fallunt quod quaerenda sunt.

7. *liniamenta* P. — 8. *supterraneos* P.

tis hoc caput, ut aliquot pagorum Helveticorum minorum capita, non tam urbs quam vicus maior ceteris fuisse videtur; idemque, ni fallor, valet de multis illis *oppidis* sive locis a Ptolemaeo in Germania et in Tabula Peutingeriana memoratis. Atque omnino v. *urbs* hic ex sensu Romanorum accipienda moenibus cincta cum templis, porticibus, basilicis, balineis, foris suis, quales pro certo Germani non habebant. Ammian. 16, 2: *ipsa oppida ut circumdata retiis busta declinant*. Neque etiam postero tempore in captis Gallorum oppidis habitabant. Iulian. ad Athen. p. 278. Sp.: *πολλῶν πάνυ Γερμανῶν περὶ τὰς πεπορθημένας ἐν Κελτοῖς πόλεις ἀδεῶς κατοικούντων*. Ac similiter reges Francorum multo libentius habitabant in amplis suis villis quam in urbibus. Cfr. Thierry *Récits Mérov*. II. p. 363. Cfr. praeterea Ukert G. p. 204. Klemm *G. A.* p. 114. — *discreti ac diversi*] «uni ab alteris separati, domibus nusquam cohaerentibus, et ita ut in viis plateisque nullum servent ordinem normamve, quemadmodum apud nos fit:» *(in ganz verschiedenen Richtungen.)* Similiter Cic. pro l. Man. 4: *duo loca disiunctissima maximeque diversa*. — *domum spatio*] Waitz *D. V.* I. p. 23: *Jedes einzeln stehende Haus war von einem Raum zu Hof und Garten, dem Toft, wie es in der nordischen Sprache heisst, umgeben.* Nec vero contradictio est inter *discretas* illas sedes, ut *fons - - placuit* *(Einzelhöfe)* et *vicos* mox memoratos; nam in his quoque quaeque domus spatio satis amplo circumdata erat, et illae remotiores tamen in contionibus habendis atque in omni vitae commercio ad proximos quosque vicos pertinebant. Cfr. Waitz p. 29. — *sive inscitia aedificandi*] Verior ratio ea erat, quod quisque paterfamilias cum suis speciem liberae quasi civitatis assumebat ideoque a ceteris familiis sese separabat. — *ne caementorum quidem*] Herodianus 7, 2. de Maximino in expeditione sua vicos Germanorum incendente: *ἐδῄου τε οὖν πᾶσαν τὴν χώραν, μάλιστα τῶν ληίων ἀκμαζόντων, τάς τε κώμας ἐμπιπρὰς διαρπάζειν ἐδίδου τῷ στρατῷ. εὐμαρέστατα γὰρ τὸ πῦρ ἐπινέμεται τάς τε πόλεις αὐτῶν, ἃς ἔχουσι, καὶ τὰς οἰκήσεις ἁπάσας. λίθων μὲν γὰρ παρ' αὐτοῖς ἢ πλίνθων ὀπτῶν σπάνις, ὗλαι δ' εὔδενδροι· ὅθεν ξύλων οὔσης ἐκτενείας συμπήγνυντες αὐτὰ καὶ ἁρμόζοντες σκηνοποιοῦνται.* — *lineamenta colorum*] Cogita de gypso imprimis et rubrica inter se variegatis. — *subterraneos specus*] sunt scrobes illi, *quos siros (σιρούς) vocabant in Cappadocia et in Thracia.* Plin. 18, 30, 73. Idem 19, 1, 2: *In Germania defossi atque sub terra id opus* (texendi lina) *agunt*. Amm. 17, 1, 8: *Iulianus, cum prope silvam venisset squalore tenebrarum horrendam, stetit diu cunctando, indicio perfugae doctus, per subterranea quaedam occulta fossasque multifidas latere plurimos, ubi habile visum fuerit, erupturos.*

17. *tegumen*] Ad totum Germanorum habitum oculis subiiciendum inspice Sancti Bartoli et Piranesii tabulas columnam Antoninianam exhibentes. — *fibula*] quales complures adhuc repertae sunt. Earum formas vide in sepulchris apud Klemm *G. A.* p. 71. Lisch *Friderico-Francisceum* p. 134. Tab. XX. Estorff *heidn. Alterthümer* p. 85. Tab. IX. — *cetera intecti*] Alter

(17) Tegumen omnibus sagum fibula aut, si desit, spina consertum: cetera intecti totos dies iuxta focum atque ignem agunt. locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatae ac Parthi, sed stricta et singulos artus exprimente. gerunt et ferarum pelles, proximi ripae negligenter, ulteriores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus. eligunt feras, et detracta velamina spargunt maculis pellibusque beluarum quas exterior Oceanus atque ignotum mare gignit. nec alius feminis quam viris habitus, nisi quod feminae saepius lineis amictibus velantur, eosque purpura variant, partemque vestitus superioris in manicas non extendunt, nudae brachia ac lacertos; sed et proxima pars pectoris patet, (18) quamquam severa illic matrimonia, nec ullam morum partem magis

1. *figula* P. — 2. *iusta* P. — 4. *ferunt* superscr. ab al. m. *g* P. — 11. *ullāru*, sed expunctis litt. *ru* P.

haec vv. interpretari non possumus quam: «praeter illud sagum nudi.» Sequentia pigritiam Germanorum describunt sic per totos dies prope focum agentium, atque hanc opponunt Romanorum mobilitati quotidianisque discursibus per fora ac porticus. V. *cetera* igitur refer ad solum v. *intecti*: non, ut nonnulli voluere, ad totum enuntiatum, ut sit: «ceterum totos dies prope focum agunt (prorsus) nudi, tantummodo puta pudendas corporis partes subligaculo tecti;» quam expositionem bene refutavit Gerlachius p. 117. Cfr. Caesar B. G. 6, 22: *pellibus aut parvis rhenonum tegimentis utuntur*, *magna corporis parte nuda*. — *stricta*] Procerum habitum optime describit Sidonius Apollinaris Epp. 4, 20. Vol. I. p. 386. Ed. Grégoire: *Regulorum autem sociorumque comitantium* (Sigismerum iuvenem regium, Francum, ut videtur) *forma et in pace terribilis; quorum pedes primi perone setoso talos adusque vinciebantur; genua, crura suraeque sine tegmine. Praeter hoc vestis alta*, *s t r i c t a*, *versicolor*, *vix appropinquans poplitibus exsertis*, *manicae sola brachiorum principia velantes; viridantia saga limbis marginata puniceis; penduli ex humero gladii balteis supercurrentibus strinxerant clausa bullatis latera rhenonibus. Eo quo comebantur ornatu*, *muniebantur*, *lanceis uncatis securibusque missilibus* (franciscis) *dextrae refertae*, *clipeis laevam partem adumbrantibus*, *quorum lux in orbibus nivea*, *fulva in umbonibus*, *ita censum prodebat ut studium*. — *singulos artus exprimente*] Sidonius Paneg. Maioriani v. 242. de Vandalis: *Strictius assutae vestes procera coërcent Membra virum*, *patet his altato tegmine poples*. — *proximi ripae negligenter*] «Proximi ripae Romanae negligenter pellibus se tegunt, quia cultum et meliores iam vestes (imprimis laneas) habent a Romanis aut provincialibus, commerciorum beneficio. Ulteriores contra sive interiores et septentrionales Germani maiore in pretio pelliceas vestes habent, iisque vestiuntur exquisitius et elegantius, quia carent aliis vestimentorum generibus, neque ea importantur aliunde, nullo cum exteris intercedente commercio. Bernegger. — *maculis pellibusque*] maculis e pellibus beluarum confectis, quarum diversas lacinias adsuebant, ut esset maior varietas. — *beluarum*, *quas* cet.] Referri huc potest Nibelung. Str. 375: *Von fremder vische hiuten bezôc wol getân*. Probabiliter tamen intelligas non solum de beluis marinis, sed etiam de pellibus animalium septentrionalium vario modo in Germaniam, ubi illa non reperiebantur, importatis. — *nec alius feminis*] De habitu Germanarum vide Sancti Bartoli Col. Anton. Tabb. 17. 49. 63. 65. 67. Piranesii T. 19. 77. Göttling *Thusnelda*. *Jena* 1843. p. 7. — *lineis*] Plin. 19, 1, 2, 1: *vela* (e lino) *texunt iam et Transrhenani hostes*, *nec pulchriorem aliam vestem eorum feminae novere*. — *purpura*] De vera purpura muricis suco tincta nemo iam cogitabit; sed potius de iridis genere, de quo Plin. 2, 26, 97: *Hyacinthus in Gallia maxime provenit. Hoc ibi fuco hysginum tingunt;* id est, color ruber subfuscus, *dunkelroth*. — *variant*] Refer maxime ad vestium limbos et instita.

18. *quamquam*] Haec ita cohaerent cum praecedentibus: «Etsi ex Romanorum sensu parum decens est hic feminarum habitus,

laudaveris. nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine sed ob nobilitatem plurimis nuptiis ambiuntur. dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. intersunt parentes et propinqui, ac munera probant, munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibus nova nupta comatur, sed boves et frenatum equum et scutum cum framea gladioque. in haec munera uxor accipitur, atque in vicem ipsa armorum aliquid viro affert. hoc maximum vinculum, haec arcana sacra, hos coniugales deos arbitrantur. ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in praelio passuram ausuramque.

in quo aperta manet pectoris pars, atque adeo quis suspicari possit minus castas esse Germanas, nihilominus severa illic sunt matrimonia.» Salvian. de Gub. Dei 7. p. 263. Rittersh.: *Gothorum natio perfida, sed pudica est; - - Franci mendaces, sed castitate venerandi.* — *exceptis admodum paucis*] Sic Caesar B. G. 1, 53: *Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione - - -, altera Norica.* Similiter Clothacharius Francorum rex duas sorores in matrimonium duxit. Gregor. Tur. 4, 3. Idem rursus in se admisit Charibertus rex. Ibid. C. 26. Ibid. C. 28: *Chilpericus rex, cum iam plures haberet uxores, - - Galsuintham expetiit et a patre Athanagildo accepit* cet. (Ceterum φράσις est Virgiliana Aen. 7, 333: *neu connubiis ambire Latinum Aeneadae possint.*) — *dotem non uxor*] Erat proprie emptionis aliqua species. Cfr. Gr. *R. A.* p. 420., qui ex Saxone Gr. 5. p. 88. similem Scandinavorum morem memorat: *Frotho Ruthenis ab ipso devictis legem imposuit ex imitatione Danorum, ne quis uxorem nisi empticiam duceret, venalia siquidem connubia plus stabilitatis habitura censebat, tutiorem matrimonii fidem existimans, quod pretio firmaretur.* Adde Cassiodor. Var. 4, 1. p. 56. Ed. Garetii, ubi Hermanafrido regi Thoringorum Theodoricus rex in matrimonium dat neptem suam, haec inter alia ad eum scribens: *Salutantes vos gratia competenti, indicamus nos venientibus legatis vestris impretiabilis quidem rei, sed more gentium suscepisse pretia destinata, equos argenteo colore vestitos, quales decuit esse nuptiales.* Et complures locos, in quibus mentio fit *pretiorum emptionis uxorum* collegit Gr. *R. A.* p. 422. Cfr. Lupus Cod. diplom. Bergom. I. p. 513: «Cum feminae nubebant, ut in mariti potestatem, *mundium*, transirent, opus erat, ut maritus hoc ius a parentibus puellae, qui *mundualdi* dicebantur, pretio et numerata pecunia compararet. Hoc autem pretium *mundium* pariter appellabatur.» — Doni autem matutinalis, quod ex more recepto primo post nuptias die maritus uxori offerebat (Gr. *R. A.* p. 441.), nullam mentionem facit Tacitus, et a dote clare distinguitur in pacto pacis apud Brequigny-Pardessus Dipl. I. p. 158., ubi memorantur quinque civitates a Brunichilde *tam in dote quam in morganegiba, hoc est, matutinali dono, acquisitae.* Liutprandi Legg. 2, 1: *Si quis Langobardus morgincap coniugi suae dare voluerit, quando sibi eam coniugio sociaverit, ita decernimus, ut alio die ante parentes et amicos suos* (quemadmodum in sponsalibus ipsis apud Tacitum) *ostendat per scriptum a testibus roboratum. - - Tamen ipsum morgincap volumus, ut non sit amplius nisi quarta pars de eius substantia, qui ipsum morgincap dedit.* Ita Sifridus Nibelungorum gazam Chriemhildae donaverat. Nib. Str. 1152: *ez was ir morgengâbe; er solde ir billîchen sîn.* — *intersunt parentes*] Gr. *R. A.* p. 433. Adde ex Lege Salica emendata T. 70: *Si quis filiam alienam ad coniugium quaesierit praesentibus suis et puellae parentibus.* Cfr. Weitz *D. V.* I. p. 199. — *ad delicias muliebres*] ut Romanorum uniones, gemmae, armillae cet. — *quibus - - comatur*] Intellige specula potissimum et pectines. Böttiger *Vasengem.* 1, 3, 59. — *boves* cet.] sic in Libello dotis apud Marculfum Form. 2, 15. Ed. Canc. II. p. 231: pater adolescentis matrimonium cum *honesta puella* contracturi *donat nurui suae* inter alia *caballos tantos, boves tantos, gregem*

hoc iuncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. sic vivendum, sic pereundum: accipere se quae liberis inviolata ac digna reddat, quae nurus accipiant rursusque ad nepotes referantur. (19) ergo saepta pudicitia agunt, nullis spectaculorum illecebris, nullis conviviorum irritationibus corruptae. litterarum secreta viri pariter ac feminae ignorant. paucissima in tam numerosa gente adulteria; quorum poena praesens et maritis permissa. abscisis crinibus, nudatam, coram propinquis expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit. publicatae enim pudicitiae nulla venia: non forma, non aetate, non opibus maritum inve-

3. *accipiant rursus, quae ad* G. Ut nos, P B et Duebner. — *referantur* P G: *referant* cum Rhenano B. — 4. *saepta* P G: *saeptae* cum Cod. Arund. B. — 7. *abscisis* ex M. Vd. F. St. G: *accisis* P B.

equarum, gregem armentorum cet. — *armorum aliquid viro*] Gr. *R. A.* p. 426. 430. Formul. Veron. apud Canc. II. p. 467: *per istam spatam et istum wantonem sponso tibi M. meam filiam et tu accipe eam sponsario nomine.* — *arcana sacra*] Gr. *R. A.* p. 427. addubitat symbolicam horum donorum significationem. (Cfr. *Myth.* p. 92.) Recte: manifesto enim opponitur hic Germanorum ritus simplex atque apertus, totam eorum indolem clare referens *arcanis* illis Romanorum *sacris* in confarreationis ritu, qui iam in desuetudinem abierat (A. 4, 16.) cuiusque primariam rationem plerique non iam intelligebant. — *liberis*] filiis, qui eadem dona inter dotem offerant virginibus, quibuscum sponsalia facient. — *reddat*] Equidem hic zeugmatis speciem agnosco, pro quo vulgaris scriptor dixisset: «quae liberis inviolata servet et digna faciat, quae cet.», ita ut vv. *quae* (ut ea) - - *referantur* nostra ex lectione pendeant a vv. *quae* - - - *digna reddat.* Certe v. *digna* absolute acceptum, uti nunc post Gruberum plerique volunt, h. l. rectum atque clarum sensum haud exhibet. Nec vero est cur haereas in posterioris *quae* duplici constructione, qua simul est accus. et nom.; etenim prorsus sic Sal. Iug. 14: *omnia, quae aut amisi aut ex necessariis advorsa facta sunt.* Ibid. 31: *quod magis vos fecisse quam illis accidisse indignum est.* — *accipiant rursusque ad*] Hac lectione satis iam firmata a Cod. Periz. melius, ni fallor, horum donorum continua per tres aetates successio exprimitur, quam altera *accipiant rursus, quae ad*, etsi utique interdum ita postponitur *rursus*. Agr. 28: *neque* - - - *ambitione neque per lamenta rursus.*

19. *ergo*] refertur ad praecedentia: «propter id ipsum, quod dona illa nuptialia inviolata student servare, tutâ et inexpugnabili corruptoribus pudicitia semet ipsas veluti saepiunt ac tegunt.» Liv. 3, 44: *postquam omnia pudore saepta animadverterat.* Recte Gerlachius defendit lect. *saepta* contra Arund. *saeptae*, quod plerisque placuit: «Variata enim quam maxime conveniunt stilo Taciti; prius part. loco adiectivi positum, alterum vim causalem habet. Contra duo participia, quorum alterum alterum explicat, eodem casu inter se iuncta, ut alterum initio, alterum fine orationis positum sit, plane contra usum loquendi pugnat:» (saltem inconcinna foret iunctura.) — *litterarum secreta*] Hac in iunctura, ubi de feminarum corruptione atque adulteriis agitur, vix aliter interpretari possumus quam litteras amatorias, vetitas atque ideo secreto missas; de qualibus Iuven. 6, 277: *Quae scripta et quas lecture tabellas, Si tibi zelotypae retegantur scrinia moechae!* Alias epistolas principum ipse memorat Ann. 2, 65: *Maroboduus - - scripsit Tiberio.* Ib. 88: *Adgandestrii - - lectas in senatu litteras;* sive ipsi scripserunt sive per Romanos ipsis obnoxios scribendas curarunt. — *abscisis crinibus*] In Liutprandi legibus 6, 88. eadem poena irrogatur *mulieribus, quae a maritis instigatae aliis vim intulerint. Publicus faciat eas decalvare et fustare per vicos civitatis ipsius loci.* Grimm *R. A.* p. 450: *Gerade so wird in Waldemars Seel. ges.* 2, 27, *dem ehmann gestattet, die ehebrecherin in blossem h e m d und m a n t e l aus dem hof zu*ꞏ*t r e i b e n.* Adde Legg. in Anglia conditas Ed. Canc. IV. p. 308: *Mulier adultera fiat in posterum infamia mundi et habeat verus maritus omnia, quae possidebat, ac perdat illa utrumque tam nasum quam aurem.* Leg. Visigoth. 3, 2, 2: *Si mulier ingenua servo suo vel proprio li-*

nerit. nemo enim illic vitia ridet, nec corrumpere et corrumpi seculum vocatur. melius quidem adhuc eae civitates in quibus tantum virgines nubunt et cum spe votoque uxoris semel transigitur. sic unum accipiunt maritum quomodo unum corpus unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tamquam maritum sed tamquam matrimonium ament. numerum liberorum finire aut quemquam ex agnatis necare flagitium habetur; plusque ibi boni mores valent quam alibi bonae leges. (20) in omni domo nudi ac sordidi in hos artus, in haec corpora, quae miramur, excrescunt. sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas: inter eadem pecora, in eadem humo degunt, donec aetas

9. *ac*] *aut* P. — 11. *pectora*, sed *t* puncto subnotatum P.

berto se in adulterio commiscuerit - -, *adulter et adultera ante iudicem publice fustigentur et ignibus concrementur.* Bonifac. in Ep. 72. ad Ethibaldum regem Merciorum Ed. Würdtwein p. 192. vide in Excursu. — *seculum*] usu singulari dictum pro moribus, qui hoc per seculum quasi necessitate aliqua sic iubente dominantur neque ab iis, qui nunc vivunt, sine aequalium irrisione atque reprehensione migrari possunt. Louandre: *la mode du siècle*, nos *Zeitsitte, Zeitgeist*, ut ex recentiore usu Klotzius Satiram suam non inelegantem inscripsit *Genium seculi.* — *melius quidem adhuc*] De hac collocatione v. *adhuc* post comparativos pro Tulliano *etiam* cfr. Hand Turs. I. p. 165. Frequentius quidem comparativis praeponitur, sed utriusque generis exempla e Quintiliano, apud quem primum nunc reperitur, ille collegit. Ad rem cfr. Procop. B. Gothic. 2, 14: Ἐρούλου ἀνδρὸς τελευτήσαντος ἐπάναγκες τῇ γυναικὶ ἀρετῆς μεταποιουμένῃ καὶ κλέος αὐτῇ ἐθελούσῃ λείπεσθαι βρόχον ἀναψαμένῃ παρὰ τὸν τοῦ ἀνδρὸς τάφον οὐκ εἰς μακρὸν θνήσκειν. οὐ ποιούσῃ τε ταῦτα περιειστήκει τὸ λοιπὸν ἀδόξῳ τε εἶναι καὶ τοῖς τοῦ ἀνδρὸς ξυγγενέσι προσκεκρουκέναι. Contra apud Langobardos *potestatem habebat mulier vidua ad alium maritum ambulandi, liberum tantum.* Rotharis Legg. §. 182. — *agnatis*] Eadem significatione, qua Hist. 5, 5., sunt, qui post familiam constitutam; ubi heres iam est, deinde nascuntur. Inspice l. l. (Louandre: *faire périr un nouveau-né.*) Infantium tamen expositionem haud prorsus inusitatam fuisse compluribus testimoniis evincit Gr. *R. A.* p. 455. atque legibus vetari debuit, veluti in Legg. Visigoth. 6, 3, 7: *Nihil est eorum pravitate deterius, qui pietatis immemores, filiorum suorum necatores exsistunt. Iudex eos publica morte condemnet.* Guta-Lagh 2, 1: *Dis ist nu dorneghest das man vüten* (educare) *sal itzlich kynt das geboren wirt van unseme lande unde nicht vorwerfen (utcasta).* — *boni mores*] Cfr. Rogge *Gerichtswesen.* p. 2. Carolus Magnus Legg. §. 148: *Ut longa consuetudo, quae ad utilitatem publicam non impedit, pro lege servetur et, quae diu servatae sunt, permaneant.* — *leges*] Cfr. Leg. Sal. antiq. Ed. Canc. II. p. 13. Rotharis in Epilogo p. 48. Ed. Murat.: *Leges patrum nostrorum, quae scriptae non erant, condidimus.* Taciti vero temporibus omne Germanorum ius mera consuetudine alebatur, sed sancte servata.

20. *sordidi*] non tam foedam corporum illuviem denotare voluit (quotidie enim lavabantur C. 22.), quam eos *domi* vilibus ac detritis vestibus uti, ornatum, si quem habebant, contionibus ac proeliis reservantes. — *quae miramur*] Pomp. Mela 3, 3, 2: *qui habitant* (Germaniam) *immanes sunt animis atque corporibus.* Veget. 1, 1: (sine disciplina) *quid adversus Germanorum proceritatem* (Romanorum) *brevitas potuisset audere?* — *sua quemque mater*] Guta-Lagh 18, 3: *alsust sal izlich wip su drien jaren eres kyndes warten.* — *delegantur*] Sic Dial. 29: *At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae.* V. ipsi inest notio summae negligentiae atque incuriae, qua parentes adversus liberos agant, eos ancillarum velut pleno arbitrio tradentes. Ex usu ICtorum proprie est substituere in locum nostrum debitorem, qui ex alia causa idem nobis debet, *anweisen, assigner.* Cfr. Ern. in Clav. Cic. in h. v. — *aetas*

separet ingenuos, virtus agnoscat. sera iuvenum venus, eoque inexhausta pubertas. nec virgines festinantur; eadem iuventa, similis proceritas: pares validaeque miscentur, ac robora parentum liberi referunt. sororum filiis idem apud avunculum qui ad patrem honor. quidam sanctiorem artioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, et in accipiendis obsidibus magis exigunt, tamquam [ii] et animum firmius et domum latius teneant. heredes tamen successoresque sui cuique liberi; et nullum testamentum. si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi. quanto plus propinquorum, quo maior affinium numerus, tanto gratiosior senectus; nec ulla orbitatis pretia. (21) suscipere tam

4. *ad* ex Vacd. F. N. T. H. St. G: *apud* P et auctore Rhenano B. Praestat variatio. — 6. *tãquã ĩ et an.* P, non, ut narrat Tross, *tamquam et in an.* Ut nos, cum Rhenano B, sed *ii* seclusi cum G. (Delevit Grimm; *hi* malebat Walther.)

separet] quando utrique ad pubertatem pervenerunt, victus et cultus ingenuos et servos distinguit. — *virtus agnoscat*] Species est *προσωποποιΐας*, «donec virtus tamquam suos, semet ipsa dignos agnoscat;» rhetorico modo pro vulgari: «donec ingenui ipsa virtute sua comprobent se fortiores atque audentiores esse.» Sic *agnoscere* absolute pro merita alicuius et laudes ultro agnoscere. Seneca Ep. 120. extr. Plin. Epp. 5, 17. Pressius autem Taciti genus dicendi refert nostra ratio, quam interpunctio Cod. Stuttg., in quam incidit etiam Thierschius: *donec aetas separet, ingenuos virtus agnoscat.* — *inexhausta pubertas*] vim generandi et vigorem per senectutem etiam durantem explicat Gesnerus in Thes. Pomp. Mela 3, 1: *longissima apud eos pueritia est.* — *festinantur*] Liutprandi Legg. 2, 6: *Si quis puellam ante annos XII. sponsaverit aut tulerit, tunc ille eam, qui tulerit aut sponsaverit, componat, sicut edictum de raptu continet, id est, DCCCC. solidos, medium regi et medium eidem infantulae et ipsa revertatur in casam et in pecuniam suam et sit quieta usque ad iustum tempus.* — *eadem iuventa*] *dieselbe Jugendstärke* Gerlach. Scilicet opponuntur virginibus Romanis, quae prope puellulae iam nubebant. Nolim equidem explicare: «eadem educatio, quae a puerorum educatione nihil differat; ideoque in eandem, qua iuvenes excellunt, proceritatem excrescunt.» S. — *pares validaeque miscentur*] Caroli M. Legg. §. 143: *Nullus praesumat ante annos pubertatis puerum vel puellam in matrimonio sociare in dissimili aetate, sed coaetaneos et sibi consentientes.* — *sororum filiis*] Sic Attila filiolum suum uxoris fratribus quam diligentissime commendat Nibelung. Str. 1984: *swenn ir ze lande rîtet wider an den Rîn, sô sult ir mit iu füeren iwer swester suon und sult ouch an dem kinde vil genaediclîchen tuon.* — *domum latius teneat*] quia sororis filiis obsidibus datis non solum avunculi sed etiam obsidum patris huiusque propinquorum fides obstringitur. Praeterea sororum principum mariti inter proceres cuiusque civitatis erant, quocirca eius, cui obsides dandi erant, intererat, ut hos quoque sibi obligaret. Cfr. imprimis Waitz *D. V.* p. 205. Idem p. 204. notat rectiorem futuram fuisse distinctionem, si e vv. *sororum filiis* usque ad vv. *iuxta libertatem* proprium caput constituissent Editores, quippe quae omnia artissime inter se connectantur. — *heredes*] De Germanorum iure hereditario consule Grimm *R. A.* p. 466. Sybel *D. K.* p. 12. Waitz *D. V.* p. 202. Maxime memorabile est apud Tacitum inter heredes nullam omnino mentionem fieri patris eius, qui mortem obierit, filiis non relictis. Cfr. Gr. *R. A.* p. 477. — *nullum testamentum*] Intellige ex Romano more rite scriptum, testibus firmatum, obsignatum. Ceterum cfr. Gr. *R. A.* p. 482., qui testamentorum vestigia in legibus Langobardicis, Gothicis, Burgundicis reperiri docet, non item in Francicis, exceptis tamen formulis seculorum VI. et VII. — *gratiosior*] favorabilior, quia tales senes a multis simul propinquis affinibusque honore ac muneribus afficiuntur. — *nec ulla orbitatis pretia*] Etenim apud Germanos nulli heredipetae artes suas exercere poterant, quemadmodum iidem faciebant apud Romanos, cuiusmodi tamen comparationes semper lectori ipsi instituendas relinquit. Cfr. Seneca ad Marciam Consol. 19: *In civitate nostra plus gratiae orbitas confert*

inimicitias seu patris seu propinqui quam amicitias necesse est. nec implacabiles durant: luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus, utiliter in publicum, quia periculosiores sunt inimicitiae iuxta libertatem.

Convictibus et hospitiis non alia gens effusius indulget. quemcunque mortalium arcere tecto nefas habetur; pro fortuna quisque apparatis epulis excipit. cum defecere, qui modo hospes fuerat, monstrator hospitii et comes, proximam domum non invitati adeunt. nec interest: pari humanitate accipiuntur. notum ignotumque, quantum ad ius hospitis, nemo

5. *aliqua* P. — 9. *hospitis* P G: *hospitii* Lipsio auctore B.

quam eripit. Ammian. Marc. 14, 6, 22: *nec credi potest, qua obsequiorum diversitate coluntur homines sine liberis Romae.* Plin. Epp. 4, 16: *nostro seculo plerisque etiam singulos filios orbitatis praemia graves faciunt.* Haec autem erant splendida munera, epulae, salutationes matutinae, patrocinium forense, ipsa denique testamenta heredipetarum.

21. *inimicitias*] Rotharis Legg. 74. Ed. Canc. I. p. 69: *in omnibus istis plagis et feritis supra descriptis, quae inter homines liberos eveniunt, ideo maiorem compositionem posuimus, quam antiqui nostri, ut faida* (hodie *Fehde*), *quod est inimicitia, post compositionem acceptam postponatur - -: et causa sit finita, amicitia manente.* Antiquissimum talium *faidarum* vestigium est apud Vellei. Pat. 2, 118., ubi Germani Quintilio Varo subdolas gratias agunt propterea, *quod solita ante armis decerni iure* iam *terminarentur.* Cfr. Rogge *D. G.* p. 5. sqq. Thierry *Récits Mérov.* II. p 1. *Faida* scilicet erat quasi bellum privatum; in quo, ut duo populi, sic duae familiae armatae inter se armis dimicabant. — *necesse est*] «ex communi Germanorum sensu atque intima persuasione.» Nibelung. Str. 1985. post vv. exscripta ad C. 20: *Und siehet in ze êren, unz er werde man. hât iu in den landen iemen iht getân, daz hilfet er iu rechen, gewahset im sîn lîp.* — *satisfactionem*] Eodem voc. utuntur, quamvis rarius, leges Germanicae, saepius *multa*, saepissime vero *compositione homicidii*, *wërigeld*, apud Langobardos *widrigild*. Cfr. Gr. *R. A.* p. 649. sqq. Waitz *D. V.* I. p. 194. Guta-Lagh. 15, 1: *eynes göthnischen mannes busse ist III. Mrc. goldes ab her getötet wird. Al der anderen manne busse wirt gebüsset myt X. Mrc. silbirs. Eynes drelles* (servi) *busse ist IV½ pfenng.* Apud Langobardos ab eo, qui post acceptam satisfactionem inimicum occiderat, duplex multa exigebatur. Rotharis Legg. §. 143. — *universa domus*] Lex Sal. ref. T. 65, 1: *Si alicuius pater occisus fuerit, medietatem compositionis filii colligant, et aliam medietatem parentes qui proximiores fuerint, tam de materna quam de paterna generatione, dividant.* Liutprandi Legg. 2, 7: - - *quia filiae eius, eo quod femineo sexu esse probantur, non possunt ipsam faidam levare, ideo prospeximus, ut ipsam compositionem non recipiant.* — *iuxta libertatem*] ex posteriore Latinitate pro «in libertate, inter liberos homines.» Cfr. Hand Turs. III. p. 538. — *hospitiis*] Haec quoque opposita sunt depravatis Romanorum moribus, quos acerrime perstringit Ammianus Marcellinus 14, 6, 12. et 21. Caesar B. G. 6, 23: *hospitibus omnium domus patent victusque communicatur.* Lex Burgund. 38, 11: *quicunque hospiti venienti lectum aut focum negaverit, trium solidorum inlatione mulctetur.* Capitul. 1. a. 802. (Georgisch p. 638.): *Praecipimus, ut in omni regno nostro neque dives neque pauper peregrinis hospitia denegare audeat.* Gr. *R. A.* p. 399. Hospitalitatis autem, quam maiores nostri exercebant, splendida exempla ubivis obvia sunt in Nibelungorum carmine, v. c. Str. 78. Str. 1233: *den gesten hiez er schenken* (*vil gerne tet man daz,*) *mete den vil guoten und den besten wîn.* — *pro fortuna*] «pro cuiusque re familiari plus minusve copiosis ac lautis.» — *cum defecere*] scil. cibi; «cum epulas amplius praebere hospiti non possunt.» C. 24: *cum omnia defecerunt.* Ern. — *notum ignotumque*] Nibelung. Str. 39: *vil der edeln spise si* (regis hospites) *von ir muede schiet und wîn der aller beste, des man in vil getruoc. den fremden und den kunden bôt man êren dâ genuoc.* — *abeunti*] Ita cum Hagano ab oppido Bechelaren

discernit. abeunti, si quid poposcerit, concedere moris; et poscendi in vicem eadem facilitas. gaudent muneribus, sed nec data imputant nec acceptis obligantur. victus inter hospites comis.

(22) Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, saepius calida, ut apud quos plurimum hiems occupat. lauti cibum capiunt: separatae singulis sedes et sua cuique mensa. tum ad negotia, nec minus saepe ad convivia procedunt armati. diem noctemque continuare potando nulli probrum. crebrae, ut inter vinolentos, rixae raro conviciis, saepius

1. *poposceris* P. Correxit alia m. — 3. Vv. *victus - - comis* seclusit G, cuius exemplum Grimm non est secutus. — 4. *statī ēim somno* litteris *im* punctis subnotatis et *e* corr. ab al. m. P.

profecturus a Gotelinda poscit Nudungi scutum, illa statim annuit: «*den schilt wil ich iu geben.*» Nibelung. Str. 1754. — *obligantur*] verbi causa, ut post munera accepta nullam unquam *faidam* cum donatore ineat. — *victus inter hospites comis*] id est, «rixis nunquam turbatur.» Plerique, etiam F. A. Wolfius, haec vv. pro glossemate vel potius brevi argumento totius de hospitibus loci habent, vel transponunt post v. *discernit* (Thierschius), vel proponunt *communis* (Sellingius). Obstat tamen aliquatenus, quod unum hoc foret exemplum talis glossematis sive argumenti in toto opusculo neque facile dixeris, cur sic prorsus temere ac sine ulla causa cuiquam haec margini adscribere in mentem venire potuerit, nec denique vv. ipsa inelegantem glossographorum sermonem redolent; etenim maxime v. *comis* talium vix est. Walther ita defendit: «Hactenus scriptor docuerat quidem, quemcunque mortalium a Germanis hospitaliter excipi, abeunti munera dari; nihil tamen dixerat de ipsa ratione, qua vivere, edere bibere, conversari soleant hospites cum hospitibus.» Adde, quod iam in Progr. significavi, posse haec haberi pro ἀντιθέτῳ sequentium c. 22: *crebrae ut inter vinolentos rixae*, contra, ut ait Caesar B. G. 6, 23: *hospites violare fas non putant; qui quaque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent sanctosque habent;* aliter inter semet ipsos, apud quos ex vinolentia crebro rixae oriebantur. Cfr. Pomp. Mela 3, 3: *Ius in viribus habent Germani, adeo ut ne latrocinii quidem pudeat, tantum hospitibus boni mitesque supplicibus.* («Ceterum Selling II. p. 18. coniecit *communis* coll. Caes. B. G. 6, 23: *victusque communicatur.* Bene, quod victus communis est, nec imputant munera neque obligantur iis.» S. Sed talis sententia nimis obscure foret exposita.)

22. *in diem*] Opponitur hoc Romanorum mori, qui plerumque ante lucem evigilabant, acriterque desides illos reprehendere solebant, qui *iam claro mane fenestras intrante* adhuc *stertebant*. Pers. 3, 1. Sybel *D. K.* p. 10: *Der deutsche Keorl (freie Landsasse) erscheint bei Tacitus ganz beherrscht von der Neigung zu seliger Unthätigkeit, die einzig durch die Lust an gefahrvoller Anstrengung, an Jagd und Krieg gebrochen wird.* Ac toto de loco bene Passovius: «Ceterum singula fere huius capitis verba institutis Romanis opposita sunt. Surgebant Quirites ante lucem, lavabantur post pilam, iunctis sedibus cenabant; ne quis in urbe cum telo esset, legibus XII. tabularum cautum erat, ante lucernas potare ignominiosum habebatur, per convivia denique mutua diffidentia regnabat. De convictibus Germanorum plura servavit Posidonius p. 136. 141. Bake.» — *saepius calida*] «quam frigida.» S. Gerlachius p. 129. varios locos afferens, (in quibus sane notabilis Herodiani 7, 2, 12: *εἰσὶ δὲ καὶ πρὸς τὸ νήχεσθαι ἐγγεγυμνασμένοι, ἅτε μόνῳ λουτρῷ τοῖς ποταμοῖς χρώμενοι*), Tacitum errasse suspicatur: verum hic agitur de quotidianis lavationibus domi factis, ubi non facile semper satis vicina erant flumina. Praeterea loquitur de hieme, maiore apud illos anni parte. (Astuta coni. Weishaupt substituit *gelida!*) — *tum ad negotia*] Gr. *R. A.* p. 765. — *ad convivia*] Usum hunc permansisse etiam per mediam aetatem compluribus testimoniis docet Gr. *R. A.* p. 869. — *vinolentos*] dicitur etiam de temulentia ex alio ac vini potu orta, veluti cerevisiae, qua frequentius utebantur Germani. De Caesaris auxiliaribus Appian. B. C. 2, 64: *μάλιστα αὐτῶν οἱ Γερμανοὶ γελοιότατοι κατὰ τὴν μέθην ἦσαν.* Cfr. Ann. 11, 16. de Cheruscorum vinolentia. — *raro conviciis*] Nibelung. Str.

caede et vulneribus transiguntur. sed et de reconciliandis in vicem inimicis et iungendis affinitatibus et asciscendis principibus, de pace denique ac bello plerumque in conviviis consultant, tamquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus aut ad magnas incalescat. gens non astuta nec callida aperit adhuc secreta pectoris licentia ioci. ergo detecta et nuda omnium mens postera die retractatur, et salva utriusque temporis ratio est. deliberant, dum fingere nesciunt; constituunt, dum errare non possunt. (23) potui humor ex hordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini corruptus: proximi ripae et

1. *transfiguntur* P. — *et* omissum in Codd. nonnullis seclusit G, deleverunt Grimm et Duebner. Habet P. — *inimicitiis* ex Tur. Arund. Spir. G. Ut nos, P, et praestat variatio *inimicis*, *affinitatibus*. — 5. *adhuc*] *adhoc* P, ut Va. *(ad haec* Tross.) — *ioci* superscr.: «vel *loci*.» Ac *loci* voluerat etiam Lipsius, recepit Tross. — 6. *retrelactur* superscr. *a* P.

2424: *daz ensimt niht helde lip, daz si suln scheiden, sam diu alten wip.* — *caede*] Hinc in Leg. Salic. T. 46, 1: *Si in convivio, ubi quattuor aut quinque fuerint homines. unus ex ipsis interfectus fuerit, illi, qui remanent, aut unum convictum reddant, aut omnes mortis illius compositionem collectent* cet. — *de reconciliandis*] Sic per mediam aetatem inimici inter se reconciliandi unum idemque poculum unus post alterum siccabant. — *asciscendis principibus*] Igitur principes *(Häuptlinge)* interdum etiam inter convivii laetitiam asciscebantur sive renuntiabantur, oblatis procul dubio etiam muneribus symbolicis. Alias eligebantur in conciliis. C. 12. — *bello*] Exempla habes Civilis Hist. 4, 14. et 29. — *simplices*] omnia sine astuta reticentia vel ambagibus aperientes, candidas ac sinceras, *offenherzig*. Similiter A. 1, 69: *non enim simplices eas curas*, sed dolosas. *Simplicibus* hoc sensu homines opponuntur obscuri. Cic. de Off. 3, 13., et audacius etiam ab Horatio C. 1, 6, 7. *duplex Ulixes*. Cfr. Ruhnk. ad Tim. Lex. p. 87., qui affert ex Plat. Polit. 8. p. 547. E. ἁπλοῦν καὶ ἀληθῆ oppositum κιβδήλῳ. — *non astuta nec callida*] Cfr. Doederlein Synon. III. p. 216. — *adhuc*] «non ut nos Romani intimos sensus etiam in conviviis abscondere solemus; contra apud illos nunc quoque *verax aperit praecordia Liber.*» — *licentia ioci*] Quam inepta sit Lipsii lectio *loci*, a Walthero acriter defensa, optime demonstrat Gerlachius p. 130. *Iocos* utique amabant Germani inter compotationes. Sic in convivio Burgundionum apud Rudegerum Nibelung. Str. 1727: *gemelicher sprüche wart dâ niht verdeit; der reite vil dô Volkêr, ein degen küene und gemeit.* — *mens postera die retractatur*] Haec sane iungenda neque vero cum Passowio ex Ed. Vindob. distinguendum: *nuda omnium mens. Postera* cet. qua ratione inita inanem περισσολογίαν cum praecedentibus efficerent vv. *detecta - - mens*. Verum hoc dicit: «quae inter compotationem simplici et aperto animo deliberarunt statueruntque, de iis postera die denuo consilium ineunt, ante novam temulentiam», id quod per se intelligitur. *Mens* autem h. l. pro vulgari «consilium detecta - - mente captum.» — *salva*] «integra, utrique tempori suum servatur ius, et ei, quo bene poti consultant, et ei, quo adhuc sobrii sunt.»

23. *humor ex hordeo*] Est Gallorum *cerevisia* sive Hispanorum *celia*, *Bier*. Cfr. Plin. 22, 25, 82. — *aut frumento*] «aliis frumenti generibus,» imprimis et avena. — *corruptus*] fermentatione praeparatus. Ukert G. p. 212: *durch Gährung bereitet*. Louandre: *qui, par la fermentation, se rapproche du vin.* Poculorum mentionem fecere Caesar et Plinius; ille B. G. 6, 28: *Urorum cornua studiose conquisita ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur*; hic 11, 37, 45: *Urorum cornibus barbari septentrionales potant, urnisque bina capitis unius cornua implent.* — *agrestia poma*] quae nunc dicimus *Holzäpfel*, *Holzbirnen*, nullis insitionis ceterisque culturae artibus in minus asperum sucum gratioremque saporem mitigata; *pomaria* enim non conserebant C. 26. Praeterea cogita de fragis, moris ruborum ac similibus bacis. — *recens fera*] opponitur

vinum mercantur. cibi simplices, agrestia poma, recens fera aut lac concretum. sine apparatu, sine blandimentis expellunt famem. adversus sitim non eadem temperantia. si indulseris ebrietati suggerendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis quam armis vincentur.

(24) Genus spectaculorum unum atque in omni coetu idem. nudi iuvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se atque infestas frameas saltu iaciunt. exercitatio artem paravit, ars decorem, non in quaestum tamen aut mercedem: quamvis audacis lasciviae pretium est voluptas spectantium. aleam, quod mirere, sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate ut, cum omnia defecerunt,, extremo ac novissimo iactu de libertate ac de corpore contendant. victus voluntariam

3. *indulxeris* superscr. *s* P. — 10. *defecerint* P. — 11. *ac de* P G: *et de*, ut Lipsius tacite edidit, B.

mori, quo Romani, ut nunc quoque faciunt Itali, feras in venationibus confectas, quo laxior fieret caro, post unum demum alterumve diem a coquis praeparandas curabant. Pompon. M. 3, 3: *Victu ita asperi incultique, ut cruda etiam carne vescantur aut recenti aut cum rigentem in ipsis pecudum ferarumque coriis manibus pedibusque subigendo renovarunt.* De *cruda* carne dubitare licet, nisi cogites de fumigata vel etiam in sole torrefacta, qua solent etiamnunc vesci Raeti montani. Certe Posidonius p. 141: *προσφέρονται κρέα μεληδὸν ὠπτημένα·* atque apud Tacitum saltem *recens* non potest cum aliis explicari *cruda*. — *blandimentis*] condimentis aliisque gulae irritamentis, sisere v. c., halece, garo, qualia enumerat Horat. Sat. 2, 8. — *vitiis*] «temulentiae vitio, cui nimium indulgent ceterisque cum illo fere coniunctis, partim iracundiae, partim segnitiae. Facetum *ἀντίθετον* cum *armis* frustra quaesivit Cod. Bamb. scriptor *vino* ultro substituens.

24. *genus spectaculorum*] Nota nullam prorsus hic fieri mentionem ludicrorum certaminum postea tam frequentium *(tiost, buhurt)*. De ludicris batuendi exercitationibus Gudrun Str. 369. Ziemann: *wir habenz uns ze rêhte, daz sin allertegeliche phlêgent ritter unt die knêhte.* — *infestas*] adversas; voc. indicat, quam periculosum sit id ludicrum. Vim bene expressit Louandre: *des framées qui les menacent.* Verum difficile est claram huius ludi imaginem animo concipere; nescimus enim, utrum arma illa solo infixa fuerint, an ab altera veluti adversaria iuvenum parte in alteram porrecta atque intentata, itaque ludicri ars in eo versata sit, ut saltu superarentur. Neque vero huc trahere debebat Oberlinus Sidon. Apoll. Paneg. Maioriani 246: *clipeosque rotare Ludus et intortas praecedere saltibus hastas,* ubi non de ludo, sed de praeliis agi, monstrant sequentia vv. *Inque hostem venisse prius.* — *paravit*] Aoristus significat hanc artem iamdudum in communem Germanorum morem cessisse et a plerisque exerceri itaque apud omnem nationem ex ea decorem parari; praesens, quod alii habent, paucos dumtaxat ad hunc honorem pervenire significaret. — *quaestum*] ut solebant circulatores sive ioculatores Romani tales artes lascivas plebeculae spectandas exhibere. — *mercedem*] Significat gladiatorum potissimum auctoramentum, ad quod patrimonio comeso homines perditi Romae saepe confugiebant. — *aleam*] «qui nobis est merus ludus, etsi interdum rei familiari perniciosus atque idcirco legibus vetitus (Hor. 3, 24, 58: *vetita legibus alea),* Saturnalibus tantum permissus; hunc, quasi res esset perquam seria, sobrii exercent iidem Germani, qui contra *de pace ac bello plerumque in conviviis consultant.* C. 22.» — *extremo ac novissimo*] Similiter atque ipse Cicero de Divin. 2, 43. iungit *extremum atque ultimum.* Hoc autem l. quam efficacissime Tacitus exprimere voluit, cum omnia, quae quis per aleam perdere possit, defecerint, eum tandem audere illum adhuc iactum, qui de ipsa libertate decidat, *(extremum* relatum ad priores), *novissimum*, post quem iam nullum ultra tentare liceat, *(entscheidende und letzte).* Ceterum idem prorsus de Hunnis tradit Ambrosius de Tobia C. 11. apud Lipsium.

… adit: quamvis iuvenior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur. ea est in re prava pervicacia: ipsi fidem vocant. servos condicionis huius per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriae exsolvant. 25. ceteris servis non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur: suam quisque sedem, suos penates regit. frumenti modum dominus aut pecoris aut vestis, ut colono, iniungit; et servus hactenus paret. cetera domus officia uxor ac liberi exsequuntur. verberare servum ac vinculis et opere coërcere rarum. occidere solent,

4. *exolvant* P. — 5. *ministris* superscr. ab al. m. *tertiis* P. — 6. *ut servus* superscr. ab al. m. *et* P.

— *iuvenior*] Hac forma utitur etiam Columella 9, 11, 9. Plin. Epp. 4, 8. Appul. Met. 8, 21. — *servos condicionis huius*] servos dediticios, ut alii ob inopiam interdum sponte servi fiebant. Gregor. Turon. 7, 45: *subdebant se pauperes servitio, ut quantulumcunque de alimento porrigerent.* Gr. *R. A.* p. 327. — *tradunt*] Cfr. A. 4, 72: *Frisii postremo corpora coniugum aut liberorum servitio tradebant.*

25. *ceteris*] Hi opponuntur dediticiis, quos propter quendam pudorem *per commercia tradunt*, id est, aliis populis remotioribus, etiam Romanis vendunt. Ceteri autem erant partim posteri nationis alicuius iampridem debellatae, partim per nova bella recens capti, etiam empticii. — *ministeriis*] «ut apud nos distinguitur familia rustica ab urbana, et in hac cuique proprium assignatum est ministerium,» qualium ingens numerus memoratur praesertim in Inscriptionibus. — *suam quisque*] servi, inquit, non ut apud nos, cum contubernalibus suis habitant angustas cellas in ipsis heri aedibus constructas. Rhetorice autem rem exornat *sedem* dicens pro casa sive tugurio, *suos Penates regit* pro «suae familiae praeest.» — *colono*] de his vide Gr. *R. A.* p. 559. — *hactenus paret*] «nulla fere alia ministeria ei imponi solent;» nam domestica officia (*cetera*, quibus apud Romanos servi fungebantur), ab uxoribus ac liberis vel etiam ab infirmissimo quoque ex familia (*Gesinde*), operi rustico parum idoneo, (C. 15.) curabantur. Recte Gr. *R. A.* p. 350. notat haud nimis stricte accipienda esse vv. *et - - paret.* Certe servo, si domino in mentem venisset ministerium aliquod ab eo exigere, legitimum ius non erat id renuendi, vel litem hero intentandi. Cfr. Waitz *D. V.* I. p. 183. Ex tota hac narratione rite colligas longe maiorem servorum apud Germanos partem habitasse casulas cum certo agri arvi et pascui modo, quales posterior Latinitas *massas* vocabat, unde Italorum coloni etiamnunc *massaj;* hinc dicit *ut colono* non tam Germanico sensu quam Romano, simili scilicet aliquatenus ei, quo Horatius Sat. 2, 1, 115. Ofellam vocat *fortem mercede colonum.* Est ergo: «hosce servos Germanorum agros colentes nos Romani apte comparare possimus nostris cum colonis.» Domini vero heriles domus habitabant, ministeria quotidiana suis delegantes, ipsi extra bella ac venationes plerumque desides atque conviviis indulgentes. Male autem Criticus aliquis Ienensis 1826. p. 269. *domus* h. l. interpretatus est de servi domo. — *verberare - - rarum*] Opponuntur haec Romanorum saevitiae in servos. Cfr. Gr. *R. A.* p. 344. — *opere coërcere*] velut cum Davo minitatur Horatius, *accedes opera agro nona Sabino* Sat. 2, 7, 118., vel cum in pistrinum detrudebantur. — *occidere solent*] Hoc domini ius valuit, donec per Christianam doctrinam paullatim abolitum est. Cfr. Gr. *R. A.* p. 344. — *liberti*] qui non ut apud Romanos certum populi ordinem ac partem constituebant, sed tantum medie condicione erant inter heros, qui eos manumiserant, eorundemque servos. Apud Germanos igitur tres tantum ordines accuratius distinguebantur, nobiles, ingenui, servi; quocirca reiicienda Ernestii coni. *libertini.* Cfr. Gr. *R. A.* p. 226. Vetustissimum autem manumissionis ritum clare praecipiunt Leges in Anglia conditae. Ed. Canciani IV p. 401: *Qui servum suum liberat* … *vel mercatu vel comitatu vel* … *m testibus et palam fa-*

non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune. liberti non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, nunquam in civitate, exceptis dumtaxat iis gentibus quae regnantur. ibi enim et super ingenuos et super nobiles ascendunt: apud ceteros impares libertini libertatis argumentum sunt.

(26) Fenus agitare et in usuras extendere ignotum; ideoque magis servatur quam si vetitum esset. agri pro numero cultorum ab universis

2. *liberti - - argumentum sunt*] «Omnia haec omissa in fine demum C. 26. occurrebant; sed et hic inferiore margine, signo ad vv. *impune est* posito, adscripta sunt («atramento dilutiore; omittitur *et super ingenuos;* non autem altero loco C. 26.» Boecking.) cum notula: in hoc loco potius.» Tross.

ciat, et liberas ei vias et portas conscribat apertas, et lanceam et gladium vel quae liberorum arma sunt in manibus ei ponat. De manumissione apud Langobardos v. Rotharis Lex 225: *Dominus ipse quartus ducat eum in quadrivio - - et sic dicat: De quattuor viis, ubi volueris ambulare, liberam habeas potestatem.* Cfr. Muratorii Antiqq. m. aevi I. p. 847. De triplici modo manumissionis apud Francos Brequigny-Pardessus Dipl. I. p. 233. aliorumque locos Gr. *R. A.* p. 331. seqq. — *raro aliquod momentum*] Haec omnia respiciunt ad nimiam potentiam atque iniquitatem libertorum apud Romanos per corrupta imperii tempora. Aspere obiurgat fratrem Quintum nimis facilem libertis suis iam Cicero Epp. 1, 1. Atque memento Chrysogoni Sullae, Demetrii Pompeii, Pallantis et Narcissi Claudii libertorum. — *impares*] inferiores ingenuis. Duebn. Ceterum haec de libertorum potentia apud *gentes, quae regnantur*, pertinent ad *Marcomannos Quadosque* C. 42., *Gothones* C. 43., *Suiones* C. 44. Regum sane tantummodo favore atque indulgentia momenti aliquid in regia et in ipsa civitate adipisci poterant liberti.

26. *fenus agitare*] pro magis solito v. *exercere* A. 6, 16.; res utique, si modus servetur, licita; non est enim *Wucher treiben*, sed *Geldgeschäfte machen*, *trafiquer de l'argent;* nihilominus reprehensio inest, nam opponitur hoc nimiae Romanorum feneratorum avaritiae. *Debita* autem etiam apud antiquos Germanos certis sub formulis coram iudiciis exacta esse apparet ex eorum legibus. Cfr. Gr. *R. A.* p. 614. et 866. — *in usuras extendere*] praeeunte Thierschio Act. phil. Mon. III. 3. p. 470. Bach et Duebner exponunt: «ita ut etiam usurarum fenus agitetur, ex ipsis usuris usurae rursus capiantur priori sorti *(Kapital)* adiectis; qui est *anatocismus.*» Alii, ut Walther, explicant: «pecunias fenore auctitare;» sive: «per longam annorum seriem eiusdem sortis non redactae (Hor. Epod. 2, 69.) usuras iusto tempore exigere.» Verum, hoc si voluisset, quidni apertius scripsisset *per usuras?* — *servatur*] «abstinentia fenoris» sive «non fenerari», quod ex sententia totius loci supplendum. De legibus Romanis cfr. Ann. 6, 16. Duebn. — *agri* cet.] In hoc loco, quem vel Grimmius *R. A.* p. 495. obscurum vocat, ante omnia stabilienda est lectio. Maxime probabilis mihi quoque, ut Gerlachio, Zeussio p. 53., Sybelio *D. K.* p. 8. videtur *ab universis in vices*, quam nunc satis probat Cod. Periz. *invicem*, librario utique magis solitum, sed quod h. l. falsum sensum praebet. Puteolani *per vices* arbitraria est correctio lect. complurium Codd. *ab universis vices*, in quibus *in* excidit propter similitudinem cum seq. syll. *vi*; aliam emendationem tentavit solus scriptor Cod. Bamb. post Lipsium nusquam reperti *ab universis vicis*, quam cum S. apud Bekkerum et Bachio probavit Waitz *D. V.* I. p. 23. Verum, ut taceam Bamb. *vicis* omni vera destitutum esse auctoritate, dubitari licet etiam de Latinitate, nam huius coni. repertor hoc volebat dicere *a singulis vicis* sive *vicatim*, id quod dici nequit *ab universis vicis*. Pichenam coniecisse *per vicos* ideo tantum memoro, quia hoc recepit Weishaupt. Accurate deinde comparandi loci Caesaris B. G. 4, 1. de Suevis, et 6, 22. de Germanis universis. Ceterum optime adhuc de Caesaris et Taciti testimoniis disputasse videtur Sybel initio libri de regno Germanico,

28) Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum divus Iulius tradit: eoque credibile est etiam Gallos in Germaniam transgressos: quantulum enim amnis obstabat quo minus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc et nulla regnorum potentia divisas? igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. manet adhuc Boihemi nomen, signatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis Germano-

1. auctor P; lectio nova, nec tamen probanda. — 5. *divisas* superscr. ab al. m. [illegible] *diversas*, P. — *hircyniam* superscr. ab al. m. *e* P. — 7. *Boihemi* G et [illegible] *Boiemi* superscr. ab al. m. *h* P.): *Boiemi* B. — *sig. q;* superscr. ab al. [illegible] est, *signatque*, ut ex N. M. H., G: *significatque* B. — 8. *arauisci* superscr. [illegible] P. — *a boiis*, sed in mg. *Osis* B. — Vv. *Germanorum natione* seclusit [illegible] propter C. 43: *Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos.*

[illegible] omnia rursus accumulare supervacaneum ac molestum videbatur.

28. *summus auctorum*] «scriptor in hac re prae ceteris eminentis auctoritatis omnique fide dignissimus.» — *tradit*] Bell. Gall. 6, 24: *Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent.* — *transgressos*] nunquam tamen permixtos cum Germanis *indigenis* C. 2. — *permutaretque*] «rursusque pro lubitu alias rursus quaereret.» — *promiscuas*] «nondum certis finibus inclusas, sed primo cuique occupanti patentes.» — *divisas*] «nondum inter certos populos vel regna stabilem in modum separatas, ita ut novi advenae veteres habitatores prius debellare debuissent.» Lectio Tur. Bamb. Spir. aliarumque Edd. vett. *diversas*, praelata a Passovio, Hessio, Walthero, etsi nunc novi aliquid praesidii nacta est a sec. manu Cod. Periz., tamen minus placet, quoniam hoc v. huic loco minus apte significaret, «sedes e regione sibi sitas, *in entgegengesetzter Richtung liegend.*» — *Hercyniam silvam*] Cfr. imprimis Caesar B. G. 6, 25. Ἀρκύνια ὄρη nota iam fuerant Aristoteli Meteor. 1, 13. Vide Zeuss *D.* p. 2. Ukert *G.* p. 111. — *Helvetii*] Cfr. Hist. 1, 67. Io. v. Müller Hist. Helv. Lib. 1. C. 2. extr. Zeuss *D.* p. 222. Ukert *Gallien* p. 342. *Germ.* p. 336. Sedes eorum ad Moenum, ipsis expulsis, memorat Ptolem. 2, 10. ita: ἡ τῶν Ἐλουητ-τίων Ἔρημος μέχρι τῶν εἰρημένων Ἀλπίων ὀρέων, id est, usque ad Abnobam montem, ubi Danubius oritur. Ipsum autem Helvetiorum desertum quaerendum in finibus septentrionalibus Silvae nigrae Alpem asperam versus, hodie *die Rauhe Alp.* — *Moenum*] «Frustra *Oenum* malebat Schwarzius. Cfr. Io. von Müller Hist. Helv. L. 1. C. 2. extr.» S. Bene vidit Dilthejus hic agi de aevo dudum praeterito, nec frustra apud Ptolemaeum 2, 11. regionem Silvae nigrae, quae dicitur, nominari Ἐλουηττίων ἔρημον. WALTH. — *Boii*] iidem, de quorum parte Caesar B. G. 1, 5: *Boii, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant.* C. 29. *Boios petentibus Haeduis - -, ut in finibus suis collocarent, concessit.* Aliam huius nationis partem funditus delevit (ἄρδην ἠφάνισε) sub Augusto Boerebistes, Dacorum rex, teste Strabone 7. p. 304., unde *deserta Boiorum* prope lacum Pelsonem (h. *Plattensee*) Plin. 3, 24. Tertiam denique eorum, qui in Germania remanserant, patriis ex sedibus pepulit Maroboduus (infra C. 42. Vellei. 2, 108. 109.). — *Boihemi*] apud Vell. 2, 109. *Boiohaemum*, unde h. *Böhmen*. Strabo 7. p. 290: τὸ Βουίαιμον τὸ τοῦ Μαροβούδου βασίλειον. Cfr. Zeuss *D.* p. 244. Ukert *Gallien* p. 322. *G.* p. 339. — *mutatis cultoribus*] quoniam Boios expulerant Marcomanni. — *Aravisci*] *Eravisci* Plinio 3, 25., Ἀραβίσκοι Ptolemaeo 2, 16. Uterque eos Pannoniis adnumerat. Zeuss *D.* p. 257. — *Osis*] Cfr. C. 43. — *Germanorum natione*] Si Tacito haec vv. tribuenda sunt, (nec video, cur otiosus aliquis haec inculcarit, quippe cum libellus hic ab interpolationibus integer manserit ideo maxime, quia in scholis vix unquam legebatur:) significant: «qui vulgo inter Germar[illegible];» certe in ripa Germanic[illegible] Quadis tributa pen-

rum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone institutis moribus utantur, incertum est, quia pari olim inopia ac libertate eadem utriusque ripae bona malaque erant. Treveri et Nervii circa affectationem Germanicae originis ultro ambitiosi sunt, tamquam per hanc gloriam sanguinis a similitudine et inertia Gallorum separentur. ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. ne Ubii quidem, quamquam Romana colonia esse meruerint ac libentius Agrippinenses conditoris sui nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim et experi-

2. *qui*, superscr. ab al. m. *quia* P. — 4. *neruli*, litterae *n* superscr. *h* P. Emendavit Rhenanus 1519. — *citra* superscr. ab al. m. *circa* et litt. *tr.* punctis subnot. P. — 7. *ne Ubii*] *nubii* P; litterae *n* superscr. *h*, id quod Boecking non memoravit. Emendavit Gruterus.

debant. C. 43. «Vv. *Germanorum natione* inde a Passovio solent damnare coll. C. 43.; sed hi duo loci illis verbis deletis non magis consentiunt. Si enim Osorum Pannonica est origo, certum est, hos in Germaniam immigrasse. Manet igitur negligentiae crimen: itaque manebunt etiam verba ista.» S. — *eodem adhuc sermone*] *Pannonica lingua* l. l. — *utriusque ripae*] Danubii, cuius ripam dextram Arvisci, sinistram Osi accolebant. — *Treveri*] Bell. Gall. 8, 25: *Labienum - - in Treviros mittit, quorum civitas, propter Germaniae vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat.* Eorum caput Augusta Treverorum (Mela 3, 2.) h. *Trier.* Cfr. Zeuss *D.* p. 216. Walckenaer *Géographie des Gaules* II. p. 274. Ukert *Gallien* p. 360. — *Nervii*] florentissimus Belgicae populus. Cfr. Hist. 4, 66. Eorum oppida Bagacum, *Bavay*, Camaracum, *Cambray* cet. Zeuss *D.* p. 214. Walckenaer I. p. 470. Ukert *Gallien* p. 374. — *circa affectationem*] «cupide sibi vindicant Germanicam originem.» — *inertia Gallorum*] Agr. 11: *Gallos quoque in bellis floruisse accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate.* — *Vangiones* cet.] Zeuss *D.* p. 221. docet apud Ptolemaeum 2, 9., ubi nunc est: *Γερμανία ἡ ἄνω, ἐν ᾗ πόλεις ἀρχομένων ἀπὸ τοῦ Ὄβριγγα ποταμοῦ, Νεμητῶν μὲν Νοιόμαγος, Ῥουφιάνα, Οὐαγγιόνων δὲ Βορβητόμαγος, Ἀργεντόρατον, Λεγίων ἡ Σεβαστή, Τριβόκκων δὲ Βρευκόμαγος, Ἕλκηβος* vel auctoris ipsius vel librariorum esse errorem, et verba sic transponi debere: *Οὐαγγιόνων μὲν Βορβητόμαγος, Ῥουφιάνα, Νεμητῶν δὲ Νοιόμαγος, Ἀργεντόρατον κτλ.* Atque similem transpositionem Zeussii ignarus suadet Walckenaer I. p. 520., nisi quod Argentoratum *(Strassburg)* II. p. 315. tribuit Tribocis. Ceterum Borbetomagus, h. *Worms*, Noviomagus h. *Speyer*, Breucomagus h. *Brumt* sive *Brumat*, Elcebus h. *Hell* sive *Elle*. Cfr. praeterea Ann. 12, 27. Hist. 4, 70., item Gerlachium ad h. l. et Ukert *Gallien* p. 359. Ceterum cum tres hi populi non solum compareant inter Ariovisti copias (Caes. B. G. 1, 51.), sed (4, 10.) Triboci, (6, 25.) Nemetes clare in sinistra ripa collocentur, merito colligas cum Zeussio, eos populos iam ante Caesarem illuc immigrasse, certoque fundamento destitutam esse Walckenaerii II. p. 276. opinionem, id factum demum esse a. u. c. 725. post Treveros rebelles a Nonio Gallo domitos, Dio 51, 20., qui tamen de tribus illis populis nihil omnino tradit. — *ne Ubii quidem*] qui Caesaris tempore, quocum adversus Suevos pugnarant (Caesar B. G. 4, 8. 11. 16. 19. 6, 9.), in dextra Rheni ripa e regione Trevirorum habitabant, sed cum continuo a Transrhenanis vexarentur, a M. Agrippa a. u. c. 715. in sinistram traducti sunt. Ann. 12, 27. Cfr. Zeuss *D.* p. 8. Ukert *Germ.* p. 349. *Gallien* p. 364. — *meruerint*] propter fidam cum Romanis societatem. — *Agrippinenses*] cfr. Hist. 4, 20: *actae utrobique praedae, infestius in Ubiis, quod gens Germanicae originis, eiurata patria, Romanorum nomen, Agrippinenses vocarentur.* — *conditoris*] Agrippinae minoris, Germanici filiae. a. u. c. 804. Ann. 12, 27. *Conditor* ergo pro *conditrice*, postre-

mento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

(29) Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Chattorum quondam populus et seditione domestica in eas sedes transgressus in quibus pars Romani imperii fierent. manet honos et antiquae societatis insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit. exempti oneribus et collationibus, et tantum in usum proeliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. est in eodem obsequio et Mattiacorum gens. protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos

4. *Chattorum* G: *Cattorum* P B.

mae demum Latinitatis vocabulo. Cfr. *auctor*, *dux femina facti* cet. «Ceterum *sui* esse genitivum pronominis reflexivi, non possessivi intellexit Seilingius (II. p. 23.) coll. A. 11, 24: *conditor nostri Romulus*.» S. — *arcerent*] Transrhenanos a finibus imperii Romani.

29. *Batavi*] Apud poëtas variat quantitas penultimae. Iuv. 8, 51: *domitique Batavi*, et sic pronuntiant eorum posteri. Contra Lucan. 1, 43: *Vangiones Batavique truces*. Quo tempore immigraverint, non constat; sed iam Caesar in novis sedibus (*insula Batavorum*) eos deprehendit. B. G. 4, 10. Inscriptio autem (Inscr. m. L. N. 176.): *GENS. BATAVORVM. AMICI. ET. FRATRES. ROM. IMP.*, quam hic certatim afferunt interpretes, subditicia est aeque atque altera similis (N. 177.). Utraque vero conficta est ex hoc ipso Taciti loco. «Cfr. de rebus Batavorum Bruiningii Commentarius - - de rebus Belgicis, Batavicis, Frisicis cet. Lugd. Bat. 1818. et Ersch und Gruber *Encyclopaedie* VIII. p. 70.» S. — *non multum ex ripa*] «non magnam partem ripae Rheni sinistrae incolunt extra insulam illam, quae praecipua eorum sedes est.» (Eam describit Plin. 4, 29.) Plerique falso exponunt: «non longe a ripa,» cui sensui parum conveniret particula *sed*. Recte post Waltherum accepit Zeuss *D.* p. 100. — *in quibus*] «unde factum est, ut fierent;» de eventu, non de consilio. Duebn. — *contemnuntur*] «nec tributis impositis contemptus victoris iis ostenditur.» Id. Vel, si mavis: «non adeo viles habentur a nobis, ut tributa iis imponamus.» — *atterit*] «quia tributorum sunt immunes, nec publicani ad Batavos penetrant iniustisque exactionibus eos vexant ac pauperes reddunt.» Cfr. Hist. 4, 12. et 5, 25. — *oneribus*] statutis et annuis; *collationibus*, quae tamquam munera imperatoribus a populo et a provincialibus ultro offerebantur maxime post publicam aliquam calamitatem, interdum etiam extorquebantur, unde Traianum laudat Plin. Paneg. 41. ob *collationes remissas*. Prorsus voluntariarum exemplum praebent illae, quae oblatae sunt Germanico A. 1, 71. — *Mattiacorum*] «De hac gente h. l. loquitur non ut Batavis vicina, sed ob similitudinem obsequii, quo utebantur erga Romanos. Quare non est, cur cum Leibnitzio mutemus *Marsaciorum* vel *Marsacorum*. Walth. Plin. 31, 17: *Sunt et Mattiaci in Germania trans Rhenum fontes, quorum haustus triduo fervet*; hodie *Wiesbaden*. Eorum caput *Mattium*. A. 1, 56. Postea tamen a Romanis desciverunt se cum Chattis consociantes. Hist. 4, 37. Hic vero agitur de Traiani temporibus, quibus ad fidem erga Romanos redierant. — *acrius animantur*] «animosiores et acriores sunt, propter uberius solum et propter aërem puriorem, non tam pinguem ac nebulosum atque est in insula Batavorum.» Vulgo a Lipsio, ut videtur, in errorem inducti, prorsus contrario interpretantur: «propter solum sterilius atque aëris inclementiam.» Ceterum in singulari hac iunctura *acrius* potissimum ad fortitudinem, *animantur* ad spiritus bellicos (*Begeisterung*) refertur. — *decumates*] Nunc est ἅπαξ λεγόμενον ac vel propterea dubiae interpretationis. «Satis utique constat Romanos, postquam super Rhenum Danubiumque in Germaniam penetraverant, agros hosti ereptos aut ab hoste relictos in usum vertisse legionum. Cfr. A. 13, 54:

imperii reverentiam. ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terrae suae solo et caelo acrius animantur.

Non numeraverim inter Germaniae populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque consederint, eos qui decumates agros exercent. levissimus quisque Gallorum et inopia audax dubiae possessionis solum occupavere. mox limite acto promotisque praesidiis sinus imperii et pars provinciae habentur.

(30) Ultra hos Chatti initium sedis ab Hercynio saltu inchoant, non

9. *hircynio* superscr. *e* P. — «In Cod. nostro primitus scriptum fuerat *inchoatur*, sed hoc, erasa syll. *ur*, in *inchoat* mutatum est.» Tross. Boecking sic: *ichoāt*, de rasura nihil tradens.

agros vacuos et militum usui sepositos. Ex quo loco etiam apparet eiusmodi agros datos vel negatos petentibus,» (ut hic ait, advenis Gallis). «Dabantur autem haud dubie sub condicione decumarum.» Walth. Quibus decumis maxime providebatur Romanorum militum in vicinitate tendentium necessitatibus. *Decumates (Zehentäcker)* vocati esse videntur ad analogiam formarum *infernates*, *supernates* apud Vitruvium 2, 13. ac Plinium 16, 39, 76. Ciceroni quidem *decumani agri* crebro (ut Verr. 3, 6.) memorantur in Sicilia. Ad mensuram autem agrorum decempeda factam cum Ukerto *G.* p. 274. referre equidem nolim; neque vero iis accedere, qui ita separant: «*qui* (advenae) *decumates (als Zehentpflichtige) exercent agros.* — *levissimus quisque*] «qui cum domi suae propriam ob nequitiam adversa fortuna conflictaretur, meliorem quaerens temere plerumque in agros illos emigrabat.» — *dubiae possessionis*] quia a Romanis initio saltem non protecti nec defensi facile Germanorum latrociniis ex precariis sedibus pellebantur. — *limite acto*] Tales limites, quibus extranei separabantur a Romanis eorumque incursiones impediebantur, describit Spartianus Hadr. 12: *in plurimis locis, in quibus barbari non fluminibus, sed limitibus dividuntur, stipitibus magnis in modum muralis saepis funditus iactis, barbaros separavit.* Addebantur etiam arborum concaedes ad arcendum imprimis equitatum. De hoc ipso limite a Tacito memorato intelligenda sunt vv. Frontini Strat. 1, 3, 10: *Imperator Caesar Domitianus Augustus, cum Germani more suo e saltibus et obscuris latebris subinde impugnarent nostros tutumque regressum in profundis silvarum haberent, limitibus per CXX. M. P. actis (in Südwestgermanien) non mutavit tantum statum belli, sed subiecit dicioni suae hostes, quorum refugia nudaverat.* Postea a Traiano, extento limite illo, hi decumates agri imperio Romano velut lacinia aliqua adiecti erant. Et quidem sat multa eius limitis supersunt vestigia, muri in Danubii dextra ripa inde a Ratisbona usque ad oppidum Lorch (rusticis illius regionis *Teufelsmauer)*, agger inde septentrionem versus structus usque ad silvam, quae nunc appellatur *Odenwald*, et Taunum montem usque ad Rhenum prope Coloniam Agrippinensem, multae inscriptiones militares repertae prope oppida *Badenweiler*, *Baden*, *Pforzheim*, *Rottweil* cet. Post Probum (a. 283.) autem hi agri occupati sunt ab Alamannis. Cfr. Leichtlen *über die röm. Alterthümer in dem Zehndlande zwischen dem Rhein, dem Main und der Donau. Freiburg* 1818. Creuzer *zur Geschichte altrömischer Cultur am Oberrhein und Neckar. Leipzig und Darmst.* 1833. v. Jaumann Colonia Sumlocenne. *Mit Rücksicht auf das Zehentland. Stuttgart* 1840. Stälin *Wirtembergische Geschichte. Stuttgart* 1841. I. p. 14. 61. 80. — *sinus*] ut C. 1. *latos sinus*, tractus, qui extra antiquos imperii fines in terras olim ab hostibus Germanis relictas protenditur *(Ausbeugung des Reiches):* non satis respondet, saltem imaginem obscurat nonnullorum interpretatio *Erweiterung der Herrschaft.* — *provinciae*] Germaniae superioris prope Rhenum, Raetiae prope Danubium.

30. *Ultra hos*] habitatores agrorum decumatium. — *Chatti*] Zeuss *D.* p. 95: *die Bewohner des äusseren Waldabhanges im Wesergebiete;* ad Adranam (h. *Eder)* et

ita effusis ac palustribus locis ut ceterae civitates in quas Germania patescit; durant siquidem colles, paulatim rarescunt, et Chattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus et maior animi vigor. multum, ut inter Germanos, rationis ac sollertiae: praeponere electos, audire praepositos, nosse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare, quodque rarissimum nec nisi Romanae disciplinae concessum, plus reponere in duce quam in exercitu. omne robur in pedite, quem super arma ferramentis quoque et

2. *durās* P. — *paulatim* P cum ceteris Codd. notis: *paulatimque* cum Rhenano B. — 3. «*ac deponit* P, superscr. tamen postea alia, ut videtur, manu *atque*.» Tross. «Imme re vera alia manu.» Boecking. Id quod manifesto indicio est, Pontani exemplar ad alium Codicem esse collatum; nullus enim interpolator pro *ac atque* ultro correxisset, praesertim ante consonantem. — 8. *Romanae* omnibus litteris, superscr. ab al. m. «vel *rationes*» P.

flumen gignendo sale fecundum et conterminum ipsis et Hermunduris Ann. 13, 57., *Werra*, ut plerique statuunt. De his singula persequens ideo accuratius agere potuit, quia saepius quam in alios populos remotiores Romani et in pace et in bellis inciderant. *Cum Cheruscis aeternum discordant*, ait A. 12, 28. Memorantur adhuc a Claudiano Bell. Get. 419: *Agmina quin etiam flavis obiecta Sicambris, Quaeque domant Chattos immansuetosque Cheruscos, Huc omnes vertere minas*: et a Sidonio Apoll. Carm. 7, 389: *Saxonis incursus cessat Chattumque palustri Alligat Albis aqua.* Postea transierunt in Francos. Cfr. Zeuss *D.* p. 327. Ukert *G.* p. 359. — *durant siquidem*] Omnibus diu pensitatis, tandem praetuli Bekkeri distinctionem loci perquam difficilis, ut *durant* sit «continuantur, ultra porriguntur,» *sie ziehen sich (in ihrem Gebiete) weiter fort (bis an seine Grenze)*, *s'y prolongent* Louandre. Neque vero haesitandum in part. *siquidem* postposita, cum primariae notioni *durant* primum locum tribuendum iudicasse videatur scriptor. Favet quidem alteri interpunctioni: *patescit, durant: siquidem colles* S, adnotans: «*initium* - - *inchoant* et *durant* opponuntur. Chattorum sedes inchoant in montibus, durant locis editioribus.» Qua in ratione offendo in ingratissimo *ἀσυνδέτῳ* *Chatti* - - *inchoant* - - *durant*, ac si vel maxime ita distinguendum foret, equidem iungerem *ut ceterae civitates* - - *durant*, «necessitate coactae *durant* (*es aushalten*), perseverant habitare in locis palustribus ideoque inamoenis ac saepe insalubribus.» — *rarescunt*] Est Virgilianum illud Aen. 3, 411: *Angusti rarescent claustra Pelori*; ergo «laxantur, aperiuntur, longius iam inter se distant quam colles priores.» — *Chattos suos*] «quasi caros alumnos.» — *deponit*] «ubi saltus Hercynius (C. 26.) in planitiem desinit, sunt etiam Chattorum fines.» In his omnibus *χροσωχοχοιίαις* *suos* - - *prosequitur* - - *deponit* cernis singularem ornatum rhetoricum, quo antiqui in descriptionibus sine eo nimis languidis libenter utebantur, ut cum Pomp. Mela 1, 1, 4. dicit: *mare* - - *longe lateque diffusum abigit vaste cedentia litora.* — *stricti*] torosi ac robusti, *straff*, *nerveux*; opponuntur flaccidis. — *ut inter Germanos*] «quantum quidem a barbaris exspectari ac requiri potest;» non sine quadam despicientia. Sic Hist. 4, 13: *Civilis ultra quam barbaris solitum ingenio sollers.* Vellei. 2, 118. de Arminio: *ultra barbarum promptus ingenio.* — *electos*] principes, *Häuptlinge*; reges enim non habebant Chatti. Gr. *R. A.* p. 231. — *nosse ordines*] «acies ex Romanorum disciplina rite instructas.» — *disponere diem*] «sua cuivis diei parti munia assignare;» refertur potissimum ad stationes disponendas, hos pabulatum, illos aquatum vel lignatum mittendos. — *vallare noctem*] pro vulgari «noctu castra vallare,» ut in his omnibus singula fere verba non sine artificio delecta sunt. — *Romanae disciplinae*] Haec in mentem mihi revocant similem Ciceronis de Romanis gloriationem Phil. 3, 11: *libertatem propriam Romani et generis et nominis.* Phil. 4, 11: *virtus, quae propria est Romani generis et seminis*; quasi vero alii populi

copiis onerant. alios ad praelium ire videas, Chattos ad bellum. rari excursus et fortuita pugna. equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere. velocitas iuxta formidinem, cunctatio propior constantiae est. (31) et aliis Germanorum populis usurpatum raro et privata cuiusque audentia apud Chattos in consensum vertit, ut primum adoleverint, crinem barbamque submittere, nec nisi hoste caeso exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. super sanguinem et spolia revelant frontem, seque tum demum pretia nascendi rettulisse dignosque patria ac parentibus ferunt. ignavis et imbellibus manet squalor. fortissimus quisque ferreum insuper anulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se caede hostis absolvat. plurimis Chattorum hic placet habitus;

4. *raro* P G : *rara* B. — 8. *noscendi* P, teste Trossio; non memorat Boecking. — 11. *absoluerit* superscr. *at* et litt. *eri* punctis subnot. P.

nec libertatem nec virtutem nossent. Ceterum quod dicit Passovius alteram lectionem *ratione disciplinae* defendens, «omni omnium gentium disciplinae hoc fuisse proprium *plus reponere in duce quam in exercitu*, nec tantum Romanae,» in se ex parte verum est, sed si Taciti aetatem memineris, facile intelliges tunc temporis, cum Romanis tantummodo cum barbaris, artis militaris plerumque ignaris, sed fortitudine dumtaxat et impetu valentibus, non cum Pyrrho aliquo vel Hannibale, bella essent gerenda, hoc tamquam Romanorum proprium institutum merito laudari potuisse. Scitius sane lect. *ratione* defendit S: «Omni,» inquit, «loci contextui convenientius esse videtur, causam aliquam addi quam languidam rerum Romanarum comparationem. Disciplina vero sana visque et ratione incedente bene iudicat effici, ut honorificentius de ducis gravitate sentiatur.» — Verum nescio quid ἀχύρου habet *ratione hoc conceditur* pro *efficitur, obtinetur.* — *ferramentis*] securibus, ligonibus, rastris ac similibus. — *copiis*] utensilibus, id est, cibariis, ut Romanus *miles cibum et arma portabat.* Sal. Iug. 45. — *onerant*] Lectio Tur. Spir. aliarumque Edd. veterum *coonerant* orta videtur e geminatione syll. *co* in *copiis*, et auctoritate propria destituta gratuito ἅπαξ λεγομένῳ ditat Tacitum. — *ad praelium*] Prorsus ut Hist. 2, 40: *non ut ad pugnam, sed ad bellandum profecti.* — *cito cedere*] sive suppleas *victoriam* cum Ernestio sive *hosti*, hoc dicit: «opportuno tempore pugnare desinere, antequam, superante hoste, ad internecionem caedantur.» — *iuxta formidinem*] «parum abest a formidine.» Hand. Turs. III. p. 538.

31. *votivum - - oris habitum*] Similiter *Civilis barbaro voto post coepta adversus Romanos arma propexum rutilatumque crinem patrata demum caede legionum posuit.* Paulus Diac. Hist. 3, 7: *Sex milia Saxonum, qui bello superfuerant, devoverunt se neque barbam neque capillos rasuros, nisi se de Suevis hostibus ulciscerentur.* — *super - - spolia*] ipsius hostis caesi tonso crine aperiunt frontem, quae antea illo quasi velabatur. Sed, ut amoveatur difficultas, quam non sine causa movit Gerlachius p. 181., necessario statuendum erit, eosdem post sollemnem illum ritum denuo submisisse capillos, donec rursus super hostis sanguinem ponerent; contra eos, quibus hostem interficere nunquam contigerat, crinem eundem inde ab adolescentia porro nutrire debuisse ac propterea, cum id populares omnes nossent, hos tamquam imbelles esse despectos. — *squalor*] neglecti neque unquam tonsi capilli. — *ignominiosum id*] supple «alioqui per se, nisi quis dedita opera anulum istum votivum gestat.» Hunc autem, ut crinem, coram pluribus testibus depositum moxque denuo indutum esse, consentaneum est: etenim, aliter si statuas, profecto haud intelligas, quomodo hoc insigni utentes tam formidolosi fuerint hostibus: quoniam, si anulum istum nunquam sollemni ritu usi deposuissent, id ipsum signo fuisset, talibus anulis indutos nullum unquam hostem peremisse. Sic vero anulis votivis resumptis, in acie constituebant propriam quandam catervam ac veluti bel-

servitutem adit: quamvis iuvenior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur. ea est in re prava pervicacia: ipsi fidem vocant. servos condicionis huius per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriae exsolvant. (25) ceteris servis non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur: suam quisque sedem, suos penates regit. frumenti modum dominus aut pecoris aut vestis, ut colono, iniungit; et servus hactenus paret. cetera domus officia uxor ac liberi exsequuntur. verberare servum ac vinculis et opere coërcere rarum. occidere solent,

4. *exolvant* P. — 5. *ministris* superscr. ab al. m. *teriis* P. — 6. *ut servus* superscr. ab al. m. *et* P.

— *iuvenior*] Hac forma utitur etiam Columella 9, 11, 9. Plin. Epp. 4, 8. Appul. Met. 8, 21. — *servos condicionis huius*] servos dediticios, ut alii ob inopiam interdum sponte servi fiebant. Gregor. Turon. 7, 45: *subdebant se pauperes servitio, ut quantulumcunque de alimento porrigerent.* Gr. *R. A.* p. 327. — *tradunt*] Cfr. A. 4, 72: *Frisii postremo corpora coniugum aut liberorum servitio tradebant.*

25. *ceteris*] Hi opponuntur dediticiis, quos propter quendam pudorem *per commercia tradunt*, id est, aliis populis remotioribus, etiam Romanis vendunt. Ceteri autem erant partim posteri nationis alicuius iampridem debellatae, partim per nova bella recens capti, etiam empticii. — *ministeriis*] «ut apud nos distinguitur familia rustica ab urbana, et in hac cuique proprium assignatum est ministerium,» qualium ingens numerus memoratur praesertim in Inscriptionibus. — *suam quisque*] servi, inquit, non ut apud nos, cum contubernalibus suis habitant angustas cellas in ipsis heri aedibus constructas. Rhetorice autem rem exornat *sedem* dicens pro casa sive tugurio, *suos Penates regit* pro «suae familiae praeest.» — *colono*] de his vide Gr. *R. A.* p. 559. — *hactenus paret*] «nulla fere alia ministeria ei imponi solent;» nam domestica officia (*cetera*, quibus apud Romanos servi fungebantur), ab uxoribus ac liberis vel etiam ab infirmissimo quoque ex familia (*Gesinde*), operi rustico parum idoneo, (C. 15.) curabantur. Recte Gr. *R. A.* p. 350. notat haud nimis stricte accipienda esse vv. *et - - paret.* Certe servo, si domino in mentem venisset ministerium aliquod ab eo exigere, legitimum ius non erat id renuendi, vel litem hero intentandi. Cfr. Waitz *D. V.* I. p. 183. Ex tota hac narratione rite colligas longe maiorem servorum apud Germanos partem habitasse casulas cum certo agri arvi et pascui modo, quales posterior Latinitas *massas* vocabat, unde Italorum coloni etiamnunc *massaj*; hinc dicit *ut colono* non tam Germanico sensu quam Romano, simili scilicet aliquatenus ei, quo Horatius Sat. 2, 1, 115. Ofellam vocat *fortem mercede colonum.* Est ergo: «hosce servos Germanorum agros colentes nos Romani apte comparare possimus nostris cum colonis.» Domini vero heriles domus habitabant, ministeria quotidiana suis delegantes, ipsi extra bella ac venationes plerumque desides atque conviviis indulgentes. Male autem Criticus aliquis Ienensis 1826. p. 269. *domus* h. l. interpretatus est de servi domo. — *verberare - - rarum*] Opponuntur haec Romanorum saevitiae in servos. Cfr. Gr. *R. A.* p. 344. — *opere coërcere*] velut cum Davo minitatur Horatius, *accedes opera agro nona Sabino* Sat. 2, 7, 118., vel cum in pistrinum detrudebantur. — *occidere solent*] Hoc domini ius valuit, donec per Christianam doctrinam paullatim abolitum est. Cfr. Gr. *R. A.* p. 344. — *liberti*] qui non ut apud Romanos certum populi ordinem ac partem constituebant, sed tantum medie condicione erant inter heros, qui eos manumiserant, eorundemque servos. Apud Germanos igitur tres tantum ordines accuratius distinguebantur, nobiles, ingenui, servi; quocirca reiicienda Ernestii coni. *libertini.* Cfr. Gr. *R. A.* p. 226. Vetustissimum autem manumissionis ritum clare praecipiunt Leges in Anglia conditae. Ed. Canciani IV. p. 401: *Qui servum suum liberat in ecclesia vel mercatu vel comitatu vel hundredo, coram testibus et palam fa-*

non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune. liberti non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, nunquam in civitate, exceptis dumtaxat iis gentibus quae regnantur. ibi enim et super ingenuos et super nobiles ascendunt: apud ceteros impares libertini libertatis argumentum sunt.

(26) Fenus agitare et in usuras extendere ignotum; ideoque magis servatur quam si vetitum esset. agri pro numero cultorum ab universis

2. *liberti - - argumentum sunt*] «Omnia haec omissa in fine demum C. 26. occurrebant; sed et hic inferiore margine, signo ad vv. *impune est* posito, adscripta sunt («atramento dilutiore; omittitur *et super ingenuos*; non autem altero loco C. 26.» Boecking.) cum notula: in hoc loco potius.» Tross.

ciat, et liberas ei vias et portas conscribat apertas, et lanceam et gladium vel quae liberorum arma sunt in manibus ei ponat. De manumissione apud Langobardos v. Rotharis Lex 225: *Dominus ipse quartus ducat eum in quadrivio - - et sic dicat: De quattuor viis, ubi volueris ambulare, liberam habeas potestatem.* Cfr. Muratorii Antiqq. m. aevi I. p. 847. De triplici modo manumissionis apud Francos Brequigny-Pardessus Dipl. I. p. 233. aliorumque locos Gr. *R. A.* p. 331. seqq. — *raro aliquod momentum*] Haec omnia respiciunt ad nimiam potentiam atque iniquitatem libertorum apud Romanos per corrupta imperii tempora. Aspere obiurgat fratrem Quintum nimis facilem libertis suis iam Cicero Epp. 1, 1. Atque memento Chrysogoni Sullae, Demetrii Pompeii, Pallantis et Narcissi Claudii libertorum. — *impares*] inferiores ingenuis. Duebn. Ceterum haec de libertorum potentia apud *gentes, quae regnantur*, pertinent ad *Marcomannos Quadosque* C. 42., *Gothones* C. 43., *Suiones* C. 44. Regum sane tantummodo favore atque indulgentia momenti aliquid in regia et in ipsa civitate adipisci poterant liberti.

26. *fenus agitare*] pro magis solito v. *exercere* A. 6, 16.; res utique, si modus servetur, licita; non est enim *Wucher treiben*, sed *Geldgeschäfte machen*, *trafiquer de l'argent;* nihilominus reprehensio inest, nam opponitur hoc nimiae Romanorum feneratorum avaritiae. *Debita* autem etiam apud antiquos Germanos certis sub formulis coram iudiciis exacta esse apparet ex eorum legibus. Cfr. Gr. *R. A.* p. 614. et 866. — *in usuras extendere*] praeeunte Thierschio Act. phil. Mon. III. 3. p. 470. Bach et Duebner exponunt: «ita ut etiam usurarum fenus agitetur, ex ipsis usuris usurae rursus capiantur priori sorti (*Kapital*) adiectis; qui est *anatocismus*.» Alii, ut Walther, explicant: «pecunias fenore auctitare;» sive: «per longam annorum seriem eiusdem sortis non redactae (Hor. Epod. 2, 69.) usuras iusto tempore exigere.» Verum, hoc si voluisset, quidni apertius scripsisset *per usuras?* — *servatur*] «abstinentia fenoris» sive «non fenerari», quod ex sententia totius loci supplendum. De legibus Romanis cfr. Ann. 6, 16. Duebn. — *agri* cet.] In hoc loco, quem vel Grimmius *R. A.* p. 495. obscurum vocat, ante omnia stabilienda est lectio. Maxime probabilis mihi quoque, ut Gerlachio, Zeussio p. 53., Sybelio *D. K.* p. 8. videtur *ab universis in vices*, quam nunc satis probat Cod. Periz. *invicem*, librario utique magis solitum, sed quod h. l. falsum sensum praebet. Puteolani *per vices* arbitraria est correctio lect. complurium Codd. *ab universis vices*, in quibus *in* excidit propter similitudinem cum seq. syll. *vi*; aliam emendationem tentavit solus scriptor Cod. Bamb. post Lipsium nusquam reperti *ab universis vicis*, quam cum S. apud Bekkerum et Bachio probavit Waitz *D. V.* I. p. 23. Verum, ut taceam Bamb. *vicis* omni vera destitutum esse auctoritate, dubitari licet etiam de Latinitate, nam huius coni. repertor hoc volebat dicere *a singulis vicis* sive *vicatim*, id quod dici nequit *ab universis vicis*. Pichenam coniecisse *per vicos* ideo tantum memoro, quia hoc recepit Weishaupt. Accurate deinde comparandi loci Caesaris B. G. 4, 1. de Suevis, et 6, 22. de Germanis universis. Ceterum optime adhuc de Caesaris et Taciti testimoniis disputasse videtur Sybel initio libri de regno Germanico,

in vices occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur. facilitatem partiendi camporum spatia praestant. arva per annos mutant; et superest ager. nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant et prata separent et hortos rigent: sola terrae seges imperatur. unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hiems et ver et aestas intellectum ac vocabula habent; auctumni perinde nomen ac bona ignorantur.

1. *invicem* P, lectio in nullo praeterea libro reperta. *(ab universis vicis* cum Cod. Bamberg. Duebner.) — *dignitatem* Grimm, nescio unde; videtur operarum error. — 3. *laborar'* superscr. *labor'* P. — 4. *ut hortos* superscr. ab al. m. *et* P.

ad quem lectorem delego. — *in vices*] Respondent haec Caesaris 4, 1: *neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet.* — *secundum dignationem*] «ita ut princeps plus agri annui accipiat quam nobiles, hi maiorem modum quam plebeii.» Hoc quidem contradicere videtur Caesaris loco 4, 1: *privati ac separati agri apud eos nihil est:* nam ex Taciti expresso testimonio si non *privati*, saltem *separati* aliquid apud eos erat *secundum dignationem (Rang)*. Conciliare utrumque scriptorem ita nonnulli conantur, ut statuant, «nonnihil mutatam esse Taciti aetate rerum condicionem,» ut ait C. E. Chr. Schneider ad Caes. l. l. Alii rursus censent Tacitum id egisse, ut tacite ac tecte Caesarem corrigeret. Verum longe maxima difficultas ex eo nascitur, quod contra quam Caesar Tacitus bis *privatos* apud Germanos agros manifesto agnoscit: C. 16: *colunt discreti - -, ut fons, ut campus - - placuit*, quem quidem campum ab eo, qui iuxta eum exstruxerat domum, semper etiam cultum ac possessum nec quotannis alii popularium attributum esse consentaneum est; tum omnia, quae C. 25. tradit de dominis servis suis sive colonis *frumenti modum* iniungentibus; quo more stabilito vix atque vix intelligi potest, quomodo domini suam portionem agri huiusce inter omnes ita divisi, ut hic et a Caesare narratur, rursus inter servos dispertierint. Hinc, ut arbitror, cum aliis etiam Gr. *R. A.* p. 495. totam partitionem hanc annuam ad solum agrum publicum *(Gemeinland*, Helvetiis *Almend)* refert. Atque huic sententiae accedens ita interpretor: «Ager publicus certi alicuius tractus ab iis omnibus, qui ad eandem civitatem pertinent, occupatur atque colitur, sic tamen, ut *vices* inter eos serventur, ita puta ut quovis anno inter se sortiantur, ad quem quaeque portio pervenire debeat: maiores autem destinatae sunt principibus ac nobilibus quam simplicibus ingenuis.» — *arva per annos*] «arva sua privatim possessa nullo instituto publico ad hoc coacti, sed suapte sponte, quia sic cultus est facilior, uberior fit proventus, quotannis colunt ut agros *novales (Brachäcker, Dreifelderwirthschaft)*, neque vero *restibiles*, ut saepe Romani, praeferunt.» Cfr. de utrisque Varro L. L. 5, 4, 39. Hic unus clarus certusque Taciti verborum sensus, in quem magna confusio illata est ideo, quia haud pauci interpretes hic idem prorsus referri false opinati sunt, quod Caesar duobus locis adfirmat 4, 1: *neque longius annuo cet.* et 6, 22: *anno post alio transire cogunt*. Caesaris autem verbis apud Tacitum, ut iam dixi, sic satis respondet nostra lectio *in vices* de agro dumtaxat publico. — *et ager superest*] «ac nihilominus praeter agros illos novales, quos colunt, magna insuper pars manet inculta, quia quotannis culta suppeditat ad victum neque vero frumentum quaestus causa exportant.» — *labore contendunt*] «non id quaerunt, ut improbo labore uberius etiam ac prope amplius, quam suapte natura est, solum efficiant, ut hic pomaria plantent, illic prata separent ab arvis (etenim pascuorum satis ipsum solum iis sponte praebet, ut nobis Helvetiis Alpes) neque ut inanis oblectationis gratia flores in hortis riguis colant;» quibus omnibus Romanorum artificiosam, immo luxuriosam agricolationem perstringit. De pratis cfr. imprimis Columellae 2, 17: *necessarius aratori cultus est etiam prati, cui veteres Romani primas in agricolatione tribuerunt.* — *seges imperatur*] «solam segetem a terra ut debitum mortalibus tributum requirunt;»

(27) Funerum nulla ambitio: id solum observatur ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. struem rogi nec vestibus nec odoribus cumulant: sua cuique arma, quorundam igni et equus adiicitur. sepulcrum caespes erigit. monumentorum arduum et operosum honorem, ut gravem defunctis, aspernantur. lamenta ac lacrimas cito, dolorem et tristitiam tarde ponunt. feminis lugere honestum est, viris meminisse.

Haec in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus. nunc singularum gentium instituta ritusque, quatenus differant, quae nationes e Germania in Gallias commigraverint, expediam.

1. *observant* P. Ex nullo alio Cod. notatur.

rhetorice pro: «frumentum tantummodo ex agrorum culture quaerunt.» — *auctumni - nomen*] Quod Anglica lingua verum esse probat, qua ver, aestas, hiems Germanicis vocabulis dicuntur *spring*, *summer*, *winter*, auctumnus Latine *autumn*. Nam *harvest* (Germanicum *herbst*) ipsis significat messem. Duebn. Cfr. praeterea Gr. *R. A.* p. 822. *Myth.* p. 717.

27. *ambitio*] ut apud Romanos, qui etiam funeribus quam maxime sumptuosis et ludis gladiatoriis ab heredibus editis populi favorem captabant. Sic teste Plinio 33, 10, 47. a. u. c. 745. Isidorus libertus *funerari se iussit H - S. undecies cent. mill.* — *certis lignis*] non promiscuis, sed usu ac more communi ad id semel destinatis ac statutis. — *nec vestibus*] Contra Ann. 3, 2. in funebri per Italiam Germanici cinerum pompa *equites vestem (Teppiche), odores aliaque funerum sollemnia cremabant*. Cfr. etiam, quae de Poppaeae exsequiis narrat Ann. 16, 6. — *crementur*] Hunc priscorum Germanorum ritum abrogavit Carolus M. Monum. Paderborn. p. 302: *Si quis corpus defuncti hominis secundum ritum paganorum flamma consumi fecerit et ossa eius ad cinerem redegerit, capite punietur.* Bach. — *quorundam igni*] Cogita de principibus aliisque viris fortitudine praecellentibus. — *et equus*] *ille bellator equus* C. 14., quo quis in praeliis ultimum vectus erat. — *sepulcrum caespes erigit*] rhetorice pro vulgari: «sepulcrum e caespite erigitur;» prorsus ut apud Sen. Epist. 8, 4: *hanc* (domum) *utrum caespes erexerit, an varius lapis gentis alienae, nihil interest.* — *arduum*] excelsum, ac propterea *operosum*, ut Augusti mausoleum, Cestii pyramidem, quas Seneca de Brev. vitae 20: *magnas moles sepulcrorum* appellat. — *gravem*] quae monumentorum constructio aperte repugnare videbatur Tacito solitae illi in titulis precationi: *SIT. TIBI. TERRA. LEVIS.* Ceterum omnia, quae de Germanorum tumulis tradit, mirifice confirmantur ex iis, qui passim per Germaniam atque Helvetiam reperti et accuratius perquisiti sunt. De Helveticis autem nemo diligentius eruditiusque egit, quam amicus meus, Ferdinandus Keller: *Allgemeine Bemerkungen über die Heidengräber in der Schweiz. Mittheil. der antiq. Gesellschaft in Zürich.* XI. *Z.* 1847. Id vero desideramus in hac Taciti relatione de Germanorum sepultura, quod nullam mentionem facit cantuum funebrium, de quibus insigne exstat testimonium apud Iornandem C. 41: *Cum Vesegothae Theodericum regem diutius exploratum, ut viris fortibus mos est, inter densissima cadavera repperissent, cantibus honoratum - - abstulerunt.* — *lacrimas cito*] Per tres primos dies post funus effusissimo luctui indulsisse videntur, inedia quoque sese macerantes. Certe Nibelung. Str. 1104: *Dô was etelicher, der drier tage lanc vor dem grôzen leide niht az noch entranc.* — *feminis lugere*] Sic Chriemhildis Nibelung. Str. 1139: *si klagete unz an ir ende, die wile werte ir lîp.* — *viris meminisse*] Hinc generosissimus ille Wolfhardus ad avunculum Hildebrandum iamiam moribundus Nibelung. Str. 2381: *Und ob mich mîne mâge nâch tôde wellen klagen, den næhsten und den besten den sult ir von mir sagen: daz si nâch mir iht weinen, daz si âne nôt; vor eines küneges handen lig ich hie hêrlichen tôt.* — *singularum gentium*] De his lectorem delego ante omnes ad Gerlachium, qui de singulis copiose disseruit; deinde addo, quae post amicum Zeuss et Ukert in medium attulerunt; nam

(28) Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum divus Iulius tradit; eoque credibile est etiam Gallos in Germaniam transgressos: quantulum enim amnis obstabat quo minus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc et nulla regnorum potentia divisas? igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. manet adhuc Boihemi nomen, signatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis Germano-

1. *auctor* P; lectio nova, nec tamen probanda. — 5. *divisas* superscr. ab al. m. *ver*, ut sit *diversas*, P. — *hircyniam* superscr. ab al. m. *e* P. — 7. *Boihemi* G et Grimm; (*Boiemi* superscr. ab al. m. *h* P.): *Boiemi* B. — *sig. q;* superscr. ab al. m. *t*, id est, *signatque*, ut ex N. M. H., G: *significatque* B. — 8. *arauisci* superscr. ab al. m. *n* P. — *a boiis*, sed in mg. *Osis* B. — Vv. *Germanorum natione* seclusit Passow propter C. 43: *Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos.*

hic omnia rursus accumulare supervacaneum ac molestum videbatur.

28. *summus auctorum*] «scriptor in hac re prae ceteris eminentis auctoritatis omnique fide dignissimus.» — *tradit*] Bell. Gall. 6, 24: *Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent.* — *transgressos*] nunquam tamen permixtos cum Germanis *indigenis* C. 2. — *permutaretque*] «rursusque pro lubitu alias rursus quaereret.» — *promiscuas*] «nondum certis finibus inclusas, sed primo cuique occupanti patentes.» — *divisas*] «nondum inter certos populos vel regna stabilem in modum separatas, ita ut novi advenae veteres habitatores prius debellare debuissent.» Lectio Tur. Bamb. Spir. aliorumque Edd. vett. *diversas*, praelata a Passovio, Hessio, Walthero, etsi nunc novi aliquid praesidii nacta est a sec. manu Cod. Periz., tamen minus placet, quoniam hoc v. huic loco minus apte significaret, «sedes e regione sibi sitas, *in entgegengesetzter Richtung liegend.*» — *Hercyniam silvam*] Cfr. imprimis Caesar B. G. 6, 25. *Ἀρκύνια ὄρη* nota iam fuerant Aristoteli Meteor. 1, 13. Vide Zeuss *D.* p. 2. Ukert *G.* p. 111. — *Helvetii*] Cfr. Hist. 1, 67. Io. v. Müller Hist. Helv. Lib. 1. C. 2. extr. Zeuss *D.* p. 222. Ukert *Gallien* p. 342. *Germ.* p. 336. Sedes eorum ad Moenum, ipsis expulsis, memorat Ptolem. 2, 10. ita: *ἡ τῶν Ἐλουηττίων Ἔρημος μέχρι τῶν εἰρημένων Ἀλπίων ὀρέων*, id est, usque ad Abnobam montem, ubi Danubius oritur. Ipsum autem Helvetiorum desertum quaerendum in finibus septentrionalibus Silvae nigrae Alpem asperam versus, hodie *die Rauhe Alp.* — *Moenum*] «Frustra *Oenum* malebat Schwarzius. Cfr. Io. von Müller Hist. Helv. L. 1. C. 2. extr.» S. Bene vidit Dilthejus hic agi de aevo dudum praeterito, nec frustra apud Ptolemaeum 2, 11. regionem Silvae nigrae, quae dicitur, nominari *Ἐλουηττίων ἔρημον*. Walth. — *Boii*] iidem, de quorum parte Caesar B. G. 1, 5: *Boii, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant.* C. 29. *Boios petentibus Haeduis - -, ut in finibus suis collocarent, concessit.* Aliam huius nationis partem funditus delevit (*ἄρδην ἠφάνισε*) sub Augusto Boerebistes, Dacorum rex, teste Strabone 7. p. 304., unde *deserta Boiorum* prope lacum Pelsonem (h. *Plattensee*) Plin. 3, 24. Tertiam denique eorum, qui in Germania remanserant, patriis ex sedibus pepulit Maroboduus (infra C. 42. Vellei. 2, 108. 109.). — *Boihemi*] apud Vell. 2, 109. *Boiohaemum*, unde h. *Böhmen*. Strabo 7. p. 290: *τὸ Βουίαιμον τὸ τοῦ Μαροβούδου βασίλειον*. Cfr. Zeuss *D.* p. 244. Ukert *Gallien* p. 322. *G.* p. 339. — *mutatis cultoribus*] quoniam Boios expulerant Marcomanni. — *Aravisci*] *Eravisci* Plinio 3, 25., *Ἀραβίσκοι* Ptolemaeo 2, 16. Uterque eos Pannoniis adnumerat. Zeuss *D.* p. 257. — *Osis*] Cfr. C. 43. — *Germanorum natione*] Si Tacito haec vv. tribuenda sunt, (nec video, cur otiosus aliquis haec inculcarit, quippe cum libellus hic ab interpolationibus integer manserit ideo maxime, quia in scholis vix unquam legebatur:) significant: «qui vulgo inter Germanos referuntur;» certe in ripa Germanica habitabant et Quadis tributa pen-

rum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone institutis moribus utantur, incertum est, quia pari olim inopia ac libertate eadem utriusque ripae bona malaque erant. Treveri et Nervii circa affectationem Germanicae originis ultro ambitiosi sunt, tamquam per hanc gloriam sanguinis a similitudine et inertia Gallorum separentur. ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. ne Ubii quidem, quamquam Romana colonia esse meruerint ac libentius Agrippinenses conditoris sui nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim et experi-

2. *qui*, superscr. ab al. m. *quia* P. — 4. *neruli*, litterae *n* superscr. *h* P. Emendavit Rhenanus 1519. — *citra* superscr. ab al. m. *circa* et litt. *tr.* punctis subnot. P. — 7. *ne Ubii*] *nubii* P; litterae *n* superscr. *h*, id quod Boecking non memoravit. Emendavit Gruterus.

debant. C. 43. «Vv. *Germanorum natione* inde a Passovio solent damnare coll. C. 43.; sed hi duo loci illis verbis deletis non magis consentiunt. Si enim Osorum Pannonica est origo, certum est, hos in Germaniam immigrasse. Manet igitur negligentiae crimen: itaque manebunt etiam verba ista.» S. — *eodem adhuc sermone*] *Pannonica lingua* l. l. — *utriusque ripae*] Danubii, cuius ripam dextram Aravisci, sinistram Osi accolebant. — *Treveri*] Bell. Gall. 8, 25: *Labienum - - in Treviros mittit, quorum civitas, propter Germaniae vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat.* Eorum caput Augusta Treverorum (Mela 3, 2.) h. *Trier.* Cfr. Zeuss *D.* p. 216. Walckenaer *Géographie des Gaules* II. p. 274. Ukert *Gallien* p. 360. — *Nervii*] florentissimus Belgicae populus. Cfr. Hist. 4, 66. Eorum oppida Bagacum, *Bavay*, Camaracum, *Cambray* cet. Zeuss *D.* p. 214. Walckenaer I. p. 470. Ukert *Gallien* p. 374. — *circa affectationem*] «cupide sibi vindicant Germanicam originem.» — *inertia Gallorum*] Agr. 11: *Gallos quoque in bellis floruisse accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate.* — *Vangiones* cet.] Zeuss *D.* p. 221. docet apud Ptolemaeum 2, 9., ubi nunc est: *Γερμανία ἡ ἄνω, ἐν ᾗ πόλεις ἀρχομένων ἀπὸ τοῦ Ὄβριγγα ποταμοῦ, Νεμητῶν μὲν Νοιόμαγος, Ῥουφιάνα, Οὐαγγιόνων δὲ Βορβητόμαγος, Ἀργεντόρατον, Λεγίων ἡ Σεβαστή, Τριβόκκων δὲ Βρευκόμαγος, Ἔλκηβος* vel auctoris ipsius vel librariorum esse errorem, et verba sic transponi debere: *Οὐαγγιόνων μὲν Βορβητόμαγος, Ῥουφιάνα, Νεμητῶν δὲ Νοιόμαγος, Ἀργεντόρατον κτλ.* Atque similem transpositionem Zeussii ignarus suadet Walckenaer I. p. 520., nisi quod Argentoratum *(Strassburg)* II. p. 315. tribuit Tribocis. Ceterum Borbetomagus, h. *Worms*, Noviomagus h. *Speyer*, Breucomagus h. *Brumt* sive *Brumat*, Elcebus h. *Hell* sive *Elle*. Cfr. praeterea Ann. 12, 27. Hist. 4, 70., item Gerlachium ad h. l. et Ukert *Gallien* p. 359. Ceterum cum tres hi populi non solum compareant inter Ariovisti copias (Caes. B. G. 1, 51.), sed (4, 10.) Triboci, (6, 25.) Nemetes clare in sinistra ripa collocentur, merito colligas cum Zeussio, eos populos iam ante Caesarem illuc immigrasse, certoque fundamento destitutam esse Walckenaerii II. p. 276. opinionem, id factum demum esse a. u. c. 725. post Treveros rebelles a Nonio Gallo domitos, Dio 51, 20., qui tamen de tribus illis populis nihil omnino tradit. — *ne Ubii quidem*] qui Caesaris tempore, quocum adversus Suevos pugnarant (Caesar B. G. 4, 8. 11. 16. 19. 6, 9.), in dextra Rheni ripa e regione Trevirorum habitabant, sed cum continuo a Transrhenanis vexarentur, a M. Agrippa a. u. c. 715. in sinistram traducti sunt. Ann. 12, 27. Cfr. Zeuss *D.* p. 8. Ukert *Germ.* p. 349. *Gallien* p. 364. — *meruerint*] propter fidem cum Romanis societatem. — *Agrippinenses*] cfr. Hist. 4, 20: *actae utrobique praedae, infestius in Ubiis, quod gens Germanicae originis, eiurata patria, Romanorum nomen, Agrippinenses vocarentur.* — *conditoris*] Agrippinae minoris, Germanici filiae. a. u. c. 804. Ann. 12, 27. *Conditor* ergo pro *conditrice*, postre-

mento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

(29) Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Chattorum quondam populus et seditione domestica in eas sedes transgressus in quibus pars Romani imperii fierent. manet honos et antiquae societatis insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit. exempti oneribus et collationibus, et tantum in usum proeliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. est in eodem obsequio et Mattiacorum gens. protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos

4. *Chattorum* G: *Cattorum* P B.

mae demum Latinitatis vocabulo. Cfr. *auctor*, *dux femina facti* cet. «Ceterum *sui* esse genitivum pronominis reflexivi, non possessivi intellexit Sellingius (II. p. 23.) coll. A. 11, 24: *conditor nostri Romulus*.» S. — *arcerent*] Transrhenanos a finibus imperii Romani.

29. *Batavi*] Apud poëtas variat quantitas penultimae. Iuv. 8, 51: *domitique Batavi*, et sic pronuntiant eorum posteri. Contra Lucan. 1, 43: *Vangiones Batavique truces*. Quo tempore immigraverint, non constat; sed iam Caesar in novis sedibus (*insula Batavorum*) eos deprehendit. B. G. 4, 10. Inscriptio autem (Inscr. m. L. N. 176.): *GENS. BATAVORVM. AMICI. ET. FRATRES. ROM. IMP.*, quam hic certatim afferunt interpretes, subditicia est aeque atque altera similis (N. 177.). Utraque vero conficta est ex hoc ipso Taciti loco. «Cfr. de rebus Batavorum Bruiningii Commentarius - - de rebus Belgicis, Bataviçis, Frisicis cet. Lugd. Bat. 1818. et Ersch und Gruber *Encyclopaedie* VIII. p. 70.» S. — *non multum ex ripa*] «non magnam partem ripae Rheni sinistrae incolunt extra insulam illam, quae praecipua eorum sedes est.» (Eam describit Plin. 4, 29.) Plerique falso exponunt: «non longe a ripa,» cui sensui parum conveniret particula *sed*. Recte post Waltherum accepit Zeuss *D.* p. 100. — *in quibus*] «unde factum est, ut fierent;» de eventu, non de consilio. Dübner. — *contemnuntur*] «nec tributis impositis contemptus victoris iis ostenditur.» Id. Vel, si mavis: «non adeo viles habentur a nobis, ut tributa iis imponamus.» — *atterit*] «quia tributorum sunt immunes, nec publicani ad Batavos penetrant iniustisque exactionibus eos vexant ac pauperes reddunt.» Cfr. Hist. 4, 12. et 5, 25. — *oneribus*] statutis et annuis; *collationibus*, quae tamquam munera imperatoribus a populo et a provincialibus ultro offerebantur maxime post publicam aliquam calamitatem, interdum etiam extorquebantur, unde Traianum laudat Plin. Paneg. 41. ob *collationes remissas*. Prorsus voluntariarum exemplum praebent illae, quae oblatae sunt Germanico A. 1, 71. — *Mattiacorum*] «De hac gente h. l. loquitur non ut Batavis vicina, sed ob similitudinem obsequii, quo utebantur erga Romanos. Quare non est, cur cum Leibnitzio mutemus *Marsaciorum* vel *Marsacorum*. Walth. Plin. 31, 17: *Sunt et Mattiaci in Germania trans Rhenum fontes, quorum haustus triduo fervet*; hodie *Wiesbaden*. Eorum caput *Mattium*. A. 1, 56. Postea tamen a Romanis desciverunt se cum Chattis consociantes. Hist. 4, 37. Hic vero agitur de Traiani temporibus, quibus ad fidem erga Romanos redierant. — *acrius animantur*] «animosiores et acriores sunt, propter uberius solum et propter aërem puriorem, non tam pinguem ac nebulosum atque est in insula Batavorum.» Vulgo a Lipsio, ut videtur, in errorem inducti, prorsus contrario interpretantur: «propter solum sterilius atque aëris inclementiam.» Ceterum in singulari hac iunctura *acrius* potissimum ad fortitudinem, *animantur* ad spiritus bellicos (*Begeisterung*) refertur. — *decumates*] Nunc est ἅπαξ λεγόμενον ac vel propterea dubiae interpretationis. «Satis utique constat Romanos, postquam super Rhenum Danubiumque in Germaniam penetraverunt, agros hosti ereptos aut ab hoste relictos in usum vertisse legionum. Cfr. A. 13, 54:

imperii reverentiam. ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terrae suae solo et caelo acrius animantur.

Non numeraverim inter Germaniae populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque consederint, eos qui decumates agros exercent. levissimus quisque Gallorum et inopia audax dubiae possessionis solum occupavere. mox limite acto promotisque praesidiis sinus imperii et pars provinciae habentur.

(30) Ultra hos Chatti initium sedis ab Hercynio saltu inchoant, non

9. *hircynio* superscr. e P. — «In Cod. nostro primitus scriptum fuerat *inchoatur*, sed hoc, erasa syll. *ur*, in *inchoat* mutatum est.» Tross. Boecking sic: *ĩchoãt*, de rasura nihil tradens.

agros vacuos et militum usui sepositos. Ex quo loco etiam apparet eiusmodi agros datos vel negatos petentibus,» (ut hic ait, advenis Gallis). «Dabantur autem haud dubie sub condicione decumarum.» Walth. Quibus decumis maxime providebatur Romanorum militum in vicinitate tendentium necessitatibus. *Decumates (Zehentäcker)* vocati esse videntur ad analogiam formarum *infernates*, *supernates* apud Vitruvium 2, 13. ac Plinium 16, 39, 76. Ciceroni quidem *decumani agri* crebro (ut Verr. 3, 6.) memorantur in Sicilia. Ad mensuram autem agrorum decempeda factam cum Ukerto *G.* p. 274. referre equidem nolim; neque vero iis accedere, qui ita separant: «*qui* (advenae) *decumates (als Zehentpflichtige) exercent agros.* — *levissimus quisque*] «qui cum domi suae propriam ob nequitiam adversa fortuna conflictaretur, meliorem quaerens temere plerumque in agros illos emigrabat.» — *dubiae possessionis*] quia a Romanis initio saltem non protecti nec defensi facile Germanorum latrociniis ex precariis sedibus pellebantur. — *limite acto*] Tales limites, quibus extranei separabantur a Romanis eorumque incursiones impediebantur, describit Spartianus Hadr. 12: *in plurimis locis, in quibus barbari non fluminibus, sed limitibus dividuntur, stipitibus magnis in modum muralis saepis funditus iactis, barbaros separavit.* Addebantur etiam arborum concaedes ad arcendum imprimis equitatum. De hoc ipso limite a Tacito memorato intelligenda sunt vv. Frontini Strat. 1, 3, 10: *Imperator Caesar Domitianus Augustus, cum Germani more suo e saltibus et obscuris latebris subinde impugnarent nostros tutumque regressum in profundis silvarum haberent, limitibus per CXX. M. P. actis (in Südwestgermanien) non mutavit tantum statum belli, sed subiecit dicioni suae hostes, quorum refugia nudaverat.* Postea a Traiano, extento limite illo, hi decumates agri imperio Romano velut lacinia aliqua adiecti erant. Et quidem sat multa eius limitis supersunt vestigia, muri in Danubii dextra ripa inde a Ratisbona usque ad oppidum Lorch (rusticis illius regionis *Teufelsmauer)*, agger inde septentrionem versus structus usque ad silvam, quae nunc appellatur *Odenwald*, et Taunum montem usque ad Rhenum prope Coloniam Agrippinensem, multae inscriptiones militares repertae prope oppida *Badenweiler*, *Baden*, *Pforzheim*, *Rottweil* cet. Post Probum (a. 283.) autem hi agri occupati sunt ab Alamannis. Cfr. Leichtlen *über die röm. Alterthümer in dem Zehendlande zwischen dem Rhein, dem Main und der Donau. Freiburg* 1818. Creuzer *zur Geschichte altrömischer Cultur am Oberrhein und Neckar. Leipzig und Darmst.* 1833. v. Jaumann Colonia Sumlocenne. *Mit Rücksicht auf das Zehentland. Stuttgart* 1840. Stälin *Wirtembergische Geschichte. Stuttgart* 1841. I. p. 14. 61. 80. — *sinus*] ut C. 1. *latos sinus*, tractus, qui extra antiquos imperii fines in terras olim ab hostibus Germanis relictas protenditur *(Ausbeugung des Reiches)*: non satis respondet, saltem imaginem obscurat nonnullorum interpretatio *Erweiterung der Herrschaft.* — *provinciae*] Germaniae superioris prope Rhenum, Raetiae prope Danubium.

30. *Ultra hos*] habitatores agrorum decumatium. — *Chatti*] Zeuss *D.* p. 95: *die Bewohner des äusseren Waldabhanges im Wesergebiete*; ad Adranam (h. *Eder)* et

ita effusis ac palustribus locis ut ceterae civitates in quas Germania patescit; durant siquidem colles, paulatim rarescunt, et Chattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus et maior animi vigor. multum, ut inter Germanos, rationis ac sollertiae: praeponere electos, audire praepositos, nosse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare, quodque rarissimum nec nisi Romanae disciplinae concessum, plus reponere in duce quam in exercitu. omne robur in pedite, quem super arma ferramentis quoque et

2. *durāt* P. — *paulatim* P cum ceteris Codd. notis: *paulatimque* cum Rhenano B. — 3. «*ac deponit* P, superscr. tamen postea alia, ut videtur, manu *atque*.» Tross. «Immo re vera alia manu.» Boecking. Id quod manifesto indicio est, Pontani exemplar ad alium Codicem esse collatum; nullus enim interpolator pro *ac atque* ultro correxisset, praesertim ante consonantem. — 8. *Romanae* omnibus litteris, superscr. ab al. m. «vel *rationes*» P.

flumen gignendo sale fecundum et conterminum ipsis et Hermunduris Ann. 13, 57., *Werra*, ut plerique statuunt. De his singula persequens ideo accuratius agere potuit, quia saepius quam in alios populos remotiores Romani et in pace et in bellis inciderant. *Cum Cheruscis aeternum discordant*, ait A. 12, 28. Memorantur adhuc a Claudiano Bell. Get. 419: *Agmina quin etiam flavis obiecta Sicambris, Quaeque domant Chattos immansuetosque Cheruscos, Huc omnes vertere minas:* et a Sidonio Apoll. Carm. 7, 389: *Saxonis incursus cessat Chattumque palustri Alligat Albis aqua.* Postea transierunt in Francos. Cfr. Zeuss *D.* p. 327. Ukert *G.* p. 359. — *durant siquidem*] Omnibus diu pensitatis, tandem praetuli Bekkeri distinctionem loci perquam difficilis, ut *durant* sit «continuantur, ultra porriguntur,» *sie ziehen sich (in ihrem Gebiete) weiter fort (bis an seine Grenze)*, *s'y prolongent* Louandre. Neque vero haesitandum in part. *siquidem* postposita, cum primariae notioni *durant* primum locum tribuendum iudicasse videatur scriptor. Favet quidem alteri interpunctioni: *patescit, durant: siquidem colles* S, adnotans: «*initium* - - *inchoant* et *durant* opponuntur. Chattorum sedes inchoant in montibus, durant locis editioribus.» Qua in ratione offendo in ingratissimo ἀσυνδέτῳ *Chatti* - - *inchoant* - - *durant*, ac si vel maxime ita distinguendum foret, equidem iungerem *ut ceterae civitates* - - *durant*, «necessitate coactae *durant* (*es aushalten*), perseverant habitare in locis palustribus ideoque inamoenis ac saepe insalubribus.» — *rarescunt*] Est Virgilianum illud Aen. 3, 411: *Angusti rarescent claustra Pelori;* ergo «laxantur, aperiuntur, longius iam inter se distant quam colles priores.» — *Chattos suos*] «quasi caros alumnos.» — *deponit*] «ubi saltus Hercynius (C. 26.) in planitiem desinit, sunt etiam Chattorum fines.» In his omnibus προσωποποιίαις *suos* - - *prosequitur* - - *deponit* cernis singularem ornatum rhetoricum, quo antiqui in descriptionibus sine eo nimis languidis libenter utebantur, ut cum Pomp. Mela 1, 1, 4. dicit: *mare* - - *longe lateque diffusum abigit vaste cedentia litora.* — *stricti*] torosi ac robusti, *straff*, *nerveux;* opponuntur flaccidis. — *ut inter Germanos*] «quantum quidem a barbaris exspectari ac requiri potest;» non sine quadam despicientia. Sic Hist. 4, 13: *Civilis ultra quam barbaris solitum ingenio sollers.* Vellei. 2, 118. de Arminio: *ultra barbarum promptus ingenio.* — *electos*] principes, *Häuptlinge;* reges enim non habebant Chatti. Gr. *R. A.* p. 231. — *nosse ordines*] «acies ex Romanorum disciplina rite instructas.» — *disponere diem*] «sua cuivis diei parti munia assignare;» refertur potissimum ad stationes disponendas, hos pabulatum, illos aquatum vel lignatum mittendos. — *vallare noctem*] pro vulgari «noctu castra vallare,» ut in his omnibus singula fere verba non sine artificio delecta sunt. — *Romanae disciplinae*] Haec in mentem mihi revocant similem Ciceronis de Romanis gloriationem Phil. 3, 11: *libertatem propriam Romani et generis et nominis.* Phil. 4, 11: *virtus, quae propria est Romani generis et seminis;* quasi vero alii populi

copiis onerant. alios ad praelium ire videas, Chattos ad bellum. rari excursus et fortuita pugna. equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere. velocitas iuxta formidinem, cunctatio propior constantiae est. (31) et aliis Germanorum populis usurpatum raro et privata cuiusque audentia apud Chattos in consensum vertit, ut primum adoleverint, crinem barbamque submittere, nec nisi hoste caeso exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. super sanguinem et spolia revelant frontem, seque tum demum pretia nascendi rettulisse dignosque patria ac parentibus ferunt. ignavis et imbellibus manet squalor. fortissimus quisque ferreum insuper anulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se caede hostis absolvat. plurimis Chattorum hic placet habitus;

4. *raro* P G : *rara* B. — 8. *noscendi* P, teste Trossio; non memorat Boecking. — 11. *absoluerit* superscr. *at* et litt. *eri* punctis subnot. P.

nec libertatem nec virtutem nossent. Ceterum quod dicit Passovius alteram lectionem *ratione disciplinae* defendens, «omni omnium gentium disciplinae hoc fuisse proprium *plus reponere in duce quam in exercitu*, nec tantum Romanae,» in se ex parte verum est, sed si Taciti aetatem memineris, facile intelliges tunc temporis, cum Romanis tantummodo cum barbaris, artis militaris plerumque ignaris, sed fortitudine dumtaxat et impetu valentibus, non cum Pyrrho aliquo vel Hannibale, bella essent gerenda, hoc tamquam Romanorum proprium institutum merito laudari potuisse. Scitius sane lect. *ratione* defendit S: «Omni,» inquit, «loci contextui convenientius esse videtur, causam aliquam addi quam languidam rerum Romanarum comparationem. Disciplina vero sana viaque et ratione incedente bene iudicat effici, ut honorificentius de ducis gravitate sentiatur.» — Verum nescio quid ἀκύρου habet *ratione hoc conceditur* pro *efficitur, obtinetur.* — *ferramentis*] securibus, ligonibus, rastris ac similibus. — *copiis*] utensilibus, id est, cibariis, ut Romanus *miles cibum et arma portabat.* Sal. Iug. 45. — *onerant*] Lectio Tur. Spir. aliarumque Edd. veterum *coonerant* orta videtur e geminatione syll. *co* in *copiis*, et auctoritate propria destituta gratuito ἅπαξ λεγομένῳ ditat Tacitum. — *ad praelium*] Prorsus ut Hist. 2, 40: *non ut ad pugnam, sed ad bellandum profecti.* — *cito cedere*] sive suppleas *victoriam* cum Ernestio sive *hosti*, hoc dicit: «opportuno tempore pugnare desinere, antequam, superante hoste, ad internecionem caedantur.» — *iuxta formidinem*] «parum abest a formidine.» Hand. Turs. III. p. 538.

31. *votivum - - oris habitum*] Similiter *Civilis barbaro voto post coepta adversus Romanos arma propexum rutilatumque crinem patrata demum caede legionum posuit.* Paulus Diac. Hist. 3, 7: *Sex milia Saxonum, qui bello superfuerant, devoverunt se neque barbam neque capillos rasuros, nisi se de Suevis hostibus ulciscerentur.* — *super - - spolia*] ipsius hostis caesi tonso crine aperiunt frontem, quae antea illo quasi velabatur. Sed, ut amoveatur difficultas, quam non sine causa movit Gerlachius p. 181., necessario statuendum erit, eosdem post sollemnem illum ritum denuo submisisse capillos, donec rursus super hostis sanguinem ponerent; contra eos, quibus hostem interficere nunquam contigerat, crinem eundem inde ab adolescentia porro nutrire debuisse ac propterea, cum id populares omnes nossent, hos tamquam imbelles esse despectos. — *squalor*] neglecti neque unquam tonsi capilli. — *ignominiosum id*] supple «alioqui per se, nisi quis dedita opera anulum istum votivum gestat.» Hunc autem, ut crinem, coram pluribus testibus depositum moxque denuo indutum esse, consentaneum est: etenim, aliter si statuas, profecto haud intelligas, quomodo hoc insigni utentes tam formidolosi fuerint hostibus: quoniam, si anulum istum nunquam sollemni ritu usi deposuissent, id ipsum signo fuisset, talibus anulis indutos nullum unquam hostem peremisse. Sic vero anulis votivis resumptis, in acie constituebant propriam quandam catervam ac veluti bel-

iamque canent insignes et hostibus simul suisque monstrati. omnium penes hos initia pugnarum; haec prima semper acies, visu nova. nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. nulli domus aut ager aut aliqua cura: prout ad quemque venere, aluntur, prodigi alieni, contemptores sui, donec exsanguis senectus tam durae virtuti impares faciat.

(32) Proximi Chattis certum iam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri colunt. Tencteri super solitum bellorum decus equestris disciplinae arte praecellunt; nec maior apud Chattos peditum laus quam Tencteris equitum. sic instituere maiores: posteri imitantur. hi lusus infantium, haec iuvenum aemulatio; perseverant senes. inter familiam et penates et iura successionum equi traduntur: excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, sed prout ferox bello et melior.

2. *visu torva* Bernegger et Emmerling. — 3. Habet *vultu* P, non *cultu* Vbc. Ang. F. N. al. — 4. *rura* superscr. *c* P. — 5. *exangues* (sic) P. — 7. *Usipi* P G. Sane Ann. 13, 55. Med. *usiporum* et C. 56. *usipsos* (sic), item Hist. 4, 37: *usipis*.

latorem ordinem. — *monstrati*] tamquam exemplaria virtutis. Dunen. — *visu nova*] *überraschend*. «C. 43: *nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum*. Nemo horridae eorum speciei adsuescit; quamquam saepe visorum semper novus est horror.» S. — *vultu mitiore*] «assumpto nunquam mansuetiores apparent;» quae vulgaris ratio fuisset pro hac ornatiore.

32. *certum iam*] non iam vagum et diffusum, qualis est inter oppida *Breisach* et *Bingen*. Dunen. Alii, ut Bredow, explicant «minus se effundentem aut lacus efficientem, ut apud Batavos.» Sed haud conveniunt seqq. *terminus esse*, quoniam lacus illi terminum nunquam constituerunt. — *terminus esse sufficiat*] «quia angustior ideoque profundior est Rheni alveus nec Transrhenanis transire volentibus vada offert, efficit, ut limitibus munitis Romanus non indigeat.» S. — *Usipii*] Ann. 1, 51. hos *Usipetes* vocat, ut Caesar B. G. 4, 1., ubi bellum cum iis gestum describit. Sedes eorum primitivae sunt ignotae; postea teste Floro 4, 12, 23: *Drusus primos domuit Usipetes; inde Tencteros percucurrit* (qui septentrionem versus ab Usipiis habitabant), *et Chattos*. Eo autem tempore Usipii sedes habebant ad flumina Lupiam et *Yssel*. Tandem in Alamannos transisse videntur. Cfr. Zeuss *D*. p. 98. Ukert *G*. p. 355. — *Tencteri*] Sic Schneider nunc etiam apud Caesarem, apud quem antea edebant *Tenchteri*. Ubique comparent ut Usipiorum vicini ac perpetui socii. Ceterum Hist. 4, 64: *Tencteri*, (ab Ubiis) *Rheno discreta gens*, ergo e regione Coloniae Agrippinensis. — *equestris disciplinae*] Confirmat hoc Caesar 4, 2. — *ut cetera, maximus natu*] Hunc singularem ac proprium Tencterorum morem fuisse, non commune Germanorum ius hereditarium, ut nonnullis visum, docet Sybel *D. K*. p. 12. — *ferox bello et melior*] Acidalius probante Ernestio volebat *ferox et bello melior;* sed illud exquisitius; sic Alcaeus Horatio 1, 32, 6: *ferox bello*.

33. *Bructeri*] Hos novit iam Strabo 7. p. 290. distinguens Bructeros minores et maiores, quos fortasse Lupia fl. separabat. Tacitum fugit haec populi divisio. Ann. 1, 60: *ultimos Bructerorum quantumque Amisiam et Lupiam inter*. Cfr. v. Ledebur *das Land und Volk der Brukterer*. Berlin 1827. Zeuss *D*. p. 92. Ukert *G*. p. 379. — *Chamavos*] Zeuss *D*. p. 582. Ukert *G*. p. 390. eos primum ad Rhenum, deinde ad Lupiam habitasse statuit. Memorantur adhuc ab Eumenio in Paneg. Constantio dicto 9: *arat nunc mihi* (Constantium dicit) *Chamavus et Frisius*. — *Angrivarios*] ad utramque Visurgis ripam. Zeuss *D*. p. 106. Ukert *G*. p. 388. eos collocant a Visurgi Orientem versus ad flumina *Hunte* et *Aller*. Memorantur Ann. 2, 24: *Angrivarii nuper in fidem accepti*. — *Bructeris penitus excisis*] Cladem eam acceperunt incerto tempore, sub Flaviis imperatoribus puto, sane post Civilis defectionem a Romanis: nam tunc maxima auctoritate apud rebelles erat Veleda, virgo Bructera. Hist. 5, 22. Ceterum ut in re haud prorsus certa

(33) Iuxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamavos et Angrivarios immigrasse narratur, pulsis Bructeris ac penitus excisis vicinarum consensu nationum, seu superbiae odio, seu praedae dulcedine, seu favore quodam erga nos deorum. nam ne spectaculo quidem praelii invidere. super sexaginta milia non armis telisque Romanis, sed quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. maneat, quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui, quando urgentibus imperii fatis nihil iam praestare fortuna maius potest quam hostium discordiam.

(34) Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgibini et Chasuarii cludunt

1. *chamanas* P, teste Trosslo, non Boeck.; sed videtur operarum error pro *chamanos*, ut in eo scribitur infra. — 2. *angrinarios* superscr. ab al. m. *v*. — 5. *milia* superscr. altero *l* P. — 7. *quando in urgentibus* ex F. N. T. Bonon. Spir. G, Gr. Duebner. Ut nos P. — *urgentibus iam imperii* ut Vad, P teste Trosslo. Non memoravit Boecking. — 10. *angrinarios et chamanos* P. — *dulgitubini* P. — *Chasuarii* ex Cod. G: *tasuarii* P, *Chasuari* B, *Casuari* Tross. — *cludunt* superscr. ab al. m. *a*, ut sit *claudunt*, P.

prudenter sane usus est v. *narratur*, ac re vera exaggeratum esse rumoribus illud excidium, apparet ex Plin. Epp. 2, 7: *Spurinna Bructerorum regem vi et armis induxit in regnum ostentatoque bello ferocissimam gentem terrore perdomuit*, quibus ex vv. sane colligas debilitatas admodum tunc fuisse Bructerorum vires, quoniam cum Spurinna dimicare non sunt ausi. Praeterea diu postea memorantur ab Eumenio in Paneg. Constantino dicto 12: *ut tamen omnibus modis barbarorum immanitas frangeretur - -, etiam immissa Bructeris vastatione fecisti*. Item a Nazario in Paneg. Constantino dicto 18: *Quid memorem Bructeros? quid Chamavos? quid Cheruscos, Vangiones, Alamannos, Tubantes? - - Innumerae simul gentes ad bellum coactae, sed uno impetu tuo fusae, dum collativam vim comparant, compendiosam victoriam praestiterunt*. — *oblectationi*] Quibus prope inhumana visa haec est sententia, non satis cogitarunt, quantam oblectationem populo Romano praebuerint ludi gladiatorii. — *maneat, quaeso*] Claudius Mamert. Genethl. Maxim. 16: *tanta est imperii vestri felicitas, ut undique se barbarae nationes vicissim lacerent et excidant, alternis dimicationibus et insidiis clades suas duplicent et instaurent*. — *urgentibus imperii fatis*] Veram interpretationem hanc reor: «Cum fatalis quaedam necessitas cogat imperium Romanum fines suos latius semper extendere; id quod ipse cum maxime hanc curam in manibus habens fieri vidit sub Traiano, sub quo ex communi opinione longe florentissimum erat imperium Romanum neque ulli discrimini etiam futuro tempore expositum videbatur praeterquam uni fortasse Tacito. Verum ex hoc continuo potentiae augmento ipse satis perspiciebat fore, ut summa tandem inde pericula orirentur imperio, nisi barbarae nationes, ut nuper Germani, semet ipsae laceraturae essent.» Hanc autem anxiam praesensionem mirabili cum euphemismo expressit, quo omne malum omen a verbis suis abesset. Male nonnulli explicarunt de fatis imperium Romanum ad exitium iamiam pellentibus, sive, ut Ledebur *Bructerer* p. 241: *bei des Reichs bedrängter Lage*. Quod autem Lipsii liber *vergentibus*, Cod. Arundel. *in vergentibus* praebent, probante Iac. Gronovio, mihi nescio quid infausti praesagii habere videtur, ut fere A. 12, 44: *vergentibus iam annis suis*; id quod non inest in v. *urgentibus*, quod etsi satis grave, ut Lucani 10, 29: *fatis urgentibus actus*, non tamen senii atque infirmitatis continet notionem, sed dumtaxat necessitatis, cui resisti nequit, qualis apud Lucanum l. l. Alexandrum M. *per Asiae populos* agit.

34. *Dulgibini*] Langobardos hi separabant a Cheruscis. Sedes eorum incertae. Zeuss *D*. p. 112. eos collocat prope *Aller* fl. et oppidum *Celle*, Ukert *G*. p. 391. ad saltum Teutoburgiensem et in Hassia. — *Chasuarii*] pone Bructeros ad *Hunte* et *Hase* flumina. Zeuss *D*. p. 113. Ukert *G*. p. 390. Strabo 7. p. 292. Χαττουαρίους

aliaeque gentes haud perinde memoratae; a fronte Frisii excipiunt. maioribus minoribusque Frisiis vocabulum est ex modo virium. utraeque nationes usque ad Oceanum Rheno praetexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus et Romanis classibus navigatos. ipsum quin etiam Oceanum illa temptavimus. et superesse adhuc Herculis columnas fama vulgavit, sive adiit Hercules, seu quicquid ubique magnificum est, in claritatem eius referre consensimus. nec defuit audentia Druso Germanico: sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. mox nemo tentavit, sanctiusque ac reverentius visum de actis deorum credere quam scire.

(35) Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. in Septentrionem ingenti flexu redit. ac primo statim Chaucorum gens, quamquam incipiat a Frisiis ac partem litoris occupet, omnium quas exposui gentium lateribus obtenditur, donec in Chattos usque sinuetur. tam immensum terrarum

1. *frisii* - - *frisiis* pr. P, sed alterum *i* bis deletum. — 11. *Caucorum* h. l. sed mox *Chauci* P, *Cauchorum* ubique Grimm. — 12. *frisis* P. — 13. *optenditur* P. — *nam immensum* superscr. ab al. m. *tam*, teste Boeckingio, P.

memorat inter eos populos, de quibus Germanicus triumphavit. Hos pro iisdem habet atque Taciti Chasuarios Ukert l. l., ab iis distinguit Zeuss *D.* p. 100. Alii rursus videntur *Attuarii* Velleii 2, 105. et Amm. Marc. 20, 10, 1., ubi Francis adnumerantur. — *haud perinde memoratae*] (*nicht sonderlich.*) Similiter Strabo inter *ἐνδεέστερα ἔθνη Γερμανικὰ* adnumerat etiam *Χαττουαρίους*. Inter has gentes refer Ansibarios A.13, 55. (tunc quidem excisos) et Tubantes ibid. et 1, 51., in hac cura praeteritos. — *a fronte*] Rhenum versus, quo usque ad Oceanum praetexuntur Frisii: unde sequitur Romano scriptori *a tergo* esse Visurgim sive Orientem versus. Bach. — *Frisii*] De his silent Caesar et Strabo, sed post Plinium 4, 15. Tacitus in Annalibus aliquoties et Hist. 4, 15. eorum mentionem facit. In Iulii Africani Cestis inter Mathematicos vett. a Rigaltio vulgatis C. 3. p. 290: *ἐσεμνύνοντο Φαρισαῖοι ποτε Ῥωμαίων ἀποκτείναντες φάλαγγα* Hemsterhusius legendum vidit *Φρισαῖοι*. Atque idem etiamnunc nomen retinent. De divisione inter *maiores minoresque* nemo praeter Tacitum tradit. — *lacus*] Melae 3, 2: *Flevo.* Plin. 4, 15: *Rhenus ab septentrione in lacus se spargit*, nunc collectos in *Zuydersee*. Cfr. Ann. 1, 60. Ann. 2, 8. Respicit autem ad expeditiones et Drusi et Germanici. — *Oceanum illa tentavimus*] Referuntur haec ad Drusi expeditionem, de qua v. C. 1. — *Herculis columnas*] Fama, nisi temere a navigatoribus conficta est, orta videtur a rupibus e mari exstantibus vel promontoriis e longinquo dispectis. — *obstitit Oceanus* cet.] Facile in his agnoscas rhetoricum colorem, quo in toto h. l. abundanter utitur. Simile illud Cestii declamatoris ad Alexandrum apud Senecam Suasor. 1. p. 9. Ed. 1672: *Fremit Oceanus, quasi indignetur, quod terras relinquas.* — *Druso Germanico*] Raro ei *Germanici* cognomen tribuitur, quamquam ei datum est a senatu. Flor. 4, 12, 28. Strabo 7. p. 291., sed hic ad ornatum pertinet, quasi dixisset «alioqui domitori Germaniae», ut eum vocat Florus. Perperam nonnulli distraxerunt ita *Druso*. *Germanico*, ut significaretur etiam Drusi filius. — *mox nemo tentavit*] «His ipsius Taciti de expeditionibus Germanici narrationes repugnant Ann. 2, 6. 23.» Passow. Verum hae erant mere militares, Drusiana illa potius curiositatis et Oceani accuratius *inquirendi* causa suscepta.

35. *ingenti flexu*] Eundem *sinum* dicit C. 37. et C. 1. *latos sinus.* — *redit*] a Rheno Oceanum versus. — *Chaucorum*] Plin. 16, 1: *Chaucorum, qui maiores minoresque appellantur*, separante eos Visurgi amne. Toto autem h. l. Plinius, testis oculatus, tristissimam eorum vitam rhetorice describit. Cfr. Ann. 11, 19: *missis, qui maiores Chaucos ad deditionem pellicerent*, id est, Frisiis vicinos, Occidentem versus

spatium non tenent tantum Chauci, sed et implent, populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit iustitia tueri. sine cupiditate, sine impotentia, quieti secretique nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. id praecipuum virtutis ac virium argumentum est, quod ut superiores agant non per iniurias assequuntur. prompta tamen omnibus arma ac, si res poscat, exercitus, plurimum virorum equorumque; et quiescentibus eadem fama.

(36) In latere Chaucorum Chattorumque Cherusci nimiam ac marcentem diu pacem inlacessiti nutrierunt. idque iucundius quam tutius fuit, quia inter impotentes et validos falso quiescas: ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt. ita qui olim boni aequique Cherusci, nunc inertes ac stulti vocantur: Chattis victoribus fortuna in sapientiam

1. *sed implent* om. *et* tacite G; imitatus est Duebner, non Grimm. — 2. «Primitus in P fuerat *maluit*, quod mutatum in *malint*, ei hoc, punctis subnotatis, in *malit*.» Tross. Hic tamen edidit *malint*. — 4. *id* P G: *idque* cum Lipsio contra Codd. notos B. (*id pretium virtutis ac virium praecipuum argumentum est* ex solo Vat. 1518. hic interpolato Walther.) — 6. *et si* P solus. At cfr. Hist. 2, 5: *ac, si res posceret*. — 8. *Chaucorum* h. l. P. — 9. *inlacessiti* P: *illacessiti* B G. — 11. *nōe* P, ut *nomine* Turic. Humm.

habitantes. — *lateribus*] orientalibus, usque ad Albim. — *sinuetur*] Meridiem versus. — *sed et implent*] Velleius 2, 106: *omnis Chaucorum iuventus, infinita numero, immensa corporibus, ante imperatoris tribunal procubuit.* Ceterum mire pugnat cum Velleio ac Tacito Strabo *Κάττους* quoque *τοῖς ἐνδεεστέροις ἔθνεσι Γερμανικοῖς* l. l. adnumerans. Cfr. Zeuss *D.* p. 138. Ukert *G.* p. 373. — *ac, si res poscat, exercitus, plurimum*] Vv. *plurimum virorum equorumque* per appositionem subiiciuntur, quasi scripsisset: «et quidem permagnus numerus peditatus equitatusque.» In nonnullis Edd. etiam recentioribus locus falsa distinctione obscuratur: *ac, si res poscat exercitus, plurimum virorum equorumque.* Sed formula *si res poscat* ubique sic absolute ponitur. Cfr. Hist. 1, 79. 2, 5. Suet. Tib. 65. Plin. Epp. 7, 12. 10, 33. Melior nec tamen necessaria S ratio: *ac, si res poscat, exercitus* (genit.) *plurimum, virorum equorumque.*

36. *Cherusci*] inter Visurgim et Albim, noti iam Caesari 6, 10: *referunt - - -, silvam esse ibi infinita magnitudine, quae adpellatur Bacenis, hanc longe introrsus pertinere et pro nativo muro obiectam Cheruscos ab Suevis Suevosque a Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere.* Silva Bacenis, ut statuit Ukert *G.* p. 392., nunc est *Spessart*, *Rhön*, *Harz.* Strabo 7. p. 291: *οἱ Χηροῦσκοι καὶ οἱ τούτων ὑπήκοοι, παρ' οἷς τὰ τρία τάγματα Ῥωμαίων μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Οὐάρου Κουϊντιλίου ἀπώλετο.* Memorantur adhuc a Claudiano de IV. Cons. Honor. 450: *Venit accola silvae Bructerus Hercyniae, latisque paludibus exit Cimber et ingentes Albin liquere Cherusci.* Cfr. Zeuss *D.* p. 105. — *marcentem-pacem*] «Pax marcet, sicubi ex otio honesto in desidiam et inertiam transierit, marcore quasi infecta.» Passow. — *impotentes*] «bellico furore abreptos et propter levissimas causas vicinos minus validos ab ipsisque spretos aggredientes.» — *modestia* cet.] «ubi armis dimicatur, victor semper modesti ac probi laudem nanciscitur, incusatur et despicitur victus.» — *olim*] dum rebus secundis in alta pace fruuntur et ferociam dediscunt; unde per aliquod tempus a vicinis his laudibus extollebantur.» — *Chattis*] Ann. 12, 28: *Cherusci, cum quis aeternum discordant Chatti.* Ceterum commode huc referas locum Dionis 67, 5. ad a. post Chr. 85: *Χαριόμηρος, ὁ τῶν Χερούσκων βασιλεύς, ὑπὸ Χάττων ἐκ τῆς ἀρχῆς διὰ τὴν πρὸς Ῥωμαίους φιλίαν ἐκπεσών, τὸ μὲν πρῶτον ἑταίρους τινὰς παρέλαβε καὶ κρείττων ἐν τῇ καθόδῳ ἐγένετο. ἔπειτα ἐγκαταλειφθεὶς ὑπ' αὐτῶν, ἐπειδὴ ὁμήρους τοῖς Ῥωμαίοις ἔπεμψε, τὸν Δομιτιανὸν ἱκέτευσε· καὶ συμμαχίας μὲν οὐκ ἔτυχε, χρήματα δὲ ἔλαβε.* Apud Tacitum autem haec quoque fama aliquantum exaggerata

cessit. tracti ruina Cheruscorum et Fosi, contermina gens: adversarum rerum ex aequo socii sunt, cum in secundis minores fuissent.

(37) Eundem Germaniae sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens. veterisque famae lata vestigia manent, utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis et tam magni exitus fidem. sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma, Caecilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. ex quo

1. *tacti* cum plerisque P. — *fusi* superscr. ab al. m. *o* P. — *adversarum* superscr. *adversariis* P. — 2. *socii sunt* cum Codd. notis P G: *socii* B cum Lipsio, qui *sunt* tacite omisit. — 3. *situm* P. — *cymbri* - - *cymbrorum* P. — 4. *lata* cum ceteris Codd. P G: *late* cum Rhenano B. — 6. *sescentesimum* P. — 8. *papyrio* P. — *conss.* P.

videtur, ut quae C. 33. narrat de Bructeris *penitus excisis*. Cfr. Zeuss l. l. — *tracti*] sic, ut volebant Burmannus et Cortius ad Luc. 7, 655. atque Ernestius, Codd. H. et corr. St. Sic plane Ann. 6, 26: *traxit eam pernicies Agrippinae*. Vulgatum olim *tacti* rem non exaequat, et nimis tenue videtur, etsi S hoc defendens: «ruit, quem ruina tangit.» — *Fosi*] Vestigium horum nominis superesse videtur in *Fuhse* flumine Hildesiensi, quod prope Cellas Allerae miscetur.

37. *sinum*] quem C. 35: *ingentem flexum* dixerat. Sic C. 1: *latos sinus*. C. 29: *sinus imperii*. Est Chersonesus Cimbrica (Ptol. 2, 11.), de qua Plin. 4, 13: *Promontorium Cimbrorum excurrens in maria longe peninsulam efficit, quae Cartris appellatur*. — *Cimbri*] Post magnam illam cladem, qua eos in campis Raudiis contudit Marius (a. u. c. 653.), rara eorum remanent vestigia in historia Romana, veluti in Monum. Ancyr. p. 35. Ed. Franz: *Cimbrique et Charudes et Semnones et eiusdem tractus alii Germanorum populi per legatos amicitiam meam et populi Romani petierunt*. Strabo 7. p. 293: *Κίμβροι καὶ νῦν ἔχουσι τὴν χώραν, ἣν εἶχον πρότερον, καὶ ἔπεμψαν τῷ Σεβάστῳ δῶρον, τὸν ἱερώτατον παρ' αὐτοῖς λέβητα, αἰτούμενοι φιλίαν καὶ ἀμνηστίαν τῶν ὑπηργμένων· τυχόντες δὲ ὧν ἠξίουν, ἀπῆραν*. Postea Danis immixti esse videntur. Cfr. Zeuss *D.* p. 141. Ukert *G.* p. 321. — *lata*] Rhenani *late*, etsi haud displicet, tamen prorsus necessarium non videtur. — *utraque ripa*] Rheni. — *manusque*] «quam ingens bellatorum numerus castra ea fecerit.» Sic Ann. 1, 61: *Vari castra trium legionum manus ostentabant*. — *exitus*] «Constans omnium Codd. lectio: Lipsius vim vocabuli non assequens *exercitus* emendavit; sed illud vel unus locus Ciceronis Parad. 4, 1: *reditum mihi gloriosum iniuria tua dedit, non exitum gloriosum satis defendit*.» Gerlach. Caesar B. C. 3, 69: *Equites Caesaris salutem et exitum sibi pariunt*. Suet. Caes. 34: *hos frustra per omnes moras exitu prohibere conatus*. Et alios locos sat multos suppeditant Lexica. Contra S interpretatur: «tantam fuisse multitudinem eorum, qui caederentur, qui caperentur (Liv. Epit. 68.), ut credas, persuadet magnitudo castrorum.» — *sexcentesimum et quadragesimum*] sic Fasti Capitolini; aerae Varr. a. u. 641. — *alterum imperatoris Traiani*] a. u. c. 851., post Chr. 98., quo Nerva decessit die 27. mensis Ianuarii. Manifesto autem indicat annum, quo hunc librum composuerit. — *tamdiu Germania vincitur*] «tamdiu in eo elaboramus, ut Germaniam devincamus, sed quamquam crebro nostras victorias extollentes, nunquam eo pervenimus, ut dometur.» Et quomodo ante Varum victa sit Germania, perbene exponit Dio 56, 18: *Εἶχόν τινα οἱ Ῥωμαῖοι τῆς Κελτικῆς, οὐκ ἀθρόα, ἀλλ' ὥς που καὶ ἔτυχε χειρωθέντα, καὶ στρατιῶταί τε αὐτῶν ἐκεῖ ἐχείμαζον, καὶ πόλεις ᾠκίζοντο· ἔς τε τὸν κόσμον σφῶν οἱ βάρβαροι μετερρυθμίζοντο καὶ ἀγορὰς ἐνόμιζον συνόδους τε εἰρηνικὰς ἐποιοῦντο. οὐ μέντοι καὶ τῶν πατρίων ἐθῶν τῶν τε συμφύτων τρόπων καὶ τῆς αὐτονόμου διαίτης τῆς τε ἐκ τῶν ὅπλων ἐξουσίας ἐκλελησμένοι ἦσαν*. Atque similiter brevius Florus 4, 12, 30: *Germani victi magis quam domiti erant*. Ipse Tacitus mox etiam clarius: *triumphati magis quam victi sunt*. — *ad-*

si ad alterum imperatoris Traiani consulatum computemus, ducenti ferme et decem anni colliguntur. tam diu Germania vincitur. medio tam longi aevi spatio multa in vicem damna. non Samnis, non Poeni, non Hispaniae Galliaeve, ne Parthi quidem saepius admonuere: quippe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. quid enim aliud nobis quam caedem Crassi, amisso et ipse Pacoro, infra Ventidium deiectus Oriens obiecerit? at Germani Carbone et Cassio et Scauro Aurelio et Servilio Caepione, Marco quoque Manlio fusis vel captis, quinque simul consulares exercitus populo Romano, Varum trisque cum eo legiones etiam Caesari abstu-

2. *tam'*, sed ductus ab al. m., P. — 6. *amiso et ipso. et ipse Pacoro* P. — 8. *Marco* cum ceteris Codd. P G: *Gnaeo* B, ut ad historiae veritatem correxit Ernestius. — 9. *populi Romani* pr. P. Recepit Tross. — *trisque* P: *tresque* B G.

monuere] non *sui*, ut vult Passovius, sed *nos* cladibus, quas nobis inflixere. Cfr. Gronov. Diatr. p. 499. Fr.: «*Admonere* dicitur, quidquid aliquo cum aculeo teloque in memoriam redit. Virg. Aen. 9, 108: *Cum Turni iniuria matrem Admonuit*;» et p. 501. h. l. explicat: «*admonuere*, scilicet nos oblitos hostes, aut ne obliviscèrémur.» Adde Tibull. 4, 1, 189: *Cum memor ante actos semper dolor admonet annos*. Sic interdum nos usurpamus de calamitàte aliqua v. *mahnen*. — *regno Arsacis*] dominatione arbitraria, *δεσποτείας βαρβαρικῆς*. — *Crassi*] cum exercitu deleti in Mesopotamia a. u. 701. — *amisso et ipse Pacoro*] «ita tamen ut et ipse Oriens vicissim postea amiserit Pacorum, Orodis regis Parthorum filium et ducem.» Etenim a. u. 716. (Clinton *Fasti Hell.* III. p. 218.), ut ait Orosius 6, 18: *Ventidius - - regem Parthorum Pacorum in acie interfecit ea scilicet die, qua Crassus a Parthis fuerat occisus*; ubi *rex* vocatur prorsus ut a Tacito ipso Hist. 5, 9. pro regis filio. «Altera lectione *et ipso Pacoro* (praelata a Passovio àliisque) significaretur etiam alios duces praeter Pacorum occisos fuisse, quod contra se habet.» Gerl. — *infra Ventidium*] P. Ventidium Bassum, qui fuit Picens. in bello sociali cum matre captus et in triumpho ductus, dein mulio. Cum Caesare, qui eius fortitudinem perspexerat, in Galliam profectus, mox in eius amicitiam receptus tribunus pl. et praetor factus est; hostis quidem cum Antonio iudicatus, sed postea pontifex, consul, victor Parthorum, de quibus triumphavit; publico tandem funere elatus. Plin. 7, 44. Gell. N. A. 15, 4: *vulgo per vias urbis versiculi proscribebantur: Concurrite omnes augures, haruspices: Portentum inusitatum conflatum est recens; Nam mulos qui fricabat, consul factus est.* Et virulenta in eum exstat parodia Catulliana in Virgilii Catal. 8. Ad totum h. l. cfr. Florus 4, 9.' et 10. — *deiectus*] depressus, cum summae ignominiae notione, *herabgewürdigt*. — *Carbone*] Liv. Epit. 63: *Cimbri gens vaga populabundi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est.* — *Cassio*] Liv. 65.: *L. Cassius Longinus consul* (a. u. 647.) *a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, qui a civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu caesus est.* Ibi sane Tigurini soli devicerunt Cassium; sed Tacitus propter temporum seriem eos pro Cimbrorum sociis habuisse videtur, ut sane Orosius 5, 16. in Caepionis et Manlii clade iungit *Cimbros et Teutonas* (sic etiam Cod. Sangall. Sec. IX.) *et Tigurinos et Ambronas, Gallorum Germanorumque gentes.* Cfr. Io. de Müller Hist. Helv. L. 1. C. 3. Opp. omn. Vol. XIX. p. 12. — *Scauro Aurelio*] Liv. 67: *M. Aurelius Scaurus, legatus consulis, a Cimbris fuso exercitu captus est; et cum in consilium ab iis evocatus deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos vinci non posse, a Boiorige, feroci iuvene, occisus est.* (a. u. 648. Consul is fuerat a. u. 646.) — *Servilio Caepione*] cos. a. u. 648., devictus anno insequente. Liv. l. l.: *Ab iisdem Cimbris Cn. Manlius consul et Q. Servilius Caepio proconsul victi praelio castrisque binis exuti sunt; militum milia octoginta occisa, calonum et lixarum quadraginta, secundum Arausionem* (h. *Orange*). — *Marco quoque Manlio*] cos. a. u. 649. Idem praenomen ei datur apud Sal.

lerunt. nec impune C. Marius in Italia, divus Iulius in Gallia, Drusus ac Nero et Germanicus in suis eos sedibus perculerunt. mox ingentes C. Caesaris minae in ludibrium versae. inde otium, donec occasione discordiae nostrae et civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias affectavere; ac rursus pulsi [inde] proximis temporibus triumphati magis quam victi sunt.

(38) Nunc de Suevis dicendum est, quorum non una, ut Chattorum

1. *C.* P G: *Gaius* B. — 2. *absperculerunt* ex praeced. *abstulerunt* P. — *mox*] *rursus* P, teste Boeckingio. — *C.* P G: *Gai* B. — 5. *ac* nescio cur, delevit Walchius, seclusit Duebner. — 5. *rursus pulsi* [*inde*] *proximis* Nos: *rursus inde pulsi I proximis* P, *rursus pulsi inde, proximis* B, *rursus pulsi,* [*inde*] *proximis* G, *rursus pulsi, proximis* Grimm. (Pro aliorum *inde* H. N. Vbd. Ang. F. M. *nam.*) — 6. Habet h. l. *Chattorum* P.

Iug. 114. in omnibus Codd. praeterquam in Guelf. 9, et Paris. uno, utroque recentiore, in quibus est *Cn.*, ac miro consensu etiam apud Eutropium 5, 1. omnes libri *M. Manlius.* Sed Cic. Phil. 1, 13: *ut enim propter unius M. Manlii scelus decreto gentis Manliae neminem patricium Marcum Manlium vocari licet* cet. Liv. 6, 20: *Gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde Marcus Manlius vocaretur.* Sed ut apud Livium l. l. aliosque *Cn.* est in Inscr. Grut. p. 207., apud me Inscr. Lat. N. 3697. in celebratissima illa lege parieti faciundo Puteolana *P. RVTILIO. CN. MALLIO* (sic) *COS.* Nummum Goltzianum subditicium apud Morell. Thesaur. I. p. 523: *CN. MANLIVS. CN. F. MAXIM.*, quem certatim hic afferunt Interpretes, equidem nihil moror. — *Drusus*] qui *per Rheni quidem ripam quinquaginta amplius castella direxit.* Flor. 4, 12, 26. — *Nero*] qui postea Tiberius imperator, de cuius expeditionibus in Germaniam vide Vellei. Pat. 2, 97. 104. sqq. — *Germanicus*] Ann. 1, 49. 2, 5. — *C. Caesaris*] Caligulae. Cfr. Hist. 4, 15: *Caianarum expeditionum ludibrium;* ubi vide. — *otium*] sub Claudio ac Nerone. Quamquam sub Claudio non prorsus quiescebant arma contra Romanos. Cfr. Suet. Cl. 24. Dio 60, 8. Tac. Ann. 11, 18. 12, 29. 13, 53. WALTH. Sed. nec Germani neque Romani maiorem aliquam cladem perpessi erant. — *occasione discordiae nostrae*] Respicit Tacitus ad bella civilia inter Othonem et Vitellium, mox inter hunc et Vespasianum gesta: etenim occasione certaminis inter duos posteriores orti Batavi aliis cum populis etiam Transrhenanis in Gallias irrupere et Civilis de imperio Galliarum condendo iamiam cogitabat. Hist. 4, 12. 5, 14. — *proximis temporibus*] sub Domitiano, cuius falsus triumphus de Chattis derisui fuit. Suet. Dom. 6. 13. Tac. Agr. 39. Plin. Pan. 16. Dio Cass. 67, 4. Hess.

38. *propriis adhuc*] «His nationibus in commune quidem Suevorum nomen inditur; nondum tamen ita in unum populum coaluerunt, ut non singulae maneant discretae atque propria nomina retineant;» prope ut Helvetii in XXII. pagos discreti. Cfr. Hand Turs. I. p. 163. — *in commune Suevi vocantur*] Ducunt a v. inusitato *SWIBAN*, prisca lingua Germanica *suipan*, hodie *schweben*, huc illuc ferri. Zeuss *D.* p. 55. Itaque significaret gentes vagam vitam agentes, quo cum sensu satis congruere videtur illustris ille Caesaris locus B. G. 4, 1: *Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa ex finibus educunt*; ubi cogitandum imprimis non de bellicis expeditionibus iustis atque certo consilio susceptis, sed de incursionibus huc illuc in vicinorum fines vagis et tumultariis ac brevi tempore sine magno effectu rursus intermissis, ut *Usipetes et Tencteri complures annos Suevorum vim sustinuerunt.* Ibid. C. 4. Multas autem fuisse Suevorum gentes (inter quas praecipua Semnonum natio), testatur etiam Strabo 7, p. 290: *τά γε τῶν Σουήβων ἔθνη, τὰ μὲν ἐντὸς ᾤκει, τὰ δὲ ἐκτὸς τοῦ δρυμοῦ (Ἑρκυνίου) ὅμορα τοῖς Γέταις. Μέγιστον μὲν τὸ τῶν Σουήβων ἔθνος· διήκει γὰρ ἀπὸ τοῦ Ῥήνου μέχρι τοῦ Ἄλβιος· μέρος δέ τι αὐτῶν καὶ πέραν τοῦ Ἄλβιος νέμεται.* Dio Cass. 51, 22. Ukert *G.* p. 341-348. — *obliquare crinem*] id est, «ex dextra et ex sinistra parte frontis oblique in verticem crinem flectere, ut ibi totus angulatim colligatur.» Grimm *R. A.* p. 234: *die freien Sueven kämmten ihr haar seitwärts und banden es in knoten. Die knechte trugen folglich*

Tencterorumve gens: maiorem enim Germaniae partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune Suevi vocentur. insigne gentis obliquare crinem nodoque substringere. sic Suevi a ceteris Germanis, sic Suevorum ingenui a servis separantur. in aliis gentibus seu cognatione aliqua Suevorum seu, quod saepe accidit, imitatione, rarum et intra iuventae spatium: apud Suevos usque ad canitiem horrentem capillum retro sequuntur, ac saepe in ipso solo vertice

1. *optinent* P. — 2. *quā* superscr. *vis* P. Videtur arbitraria correctio erroris *quā* omissa altera syllaba eadem. — 7. *in ipso solo vertice* cum Codd. plerisque Gerlach p. 225.: *in ipso vertice* superscr. *solo* ab alia manu, teste Boeckingio, ab ipso Pontano, teste Trossio, P, *in solo vertice* B, *in ipso vertice* Grimm.

kurzgeschnittenes. (Accuratius etiam Ukert *G.* p. 347. vv. *nodo substringere* vertit: *mit einem Knoten zu unterbinden.*) *On les reconnaît à la mode de retrousser leur chevelure et de l'attacher par un noeud.* Louandre. Cfr. Claudian. IV. Cons. Honor. 655: *Crinitus - - Suevus.* — *rarum*] apud eos tantum hoc usitatum erat, qui ceteris fortiores ac ferociores videri vellent. Totum hunc locum de Suevorum capillo illustrat aliquatenus, etsi non omnia prorsus respondent, Sidonius Apoll. Theodoricum, Visigothorum regem, describens 1, 2: *Capitis apex rotundus, in quo paululum a planitie frontis in verticem caesaries refuga crispatur.* - - *Aurium legulae, sicut mos gentis est, crinium superiacentium flagellis operiuntur.* — *usque ad canitiem horrentem capillum retro sequuntur*] In his studio humilia ac sordida verba devitandi totique rei rhetoricum ornatum adhibendi nobis obscurior est factus. V. *horrentem* equidem cum v. *canitiem*, ut nonnulli faciunt, iungere nequeo; nam vel propter ipsos numeros (*ῥυθμὸν*) pertinet ad capillum, qui nunquam tonsus, horridus fit; neque vero v. *retro* aut Walthero auctore cum v. *horrentem* (*rückwärts gesträubtes Haar*) nec cum v. *capillum* coniungendum reor, ut significare possit *capillum retro flexum;* sed cum v. *sequuntur*; quam ad constructionem sane conferre non licet Virgiliana illa Aen. 2, 753. et 9, 392: *simul et vestigia retro Observata legit*, ubi *retro* pertinet non ad v. *legit*, sed ad v. *observata.* Sed in hoc ipso, quod caret exemplo iunctura *retro sequi*, singularis totius *φράσεως* habitus continetur; contra, si distrahas, v. *sequuntur* sic nude positum languidissimum fit. At quomodo interpretabimur? Quodsi acceperis pro «crinem semper intonsum promittere, ut retro in tergum descendat,» repugnant sane sequentia *in - - ligant*, quo priore more si usi forent, certe non *in altitudinem compti* fuissent. Ergo explico: «capillum promittunt, semper crescere sinunt, sed eum a cervice et humeris retro in verticem flectunt nodo ligatum.» Et ad hanc ipsam sententiam perbene Louandre: *Les Suèves, lors même que leurs cheveux ont blanchi, les ramènent, tout hérissés, de la partie postérieure de la nuque, et les rattachent souvent* (seulement) *au sommet de la tête.* Necessario autem v. *sequuntur* claram aliquam atque aspectabilem imaginem mentis aciei praebere debet, neque cum Walthero explicari potest «servant, retinent cum quodam studio usque ad canitiem (*sie bleiben bei dieser Haartracht*).» Ne quid desit, addo etiam Bachii interpretationem: «Suevi usque ad canitiem amant capillum a fronte retroactum, ita ut horreat. Cfr. Quintil. 11, 3, 1: *capillos a fronte contra naturam retroagere, ut sit horror ille terribilis.*» Contra Burnouf: «*Ils suivent avec la main cette chevelure tombante et négligée, ils vont la chercher derrière leur tête, pour la ramener au sommet et l'y attacher.* — *saepe*] Hoc verbo significat «nonnullos tamen plures nodos nectere solitos esse.» — *ipso solo*] «hoc uno nodo contenti sunt neque vero alios quoque cincinnos nectunt.» Alterum utrum voc. cur omissum aut consulto deletum fuerit, facile est intellectu, non item, cur quis hoc vel illud inculcarit. Comparat Gerlachius Cic. pro Sulla 28: *valeat ad poenam et ad salutem vita plurimum, quam solam videtis ipsam ex vi sua naturaque facillime perspici.* Recte addit: «*Es heisst* in ipso solo vertice *nichts anders als: nur unmittelbar auf dem Scheitel, so dass der Begriff von* ipso *dadurch nur geschärft und vor jedem Missverständniss bewahrt wird. Also nicht, auch sonst binden sie die Haare, oder flechten sie in Zöpfe oder thür-*

religant. principes et ornatiorem habent. ea cura formae, sed innoxiae: neque enim ut ament amenturve, in altitudinem quandam et terrorem adituri bella compti, ut hostium oculis, ornantur. (39) vetustissimos se nobilissimosque Suevorum Semnones memorant. fides antiquitatis religione firmatur. stato tempore in silvam auguriis patrum et prisca formidine sacram omnes eiusdem sanguinis populi legationibus coëunt, caesoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. est et alia luco reverentia. nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis prae se ferens. si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud

1. *innoxiae* cum Codd. G: *innoxie* P, *innoxia* cum Mureto et Acidalio B. — 3. *ornantur* superscr. *arm*, ut sit *armantur*, P. — 4. *Senones* superscr. *m* P.

men sie auf zu Hörnern (cornua, *κέρατα*), *sondern das blosse Aufbinden auf dem Scheitel allein genügt.*» (Seneca de Ira 3: *crinis rufus et in nodum coactus apud Germanos virum non dedecet.* Iuven. 13, 165: Germanum *madido torquentem cornua cirro,* Lucan. 1, 463. *cirrigeros - - Chaucos.*) Ceterum in Fabretti Col. Traiana p. 16. habes capita duo, capillitium sic Suevorum more in nodum summo vertice collectum gestantia, ubi huius loci meminit interpres. — *innoxiae*] Defendit etiam S contra Mureti *innoxia*: «formam quidem aliquatenus curant, sed talem, quae non noceat morum integritati.» — *in altitudinem*] «ut aliquanto proceriores videantur, quam per se sunt.» — *hostium oculis*] «non muliercularum, ut faciunt nostri adolescentuli;» *quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes aut bene barbatos videtis.* Cic. Catil. 2, 10.

39. *Semnones*] Strabo 7. p. 290: *τὸ τῶν Σουήβων αὐτῶν μέγα ἔθνος Σέμνωνας* (sic). Ann. 2, 45: *e regno etiam Marobodui Suevae gentes, Semnones ac Langobardi defecerunt ad Arminium.* Dio 67, 5. eorum regis Masyi, qui sub Domitiano Romam venit, mentionem facit. Ultimum commemorantur tempore belli Marcomannici. Dio 71, 20: *οἱ Κουάδοι μὴ φέροντες τὸν ἐπιτειχισμόν, μεταναστῆναι πανδημεὶ πρὸς Σεμνόνας* (sic) *ἐπεχείρησαν.* Sed Antoninus eos impedivit. Ab his autem posteriores Suevi originem ducere videntur. Zeuss *D.* p. 130. Ukert *G.* p. 404. — *in silvam*] Gr. *R. A.* p. 793., ubi affert ex Hucbaldi Vita Lebuini apud Surium Novembr. p. 282. de Saxonibus: *statuto tempore anni semel ex singulis pagis atque ex iisdem ordinibus tripartitis* (nobilibus, ingenuis, litis Gr. p. 226.) *singillatim viri duodecim electi et in unum collecti in media Saxonia secus flumen Wiseram et locum Marclo nuncupatum exercebant generale concilium. Placitum in eadem silva* cet. Cfr. Gr. *M.* p. 61. — *auguriis - - sacram*] hexameter utique melior illo, qui exstat C. 32: *praecellunt: nec maior apud Chattos peditum laus,* nec tamen e poëta desumptus; undeviginti tales in Taciti scriptis Bambenius observavit apud Fabric. Bibl. Lat. II. p. 389. Hic autem habet colorem prorsus Virgilianum. Aen. 7, 172: *tectum Horrendum silvis et religione parentum.* 8, 598: *(lucus) Religione patrum late sacer.* Ge. 4, 468: *Et caligantem nigra formidine lucum.* — *primordia*] Homo, sine dubio captivus aliquis, barbaro atque horrendo ritu immolatur, antequam Suevorum legati de rebus communibus inter se consultare incipiant. — *minor*] viribus ac dignitate quam deus. — *prae se ferens*] ultro agnoscens et testans. — *evolvuntur*] potestate formae mediae *ἐκκυλίνδονται*, «sese evolvunt:» vix monuissem, nisi plerique interpretes passiva significatione accepissent, «ab aliis evolvuntur.» Tu cfr. Ann. 1, 13: *cum Tiberii genua advolveretur.* Ipsum ritum sic explicat Gr. *M.* p. 61: *wer in heiliger sache begriffen ist, in gegenwart und auf dem gebiet des gottes steht, der soll nicht straucheln, und wird, wenn er zu boden sinkt, seines rechts verlustig.* — *initia gentis*] C. 2: *Tuisconem, deum terra editum, et filium Mannum, originem gentis conditoresque.* Eundem esse cum Wodano in Semnonum luco cultum putat Zeuss *D.* p. 22. Certe perquam similiter in vita S. Kentigerni, episcopi Scoti Sec. VI. apud Bolland. Ian. 1, 820: *Woden, quem principalem deum crediderunt et Angli, de quo originem duxerant - -, hominem fuisse mortalem asseruit et regem Saxonum, a quo plures*

licitum: per humum evolvuntur. eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium deus, cetera subiecta atque parentia. adiicit auctoritatem fortuna Semnonum: centum pagi iis habitantur; magnoque corpore efficitur ut se Suevorum caput credant. (40) contra Langobardos paucitas nobilitat. plurimis ac valentissimis nationibus cincti non per obsequium, sed praeliis et periclitando tuti sunt. Reudigni deinde et Aviones et Anglii et Varini et Eudoses et Suardones et

3. *parentia* superscr. *t*, ut sit *patentia*, P. — *Senonum* superscr. *m* P. — *pagi iis habitantur* cum Broterio G: *pagis habitantur* (litt. *ur* per compendium ˜) P, *pagis habitant* ex Ernestii coni. B. — 4. *corpore* superscr. *temp*, sed hoc rursus punctis subnotatum, P. — 5. *Longobardos* (sic) ultimae syllabae superscr. *i* P. — *nobilitas* P. Neutram lect. neque hanc, neque superscr. illud *i* animadvertit Tross. — 6. *Veudigni* litterae *V* superscr. *R*, teste Boeckingio, *Veusdigni* superscr. *R*, teste Trossio. — 7. *Aniones* primo *n* superscr. *v* P. — *Anglii* cum plerisque P, G, Grimm: *Angli* B. — *Suarines* superscr. ab al. m. *dones* P.

gentes genus duxerant. — *centum pagi*] Primo aspectu haec desumpta videntur ex eo, quod Caesar B. G. 4, 1. de Suevis universis dicit: *Hi centum pagos habere dicuntur;* sed utrumque scriptorem eam populorum divisionem, quam nos vocamus *Gaue*, *cantons*, confudisse cum Germanorum *huntari* (*Hundertschaften*), *centenis* temporum Carolingicorum statuunt Gr. *R. A.* p. 532. Z. *D.* p. 131. Waitz *D. V.* p. 51. Sybel *D. K.* p. 37. — *magnoque corpore*] Noli explicare cum nonnullis de statura, *Leibesgrösse*, sed de magno numero hominum suae civitatis et de agro, quem possident. Sic Liv. 1, 18: *coalescere in populi unius corpus.* 26, 16: *corpus nullum civitatis, keine Gesammtheit.* Et sic Tacitus ipse Hist. 4, 64; *corpus nomenque Germaniae.* — *caput*] *Hauptstamm*, prope ut Helvetiorum *Vorort.*

40. *Langobardos*] Quas sedes Taciti tempore occuparint Semnones ac Langobardi, pro certo definiri non posse monstrat Gerlachius p. 230. Ex Ptolemaei 2, 10. testimonio Zeuss *D.* p. 110. haec colligit: «*Die Langobarden haben nach Ptolemaeus folgende Lage: im Norden wohnen die Chauken, im Westen grenzen sie an die Angrivarier, etwa um die untere Aller, und reichen im Osten bis an die Elbe, ungefähr südlich von Hamburg bis gegen Salzwedel. An ihrer Südseite sitzen die Dulgumnier.*» — *paucitas nobilitat*] cum Suevorum innumerabili multitudine comparatos. At cum primum e patriis sedibus emigrarunt, in immensum creverant teste Paulo Diacono H. L. 1, 2: *dum in tantam multitudinem pullulassent, ut iam simul habitare non valerent, in tres, ut fertur, omnem catervam partes dividentes, quae ex illis pars patriam relinquere novasque deberet sedes exquirere, sorte disquirunt.* Cfr. Lupi Cod. diplom. Bergom. I. p. 119. Ad quartum circiter post Chr. seculum hanc emigrationem refert Bianchi-Giovini *Storia de' Langobardi. Milano* 1846. p. 85. Primum memorantur a Velleio 2, 106: *Fracti Langobardi, gens etiam Germana feritate ferocior.* — *Reudigni*] Hos nusquam praeterea memoratos Zeuss *D.* p. 150. pro iisdem habet, qui apud alios rectius *Iutingi* sive *Iuthungi* (Amm. Marc. 17, 6.) vocentur. Cfr. ibid. p. 312. Ukert *G.* p. 417. eos collocat in Pomerania et ducatu Mecklenburgensi, ut omnes populos h. l. a Tacito memoratos. — *Aviones*] Hos eosdem putat Zeuss *D.* p. 152. cum *Cavionibus* sive *Chaibonibus*, de quibus Mamertinus Genethl. 7: *gens Cavionum Erulorumque deleta Transrhenana victoria.* Paneg. 2: *Chaibones Erulique viribus primi barbarorum, locis ultimi, praecipiti impetu in has provincias irruerunt.* — *Anglii*] qui postea in Britanniam traiecerunt a. p. Chr. 449. ducibus Hengist et Horsa, a quibus domita deinde Anglia denominata est. Sedes ab iis Taciti temporibus occupatas ita describit Zeuss *D.* p. 153: *Die Stammsitze dieses Volkes lagen (nach Ptolemaeus 2. 10.) um die untere Saale längs der Elbe etwa bis über die Ohre hinab.* — *Varini*] ut pars Vindilorum memorati iam a Plinio 4, 28. Procop. Goth. 2, 15. Z. *D.* p. 133: *Das Volk hat sich an der Nordseite der Semnonen und neben den Teutonen von der Elbe, etwa über das Havelland, nach Osten erstreckt.* — *Eudoses*] a nemine praeterea memorati: neque vero eosdem esse cum Caesaris B. G. 1, 1. *Sedusiis*, ut ratus est Duncker Origg. Germ. p. 103., recte notat Ukert *G.* p. 338. — *Suardones*] Hos postea Herulos appellatos esse contendit Zeuss p. 476. «Herulorum

Nuithones fluminibus aut silvis muniuntur. nec quicquam notabile in singulis, nisi quod in commune Nerthum, id est, Terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. est in insula Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum. attingere uni sacerdoti concessum. is adesse penetrali deam intelligit, vectamque bubus feminis multa cum veneratione prosequitur. laeti tunc dies, festa loca, quaecunque adventu hospitioque dignatur. non bella ineunt, non arma sumunt; clausum omne ferrum; pax et quies tunc tantum nota, tunc

1. *Nurtones*, litterae *r* superscr. *i* P, unde Tross edidit *Nuitones*, sed optimi libri *Nuithones*. *Huithones* Vb. Ang. F, *Vuithones* H. St, *Vithones* Grimm in Ed. Germaniae et in *D. Mythol.* Ed. I. p. 152. in annotatione: «*Nuithones unstatthaft*, *weil des Tacitus ui = vi:*» quae annotatio sublata est ex Ed. II. p. 230. In utraque autem Ed. in contextu dedit *Vuithones*, in annott. *Vithones*. — 2. *Nerthum* cum libris plerisque G et Grimm in Ed.: *Neithum*, litterae *i* superscr. ab al. m. *r* P, *Nehertum* Vb. Ang., unde Massmann in Aufsess u. Mone *Anzeiger* 1834. p. 216. suspicatur *N* illud ortum esse ex geminatione praeced. syll. *ne Hertum*; *Nertum* Harl., quam scripturam probat Grimm in *Mythol.* utraque Ed. l. l.; *Herthum* B («cum solo V.» Gerlach.); *Hertham* Oberlin et Walther, id quod in nullo Cod. adhuc repertum est. — 4. *in ea* cum cett. Codd. P. Correctum in Ed. Parisina 1511. et a Rhenano.

autem natio inter omnes Germanicas quam maxime vaga fuit; comparent enim ad Tyram sive Danastrum et ad Rhenum, et Graeciam et Hispaniam incursionibus suis vexarunt, in Italiam et in Scandinaviam immigrarunt.» — *Nuithones*] Hos esse posteriores *Teutones* Melae 3, 3., Plin. 4, 14. Ptolemaei 2, 10. arbitratur Zeuss *D.* p. 149. Res tamen est incerta. — *Nerthum*] Sic cum Codd. scribendum, non *Herthum* cum Cod. Veneto et Rhenano, nec *Hertham* cum Oberlino. Zeuss p. 26. litteram *N* habet pro *prosthetica*, ut sit proprie *Erthus*, *Erde*. Contra W. Müller *deutsche Religion* p. 47. deducit a voce Celtica *nerth*, robur, potentia, *nerthus* robustus, potens, atque huic numini originem Celticam sive Gallicam tribuit. Ceterum vide Gr. *M.* Ed. I. p. 153. Ed. II. p. 230. qui non quidem in Ed. Germaniae, sed in *Mythologia* hanc deam vocat *Nirdu*. — *invehi populis*] Sic quotannis vere per populos sollemni ritu vehebatur *Freyr* sive Theotisce *Frô*, Scandinavorum deus. Gr. *M.* p. 1202. Eandem caerimoniam reperimus apud Gallos. Gregor. Tur. de glor. conf. C. 77: *ferunt etiam Augustoduni simulacrum fuisse Berecyntiae: - - hanc in carpento pro salvatione agrorum et vinearum suarum misero gentilitatis more deferebant* cet. Vita S. Martini C. 9. apud Surium VI. p. 252: *erat haec Gallorum rusticis consuetudo, simulacra daemonum candido tecta velamine misera per agros suos circumferre dementia.* — *insula Oceani*] Plerisque est Rugia, in qua media etiamnunc est lacus *der schwarze See* sive *Burgsee* appellatus. Memorabile tamen est, Georgium Christoph. Lemmium Rugianum in sua de Rugia disputatione (Wittebergae 1687. 4.) quamvis et lacus illius nigri et Nerthi mentionem faciat, nusquam commemorare avitas incolarum de arcano huius numinis cultu narrationes, quas, si tunc iam exstitissent, uti nunc a viris eruditis cum Rugianis communicatae sunt, ille vix praeterisset, praesertim cum eo ipso loco, ubi de lacu agit, ex Micraelio anilem quandam fabulam inseruerit. Alii cogitarunt de Seelandia; sed pari iure quamcunque Danorum insulam intelligi posse censet Gr. *M.* p. 234. — *castum nemus*] Sine causa Cluverius *sacrum*, Freinshemius *vastum*: immo exquisitius est quam *sacrum*, et quidem imprimis apposite dictum, quoniam dea ibi colebatur. Atque exemplum praebebat Tacito vel Horatius 1, 12, 60: *Tu parum castis inimica mittes Fulmina lucis.* — *veste*] veste stragula, tapete. Cfr. Gr. *M.* p. 96. Utrum velatum sit deae aliquod symbolum, an vacuum fuerit vehiculum, non constat. — *sacerdoti*] Mirari subit huic cultui non praefuisse sacerdotem feminam. Gr. *M.* p. 86. — *penetrali*] Intellige de vehiculo illo arcano, non de luco, quem mox vocat *templum*, «quoniam Latinis *templum* omnis locus sacer; sic et Graecis *ἱερόν*· aliud *aedes*, *ναός*.» Ern. Cfr. Gr. *M.* p. 69. Cogitare licet de parte luci maxime sacrata medio in nemore. — *bubus feminis*] ex sollemni in sacris formula; etenim bubus

tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. mox vehiculum et vestes et, si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. servi ministrant, quos statim idem lacus haurit. arcanus hinc terror sanctaque ignorantia, quid sit illud quod tantum perituri vident.

(41) Et haec quidem pars Suevorum in secretiora Germaniae porrigitur. propior, ut quomodo paulo ante Rhenum, sic nunc Danubium sequar, Hermundurorum civitas, fida Romanis; eoque solis Germanorum non in ripa commercium, sed penitus atque in splendidissima Raetiae provinciae colonia. passim sine custode transeunt; et cum ceteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus non concupiscentibus. in Hermunduris Albis oritur, flumen inclitum et notum olim; nunc tantum auditur.

2. *nomen* P. — 4. Habet *illud* P, non *id* T. St. Spir. — 5. *Suevorum*] *verborum* cum cett. Codd. P. Emendavit Rhenanus. — 6. Om. *nunc* P, teste Boeckingio. Ex aliis Codd. hoc non notatur. — 8. *rhetiae* P. — 9. *passim sine* cum plerisque P G: *passim et sine* (cum N. H. T. St. V.) B. — 11. *inclytum* P.

maribus, bubus feminis rem divinam factam esse passim memoratur in Actis fratrum arvalium. Cfr. Marini p. 46. — *non bella ineunt*] Simile institutum pacis sollemnis (Gothlandice *Aldra manna frith*, id est *All-Manns Frieden*) etiam post Christianam religionem receptam invenitur in Gothlandia (v. Guta-Lagh C. 8. 9.). Bis quotannis denos per dies pax servabatur. — *vestes*] rursus pro vestibus stragulis; variationis autem causa h. l. usus est num. plurali. — *abluitur*] «Putabant Germani ipsam deam, quae accessisset mortales, velut sordibus inde susceptis purgari.» Ern. De deae simulacro cogitat W. Müller *deutsche Religion* p. 42. Similis autem erat apud Romanos lavatio matris deum a. d. VI. Kal. Apr. — *servi -, quos lacus haurit*] Gr. *M.* p. 230. comparat Iornandis C. 30. narrationem de Alarici sepultura: *Alaricum nimia dilectione lugentes Barentinum amnem iuxta Consentinam civitatem de alveo suo derivant. Huius ergo medio in alveo collecto captivorum agmine sepulturas locum effodiunt, in cuius foveas gremio Alaricum cum multis opibus obruunt, rursusque aquam in suum alveum reducentes, ne a quoquam quandoque locus cognosceretur, fossores omnes interemerunt.*

41. *Hermundurorum*] Horum fines ita definit Zeuss *D.* p. 103: *Von der Werra, Elbe, dem Harze und dem Walde Bacenis war das weite Land der Hermunduren umschlossen.* Ukert *G.* p. 395: *Wir haben sie ungefähr von der Altmühl bis in den Böhmerwald zu suchen, im Süden war der Danubius die Gränze.* Vellei. 2, 106: *ad flumen Albim, qui Semnonum Hermundurorumque fines praeterfluit.* Cfr. Gerlach p. 178. et 239. — *colonia*] De nulla alia colonia cogitare licet quam de Augusta Vindelicorum, etsi Roschmannus edito de Veldidena opusculo Ulmae 1744. probare annisus est, hanc ipsam Veldidenam (*Wilten im Tirol*) hic intelligendam esse. Hadriani tempore illa *Aelia Augusta* vocabatur. Inscr. m. Lat. N. 493. — *passim*] «ubi ipsis placet;» neque enim certus aliquis traiectus iis assignatus erat. — *sine custode*] Contra *Tencteri inermes ac prope nudi sub custode et pretio coibant cum Agrippinensibus.* Hist. 4, 64. Quin etiam Italiae fluvii suos habebant custodes maxime ad retrahendos servos fugitivos. Fabrett. p. 675, 20: *DORVS. LARO. HVIVS. FLVMINIS. CVSTOS*: in cippo reperto prope praedium *la Casaccia*, adiacens fluvio exeunte a lacu Sabate, qui fluvius hodie *Larone* appellatur. — *non concupiscentibus*] ideoque eas compilare nunquam conantibus. — *Albis*] «Id flumen oritur in finibus Bohemiae et Silesiae, ad quos pertinere Hermunduros multi dubitant. Cogitant igitur de Egra (*Eger*) in Franconia emergente et in Albim delabente.» Dubbn. Vide tamen statim quae dicentur de Hermundurorum emigratione. Cfr. etiam Tzschuck. ad Melam 3, 3, 3. p. 96. — *notum olim*] Drusus a. u. 745. cum legionibus Romanis ad Albim progressus, non transiit, tropaeisque statutis recessit. Dio 55, 1. Liv. Epit. 140. Postea L. Domitius

(42.) Iuxta Hermunduros Narisci, ac deinde Marcomani et Quadi agunt. praecipua Marcomanorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes pulsis olim Boiis virtute parta. nec Narisci Quadive degenerant. eaque Germaniae velut frons est, quatenus Danubio peragitur. Marcomanis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus: iam et externos patiuntur. sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romana. raro armis nostris, saepius pecunia iuvantur, nec minus valent.

1. Narisci bis P, Varisti ex Ptolemaeo 2, 11. Tross. — Marcomani cum cett. Codd. P, non Marcomanni. — 2. etiam ipsa P. Ex aliis non notatur. — 3. parta P. — 4. peragitur cum cett. Codd. P G: praetexitur cum Lipsio B, porrigitur ex Ed. Paris. Walther. — 7. iuvantur, nec minus valent. Retro P G: iuvantur. Nec minus valent retro B

Ahenobarbus, Neronis avus, exercitu Albim transcendit, longius penetrata Germania quam quisquam priorum. Ann. 4, 44. Post Tiberii expeditionem a. u. 758. Romanorum nullus ad Albim usque processit. Vellei. 2, 106. Dio 55, 28. Hess. Egregie autem hunc de Hermunduris locum illustrat Dio 55, 10. in Fragmento Morelliano, post principem editionem Venetam p. 32. repetito in Ed. Sturziana III. p. 362: ἐγένετο δὲ οὖν ἅμα καὶ τὰ τῶν Κελτῶν (Germanorum) ἐκαινώθη. ὁ γὰρ Δομίτιος πρότερον μέν, ἕως ἔτι τῶν πρὸς τῷ Ἴστρῳ χωρίων ἦρχε, τούς τε Ἑρμουνδούρους ἐκ τῆς οἰκείας οὐκ οἶδ' ὅπως ἐξαναστάντας καὶ κατὰ ζήτησιν ἑτέρας γῆς πλανωμένους ὑπολαβών, ἐν μέρει τῆς Μαρκομαννίδος κατῴκισε· καὶ τὸν Ἀλβίαν μηδενός οἱ ἐναντιουμένου διαβάς, φιλίαν τε τοῖς ἐκείνῃ βαρβάροις συνέθετο, καὶ βωμὸν ἐπ' αὐτὸν τῷ Αὐγούστῳ ἱδρύσατο. τότε δὲ πρὸς τὸν Ῥῆνον μετελθὼν καὶ ἐκπεσόντας τινὰς Χερουσκων καταγαγεῖν δι' ἑτέρων ἐθελήσας, ἐδυστύχησε καὶ καταφρονῆσαι σφῶν καὶ τοὺς ἄλλους βαρβάρους ἐποίησεν. Pertinent haec ad a. u. c. 754. His igitur Hermunduris ad Danubium habitantibus, qui e Suevia, quam Tacitus dicit C. 43. et 45., emigrarant, ibi agros assignaverant Romani in Marcomanorum finibus; hinc horum amicitia cum Romanis, separatio ab iis Hermunduris, quorum sedes ad fontes Albis fluminis. Quae de Cheruscorum turbis tradit, aeque obscura remanent atque illa in Segestis oratione Ann. 1, 58: et inieci catenas Arminio et a factione eius iniectas perpessus sum. Neque enim temporum ratione habita, collato Ann. 2. capite 88., haec ad easdem Cheruscorum inter se contentiones referri possunt.

42. Narisci] Dioni 71, 21: Ναρισταί, Ptolemaeo 2, 11. Οὐαριστοί. Post bellum Marcomannicum non iam memorantur. Zeuss D. p. 117. Ukert G. p. 401: Man sucht sie im Voiglande und im Baireuthischen. — Marcomani] iam a Caesare memorati inter Ariovisti socios B. G. 1, 51. Vellei. 2, 108: Nihil erat iam in Germania, quod vinci posset, praeter gentem Marcomannorum (sic in C. Amerb. – Ed.pr. Marcomanorum, sed eadem Ed. 2, 109. nomen duplici n scriptum exhibet; simplici contra n Schneider in Caesaris l. l., brevisque est penultima apud Stat. Silv. 3, 3, 170: (tua clementia, Domitiane.) Quae modo Marcomanos post horrida bella, vagosque Sauromatas Latio non est dignata triumpho.) quae Maroboduo duce excita sedibus suis atque in interiora refugiens incinctos Hercynia silva campos incolebat. Ceterum vide Excursum VI. — Quadi] Marcomanorum vicini Orientem versus, ad flumina March et Taya. Uterque populus postea a. u. 919. p. Chr. 166. seqq. celebratus bello gesto cum M. Antonino, qui eos Εἰς ἑαυτόν 1, extr. πρὸς τῷ Γρανούᾳ (h. Gran) collocat. De iis cfr. Amm. Marc. 17, 12, 1: Sarmatas et Quadi vicinitate et similitudine morum armaturaeque concordes. Quibus ad latrocinia magis quam aperto habilibus Marti hastae sunt longiores et loricae ex cornibus rasis, plumarum specie linteis indumentis innexae, equorumque plurimi ex usu castrati est. Cfr. Zeuss

(43) Retro Marsigni, Gothini, Osi, Buri terga Marcomanorum Quadorumque claudunt. e quibus Marsigni et Buri sermone cultuque Suevos referunt: Gothinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod tributa patiuntur. partem tributorum Sarmatae, partem Quadi ut alienigenis imponunt. Gothini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium [iugumque] insederunt. dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium iugum, ultra quod plurimae gentes agunt. ex quibus latissime patet Ligiorum nomen in plures civitates diffusum. valentissimas

1. *Gotini* ter sine *h* P. — *Buri* bis P G: *Burii* B. — 7. *iugumque* servant Codd., etiam P. Unus Arund. *iugaque*. Recte seclusit B., quem G et Grimm secuti non sunt. — 9. *Ligiorum* F: *Legiorum* litterae *e* superscr. *i* P, *Lygiorum* B G, Grimm.

D. p. 117. Ukert *G.* p. 402. — *pulsis olim Boiis*] Vide in Excurs. VI. — *frons*] «ea Germaniae pars, quae e regione sita est Romano imperio.» Ipse scilicet scriptor Romae degens hos populos sibi ex adverso habitare mentis oculis conspiciebat, cum Transrhenani eidem a latere essent. — *peragitur*] proprie *bis zum Ende durchgeführt, beendet wird;* satis artificiose dictum pro «perficitur, porrigitur, extenditur iuxta Danubium,» donec Germania in Pannoniam et Iazygum fines transeat. Subiectum nullum aliud esse potest quam *frons*, ex quo v. facile elicias *pars Germaniae. (Porrigitur* recta est explicatio, sed tamen gloss.) — *Marobodui*] Cfr. Ann. 2, 62. De *Tudro* autem nihil omnino comperimus. Ad nomen ipsum Gr. *R. A.* p. 231. confert v. Anglosaxonicum *tudor*, *tudr*, suboles, prosapia. — *iam et externos*] Referunt ad Vannium, *Suevis a Druso Caesare*, minore, *impositum* et ad Vibillium Ann. 2, 63. 12, 29. Verum part. *iam* non tamdiu ante hanc curam compositam, sed potius sub Flaviis imperatoribus iis reges externos fuisse arguere videtur, praesertim cum Vannius ad Romanos perfugere coactus sit. A. 12, 30. — *saepius pecunia*] Mos hic barbaris munera mittendi invaluit sub Domitiano, de quo Dio 67, 7: *συχνὰ μὲν καὶ αὐτίκα χρήματα - - τῷ Δεκεβάλῳ* (Dacorum regi) *δούς, συχνὰ δὲ καὶ ἀεὶ δώσειν ὑποσχόμενος*. Sed hic propter timorem; Traianus Marcomanorum fidem firmare simulque eorum opes augere voluisse videtur, quo aliorum barbarorum incursiones ac latrocinia arcerent. — *nec minus valent*] «ac si armis nostris iuvarentur; etenim munera nostra eorum opes atque auctoritatem et apud populares et apud externos augent.» Satis absurde ante Mannertum Geogr. III. p. 476. et Passovium distinguebant: *iuvantur*. C. 43. *Nec minus valent retro Marsigni*. Sed recte iam interpunxerat Ed. Vindobonensis a. 1515.

43. *Marsigni* cet.] Exiguorum horum populorum nulla certa memoria superest. Cfr. Zeuss *D.* p. 122. Ukert *G.* p. 407. — *Gothini*] Hos Zeuss l. l. habet pro reliquiis Volcarum Tectosagum, *qui Germaniae loca circum Hercyniam silvam occupaverant*. Caesar B. G. 6, 24.; sed res est prorsus incerta. Cfr. etiam Schafarik *slawische Alterthümer*. Leipzig 1843. I. p. 391. Dioni 71, 12. sunt *Κοτινοί*. — *Osi*] ab uno Tacito memorantur. — *Buri*] Dioni 68, 8. 71, 18. 72, 2. *Βοῦῤῥοι* in bellis adversus Dacos et Marcomanos Romanorum sunt socii. Cfr. Iul. Capitol. in M. Anton. Phil. 22. — *Sarmatae*] Iazyges, ut videtur. — *quo magis pudeat*] «Gothini summa cum ignominia tributa pendent, quamvis suis ex ferrifodinis arma sibi parare ac, nisi ignavi essent, iugum excutere possent, cum dominis contra *ne ferrum quidem supersit*,» ut ex C. 6. supplere licet. Ita et apud Aestios rarus ferri usus. C. 45. — *Sueviam*] nomen fortasse a Tacito primum conformatum ad Germaniae vocabulum. — *continuum montium iugum*] *das Riesengebirge*, ultra quod Septentrionem versus habitabant. — *Ligiorum*] Ann. 12, 29. Dioni 67, 5. sunt *Λύγιοι*. V. Zeuss *D.* p. 124. et imprimis Ukert *G.* p. 408., qui refutat eos, qui Ligios pro Slavis habuerunt. Eorum sedes hodiernam esse Si-

nominasse sufficiet, Harios, Helveconas, Manimos, Helisios, Nahanarvalos. apud Nahanarvalos antiquae religionis lucus ostenditur. praesidet sacerdos muliebri ornatu; sed deos interpretatione Romana Castorem Pollucemque memorant. ea vis numini: nomen Alcis. nulla simulacra, nullum peregrinae superstitionis vestigium. ut fratres tamen, ut iuvenes venerantur. ceterum Harii super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces, insitae feritati arte ac tempore lenocinantur. nigra scuta, tincta corpora. atras ad praelia noctes legunt, ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum: nam primi in omnibus praeliis oculi vincuntur.

1. *Harios* cum omnibus fere libris P G Grimm: *Arios* B. — *Helvetonas* cum M. Vc. pr. Va. Grimm. — *Helisios* F. M. H. Va. St. Grimm: *Elisios* P, *Elysios* B G. — *Nahanarvalos* bis ex bonis Codd. G et Grimm: *Naharvalos* P B. Probabilius est excidisse in aliquot Codd. litteras *ar* quam in alios inculcatas esse. — 4. *norat memorat* P teste Boeckingio; in v. *norat* lineole super litt. *r* et hoc verbum ab al. m. punctis subnotatum. — *Alcis* (sic) P, *Altis* Vd. M. — 6. *Harii*: *Arii* B, *alii* h. l. P. — 7. *trucis* P.

lesiam arbitrantur. — *Harios*] Zeuss l. l. Ukert *G.* p. 410. — *Helveconas*] Hos Ligiis ideo fortasse adnumerat Tacitus, quia Burgundiones non noverat, etsi eos memorat Plinius 4, 28. Cfr. Zeuss *D.* p. 155. Ptolemaeo 2, 11. sunt *Αἰλουαίωνες*. — *Manimos*] videntur *Omani* Ptolemaei l. l. — *Helisios*] De bis nihil compertum habemus. Scriptura *Elysios* accommodata videtur ad Homeri *Ἠλύσιον*. — *Nahanarvalos*] Hanc formam breviori *Naharvalos* praefert etiam Grimm *Iornandes* p. 54: *Der* sacerdos muliebri ornatu *bei den Nahanarvalen lässt uns einen in binde und hut bei den Gothen ahnen.* — *Alcis*] nomen nondum e lingua Germanica explicatum ac nescimus, utrum nomin. sing. fuerit *Alcus*, an *Alx*. Illud tamen probabilius. Cfr. Sal. Iug. 79: *quibus nomen Philaenis erat.* «Ceterum haec numina intelligere videtur Timaeus Siculus apud Diodor. Sic. 4, 56. de Tyndaridis narrans, eos in praecipuo apud Celtas ad Oceanum honore fuisse.» Passow. Zeussii *D.* p. 29. opinionem *fratres* hos fuisse *Freyr* et *Freyja* memorasse sufficiet. Gr. *M.* p. 57. cogitat de v. Gothico *alhs*, *ναός*, *ἱερόν*, templum; p. 339. ad Othini nomen *Idlkr*, et ad dialecti Vermlandicae v. *jolk*, puer; ipse tamen confessus rem esse obscurissimam; neque nomen ullo modo explicare tentavit Müller *altdeutsche Religion* p. 47. — *tempore*] per atras noctes pugnantes. — *lenocinantur*] rhetorico posterioris Latinitatis usu, pro adiuvare, augere. Plin. Epp. 1, 8. 2, 19: *ut libro isti novitas lenocinetur*, fautores paret. — *tincta corpora*] variis coloribus (*tätowirt*), non nigro dumtaxat, id quod post vv. *nigra scuta* sane aliter expressisset. — *feralis exercitus*] ipso suo adspectu mortem minitantis, ut Ann. 2, 31: *ferales tenebras.* Cfr. etiam Ann. 14, 30. acies incolarum Monae insulae, etiam Fidenatum *feralis ille habitus* Flor. 1, 12, 7. — *Gothones*] Alii esse nequeunt quam Gothi. Gothones autem sive Gothos eosdem prorsus esse atque antiquiores Getas contra vulgarem opinionem defensam ab Adelungio (*Mithridates* II. p. 357.), Niebubrio (*kl. Schriften* I. p. 394.), Gervino (*Nationallit.* I. p. 25.) sagaciter, ut solet, atque doctissime comprobavit Iac. Grimm *über Iornandes und die Geten. Berlin* 1846. p. 35: «*Tacitus redet uns von keinen Geten mehr, weil seine nachrichten insgemein aus deutschem bericht fliessen, den Deutschen die namensform* Geta *fremd war.*» Getae autem post Dionem Chrysost., qui Getica scripsit (Ed. Reiske I. p. 74. 238. 378.), et Philostratum in Dionis vita (Ed. Kayser p. 205: *ὡς δὲ καὶ ἱστορίαν ἱκανὸς ἦν ξυγγράφειν, δηλοῖ τὰ Γετικά·*) non iam memorantur. Gothi autem sub *Ἀστίγγων*, Azdingorum, nobilis gentis Gothicae nomine primum comparent apud Dionem Cass. 71, 12. sub M. Aurelio Antonino a. post Chr. 166. 167. Inter utrumque igitur nomen vacuum est spatium annorum dumtaxat LX., quo Getae, diversi si fuissent a Gothis, nullo sui vestigio relicto interire non poterant. Poëticum autem nomen retinere maluit diu ante Iornandem etiam Claudianus *Bellum*

(44) Trans Ligios Gothones regnantur, paulo iam adductius quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii; omniumque harum gentium insigne rotunda scuta, breves gladii et erga reges obsequium.

Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, praeter viros armaque classibus valent. forma navium eo differt quod utrinque prora paratam semper appulsui frontem agit. nec velis ministrantur, nec remos in ordinem lateribus adiungunt: solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium. est apud illos et opibus honos, eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non precario iure parendi. nec arma,

1. *Ligios* P: *Lygios* P G. — *Gothones* P G, Grimm: *Gotones* B. — *regnāt* P. — 3. *Lemonii* superscr. ab al. m. *v* P. — 5. *ipsae* P. — 7. *ministrantur* cum ceteris Codd. etiam P G: *ministrant* auctore Lipsio B. Sane variatio inter modum passivum et activum Taciti stilo magis convenit.

Geticum describens cum *Alarico* gestum. Cfr. Procop. Gotth. 1, 24: Γετικὸν γὰρ ἔθνος φασὶ τοὺς Γότθους εἶναι. Zeuss *D.* p. 401. Ukert *G.* p. 411., qui tamen *Gothones* a *Gothis* diversos putat; haec quidem forma demum post Ptolemaeum reperitur, qui 3, 5. eos vocat Gythones; ipsi sese appellabant *Gutthunda*. V. in Calend. Goth. Maii Ulphilae part. ined. specim. p. 26. — *regnantur paulo iam adductius*] ut Hist. 3, 7. *adductius imperitare*, severius, metaphora desumpta ab habenis adductis: similiter Ann. 15, 48: *imperium non restrictum nec perseverum.* Maxime refertur ad regnum hereditarium; cfr. Sybel *D. K.* p. 116: *Ich halte diese Könige für erbliche Beherrscher des gesammten Gothischen Volkes. Nur ist daraus keine Monarchie der spätern Weise zu folgern*; *die Worte des Schriftstellers zeigen die Volksgemeinde factisch etwas beschränkter, rechtlich aber in demselben Zustande wie bei den übrigen Germanen.* — *nondum tamen* cet.] «salva tamen libertate,» vel «nondum tamen ita, ut libertas eorum nulla sit,» ut olim in regnis orientalibus. — *Rugii*] Taciti tempore ad Viadri *(Oder)* ora habitabant. Postea in magna gentium Germanicarum migratione ipsi quoque in Italiam irrupere. Procop. Gotth. 2, 14: Ἔρουλοι ἀφίκοντο ἐς χώραν, ᾗ δὴ Ῥογοὶ τὸ παλαιὸν ᾤκηντο, οἳ τῷ Γότθων στρατῷ ἀναμιχθέντες, εἰς Ἰταλίαν ἐχώρησαν. Iornand. de regn. success. Ed. Murat. p. 239: *Odovacer, genere Rugus, Turcilingorum, Scirorum Herulorumque turbis munitus Italiam invasit.* Zeuss *D.* p. 154. 486. Ukert *G.* p. 418. — *Lemovii*] De his praeterea nihil constat. Alii Codd. *Lemonii.*

44. *Suionum*] H. l. generale nomen Germanorum Scandiorum sive Scandinavorum, non eorum tantummodo, quos nunc Suecos, *Schweden* vocamus. Zeuss *D.* p. 513. Ukert *G.* p. 426. — *ipso in Oceano*] Ex Taciti ergo opinione insulas habitabant; idemque tradit adhuc Adamus Brem. Hist. eccl. 1, 22: *omnis haec regio* (Sueonia) *passim in insulam dispertita est.* Atque ita opponuntur Rugiis aliisque, quorum sedes erant in Oceani litore. Altera autem lectio *ipsae* orta est ex mera accommodatione ad proximum voc. *civitates.* — *utrinque prora*] naves igitur δίπρωροι, *biprorae* Hygin. Fab. 168. Naves simili fere modo constructae a Germanico, Ann. 2, 6., a barbaris ad Pontum, Hist. 3, 47., a Venetis, Caesar B. G. 3, 13. — *ministrantur*] Est φράσις Virgiliana Aen. 6, 302: *Ipse ratem conto subigit velisque ministrat.* — *solutum*] «remi scalmis non infixi, quo facile transferri possint in quamcunque navis partem.» — *opibus honor*] contra quam apud ceteros Germanos. C. 6. Hess. — *eoque unus*] is, qui maximas opes possidet. — *nullis iam exceptionibus*] «nullis, ut apud reliquas Germaniae nationes, conditionibus, quibus circumscripta sit regia potestas.» — *non precario*] non ita, ut popularium obsequium semper pendeat ex eorum voluntate et a rege quasi precibus efflagitari debeat; sic Hist. 1, 52: *precarium imperium.*

ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosa porro armatorum manus facile lasciviunt. enimvero neque nobilem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est.

(45) Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope immotum, quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides, quod extremus cadentis iam solis fulgor in ortus edurat adeo clarus ut sidera hebetet; sonum insuper audiri formasque deorum et radios capitis aspici persuasio adiicit. illuc usque, et fama vera, tantum natura. ergo iam dextro Suevici maris litore

1. Habet *in promiscuo* P, non *neque promiscuo* Tur. Spir. Bach. — 2. *otiosa* P G: *otiosae* B sine certa auctoritate; comparet primum in Coleri adnotatione et in Ed Ernestiana. — 7. *ortum* P. — *insuper emergentis audiri* ex prava interpolatione P, Vabd. aliique. — 8. *formas* cum Vc. N. T. V. G. Minus placet propter mox repetitum *formas*, et, ut nos, P. — 9. *sevici* superscr. *Suevici*; in mg. ab al. m. *Suionici* P.

— *manus*] collectivum, catervae, unde pluralis *lasciviunt*. — *in promiscuo*] «nec singulis erma habere iisque suo arbitratu uti licet.» — *ingenuum - libertinum*] Tres hic habes ordines apud Germanos, nobiles, ingenuos, litos, post quos servi. Cfr. de libertis C. 25. Gr. *R. A.* p. 227.

45. *mare pigrum*] ubi nonnisi lente ac difficulter navigari potest. Sic circa Britanniam *mare pigrum et grave remigantibus*. Agr. 10. Rem magis etiam exaggerantes loquebantur de *mari concreto*. Plin. 4, 16, 30. — *solis fulgor in ortus*] Cfr. Agr. 12. Eumen. Paneg. Constantio. 9: de Britannia: *certe quidem, propter quod vita diligitur, longissimae dies et nullae sine aliqua luce noctes, dum illa litorum extrema planities non attollit umbras, noctisque metam caeli et siderum transit adspectus, ut sol ipse, qui nobis videtur occidere, ibi appareat praeterire*. Gr. *M.* p. 683: *Je höher im Norden hinauf, desto stärkeren eindruck musste jedes solstitium hervorbringen, zur zeit des sommerlichen herrscht fast beständiger tag, zu der zeit des winterlichen beständige nacht*. — *sonum insuper audiri*] sane solis emergentis, quod v. a nonnullis inculcatum est. Et de hac φαντασίᾳ Gr. *M.* p. 707: *Bedeutsam sind die redensarten, welche mit tagesanbruch, mit morgenröthe die idee einer erschütterung, eines geräusches verbinden, das den schwingen des nahenden tagboten beigemessen werden darf, aber uns sogar zu dem höchsten gott führt, dessen walten die luft erschüttert*. Inversa narratione de occidente sole inter Hispaniam et Africam Posidonius apud Strab. 3, 1: *μείζω δύνειν τὸν ἥλιον ἐν τῇ παρωκεανίτιδι μετὰ ψόφου, παραπλησίως ὡσανεὶ σίζοντος τοῦ πελάγους κατὰ σβέσιν αὐτοῦ διὰ τὸ ἐμπίπτειν εἰς τὸν βυθόν*. Iuven. 14, 208: *Audiet Herculeo stridentem gurgite solem*. — *formas deorum*] poetica paraphrasi, ut Ovid. Met. 1, 73: *formaeque deorum*. Arbitraria est coni. Tanaq. Fabri Epp. 1, p. 5: *equorum*; placebat tamen F. A. Wolfio. Huiusmodi fabulae ortae esse videntur ex adspectu variorum meteororum in illis regionibus septentrionalibus a nautis observatorum. — *radios capitis*] Sic in effigiebus Prilwitzensibus Slavorum idola Perun, Podaga, Nemis radiata habent capita. Gr. *M.* p. 300. — *et fama vera*] «Loquitur ut physicus, sed illius aevi, qui censebant Oceanum finem rerum, neque ultra naturam (hanc inferam) esse.» Lips. Agr. 33. Britannia *terrarum ac naturae finis* dicitur. Avitus in Senec. Suasor. 1: *Ita est rerum natura: post omnia Oceanus, post Oceanum nihil*. Ceterum Walther parenthesin haud agnoscens: *illuc usque et fama vera tantum natura* et vv. *fama vera* pro ablat. habens, ut sit *ex fama* vel «quantum scimus non solum certis auctoribus, sed etiam fama,» pro certo erravit. Rectius Bachius: «Usque ad illum tantum finem (non amplius) pergit natura rerum. Iam vv. parenthesi inclusis *et fama vera* Tacitus suam super hac re opinionem pronuntiat, quippe qui ipse quidem illas regiones non perlustraverit, sed audita cognoverit, ita ut famam veram habendam esse censeret, Agricolae soceri imprimis fide nisus, ut patet ex Agr. 33: *nec inglorium fuerit in ipso terrarum ac naturae*

Aestiorum gentes adluuntur; quibus ritus habitusque Suevorum, lingua Britannicae propior. matrem deum venerantur. insigne superstitionis formas aprorum gestant: id pro armis omniumque tutela securum deae cultorem etiam inter hostis praestat. rarus ferri, frequens fustium usus. frumenta ceterosque fructus patientius quam pro solita Germanorum inertia laborant. sed et mare scrutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi glesum vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. nec quae natura quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaesitum compertumve. diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen. ipsis in nullo usu: rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes acci-

1. *Aestiorum* Vacd. F. N. Grimm: *estiorum* superscr. ab al. m. *eflu* P, *Aestyorum* B, *Aestuorum* G. — *abluuntur* P. — 3. *omniumque* P G: *omnique* cum T B. — 4. *hostis* P: *hostes* B G. — 8. *gignit* cum Tur. Spir. Put. Hess et Walther. Ut nos, P.

fine cecidisse.» — *dextro - - litore*] ut Strabo, 1, 67. Ponti tractus orientales *τὰ δεξιὰ μέρη Πόντου* vocat. — *Aestiorum*] hodie *Aisten, Esthen.* Cfr. Zeuss *D.* p. 267. Ukert *G.* p. 420. Schafarik *slawische Alterthümer* I. p. 457. nomen explicat *die ostwärts Wohnenden.* — *lingua Britannicae propior*] quod ad sonum certe attinebat, Romanis, qui Britannos loqui audierant, horum linguae similior quam Germanicae videbatur. Cfr. Zeuss p. 268. — *matrem deum*] Schafarik l. l.: *die preussisch-lithauische S e e w a oder Z e m m e a m a h t i, die der slawischen Z i w a entspricht.* — *formas aprorum*] probabiliter sigilla minora ex ligno sculpta et coloribus picta, symbola matris deum, cui apud hos aper sacratus erat. Cfr. Gr. *M.* p. 94. Alii cogitarunt de aprorum pellibus palea fartis, quas tamen circumgestare satis incommodum fuisset. Certe confundi non debent cum *effigiebus et signis detractis lucis* C. 7. et Hist. 4, 22. — *omniumque tutela*] passive, quo se tueantur contra noxia omnia, quae impendere ipsis posse rebantur; eadem constructione C. 46: *ferarum suffugium.* Erant igitur hae formae pro amuletis, quibus freti venatus vel commerciorum causa etiam ad hostiles nationes accedebant. — *frumenta - - laborant*] «patientius tolerant laborem, quem pariunt frumenta.» WALTH. Est igitur: «diligentiorem dant operam agriculturae quam ceteri Germani, *sie bemühen sich um Getraide, sie arbeiten darauf hin.»* — *mare scrutantur*] Cassiodor. Var. 5, 2: *Haestis* (Taciti *Aestiis) Theodoricus rex: - - Salutatione vos affectuosa requirentes, indicamus succina - fuisse suscepta, quae ad vos Oceani unda descendens, hanc levissimam substantiam, sicut et vestrorum relatio continebat, exportat: sed unde veniat, incognitum vos habere dixerunt, quam ante omnes homines patria vestra offerente suscipitis.* Deinde excerpit hunc Taciti locum, ad quem totum cfr. Io. Math. Gesneri de electro veterum Praelectio in Comment. Soc. Gotting. III. p. 67. *Der Bernstein und die in ihm befindlichen Pflanzenreste der Vorwelt bearbeitet von H. R. Goeppert und G. C. Berendt. Berlin* 1845. fol. — *succinum*] Plin. 37, 3: *quod arboris succum esse prisci nostri credidere, ob id succinum appellantes.* — *glesum*] Apud Plinium l. l. scribitur *glessum*, est nostrum *Glas*, quod nunc vitrum significat, succinum vero in prisca lingua Theotisca, v. cognatum cum *Glanz*, splendor; hoc igitur nomine insigniebant succinum, ut materiam pellucidam. — *eiectamenta*] Plinius 37, 2. vocat *concreti maris purgamentum.* — *in nullo usu*] nimirum ad luxuriam, sed Plinius l. l. narrat, *insulae Abali incolas pro ligno ad ignem uti proximisque Teutonis vendere.* Revera hodiernum v. *Bernstein*, nihil aliud est quam *Brennstein; brennen* enim olim *bernen, birnen*, comburere. — *informe perfertur*] ad nos, qui postea varias formas ei damus, v. c. monilium et globorum, quibus ad manus refrigerandas utebantur matronae luxuriosae. Iuven. 6, 573. 9, 50. Martial. 11, 8. Plin. 37, 3, 12: *Taxatio in deliciis tanta, ut hominis quamvis parva effigies vivorum hominum vigentiumque pretia superet.* — *pretiumque* cet.] Dio Chrysost. Or. 79. p. 774. Ed. Emperii: *Τί δὲ χρὴ περὶ Κελτῶν λέγειν, ὅπου φασὶ ποταμόν τινα κα-*

piunt. succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quae implicata humore mox durescente materia cluduntur. fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi tura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim; quae vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa litora exundant. si naturam succini admoto igne tentes, in modum taedae accenditur, alitque flammam pinguem et olentem; mox ut in picem resinamve lentescit.

Suionibus Sitonum gentes continuantur. cetera similes uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate sed etiam a servitute degenerant. Hic Sueviae finis.

5. *radius* P. (Non memoravit Boecking.) — 10. *gens* superscr. ab. al. m. *tes* P. — *continuatur* pr. P. — 11. *dnātur* P, unde Tross male *dominantur*. — 12. *degnatur* (sic) superscr. ab al. m. *nerant* et litt. *tur* punctis subnot. P, teste Boeckingio. — *fines* P, ut plerique Codd. praeter Hummel. Correxit etiam Puteolanus.

ταφέρειν τὸ ἤλεκτρον καὶ πολὺ πανταχοῦ κεῖσθαι παρὰ ταῖς ὄχθαις ἐκβεβρασμένον, ὥσπερ αἱ ψῆφοι παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῶν αἰγιαλῶν; καὶ πρότερον μὲν οἱ παῖδες † ἔπαιζον τάδε ἐῤῥίπτουν· νῦν δὲ κἀκεῖνοι συλλέγουσι καὶ φυλάττουσιν αὐτό, παρ' ἡμῶν μεμαθηκότες, ὅτι εἰσὶν εὐδαίμονες. — *succum tamen arborum*] Arbor est, quae a Goepperto et Berendtio p. 28. appellatur *pinites succinifer*, et quidem antediluviana sive protogaea, ut dicunt. Eam describit Goeppert p. 61. — *cluduntur*] Talia canit Martialis 4, 32: *Et latet et lucet Phaëthontide condita gutta. Ut videatur apis nectare clusa suo. Dignum tantorum pretium tulit illa laborum: Credibile est ipsam sic voluisse mori.* Item ibid. 59. de vipera; 6, 15. de formica. De electro cfr. etiam Ukert *G.* p. 176. 181. — *quae - - expressa*] Singulari *βραχυλογίᾳ* pro: quorum nemorum succi expressi et liquefacti cet. Ceterum de succini origine haec est Berendtii p. 8. sententia: «*In der Gegend des heutigen Samlandes tauchte eine Insel, oder eine Inselgruppe, ein Inselland oder ein Continent auf, — man bezeichne es wie man will, ich nenne es* I n s e l l a n d*! — wuchs an Umfang und überzog sich, begünstigt von mildem Seeklima, mit Vegetation und Wald. Dieser Wald war die Geburtsstätte des Bernsteins, in ihm schwitzten gewisse Bäume ihr Harz in so unbeschreiblicher Menge aus, dass die versunkene Vorrathskammer, der ehemalige Waldboden, davon noch jetzt so erfüllt zu sein scheint, als wäre sie durch die später eingebrochenen Meeresfluthen und durch die unzähligen den Ocean Jahrtausende lang durchwühlenden Stürme erst eines geringen, kaum in Anschlag zu bringenden Theiles ihres Inhaltes beraubt. Der nordwestliche Rand dieses ehemaligen Insellandes erstreckte sich höher als die heutige Nordwest-Spitze Samlands. Neben und über ihr lag, meines Erachtens, jenes urweltlichen Waldes geographischer Mittelpunkt, der sich noch heute im Vorkommen des Bernsteins als solcher zu erkennen giebt. Ich stelle diesen Centralpunkt in den südöstlichen Theil des heutigen Ostsee-Beckens unter etwa 55° Lat. und 37—38° Long.*» — *ut in picem*] «consumptis igne iis partibus, quae cremari possunt, remanet materia *lenta (zähe)*, pici similis.» — *Sitonum*] Zeuss *D.* p. 157. putat hoc nomen inditum esse a Germanis Scandinaviae nationibus non Germanicis. — *a servitute*] «quatenus hi feminis, ceteri populi, qui sub regia dominatione sunt, viris tamen serviunt.»

46. *Peucinorum*] Ptol. 3, 17., ubi de Moesia inferiore agit: *τὰ δὲ στόματα (τοῦ Ἴστρου κατέχουσι) Πευκῖνοι.* Iornandes 16: *Peucini, ab insula Peuce, quae ostio Danubii Ponto mergenti adiacet.* Zeuss *D.* p. 442. Ukert *G.* p. 428. — *Venetorumque*] Si Tacitus ipse per litt. *t* scripsit, nomen conformavit ad *Venetos* Gallos Caesaris B. G. 3, 8. et Ann. 11, 23., et ad *Venetos*

(46) Peucinorum Venetorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam dubito, quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone cultu sede ac domiciliis ut Germani agunt. sordes omnium ac torpor: procerum connubiis mixtis nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur. Veneti multum ex moribus traxerunt: nam quicquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant. hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos figunt et scuta gestant et peditum usu ac pernicitate gaudent; quae omnia diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, non penates; victui herba, vestitui pelles,

1. *Peucinorum* primis duabus syll. superscr. *cyro* P. — *Venetorumque - - Veneti* P cum plerisque Codd. Pauciores per *th*, nullus per *d: Venedorumque - - Venedi* B. Taciti ipsius errorem in scriptura *Veneti* agnoscit Zeuss *die Deutschen* p. 67. eamque retinuit etiam Grimm. — 4. *ac torpor procerum: connubiis* distinguit G. Contra ut nos, P. — *mistos* superscr. litt. *o* ab al. m. *i* P, et plerique libri *mixtos*, unde Duebner: *torpor procerum: connubiis mixtos - - foedant*, Codd. omnes *foedantur*. — *habitu* P. — 7. *figunt* P, Tur., ut correxit Lipsius: *fingunt* cum ceteris Codd. B G. — 8. *peditum* cum libris tantum non omnibus corr. P, G: *pecudum* pr. P, ut Vatic. 1862., *pedum* cum Lipsio B.

ad Hadriaticum sinum, de quibus Polybius 2, 17. Rectius Plinius 4, 13. *Venedos*, Ptolemaeus *Οὐενέδας*, Iornandes 5: *Winidas* vocant, hodie *Wenden*. Adde nummos Volusiani († 253) apud Eckhel D. N. VII. p. 369., in quibus vocatur *VAndalicus*, *F. ΦΙΝνικος*, *GALindicus*, *VEND. ΟΥΕΝΔικος*. Cfr. Zeuss p. 67. Ukert p. 424. Schafarik *slawische Alterthümer*. 1. p. 72. sqq., qui Winidas pro Slavis habet. — *Fennorum*] Ptolemaeo 3, 5: *Φίννοι*, ut et Iernandi *Finni*, nobis *Finnen*, accolae Oceani septentrionalis inde a Scandinavia usque ultra Uralem montem. Zeuss *D*. p. 272. Ukert *G*. p. 425. atque imprimis Schafarik I. p. 299., cui videntur: *ein dürftiges, in den äussersten unfruchtbaren Norden verdrängtes, friedliches, nichts weniger als mächtiges und herrschendes Volk*. — *quos quidam Bastarnas vocant*] quia nimirum Peucini erant populus Bastarnarum. Strabo 7. p. 305: *πρὸς δὲ ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ Ἴστρου μεγάλη νῆσός ἐστιν ἡ Πεύκη· κατασχόντες δ' αὐτὴν Βαστάρναι, Πευκινοὶ προσηγορεύθησαν*. Et p. 306: *Βαστάρναι εἰς πλείω φῦλα διῃρημένοι*, in quibus rursus Peucinos memorat. Bastarnas autem haud dubie Germanis adnumerandos esse contendit Iac. Grimm *Iornandes* p. 51. Cfr. etiam Schafarik I. p. 393. — *foedantur*] «mixta connubia efficiunt, ut Sarmatis similes fiant corporis etiam habitu, turpiore quam ceterorum Germanorum cum externis non mixtorum.»

Diversam distinguendi rationem *ac torpor procerum: connubiis*, id est, «proceres, ut ceteri omnes, sordibus deformes atque insuper torpidi, prorsus desides sunt,» tertiamque Waltheri: *ac torpor procerum connubiis:* «sordibus omnium, torpori procerum accedere aliam foeditatem ex habitu Sarmatarum, ex quo connubiis mixtis nonnihil contraxerint,» equidem probare nequeo; neque enim veri simile est etiam homines de vulgo connubia inisse cum Sarmatis, sed proceres tantummodo principum Sarmatarum filias in matrimonium ducebant, quo ex more deformior etiam fiebat eorum suboles. (*Habitum* equidem explico de corporis conformatione, non, ut in scholis solebat F. A. Wolfius, de moribus.) — *figunt*] «domos construunt stabiles nec *νομάδων* ritu vivunt ut Sarmatae.» Atque sic prorsus Ann. 13, 54: *iam fixerant domos Frisii*, «non iam sub tentoriis degebant.» Contra *fingere* dicitur potius de rebus fusilibus aut ex argilla factis, etiam de ovium nidis Cic. de Or. 2, 6. Ovid. Fast. 1, 158: *hirundo et luteum celsa sub trabe fingit opus*. — *peditum*] Opponuntur hi Sarmatarum equitatui. Falsam lectionem *pedum* Walther explicat: «emant esse pedites.» Mihi haec et languida et propemodum ridicula *φράσις* videtur. Neque vero recte ille contendit, in toto loco non agi de re militari sed de omni ratione vivendi Venetorum: nam *scuta* sane et *pedites* referuntur ad perpe-

piunt. succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quae implicata humore mox durescente materia cluduntur. fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi tura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim; quae vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa litora exundant. si naturam succini admoto igne tentes, in modum taedae accenditur, alitque flammam pinguem et olentem; mox ut in picem resinamve lentescit.

Suionibus Sitonum gentes continuantur. cetera similes uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate sed etiam a servitute degenerant. Hic Sueviae finis.

5. *radius* P. (Non memoravit Boecking.) — 10. *gens* superscr. ab. al. m. *tes* P. — *continuatur* pr. P. — 11. *dnātur* P, unde Tross male *dominantur*. — 12. *degnatur* (sic) superscr. ab al. m. *nerant* et litt. *tur* punctis subnot. P, teste Boeckingio. — *fines* P, ut plerique Codd. praeter Hummel. Correxit etiam Puteolanus.

ταφέρειν τὸ ἤλεκτρον καὶ πολὺ πανταχοῦ κεῖσθαι παρὰ ταῖς ὄχθαις ἐκβεβρασμένον, ὥσπερ αἱ ψῆφοι παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῶν αἰγιαλῶν; καὶ πρότερον μὲν οἱ παῖδες † ἔπαιζον τάδε ἐῤῥίπτουν· νῦν δὲ κἀκεῖνοι συλλέγουσι καὶ φυλάττουσιν αὐτό, παρ' ἡμῶν μεμαθηκότες, ὅτι εἰσὶν εὐδαίμονες. — *succum tamen arborum*] Arbor est, quae a Goepperto et Berendtio p. 28. appellatur *pinites succinifer*, et quidem antediluviana sive protogaea, ut dicunt. Eam describit Goeppert p. 61. — *cluduntur*] Talia canit Martialis 4, 32: *Et latet et lucet Phaëthontide condita gutta. Ut videatur apis nectare clusa suo. Dignum tantorum pretium tulit illa laborum: Credibile est ipsam sic voluisse mori.* Item ibid. 59. de vipera; 6, 15. de formica. De electro cfr. etiam Ukert *G.* p. 176. 181. — *quae - - expressa*] Singulari *βραχυλογίᾳ* pro: quorum nemorum succi expressi et liquefacti cet. Ceterum de succini origine haec est Berendtii p. 8. sententia: «*In der Gegend des heutigen Samlandes tauchte eine Insel, oder eine Inselgruppe, ein Inselland oder ein Continent auf, — man bezeichne es wie man will, ich nenne es Inselland! — wuchs an Umfang und überzog sich, begünstigt von mildem Seeklima, mit Vegetation und Wald. Dieser Wald war die Geburtsstätte des Bernsteins, in ihm schwitzten gewisse Bäume ihr Harz in so unbeschreiblicher Menge aus, dass die versunkene Vorrathskammer, der ehemalige Waldboden, davon noch jetzt so erfüllt zu sein scheint, als wäre sie durch die später eingebrochenen Meeresfluthen und durch die unzähligen den Ocean Jahrtausende lang durchwühlenden Stürme erst eines geringen, kaum in Anschlag zu bringenden Theiles ihres Inhaltes beraubt. Der nordwestliche Rand dieses ehemaligen Insellandes erstreckte sich höher als die heutige Nordwest-Spitze Samlands. Neben und über ihr lag, meines Erachtens, jenes urweltlichen Waldes geographischer Mittelpunkt, der sich noch heute im Vorkommen des Bernsteins als solcher zu erkennen giebt. Ich stelle diesen Centralpunkt in den südöstlichen Theil des heutigen Ostsee-Beckens unter etwa 55° Lat. und 37—38° Long.*» — *ut in picem*] «consumptis igne iis partibus, quae cremari possunt, remanet materia *lenta* (*zähe*), pici similis.» — *Sitonum*] Zeuss *D.* p. 157. putat hoc nomen inditum esse a Germanis Scandinaviae nationibus non Germanicis. — *a servitute*] «quatenus hi feminis, ceteri populi, qui sub regia dominatione sunt, viris tamen serviunt.»

46. *Peucinorum*] Ptol. 3, 17., ubi de Moesia inferiore agit: *τὰ δὲ στόματα (τοῦ Ἴστρου κατέχουσι) Πευκῖνοι.* Iornandes 16: *Peucini, ab insula Peuce, quae ostio Danubii Ponto mergenti adiacet.* Zeuss *D.* p. 442. Ukert *G.* p. 428. — *Venetorumque*] Si Tacitus ipse per litt. *t* scripsit, nomen conformavit ad *Venetos* Gallos Caesaris B. G. 3, 8. et Ann. 11, 23., et ad *Venetos*

(46) Peucinorum Venetorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam dubito, quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone cultu sede ac domiciliis ut Germani agunt. sordes omnium ac torpor: procerum connubiis mixtis nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur. Veneti multum ex moribus traxerunt: nam quicquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant. hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos figunt et scuta gestant et peditum usu ac pernicitate gaudent; quae omnia diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, non penates; victui herba, vestitui pelles,

1. *Peucinorum* primis duabus syll. superscr. *ovro* P. — *Venetorumque* - - *Veneti* P cum plerisque Codd. Pauciores per *th*, nullus per *d*: *Venedorumque* - - *Venedi* B. Taciti ipsius errorem in scriptura *Veneti* agnoscit Zeuss *die Deutschen* p. 67. eamque retinuit etiam Grimm. — 4. *ac torpor procerum: connubiis* distinguit G. Contra ut nos, P. — *mistos* superscr. litt. *o* ab al. m. *i* P, et plerique libri *mixtos*, unde Duebner: *torpor procerum: connubiis mixtos* - - *foedant*, Codd. omnes *foedantur*. — *habitu* P. — 7. *figunt* P, Tur., ut correxit Lipsius: *fingunt* cum ceteris Codd. B G. — 8. *peditum* cum libris tantum non omnibus corr. P, G: *pecudum* pr. P, ut Vatic. 1862., *pedum* cum Lipsio B.

ad Hadriaticum sinum, de quibus Polybius 2, 17. Rectius Plinius 4, 13. *Venedos*, Ptolemaeus *Οὐενέδας*, Iornandes 5: *Winidas* vocant, hodie *Wenden*. Adde nummos Volusiani († 253) apud Eckhel D. N. VII. p. 369., in quibus vocatur *VAndalicus*, *F. ΦINνιxος*, *GALindicus*, *VEND. OYENΔιxος*. Cfr. Zeuss p. 67. Ukert p. 424. Schafarik *slawische Alterthümer*. I. p. 72. sqq., qui Winidas pro Slavis habet. — *Fennorum*] Ptolemaeo 3, 5: *Φίννοι*, ut et Iornandi *Finni*, nobis *Finnen*, accolae Oceani septentrionalis inde a Scandinavia usque ultra Uralem montem. Zeuss *D.* p. 272. Ukert *G.* p. 425. atque imprimis Schafarik I. p. 299., cui videntur: *ein dürftiges, in den äussersten unfruchtbaren Norden verdrängtes, friedliches, nichts weniger als mächtiges und herrschendes Volk.* — *quos quidam Bastarnas vocant*] quia nimirum Peucini erant populus Bastarnarum. Strabo 7. p. 305: *πρὸς δὲ ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ Ἴστρου μεγάλη νῆσός ἐστιν ἡ Πεύκη· κατασχόντες δ' αὐτὴν Βαστάρναι, Πευκινοὶ προσηγορεύθησαν.* Et p. 306: *Βαστάρναι εἰς πλείω φῦλα διῃρημένοι*, in quibus rursus Peucinos memorat. Bastarnas autem haud dubie Germanis adnumerandos esse contendit Iac. Grimm *Iornandes* p. 51. Cfr. etiam Schafarik I. p. 393. — *foedantur*] «mixta connubia efficiunt, ut Sarmatis similes fiant corporis etiam habitu, turpiore quam ceterorum Germanorum cum externis non mixtorum.» Diversam distinguendi rationem *ac torpor procerum: connubiis*, id est, «proceres, ut ceteri omnes, sordibus deformes atque insuper torpidi, prorsus desides sunt,» tertiamque Waltheri: *ac torpor procerum connubiis:* «sordibus omnium, torpori procerum accedere aliam foeditatem ex habitu Sarmatarum, ex quo connubiis mixtis nonnihil contraxerint,» equidem probare nequeo; neque enim veri simile est etiam homines de vulgo connubia iniisse cum Sarmatis, sed proceres tantummodo principum Sarmatarum filias in matrimonium ducebant, quo ex more deformior etiam fiebat eorum suboles. (*Habitum* equidem explico de corporis conformatione, non, ut in scholis solebat F. A. Wolfius, de moribus.) — *figunt*] «domos construunt stabiles nec *νομάδων* ritu vivunt ut Sarmatae.» Atque sic prorsus Ann. 13, 54: *iam fixerant domos Frisii*, «non iam sub tentoriis degebant.» Contra *fingere* dicitur potius de rebus fusilibus aut ex argilla factis, etiam de ovium nidis Cic. de Or. 2, 6. Ovid. Fast. 1, 158: *hirundo et luteum celsa sub trabe fingit opus.* — *peditum*] Opponuntur hi Sarmatarum equitatui. Falsam lectionem *pedum* Walther explicat: «amant esse pedites.» Mihi haec et languida et propemodum ridicula *φράσις* videtur. Neque vero recte ille contendit, in toto loco non agi de re militari sed de omni ratione vivendi Venetorum: nam *scuta* sane et *pedites* referuntur ad perpe-

cubile humus. sola in sagittis spes, quas inopia ferri ossibus asperant. idemque venatus viros pariter ac feminas alit: passim enim comitantur, partemque praedae petunt. nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur. huc redeunt iuvenes, hoc senum receptaculum. sed beatius arbitrantur quam ingemere agris, inlaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. securi adversus homines, securi adversus deos, rem difficillimam assecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus esset. cetera iam fabulosa: Hellusios et Oxionas ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum gerere; quod ego ut incompertum in medium relinquam.

1. *solae* cum plerisque P. Ut nos, Tur. Stuttg. Edd. Kath. Paris. Norimb. — 6. *inlaborare* P G: *illaborare* B. — 7. *difficilem* P solus. — 8. Omittit *sunt* P, id quod ex nullo alio Cod. enotatur. — 9. *Oxionas* superscr. «vel *etionas*» P. — 10. Ut Codd. ceteri omnes habet *in medium* etiam P.

tua eorum *latrocinia*. — *ossibus*] spiculorum vice praefixis, ut teste Pausania Attic. 21, 5: *Σαυρομάται ἐπὶ τοῖς δόρασιν αἰχμὰς ὀστεΐνας ἀντὶ σιδήρου φοροῦσιν*, atque sic faciunt etiamnunc Sibericae gentes quaedam. — *petunt*] non est «sagittis conficiunt,» ut quidam voluerunt, sed «postulant, ut sibi debitam.» — *ingemere agris*] Est Virgilianum illud Ge. 1, 45: *Depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro Ingemere.* — *metuque versare*] «velut praesertim negotiatores; ab negotiis etiam et commerciis alieni, ut ab omni re, quae de fortuitis et eventu pendet.» Dueбн. — *adversus deos*] «Ut quibus nec homines nec dii quidquam adimere possint.» Id. — *fabulosa*] Qualia apud Melam 3, 6: *In his esse Oaeonas, qui ovis avium palustrium et avenis tantum alantur: esse equinis pedibus Hippopodas et Panotos, quibus magnae aures et ad ambiendum corpus omne patulae.* Eadem fere habet Plin. 4, 13. Zeuss *D.* p. 275: *Was Tacitus für Fabel hält, zeigt sich recht verstanden, als Wirklichkeit in der Pelzkleidung der Finnen.* — *Hellusios et Oxionas*] Hi a nemine praeterea memorantur. Ceterum notemus a Tacito XLV. populos Germanicos enumerari, a Ptolemaeo LXVI.; inter hos vero XXIV. eorum, quos apud Tacitum reperimus, praeteriri. — *in medium*] Gellius 17, 2: *Nos in medium relinquemus: vulgus in medio dicit; sed illud probabilius significantiusque dici videbitur, si quis ea verba non incuriose introspiciat.* — *relinquam*] «Deesse quaedam videntur, quibus quae nationes e Germania commigravissent, explicaverit. Cfr. C. 27. extr.» S. Verum huic ipsi desiderato ex toto satisfecit statim Cap. sequente 28., ubi de Treveris, Nerviis, Ubiis aliisque Germanis, qui in Gallias immigraverant, agit. Ibi (C. 27.) est *ὕστερον πρότερον*, quo artificio illius aetatis rhetores libenter utebantur.

EXCURSUS I. AD CAP. II.

IACOB GRIMM *Deutsche Mythologie* Ed. II. p. 318.

Tacitus *stellt nach alten liedern an die spitze unseres volks als urahnherrn den* Tuisco, *der kein held, vielmehr selbst ein gott ist, da er ihn ausdrücklich* deum terra editum *nennt. gleichwie nun* Gaea *aus sich selbst den* Uranos *und* Pontos *gebar, das heisst, dem schoosse der erde himmel und wasser entstiegen, so scheint auch* Tuisco *von dem worte* tiv, *in welchem ursprünglich der begriff des himmels erkannt wurde, zu leiten und* Tuisco, *das ist,* Tvisco *konnte leicht aus der volleren form* Tivisco *hervorgehen.* Tvisco *mag entweder* caelestis *oder wirklich abstammung von einem andern göttlichen wesen* Tiv *ausdrücken,* Tiv *und*

TIVISCO *sind und bezeichnen gewissermassen dasselbe. dem sinn und der stellung nach ist also* TVISCO URANOS, *dem namen nach* ZEUS, *den die griechische sage erst durch* KRONOS *von* URANOS *herstammen lässt, ungefähr wie* TIV *oder* ZIO *bei uns als* WUOTANS *sohn erscheint und ein andrer sohn* DONAR *den hauptlheil des amts übernimmt, das die Griechen dem* ZEUS *beilegten. Auch* DONAR *war der Erde und* WUOTANS *sohn, so wie* GAEA *das grosse waldgebirg* (*οὔρεα μακρά*· Hesiod. Theog. 129. *goth. fairgunja mikila*) *zeugte,* DONAR *selbst aber berg und fairguneis hiess.* *οὐρανός mit* *οὖρος*, *ὄρος*, *die vorstellung* deus *mit der von* ans *zusammen hängt.* GAEA, TELLUS, TERRA *kehren in unsern göttinnen* FIÖRGYN, IÖRD *und* RINDR *wieder; so kreuzen sich hier die namen der götter und göttinnen, doch in ähnlicher richtung.*

Des erdgebornen TVISCO *sohn war* MANNUS, *und kein name kann deutscher klingen, obschon ihn die nordische mythologie so wenig als* TVISCO *überliefert. ohne zweifel hat diesem worte im alterthum ein tieferer sinn beigewohnt, durch anfügung des ableitenden — isk entspringt wie aus* TIV TIVISCO, *aus mann* mannisko = homo, *denkendes, seiner bewustes wesen; beide formen, die einfache und abgeleitete, bieten (wie tiv und tivisko) denselben sinn dar. man darf das sanskritische Manus und manushja hinzuhalten.* MANNUS *aber ist der erste held, des gottes sohn und aller menschen vater. selbst bis zu dem späteren mittelalter scheinen noch überlieferungen von diesem stammvater des gesammten deutschen volks durchgedrungen, in einem gedichte meister Frauenlobs, demselben, das auch des mythischen königs* WIPPO *gedenkt, heisst es:*

> *M e n n o r der êrste was genant*
> *dem diutische rede got tet bekant;*

diess ist nicht aus TACITUS *unmittelbar geschöpft, da der eigenname bei aller ähnlichkeit abweicht.*

Wie von TVISCO *und* MANNUS *alle Deutschen, so stammen von* MANNUS *drei oder nach abweichender auffassung fünf söhnen die drei, fünf oder sieben hauptäste des volks her. aus den von den Römern mitgetheilten namen der völker lassen sich die der ahnherrn folgern.*

Der dreifachen eintheilung aller Germanen in INGAEVONES, ISTAEVONES *und* HERMINONES *liegen die heldennamen* INGO, ISCO *und* HERMINO *unter.*

Etiam me non monente, cernis, quam incertae sint hae sagacissimi viri coniecturae, quas tamen communicare volui cum Britannis, Francogallis, Italis, elegantissimis nationibus; arbitratus enim sum, multis nondum fortasse notam esse ultimam hanc Grimmii nostrarum originum investigationem.

EXCURSUS II. AD CAP. II.

G. WAITZ *Deutsche Verfassungsgeschichte. Kiel* 1844. I. p. XII.

Dass Germani *nicht ein deutscher Name, sondern ein dem deutschen Volk von den Galliern gegebener ist, darf als bestimmt angenommen werden. Die Endung —* mani *ist gallischen Namen eigen* (Cenomani, Poemani, Septimani) *und von den Römern wohl von dem germanischen —* manni *unterschieden. Der Name begegnet uns zuerst nur an der gallischen Seite, in der bekannten Stelle der* Fasti Capitolini *a. a. Chr. 222. neben den* Insubres, *bei Livius 21, 38:* semigermani *am Rhodanus, bei Caesar 2, 4. 6, 32. die kleinen Völkerschaften in Belgien* Condrusi, Eburones, Caeraesi, Paemani *und* Segni, *die wohl als die ersten deutschen Einwanderer in Gallien angesehen wurden, wenigstens von Tacitus in der Stelle* (Germania C. 2.), *wo er von der Verbreitung dieses Namens handelt. Er scheint es sich freilich nicht deutlich gemacht zu haben, dass derselbe von den*

Galliern ausgegangen war, er sagt jedoch ebenso wenig etwas das dem entgegen wäre. Denn der Sinn seiner Worte ist offenbar dieser: Anfangs hiessen die Tungri *(dieser Name hatte die von Caesar angeführten verdrängt und galt für alle jene Völkerschaften)* Germani; *von ihnen aber, die siegreich in Gallien eingedrungen waren* (a victore), *wurden alle Stämme jenseits des Rheins mit demselben Namen genannt; sie wollten den Galliern andeuten* (ob metum), *dass diese desselben Stammes seien wie sie (die Tungrer); und so ging der Name des Stammes auf das ganze Volk über, wurde von diesem selbst angenommen und gebraucht. Ob Tacitus mit dieser Behauptung Recht hat, ist freilich eine andere Frage. Wenigstens die letzte Nachricht kann nur in sehr beschränktem Sinne wahr sein; Deutsche, die zu den Römern kamen, mochten sich und ihr Volk* Germani *nennen; aber daheim ist der Name schwerlich in Gebrauch gekommen; erst die geistlichen Schriftsteller des Mittelalters haben ihn gebraucht.*

EXCURSUS III. AD CAP. VI.

In rectum aut uno flexu dextros agunt, ita coniuncto orbe, ut nemo posterior sit.] *Dass hier nicht von einer tactischen Bewegung, sondern von Abrichten und Zureiten der Rosse die Rede ist, versteht sich schon aus dem Gegensatze:* sed nec variare gyros in morem nostrum docentur. *Den mannigfaltigen Kreisen steht gegenüber die Richtung gerade aus und die eine Schwenkung rechts. Da nun diese Uebungen von einer gewissen Anzahl zugleich vorgenommen wurden, so bildeten diese gewöhnlich einen Ring* (orbis), *wobei nothwendig weder Anfang noch Ende, also auch keiner der Letzte ist. Das ist also das gewöhnliche Ringelreiten unserer Reiterei, welches überall zu bemerken ist, wo diese ihr Standlager hat.* Gerlach.

EXCURSUS IV. AD CAP. X.

Cum operae occupatae essent in Cap. X. exprimendo, nondum ad me pervenerat:

Hildebraht und Hadhubraht. Das Bruchstück eines altdeutschen Sagenliedes aus handschriftlicher Verderbniss in die Urform wieder hergestellt und erläutert von D. Christian Wilbrandt. Rostock 1846.:

qua in cura inde a pagina 104. aliquot Germaniae loci pertractantur; quomodo, colligas licet ex uno hoc specimine: Carminis versum 54. in Codice ita scriptum

gudea gimeinun niuse de motti,

Die handgemeine Schlacht versuche, den Kampf;

interprete Lachmanno, suo arbitratu ita refinxit Editor:

giménono güdia mótiun úson niusie

explicans: *(die) Schlacht (der) Gemeinen wahrschaue (aus) unserm Zweikampf.* Tum affert Taciti verba Cap. X.: *Est et alia observatio auspiciorum - - pro praeiudicio accipitur*, pergens: *Hier wird dieser Orakelkampf von zwei Freien und Freiwilligen gehalten, deren jeder — mit Genehmigung seines Herrs als der beste Held — zu demselben allein ausgeritten war. Dass es Vater und Sohn sind, macht die Tiefe des Interesses aus.*

Tacitus erhält wieder eine merkwürdige Berichtigung. Kampf zu diesem Zweck zwischen einem Auserlesenen und einem Gefangenen, der schwach sein konnte und durch sein Alleinstehn unter Feinden leicht entmuthigt ward, hat etwas für den hellen Verstand der heidnischen Deutschen viel zu Widersinniges. Sollte der Ausdruck intercepium *auf* mótian *hinweisen, das ja ein gegenseit-*

ges intercipere war, und römische Missdeutung dieses Verbum zum Irrthum des Historikers Anlass gegeben haben?

Cetera omnia, cum sint aeque incerta atque tantummodo opinabilia, silentio praetermittere satius duximus.

EXCURSUS V. AD CAP. XIX.

Ex S. BONIFACII Epistola LXXII. ad ETHIBALDUM regem Merciorum. Ed. WÜRDTWEIN. Magontiaci MDCCLXXXIX. p. 191.

Non solum a Christianis sed etiam ab ipsis paganis adulterium in opprobrium et verecundiam deputatur, quia ipsi pagani verum deum ignorantes, naturaliter, quae legis sunt, et quod ab initio deus constituit, custodiunt in hac re: quia propriis uxoribus matrimonii foedera servantes fornicatores et adulteros puniunt. Nam in antiqua Saxonia [1]), si virgo paternam domum cum adulterio maculaverit, aliquando cogunt eam propria manu per laqueum suspensam vitam finire et super bustum illius incensae et concrematae corruptorem eius suspendunt: aliquando, congregato exercitu femineo, flagellatam eam mulieres per pagos circumquaque ducunt, virgis caedentes et vestimenta ei abscindentes iuxta cingulum, et cultellis suis totum corpus eius secantes et pungentes, minutis vulneribus cruentatam et laceratam de villa ad villam mittunt, et occurrunt semper novae flagellatrices, zelo pudicitiae adductae, usquedum eam aut mortuam aut vix vivam derelinquunt, ut ceterae timorem adulterandi et luxuriandi habeant; et Winedi, quod est foedissimum et deterrimum genus hominum, tam magno zelo matrimonii amorem mutuum servant, ut mulier, viro proprio mortuo, vivere recuset; et laudabilis mulier inter illas esse iudicatur, quae propria manu sibi mortem intulit, ut in una strue pariter ardeat cum viro suo.

EXCURSUS VI. AD CAP. XLII.

Cum imprimis difficilis atque obscurus sit hic locus de Boiis pulsis a Marcomanis, consentaneum iudicavi inserere de eo Zeussii et Ukerti disputationes.

Marcomanni. *Innerhalb des äusseren Höhenzuges, im Rhein- und Elboberlande, hatten einst keltische Völker gewohnt. Als Caesar an den Rhein kam, hörte er von einem ungeheuern, 120 geographische Meilen ausgedehnten, menschenleeren Grenzlande der Germanen auf dieser Seite:* publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatium suam vim sustinere non posse. Itaque una ex parte a Suevis circiter milia passuum DC. agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii. B. Gall. 4, 3. *Er kennt keine Helvetier und Bojen mehr im Norden der Donau, nur* Volcae Tectosages *als Anwohner des herkynischen Waldes. Die Germanen kämpfen mit den Helvetiern am Oberrhein;* Helvetii continentur una ex parte flumine Rheno, qui agrum Helvetium a Germanis dividit. B. G. 1, 2. Helvetii fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. 1, 1. *Nach der Ausdehnung des grossen Grenzlandes, der* ***Marca*** *in alter Sprache, nach Caesars Angabe mussten, wie die Helvetier, auch die Bojen gewichen sein. Die* Marcomanni *sind die in diesen Gegenden kämpfenden Germanen, zur Fernhaltung der fremden Völker aufgestellt. (Wie hier gegen die Kelten, gibt es noch in spätern Zeiten Markomannen, Grenzmänner, Grenzvertheidiger gegen die Wenden und Dänen:* vocantur autem

---

1) *Antiqua Saxonia* opponitur *Angliae Saxoniae.*

usitato more Marcomanni gentes undique collectae, quae Marcam incolunt. Sunt autem in terra Slavorum Marcae quam plures, quarum non infima nostra Wagirensis provincia, habens viros fortes exercitatos proeliis tam Danorum, quam Slavorum. Helmold. Chron. Slav. 1, 67. Marcomannos oportet habere duram patientiam et prodigos esse sanguinis sui. Id. 1, 66.)

Marcomanni *nennt zuerst Caesar unter den Völkern Ariovists* (B. G. 1, 51.). *Ihre Sitze scheinen am mittleren und oberen Main gewesen zu sein, von wo aus sie ihre Streifzüge leicht nach Ost, Süd und West richten konnten. Hier findet sie noch Drusus hinter den Chatten auf seinem Zuge vom Niederrhein her:* Drusus primos domuit Usipetes, inde Tencteros percucurrit et Chattos. Nam Marcomannorum spoliis insignibus quendam editum tumulum in tropaei modum excoluit. Florus 4, 12. *(Apokryph ist, was Sextus Rufus aus der Zeit des Augustus meldet* C. 8: Marcomanni et Quadi de locis Valeriae, quae sunt inter Danubium et Dravum, pulsi sunt. *Dem unkritischen Compilator, der, wie er Britannien nach der Provinzeneintheilung seiner Zeit von Caesar erobert sein lässt* (C. 6.), *auch die Eroberung der Donauländer durch Augustus nach ihren späteren Abtheilungen darstellt, und jeder ihr Volk zutheilt, fehlt das Volk für Valeria, die erst später aus einem Theile Pannoniens gebildete Provinz; er setzt Markomannen und Quaden dahin, die zu seiner Zeit diese Striche häufig verwüsteten. Keine alte echte Quelle weiss in jener Zeit von Markomannen oder Quaden in Pannonien.)*

Aus diesen Sitzen führte sie nicht lange darauf Marobod ostwärts in das rings vom Gebirge umschlossene mehr geeignete Land, die Seinigen zu schützen, um sie hier bald zu einer bedeutenden Macht in Germanien emporzuheben, das Land, aus welchem sie die Bojen schon früher vertrieben hatten: praecipua Marcomannorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes, pulsis olim Boiis, virtute parta. Tac. Germ. 42.; gens Marcomannorum; quae Maroboduo duce excita sedibus suis atque in interiora refugiens incinctos Hercyniae silvae campos incolebat. Vellei. 2, 108. *Bojoheim, Bojenheim, ein Name, der sich durch die folgenden Zeiten behauptet hat, hiess bei den Deutschen die abgeschlossene Gegend nach den früheren Bewohnern:* Boiohemum (Boiohaemum Cod. Amerb.) id regioni, quam incolebat Maroboduus, nomen est. Vellei. 2, 109.; manet adhuc Boihemi (al. Boiemi) nomen signatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. Tac. Germ. 28.; *weniger deutlich aufgefasst von Strabo 7. p. 290:* ἐστὶ καὶ τὸ Βουΐαιμον, τὸ τοῦ Μαροβούδου βασίλειον, εἰς ὃν ἐκεῖνος τόπον ἄλλους τε μετανέστησε πλείους, καὶ δὴ τοὺς ὁμοεθνεῖς ἑαυτῷ Μαρκομμάνους (sic). *Bei Ptolemaeus ist daraus ein Volk* Βαινοχαῖμαι *(nach* Codd. Vind. Fontebl., Βαινουχαῖμαι Paris. 1., Βονοχαῖμαι Erasm., Βωνοχαῖμαι Mir.) *erwachsen und durch ein zweites Missverständniss als ein von den Markomannen verschiedenes aufgeführt. Ueber die Sitze der Markomannen erlauben keinen Zweifel die Bestimmungen des Ptolemaeus:* ὑπὲρ τὰ Σούδητα ὄρη, Τευριοχαῖμαι, ὑπὸ δὲ τὰ ὄρη, Οὐαριστοί. εἶτα ἡ Γάβρητα ὕλη --, ὑπὸ δὲ τὴν Γάβρηταν ὕλην, Μαρκομάνοι. *Hier ist kein Schwanken und hält eines das andere. Der Wald Gabreta kann nur der Böhmerwald sein, an dessen einer Seite die Waristen, an der anderen die Markomannen wohnen. Im Osten sind die durch den umschliessenden Wald,* Ὀρκύνιος δρυμός, *von den Quaden getrennt. Auch im Süden reichen sie nicht über das Gebirge hinüber; zwischen diesem und der Donau sind von ihm kleinere, ohne Zweifel keltische, Völker angesetzt. Im Rücken der Markomannen hätten auf der ptolemäischen Karte die Sudeta und das Askiburgische Gebirge zusammentreffen sollen; aber nach der Verschiebung beider wird durch das südöstliche Herabziehen der Sudeta der Raum für die Markomannen sehr verengert, dagegen durch das nördliche Hinaufsetzen des Askiburgischen Gebirgs Land gewonn[illegible] ein zweites Böhmen für die* Βαινοχαῖμαι. *An der Spitze des Swebenreich[illegible]bod von Bojoheim aus gründete, heissen die Markomannen vorzugs[illegible]:* Catualda valida

manu fines Marcomanorum ingreditur - -; veteres illic Suevorum praedae et nostris e provinciis lixae ac negotiatores reperti. Tac. Ann. 2, 62.; in Raetiam mittuntur, specie defendendae provinciae ob imminentes Suevos. Ann. 1, 44. ZEUSS *die Deutschen und die Nachbarstämme. München* 1837. p. 114.

Marcomani. *Cäsar erwähnt sie zuerst unter den Völkerschaften, von welchen Krieger mit Ariovist nach Gallien gezogen waren.* B. G. 1, 51.

Aus späteren Angaben erhellt, sie wohnten am Ister, und um der Nachbarschaft der Römer zu entgehen, zogen sie unter Maroboduus nach Bojohemum zu Augustus Zeit. Da die Griechen und Römer uns selten eine Nachricht über ein Volk Germanien's anders geben, als bei kriegerischen Unternehmungen, so sind auch über diese früheren Zeiten der Markomannen die Angaben sehr dürftig. Aus ihnen erhellt, dass man im Südwesten Germanien's, wo die Völker mehr auf Abwehr der Angriffe als Eroberung bedacht waren, Anstalten getroffen hatte, die Grenzen zu decken und die dort mit der Vertheidigung gegen Helvetier und andere beauftragt, nannte man Marcomani. *Als die Römer Gallien und Rhätien unterworfen hatten, mochte man in Germanien bald sehen, wie wenig der südwestliche Theil des Landes, der zwischen jene beiden Länder vortritt, zu halten sei. Maroboduus, der in Rom selbst die Römer hatte kennen lernen (Strabo 7. p. 290.), sammelte eine Schaar kriegsgeübter Männer, die mit ihm entschlossen waren, ein Gebiet, das weniger solcher Gefahr ausgesetzt sei, zu bewältigen. Wie weit die Markomannen um diese Zeit im Norden ihren Einfluss erstreckten, ist nicht mit Sicherheit zu bestimmen; sie mochten, wie später die Hermunduren (die einen Theil des von ihnen verlassenen Landes besetzten), mit den Chatten gränzen. Die Macht der Bojer war um diese Zeit geschwächt* (Strabo 7. p. 292. 294. 304. 309. 312.), *die Markomannen bemächtigten sich ihres Landes Bojohemum genannt, im Herkynischen Walde, nach* Strabo *Βουΐαιμον.*

Zur nähern Gränzbestimmung dienen nachfolgende Angaben. Nach Velleius 2, 109. *hat ihr Land* Germaniam ad laevam et in fronte, Pannoniam ad dextram, a tergo sedium suarum Noricos. *Später heisst es:* a summis Alpium iugis, quae finem Italiae terminant, initium eius finium haud multo plus CC. milibus passuum aberat. *Tacitus, indem er die Völkerschaften am Danubius von Westen nach Osten aufzählt, nennt neben* (iuxta) *den Hermunduren,* Narisci ac deinde Marcomani, *und da ihm wahrscheinlich die Elbe die Gränze zwischen den Sueven und Nichtsueven machte; so mochten die Markomannen vorzüglich östlich von diesem Flusse (der Moldau) sich festgesetzt haben, da sie auch zu den Sueven gezählt werden. Durch das Gebiet ihrer Nachbaren der Hermunduren mochte auch Domitius bis zur Elbe (Moldau) vorgehen, was er schwerlich durch das Land der Markomannen unternommen hätte. Oestlich von den Markomannen wohnten die* Quadi.

Maroboduus, den Velleius (2, 108.) *schildert, er sei* natione magis quam ratione barbarus, *machte bald die Umwohnenden durch Gewalt oder Unterhandlungen von sich abhängig. Tacitus* (Ann. 2, 45.) *nennt, um's Jahr 17 n. Chr., Semnonen und Langobarden als ihm gehorchend. Im Nordwesten stiess sein Reich an die Cherusker.* (Ann. 2, 45.)

Ueber die Verfassung des Reiches und die Plane des Maroboduus gibt Velleius (2, 108.) *folgendes: Er stammte aus edlem Geschlechte und beabsichtigte:* non tumultuarium neque fortuitum neque mobilem et ex voluntate parentium constantem principatum; sed certum imperium vimque regiam complexus animo, statuit, avocata procul a Romanis gente sua, eo progredi, ubi, cum propter potentiora arma refugisset, sua faceret potentissima.

Er unterhandelte mit den Römern, als ihnen gewachsen; Völker und Einzelne, die von den Römern abfielen, fanden bei ihm Aufnahme. Sein Heer bestand aus 70,000 Fusssoldaten und 4,000 Reitern, die er durch beständige Kriege mit benachbarten Völkern in Uebung erhielt. Die Römer beschlossen ihn von Westen und Süden her anzugreifen, als der Aufstand Pannoniens sie hinderte.

Später gerieth er mit den Cheruskern in Kampf, und wie Tacitus (Ann. 2, 44.) *sagt, war er den Seinen wegen des Königstitels verhasst. Er unterlag, zog sich in das eigentliche Land der Markomannen und forderte Hilfe von den Römern* (Ann. 2, 46.), *die man verweigerte, da er Rom keinen Beistand gegen die Cherusker geleistet. Er hielt sich bis zum Jahr 19* (Ann. 2, 62.), *da trat Catualda, ein vornehmer Gotone, den er früher vertrieben, gegen ihn auf. Dieser rückte mit einem bedeutenden Heere ein, eroberte die königliche Burg, und Maroboduus, von Allen verlassen, zog über den Danubius zu den Römern, die ihm zum Aufenthalte Ravenna anwiesen. Auch Catualda ward bald vertrieben.*

Die Markomannen schlugen den Domitian, der sie von Pannonien aus angriff (Dio 67, 7. Stat. Silv. 3, 3, 168.), *und der Krieg mag Ursache sein, dass Tacitus ausführlicher von ihnen handelt.*

Bei den Markomannen blieben Könige, aus dem Geschlechte des Maroboduus. (Germ. 42.)

Tacitus (Ann. 2, 62.) *erwähnt, ohne nähere Bestimmung der Gegend, die Königsburg des Maroboduus und ein Castell daneben, wo die Beute der Sueven lag, und Römische Kaufleute und andere sich aufhielten. Man sucht es in der Gegend von Budweis.*

Unter Antoninus, dem Philosophen, traten die Markomannen wieder gegen die Römer auf, und der Krieg ward nach ihnen der Markomannische genannt. (Iul. Capitolin. Vita Marci 8, 17, 21—26.). *Auch unter Aurelian ward selbst Italien durch sie in Schrecken gesetzt.* (Flav. Vopisc. Vita Aurel. 18.)

Ptolemaeus (2, 10.), *wie seine Charte zeigt, hat abweichende Ansichten. Ihm wohnen die Marcomanni südlich von den Sudeten (Böhmerwald), und gegen Mittag von ihnen die Sudini und die Adrabaekampi, die an den Danubius stossen. Die Elbquellen setzt er in den nördlichsten Theil ihres Landes; nur einen sehr kleinen Theil des ihnen zukommenden Gebietes räumt er ihnen ein.*

Ptolemaeus lässt seine Sudeten von Westen nach Osten ziehen, statt nach Südosten, und entfernt sie zu weit vom Ister. Er setzt daher Völkerschaften, die nördlich von dem Gebirge und in demselben leben mochten, südlich von demselben. Gegen Mittag von den Sudeten ist der Wald Luna; aus jenem geht ein ungenannter Fluss zum Ister, sowie aus diesem.

CORNELII TACITI
VITA
IULII AGRICOLAE.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Scribendi clarorum virorum vitam mos antiquus, 2. sub malis principibus periculosus, 3. sub Traiano in honorem Agricolae repetitus a Tacito, qui non eloquentiam, sed pietatem pollicetur. 4. Agricolae stirps, educatio, studia. 5. positis in Britannia primis castrorum rudimentis, 6. uxorem ducit. fit quaestor, tribunus, praetor. recognoscendis templorum donis praefectus. 7. Othoniano bello matrem partemque patrimonii amittit. 8. in Vespasiani partes transgressus, legioni XX. in Britannia praepositus, alienae famae cura promovet suam. 9. redux inter patricios adscitus Aquitaniam regit. Consul factus Tacito filiam despondet. Britanniae praeficitur.

10. Britanniae descriptio. Thule cognita. mare pigrum. 11. Britannorum origo, habitus, sacra, sermo, mores, 12. militia, regimen, rarus conventus. caelum, solum, metalla, margarita. 14. victae gentis ingenium. Caesarum in Britanniam expeditiones. 14. consularium legatorum res gestae. 15. Britanniae rebellio, 16. Boudicea duce coepta, a Suetonio Paullino compressa. huic succedunt ignavi. 17. rem restituunt Petilius Cerialis et Iulius Frontinus; hic Silures, ille Brigantes vincit; 18. Agricola Ordovices et Monam. totam provinciam pacat et 19. 20. moderatione, prudentia, abstinentia, aequitate in obsequio retinet, 21. animosque artibus et voluptatibus mollit.

22. 23. Nova expeditio novas gentes aperit, quae praesidio firmantur. Agricolae candor in communicanda gloria. 24. Consilium de occupanda Hibernia. 25—27. civitates trans Bodotriam sitae explorantur. Caledonii, Romanos adgressi, consilio ductuque Agricolae pulsi, sacrificiis conspirationem civitatum sanciunt. Usipiorum cohors miro casu Britanniam circumvecta. Agricolae filius obit. 29. bellum Britanni reparant Calgaco duce, cuius 30—32. oratio ad suos. 33. 34. Romanos quoque hortatur Agricola. 35—37. atrox et cruentum proelium. 38. Penes Romanos victoria. Agricola Britanniam circumvehi praecipit.

39. Domitianus, fronte laetus, pectore anxius, nuntium victoriae excipit. 40. honores tamen Agricolae decerni iubet, condito odio, donec provincia decedat Agricola. is redux modeste agit. 41. periculum ab accusatoribus et laudatoribus. 42. excusat se, ne provinciam sortiatur proconsul. 43. obit non sine veneni suspicione, a Domitiano dati. 44. eius aetas, habitus, honores, opes. 45. mortis opportunitas ante Domitiani atrocitates. 46. questus scriptoris et ex virtute solatia. fama Agricolae ad posteros transmissa.

(1) Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus quamquam incuriosa suorum aetas

1. *incuriosa suorum aetas*] Thucyd. 2, 45: *φθόνος γὰρ τοῖς ζῶσι πρὸς τὸ ἀντίπαλον, τὸ δὲ μὴ ἐμποδὼν ἀνανταγωνίστῳ εὐνοίᾳ τετίμηται.* Vellei. 2, 92: *praesentia invidia, praeterita veneratione prosequimur.* Verum proxime accedunt illa Ann. 2, 88: *dum vetera extollimus, recentium incuriosi*; et Dial. 18: *vetera semper in laude, praesentia in fastidio esse.* — *suorum*] «aequalium.» Haud monuissem, nisi Pfitzner in Bergk *und* Caesar *Zeitschrift* 1847. N. 13. verteret «*um das Seinige,*» «rerum suarum.» Hoc significat: «etsi plerique quidem nostris temporibus suorum aequalium incuriosi sunt, tamen nostra quoque aetate semper nonnulli certe repe-

omisit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam. sed apud priores ut agere digna memoratu pronum magisque in aperto erat, ita celeberrimus quisque ingenio ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bonae tantum conscientiae pretio ducebatur. ac plerique suam ipsi vitam narrare fiduciam potius morum

Monendum, omnes lectiones, quae a me aliter referuntur quam in Dronkii Ed. II., aut ab hoc non memorantur, depromptas esse ex novis Codd. *Γ Δ* collationibus in Wexii Programmate. *Schwerin* 1845. Ceterum certa *κρίσις* diplomatica, quam vocant, tunc demum in hac Taciti cura exerceri poterit, ubi Wexii Editio diu exspectata tandem prodierit. — 3. *digna memoratu Γ*, teste W, et *Δ*: *memoratu digna* cum Puteolano B.

riuntur, qui huius vitii immunes insignium virorum vitas conscribant.» — *ignorantiam recti et invidiam*] «Genitivus *recti* ad utrumque pertinet substantivum.» Da. Mihi secus videtur; hoc enim dicit: «quia plerique ignorant, quid *rectum* sit, ideo veram virtutem, qua ipsi carent, haud satis aestimant nec digne de ea iudicant; simul tamen iis, quos vulgo praestare nihilominus prope inviti concedere coacti sunt, maligne invident.» Nequaquam vero haec vv. *quotiens* cet., sic si exponas, pugnant cum primis *clarorum* cet., ut opinatur Pfitzner; sententia enim totius loci manifesto haec est: «raro nostris quoque temporibus accidit, ut viri excelsa aliqua et eminente virtute praediti *βιογράφους* non inveniant, quoniam eorum merita etiam post mortem ultro agnoscuntur.» (Prorsus autem novam rationem ille iniit, contendens vv. *magna* - - *virtus* interpretanda esse de *βιογράφῳ* ipso; utique haud satis expendens, quam incredibilis immodestiae atque arrogantiae ita insimularit Tacitum, quasi haec de se ipso quoque, ut de aliis vitarum scriptoribus, praedicasset.) — *digna memoratu*] Recte *ΓΔ* praeponunt adiectivum, in quo praecipua vis est; mero, ut videtur, casu ordinem invertit Puteolanus, quemadmodum etiam alibi fecit; sic statim *mihi nunc narraturo* pro *nunc narraturo mihi*. — *pronum magisque in aperto*] sane sunt homonyma rhetorici ornatus causa coniuncta, ut C. 33: *vota virtusque in aperto omniaque prona victoribus*, nisi quod *pronum* magis ad animi inclinationem nulla difficultate impeditam, *in aperto* magis ad occasiones extrinsecus oblatas refertur, ut Hist. 3, 56: *cum transgredi Apenninum* - - *in aperto foret*; propter quem locum ipsum nolim hic explicare cum Duebnero: «*in aperto*, cum comitiis et in senatu res publicae omnes palam tractarentur.» *Magis* recte ad utrumque membrum refert Peerlkamp. — *virtutis*] «alterius, cuius vitam narrat,» non «suae,» «celeberrimi cuiusque ingenii,» ut exponit Pfitzner. — *sine gratia aut ambitione*] *ambitio*, ut persaepe, de eo, qui pravis artibus aliorum favorem atque applausum aucupatur, h. l. eorum, qui posteri vel amici atque admiratores viri alicuius illustris erant: innocentior sane est *gratia*, merum aliis gratificandi studium. Ann. 6, 46: *Tiberio non perinde g r a t i a praesentium quam in posteros a m b i t i o.* — *bonae tantum conscientiae*] ita ut nemo dicere posset, ipsorum vitam maculosam aperte pugnare cum laudibus alii tributis. — *plerique*] «permulti», non *οἱ πλεῖστοι*, *die Meisten*, ne errent adolescentes. — *Rutilio*] P. Rutilius Rufus consul a. u. 649. *exemplum innocentiae, quo nemo neque integrior erat in civitate neque sanctior.* Cic. de Orat. 1, 53., *vir non sui seculi, sed omnis aevi optimus.* Vellei. 2, 13. Cfr. Meyeri Oratt. Rom. Fragm. Ed. II. p. 263. Ellendt Br. eloq. Romanae Hist. Ed. II. p. 48. Suringar Progr. de Romanis autobiographis. Leidae 1846. p. 8: «in exsilium eiectus est a. 662., quod exsilium tamen fere triumphum fuisse dixeris.» — *Scauro*] M. Aemilius Scaurus, princeps senatus, consul a. u. 639. atque iterum 647. Cic. Brut. 29: *Scauri sunt tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius acta, sane utiles; quos nemo legit.* Cfr. Meyer p. 253. Ellendt p. 45. Suringar p. 4. Ceterum Rutilius et Scaurus inter se inimici erant, quae aemulatio fortasse alterutri Vitam suam item scribendi causa fuit. — *citra fidem*] est, quod ad eam non pervenit, ab ea remotum manet. Dübner. Post Augustum, maxime apud Quintilianum et Plinium maiorem, *citra* exquisitiore usu pro *sine*, *praeter*. — *venia*] «Adeo,» inquit, «mutata sunt tempora pristina, quibus vel

quam adrogantiam arbitrati sunt; nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut obtrectationi fuit. adeo virtutes iisdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur. at nunc narraturo mihi vitam defuncti hominis venia opus fuit; quam non petissem, incusaturus tam saeva et infesta virtutibus tempora. (2) legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse, neque in ipsos modo auctores sed in libros quoque eorum saevitum, delegato

3. *nunc narraturo mihi Γ*, teste W, et *Δ*: *mihi nunc narraturo* cum Puteol. B. — 4. *petissem incusaturus tam Γ Δ* (distinctio est a Wexio:) *petissem*, *ni cursaturus tam* cum Put. B. — 4. *saevia* (sic) *et infelicia Δ*, non *Γ*, teste W. — 5. *Petus Trasea Γ*.

αὐτοβιογράφοι venia et excusatione non egebant, quippe cum eorum curae ultro fidem invenirent nec quisquam iis obtrectaret; nunc si agnoscimus merita virorum magnorum atque innocentium, reprehendimur ab iniquis virtutum aestimatoribus, quales sane exstabant etiam sub Nerva ac Traiano; itaque prope excusatione nobis opus est.» (*Adeo, so sehr* vel *so*, ut vertit Hand Turs. I. p. 153., *tant il est vrai que* cet. Louandre.) — *petissem, incusaturus*] Hanc librorum lectionem ita explanat Wex: «laudanti hodie venia opus, nulla opus esset incusaturo, adeo infesta virtutibus sunt tempora, contra *pronis auribus accipiuntur obtrectatio ac livor*. Hist. 1, 1. 3. Quod si ad hanc curam ipsam referas, hoc dicit: «vehementius si in Domitianorum temporum saevitiam invecturus essem, hoc lectorum vulgo admodum placeret.» *Cursaturus* illud Puteolani, nunc ab omnibus fere praelatum, pro «percursurus, tractaturus,» nullum habet exemplum neque apud Tacitum ipsum neque apud alios scriptores, nec vero defendi potest Virgiliano illo Catal. 6, 1: *Si mihi susceptum fuerit decurrere munus* (Aeneidem), vel iunctura poëtica *currere aequor*. Aen. 3, 191. (Pfitzner tamquam unice veram commendat Steuberi coniecturam *ni curaturus*, ad verbi sensum declarandum afferens Ann. 14, 58: *quia pluribus salus eius curabatur*. Equidem nunquam crediderim Tacitum tam ingente, immo arrogante simulque vanissima spe elatum esse, ut tam exiguo libello temporum suorum vitia *curare*, id est, sanare atque e medio tollere se posse confideret. — *tam saeva*] *ὑπερβολικῶς* pro «iniqua.» Sententiam vero ipsam pugnare cum sequentibus, ubi de *beatissimo seculo* sub Nerva et Traiano loquitur, nonnulli sine causa rati sunt; videlicet etiam sub bonis principibus malignitatis ac livoris vitia aeque atque antea sub Domitiano multos inquinabant.

2. *legimus*] Ubinam? unde Lipsius requirebat potius *vidimus*, collato C. 45. Cogitant quidem de actis diurnis, haud satis pensitantes sub Domitiano ipso veram certe mortis causam horum virorum illustrium illis inseri non potuisse; teste enim Dione 67, 11: *Δομιτιανός, ἵνα μηδεμία μνήμη τῶν θανατουμένων ὑπολειφθῇ, ἐκώλυσε σφᾶς ἐς τὰ ὑπομνήματα ἐγγραφῆναι*· unde de actis saltem senatus v. *legimus* intelligi nequit; poterat vero necis eorum causa in diurnis referri, quae statim post Domitiani caedem edita huius facinora libere iam exponebant; nec quidquam obstat, quo minus intelligamus etiam de senatorum nonnullorum commentariis epistolisque post tyranni interitum compositis. Est igitur: «legimus certe omnes, etiam qui tunc ipsum Romae non adfuimus.» — *Aruleno Rustico*] *Occidit (L) Iunium Rusticum* (Arulenum) *quod Paeti Thraseae et Helvidii Prisci laudes edidisset appellassetque eos sanctissimos viros, cuius criminis occasione philosophos omnes urbe Italiaque summovit.* Suet. Domit. 10., qui nonnullis errasse videtur Aruleno utriusque viri laudes tribuens; verum in eadem cura quidni utriusque honorifice meminisse potuerit? Dio 67, 13. ad a. u. c. 848. post Chr. 95: *τὸν Ῥούστικον τὸν Ἀρουλῖνον ἀπέκτεινεν, ὅτι ἐφιλοσόφει, καὶ ὅτι τὸν Θρασέαν ἱερὸν ὠνόμαζε, καὶ Ἑρέννιον Σενεκίωνα, ὅτι τε οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐν πολλῷ βίῳ μετὰ τὴν ταμιείαν ᾐτήκει, καὶ ὅτι τοῦ Πρίσκου τοῦ Ἑλουιδίου βίον συνέγραψεν.* — *Thrasea*] Ann. 16, 21: *postremo Nero virtutem ipsam exscindere concupivit interfecto Thrasea Paeto et Barea Sorano.* Suet. Ner. 27. — *Senecioni*] Plin. Epp. 1, 5. 7, 19: *Senecio reus, quod de vita Helvidii libros composuisset.* — *Helvidius*] Hist. 4, 5 et 6. Hic autem in-

triumviris ministerio ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. scilicet illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiae professoribus atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. dedimus profecto grande patientiae documentum; et sicut vetus aetas vidit quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere. (3) nunc demum redit animus; et quamquam primo statim beatissimi seculi ortu Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem temporum Nerva Traianus, nec spem modo ac votum Securitas publica sed ipsius voti fiduciam ac robur assumpserit, natura

2. *vocem* om. *Δ*, non *Γ*. — 5. *grande* om. *Δ*, teste W. — 6. (Habet *et sicut Γ*, probabiliter etiam *Δ*: *ut sicut* cum Put. Edd. ante Lipsium, qui correxit.) — 11. *dissolubiles Δ*, non *Γ*. — 12. Habent *felicitatem Γ Δ*, Put. 1. 2; *falicitatem* (sic) Put. Veneta, *facilitatem* cum Beroaldo Ernestius. — *temporum Γ Δ*: *imperii* ex Puteolani interpolatione B.

terfectus est iussu Vespasiani, qui tamen eum servare voluerat, sed frustra. Suet. Vesp. 15. — *triumviris*] capitalibus; contra Cremutii Cordi *libros per aediles cremandos censuere patres*. Ann. 4, 35. — *comitio*] iuxta forum Romanum, ab hoc tantum Rostris veteribus separatum comitium erat, ubi comitia curiata habebantur. Cfr. Ascon. ad Cic. pro Mil. 5. Ed. Baiteri p. 43. Becker *röm. Alt.* I. p. 275. Bunsen *Roms Forum* p. 24. Aliquoties autem comitium ac forum per *ἓν διὰ δυοῖν* sic iunguntur, ut Cic. pro Sest. 35: *cum forum, comitium, curiam - - armatis hominibus - - occupavissent*. Plin. 15, 18: *colitur ficus arbor in foro ipso ac comitio*. — *sapientiae professoribus*] a. u. c. 843. post Chr. 90. ac denuo, ut saltem vult Eusebius, a. 847. post Chr. 94. Cfr. tamen Clinton *Fasti Romani* p. 75. et 79. Gell. 15, 11: *Domitiano imperante Senatus consulto philosophi eiecti atque urbe et Italia interdicti sunt. Qua tempestate Epictetus quoque philosophus propter id senatus consultum Nicopolim Roma decessit*. Philostr. V. Apoll. 7, 4. Refertur ad hanc philosophorum expulsionem etiam Sulpiciae Satira. — *ultimum in libertate*] «summus libertatis gradus, haud procul iam remotus a licentia.» Cogitat autem de temporibus ante Caesarem dictatorem. — *inquisitiones*] secretas delatorum. Cfr. Ann. 2, 27. sqq. 4, 69.

3. *seculi*] pro «aetate, tempore,» ut nos *Zeitalter*, *Epoche*. Nerva autem ad imperium pervenit a. u. 849. post Chr. 96. — *Nerva*] Ex eo, quod non praeponitur Divi nomen, immerito Walchius et Walther collegerunt, hanc vitam vivente etiamtunc Nerva (qui obiit a. d. VIII. Kal. Febr. a. u. 851. post Chr. 98.) compositam esse. Sed, ubi reputes Traianum consortem tribuniciae potestatis cum Nerva fuisse tantummodo per tres menses (Clinton *Fasti Romani* I. p. 82.), de tam brevi tempore nequaquam uti poterat Traiani laude sequente, qua Nervae etiam antefertur, id quod hoc vivo facere decoris sensus pro certo vetuisset. Quid, quod ante Nervae mortem Traianus bello Germanico distentus Romam non venit? Cfr. Reimarus ad Dion. 68, 5. Referamus igitur potius *Agricolam* ad Traiani solius primordia a. u. 852. — *felicitatem*] Vides nunc ex mero operarum errore ortam esse Beroaldi lect. *facilitatem*, quae tot Criticis diu placuit: sic Ernestius cum Gronovio interpretabatur «*ἐπιείκειαν*, lenitatem, clementiam.» Ceterum cfr. Hist. 1, 1: *rara temporum felicitate*, itidem de Traiano. — *Securitas publica*] est quasi formula, usurpata iam a Velleio 2, 103: *spem perpetuae securitatis aeternitatisque Romani imperii*. Et frequentes sunt in nummis inscriptiones *SECVRITAS PVBLICA*, v. c. in nummo M. Antonini, mulier sellae insidens, dextram capiti imponens, ut et in aliis *SECVRITAS*

tamen infirmitatis humanae tardiora sunt remedia quam mala; et ut corpora nostra lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius quam revocaveris. subit quippe etiam ipsius inertiae dulcedo, et invisa primo desidia postremo amatur. quid, si per quindecim annos, grande mortalis aevi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque saevitia principis interciderunt? pauci et, ut ita dixerim, non modo aliorum sed etiam nostri superstites sumus, exemptis e media vita tot annis, quibus iuvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactae aetatis terminos per silentium venimus. non tamen pigebit vel incondita ac rudi voce memoriam prioris servitutis ac testimonium praesentium bonorum composuisse. hic interim liber honori Agricolae soceri mei destinatus, professione pietatis aut laudatus erit aut excusatus.

(4) Gnaeus Iulius Agricola, vetere et illustri Foroiuliensium colonia

1. *corpora nostra lente aug.* Δ, Put. 1, 2: *corpora nostra aug.*, om. *lente* Γ, *corpora lente aug.* cum Put. Veneta B. — 5. *multis* Γ Δ; correxit Lipsius. — 6. *pauci et ut ita d.* Rhenani Editio: *pauci et uti d.* Γ Δ, *pauci, ut d.* cum Rhenano in Adnot. B. — 10. *servitutis*] *senectutis* Γ Δ. Correxit Lipsius, sed etiam Ursinus: «V. C. habet *servitutis*.»

SECVLI, SECVRITAS TEMPORVM; ad alteram formulam praecedentem *felicitatem temporum* accedunt in nummis *FELICITAS PVBLICA, FELICITAS REI PVBLICAE, FELICITAS SECVLI.* Cfr. Rasche Lex. numism. in his vv. — *ipsius voti*] iamiam expleti. *Robur* autem idem fere atque «confirmatio.» («Dea illa sub principibus qualis Domitianus atque adeo in tam provecta aetate Nervae *spem modo ac votum sui dedit*, donec confirmaretur a Traiano.» Dübn.) — *per quindecim annos*] Domitianus enim imperavit ab a. u. 834 — 849. post Chr. 81—96. De oppressis ab eo studiis Plinius Epp. 8, 14: *Priorum temporum servitus, ut aliarum optimarum artium, sic etiam iuris senatorii oblivionem quandam et ignorantiam induxit, - - itaque reducta libertas rudes nos et imperitos deprehendit.* — *promptissimus*] ingenio, virtute, industria, (*der Tüchtigste*). — *pauci et, ut ita*] *et* vix delendum: commode enim explices: «pauci iam superstites sumus, et quidem superstites - - nostri.» — *nostri superstites*] «ita ut nunc sub Traiano in novam quasi vitam redire vix possimus; adeo servitus nos hebetavit atque enicuit.» Plin. l. l.: *Eadem mala iam senatores per multos annos vidimus tulimusque, quibus ingenia nostra in posterum quoque hebetata, fracta, contusa sunt.* — *per silentium*] actuosa vita nos abstinentes; nam libere nec loqui neque scribere licebat, eaque summa erat prudentia, ut ob segnitiam inobservati maneremus nec delatoribus conspicui. — *rudi voce*] «Nam aptum rebus sermonem per *silentium* illud terrore impositum paene dedidiceramus.» Dübn. — *memoriam - - composuisse*] Significat Historias, quibus res gestas inde a Galbae altero consulatu usque ad Domitiani interitum tradere sibi proposuerat. *Composuisse* autem aoristus, ut Liv. Praef.: *iuvabit tamen pro virili et ipsum consuluisse.* Quintil. 1, 1, 34: *illud non poenitebit curasse.* Cfr. Walch. Simul excusat genus dicendi, quod in primo hoc specimine iudicibus severis fortasse minus cultum atque limatum videri possit. Hinc etiam illud *tamen*, quod interpretes aut silentio transeunt aut perperam explicant. Sane hoc dicit: «Tametsi optime mihi conscius sum, meum dicendi genus nequaquam aequare veterum scriptorum eloquentiam perfectam, *non tamen pigebit* cet. — *interim*] «donec maiorem aliquam ac difficiliorem curam elaborare potero.»

4. *Agricola*] Praeter Tacitum Agricolae vitae narrationem dederat Cassius Dio, quam admodum contraxisse videtur Xiphilinus 66, 20. A Suetonio nusquam memoratur. — *Foroiuliensium*] *Forum Iulii*, nunc *Fréjus*, Galliae Narbonensis oppidum a Iulio Caesare conditum, quo Augustus rostratas naves Actiaca victoria captas miserat (Ann. 4, 5.), propterea fortasse *illu-*

[illegible] Caesarum habuit, quae equestris [illegible] Graecinus senatorii ordinis, studio elo- [illegible] que ipsis virtutibus iram Gai Caesaris [illegible] accusare iussus, et, quia abnuerat, in- [illegible] fuit, rarae castitatis. in huius sinu in- [illegible] omnem honestarum artium cultum pueritiam [illegible] arcebat eum ab illecebris peccantium, praeter [illegible] naturam, quod statim parvulus sedem ac ma- [illegible] habuit, locum Graeca comitate et provinciali [illegible] bene compositum. memoria teneo solitum ipsum

[illegible] — 2. *pater Iulii Iulius Γ Δ*, sed v. *Iulii* seclusi: *pater Iulius* cum [illegible] Γ. — 3. *iisque ipsis virt. Γ Δ*: *iisque virt.* cum Put. B. — [illegible] *honestatis Δ*. — 7. *arcebat tamen* sine v. *eum Δ*. — 9. *habuit* [illegible] ex Wex[illegible] Progr. p. 9., etiam Γ, etsi Dronke huic tribuit Puteolani [illegible] cum Lipsio B.

[illegible] nominatur. Dr. — *equestris* [illegible] inter equites; videntur [illegible] per munus procuratorum in- [illegible] soliti esse evehi. Cfr. [illegible] Dirks. Praeterea, cum [illegible] Caesarum e senatu non sume- [illegible] neutrum avum ad sena- [illegible] ordinem pervenisse, cui adscriptus [illegible] pater Agricolae. — *pater Iulii*] [illegible] sane videtur glossema. — *M. Si-* [illegible] de quo Suetonius Cal. 23: *Caius* [illegible] *Silanum socerum ad necem secan-* [illegible] *novacula fauces compulit*. Cfr. impri- [illegible] Philon. Legat. ad Caium §. 9. et Rei- [illegible] ad Dionem 59, 8. Graecinum *virum* *egregium* vocat Seneca Epp. 29. De Benef. 2, 21: *Graecinum Iulium - - C. Caesar occidit ob hoc unum, quod melior vir erat, quam esse quemquam tyranno expedit*. Co- lum. 1. 1, 14: *Duo volumina similium praeceptorum de vineis Iulius Graecinus composita facetius et eruditius posteritati tradenda esse curavit*. — *iussus, et quia*] «Interpretes, etiam Walchius, temere negant *iussus* esse participium;» (scilicet exponen- tes: *iussus est*, *et - - interfectus*:) «Ann. 4, 12: *Seianus - - ferox scelerum, et quia prima provenerant, volutare secum, quo- nam modo Germanici liberos perverteret*.» Hand. Turs. II. p. 474. artissime iungens partt. *et quia*. — *in huius sinu*] sub pro- pria et perpetua matris cura atque custo- dia Agricolam educatum esse significat. Dial. 28: *olim suus cuique filius - - non in cella emptae nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur. - - 29: at nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae,* *cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus*. — *indulgen- tiaque*] H. l. parum differt a materna cari- tate, apta ad recte formandum ac pietate imbuendum filii animum. Hic sane in laude censetur; contra Quintil. 1, 2, 6: *mollis illa educatio, quam indulgentiam vo- camus, nervos omnes et mentis et corporis frangit*. — *Massiliam*] Cic. Flacc. 26: *Ne- que vero te, Massilia, praetereo, quae L. Flaccum militem quaestoremque cognosti: cuius ego civitatis disciplinam atque gra- vitatem non solum Graeciae, sed haud scio an cunctis gentibus anteponendam dicam; quae tam procul a Graecorum omnium re- gionibus disciplinis linguaque divisa, cum in ultimis terris cincta Gallorum gentibus barbariae fluctibus alluatur, sic optimatum consilio gubernatur, ut omnes eius instituta laudare facilius possint quam aemulari*. Quod ad studia pertinet, Tacitus narrat Ann. 4, 49: (Domitium) *seposuit Augustus in civitatem Massiliensem, ubi specie stu- diorum nomen exsilii tegeretur*. Dr. Ita alii adolescentes studiorum causa Apollo- niam, alii Rhodum, alii Athenas mitteban- tur; sed quod ad morum integritatem atti- nebat, aliis Graeciae locis anteferebatur Massilia. — *provinciali parcimonia*] quae opponitur luxui urbano. Ann. 3, 55: *Novi homines e municipiis et coloniis atque etiam provinciis in senatum adsumpti, domesticam parcimoniam intulerunt*. — *bene compoși- tum*] Graeca illa urbanitas at[illegible] [illegible]nitas efficiebat, ut parcimonia nun[illegible] sor- des avaritiamque degeneraret. [illegible]] Pichenae coni. *ac iuris*, ant[illegible]

narrare se prima in iuventa studium philosophiae acrius, ultra quam concessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac flagrantem animum coërcuisset. scilicet sublime et erectum ingenium pulchritudinem ac speciem magnae excelsaeque gloriae vehementius quam caute appetebat. mox mitigavit ratio et aetas; retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum.

(5) Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paulino, diligenti ac moderato duci, approbavit, electus quem contubernio aestimaret. nec Agricola licenter, more iuvenum qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam rettulit: sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi

1. *prima in iuv. Γ*: *prima iuv.* om. *in Δ*, *in prima iuv.* cum Put. B. — 4. *magnae excelsaeque ΓΔ*: *excelsae magnaeque* cum Put. B. — 5. *retinuit Δ.* — 10. *nec sequitur Δ.* — *inscitiam*] *iustitiam Δ.* Illud exhibet Γ.

ab omnibus sine causa receptam bene refutavit Gronovius exemplis allatis e Cic. de Orat. 2, 3: *summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina.* Tac. Dial. 33: *acerrima et fecundissima eorum studia* cet. Adde Quintil. 10, 6, 4: *acri studio.* 10, 3, 26: *acerrimum laborem.* — *ultra quam concessum* cet.] ita ut videri posset id ipsi propositum esse, ut Graeculi alicuius instar magister philosophiae evaderet; id quod in cive Romano prope ridiculum fuisset, uti re vera derisus est Musonius ille Rufus inter armatos intempestiva sapientia bona pacis disserens. Hist. 3, 81. Passim etiam Cicero sua studia philosopha excusanda sibi esse iudicavit, ut de Offic. 2, 1. Immerito relecta hac interpretatione Walchius accepit de nimis acri studio philosophiae Stoicae, quod suspectos reddiderit, certe non commendarit principibus eos, qui illam sectam sequerentur. Ann. 14, 57. 16, 22. — *sublime et erectum*] Eadem iunctura Quintil. 11, 1, 16: *habet enim mens nostra natura sublime quiddam et erectum.* — *vehementius quam caute*] *cautius* scripsisset Cicero; sed haud minus insolite Tacitus Ann. 4, 61: *Asinius Agrippa, claris maioribus quam vetustis.* 6, 45: *tanto acceptius in vulgum, quanto modicus.* Hist. 2, 99: *quantumque hebes - - tanto promptius.* — *ex sapientia*] βραχυλογία pro: «ex abstrusiore illo philosophiae Graecae studio id praecipue lucratus est ac retinuit, ut in omnibus rebus, etiam in studio illo, iustum modum, id est, eum, quem vera ratio ipsa suadebat, semper servaret, nec vero, ut faciebant interdum Stoici, nimis austeram atque exaggeratam virtutem durioremque vitam affectaret.» Comparant Horat. Ep. 1, 6, 15: *Insani sapiens nomen ferat, aequus iniqui, ultra quam satis est virtutem si petat ipsam.*

5. *Suetonio Paulino*] Cuius res gestae in Britannia narrantur Ann. 14, 20—39. ad a. u. 814. post Chr. 61. Sed ex ipsis Taciti verbis colligimus eum iam per biennium praecedens obtinuisse Britanniam, ita ut haec Agricolae *rudimenta* inter annos 812—814. fluctuent. Ceterum *rudimentum primum* dixit etiam Livius 1, 3. — *diligenti - - duci*] Hist. 2, 25: (Suetonius Paulinus) *cunctator natura et cui cauta potius consilia cum ratione quam prospera ex casu placerent.* 2, 31. (Suetonius) *dignum fama sua ratus, qua nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur.* — *approbavit*] «effecit, ut a Suetonio probarentur.» Sic Ann. 15, 59: *dum ipse maioribus - - mortem approbaret.* 16, 18. — *contubernio aestimaret*] pro vulgari: «tamquam adolescentem imprimis strenuum consuetudine propiore accuratius etiam eum noscendum statuit, an sufficeret negotiis mandatis apte exsequendis.» — *voluptates et commeatus*] est quasi ἓν διὰ δυοῖν· etenim quibus commeatus datus erat, extra castra degentes eo facilius omnis generis deliciis ac voluptatibus indulgere poterant. — *inscitiam*] «ignorationem ac negligentiam munerum cum tribunatu coniunctorum;» quo honore alii non ut artem militarem addiscerent, sed segniter atque oblectamentorum tantummodo cupidi fungebantur. *Neque - - rettulit* autem (pr. *er führte nicht zurück*,

optimos, nihil appetere in iactationem, nihil ob formidinem recusare, simulque et anxius et intentus agere. non sane alias exercitatior magisque in ambiguo Britannia fuit. trucidati veterani, incensae coloniae, intersepti exercitus; tum de salute, mox de victoria certavere. quae cuncta etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et recuperatae provinciae gloria in ducem cessit, artem et usum et stimulos addidere iuveni; intravitque animum militaris gloriae cupido, ingrata temporibus quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama quam ex mala.

(6) Hinc ad capessendos magistratus in urbem digressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi iunxit. idque matrimonium ad maiora nitenti decus ac robur fuit. vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem et invicem se anteponendo, nisi quod in bona uxore

2. *simulque et anxius* Γ Δ: *simulque anxius* cum Put. B., quae omissio contra Codd. facta, probabiliter ex mera negligentia orta, cur praestet, ut visum est Wexio Pr. p. 10., equidem non perspicio. — 3. *intersepti* Γ Δ: *intercepti* cum Put. B. — 13. *se appetendo* Δ, non Γ.

bezog nicht) idem fere significat: «neque ad voluptates unice usus est.» — *in iactationem*] «Consilium atque finis cum etiam pro causa rei agendae haberi possit, interdum *in* ponitur, ubi causale nomen *propter*, *ex* substituere licet. Id enim, quod consecuturi sumus, impellit nos ad agendum. Optimi Latinitatis auctores plenam enuntiationem addito participio futuri exprimere solebant; at inde a Livii tempore concinnum dicendi genus in usum venit, ut sententiae finales uno nomine et praefixa praepositione *in* comprehenderentur.» Hand Turs. III. p. 316. et 319. — *simulque et anxius et intentus*] Minime cum Puteolano prius *et* delere debebat Walchius; sunt enim duae laudes diversae, sed in Agricola coniunctae: «et cautus, ne ullum committeret errorem, et semper attendens ad quamque occasionem agendi, quae cum maxime opus essent.» — *exercitatior*] magis agitata. Sic iam Cic. Somn. Scip. 9: *agitatus et exercitatus animus.* Horat. Ep. 9, 31: *Exercitatas aut petit Syrtes Noto.* — *in ambiguo*] «utrum maneret sub dicione Romana, an his expulsis libertatem recuperaret.» — — *trucidati veterani*] Camuloduni a. u. 815. post Chr. 62. Cfr. Ann. 14, 32. — *coloniae*] Hoc nomine praeter Camulodunum, quo deducta erat colonia, videtur complecti etiam municipia Londinium et Verulamium. Ann. 14, 33., [illegible] haec [illegible] incensa esse non diserte [illegible] sed [illegible] trucidatos narrat. Alii, ut [illegible] [illegible] Camulodunum, [illegible]

pro rhetorico ornatu habentes. — *intersepti*] post calamitates, quibus tria illa oppida affecerant Britanni, intersepta erant certe praesidia illa Romana, quae barbari *omiserant*, ut oppida opulenta expugnarent: Ann. l. l. Nec vero rariori verbo, quod libri praebent, anteferri debebat Puteolani *intercepti*, etsi utique tunc *intercepta*, id est, fusa legio nona. — *tum de salute*] cum primum tot iacturas et clades perpeterentur. — *mox de victoria*] Refertur hoc maxime ad Suetonii victoriam, qua defectio Britanniae vindicata est. Ann. 14, 37. — *artem*] θεωρίαν στρατηγικήν, quae opponitur *usui*, ἐμπειρίᾳ, experientiae.

6. *digressus*] fortasse a. u. 815. Du. — *per mutuam caritatem*] *per* hic ad tempus refertur, quasi dixisset: «in continua caritate mutua.» — *nisi quod* cet.] Recte h. l., in quo olim multi haeserunt, acceperunt Burnouf et Rothius simplicissime illustrantes supplendo comparationes per βραχυλογίαν omissas: «*nisi quod*» (idem fere ac *sed)* «*in bona uxore tanto maior laus quam* in viro bono, *quanto in mala plus culpae est* quam in viro malo;» sive aliis verbis: «uxoris virtus perfecta maioribus laudibus effertur quam viri virtus, ut uxoris vitia (imprimis impudicitia) acrius reprehenduntur quam quibus vir inquinatus est.» Initium enuntiationis sic supplet Duebner: «ut virtute et laude pares essent, *nisi* cet.» Paucis autem his verbis socrui suae etiamtunc superstiti (C. 44.) insignem virtutis laudem tribuere voluit Tacitus, qualis inest

tanto maior laus quanto in mala plus culpae est. sors quaesturae provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum dedit. quorum neutro corruptus est, quamquam et provincia dives ac parata peccantibus, et proconsul in omnem aviditatem pronus quantalibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. auctus est ibi filia, in subsidium simul et solatium: nam filium ante sublatum brevi amisit. mox inter quaesturam ac tribunatum plebis atque ipsum etiam tribunatus annum quiete et otio transiit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit. idem praeturae tenor et silentium: nec enim iurisdictio obvenerat. ludos et inania honoris medio rationis atque abundantiae duxit, uti longe a luxuria, ita famae propior. tum electus a Galba ad dona templorum

4. *quantilibet Δ*. — 5. *simul et solatium Γ* (*Δ*?): *et solatium simul* cum Put. B. — 6. *inter praeturam*] *quaesturam Γ*, Put. Correxit et Pomponius Laetus punctis subnotans v. *praeturam* et Rhenanus. (De *Δ* non satis constat.) — 7. *ipsum etiam Γ Δ*: *etiam ipsum* cum Put. B. — *quietis Δ*, non *Γ*. — 9. *tenor*] *certior Γ Δ*. Correxit Rhenanus. — 10. *medio rationis Γ*: *medio luxuriae Δ* praecepto voc. e versu seq., *modo rationis* Puteol. *moderationis* cum Lipsio B. (*media rationis* Hofman Peerlkamp et Roth.)

etiam in vv. *decus ac robur*. — *Salvium Titianum*] Est L. Salvius Otho Titianus, frater Othonis imperatoris natu maior. Cfr. Suet. Oth. 1. Tac. Hist. 1, 75. 77. — *parata peccantibus*] «magnam facultatem et materiam peccandi (praesertim in exactionibus pecuniae illicitis atque in libidinibus explendis) praebens propter abundantiam divitiarum et voluptatum iis, qui ad vitia sunt proni.» Ern. Adde ex Virdungo: «ubi provincialium plerique promptos se administros scelerum magistratibus praebent.» Iam Cicero in Ep. ad Q. Fr. 1, 1, 19. Asiam *provinciam corruptricem* nominat. Dr. Item pro Mur. 9: *Asiam istam refertam et eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque avaritiae neque luxuriae vestigia reliquerit*. — *facilitate*] «ad omnem quaestoris fraudem connivens.» — *inter quaesturam* cet.] Commode ex seq. v. *annum* hic idem voc. suppleri posse demonstravit Walchius; alii explicant «omne tempus, quod praeteriit inter Agricolae quaesturam et tribunatum.» — *gnarus sub Nerone*] sub quo tribunorum libertas (*παῤῥησία*) et inutilis rei publicae et ipsis periculosa erat. — *quibus inertia* cet.] «quanto quis inertior erat, tanto sapientior videbatur.» Similiter Hist. 1, 49: (Galbae) *claritas natalium et metus temporum obtentui, ut, quod segnitia erat, sapientia vocaretur*. — *iurisdictio*] Ergo non fuit nec praetor urbanus neque peregrinus. Praeterea *publica negotia et privatorum maxima apud patres tractabantur* Ann. 4, 6., adeoque praetura inanis plerumque umbra honoris erat. — *et inania*] «et omnino, sive et cetera inania.» Refertur autem maxime ad vestitum, supellectilem, coenas, quas exhibere debebat, numerum et habitum etiam servorum. — *medio rationis*] Cum nunc pro certo sciamus et Puteolani *modo rationis* et Lipsii coni. *moderationis* omni carere auctoritate, restat ut lect. Cod. *Γ* explicemus cum Duebnero: «ludos publicos cum aliis rebus, quae ad *inania honoris* pertinent, *duxit* (existimavit) habendos et ponendos in *medio rationis atque abundantiae*, ut inter *rationem*, quae plane spernit inania, et *abundantiam*, quae eadem ostentat, media via incederet, *longe* (remotus) *a luxuria, propior famae*.» Clare etiam Louandre: *Dans les jeux et les vaines représentations qu'imposent les dignités, il agit avec tant de mesure et de magnificence à la fois, qu'en évitant la profusion, il n'en mérita que mieux l'estime publique*. Ceterum vera lectio *medio* contra suspicionem *media* defenditur etiam a Cod. *Δ*. — *rationis*] severae, qualem Stoici amplexabantur vel certe affectabant. — *duxit*] Falso adhuc Walchius explicavit: «ludis edendis ita praefuit cet.», quamvis iam Ernestius verissime monuisset: «non dicimus *ludos ducere*, sed *edere*.» — *famae propior*] siquidem omnes ultro agnoscebant, Agricolam in ludis suis edendis non prodigum, nec nimis parcum fuisse, sed pro opibus splendorem atque elegantiam demonstrasse. — *dona templorum*] quae per Neronis rapinas

recognoscenda, diligentissima conquisitione fecit ne cuius alterius sacrilegium res publica quam Neronis sensisset.

(7) Sequens annus gravi vulnere animum domumque eius afflixit. nam classis Othoniana licenter vaga dum Intemelios (Liguriae pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolae in praediis suis interfecit, praediaque ipsa et magnam patrimonii partem diripuit, quae causa caedis fuerat. igitur ad sollemnia pietatis profectus Agricola, nuntio affectati a Vespasiano imperii deprehensus ac statim in partes transgressus est. initia principatus ac statum urbis Mucianus regebat, iuvene admodum Domitiano, et ex paterna fortuna tantum licentiam usurpante. is missum ad delectus agendos Agricolam, integreque ac strenue versatum, vicesimae legioni tarde ad sacramentum transgressae praeposuit, ubi decessor seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consularibus nimia ac for-

4. *dum Intemelios*] *dum in templo Γ Δ*, . . . *templum* mg. *Γ*, *in Temelium* Codex Ursini teste Wexio Pr. p. 7., *Intemelium* teste Iac. Gronovio. Emendarunt Surita et Lipsius. — *pars*] *urbs* Cod. Ursini. — 8. *deprehensus est ac Δ*. — 9. *iuvene admodum Γ Δ*: *admodum iuvene* cum Put. B.

et incendio urbis in alienas manus pervenissent. Dukek. Cfr. Ann. 15, 45. Suet. Ner. 32: *Templis compluribus dona detraxit simulacraque ex auro vel argento fabricata conflavit, in his Penatium deorum, quas mox Galba restituit.* Dio 63, 11: *καὶ τὰ ἀναθήματα, ὅσα καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ ναῶν (ὁ Νέρων) ἐσύλησεν, οὐδ' ἐξαριθμήσειεν ἄν τις.* Ceterum vetustus hic mos. Liv. 25, 7. a. u. 540. post aliquot templorum incendia *creati triumviri - - sacris conquirendis donisque persignandis.* — *ne cuius alterius*] Restituere quidem dona illa coacti sunt ii, in quorum manus pervenerant, verum sine alia punitione, utpote qui munera a Nerone oblata recusare non potuissent. — *sensisset*] Plerique sane usi essent atque etiamnunc uterentur imperfecto. Plusquamperfecti vim ita exponit Weber *Uebungsschule* Ed. II. p. 164: «*er verhütete, dass dem Staate kein anderer Tempelraub, als von Seiten Nero's fühlbar geblieben, das ist: er wirkte, dass von der Vergangenheit her auf Niemanden der Verdacht eines Tempelraubes lasten blieb.*» *Sentire* autem, ut haud raro, de malo aliquo; ita Horat. C. 2, 7, 9: *Tecum Philippos et celerem fugam Sensi.* Item 4, 6, 1: *Dive, quem proles Niobea magnae Vindicem linguae, Tityosque raptor Sensit.*

7. *Sequens annus*] a. u. 822., post Chr. 69. Cfr. Hist. 2, 12. seqq. — *licenter vaga*] «eo navigans, quocunque spe praedae faciendae ducebatur.» — *Intemelios*] quorum caput Albium Intemelium, hodie *Vintimiglia*, ad exitum Rotae fluvii. Hist. 2, 13. Strabo 4, 6, 1: *πόλις εὐμεγέθης Ἄλβιον Ἰντεμέλιον καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἰντεμέλιοι.* — *affectati*] appetiti; intellige de tempore, quo nondum debellatus atque interfectus erat Vitellius. — *deprehensus*] «necopinatus hic nuntius eum assecutus est.» — *Mucianus*] Hist. 4, 11: *Mucianus urbem ingressus cuncta simul in se traxit.* Cfr. Ibid. 39. Dio. 66, 2: *ὁ Μουκιανὸς τὰ τοῦ κράτους πάντα μετὰ τοῦ Δομιτιανοῦ διῴκει.* — *iuvene admodum*] tunc XVIII. annos nato. Aur. Victor. C. 11: *Domitianus maculosae adolescentiae.* — *tantum licentiam*] Hist. 4, 2: *nondum ad curas intentus, sed stupris et adulteriis filium principis agebat.* — *is*] Mucianus, qui ante Vespasiani adventum res administrabat. — *integreque*] refertur potissimum ad id, quod Agricola non ut saepe alii accepta pecunia huic vel illi iam conscripto militiam remisit. — *vicesimae legioni*] Legio vicesima Valens Victrix erat e tribus Britannicis (tot enim plerumque erant in hac insula et inter Cornavios tendebat Devae (*ἐν Δηούᾳ* Ptolem.), nunc *Chester*. Cfr. Camdeni Britannia Ed. 1806. III. p. 41. Du. — *tarde transgressae*] nec sine motu. Hist. 3, 44. — *decessor*] Roscius Caelius. Hist. 1, 60., ubi etiam de seditione legionis XX. — *legatis consularibus*] Trebellio Maximo, qui profugerat Britannia ob iracundiam militum, et Vettio Bolano, illius

midolosa erat, nec legatus praetorius ad cohibendum potens, incertum suo an militum ingenio. ita successor simul et ultor electus, rarissima moderatione maluit videri invenisse bonos quam fecisse. (8) praeerat tunc Britanniae Vettius Bolanus, placidius quam feroci provincia dignum est. temperavit Agricola vim suam ardoremque compescuit, ne incresceret, peritus obsequi eruditusque utilia honestis miscere. brevi deinde Britannia consularem Petilium Cerialem accepit. habuerunt virtutes spatium exemplorum. sed primo Cerialis labores modo et discrimina, mox et gloriam communicabat: saepe parti exercitus in experimentum, aliquando maioribus copiis ex eventu praefecit. nec Agricola unquam in suam famam gestis exsultavit: ad auctorem ac ducem, ut minister, fortunam referebat. ita virtute in obsequendo, verecundia in praedicando extra invidiam nec extra gloriam erat.

2. *ulctor Γ.* — 4. *Vectius Volanus Γ* (*Δ*?) — 8. *labores modo Γ Δ*: *modo labores* cum Puteol. B. — 11. *ac ducem Γ Δ*: *et ducem* cum Put. B. — V. *fortunam* primitus omissum in mg. *Γ* suppletum est ab ipso Pomponio Laeto.

successori. Hist. 1, 60. 2, 65. — *legatus praetorius*] qui minore auctoritate atque existimatione apud milites erant quam consulares. Intellige autem eundem Caelium. — *ultor*] videlicet potestas ei concessa erat seditiosos puniendi, sed maluit auctoritate tantum usus coërcere eos, qui ad turbas proni esse videbantur: qua moderatione harum eruptionem praevenit, adeoque bonos *invenit*, potius quam punitione *fecit*.

8. *Vettius Bolanus*] a Vitellio missus, Hist. 2, 65. — *dignum est*] Frustra Rivius et Acidalius *esset*, Ernestius *erat* maluerunt; ferox enim provincia Britannia etiam eo tempore, quo haec scripta sunt. — *temperavit - -, ne incresceret*] «Etiam ubi sua cum legione XX. auxiliisque ei adiunctis expeditionem aliquam opportune suscipere posset, temperavit, ne existimatione et militum et civitatis Romanae supra Bolanum, hominem nimis placidum ac segnem, attolleretur.» Louandre: *Agricola, pour ne point prendre trop d'importance, contint sa propre énergie et tempéra son ardeur.* Ita ut interpretemur, requirunt vv. seqq. *peritus obsequi.* «*Increscere* dicitur etiam homo apud Suet. de ill. Gramm. 3: *Post hoc magis ac magis et gratia et cura artis increvit.* Apud Plin. Epp. 8, 4. ingenium docti hominis (Caninii) dicitur *increscere amplis operibus.*» Walth. Alii pro subiecto habent v. *ardor*, quo nihil languidius dici poterat, unde iam Ernestio vv. *ne incresceret* supervacanea videbantur, haud perspicienti, subiectum esse *ipse.* — *Cerialem*] Antea item in Britannia fuerat legatus legionis nonae, Ann. 14, 32.; bello Germanico dux delectus, Hist. 4, 68.; Vespasianum, cuius in affinitatem pervenerat, in obtinendo imperio adiuvit, Dio 65, 18.; quae in Britannia gessit, narrantur infra C. 17. Dr. — *habuerunt virtutes*] «Agricolae virtutes sub bono consulari nec tam torpido, quam fuerat Bolanus, campum nactae sunt, in quem excurrerent et exempla ederent obsequii, verecundiae atque imprimis fortitudinis bellicae artisque militaris.» Similiter Ann. 13, 8: *videbaturque locus virtutibus patefactus.* — *communicabat*] cum Agricola. Hoc uno loco v. absolute dictum videtur: certe apud Caesarem B. G. 6, 13: *neque iis petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur* iterandum est v. *iis.* — *ex eventu*] «cum eventus id suasisset,» explicat Hand Turs. II. p. 659. «Ubi primum *experimentum* prospere successisset, mox maioribus copiis Agricolam praeficiebat, ut inceptum ad finem perduceret.» — *in suam famam gestis exsultavit*] βραχυλογία pro: «ita gestis suis exsultavit, ut propriam tantum famam aucuparetur.» — *extra gloriam*] *Extra* interdum pro *sine* ponitur, praesertim apud recentiores scriptores. Opponitur *cum.* Tac. Hist. 1, 49: *ipsi medium ingenium, magis extra vitia quam cum virtutibus.*» Hand Turs. II. p. 679.

(9) Revertentem ab legatione legionis divus Vespasianus inter patricios ascivit, ac deinde provinciae Aquitaniae praeposuit, splendidae inprimis dignitatis administratione ac spe consulatus, cui destinarat. credunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensis iurisdictio secura et obtusior ac plura manu agens calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos, facile iusteque agebat. iam vero tempora curarum remissionumque divisa. ubi conventus ac iudicia poscerent, gravis, intentus, severus, et saepius misericors: ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona. tristitiam et adrogantiam et avaritiam exuerat; nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem aut severitas amorem deminuit. integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre iniuria virtutum fuerit. ne famam quidem, cui saepe etiam

4. *adesse* Δ, non Γ. — 7. *temporis et curarum* Δ, non Γ. — 9. *nullam - - personam* ΓΔ. Ut nos, Rhenanus. — 10. *facultas* Δ, non Γ. — 12. *saepe etiam boni* Γ: *etiam saepe boni* Δ, *etiam boni saepe* cum Put. B.

9. *inter patricios*] Frequens inanis hic honor sub imperatoribus. Inscr. m. Lat. N. 733. et 3135: *ADLECTO. INTER. PATRICIOS.* N. 3042: *ELECTVS. IN. FAMILIAM. PATRICIAM.* cum amplo commentario Marinii *Atti Tav.* LXII. Ann. 11, 29. de Claudio. Gesner ad Plin. Paneg. 9, 2. Adde Lamprid. Commod. 6: *Ad Commodi nutum etiam libertini in senatum atque in patricios lecti sunt.* Ceterum de Vespasiano Aurel. Victor Caess. 9: *lectis undique optimis viris, mille gentes* (patricias) *composuit, cum ducentas aegerrime repperisset, exstinctis saevitia tyrannorum plerisque.* — *praeposuit*] fortasse a. u. 828., nam a 830. coss. Vespasiano VIII., Tito VI. consules suffecti ex Kalendis Iuliis Domitianus Caesar VI. et Cn. Iulius Agricola. Zumpt Ann. in h. a. Dr. — *splendidae cet.*] «Quae provincia splendida dignitate erat ob administrationem magnam sive difficilem.» Duebn. Noli oblivisci magnam redituum imperii Romani partem tunc subministratam esse e Galliis. Rothius quidem p. 143. iungit *administrationi dignitatis*, sed quod nostra in interpretatione requirit *splendidae imprimis dignitatis provinciae*, hunc ordinem sequi Tacitus non poterat propter alterum membrum *ac spe consulatus.* — *cui destinarat*] «cui magistratui Agricolam in proximum tempus post finitam Aquitaniae administrationem iam destinarat.» Nescio cur alii explicare praetulerint: «ei, cui imperator eam provinciam *destinarat.*» Etenim absurda foret sententia Aquitaniam provinciam eam ante ceteras omnes fuisse, cuius legati postmodo mox consules designarentur. — *militaribus ingeniis*] Peerlkamp attulit Quintiliani Decl. 310: *contemnunt hominem militarem nihil minus quam litibus idoneum.* — *secura*] minus anxia, sollicita, μικρολογοῦσα in apicibus nodisque et aenigmatibus commenticii iuris. Gron. Quae paucis et perspicuis legibus utitur, fori ambagibus minime intricata. Brot. — *obtusior*] minus subtilis. — *inter togatos*] «in conventibus per provinciam pacatam habendis.» Ern. Subest praeterea notio calliditatis atque astutiae illorum provincialium, oppositae simplicitati hominis militaris. — *facile*] «Nullam ei iurisdictio molestiam afferebat; facile se expediebat e causarum tricis.» Ern. — *divisa*] separata inter se: quando negotia obiret, remissionibus varii generis (ut plurali utitur etiam Quintil. 1, 3, 11.) non indulgebat, donec illa confecta essent; quando vero tempus remissionis advenerat, seriis negotiis non vacabat, ne negligentius tractarentur vel praecipitarentur. In his autem omnibus Agricola Scipionis minoris et Laelii mores aemulabatur. — *persona*] h. l. de gravitate affectata usurpatur. Ceterum persuasum mihi est, librorum accusat. per ἀβλεψίαν ortum esse ex tribus sequentibus neque vero ex v. *exuerat* elici posse *induebat.* — *adrogantiam*] quod vitium facile oriri poterat in supremo provinciae administratore, quamvis antea ei obnoxius non fuisset. — *avaritiam*] Plures in hoc vitio cum tristitia et arrogantia iuncto haeserunt, praesertim cum mox in-

boni indulgent, ostentanda virtute aut per artem quaesivit: procul ab aemulatione adversus collegas, procul a contentione adversus procuratores, et vincere inglorium et atteri sordidum arbitrabatur. minus triennium in ea legatione detentus ac statim ad spem consulatus revocatus est, comitante opinione Britanniam ei provinciam dari, nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. haud semper errat fama; aliquando et elegit. consul egregiae tum spei filiam iuveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit, et statim Britanniae praepositus est, adiecto pontificatus sacerdotio.

(10) Britanniae situm populosque multis scriptoribus memoratos non

1. *ostentandam virtutem Γ*, teste Broterio, *ostentandam virtute Δ*. Ut nos, Rhenanus in Castigg. — 6. *aut semper erat Δ*. — 7. Habent *elegit ΓΔ*, non Rhenani *eligit*. — *egregiae*] *grecie Γ*, in mg. *grate*, duo haec *e* caudata, ut sit *ae*, et *gratae Δ*. Sed veram lect. dedit Puteolanus.

tegritatem atque abstinentiam, ut virtutes, quarum mentio in tali viro prorsus supervacanea ac prope iniuriosa sit, leviter tangat. Equidem explico: «nimiam severitatem et accurationem in redigendis tributis ac vectigalibus.» Duebner sic: «*avaritiam* non suam, sed munere sibi et a Vespasiano iniunctam, *ad obtinendas iniquitates obstinante*, ut dicitur Hist. 2, 84. Alii volunt esse «parcimoniam in cuiusvis generis liberalitatibus exhibendis.» — *exuerat*] Prorsus sic Ann. 6, 25: *Agrippina virilibus curis feminarum vitia exuerat*, ubi minime significat eam prius his vitiis obnoxiam fuisse, sed semper ab iis alienam. — *collegas*] vicinarum provinciarum praesides, inter quos facile prava aemulatio oriri poterat. Sic Hist. 1, 10: (Mucianus Syriae praefectus) *apud subiectos*, *apud proximos*, *apud c o l l e g a s variis inlecebris potens*. — *procuratores*] Caesaris, in omnibus rebus ad fiscum pertinentibus. Inter hos autem et proconsules, propraetores legatosve Augusti facile contentiones nasci poterant, praesertim ubi procuratores principis favore nimis freti contumacius sese gerebant. — *vincere inglorium*] Inde a Virdungo afferunt γνώμην Senecae: *contendere cum i n f e r i o r e sordidum*. — *atteri*] dignitatem sui imminui, si procuratores ipsum impedirent in officio strenue exsequendo aut criminarentur apud imperatorem. Sic *Iulius Classicianus* (procurator) *Suetonio* (praesidi provinciae) *discors bonum publicum privatis simultatibus impediebat*. Ann. 14, 38. — *in ea legatione*] in munere *legati Augusti* sive *legati Augusti pro praetore* sive *legati pro praetore*, quemadmodum nominabantur praesides provinciarum Caesaris, quarum una erat Aquitania. Vide de huius dignitatis appellatione accurate disputantem Marinium *Atti*. p. 741. et 750. Ceterum memorabile est a Forcellino et a Marinio hunc usum sane singularem voc. *LEGATIO* non referri, a Gesnero in Thesauro hunc ipsum quidem locum afferri nec tamen liquido explicari. — *comitante opinione*] «tunc, cum revocatus esset ex Aquitania, in urbem proficiscentem comitabatur eum omnium opinio:» imago longe pulchrior, quam *constante opinione*, quod Ernestius, etsi dubitanter, suspicabatur. — *nullis in hoc suis sermonibus*] «nullis ipse sermonibus usus, qui ad hoc spectarent, vel quibus de hoc munere suisque de eo gerendo consiliis ageretur.» — *elegit*] aoristus: «efficit, ut aliquis re vera muneri destinetur.» Aeschines in Timarch. p. 187: *Περὶ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον καὶ λόγον καὶ τὰς πράξεις ἀληθής τε καὶ ἀψευδής τις ἀπὸ ταυτομάτου πλανᾶται φήμη κατὰ τὴν πόλιν καὶ διαγγέλλει τοῖς πολλοῖς τὰς ἰδίας πράξεις, πολλὰ δὲ καὶ μαντεύεται.* Walth. — *egregiae tum spei filiam*] Modo admodum tenero atque grato significat omnem spem, quam adolescentula sui excitarit, postea completam et cumulatam esse. — *post consulatum*] dilatae videntur nuptiae, ne hoc sollemne patris negotia impediret.

10. *Britanniae situm*] Hic ante omnia

triumviris ministerio ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. scilicet illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiae professoribus atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. dedimus profecto grande patientiae documentum; et sicut vetus aetas vidit quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere. (3) nunc demum redit animus; et quamquam primo statim beatissimi seculi ortu Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem temporum Nerva Traianus, nec spem modo ac votum Securitas publica sed ipsius voti fiduciam ac robur assumpserit, natura

2. *vocem* om. Δ, non Γ. — 5. *grande* om. Δ, teste W. — 6. (Habet *et sicut* Γ, probabiliter etiam Δ: *ut sicut* cum Put. Edd. ante Lipsium, qui correxit.) — 11. *dissolubiles* Δ, non Γ. — 12. Habent *felicitatem* Γ Δ, Put. 1. 2; *falicitatem* (sic) Put. Veneta, *facilitatem* cum Beroaldo Ernestius. — *temporum* Γ Δ: *imperii* ex Puteolani interpolatione B.

terfectus est iussu Vespasiani, qui tamen eum servare voluerat, sed frustra. Suet. Vesp. 15. — *triumviris*] capitalibus; contra Cremutii Cordi *libros per aediles cremandos censuere patres.* Ann. 4, 35. — *comitio*] iuxta forum Romanum, ab hoc tantum Rostris veteribus separatum comitium erat, ubi comitia curiata habebantur. Cfr. Ascon. ad Cic. pro Mil. 5. Ed. Baiteri p. 43. Becker *röm. Alt.* I. p. 275. Bunsen *Roms Forum* p. 24. Aliquoties autem comitium ac forum per ἓν διὰ δυοῖν sic iunguntur, ut Cic. pro Sest. 35: *cum forum, comitium, curiam - - armatis hominibus - - occupavissent.* Plin. 15, 18: *colitur ficus arbor in foro ipso ac comitio.* — *sapientiae professoribus*] a. u. c. 843. post Chr. 90. ac denuo, ut saltem vult Eusebius, a. 847. post Chr. 94. Cfr. tamen Clinton *Fasti Romani* p. 75. et 79. Gell. 15, 11: *Domitiano imperante Senatus consulto philosophi eiecti atque urbe et Italia interdicti sunt. Qua tempestate Epictetus quoque philosophus propter id senatus consultum Nicopolim Roma decessit.* Philostr. V. Apoll. 7, 4. Refertur ad hanc philosophorum expulsionem etiam Sulpiciae Satira. — *ultimum in libertate*] «summus libertatis gradus, haud procul iam remotus a licen… Cogitat autem de temporibus ante C… rem dictatorem. — *inquisitiones*] … delatorum. Cfr. Ann. 2, 27. …

3. *seculi*] pro «aetate, …

nos *Zeitalter, Epoche.* Nerva autem ad imperium pervenit a. u. 849. post Chr. 96. — *Nerva*] Ex eo, quod non praeponitur Divi nomen, immerito Walchius et Walther collegerunt, hanc vitam vivente etiamtunc Nerva (qui obiit a. d. VIII. Kal. Febr. a. u. 851. post Chr. 98.) compositam esse. Sed, ubi reputes Traianum consortem tribuniciae potestatis cum Nerva fuisse t… tummodo per tres menses (Clinton … Romani I. p. 82.), de tam brevi … nequaquam uti poterat Traiani … quente, qua Nervae etiam a… quod hoc vivo facere de… certo vetuisset. Quid, … mortem Traianus bel… tus Romam non ve… Dion. 68, 5. Ref… colam ad Tr… 852. — *feli*… operarum … *facilitat*… sic I… tur …

aggeratam affectaret.» : *Insani sa- iniqui, ultra etat ipsam.* uius res gestae Ann. 14, 20—39. 61. Sed ex ipsis s eum iam per bien- otinuisse Britanniam, e *rudimenta* inter annos ent. Ceterum *rudimentum* etiam Livius 1, 3. — *dili-*] Hist. 2, 25: (Suetonius *cunctator natura et cui cauta po- a cum ratione quam prospera placerent.* 2, 31. (Suetonius) *di- fama sua ratus, qua nemo illa tem- te militaris rei callidior habebatur.* — *probavit*] «effecit, ut a Suetonio proba- entur.» Sic Ann. 15, 59: *dum ipse maio- ribus - - mortem approbaret.* 16, 18. — *contubernio aestimaret*] pro vulgari: «tam- quam adolescentem imprimis strenuum con- suetudine propiore accuratius etiam eum noscendum statuit, an sufficeret negotiis mandatis apte exsequendis.» — *voluptates et commeatus*] est quasi ἓν διὰ δυοῖν· etenim quibus commeatus datus erat, extra castra degentes eo facilius omnis generis deliciis ac voluptatibus indulgere poterant. — *insci- tiam*] «ignorationem ac negligentiam mune- rum cum tribunatu coniunctorum;» quo ho- nore alii non ut artem militarem addiscerent, sed segniter atque oblectamentorum tan- tummodo cupidi fungebantur. *Neque - - rettulit* autem (pr. *er führte nicht zurück,*

m ute] ninus *Agrip-* . 6, 45: *modicus.* - - *tanto*] βραχυλο- ilo philosophiae ipue lucratus est ous rebus, etiam in dum, id est, eum, adebat, semper ser- faciebant interdum

triumviris ministerio ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. scilicet illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiae professoribus atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. dedimus profecto grande patientiae documentum; et sicut vetus aetas vidit quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere. (3) nunc demum redit animus; et quamquam primo statim beatissimi seculi ortu Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem temporum Nerva Traianus, nec spem modo ac votum Securitas publica sed ipsius voti fiduciam ac robur assumpserit, natura

2. *vocem* om. Δ, non Γ. — 5. *grande* om. Δ, teste W. — 6. (Habet *et sicut* Γ, probabiliter etiam Δ: *ut sicut* cum Put. Edd. ante Lipsium, qui correxit.) — 11. *dissolubiles* Δ, non Γ. — 12. Habent *felicitatem* Γ Δ, Put. 1. 2; *falicitatem* (sic) Put. Veneta, *facilitatem* cum Beroaldo Ernestius. — *temporum* Γ Δ: *imperii* ex Puteolani interpolatione B.

terfectus est iussu Vespasiani, qui tamen eum servare voluerat, sed frustra. Suet. Vesp. 15. — *triumviris*] capitalibus; contra Cremutii Cordi *libros per aediles cremandos censuere patres.* Ann. 4, 35. — *comitio*] iuxta forum Romanum, ab hoc tantum Rostris veteribus separatum comitium erat, ubi comitia curiata habebantur. Cfr. Ascon. ad Cic. pro Mil. 5. Ed. Baiteri p. 43. Becker *röm. Alt.* I. p. 275. Bunsen *Roms Forum* p. 24. Aliquoties autem comitium ac forum per ἓν διὰ δυοῖν sic iunguntur, ut Cic. pro Sest. 35: *cum forum, comitium, curiam - - armatis hominibus - - occupavissent.* Plin. 15, 18: *colitur ficus arbor in foro ipso ac comitio.* — *sapientiae professoribus*] a. u. c. 843. post Chr. 90. ac denuo, ut saltem vult Eusebius, a. 847. post Chr. 94. Cfr. tamen Clinton *Fasti Romani* p. 75. et 79. Gell. 15, 11: *Domitiano imperante Senatus consulto philosophi eiecti atque urbe et Italia interdicti sunt. Qua tempestate Epictetus quoque philosophus propter id senatus consultum Nicopolim Roma decessit.* Philostr. V. Apoll. 7, 4. Refertur ad hanc philosophorum expulsionem etiam Sulpiciae Satira. — *ultimum in libertate*] «summus libertatis gradus, haud procul iam remotus a licentia.» Cogitat autem de temporibus ante Caesarem dictatorem. — *inquisitiones*] secretas delatorum. Cfr. Ann. 2, 27. sqq. 4, 69.

3. *seculi*] pro «aetate, tempore,» ut nos *Zeitalter*, *Epoche*. Nerva autem ad imperium pervenit a. u. 849. post Chr. 96. — *Nerva*] Ex eo, quod non praeponitur Divi nomen, immerito Walchius et Walther collegerunt, hanc vitam vivente etiamtunc Nerva (qui obiit a. d. VIII. Kal. Febr. a. u. 851. post Chr. 98.) compositam esse. Sed, ubi reputes Traianum consortem tribuniciae potestatis cum Nerva fuisse tantummodo per tres menses (Clinton *Fasti Romani* I. p. 82.), de tam brevi tempore nequaquam uti poterat Traiani laude sequente, qua Nervae etiam antefertur, id quod hoc vivo facere decoris sensus pro certo vetuisset. Quid, quod ante Nervae mortem Traianus bello Germanico distentus Romam non venit? Cfr. Reimarus ad Dion. 68, 5. Referamus igitur potius *Agricolam* ad Traiani solius primordia a. u. 852. — *felicitatem*] Vides nunc ex mero operarum errore ortam esse Beroaldi lect. *facilitatem*, quae tot Criticis diu placuit: sic Ernestius cum Gronovio interpretabatur «ἐπιείκειαν, lenitatem, clementiam.» Ceterum cfr. Hist. 1, 1: *rara temporum felicitate*, iisdem de Traiano. — *Securitas publica*] est quasi formula, usurpata iam a Velleio 2, 103: *spem perpetuae securitatis aeternitatisque Romani imperii.* Et frequentes sunt in nummis inscriptiones *SECVRITAS PVBLICA*, v. c. in nummo M. Antonini, mulier sellae insidens, dextram capiti imponens, ut et in aliis *SECVRITAS*

tamen infirmitatis humanae tardiora sunt remedia quam mala; et ut corpora nostra lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius quam revocaveris. subit quippe etiam ipsius inertiae dulcedo, et invisa primo desidia postremo amatur. quid, si per quindecim annos, grande mortalis aevi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque saevitia principis interciderunt? pauci et, ut ita dixerim, non modo aliorum sed etiam nostri superstites sumus, exemptis e media vita tot annis, quibus iuvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactae aetatis terminos per silentium venimus. non tamen pigebit vel incondita ac rudi voce memoriam prioris servitutis ac testimonium praesentium bonorum composuisse. hic interim liber honori Agricolae soceri mei destinatus, professione pietatis aut laudatus erit aut excusatus.

(4) Gnaeus Iulius Agricola, vetere et illustri Foroiuliensium colonia

1. *corpora nostra lente aug.* Δ, Put. 1, 2: *corpora nostra aug.*, om. *lente* Γ, *corpora lente aug.* cum Put. Veneta B. — 5. *multis* Γ Δ; correxit Lipsius. — 6. *pauci et ut ita d.* Rhenani Editio: *pauci et uti d.* Γ Δ, *pauci, ut d.* cum Rhenano in Adnot. B. — 10. *servitutis*] *senectutis* Γ Δ. Correxit Lipsius, sed etiam Ursinus: «V. C. habet *servitutis.*»

SECVLI, SECVRITAS TEMPORVM; ad alteram formulam praecedentem *felicitatem temporum* accedunt in nummis *FELICITAS PVBLICA, FELICITAS REI PVBLICAE, FELICITAS SECVLI.* Cfr. Rasche Lex. numism. in his vv. — *ipsius voti*] iamiam expleti. *Robur* autem idem fere atque «confirmatio.» («Dea illa sub principibus qualis Domitianus atque adeo in tam provecta aetate Nervae *spem modo ac votum sui dedit*, donec confirmaretur a Traiano.» Duebn.) — *per quindecim annos*] Domitianus enim imperavit ab a. u. 834—849. post Chr. 81—96. De oppressis ab eo studiis Plinius Epp. 8, 14: *Priorum temporum servitus, ut aliarum optimarum artium, sic etiam iuris senatorii oblivionem quandam et ignorantiam induxit, - - itaque reducta libertas rudes nos et imperitos deprehendit.* — *promptissimus*] ingenio, virtute, industria, (*der Tüchtigste*). — *pauci et, ut ita*] *et* vix delendum: commode enim explices: «pauci iam superstites sumus, et quidem superstites - - nostri.» — *nostri superstites*] «ita ut nunc sub Traiano in novam quasi vitam redire vix possimus; adeo servitus nos hebetavit atque enicuit.» Plin. l. l.: *Eadem mala iam senatores per multos annos vidimus tulimusque, quibus ingenia nostra in posterum quoque hebetata, fracta, contusa sunt.* — *per silentium*] actuosa vita nos abstinentes; nam libere nec loqui neque scribere licebat, eaque summa erat prudentia, ut ob segnitiam inobservati maneremus nec delatoribus conspicui. — *rudi voce*] «Nam aptum rebus sermonem per *silentium* illud terrore impositum paene dedidiceramus.» Duebn. — *memoriam - - composuisse*] Significat Historias, quibus res gestas inde a Galbae altero consulatu usque ad Domitiani interitum tradere sibi proposuerat. *Composuisse* autem aoristus, ut Liv. Praef.: *iuvabit tamen pro virili et ipsum consuluisse.* Quintil. 1, 1, 34: *illud non poenitebit curasse.* Cfr. Walch. Simul excusat genus dicendi, quod in primo hoc specimine iudicibus severis fortasse minus cultum atque limatum videri possit. Hinc etiam illud *tamen*, quod interpretes aut silentio transeunt aut perperam explicant. Sane hoc dicit: «Tamenetsi optime mihi conscius sum, meum dicendi genus nequaquam aequare veterum scriptorum eloquentiam perfectam, *non tamen pigebit* cet. — *interim*] «donec maiorem aliquam ac difficiliorem curam elaborare potero.»

4. *Agricola*] Praeter Tacitum Agricolae vitae narrationem dederat Cassius Dio, quam admodum contraxisse videtur Xiphilinus 66, 20. A Suetonio nusquam memoratur. — *Foroiuliensium*] *Forum Iulii*, nunc *Fréjus*, Galliae Narbonensis oppidum a Iulio Caesare conditum, quo Augustus rostratas naves Actiaca victoria captas miserat (Ann. 4, 5.), propterea fortasse *illu-*

ortus, utrumque avum procuratorem Caesarum habuit, quae equestris nobilitas est. pater [Iulii] Iulius Graecinus senatorii ordinis, studio eloquentiae sapientiaeque notus, iisque ipsis virtutibus iram Gai Caesaris meritus: namque Marcum Silanum accusare iussus, et, quia abnuerat, interfectus est. mater Iulia Procilla fuit, rarae castitatis. in huius sinu indulgentiaque educatus per omnem honestarum artium cultum pueritiam adolescentiamque transegit. arcebat eum ab illecebris peccantium, praeter ipsius bonam integramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuit, locum Graeca comitate et provinciali parcimonia mixtum ac bene compositum. memoria teneo solitum ipsum

1. *Caesaris Δ.* — 2. *pater Iulii Iulius Γ Δ*, sed v. *Iulii* seclusi: *pater Iulius* cum Lipsio B. — *Grecinus Γ.* — 3. *iisque ipsis virt. Γ Δ*: *iisque virt.* cum Put. B. — 4. *Sillanum Γ.* — 6. *honestatis Δ.* — 7. *arcebat tamen* sine v. *eum Δ.* — 9. *habuit Δ* et, ut videtur ex Wexii Progr. p. 9., etiam *Γ*, etsi Dronke huic tribuit Puteolani *habuerit*: *habuerat* cum Lipsio B.

stris colonia nominatur. Dr. — *equestris nobilitas*] «nobilitas inter equites; videntur enim equites per munus procuratorum inter *illustres equites* soliti esse evehi. Cfr. Ann. 16, 17.» Dueben. Praeterea, cum procuratores Caesarum e senatu non sumerentur, significat neutrum avum ad senatorium ordinem pervenisse, cui adscriptus est demum pater Agricolae. — *pater Iulii*] V. *Iulii* sane videtur glossema. — *M. Silanum*] de quo Suetonius Cal. 23: *Caius Caesar Silanum socerum ad necem secandasque novacula fauces compulit.* Cfr. imprimis Philon. Legat. ad Caium §. 9. et Reimarum ad Dionem 59, 8. Graecinum *virum egregium* vocat Seneca Epp. 29. De Benef. 2, 21: *Graecinum Iulium - - C. Caesar occidit ob hoc unum, quod melior vir erat, quam esse quemquam tyranno expedit.* Colum. 1, 1, 14: *Duo volumina similium praeceptorum de vineis Iulius Graecinus composita facetius et eruditius posteritati tradenda esse curavit.* — *iussus, et quia*] «Interpretes, etiam Walchius, temere negant *iussus* esse participium;» (scilicet exponentes: *iussus est, et - - interfectus:*) «Ann. 4, 12: *Seianus - - ferox scelerum, et quia prima provenerant, volutare secum, quonam modo Germanici liberos perverteret.*» Hand. Turs. II. p. 474. artissime iungens partt. *et quia.* — *in huius sinu*] sub propria et perpetua matris cura atque custodia Agricolam educatum esse significat. Dial. 28: *olim suus cuique filius - - non in cella emptae nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur.* - - 29: *at nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus.* — *indulgentiaque*] H. l. parum differt a materna caritate, apta ad recte formandum ac pietate imbuendum filii animum. Hic sane in laude censetur; contra Quintil. 1, 2, 6: *mollis illa educatio, quam* i n d u l g e n t i a m *vocamus, nervos omnes et mentis et corporis frangit.* — *Massiliam*] Cic. Flacc. 26: *Neque vero te, Massilia, praetereo, quae L. Flaccum militem quaestoremque cognosti: cuius ego civitatis disciplinam atque gravitatem non solum Graeciae, sed haud scio an cunctis gentibus anteponendam dicam; quae tam procul a Graecorum omnium regionibus disciplinis linguaque divisa, cum in ultimis terris cincta Gallorum gentibus barbariae fluctibus alluatur, sic optimatum consilio gubernatur, ut omnes eius instituta laudare facilius possint quam aemulari.* Quod ad studia pertinet, Tacitus narrat Ann. 4, 49: (Domitium) *seposuit Augustus in civitatem Massiliensem, ubi specie studiorum nomen exsilii tegeretur.* Dr. Ita alii adolescentes studiorum causa Apolloniam, alii Rhodum, alii Athenas mittebantur; sed quod ad morum integritatem attinebat, aliis Graeciae locis anteferebatur Massilia. — *provinciali parcimonia*] quae opponitur luxui urbano. Ann. 3, 55: *Novi homines e municipiis et coloniis atque etiam provinciis in senatum adsumpti, domesticam parcimoniam intulerunt.* — *bene compositum*] Graeca illa urbanitas atque humanitas efficiebat, ut parcimonia nunquam in sordes avaritiamque degeneraret. — *acrius*] Pichenae coni. *ac iuris*, ante Ernestium

narrare sè prima in iuventa studium philosophiae acrius, ultra quam concessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac flagrantem animum coërcuisset. scilicet sublime et erectum ingenium pulchritudinem ac speciem magnae excelsaeque gloriae vehementius quam caute appetebat. mox mitigavit ratio et aetas; retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum.

(5) Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paulino, diligenti ac moderato duci, approbavit, electus quem contubernio aestimaret. nec Agricola licenter, more iuvenum qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam rettulit: sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi

1. *prima in iuv.* Γ: *prima iuv.* om. *in* Δ, *in prima iuv.* cum Put. B. — 4. *magnae excelsaeque* Γ Δ: *excelsae magnaeque* cum Put. B. — 5. *retinuit* Δ. — 10. *nec sequitur* Δ. — *inscitiam*] *iustitiam* Δ. Illud exhibet Γ.

ab omnibus sine causa receptam bene refutavit Gronovius exemplis allatis e Cic. de Orat. 2, 3: *summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina.* Tac. Dial. 33: *acerrima et fecundissima eorum studia* cet. Adde Quintil. 10, 6, 4: *acri studio.* 10, 3, 26: *acerrimum laborem.* — *ultra quam concessum* cet.] ita ut videri posset id ipsi propositum esse, ut Graeculi alicuius instar magister philosophiae evaderet; id quod in cive Romano prope ridiculum fuisset, uti re vera derisus est Musonius ille Rufus inter armatos intempestiva sapientia bona pacis disserens. Hist. 3, 81. Passim etiam Cicero sua studia philosopha excusanda sibi esse iudicavit, ut de Offic. 2, 1. Immerito relecta hac interpretatione Walchius accepit de nimis acri studio philosophiae Stoicae, quod suspectos reddiderit, certe non commendarit principibus eos, qui illam sectam sequerentur. Ann. 14, 57. 16, 22. — *sublime et erectum*] Eadem iunctura Quintil. 11, 1, 16: *habet enim mens nostra natura sublime quiddam et erectum.* — *vehementius quam caute*] *cautius* scripsisset Cicero; sed haud minus insolite Tacitus Ann. 4, 61: *Asinius Agrippa, claris maioribus quam vetustis.* 6, 45: *tanto acceptius in vulgum, quanto modicus.* Hist. 2, 99: *quantumque hebes - - tanto promptius.* — *ex sapientia*] βραχυλογία pro: «ex abstrusiore illo philosophiae Graecae studio id praecipue lucratus est ac retinuit, ut in omnibus rebus, etiam in studio illo, iustum modum, id est, eum, quem vera ratio ipsa suadebat, semper servaret, nec vero, ut faciebant interdum Stoici, nimis austeram atque exaggeratam virtutem durioremque vitam affectaret.» Comparant Horat. Ep. 1, 6, 15: *Insani sapiens nomen ferat, aequus iniqui, ultra quam satis est virtutem si petat ipsam.*

5. *Suetonio Paulino*] Cuius res gestae in Britannia narrantur Ann. 14, 20—39. ad a. u. 814. post Chr. 61. Sed ex ipsis Taciti verbis colligimus eum iam per biennium praecedens obtinuisse Britanniam, ita ut haec Agricolae *rudimenta* inter annos 812—814. fluctuent. Ceterum *rudimentum primum* dixit etiam Livius 1, 3. — *diligenti - - duci*] Hist. 2, 25: (Suetonius Paulinus) *cunctator natura et cui cauta potius consilia cum ratione quam prospera ex casu placerent.* 2, 31. (Suetonius) *dignum fama sua ratus, qua nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur.* — *approbavit*] «effecit, ut a Suetonio probarentur.» Sic Ann. 15, 59: *dum ipse maioribus - - mortem approbaret.* 16, 18. — *contubernio aestimaret*] pro vulgari: «tamquam adolescentem imprimis strenuum consuetudine propiore accuratius etiam eum noscendum statuit, an sufficeret negotiis mandatis apte exsequendis.» — *voluptates et commeatus*] est quasi ἓν διὰ δυοῖν· etenim quibus commeatus datus erat, extra castra degentes eo facilius omnis generis deliciis ac voluptatibus indulgere poterant. — *inscitiam*] «ignorationem ac negligentiam munerum cum tribunatu coniunctorum;» quo honore alii non ut artem militarem addiscerent, sed segniter atque oblectamentorum tantummodo cupidi fungebantur. *Neque - - rettulit* autem (pr. *er führte nicht zurück,*

optimos, nihil appetere in iactationem, nihil ob formidinem recusare, simulque et anxius et intentus agere. non sane alias exercitatior magisque in ambiguo Britannia fuit. trucidati veterani, incensae coloniae, intersepti exercitus; tum de salute, mox de victoria certavere. quae cuncta etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et recuperatae provinciae gloria in ducem cessit, artem et usum et stimulos addidere iuveni; intravitque animum militaris gloriae cupido, ingrata temporibus quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama quam ex mala.

(6) Hinc ad capessendos magistratus in urbem digressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi iunxit. idque matrimonium ad maiora nitenti decus ac robur fuit. vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem et invicem se anteponendo, nisi quod in bona uxore

2. *simulque et anxius* Γ Δ: *simulque anxius* cum Put. B., quae omissio contra Codd. facta, probabiliter ex mera negligentia orta, cur praestet, ut visum est Wexio Pr. p. 10., equidem non perspicio. — 3. *intersepti* Γ Δ: *interrepti* cum Put. B. — 13. *se appetendo* Δ, non Γ.

bezog nicht) idem fere significat: «neque ad voluptates unice usus est.» — *in iactationem*] «Consilium atque finis cum etiam pro causa rei agendae haberi possit, interdum *in* ponitur, ubi causale nomen *propter*, *ob* substituere licet. Id enim, quod consecuturi sumus, impellit nos ad agendum. Optimi Latinitatis auctores plenam enuntiationem addito participio futuri exprimere solebant; at inde a Livii tempore concinnum dicendi genus in usum venit, ut sententiae finales uno nomine et praefixa praepositione *in* comprehenderentur.» HAND Turs. III. p. 316. et 319. — *simulque et anxius et intentus*] Minime cum Puteolano prius *et* delere debebat Walchius; sunt enim duae laudes diversae, sed in Agricola coniunctae: «et cautus, ne ullum committeret errorem, et semper attendens ad quamque occasionem agendi, quae cum maxima opus essent.» — *exercitatior*] magis agitata. Sic iam Cic. Somn. Scip. 9: *agitatus et exercitatus animus*. Horat. Ep. 9, 31: *Exercitatas aut petit Syrtes Noto*. — *in ambiguo*] «utrum maneret sub dicione Romana, an his expulsis libertatem recuperaret.» — — *trucidati veterani*] Camuloduni a. u. 815. post Chr. 62. Cfr. Ann. 14, 32. — *coloniae*] Hoc nomine praeter Camulodunum, quo deducta erat colonia, videtur complecti etiam municipia Londinium et Verulamium. Ann. 14, 33., ubi sane haec quoque incensa esse non diserte tradit, sed incolas trucidatos narrat. Alii, ut Walchius, accipiunt de uno Camuloduno, pluralem pro rhetorico ornatu habentes. — *intersepti*] post calamitates, quibus tria illa oppida affecerant Britanni, intersepta erant certe praesidia illa Romana, quae barbari *omiserant*, ut oppida opulenta expugnarent: Ann. l. l. Nec vero rariori verbo, quod libri praebent, anteferri debebat Puteolani *intercepti*, etsi utique tunc *intercepta*, id est, fusa legio nona. — *tum de salute*] cum primum tot iacturas et clades perpeterentur. — *mox de victoria*] Refertur hoc maxime ad Suetonii victoriam, qua defectio Britanniae vindicata est. Ann. 14, 37. — *artem*] θεωρίαν στρατηγικήν, quae opponitur *usui*, ἐμπειρίᾳ, experientiae.

6. *digressus*] fortasse a. u. 815. Du. — *per mutuam caritatem*] *per* hic ad tempus refertur, quasi dixisset: «in continua caritate mutua.» — *nisi quod* cet.] Recte h. l., in quo olim multi haeserunt, acceperunt Burnouf et Rothius simplicissime illustrantes supplendo comparationes per βραχυλογίαν omissas: «*nisi quod*» (idem fere ac *sed*) «*in bona uxore tanto maior laus quam in viro bono*, *quanto in mala plus culpae est* quam in viro malo;» sive aliis verbis: «uxoris virtus perfecta maioribus laudibus effertur quam viri virtus, ut uxoris vitia (imprimis impudicitia) acrius reprehenduntur quam quibus vir inquinatus est.» Initium enuntiationis sic supplet Duebner: «ut virtute et laude pares essent, *nisi* cet.» Paucis autem his verbis socrui suae etiamtunc superstiti (C. 44.) insignem virtutis laudem tribuere voluit Tacitus, qualis inest

tanto maior laus quanto in mala plus culpae est. sors quaesturae provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum dedit. quorum neutro corruptus est, quamquam et provincia dives ac parata peccantibus, et proconsul in omnem aviditatem pronus quantalibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. auctus est ibi filia, in subsidium simul et solatium: nam filium ante sublatum brevi amisit. mox inter quaesturam ac tribunatum plebis atque ipsum etiam tribunatus annum quiete et otio transiit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit. idem praeturae tenor et silentium: nec enim iurisdictio obvenerat. ludos et inania honoris medio rationis atque abundantiae duxit, uti longe a luxuria, ita famae propior. tum electus a Galba ad dona templorum

4. *quantilibet Δ*. — 5. *simul et solatium Γ (Δ?)*: *et solatium simul* cum Put. B. — 6. *inter praeturam*] *quaesturam Γ*, Put. Correxit et Pomponius Laetus punctis subnotans v. *praeturam* et Rhenanus. (De *Δ* non satis constat.) — 7. *ipsum etiam Γ Δ*: *etiam ipsum* cum Put. B. — *quietis Δ*, non *Γ*. — 9. *tenor*] *certior Γ Δ*. Correxit Rhenanus. — 10. *medio rationis Γ*: *medio luxuriae Δ* praecepto voc. e versu seq., *modo rationis* Puteol. *moderationis* cum Lipsio B. (*media rationis* Hofman Peerlkamp et Roth.)

etiam in vv. *decus ac robur*. — *Salvium Titianum*] Est L. Salvius Otho Titianus, frater Othonis imperatoris natu maior. Cfr. Suet. Oth. 1. Tac. Hist. 1, 75. 77. — *parata peccantibus*] «magnam facultatem et materiam peccandi (praesertim in exactionibus pecuniae illicitis atque in libidinibus explendis) praebens propter abundantiam divitiarum et voluptatum iis, qui ad vitia sunt proni.» Ern. Adde ex Virdungo: «ubi provincialium plerique promptos se administros scelerum magistratibus praebent.» Iam Cicero in Ep. ad Q. Fr. 1, 1, 19. Asiam *provinciam corruptricem* nominat. Dr. Item pro Mur. 9: *Asiam istam refertam et eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque avaritiae neque luxuriae vestigia reliquerit*. — *facilitate*] «ad omnem quaestoris fraudem connivens.» — *inter quaesturam* cet.] Commode ex seq. v. *annum* hic idem voc. suppleri posse demonstravit Walchius; alii explicant «omne tempus, quod praeteriit inter Agricolae quaesturam et tribunatum.» — *gnarus sub Nerone*] sub quo tribunorum libertas (παῤῥησία) et inutilis rei publicae et ipsis periculosa erat. — *quibus inertia* cet.] «quanto quis inertior erat, tanto sapientior videbatur.» Similiter Hist. 1, 49: (Galbae) *claritas natalium et metus temporum obtentui, ut, quod segnitia erat, sapientia vocaretur*. — *iurisdictio*] Ergo non fuit nec praetor urbanus neque peregrinus. Praeterea *publica negotia et privatorum maxima apud patres tractabantur* Ann. 4, 6., adeoque praetura inanis plerumque umbra honoris erat. — *et inania*] «et omnino, sive et cetera inania.» Refertur autem maxime ad vestitum, supellectilem, coenas, quas exhibere debebat, numerum et habitum etiam servorum. — *medio rationis*] Cum nunc pro certo sciamus et Puteolani *modo rationis* et Lipsii coni. *moderationis* omni carere auctoritate, restat ut lect. Cod. *Γ* explicemus cum Duebnero: «ludos publicos cum aliis rebus, quae ad *inania honoris* pertinent, *duxit* (existimavit) habendos et ponendos in *medio rationis atque abundantiae*, ut inter *rationem*, quae plane spernit inania, et *abundantiam*, quae eadem ostentat, media via incederet, *longe* (remotus) *a luxuria*, *propior famae*.» Clare etiam Louandre: *Dans les jeux et les vaines représentations qu'imposent les dignités, il agit avec tant de mesure et de magnificence à la fois, qu'en évitant la profusion, il n'en mérita que mieux l'estime publique*. Ceterum vera lectio *medio* contra suspicionem *media* defenditur etiam a Cod. *Δ*. — *rationis*] severae, qualem Stoici amplexabantur vel certe affectabant. — *duxit*] Falso adhuc Walchius explicavit: «ludis edendis ita praefuit cet.», quamvis iam Ernestius verissime monuisset: «non dicimus *ludos ducere*, sed *edere*.» — *famae propior*] siquidem omnes ultro agnoscebant, Agricolam in ludis suis edendis non prodigum, nec nimis parcum fuisse, sed pro opibus splendorem atque elegantiam demonstrasse. — *dona templorum*] quae per Neronis rapinas

recognoscenda, diligentissima conquisitione fecit ne cuius alterius sacrilegium res publica quam Neronis sensisset.

(7) Sequens annus gravi vulnere animum domumque eius afflixit. nam classis Othoniana licenter vaga dum Intemelios (Liguriae pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolae in praediis suis interfecit, praediaque ipsa et magnam patrimonii partem diripuit, quae causa caedis fuerat. igitur ad sollemnia pietatis profectus Agricola, nuntio affectati a Vespasiano imperii deprehensus ac statim in partes transgressus est. initia principatus ac statum urbis Mucianus regebat, iuvene admodum Domitiano, et ex paterna fortuna tantum licentiam usurpante. is missum ad delectus agendos Agricolam, integreque ac strenue versatum, vicesimae legioni tarde ad sacramentum transgressae praeposuit, ubi decessor seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consularibus nimia ac for-

4. *dum Intemelios*] *dum in templo Γ Δ*, . . . *templum* mg. *Γ*, *in Temelium* Codex Ursini teste Wexio Pr. p. 7., *Intemelium* teste Iac. Gronovio. Emendarunt Surita et Lipsius. — *pars*] *urbs* Cod. Ursini. — 8. *deprehensus est ac Δ*. — 9. *iuvene admodum Γ Δ*: *admodum iuvene* cum Put. B.

et incendio urbis in alienas manus pervenissent. Duebn. Cfr. Ann. 15, 45. Suet. Ner. 32: *Templis compluribus dona detraxit simulacraque ex auro vel argento fabricata conflavit, in his Penatium deorum, quas mox Galba restituit.* Dio 63, 11: *καὶ τὰ ἀναθήματα, ὅσα καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ ναῶν (ὁ Νέρων) ἐσύλησεν, οὐδ' ἐξαριθμήσειεν ἄν τις.* Ceterum vetustus hic mos. Liv. 25, 7. a. u. 540. post aliquot templorum incendia *creati triumviri - - sacris conquirendis donisque persignandis.* — *ne cuius alterius*] Restituere quidem dona illa coacti sunt ii, in quorum manus pervenerant, verum sine alia punitione, utpote qui munera a Nerone oblata recusare non potuissent. — *sensisset*] Plerique sane usi essent atque etiamnunc uterentur imperfecto. Plusquamperfecti vim ita exponit Weber *Uebungsschule* Ed. II. p. 164: «*er verhütete, dass dem Staate kein anderer Tempelraub, als von Seiten Nero's fühlbar geblieben, das ist: er wirkte, dass von der Vergangenheit her auf Niemanden der Verdacht eines Tempelraubes lasten blieb.*» *Sentire* autem, ut haud raro, de malo aliquo; ita Horat. C. 2, 7, 9: *Tecum Philippos et celerem fugam Sensi.* Item 4, 6, 1: *Dive, quem proles Niobea magnae Vindicem linguae, Tityosque raptor Sensit.*

7. *Sequens annus*] a. u. 822., post Chr. 69. Cfr. Hist. 2, 12. seqq. — *licenter vaga*] «eo navigans, quocunque spe praedae faciendae ducebatur.» — *Intemelios*] quorum caput Albium Intemelium, hodie *Vintimiglia*, ad exitum Roiae fluvii. Hist. 2, 13. Strabo 4, 6, 1: *πόλις εὐμεγέθης Ἄλβιον Ἰντεμέλιον καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἰντεμέλιοι.* — *affectati*] appetiti; intellige de tempore, quo nondum debellatus atque interfectus erat Vitellius. — *deprehensus*] «necopinatus hic nuntius eum assecutus est.» — *Mucianus*] Hist. 4, 11: *Mucianus urbem ingressus cuncta simul in se traxit.* Cfr. Ibid. 39. Dio. 66, 2: *ὁ Μουκιανὸς τὰ τοῦ κράτους πάντα μετὰ τοῦ Δομετιανοῦ διῴκει.* — *iuvene admodum*] tunc XVIII. annos nato. Aur. Victor. C. 11: *Domitianus maculosae adolescentiae.* — *tantum licentiam*] Hist. 4, 2: *nondum ad curas intentus, sed stupris et adulteriis filium principis agebat.* — *is*] Mucianus, qui ante Vespasiani adventum res administrabat. — *integreque*] refertur potissimum ad id, quod Agricola non ut saepe alii accepta pecunia huic vel illi iam conscripto militiam remisit. — *vicesimae legioni*] Legio vicesima Valens Victrix erat e tribus Britannicis (tot enim plerumque erant in hac insula et inter Cornavios tendebat Devae (*ἐν Δηουΐᾳ* Ptolem.), nunc *Chester*. Cfr. Camdeni Britannia Ed. 1806. III. p. 41. Dn. — *tarde transgressae*] nec sine motu. Hist. 3, 44. — *decessor*] Roscius Caelius. Hist. 1, 60., ubi etiam de seditione legionis XX. — *legatis consularibus*] Trebellio Maximo, qui profugerat Britannia ob iracundiam militum, et Vettio Bolano, illius

midolosa erat, nec legatus praetorius ad cohibendum potens, incertum suo an militum ingenio. ita successor simul et ultor electus, rarissima moderatione maluit videri invenisse bonos quam fecisse. (8) praeerat tunc Britanniae Vettius Bolanus, placidius quam feroci provincia dignum est. temperavit Agricola vim suam ardoremque compescuit, ne incresceret, peritus obsequi eruditusque utilia honestis miscere. brevi deinde Britannia consularem Petilium Cerialem accepit. habuerunt virtutes spatium exemplorum. sed primo Cerialis labores modo et discrimina, mox et gloriam communicabat: saepe parti exercitus in experimentum, aliquando maioribus copiis ex eventu praefecit. nec Agricola unquam in suam famam gestis exsultavit: ad auctorem ac ducem, ut minister, fortunam referebat. ita virtute in obsequendo, verecundia in praedicando extra invidiam nec extra gloriam erat.

2. *ulctor Γ*. — 4. *Vectius Volanus Γ* (*Δ*?) — 8. *labores modo Γ Δ*: *modo labores* cum Puteol. B. — 11. *ac ducem Γ Δ*: *et ducem* cum Put. B. — V. *fortunam* primitus omissum in mg. *Γ* suppletum est ab ipso Pomponio Laeto.

successori. Hist. 1, 60. 2, 65. — *legatus praetorius*] qui minore auctoritate atque existimatione apud milites erant quam consulares. Intellige autem eundem Caelium. — *ultor*] videlicet potestas ei concessa erat seditiosos puniendi, sed maluit auctoritate tantum usus coërcere eos, qui ad turbas proni esse videbantur: qua moderatione harum eruptionem praevenit, adeoque bonos *invenit*, potius quam punitione *fecit*.

8. *Vettius Bolanus*] a Vitellio missus, Hist. 2, 65. — *dignum est*] Frustra Rivius et Acidalius *esset*, Ernestius *erat* maluerunt; ferox enim provincia Britannia etiam eo tempore, quo haec scripta sunt. — *temperavit - -, ne incresceret*] «Etiam ubi sua cum legione XX. auxiliisque ei adiunctis expeditionem aliquam opportune suscipere posset, temperavit, ne existimatione et militum et civitatis Romanae supra Bolanum, hominem nimis placidum ac segnem, attolleretur.» Louandre: *Agricola, pour ne point prendre trop d'importance, contint sa propre énergie et tempéra son ardeur.* Ita ut interpretemur, requirunt vv. seqq. *peritus obsequi*. «*Increscere* dicitur etiam homo apud Suet. de Ill. Gramm. 3: *Post hoc magis ac magis et gratia et cura artis increvit*. Apud Plin. Epp. 8, 4. ingenium docti hominis (Caninii) dicitur *increscere amplis operibus*.» Walth. Alii pro subiecto habent v. *ardor*, quo nihil languidius dici poterat, unde iam Ernestio vv. *ne incresceret* supervacanea videbantur, haud perspicienti, subiectum esse *ipse*. — *Cerialem*] Antea item in Britannia fuerat legatus legionis nonae, Ann. 14, 32.; bello Germanico dux delectus, Hist. 4, 68.; Vespasianum, cuius in affinitatem pervenerat, in obtinendo imperio adiuvit, Dio 65, 18.; quae in Britannia gessit, narrantur infra C. 17. Dr. — *habuerunt virtutes*] «Agricolae virtutes sub bono consulari nec tam torpido, quam fuerat Bolanus, campum nactae sunt, in quem excurrerent et exempla ederent obsequii, verecundiae atque imprimis fortitudinis bellicae artisque militaris.» Similiter Ann. 13, 8: *videbaturque locus virtutibus patefactus*. — *communicabat*] cum Agricola. Hoc uno loco v. absolute dictum videtur: certe apud Caesarem B. G. 6, 13: *neque iis petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur* iterandum est v. *iis*. — *ex eventu*] «cum eventus id suasisset,» explicat Hand Turs. II. p. 659. «Ubi primum *experimentum* prospere successisset, mox maioribus copiis Agricolam praeficiebat, ut inceptum ad finem perduceret.» — *in suam famam gestis exsultavit*] βραχυλογία pro: «ita gestis suis exsultavit, ut propriam tantum famam aucuparetur.» — *extra gloriam*] *Extra* interdum pro *sine* ponitur, praesertim apud recentiores scriptores. Opponitur *cum*. Tac. Hist. 1, 49: *ipsi medium ingenium, magis extra vitia quam cum virtutibus*.» Hand Turs. II. p. 679.

(9) Revertentem ab legatione legionis divus Vespasianus inter patricios ascivit, ac deinde provinciae Aquitaniae praeposuit, splendidae inprimis dignitatis administratione ac spe consulatus, cui destinarat. credunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensis iurisdictio secura et obtusior ac plura manu agens calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos, facile iusteque agebat. iam vero tempora curarum remissionumque divisa. ubi conventus ac iudicia poscerent, gravis, intentus, severus, et saepius misericors: ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona. tristitiam et adrogantiam et avaritiam exuerat; nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem aut severitas amorem deminuit. integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre iniuria virtutum fuerit. ne famam quidem, cui saepe etiam

4. *adesse Δ*, non *Γ*. — 7. *temporis et curarum Δ*, non *Γ*. — 9. *nullam - - personam ΓΔ*. Ut nos, Rhenanus. — 10. *facultas Δ*, non *Γ*. — 12. *saepe etiam boni Γ*: *etiam saepe boni Δ*, *etiam boni saepe* cum Put. B.

9. *inter patricios*] Frequens inanis hic honor sub imperatoribus. Inscr. m. Lat. N. 733. et 3135: *ADLECTO. INTER. PATRICIOS.* N. 3042: *ELECTVS. IN. FAMILIAM. PATRICIAM.* cum amplo commentario Marinii *Atti Tav.* LXII. Ann. 11, 29. de Claudio. Gesner ad Plin. Paneg. 9, 2. Adde Lamprid. Commod. 6: *Ad Commodi nutum etiam libertini in senatum atque in patricios lecti sunt.* Ceterum de Vespasiano Aurel. Victor Caess. 9: *lectis undique optimis viris, mille gentes* (patricias) *composuit, cum ducentas aegerrime repperisset, exstinctis saevitia tyrannorum plerisque.* — *praeposuit*] fortasse a. u. 828., nam a 830. coss. Vespasiano VIII., Tito VI. consules suffecti ex Kalendis Iuliis Domitianus Caesar VI. et Cn. Iulius Agricola. Zumpt Ann. in h. a. Dr. — *splendidae* cet.] «Quae provincia splendida dignitate erat ob administrationem magnam sive difficilem.» Duebn. Noli oblivisci magnam redituum imperii Romani partem tunc subministratam esse e Galliis. Rothius quidem p. 143. iungit *administratione dignitatis*, sed quod nostra in interpretatione requirit *splendidae imprimis dignitatis provinciae*, hunc ordinem sequi Tacitus non poterat propter alterum membrum *ac spe consulatus*. — *cui destinarat*] «cui magistratui Agricolam in proximum tempus post finitam Aquitaniae administrationem iam destinarat.» Nescio cur alii explicare praetulerint: «ei, *cui* imperator eam provinciam *destinarat*.» Etenim absurda foret sententia Aquitaniam provinciam eam ante ceteras omnes fuisse, cuius legati postmodo mox consules designarentur. — *militaribus ingeniis*] Peerlkamp attulit Quintiliani Decl. 310: *contemnunt hominem militarem nihil minus quam litibus idoneum.* — *secura*] minus anxia, sollicita, *μικρολογοῦσα* in apicibus nodisque et aenigmatibus commenticii iuris. Gron. Quae paucis et perspicuis legibus utitur, fori ambagibus minime intricata. Brot. — *obtusior*] minus subtilis. — *inter togatos*] «in conventibus per provinciam pacatam habendis.» Ern. Subest praeterea notio calliditatis atque astutiae illorum provincialium, oppositae simplicitati hominis militaris. — *facile*] «Nullam ei iurisdictio molestiam afferebat; facile se expediebat e causarum tricis.» Ern. — *divisa*] separata inter se: quando negotia obiret, remissionibus varii generis (ut plurali utitur etiam Quintil. 1, 3, 11.) non indulgebat, donec illa confecta essent; quando vero tempus remissionis advenerat, seriis negotiis non vacabat, ne negligentius tractarentur vel praecipitarentur. In his autem omnibus Agricola Scipionis minoris et Laelii mores aemulabatur. — *persona*] h. l. de gravitate affectata usurpatur. Ceterum persuasum mihi est, librorum accusat. per *ἀβλεψίαν* ortum esse ex tribus sequentibus neque vero ex v. *exuerat* elici posse *induebat*. — *adrogantiam*] quod vitium facile oriri poterat in supremo provinciae administratore, quamvis antea ei obnoxius non fuisset. — *avaritiam*] Plures in hoc vitio cum tristitia et arrogantia iuncto haeserunt, praesertim cum mox in-

boni indulgent, ostentanda virtute aut per artem quaesivit: procul ab aemulatione adversus collegas, procul a contentione adversus procuratores, et vincere inglorium et atteri sordidum arbitrabatur. minus triennium in ea legatione detentus ac statim ad spem consulatus revocatus est, comitante opinione Britanniam ei provinciam dari, nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. haud semper errat fama; aliquando et elegit. consul egregiae tum spei filiam iuveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit, et statim Britanniae praepositus est, adiecto pontificatus sacerdotio.

(10) Britanniae situm populosque multis scriptoribus memoratos non

1. *ostentandam virtutem* Γ, teste Broterio, *ostentandam virtute* Δ. Ut nos, Rhenanus in Castigg. — 6. *aut semper erat* Δ. — 7. Habent *elegit* ΓΔ, non Rhenani *eligit*. — *egregiae*] *grecie* Γ, in mg. *grate*, duo haec *e* caudata, ut sit *ae*, et *gratae* Δ. Sed veram lect. dedit Puteolanus.

tegritatem atque abstinentiam, ut virtutes, quarum mentio in tali viro prorsus supervacanea ac prope iniuriosa sit, leviter tangat. Equidem explico: «nimiam severitatem et accurationem in redigendis tributis ac vectigalibus.» Duebner sic: «*avaritiam* non suam, sed munere sibi et a Vespasiano iniunctam, *ad obtinendas iniquitates obstinante*, ut dicitur Hist. 2, 84. Alii volunt esse «parcimoniam in cuiusvis generis liberalitatibus exhibendis.» — *exuerat*] Prorsus sic Ann. 6, 25: *Agrippina virilibus curis feminarum vitia exuerat*, ubi minime significat eam prius his vitiis obnoxiam fuisse, sed semper ab iis alienam. — *collegas*] vicinarum provinciarum praesides, inter quos facile prava aemulatio oriri poterat. Sic Hist. 1, 10: (Mucianus Syriae praefectus) *apud subiectos*, *apud proximos*, *apud c o l l e g a s variis inlecebris potens*. — *procuratores*] Caesaris, in omnibus rebus ad fiscum pertinentibus. Inter hos autem et proconsules, propraetores legatosve Augusti facile contentiones nasci poterant, praesertim ubi procuratores principis favore nimis freti contumacius sese gerebant. — *vincere inglorium*] Inde a Virdungo afferunt γνώμην Senecae: *contendere cum i n f e r i o r e sordidum*. — *atteri*] dignitatem sui imminui, si procuratores ipsum impedirent in officio strenue exsequendo aut criminarentur apud imperatorem. Sic *Iulius Classicianus* (procurator) *Suetonio* (praesidi provinciae) *discors bonum publicum privatis simultatibus impediebat*. Ann. 14, 38. — *in ea legatione*] in munere *legati Augusti* sive *legati Augusti pro praetore* sive *legati pro praetore*, quemadmodum nominabantur praesides provinciarum Caesaris, quarum una erat Aquitania. Vide de huius dignitatis appellatione accurate disputantem Marinium *Atti*. p. 741. et 750. Ceterum memorabile est a Forcellino et a Marinio hunc usum sane singularem voc. *LEGATIO* non referri, a Gesnero in Thesauro hunc ipsum quidem locum afferri nec tamen liquido explicari. — *comitante opinione*] «tunc, cum revocatus esset ex Aquitania, in urbem proficiscentem comitabatur eum omnium opinio;» imago longe pulchrior, quam *constante opinione*, quod Ernestius, etsi dubitanter, suspicabatur. — *nullis in hoc suis sermonibus*] «nullis ipse sermonibus usus, qui ad hoc spectarent, vel quibus de hoc munere suisque de eo gerendo consiliis ageretur.» — *elegit*] aoristus: «efficit, ut aliquis re vera muneri destinetur.» Aeschines in Timarch. p. 187: *Περὶ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον καὶ λόγον καὶ τὰς πράξεις ἀληθής τε καὶ ἀψευδής τις ἀπὸ ταυτομάτου πλανᾶται φήμη κατὰ τὴν πόλιν καὶ διαγγέλλει τοῖς πολλοῖς τὰς ἰδίας πράξεις, πολλὰ δὲ καὶ μαντεύεται*. Walth. — *egregiae tum spei filiam*] Modo admodum tenero atque grato significat omnem spem, quam adolescentula sui excitarit, postea completam et cumulatam esse. — *post consulatum*] dilatae videntur nuptiae, ne hoc sollemne patris negotia impediret.

10. *Britanniae situm*] Hic ante omnia

in comparationem curae ingeniive referam. sed quia tum primum perdomita est. ita quae priores nondum comperta eloquentia percoluere, rerum fide tradentur. Britannia, insularum quas Romana notitia complectitur maxima, spatio ac caelo in Orientem Germaniae, in Occidentem Hispaniae obtenditur, Gallis in Meridiem etiam inspicitur; septentrionalia eius, nullis contra terris, vasto atque aperto mari pulsantur. formam totius Britanniae Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores oblongae scutulae vel bipenni assimulavere. et est ea facies citra Caledoniam, unde et universis fama est transgressa. sed immensum et

2. *ita quae* Δ: *itaque* punctis subnot. litt. *que* et superscr. *que* cum e caudata. quod item est *ita quae*, *itaque quae* cum Put. B. — 9. *et universis* mg. Γ: *et universum* Γ, *et in universum* Δ B. — *transgressis* Γ teste Wexio in Pr. p. 10., item Put. 1., *transgressus* Δ, teste item Wexio, et Put. 2. Ut nos, Rhenanus.

monendi sunt lectores, ne in antiqua Britanniae geographia ullam fidem tribuant libro sic inscripto: *Britannicarum gentium historiae antiquae scriptores tres, Ricardus Corinensis, Gildas Badonicus, Nennius Banchorensis* ed. *Carolus Bertramus. Havniae* 1757. (Prodiit cum interpretatione Anglica Ricardus ille Londini 1809.) Sagaciter enim et docte Wex in Progr. Suerinensi 1845. p. 11. demonstravit totum libellum subditicium esse, quamvis foeda hac Bertrami fraude complures se decipi passi sint. Inter quos ante omnes memoro Gulielmum Roy, cuius splendidissimum opus: *The military antiquities of the Romans in Britain. London* 1793. fol. max. cum adiunctis *Mappis Britanniae faciei Romanae, ex Ricardo Corinensi, monacho Westmonasterii* (Sec. XIV.) *emendatis* nullam prorsus utilitatem praebet; (nisi si accurate delineatae sint areae reliquiarum castrorum Romanorum per Britanniam, qua de re equidem iudicare nequeo:) quocirca nolui quidquam ex eo excerpere, quamquam ad manus mihi est. — *curae*] «Non ea de causa, ut cum superioribus scriptoribus comparer laudemque maioris diligentiae et eloquentiae feram.» Ern. *Curam* nolim hic accipere cum Peerlkampio pro scripto, libro. — *priores*] Caesar, Livius, Fabius Rusticus. — *nondum comperta*] Quam exiguam notitiam Britanniae habuerint priores, percipi potest vel e Strabone 4, 5. p. 199., Plinio 4, 16, 30, Mela 3, 6. Quocirca, cum pauca tradere possent, nonnulli in eo elaborarunt, ut tam sterile argumentum eloquentia saltem exornarent. — *caelo*] Sine causa hoc v. plures coniecturis vexarunt. Est *Himmelstrich, Klima, position astronomique.* — *Hispaniae*] Caesar B. G. 5, 13: *Alterum latus Britanniae vergit ad Hispaniam atque occidentem solem.* Hispaniam scilicet in septentrionem, Britanniam in meridiem vero longius porrectam sibi fingebant. Dronk. Similis est l. Dionis 39, 50. de Britanniae situ: *κατὰ τὴν Ἰβηρίαν ὀλίγον πάσαν ἐς τὸ πέλαγος ἀνατείνουσα.* De confusis ac falsis antiquorum de insula hac triquetra, ut ait Caesar l. l., opinionibus cfr. Mannert *Britannien* p. 11. — *in meridiem*] «pars eius meridionalis Gallis etiam conspicitur; adeo vicina est.» Sic utitur v. *inspici* etiam Hist. 2, 6. — *nullis cet.*] Caesar l. l.: *tertium latus est contra septentriones, cui parti nulla est obiecta terra;* unde hoc mare Tacitus dicit apertum. — *Livius*] libro 105., in quo Caesaris expeditiones narraverat. — *Fabius Rusticus*] Claudio et Nerone imperatoribus floruit, Senecae amicus. Hic Britanniam sane descripserat vel in narranda Claudii expeditione in Britanniam a. 796., vel, si Neronis tantum res exposuit, in tradenda clade illa Britannica, de qua Ann. 14, 29. Cfr. Ann. 13, 20. 14, 2. 15, 61. (Bähr *Röm. Lit.* Ed. III. Vol. II. p. 170.) — *scutulae*] *länglichte Schüssel, plat oblong,* hic rhombi vel, quemadmodum alii volunt, trapezii, ut cum Geometris loquamur. Fragmentum, quod cum Censorino edi solet, C. 7. p. 84. Iahn: *scutula, id est, rhombos, quod latera paria habet nec angulos rectos. simile scutulae, cuius contraria latera et contrarii anguli inter se pares sunt, sed neque aequilaterum neque rectis angulis est. trapezia cetera nominantur.* — *universis*] id est, toti insulae. — *in cuneum*] «Nimirum quod in utraque isthmi Caledonici parte alluunt Clota et

enorme spatium procurrentium extremo iam litore terrarum velut in cuneum tenuatur. hanc oram novissimi maris tunc primum Romana classis circumvecta insulam esse Britanniam affirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque. dispecta est et Thule, quam † hactenus iussum et hiems abdebat, sed mare pigrum et grave remigantibus perhibent ne ventis quidem perinde attolli: credo quod rariores terrae montesque, causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardius impellitur. naturam Oceani atque aestus neque quae-

1. *innorme Γ*. De *Δ* nondum constat. Correxit Rhenanus. — 5. *Tyle Δ*, *Thyle* Put. 1, 2. Dronke. De *Γ* nondum constat. — *hactenus iussum et Δ* corrupte: *hactenus nix et* cum Put. B. De *Γ* non satis constat. — *appetebat Δ*. Ut nos, *Γ*. — 6. *proinde Δ*, Put. Ut nos, Grotius. De *Γ* non constat.

Bodotria, h. *frith of Clyde* et *frith of Forth.*» Dubbn. «Sicut Britanniam citra Caledoniam cum oblonga scutula sive bipenni, ita extremam Caledoniae oram cum tenuato sive obtuso cuneo comparatam esse vere perspexit Walchius.» Bach. Mela 3, 6: *Britannia - - - iterum se in diversos angulos cuneat triquetra.* — *classis*] Agricolae iussu. C. 38. — *affirmavit*] «confirmavit id, quod antea tantum suspicabantur; *insulam* enim iam Caesar, Mela, Plinius eam vocant. Dio 39, 50: *προϊόντος δὲ δὴ τοῦ χρόνου πρότερόν τε ἐπ' Ἀγρικόλου ἀντιστρατήγου καὶ νῦν ἐπὶ Σεβήρου αὐτοκράτορος νῆσος οὖσα σαφῶς ἐλήλεγκται.* 67, 20. de Agricola: *καὶ πρῶτός γε Ῥωμαίων, ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, ἔγνω τοῦθ', ὅτι ἡ Βρεττανία περίῤῥυτός ἐστι.* Quint. 7, 4, 2: *ut, si Caesar deliberet - -, an Britannia insula; (nam tum ignorabatur).* — *incognitas*] prorsus incognitas ante Agricolam non fuisse Orcadas, *the Orkney isles*, satis demonstrant Mela 3, 6: *triginta sunt Orcades angustis diductae spatiis*, et Plinius 4, 16, 30: *sunt autem XL.* (sic etiam Sillig) *Orcades modicis inter se discretae spatiis;* earum autem notitiam ad Romanos primum pervenisse per dispersam Germanici classem Ann. 2, 24. arbitratur Mannert *Br.* p. 264. Verius igitur scriptor dixisset: «temporaria illa occupatione (ita enim explicanda hyperbole *domuitque)* accuratius quam ante sunt cognitae; nam prius vaga tantum fama de iis obtinebat.» Quod vero Eutropius 7, 13. ex eoque Hieronymus in Chron. p. 430. Roncall. et Orosius 7, 5. tradunt a Claudio Romano imperio additas esse Orcadas, mera est vel fabula vel aequalium adulatio in Claudium. Ceterum teste Walchio sunt insulae XXVIII. habitatae. — *dispecta*] conspecta e longinquo, quasi per caliginem. Stat. Silv. 3, 5, 20: *vada caligantia Thules.* Ceteris locis, ubi hoc v. usurpat (Ann. 2, 22. 13, 27. Hist. 4, 55.), est «mentis acie examinare aliquid ita, ut perspiciatur.» — *Thule*] multi habent pro Islandia, rectius alii pro *Mainland*, maiore insularum *Shetland*, quam Gosselin *Recherches* IV. p. 169. apud Burnoufium ante haec duo secula adhuc *Thyl* appellatam fuisse refert. De scriptura *Thyle* cfr. Wagner ad Virg. Ge. 1, 30., qui edidit: *tibi serviat ultima Thule.* — *hactenus iussum et hiems abdebat*] Locus corruptissimus, qui propterea explicari nequit; id unum dispicitur ex recepta melioris Cod. *Γ* lectione *abdebat*, in quam etiam Rhenanus coniectura incidit, eam insulam, etsi rumoribus notam iam Pytheae (Plin. 2, 75, 77.), certe a Romanorum nemine ante hanc expeditionem conspectam esse. Multas et interpretationes et coniecturas congessit, quas omnes merito reiicit, Hand Turs. III. p. 10. Puteolani autem scripturam *nix* pro *iussum* prorsus arbitrariam esse, etiamtunc nesciebat: recte Wex Progr. p. 10. eam «*emendationum* ab illo factarum *monstris*» adnumerat. — *mare pigrum*] Plin. 4, 16, 30: *A Thule unius diei navigatione mare concretum, a nonnullis Cronium appellatur.* Ac similiter de mari trans Suionas Germ. 45: *sed mare pigrum ac prope immotum.* — *perinde*] ut alibi, nostro in mari. B. Ceterum certa est forma *haud perinde* Ann. 2, 88. ut in Lege de Vespasiani imperio Inscrr. m. Lat. I. p. 567: *PERINDE - - AC.* — *rariores terrae*] significat minores illas insulas diductas spatiis, *montes* item non continuos, sed sat magnis inter-

rere huius operis est, ac multi rettulere. unum addiderim, nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec litore tenus accrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et iugis etiam ac montibus inseri velut in suo. (11) ceterum Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenae an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. habitus corporum varii, atque ex eo argumenta. namque rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus Germanicam originem asseverant. Silurum colorati vultus, torti plerumque crines, et posita contra Hispania, Hiberos veteres traiecisse easque sedes habitasse fidem faciunt. proximi Gallis et similes sunt, seu durante originis vi, seu procurrentibus in diversa terris positio caeli corporibus habitum dedit. in universum tamen aestimanti Gallos vicinam insulam occupasse credibile est. eorum sacra deprehendas, superstitionum persuasione; sermo haud multum diversus,

3. *arcus* Δ. — 4. *ac mont.* Γ (Δ): *atque mont.* B. — 6. *Calydoniam*, litterae *y* supercr. *e* Γ. — 8. *vultus, torti* Γ Δ: *vultus et torti* cum Put. B. — *Hispaniam* Γ Δ. Ut nos, Muretus. — 9. *Hiberos* (litterae *o* superscr. *a*) Γ: *Iberos* B. — *habitasse* Γ: *occupasse* mg. Γ Δ B. — 11. *vi*] *usu* Γ Δ. Ut nos, Rhenanus (*usu* ortum ex seq. *seu*). — 12. *vicinam insulam* Γ Δ: *vicinam* (sic) *solum* Put., unde *vicinum solum* cum Beroaldo B.

vallis inter se separatos. *Βραχυλογίαν*, qua hic utitur Tacitus, ita explicavit Becherus: «et armis quoque, sicut Orcadas, Thulen perdomuisset imperioque Romano subiecisset, nisi mare pigrum - - fuisset aditumque prohibuisset.» — *multi*] Peerlkamp laudat Senecam Nat. Quaest. Lib. 3., qui est de aquis, Melam 3, 1. Plin. 2, 99. — *fluminum*] maris, id est, *Strömungen, courants.* Mela 3, 3: (in sinu Codano) *mare - - vagum atque diffusum facie amnium spargitur.* — *in suo*] «quasi ibi in sua possessione dominetur sive absolutum imperium exerceat.» Similitudinem aliquam habet Germ. 30: *Chattos suos saltus Hercynius prosequitur*, velut eorum patronus. Rothius attulit locum Senecae Nat. Quaest. 3, 30: *Non vides, ut aestus fines suos transeat et in possessionem terrarum mare inducat?*

11. *ut inter barbaros*] «qui suarum originum parum curiosi esse solent nec scripta monumenta possident.» — *Germanicam*] Cfr. Germ. 4. Coritanis certe *teutonicam* originem tribuit Thierry *Histoire de la conquête de l'Angleterre Ed.* VII. I. p. 28. — *Silurum*] «Qui regionem incolebant, quae spectat in Occidentem et Meridiem, comitatus *Glamorgan. Monmouth, Brecknock, Hereford, Radnor.*» Dn. Ceterum, notante iam Lipsio, usus est h. l. Iornandes Get. 2: *Silurum colorati vultus, torto plerique crine et nigro nascuntur. Caledoniam vero incolentibus rutilae comae, corpora magna; sed fluida; qui Gallis sive Hispanis [quibusque] attenduntur, assimiles.* (Corruptis his apud Muratorium inesse videtur sensus: «qui - - Hispanis obtenduntur, his similes sunt.») — *colorati*] Comparant Caesarem B. G. 5, 14: *Omnes se Britanni vitro (Waid, guede) inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiore sunt in pugna adspectu.* At cum hic manifesto de naturali, non fucato colore, agatur ac de crinibus *tortis,* id est, crispis, praeferenda est Walchii et Rothii explicatio: «subfusci,» ut sunt plerumque rustici Hispani. Pro hac interpretatione faciunt Virg. Ge. 4, 293: *colorati Indi.* Seneca Ep. 108: *Qui in solem venit, licet non in hoc venerit, colorabitur.* — *habitasse*] Melioris Cod. Γ lectionem cum Dronkio et Rothio praetuli. Altera lectio *occupasse* orta videtur per *ἀβλεψίαν* ex praecepto eodem verbo, quod mox sequitur. — *proximi Gallis*] Caesar B. G. 5, 14: *ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium (h. Kent) incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine.* — *diversa*] adversa, sibi opposita, contraria, ut saepe, sensu etiam morali. Sal. Cat. 5: *pessuma ac di-*

in deposcendis periculis eadem audacia et, ubi advenere, in detrectandis eadem formido. plus tamen ferociae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax emollierit. nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus; mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate. quod Britannorum olim victis evenit: ceteri manent quales Galli fuerunt. (12) in pedite robur; quaedam nationes et curru praeliantur. honestior auriga: clientes propugnant. olim regibus parebant, nunc per principes factionibus et studiis trahuntur. nec aliud adversus validissimas gentes pro nobis utilius quam quod in commune non consulunt. rarus duabus tribusve civitatibus ad propulsandum commune periculum conventus: ita singuli pugnant, universi vincuntur. caelum crebris imbribus ac nebulis foedum; asperitas frigorum abest. dierum spatia ultra nostri orbis mensuram; nox clara et extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. quodsi nubes non officiant, aspici per noctem solis fulgorem, nec occidere et exsurgere sed transire affirmant.

5. *fuerunt impedite* Γ Δ, sed in Γ litt. *m* puncto subnotata et superscr. *n*. — 10. *ita singuli* Γ Δ: *ita, dum singuli* cum Put. B. — 12. *abest*] *est* Δ, non Γ. — *mensuram*, *nox mensuram et nox* cum Put. B. — 13. *extrema parte Britanniae* Δ, non Γ. — 15. Habent *occidere* Γ Δ, non *concidere* Puteolani.

versa inter se mala, luxuria atque avaritia. — *sacra*] De Gallorum sacris narrat Caesar B. G. 6, 13. — *superstitionum persuasione*] «propterea quod easdem doctrinas religiosas amplexati sunt atque Galli.» Caesar l. l.: *Druidum disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur.* *Superstitio* autem Romanis omnis religio externa, ab ipsis non publice agnita. — *eadem formido*] Caesar B. G, 3, 19: *ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.* — *plus - ferociae*] «In eam ferociam ipsi infantes innutriebantur et adolescebant, teste Solino C. 22: *Apud bellicosam Britannorum gentem puerpera si quando marem edidit, primos cibos gladio imponit mariti inque os parvuli summo mucrone auspicium alimentorum leviter infercit, et gentilibus votis optat, non aliter quam in bello et inter arma mortem oppetat.*» Brot. — *Gallos quoque*] Cfr. Germ. 28. — *praeferunt*] Sic Cic. pro Rosc. Am. 31: *avaritiam praefers* cet. Infra C. 43. modo magis vulgari *prae se tulit.* — *olim victis*] sub Claudio.

12. *curru*] ut Galli. Caesar B. G. 4, 24: *barbari - - praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in praeliis uti consuerunt* cet. — *honestior auriga*] contra quam apud Homerum, et apud ipsos Gallos vicinos. Diodor. 5, 29. — *trahuntur*] simplex, ut saepe, pro composito *distrahuntur in factiones.* Multa exempla talium simplicium, ubi alii compositis usi forent, ex Tacito collegit Roth Agr. p. 164. — *in commune*] ut *εἰς κοινόν, εἰς μέσον.* Hist. 2, 37: *in medium consultare.* 4, 70: *consulere in unum.* — *conventus*] Hic quoque solito sensu de congressu aliquot civitatum ad communia consilia capienda, *Zusammentreten, Vereinigung.* *Consensûs* (id quod frustra malebat Lipsius) significationem nusquam, quod sciam, habet, etsi nonnulli ita interpretati sunt. — *ita singuli*] *ἀσύνδετον* hoc Codd. multo elegantius quam Puteolani interpolatio *ita dum singuli.* «Singuli quidem populi bella adversum nos interdum suscipiunt, sed universa gens devincitur.» — *asperitas frigorum*] Caesar B. G. 5, 12: *loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.* — *dierum spatia*] Caesar B. G. 5, 13: *certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continente noctes videbamus.* Plin. 2, 75, 186: *Longissimus dies - - in Britannia XVII. horas colligat; ubi aestate lucidae noctes haud dubie repromittunt, id quod cogit ratio credi, solstitii diebus accedente sole propius verticem mundi, angusto lucis ambitu, subiecta terrae conti-*

scilicet extrema et plana terrarum humili umbra non erigunt tenebras, infraque caelum et sidera nox cadit. solum, praeter oleam vitemque et cetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, fecundum. tarde mitescunt, cito proveniunt; eademque utriusque rei causa, multus humor terrarum caelique. fert Britannia aurum et argentum et alia metalla, pretium victoriae. gignit et Oceanus margarita sed suffusca ac liventia. quidam artem abesse legentibus arbitrantur: nam in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia, prout expulsa sint, colligi. ego facilius crediderim naturam margaritis deesse quam nobis avaritiam.

(13) Ipsi Britanni delectum ac tributa et iniuncta imperii munera impigre obeunt, si iniuriae absint: has aegre tolerant, iam domiti ut pareant, nondum ut serviant. igitur primus omnium Romanorum divus

2. *ac sidera Γ*, superscr. v. *ac et*. — 3. *patiens; frugum fecundum* minus recte distinguit Γ. — 5. *terrarumque caelique Δ*, non Γ. — 6. *suffusa Δ*, non Γ.

nuos dies habere senis mensibus, noctesque e diverso ad brumam remoto. — *humili umbra*] Plin. 2, 10, 7. contendit *nihil aliud esse noctem quam terrae umbram.* — *non erigunt*] «propter hanc humilitatem tenebras attollere et efficere nequeunt.» Ad usum v. *erigere* cfr. Germ. 46: *quidquid - - montium erigitur.* «Pro Taciti sensu nox ibi humilis, quia ab umbris est; umbrae autem illic non eriguntur; ergo longi dies et serenae noctes, ac sidera lucem suam spargunt sine obstaculo. Nos alias causas scimus et a solis cursu. Lips. Eumenius in Pan. Constantino dicto 9. de Britannia: *longissimus dies et nullae sine aliqua luce noctes, dum illa litorum extrema planities non attollit umbras, noctisque metam caeli et siderum transit adspectus, ut sol ipse, qui nobis videtur occidere, ibi appareat praeterire.* — *infraque*] id est, interprete Handio Turs. III. p. 375: «ita ut caelum clarum appareat supra.» Nota autem rhetoricum colorem, quo per totum hunc locum consulto usus est, ne nimis tenuis evaderet oratio. Dilucide Beda Hist. 1, 1: *Et quia prope sub ipso septentrionali vertice mundi* (Britannia) *iacet, lucidas aestate noctes habet, ita ut medio saepe tempore noctis in quaestionem veniat intuentibus, utrum crepusculum adhuc permaneat vespertinum, an iam advenerit matutinum, utpote nocturno sole non longe sub terris ad Orientem Boreales per plagas redeunte. Unde etiam plurimae longitudinis habet dies aestate, sicut et noctes contra in bruma.* Recte Aritzius: «*An diesen äussersten und an sich flachen Gegenden der Erde fällt der Erdschattenkegel nicht nach einer perpendicularen Richtung aufwärts, sondern schief, und kann also den dortigen Himmel und die obere Sternregion nicht erreichen.*» — *patiens frugum, fecundum*] Distinctio Cod. Γ *patiens, frugum fecundum* placuit Walthero et Bachio; verum *solum patiens* sic absolute vix recte dicitur, et in nostra ratione inest quaedam velut gradatio: «summo vel fecundum dicere possis.» — *multus humor*] «Nimirum humore terrae cito proveniunt, humore caeli et pluviis tarde maturescunt.» Dorbn. — *aurum*] De his metallis tacet Caesar; at Strabo 4, 5, 2: *φέρει δὲ σῖτον καὶ βοσκήματα καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ σίδηρον.* Addere poterat *καὶ κασσίτερον καὶ μόλυβδον.* — *liventia*] «*livens* dicitur de colore nigricante, qualis est plumbi, cfr. Virg. Aen. 7, 687. et vini, cfr. Heins. et Drak. ad Sil. 7, 208. Vix audiendus est Suetonius, qui in vita Caes. 47. Iulium petisse Britanniam spe margaritorum prodit. Quae Tacitus de eorum natura refert, a Plinio 9, 35. confirmantur: *In Britannia* (uniones) *parvos atque decolores nasci certum est.* Peerlkamp laudavit Amm. Marc. 23, 6, 88: *quod genus gemmae etiam in Britannicis secessibus gigni legique, licet dignitate dispari, non ignoramus.* Dr. Origenes in Matthaeum p. 211. apud Brotierium de margaritis: *ὁ δὲ κατὰ Βρεττανίαν χρυσωπὸς μέν ἐστι τὴν ἐπίχροιαν, ὁμιχλώδης δέ τις καὶ ταῖς μαρμαρυγαῖς ἀμβλύτερος.* Adde autem Plinii vv. superioribus subiuncta: *quoniam D. Iulius thoracem, quem Veneri Genetrici in templo*

Iulius cum exercitu Britanniam ingressus, quamquam prospera pugna terruerit incolas ac litore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. mox bella civilia et in rem publicam versa principum arma, ac longa oblivio Britanniae etiam in pace. consilium id divus Augustus vocabat, Tiberius praeceptum. agitasse Gaium Caesarem de intranda Britannia satis constat, ni velox ingenio, mobilis paenitentiae, et ingentes adversus Germaniam conatus frustra fuissent. divus Claudius † auctoritate operis, transvectis legionibus auxiliisque et assumpto in partem rerum Vespasiano; quod initium venturae mox fortunae fuit. domitae gentes, capti reges, et monstratus fatis Vespasianus. (14) consularium primus

4. *etiam*] *iam* Δ, non Γ. — 5. *praecipue* Γ (Δ), sed *praeceptum* mg. Γ et Cod. Ursini. — 6. *ingenii* Δ, non Γ. — *mobilis paenitentiae* Δ: *mobili paenitentiae* Γ, *mobilis paenitentia* cum Put. B. — 7. *auctoritate operis* corrupte Γ Δ: *auctor operis* cum Put. B, *auctor iterati operis* Wex. — 9. *domitiae gentis* Γ Δ. Correxit Puteolanus.

eius dicavit, *ex Britannicis margaritis factum voluerit intelligi*, subiecta scil. inscriptione; unde fortasse orta est Suetonii narratio. — *in rubro mari*] potissimum inter Taprobanen *(Ceylon)* et Persiam. — *naturam* - - *avaritiam*] «Probabile est iis naturalem bonitatem deesse, unde minus resplendeant, quam quae in rubro mari leguntur; etenim, aliter si res se haberet, iamdudum avaritia impulsi nos Britannos ea viva saxis avellere docuissemus, ut illic fit.»

13. *imperii munera*] Apud Dionem 62, 3. Boudicea ad populares suos: *οὐ τῶν μὲν πλείστων καὶ μεγίστων κτημάτων ὅλων ἐστερήμεθα, τῶν δὲ λοιπῶν τέλη καταβάλλομεν; οὐ πρὸς τῷ τἄλλα πάντα καὶ νέμειν καὶ γεωργεῖν ἐκείνοις, καὶ τῶν σωμάτων αὐτῶν δασμὸν ἐτήσιον φέρομεν;* — *igitur*] Non est particula conclusionis ex praecedentibus, sed significat se post terrae Britannicae descriptionem iam transire ad incolarum res Romanorumque adversum eos expeditiones. — *Iulius*] Narrat ipse Caesar B. G. 4, 20. 5, 4. seqq. — *consilium*] Cfr. Ann. 1, 11. Strabo 4. p. 200. — *praeceptum*] ex continua Tiberii simulatione, qua Romanis persuadere conabatur, se pietate ductum in omnibus eandem prorsus principatus rationem sequi, qua usus esset Augustus. Ann. 1, 77: *neque fas Tiberio infringere dicta eius.* 4, 37: *ego*, inquit, *qui omnia facta dictaque D. Augusti vice legis observem* cet. — *C. Caesarem*] Suet. Calig. 44: *quasi universa tradita insula, magnificas Romam litteras misit.* a. u. c. 793. post Chr. 40. Cfr. Dio 59, 25. — *mobilis paenitentiae*] Eadem constructionis varietate Ann. 6, 30: *Gaetulicus, effusae clementiae, modicus severitate;* item 15, 14. et 53. Hist. 1, 53. De Caligulae ingenio Suet. 51: *diversissima in eodem vitia, summa confidentia et contra nimius metus.* — *Germaniam*] Cfr. Hist. 4, 15. — *Claudius*] a. u. 796., post Chr. 43. Suet. Claud. 17. Dio 60, 19. — *auctoritate operis*] Corruptelam hanc nemo adhuc sanavit; vix enim puto quemquam probaturum esse Wexii *auctor iterati operis.* Vulgatum *auctor operis* explicant: «primus inchoavit ipsum opus Britanniam in provinciam redigendi:» nam «effector operis» cum Bachio explicare haud licet. Iam etsi in v. *opus* sic nude posito facile offendas, tamen fortasse id defendet locus Vellei 2, 39: *fulgentissimum C. Caesaris o p u s in Galliis conspicitur* cet. — *Vespasiano*] Suet. Vesp. 4: *Claudio principe Narcissi gratia legatus legionis in Germaniam missus est; inde in Britanniam translatus tricies cum hoste conflixit, duas validissimas gentes superque XX. oppida et insulam Vectem* (h. *Wight) Britanniae proximam in deditionem redegit, partim A. Plautii, partim Claudii ipsius ductu.* Dio 60, 19. — *capti reges*] nobis incogniti. — *monstratus fatis*] «designatus quasi fatis (dativ.), quo postmodum eum ad principatum eveherent;» rhetorico ornatu detracto pro: «adeo insignitus est tantamque gloriam sibi peperit, ut iam omnibus manifestum esset, neminem alium digniorem fore imperio.» Minus clarum sensum praebet Walchii interpretatio «a

Aulus Plautius praepositus, ac subinde Ostorius Scapula, uterque bello egregius; redactaque paulatim in formam provinciae proxima pars Britanniae. addita insuper veteranorum colonia. quaedam civitates Cogidumno regi donatae (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit) ut, vetere ac iam pridem recepta populi Romani consuetudine, haberet instrumenta servitutis et reges. mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quae fama aucti officii quaereretur. Didium Veranius excepit, isque intra annum exstinctus est. Suetonius hinc Paulinus biennio prosperas res habuit, subactis nationibus firmatisque praesidiis; quorum fiducia Monam insulam, ut vires rebellibus ministrantem, adgressus terga occasioni patefecit. (15) namque absentia legati remoto metu, Britanni agitare inter se mala servitutis, conferre iniurias et interpretando accendere. nihil profici patientia nisi ut graviora tamquam ex facili tolerantibus imperentur. singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos imponi, e quibus legatus in sanguinem, procurator in bona saeviret. aeque discordiam praepositorum, aeque concordiam subiectis exitiosam. alterius manus centuriones, alterius servos vim et contumelias miscere.

1. *Plancius* Γ. — 3. *Cogidumno* Γ: *Cogidunno* Δ, *Cogiduno* B. — 4. *ut vetere - - consuetudine haberet* Γ Δ: *vetere - - consuetudine, ut haberet* cum Rhenano B. — 10. *Nomam* Δ. — Hebent *vires* Γ Δ, non *viros* Puteolani. — 13. *sapientia* Δ. — 17. *alterius manus centuriones, alterius servos vim* Odofredus Müllerus: *alterius manus centurionis alterius servos vim* Γ, *alterius manum centurionis alterius servos vim* Δ, *alterius manus, centuriones alterius vim* (omisso v. *servos)* cum Put. B. *Servos* praebebat etiam Cod. Ursini.

fatis Romanis ut futurus princeps monstratus per praeclaras res ab ipso gestas, fatis sic volentibus;» ac si vel maxime haec fuisset Taciti sententia, difficulter intelligimus, cur eam tam ambigue expressisset.

14. *Aulus Plautius*] Cfr. Ann. 13, 32: *Plautio, qui ovans de Britannia se rettulit*. Dio 60, 20. Britanniae propraetor fuit per annos u. 796—800. — *Ostorius*] Cfr. Ann. 13, 31. seqq. per a. u. 800—803. Clinton *Fasti Romani* p. 34. — *colonia*] Ann. 12, 32: *colonia Camulodunum, valida veteranorum manu*, h. *Colchester*. Mannert *Br*. p. 174. — *Cogidumno*] nusquam alibi memorato; certe non esse eundem cum Dionis l. l. Togodumno evicit Walchius. — *ut, vetere*] Ex hoc vv. in Codd. ordine sane *Ostorius* proprie subiectum est v. *haberet*, immixta sententia generali: «ut ex vetere instituto alibi quoque populus Romanus habet instrumenta servitutis etiam reges, ita Ostorius quoque talia habere voluit, saltem Cogidumnum.» — *Didius Gallus*] ab Ostorii morte ad annum fere 810. Cfr. Ann. 12, 40: *Didius senectute gravis et multa copia honorum per ministros agere et arcere hostem satis habebat*. 14, 29. — *aucti officii*] «Officium erat provinciam tueri; nova insuper acquirens *auxerat officium*.» Duebn. — *Veranius*] Ann. 14, 29: *Successor* (Didii) *Veranius modicis excursibus Siluras populatus, quin ultra bellum proferret, morte prohibitus est*. — *Suetonius - - biennio*] per annos 811. et 812. Ann. l. l. — *Monam*] h. *Anglesey*. Incolae ipsi hanc insulam antiquo suo sermone etiamnunc *Mon* appellare testatur Gosselin *Recherches* IV. p. 184. et 195.

15. *ex facili*] «Hoc usu loquendi Graecos imitati sunt Latini, et maxime inde ab eo tempore, quo Graecam consuetudinem in plurimis adsciscere coeperunt, praesertim quibus haec imitatio vehementer placuit, Ovidius et Tacitus. (Ovid. Am. 2, 2, 55: *Culpa nec ex facili, quamvis manifesta, probatur.*)» Hand Turs. II. p. 653. — *aeque - - aeque*] Idem I. p. 194: «In *aeque* - *aeque* comparatio fit ex utraque parte vicissim; - - atque sensus inest hic: sive discordes sint praepositi sive concordes, aeque exitiosam esse condicionem subiectorum;» demonstrans minime

nihil iam cupiditati, nihil libidini exceptum. in praelio fortiorem esse qui spoliet: nunc ab ignavis plerumque et imbellibus eripi domos, abstrahi liberos, iniungi delectus, tamquam mori tantum pro patria nescientibus. quantulum enim transisse militum, si sese Britanni numerent? sic Germanias excussisse iugum: et flumine, non Oceano defendi. sibi patriam coniuges parentes, illis avaritiam et luxuriam causas belli esse. recessuros ut divus Iulius recessisset, modo virtutem maiorum suorum aemularentur. neve praelii unius aut alterius eventu pavescerent: plus impetus, maiorem constantiam penes miseros esse. iam Britannorum etiam deos misereri, qui Romanum ducem absentem, qui relegatum in alia insula exercitum detinerent; iam ipsos, quod difficillimum fuerit, deliberare. porro in eiusmodi consiliis periculosius esse deprehendi quam audere. (16) his atque talibus invicem instincti, Boudicea generis regii femina duce (neque enim sexum in imperiis discernunt) sumpsere universi bellum; ac sparsos per castella milites consectati, expugnatis praesidiis ipsam coloniam invasere ut sedem servitutis. nec ullum in barbaris saevitiae genus omisit ira et victoria. quodnisi Paulinus cognito provinciae motu propere subvenisset, amissa Britannia foret; quam unius praelii fortuna

2. *inbecillibus Γ*, sed litt. *ci* punctis subnotatae. — 4. *quantulum Γ Δ*: *quantum* cum Put. B. — 5. *defendi sibi patriam. Coniuges Δ*. — 7. *virtutem Γ Δ*: *virtutes* cum Put. B. — 13. *Boadica Γ*, *Voadica Δ*. Cum B scripsi, ut edidi Ann. 14, 31 et 37.

cum Gesnero et Ernestio legendum esse *atque concordiam*. Ad similem Graecorum usum Walchius provocans affert Plat. Sympos. p. 181. C.: *ὅθεν ξυμβαίνει αὐτοῖς ὅ τι ἂν τύχωσι τοῦτο πράττειν, ὁμοίως μὲν ἀγαθόν, ὁμοίως δὲ τοὐναντίον.* Xenoph. Hier. 10, 5. — *procurator*] Exemplum avaritiae procuratoriae est Catus Decianus, qua Britanni in bellum acti narrantur Ann. 14, 32. Dr. — *alterius cet.*] Odofredus Muellerus hunc locum primus recte constituit: «Britanni queruntur, quod binos habeant tyrannos, legatum et procuratorem, quorum ille in sanguinem, hic in bona saeviat; *alterius manus*, ministros, quibus utatur, esse centuriones, alterius manus servos; et centuriones et servos vi agere, sed ab his vexari etiam contumeliosius esse.» Centuriones autem dici posse legati manus docet Cicero Verr. 2, 10, 27: *comites illi tui delecti manus erant tuae: praefecti, scribae, medici, accensi, haruspices, praecones manus erant tuae.* Sed plurimum ad stabiliendam illam lectionem conferunt, quae de saevitia Romanorum apud Icenos, qui Boudicea regina duce hoc ipso tempore rebellabant, Tacitus ipse narrat Ann. 14, 31: *rex Icenorum Prasutagus longa opulentia clarus Caesarem heredem duasque filias scripserat, tali obsequio ratus regnum et domum suam procul iniuria fore; quod contra vertit, adeo ut regnum per centuriones, domus per servos velut capta vastarentur.* Dr. — *ab ignavis*] Respicit ad veteranos, qui Camulodunum deducti erant, ut C. 32. *senum coloniae*. Bach. — *eripi domos*] Ann. 14, 31: *acerrimo in veteranos odio, quippe in coloniam Camulodunum recens deducti pellebant domibus, exturbabant agris, captivos, servos appellando.* — *nescientibus*] «contra pro saevis dominis patienter mortis discrimen subeuntibus.» — *excussisse iugum*] deleto Quintilio Varo. — *quod difficillimum fuerit*] et quia ad hoc certum atque audax defectionis consilium requiratur. (Hist. 2, 77: *nam qui deliberant, desciverunt.* Lips.), et quia Britanni alias *in commune non consulant.* C. 12.

16. *Boudicea*] Cfr. Ann. 14, 31. seqq. Dio 62, 1. seqq. Gesta haec a. u. 814. post Chr. 61. — *in barbaris*] exerceri so-

veteri patientiae restituit, (tenentibus arma plerisque quos conscientia defectionis et propius ex legato timor agitabat), ni quamquam egregius cetera adroganter in deditos et, ut suae cuiusque iniuriae ultor, durius consuleret. missus igitur Petronius Turpilianus tamquam exorabilior et delictis hostium novus eoque paenitentiae mitior, compositis prioribus nihil ultra ausus Trebellio Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior et nullis castrorum experimentis, comitate quadam curandi provinciam tenuit. didicere iam barbari quoque ignoscere vitiis blandientibus; et interventus civilium armorum praebuit iustam segnitiae excusationem. sed discordia laboratum, cum assuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebellius fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atque humilis precario mox praefuit; ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem,

1. *plerique Δ*, non *Γ*. — 2. *agitabat, ni quamquam egregius* Wex: *agitabat nequaq' Γ*, in mg. *neq'* relatum ad primam syllabam, (ut sit *nequamquam)*, *agitabat nequaquam egregius. Cetera Δ*, *agitabat. hic cum egregius* cum Put. B. — 3. *suae cuiusque* Wex: *suae eiusque* A, *suae quoque* cum Put. B. (De *Δ* haud satis constat.) — 4. *consuleret. missus igitur Petronius Γ Δ*: *consuleret*, *missus Petronius*, omisso cum Beroaldo v. *igitur* B. — 5. *novis Δ*, non *Γ*. — 6. *ausis Δ*, non *Γ*. — 9. *saevitiae Δ*, non *Γ*. — 11. *indecoris Γ Δ*. Correxit Puteolanus. — 12. *praefuit*] *fuit Δ*. — «*Al. facta exercitus licentia ducis salute*» mg. *Γ*. (*salute* etiam *Δ*.)

litae. Cfr. Roth Exc. p. 237. — *tenentibus*] «ita tamen, ut arma non deponerent plerique cet.» — *propius*] «magis ex propinquo, id est, urgentius, propter ipsam offensionum conscientiam, quae quo maiores fuerant, ipsi eo severiorem legati ultionem timere debebant.» — *ni, quamquam egregius*] Vv. *tenentibus* - - *agitabat* in parenthesi positis, haec iungenda sunt cum v. *restituit*. «Sed cum cetera - - egregius, durius consuleret in deditos, Britannos semper irritabat atque exasperabat, unde metuendum erat, ne provincia rursus a Romanis descisceret. Quocirca revocatus est.» (Speciosum sane est, quod contra Waltherum et Walchium *ne*, *quamquam egregius cetera* conicientes monuit Hand Turs. II. p. 43. «se neminem cognosse inter bonos scriptores, qui huic dictioni *cetera* adiunxerit *quamquam*.» Verum probe notandum in omnibus exemplis ab Handio allatis ante tria illa Solini, Appuleii, Marciani Capellae v. *cetera* praeponi adiectivo, ad quod refertur, hic autem postponi, adeo, ut v. *quamquam* primaria sit determinatio v. *egregius*, non v. *cetera*. Ceterum etiam in Wexii lectione recte se habet imperf. coni. relatum ad v. *restituit*; recentiorum plerique sane scripsissent: *ni* - - *consuluisset*. — *ut suae cuiusque iniuriae*] «Quamcunque quis iniuriam expertus erat, hanc adeo severe ulciscebatur, ac si ea ipse affectus esset.» — *missus igitur*] Propter Puteolani interpolationem particulam necessario expunxit Beroaldus, unde magis etiam elucet fraus in praecedd. ab illo commissa. — *Petronius Turpilianus*] Ann. 14, 39. Hist. 1, 6., a. u. c. 814. — *delictis* - - *novus*] «ignarus delictorum ab hostibus ante commissorum, quippe qui non ipse vidisset ea committi, ut Paulinus.» Similiter Sil. 6, 254: *novus dolori*. Bach. — *Trebellio Maximo*] Hist. 1, 60. 2, 65., usque ad a. u. 822. — *nullis castrorum experimentis*] «nullis militaribus expeditionibus susceptis in eos, qui defectionis suspecti esse possent.» — *vitiis blandientibus*] imprimis luxuriae, cui ipsi Britanni paulatim indulgere coeperunt. — *civilium armorum*] post Neronis interitum. — *segnitiae excusationem*] «Excusabat se Trebellius ideo non ducere in hostem, ne simul et civili et externo bello urgeretur imperium et vires attererentur.» Virdung. — *indecorus*] Codd. *indecoris* hac forma ex mero esse errore satis probavit Peerlkamp ex Servio ad Aen. 7, 231: *Non erimus regni indecores* afferens nom. *indecor*, quem *lectum esse* testatur Grammaticus. — *et seditio*] Haec Codd. lectio, etsi praeferenda Puteol. interpola-

[et] seditio sine sanguine stetit. nec Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disciplina. eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum, nisi quod innocens Bolanus et nullis delictis invisus caritatem paraverat loco auctoritatis. (17) sed ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam recuperavit, magni duces, egregii exercitus, minuta hostium spes. et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum civitatem, quae numerosissima provinciae totius perhibetur, adgressus. multa praelia, et aliquando non incruenta; magnamque Brigantum partem aut victoria amplexus est aut bello. et Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, *sed* sustinuit molem Iulius Frontinus, vir magnus, quantum licebat, validamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit, super virtutem hostium locorum quoque difficultates eluctatus.

1. *et seditio Γ Δ*: *haec seditio* cum Put. B. — *Vectius Volanus Γ*. — 2. *disciplina et eadem Δ*. — 6. *Caerealis Γ*, *Cerealis Δ*. — *Bregantium Γ*, *Bregantum Δ*. — 7. *perhiberet Δ*, non *Γ*. — 9. *amplexus est Γ Δ*: *amplexus* cum Put. B. — *et Cerialis Γ Δ* : *et cum Cerialis* cum Put. B. — 10. *obruisset, sed sustinuit molem* Orellius: *obruisset sustinuitque molem Δ*, *obruisset, sustinuit quoque molem* cum Put. B. (*sed* absorptum est a praeced. syll. *set*. Ceterum de *Γ* non liquet.) — 12. Habent *locorum quoque Γ Δ*, non Puteolani *locorumque*.

tioni *haec seditio*, tamen vitiosa videtur; malim equidem *et* deletum. Ceterum recte Walther exemplis firmavit ellipsin *essent* ad v. *pacti*. Ann. 1, 9: *quod idem dies accepti quondam imperii princeps et vitae supremus*. Ibid. 65: *cum apud Romanos invalidi ignes, interruptae voces*. Hist. 4, 34: *tamquam perditae apud Romanos res*. — *stetit*] non «cessavit, sedata est,» ut nonnulli interpretati sunt, sed «constitit,» prorsus ut Hist. 3, 53: *maiore damno - - veteres civium discordias rei publicae stetisse*. Dr. (*kosten, coûter.*) — *Vettius Bolanus*] in Trebellii locum missus a. u. 822., p. Chr. 69. Cfr. C. 8. Hist. 2, 68. et res gestas Hist. 3, 45. — *nec - agitavit - disciplina*] «nec satis severam ibi disciplinam exercuit.» «Adulationis ergo arguendus videtur Statius, cum Crispinum Bolani filium ita alloquitur Silv. 5, 2, 53: *Aliis Decii reducesque Camilli Monstrentur; tu disce patrem; quantusque nigrantem Fluctibus occiduis fessoque Hyperione Thulen Intrarit mandata gerens*; et mox ib. v. 142: *Quanta Caledonios attollet gloria campos! Cum tibi longaevus referet trucis incola terrae: Hic suetus dare iura parens; - - hunc regi rapuit thoraca Britanno*. Lips. et Brot.

17. *recuperavit*] «indignis principibus, qui eum praecesserant, suo veluti iure ademptam sibi acquisivit.» — *Brigantum*] Amplissima erat civitas amplectens h. *Cumberland*, *Westmoreland*, *Lancashire*, *Durham et Yorkshire*. Mannert *Br*. p. 211. — *obruisset*, sed *sustinuit*] In loco controverso, maxime quia lectio Cod. *Γ* adhuc incerta est, hoc liquet, meras Puteolani interpolationes esse *cum* ante v. *Cerialis*, *quoque* post v. *sustinuit*, hanc vero prorsus esse intolerabilem ac Latinitati contrariam. Scriptor autem Cod. *Δ* aliquid deesse perspiciens minore utique temeritate nec tamen satis apte verbo agglutinavit part. *que*. — *obruisset*] «prorsus obscurasset, ita ut omnes iudicassent multo minorem curam adhibere Cerialis successorem neque ad eius gloriam accedere.» — *alterius*] «ἑτέρου τινός, alius cuiusvis quam Frontini, viri *unius* ad Britanniam aeque laudabiliter obtinendam idonei.» Quo usu *alter* interdum pro *alio* ponatur, multis exemplis demonstravit h. l. Walchius et Freund in Lex. — *Iulius Frontinus*] idem, cuius libri Strategematum et de Aquaeductibus urbis Romae supersunt; curator aquarum deinde factus a. u. c. 850. p. Chr. 97. (de Aq. C. 102.) De eo Plinius Epp. 9, 19. — *quantum licebat*] sub principatu, in quo nemini omnes ingenii vires contendere atque exserere concessum erat.

(18) Hunc Britanniae statum, has bellorum vices media iam aestate transgressus Agricola invenit, cum et milites velut omissa expeditione ad securitatem et hostes ad occasionem uterentur. Ordovicum civitas, haud multo ante adventum eius, alam in finibus suis agentem prope universam obtriverat; eoque initio erecta provincia. et quibus bellum volentibus erat, probare exemplum ac recentis legati animum opperiri, cum Agricola, quamquam transvecta aestas, sparsi per provinciam numeri, praesumpta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire obviam discrimini statuit; contractisque legionum vexillis et modica auxiliorum manu, quia in aequum degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem. caesaque prope universa gente, non ignarus instandum famae ac, prout prima cessissent, terrorem ceteris fore, Monam insulam, cuius possessione revocatum Paulinum re-

3. *uterentur Γ*: *verterentur Δ* B. — 5. *et quibus Γ Δ*: *ut quibus* cum Put. B. — 6. *ac rec. Γ Δ*: *aut rec.* cum Put. B. — *opperiri, cum Γ Δ*: *opperiri. tum* cum Put. B. — 7. *transvecta Γ Δ*: *transacta* cum Rhenano B. — 11. *digredi Γ*. — 13. *cessissent, terrorem ceteris fore* U. Beckerus: *cessissent, terrorem ceteris fore universa* geminato v. *universa* post praeced. *universa gente Γ Δ*, *cessissent, fore universa* cum Put. B. — 14. *Nomam Δ*.

18. *media iam aestate*] a. u. c. 831. p. Chr. 78., decimo imperii Vespasiani. Cfr. Clinton *Fasti Romani* p. 64. — *velut omissa expeditione*] quam *media iam aestate* susceptum iri minime credebant. — *uterentur*] Lectio haec Cod. *Γ* maxime propter v. *velut* reiecta iam a Cod. *Δ* et ab editoribus compluribus exquisitior tamen videtur altera *verterentur*, nec vero reprehensione digna, ubi sic explicaveris: «milites falso credentes nullam iam eo anno expeditionem locum habituram, hac opinione u s i s. inducti securitati sese ultro committebant.» Alterius lectionis fautores specioso utique argumento usuri *uterentur* ex mero scripturae compendio ortum esse contendent. — *ad occasionem*] Sperabant videlicet, ut, ubi praesidia negligerentur ac finium provinciae diligentior custodia fortasse intermitteretur, ipsis occasio hoc vel illud adversus Romanos audendi offerretur. Quod ipsum zeugmatis genus (*uti* de duabus actionibus diversis) satis Cod. *Γ* lectionem commendat, utpote qua figura perquam crebro utatur Tacitus. — *Ordovicum civitas*] Sita erat e regione Monae insulae, ubi nunc comitatus *Montgomery*, *Merioneth*, *Caernarvon*, *Flint*, *Denbigh*. Dn. — *alam*] quales passim sparsae per Britanniam memorantur in Inscrr. Sic apud Camden-Gibson II. p. 118. in Inscr. reperta in *Richmondshire* est Valerius Fronto *PRAEF. EQ. ALAE. VETTOnianae*. — *eoque initio*] «tale rebellionis initium cum fecissent Ordovices;» male nonnulli *eoque* explicarunt «ideoque.» — *volentibus*] Eadem constructio Graeca Hist. 3, 43. Sal. Iug. 84: *neque plebi militia volenti putabatur*. — *ac recentis*] «probabant quidem Ordovicum exemplum; prudentius tamen putabant, antequam ipsi quoque rebellarent, opperiri Agricolae animum.» In vulgata lectione: u t *quibus bellum volentibus erat, probare exemplum*, a u t cet. acriter a Walchio defensa, duae sententiae sibi prope repugnantes insunt: «omnes provinciales, bellum cum cuperent, probabant Ordovicum exemplum, a u t — quid tum? — aliqua eorum pars quieta manebat;» contra in nostra recte omnia procedunt: «erecta quidem (*in gespannte Erwartung gesetzt*) tota est provincia, sed pars tantum incolarum anceps Ordovicum inceptum probabat, atque hi ipsi opperiebantur cet.» Neque vero, ut Walchius opinatus est, Tacitus hoc voluit: a u t probabant, - - a u t opperiendum statuebant, quo nihil languidius dici poterat. Sed quid multa? Unice veram lectionem servarunt Codd. — *transvecta*] sine causa Rhenanus *transacta*. Hist. 2, 76: *abiit et transvectum est tempus*. — *numeri*] nomen generale pro cohortibus, manipu-

bellione totius Britanniae supra memoravi, redigere in potestatem animo intendit. sed, ut in dubiis consiliis, naves deerant: ratio et constantia ducis transvexit. depositis omnibus sarcinis lectissimos auxiliarium, quibus nota vada et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos regunt, ita repente immisit ut obstupefacti hostes, qui classem, qui navis, qui mare exspectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. ita petita pace ac dedita insula clarus ac magnus haberi Agricola, quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem aut officiorum ambitum transigunt, labor et periculum placuisset. nec Agricola prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est. sed ipsa dissimulatione famae famam auxit, aestimantibus quanta futuri spe tam magna tacuisset. (19) ceterum animorum provinciae prudens, simulque doctus per aliena experimenta parum profici armis, si iniuriae sequerentur, causas bellorum statuit excidere. a se suisque orsus primum domum

2. *consiliis (naves deerant) ratio* distinguit *Δ*. — 3. *ducis tranare extra depositis Δ*. — 5. *navis Γ*: *naves* B. — 7. *potita Δ*. — 9. *aut*] *et Δ*. — 11. *ne*] *nec Δ*. — 14. *exempla Γ*, sed hoc v. punctis subnotato in mg. *experimenta*. — *incuriae Δ*.

lis, alis, *Schaaren*. Cfr. Hist. 1, 6. Suet. Vesp. 6: *revocatis ad officium numeris*. — *plerisque custodiri*] «plerique legati et tribuni censebant melius fore, si suspectae provinciae partes praesidiis imponendis custodirentur, caveretque, ne quid movere possent.» Ern. — *vexillis*] vexillaribus. Cfr. Ann. 1, 17. — *erexit*] «arduum versus duxit;» plene Hist. 4, 71: *equitum aciem in collem erigeret*. Duebn. — *cessissent, terrorem ceteris fore*] «successissent, ad cetera quoque praelia terrorem hostibus incussum iri.» Puteolani interpolationem *fore universa* defendere solent ex Hist. 2, 20: *gnarus, ut initia belli provenissent, famam in cetera fore*, quod quanto melius dictum sit, neminem profecto fugit. Sed quomodo quis defendet omissionem duorum Codd. vv. *terrorem ceteris?* — *ut in dubiis consiliis*] Primum scilicet tantum expeditionem in Ordovices suscepturus erat, neque igitur naves paraverat; postea demum, devictis Ordovicibus, Monam redigere in potestatem decrevit, idque vel sine navibus effecit. Dici vix potest, quantopere locus simplicissimus vexatus sit a Criticis, veluti cum Gronovius proposuit *ut in subitis consiliis*. — *auxiliarium*] «Britannorum potius, quam quos Lipsius volebat Batavorum. Britannis nota sunt sua vada, Britannica vada minus Batavis, nisi circa illa loca aliquamdiu fuissent versati, id quod Tacitus monuisset. Agricola (C. 29.) in exercitu suo habebat Britannos longa pace exploratos; id ipsum dolet Calgacus C. 32.» Peerlk. — *mare*] «Hoc v. complectitur quaecunque ad mare traiiciendum eiusque pericula vitanda parari solent.» Duebn. Rhetoricum colorem in triplici membro facile agnoscas. — *clarus ac magnus*] Sic Marius in Sal. Iug. 92: *magnus et clarus antea, maior et clarior haberi coepit*. Dr. — *officiorum*] «in salutando, pompis excipiendo et aliis modis devinciendo novo praefecto.» Duebn. — *ambitum*] Hoc ipso v. significat plerosque praesides administrationis initio in hisce rebus inanibus nimium temporis terere solere. — *ne laureatis quidem*] id quod alii duces raro negligebant vel levioribus victoriis a se partis. (Liv. 5, 28: *litterae a Postumio laureatae sequuntur*. Hoc tantum loco omitti videtur substantivum.)

19. *experimenta*] ex usu hoc Taciti. Ann. 12, 14: *quia experimentis cognitum est barbaros malle Roma reges petere quam habere*. Dial. 34. Roth et Duebner recepere pr. *Γ exempla*, sed manifesto est gloss. vocis exquisitioris vel etiam merus error festinantis scriptoris atque primum aberrantis in homonymum. — *excidere*] tamquam ulcera vel carcinomata; verbo multo aptiore quam Lipsii *exscindere*, quo in hac re Cel-

suam coërcuit; quod plerisque haud minus arduum est quam provinciam regere. nihil per libertos servosque publicae rei, non studiis privatis nec ex commendatione aut precibus centurionem, milites nescire, sed optimum quemque fidissimum putare. omnia scire, non omnia exsequi. parvis peccatis veniam, magnis severitatem commodare; nec poena semper, sed saepius paenitentia contentus esse; officiis et administrationibus potius non peccaturos praeponere, quam damnare cum peccassent. frumenti et tributorum exactionem aequalitate munerum mollire, circumcisis quae in quaestum reperta ipso tributo gravius tolerabantur. namque per ludibrium

2. *liberos* Γ. — *privatis* posteriori litt. *i* superscr. *u* Γ, *privatius* Δ. — 3. *centurionem* Γ: *centurionum* cum Put. B. — *nescire*] Γ Δ: *ascire* cum Put. B. — 4. *fidissimum* Γ Δ: *fidelissimum* cum Put. B. — 6. *praeponere potius non peccaturos* Cod. Ursini. (om. v. *praeponere*, Puteolanus. Nostro loco habent Γ Δ.) — 8. *exactionem* Δ et mg. Γ: *auctionem* Γ, mg. Δ, B. — *in aequalitatem* Γ. — *circumcisisque in* Δ, non Γ.

sus nusquam usus est, semper v. *excidere*.— *haud minus arduum*] et propter ipsorum luxuriam et propter libertorum artes atque infinitas cupidines. — *nihil - - publicae rei*] βραχυλογίας ergo in sententia tam clara necessarium non ratus est addere *fiebat* vel *agebat Agricola*. Huiusmodi ellipsium complura exempla collegit Walchius, inter quae eminet Cic. Phil. 1, 2: *Nihil per senatum, multa et magna per populum, et absente populo et invito* (acta ab Antonio). — *centurionem, milites nescire*] «propter amicorum commendationem aut preces ipse nescire, quale esset centurionum vel militum ingenium, quid reapse praestare possent, sed propter illas aliorum intercessiones huic vel illi nimis tribuere.» Quamvis primo conspectu veri similis facile videri queat Puteolani interpolatio *centurionum milites ascire*, tamen verbum ἄκυρον esse *ascire* manifestum est; milites enim conscribuntur, leguntur, non asciscuntur; quocirca factum est, ut Walchius ad artificiosam interpretationem recurreret, quam ita in compendium redegit Dronke: «loquitur de militibus asscriptivis sive supervaceneis (*Ersatzmannschaft*), ex quibus ne alii in legionarios assumerentur nisi optimi, Agricola cavebat.» Verum haud ita magnus hic fuisset favor, cum pro certo, hoc si statuas, tales nihil aliud facti essent quam manipulares; et, quod maius etiam est, unum dumtaxat beneficium idque satis tenue in milites collatum commemoraretur, non universa ratio, quam ex accurata hominum notitia in tota re militari secutus sit dux ille egregius. — *fidissimum*] «maxime dignum, cui fideret (*für den zuverlässigsten*).» Merito Doederlein *Syn.* V. p. 255. Puteolani *fidelissimum* molestam vocat tautologiam: etenim qui optimus est, propter hoc ipsum est etiam fidelissimus; contra cui propter ingenium potissimum fidat, dux ipse explorare debet, qua in re multi adulationibus decipi se patiuntur; non ita Agricola. — *exsequi*] «punire.» Liv. 3, 25: *deorum hominumque violata iura exsequemur*. Suet. Iul. 67: *delicta neque observabat omnia neque exsequebatur*. Pro hoc v. Cicero et Caesar usurpant *persequi*. — *severitatem commodare*] Zeugmatis species est, etsi etiam de rebus incommodis hoc v. usurpari exemplis demonstravit Walther, ut Ovid. Am. 1, 8, 86: *commodat illusis numina surda Venus*. Stat. Theb. 4, 75: *cui commodat iras Cuncta cohors*. — *exactionem*] V. *auctionem* e pluribus probatum explicant «auctum»; a Vespasiano enim aucta esse vectigalia. Suet. Vesp. 16. Dio 66, 8: πολλὰ δὲ καὶ τέλη τὰ μὲν τινα ἐκλελειμμένα ἀνανεώσατο, τὰ δὲ καὶ νομιζόμενα προσεπηύξησε. Verum hac significatione v. *auctio* postremae tantum est Latinitatis, (Macr. Sat. 1, 14: *modo auctio, modo retractio dierum proveniebat*; qui usus Tacito nequaquam tribui potest.) Atque errorem ipse scriptor Cod. Γ cito perspexisse existimandus est, adscripta in mg. vera lectione *exactionem*, quae sola (non item *auctio*) *aequalitate munerum* a singulis praestandorum mollitur, inaequalitate contra molestior etiam redditur iis, a quibus plus exigitur quam ab aliis, quibus favent praesides minus iusti. — *aequalitate*] In lectione Γ *in aequalitatem in* ex litt. praeced. *m* et *m* ex geminatione litt.

assidere clausis horreis et emere ultro frumenta ac ludere pretio cogebantur. devortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut civitates proximis hibernis in remota et avia deferrent, donec quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret. (20) haec primo statim anno comprimendo egregiam famam paci circumdedit, quae vel incuria vel intolerantia priorum haud minus quam bellum timebatur. sed ubi aestas advenit contracto exercitu, multus in agmine, laudare modestiam, disiectos coërcere; loca castris ipse capere, aestuaria ac silvas ipse praetentare; et nihil interim apud hostes quietum pati, quo minus subitis excursibus popula-

1. *hordeis* puncto subnotata litt. *d* et susperscr. *r* *Γ*. — *ludere* *Γ Δ*: *vendere* cum Put. B. — 2. *divortia* *Γ*. — 3. *proximis* *Γ Δ*: *a proximis* cum Put. B. — 5. *vel incuria vel intolerantia* *Γ Δ*: *vel incuria intolerantia* Put., *vel incuria vel tolerantia* cum Rhenano B. — 7. *multus* pr. *Γ* et Cod. Ursini: *multũ* *Δ*, et in *Γ* litterae *s* superscr. *m*, item Put. *militum* cum Rhenano B. (Falso *militum* tribuitur etiam Codici *Γ* a Maggioranio apud Dronkium.) — 8. *praetemptare* *Γ*.

seq. *m* orta videntur: etsi fuere, qui ut Rothius hoc quoque defenderent, explicantes «usque in aequalitatem.» — *assidere clausis horreis*] «publicis, ac saepe diu exspectare, donec praesidi ea aperire placeret.» Contrariae multorum interpretationi: «Clausa horrea sunt privata horrea provincialibus propria, quae pro arbitrio praefectorum vel publicanorum claudebantur: ita provinciales impediti suis ipsorum frumentis uti cogebantur frumenta ex Romanorum sive publicis horreis ultro emere.» Dr., parum convenire videtur v. *assidere;* etenim tunc desides puto ac morosi domi mansissent, nequaquam vero hiante ore propriis suis horreis ad taedium ultro augendum *assedissent*. Contra nostra in ratione aptissime exprimitur impatientia ac molestia Britannorum horreis publicis otiose *assidentium*. — *ultro*] etiam praeter propriam necessitatem, ubi frumentum ipsis suppetebat, tamen, ut praesidem sibi conciliarent, ex eius horreis aliud emebant. Quomodo alii interpretari potuerint «decimis usum suorum frumentorum redimere,» equidem haud intelligo. — *ludere*] cum prorsus arbitrarium sit Puteolani *vendere*, etiam a Wexio p. 10. coniecturarum monstris adnumeratum, videndum, annon aptus sensus inveniri possit in Codd. *ludere*. Mihi quidem est: «licitando inter se praeter necessitatem quasi per ludibrium frumenti pretium augere;» *pretio* autem *ludere* ut dicitur alea, talis ac similibus ludere. Nec vero facile v. tam obvium *vendere* propter praeced. *per ludibrium* in *ludere* corrumpi poterat. — *devortia*] Vetus haec ars. Cic. Verr. 3, 82: *avariores magistratus - - instituerunt semper in ultima ac difficillima ad portandum loca frumentum imperare, ut vecturae difficultate ad quam vellent aestimationem pervenirent.* — *paucis*] praesidi eiusque praefectis.

20. *famam - circumdedit*] ut Hist. 4, 11. Dial. 37. Item Graeci. Dionys. Long. 1, 3: *ταῖς ἑαυτῶν περιέβαλον εὐκλείαις τὸν αἰῶνα*. Dr. — *incuria*] «dum non inquirunt in facinora suorum ministrorum.» Virdung. — *intolerantia*] «intolerabili arrogantia.» Cic. pro Cluent. 40: *quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset?* — *multus in agmine*] «frequenter in agmine pedes incedens; non, ut alii duces, vehiculo utens.» C. 37: *frequens ubique Agricola*. Sal. Iug. 84: *Marius multus atque ferox instare*. Ib. 96. *Sulla in agmine - multus adesse;* quod ipsum verbum hic supplendum. Flor. 4, 2, 52: *Multus in eo praelio Caesar fuit*. — *loca castris ipse capere*] quam curam duces negligentiores castrorum metatoribus relinquebant. «Multa adhuc manent in Britannia castrorum illorum vestigia. Duo praecipua sita in provincia *Annandale* dictaque *Burnswork* et *Middleby* describit Gordon Itiner. septentr. p. 16. et 18.» Brot. Reliquias castrorum Romanorum per Britanniam egregie delineatas exhibet G. Roy in libro commemorato ad C. 10. — *aestuaria*] ubi vel mare vel flumina in terram exundarant, *Seitengewässer*, «*Seelachen*» W. «Illa aestuaria nunc dicimus *Dee*, *Ribble*, *Leverpool* et *Solway-Frith*.» Brot. — *quo minus*] eadem ratione C. 27: *nihil ex arrogantia remittere, quo minus iuventutem armarent*. Rothius docet vulgari modo dici potuisse: «*sed omnia*

retur; atque ubi satis terruerat, parcendo rursus irritamenta pacis ostentare. quibus rebus multae civitates, quae in illum diem ex aequo egerant, datis obsidibus iram posuere, et praesidiis castellisque circumdatae, tanta ratione curaque ut nulla ante Britanniae nova pars.

(21) Illacessita transiit sequens hiems, saluberrimis consiliis absumpta. namque ut homines dispersi ac rudes, eoque in bella faciles, quieti et otio per voluptates assuescerent, hortari privatim, adiuvare publice, ut templa fora domus exstruerent, laudando promptos et castigando segnes. ita honoris aemulatio pro necessitate erat. iam vero principum filios liberalibus artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. inde etiam habitus nostri honor et frequens toga. paulatimque discessum ad delenimenta vitiorum, porticus et balnea et conviviorum elegantiam. idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.

(22) Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taum (aestuario nomen est) nationibus. qua formidine territi hostes

3. *et tanta* Δ, non Γ. — 4. *pars. Illacessita transiit sequens* Duebner et Wex: *pars illacessita transierit. Sequens* Γ Δ B. — 5. *saluberrimus* Δ, non Γ. — 6. *in bello* Γ Δ. Ut nos, I. A. Bosius. — 13. *delenimenta* Dronke: *delinimenta* (Γ Δ) B. — 17. *Tanaum* Δ et margo interior Γ, idem in marg. exteriore *Taus* sive *Tanaus*, in contextu *Taum*.

- - *populabatur; sed iuventutem armabant.* — *irritamenta*] Acidalius sane ingeniose *invitamenta*, vocabulo Tulliano Finn. 5, 6. Sed Tacito placuit v. aliquanto efficacius quam *illecebrae*. Sic *ἐρεθίσματα* de rebus bonis et malis, gratis et exasperantibus dicuntur. Cfr. Quintil. 1, 1, 26: *irritandae ad discendum infantiae gratia.* — *ex aequo*] «tamquam liberae ac sui iuris neque Romanis obnoxiae, *auf gleichem Fusse*. Hist. 4, 64: *Integer et servitutis oblitus populus aut ex aequo agetis, aut aliis imperabitis.* — *ut nulla ante Britanniae nova pars*] Nunc demum, hac distinctione ac mutatione a Duebnero et Wexio facta, intelligi potest locus antea densis obsitus tenebris atque incredibiliter a Criticis vexatus. — *Britanniae nova pars*] «primum a Romanis occupata veterique provinciae addita.»

21. *Illacessita*] «Altera hiems lacessita fuerat, cum *transvecta iam aestate* expeditionem in Ordovices suscipiendam iudicasset Agricola, C. 18.» Duebn. Intelligitur autem a. u. c. 832. p. Chr. 79., quo anno Vespasianus *exstinctus est IX. Kal. Iulii.* Suet. V. 24. — *transiit*] Falsus Codd. coniunctivus *transierit* ortus est ex accommodatione ad part. *ut.* — *dispersi*] ut Germani, puto, separatis inter se sedibus plerumque habitantes. (Germ. 16.) — *in bella faciles*] «proni ad bella suscipienda:» vix quisquam iam probabit Codd. et Put. *in bello* neque Rhenani *bello.* — *studiis Gallorum anteferre*] «promovere; peritos praeceptores arcessens ac praemia melioribus discipulis constituens incitare, ut in studiis plus praestarent quam Galli.» («*Anteferre* hic agendi verbum, non iudicandi.» Duebn.) — *delenimenta*] illecebrae, quibus animi hominum blande paulatim capiuntur.» Ern. — *balnea*] «Quantum mutati ab illis, ad quos Boudicea orationem habuit! Dio 62, 6: *εἴγε καὶ ἄνδρας χρὴ καλεῖν ἀνθρώπους ὕδατι θερμῷ λουομένους;*» Peerlk. — *humanitas*] ingeniorum cultus, *Bildung*, *Civilisation*.

22. *Tertius*] a. u. c. 833. p. Chr. 80. — *aperuit*] «aditum ad eas primum patefecit;» ut Hist. 2, 17. Germ. 1. — *vastatis - - nationibus*] *vastare*, quod communiter de regionibus usurpatur, ad populos quoque transfertur, ut Ann. 14, 38. 15, 1. —

quamquam conflictatum saevis tempestatibus exercitum lacessere non ausi; ponendisque insuper castellis spatium fuit. adnotabant periti non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse; nullum ab Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum aut pactione ac fuga desertum. crebrae eruptiones: nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur. ita intrepida ibi hiems, et sibi quisque praesidio, irritis hostibus eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hibernis eventibus pensare tum aestate atque hieme iuxta pellebantur. nec Agricola unquam per alios gesta avidus intercepit: seu centurio seu praefectus incorruptum facti testem habebat. apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur, ut erat comis bonis, ita adversus malos iniucundus. ceterum ex iracundia nihil supererat; secretum et silentium eius non timeres. honestius putabat offendere quam odisse.

(23) Quarta aestas obtinendis quae percurrerat insumpta; ac si virtus exercituum et Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus. nam Clota et Bodotria diversi maris aestibus per immensum revectae, angusto terrarum spatio dirimuntur. quod tum praesidiis firma-

2. *castellis*] *telis* Cod. Ursini et mg. *Γ*. — 4. *aut fuga Δ*. — 5. *moras eruptionis obsidionis*, v. *eruptionis* punctis subnotato *Γ*. — 7. *soluti*, litt. *u* puncto subnotata et superscr. *i Γ*. — 9. *avidius Δ*. — 11. *ut erat comis bonis Γ Δ*: *ut erat bonis comis* Puteol., *ut bonis comis* cum Rhenano B. — 12. *secretum ut silentium Γ Δ*. Emendavit Puteolanus. — 16. *namque Δ*. — *diversis Γ* (?).

Taum] Ptolemaeo *Δαούα*, h. *frith of Tay*, Mannert *Br.* p. 62. et 100. Burnouf quidem cum Ernestio contendit esse *Tweed* fl. Scotiam ab Anglia separantem; verum etiam Roy *Mil. Ant.* p. 16. agnoscit *Tay*, neque vero *Tweed* fl. aestuarium vocari poterat. — *copiis*] Male nonnulli de praesidiis exposuerunt, cum intelligantur commeatus. — *irritis*] De hominibus, «frustratis,» ut Hist. 4, 32.: *irritus legationis redit*, item Ann. 15, 7. et 25. — *intercepit*] «gloriola inductus sibimet tribuit aliorum praeclara facinora.» Louandre: *Il ne déroba jamais à son profit la gloire acquise par d'autres.* — *iniucundus*] ut Horat. Sat. 1, 3, 85: *insuavis*, voc. aliquanto lenius pro *durus*, *asper*. Utrumque coniunxit Cic. ad Att. 1, 20: *asperius atque iniucundius*. — *nihil supererat*] «acriter cum quem reprehendisset, nullam iam reconditam in animo iram servabat.» — *secretum et silentium*] «ut timendum erat secretum et silentium Domitiani, plerumque atrocia meditantis; v. infra C. 39.» Dübn. «*Secretum* cum Rothio intelligo de secretis colloquiis (*Privatunterredungen*) et *silentium* refero ad publicas salutationes.» Dr. Sed si conferes illud C. 39: *secreto suo satiatus*, gravius quid inesse videbis in v. *secretum*, scilicet: «si cum iis, quos vituperarat, sermones per aliquod tempus non serebat, quia supervacanei ei videbantur, propterea timendum non erat, ne clandestinam simultatem retineret.»

23. *Quarta*] a. u. c. 834. p. Chr. 81. — *obtinendis*] firmandis partim locis maxime opportunis castella atque praesidia imponendo, partim administratione ordinanda eorum tractuum, quos superiore anno tantummodo *percurrerat*, rapide occuparat.» — *inventus* cet.] «ipse Britanniae situs naturalem terminum illic constituisset, nisi virtus exercituum cet. ultra etiam progredi iussisset.» — *Clota et Bodotria*] *firth of Clyde* et *firth of Forth*. Ptolemaeo 2, 3. est *Κλῶτα εἴσχυσις*, aestuarium. Bodotria prope Edinburgum miscetur mari septentrionali, Clota Hibernico. — *revectae*] Aestus maris sibi illic e regione oppositi vi sua efficiunt, uti duo illa aestuaria se *per immensum* insinuent in continentem et vix angustum isthmum

batur; atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

(24) Quinto expeditionum anno nave prima transgressus ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis praeliis domuit; eamque partem Britanniae quae Hiberniam aspicit copiis instruxit, in spem magis quam ob formidinem, si quidem Hibernia medio inter Britanniam atque Hispaniam sita et Gallico quoque mari opportuna valentissimam imperii partem magnis invicem usibus miscuerit. spatium eius, si Britanniae comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. solum caelumque et ingenia cultusque hominum haud multum a Britannia differunt. melius aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti. Agricola expulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat, ac specie amicitiae in occasionem retinebat: saepe ex eo audivi legione una et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse; idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Romana ubique arma, et velut e conspectu libertas tolleretur.

1. *sinus sinus tenebatur*, altero *sinus* punctis subnot. Γ. — 6. *in formidinem* Δ. — 10. *differunt. melius aditus* Γ: *differt in melius aditus* Δ, *differunt*, *nec in melius. aditus* cum Acidalio B, *differunt in melius. aditus* cum Mureto Dronke. — 11. *per*] *et* Δ.

relinquent;» *revectae*, a cetero mari intro in insulam actae. — *sinus*] rursus de orae maritimae tractu, ut Germ. 1. — *in aliam insulam*] «quasi Caledonia re vera tamquam insula dirempta fuisset a Britannia.»

24. *Quinto*] a. u. c. 835., imperii Domitiani secundo. — *nave prima*] «tum primum navibus, quae ratio milites transportandi potior ei videbatur, quam si terrestri itinere suos illuc duxisset;» postea demum etiam classis *assumpta est in partem virium*. C. 25. Probabiliter autem transgressus est Clotam. Cfr. Burnouf. Ad usum v. *primus* apud Tacitum Roth imprimis conferri iubet Ann. 1, 27: *credebatur illa militia flagitia primus aspernari*. Longe diversa est Steuberi, Sellingii, Waltheri interpretatio, Agricolam per hiemem Romae esse versatum atque inde, *prima nave*, id est, simulac mare apertum esset, rursus in Britanniam revertisse. Et est sane sic C. 18: *media iam aestate transgressus Agricola*, sed de primo eius in Britanniam adventu; hic vero clarius significandus fuisset eius in insulam reditus. Sed minime veri simile est Britanniam per integram hiemem a praeside relinqui casuique exponi potuisse. — *ignotas - - gentes*] eas, quae in ora Scotiae occidentali habitabant. Dn. — *in spem*] «fore, ut fortasse ipsius Hiberniae possessio *(Besitznahme)* aliquando utilis evaderet Romano imperio.» — *ob formidinem*] «non quod metueret, ne Hiberni fretum traiicientes Britannis auxilio venirent ipsumque aggrederentur.» Dn. — *medio inter*] Sane Hibernia multo propinquior est Britanniae quam Hispaniae: verum hic quoque loquitur ex falsa Romanorum opinione de Britanniae situ, qua de re vide C. 10. — *Gallico* cet.] «commoda fieri poterat Romanis mutua navigatio inter Galliam et Hiberniam et ad commercia et ad alteram utram nationem, ubi descisceret, pacandam. — *valentissimam*] Hispaniam, Galliam et Britanniam omnis generis commercio atque etiam militaribus usibus coniungere poterat, si quando a Romanis subacta esset, sed nunquam hi in eam penetrarunt. — *differunt. melius - - cogniti*] accuratius, quam interiora insulae. Sic (etiam cum Burnoufio et Duebnero) dedi ex Cod. Γ. Lectio Δ *haud multum differt in melius*, quae, correcte ex Γ *differunt*, Mureto duce acriter defensa est a Rothio et Dronkio, perquam languidam et debilem praebet sententiam, atque manifesto inde orta est, quod cum scriptor Δ aliquid excidisse opinaretur, melius nihil repperit, quam ut insereret *in*. Acidalii autem rationem nec in melius prorsus ar-

(25) Ceterum aestate qua sextum officii annum inchoabat, amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultra gentium et infesta hostilis exercitus itinera timebantur, portus classe exploravit; quae ab Agricola primum assumpta in partem virium sequebatur egregia specie, cum simul terra simul mari bellum impelleretur, ac saepe iisdem castris pedes equesque et nauticus miles mixti copiis et laetitia sua quisque facta, suos casus attollerent, ac modo silvarum ac montium profunda, modo tempestatum ac fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc victus Oceanus militari iactantia compararentur. Britannos quoque, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tamquam aperto maris sui secreto ultimum victis perfugium clauderetur. ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, maiore fama, uti mos est de ignotis, oppugnasse ultro, castella adorti metum ut provocantes addiderant; regrediendumque citra Bodotriam, et excedendum potius

3. *hostilis exercitus* Γ Δ et Cod. Urs.: *hostili exercitu* B, ut tacite edidit Rhenanus. — *timebant* Δ. — 5. *impellitur* Γ Δ. Correxit Rhenanus. — 7. *ac montium* Γ: *et montium* B. (De Δ non liquet.) Sic *ac* se excipit C. 27: *atque* - - *ac* - - *ac*. rursusque ibidem *ac* - - *ac* - - *atque*. — 9. Habent *victus* Γ Δ, teste Dronkio, non Puteolani *auctus*. — 12. *Calidoniam* Γ. — 13. *oppugnare* Cod. Urs., ut volebant Rhenanus ac Lipsius. — *castella* superscr. *lum* Γ, *castellum* Cod. Urs. — *adorsi* Cod. Urs.

bitrariam esse et Tacito sententiam tribuere, quam aliter procul dubio ipse expressisset, neminem fugit. — *negotiatores*] Romanos, qui ex antiquorum more diutius interdum ibi commorabantur, donec merces suas vendidissent. — *in occasionem*] Hiberniae per bellicam expeditionem occupandae. — *ex eo*] regulo sane, non ex Agricola, ut ratus est Walchius. Ipsa enim temporum consecutio, plusqpf. *exceperat*, impf. *retinebat*, clare demonstrat eandem narrationem terminari demum perf. *audivi*. Scil. profugus ille huiusmodi blanditiis benevolentiam Romanorum, a quibus protegebatur, captare volebat; nec vero Agricola, qui nunquam Hiberniam intrarat, hoc ita temere effutire poterat. (Recte autem hinc colligitur Tacitum ipsum inter Agricolae cohortem fuisse in Britannia.)

25. *sextum*] a. u. c. 836, Domitiani tertium. — *amplexus*] «has quoque omnes civitates occupare et subiicere Romano imperio statuit.» *Omnium* autem notio inest in ipso v. *amplexus* scil. mente; de consilio enim hic loquitur Tacitus, deinceps de eiusdem executione inde a. vv. *portus - exploravit*. — *infesta*] active, «Romanis bellum inferentia,» quae quidem itinera ex portibus longius sitis accuratius explorari poterant, quam si tantummodo terrestri itinere directo adversus hostes progressus esset; est igitur: *das drohende Anrücken des feindlichen Heeres*. — *impelleretur*] «magna cum vi inferretur.» Comparant Lucan. 7, 16: *Et quaecunque fugax Sertorius impulit arma*. (Magno quidem labore Walther defendit Codd. *impellitur*; verum nemini persuasit; est enim merus error.) — *copiis et laetitia*] ἓν διὰ δυοῖν, «laetis epulis;» copiae enim h. l. manifesto cibaria, *Mundvorräthe*, non varia militum genera significant, ut voluere nonnulli. — *victus*] «fortiter superatis omnibus maris periculis.» Puteolani vel somnium vel errorem *auctus* explicant «aestum Oceani, multo altiorem quam Mediterranei maris.» Contra Walther: «in maiorem ac terribiliorem speciem descriptus;» quae tam diversae interpretationes vel ipsae satis monstrant, quam ἄχυρον sit h. l. verbum *auctus*. — *oppugnasse*] Infinitivus pendet a v. *fama*. — *adorti*] «cum castella quidem adorti essent (*berannt hatten*), non tamen cepissent, sed mox in fines suos regressi essent.» (Ne quid praeteream, notabo Burnoufium a vv. *maiore fama* seiunxisse seqq. *oppugnasse* - - *adorti*, comparantem Virg. Aen. 6, 397: *Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti;* sed quomodo sic locum habeat perf. *oppugnasse*, non video.)

quam pellerentur, ignavi specie prudentium admonebant, cum interim cognoscit hostes pluribus agminibus irrupturos. ac ne superante numero et peritia locorum circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu incessit. (26) quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio universi nonam legionem ut maxime invalidam nocte adgressi, inter somnum ac trepidationem caesis vigilibus irrupere. iamque in ipsis castris pugnabatur, cum Agricola iter hostium ab exploratoribus edoctus et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque assultare tergis pugnantium iubet, mox ab universis adiici clamorem. et propinqua luce fulsere signa. ita ancipiti malo territi Britanni; et Romanis redit animus ac securi pro salute de gloria certabant. ultro quin etiam erupere; et fuit atrox in ipsis portarum angustiis praelium, donec pulsi hostes, utroque exercitu certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur. quodnisi paludes et silvae fugientes texissent, debellatum illa victoria foret. (27) cuius conscientia ac fama ferox exercitus nihil virtuti suae invium, et penetrandam Caledoniam inveniendumque tandem Britanniae terminum continuo praeliorum cursu fremebant. atque illi modo cauti ac sapientes prompti post eventum ac magniloqui erant. iniquissima haec bellorum condicio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. at

1. *ignavi specie prudentium Δ*: *specie prudentium ignavi* B, quae videtur correctio falsi ordinis apud Puteolanum: *specie ignavi prudentium*. Ceterum de *Γ* parum constat. — False Dronkii Ed. pr. lectione *admonebant*. *At cum* inductus Roth distinxit: *admonebant*. *Cum*, id quod vix patitur sequens *ac ne*. — 2. *irrupturos ac Δ* sine interpunct. — 6. *pugnabatur Γ*: *pugnabant Δ* B. — 10. *de salute pro gloria* Acidalius contra *Γ Δ*. — 11. Habent *erupere Γ Δ*, non Puteolani *irrupere*. — 13. *his intulisse Γ*, quod recepit Roth: sed *opem inferre* Latinum non videtur. — 14. *rexissent Δ*. — 15. *conscientia Γ Δ*: *constantia* cum Puteolano B. — 16. *et penetr. Γ* teste Broterio, tacente Maggioranio, item *Δ*: *penetr.* B. (Ceterum *penetrandum Δ*.)

26. *nonam legionem - - invalidam*] Ann. 14, 32: *victor Britannus - - fudit legionem nonam*. — *vestigiis*] «vestigia eorum ex proximo premens;» *φράσις* militaris. Liv. 6, 32: *et cum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur*. 9, 45: *pergunt hostem vestigiis sequi*. Roth. — *securi pro salute*] eadem constr. Hist. 4, 58: *nunquam - - pro me securior*. — *de gloria*] «Non *pro gloria*, id est, ad gloriam parandam, non ut paratam tuerentur.» Walth. Scilicet falso acumine usus Acidalius proposuit *securi de salute pro gloria*, id quod inde a Lallemando complures receperunt. — *illis*] nonanis.

27. *conscientia*] Merum errorem Puteolani *constantia* mira pervicacia defenderunt Walch et Walther, sed incassum; «ipsorum erat *conscientia*, apud alios *fama*,» quod egregium sane est *ἀντίθετον*. — *fremebant*] H. l. de incepto glorioso; contra Hist. 2, 44. et 69. de rebus ingratis, et quibus milites dolebant. — *non virtute cet.*] Loci corrupti sententiam optime explicat Freinshemii suspicio.

28. *Usipiorum*] Cfr. Germ. 32. Rem ita narrat Dio 66, 20: *Στρατιῶται γάρ τινες στασιάσαντες καὶ ἑκατοντάρχους χιλίαρχόν τε φονεύσαντες ἐς πλοῖα κατέφυγον· καὶ ἐξαναχθέντες περιέπλευσαν τὰ πρὸς ἑσπέραν αὐτῆς, ὥς που τό τε κῦμα καὶ ὁ ἄνεμος αὐτοὺς ἔφερε· καὶ ἔλαθον ἐκ τοῦ ἐπὶ θάτερα πρὸς τὰ στρατόπεδα τὰ ταύτῃ ὄντα προσχόντες*. — *uno remigante*] «remiges moderante», quam verbi notionem vocabulum *gubernatoribus* praecipit. Duebn. Et quidem hic cursum suae Liburnicae ita regebat, ut ei fiderent Usipii, duo propter tergiversationes suspecti cum essent, interfecti sunt. (Omnes au-

Britanni † non virtute sed occasione et arte ducis rati, nihil ex adrogantia remittere, quo minus iuventutem armarent, coniuges ac liberos in loca tuta transferrent, coetibus ac sacrificiis conspirationem civitatum sancirent. atque ita irritatis utrinque animis discessum.

(28) Eadem aestate cohors Usipiorum per Germanias conscripta et in Britanniam transmissa magnum ac memorabile facinus ausa est. occiso centurione ac militibus, qui ad tradendam disciplinam immixti manipulis exemplum et rectores habebantur, tres liburnicas adactis per vim gubernatoribus ascendere; et uno remigante, suspectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato rumore ut miraculum praevehebantur. † mox ad aquam atque ut illa raptis secum plerisque Britannorum sua defensantium praelio congressi, ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopiae venere ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos vescerentur. atque circumvecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisiis intercepti sunt. ac fuere quos per commercia venundatos, et in nostram usque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casus illustravit.

(29) Initio aestatis Agricola domestico vulnere ictus, anno ante natum filium amisit. quem casum neque ut plerique fortium virorum

1. *non virtute* cet.] Locus corruptus: *non virtutem sed occasionem et artem ducis rati* Freinshemius, quod recepit Duebner, *non virtute sed occasione et arte devinci rati* Roth, alii aliter. — 5. *et in Γ*, teste Brot., silente Maggior., *Δ*: *in* cum Puteol. B. — 7. *immixtis Γ Δ*. — 9. *remigante Γ*: *remigrante* cum Puteol. B; de *Δ* parum constat. — 10. *provehebantur Δ*, *prebebantur* (sic) mg. *Γ*, qui nostram praebet lect. — *mox ad aquam atque ut illa raptis secum plerisque* corrupte *Γ Δ*: *mox hac atque illa rapti et cum plerisque* ex Rhenani haud nimis probabili coni. B. — 11. *ut sua defens.* mg. *Γ*. — 13. *atque circumvecti Γ*: *atque ita circumvecti* cum Puteol. B. De *Δ* non constat. — 15. *primo dum a Δ*. — 17. *adductos Γ Δ*, et Edd. omnes ante B: *abductos* B, operarum, ut videtur, errore. — 19. *nec - - nec Δ*.

tem hi tres sine dubio erant Romani.) Qui defendunt Puteolani errorem *remigrante*, fingunt hunc gubernatorem desiluisse in scapham liburnicae alligatam ac funibus abscisis aliorsum navigasse; sed sine cibariis, quaeso, sine aqua dulci? quas copias quomodo is scaphae clam imponere poterat? neque vero navigatione aptum videtur v. *remigrare* pro *aufugere*. Clare autem significat Tacitus propter ipsam hanc duorum gubernatorum obtruncationem totam huiusce incepti rationem atque exitum magis incertum atque periculosum factum esse, duae cum liburnicae gubernatore carerent. — *praevehebantur*] ut haud raro pro *praetervehebantur*. Cfr. Ann. 2, 6. Hist. 2, 2. Hor. C. 4, 3, 10: *quae Tibur aquae fertile praefluunt*. Dr. — *mox ad aquam*] Interpreti quidem fortasse sufficere poterit Rhenani non satis certa vv. corruptorum emendatio; commemorabo tamen etiam Sellingio-Rothianam: *mox ad aquam et quae usui rapienda cum plerisque*. — *atque circumvecti*] Prorsus supervacanea est part. *ita* a Puteolano nescio cur inculcata, quam expunxit etiam Duebner. — *primum - - mox*] «Alii eorum a Suevis, alii, qui hos effugerant, deinde a Frisiis intercepti sunt.» — *a Suevis*] «Suevos intellige Anglos et Aviones, qui trans Albim siti ad mare occidentale pertinuisse videntur.» WALTH. — *in nostram*] sinistram Rheni ripam.

29. *Initio aestatis*] «Intellige sequentis sive septimae (a. u. 837. Domitiani IV.); at numerus scriptori non debet obtrudi.» Dr. (Quemadmodum volebat Broterius.) — *filium amisit*] His scilicet temporibus et iam ante ea proconsules secum uxores in provinciis habebant; de qua consuetudine

ambitiose, neque per lamenta rursus ac maerorem muliebriter tulit. et in luctu bellum inter remedia erat. igitur praemissa classe, quae pluribus locis praedata magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui e Britannis fortissimos et longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem iam hostis insederat. nam Britanni nihil fracti pugnae prioris eventu, et ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti commune periculum concordia propulsandum, legationibus et foederibus omnium civitatum vires exciverant. iamque super triginta milia armatorum aspiciebantur, et adhuc affluebat omnis iuventus et quibus cruda ac viridis senectus, clari bello ac sua quisque decora gestantes, cum inter plures duces virtute et genere praestans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem praelium poscentem in hunc modum locutus fertur. (30) «quoties causas belli et necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est hodiernum diem consensumque vestrum initium libertatis totius

5. *Graupium Δ*, non *Γ*. — *hostis insederat Γ*: *hostes insederant Δ* B. — 10. Habent *ac sua Γ Δ*, non Puteolani *et sua*. — 13. *quoties Γ Δ*: *quotiens* B. — 14. *consensusque vostrum* (sic) *Δ*. — *toti Britanniae Δ*.

in utramque partem disputant Caecina et Messalinus apud Tacitum Ann. 2, 33. Peerlkamp. — *ambitiose*] «cum nimis ostentant patientiam humanorum casuum atque *ἀλυπίαν*, quo hominum admirationem captent.» — *incertum*] ita ut Britanni cum magna trepidatione incerti essent, unde atque ubi eos adoriturus foret Agricola. — *Grampium*] h. *Grantzbaine* in Scotia provinciaque *Strathern*. Brot. Hoc vero, notante Walchio, antiquius apud Scotos fuit montis nomen; hodie, ut tradit Roy *Milit. Antiq.* p. 18. itemque Gosselin *Recherches* IV. p. 198. *the Grampian mountains*. — *hostis insederat. nam Britanni*] Longe praestat apud Tacitum haec numerorum variatio servata a Cod. *Γ*: plurali *hostes insederant* in *Δ* ex accommodatione ad v. *Britanni* orto. — *legationibus et foederibus*] «foederibus per legationes ictis.» Walth. — *cruda ac viridis senectus*] «Est Virgilianum Aen. 6, 304: *Iam senior, sed cruda deo viridisque senectus*, ex Homericis *ὠμὸν γῆρας*, *ὠμογέρων*.» Dubn. Minus scite imitatus est Silius 5, 568: *in arma Ille quidem cruda mente et viridissimus iras Ibat*. — *decora*] Ernestius praemia ob virtutem bellicam accepta intelligit. Hertelius mavult intelligere de spoliis, quae hostibus occisis detraxerant. Dr. «Equidem non tam accurate distinguendum reor. Sunt enim decora sive avita ob generis nobilitatem sive (a principibus) ob virtutem tributa, sive ex interfecto hoste rapta.» Walth. — *Calgacus*] Thierry *Hist. de la conq. de l'Angl.* Ed. VII. Vol. I. p. 30: «*On appelait* Scots, *en Bretagne, les habitants des côtes et du grand archipel du nord-ouest, et* Pictes *ceux qui habitaient à l'orient, sur les bords de la mer germanique. Les territoires respectifs de ces deux peuples, ou de ces deux branches distinctes d'une même population, étaient séparés par la chaine des monts Grampiens, au pied desquels* Gallawg, *le grand chef des forêts du nord* (Calyddon), *avait vaillamment combattu contre les légions de l'empire.*»

30. *necessitatem*] «dubiam ac periculosam condicionem, quae nos ad decertandum omniaque tandem audenda cogit.» — *et nullae*] Duas spei suae rationes affert Calgacus, primam Caledonios universos servitutis adhuc esse expertes, alteram, eosdem probe scire nullas ultra terras sibi restare, in quas emigrare possint cet. — *praelium atque arma*] Solito Latinis ornatu rhetorico. Affert Walther Hist. 2, 1: *adrant qui arma Vitellii bellumque adfirmarent*. Virg. Aen. 7, 235: *seu quis bello est expertus et armis*. Liv. 3, 60: *arma et bellum spectabat*. — *fortibus*] «qui honesta tantum curant, non tuta; sed eadem arma etiam ignavis, qui prae honestis tuta malunt, haec, quae quaerunt, vel maxime praestant.» — *priores pugnae*] in quibus Calgacus una cum suis nondum dimicarat. —

Britanniae fore. nam et universi servitutis expertes, et nullae ultra terrae, ac ne mare quidem securum imminente nobis classe Romana. ita praelium atque arma, quae fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima sunt. priores pugnae, quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant, quia nobilissimi totius Britanniae, eoque in ipsis penetralibus siti nec servientium litora aspicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. nos terrarum ac libertatis extremos recessus ipse ac sinus famae in hunc diem defendit. nunc terminus Britanniae patet. atque omne ignotum pro magnifico est. sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa, et infestiores Romani, quorum superbiam frustra per obsequium et modestiam effugeris. raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, et mare scrutantur; si locuples hostis est, avari, si pauper, ambitiosi; quos non Oriens, non Occidens satiaverit. soli omnium opes atque inopiam pari affectu concupiscunt. auferre trucidare rapere falsis nominibus im-

5. *navibus Δ.* — 8. *hunc Γ Δ* : *hanc* B. sine auctoritate. — 12 *defuere* : *terram et Γ Δ.*

subsidium - - habebant] «qui prius cum Romanis decertarunt, semper spem habere poterant, se ultimum certe perfugium apud nos reperturos esse; qualis contra spes nobis negata est.» — *eoque* cet.] «propter hoc ipsum, ut omnibus ultro appareret, nos esse nobilissimos»; rhetorica sententia. Cfr. Caesar B. G. 5, 12: *Britanniae pars interior ab iis colitur, quos natos in insula ipsa (αὐτόχθονας) memoriae proditum dicunt.* — *recessus ipse ac sinus*] Homonymis, ut saepe, utitur ad significandum Caledoniae situm quam maxime reconditum ac remotum a Romana provincia. — *famae defendit*] Cum Peerlkampio, Rothio, Duebnero, Dronkio in Ed. II. *famae* accipio pro dativo, quae constructio v. *defendere* pro *a fama*, *adversus famam*, apud poëtas haud ita rara est. Afferunt Virg. Ecl. 7, 47: *Solstitium pecori defendite.* Horat. C. 1, 17, 3: *Defendit aestatem capellis* cet. Silius 5, 490: *defendere nescia morti Dedecus.* Statius Theb. 9, 318: *senium defendere famae*, «arcere a mala fama.» Iam notissimum est, quantopere Tacitus amet constructiones poëticas. Est igitur: «Situs ipse noster facit, ut prope occulta adhuc manserit fama nostra paucaque de nobis locuti sint exteri; quocirca antea nondum bellis petiti sumus.» Qui v. *famae* pro genitivo habent, ut *sinus famae* sit «fama quam maxime recondita», non satis viderunt duplicem hunc tropum *recessus ac sinus* *famae* nimium sane esse et prope putidum, cum simul tunc situs Caledoniae praecedentibus dumtaxat verbis significetur, in nostra contra ratione situs, cuius est primaria hic notio, tribus vv. *extremos*, *recessus*, *sinus* lectorum menti dilucide proponatur. Neque vero Taciti dicendi genus, ex quo saepissime sic duo homonyma coniungit, quo lector notioni alicui diutius immoretur, permittit, ut cum aliis ita dissecemus, ut *recessus* (regionis nostrae) proprie, *sinus famae* per tropum poëticum accipiatur. — *omne ignotum* cet.] Comparant Thucyd. 6, 11: *τὰ γὰρ διὰ πλείστου πάντες ἴσμεν θαυμαζόμενα καὶ τὰ πεῖραν ἥκιστα τῆς δόξης δόντα.* Liv. 28, 44: *Ad hoc maior ignotarum rerum est terror. Bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines aspicias.* Sic Romani opinari poterant Caledonios ipsis ignotos permagnas opes possidere, reperiri apud eos aurum argentumque. — *infestiores*] «saeviores etiam quam maris pericula.» — *ambitiosi*] «summa eorum est superbia atque intolerantia, qua se veluti ulciscuntur de subiectorum inopia.» Quod Walther affert Ann. 3, 13: *ambitiose avareque habitam Hispaniam*, eo differt, quod Hispania erat provincia locupletissima, atque ibi *ambitio* refertur ad favorem civium Romanorum in Hispania degentium nimis studiose a Pisone quaesitum. — *auferre* cet.] Similia sane Mithridates in Epistola ad

perium, atque ubi solitudinem faciunt, pacem appellant. (31) liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit: hi per delectus alibi servituri auferuntur: coniuges sororesque etiamsi hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitum polluuntur. bona fortunasque in tributum aggerant, annum in frumentum. corpora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis inter verbera ac contumelias conterunt. nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit. ac sicut in familia recentissimus quisque servorum etiam conservis ludibrio est, sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu novi nos et viles in excidium petimur. neque enim arva nobis aut metalla aut portus sunt, quibus exercendis reservemur. virtus porro ac ferocia subiectorum ingrata imperantibus; et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspectius. ita sublata spe veniae tandem sumite animum, tam quibus salus quam quibus gloria carissima est. Bri-

3. *etiamsi* Γ, teste Broterio, silente Maggior., item Δ: *etsi* cum Puteol. B. — 4. *bona fortunae quae* (mg. Γ *quoque*) *in tributum aggerat annus* Γ Δ; *bona fortunasque - - aggerant* Doederleinio, *annum* Dronkio auctore nos; *bona fortunasque - - egerunt* B cum Rhenano, *annos* cum Walchio in Emend. Liv. p. 106. B, ante quem ex Rhenani correctione legebatur *in annonam*. — 6. *inter verbera ac* Γ, teste Brot., silente Maggior., item, uti videtur, Δ: *verbera inter ac* B cum Rhenano, qui sic mutavit vitiosum Puteolani ordinem *verbera emuniendis inter ac*. — 9. *etiam conservis* Γ: *conservis* Δ, *et conservis* cum Puteol. B.

Arsacen in Salustii Fragm. Histor., nec tamen Tacitus quidquam inde mutuatus est.

31. *alibi servituri*] Partem utique delectus Britannici in insula remansisse constat ex C. 18: *auxiliarium, quibus nota vada*; et C. 32: *agnoscent Britanni suam causam*: sed cum Inscriptiones, tum Notitia dignitatum Imperii docent cohortes alasque *Britonum* seu *Brittonum*, ut in his vocantur, ex callida Romanorum ratione non minus quam aliarum nationum auxiliares copias per provincias longinquas sparsas esse. Cfr. Inscrr. m. Lat. NN. 804. 1627: *Numerus BRITTON. TRIPVTIENsis* in Othonis silva (*Odenwald*). 2233. 3155. Notitia cet. ed. Böcking I. p. 34. *Britones* (sic) *Seniores* in Illyrico: ibid. p. 75: *Ala quarta Britonum* in Thebaide. Calgaci autem v. *alibi* si proprie acceperis, huiusmodi institutum iam nono Urbis seculo viguisse consentaneum est. — *aggerant*] «nostris ex bonis fortunisque quasi acervos pecuniae sibi parant, immensa tributa nobis imponentes:» *in tributum* autem idem fere ac *tributi nomine*. Haec sane lectio proxime accedit ad Codd. cor[illegible]ias, in quibus pro certo Rhenani ingeniosa *egerunt* latere ne[illegible] defendunt, v. *egerere* explicant «effundere, exhaurire.» — *annum*] «annuum proventum,» ut Germ. 14: *exspectare annum* de agricolis, propter quem maxime locum melui Dronkii *annum* quam Walchii *annos*. Walther coni.: *bona - - aggerata, annus* cet. — *frumentum*] de quo C. 19. — *silvis* cet.] «viis per silvas et paludes muniendis, verbum Livianum.» Kan. Et quidem h. l. aptissimum ad significandum «altos aggeres maxime per paludes faciendos fuisse:» ut est apud Livium 21, 7: *murus supra ceteras modum altitudinis emunitus erat*. — *semel veneunt*] Boudiceae apud Dion. 62, 3: *χύσφ κρεῖττον ἦν ἅπαξ τισὶ πεπρᾶσθαι μᾶλλον ἢ μετὰ κενῶν ἐλευθερίας ὀνομάτων κατ' ἔτος λυτροῦσθαι;* — *emit*] tributis pendendis: *pascit* frumento praebendo. Kan. *Pascere* autem cum indignatione dictum, ut nos utimur v. *füttern*. Hertel. — *ludibrio*] quia minus ipsis adhuc exercitatus dexterque est in quotidianis domus ministeriis. — *portus*] de quibus per zeugma usurpat v. *exercere*, pro «emporia ibi statuere, in quibus frequens et lucrosa negotiatio locum habeat.» Ad simile zeugma Louandre feliciter usus est v. *exploitation* arvis, metallis, portu-

gantes femina duce exurere coloniam, expugnare castra, ac nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere iugum potuere: nos integri et indomiti et libertatem non in paenitentiam laturi, primo statim congressu ostendamus, quos sibi Caledonia viros seposuerit. (32) an eandem Romanis in bello virtutem quam in pace lasciviam adesse creditis? nostris illi dissensionibus ac discordiis clari vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt; quem contractum ex diversissimis gentibus ut secundae res tenent, ita adversae dissolvent. nisi si Gallos et Germanos et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi alienae sanguinem commodent, diutius tamen hostes quam servos, fide et affectu teneri putatis. metus et terror est, infirma vincla caritatis; quae ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. omnia victoriae incitamenta pro nobis sunt. nullae Romanos coniuges accendunt, nulli parentes fugam exprobraturi sunt; aut nulla plerisque patria, aut alia est. paucos numero, trepidos ignorantia, caelum

1. *et expugnare* Δ. — 2. *et in libertatem* Δ, non Γ. — 3. *in paenitentiam* Γ Δ: *in praesentiam* Puteolanus, *in praesentia* ex Acidalii coni. B. — *ostendamus* - - *seposuerit. an* Γ Δ: *non ostendamus* - - *seposuerit? an* B. — 5. Habent *dissensionibus* Γ Δ, Cod. Urs., non Puteolani errorem *discessionibus*. — 7. *contactum* Δ. — 9. *commendent* Γ Δ. Correxit Puteolanus. — *tamen servos hostes quam servos* Γ praecipiens v. *servos*; propter hunc errorem tamen Duebner edidit *diutius tamen hostes, fide*, deletis vv. *quam servos*. — 11. *vincla* Γ: *vincula* B. — 14. *numero circum trepidos* Γ Δ, *circum* rursus praecepto ex seq. *circumspectantes*. Emendavit Heumannus.

bus aeque apto. (Ceterum recte iam Lipsius significat haec Calgacum dicere de Caledonia dumtaxat, non de Britannia universa: «arva autem,» inquit, «cape illa fertilia et gleba ubere.» Adde Caesarem B. G. 5, 14: *Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt.*) — *Brigantes*] *Trinobantes* dicit Tacitus Ann. 14, 31., unde Camdenus h. l. hos substituit Brigantibus, imitatorem nactus Ernestium aliosque. «Verum ibidem et supra C. 16. alias quoque nationes socias ipsis fuisse significat.» Duebn. — *femina*] Boudicea. — *non in paenitentiam*] Hanc utriusque Codd. lect. recte ita explanavit Censor Ed. Dronk. I. in Ephem. litt. Lips. 1827. M. Febr.: «libertatem non ita laturi, ut mox liberos fuisse nos paeniteat, scilicet ut Brigantes postea paenituit.» Adde talem paenitentiam inevitabilem futuram fuisse, ubi post brevem libertatis fructum iugum servile accepissent: quam ipsam cogitationem abominatur Calgacus, asseverans ad perpetuam libertatem se suosque perventuros. (Acidalii coni. *in praesentia* explicant: «non in brevis temporis spatium nobis parituri, sed in perpetuum obtenturi.») — *ostendamus*] Insititia negatio ante *ostendamus* originem suam debet Danesio apud Ursinum, cum antea ex Puteolani interpolatione sensu carente legeretur *unde ostendamus*.

32. *pudet dictu*] constructione, quae, ut videtur, hoc uno loco nunc reperitur. Similiter tamen Quintil. 1, 2, 8: *pudenda dictu* et 6, 4, 7: *pudendumque dictu*. Ernestius affert ex Val. Max. 9, 13, 7: *quia dictu fastidienda sunt*. — *commodent*] Codd. lectio *commendent*, a Dronkio praelata nec vero explicata, omnino sensu caret, etsi Rothius interpretatur «tradant, committant, *übergeben*.» Hic saltem Puteolanus verum vidit; etenim huius est coniectura. — *nulla plerisque patria*] Intelligit eam militum colluviem, quam *contractam ex diversissimis gentibus* supra dicit, quorum pauci adhuc patriae meminerant neque pro patria decertabant neque unquam eam revisuri erant. Tacite autem hi quodammodo opponuntur legionariis Romanis, qui saltem pro imperii gloria pugnabant. — *paucos numero*] si cum Britannis comparentur. — *ignorantia*] locorum, ubi nunc primum pugnaturi sunt. Quod excidisse ratus est Walchius *locorum* vel *regionum* vel *viarum*, cogitatione facile suppletur maxime

ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos di nobis tradiderunt. ne terreat vanus adspectus et auri fulgor atque argenti, quod neque tegit neque volnerat. in ipsa hostium acie inveniemus nostras manus. agnoscent Britanni suam causam, recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos ceteri Germani, tamquam nuper Usipii reliquerunt. nec quicquam ultra formidinis. vacua castella, senum coloniae, inter male parentes et iniuste imperantes aegra municipia et discordantia. hic dux, hic exercitus: ibi tributa et metalla et ceterae servientium poenae, quas in aeternum perferre aut statim ulcisci in hoc campo est. proinde ituri in aciem et maiores vestros et posteros cogitate.» (33) excepere orationem alacres, ut barbaris moris, cantu fremituque et clamoribus dissonis. iamque agmina, et armorum fulgores audentissimi cuiusque procursu: simul instruebatur acies, cum Agricola quamquam laetum et vix munimentis coërcitum militem accendendum adhuc ratus,

1. *silvis* Δ. — 2. *di*] videtur habere uterque Cod.; *alii* dedit Puteolanus, ex quo propria coni. Lipsius veram lect. elicuit. — 3. *nec - nec* Δ. — 6. *nequaquam* Δ. — 7. «Al. *tetra mancipia*» mg. Γ. — 9. Habent *perferre* Γ Δ, non *proferre* Puteolani et Edd. ante Bipont. — 11. *ut barbaris moris, cantu* Γ Δ: *et barbari moris cantu* cum Puteolano B. — *cantu fremituque et clamoribus* Δ: *cantu et fremitu clamoribusque* B. uti Rhenanus ex coni. correxit lect. Puteolani: *cantu fremitu et clamoribus*. De Γ nondum constat propter Maggioranii silentium, unde Dronke eum cum Rhenano fecere arbitratus est. Sed vix probabile est scripturam nostram librarii Δ mero arbitrio deberi. — 13. *instruebatur*] Sic Δ. *instruebantur* Γ et Puteol., «Al. *instituebantur* mg. Γ. — 14. *munimentis*] Sic Δ, Cod. Urs. et mg. Γ, *monitis* Γ in contextu. — *militem accendendum adhuc ratus* Γ et Cod. Urs.: *militem adhuc ratus* Puteol. Lips. Iac. Gronovius, *militem adhuc adhortatus* Grotius, *militem adhortatus* cum Ernestio B. («Vel, ut est in alio libro (?), *militem adhuc cohortandum ratus.*» Ursinus. De Δ nondum constat.)

ex vv. *ignota omnia*. Boudicea apud Dionem 62, 5: *χωρία ταῦτα ἡμῖν μὲν συνήθη καὶ σύμμαχα, ἐκείνοις δὲ δὴ καὶ ἄγνωστα καὶ πολέμια*. — *vinctos*] defixos, ut Ann. 1, 62: *eodem fato vinctae legiones*. Hist. 1, 79: *velut vincti caedebantur*. — *nostras manus*] «Britanni, Galli, Germani in ipso pugnae tumultu ad nos transgredientur ac nobiscum adversus oppressores decertabunt.» — *vacua castella*] «quoniam eorum praesidia evocata atque exercitui iam aggregata sunt.» — *senum*] «veteranorum ad depugnandum iam non habilium.» — *aegra municipia*] «ambiguae fidei et ad defectionem prompta;» quippe cum incolarum magna pars ex Britannis constaret. Cfr. Ann. 11, 23: *non adeo aegram Italiam*. Walchius comparat Soph. El. 1070: *τὰ δ' ἐκ δόμων νοσεῖ*. Eurip. Med. 17: *καὶ νοσεῖ τὰ φίλτατα*. — *dux, hic exercitus*] «Romanorum, quos ubi occidione occideritis, in perpetuum soluti eritis ab omnibus molestiis ac miseriis, quibus armis suis freti subiectos afficiunt.» Hoc enim inest in vv. *ibi*, «ultra hunc campum, in quo de sorte utrorumve decidetur;» dictum autem, quasi hoc v. pronuntians digito monstraret regionem provinciae iampridem perdomitae.

33. *ut barbaris moris*] Sic rursus C. 39: *ut Domitiano moris erat*; item C. 42. Hist. 1, 15. Germ. 13, 21. Inconcinna est Puteolani interpolatio *et barbari moris cantu*. — *cantu fremituque et clamoribus*] Ita se excipiunt *que et* etiam C. 25: *pedes equesque et nauticus miles*. Germ. 1: *Germania omnis a Gallis Raetisque et Pannoniis est*. — *iamque agmina*] Verbum aliquod cogitatione supplendum est, *conspiciebantur* sive *apparebant*, quale si inseruisset, multo languidior facta esset sententia. — *instruebatur acies*] Caledoniorum; unde praestat num. singularis. — *militem accendendum adhuc ratus*] Manifesto vera lectio: omnes autem huius loci turbae ex eo ortae sunt, quod per *ἀβλεψίαν* in Puteolani Ed. excidit v. *accendendum*, quem defectum qui animadvertebant, varie suppleverunt. — *octavus annus*] Numerat inde a consulatu suo a. 830. Kal. Iul.-Kal. Sept., post

ita disseruit: «octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani, fide atque opera vestra Britanniam vicistis. tot expeditionibus, tot praeliis, seu fortitudine adversus hostes, seu patientia ac labore paene adversus ipsam rerum naturam opus fuit, neque me militum neque vos ducis paenituit. ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae non fama nec rumore sed castris et armis tenemus. inventa Britannia et subacta. equidem saepe in agmine, cum vos paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cuiusque vocem audiebam: «quando dabitur hostis, quando acies?» veniunt, e latebris suis extrusi, et vota virtusque in aperto, omniaque prona victoribus atque eadem victis adversa. nam ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aestuaria pulchrum ac decorum in frontem, ita fugientibus periculosissima quae hodie prosperrima sunt. neque enim nobis aut locorum eadem notitia aut commeatuum eadem abundantia, sed manus et arma et in his omnia. quod ad me attinet, iam pridem mihi decretum est neque exercitus neque ducis terga tuta esse. proinde et honesta mors turpi vita potior, et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt. nec inglorium fuerit in ipso terrarum ac naturae fine cecidisse. (34) si novae gentes atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. hi sunt quos proximo anno unam legionem furto noctis adgres-

12. Habent *ita* Γ Δ, non Puteolani *item*. — 21. *hi* Δ: *ii* Γ B.

quem ei statim Britannia provincia assignata est, etsi in eam demum a. 831. transgressus est. Neutiquam vero probabile, cum Acidalio corrigendum esse *septimus*, etsi praeter alios eo inclinat etiam Clinton *Fasti Romani* I. p. 70. — *auspiciis imperii Romani*] Inde ab Augusto principes *auspicia* sibi reservabant, *ductum* viris militaribus committentes. Horat. C. 4, 14, 33. Ovid. Trist. 2, 174. Suet. Oct. 21: *domuit partim ductu, partim auspiciis suis Cantabriam - - Vindelicos ac Salassos.* Hic autem non sine arte iungit Romanorum bellicam *virtutem* cum *auspiciis imperii Romani*, ut de temporibus veteris rei publicae Liv. 30, 14: *Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est.* — *opus fuit, neque*] Minus recte etiam recentiores aliquot, v. c. Louandre, distinguunt *opus fuit; neque*, quasi vero vv. *tot - - praeliis* penderent a vv. *opus fuit*, cum ita iungenda sint: *tot - - praeliis neque me - - poenituit.* Veram rationem monstravit Peerlkamp; secutus est Bekker. — *in frontem*] exercitui frontem hostibus opponenti et adversus cedentes p r o g r e d i e n t i, quae ipsa notio inest in hac constructione, qua simul variationem induxit a seq. dativo. — *ita*] Quod dicit Hand Turs. III. p. 516: «H. l. *item* est bonorum librorum scriptura, non *ita*, quod ii scripserunt, qui vim et usum particulae *item* non cognoverant:» facile inde excusatur, quod nondum scire poterat, nullam omnino in hoc libro esse Puteolani auctoritatem. — *hodie*] hoc loco eo sensu, quo intelligimus rem usque ad hunc praesentem diem sive *etiam hodie* perdurare, ubi Germani dicunt *heute noch*, *bis heute*. Hand Turs. III. p. 98. — *terga*] «scil. versa, fugam. Sal. Catil. 58: *in fuga salutem sperare, cum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est.*» Durbn. — *naturae fine*] Eadem adhortatio in oratione Paulini apud Dion. Cass. 62, 11: *ἢ οὖν περιγενώμεθα αὐτῶν ἢ ἐνταῦθα ἀποθάνωμεν, καλὸν τὸ μνημεῖον τὴν Βρεττανίαν ἕξομεν.* Peerlkamp.

34. *furto noctis*] «clam et noctu, uti

sos clamore debellastis; hi ceterorum Britannorum fugacissimi, ideoque tam diu superstites. quomodo silvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia ipso agminis sono pelluntur, sic acerrimi Britannorum iam pridem ceciderunt, reliquus est numerus ignavorum et metuentium. quos quod tandem invenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt; novissimae res et extremo metu corpora defixere aciem in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. transigite cum expeditionibus; imponite quinquaginta annis magnum diem; approbate rei publicae nunquam exercitui imputari potuisse aut moras belli aut causas rebellandi.» (35) et adloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat, et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque ad arma discursum. instinctos ruentesque ita disposuit, ut

1. *hi Γ Δ*: *ii* cum Puteol. B. — 3. *animal contra ruere Γ* et, ut videtur, etiam *Δ*: *animal ruere* om. v. *contra* cum Puteol. B. *(animal robore* cum Rhenano Duebner.) — *pellebantur Δ*. — 5. *quos quod tandem*] Sic *Γ Δ*. «*quod tamdiu non invenistis restiterunt* sic legendum puto» mg. *Γ*. — 6. *sunt; novissimae (novissime Γ) res et extremo metu corpora defixere aciem in Γ Δ*: *sunt novissime id et extremo metu corpora defixere aciem in* Puteolanus, *sunt novissimi, et extremo metu corpora defixere in* (om. *aciem)* cum Rhenano B. — 9. *imputare Γ*.

Virg. Aen. 9, 397: *fraude loci et noctis*; Curtius 4, 13, 9: *meae gloriae - - furtum noctis obstare non patiar, palam luce aggredi certum est.*» Bipont. — *animal contra ruere*] «ultro impetum in venatores facere.» Doederlein in Progr. 1845. p. 10. comparat Hom. Iliad. φ, 573: Ἠΰτε πάρδαλις εἶσι βαθείης ἐκ ξυλόχοιο Ἀνδρὸς θηρητῆρος ἐναντίον, οὐδέ τι θυμῷ Ταρβεῖ οὐδὲ φοβεῖται, ἐπεί κεν ὑλαγμὸν ἀκούσῃ. Omnino autem est infinitivus historicus pro *ruere solet*, nequaquam vero perf. *ruére*, ut volunt Selling et Roth Comm. p. 280. Exempla similis temporum variationis Dronke affert ex Ann. 3, 20. et 26. 12, 51: *ubi quati uterus et viscera vibrantur*. Hist. 3, 10. Omnes autem huius loci turbae rursus ortae sunt ex incuria Puteolani v. *contra* omittentis. — *quos quod* cet.] «quos quod tandem invenistis, eius rei causa est, non quod restiterunt, sed quod deprehensi sunt.» Walther. *Resistere* autem noli interpretari cum plerisque «*Widerstand leisten*» (Walch.); est «consistere, *eine feste Stellung einnehmen, Posto fassen.*» — *sunt; novissimae* cet.] In loco utique intricato sequenda erat librorum auctoritas. Equidem ita interpretor: «Desperata eorum condicio extremusque metus, quo perculsi sunt, eos prope invitos hic aciem instruere coëgit.» *Novissimae res* mihi sunt «extremae et periculosissimae, ex quibus exitum invenire nequeunt, *entscheidende, höchst bedrängte Lage.*» cfr. Germ. 24: *extremo ac novissimo iactu*; alii, ut arbitror, minus recte de finibus orbis terrarum accipiunt. «*Corpora*, id est, ipsi extremo in metu versantes ac propterea sui vix iam compotes;» «*defixere aciem*, hic eorum status, haec sani consilii inopia, in causa est, cur prae stupore suo hic decertare necesse habeant, ubi pro certo a vobis vincentur.» V. autem *defigere* egregie exprimit consternationem illam atque desperationem, qua certi iam perniciei firmo tamen statu et immobiles hostem appropinquantem excipimus. («Velut cervi undique vexati extremo conglobati stupide exspectant venatores.» Bach.) Ceterum coniecturarum turbas in h. l. concitatas, vide, si lubet et vacat, apud Dronkium Rothiumque; sane ut falsae repudiandae omnes, sed pessimae sunt illae, in quibus omittitur v. *aciem*, satis a Codd. firmatum. — *ederetis*] «Amare: *eventum*, qui sperari poterat, tamquam consilium hostis capiendo.» Duebn. — *transigite* cet.] «finem tandem in perpetuum imponite expeditionibus,» ut Germ. 29: *cum spe votoque uxoris semel transigitur*. — *quinquaginta*] Rotundus numerus pro definito a Claudii expeditione a. 796. usque ad a. 837.

35. *pro vallo*] *vorn auf dem Walle*, ut Ann. 2, 81: *Piso pro muris seditionem coeptabat*; plerique nunc scriberent *in*

peditum auxilia, quae octo milium erant, mediam aciem firmarent, equitum tria milia cornibus affunderentur. legiones pro vallo stetere, ingens victoriae decus citra Romanum sanguinem bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies in speciem simul ac terrorem editioribus locis constiterat ita, ut primum agmen in aequo, ceteri per acclive iugum convexi velut insurgerent; media campi covinnarius et eques strepitu ac discursu complebat. tum Agricola superante hostium multitudine veritus, ne simul in frontem simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat et arcessendas plerique legiones admonebant, promptior in spem et firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit. (36) ac primo congressu eminus certabatur. simulque constantia simul arte Britanni ingentibus gladiis et brevibus cetris missilia nostrorum vitare vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum

1. *milium Γ Δ*: *milia* cum Puteol. B. — 3. *bellandi Γ*, non *Δ*. — 5. *agmine quo Γ Δ*, *agmen aequo* cum Rhenano Dronke. Ut nos, I. Bekker. — 6. *convexi Γ*: *connexi Δ* B. — *covinnarius et eques Γ*: *covinarius et eques* B, *covinarius eques Δ*. — 11. *simulque Γ Δ*: *simul* cum Puteol. B. — 12. *coetris Γ*, *caetris* Dronke. *(Cetra* scripsit Wagner, Virg. Aen. 7, 732. in Ed. orthogr. et sic est semper *cetrati* in Notitia Dign. Imp.)

vallo, *in muris*. — *firmarent*] «firmiter constituerent;» nos hac in re *bilden*, *former* Louandre. Est formula militaris, ut docet Walchius ex Liv. 22, 46: *dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata.* 23, 29: *Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat.* — *bellanti*] «Cod. *Γ bellandi* me auctore recentiorum plerique receperunt; sed defendi nequit. Nam, ut Rothius bene monuit, *bellandi* non potest pendere a v. *decus*, et praeterea generalem efficeret sententiam, quae ab hoc loco est aliena.» Dr. — *in speciem*] «ut magnificum spectaculum praeberet acies sic instructa.» — *convexi*] Mihi quoque, ut Peerlkampio, Rothio aliisque, haec lectio Cod. *Γ* exquisitior esse atque lectori vividiorem imaginem praebere videtur quam Cod. *Δ connexi*. Etenim quod proprie de iugo valet, ut *convexum* sit (Plin. 4, 8, 31: *leniter convexis iugis*, a cacumine leni clivo descendentibus), transfertur ad Caledonios iugum a radicibus usque ad verticem occupantes et, prout paullatim attenuatur, ipsos quoque minoribus ordinibus consistentes. Cfr. Claudian. VI. Cons. Honor. 613: *cum regia Circi Convexum gradibus veneratur purpura vulgus*, ubi *connexum* certe non habet locum, et *convexum* a sex Codd. Heinsii firmatur. — *covinnarius*] iidem atque *essedarii* Caesaris B. G. 4, 24. Cfr. supra C. 12. Mela 3, 6: *Britanni dimicant non equitatu modo aut pedite; verum et bigis et curribus, Gallice armati; covinos vocant, quorum falcatis axibus utuntur.* Quo loco egregie confirmatur lectio Cod. *Γ covinnarius et eques* contra *Δ*, Puteolani, Walchii aliorumque *covinnarius eques*. Sed et Caesaris loci aliquot clare *essedarios* ab *equitatu* distinguunt. Cfr. B. G. 4, 32. 5, 9. et 15. Drak. ad Sil. 17, 418: *incola Thules Agmina falcifero circumvenit arma covinno*: «*covinnus* (sic; unde cum *Γ* edidi *covinnarius*:) proprius erat currus Belgarum, a quibus accepere Britanni.» De *falcibus* istis nihil Caesar B. G. 4, 33., ubi idem genus pugnae fusius describit. — *porrectior*] «magis extenuata ac proinde infirmior quam necessarium esse videbatur.» — *promptior in spem*] Ernestio praeoptanti *pronior* Dronke recte opposuit Ann. 15, 25: *promptus in pavorem*. Ibid. 61: *promptum in adulationes ingenium*, utramque lectionem a Cod. Mediceo confirmatam. Omnino *promptus* malus atque acrius studium significat quam *pronus*, qui magis inconsulta aliqua inclinatione trahitur. — *ante vexilla*] sociorum, opposita legionum aquilis et signis.

36. *cetris*] Parva scuta erant, oblongae formae, ex loris confecta, peltis similia. Liv. 28, 5: *pelta cetrae haud dissimilis.* 31, 36: *cetratos, quos peltastas vocant.* — *excutere*] Optime hoc explicat Vegetius 1, 4: *tiro norit obliquis ictibus venientia*

superfundere, donec Agricola *tres* Batavorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent; quod et ipsis vetustate militiae exercitatum et hostibus inhabile, parva scuta et enormes gladios gerentibus. nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum et in aperto pugnam non tolerabant. Igitur ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora foedare, et stratis qui in aequo adstiterant, erigere in colles aciem coepere, ceterae cohortes aemulatione et impetu commixtae proximos quosque caedere: ac plerique semineces aut integri festinatione victoriae relinquebantur. interim equitum turmae fugere, covinnarii peditum se praelio miscuere. et quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inaequalibus locis haerebant; minimeque † equestres. ea enim pugnae facies erat cum aegra diu aut

1. *tres* omittunt *Γ Δ*, *per B.* Puteolanus. Ut nos, Rhenanus. — 5. *aperto Γ Δ*: *arto* auctore Fr. Medicis B. — 6. *foedare*] *foede recti Γ*, (de *Δ* nou constat; *fodere* Gesner.) — *et tractis Γ*, item *Δ*, ut videtur, «*et trates* (sic) vel *traces*» mg. *Γ*. Ut nos, Ernestius. — *adstiterant Γ Δ*: *obstiterant* cum Puteolano B. — 8. *connistae Γ*, *connisae Δ*. Correxit Puteolanus. — 9. *convinnarii* h. l. *Γ*. Rursus scripsi *covinnarii*. — 10. *recentes Δ*. — 12. *equestres. ea* (in *Γ* litt. *a* superscr. *i) enim pugnae facies erat cum aegra (egra Γ) diu aut stante* corrupte *Γ Δ*: *equestris ea pugnae facies erat, cum aegre diu stantes* cum Broterio et Ernestio B, *equestris ea pugnae facies erat, cum in gradu stantes* Rhenanus, *equestres (ea enim pugnae facies erat) cum auriga tunc adstante* cum Rothio Duebner et Dronke, *cum aegre in acclivi stantes* propria coni. Ritter.

tela deflectere, itaque ea in solum deiicere caetrisque protentis ictus hostium frustrare. -- *Tungrorum*] quorum aliquot in Britannia repertae sunt inscriptiones. Roy *military Antiquities* p. 200: *IMP. CAES. T. AEL. AN | AVG. PIO. P. P | COH. I. TVNGRO|RVM. FECIT. M. P. Castle Cary*. Inscr. m. Lat. N. 3399: *I. O. M. | ET. NVMINIBVS | AVG. COH. I. TV | NGRORVM | MILiaria. CVI. PRAEE|ST. Q. VERIVS | SVPERSTIS (sic) | PRAEFECTVS. Housesteads.* Unde suspiceris, fortasse iam Agricolae tempore has cohortes fuisse *miliarias* (ut recte scribitur), non *sexcenarias*. Adde ex Gordono Tab. 35, 2. apud Broterium: *DEO | MART | QVIN | FLORIVS MA|TERNVS. PRAEF | COH. I. TVNG. | V. S. L. M.* — *complexum armorum*] id est, pugnam, quae fit cominus, conserendis manibus. Ern. — *in aperto pugnam*] in qua contra singulos sibi oppositos singuli dimicant, nullis arboribus, virgultis aliisve propugnaculis protecti; est igitur idem fere atque «aperta pugna.» Liv. 38, 41: *etsi iniquo loco, praelio tamen iusto, acie aperta, collatis armis pugnandum erat*. Francisci Medicis coni. *in arto*, etsi speciosa et inde a Lipsio multis probata, tamen nimis arbitraria est in huiusmodi descriptione, quae Librorum fide niti debet, ubi non manifesto prava traduntur. — *foedare*] ut Virg. Aen. 2, 286: *quae causa indigna serenos Foedavit vultus?* Ad Gesneri *fodere*, quod placuit Rothio aliisque, comparant Ann. 2, 21: *nuda ora foderet*. «Cfr. Drakenb. ad Liv. 8, 10, 6., ubi eadem confusio.» Dr. H. L. *foedare* propius accedit ad Cod. *Γ* vestigia; de *Δ* nondum satis constat. — *adstiterant*] «constiterant, *Posto gefasst hatten*,» ut per se intelligitur, strenue dimicantes; sic Ann. 2, 17: *duo hostium agmina diversa fuga, qui silvam tenuerant, in aperta, qui campis adstiterant, in silvam ruebant*. Puteolani *obstiterant* rursus mera est interpolatio. — *festinatione*] *Beschleunigung*: id unice quaerebant, ut quam primum totum exercitum hostilem funderent fugerentque, singulos pone ipsos relictos minus curantes. — *equitum*] Hic rursus equites Caledonii clare distinguuntur a *covinnariis*. *Britannis* item *turmas* tribuit 14, 34., unde non erat, cur maxime propter hoc vocabulum, credo, Huetius explicaret de equitatu Romano. — *hostium*] «peditum Caledoniorum.» Recte Dronke ex Rothio: «Britannos intelligo; loquitur enim Romanus.» Cum haec male de Romanis intelligerent neque tamen satis placeret hos appellari *hostes*, Muretus et Gro-

stante simul equorum corporibus impellerentur; ac saepe vagi currus exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut obvios incursabant. (37) et Britanni, qui adhuc pugnae expertes summa collium insederant et paucitatem nostrorum vacui spernebant, degredi paulatim et circumire terga vincentium coeperant, ni id ipsum veritus Agricola quattuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius accucurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disiecisset. ita consilium Britannorum in ipsos versum, transvectaeque praecepto ducis a fronte pugnantium alae aversam hostium aciem invasere. tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum. sequi vulnerare capere, atque eosdem oblatis aliis trucidare. iam hostium, prout cuique ingenium erat, catervae armatorum paucioribus terga praestare, quidam inermes ultro ruere ac se morti offerre. passim arma et corpora et laceri artus et cruenta humus; et aliquando etiam victis ira virtusque. postquam silvis appropinquaverunt, collecti primos sequentium, incautos et locorum ignaros, circumveniebant. quodni frequens ubique

4. *summam* Γ, teste Broterio, silente Maggior. — 7. *accucurrerant* Γ: *accurrerant* B. De Δ non satis constat. — 15. *uppropinquaverunt* Γ: *appropinquarunt* Δ B. — *appr. itẽ* (sic Δ, *ntem* Γ, teste Maggior.) *primos sequentium incautos collecti et locorum ignari* (sic) Γ Δ. Ut nos, Puteolanus.

novius proposuerunt *nostrorum*, Ernestius *cohortium;* utrumque frustra. — *equestres* cet.] Coniecturarum de desperato hoc loco benignum numerum videsis apud Dronkium, qui patienter omnes enumeravit; verum etiam Rothianam Latinam esse nego; pro certo enim *tunc adstante* Taciti non est. Latina saltem Ritteriana *cum aegre in acclivi stantes* et idonea interpretum usui, nec tamen usquequaque probabilis. (Similiter iam Trillerus Obss. p. 224: *cum aegre clivo stantes*) Equidem hoc unum video veram esse partem Rhenanianae *minimeque equestris ea pugnae facies erat*, expuncto *enim*, quod ortum videtur ex Γ illo v. *ea* superscripto *i*, quod ipsum codicis scriptor explicare conatus sit inserens *enim*, sed sane festinantius quam consideratius. — *transversos aut obvios*] Romanos, id quod elucet ex oppositione: *et Britanni*.

37. *vacui*] «etiamtunc tranquilli et pugnam ceterorum otiose inspectantes.» Est quasi epexegesis vv. *adhuc pugnae expertes*, huius partis exercitus hostilis animos securos *(sorglos)* significans. — *ni id ipsum* cet.] Nemo frequentius hac dictione utitur quam Tacitus, et quidem semper cum part. *ni*, nunquam cum *nisi*. Cfr. Hist. 2, 68. 3, 15. 46. aliique loci a Rothio Agr. p. 255. collecti. Haud satis accurate Grammatici nonnulli *ni* sic usurpatum pro *sed* poni docuerunt. V. Hand Turs. IV. p. 195. — *tum vero*] Mirabilis, ut iam animadvertit Lipsius, intercedit similitudo inter hunc locum et Sal. Iug. 101: *Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi fugere, occidi capi; equi atque viri adflicti, ac multi volneribus acceptis neque fugere posse neque quietem pati, niti modo, ac statim concidere; postremo omnia, qua visus erat, constrata telis armis cadaveribus, et inter ea humus infecta sanguine.* — *aliquando etiam victis*] E Virg. Aen. 2, 367: *Quondam etiam victis redit in praecordia virtus,* ut iam Pichena monuit. Sententiae sic connectuntur: «cum permulti fugerent, quidam inermes morti se offerrent, fuere tamen interdum etiam alii, qui fortissime depugnarent.» Cur Walchius I. A. Bosii coni. *est aliquando* praestabilissimam iudicarit atque adeo receperit, difficile est intellectu. — *collecti primos* cet.] In eo vv. ordine, quem praebent Libri, notante Dronkio, saltem pro *ignari* requireretur *gnari*, sed vel haec compositio *collecti et locorum gnari* admodum inconcinna est, quocirca ego quoque Puteolani correctionem retinui; quid autem in corrupto illo *item* in Libris post

Agricola validas et expeditas cohortes indaginis modo, et sicubi artiora erant, partem equitum dimissis equis, simul rariores silvas equitem persultare iussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. ceterum ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius alium respectantes, rari et vitabundi invicem longinqua atque avia petiere. finis sequendi nox et satietas fuit. caesa hostium ad decem milia: nostrorum treceni sexaginta cecidere, in quis Aulus Atticus praefectus cohortis, iuvenili ardore et ferocia equi hostibus illatus. (38) et nox quidem gaudio praedaque laeta victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos ac per iram ultro incendere, eligere latebras, et statim relinquere; miscere invicem consilia aliqua, dein separare; aliquando frangi aspectu pignorum suorum, saepius concitari. satisque constabat saevisse quosdam in coniuges ac liberos, tamquam misererentur. proximus dies faciem victoriae latius aperuit: vastum ubique silentium, secreti colles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus

2. *equites perlustrari* (sic) *Δ*, non *Γ*. — 5. *versis Δ*. — 7. *sexaginta*] Sic *Γ Δ*. Cum Puteolano Edd. ante Brot. *quadraginta*, *XL*. pro *LX*. — 10. *Britannique Γ*, quod ortum videtur ex seq. *que*. — 13. Habent *separare Γ Δ*, non Puteolani *sperare*. — 15. *misererent Δ*.

appropinquaverunt positum lateat, expurtare nequeo; vix enim substitui licet *iterum*, ut dubie suspicatur Dronke, etsi utramque part. haud raro confundi notum est. Cfr. Hand Turs. III. p. 523. — *indaginis modo*] ut Liv. 7, 37: *cum praemissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret*. Hasce igitur cohortes Agricola iussit primum cingere silvas, mox in eas penetrantes semper magis magisque se coartare atque hostibus omnem exitum claudere, quemadmodum fit in venationibus. — *rariores silvas*] prima significatione, «minus densas,» *lichter Wald*, *les clairières* Louandre. — *vitabundi invicem*] *einander ausweichend*, *s'évitant entre eux* Louandre. Hand Turs. III. p. 455.

38. *dein separare*] «pro se quisque consilia capere, non amplius *miscere* et communicare.» Dübner. — *tamquam misererentur*] «sed re vera caeca rabie abrepti.» — *secreti colles*] «solitarii, *deserti*, quod ipsum v. exquisitiori substituendum censebat Ernestius; aeque frustra Bipontini *calles* ex Virg. Aen. 6, 443: *Secreti celant calles*. — *spargi bellum*] Ann. 3, 21: *Tacfarinas perculsis Numidis - - spargit bellum*, id est, Ernestio interprete, «diversis locis vel diverso exercitu vel vagando bellum gerere.» — *Borestorum*] Cum hic populus a nullo praeterea scriptore antiquo memoretur, sane sequenda erat optimi Cod. *Γ* scriptura pro vulgata *Horestorum*. Persenatus quidem ille Ricardus Corinensis «*places them in Fife, instead of Angus, which hath generally been supposed to be their country.*» Roy *M. A.* p. 84. Idem ibid. eos collocat orientem versus a Tao aestuario, ac similiter Mannert *Br.* p. 64. Res est prorsus incerta. — *circumvehi Britanniam*] Dio 66, 20: *κἀκ τούτου καὶ ἄλλους ὁ Ἀγρικόλας πειράσοντας τὸν περίπλουν πέμψας ἔμαθε καὶ παρ' ἐκείνων, ὅτι νῆσός ἐστιν.* — *novarum*] «nuper a Romanis subactarum.» — *Trutulensem*] nomen alibi haud obvium. Mannert *Br.* p. 65. etiam hunc portum prope Taum situm fuisse arbitratur. — *unde* cet.] «Cum Ernestio *unde* refer ad v. *lecto*, ut sit: «unde egressa proximum latus Britanniae legerat et quo redierat.» Hic autem narrat, quod C. 10. tantummodo significarat: *hanc oram novissimi maris tunc primum Romana classis circumvecta*, quibus in verbis maxime notanda sunt vv. *novissimi maris* (ultra quod nulla iam esset terra continens). Scilicet iamdudum noverant Romani, partes Britanniae meridionales, Gallias versus spectantes, inde a Bodotria usque ad Clotam mari circumdari neque

obvius. quibus in omnem partem dimissis, ubi incerta fugae vestigia neque usquam conglobari hostes compertum, et exacta iam aestate spargi bellum nequibat, in fines Borestorum exercitum deducit. ibi acceptis obsidibus, praefecto classis circumvehi Britanniam praecepit. datae ad id vires, et praecesserat terror. ipse peditem atque equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa transitus mora terrerentur, in hibernis locavit. et simul classis secunda tempestate ac fama Trutulensem portum tenuit, unde proximo Britanniae latere lecto omni redierat.

(39) Hunc rerum cursum, quamquam nulla verborum iactantia epistolis Agricolae auctum, ut Domitiano moris erat, fronte laetus, pectore anxius excepit. inerat conscientia derisui fuisse nuper falsum e Germania triumphum, emptis per commercia, quorum habitus et crinis in captivorum speciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam tot milibus hostium caesis ingenti fama celebrari. id sibi maxime formido-

3. *Borestorum Γ*: *Horestorum* cum *Δ* et Puteol. B. — 4. *praecipit Δ*. — 6. *terrentur Δ*. — 7. *Trucculensem Γ*, *trutulens est*: *portum Δ*. Ut nos, mg. *Γ* et Puteol. — 8. *Britanniae latere Γ Δ*: *latere Britanniae* cum Puteol. B. — «Al. *praelecto*» mg. *Γ*. — 9. *nulla*] *in illa Δ*. — 10. *actum Γ Δ*, Puteol., Dronke. Ut nos, Lipsius. — *Domitiano moris erat Γ*: *erat Domitiano moris* mg. *Γ*, *Domitianus erat Δ* B. — 11. *excipit Γ*, teste Broterio, silente Maggior., *coepit Δ*. — 12. *crinis Γ*: *crines Δ*. — 13. Habent *at Γ Δ*, non Puteolani *ac*.

ulli terrae continenti iunctas esse; id autem etiamtunc incertum erat, an pars septentrionalis inde a Bodotria, et occidentalis inde a Clota circumvehi posset. Ergo ex portu Trutulensi nunc incognito, qui tamen prope Taum aestuarium nec procul a Bodotria situs fuisse videtur, Agricola *praefecto classis circumvehi Britanniam praecepit*, scilicet inde a portu Trutulensi vel, si mavis, a Tao latus orientale septentrionem versus et partem lateris occidentalis circiter usque ad Clotam aestuarium, unde eodem fere cursu relecto classis rursus ad portum illum appulit atque ita dux finem suum assecutus est. Totius autem expeditionis consilium profectum esse non a sola curiositate circa verum Britanniae situm, sed usum quoque militarem futuris in expeditionibus spectasse manifesto apparet. Scilicet facilius *insula* sub dicione Romana retineri poterat, quam si septentrionem occidentemve versus in terram aliquam continentem se protendisset; hoc autem, utrum ita esset necne, etiamtunc ignorabatur. Ceterum cfr. Roy *M. A.* p. 25. *The fleet too, which had at first sailed from the harbour of Rutupium* (scilicet Rhenanus suspicabatur *Rutupensem*, h. *Sandwich*), *along the nethermost shore of Britain, having met with favourable weather, returned thither again, with great fame, after having coasted along the farther shore of the island.*

39. *auctum*] «ut sine dubio quivis alius praeter Agricolam fecisset.» Nulla haec est, ut dicunt, «eius virtutum iniuria.» (C. 9.) Codd. vero *actum*, ut sit idem fere atque «*agitatum*» sive «expositum,» nemo adhuc aptis exemplis defendere potuit; nam, quod Rothius affert, Cic. pro Deiot. 7: *acta res criminose est*, haud satis convenit; est enim: «crimina artificiose ac subdole in regem illata sunt.» — *ut Domitiano moris erat*] Exquisitioris huius constructionis Dronke affert exempla C. 42. Hist. 1, 15. Germ. 13: *arma sumere non ante cuiquam moris.* Ibid. 21. Vellei. 2, 40, 3: *comitatu, quem semper illi secum trahere moris fuit.* Plin. Epp. 2, 19, 8. 3, 21, 3. Praeterea complura Quintiliani exhibet Bonnellus. — *falsum* cet.] Dio 67, 4. ad a. 836: *Ἐστράτευσε δὲ εἰς τὴν Γερμανίαν, καὶ μηδ' ἑωρακώς που πολέμιον, ἐπανῆκε.* Suet. Dom. 6: *de Chattis Dacisque post varia praelia duplicem triumphum egit.* Plin. Paneg. 16: *Accipiet ergo aliquando Capitolium non mimicos currus nec falsae simulacra victoriae.* — *emptis* cet.] Idem fecerat Caligula. Suet.

losum, privati hominis nomen supra principis attolli: frustra studia fori et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet; et cetera utcunque facilius dissimulari, ducis boni imperatoriam virtutem esse. talibus curis exercitus, quodque saevae cogitationis indicium erat, secreto suo satiatus, optimum in praesentia statuit reponere odium, donec impetus famae et favor exercitus languesceret. nam etiamtum Agricola Britanniam obtinebat. (40) igitur triumphalia ornamenta et illustris statuae honorem, et quidquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata, decerni in senatu iubet, addique insuper opinionem, Syriam provinciam Agricolae destinari, vacuam tum morte Atilii Rufi consularis et maioribus reservatam. credidere plerique libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulisse, cum praecepto ut, si in Britannia foret, traderentur; eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolae, ne appellato quidem eo ad Domitianum remeasse, sive verum istud, sive ex ingenio principis fictum ac compositum est. tradiderat interim Agricola successori suo pro-

9. *addique* Γ Δ: *additque* Mureto auctore B. — 10. *Atili* Γ. — 13. *in Britanniam* Γ Δ.

C. 47. — *utcunque*] ut Ann. 2, 14: *primam utcunque aciem hastatam*; nobis *immerhin, wohl.* — *studia fori*] Explico potius de eloquentia forensi, quae ipsa, si nimis diserta atque splendida videbatur Domitiano, periculum afferebat iis, qui in ea eminebant, unde silere satius ducebant; neque enim puto significari, ut alii volunt, acclamationes et plausus, quos auditores egregiis oratoribus impertire solebant. — *civilium artium*] iurisprudentiae atque omnium rerum civilium (*πολιτικῶν*) peritia, cui exserendae partim in senatu, partim in provinciarum administratione campus patuisset, nisi tyrannus impedisset. Sic Mucianus Hist. 2, 5: *aptior sermone* (quam Vespasianus), *dispositu provisuque civilium rerum peritus.* De tota autem condicione procerum civitatis sub Domitiano cfr. Plin. Pan. 66: *terror et metus et misera illa ex periculis facta prudentia monebat, ut a re publica (erat autem omnino nulla res publica) oculos aures animos averteremus.* Ibid. 76: *quis antea loqui, quis hiscere audebat praeter miseros illos, qui primi interrogabantur?* Vv. autem *in silentium acta* nihil aliud significare possunt quam «obmutescere atque se occulere coacta»: minus recte Walchius: *in Vergessenheit begraben.* — *imperatoriam virtutem*] «tam praeclaris rebus gestis testatam atque ab omnibus celebratam certum esse documentum boni ducis nec posse deprimi aut celari.» — *secreto suo satiatus*] «occulta simultate contentus, et eius arcano se ipse quasi pascens, neminemque praeterea eius conscium ac participem reddens.» Huiusmodi autem odiis saevisque consiliis agitandis indulgebat, secreto loco, plerumque in Albano suo inclusus remotusque ab hominum commercio. Cfr. Plin. Pan. 48: *Nec salutationes tuas fuga et vastitas sequitur; remoramur, resistimus ut in communi domo, quam nuper illa immanissima belua plurimo terrore munierat, cum velut quodam specu inclusa nunc propinquorum sanguinem lamberet, nunc se ad clarissimorum civium strages caedesque proferret. - - Non adire quisquam, non alloqui audebat tenebras semper secretumque captantem nec unquam ex solitudine sua prodeuntem, nisi ut solitudinem faceret.*

40. *triumphalia ornamenta*] Cfr. Dio 66, 20. Sunt autem corona laurea, toga praetexta, tunica palmata, sella curulis, statua, quae h. l. *illustris*, Ann. 4, 23: *laureata*, 15, 72. et Hist. 1, 79: *triumphalis* nominatur. Dr. — *addique*] «Proximos suos administros spargere iubet hanc opinionem. Ipse autem coram aliis hac de re solito suo more silebat.» Nihil igitur opus Mureti *additque*. — *Syriam*] Herodian. 2, 7: *ὁ Νίγρος - - Συρίας ἡγεῖτο πάσης. πολλὴ δὲ ἦν καὶ μεγίστη ἀρχὴ τότε.*

vinciam quietam tutamque. ac ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio noctu in urbem, noctu in Palatium, ita ut praeceptum erat, venit; exceptusque brevi osculo et nullo sermone turbae servientium immixtus est. Ceterum uti militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus, adeo uti plerique, quibus magnos viros per ambitionem aestimare mos est, viso aspectoque Agricola quaererent famam, pauci interpretarentur.

(41) Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est. causa periculi non crimen ullum aut querela laesi cuiusquam, sed infensus virtutibus princeps et gloria viri ac pessimum inimicorum genus, laudantes. et ea insecuta sunt rei publicae tempora, quae sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania et Pannonia temeritate aut per ignaviam ducum amissi, tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti; nec iam de limite imperii et

4. *turbae* om. *Δ*. — 7. *uti Δ* : *ut Γ* B. — 14. *Misia Γ*. De *Δ* non constat. — 15. *et Pannonia Γ Δ*: *Pannoniaque* cum Puteol. B.

Summa ergo emolumenta praesidi praebebat. — *maioribus*] «viris illustrioribus, proceribus civitatis.» — *ut, si in Britannia* cet.] «Revocatus quidem iam erat, sed ut suspicacissimus esse solebat Domitianus, metuebat, ut Agricola iusso obtemperaret cupiens Britanniam retinere; quocirca, si etiamtunc ibi foret, eum Syria provincia oblata elicere volebat; sed, cum iam in freto obvius factus esset liberto, hic ne appellare (salutare) quidem eum necessarium arbitratus est.» — *successori suo*] nobis ignoto; nisi quod Suet. Dom. 10. memorat *Sallustium Lucullum* *Britanniae legatum*, a Domitiano interemptum, *quod lanceas novae formae appellari Lucullеas passus esset*. — *brevi osculo*] «raptim impertito, quippe quod ex more magis quam affectu daret, interprete Buchnero. Sic Ann. 13, 18: Nero a matre *post breve osculum digrediens*.» Dr. — *otium penitus auxit*] «sectabatur altissimum otium.» Dubn. — *per ambitionem*] «ex vitae splendore, frequente comitatu, omnibusque, quibus nobiles viri se conspicuos reddere ac multitudinis admirationem et favorem sibi conciliare solent.» — *quaererent famam*] «quasi mirabundi quaererent, quomodo fama esse adeo magna posset hominis, in quo tantam viderent simplicitatem, pauci vero externam simplicitatem altius inspicerent, et, quid latere in ea posset, scrutarentur.» Dubn. — *interpretarentur*] ex v. *fama* elice «causam, cur in tanta gloria antea parta, tam insignem modestiam prae se ferret.»

41. *pessimum inimicorum genus, laudantes*] Lipsius comparat Mamertini Pan. 4: (Iuliani inimici) *callido nocendi artificio accusatoriam diritatem laudum titulis peragebant, in omnibus conventiculis quasi per benevolentiam illa iactantes: «Iulianus Alamanniam domuit, Iulianus urbes Galliae ex favillis et cineribus excitavit.» - - Hae voces fuerunt ad inflammanda odia probris omnibus potentiores.* — *Daciaque*] «Bello Dacico contra Decebalum, quod a. u. 839. p. Chr. 86. coeptum; *Germaniam* addit ob cladem in Marcomannorum finibus acceptam. Cfr. Sueton. D. 6. Dio 67, 6. et 7.» Dubn. Schol. Iuven. 4, 112: *Fuscus sub Domitiano exercitui praepositus, in Dacia periit.* — *militares viri*] Sic Ann. 15, 26: Corbulo *vir militaris*, et iam Salustius Cat. 45: *illi, homines militares*, militiae peritissimi. — *expugnati*] rariore usu de personis; proprie enim expugnata sunt castella, quibus praeerant, ipsi autem capti. Afferunt Liv. 23, 30: *obsessos fame expugnavit*. Curt. 9, 4, 5: *inclusos moenibus expugnat*. Walchius comparat Thucyd. 1, 134: *(τὸν Παυσανίαν) ἐξεπολιόρκησαν λιμῷ*. — *limite*] limitis Romani in eo tractu reliquias manere

ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum. ita cum damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola, comparantibus cunctis vigorem, constantiam et expertum bellis animum cum inertia et formidine eorum, . . . quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore pronum deterioribus principem exstimulabant. sic Agricola simul suis virtutibus simul vitiis aliorum in ipsam gloriam praeceps agebatur.

(42) Aderat iam annus, quo proconsulatum Asiae et Africae sortiretur, et occiso Civica nuper, nec Agricolae consilium deerat nec Domitiano exemplum. accessere quidam cogitationum principis periti, qui iturusne esset ultro Agricolam interrogarent. ac primo occultius quietem et otium laudare, mox operam suam in approbanda excusatione offerre, postremo non iam obscuri suadentes simul terrentesque pertraxere ad Domitianum.

1. *hybernis* Γ. — 3. *vigorem et constantiam* Δ. — 4. «Al. *animum inertiae et formidini.*» mg. Γ. — *eorum* Γ Δ (excidere nonnulla): *ceterorum* cum Grotio B. — 5. *Domitianum* Δ. — 14. *non tam* Γ Δ. Ut nos, Rhenanus.

tradunt prope Acunum (h. *Peterwardein*) ad Tibiscum fl. (h. *Theiss*). — *ripa*] Iornandes Get. C. 13. Ed. Vulcanii p. 40: *Longum post intervallum, Domitiano imperatore regnante, eius avaritiam metuentes, foedus, quod dudum cum aliis principibus pepigerant, Gothi solventes, ripam Danubii iam longe possessam ab imperio Romano, deiectis militibus cum eorum ducibus vastaverunt, cui provinciae tunc post Agrippam Poppaeus praeerat Sabinus* cet. — *eorum* ' ' '] «Excidisse videntur quaedam de ducibus illis, adiecta per vocem *qui*, a qua scribae ad sequens *quibus* aberraverint.» Cum Rothio et Dronkio Duker. — *dum - - exstimulabant*] «Hic ne Heinrichius quidem (ad Cic. pro Tullio p. 76.) ausus est correctionem (*dum - - exstimulent*) deprecari: tamen reiecit eam Walchius.» Hand Turs. II. p. 304., ubi plura exempla v. *dum* cum imperf. constructi affert. — *gloriam*] «tunc tam periculosam.» Duae sententiae, quarum altera v. *praeceps* indicatur, in unam contractae sunt. Walchius ita circumscribit: «sic virtutibus suis quae livore et malignitate hominum attollebantur, invito gloria aucta, simulque pernicies accelerata.» Dr.

42. *annus*] ambiguus quidem ille, sed fortasse a. u. 843. sive quintus post Agricolae e Britannia reditum. Cfr. Dio 53, 14: Bach. Ex Dionis tamen loco nihil de intervallo inter duarum provinciarum administrationem colligitur: hoc enim dicit: *πᾶσιν ἀπηγόρευσεν ὁ Αὔγουστος μηδένα πρὸ πέντε ἐτῶν μετὰ τὸ ἐν τῇ πόλει ἄρξαι κληροῦσθαι.* — *Asiae et Africae*] «utram harum provinciarum, quae senatus erant, obtineret.» Lipsii *aut* necessarium non est. — *occiso Civica*] Suet. Dom. 10: *Complures senatores et in his aliquot consulares interemit, in quibus Civicam Cerealem in ipso Asiae proconsulatu.* Igitur neque Domitiano exemplum deerat media in provinciae administratione necandi etiam Agricolam neque huic consilium eadem se excusandi, ut omne crimen ambitionis rerumque novarum cupiditatis devitaret. (Ceterum Civica aliunde notus non est.) — *non iam*] De lectione Librr. *non tam* Walther: «Hac imputetur Agricolae tam fuisse caeco, ut ne perspexerit quidem priores istorum hominum machinationes.» — *paratus simulatione*] «cui semper suppeditabat simulatio, *ausgerüstet mit Verstellung*, id quod efficaciorem sensum praebet quam Bipontinorum *paratus simulationi*. Cfr. Suet. Claud. 42: *cum utroque - sermone nostro sis paratus*, instructus. — *excusantis*] sine *se*, ut Dial. 5: *in iis cognitionibus excusent*. Bach. — *beneficii invidia*] «non erubuit permittere, ut Agricola insignem iniuriam sibi illatam tamquam beneficium agnosceret.» Duker. Quod tamen quasi beneficium tyranno invidiosum esse debebat apud omnes iustos

qui paratus simulatione, in adrogantiam compositus, et audiit preces excusantis, et cum adnuisset, agi sibi gratias passus est nec erubuit beneficii invidia. salarium tamen proconsulari solitum offerri et quibusdam a se ipso concessum Agricolae non dedit, sive offensus non petitum, sive ex conscientia, ne quod vetuerat videretur emisse. proprium humani ingenii est odisse quem laeseris: Domitiani vero natura praeceps in iram et, quo obscurior, eo irrevocabilior, moderatione tamen prudentiaque Agricolae leniebatur, quia non contumacia neque inani iactatione libertatis famam fatumque provocabat. sciant, quibus moris est illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse, obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum rei publicae usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

(43) Finis vitae eius nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam

1. *simulationis* mg. *Γ*. — 12. *in ullum rei post usum Γ*, «Alii *in nullum re* (sic) *p* (cum lin.) *usum* mg. *Γ*. Ut nos, *Δ* et Cod. Ursini.

rerum existimatores.» — *salarium*] Dio 52, 23. (consilium a Maecenate Augusto, ut narrat, datum): *Λαμβανέτωσαν δὲ μισθὸν πάντες οὗτοι οἱ τὰς ἔξω τῆς πόλεως ἀρχὰς ἐπιτρεπόμενοι, πλείω μὲν οἱ μείζους, ἐλάττω δὲ οἱ καταδεέστεροι, μέσον δὲ οἱ μέσοι. οὔτε γὰρ ἀπὸ τῶν οἰκείων οἷόν τέ ἐστιν αὐτοὺς ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ ἀποζῆν, οὔτ' ἀορίστῳ καὶ ἀσταθμήτῳ ἀναλώματι, ὥσπερ νῦν, χρῆσθαι.* Salarium quantum fuerit, certe sub Macrino, refert idem 78, 22: *Αὐφιδίῳ Φρόντωνι οὔτε τὴν Ἀφρικὴν κατακληρωσαμένῳ ἐπέτρεψε τῶν Ἄφρων αὐτὸν παραιτησαμένων· οὔτε τὴν Ἀσίαν, καίτοι μεταθεὶς αὐτὸν ἐκεῖσε πρότερον. τό γε μὴν ἱκνούμενον γέρας καὶ οἴκοι μείναντι αὐτῷ, τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας* (*decies sestertium*), *δοθῆναι ἐσηγήσατο ὁ Μακρῖνος.* — *laeseris*] Seneca de Ira 2, 33: *Hoc habent pessimum animi magna fortuna insolentes: quos laeserunt, et oderunt.* Lips. — *irrevocabilior*] «implacabilior; hoc minus revocari ab ira et proposito perdendi poterat.» Ern. — *illicita*] «ad quae contumacia et haud opportunum libertatis studium effert.» Dubrn. Inest praeterea iam notio, mox clarius expressa, talem animi elationem, quam interdum ostentabant Stoici praesertim, plerumque inanem esse et omni effectu carere. — *excedere*] «ascendere, pervenire, *quo plerique per abrupta*, id est, principum voluntati sese opponentes atque contumaciter eam aspernantes, neutiquam per sapientem constantiam ac moderationem pervenerunt,» quas virtutes Agricola exercuit. Recte Ruhnkenius ad Rutil. Lup. 1, 13. p. 49. notat necessariam non esse Lipsii coni. *escendere*, nam Taciti modo non semel loqui Valerium Max. tamquam 3, 4 ext. 1: *Socrates ad clarissimum lumen gloriae* e x c e s s i t. 5, 6, 4: *res publica procedente tempore ad summum imperii fastigium* e x c e s s i t. Remanet tamen ubique notio «eo escendere, ubi haud procul iam absis a transgredienda iusta meta.» — *abrupta*] nostrum *schroff*. Cfr. Ann. 4, 20: *an liceat inter* a b r u p t a m *contumaciam et deforme obsequium pergere iter ambitione ac periculis vacuum.* Ad vv. *per abrupta* ad explendam figuram cogitatione supplere licet: «velut enisi.» — *inclaruerunt*] «clarescentes pervenerunt.» Walch.

43. *Finis vitae*] «Cum hoc et sequentibus capitibus conferendus, quem imitari Tacitus putatur, Cicero de Oratore 3, 2 et 3.» Dubrn. Frigidum Antiphili Byzantini epigramma (Anth. Pal. II. p. 194.) ad Cn. Iulium Agricolam pertinere nonnulli ad h. l. suspicati sunt; Iacobs Anth. IX. p. 64. hanc opinionem non memorans ita argumentum exponit: «In fontem, qui post Agricolae c u i u s d a m mortem exaruerat.» Ac sane admodum frequens in Inscrr. est *Agricolae* cognomen: octo praebet Grute-

ignotisque non sine cura fuit. vulgus quoque et hic aliud agens populus et ventitavere ad domum et per fora et circulos locuti sunt; nec quisquam audita morte Agricolae aut laetatus est, aut statim oblitus est. augebat miserationem constans rumor veneno interceptum. nobis nihil comperti affirmare ausim. ceterum per omnem valitudinem eius, crebrius quam ex more principatus per nuntios visentis, et libertorum primi et medicorum intimi venere, sive cura illud sive inquisitio erat. supremo quidem die momenta ipsa deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente sic accelerari quae tristis audiret. speciem tamen doloris animo vultuque prae se tulit, securus iam odii, et qui facilius dissimularet gaudium quam metum. satis constabat lecto testamento Agricolae, quo coheredem optimae uxori et piissimae filiae Domitianum scripsit, laetatum eum velut

2. *et per circulos Δ.* — 3. *oblitus est Γ Δ* : *oblitus* B cum Mureto. Primum *est* expungi iussit Criticus Ienensis a. 1816. N. 127. — 6. *viseritis Δ.* — 8. *momenta ipsa deficientis Γ Δ* : *momenta deficientis* cum Puteolano B. — 11. *constabant Δ*, Puteolanus. Ut nos, Γ.

rus, duos Muratorius; praeterea duo sunt consules *Agricolae* in Baiteri Fastis a. u. 982. et 1173. — *vulgus quoque et - - populus*] Sic Dial. 7: *quos saepius vulgus quoque et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat?* — *aliud agens*] «alioqui quotidie variis rebus forte oblatis distractus ac propterea parum curans virorum insignium et virtutes et vicissitudines.» Inest etiam πολυπραγμοσύνης notio. — *veneno interceptum*] id quod testatur Dio 66, 20. — *nobis nihil comperti affirmare ausim*] Si locus sanus est, ita explicandus erit: «Nos nihil certi hac de re compertum habere, ex animi mei sententia affirmo. Quocirca, utrum fato, an veneno exstinctus sit Agricola, aliis investigandum atque expediendum relinquo.» Rem scilicet pro certo explorare ipse non poterat Româ tunc absens; suspicionem tamen facinoris significant proxima *ceterum* cet. (Walchius post v. *comperti* excidisse aliquid ratus vertit: *Von uns ward nichts ergründet, — dessen Behauptung ich wagte.* Duebner ex coni. edidit: *nobis nihil comperti, nec firmare ausim*; quam rationem Louandre secutus: *Quant à moi, je ne sais rien de précis et je n'oserais rien affirmer.*) Ceterum subiti huius transitus ex plurali in singularem et vice versa exempla Walchius et Walther afferunt Ann. 14, 43: *simul quidquid hoc in nobis auctoritatis est, crebris contradictionibus destruendum non existimabam.* Cic. ad Fam. 5, 12: *Ardeo cupiditate incredibili, ut nomen nostrum scriptis illustretur tuis.* in Catil. 1, 9, 22. — *principatus*] Ursinus aliique maluere *principis*. At non de solo Domitiano loquitur, sed de consueto omnium principum more, qui non tam crebro nuntios ad viros illustres, quando aegrotent, mittere soleant. — *libertorum primi et medicorum intimi*] Ernestius epithetorum permutationem factam esse putavit. Verum *medicorum intimi* ii sunt, quibus tantum ille confidebat, ut sine ambagibus ex iis quaereret, qualis esset quotidianus morborum decursus in iis, quorum propinquam mortem exoptabat. Talibus etiam ad veneficia patranda uti poterat. — *momenta ipsa*] ut apud Graecos ῥοπαὶ τῶν νόσων· h. l. «omnia signa mortis iamiam magis appropinquantis;» *tous les instants de l'agonie* Louandre. V. *ipsa* autem minime debetur interpolatori, ut ratus est Walther, sed auget rei indignitatem: «quamquam certissimum erat eum brevi animam editurum, tamen continuo cursores missi sunt.» — *per - cursores*] Apparet Domitianum non fuisse tunc Romae, sed in Albana villa vel alibi. Ruhnkenn. — *animo vultuque*] ἓν διὰ δυοῖν, «animo, qui vultu apparet,» Hand Turs. II. p. 477.; «animo, quantum vultu ostenditur.» Duebn. Sic Hist. 1, 85: *animum vultumque conversis*. 4, 81. — *securus iam odii*] «post Agricolae decessum nihil iam curans pristinum odium, quod in eum habuerat, neque ultra familiam eius insectans.» (*Tranquille désormais sur l'objet de sa haine* L.) — *honore iudicioque*] «iudicio honorifico.» De iudiciis testamentorum et honore inde redundante nota res e Cic. Phil. 2, 42. et Suet. Oct. 101. Ern. — *nisi malum principem*] ne si heres scri-

honore iudicioque. tam caeca et corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret a bono patre non scribi heredem nisi malum principem.

(44) Natus erat Agricola Gaio Caesare tertium consule Idibus Iuniis: excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo Kalendas Septembris Collega Priscoque consulibus. quodsi habitum quoque eius posteri noscere velint, decentior quam sublimior fuit: nihil metus in vultu; gratia oris supererat. bonum virum facile crederes, magnum libenter. et ipse quidem, quamquam medio in spatio integrae aetatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum aevum peregit. quippe et vera bona, quae in virtutibus sita sunt, impleverat, et consulari ac triumphalibus ornamentis

3. *tertium Γ Δ* : *primum* Buchnero auctore B. — *primum* - - *Iuliis* mavult Clinton *Fasti Romani* I. p. 76. — 4. *LIV. anno* Broterius, *LVII. anno* Clinton. In *Γ*, fortasse etiam in *Δ*, numerus omnibus litteris scriptus est. — Habet *Septembris Γ*. — 6. *metus*] *impetus Γ*, «al. *metus*» mg *Γ*, *nihil metus et impetus Δ*. U tnos, Puteol. — 10. *sunt* om. *Δ*. — *consulari Γ Δ* : *consularibus* cum Puteol. B.

ptus non esset princeps, huius iussu testamento rescisso bona in fiscum cogerentur.

44. *tertium consule*] a. u. c. 793. p. Chr. 40. Quod autem Buchnerum secuti nonnulli, etiam Walther, ediderunt *primum consule*, quo scilicet tolleretur error, qui in vv. *sexto et quinquagesimo* esse videtur, vel ideo locum non habet, quia *Kalendis* demum *Iuliis* a. 790. primum consulatum iniit Caligula. Suet. Cal. 17. — *Collega Priscoque*] Sunt Sex. Pompeius Collega et Cornelius Priscus a. u. 846. p. Chr. 93.; utroque autem numero computato nonnisi LIV. anni vitae Agricolae efficiuntur, quemadmodum Broterius corrigendum suasit. — *decentior*] «*Sa taille - - était bien proportionnée sans être haute.* L.» «*Decens* hic est, cui σώματος συμμετρία.» Boxhorn. — *nihil metus*] «nihil quod metum afferret adspicienti.» Dubn. Similiter Louandre: «*rien dans ses traits n'inspirait la crainte.*» Virdungus comparavit Ovid. Met. 2, 857: *Nullae in fronte minae nec formidabile lumen; Pacem vultus habet.* Equidem refero ad ea, quae leguntur C. 22: *apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur; ut erat comis bonis, ita adversus malos iniucundus;* unde facile quis suspicari potuisset virum militarem inferioribus vel vultu metum incussisse; id quod hic negare voluit eius gener. Contra alii, ut Doederlein *Syn.* IV. p. 320., provocantes ad Quintil. 6, 2, 21: *metum tamen duplicem intelligi volo, quem patimur et quem facimus*, passive interpretantur: «nullum metum in eius vultu apparuisse; *so wenig sich Furcht in seinem Blicke aussprach, so war doch Holdseligkeit der vorherrschende Zug in seinen Mienen.*» Doed. Quam ad interpretationem Walther: «Sed quis unquam Agricolam cogitavit meticulosum?» Et iam ante Waltherum Burnouf: *Quelle dignité y aurait-il à dire qu'il ne paraissait aucune crainte sur le visage d'un guerrier tel qu'Agricola?* Ceterum Virdungus suspicatur tacite opponi Agricolae Domitianum, de quo Plin. Pan. 48, 4. refert: *Ipse occursu quoque visuque terribilis; superbia in fronte, ira in oculis.* — *vultu* - - *oris*] Huius iuncturae complura exempla ibidem attulit Doederlein, *vultum* a v. *volvere* imprimis ad oculos referri docens. — *supererat*] «abunde suppetebat,» ut C. 45. Ann. 1, 67. Rothius autem recte adnotavit in verbo esse vim quandam comparativam: «gratia oris erat maior (quam maiestas).» Dr. — *medio in spatio*] Ne nimia haec hyperbola videatur de viro, qui tamen ad LIV. vel LVI. vitae annos pervenerat, Walchius affert Dial. 17: *centum et viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis aetas.* — *impleverat*] «plene assecutus erat:» cfr. de hoc v. usu Ruhnk. ad Vell. 2, 95. Plin. Epp. 8, 13: *vides - -, cuius debeas implere vestigia.* Walchius inter alia exempla Graeca affert Lucian. Q. H. C. S. 8: *οὐ γὰρ ἱκανὸς ὁ Ζεύς, οὐδ' ὁ Ποσειδῶν, οὐδὲ ὁ Ἄρης μόνος ἕκαστος ἀνακληρῶσαι τὸ κάλλος αὐτοῦ.* (id est, plene perfecteque referre). — *consulari*] Haec Codd. lectio ideo praestat Puteolani interpolationi *consularibus*, quia *semel* dumtaxat consul fuerat Agricola; contra triumphalia orna-

praedito quid aliud adstruere fortuna poterat? opibus nimiis non gaudebat; speciosae contigerant. filia atque uxore superstitibus potest videri etiam beatus incolumi dignitate, florente fama, salvis affinitatibus et amicitiis futura effugisse. nam sicuti durare in hac beatissimi seculi luce ac principem Traianum videre, quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur, ita festinatae mortis grande solatium tulit evasisse postremum

2. *speciosae non contigerant* Γ Δ. (*non* expunxit Puteolanus.) — 5. *quod* Rhenano auctore seclusit B. (*quodam augurio* cum Bipontinis Oberlinus.)

menta multiplicia sunt, vestis, statua cet. Cfr. Ann. 1, 15. 4, 18. 23. 26. 12, 41. Hist. 1, 79. — *adstruere*] pro magis solito *addere*. Sic iam Ovid. A. A. 2, 119: *Iam molire animum, qui duret, et adstrue formae.* Vellei. 1, 17: *ut Livium quoque priorum aetati adstruas.* Id. 2, 55. — *speciosae contigerant*] «ita, ut pro dignitate sua sine nimia parcimonia vivere posset.» Negationem per ἀβλεψίαν ex praeced. *non gaudebat* intruserunt scriptores librarii. Qui eam defendunt, provocant ad Dionem 66, 20: *ὁ δὲ Ἀγρικόλας ἔν τε ἀτιμίᾳ τὸ λοιπὸν τοῦ βίου καὶ ἐν ἐνδείᾳ - - ἔζησε·* verum iustam oppositionem inter opes *nimias* et *speciosas* hic necessario requiri nunquam equidem mihi eripi patiar. Praeterea magnopere displicet ista paupertatis quasi confessio ab ipso genero facta. Atque teste Broterio (silente quidem Maggiorenio) in mg. Γ: «alius *speciosae contigerant.*» — *nam sicuti durare* cet.] Locus perquam intricatus. Quodsi nihil excidit, vel Pichenae ratio vel Duebneriana sequenda erit, quas propono: «Nam sicuti durare in hac beatissimi seculi luce ac principem Traianum videre (quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur) grande solatium Agricolae fuisset, ita festinata mors illud ipsum grande solatium ei attulit.» Pich. Quam ipsam sententiam concinnius etiam sic exprimas: «Traianum videre - - summum solatium fuisset post tot tantasque miserias quas ultimis Domitiani annis adhuc perpessus foret; sed tamen sic quoque festinata mors grande solatium ei attulit; nam felix censendus est, quod postremorum illius scelerum testis non fuit.» Per ultimum enim triennium a. u. 846. m. Sept. usque ad 849. *XIV. Kal. Octobres*, quo die occisus est (Suet. D. 17.), continuo ille saeviit. Dictum autem est, ut Hist. 2, 59: *nimius honor inter secunda, rebus adversis in solatium cessit* infanti Vitellii filio, mox occiso. Utrobique scilicet quod proprie solatium erat superstitum, mortuis ipsis ut tale tribuitur. «Post v. *ominabatur* addi debebat *ei non licuit:* quorum vv. sententia concipitur subiectis *ita FESTINATAE mortis;* nihilominus haec ellipsis Tacitearum durissima foret.» Duebn. Rothius confert Hist. 5, 22: *utque ad fallendum silentio* (scilicet utebantur), *ita coepta clade, quo plus terroris adderent, cuncta clamoribus miscebant.* Expuncto autem cum Rhenano et Gronoviis v. *quod*, nullam remanere rectam sententiarum connexionem quivis videt: etenim fortasse concedas dici potuisse: *sicuti principem Traianum videre augurio - - ominabatur*, quod omen sane Tacito vivo exitum habuit, vix tamen scribere poterat: *durare in hac beatissimi seculi luce augurio - - ominabatur;* utpote quae felicitas ipsi Agricolae nimis incerta videri debebat. («*D'abord je ne vois pas de raison suffisante pour retrancher* quod; *ensuite, il me semble plus noble de faire rapporter* ominabatur *uniquement à* principem Traianum videre, *et pour cela la liaison* quod *est nécessaire.*» Burnouf.) — *augurio*] Walchius ex Dione et Plinio demonstravit alterum quoque ominibus Traianum futurum principem iam a. 844. significatum fuisse. Dio 67, 12: *Τραϊανῷ δὲ δὴ καὶ τῷ Οὐλπίῳ καὶ Ἀκιλίῳ Γλαβρίωνι ὑπατεύσασι τότε τὰ αὐτὰ σημεῖα λέγεται γενέσθαι, καὶ ἀπ' αὐτῶν τῷ μὲν Γλαβρίωνι ὄλεθρος, τῷ δὲ Τραϊανῷ ἡ τῆς αὐτοκρατορίας ἀρχὴ προερρέθη.* Plin. Pan. 5: *An fas erat nihil differre inter imperatorem, quem homines et quem di fecissent? quorum quidem in te, Caesar Auguste, iudicium et favor tunc statim, cum ad exercitum proficiscereris, et quidem inusitato indicio enituit. Nam ceteros principes aut largus cruor hostiarum aut sinister volatus avium consulentibus nuntiavit; tibi ascendenti de more Capitolium quamquam non id agentium civium clamor ut iam principi occurrit; siquidem omnis turba, quae limen in-*

illud tempus, quo Domitianus non iam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu rem publicam exhausit. (45) non vidit Agricola obsessam curiam et clausum armis senatum et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilissimarum feminarum exsilia et fugas. una adhuc victoria Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Baebius iam tum reus erat. mox

3. *clusum Γ*, teste Broterio, silente Maggior. — 5. *Charus Mitius Γ*, *clarus mitius Δ*. Correxit Rhenanus. — *arcem*] *villam* mg. *Γ*. — 6. *iam* om. *Δ*.

sederat, ad ingressum tuum foribus reclusis, illa quidem, ut tunc arbitrabatur, deum, ceterum, ut docuit eventus, te consalutavit imperatorem, nec aliter a cunctis omen acceptum est. — *intervalla ac spiramenta temporum*] «intervalla temporum, quibus homines paulisper veluti respirare atque animos perculsos aliquatenus colligere poterant.» V. *spiramentum* hoc sensu usurpati vix aliud reperitur exemplum quam apud Amm. Marc. 29, 1: *Sumptum est de quibusdam sine spiramento vel mora supplicium.*

45. *obsessam curiam*] Res aliunde non nota. Videtur generalis sententia, «quovis senatus die a Domitiani satellitibus obsessam esse curiam, praesertim tum, cum insignem aliquem virum condemnari vellet tyrannus.» — *tot consularium*] Suet. Dom. 10: *complures senatores, in his aliquot consulares, interemit*; deinceps decem nominat ab eo supplicio affectos. Dio 67, 12. — *feminarum*] Harum nomina Plinius Epp. 3, 11. posteris servavit; fuerunt *Gratilla*, Aruleni Rustici uxor, *Arria*, Thraseae uxor, *Fannia*, Thraseae filia Helvidio desponsata. Dr. — *una adhuc victoria*] cum Agricola moreretur. Quem primum ille perverterit, haud constat. — *Carus Metius*] unus e nequissimis illius temporis delatoribus. Plin. Epp. 1, 5. 7, 19. et 27. Iuvenal. 1, 35. Martial. 12, 25, 5. — *censebatur*] «inclaruerat, cum pravum eius ingenium, malitia, avaritia primo illo reo condemnato omnibus innotuisset.» Sic Dial. 39. — *intra Albanam arcem*] «intra hanc dumtaxat, nondum in ipsa curia.» «Domitianus villam Albanam (Plin. Epp. 4, 11, 6.) sive Albanum (Suet. D. 4.) ita adamabat, ut eam quasi regiam et arcem haberet» (atque haud raro ibi senatum ex urbe excitum haberet). «Ea in villa damnavit etiam *Corneliam maximam Vestalem*. Plin. Epp. 4, 11. Iuven. 4, 145: *proceres quos Albanam dux magnus in a r c e m Traxerat attonitos.* Sed plerumque in hoc secreto delatores ad eum arrepebant, ut hic significatur de Messalino.» Dio 67, 1: τοῦτο τὸ χωρίον ὑπὸ τὸ ὄρος τὸ Ἀλβανόν, ἀφ' οὗπερ οὕτως ὠνομάσθη, ὃν ὥσπερ τινὰ ἀκρόπολιν ἐξείλετο. Sita erat ad radices montis Albani iuxta viam Appiam ad XVII. miliarium. Dr. — *Messalini*] Plin. Epp. 4, 22: *Catullus Messalinus luminibus orbatus ingenio saevo mala caecitatis addiderat: non verebatur, non erubescebat, non miserebatur; quo saepius a Domitiano non secus ac tela, quae et ipsa caeca et improvida feruntur, in optimum quemque contorquebatur.* Iuven. 4, 115. eum vocat *Grande et conspicuum nostro quoque tempore monstrum.* Aur. Victor Epit. 12: *Calumniator praecipuus, iurgiorum disceptator et scientissimus et frequentissimus*; quae vv. ex antiquiore scriptore hausta esse consentaneum est. — *Massa Baebius*] Hist. 4, 50: *aderat - - Baebius Massa e procuratoribus Africae, iam tunc optimo cuique exitiosus et in causas malorum, quas mox tulimus, saepius rediturus.* Postea accusatus a provincia Baetica, cui senatus advocatos contra eum dederat Plinium et Senecionem, damnatus est. Plin. Epp. 3, 4. 6, 29. Probabiliter autem de hac ipsa causa intelliges Taciti verba, quoniam, ut ex Plin. Epp. 7, 33. constat, Nerva etiamtunc privatus erat. — *iam tum*] «eo ipso tempore, *eben damals*,» non *schon damals*, quemadmodum plerique interpretati sunt. Cfr. Hand Turs. III. p. 113. — *mox nostrae manus*] Senator cum tunc iamdudum esset Tacitus, praetor creatus a. u. 841. (Ann. 11, 11.), etsi tunc ipsum Româ abesset (v. infra), dicit *nostras*, senatorum, *manus*. Helvidius autem in senatu accusatus ibique manus ei iniectae sunt, maxime et primum a quodam Publicio Certo. Plin. Epp. 9, 13: *Inter multa scelera multorum nullum atrocius videbatur, quam quod in senatu senator senatori,*

nostrae duxere Helvidium in carcerem manus; nos Maurici Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, iussitque scelera, non spectavit: praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat videre et adspici, cum suspiria nostra subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret saevus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem muniebat. Tu vero felix, Agricola, non vitae tantum claritate sed etiam opportunitate mortis. ut perhibent, qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum excepisti, tamquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiaeque eius praeter acerbitatem parentis erepti auget maestitiam, quod assidere valitudini, fovere deficientem, satiari vultu complexuque non

1. «al. *nos Mauricium Rusticumque divisimus*» mg. *Γ* et Cod. Urs. — 6. *a quo* *Γ Δ*, Puteol. *a* expunxit Lipsius. — 7. *perhiberent* *Γ Δ*. — 9. *portionem* *Δ*. — 10. *filiaeque eius* *Γ*: *filiaeque* cum Rhenani operis B. De *Δ* non satis constat. — 11. *complexuque* *Γ Δ*: *complexu* cum Puteol. B.

praetorius consulari, reo index manus intulisset. Haec autem referenda, ne quis erret, ad Helvidium filium, quem Domitianus occidit, cum patrem eius (v. C. 2.) ipse Vespasianus. Lips. Suet. Dom. 10: *Occidit et Helvidium filium, quasi scenico exodio sub persona Paridis et Oenones divortium suum cum uxore taxasset.* Cum autem hoc facinus patratum sit post Agricolae decessum (a. 846.), probabiliter refertur ad a. insequentem 847., Domitiani XIV. sive penultimum, de quo anno Hieronymus in Chron. Ed. Roncall. p. 443: *Domitianus multos nobilium perdidit, quosdam vero in exsilium misit.* — *Maurici Rusticique*] Hi fratres erant *Iunii*; Mauricus, *quo viro nihil firmius, nihil verius* (Plin. Epp. 4, 22.), *relegatus* (Id. 3, 11.) rediit sub Nerva (Id. 1, 5.). De *Iunio Aruleno Rustico* vide supra C. 2. Plin. Epp. 1, 14. Marc. Antonin. 1, 7. Plutarch. de Curios. p. 522: *ὃν ἀπέκτεινε Δομετιανὸς τῇ δόξῃ φθονήσας.* De *Herennio Senecione* item C. 2. — *visus*] Ex v. *perfudit* per zeugma eliciendum «miseratione perculit,» «terrore affecit.» Ipsum autem v. *perfudit* tropice accipiendum; nam Senecio pro certo in ipsa curia confossus non est. Significat igitur: «tam vehementer exterruit nos Senecionis caedes, quam si ipsi eius testes fuissemus.» — *oculos suos*] «Pronomen omisit Puteolanus, e *Γ* insertum Walchius Latinum esse negavit. Sed quare in his dictionibus pronomen addi non debeat, non intelligimus. Sic Ann. 3, 53: *in hac relatione subtrahi oculos meos melius fuit.* Cic. pro Archia 10, 26: *ut etiam Cordubae natis poëtis - - aures suas dederet;* ad Att. 1, 5, 4: *cum multos dies aures meas Acutilio dedissem.* Dr. Maior scilicet vis est in addito pronomine, veluti si hic scripsisset: «*proprios saltem oculos.*» — *videre et adspici*] Bachius interpretatur: «Domitianum ipsum (subiect.) videre reos ab iisque adspici.» Sed praestat manifesto aliorum, etiam Walchii et Dronkii, ratio: «videre Domitianum (obiect.) in ipsa curia tam inique saevientem atque rursus ab eo curiose adspici et observari vultus gestusque senatorum.» — *subscriberentur*] «clam in tabellis notarentur a sceleratis Domitiani satellitibus, qui delationes actitabant.» Sic Suet. Oct. 27: *Pinarium -, cum contionante se - - subscribere quaedam animadvertisset, curiosum ac speculatorem ratus, coram confodi imperavit.* Alii explicant: «in delationum libellos subscriptis testibus referrentur:» quod tamen in ipso senatu, de quo manifesto hic agitur, fieri vix poterat. — *cum denotandis* cet.] «cum saevum suum vultum in hos illosve senatores conliceret Domitianus, hoc sufficiebat, ut ii, veluti certo iam exitio destinati, illico expallescerent; ille vero solito suo rubore magis etiam conspicuum reddebat miserorum pallores; *(ihr Erblassen)*; *denotare* est designare oculis.» Cic. Catil. 1, 1, 2: *notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum.* Louandre: *lorsque son visage cruel et cette rougeur, dont il s'armait contre la honte, suffisaient à faire pâlir et à désigner tant de victimes.* Ceterum de Domitiani senatu cfr. Iuven. 4, 74: *proceres,*

contigit. Excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. noster hic dolor, nostrum vulnus, nobis tam longae absentiae condicione ante quadriennium amissus es. omnia sine dubio, optime parentum, assidente amantissima uxore superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis compositus es, et novissima in luce desideravere aliquid oculi tui. (46) si quis piorum manibus locus, si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnae animae, placide quiescas, nosque, domum tuam ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri neque plangi fas est. admiratione te potius *quam* temporalibus laudibus et,

1. *excepissem* Γ. Correxit Pichena. — «al. *pingeremus*» mg. Γ. — 2. *tam*] «al. *tum* mg. Γ. — *longae*] *nostrae* Δ. — 3. *conditionem* Δ. — *est* Δ, Puteol., quod recepit Dronke. Γ habet *es*, ut correxit Rhenanus. — 5. *comploratus* Γ Δ. Ut nos, mg. Γ et Puteolanus. — 10. *potius quam temporalibus* Dronke, qua in lect. *quam* debetur Bipontinis: *potius temporalibus* Γ Δ: *et immortalibus* B. (*et* cum Acidalio; *immortalibus* cum eodem et Lipsio.)

In quorum facie miserae magnaeque sedebat Pallor amicitiae. — *rubor*] Suetonius quoque D. 18. eum *vultu ruboris pleno* fuisse tradit. Plin. Pan. 48: *femineus pallor in corpore, in ore impudentia multo rubore suffusa.* Apte affert Walchius Philostr. V. Apoll. 7, 28. p. 144. Kayser: *δεῖ δὲ καὶ πρὸς τὸ φθέγμα τοῦ βασιλέως παρεσκευάσθαι σε καὶ πρὸς τὸ δύστροπον τοῦ προσώπου· φθέγγεται μὲν γὰρ βαρύ, κἂν πρᾴως διαλέγηται, ἡ δ' ὀφρὺς ἐπίκειται τῷ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἤθει, μεστὴ δ' ἡ παρειὰ χολῆς, τουτὶ γὰρ μάλιστα ἐπιφαίνει.* — *Tu vero felix*] Cfr. Cic. de Or. 3, 3: *Ego vero te, Crasse, cum vitae flore, tum mortis opportunitate divino consilio et ortum et exstinctum esse arbitror.* — *pro virili portione*] Sic etiam Hist. 3, 20. Cicero usurpat *pro virili parte*. («Notavit hanc dictionem Heinrichius ad Cic. Oratt. partes ineditas (in v. *Cicero*), quae a solo Tacito novatore invecta sit.» Dr. Verum cum tot perierint scriptores inter Ciceronem et Tacitum, huiusmodi iudicia semper incertissima remanent.) — *innocentiam principi donares*] «veluti hoc ageres, ut quantum in te esset, innocentiam Domitiani testareris.» Etenim cum libenter mori se ostenderet, apparebat nullam ei vim adhibitam per venenum. Ern. Sapientissime ita se gessisse videtur Agricola; nam praeterquam quod propriam constantiam ac fortitudinem animi, Stoico dignam, ex animi sententia et servabat et ostendebat in extrema hac necessitate, simul cavebat, ne forte suspicione veneficii demonstrata exasperatus tyrannus postea in inimici domum saeviret. — *excepissemus*] «Plane Homericum est. Ita enim Andromacbe lugens Hectorem Il. ω, 744: *Οὐδέ τί μοι εἶπες πυκινὸν ἔπος, οὗ τέ κεν αἰεὶ Μεμνήμην νύκτας τε καὶ ἤματα δακρυχέουσα.*» Lips. Nemo tamen, spero, de imitatione cogitabit; nimis enim naturales hi sunt sensus in utraque persona. — *tam longae absentiae*] Ubi Tacitus cum uxore per quadriennium Roma abfuerit, parum constat. Opinantur nonnulli eum tunc obtinuisse provinciam praetoriam. — *condicione*] «necessitate aliqua vel munere, quod mihi impositum erat.» — *ante quadriennium*] «Tacito videtur, quoniam tempore mortis Agricolae quadriennio abfuisset, neque illum toto spatio unquam vidisset, perinde sibi esse, ac si Agricola ante quadriennium mortem obiisset.» Pichena. «*Vier Jahre zuvor*, non *vor vier Jahren*. Ambiguitas removetur distinctione accentus, qui in adverbio acutus, in praepositione gravis est.» Hand Turs. I. p. 371. — *amissus es*] Sequendus videbatur optimus Cod. Γ, praesertim cum personae variatio hic nescio quid affectati haberet. — *compositus*] Veram hanc esse lectionem, non *comploratus*, demonstrat margo Γ, qui haud raro egregias lectiones praebet, desumptas, ut arbitror, ex iterata et accuratiore archetypi lectione, nequiquam ex mera coniectura. Et v. *comploratus* etsi de luctu optimis auctoritatibus firmatur, tamen cum v. *fletibus* coniunctum minus aptum videtur.

46. *potius* quam *temporalibus*] In h. l. intricato et incredibilibus coniecturis a Cri-

si natura suppeditet, similitudine decoremus. is verus honor, ea coniunctissimi cuiusque pietas. id filiae quoque uxorique praeceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque eius secum revolvant, formamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur, non quia intercedendum putem imaginibus quae marmore aut aere finguntur: sed ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt, forma mentis aeterna, quam tenere et exprimere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis. quicquid ex Agricola amavimus, quicquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum.

1. *similitudine* Grotius: *militum* Γ, *multum* Δ, *aemulatu* Heinsio auctore B. — *decoremus* Γ Δ, nisi est error apud Dronkium. (*admiratione potius quam aemulatione* Cod. Urs.) — 4. *formamque* Muretus et Acidalius: *famamque* Γ Δ B.

ticis vexato secutus sum Dronkium. Plerique haeserunt in v. *temporalibus*, quod tamen significatione «non diu (hoc loco, non ultra nostrae vitae terminum) duraturis,» haud raro usurpatum esse Taciti aetate vel Lexica demonstrant; imprimis autem frequens est apud ICtos. Vide Dirksen Manuale in h. v. (Mire vero *laudes* hic memoratas nonnulli intellexerunt de hac ipsa Agricolae vita, quam pravam interpretationem nullo modo admittere licet. Immo laudes significat in sermonibus quotidianis Agricolae tributas.) — *si natura suppeditet*] «si vires nostrae id concedent.» Adiecit hoc ad sententiam alioqui confidentiorem aliquatenus mitigandam. — *facta dictaque*] Eodem ordine *facta dictaque* Quintil. 6, 1, 14. 6, 3, 7. — *formamque ac figuram*] Est iunctura haud rara apud Ciceronem: cfr. de Or. 2, 23: *formam figuramque dicendi*. de Fin. 5, 12: *corporis nostri - - figura et forma est*. Tusc. 1, 16, 37: *animorum - - formam aliquam figuramque quaerebant*. Codd. quidem lectionem *famamque et figuram* Walchius per ἓν διὰ δυοῖν explicat *famam figurae animi*: sed famam Agricolae filia et uxor secum complecti non poterant, id esset enim «semper meminisse, quanta fuisset eius fama», ad quod iis memoria haud opus erat; neque vero ulla modo defendi potest *forma corporis*, sed «ut in memoriam semper sibi revocent animi virtutes, quibus eminuerat,» eos exhortatur. — *intercedendum*] «Acidalius coniecit intercedendum, Ursinus *intercedendum*; sed iam Rhenanus in Thesauro p. 56. bene vidit hoc v. proprie de tribunis pl. usurpatum per metaphoram» (et quidem frequenter) «dici pro obsistere sive prohibere. Plin. Pan. 25, 5. 84, 4.» Dr. — *multos veterum - - oblivio obruet*] *Veteres* nominans de solis Romanis cogitat; ex Taciti autem consuetudine *veteres* sunt, «qui rem publicam liberam adhuc viderunt;» (C. 10: *Livius veterum etc.*), quorum igitur res gestae a scriptoribus ante principatum absolutum celebratae erant, quos sane Taciti aequales adhuc legebant; «verum», inquit, «nihilominus tandem veniet tempus, quo, etsi nunc quoque gloriosi ac nobiles sunt, oblivio eos obruet, quia procedente tempore paulatim homines minus minusque curabunt res antiquas, utpote quae nimis remotae sint a tota illa vitae forma ac ratione, quae post aliquas aetates obtinebit.» Atque ex meo quidem captu haec ipsa sententia multo subtilior est ea, quam praebet Hauptii coniectura *famam obruet*; quamquam per se spectata haec quoque sententia vera est. Nam ad hanc, non ad nostram, apte conferre poterant interpretes Horat. C. 4, 9, 25: *vixere fortes ante Agamemnona multi: sed omnes illacrimabiles Urgentur ignotique longa Nocte, carent quia vate sacro*. — *Agricola posteritati narratus* etc.] Ideo tanta cum fiducia hoc asseverare poterat Tacitus, quia pro certo praevidebat hoc suo cura, donec duraturum esset Romanum imperium, id est, qua ut Romanus erat persuasione, in sempiternum, conservatum iri memoriam Agricolae, perfecti specimenis atque exemplaris, quod omnes doceat, quomodo sub principe qualicumque, etiam pessimo, debeat atque adeo possit se ge-

nam multos veterum velut inglorios et ignobiles oblivio obruet: Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit.

1. *obruit* Haupt.

rere vir vere magnus, cum contra rei publicae liberae exempla nemini iam imitari concessum sit. Nulla est igitur hic arrogantia, ut nonnulli opinati sunt, qui verum sensum haud prorsus perspicientes, tantummodo de compositionis arte et facundia, qua haec Vita eminet, cogitarunt, et quidem contra ipsius scriptoris mentem, qui C. 3: *inconditam ac rudem vocem* sibi tribuit.

CORNELII TACITI
DE ORATORIBUS
DIALOGUS.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Postquam Iustus Fabius saepe ex auctore dialogi requisiverat, cur non amplius vigeat eloquentiae studium, hic non suam proferre sententiam statuit, sed repetere sermonem hominum disertissimorum, quos eandem quaestionem pertractantes admodum iuvenis audivisset. 2. 3. uti sunt Curiatius Maternus, ex oratore poeta, M. Aper et Iulius Secundus, celeberrima tum fori ingenia, qui mirantur, quod Maternus fastiditis orationum causarumque studiis omne nunc tempus circa tragoedias consumat, quarum tamen recitatione offendisse potentium animos dicatur. 4. hic poësin a se nunc coli profitetur, quia sanctior haec et augustior sit eloquentia.

5—7. Hinc oritur disceptatio, utrum praestantior sit ars oratoria an poëtica. Aper magnis laudibus praedicat oratoriae artis utilitatem, voluptatem, dignitatem, 8. ac provocat ad exempla Marcelli Eprii et Crispi Vibii. 9. 10. poëtarum contra nullam esse dignitatem dicit et utilitatem; voluptatem vero brevem, laudem inanem, infructuosam multisque recitationum molestiis ac sumptibus partam. iis in solitudinem secedendum, si modo dignum aliquid elaborare velint, et mediocres nemini notos, bonos paucis; studium denique illorum non minus obnoxium offensae, quam oratorum. itaque Materno, ad altiorem eloquentiam et summa nato, non subsistendum esse in levioribus, sed ab auditoriis et theatris in forum et ad causas veraque praelia redeundum.

11—13. Quae quum Aper dixisset acrius et intento ore, remissus et subridens respondet Maternus: poeticae studio maiorem parari securitatem et gloriam, quam forensi labore et strepitu litigantium aut comitatuum salutationumque frequentia; puriorem vero voluptatem securo et secreto secessu in nemora et lucos, quam lucrosa et sanguinante in foro eloquentia, quae non, ut poesis, aureo, sed ferreo seculo et propter malos hominum mores in locum teli reperta sit. dulcem esse poetarum vitam et curarum expertem, anxiam vero oratorum, qui semper vel timeant vel timeantur.

14. Colloquio supervenit Vipstanus Messala, admirator veterum temporum oratorumque, recentiorum contemptor. 15—17. hinc Aper, seculi sui novorumque rhetorum patronus, accuratius definiendum censet, quinam oratores vocandi sint antiqui: utrum Ulixes tantum et Nestor et Menenius Agrippa, an et iam Demosthenes et Hyperides, inter quorum et hoc aevum non multo plures quam CCCC. anni intersint, aut Cicero, Caesar, Caelius, Calvus, Brutus, Asinius et Messala, qui vix unius hominis aetate sint priores. 18. formas autem et genera dicendi cum temporibus ac diversitate aurium mutari monet, et vitio malignitatis humanae semper laudari vetera, praesentia fastidiri. 19. 20. Cassium Severum a multis velut terminum antiquitatis constitui primumque flexisse ab illa vetere atque directa dicendi via, non infirmitate ingenii nec inscitia litterarum, sed iudicio et intellectu. olim in honore fuisse longa principia et narrationes, divisionum argumentorumque multorum ostentationem et philosophica orationi inserta; nunc ab oratore laetitiam et pulchritudinem orationis poeticumque decorem exigi. 21. 22. in orationibus Calvi quoque, Caelii, Caesaris, Asinii, Corvini ipsiusque Ciceronis multa deprehendi antiquitatis vitia, sordes verborum, hiantem compositionem et sensus inconditos, quae tamen sola mirantur perversi imitatores. 23. iniquos igitur iudices esse, qui antiqua tantum efferant laudibus rhetorumque recentiorum commentarios fastidiant. postremo Messalae, Materni et Secundi virtutes praedicat eosque ad illustrandum seculum suum pulcherrimo dicendi genere exhortatur, cum videat eos, quae vera sit eloquentiae ars, laetissima quaeque antiquorum imitari ac gravitate sensuum nitorem cultumque verborum miscere.

24. Tum Maternus admonet Messalam, ut, missa antiquorum laudatione, qui ea non indigeant, memor potius promissi causas expromat, cur in tantum ab eloquentia eorum recesserit aetas recentior. 25. hic primum docet, quinam antiqui sint appellandi; plures etiam dicendi formas iisdem seculis fuisse et singulares Calvi, Asinii aliorumque virtutes: quod vero se invicem

obtrectaverint, non esse oratorum vitium, sed hominum: 26. gravitatem denique et cultum oratorium impetumque veterum longe praeferendum esse verborum lasciviae, levitati sententiarum et compositionis licentiae, in quibus sibi placeant recentiores.

27—29. Materno iterum rogante Messala transit ad explicandas causas corruptae eloquentiae, primas vero et praecipuas putat desidiam iuventutis et negligentiam parentum et inscientiam praecipientium et moris antiqui oblivionem. liberos enim non iam educari in gremio ac sinu castae matris aut a propinqua maiore natu, sed Graeculae ancillae delegari et servis, a quibus teneri eorum animi fabulis, erroribus vitiisque imbuantur. 30—33. eorundem ingenium non, ut quondam, severa disciplina et infinito labore et quotidiana meditatione et in omni genere studiorum exercitationibus formari atque subigi, sed in pueritia et iuventute nihil disci, quod usum habeat. hinc antiquam eloquentiam ex omnium rerum scientia pluribusque artibus exundasse et oratorem potuisse de omni quaestione pulchre et ornate et varie et ad persuadendum apte dicere; horum vero temporum disertos, aridis rhetorum praeceptis artificiisque sordidissimis contentos, grammatices, legum et philosophiae ignaros esse.

34. 35. Materno deinde hortante Messala progreditur ad aliam corruptae eloquentiae causam, ad eximiam antiquorum oratorum et perversam recentiorum exercitationem. iuvenes dicit, imbutos iam domestica disciplina, honestis studiis refertos ac bene praeparatos, a patre olim vel propinquis fuisse deductos ad principes oratorum, quos sectati in iudiciis, foro contionibusque pugnare in ipsa veluti arena et acie didicissent; at nunc educatione depravatos, inscios ac torpentes transire in rhetorum scholas, in quibus duo materiarum genera, suasoriae et controversiae, tractentur, nec facile dixeris, utrumne locus ipse, an genus studiorum, an condiscipuli plus mali ingeniis afferant.

[Hic Messalae sermo mutilus est: eum statim excepisse videtur sermo Materni, internis corruptae eloquentiae causis externas annectentis has:]

36. 37. α) Uberiorem ad dicendum materiam fuisse oratoribus antiquis, splendorem rerum et magnitudinem causarum, leges rogandas et populare nomen, contiones magistratuum, accusationes potentium reorum et assignatas etiam domibus inimicitias, procerum factiones et assidua senatus adversus plebem certamina. β) maiora iisdem praemia fuisse proposita, faciliores ad summos honores aditus eloquentia patefaciendos, plus apud principes et magistratus provinciales gratiae, apud patres auctoritatis, apud plebem notitiae ac nominis, clientelas exterarum nationum, praeturas et consulatus. 38—40. γ) formam et consuetudinem veterum iudiciorum oratoribus favisse, causas in foro, non in auditoriis tabulariisve explicatas, liberum et dicendi et comperendinandi tempus, clamorem et plausum et studia certantis populi, reos concursu totius civitatis et accusatos et defensos, contiones assiduas et datum ius potentissimum quemque vexandi. 40. 41. neque tamen propterea laudandam censet Maternus valentiorem eloquentiam, quod licentiae, quam stulti libertatem vocent, alumna sit et comes seditionum et effrenati populi incitamentum. eam quidem vigere dicit in civitatibus, quae discordiis et partibus se ipsae conficiant, sed in quietis ac bene constitutis non opus esse tali eloquentia longisve in senatu sententiis et multis apud populum contionibus; multo minus in re publica, in qua non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus. melius esse, non queri, quam vindicari et, si inveniretur aliqua civitas, in qua nemo peccaret, supervacaneum fore inter innocentes et mores bonos et in obsequium regentis paratos oratorem sicut inter sanos medicum. itaque non dolendum, quod minor nunc oratorum obscuriorque gloria sit, sed utendum potius cuique bonis sui seculi citra obtrectationem alterius.

42. Dissolvitur colloquium. (Habitum fingitur anno U. 828., p. Chr. 75.) V. Excursum.

(1) Saepe ex me requiris, Iuste Fabi, cur, cum priora secula tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque floruerint, nostra potissimum

Notis usus sum hisce: P: Codex Perizonianus optimus, cuius quae lectiones differunt ab iis, quas enotavit Trossius, debentur novae et accuratiori Boeckingii V. C. collationi; dedi lectionem integram. F: Cod. Farnesiani lectiones selectae. B: Bekkerus. D: Doederlein. In P liber inscribitur: *CORNELII. TACITI. DIALOGUS. DE ORATORIBUS. INCIPIT.*

1. *Iuste* superscr. *o* P. («Ad significandum vocativum *o* superpositum est, et sic per totum librum, ubicunque vocativus occurrit, v. c. *Materne* superscr. *o*.» TROSS.) — Habet *cur cum* P. (*cum* om. F.) — 2. Habet *floruerint* P, non *effloruerint* Vind. Edd. ante B.

1. *Iuste Fabi*] L. Fabius Iustus, Plinii minoris amicus, ad quem datae 1, 11. 7, 2. cuiusque mentionem facit 1, 5, 8. Sub Traiano a. u. c. 864. p. Chr. 111. in locum L. Rustici Iuniani Bolani consul suffectus est. — *priora secula*] ante Augusti principatum, ut C. 19: *prior populus*; Ann. 4, 33: *antiqui scriptores*. —

aetas deserta et laude eloquentiae orbata vix nomen ipsum oratoris retineat. neque enim ita appellamus nisi antiquos: horum autem temporum diserti causidici et advocati et patroni et quidvis potius quam oratores vocantur. cui percunctationi tuae respondere et tam magnae quaestionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum *sit*, si idem assequi non possumus, aut de iudiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mihi mea sententia proferenda ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem hanc quaestionem pertractantes iuvenis admodum audivi. ita non ingenio sed memoria et recordatione opus est, ut quae a praestantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta graviter accepi, cum singuli diversas

1. *eloquentiae*] ultima litt. *e* ab alia manu P. — 2. *appellemus* P. Correxit Puteol. — 3. *qdvis* cum lin. in litt. *q* P. — 4. *percunctationi* P: *percontationi* B D. (Sane *percontatus* Med. I. Ann. 4, 17., alibi Med. II., ut hic. Plaut. Bacch. 4, 1, 3. *percunctarier* cum optt. Codd. Ritschelius, Weise cum volgo *percontarier.)* — 5. *existimandum*, sit, *si* «e Cod. Farnes.» (?) Lipsius*: existimandum*, *si* P D, Duebner, *existimandum habeam*, *si* ex arbitrario Ed. Rom. supplemento B. (Probabile sane est ante *si* excidisse *sit*, cuius durissima h. l. foret ellipsis.) — 6. *hercule* P D: *Hercule* B. — 10. *et record.* P D: *ac rec.* B. — 11. *suptiliter* P.

deserta] scil. *oratorum ingeniis*, quasi ager incultus. — *causidici*] Iam a Cicerone et Quintiliano causidico (ut hi prope contemptim appellantur) opponitur perfectus orator. Cic. de Or. 1, 46: *Non enim causidicum nescio quem neque clamatorem* (ante Ellendtium *proclamatorem*) *aut rabulam hoc sermone conquirimus*, *sed o r a t o r e m.* Quintil. 12, 1, 25: *Non enim forensem quandam operam - -*, *nec*, *ut asperioribus verbis parcamus*, *non inutilem sane litium advocatum*, *quem denique causidicum vulgo vocant.* *Causidicus* et *praeco* componitur a Petronio 46: *destinavi illum artificium docere aut tonstrinum aut praeconem aut certe causidicum.* Hess. — *de iudiciis*] *Urtheilskraft.* «Si consulto nolumus ad perfectam illam antiquorum eloquentiam adspirare, sano iudicio carere merito diceremur.» — *ut nostris temporibus*] «pro ratione nostrorum temporum.» (Manifestum est, Tacitum ipsum antiquos suorum temporum oratoribus anteposuisse.) Sic Germ. 30: *multum*, *ut inter Germanos*, *rationis.* Perperam Codd. Par. Vind. Edd. vett. omittunt *ut.* — *iuvenis admodum*] «Si statuimus Tacitum a. u. 805. aut 807. natum esse, quo anno (828.) hic dialogus habitus dicitur, egit annum 21. aut 23.» Hess. Tales autem haud raro vel *adolescentuli* vocantur. Cic. Or. 30, 107: *Quantis illa clamoribus adolescentuli diximus de supplicio parricidarum!* Atqui tunc annos XXVII. natus erat. — *vel easdem*] Luxati aliquid hic esse apparet: nemo enim ineptam hanc iuncturam *diversas vel easdem* explanavit; vulnus autem tantum aliquatenus occultavit Louandre vertens: *des opinions différentes ou s e m b l a b l e s.* Quamquam vero parum placet transpositio a Doederleinio proposita, operae tamen pretium erit cognoscere, quomodo eam n u n c explicet: «Per *causas* non tam causae corruptae eloquentiae intelligendae sunt, quam argumenta, quibus pro se quisque confabulantium eloquentiam esse corruptam vel adseverabant vel negabant. Ergo Apri et Messalae causae *diversae* et contrariae erant, Messalae et Materni genere *eaedem*, specie pro utriusque animo ingenioque dispares; siquidem Messala, homo acerrimus, praesentem eloquentiam simpliciter incusavit, Maternus, homo lenissimus, etsi corruptam confessus, excusavit. Porro *dum* est pro *dummodo.*» — Mihi potius *dum* sic videtur exponendum: «ita quidem, ut cet.» Voluit scilicet significare lectori se, quoad eius fieri potuerit, servasse cuiusque colloquentium proprium dicendi genus, ita ut hinc quoque grata variatio oriretur. — *quisque - - redderent*] Propter auctoritatem Cod. P. pluralem recepi, ut est Ann. 15, 17: *intimus quisque libertorum vincti.* 15, 57: *quisque - - proderent* ac saepius alibi. Quamquam dubites licet, utrum ortum sit ex accom-

† vel easdem sed probabiles causas afferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderent, iisdem nunc numeris iisdemque rationibus persequar, servato ordine disputationis. neque enim defuit qui diversam quoque partem susciperet, ac multum vexata et irrisa vetustate nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret. (2) nam postero die quam Curiatius Maternus Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tamquam in eo tragoediae argumento sui oblitus tantum Catonem cogitasset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum M. Aper et Iulius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri, quos ego in iudiciis non utrosque modo studiose audiebam, sed domi quoque et in publico assectabar mira studiorum cupiditate et quodam ardore iuvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotae dictionis penitus exciperem, quamvis maligne plerique opinarentur

1. Vv. *vel easdem* suspecta Mureto ac Lipsio secluserunt Ritter et Duebner. Transponenda suasit Doederlein: *diversas sed probabiles causas afferrent vel easdem*, *dum* cet. — 2. *redderent* P: *redderet* B D. — *psequar* cum *p* caudato, id est, *prosequar* P. — 5. *anteferrent* P. — 7. *tragediae* P. — 8. Habet *haberetur* P, non *habetur* F. — 9. *M.* P: *Marcus* B D. — 11. *assectabar. mira* distinguit P.

modatione ad v. *afferrent*, an ceteri soloecismum opinati pluralem, singularem substituerint. — *numeris*] Plerique interpretantur «eandem orationem vel elocutionem, cuius pars est numerorum sive rhythmi ratio.» Verum in dialogo referendo tanta vis rhythmis vix tribui poterat, ut primo loco ante *rationes* memorarentur. Rectius ergo, ut reor, Bernhardy: «Praestat gradus et partes quasi palaestrici certaminis (cfr. Quintil. 12, 2, 12.) accipi. Nos: *Gänge (assauts)*. Illis autem *numeris* sententiae contrariae et argumenta, quas scriptor *rationes* dicit, continebantur. Ita dum per orbem numerorum ratiocinationes explicantur, ordo disputationis exstitit.» Ad alterum Quintiliani locum 10, 1, 4: *athleta, qui omnes iam perdidicerit a praeceptore numeros* alia singularis huius usus exempla attulit Spaldingius.

2. *Curiatius Maternus*] De huius ingenio et scriptis non aliunde quidquam constat quam ex hoc Dialogo. Putant autem eundem esse, ad quem Martialis 10, 37, 1: *Iuris et aequarum cultor sanctissime legum, Veridico Latium qui regis ore forum, Municipi, Materne, tuo veterique sodali Callaïcum mandas si quid ad Oceanum* cet. Quodsi idem est, fuit origine Hispaniensis. Tum Dio 67, 12. ad a. u. 847. post Chr. 94., Domitiani XIV.: *Μάτερνον δὲ σοφιστήν, ὅτι κατὰ τυράννων εἶπέ τι, ἀπέκτεινε*, ubi Reimarus non dubitat eundem hunc fuisse cum Dialogi persona. V. «Octavia praetexta. Curiatio Materno vindicatam ad libros antiquos recognitam brevi adnotatione instructam ed. Franc. Ritter. Bonnae 1843.,» quem librum Turicum non pervenisse magnopere doleo. — *tantum Catonem cogitasset*] «penitus se in Catonis Uticensis generosos ac liberrimos sensus insinuasset hosque fideliter expressisset, periculum, quod inde sibimet ipsi oriri poterat (vel sub Vespasiano) minime curans.» (Plin. Epp. 4, 4, 2: *Incredibile est; sed Regulum cogita*, id est, «Reguli mentem indue.» Doed.) — *M. Aper*] Huius nusquam praeterea mentio fit. — *Iulius Secundus*] De quo Quintilianus 10, 1, 120: *Iulio Secundo si longior contigisset aetas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret* cet. Ibid. 3, 12: - - *Iulium Secundum illum, aequalem meum atque a me, ut notum est, familiariter amatum, mirae facundiae virum, infinitae tamen curae, quid a patruo sibi esset dictum. Is fuit Iulius Florus, in eloquentia Galliarum, quoniam ibi demum exercuit eam, princeps* cet. 12, 10, 11. *elegantiam* Secundi laudat. — *fabulas*] quotidianos de rebus fere levioribus sermones, *disputationes* contra de rebus ad eloquentiam, philosophiam, litteras spectantibus. — *arcana semotae dictionis*] Interpretantur vel «colloquia cum familiaribus» (Duebn.) vel explicatius «sermones, qui ab amicis

nec Secundo promptum esse sermonem, et Aprum ingenio potius et vi naturae quam institutione et litteris famam eloquentiae consecutum. nam et Secundo purus et pressus et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit, et Aper omni eruditione imbutus contemnebat potius litteras quam nesciebat, tamquam maiorem industriae et laboris gloriam habiturus, si ingenium eius nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur. (3) igitur ut intravimus cubiculum Materni, sedentem, ipsum quem pridie recitaverat librum intra manus habentem deprehendimus.

Tum Secundus, Nihilne te, inquit, Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames? an ideo librum istum apprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis si qua pravae interpretationi materiam dederunt, emitteres Catonem non quidem meliorem sed tamen securiorem?

2. *Iris* cum lin. P. — 4. *omni*] *cum* P. Ut nos, F. Vatic. 4498. (*cum* ortum videtur ex scripturae compendio perperam explicato.) — *contendebat* P. — 6. *inniti* syll. *in* superscr. *ad* P. — 7. *ipsum quem* P D: *ipsum et, quem* cum Ed. Rom. et Lipsio B, *ipsumque, quem* Censor Ed. Waltheri in Diar. Lips. 1833. N. 288. et Haupt Phil. 1, 3. p. 587. — 8. *inter* Cuiacius, ut Ann. 3, 16. — 11. *retractares* P, ut saepe in Codd. h. v. scribitur.

familiaribus de rebus gravissimis, de quibus publice disserere non licet per principem, habentur.» (WALTH. et DOED.) Sed hanc expositionem nequit admittere v. *dictio*, qua ut C. 34. significantur orationes iudiciales vel declamationes; equidem ita accipio: «quoties coram paucissimis auditoribus iisque intimis amicis, antequam causas publice perorarent aut declamationes (controversias et suasorias ad rhetorum modum) pluribus recitarent, velut in secreto eas cum his communicarent, ut perceptis familiarium iudiciis atque consiliis emendarent, quae composuerant.» — *nam*] ad v. *maligne* potissimum refertur ac refutat falsam istam opinionem. — *purus*] sermo vere Latinus, qui nihil peregrini ac barbari admixtum habet. (Cic. de Or. 3, 8: *Catuli oratio - - est pura sic, ut Latine loqui paene solus videatur.*) — *pressus*] crebrior sententiis quam verbis; «*is dicendi modus, ut nec quod desit in eo nec quod redundet invenias.*» Quintil. 10, 1, 76. — *in quantum satis erat*] «rectam viam tenebat inter inopiam verborum atque exilitatem et nimiam illam volubilitatem,» quam *circulatoriam* vocat Quintil. 10, 1, 8. — *profluens*] copiosus atque expeditus, non sollicite et anxie verba quaerens. In laude est etiam apud Cic. de Orat. 3, 7: *profluens quiddam habuit Carbo et canorum.* Hoc autem membro refutat maligni illius iudicii vv. *nec - promptum* cet. — *omni eruditione*] Latinum hoc esse miro iudicio negavit nonnemo in Suppl. Eph. Hal. 1829. N. 121., cui Walther opposuit Cic. Brut. 56: *Varro - - vir ingenio praestans omnique doctrina.* Corruptelam P *cum* Rhen. in *communi* mutans videtur cogitasse de ἐγκυκλίῳ παιδείᾳ, sed verum *omni* acute divinavit iam Acidalius. — *imbutus*] «quantum sufficiebat oratori instructus.» — *alienarum*] ab arte dicendi. Quales tamen artes exoptabiles in oratore exponit Messala C. 30. seqq. Ceterum similiter Cic. de Or. 2, 1. de Crasso et Antonio: *Fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse quam illa despicere et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre: Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse numquam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Graecos videretur.*

3. *sedentem, ipsum*] ἀσύνδετον nescio quomodo efficacius exprimit, quam acri studio actus sit Maternus ad relegendam tragoediam pridie modo recitatam, quam aliorum *ipsumque quem*; pessima vero iunctura Ed. Rom., quam plerique secuti sunt, *sedentem ipsum, et quem*, quasi vero alius aliquis praeter ipsum ibi *sedere* potuisset; diversum utique esset *ipsum*, (non libertum aliquem), *sedentem. et.* Sed *ipsum* omnino ad *librum* referri debet. — *intra*

Tum ille, Leges, quid Maternus sibi debuerit, et agnosces quae audisti. quodsi qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet. hanc enim tragoediam disposui iam et intra me ipse formavi. atque ideo maturare libri huius editionem festino, ut dimissa priore cura novae cogitationi toto pectore incumbam.

Adeo te tragoediae istae non satiant, inquit Aper, quo minus omissis orationum et causarum studiis omne tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyestem consumas, cum te tot amicorum causae, tot coloniarum et municipiorum clientelae in forum vocent, quibus vix suffeceris, etiamsi non novum tibi ipse negotium importasses, Domitium et Catonem,

1. *Leges tu, quid* P et Vaticc. tres; ut nos, F. *(Tum ille, leges, inquid* (sic) [*Maternus*], *si libuerit, et* N. coni. in Phil. 1, 4. p. 669. Parum scil. iste perspexit, quam vim hic habeat nomen proprium; nobis esset: «*was ein (Mann wie) Maternus seiner Ehre schuldig gewesen.*» Neque vero minus inanis ac perversa fuit Puteolani interpolatio retenta adhuc a Louandrio: *Leges tu quidem, si volueris, et.)* — 2. *emisit* litt. *e* ab alia, ut videtur, manu superscr. *o* P, *misit* F. — *thiestes* P. — 3. *tragediam* et sic ubique P. — *iste* P. — 7. Habet *causarum* P, non *curarum* Par. Vind. Spir., qui error ortus est e scripturae compendio *cărum*. — 8. *Thyestem: thiestem* P, *Thyesten* B D. — 9. *suffeceris* P F: *sufficeres* cum Par. Vind. B D. — 10. *negocium* P.

manus] Hoc propter insolentiam probant Boetticher et Doederlein; contra Hand Turs. III. p. 388, eo inclinat, ut Cuiacii *inter* praeferat. Codd. lectio sane mutanda non erat. Fortasse insolentius locutus est, ut significaret «firmiter atque quodam cum ardore Maternum *intra* manus tenuisse tunc Catonem suum.» — *deprehendimus*] «invenimus,» addita notione, inopinato Materno supervenisse amicos. Cfr. Gesner ad Plin. Epp. 8, 14, 3. — *offensas* cet.] «quamvis offensas tibi paraveris, tamen singulari amore amplectaris tragoediam tuam, quae et tibi probatur et aliorum plausus tulit?» — *securiorem*] «minus iam periculosum nec postmodo pravis interpretationibus obnoxium.» — *leges*] *leges tu* Cod. P. recipere non potui, quia displicet ordo: rectum esset, *tu profecto leges;* sed cur Iovianus *tu* inculcarit difficile divinatu est, utrum hoc ipsum *tu pro certo leges* significare voluerit, an verbum esse *leges*, non nomen, an denique merus sit error. — *sibi debuerit*] «ubi liber editus erit, videbis Maternum dignitati suae convenire iudicasse, ut retineret sententias etiam audaciores, adeoque eundem reperies Catonem editum, quem recitari a me audisti.» Haudquaquam vero intelligo, quomodo Forcellini Editor Germanicus in v. *agnosco* explicare potuerit: «in sensum eorum penetrabis, recognosces; praecedit enim *diligentius retractare.*» — *omisit*] Cum Farn. *misit* Doederlein comparat Horat. C. 1, 38, 3: *mitte sectari;* sed ex toto diversum est *noli sectari*, *ne secteris*, et *si qua praeterita sunt in Catone.* — *Thyestes*] «Huius tragoediae una alterave persona, quae in tyrannidem regumque scelera acriter invehetur.» Nota simul et Senecam et Maternum in animum induxisse in Thyeste ipsi L. Vario, Horatii amico, et in Medea Ovidio aemulari. — *composui* cet.] «totum argumentum cogitatione iam disposui, nondum tamen fabulam ipsam elaboravi.» — *maturare*] «ultima lima libro meo adhibita eum perficere, ita ut mox edi possit.» Pro *festino* Heinsius prob. Oberl. malebat *destino*. Doederlein comparat Ann. 3, 4: *perferre - - non toleravit.* — *novae cogitationi - - incumbam*] *Incumbere* cum dativo usitatum est scriptoribus argenteae aetatis, Quintiliano (2, 8, 13. 7, 2, 33.) Plin. Epp. 7, 22, 9. Quint. 9, 3, 1: *paene iam, quidquid loquimur, figura est, ut - - incumbere illi, non in illum.* Hess. Cfr. omnino Reisig *Vorles.* p. 662. — *negotium importasses*] Pro vulgaribus vv. *imposuisses*, *iniunxisses*, sed Taciti v. graviorem etiam habet oneris ac molestiae significationem. Haud dissimiliter Cic. de Off. 2, 5: *importare alicui incommodum.* pro Sest. 69: *importare alicui calamitatem.* Liv. 39, 14: *ne quid eae coniurationes - - periculi importarent.* — *Domitium*] L. Domitium Ahenobarbum intel-

id est, nostras quoque historias et Romana nomina, Graecorum fabulis aggregare.

(4) Et Maternus, Perturbarer hac tua severitate, nisi frequens et assidua nobis contentio iam prope in consuetudinem vertisset. nam nec tu agitare et insequi poëtas intermittis, et ego, cui desidiam advocationum obiicis, quotidianum hoc patrocinium defendendae adversus te poëticae exerceo. quo laetor magis oblatum nobis iudicem, qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod iam pridem opto, sua quoque auctoritate compellat ut omissis forensium causarum angustiis, in quibus mihi satis superque sudatum est, sanctiorem illam et augustiorem eloquentiam colam.

(5) Ego vero, inquit Secundus, antequam me iudicem Aper recuset, faciam quod probi et modesti iudices solent, ut in iis cognitionibus excusent, in quibus manifestum est alteram apud eos partem gratia praevalere. quis enim nescit neminem mihi coniunctiorem esse et usu amicitiae et assiduitate contubernii quam Saleium Bassum, cum optimum virum tum

1. *noš* P. — Habet *Graecorum* P, ut B, non *Graeculorum* F. Vatic. D, Duebner. — 2. *aggregares* cum ceteris Codd. P, D. Correxere Muretus et Pithoeus. — 9. *autoritate* P. — Habet *causarum* P, non *Musarum* Edd. ante Brot. — 10. *mihi satis* P D: *satis mihi* B. — *istam* P. Ut nos, F. Vaticc. — 13. *et moderati* P et Vat. 1862. — *his* P. — *cognitionibus excusent* P D: *cognitionibus se excusent* cum Pithoeo B. — 16. *Galerium* litt. *G* superscr. *S* et in mg. ab al. m. *Saleium*; mox *Salerius* P.

ligere videtur, acerrimum Caesaris inimicum, qui in acie Pharsalica cecidit (Cic. ad Fam. 6, 21, 1.); persona utique apta, quae in tyrannidem declamaret. De eo cfr. Lucan. 2, 479. 7, 603: *victus toties a Caesare, salva Libertate perit.* — *Graecorum*] Hanc formam servavi propter auctoritatem Cod. P.; practerea vix persuadere mihi possum tam contemptim Aprum nominaturum fuisse *Graeculos* antiquos illos tragicos inde ab Aeschylo. Ac satis, puto, est elevationis in voc. *fabulis* opposito *Romanis nominibus*. — *aggregare*] Codd. merum soloecismum *aggregares*, etsi nonnulli defendere conati sunt, ortum esse patet ex falsa accommodatione ad vv. *etiamsi - - sufficeres*, ut habent plerique.

4. *Et Maternus*] ut C. 16. 28. 33. «In narratione transeunt Latini per *et* ad alteram partem, ubi Graeci ponunt *δέ*. Idque fit praesertim in colloquiorum expositione, ubi responsio per hanc particulam infertur.» HAND Turs. II. p. 490. — *agitare*] pro vulgari *exagitare*, ut Cic. pro Mur. 9: *agitat rem militarem, insectatur totam hanc legationem.* Quintil. 12, 8, 9: *agitandus omnibus modis - -* (litigator). — *sanctiorem illam et augustiorem*] Duo haec epitheta iungit aliquoties etiam Cicero. Nat. D. 1, 42: *Eleusinam sanctam illam et augustam.* 2, 24. 3, 21. Tusc. 5, 12. WALTH. Sic nos interdum *heilig und hehr.*

5. *cognitionibus excusent*] omisso *se*, ut Agr. 42., etsi utrobique inter litt. *s e* facile illud excidere poterat, sed ingratum sonum *s se e* vitasse videtur Tacitus. — *contubernii*] h. l. idem quod «frequentis convictus, cotidianae prope consuetudinis.» — *Saleium Bassum*] Cfr. Quintil. 10, 1, 90: *Vehemens et poëticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum.* Iuven. 7, 80: *tenuique Saleio*, eadem significatione, qua Horatius C. 2, 16, 38: *spiritum Graiae tenuem Camenae sibi tribuit.* Schol. Iuv. l. l.: *Serranus, Saleius, Statius nomina sunt poëtarum pauperum.* Saleio auctore Wernsdorfio nonnulli tribuunt illum admodum mediocrem Panegyricum in Pisonem. — *reum locupletiorem*] «magis idoneum, in quo maior locus esset accusationi.» DUEBN. *Je ne vois pas d'accusé plus riche en délits.* Louandre. Ceterum formata est dictio ad analogiam v. *testis locuples* (Cic. Off. 3, 2, 10.) vixque alibi

absolutissimum poëtam? porro si poëtica accusatur, non alium video reum locupletiorem.

Securus sit, inquit Aper, et Saleius Bassus et quisquis alius studium poëticae et carminum gloriam fovet, cum causas agere non possit. ego enim, quatenus arbitrum litis huius inveni, non patiar Maternum societate plurium defendi: sed ipsum solum apud vos arguam, quod natus ad eloquentiam virilem et oratoriam, qua parere simul et tueri amicitias, asciscere necessitudines, complecti provincias possit, amittit studium quo non aliud in civitate nostra vel ad utilitatem fructuosius vel ad dignitatem amplius vel ad urbis famam pulchrius vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam illustrius excogitari potest. nam si ad utilitatem vitae omnia consilia factaque nostra dirigenda sunt, quid est tutius quam eam exercere artem qua semper armatus praesidium amicis, opem alienis, salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro ferat, ipse securus et quadam velut perpetua potentia ac potestate munitus?

4. *possit. et ego* P, male repetito *et* ex versu praeced. Emendavit Ern. — 5. *arbitrum* superscr. ab al. m. *trium* P. — *inveniri* P. — *societate* in contextu, sed in mg. *solicite* (sic) P. — 6. *plurimum* P. Correxit Pithoeus. — *sed ipsum* ab al. m. superscr. *et*, unde Tross: *sed et ipsum*. — 7. Habet *parere* P, non *parare* Edd. ante Dr. — 8. *assciscere* P. — *necessitates* superscr. *nationes* P, ex qua ipsa *διττογραφίᾳ* per syll. *iones* apparet in Ioviani archetypo aliquid fuisse, quod propius accederet ad v. *necessitudines* Cod. F et Vat. 4498. quam ad v. *necessitates*. — *amittit* Lipsius in Ed. a. 1607: *amitti* P, *omittit* cum Rhenano B D. — 10. *pulcrius* P. — 15. *quadam velut* P: *velut quadam* B D.

reperietur. — *quatenus*] ut C. 19. part. causalis pro *quoniam*, *quandoquidem* iam apud Lucretium et Horatium Sat. 1, 1, 64. 3, 76. cet. — *ipsum solum*] «*Ipsum* dicit, quippe oppositum aliis poëtis, *solum*, quatenus non debet societate plurium defendi.» Bach. — *oratoriam*] «vero oratore dignam, quae causidicorum facundiam longe superet.» Sic Cic. de Or. 1, 54. memorat Lysiae *orationem disertam et oratoriam*. — *necessitudines*] «rationes et omnis generis coniunctiones cum iis, quorum causas agit orator.» Lectionum *necessitates* et *nationes* neutra h. l. apta; nam Tacitus sequitur consuetudinem eam, de qua Gellius 13, 3: *necessitas, vis quaepiam premens et cogens; necessitudo autem ius quoddam et vinculum religiosae coniunctionis; - - necessitas sane pro iure officioque observantiae affinitatisque infrequens est.* Cfr. Reisig *Vorles.* p. 98. V. vero *nationes* effictum videtur ex analogia ad v. *provincias*. — *complecti*] «patrocinium suscipere provinciarum praesertim in repetundarum causis, etiam in principum munificentia post magnas calamitates, quibus afflictae sunt, imploranda. — *amittit*] Exquisitius pro vulgari *omittit*, adiuncta notione, ultro ac perlubenter id facere Maternum, *er lässt fahren*, ut Liv. 7, 34: *amittere occasionem*. Tac. Ann. 13, 46: *matrimonium amittere*. — *quid est tutius*] Comparant Cic. de Or. 1, 8: *Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis vel provocare improbos vel te ulcisci lacessitus?* — *potentia ac potestas*] *Potentia* (*δύναμις*) est, quam sibi quis ipsi acquirit, malis etiam interdum artibus, *potestas* (*ἐξουσία*), alicui ab aliis sive a populo olim, sive postea a principe concessa. Plura suppeditat Baumgarten-Crusius in Ind. Lat. Suet. p. 605. et Hess. Ceterum scite notat Klossmannus in Prolegg. in Dial. de or. Vratisl. 1819. maxime in oratione Apri, *viri in scholasticis controversiis exerciti* (C. 14.), quippe cum exprimatur Tullianum dicendi genus, cumulari etiam magis quam in ceteris homonyma. Sic C. 5: *metum et terrorem*. - -

cuius vis et utilitas rebus prospere fluentibus aliorum perfugio et tutela intelligitur: sin proprium periculum increpuit, non hercule lorica et gladius in acie firmius munimentum quam reo et periclitanti eloquentia praesidium simul ac telum, quo propugnare pariter et incessere vel in iudicio sive in senatu sive apud principem possis. quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus quam eloquentiam suam opposuit? qua accinctus et minax disertam quidem sed inexercitatam et eiusmodi certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit. plura de utilitate non dico, cui parti minime contradicturum Maternum meum arbitror. (6) ad voluptatem oratoriae eloquentiae transeo, cuius iucunditas non uno aliquo momento sed omnibus prope diebus ac prope omnibus horis contingit. quid enim dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato quam videre plenam semper et frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? idque scire non pecuniae, non orbitati, non officii alicuius administrationi,

1. *perfugio* Vatlcc. duo: *profugio* superscr. *praesidio*, *praesidio* B D, quod ortum ex seq. *praesidium*. — 2. *increpuit* superscr. *irrepat* P. — *lorica et gladius* Seebodio auctore Tross et D: *loricae gladius* P, *lorica aut gladius* cum Rhenano B. — 4. *vel* P: *sive* B D. — 6. *qui* cum cett. Codd. P. Correxere Ursinus et Acidalius. (*qui ea accinctus* coni. D.) — 10. *iucunditatis* P, voc. temere accommodato ad praec. *cuius*. — 14. *non off.* P: *neque off.* B D.

perfugio et tutela. C. 6: *libero et ingenuo* - - *novam et recentem*. C. 8: *tueri et defendere* - - *numen et caelestis vis* - - *divitiae et opes*. C. 9: *carmina et versus* cet. — *perfugio et tutela*] sane genitivus *aliorum* relatum ad v. *perfugio* est, quem dicunt, subiectivus, idemque a v. *tutela* aptus obiectivus; verum haec iunctura in scriptore certe argenteae aetatis nihil habet incommodi, immo hic videtur variatio consulto quaesita, atque *praesidio* - - *praesidium* prorsus intolerabilis foret eiusdem v. repetitio. — *rebus prospere fluentibus*] Sic iam Cic. de Off. 1, 26: *in rebus prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus*. — *increpuit*] Cic. Cat. 1, 7: *quidquid increpuerit, Catilinam timeri*. Seneca Epp. 90, 43: *At vos ad omnem tectorum pavetis sonum et inter picturas vestras, si quid increpuit, fugitis attoniti*. Hess. — *vel* - - *sive* - - *sive*] Satis librorum lectionem firmat Ann. 14, 7: *sive servitia armaret vel militem accenderet sive ad senatum* - - *pervaderet*. Similia exempla attulerunt Oudend. et Hildebr. ad Apul. Met. 5, 28: *sive* - - *seu* - - *seu* - - *vel*. — *Eprius Marcellus*] Loci, ubi memorantur a Tacito hic et Helvidius pater, omnes in Indice reperies. Hist. 4, 43. narratur res, quae hoc loco respicitur. — *qua accinctus*] Ursini emendatio unice vera; librorum *qui* sane vitiosum, languidum *qui ea*. Ruchensteinius quidem in Ed. mea priore p. LI.: «*qua* propterea displicet, quod *minax* cum *qua* coniungi non potest; *qui* verum videtur.» Sed *qua* tantummodo ad imaginem *accinctus* refertur, et est, quasi dixisset: *qua accinctus* atque ideo, quia ea armatus est, etiam *minax*. — *sapientiam*] Stoicus erat. — *elusit*] «callide declinavit ac frustratus est;» imagine a gladiatore desumpta.

6. *officii alicuius administrationi*] imprimis si quis dum munere publico fungitur, officia alicui strenue praestat de eoque bene meretur, unde ille et ob potentiam et ob bonam voluntatem colitur ab iis, quibus subvenit. — *tanta* - - *quam*] pro *quanta*, sicut apud Ter. Hecyr. 3, 4, 3: *non verbis dici potest tantum quam re ipsa*. Liv. 26, 1: *non ob ira tantum* - -, *quam quod urbs* cet. Cfr. Ruhnk. ad Ter. l. l. Bach. — *veteres et senes*] iunctura, quam alibi vix invenies; similis tamen C. 17: *antiqui ac veteres oratores*. «Bene Doederlein *Synon.* IV. p. 80. gradationem in his vv. inesse statuit, ut *vetus* homo, sicuti *γέρων*, ad numerum annorum, quos vixerit, sit referendum, *senex* autem (*πρεσβύτης*) sensu ἠθικῷ ad ea, quae sunt aut bona aut mala co-

sed sibi ipsi dari? illos quin immo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad iuvenem et pauperem, ut aut sua aut amicorum discrimina commendent. ullane tanta ingentium opum ac magnae potentiae voluptas quam spectare homines veteres et senes et totius orbis gratia subnixos in summa rerum omnium abundantia confitentes, id quod optimum sit, se non habere? iam vero qui togatorum comitatus et egressus! quae in publico species! quae in iudiciis veneratio! quod gaudium consurgendi assistendique inter tacentes et in unum conversos! coire populum, et circumfundi coronam, et accipere affectum quemcunque orator induerit! vulgata dicentium gaudia et imperitorum quoque oculis exposita percenseo: illa secretiora et tantum ipsis orantibus nota maiora sunt. sive accuratam meditatamque profert orationem, est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus et constantia; sive novam et recentem curam non sine aliqua trepidatione animi attulerit, ipsa sollicitudo commendat eventum et lenocinatur voluptati.

1. *istos* P. — *imo* P. — Habet, ut F, P vv. *et potentes*, a plerisque omissa. — 5. *suma* P. — *rerum omnium* P F D: *omnium rerum* B. — 7. *quod id gaudium* cum cett. P. — 8. *et in* P F D: *in* B. — *coram* cum cett. P. Correxit Acidalius. — 9. *quemcunque*] *quandocunque* P, in mg. *quacunque*. Verum praebet F. — 11. *ipsis orantibus* pr. P, sed corr. ab al. m. *ipsi oranti*. — 12. Habet *profert* P, non *perfert* F, nec *adfert* Par. Vind. Edd. ante Dr. — 14. *animus* cum cett. P. Correxit Pichena. — *solicitudo* P.

nectutis propria, velut ad gravitatem, tranquillitatem, prudentiam, infirmitatem.» Hess. In Ed. ipsa Doederlein: «*Veteres, seniores*, iam quinquagenarii habentur, *senes* non ante sexagesimum aetatis annum. Inest gradatio: nam *veteres* corroborati sunt ingenio et prudentia, *senes* etiam venerabiles animo et prudentia.» (Ex Varronis quidem doctrina apud Censorin. 14. homines *iuvenes* sunt usque ad XLV. annos, postea *seniores*.) — *orbis*] Codd. lectio satis vindicatur adversus Pithoei *urbis* C. 5.: *vel ad urbis famam pulchrius vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam illustrius*. C. 8: *non minus esse in extremis partibus terrarum*. — *togatorum*] *Togati* h. l. tamquam honestiores opponuntur *tunicato populo* (C. 7.), id est, tenui loco ortis atque vulgo adnumerandis; homines igitur satis conspicui comitantur oratorem in forum vel usque ad curiam, rursusque eum domum deducunt e basilicis vel inde a limine curiae (*egressus*). Inversa ratione, sed minus recte alii interpretantur ita, ut *togatus* sit orator ipse, cum in publicum prodeat, *tunicatus*, cum domi suae sit. — *induerit*] «sibi,» ut Liv. 3, 33: *novum sibi induerat ingenium*. Quintil. 3, 8, 50: *eandem personam induit Cicero;* non, quemadmodum Bachius aliique voluerunt, «auditoribus.» — *percenseo*] Sic Libri, id est, «hactenus enumeravi: sed longe maiora sunt cet.» Multas editiones occupat Beroaldi interpolatio: *parum censeo*. — *vulgata - gaudia*] exquisitius pro *vulgaria*. Contrarium ita expressit Petronius Satyric. C. 119, 7: *non vulgo nota placebant Gaudia; non usu plebeio trita voluptas*. — *pondus et constantia*] «pro constanti et aequabili pondere.» Doed. *Pondus* autem h. l. rhetorum sermone, in quo significat sententiarum ipsorumque verborum gravitatem, transfertur ad animi affectum, ut sit «gaudium solidum semperque durans.» — *novam et recentem*] Saepe haec adiectt. iunguntur, ut Liv. 35, 8. Tac. Hist. 4, 65. Kritz ad Sal. Iug. 75, 8: «*Novum* dicitur, quod cum antea non esset, nunc exstitit atque est: *recens* nuper demum et ex brevi tempore esse coepit; illud rem designat inusitati et insoliti *generis* a prioribus et antea cognitis diversam, hoc tantummodo ad *tempus* pertinet et nihil aliud indicat quam non multum temporis effluxisse, ex quo aliquid factum sit.» — *curam*] Sic Taciti aetate vocabant orationem vel librum accurate elaboratum. Ann. 3, 24. 4, 2. Cicero usurpat de litterarum tantummodo *studio*. Tusc. 5, 24: *amicum cum his habitantem pernoctantemque curis*. — *lenocinatur*] «gratiorem reddit et auget voluptatem.» Simi-

sed extemporalis audaciae atque ipsius temeritatis vel praecipua iucunditas est. nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam alia diu serantur atque elaborentur, gratiora tamen quae sua sponte nascuntur. (7) equidem, ut de me ipso fatear, non eum diem laetiorem egi quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus et in civitate minime favorabili natus quaesturam aut tribunatum aut praeturam accepi, quam eos quibus mihi pro mediocritate huius quantulaecunque in dicendo facultatis aut reum prospere defendere aut apud centumviros causam aliquam feliciter orare aut apud principem ipsos illos libertos et procuratores principum tueri et defendere datur. tum mihi supra tribunatus et praeturas et consulatus ascendere videor, tum habere quod, si non in † alio oritur, nec codicillis datur nec cum gratia venit. quid, fama et laus cuius artis cum

2. *nam ingenio* superscr. ab al. m. *in* P. — Habet P *alia*, quod v. cum F omisit Bach. — 4. *ipso* F et sic volebat D., verum operae non paruerunt: *ipse* P B. — 8. *cūm* P. — *foeliciter* P. — 11. *abire* cum cett. Codd. P. *Habere* debetur Mureto: Faehsius suspicabatur *ambire*. — *non in alio* corrupte cum cett. P: *non in animo* auctore Freinshemio B, *non ingenio* partim cum Seebodio Duebner, *quod in se*, *non in alio* Louandre, *sine nomine alieno* Bernhardy Encycl. p. 134., *non numine aliquo* Sillig, *non in natali oboritur* Doederlein. — 12. *nec codicillis* superscr. *in* ab al. m. P. — *quae fama et laus cuius artis - - est?* Schurzfleischio auctore ego olim et nunc Duebner. — *cuius* P D: *cuiusvis* Beroaldo auctore B.

liter Germ. 43., ubi vide. — *extemporalis audaciae*] Sic Quint. 10, 10, 6: *alioqui vel extemporalem audaciam malo.* — *elaborentur*] h. l. de plantis, «diligentissime coluntur.»

7. *de me ipso*] «non de alio quo; sed meo tantum exemplo utens;» ut Cic. Cat. M. 9: *Nihil necesse est mihi de me ipso dicere.* Ibid. 23. de Off. 2, 19: *ni vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri*; quae constructio hic aptior videtur quam P et Duebneri *ipse*, quod foret «ultro, non aliorum cohortationi obsequens.» — *latus clavus*] «quo senator factus sum, quorum insigne *latus clavus*, tunica purpurâ lata cincta.» — *minime favorabili*] quippe qui Gallus esset (C. 10.). Galli autem ceteri praeter primores Galliae Narbonensis ius honorum demum sub Claudio adepti sunt. Ann. 11, 23. Vides sane hinc vel sub Vespasiano difficilius fuisse honores obtinere hominibus Gallicae stirpis quam iis, qui ab Italis descenderant. *Favorabilis* est «cui favetur, qui aliorum favore gaudet, *in Gunst stehend*,» ut bis praeterea apud Tacitum. Ann. 2, 37: *favorabili - - oratione*, a senatoribus cum favore excepta, *willkommen.* Hist. 2, 97: *favorabilem proconsulatum.* Spalding ad Quintil. 4, 1, 21: «*Favorabilis* saepe apud Quintilianum alioque sub Caesaribus dicitur idem fere qui *gratiosus* apud priores.» (Doederlein transitive explicat: «qui favori conciliando idoneus est, *empfehlend.*) — *apud centumviros*] «in iudiciis centumviralibus, propria CV. iudicum ternorum e singulis tribubus XXXV., qui de causis civilibus iudicabant, quales enumerat Cic. de Or. 1, 38: *de usucapionibus, tutelis, parietibus, luminibus* cet. Sub imperatoribus autem, ut ait infra C. 38., *causae centumvirales primum obtinebant locum.* — *procuratores*] concussionum, repetundarum reos. Sic apud Plin. Epp. 6, 31, 8. Eurythmus, *Caesaris libertus et procurator*, accusatur et defenditur coram Traiano. — *tueri et defendere*] Homonyma haec, notante Wopkensio, iunguntur etiam a Cic. ad Fam. 13, 64. De Orat. 1, 38, 172. Tac. Germ. 14. — *si non in alio oritur*] Locus est corruptus necdum ulla Criticorum coniectura integritati restitutus, neque tamen Rittero auctore expungendus. Sensum hunc fere fuisse arbitror: «*quod si non divino inflatu oritur.*» — *codicillis*] principum, ut v. c. Agr. 40. — *nec cum gratia venit*] quasi «comite gratia,» exquisitius dictum quam si omisisset praepositionem vel *per gratiam* scripsisset. Cfr. de h. l. Hand Turs. II. p. 162. — *quid, fama et laus*

oratorum gloria comparanda est, † qui non illustres et in urbe non solum apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud vacuos et adolescentes, quibus modo et recta indoles est et bona spes sui? quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? quos saepius vulgus quoque imperitum et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat et digito demonstrat? advenae quoque et peregrini iam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum urbem attigerunt, requirunt ac velut agnoscere concupiscunt. (8) ausim contendere Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim novis et recentibus quam remotis et

1. *qui non illustres et in urbe non solum* corrupte P, superscr. praeterea ab al. m. *apud* verbis *non illustres*, deletisque vv. *non* ante *solum* et *apud* ante *negotiosos: qui non illustres in urbe solum* B, *qui illustres et noti in* cum Eckteinio Hess, *qui illustres et in urbe non solum* D, Duebner et Louandre receperunt pristinam meam suspicionem: *quinam illustriores in urbe, non solum - -?* — 2. *vacuos* P: *iuvenes* cum cett. Codd. B. — 3. *modo recta* (omisso *et*) P, superscripto v. *modo* ab al. m. compendio, quod Tross explicat *motum*, rectius Boecking *morum*, ut habet Spir. Post hoc compendium Pontani manu superscr. *et*, unde dedimus *et recta indoles: recta et indoles* F B D. — *et quorum nō prius* P, v. *nō* superscr. ab al. m. *nomina*; praeterea haec quattuor vv. punctis subnotata tamquam delenda. — 4. Ut F B, habet *vulgus quoque imperitum* P, sed per compendium *qq* superscr. *o*; id quod haud animadvertens Tross dedit ut Oberlinus *vulgus imperitum*. — 6. *vocat* superscr. ab al. m. *notat* P. — 7. *velut*] sic ut F etiam P; *vultus* cum Puteol. Walther. — 8. *hunc e propum* (sic) superscr. ab al. m. *Eprium* P. — 9. *bibium* P.

cuius artis] Exempla huius *quid* ad speciem abundantis sed orationem incitatiorem reddentis afferunt Hess Cic. de Off. 2, 7: *Quid, Alexandrum Pheraeum quo animo vixisse arbitramur?* Doederlein Hist. 4, 17: *quid, si Galliae iugum exuant, quantum in Italia reliquum?* Horat. Epp. 1, 6, 7. Idem recte notat: «In vulgata lect. v. *cuiusvis* vix Latinum est; requiritur enim *ullius* vel *cuiusquam*.» — *qui non illustres* cet.] Rursus locus misere corruptus, necdum sanatus deleto a Doederleinio *non* ante *illustres*, quasi seq. *non* διττογραφίᾳ. Constructio enim manca manet *qui illustres et in urbe*, quoniam ita vel post v. *adolescentes* vel post *spes sui* ad complendam sententiam requireretur adhuc unum alterumve verbum. Quocirca iis, qui hunc dialogum in linguas recentiores convertent, auctor sum, ut pristinam meam suspicionem exprimant, Louandrii exemplum secuti. — *apud vacuos*] Ignota antea lectio optimi Cod. P, quae neque interpolationi nec mero errori tribui potest. Scilicet *vacui* opponuntur *negotiosis* suntque *otiosi*, ut Cod. Theod. 13, 5, 5. pr. de navicul.: *securi, vacui immunesque*. Qui autem hanc significationem haud norat, substituit *iuvenes*. — *ingerunt*] Ut nos *beibringen*, saepius commemorare, identidem repetere. — *tunicatus hic populus*] ut Hor. Epp. 1, 7, 65: *Volteium - - vilia vendentem tunicato scruta popello*; sunt infimae sortis homines, tunica tantum, non toga induti; sic *pullatum circulum* opponit *erudito* Quintil. 2, 12, 10., *sordidos pullatosque* iungit Plin. Epp. 7, 17. — *digito demonstrat*] Hor. C. 4, 3, 22: *monstror digito praetereuntium*. Pers. 1, 28: *At pulchrum est digito monstrari et dicier, hic est.* Sic item Graeci sensu honorifico δείκνυσθαι τῷ δακτύλῳ. Lucian. Somn. 11. Anach. 36. — *auditos*] «quorum fama iam per municipia et colonias propagata erat.» Bach. — *agnoscere*] non est pro «noscere, cognoscere,» ut nonnulli interpretati sunt, sed, ut recte Eckstein: «peregrini effigiem aliquam oratorum ex rumoribus ad se perlatis sibi finxerunt, quam, posteaquam in urbem advenerunt, agnoscere student.» Concupiscunt videre, quatenus illi oratores ipsorum exspectationi respondeant, posteaque iam accuratiorem certioremque eorum imaginem domum reportare.

8. *Crispum Vibium*] De hoc potentissimo delatore inspice infra C. 13. Ann. 14, 28. Hist. 2, 10. 4, 41. 43. Satis clementer de eo iudicat Iuven. 4, 81: *Venit et*

obliteratis exemplis utor; non minus esse in extremis partibus terrarum quam Capuae aut Vercellis, ubi nati dicuntur. nec hoc illis alterius ter milies sestertium praestat, quamquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio venisse, sed ipsa eloquentia; cuius numen et caelestis vis multa quidem omnibus seculis exempla edidit ad quam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint, sed haec, ut supra dixi, proxima et quae non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda haberemus. nam quo sordidius et abiectius nati sunt, quoque notabilior paupertas et angustiae rerum nascentes eos circumsteterunt, eo clariora et ad demonstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem illustriora exempla sunt, quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egre-

1. *obliteratis* P. — 3. *millies* P. — 4. om. *sed* P F D. Sed in P haec duo vv. punctis subnotata, unde Tross: *venisse, cuius;* nos, ut B, significavimus Pithoei ac Lipsii *sed* e suppl. esse. — 7. *haberemus* syll. *re* punctis subnotata ab al. m. P, unde Tross *habemus*. — 8. *angustiae rerum*] *angustia* (sic) *ereptum* superscr. ab al. m. *parentum*, unde Tross *angustiae parentum*. Ut nos, Lipsius.

Crispi iucunda senectus, Cuius erant mores, qualis facundia, mite Ingenium cet. De eius facundia Quintil. 10, 1, 119: *Vibius Crispus compositus et iucundus et delectationi natus, privatis tamen causis quam publicis melior.* — *non minus esse*] «vivere ac versari, id est, aeque esse notos,» ut suo arbitratu edidit Lipsius. Doederlein ex v. *nati* cogitatione suppleri iubet *notos*. Sed vel sine hoc adminiculo prope nimis artificiose cum Boettichero explices licet, ut indicavi. — *Capuae*] Uter Capuae, uter Vercellis natus fuerit, non constat. — *alterius*] Vibii, ut videtur, collato loco Hist. 2, 10: *Vibius Crispus pecunia, potentia, ingenio inter claros magis quam inter bonos.* Ann. 14, 28: *Vibius Secundus -- Vibii Crispi fratris sui opibus enisus.* — *ter milies s.*] «13,735,777 ¹ Thaler. Saxon.» cum Wurmio Hess, 53,079,679 Franc. Gall., auctore Letronnio *Considérations génér. sur l'évaluation des monnaies gr. et rom.* Paris 1817. p. 85. «Nec hoc illis divitiae suae praestant, quae Eprio magnae, Vibio etiam immensae sunt. Pudendum hercle foret, si Eprii quoque opulentiam numero expressisset.» Doed. Hoc scilicet requirebant Lipsius ac Pichena; hic enim edidit: *alterius bis, alterius ter* cet. Quam lucrosae autem sub Nerone fuerint delationes, monstrat Ann. 16, 33., ubi pro Thraseae condemnatione Eprium quinquagies sestertium accepisse narrat. — *sed ipsa eloquentia*] Codd. non habent *sed* et sane defendi potest haec particulae adversativae omissio (v. Hess.), quamquam fatendum post syll. *se* facillime excidere potuisse *sed*. Verum quod Iovianus vv. *ipsa eloquentia* deleta voluit, ex ipso hoc ἀσυνδέτῳ ortum videtur. Ceterum quod annotat Doederlein: «*sed haec* Lipsius. At Mss. *haec* omisso *sed*, recte et ex more Taciti:» ne erres, pertinet ad hanc lectionem *ipsa* sine *sed*. — *haberemus*] False sane erat mutatio a nescio quo iam in Ioviani codice atque a Puteolano facta *habemus*. Sensus enim manifesto hic est: «et quidem ita, ut Romae ipsi nunc talia exempla spectare possemus.» Doed. comparat Hist. 1, 10: -- *potens, et cui expeditius fuerit tradere imperium quam obtinere.* — *circumsteterunt*] Tropicus hic usus v. *circumstare* reperitur iam apud Livium 21, 18: *anceps que terror circumstabat*, ac rursus iisdem verbis 42, 65. Ex Tacito ipso afferunt Hist. 4, 79: *circumsteterat et Civilem alius metus.* Quomodo hunc ad usum progredi potuerint, optime demonstrat Hist. 1, 17: *circumsteterat interim Palatium publica exspectatio*, id est, «multitudo anxie exspectans.» — *oratoriae eloquentiae*] Fuerunt, qui haec veluti pleonasmum reprehenderent: at nihil prope differt *oratoria vis dicendi* apud Cic. Acad. 1, 8, 32. — *substantia facultatum*] Etiam hic usus v. *substantia* acriter a nonnullis vituperatus, sane est posterioris Latinitatis, verum imprimis frequens apud ICtos, ut Fr. 17. §. 1. de d. m. exc. 44, 4: *Hostes, qui mihi fere omnem substantiam abstulerunt*, aliaque exempla a Dirksenio in h. v. allata. Magis etiam reprehensoribus

gius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos iam annos potentissimi sunt civitatis ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Caesaris amicitia agunt feruntque cuncta, atque ab ipso principe cum quadam reverentia diliguntur, quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus veri, bene intelligit ceteros quidem amicos suos iis niti quae ab ipso acceperint, quaeque ipsi accumulare et in alios congerere promptum est, Marcellum autem et Crispum attulisse ad amicitiam suam quod non a principe acceperint nec accipi possit. minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines ac tituli et statuae, quae neque ipsa tamen negliguntur, tam hercule quam divitiae et opes quas facilius invenies qui vituperet quam qui fastidiat. his igitur et honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum videmus qui se ab ineunte adolescentia causis

1. *permultos* P, Tross. — 2. *ac* P: *et* cum F B D. — 5. *intelligit et cet.* P F. — *iis niti* Tross, D: *his niti* superscr. ab al. m. *iis* P, *niti iis* B. — 9. *optinent* P. — 12. *ab ineunte aetate adolescentia* F, non P.

displicuit iunctura *substantia facultatum.* Hess recte confert Paul. Sent. 2, 28, 1: *substantia rei familiaris;* praeterire vero debebat Pseudovictorem de Orig. G. R. 19: *paternorum bonorum substantia.* Wopkens affert ex Salviano adv. avarit. 3. p. 233. Ed. Brem.: *quibus substantiam propriae facultatis addicant.* Contra v. *facultates* num. plur. hac significatione iam Tullianum est, ut Oecon. 1: *ut aliquas facultates acquireremus* atque sic alibi. — *donec libuit*] «quamdiu ipsis placuit eloquentiam forensem exercere, qua gloriam ac potentiam sibi pepererant.» Cfr. Hand Turs. II. p. 292. et 295. de constructione part. *donec* cum indicativo. — *agunt feruntque*] «Graeca locutio de praeda, ἄγειν καὶ φέρειν. Invidiosius dictum de causis pro aerario et fisco susceptis, quibus Vespasianus cupide prospiciebat.» Dubnn. Vide tamen, ne latior etiam significatio his vv. tribuenda sit: «prorsus suo pro lubitu in civitate versantur, dum hos deprimunt ac spoliant, illos locupletant atque extollunt;» vel ut iam olim explicavi: «pro suo arbitratu iuste iniuste, clementer severe in omnibus rebus agunt;» fere ut Hist. 1, 2: *agerent*, *verterent* cet. Inverso ordine est aliquoties apud Livium, ut 3, 37: *ferre, agere plebem plebisque res*, 22, 3: *res sociorum* - - *ferri agique vidit.* — *senex*] anno illo sexagesimum quintum aetatis agens. D. — *patientissimus veri*] «qui id, quod verum est, quamvis ipsi minus gratum sit, ultro tamen agnoscit et comprobat.» Rem testatur Suet. Vesp. 13: *Amicorum libertatem, causidicorum figuras ac philosophorum contumaciam lenissime tulit.* Significat autem principem eandem libertatem leniter tulisse etiam in Marcello et Crispo. (Olim Bachio aliisque probantibus sic explicaveram: «qui veritatem cum minime oderit minime nobis irascetur ita de Eprio et Vibio loquentibus, etiamsi quis nostros aliorumve similes sermones ad eum deferat;» nunc sententiam magis generalem aptiorem censeo. — Ceterum Wopkens: «*patiens veri* dixit etiam Seneca de Ira 3, 16.» Putidissima olim obtinebat lectio: *patientissimus vir.*) — *acceperint nec accipi possit*] Varietas huius constructionis, qua alterum *quod* accusativo, alterum, quod supplebis, nominativo accipiendum est, exempla praebent: Sal. Iug. 14: *Si omnia, quae aut amisi aut ex necessariis adversa facta sunt, incolumia manerent.* Liv. 22, 6. extr. et apud Tacitum ipsum Ann. 2, 83: *quaedam statim omissa sunt aut vetustas oblitteravit.* — *tituli*] inscriptiones honorificae basibus statuarum insculptae. Nolim equidem cum aliis intelligere etiam de sepulchrorum titulis. — *honoribus*] ad salutationes et potentiam referendum, de quibus fuse, *ornamentis et facultatibus* ad statuas et divitias, de quibus in transitu et per παράλειψιν disseruit. Dorn. Ceterum quod ad *honores* attinet, notandum in Fastis C. Vibium Crispum a Baitero dubitanter dumtaxat memorari tamquam consulem suffectum a. u. c. 795. Varr., tacente Clintono *F. R.*; Eprius autem nusquam in Fastis comparet. — *ab ineunte*

forensibus et oratorio studio dederunt. (9) nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio), neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant neque utilitates alunt; voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. licet haec ipsa, et quae deinceps dicturus sum, aures tuae, Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon aut Iason diserte loquitur? quis ideo domum defensus et tibi obligatus redit? quis Saleium nostrum, egregium poëtam vel, si hoc honorificentius est, praeclarissimum vatem, deducit aut salutat aut prosequitur? nempe si amicus, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, aut ad te, Materne, non quia poëta es, neque ut pro eo versus facias: hi enim Basso domi nascuntur, pulchri quidem et iucundi, quorum tamen hic exitus est ut, cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte unum librum excudit et elucubravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint qui dignentur audire, et ne id quidem gratis: nam et domum mutuatur et auditorium exstruit et subsellia conducit et libellos dispergit. et ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecepta, ad nullam

3. *autoribus* P. — *utilitate eos alunt* Ritter, Duebner. — 5. *deinceps* P: *deinde* B D. — *Materne* superscr. *o* P hic et infra. — 9. *si amicus* Edd. ante Lipsium: *si amicus est* P, *si amicus eius* cum F B D. — 17. *ista* P. — 18. *percepta* P, ut nos, F.

adolescentia] Sic Cic. de Off. 1, 32: *ineunte adolescentia*. Propter lect. Farn. *ab ineunte aetate adolescentia* postremum voc. pro gloss. habent Petersen et Doederlein; mihi scriptor Farn. per ἀβλεψίαν homonymum intrusisse videtur, ut saepe factum est; deinde, animadverso errore, noluisse eo deleto deturpare Codicem suum.

9. *utilitates alunt*] id est, «augent.» Non magis in hoc tropo haereo quam in Quintil. Prooem. 23: *alere facundiam, vires augere eloquentiae*, atque ipse Cicero plurali *utilitates* utitur, (de Off. 2, 25. 3, 10.) semel addens *commoda* de Finn. 1, 10: *nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis cogitarent*. Pluralis item apud Tacitum Ann. 1, 10. 59. Certe languide videtur correctio *utilitate eos alunt*. — *cui bono est*] «cuinam utile est,» formula ICtorum. Cfr. L. Cassium apud Cic. pro Rosc. Am. 30. et Milon. 12. — *vatem*] usu imprimis poëtico, ut Quintil. 10, 1, 48: *Musas praesidere vatibus creditum est*. Sic apud nos exquisitius *Sänger* quam *Dichter*. Cfr. Doederlein *Syn*. V. p. 101. — *domi nascuntur*] locutio Tulliana ad Fam. 9, 3. Acad. 2, 25: *sed desine, quaeso, communibus locis: domi nobis ista nascuntur*, «unde haud opus est, ut ab aliis mihi subministrentur.» - *excudit*] ut Cic. ad Att. 15, 27: *Excudam aliquid Ἡρακλείδειον, quod lateat in thesauris tuis*. Plin. Epp. 1, 3: *Effinge aliquid et excude, quod sit perpetuo tuum*. Est «magna cum cura ac meditatione librum aliquem componere,» metaphora ab artificibus desumpta. Virg. Aen. 6, 848: *Excudent alii spirantia aera*. Additum autem v. *elucubravit* auget sententiae vim, ut apud Cic. Brut. 90: *multas* (orationes), *quas non minus diligenter elaboratas et tamquam elucubratas afferebamus*. — *rogare ultro*] «insuper, tamquam si auditores magni aliquid ipsi praestarent.» (Eandem audientium lentitudinem perstringit Plinius Epp. 1, 13. 2, 14. Doed.) — *subsellia conducit*] Iuven. 7, 45: *Nemo dabit regum, quanti subsellia constent, Et quae conducto pendent anabathra tigillo, Quaeque reportandis posita est orchestra cathedris*. — *libellos*] quibus invitentur auditores. Plin. Epp. 3, 18: *Cepi non mediocrem voluptatem, quod, hunc librum cum amicis recitare voluissem,*

certam et solidam pervenit frugem; nec aut amicitiam inde refert aut clientelam aut mansurum in animo cuiusquam beneficium, sed clamorem vagum et voces inanes et gaudium volucre. laudavimus nuper ut miram et eximiam Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia Basso donasset. pulchrum id quidem, indulgentiam principis ingenio mereri: quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum genium propitiare, suam experiri liberalitatem? adiice quod poëtis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, deserenda cetera officia et, ut ipsi dicunt, in nemora et lucos, id est, in solitudinem, recedendum est. (10) ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt et quod unum esse pretium laboris sui fatentur, aeque poëtas quam oratores insequitur, quoniam mediocris poëtas nemo novit, bonos pauci. quando enim rarissimarum recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. quotus quisque, cum ex Hispania vel Asia, ne quid de Gallis nostris loquar, in urbem venit, Saleium Bassum requirit? atque adeo si quis

5. *pulcrum - - pulcrius* P. — 6. *suum ingenium* cum cett. P. Correxit Lipsius. — 7. *libertatem* cum cett. P. Correxit idem. — 9. *coetera* P. — *et ut* P: *utque* B D. — 10. *recedendum* P D: *secedendum* Schelio auctore B. — 11. *pretium laboris sui* P: *pretium omnis sui laboris* B, sed F *pr. omnes* (sic) *laboris sui*, *pr. omnis laboris sui* D. — 12. *aeque*] *atque* P F. Correxit Puteol. — *insequitur* P: *sequitur* B D. — Habet *mediocris* P. — 16. *salerium* P.

non per codicillos, non per *l i b e l l o s*, *sed si* *c o m m o d u m* *e s s e t* *et si* *v a l d e* *v a c a r e t*, *admoniti - - per biduum convenerunt.* — *praecepta*] velut spica ante maturitatem demessa, sine imagine, «irrita manens ita ut nullum solidum commodum afferat.» Simili imagine, notante Hessio, de Antonino usus est Fronto Epp. 1, 5. (Ed. Rom. 1846. p. 112.): *Egone, qui indolem ingenii tui in germine etiamtum et in herba et in flore dilexerim, nunc frugem ipsam maturae virtutis nomme multo multoque amplius diligam?* — *quingenta sestertia*] 88,406 Franc. Gall., auctore Letronnio. — *mereri*] Quintil. 4, 2, 39: *ne minus gratiae - - mereamur*; ubi Spalding: «*Mereri* attende dictum pro *consequendo*. Cfr. §. 77. 125. 5, 1, 1. 6, 1, 45. Dial. de Or. 9. Plin. Epp. 1, 8, 14. et passim.» — *suum genium propitiare*] Nova et rhetorica locutione idem fere exprimit quod megis proprie dixerat *se ipsum colere* (ingenium studiose excolere) ita, tamen ut in vv. *suum genium propitiare* insit simul felicis indolis ac prosperi successus significatio; nam si genius nobis favet, quaecunque conamur, egregie procedunt. — *conversatio*] «Vocabulum hoc, Senecae imprimis frequentatum, iam Trogo adhibitum docet Ruhnkenius ad Vellei. 2, 102, 3.» Spalding ad Quintil. 6, 3, 17. — *ut ipsi dicunt*] Fortasse respexit ad Horatianum illud Epp. 2, 2, 77: *Scriptorum chorus omnis amat nemus et fugit urbes.* Ad hunc autem Taciti locum manifesto respicit Plin. Epp. 9, 10: *Poëmata quiescunt, quae tu inter nemora et lucos commodissime perfici putas.* Cfr. Quint. 10, 3, 22. — *recedendum*] Nihil opus erat Schelii coniectura *secedendum*, quamvis rariori huic v. interdum illud substitutum sit.

10. *aeque - quam*] Sic etiam Ann. 2, 52. 14, 38. Exempla ex Plauto ac Livio petita praebet Hand Turs. I. p. 191. — *rarissimarum*] «rarissimo et eminenti favore exceptarum.» Dubn. Atque adeo praestantissimarum; opponuntur autem hae vulgaribus ac prope quotidianis, de quarum benigna copia conqueruntur Persius (1, 15) et Plinius (Epp. 1, 13.). Molestae erant praesertim, ubi *adductis amicis* audienda erant *grandia morituri verba Catonis* ab adolescentulo recitata. (Pers. 3, 45.) — *Gallis*] Cfr. C. 7. Sine causa Schultingius

requirit, ut semel vidit, transit et contentus est, ut si picturam aliquam vel statuam vidisset. neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos quibus natura sua oratorium ingenium denegavit deterream a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare otium et nomen inserere possunt famae. ego vero omnem eloquentiam omnesque eius partes sacras et venerabiles puto, nec solum cothurnum vestrum aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque iucunditatem et elegorum lascivias et iamborum amaritudinem *et* epigrammatum lusus et quamcunque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo. sed tecum mihi, Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem eloquentiae ferat, errare mavis et summa adepturus in levioribus subsistis. ut si in Graecia natus esses, ubi ludicras quoque artis exercere honestum est, ac tibi Nicostrati robur ac vires di dedissent, non paterer immanes illos et ad pugnam natos lacertos levitate iaculi aut iactu disci vanescere, sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et ad causas et ad vera praelia voco, cum praesertim ne ad illud quidem confugere possis quod

1. *ut semel*] *et semel* cum cett. P. Correxit Acidalius. — 7. *elegiorum* P. — 8. *et* ante *epigr.* om. P. — 10. *artem* P. — 11. *adepturus* Acidalio auctore Walther et Hess: *adeptus* P F B D. — 12. *artis* P: *artes* B D. — 14. *istos* P.

malebat *Galliis*; etenim aliquoties sic Tacitus iungit terrarum et populorum nomina. Cfr. Ann. 2, 60. 3, 2. — *ut semel vidit*] Ut est in lepida narratione Plin. Epp. 2, 3: *Nunquamne legisti, Gaditanum quendam T. Livii nomine gloriaque commotum ad visendum eum ab ultimo terrarum orbe venisse statimque, ut viderat, abisse?* — *nomen inserere famae*] exquisitius ac prope poëtice dictum pro «famam, et quidem durabilem sibi parere.» Similiter utitur v. *inserere* Ann. 6, 2. Hist. 2, 61. — *heroici carminis sonum*] sublimitatem ac magnificentiam. Quintil. 1, 8, 7: *Interim et sublimitate heroici carminis animus assurgat.* — *cothurnum vestrum*] id est, «quem tu tanti facis atque omnibus aliis poësis generibus longe praefers.» Pessimam Edd. vett. lectionem *nostrum* nescio cur denuo receperint recentiorum nonnulli. — *elegorum*] Cod. Perlz. *elegiorum*, Ausonianum vocabulum, Tacito obtrudi nequit. — *amaritudinem*] Cogitat de Archilocho, Hipponacte, Horatii Epodis. — *in arcem eloquentiae ferat*] «cum eo ingenio praeditus sis, ut ultro summam eloquentiae praestantiam appetere tibi liceat.» *Ferat* intransitive, ut Ovidii illud: *In nova fert animus mutatas corpora formas Dicere.* Inest naturalis cuiusdam impetus significatio, adeoque praestat illi Acidalii *te ferat*. Ceterum eadem imagine usus est Quintilianus 12, 11, 28: *iam Cicerone arcem tenente eloquentiae*, nec tamen ideo de imitatione cogitandum est. — *adepturus*] Mihi quoque necessaria videtur haec Acidalii correctio, probata etiam a Doederleinio, nec vero recepta: nequaquam enim dici poterat Maternum iamiam summum eloquentiae fastigium attigisse, *quamquam in forensium causarum angustiis ei satis superque sudatum erat* (C. 4.), et repugnant vv. sequentia. — *ac tibi - - ac vires*] *Ac* ante *tibi* abest ab Edd. vett. Dronk. coni. *et*. Sed cfr. C. 12: *Orphea ac Linum ac cet.* M. Aurelius in Frontonis Epp. ad M. Caesarem Lib. 2, 16. p. 46. Ed. Rom. 1846: *uni M. Porcio me dedicavi atque despondi atque delegavi. Hoc etiam ipsum ATQUE unde putas? Ex ipso furor.* Ex eodem igitur fonte Catoniano fluxerunt illa Frontonis ad M. Caes. 4, 3. p. 71: *inopinata verba, quae nonnisi cum studio atque cura atque vigilia multa veterum carminum memoria indagantur.* Ecce autem Cato ipse huius cumulationis amator in Orat. pro Rhod. Ed. Meyeri II. p. 104.: *Scio solere plerisque hominibus in rebus secundis atque prolixis animum excellere atque superbiam atq[illegible] augescere atque crescere.* —

plerisque patrocinatur, tamquam minus obnoxium sit offendere poëtarum quam oratorum studium. effervescit enim vis pulcherrimae naturae tuae; nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro Catone offendis. nec excusatur offensa necessitudine officii aut fide advocationis aut fortuitae ac subitae dictionis impetu: meditatus videris † aut elegisse personam notabilem et cum auctoritate dicturam. sentio quid responderi possit: hinc ingentis † ex his assensus, haec in ipsis auditoriis praecipue laudari et mox omnium sermonibus ferri. tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem. nobis satis sit privatas et nostri seculi controversias tueri, in quibus expressis si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides et libertas excusata.

2. Habet *effervescit - - offendis* P, non *effervescet - - offendes* F, Walther, D. Verum iamiam *offenderat.* C. 3. — *suae*, sed ab eadem m. superscr. *t* P. — 5. *ac* (superscr. ab al. m. *et*) P: *et* B D. — 6. *videris elegisse* cum Puteol. Lipsioque Tross, *videris* [*aut*] *elegisse* D, Fort. *videris ut elegisse*, «quasi dedita opera elegisse.» Or. — 6. *auctoritate*] aũte P. — 7. *ex his* corrupte P F D: *exciri* F. A. Wolfio auctore B, *exsistere* Muretus prob. D., *exisse* cum Sillgio Bach et Duebner. (*Sentio quid responderi possit hic*: *ingentes ex his assensus* Bezzenberger. Prorsus incerta haec omnia.) — *haec*] *hic* cum lin. ab al. m. P, unde Tross *hinc*, sine sensu. — 10. *expressius* auctore de la Monnoye Louandre. — *si qn* (cum lin.) P.

Nicostrati] Pausan. 5, 21, 11: *Νικοστράτῳ - - καὶ ἄλλαι νῖκαι καὶ Ὀλυμπίασιν παγκρατίου καὶ πάλης.* Quint. 2, 8, 14: *si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes senem vidimus, Nicostratus - - - magister efficiet illum, qualis hic fuit luctando pugnandoque (quorum utroque certamine iisdem diebus coronabatur) invictum.* Lucian. Hist. conscr. 9. — *obnoxium sit offendere*] Rarior et poëtica constructio pro gerundio vel Acidalii *offensae*, ut Ann. 14, 56: *factus natura et consuetudine exercitus velare odium fallacibus blanditiis.* — *fortuitae et subitae*] Haec adiectiva iungit etiam Germ. 11. et iam Cic. de Or. 1, 33: *subita et fortuita oratio.* — *videris aut elegisse*] v. *aut* hic male intrusum in Libris Doederlein suspicatur esse dittographiam superioris *aut.* Vide tamen, ne praestet mea opinio. — *sermonibus ferri*] «Hiare post haec sententiam ait Fr. A. Wolfius. Ac profecto ratio nulla apparet, cur Aper id, quod responderi posse sentiat, nullo verbo refellat et tamquam refutando impar silentio transmittat.» Doed. «Mihi longius progrediendum videtur. Nullus enim locus huic exceptioni, quam Aper initio capitis praeceperat, famam recitationum commemorans. Contra sublato membro *Sentio - - sermonibus ferri* sententiae recto tenore ad perorationem decurrunt.» Bernhardy. Verum ne ulla quidem probabilis causa excogitari potest, cur hoc incisum a quoquam inculcatum sit. Atque mihi quidem hic sententiarum tenor videtur: «Certo quodam consilio, quo scilicet acriter inveherere in potentes, personas, qualis est Cato tuus, tamquam elegisse videris. Respondere sane licet huiuscemodi declamationes in praepotentiam aliorum ac tyrannidem summo cum applausu excipi famamque poëtae plerumque augere. Esto; verum satis offensarum et periculorum quoque ex iisdem enasci, tute experiere, immo ex parte iamiam expertus es vel ex tuo Catone. Tolle igitur securitatis, qua poëtae gaudeant, excusationem, quam falsam esse ipse agnoscas necesse est.» (Ea vero, quae inserui: *Esto; - - Catone* satis superque significata sunt vv. *effervescit - - dicturam.*) — *privatas*] «ad summam rerum atque imperii arcana minime spectantes.» — *expressis*] «Hoc est, quoniam necessitate et amicorum discriminibus expressae» (quasi extortae) «sunt defensiones ac non sponte susceptae; ut Ann. 1, 19: *necessitate expressa, quae per modestiam non obtinuissent.* Et C. 39: *quae per seditionem expresserant.*» Doederlein. Drückius:

(11) Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore, remissus et subridens Maternus, Parantem, inquit, me non minus diu accusare oratores quam Aper laudaverat (fore enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus detrectaret poëtas atque carminum studium prosterneret) arte quadam mitigavit, concedendo iis qui causas agere non possent, ut versus facerent. ego autem sicut in causis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragoediarum et ingredi famam auspicatus sum, cum quidem in † Neronem improbam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi: et hodie si quid in nobis notitiae ac nominis est, magis arbitror carminum quam orationum gloria partum. ac iam me deiungere a forensi labore constitui, nec comitatus istos et egressus aut frequentiam salutationum concupisco, non magis quam aera et imagines, quae etiam me nolente in domum meam irrumpunt. nam statum hucusque ac securitatem melius innocentia tueor quam eloquentia; nec vereor ne mihi unquam verba in senatu nisi pro alterius discrimine

2. *Parantem, inquit,* me nos: *Parant quid enim me* P, id quod ortum est ex prava, sed frequente scriptura *inquid; Parant quidenim* (iunctim) *me* Tross, *Parantem me, inquit* B, *Parantem* [*me*] *inquit* Rittero auctore Duebner, *Parantem, inquit* deleto *me* Hess, D. — 3. *laudaverat* P D: *laudavit* Acidalio auctore B. — 4. *detrectaret* P: *detractaret* F B D. — *et carminum* P, sed *atque* ab eadem m. superscr., *et* puncto notatum ut delendum. — 8. *Neronē* P et Vat. 1862. B, *Neronis* Gronovius Obss. 3, 4., *Neroneis* Osanno auctore Walther, Duebner, *Nerone* Rupertio auctore Hess, prob. D. — *improbam* P D: *improbatam* Acidalio auctore B. — 9. *prophanantem* P F. — *vaticinii* P. Emendavit Gronovius. — *et* ante *hodie* om. P. — 10. *numinis* superscr. litt. *u o* et *u* puncto subnotatum. — 11. «*ac iam deiungere* P.» Tross. «Immo *me* adest.» Boecking. — 13. *irrumpunt* P: *irruperunt* B D. — 14. *statum cuiusque ad securitatem* P F. Ut nos, Lipsius.

«in causis, quas non sponte nostra elegimus, sed pietate vel officii vel necessitudinis iniunctas suscepimus.» Opponitur scilicet hoc praecedenti *sumere* ultro.

11. *intento ore*] «Ut Agr. 9: *intentus, mit hohem Ernst*» (magna cum asseveratione, *avec sa véhémence* Louandre) «oppoiturque *subridenti* Materno.» Doed. Parum apte plerique comparant Virgilianum illud *intentique ora tenebant*. — *diu*] manifesto significat «multis verbis, longa oratione,» non «vehementer,» uti volebant Boetticher et Bach. — *laudaverat*] «ante me,» imprimis usque ad C. 9., a quo laudes oratoriae facultatis modesta illa poëtarum accusatio excipit. Nihil sane opus Acidalii *laudavit*. — *ingredi*] v. sine causa suspectum Ernestio: significanter enim sic dicit, primum hoc fuisse quasi rudimentum ac tirocinium famae suae. — *mitigavit*] «Callida sua arte effecit, ut ego quoque mitiore oratione usurus sim, quam initio mihi proposueram.» — *in Neronem*] De inexplicabili hoc loco agam in Excursu. — *Vatinii*] Contra hanc egregiam Gronovii coniecturam Librorum *vaticinii* defendere conati sunt Dureau de Lamalle, Burnouf, Louandre, Welcker *Tragödien* III. p. 1462., qui omnes interpretantur de famosa illa poësi Neroniana. (*Néron avoit besoin de soutenir ses vers de tout l'appareil de son pouvoir* Dureau; *le jour où, par la tragédie de Néron, je me suis attaqué à ce maître pervers qui profanait l'étude d'un art sacré* Louandre; *die Neronische Sangesmacht* Welcker): quae tamen interpretatio per se concidit ideo quod v. *vaticinium* nusquam usurpatur pro poësi neque vero facile usurpari poterat, utpote quod ducatur non directe a v. *vates*, sed a v. *vaticinari*; quamquam me non fugit Ciceronianum illud de Empedocle Lael. 7, 24: *Agrigentinum quidem doctum quendam virum carminibus Graecis vaticinatum ferunt*; ubi tamen non de quavis poësi, sed tantum de Siculi sublimi illa ac philoso-

facienda sint. (12) nemora vero et luci et secretum ipsum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter praecipuos carminum fructus numerem quod nec in strepitu nec sedente ante ostium litigatore nec inter sordes ac lacrimas reorum componuntur sed secedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque sedibus sacris. haec eloquentiae primordia, haec penetralia; hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus in illa casta et nullis contacta vitiis pectora influxit; sic oracula loquebantur. nam lucrosae huius et sanguinantis eloquentiae usus recens et ex malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus. ceterum felix illud et, ut more nostro loquar, aureum seculum et oratorum et criminum inops, poëtis et vatibus abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa defenderent. nec ullis aut gloria maior aut augustior honor, primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse epulis ferebantur, deinde apud illos dis genitos sacrosque reges, inter quos neminem causidicorum sed Orphea ac Linum ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus. vel si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud certe mihi concedis,

2. *increpat* P. — 3. Habet *nec in* P, non supervacaneam elegantiam *non in* F D. — 6. Habet *primordia*, *haec penetralia; hoc primum* P. Contra vv. *penetralia hoc* om. F, a quo se decipi passus est Bachius edens *primordia*, *haec primum*. — 7. *et ista* P, ab al. m. superscr. *in illa* et vv. *et ista* punctis subnotata. — 13. *ullus* P. — *gloria mor* . . . spatio vacuo quinque circiter litterarum relicto P, ac similiter corrupti ceteri quoque codices; ut nos, Lipsius. — 14. *pferre* cum lin. super litt. *p*, id est, *praeferre* P. — *istos* ab al. m. superscr. *illos* et v. *istos* punctis subnotatum. — 15. *causidicum* mavolt Doed. cum Heumanno. — 16. *ac Linum* P: *et Linum* F B D. — 17. *videantur* P. (Litt. *a* ab al. m. puncto subnotata.) — *istud* P. (Ab al. m. superscr. *illud* et v. *istud* punctis subnotatum.)

pha, oraculis simili usurpat, et quidem quod sciam, sine alio exemplo. — *irrumpunt*] Haec Cod. Periz. lectio multo efficacior (*ἐναργεστέρα*) videtur quam reliquorum *irruperunt*; significat enim «etiamnunc tales honores sibi tribui.» — *statum*] «quietum et honoratum, qualem in civitate me tenere par est.» Opponitur accusationibus et periculis ex his nascentibus. — *hucusque*] Sane melius nihil adhuc excogitatum est post hanc Lipsii coniecturam. Verum exempla huius part. usus, quo ad tempus refertur, Hand Turs. III. p. 108. repperit demum in posteriorum imperatorum Panegyricis, adeo ut dubitare saltem liceat, an iam Tacito tribuendus sit. — *innocentia* cet.] «Iis respondet, quae Aper dixerat C. 8. medio.» Duebn.

12. *Aper*] C. 9. extr. — *sedente* cet.] Hor. Epp. 1, 5, 31: *rebus omissis, Atria servantem postico falle clientem*. Doed. — *commoda*] grata et iucunda, *gefällig*, *anziehend*, idem fere, quod Mureti et Acidalii *commendata*. Bipontini explicantes «hominibus opportunam, eorum commodis inservientem,» haud satis cogitarunt agi h. l. de poësi, non de eloquentia forensi, quae sola vulgo utilis videbatur. — *sanguinantis*] explices licet Bezzenbergeri coniecturâ sane haud recipiendâ *sanguini inhiantis*, ex delatorum more. Lipsius suspicabatur *saginantis*, quemadmodum reapse ediderat iam Francinus; id quod ex Taciti usu foret praecedentis v. homonymum. Cic. pro Sest. §. 78: *rei publicae sanguine saginantur*. Verum sic absolute positum non addito, qua esca saginentur delatores, vix placere potest. — *sacrosque reges*] Ann. 2, 65: *sacra regni*. Cic. Manil. 9: *ut nomen regale magnum et sanctum esse videatur*. — *neminem causidi*[illegible] «neminem, [illegible]m ad causidic[illegible] genus re[illegible], quem com[illegible] his no[illegible], » Heum[illegible] dicu[illegible]ctum, n[illegible] cess[illegible] — *altiu*[illegible]

Aper, non minorem honorem Homero quam Demostheni apud posteros, nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis quam Lysiae aut Hyperidis includi. plures hodie reperies qui Ciceronis gloriam quam qui Virgilii detrectent; nec ullus Asinii aut Messalae liber tam illustris est quam Medea Ovidii aut Varii Thyestes. (13) ac ne fortunam quidem vatum et illud felix contubernium comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita. licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint, malo securum et quietum Virgilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit neque apud populum Romanum notitia. testes Augusti epistolae, testis ipse populus, qui auditis in theatro Virgilii versibus surrexit universus et forte praesentem spectantemque Virgilium veneratus est sic quasi Augustum. ne nostris quidem temporibus Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitae vel perpetuitate famae cesserit.

2. *eurypidis* P. — 4. *detrectent* P: *detractent* B D. — 5. *thiestes* P. — 6. *illud*] «Ab interpolatore *istud*, quod prius fuerat, erasum est P.» Tross. «Sed ab al. m. repositum.» Boecking. — 7. *illos* eraso *istos* P. — *ad consulatus*] *ad coetus* P, *et consulatus* F. Ut nos, Lipsius. — 8. Habet *quietum* P, non *secretum* F et Edd. vett. — 9. *Divū Augustum* P, non *D. Augustum*, ut edidit Tross. — *po. ro.* P.

25: *altius disseram*, a primis initiis. — *Asinii*] Pollionis et *Messalae* Corvini oratorias virtutes recenset Quintilianus 10, 1, 113. Mirum autem accidit, quod Tacitus h. l. prorsus ut Quintilianus, nullam omnino mentionem facit tragoediarum Asinii, quas summis tamen laudibus extollunt Virgilius Ecl. 3, 86. 8, 10: *Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno*, et Horatius C. 2, 1. Ut videtur, iam Taciti temporibus a nemine legebantur. Cfr. modo C. 21. — *Medea - - Thyestes*] Quintil. 10, 1, 98: *Iam Varii Thyestes cuilibet Graecarum comparari potest. Ovidii Medea videtur mihi ostendere, quantum ille vir praestare potuerit, si ingenio suo temperare quam indulgere maluisset.*

13. *contubernium*] cum Musis et dis in nemoribus ac lucis. Dukeh. — *securum et quietum*] eadem iunctura C. 10: *quietis et securitatis excusationem.* Lectio *secretum* orta videtur ex similiter incipiente v. praeced. vel ex seq. *secessum*. — *secessum*] Neapolitanum. Priscian. 10, 8. p. 991. P.: *Caesar ad Virgilium: Excucurristi a Neapoli.* — *Augusti epistolae*] Cfr. Imp. Caesaris Augusti scriptorum reliquiae ed. A. Weichert. Grimae 1846. I. p. 159. Eas memorat etiam Claudianus in Ep. ad Olybr. 23: *Dignatus tenui Caesar scripsisse Maroni.* — *Virgilii versibus*] Servius ad Virg. Ecl. 6, 11 [illegible] Eclogam a Cytheride [illegible] in theatro tradit. Item Donatus Vita Virg. 11, 41: *Bucolica eo successu edidit, ut in scena quoque per cantores crebra pronuntiatione recitarentur*; qua de narratione immerito ad h. l. dubitavit Heynius. Cfr. Langii Opusc. p. 56. Weichert Poet. Lat. Rel. p. 285. — *Virgilium*] suspectum v. Ernestio et Peerlkampio; sed quadam cum vi iteratur summi poëtae nomen: nec desunt alia huius moris exempla apud Tacitum. Cfr. Ann. 4, 10. 12, 40. 64. 13, 32. — *Secundus Pomponius*] Cfr. Ann. 5, 8. 11, 13. 12, 28. Quintil. 10, 1, 98: *Eorum* (tragicorum), *quos viderim, longe princeps* (P.) *Pomponius Secundus, quem senes quidem parum tragicum putabant, eruditione ac nitore praestare confitebantur.* Eius vitam Plinius maior scripsit *memoriae amici quasi debitum munus*, ut ait Plin. Epp. 3, 5, 3. — *dignitate vitae*] Ann. 4, 52: *Claudia Pulchra, sobrina Agrippinae, postulatur, accusante Domitio Afro. Is - - modicus dignatione et quoquo facinore properus clarescere* cet. 14, 19. Plin. Epp. 8, 18. Quintil. 10, 1, 118: *Oratorum, quos viderim, Domitius Afer et Iulius Africanus longe praestantissimi. Arte ille et toto genere dicendi praeferendus, et quem in numero veterum habere non timeas.* — *perpetuitate famae*] Quintil. 12, 11, 3: *Vidi [illegible] longe omnium, quos mihi cognoscere [illegible] summum oratorem, Domi-*

nam Crispus iste et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua fortuna concupiscendum? quod timent, an quod timentur? quod, cum quotidie aliquid rogentur, ii quibus praestant indignantur? quod alligati adulatione nec imperantibus unquam satis servi videntur nec nobis satis liberi? quae haec summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent. me vero dulces, ut Virgilius ait, Musae, remotum a sollicitudinibus et curis et necessitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontis ferant; nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem trepidus experiar. non me fremitus salutantium nec anhelans libertus excitet; nec incertus futuri testamentum pro pignore scribam; nec plus habeam quam quod possim, cui velim, relinquere,

3. *aliq (q* cum lin. transversa) P. — *hi* Tross contra P. — 4. *alligat* P. «Sed manus Sec. XVI. addidit *i*, ut sit *alligati*.» Tross. — *alligat adulatione* superscr. (v. *adulatione) cũ*, quod Tross non animadvertit: *alligati cum adulatione* B D, *alligati civium adulatione* Hand Turs. II. p. 142., *alligati omnium adulatione* Schulting. — 6. *solic.* P. — 8. *fontes* P. *(illasque frondis* Haupt Philol. I. p. 587.) — 9. *pallantẽ* P (sic ut F, non *palantem*, quemadmodum narrat Tross:) supercsr. ab al. m. *pallen.*

tium Afrum valde senem, quotidie aliquid ex ea, quam meruerat, auctoritate perdentem: cum agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alii, quod indignum videatur, riderent, alii erubescerent: quae occasio fuit dicendi, malle eum deficere quam desinere. («Sensus est: Afer et moribus contemptus et imminuta ingenii artisque fama vivit.» Doed.) — *indignantur*] «Nam gravis erat liberis tanta singulorum potentia, ipsis quamquam utilis.» Dueb. Itaque dum rogant aliquid idque obtinent, simul tamen praepotentes illos oderunt. Florus de Caesare 4, 2, 92: *Clementiam principis vicit invidia gravisque erat liberis ipsa beneficiorum potentia.* — *alligati adulatione*] «tamquam servi catenis vincti semper coacti sunt perseverare in adulatione ac ne per breve quidem tempus liberius sibimet ipsis vivere possunt.» Cum Periz. nonnisi superscriptum habeat *cum*, facilius iam hoc licebat delere; vere enim Hand l. l.: «*alligati cum adulatione* recte dici non potest.» Quod autem Doederlein interpretatur *mit sammt ihrer Schmeichelei, avec toute leur adulation*, ideo probari nequit, quia tum haec vv. iungerentur cum seqq. *nec - - satis servi*, separata a v. *alligati*, quod tamen sic nude poni non poterat. (Donatus ad Ter. Ad. 5, 3, 58: *Dicitur aliquis alligari ad aliquid, sine quo esse non possit.*)

Ceterum ex coniecturis, quas Critici in h. l. tentarunt, nulla omnino probabilis est. — *liberti*] Cogitatione supple «principum.» — *Virgilius*] Ge. 2, 475: *Me vero primum dulces ante omnia Musae - - Accipiant!* — *illa sacra*] Cfr. Propert. 3, 1, 1: *Coi sacra Philetae.* Pers. Prolog. 7: *sacra vatum.* — *illosque fontis*] quos poëtae sibi imprimis gratos esse saepe testantur et proprio sensu et tropico, quando usurpant pro ipsa poëtica facultate, ut Lucretius 1, 926: *iuvat integros accedere fontis.* Horat. C. 1, 26, 6: *o quae fontibus integris gaudes, - - Pimplei dulcis! Illasque frondis* pro nemoribus ac lucis profecto non magis dici potest quam apud nos *Laubwerk* pro *Haine, feuillage* pro *bocages;* et si scripsisset *in illa sacra ad illosque fontis*, magis hoc utique proprium, sed simul languidissimum fuisset in oratione tam concitata et alti spiritus plena. — *insanum*] Rursus ex Virgilio, Ge. 2, 205. de agricola: *nec ferrea iura Insanumque forum* (insano clamore perstrepens) *aut populi tabularia vidit.* — *famamque pallentem*] «ut pro qua cum pallore, id est, anxie timeatur.» — *anhelans libertus*] qui, ut studium suum demonstret, et ne quis alius eum praevertat, celerrime ad aedes meas accurrat et primo mane me expergefaciat. — *testamentum pro pignore*] in quo princeps heres ex parte scriptus sit, ut ratum esse

quandoque † enim fatalis et meus dies veniet; statuarque tumulo non maestus et atrox, sed hilaris et coronatus; et pro memoria mei nec consulat quisquam nec roget.

(14) Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, cum Vipstanus Messala cubiculum eius ingressus est, suspicatusque ex ipsa intentione singulorum altiorem inter eos esse sermonem, Num parum tempestivus, inquit, interveni secretum consilium et causae alicuius meditationem tractantibus?

Minime, minime, inquit Secundus; atque adeo vellem maturius intervenisses; delectasset enim te et Apri nostri accuratissimus sermo, cum Maternum ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret exhortatus est, et Materni pro carminibus suis laeta, atque

1. *quandoque enim fatalis* corrupte P F: *quandocunque fatalis* B, *quandoque fatalis* Walther, *quandoque* [*enim*] *fatalis* D. — *veniat* P F D, sed in P litterae *et* superscr., quas ab alia manu esse Boecking non significat. Eas non animadvertit Tross. — 2. *mea* litt. *a* ab al. m. superscr. *i* P. — 4. *tum* P. Emendavit Rhenanus. — 5. *Vipstanus*] *libanius* ab al. m. superscr. *urbanus* P, *Vipsanius* Lipsius. Ut nos, Ern. — 9. *Minime, inquit* Tross contra P.

sinat neque rescindat atque patrimonium meum in fiscum cogat. Cfr. Agric. 43. — *fatalis et meus dies*] est ἓν διὰ δυοῖν et quidem exquisitius, quam si scripsisset *et meus dies fatalis*, quemadmodum sane est in Inscrr. m. Latinis 3023: *HIC TVVS FATALIS DIES.* Est autem iam Plautina formula. Poen. 4, 2, 82: *adoptavit hunc, cum diem obiit suum*, rursusque ibid. 5, 2, 110. — *statuarque tumulo*] Noli cum aliis explicare de sepultura et combustione; immo intelligit statuam in sepulcro collocatam, cuius vultus utpote oratoris severus sit ac minax. (V. *statuere* sic usus est Ovidius Her. 2, 67: *Inter et Aegidas media statuaris in urbe.*) Alius quidem generis, sed non minus pulchra est Frontonis professio (Ed. Rom. 1846. p. 159.): *Me autem consolatur aetas mea prope iam edita et morti proxima. Quae cum aderit, si noctis, si lucis id tempus erit, caelum quidem consalutabo discedens et quae mihi conscius sum protestabor: nihil in longo vitae meae spatio a me admissum, quod dedecori aut probro aut flagitio foret.* — *coronatus*] lauro, utpote poëta. — *consulat*] senatum, utrum statuae inscriptionesque honorariae mihi positae conservandae sint an abolendae; *roget* pro earum conservatione principem. Institt. de publ. iud. §. 3. *Maiestatis poena animae amissionem sustinet, et memoria rei etiam post mortem damnatur.* Sic supersunt haud paucae inscriptiones, in quibus saltem nomen damnati vel principis tyrannici occisi erasum est. Cfr. modo Inscr. m. Lat. 709., ubi in Claudiano titulo consulto deleta sunt vv. *ET IVLIAE. MESSALINAE. AVG.*

14. *Vipstanus Messala*] orator celeberrimus, de quo v. Hist. 3, 9. 11. 18. 25. 4, 42. — *altiorem - - sermonem*] id est, «graviorem admodumque serium.» Haud satis recte h. l. abutuntur nonnulli ad defendendum recentiorum usum in locuti. *altior interpretatio*, *altior κρίσις*. quae Latinae non sunt. — *secretum consilium*] Hoc quoque explanat *arcana illa semotae dictionis* C. 2. — *Minime, minime*] Iteratio v. ab omnibus Codd. firmata optime refert concitatum Secundi animum, neque alterum expungi debebat a Dronkio et Trossio. — *pro carminibus suis*] non «ab ipso compositis,» sed «quae oratoriae eloquentiae longe praefert.» Sic C. 27: *maiores tuos*, «quos tantopere praedicas.» — *laeta*] *blühend*, *lebhaft*. Cfr. C. 21. *laetitiam nitoremque nostrorum temporum.* Quint. 12, 10, 80: *laeta, non luxuriosa.* Seneca Contr. 2. Praef. de Fabiano: *oratio magis lasciva quam laeta.* Cfr. Ern. Lex. rhet. p. 235. — *et - - atque*] rarissima iunctura pro *et - - et*. Cfr. Hand Turs. II. p. 529. de Quintil. 12, 10, 64: *orationem nivibus hibernis et copia atque*

poëtas defendi decebat, audentior et poëtarum quam oratorum similior oratio.

Me vero, inquit, et sermo ipse infinita voluptate affecisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed eiusmodi etiam disputationes assumitis, quae et ingenium alunt et eruditionis ac litterarum iucundissimum oblectamentum cum vobis, qui illa disputatis, afferunt, tum etiam iis ad quorum aures pervenerint. itaque hercle non minus probari video in te, Secunde, quod Iulii Asiatici vitam componendo spem hominibus fecisti plurium eiusmodi librorum, quam in Apro, quod nondum ab scholasticis controversiis recessit et otium suum mavult novorum rhetorum more quam veterum oratorum consumere.

(15) Tum Aper, Non desinis, Messala, vetera tantum et antiqua

7. Habet *cum* ante *vobis*, omissum in F. — 8. *ista* ab al. m. superscr. *illa* et v. *ista* punctis subnotato P. — *afferunt* superscr. *tū*, sed punctis subnotato P. — *his* Tross contra P. — 9. *hercle* P: *Hercule* B D. — *Secunde* superscr. *o* P. — 11. *ab* P: *a* B D. — 12. *consuetudmere* subnotatis litteris *etud* P. — 13. *Messala* superscr. *o* P.

impetu parem, ubi *et* immerito, nisi fallor, contra Libros deletum vult. Doederlein affert Suet. Claud. 21: *utraque et tofina ac lignea*. — *temporum nostrorum oratores*] «vere honorifico hoc nomine digni ac praestantiores causidicorum turba.» Cfr. C. 1. — *declamatorio studio*] Infra *scholasticis controversiis*, quae vv. ex Senecae patris usu explicari debent, nequaquam vero cum Bachio de *disputationibus* (vide modo supra) circa poësis et eloquentiae certamen, de quibus v. *controversiae* usurpari non poterat. Spartian. Hadr. 16: *controversias declamavit*. Quint. 10, 5, 14: *Declamationes vero, quales in scholis rhetorum dicuntur, si modo ad veritatem sunt accommodatae et orationibus similes, non tantum, dum adolescit profectus, sunt utilissimae, - - sed etiam cum est consummatus et foro clarus*. Sic Cicero iam senex declamitare solebat cum Hirtio et Dolabella. ad Fam. 9, 16, 7. — *Iulii Asiatici*] memorati Hist. 2, 94. — *assumitis*] Ante Dronkium ex Puteolani interpolatione edebant *adiungitis*. Cfr. Antoninum Pium ad Frontonem p. 182. Ed. Rom. 1846.: *Illa pars orationis tuae circa Faustinae meae honorem gratissime a te assumpta* cet. — *et otium*] Hoc manifesto dicit: «Aper laudem meretur ideo, quod fictis controversiis pertractandis adhuc vacat et quidem, ubi veris causis agendis occupatus non est, iunioribus novi rhetoris more declamando prodesse studet.» Noli oblivisci *rhetores*, eloquentiae praeceptores, causas forenses non suscepisse. Patet autem laudari quidem in Apro studia illa prope scholastica, quatenus liberrimo otio, immo desidiae, ut alii plerique faciant, non sese dedat; tecte tamen praeferri operam a Secundo in Asiatici vita elaboranda collocatam. Lenissimam autem, neque vero rusticam, quae his inest, irrisionem, Aper illico Messalam incusando a se removere studet. Sensit etiam acutissimus Burnouf: «*On ne peut méconnaître dans cette phrase une intention légèrement ironique, qui est relevée par Aper au commencement du chapitre suivant.*» (Doederleinii explicationem equidem minime intelligo: «Dilucidius scripsisset *nec otium*, aut saltem *vel*: nunc *non* huc repetendum ex *nondum*. Vide C. 17. extr. Alioquin ut sententia constaret verba *novorum rhetorum* et *veterum oratorum* transponenda inter se forent. - - Vero animo laudat Aprum, quod philosophando et disputando potius ut veteres oratores quam declamando alere ingenium velit.» Verum nonne aperte haec inter se pugnarent: 1) «*nondum a scholasticis recessit*:» 2) «*nec otium - - consumere?*») — *quam veterum oratorum*] qui forenses dumtaxat causas agebant; nam quod Cicero de se narrat, id per iocum

mirari, nostrorum autem temporum studia irridere atque contemnere? nam hunc tuum sermonem saepe excepi, cum oblitus et tuae et fratris tui eloquentiae neminem hoc tempore oratorem esse contenderes; atque id eo, credo, audacius, quod malignitatis opinionem non verebaris, cum eam gloriam quam tibi alii concedunt ipse tibi denegares.

Neque illius, inquit, sermonis mei paenitentiam ago, neque aut Secundum aut Maternum aut te ipsum, Aper, quamquam interdum in contrarium disputes, aliter sentire credo. ac velim impetratum ab aliquo vestrum ut causas huius infinitae differentiae scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro. et quod quibusdam solatio est, mihi auget quaestionem, quia video etiam Graiis accidisse ut longius absit Aeschine et Demosthene sacerdos iste Nicetes, et si quis alius Ephesum vel Mytilenas concentu scholasticorum et clamoribus quatit, quam Afer aut Africanus aut vos ipsi a Cicerone aut Asinio recessistis.

(16) Magnam, inquit Secundus, et dignam tractatu quaestionem movisti. sed quis eam iustius explicabit quam tu, ad cuius summam eruditionem et praestantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit?

3. *contenderes antiquis eo credo* P F. Emendavit Lipsius. (*atque aliis*, *credo*, *audacius* suspicatur Doederlein. Verum statim sequitur *alii*.) — 4. *malignis iis opinionem*, litt. *gnis* ab al. m. superscr. *ius* P. Ut nos, Pithoeus. — 7. *in* ante *contrarium* om. P. — 8. Habet *ac velim* P, non *at velim* Spir. — 10. *conquiro*, syllabae *con* superscr. *in* P. Hinc *inquiro* F. — *et*] «Hiat membrorum iunctura, quae requirit particulam *etenim*.» Bernh. — 11. *gratis* P. — Habet *absit* sine ulla var. P. (*abiisset* F, Bach, D.) — 12. *Aeschine* (ab al. m. superscr. *s*) *et Demosthene* (ab al. m. superscr. *s*) P. Hinc *Eschines et Demostenes* (sic) Spir. — *sacerdos iste enitet et* P. Emendavit Lipsius. — 13. *concentu* Orellius: *concentus* P (sic, non *contentus* F), *contentis* Pithoeo auctore B D. — *et clamoribus* P F: *clamoribus* om. *et* B D. — 14. *aut ab Asinio* F D. Ut nos, P. — 15. *movistis* P F, Bach, Duebner. Emendavit Lipsius.

atque animi causa potius quam, ut solebat Aper, serio fecisse censendus est; id quod apparet ex ipsius verbis admodum festivis.

15. *fratris tui*] M. Aquilii Reguli, de quo Hist. 4, 42. A Plinio aliquoties (1, 5. 2, 20. 7, 6.) tamquam flagitiosissimus delator vituperatur; contra Martialis 1, 13. 83. 112. eius virtutes magnopere praedicat et 4, 16, 5. eum Ciceroni prope aequiparat. — *solatio*] quia fatalis quaedam necessitas videtur, cui resistere nemo possit. Miro acumine Acidalius *solutio*; recepit Broterius. — *absit*] Vera lectio satis firmata a Periz.; foedum illum errorem Farn. *abiisset* recipere non debebant Bach et Doederlein neque vero hic praeterea conlicere *abesset*. — *quaestionem*] quaestionis huius pondus ac dubia inde nascentia de causis huiusce differentiae. — *sacerdos iste Nicetes*] Fuit Smyrnaeus, rhetor et sophista satis clarus, sed genere dicendi inflato et dithyrambico a vetere eloquentia alienus. Reliquiae eius exstant apud Senec. Controv. 1, 5. p. 106. 7. p. 124. 8. p. 130. 4, 25. p. 285. 29. p. 316. 6, 31. p. 338. 33. p. 352. 34. p. 363. Bip. Hess. Plin. Epp. 6, 6: *Iulius Naso - - prope quotidie ad audiendos, quos tunc ego frequentabam, Quintilianum et Nicetem sacerdotem, ventitabat.* Philostr. Vit. Soph. 1, 19. Opp. Ed. Kayser p. 216: - - *ἡ δὲ ἰδέα τῶν λόγων τοῦ μὲν ἀρχαίου καὶ πολιτικοῦ ἀποβέβηκεν. ὑπόβακχος δὲ καὶ διθυραμβώδης, τὰς δ' ἐννοίας ἰδίας τε καὶ παραδόξους ἐκδίδωσιν κτλ.*; *sacerdos* autem dignitatis, qua ille se iactabat, est nomen, non proprium, ut est in Edd. *Sacerdos*. — *si quis - - quatit*] «ipso magistro et moderatore declamantium clamosis orationibus quasi concutit, percellit. Plurimum autem in Asiaticis urbibus declamabatur.» Dubn. Emendationis autem meae *concentu* (necessariae propter Libro-

Et Messala, Aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adiuvetis.

Pro duobus, inquit Maternus, promitto. nam et ego et Secundus exsequemur eas partes, quas intellexerimus te non tam omisisse quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire et tu paulo ante dixisti, et ipse satis manifestus est iamdudum in contrarium accingi, nec aequo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam.

Non enim, inquit Aper, inauditum et indefensum seculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari. sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum aetatem significatione ista determinetis. ego enim cum audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulixes ac Nestor, quorum aetas mille fere et trecentis annis seculum nostrum antecedit: vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse, ita tamen ut utrique superstites essent. ex quo apparet non multo plures quam quadringentos annos interesse inter nostram et Demosthenis aetatem. quod spatium temporis si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur; ad naturam seculorum ac respectum immensi huius aevi perquam breve et in proximo

1. *istud* P. — 6. *ipsum - manifestū* P. «Ita tamen, ut appareat prius *ipse* et *manifestus* scriptum fuisse.» Tross. «Scilicet erasum aliquid est.» Boecking. — 12. *Ulixes* (ab al. m. superscr. *ss)* P, D: *Ulyxes* B. — *ac* P: *et* B D. — 13. *mile* P D. — 14. *Hypericlem* per merum errorem P tribuit Tross. — *proferatis* P. — 16. *trecentos* P, *tercentos* F. Emendavit Lipsius. — 18. Habet *videatur* P, non *videtur* F, Duebner, D. — *si ad* P, Edd. ante Bekkerum *(ad* sine *si* praebuit F).

rum *et clamoribus* pro vulgata *clamoribus* sine *et)* fundus est illud Frontonis Ed. Rom. 1846. p. 25: - - *quantos in oratione mea clamores concitarit quantoque concentu laudantium sit exceptum.* Simili hyperbola utitur Iuven. 1, 12. — *Africanus*] Iulius, Gallus, de quo Ann. 6, 7. 14, 10. Quintil. 10, 1, 118: *Africanus concitatior Afro* (supra C. 13.), *sed in cura verborum nimius et compositione nonnunquam longior et translationibus parum modicus.*

16. *movisti*] Librorum *movistis* retentum adhuc a Duebnero parum congruit cum seq. *quam tu*; videlicet geminata est litt. *s* ex v. *sed.* — *manifestus est - - accingi*] Graeca constructione, ut Ann. 2, 57: *atrox et dissentire manifestus.* — *mille fere et trecentis*] Ex Eratosthenis rationibus, quas plerique nunc sequuntur, Troiae excidium incidit in ann. a. Chr. 1183.; additis iam post Chr. a. 75., quo anno Dialogus hic habitus est, forent proprie anni 1258., pro quibus numerus rotundus est positus. Cfr. Fischer u. Soetbeer *Gr. u. R. Zeittafeln* p. 3. Lectio Par. Vind. et Edd. ante Brot. *ducentis* vel mero errori vel corrigendi libidini debetur. — *quadringentos*] Demosthenes veneno sumpto periit ann. a. Chr. 322. et circa idem tempus Hyperides ab Antipatro crudelissime necatus est. Cfr. Clinton *F. H.* II. p. 163. Ergo proprie intererant anni 397. — *fortasse - - videatur*] De rariore constr. part. *fortasse* cum coniunct. nunc ab optimo Cod. P. satis firmata cfr. Hand Turs. II. p. 727. — *ad naturam*] Hic Farn. sequi malui quam P.; nam et tria *si* ita se excipientia ingrata sunt et *ἀσύνδετον* ipsam *ἀντίθεσιν* auget. — *ad - - respectum*] pro magis solito *respectu* (Quintil. 12, 9, 11.). Comparat Doederlein Sen. Benef. 4, 32: *in illius respectum iste populo praesideat.* —

est. nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, is est magnus et verus annus quo eadem positio caeli siderumque, quae cum maxime est, rursum exsistet, isque annus horum quos nos vocamus annorum duodecim milia nongentos quinquaginta quattuor complectitur, incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et antiquum fingitis, non solum eodem anno quo nos, sed fere eodem mense exstitisse. (17) sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis anteponere soletis, sed Ciceronem et Caesarem et Caelium et Calvum et Brutum et Asinium et Messalam. quos quid antiquis temporibus potius ascribatis quam nostris, non video. nam ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe et Pansa consulibus, ut Tiro libertus eius scripsit, septimo Idus *Decembr.* occisus est, quo anno divus Augustus in locum Pansae et Hirtii se et Q. Pedium consules suffecit. statue sex et quinquaginta annos, quibus mox divus Augustus rem publicam rexit; adiice Tiberii tres et viginti, et prope quadriennium Caii, ac bis quaternos denos Claudii et Neronis annos, atque illum

1. *Hortensio ait scribit* P, sed v. *ait* linea subductum, ut appareat ipsum Pontanum id deletum voluisse. — 2. Post *maxime* P. habet *est* omissum in F. — 3. *XII*] (superscr. *m*). *VIII.* (superscr. *C.*) *LIIII.* P. Correxit Nic. Loënsis. — 5. *non solum*] «Sic Cod., sed superscr. Pontani manu *videturque.*» Tross. — 6. *fere* P: *fama* F, *ferme* B. coni. D. — 9. *Coelium* (sic) P, non *alium* F. — 10. *quos quid antiquis* P F D: *quos quidem cur antiquis* ex Puteolani supplemento B. — Habet *ascribatis* P, non *ascribitis* F. — 12. *tyro* P. — *Decembr.* omissum in P F supplevit Lipsius. — 13. *Q.* P: *Quintum* B D. — 14. *sex*] *novem* P F. Correxit Lipsius. — 16. *Caii* P: *Gai* B D. — *illum* Orellius: *istum* P ex solito Pontani errore, *ipsum* B D.

in Hortensio] sive de philosophia. Vide Cic. Opp. Ed. meae IV. II. p. 480., ubi idem locus affertur etiam ex Servio ad Virg. Aen. 1, 269. et 3, 284. Sed Tacitus accuratius servavit ipsa Ciceronis verba; id quod apparet vel ex variatione apud Servium: *omnibus planetis* (voc. postremae Latinitatis) *in eundem recurrentibus locum*. Cfr. etiam Cic. in Somn. Scip. 22: *ille vere vertens annus* cet. Ideler *Chronol.* I. p. 193.

17. *antiquus*] a. u. c. 261. a. Chr. 492., ergo ante hunc Dialogum habitum ann. 567., cfr. Livium 2, 32. — *Caelium*] M. Caelium Rufum, cuius exstant Epistolae apud Cic. ad Fam. Lib. 8., Ciceronis amicus et ab eodem defensus, interfectus a. u. 706. Cic. Brut. 79, 273. — *Calvum*] C. Licinius Calvus, Ciceronis obtrectator, mortuus, ut videtur, item a. u. 706. Cic. Brut. 82, 283. — *Hirtio* cet.] a. u. c. 711. a. Chr. 43. — *quos quid antiquis*] «Sic Libri. At Puteol. *quos quidem cur antiquis*, sensu eodem, auctoritate vel necessitate nulla. Nam nec opus est *quidem*, et *quid* pro *cur* vel Ciceroni usitatum.» Doed. — *prope quadriennium Caii*] inde a m. Martio a. u. 790. p. Chr. 37. usque ad d. 24. Ian. a. u. 794. p. Chr. 41. — *longum et unum annum*] Scilicet Galba *legatum se senatus ac populi Romani professus est* d. 3. mensis Aprilis a. u. c. 821. a. Chr. 68. (Suet. Galb. 10. Dio 63, 26. 27. Clinton *F. R.* p. 50.), Vitellius autem occisus d. 24. mensis Dec. 822. «*Longus annus* dicitur, quia inter Neronis et Vitellii occisionem unus annus cum 22. diebus intercessit.» Herz. Quae quidem ratio cum nimis accurata mihi videatur, malo exponere cum Bachio et Doederleinio: «Multitudine, varietate, atrocitate casuum multos unus annus aequiparare videbatur et taedium sui movebat viventibus.» *Et unum* Hand Turs. II. p. 490. explicat *et tamen unum*. — *stationem*] Singulari usu sic Tacitus vocat quemque principatus annum quasi novam stationem militarem, *Posten*. Accedunt ad hanc significationem, non tamen prorsus similes sunt loci, ubi itidem *statio* de imperio suscepto usurpatur. Ovid. Trist. 2, 219:

Galbae et Othonis et Vitellii longum et unum annum, ac sextam iam felicis huius principatus stationem, qua Vespasianus rem publicam fovet: centum et viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis aetas. nam ipse ego in Britannia vidi senem, qui se fateretur et pugnae interfuisse qua Caesarem inferentem arma Britanniae arcere litoribus et pellere aggressi sunt. ita si eum, qui armatus C. Caesari restitit, vel captivitas vel voluntas vel fatum aliquod in urbem pertraxisset, idem Caesarem ipsum et Ciceronem audire potuit et nostris quoque actionibus interesse. proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui se a divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium narrabant. ex quo colligi potest et Corvinum ab illis et Asinium audiri potuisse: nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius paene ad extremum duravit. ne dividatis seculum, et antiquos ac veteres vocitetis oratores quos eorundem hominum aures agnoscere ac velut coniungere et copulare potuerunt. (18) haec ideo praedixi, ut si qua ex horum oratorum fama gloriaque laus temporibus adquiritur, eandem docerem in medio sitam et propiorem nobis quam

3. *centū et decē* P. Correxit Puteolanus. — 4. *fateretur* P: *fatebatur* F B D. — 5. *et pugnae* P F D: *ei pugnae* cum Mureto B. — 6. *aggressi* P D: *adgressi* B. — *C.* P: *Gaio* B D. — 8. *et quidem Caesarem* P, *et quidem et Caesarem* F, unde Walther, Duebner, Doederlein: *idem et Caesarem.* Ut nos, Rhenanus. — 14. *vocetis* P. *(vocitetis* Bekkero et D. praebuit F.) — 17. *adquiritur* P: *acquiritur* B D.

Scilicet imperii, princeps, statione relicta cet. Vellei. 2, 131, 2. Plin. Pan. 7, 3. Suet. Cl. 28. Anton. Pius Epp. ad Frontonem p. 185. Ed. Rom. 1846: *hunc diem, quo me suscipere hanc stationem* (principatus) *placuit.* — *qua - - fovet*] «sextus iam annus, ex quo Vespasianus rem publicam prospere ac benigne regit.» Prave nonnulli Taciti verba ita acceperunt, ac si dicat Vespasianum non per totum principatum, sed sexto demum eius anno rem publicam fovisse. Imperium autem adiit Vespasianus Kal. Iul. a. u. 822. p. Chr. 69.; *isque primus principatus dies in posterum celebratus.* Hist. 2, 79. Ceterum ab interitu Ciceronis usque ad sextum Vespasiani annum ex usu numerandi, qui apud Romanos obtinebat, proprie sunt anni 118. sive ex nostro 117. m. 2. d. 11., sed ut saepe in numeris maioribus posuit rotundum. — *colliguntur*] Sic etiam Germ. 37. Plin. H. N. 13, 13, 27: *ad quos* (consules) *a regno Numae colliguntur anni DXXXV.* — *et pugnae*] Bis in Britanniam traiecit Caesar a. u. 699. et 700. Quodsi igitur Aper senem illum vidit circiter a. u. 800., is sane tum 120. ferme annos natus erat. Nec falsum aut supervacaneum est *et* a Mureto mutatum in *ei;* significat enim eum iam a. u. 700. certe 18. annorum adolescentem fuisse pugnando idoneum. — *proximo - congiario*] quod quidem Titi nomine datum est, ut ex nummis constat, a. u. c. 826.; biennio igitur ante huius Dialogi scenam; duo ultima autem Augusti congiaria incidunt in a. u. c. 730. et 742. Cfr. Broterium in Taciti Ed. minore Vol. VI. p. 361. — *antiquos et veteres*] Cum plerumque inverso ordine haec vv. collocentur (C. 15. et 16. Plin. Epp. 3, 6. Paneg. 11, 4., cuius ordinis ratio optime explicatur ex Quintil. 11, 3, 183: *plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum),* Eckstein et Fr. Hessius malebant *antiquos et recentes*, sane contra omnem probabilitatem. Hoc dicit Tacitus: «vestro arbitratu et adversus naturales temporum leges homines, qui ineunte nostro seculo vixerunt, iam *antiqui* ut vocitentur postulatis.» Solitum etiam Tacito

Servio Galbae aut Caio Carboni quosque alios merito antiquos vocaverimus. sunt enim horridi et impoliti et rudes et informes, et quos utinam nulla parte imitatus esset Calvus vester aut Caelius aut ipse Cicero. agere enim fortius iam et audentius volo, si illud ante praedixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. sic Catoni seni comparatus C. Gracchus plenior et uberior; sic Graccho politior et ornatior Crassus; sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero, Cicerone mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis elaboratus. nec quaero quis disertissimus: hoc interim probasse contentus sum, non esse unum eloquentiae vultum, sed in illis quoque quos vocatis antiquos plures species deprehendi; nec statim deterius esse quod diversum est; vitio autem malignitatis humanae vetera semper in laude, praesentia in fastidio esse. num dubitamus inventos qui prae Catone Appium Caecum magis mirarentur? satis constat ne Ciceroni quidem obtrectatores defuisse, quibus

1. *Sergio* P. — *Galbae aut Caio* P F D: *Galbae*, *Gaio* B. — 2. *utinam nulla* P F: *utinam ne in illa* cum Mureto B D, *utinam ne in ulla* Duebner, *utinam in nulla* mavolt Doederlein. — 4. *istud* P. — 6. *C.* P: *Gaius* B D. — 13. *pro* P F D. Correxit Grosiotius.

in talibus variandi amorem quidni ultro agnoscam?

18. *Galbae*] Ser. Sulpicio Galbae, consuli a. u. 616. Liv. Epit. 49: *Exstant tres orationes eius: duae adversus Libonem tr. pl. rogationemque eius, habitae de Lusitanis* (a. u. 610.) - - *una contra L. Cornelium Cethegum* cet. Cic. Brut. 21, 82. — *aut Caio*] «*aut* e F primus recepit Ritter, iam commendatum ab Eckstelnio, cum saepius scriptores ea part. usi sint ad coniungendas enuntiati partes, non ad disiungendas, ut Plin. Epp. 1, 16, 5: *versus facit, quales Catullus aut Calvus.* Cfr. Hess. — *C. Carboni*] Est C. Papirius Carbo, trib. pl. seditiosus a. u. 623., partium Gracchanorum socius, consul a. u. 634. Ceterum de his omnibus consulendi sunt notissimi Ellendtii, Meyeri, Westermanni libri. — *vocaverimus*] Sic Libri; ante Broterium edebant *vocaremus*. «Sed recte praefertur *vocaverimus*, id est, «vocare licet.» F. A. Wolf *Verm. Schriften* p. 161. — *rudes et informes*] eadem verba sensu proprio coniungit infra C. 20: *rudi caemento et informibus tegulis*. Ann. 12, 35: *rudes et informes saxorum compages*. Sensu rhetorico de oratione v. *informis* non utuntur neque Cicero nec Quintilianus. — *utinam nulla*] ita habere, ut testatur Niebuhrius, etiam Farn., cui quidem Schluttig tribuit *utinam in illa*, probabile nunc fit ex Pertz., quem sequi optimum videbatur. Est: «utinam ab antiquorum illorum imitatione prorsus se abstinuissent.» Qui praeferunt Mureti coni., referunt ad vv. *horridi* - - *informes*; at quomodo, quaeso, tale quid de ipso Cicerone asseverare ausus esset? — *ante praedixero*] Iunctura haec a nonnullis reprehensa iam Tulliana est. Phil. 6, 3: *ante praedico*. Cfr. Hand Turs. I. p. 365. — *Catoni seni*] mortuo a. u. 605. — *C. Gracchus*] occisus a. u. 633. De eo Cic. Brut. 33, 125: *Noli putare quemquam pleniorem et uberiorem ad dicendum fuisse.* — *Crassus*] mortuus a. u. 663. — *distinctior*] explicat Quintil. 5, 14, 33: *sermo purus et dilucidus et distinctus.* — *altior*] idem fere quod *elatus* apud Quintil. 12, 10, 39: *Annon in privatis et acutus et non asper et non indistinctus* (et quam maxime distinctus) *et non supra modum elatus M. Tullius?* Cfr. Cic. Orat. 57, 192. — *mitior Corvinus*] Appositum est Quint. iudicium 10, 1, 113: *Messala nitidus et candidus et quodammodo praeferens in dicendo nobilitatem suam*; de seqq. *in* - - *elaboratus* v. Senec. Controv. 2, 12: *Latini utique sermonis observator diligentissimus.* Walth. — *praesentia*] Sic Vellei. 2, 92: *Praesentia invidia, praeterita veneratione prosequimur.* — *prae Catone*] Librorum lectio

inflatus et tumens nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens et parum Atticus videretur. legistis utique et Calvi et Bruti ad Ciceronem missas epistolas, ex quibus facile est deprehendere Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et attritum, Brutum autem otiosum atque diiunctum; rursusque Ciceronem a Calvo quidem male audisse tamquam solutum et enervem, a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tamquam f r a c t u m a t q u e e l u m b e m. si me interroges, omnes mihi videntur verum dixisse. sed mox ad singulos veniam: nunc mihi cum universis negotium est. (19) nam quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent, quem usque ad Cassium Severum faciunt, quem primum affirmant flexisse ab illa vetere atque dicendi directa via, non infirmitate ingenii nec inscitia litterarum transtulisse se

2. *parum antiquus* P F D. Emendarunt Ursinus et Muretus. — 4. *attritum*] *aridum* Schultingius nuperque r u r s u s N. Philol. 1, 4. p. 669.; id quod nunquam corruptum foret. — 5. *deiunctum* P. Rectam scripturam praebet F. — *Ciceronem quidem a Calvo* P, sed signo apposito *quidem* post *Calvo* ponendum esse indicatur. — 7. *interroges* P: *interrogas* F B D. — 10. *quem usque*] *q usque* P, prius *q* cum lin. transversa eidemque superscr. *an*, unde Tross edidit: *an usque*, errore manifesto. — *Cassium Severum faciunt*] *Cassium quem reum faciunt quem* P F. Correxit Puteolanus. — 11. *illa*] «Fuisse *ista* videtur.» Boecking. — *dicendi directa* P: *directa dicendi* cum Neap. Vat. BD.

pro Catone (defensa a Doederleinio ope Soph. Trach. 577: *ὥστε μήτιν' εἰσιδὼν στέρξαι γυναῖκα κεῖνος ἀντὶ σοῦ πλέον*) significaret ab obstinatis his antiquariis legi Appii illam orationem, Catonianas omnino non legi, ut C. 23: *Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Virgilio legunt*; quae tamen sententia manifesto falsa foret. — *Appium Caecum*] Eius oratio de foedere Pyrrhi (a. u. 474.) exstabat adhuc Ciceronis tempore (Brut. 16, 61.) atque, ut ex h. l. apparet, etiam Taciti. — *parum Atticus*] «Id est, non satis pressus.» Erant enim, qui Ciceroni potius Asiaticum (id est, tumentem et superfluentem) quam Atticum (id est, pressum) *χαρακτῆρα* non prorsus iniuria tribuerent. Lege Quintil. 12, 10, 12—14. et quae ipse Cicero exponit in Bruto C. 82—87. et de opt. gen. Oratt. 2. seqq.» Duebn. Librorum l. *antiquus* ego olim sic explicaram: «significat antiquitatis veluti *πῖνον* illum sive *colorem sincerum vetustatis* (Fronto de Oratt. p. 175. Ed. Rom. 1846.), quo multis placebant Cato Censorius et C. Gracchus, ab iis desideratum esse in M. Tullio.» Atque Doederlein: «Hoc est, Graeculis quam antiquis Romanis similior. His enim insignis brevitas Laconismo similis et simplicitas mori Romano ac virtuti convenientior visa erat cet.» Addit tamen: «*Atticus* probandum hercle, si in Mss. legeretur. Quintil. 12, 10, 14: *Praecipue vero presserunt eum* (M. Tullium) *qui videri Atticorum imitatores concupierant*. — *exsanguem et attritum*] Scr. ad Herenn. 4, 11: *veniunt ad aridum et exsangue genus orationis quod non alienum est e x i l e nominari*. Hess. Idem fere est Ciceronis de Calvo iudicium Brut. 83, 283., ubi v. *attritum* respondent vv. *oratio nimia religione attenuata*. — *diiunctum*] de Lysia ac Sophistis Plato in Phaedro p. 268. A: *διεστηκὸς αὐτῶν τὸ ἦτριον*. — *fractum atque elumbem*] Ut Quintil. 12, 10, 12. refert, Ciceronem *in compositione fractum ac paene viro molliorem* aequales nonnulli incessebant. Cfr. Hand in Ersch u. Grub. *Encycl.* Sect. I. Vol. XVII. p. 216., qui interpretatur *s o l u t u s haltungslos*, *e n e r v i s matt*, *f r a c t u s kraftlos*, *e l u m b i s lahm*. Hess. Louandre: *Cicéron jugeait Calvus un orateur épuisé et sans vigueur; Brutus un orateur négligé et décousu. Calvus à son tour, reprochait à Cicéron d'être trainant et flasque; et Brutus, pour me servir de ses propres paroles, l'accusait d'être mou et de manquer de reins.*

19. *Cassium Severum*] vide Ann. 1, 72. 4, 21. Clinton *F. R.* I. p. 19. Mortuus est a. u. 786. p. Chr. 33. — *directa*] sine am-

ad illud dicendi genus contendo, sed iudicio et intellectu. vidit namque, ut paulo ante dicebam, cum condicione temporum et diversitate aurium formam quoque et speciem orationis esse mutandam. facile perferebat prior ille populus, ut imperitus et rudis, impeditissimarum orationum spatia, atque id ipsum laudi dabatur, si dicendo quis diem eximeret. iam vero longa principiorum praeparatio et narrationis alte repetita series et multarum divisionum ostentatio et mille argumentorum gradus, et quidquid aliud aridissimis Hermagorae et Apollodori libris praecipitur, in honore erat; quodsi quis odoratus philosophiam videretur et ex ea locum aliquem orationi suae insereret, in caelum laudibus ferebatur. nec mirum: erant enim haec nova et incognita, et ipsorum quoque oratorum paucis-

1. *illud* P F: *id* B (et D, sed invitus). — 3. *et speciem* P: *ac speciem* B D. — 4. *iste* P. — *imperitissimarum* P F. Correxit Muretus. — 5. *laudi dabatur*] *laudabat* P, quae scriptura ex compendio male intellecto orta videtur. — 8. *Hermagoras, Apollodori* F D. (non P.) — 9. *quodsi* P F D: *et si* B. — *et ex* P: *atque ex* B D. — 10. *inserere* P. — 11. «F *erat* scil. philosophia.» Doed. P recte *erant*.

bagibus et quaesitis artificiis. Comparant Cic. Cael. 17: *directum iter ad laudem*. Finn. 1, 18. — *intellectu*] «Frustra laboravit Schulzius, ut probaret *intellectum* esse *delectum*. *Intellectus* est, quae a Cicerone nonnunquam dicitur *prudentia*, *Kunstverstand*. (Orat. 8, 24.) item apud Velleium 1, 13: *rudem Corinthiorum intellectum*. RAUCHENSTEIN. Tullianum hoc sensu v. erat potius *intelligentia*, quod ut homonymum cum *prudentia* usurpat de Off. 2, 9, 34. — *aurium*] «eius dicendi generis, quod quovis tempore homines novas semper illecebras cupientes maxime comprobant atque admirantur» Ann. 13, 3: *Senecae ingenium - - temporis eius auribus accommodatum*; et sic persaepe Quintilianus de auditorum iudicio. Fronto p. 25. Ed. Rom. 1846: *quae sint aures hominum hoc tempore, quanta in spectandis orationibus elegantia* cet. — *impeditissimarum*] de hoc vitio Quintil. 8, 6, 42: *oratio longa et impedita, ut in quaestionibus eam iudices similem agmini totidem lixas habenti quot milites, in quo et numerus est duplex nec duplum virium*. — *diem eximeret*] perorans usque ad solis occasum, ubi senatus ex lege XII. Tab. 1. Fr. 9: *SOL. OCCASVS. SVPREMA. TEMPESTAS. ESTO*. dimittendus erat adeoque ceteri patres suas sententias dicere non iam poterant: idem fiebat in iudiciis. Quam quidem artem callebat Cato Uticensis. Schol. Bob. pro Plancio Ed. meae p. 259: *M. Cato Caesaris desiderio contradixit in causa publicanorum et diem totum prolixitate orationis suae occupavit, ut senatus decernendi spatium non haberet*. Hinc a Pompeio clepsydra instituta. Cfr. C. 38. — *Hermagorae*] Qui hic memoratur, probe distinguendus a maiore, aequali Ciceronis, qui eum memorat de Inv. 1, 6, 8. Brut. 76, 263. cet. Hermagoras minor Temno oriundus, Theodori Gadareni discipulus, Carion dictus, qui sub Augusto Romae cum praeceptore et Apollodoro vixit ibique aetate provectior mortuus est. HESS. Inter eius libros Suidas in v. Ed. Gaisford I. p. 1440. commemorat *Τεχνὰς ῥητορικὰς ἐν βιβλίοις ἕξ, Περὶ φράσεως, Περὶ σχημάτων κ. τ. λ.* — *et Apollodori*] Cum Periz. copulam retineat, nemo iam, spero, eam delebit cum Fern. Atque omnino hic vix locus illi *ἀσυνδέτῳ*, quod in locis ab Hessio allatis Ann. 13, 55: *Tiberio, Germanico*. Germ. 34: *Druso, Germanico*. Cic. Off. 2, 17: *Dicebat idem Cotta, Curio*, concitatiorem reddit orationem. — *Apollodorus* autem Pergamenus praeceptor Caesaris Octaviani Apolloniae fuit (Suet. Oct. 89. Quintil. 3, 1, 17.), cuius sectam qui sequebantur *Apollodorei* sunt appellati. Strab. 13, 4, 3. V. p. 463. Tzsch. HESS. — *in cortina*] «in subselliorum iuxta tribunal loco, in quo non advocati solum, sed scribae, praecones atque id genus operae forenses consistebant. *Severus* (Lucilius Bassus) in Aetna 295. pro theatri incurva parte dixisse videtur *magni cortina theatri*.» LIPS. (Apud Lucilium Forcellinus explicat: tholus, cavum ipsum theatri.) Veram autem esse lect. *cortina*, non co-

simi praecepta rhetorum aut philosophorum placita cognoverant. at hercule pervulgatis iam omnibus, cum vix in cortina quisquam assistat quin elementis studiorum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices qui vi et potestate, non iure et legibus cognoscunt, *et* nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent oratorem dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro admonent atque alio transgredientem revocant et festinare se testantur. (20) quis nunc feret oratorem de infirmitate valitudinis suae praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. quis quinque in Verrem libros exspectabit? quis de exceptione et formula perpetietur illa immensa volumina quae pro M. Tullio et Aulo Caecina legimus? prae-

2. *corona* cum Ursino et Mureto Duebner. — *quin*] *qui* P. Correxit Heumannus. — 4. *generibus* superscr. *iti* et syll. *ge* punctis subnotata P. — 6. *aut legibus* P. — *et* ante *nec* deest P F. — 7. *exspectātē* P. — 9. *valitudinis* P D: *valetudinis* B. — 11. *illa*] «Fuit fortasse *ista*.» Boecking. — 12. *et Aulo* P: *aut Aulo* B D.

rona demonstrat ipse verborum ordo *vix in cortina*, id est, «vel homines illi volgares, qui in ea assistunt, iam elementis saltem studiorum imbuti sunt.» *Corona* contra significaret causidicorum amicos atque sectatores, qui sane eruditione *instructi*, non solum *imbuti* erant, neque de bis apta foret part. *vix*. — *eloquentiae itineribus*] Mire Peerlkamp proposuit *veneribus*. Cfr. Cic. de Or. 2, 57, 234: *itinere disputationis*. de Legg. 1, 13, 37: *iter huius sermonis*. — *et nec*] Part. *et*, etsi omissa a P F, tamen ideo retinenda videtur, quod totum membrum *nec accipiunt - - se testantur* coniungit cum antecedd. atque *ἀσύνδετον* admodum ingratum foret, cum hic luxati aliquid haberet potius quam rhetorici et consulto quaesiti. Hand Turs. II. p. 535. comparat Soph. Phil. 1321: *κοὔτε σύμβουλον δέχει Ἐάν τε κ. τ. λ.* — *accipiunt*] «aures non praebent, donec causidicis perorare libeat.» — *festinare*] Quint. 4, 5, 10: *Festinat enim iudex ad id, quod potentissimum est, et velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat; si vel occupatus vel in aliqua potestate, vel etiam si moribus incompositus, cum convicio efflagitat*. Hess.

20. *principia Corvini*] Aliter iudicavit Quint. 4, 1, 8: *quaedam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos et impares agentium contra ingeniis dixerimus, qualia sunt pleraque Messalae prooemia. Est enim naturalis favor pro laborantibus; et iudex religiosus libentissime patronum audit, quem iustitiae suae minime timet*. H. — *exspectabit*] «Quis nunc tolerabit et ad finem usque audiet eiusmodi orationes, quales sunt quinque illae Actionis secundae in Verrem, quas patienter vix legimus?» — *de exceptione*] Ulpianus Dig. 44, 1, 2: *Exceptio dicta est quasi quaedam exclusio, quae opponi actioni cuiusque rei solet, ad excludendum id, quod in intentionem condemnationemve deductum est*. Erant exceptiones aut peremptoriae, quae litem finiebant, aut dilatoriae, quae eam tantum differebant. Reus autem contra actionem ita se tueri poterat, ut aut factum negaret, aut iure fac'um esse contenderet, aut novum aliquid afferret, quo actionem elideret, quae ratio proprie *exceptio* appellabatur. *Formula* in re forensi est modus, norma, ratio lege praescripta, sive in verbis sive in factis servanda, ut ritus et ratio testamentorum, certa et concepta verba in actionibus, stipulationibus, iudiciis cet. Forcell. In iudiciis vero, ut annotavit Eckstein, saepissime de eo agebatur, utrum recta formula electa sit ab actore necne, et, si quidem recta, an ad rem, qua de agebatur, apte concepta.» H. — *pro M. Tullio*] apud recuperatores; iudicium autem: *QVANTAE PECVNIAE PARET DOLO MALO FAMILIAE Q. FABI VI HOMINIBVS ARMATIS COACTISVE DAMNVM DATVM ESSE M. TVLLIO*. Cic. Opp. Ed. meae. II. I. p. 384. — *A. Caecina*] Orator 29, 102: *Tota mihi causa pro Caecina de verbis interdicti* (de vi, hominibus armatis) *fuit: res involutas definien-*

currit hoc tempore iudex dicentem, et nisi aut cursu argumentorum aut colore sententiarum aut nitore et cultu descriptionum invitatus et corruptus est, aversatur dicentem. vulgus quoque assistentium et affluens et vagus auditor assuevit iam exigere laetitiam et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in iudiciis tristem et impexam antiquitatem quam si quis in scena Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit. iam vero iuvenes et in ipsa studiorum incude positi, qui profectus sui causa oratores sectantur, non solum audire sed etiam referre domum aliquid illustre et dignum memoria volunt; traduntque invicem ac saepe in colonias et provincias suas scribunt, sive sensus aliquis arguta et brevi sententia effulsit, sive locus exquisito et poëtico cultu enituit. exigitur enim iam ab oratore etiam poëticus decor, non Accii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. horum

3. *et vagus et affluens* P, sed signis notatur haec duo membra transponenda esse. — 6. *scenam* P. Correxit Alciatus. — *Turpionis aut Ambivii* P. Correxit Lipsius. — 8. *nec solum* P. — 10. *et provincias* P: *ac provincias* B D. (Hanc P varietatem Tross praetermisit.) — *sive in suis aliquis* P F. Correxit Muretus. — 11. *effulsit* superscr. litterae z s P. — *exercetur* P, *exigetur* (om. *enim*, quod habet P) F. Ut nos, Lipsius. Vultne *exseritur*? — 12. *Accii* P: *Attii* B D. — *paucubii* P.

do explicavimus, ius civile laudavimus, verba ambigua distinximus. — *cursu argumentorum*] Quintil. 9, 4, 138: *in prooemiis plerumque summissi - -, in argumentis citati atque ipso etiam motu celeres sumus.* — *descriptionum*] Cic. Top. 22: *Descriptio est, quam Graeci χαρακτῆρα vocant - -, qualis sit avarus, qualis assentator ceteraque eiusdem generis, in quibus natura et vita describitur; Charakterschilderung.* Herenn. 4, 51. H. — *Roscii*] Q. Roscius Lanuvii natus a. u. 625. et mortuus 692., L. Sullae carissimus, amores et deliciae Ciceronis, qui eum declamandi praeceptorem habuit, et oratione, quae exstat, defendit, summus fuit aetatis suae tragoedus. Cic. de Or. 1, 28, 130: *Id est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur.* — *Turpionis Ambivii*] L. Ambivius Turpio (in Didascaliis Terentianis) fuit histrio comicus aetate Terentii, cuius plerasque fabulas egit, nobilissimus. — *incude*] Ut in *incude* metalla ad iustam formam rediguntur, ita in scholis puerorum et adolescentium rudia ingenia; hinc metaphora, ut Sidon. Apoll. Epp. 4, 1: *philosophica incude formatus.* Poëtae Graeci eandem usurpant de versibus bene tornatis. Cfr. Pind. Pyth. 1, 86. Antip. Thessal. Anth. Pal. I. p. 427: *στίχον Πιερίδων χαλκευτὸν ἐπ' ἄκμοσιν.* (Horat. A. P. 441.) — *sensus - - sententias*] Sic rursus C. 23. et 32. Quintil. 8, 5, 1: *Consuetudo iam tenuit, ut mente concepta* s e n s u s *(Gedanken) vocaremus; lumina autem praecipueque in clausulis posita* s e n t e n t i a s *(Schlaggedanken). Quae minus crebra apud antiquos nostris temporibus modo carent.* 12, 10, 48: *Sententiae - - feriunt animos et uno ictu frequenter impellunt.* Huiusmodi sententiis redundant Seneca pater et filius et Quintiliani quae feruntur Declamationes. Louandre: *passages - - pensées.* — *Accii aut Pacuvii*] H. l. inverso temporum ordine, recto contra C. 21. hi duo praestantissimi tragicorum antiquorum componuntur ut apud Horat. Epp. 2, 1, 56. Pers. 1, 76. Martial. 11, 90, 6. — *veterno*] H. l. de situ vetustatis *(Schimmel, Rost, rouille)*, ut Colum. 4, 24: *muscus - - situque et veterno macerat vites.* Apul. Met. 9, 13: *muli - - totum corium veterno atque scabiosa macie exasperati.* Et similiter ac Tacitus Sidon. Apoll. Epp. 1, 1: *Iulius Titianus veternosum dicendi genus imitabatur.* — *radiantur*] forma medie, non passiva. Apud poëtas aureae et scriptores argenteae aetatis v. *radiare* homonymum est v. *fulgere.* Doederlein *Syn.* II. p. 79. Ovid. ex Ponto 3, 4, 103: *Scuta sed et galeae gemmis radientur et auro.*

21. *fatebor*] Veram Lipsii scripturam pro *fateor* firmat nunc optimus Pertz. — nec

igitur auribus et iudiciis obtemperans nostrorum oratorum aetas pulchrior et ornatior exstitit. neque ideo minus efficaces sunt orationes nostrae, quia ad aures iudicantium cum voluptate perveniunt. quid enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi caemento et informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur? (21) equidem fatebor vobis simpliciter me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere. nec unum de populo † Canuti: aut Atti de Furnio et Toranio quique alios in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem probant. ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una et altera oratiuncula satisfacit. nec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video: quotus enim quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit? at hercule in hominum

1. *optemperans* P. — 5. *informibus*] in marg. ab al. m. *fornicibus* P. — 6. *fatebor* P: *fateor* F B D. — 7. *nec unum de populo Canuti: aut Atti de Furnio et Toranio* (sic, non, ut narrat Tross, *Toranii) quique alios in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem probant* corrupte P: *nec unum de pòpulo Ganuti aut Attii de Furnio et Coranio alios* (om. *quique) in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem probant* F D, *nec unum de populo Canutium aut Arrium Furniumve nominabo, quosque alios in eodem valetudinario haec ossa et haec macies probant* auctore I. Fr. Gronovio B. (Alias coni. v. in Adnott., alias apud Waltherum, quarum nulla est probabilis.)

unum de populo] «e vulgo,» prorsus ut Lucian. Somn. 9: τῶν ἐκ τοῦ πολλοῦ δήμου εἷς. Quae sequuntur misere corrupta sunt neque a quoquam probabiliter correcta. Duebner et Louandre ex parte Ritteri coni. secuti sunt: *nec -- Canutium aut Arrium Furniumve curo, nec alios -- probantes: je ne parle pas ici de la plèbe, de Canutius, d'Arrius et de Furnius, et tant d'autres qui étaient, comme dans la même salle de malades, leurs os et leur maigreur.* Novissima suspicio est Doederleinii: *nec unum de populo (etsi Canutii aut Attii Decio* (volebat praenomen *Decimo) Furnio et Coranio, aliis in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem approbant); ipse* cet.; quae quomodo explicet, apud ipsum videsis. Iam de personis ex Hessio haec tenenda: duo memorantur *Canutii: P. Canutius*, accusator Oppianici in causa Cluentiana, ut homo eloquentissimus et imprimis ingeniosus laudatur a Cic. Brut. 56. 205. Cluent. 10, 18. Eius aequalis fuit *Ti. Canutius*, acerrimus M. Antonii adversarius, quem trib. pl. continua rabie lacerabat, Cic. Phil. 3, 9. ad Fam. 12, 3., ab Octaviano postea necatus Vellei. 2, 64. Iam uter intelligendus sit, non liquet. *Attius* cum inter oratores nusquam memoretur, Gronovius substituit *Arrium*, ut sit praetor a. u. 682. a Spartaco victus et a. 695. in petitione consulatus a Caesare destitutus, de quo Cic. Brut. 69, 242: *C. Furnium* Gronovius putavit fuisse C. F., amicum Ciceronis, a quo ad eum exstant scriptae Epp. ad Fam. 10, 25. et 26., cuius posterioris Ep. verba eum patronum nobilem fuisse probant. De *Toranio* oratore nihil constat. Apri sententia utique haec fere videtur fuisse: «Se non a mediocri aliquo de vulgo oratorum antiquorum, velut a Canutio cet., exemplum esse sumpturum, sed a Calvo, oratore satis probabili, qui tamen ipse non in omnibus orationibus suis hominibus nunc viventibus satisfacere queat.» — *in eodem valitudinario*] proverbium, ut apud Sen. Ep. 27: *tamquam in eodem valitudinario iaceam, de communi tecum malo colloquor et remedia communico.* — *ossa -- maciem*] iisdem metaphoris de exili atque arido genere dicendi utitur etiam Quintilianus Prooem. 24: *nudae illae artes -- ossa detegunt.* 2, 4, 9: *macies illis pro sanitate est.* — *Calvus*] Cic. Brut. 82, 284: *Atticum se Calvus noster dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequebatur.* — *in Asitium*] Causa incerta. Cfr. Meyer Orat. R. Fr. p. 479. — *in Drusum*] «Suspicor fuisse illum, quem a Lucretio reum de praevaricatione factum Cicero a se defensum scribit Attico 4, 16. Hic Drusus familiaris Pompeii fuit, ad Att. 4, 15., ubi

studiosorum manibus versantur accusationes quae in Vatinium inscribuntur, ac praecipue secunda ex iis oratio. est enim verbis ornata et sententiis, auribus iudicum accommodata, ut scias ipsum quoque Calvum intellexisse quid melius esset, nec voluntatem ei, quo sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires defuisse. quid ex Caelianis orationibus? nempe eae placent, sive universae, sive partes earum, in quibus nitorem et altitudinem horum temporum agnoscimus. sordes verborum et hians compositio et inconditi sensus redolent antiquitatem; nec quemquam adeo antiquarium puto ut Caelium ex ea parte laudet qua antiquus est. concedamus sane C. Caesari ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentia effecerit quam divinum eius ingenium postulabat; tam hercle quam Brutum philosophiae suae relinquamus: nam in orationibus minorem esse fama sua etiam admiratores eius fatentur. nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite aut

1. *conscribuntur* P, *scribuntur* F. Correxit Lipsius. — 2. *iis* P: *his* B D. — 4. *sullimius* P. — 6. *sive universae sive partes earum* Pithoeus: «Cod. P. habuerat *sive universa parte serum in*, sed ante *universa* (supra versum: Boeck.) additum est *in*, et *serum* (item supra versum: Boeck.) mutatum in *seu*, Pontani manu.» Tross. *sive in universa parte serum in* F, *si non universae, at partes earum* Acidalio auctore B D. — 7. *sordes verborum* Orellius: *sordes regulae verborum* P a pr. m., sed v. *regulae* linea ab al. m. subducta deletum; *sordes autem illae verborum* cum Neap. et Vat. 4498. B D, quae est arbitraria interpolatio. — 10. *C.* P: *Gaio* B D. — 11. Habet P *rerum minus in eloquentia effecerit, quam*, non F: *rerum in aeloquentiam* (sic) *effecerit quae*, unde ex Bekkeri suspicione Doed.: *rerum in eloquentia non effecerit*. — 12. *hercle* P D: *Hercule* B. — 14. *nisi forte* P F D: *nec fere* auctore I. Fr. Gronovio B.

Pisaurensis nominatur.» Weichert Poëtt. Latt. Rel. p. 112. — *in Vatinium*] a Calvo bis accusatum de maiestate et de ambitu in petenda praetura, in qua Catoni praelatus est, quam ad causam secunda oratio praecipuis veterum laudibus celebrata pertinuit. Defendit eum Cicero a. u. c. 700. Cfr. Meyer p. 474. Quintil. 6, 1, 13: *egregie in Vatinium Calvus, Factum, inquit, ambitum scitis omnes, et hoc vos scire omnes sciunt.* — *Quid ex* cet.] «Nonne idem prorsus valet de Caelianis orationibus? Sane non omnes nunc placent cet.» Doederlein cogitatione supplendum suadet: «*Quid* nullane placet?» quae tamen ratio haud prorsus apta videtur. — *sordes*] Sen. Ep. 114: *Quidam contra, dum nihil nisi tritum et usitatum volunt, in sordes incidunt*, id est, in verba ignobilia et abiecta. — *antiquarium*] quales postea fuerunt imprimis Fronto huiusque asseclae. Quintilianus hoc v. non utitur, sed eosdem vocat *antiquitatis nimios admiratores* (2, 5, 21.); *qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate imitationem antiquitatis affectant*. (11, 3, 10.) — *C. Caesari*] Quintil. 10, 1, 114: *C. Caesar si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur*. Plut. Caes. 3: *Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα ἀδηρίτως ἔχειν* κ. τ. λ. — *magnitudinem cogitationum*] Vell. Pat. 2, 41: (Caesar) *magnitudine cogitationum, celeritate bellandi, patientia periculorum Magno illi Alexandro, sed sobrio neque irato simillimus.* — *non effecerit*] Aliter ipse Tac. Ann. 13, 3: *Dictator Caesar summis oratoribus aemulus.* — *Brutum*] Ex eius libro de Virtute servavit nonnulla Seneca in Cons. ad Helviam 9. Librum *περὶ καθήκοντος* memorat idem Ep. 95. Quint. 10, 1, 123: in scriptis ad philosophiam pertinentibus *egregius multoque quam in orationibus praestantior Brutus sufficit ponderi rerum: scias eum sentire, quae dicit.* — *pro Decio*] Cic. Cluent. 59, 161: *Cn. Decio Samniti, ei qui proscriptus est a Sulla* cet. Ergo, ut recuperaret bona publicata acciperetque et ipse cum ceteris sociis post Marsicum bellum civitatem Ro-

Bruti pro Deiotaro rege ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, † nisi qui et carmina eorundem miratur. fecerunt enim et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certe et Accium non solum tragoediis sed etiam orationibus suis expressit: adeo durus et siccus est. oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent venae nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra et exsurgit toris ipsosque nervos rubore tegit et decore commendat. nolo Corvinum insequi, quia nec per ipsum stetit quo minus laetitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret: viderimus, in quantum iudicio eius vis aut animi aut ingenii suffecerit. (22) ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus suis fuit quae mihi vobiscum est. illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat; nec ulla re magis oratores aetatis eiusdem praecurrit quam iudicio. primus enim

1. *temporis* P. Emendavit Lipsius. — 2. Habet *nisi qui et* P, non *nisi et* Petersenii et Waltheri; [*nisi*] *qui et* Hessio auctore D. — 3. *sed* P F D: *at* B. — 4. *illos*] «Videtur *istos*.» Boeck. — 6. *Accium*: *Actium* P, *Attium* B D. — 10. *rubor* superscr. ab al. m. *robur* P. Emendatum ex F. — *decor* P. Correxit Lipsius. — 11. *nec* P: *non* B D. — 12. *viderimus, in quantum* Lipsius: *viderimus inquam* syll. *in* punctis subnotata P, *viderimus, inquam* B, *videremus in quantum* ex Ald., ut ait, D. — 13. *suffecerit* P F: *suffecit* B, *sufficeret* D. (*exprimeret uberrimus, in quantum - - suffecit* N l. l. coni. parum Latina, quia dici nequit: «exprimo quidpiam uberrimus.») — 16. *oratores aetatis eiusdem* P: *eiusdem aetatis oratores* B D.

manam defensus esse videtur a Caesare iuvene. — *pro Deiotaro*] coram Caesare Nicaeae a. u. 707. habitam. Cfr. Cic. ad Att. 14, 1. — *teporis*] dicendi generis, cui nulla vis, nullus calor affectuum inest, adeoque lectorem non commovet. — *nisi qui*] Ut oratio sibi constet, sane alterutrum horum vv. expungendum. Haud improbabile est hoc *nisi* temere repetitum esse ex priore. — *in bibliothecas rettulerunt*] Nisi hoc merum ipsius Taciti σφάλμα μνημονικόν, explicandum erit: «propter oratorias virtutes illud quoque obtinuerunt, ut carmina, quae composuerant (Weichert P. L. Rel. p. 124.), quamvis mediocria ab ipsorum aequalibus in privatis suis bibliothecis reponerentur.» Enimvero prima bibliotheca publica Romae demum ab Asinio Pollione post triumphum de Parthinis a. u. 715. actum condita est. — *Asinius*] Pollio, *insigne maestis praesidium reis et consulenti curiae* Horat. 2, 1, 13. De eo Quintil. 10, 1, 113: *A nitore et iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit seculo prior.* Et iam Seneca Ep. 100, 6: *Pollionis Asinii compositio salebrosa et exsiliens et ubi minime exspectes relictura. Denique omnia apud Ciceronem desinunt, apud Pollionem cadunt.* — *studuisse*] ex posteriore usu apud Quintilianum (2, 7, 1. 12, 11, 19. cet.) pro Tulliano *litteris operam dare.* Ad rem cfr. Sen. Ep. 114, 13: *Multi ex alieno seculo petunt verba: duodecim Tabulas loquuntur: Gracchus illis et Crassus et Curio nimis culti et recentes sunt: ad Appium usque et ad Coruncanium redeunt.* — *eminent venae*] De immodico tumore eadem metaphora utitur Persius 1, 76: *venosus liber Acci.* — *exsurgit toris*] in toros, musculos, de orationis robore. — *non per ipsum stetit*] «non in ipsius potestate fuit, quoniam nostrum laetum ac nitens dicendi genus tunc nondum vigebat.» — *viderimus*] «potius nostrum est videre, *in quantum* cet.» Dubn. (*Videremus* ex Ald. ascivi. Mente et vi pronuntiationis addendum est *alioquin*, h. e. «si per ipsum stetisset ac non sui seculi auribus et iudiciis deterritus esset.» Dord. Quam quidem sententiam Tacitus sine dubio longe aliter expressisset.)

excoluit orationem, primus et verbis delectum adhibuit et compositioni artem; locos quoque laetiores attentavit et quasdam sententias invenit, utique in iis orationibus quas iam senior et iuxta finem vitae composuit, id est, postquam magis profecerat, usuque et experimentis didicerat quod optimum dicendi genus esset. nam priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur. nihil excerpere, nihil referre possis; et velut in rudi aedificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem familiae, non tantum eo volo tecto tegi quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet; non ea solum instrui supellectile quae necessariis usibus sufficiat, sed sit in apparatu eius et

1. *ex verbis* P. — 2. *locosque* P. — *letiores*, litterae *e* in *let.* proxime superscr. *e*, huic *e ec* (ut sit *lectiores)*, huic *ec* superscr. *lati* (ut sit *latiores*, quemadmodum cum Edd. ante Rhen. edidit D) Testatur haec Boecking. — 3. *iam senior* P, teste eodem: *senior iam* B D, Tross, qui hanc inversionem non animadvertit. — 5. *esset*] *est* P F. Correxit Acidalius. — 7. *sensus opt. et* (sic) *cum quodam limine* syll. *li* ab al. m. superscr. *u* P, spatio trium fere litterarum relicto. Correxit idem. — 10. *laudatum* P F. Emendavit Lipsius. — 11. *tantum eo* P: *eo tantum* B D. — *lectum* superscr. *ven* P. — 13. Habet *sed sit* P, non *sed etiam sit* Edd. vett., Waltheri, Doederleinii.

22. *laetiores*] Haec sine dubio vera lectio, non *latiores*. Cfr. Quint. 11, 1, 34: *illa laetiora, qualia a Cicerone dicuntur* cet. 11, 1, 49: *An quisquam tulerit reum - - quam laetissimis locis sententiisque dicentem?* — *sententias*] Quint. 12, 10, 48: *Ceterum hoc, quod vulgo sententias vocamus, veteribus praecipueque Graecis in usu non fuit (apud Ciceronem enim invenio)* cet. — *senior*] ut pro Milone, pro Ligario, et Philippicas. — *priores*] ut pro Roscio Amerino, in Verrem cet. — *excessus*] Noli intelligere de peroratione, quae h. v. opponatur *principiis*; sed ex usu loquendi est *διέξοδος*, *παρέκβασις*. Quint. 3, 9, 7: *Egressio vel (quod usitatius esse coepit) excessus*. Plura exempla huius usus collegit Gronovius Obss. p. 654. Fr., in quorum uno Erasmus sine causa volebat *excursus*. — *cum quodam lumine*] splendida et insigni sententia, *un éclair* Louandre. Quint. 8, 5, 13: *Sed nunc aliud volunt, ut omnis sensus in fine sermonis feriat aurem.* — *nihil excerpere*] cuius moris luculentum praebet exemplum tota Senecae patris cura. — *referre*] ut C. 20: *referre domum aliquid illustre et dignum memoria volunt.* — *olentia*] rancida, ut Gell. 18, 11, 2: *rancida ficta verba.* — *in morem Annalium*] Dicendi genus tenue atque siccum intelligit, quale erat Catonis in Originibus, Fabii Pictoris cet. Cfr. Cic. de Or. 2, 12, 51. — *insulsam scurrilitatem*] Cic. de Or. 2, 59, 239: *In quo non modo illud praecipitur, ne quid insulse, sed etiam, si quid perridicule possis, vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus.*

23. *rotam Fortunae*] Cic. Pison. 10: *in quo ne tum quidem, cum illum suum saltatorium versaret orbem, Fortunae rotam pertimescebat;* quae imago per se poëtis (Tib. 1, 5, 70.) quam oratoribus aptior utique de saltatione nimis arcessita nec satis elegans videri poterat Ciceronis reprehensoribus. — *ius verrinum*] Verr. Accus. 1, 46, 120: *Hinc illi homines erant, qui etiam ridiculi inveniebantur ex dolore. Quorum alii, id quod saepe audistis, negabant mirandum esse, ius tam nequam esse verrinum;* ubi Cicero ipse locum prope inficetum aliis tribuit. — *sensu*] membro, inciso; quo v. significatione certae verborum comprehensionis aliquoties utitur etiam Quintilianus (9, 4, 61. cet.). Notat Pabst in brevi illa Oratione pro l. Manil. hanc clausulam decies legi. — *pro sententia*] «Ex Apri scilicet praeceptis singuli sensus *(περίοδοι)* arguta aliqua sententia tamquam lumine quodam terminandi

aurum et gemmae, ut sumere in manus et aspicere saepius libeat. quaedam vero procul arceantur ut iam oblitterata et olentia; nullum sit verbum velut rubigine infectum; nulli sensus tarda et inerti structura in morem Annalium componantur; fugitet foedam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo determinet. (23) nolo irridere r o t a m F o r t u n a e et i u s v e r r i n u m et illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum «e s s e v i d e a t u r.» nam et haec invitus rettuli, et plura omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt ii qui se antiquos oratores vocant. neminem nominabo, genus hominum significasse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos qui Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Virgilio legunt; quibus eloquentia Aufidii Bassi aut Servilii Noniani ex comparatione Sisennae aut Varronis sordet; qui rhetorum nostrorum

1. *et aspicere* P : *ut aspicere* F B D. — *liceat* P. Correxit Rod. Agricola. — 2. *arcentur* P F. Correxit Lipsius. — 3. *qd* (*d* cum lin. transversa) superscr. *vel* P. Priorum Edd. *vel rubigine* correxit Rhenanus. — 6. *vetrinum* P. — 8. *haec* P : *hoc* B D. — *invitatus* syll. *ta* punctis subnotata P. (Iam Puteol. edidit *invitus.*) — 9. *vocabant* P. Correxit Lipsius. (*vocitant* proposuere Schultingius et Doederlein.) — 11. *oculos isti qui* P, sed v. *isti* ab al. m. punctis subnotato. Recepit tamen Tross. — 12. *eloquentia tui fidi* P F, *eloquentia T. Aufidii* cum Schwarzfleischio Tross; sed de praenomine Aufidii haud constat. Ut nos, Puteol. — *Noniani* priori *n* superscr. *v* P, unde Tross *Noviani*.

erant; vid. C. 20. 22. Talium sententiarum loco Cicero satis habebat soni quadam et numerorum quam putabat dulcedine terminare sensus. De ipsa clausula Ciceroni nimio plus frequentata Quintil. 9, 4, 73: *I n A f r i c a f u i s s e initium senarii est, et primum pro Q. Ligario caput claudit: e s s e v i d e a t u r, iam nimis frequens, octonarium inchoat.* 10, 2, 8: *Noveram quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud caelestis huius in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent: e s s e v i d e a t u r.* Cfr. Probi Gramm. p. 1491. P.» Doed. — *invitus*] Qui, ut Walther et Hess, praeferunt librorum *invitatus*, comparant Cic. ad Att. 8, 11: *Haec a te invitatus breviter exposui*; verum hic multo aptius est *invitus*, quia Apro prope molestum est reperiri in Cicerone, quae reprehensione digna sint. — *genus hominum*] quale potissimum in Frontonis et M. Antonini Epistolis comparet. — *Aufidii Bassi*] qui aequalis Augusti et Tiberii libros de bello Germanico scripsit. Locus eius de Ciceronis morte est in Senecae Suas. 7. Ed. Gronov. p. 44. — *Servilii Noniani*] Ann. 14, 19: *Servilius diu foro, mox tradendis rebus Romanis celebris et elegantia vitae, quam clariorem* (quam suam Domitius Afer eodem anno mortuus) *effecit, ut par ingenio, ita morum diversus.* Plin. H. N. 28, 2. Plin. Epp. 1, 13. Etiam Quintil. 10, 1, 102. Servilium et Aufidium componit. Ab Apro autem Livium praeteriri sane mirum est. An is quoque, ut Asinius Pollio, illius *Patavinitatem* haud nimis probabat? — *Sisennae*] Cic. Brut. 64, 228: *Inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna, doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus rei publicae, non sine facetiis: sed neque laboris multi nec satis versatus in causis - -. Huius omnis facultas ex historia ipsius perspici potest: quae cum facile omnes vincat superiores, tum indicat tamen, quantum absit a summo, quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis litteris illustratum.* Sal. Iug. 95: *L. Sisenna optume et diligentissume omnium, qui Sullae res dixere, persecutus parum mihi libero ore locutus videtur.* Cfr. L. Cornelii Sisennae vit. conscr. a C. L. Roth. Basileae 1834. — *Varronis*] Cogita potissimum de libris *de vita populi Romani* et *de antiquitatibus rerum humanarum et divinarum*, item de *Satiris*. Quintil. 10, 1, 90: *Varro - - plus tamen scientiae collaturus quam eloquentiae.* — *rhetorum nostrorum commentarios*] Intellige de locis ac sententiis illustribus

commentarios fastidiunt et oderunt, Calvi mirantur. quos more prisco apud iudicem fabulantes non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo maesti et inculti illam ipsam, quam iactant, sanitatem non firmitate sed ieiunio consequuntur. porro ne in corpore quidem valitudinem medici probant quae animi anxietate contingit; parum est aegrum non esse: fortem et laetum et alacrem volo. prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. vos vero, disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate seculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. nam et te, Messala, video laetissima quaeque antiquorum imitantem; et vos, Materne ac Secunde, ita gravitati sensuum nitorem et cultum verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum, ea, quotiens causa poscit, ubertas, ea, quotiens permittitur, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum planitas est, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut etiamsi nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri.

(24) Quae cum Aper dixisset, Agnoscitisne, inquit Maternus, vim et ardorem Apri nostri? quo torrente, quo impetu seculum nostrum de-

1. *fastidiunt et oderunt* P: *fastidiunt, oderunt* B D. — 3. *illam ipsam*] Sic P, sed e rasura; ante fuerat *istam ipsam*.» Tn. — 4. *non infirmitate*] *infirmitateq'*; P, *infirmitatem* F. Ut nos, Acidalius. — 5. *valit*. P D: *valet*. B. — *contingit* P D: *contingat* B. — 6. *solo* P. — 7. *dis. viri* Acidalius; praestaret *vos vero, viri dis*. — 8. Vv. *ut potestis* exciderunt e Trossii Ed.; sunt in P. — 9. *letissima* litt. *e* superscr. *c* P, teste Boeckingio, non *laetissima* litt. *ae* superscr. *ec*, ut tradit Tross. — 11. *rerum et q*. P. Ut nos, Wopkensio auctore B. — 13. *planitas* priori *a* superscr. *e* P, unde *plenitas* Tross.

ita fere collectis a rhetoribus ut videmus apud Senecam patrem. — *fastidiunt et oderunt*] Hor. Epp. 2, 1, 22: *nisi quae terris semota -- fastidit et odit*. — *quam iactant sanitatem*] De similibus ingeniis Quintil. 12, 10, 14: *unde nunc quoque aridi et exsucci et exsangues. Hi sunt enim, qui suae imbecillitati sanitatis appellationem, quae est maxime contraria, obtendunt*. — *non firmitate*] «falsam sanitatis speciem non corporis robore veraque valitudine (id est, vera eloquentiae vi) sed ieiunio (id est, aridis orationibus et inopia pressis) consequuntur.» Walth. — *planitas*] Lectio manifesto vera, quam Doederlein recte ita interpretatur: «Significantur sententiae, quae in summa proprietate *(Eigenthümlichkeit)* et novitate tamen faciles eaedem intellectu sint. Crebra enim luminum affectatio aufert orationi lucem, et qui exquisiti aliquid proferre cupiunt, eodem nisu obscuri fiunt. Nam *sententiae* eodem sensu, minus illo communi, dictae sunt quo C. 20.» Aliter explicat Daebner ex ea significatione v. *planus*, qua est *eben*, *plain*: «Quae ita efficitur, si nihil in composita oratione nimis praeter cetera emineat, sed sit cum iudicio temperata luminum continuitas et aequus tenor.» Doederleinii tamen explicatio videtur praeferenda. Ceterum *planitas* nunc est ἅπαξ λεγόμενον. Bipontini et Oberlinus maluerunt *plenitas*, «ut *plena* sit sententia perfecta et gravis atque opponatur curtae.» — *sic exprimitis affectus*] «quibus in reis vel defendendis vel accusandis animati estis, ita ut auditores necessario fateantur id verius et melius fieri non posse.» Cum ceterae laudes omnes tribuantur Messalae, Materno et Secundo, haec quoque ad eosdem referri debet, neque vero cum plerisque ad auditores solos, *qui accipiant affectum, quemcunque orator induerit* C. 6.; ut est sane apud Plin. Epp. 4, 7, 7: *risus exprimere*. (Hor. Sat. 1, 4, 34: *risum sibi excutere*.) — *etiamsi -- tardaverit*] «Haec sententia haud satis constat, non librarii tamen culpa sed ipsius scriptoris, qui duas

fendit! quam copiose ac varie vexavit antiquos! quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte ab ipsis mutuatus est per quae mox ipsos incesseret! tuum tamen, Messala, promissum immutasse non debet. neque enim defensorem antiquorum exigimus, nec quemquam nostrum, quamquam modo laudati sumus, iis quos insectatus est Aper comparamus. ac ne ipse quidem ita sentit, sed more veteri et a vestris philosophis saepe celebrato sumpsit sibi contradicendi partes. igitur exprome nobis non laudationem antiquorum (satis enim illos fama sua laudat), sed causas cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus, cum praesertim centum et viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.

(25) Tum Messala, Sequar praescriptam a te, Materne, formam. neque enim diu contradicendum est Apro, qui primum, ut opinor, nominis controversiam movit, tamquam parum proprie antiqui vocarentur quos satis constat ante centum annos fuisse. mihi autem de vocabulo pugna non est; sive illos antiquos sive maiores sive quo alio mavult nomine appellet, dummodo in confesso sit eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse. ne illi quidem parti sermonis eius repugno, † si

5. *nostrorum* P F. Correxit Acidalius. — *quos modo insectatus est* F D; sed est otiosa iteratio praecedentis v. *modo*. — 7. *celebrato philosophis saepe celebrato* P, teste Boeckingio. — 9. *cur tantum* P. — *recessimus* P. — 11. *collegerit*] *colligitur* F. Rectam lectionem exhibet P. — 15. *constat* P: *constaret* F B D. — 16. *istos* P. — *alio quo* F D. Ut nos, P B.

locutiones perperam miscuerit: *etiamsi nostra iudicia malignitas corruperit*, et: *etiamsi vera et prospera iudicia malignitas tardaverit.*» Dord. Nimis acerba haec mihi saltem videtur reprehensio: etenim elegantissime verba sua mitigat Aper, ut ne amicos ullo modo offendat. Non ergo dicit: «malignitas et invidia aequalium efficit, ut minus favorabilia iudicia de vobis nunc fiant, adeo ut a multis etiam acriter reprehendamini;» verum: «hominum malignitas efficit, ut merita vestra virtutesque oratoriae multo *tardius* et cunctantius, quam par erat, agnoscantur.»

24. *torrente*] Eadem metaphora de oratione vehementi et concitata utuntur etiam Cic. Fin. 2, 1, 3: *cum fertur quasi torrens oratio*; Seneca Ep. 40: (philosophi oratio) *habeat vires magnas, moderatas tamen; perennis sit unda, non torrens*; Quint. 10, 7, 23: *inani verborum torrenti*. — *copiose et varie*] *gedankenreich und vielseitig*. Dord. — *ingenio ac spiritu*] scil. *lacessivit*, sive mavis, *locutus est*. Utique zeugma quoddam est. Neque enim *spiritu* uti potuit ad *mutuandum*. Quippe *spiritus* idem est quod ardor et impetus, ut Quintil. 10, 1, 27. 3, 22. 7, 13. D. — *immutasse*] aoristi significatione, ut Hist. 4, 73: *statui pauca disserere, quae utilius sit vobis audisse quam nobis dixisse*. Agr. 3. — *debet*] Aper vehemente illa sua oratione, qua facile quempiam ab eius refutatione absterrere posset. Edd. ante Lipsium et Walther male *debes*. — *a vestris philosophis*] Academicis. — *cum praesertim*] Excidisse videbatur Ernestio *tantum* vel *modo*, quod certe cogitatione supplendum est. Recte Louandre: *surtout lorsque cent vingt ans à peine nous séparent de la mort de Cicéron*. — *collegerit*] C. 17. Non opus Huetii et Schultingii *ratione temporum collegerit* (Aper); est enim quod dicunt abstractum («ipsa chronologia, *die Berechnung ergibt*») pro concreto.

25. *appellet*] «Coniunctivus non ex *sive* pendet, sed suapte natura exhortativus

ad illud dicendi genus contendo, sed iudicio et intellectu. vidit namque, ut paulo ante dicebam, cum condicione temporum et diversitate aurium formam quoque et speciem orationis esse mutandam. facile perferebat prior ille populus, ut imperitus et rudis, impeditissimarum orationum spatia, atque id ipsum laudi dabatur, si dicendo quis diem eximeret. iam vero longa principiorum praeparatio et narrationis alte repetita series et multarum divisionum ostentatio et mille argumentorum gradus, et quidquid aliud aridissimis Hermagorae et Apollodori libris praecipitur, in honore erat; quodsi quis odoratus philosophiam videretur et ex ea locum aliquem orationi suae insereret, in caelum laudibus ferebatur. nec mirum: erant enim haec nova et incognita, et ipsorum quoque oratorum paucis-

1. *illud* P F: *id* B (et D, sed invitus). — 3. *et speciem* P: *ac speciem* B D. — 4. *iste* P. — *imperitissimarum* P F. Correxit Muretus. — 5. *laudi dabatur*] *laudabat* P, quae scriptura ex compendio male intellecto orta videtur. — 8. *Hermagoras*, *Apollodori* F D. (non P.) — 9. *quodsi* P F D: *et si* B. — *et ex* P: *atque ex* B D. — 10. *inserere* P. — 11. «F *erat* scil. philosophia.» Doed. P recte *erant*.

bagibus et quaesitis artificiis. Comparant Cic. Cael. 17: *directum iter ad laudem*. Finn. 1, 18. — *intellectu*] «Frustra laboravit Schulzius, ut probaret *intellectum* esse *delectum*. *Intellectus* est, quae a Cicerone nonnunquam dicitur *prudentia*, *Kunstverstand*. (Orat. 8, 24.) item apud Velleium 1, 13: *rudem Corinthiorum intellectum*. Rauchenstein. Tullianum hoc sensu v. erat potius *intelligentia*, quod ut homonymum cum *prudentia* usurpat de Off. 2, 9, 34. — *aurium*] «eius dicendi generis, quod quovis tempore homines novas semper illecebras cupientes maxime comprobant atque admirantur» Ann. 13, 3: *Senecae ingenium* - - *temporis eius auribus accommodatum*; et sic persaepe Quintilianus de auditorum iudicio. Fronto p. 25. Ed. Rom. 1846: *quae sint aures hominum hoc tempore*, *quanta in spectandis orationibus elegantia* cet. — *impeditissimarum*] de hoc vitio Quintil. 8, 6, 42: *oratio longa et impedita, ut in quaestionibus eam iudices similem agmini totidem lixas habenti quot milites, in quo et numerus est duplex nec duplum virium*. — *diem eximeret*] perorans usque ad solis occasum, ubi senatus ex lege XII. Tab. 1. Fr. 9: *SOL. OCCASVS. SVPREMA. TEMPESTAS. ESTO.* dimittendus erat adeoque ceteri patres suas sententias dicere non iam poterant: idem fiebat in iudiciis. Quam quidem artem callebat Cato Uticensis. Schol. Bob. pro Plancio Ed. meae p. 259: *M. Cato Caesaris desiderio contradixit in causa publicanorum et diem totum prolixitate orationis suae occupavit, ut senatus decernendi spatium non haberet*. Hinc a Pompeio clepsydra instituta. Cfr. C. 38. — *Hermagorae*] Qui hic memoratur, probe distinguendus a maiore, aequali Ciceronis, qui eum memorat de Inv. 1, 6, 8. Brut. 76, 263. cet. Hermagoras minor Temno oriundus, Theodori Gadareni discipulus, Carion dictus, qui sub Augusto Romae cum praeceptore et Apollodoro vixit ibique aetate provectior mortuus est. Hess. Inter eius libros Suidas in v. Ed. Gaisford I. p. 1440. commemorat *Τεχνὰς ῥητορικὰς ἐν βιβλίοις ἕξ*, *Περὶ φράσεως*, *Περὶ σχημάτων κ. τ. λ.* — *et Apollodori*] Cum Periz. copulam retineat, nemo iam, spero, eam delebit cum Farn. Atque omnino hic vix locus illi *ἀσυνδέτῳ*, quod in locis ab Hessio allatis Ann. 13, 55: *Tiberio*, *Germanico*. Germ. 34: *Druso*, *Germanico*. Cic. Off. 2, 17: *Dicebat idem Cotta, Curio*, concitatiorem reddit orationem. — *Apollodorus* autem Pergamenus praeceptor Caesaris Octaviani Apolloniae fuit (Suet. Oct. 89. Quintil. 3, 1, 17.), cuius sectam qui sequebantur *Apollodorei* sunt appellati. Strab. 13, 4, 3. V. p. 463. Tzsch. Hess. — *in cortina*] «in subselliorum iuxta tribunal loco, in quo non advocati solum, sed scribae, praecones atque id genus operae forenses consistebant. Severus (Lucilius Bassus) in Aetna 295. pro theatri incurva parte dixisse videtur *magni cortina theatri*.» Lips. (Apud Lucilium Forcellinus explicat: tholus, cavum ipsum theatri.) Verum autem esse lect. *cortina*, non co-

simi praecepta rhetorum aut philosophorum placita cognoverant. at hercule pervulgatis iam omnibus, cum vix in cortina quisquam assistat quin elementis studiorum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices qui vi et potestate, non iure et legibus cognoscunt, *et* nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent oratorem dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro admonent atque alio transgredientem revocant et festinare se testantur. (20) quis nunc feret oratorem de infirmitate valitudinis suae praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. quis quinque in Verrem libros exspectabit? quis de exceptione et formula perpetietur illa immensa volumina quae pro M. Tullio et Aulo Caecina legimus? prae-

2. *corona* cum Ursino et Mureto Duebner. — *quin*] *qui* P. Correxit Heumannus. — 4. *generibus* superscr. *iti* et syll. *ge* punctis subnotata P. — 6. *aut legibus* P. — *et* ante *nec* deest P F. — 7. *exspectãtẽ* P. — 9. *valitudinis* P D: *valetudinis* B. — 11. *illa*] «Fuit fortasse *ista*.» Boecking. — 12. *et Aulo* P: *aut Aulo* B D.

rona demonstrat ipse verborum ordo *vix in cortina*, id est, «vel homines illi volgares, qui in ea assistunt, iam elementis saltem studiorum imbuti sunt.» *Corona* contra significaret causidicorum amicos atque sectatores, qui sane eruditione *instructi*, non solum *imbuti* erant, neque de bis apta foret part. *vix*. — *eloquentiae itineribus*] Mire Peerlkamp proposuit *veneribus*. Cfr. Cic. de Or. 2, 57, 234: *itinere disputationis*. de Legg. 1, 13, 37: *iter huius sermonis*. — *et nec*] Part. *et*, etsi omissa a P F, tamen ideo retinenda videtur, quod totum membrum *nec accipiunt - - se testantur* coniungit cum antecedd. atque *ἀσύνδετον* admodum ingratum foret, cum hic luxati aliquid haberet potius quam rhetorici et consulto quaesiti. Hand Turs. II. p. 535. comparat Soph. Phil. 1321: *κοὔτε σύμβουλον δέχει Ἐάν τε κ. τ. λ.* — *accipiunt*] «aures non praebent, donec causidicis perorare libeat.» — *festinare*] Quint. 4, 5, 10: *Festinat enim iudex ad id, quod potentissimum est, et velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat; si vel occupatus vel in aliqua potestate, vel etiam si moribus incompositus, cum convicio efflagitat.* Hess.

20. *principia Corvini*] Aliter iudicavit Quint. 4, 1, 8: *quaedam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos et impares agentium contra ingeniis dixerimus, qualia sunt pleraque Messalae prooemia. Est enim naturalis favor pro laborantibus; et iudex religiosus libentissime patronum audit, quem iustitiae suae minime timet.* H. — *exspectabit*] «Quis nunc tolerabit et ad finem usque audiet eiusmodi orationes, quales sunt quinque illae Actionis secundae in Verrem, quas patienter vix legimus?» — *de exceptione*] Ulpianus Dig. 44, 1, 2: *Exceptio dicta est quasi quaedam exclusio, quae opponi actioni cuiusque rei solet, ad excludendum id, quod in intentionem condemnationemve deductum est.* Erant exceptiones aut peremptoriae, quae litem finiebant, aut dilatoriae, quae eam tantum differebant. Reus autem contra actionem ita se tueri poterat, ut aut factum negaret, aut iure factum esse contenderet, aut novum aliquid afferret, quo actionem elideret, quae ratio proprie *exceptio* appellabatur. *Formula* in re forensi est modus, norma, ratio lege praescripta, sive in verbis sive in factis servanda, ut ritus et ratio testamentorum, certa et concepta verba in actionibus, stipulationibus, iudiciis cet. Forcell. In iudiciis vero, ut annotavit Eckstein, saepissime de eo agebatur, utrum recta formula electa sit ab actore necne, et, si quidem recta, an ad rem, qua de agebatur, apte concepta.» H. — *pro M. Tullio*] apud recuperatores; iudicium autem: *QVANTAE PECVNIAE PARET DOLO MALO FAMILIAE Q. FABI VI HOMINIBVS ARMATIS COACTISVE DAMNVM DATVM ESSE M. TVLLIO.* Cic. Opp. Ed. meae. II. I. p. 384. — *A. Caecina*] Orator 29, 102: *Tota mihi causa pro Caecina de verbis interdicti* (de vi, hominibus armatis) *fuit: res involutas definien-*

currit hoc tempore iudex dicentem, et nisi aut cursu argumentorum aut colore sententiarum aut nitore et cultu descriptionum invitatus et corruptus est, aversatur dicentem. vulgus quoque assistentium et affluens et vagus auditor assuevit iam exigere laetitiam et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in iudiciis tristem et impexam antiquitatem quam si quis in scena Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit. iam vero iuvenes et in ipsa studiorum incude positi, qui profectus sui causa oratores sectantur, non solum audire sed etiam referre domum aliquid illustre et dignum memoria volunt; traduntque invicem ac saepe in colonias et provincias suas scribunt, sive sensus aliquis arguta et brevi sententia effulsit, sive locus exquisito et poëtico cultu enituit. exigitur enim iam ab oratore etiam poëticus decor, non Accii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. horum

3. *et vagus et affluens* P, sed signis notatur haec duo membra transponenda esse. — 6. *scenam* P. Correxit Alciatus. — *Turpionis aut Ambivii* P. Correxit Lipsius. — 8. *nec solum* P. — 10. *et provincias* P: *ac provincias* B D. (Hanc P varietatem Tross praetermisit.) — *sive in suis aliquis* P F. Correxit Muretus. — 11. *effulxit* superscr. litterae *x s* P. — *exercetur* P, *exigetur* (om. *enim*, quod habet P) F. Ut nos, Lipsius. Fuitne *exseritur?* — 12. *Accii* P: *Attii* B D. — *paucubii* P.

do explicavimus, ius civile laudavimus, verba ambigua distinximus. — *cursu argumentorum*] Quintil. 9, 4, 138: *in prooemiis plerumque summissi - -, in argumentis citati atque ipso etiam motu celeres sumus.* — *descriptionum*] Cic. Top. 22: *Descriptio est, quam Graeci χαρακτῆρα vocant - -, qualis sit avarus, qualis assentator ceteraque eiusdem generis, in quibus natura et vita describitur; Charakterschilderung.* Herenn. 4, 51. H. — *Roscii*] Q. Roscius Lanuvii natus a. u. 625. et mortuus 692., L. Sullae carissimus, amores et deliciae Ciceronis, qui eum declamandi praeceptorem habuit, et oratione, quae exstat, defendit, summus fuit aetatis suae tragoedus. Cic. de Or. 1, 28, 130: *Id est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur.* — *Turpionis Ambivii*] L. Ambivius Turpio (in Didascaliis Terentianis) fuit histrio comicus aetate Terentii, cuius plerasque fabulas egit, nobilissimus. — *incude*] Ut in *incude* metalla ad iustam formam rediguntur, ita in scholis puerorum et adolescentium rudia ingenia; hinc metaphora, ut Sidon. Apoll. Epp. 4, 1: *philosophica incude formatus.* Poëtae Graeci eandem usurpant de versibus bene tornatis. Cfr. Pind. Pyth. 1, 86. Antip. Thessal. Anth. Pal. I. p. 427: *στίχων Πιερίδων χαλκευτὸν ἐπ' ἄκμοσιν.* (Horat. A. P. 441.) — *sensus - - sententias*] Sic rursus C. 23. et 32. Quintil. 8, 5, 1: *Consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus (Gedanken) vocaremus; lumina autem praecipueque in clausulis posita sententias (Schlaggedanken). Quae minus crebra apud antiquos nostris temporibus modo carent.* 12, 10, 48: *Sententiae - - feriunt animos et uno ictu frequenter impellunt.* Huiusmodi sententiis redundant Seneca pater et filius et Quintiliani quae feruntur Declamationes. Louandre: *passages - - pensées.* — *Accii aut Pacuvii*] H. l. inverso temporum ordine, recto contra C. 21. hi duo praestantissimi tragicorum antiquorum componuntur ut apud Horat. Epp. 2, 1, 56. Pers. 1, 76. Martial. 11, 90, 6. — *veterno*] H. l. de situ vetustatis (*Schimmel, Rost, rouille*), ut Colum. 4, 24: *muscus - - situque et veterno macerat vites.* Apul. Met. 9, 13: *muli - - totum corium veterno atque scabiosa macie exasperati.* Et similiter ac Tacitus Sidon. Apoll. Epp. 1, 1: *Iulius Titianus veternosum dicendi genus imitabatur.* — *radiantur*] forma media, non passiva. Apud poëtas aureae et scriptores argenteae aetatis v. *radiare* homonymum est v. *fulgere.* Doederlein *Syn.* II. p. 79. Ovid. ex Ponto 3, 4, 103: *Scuta sed et galeae gemmis radiantur et auro.*

21. *fatebor*] Veram Lipsii scripturam pro *fateor* firmat nunc optimus Pertz. — nec

igitur auribus et iudiciis obtemperans nostrorum oratorum aetas pulchrior et ornatior exstitit. neque ideo minus efficaces sunt orationes nostrae, quia ad aures iudicantium cum voluptate perveniunt. quid enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi caemento et informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur? (21) equidem fatebor vobis simpliciter me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere. nec unum de populo † Canuti: aut Atti de Furnio et Toranio quique alios in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem probant. ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una et altera oratiuncula satisfacit. nec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video: quotus enim quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit? at hercule in hominum

1. *optemperans* P. — 5. *informibus*] in marg. ab al. m. *fornicibus* P. — 6. *fatebor* P: *fateor* F B D. — 7. *nec unum de populo Canuti: aut Atti de Furnio et Toranio* (sic, non, ut narrat Tross, *Toranii) quique alios in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem probant* corrupte P: *nec unum de pòpulo Ganuti aut Attii de Furnio et Coranio alios* (om. *quique) in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem probant* F D, *nec unum de populo Canutium aut Arrium Furniumve nominabo, quosque alios in eodem valetudinario haec ossa et haec macies probant* auctore I. Fr. Gronovio B. (Alias coni. v. in Adnott., alias apud Waltherum, quarum nulla est probabilis.)

unum de populo] «e vulgo,» prorsus ut Lucian. Somn. 9: τῶν ἐκ τοῦ πολλοῦ δήμου εἷς. Quae sequuntur misere corrupta sunt neque a quoquam probabiliter correcta. Duebner et Louandre ex parte Ritteri coni. secuti sunt: *nec - - Canutium aut Arrium Furniumve curo, nec alios - - probantes: je ne parle pas ici de la plèbe, de Canutius, d'Arrius et de Furnius, et tant d'autres qui étaient, comme dans la même salle de malades, leurs os et leur maigreur.* Novissima suspicio est Doederleinii: *nec unum de populo (etsi Canutii aut Attii Decio* (volebat praenomen *Decimo) Furnio et Coranio, aliis in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem approbant); ipse* cet.; quae quomodo explicet, apud ipsum videsis. Iam de personis ex Hessio haec tenenda: duo memorantur *Canutii: P. Canutius*, accusator Oppianici in causa Cluentiana, ut homo eloquentissimus et imprimis ingeniosus laudatur a Cic. Brut. 56. 205. Cluent. 10, 18. Eius aequalis fuit *Ti. Canutius*, acerrimus M. Antonii adversarius, quem trib. pl. continua rabie lacerabat, Cic. Phil. 3, 9. ad Fam. 12, 3., ab Octaviano postea necatus Vellei. 2, 64. Iam uter intelligendus sit, non liquet. *Attius* cum inter oratores nusquam memoretur, Gronovius substituit *Arrium*, ut sit praetor a. u. 682. a Spartaco victus et a. 695. in petitione consulatus a Caesare destitutus, de quo Cic. Brut. 69, 242: *C. Furnium* Gronovius putavit fuisse C. F., amicum Ciceronis, a quo ad eum exstant scriptae Epp. ad Fam. 10, 25. et 26., cuius posterioris Ep. verba eum patronum nobilem fuisse probant. De *Toranio* oratore nihil constat. Apri sententia utique haec fere videtur fuisse: «Se non a mediocri aliquo de vulgo oratorum antiquorum, velut a Canutio cet., exemplum esse sumpturum, sed a Calvo, oratore satis probabili, qui tamen ipse non in omnibus orationibus suis hominibus nunc viventibus satisfacere queat.» — *in eodem valitudinario*] proverbium, ut apud Sen. Ep. 27: *tamquam in eodem valitudinario iaceam, de communi tecum malo colloquor et remedia communico.* — *ossa - - maciem*] iisdem metaphoris de exili atque arido genere dicendi utitur etiam Quintilianus Prooem. 24: *nudae illae artes - - ossa detegunt.* 2, 4, 9: *macies illis pro sanitate est.* — *Calvus*] Cic. Brut. 82, 284: *Atticum se Calvus noster dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequebatur.* — *in Asitium*] Causa incerta. Cfr. Meyer Orat. R. Fr. p. 479. — *in Drusum*] «Suspicor fuisse illum, quem a Lucretio reum de praevaricatione factum Cicero a se defensum scribit Attico 4, 16. Hic Drusus familiaris Pompeii fuit, ad Att. 4, 15., ubi

studiosorum manibus versantur accusationes quae in Vatinium inscribuntur, ac praecipue secunda ex iis oratio. est enim verbis ornata et sententiis, auribus iudicum accommodata, ut scias ipsum quoque Calvum intellexisse quid melius esset, nec voluntatem ei, quo sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires defuisse. quid ex Caelianis orationibus? nempe eae placent, sive universae, sive partes earum, in quibus nitorem et altitudinem horum temporum agnoscimus. sordes verborum et hians compositio et inconditi sensus redolent antiquitatem; nec quemquam adeo antiquarium puto ut Caelium ex ea parte laudet qua antiquus est. concedamus sane C. Caesari ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentia effecerit quam divinum eius ingenium postulabat; tam hercle quam Brutum philosophiae suae relinquamus: nam in orationibus minorem esse fama sua etiam admiratores eius fatentur. nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite aut

1. *conscribuntur* P, *scribuntur* F. Correxit Lipsius. — 2. *iis* P: *his* B D. — 4. *sullimius* P. — 6. *sive universae sive partes earum* Pithoeus: «Cod. P. habuerat *sive universa parte serum in*, sed ante *universa* (supra versum: Boeck.) additum est *in*, et *serum* (item supra versum: Boeck.) mutatum in *seu*, Pontani manu.» Tross. *sive in universa parte serum in* F, *si non universae*, *at partes earum* Acidalio auctore B D. — 7. *sordes verborum* Orellius: *sordes regulae verborum* P a pr. m., sed v. *regulae* linea ab al. m. subducta deletum; *sordes autem illae verborum* cum Neap. et Vat. 4498. B D, quae est arbitraria interpolatio. — 10. *C.* P: *Gaio* B D. — 11. Habet P *rerum minus in eloquentia effecerit*, *quam*, non F: *rerum in aeloquentiam* (sic) *effecerit quae*, unde ex Bekkeri suspicione Doed.: *rerum in eloquentia non effecerit*. — 12. *hercle* P D: *Hercule* B. — 14. *nisi forte* P F D: *nec fore* auctore I. Fr. Gronovio B.

Pisaurensis nominatur.» Weichert Poëtt. Latt. Rel. p. 112. — *in Vatinium*] a Calvo bis accusatum de maiestate et de ambitu in petenda praetura, in qua Catoni praelatus est, quam ad causam secunda oratio praecipuis veterum laudibus celebrata pertinuit. Defendit eum Cicero a. u. c. 700. Cfr. Meyer p. 474. Quintil. 6, 1, 13: *egregie in Vatinium Calvus*, *Factum*, *inquit*, *ambitum scitis omnes*, *et hoc vos scire omnes sciunt*. — *Quid ex* cet.] «Nonne idem prorsus valet de Caelianis orationibus? Sane non omnes nunc placent cet.» Doederlein cogitatione supplendum suadet: «*Quid* nullane placet?» quae tamen ratio haud prorsus apta videtur. — *sordes*] Sen. Ep. 114: *Quidam contra*, *dum nihil nisi tritum et usitatum volunt*, *in sordes incidunt*, id est, in verba ignobilia et abiecta. — *antiquarium*] quales postea fuerunt imprimis Fronto huiusque asseclae. Quintilianus hoc v. non utitur, sed eosdem vocat *antiquitatis nimios admiratores* (2, 5, 21.); *qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate imitationem antiquitatis affectant*. (11, 3, 10.) — *C. Caesari*] Quintil. 10, 1, 114: *C. Caesar si foro tantum vacasset*, *non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur*. Plut. Caes. 3: *Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν*, *ὡς τὰ δευτερεῖα ἀδηρίτως ἔχειν* κ. τ. λ. — *magnitudinem cogitationum*] Vell. Pat. 2, 41: (Caesar) *magnitudine cogitationum*, *celeritate bellandi*, *patientia periculorum Magno illi Alexandro*, *sed sobrio neque irato simillimus*. — *non effecerit*] Aliter ipse Tac. Ann. 13, 3: *Dictator Caesar summis oratoribus aemulus*. — *Brutum*] Ex eius libro de Virtute servavit nonnulla Seneca in Cons. ad Helviam 9. Librum *περὶ καθήκοντος* memorat idem Ep. 95. Quint. 10, 1, 123: in scriptis ad philosophiam pertinentibus *egregius multoque quam in orationibus praestantior Brutus suffecit ponderi rerum*; *scias eum sentire*, *quae dicit*. — *pro Decio*] Cic. Cluent. 59, 161: *Cn. Decio Samniti*, *ei qui proscriptus est a Sulla* cet. Ergo, ut recuperaret bona publicata acciperetque et ipse cum ceteris sociis post Marsicum bellum civitatem Ro-

Bruti pro Deiotaro rege ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, † nisi qui et carmina eorundem miratur. fecerunt enim et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certe et Accium non solum tragoediis sed etiam orationibus suis expressit: adeo durus et siccus est. oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent venae nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra et exsurgit toris ipsosque nervos rubore tegit et decore commendat. nolo Corvinum insequi, quia nec per ipsum stetit quo minus laetitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret: viderimus, in quantum iudicio eius vis aut animi aut ingenii suffecerit. (22) ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus suis fuit quae mihi vobiscum est. illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat; nec ulla re magis oratores aetatis eiusdem praecurrit quam iudicio. primus enim

1. *temporis* P. Emendavit Lipsius. — 2. Habet *nisi qui et* P, non *nisi et* Petersenii et Waltheri; [*nisi*] *qui et* Hessio auctore D. — 3. *sed* P F D: *at* B. — 4. *illos*] «Videtur *istos.*» Boeck. — 6. *Accium*: *Actium* P, *Attium* B D. — 10. *rubor* superscr. ab al. m. *robur* P. Emendatum ex F. — *decor* P. Correxit Lipsius. — 11. *nec* P: *non* B D. — 12. *viderimus, in quantum* Lipsius: *viderimus inquam* syll. *in* punctis subnotata P, *viderimus, inquam* B, *videremus in quantum* ex Ald., ut ait, D. — 13. *suffecerit* P F: *suffecit* B, *sufficeret* D. (*exprimeret uberrimus, in quantum - - suffecit* N l. l. coni. parum Latina, quia dici nequit: «exprimo quidpiam uberrimus.») — 16. *oratores aetatis eiusdem* P: *eiusdem aetatis oratores* B D.

manum defensus esse videtur a Caesare iuvene. — *pro Deiotaro*] coram Caesare Nicaeae a. u. 707. habitam. Cfr. Cic. ad Att. 14, 1. — *teporis*] dicendi generis, cui nulla vis, nullus calor affectuum inest, adeoque lectorem non commovet. — *nisi qui*] Ut oratio sibi constet, sane alterutrum horum vv. expungendum. Haud improbabile est hoc *nisi* temere repetitum esse ex priore. — *in bibliothecas rettulerunt*] Nisi hoc merum ipsius Taciti σφάλμα μνημονικόν, explicandum erit: «propter oratorias virtutes illud quoque obtinuerunt, ut carmina, quae composuerant (Weichert P. L. Rel. p. 124.), quamvis mediocria ab ipsorum aequalibus in privatis suis bibliothecis reponerentur.» Enimvero prima bibliotheca publica Romae demum ab Asinio Pollione post triumphum de Parthinis a. u. 715. actum condita est. — *Asinius*] Pollio, *insigne maestis praesidium reis et consulenti curiae* Horat. 2, 1, 13. De eo Quintil. 10, 1, 113: *A nitore et iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit seculo prior.* Et iam Seneca Ep. 100, 6: *Pollionis Asinii compositio salebrosa et exsiliens et ubi minime exspectes relictura. Denique omnia apud Ciceronem desinunt, apud Pollionem cadunt.* — *studuisse*] ex posteriore usu apud Quintilianum (2, 7, 1. 12, 11, 19. cet.) pro Tulliano *litteris operam dare*. Ad rem cfr. Sen. Ep. 114, 13: *Multi ex alieno seculo petunt verba: duodecim Tabulas loquuntur: Gracchus illis et Crassus et Curio nimis culti et recentes sunt: ad Appium usque et ad Coruncanium redeunt.* — *eminent venae*] De immodico tumore eadem metaphora utitur Persius 1, 76: *venosus liber Acci.* — *exsurgit toris*] in toros, musculos, de orationis robore. — *non per ipsum stetit*] «non in ipsius potestate fuit, quoniam nostrum laetum ac nitens dicendi genus tunc nondum vigebat.» — *viderimus*] «potius nostrum est videre, *in quantum* cet.» Dübn. (*Videremus* ex Ald. ascivi. Mente et vi pronuntiationis addendum est *alioquin*, h. e. «si per ipsum stetisset ac non sui seculi auribus et iudiciis deterritus esset.» Doed. Quam quidem sententiam Tacitus sine dubio longe aliter expressisset.)

excoluit orationem, primus et verbis delectum adhibuit et compositioni artem; locos quoque laetiores attentavit et quasdam sententias invenit, utique in iis orationibus quas iam senior et iuxta finem vitae composuit, id est, postquam magis profecerat, usuque et experimentis didicerat quod optimum dicendi genus esset. nam priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur. nihil excerpere, nihil referre possis; et velut in rudi aedificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem familiae, non tantum eo volo tecto tegi quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet; non ea solum instrui supellectile quae necessariis usibus sufficiat, sed sit in apparatu eius et

1. *ex verbis* P. — 2. *locosque* P. — *letiores*, litterae *e* in *let.* proxime superscr. *e*, huic *e ec* (ut sit *lectiores)*, huic *ec* superscr. *lati* (ut sit *latiores*, quemadmodum cum Edd. ante Rhen. edidit D) Testatur haec Boecking. — 3. *iam senior* P, teste eodem: *senior iam* B D, Tross, qui hanc inversionem non animadvertit. — 5. *esset*] *est* P F. Correxit Acidalius. — 7. *sensus opt. et* (sic) *cum quodam limine* syll. *li* ab al. m. superscr. *u* P, spatio trium fere litterarum relicto. Correxit idem. — 10. *laudatum* P F. Emendavit Lipsius. — 11. *tantum eo* P: *eo tantum* B D. — *lectum* superscr. *ven* P. — 13. Habet *sed sit* P, non *sed etiam sit* Edd. vett., Waltheri, Doederleinii.

22. *laetiores*] Haec sine dubio vera lectio, non *latiores*. Cfr. Quint. 11, 1, 34: *illa laetiora, qualia a Cicerone dicuntur* cet. 11, 1, 49: *An quisquam tulerit reum - - quam laetissimis locis sententiisque dicentem?* — *sententias*] Quint. 12, 10, 48: *Ceterum hoc, quod vulgo sententias vocamus, veteribus praecipueque Graecis in usu non fuit (apud Ciceronem enim invenio)* cet. — *senior*] ut pro Milone, pro Ligario, et Philippicas. — *priores*] ut pro Roscio Amerino, in Verrem cet. — *excessus*] Noli intelligere de peroratione, quae h. v. opponatur *principiis*; sed ex usu loquendi est *διέξοδος*, *παρέκβασις*. Quint. 3, 9, 7: *Egressio vel (quod usitatius esse coepit) excessus.* Plura exempla huius usus collegit Gronovius Obss. p. 654. Fr., in quorum uno Erasmus sine causa volebat *excursus*. — *cum quodam lumine*] splendida et insigni sententia, *un éclair* Louandre. Quint. 8, 5, 13: *Sed nunc aliud volunt, ut omnis sensus in fine sermonis feriat aurem.* — *nihil excerpere*] cuius moris luculentum praebet exemplum tota Senecae patris cura. — *referre*] ut C. 20: *referre domum aliquid illustre et dignum memoria volunt.* — *olentia*] rancida, ut Gell. 18, 11, 2: *rancide ficta verba.* — *in morem Annalium*] Dicendi genus tenue atque siccum intelligit, quale erat Catonis in Originibus, Fabii Pictoris cet. Cfr. Cic. de Or. 2, 12, 51. — *insulsam scurrilitatem*] Cic. de Or. 2, 59, 239: *In quo non modo illud praecipitur, ne quid insulse, sed etiam, si quid perridicule possis, vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus.*

23. *rotam Fortunae*] Cic. Pison. 10: *in quo ne tum quidem, cum illum suum saltatorium versaret orbem, Fortunae rotam pertimescebat*; quae imago per se poëtis (Tib. 1, 5, 70.) quam oratoribus aptior utique de saltatione nimis arcessita nec satis elegans videri poterat Ciceronis reprehensoribus. — *ius verrinum*] Verr. Accus. 1, 46, 120: *Hinc illi homines erant, qui etiam ridiculi inveniebantur ex dolore. Quorum alii, id quod saepe audistis, negabant mirandum esse, ius tam nequam esse verrinum*; ubi Cicero ipse iocum prope inficetum aliis tribuit. — *sensu*] membro, inciso; quo v. significatione certae verborum comprehensionis aliquoties utitur etiam Quintilianus (9, 4, 61. cet.). Notat Pabst in brevi illa Oratione pro L. Manil. hanc clausulam decies legi. — *pro sententia*] «Ex Apri scilicet praeceptis singuli sensus *(περίοδοι)* arguta aliqua sententia tamquam lumine quodam terminandi

aurum et gemmae, ut sumere in manus et aspicere saepius libeat. quaedam vero procul arceantur ut iam oblitterata et olentia; nullum sit verbum velut rubigine infectum; nulli sensus tarda et inerti structura in morem Annalium componantur; fugitet foedam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo determinet. (23) nolo irridere **rotam Fortunae** et **ius verrinum** et illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum «**esse videatur.**» nam et haec invitus rettuli, et plura omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt ii qui se antiquos oratores vocant. neminem nominabo, genus hominum significasse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos qui Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Virgilio legunt; quibus eloquentia Aufidii Bassi aut Servilii Noniani ex comparatione Sisennae aut Varronis sordet; qui rhetorum nostrorum

1. *et aspicere* P: *ut aspicere* F B D. — *liceat* P. Correxit Rod. Agricola. — 2. *arcentur* P F. Correxit Lipsius. — 3. *qd* (*d* cum lin. transversa) superscr. *vel* P. Priorum Edd. *vel rubigine* correxit Rhenanus. — 6. *vetrinum* P. — 8. *haec* P: *hoc* B D. — *invitatus* syll. *ta* punctis subnotata P. (iam Puteol. edidit *invitus.*) — 9. *vocabant* P. Correxit Lipsius. (*vocitant* proposuere Schultingius et Doederlein.) — 11. *oculos isti qui* P, sed v. *isti* ab al. m. punctis subnotato. Recepit tamen Tross. — 12. *eloquentia tui fidi* P F, *eloquentia T. Aufidii* cum Schwarzfleischio Tross; sed de praenomine Aufidii haud constat. Ut nos, Puteol. — *Noniani* priori *n* superscr. *v* P, unde Tross *Noviani*.

erant; vid. C. 20. 22. Talium sententiarum loco Cicero satis habebat soni quadam et numerorum quam putabat dulcedine terminare sensus. De ipsa clausula Ciceroni nimio plus frequentata Quintil. 9, 4, 73: *In Africa fuisse initium senarii est, et primum pro Q. Ligario caput claudit: esse videatur, iam nimis frequens, octonarium inchoat.* 10, 2, 8: *Noveram quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud caelestis huius in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent: esse videatur.* Cfr. Probi Gramm. p. 1491. P.» Doed. — *invitus*] Qui, ut Walther et Hess, praeferunt librorum *invitatus*, comparant Cic. ad Att. 8, 11: *Haec a te invitatus breviter exposui*; verum hic multo aptius est *invitus*, quia Apro prope molestum est reperiri in Cicerone, quae reprehensione digna sint. — *genus hominum*] quale potissimum in Frontonis et M. Antonini Epistolis comparet. — *Aufidii Bassi*] qui aequalis Augusti et Tiberii libros de bello Germanico scripsit. Locus eius de Ciceronis morte est in Senecae Suas. 7. Ed. Gronov. p. 44. — *Servilii Noniani*] Ann. 14, 19: *Servilius diu foro, mox tradendis rebus Romanis celebris et elegantia vitae, quam clariorem* (quam suam Domitius Afer eodem anno mortuus) *effecit, ut par ingenio, ita morum diversus.* Plin. H. N. 28, 2. Plin. Epp. 1, 13. Etiam Quintil. 10, 1, 102. Servilium et Aufidium componit. Ab Apro autem Livium praeteriri sane mirum est. An is quoque, ut Asinius Pollio, illius *Patavinitatem* haud nimis probabat? — *Sisennae*] Cic. Brut. 64, 228: *Inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna, doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus rei publicae, non sine facetiis: sed neque laboris multi nec satis versatus in causis - -. Huius omnis facultas ex historia ipsius perspici potest: quae cum facile omnes vincat superiores, tum indicat tamen, quantum absit a summo, quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis litteris illustratum.* Sal. Iug. 95: *L. Sisenna optume et diligentissume omnium, qui Sullae res dixere, persecutus parum mihi libero ore locutus videtur.* Cfr. L. Cornelii Sisennae vit. conscr. a C. L. Roth. Basileae 1834. — *Varronis*] Cogita potissimum de libris *de vita populi Romani* et *de antiquitatibus rerum humanarum et divinarum*, item de *Satiris*. Quintil. 10, 1, 90: *Varro - - plus tamen scientiae collaturus quam eloquentiae.* — *rhetorum nostrorum commentarios*] Intellige de locis ac sententiis illustribus

commentarios fastidiunt et oderunt, Calvi mirantur. quos more prisco apud iudicem fabulantes non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo maesti et inculti illam ipsam, quam iactant, sanitatem non firmitate sed ieiunio consequuntur. porro ne in corpore quidem valitudinem medici probant quae animi anxietate contingit; parum est aegrum non esse: fortem et laetum et alacrem volo. prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. vos vero, disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate seculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. nam et te, Messala, video laetissima quaeque antiquorum imitantem; et vos, Materne ac Secunde, ita gravitati sensuum nitorem et cultum verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum, ea, quotiens causa poscit, ubertas, ea, quotiens permittitur, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum planitas est, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut etiamsi nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri.

(24) Quae cum Aper dixisset, Agnoscitisne, inquit Maternus, vim et ardorem Apri nostri? quo torrente, quo impetu seculum nostrum de-

1. *fastidiunt et oderunt* P: *fastidiunt, oderunt* B D. — 3. *illam ipsam*] Sic P, sed e rasura; ante fuerat *istam ipsam.*» Tn. — 4. *non infirmitate*] *infirmitateq'*; P, *infirmitatem* F. Ut nos, Acidalius. — 5. *valit.* P D: *valet.* B. — *contingit* P D: *contingat* B. — 6. *solo* P. — 7. *dis. viri* Acidalius; praestaret *vos vero, viri dis.* — 8. Vv. *ut potestis* exciderunt e Trossii Ed.; sunt in P. — 9. *letissima* litt. *e* superscr. *c* P, teste Boeckingio, non *laetissima* litt. *ae* superscr. *ec*, ut tradit Tross. — 11. *rerum et q.* P. Ut nos, Wopkensio auctore B. — 13. *planitas* priori *a* superscr. *e* P, unde *plenitas* Tross.

ita fere collectis a rhetoribus ut videmus apud Senecam patrem. — *fastidiunt et oderunt*] Hor. Epp. 2, 1, 22: *nisi quae terris semota -- fastidit et odit.* — *quam iactant sanitatem*] De similibus ingeniis Quintil. 12, 10, 14: *unde nunc quoque aridi et exsucci et exsangues. Hi sunt enim, qui suae imbecillitati sanitatis appellationem, quae est maxime contraria, obtendunt.* — *non firmitate*] «falsam sanitatis speciem non corporis robore veraque valitudine (id est, vera eloquentiae vi) sed ieiunio (id est, aridis orationibus et inopia pressis) consequuntur.» Walth. — *planitas*] Lectio manifesto vera, quam Doederlein recte ita interpretatur: «Significantur sententiae, quae in summa proprietate *(Eigenthümlichkeit)* et novitate tamen faciles eaedem intellectu sint. Crebra enim luminum affectatio aufert orationi lucem, et qui exquisiti aliquid proferre cupiunt, eodem nisu obscuri fiunt. Nam *sententiae* eodem sensu, minus illo communi, dictae sunt quo C. 20.» Aliter explicat Duebner ex ea significatione v. *planus*, qua est *eben*, *plain*: «Quae ita efficitur, si nihil in composita oratione nimis praeter cetera emineat, sed sit cum iudicio temperata luminum continuitas et aequus tenor.» Doederleinii tamen explicatio videtur praeferenda. Ceterum *planitas* nunc est *ἅπαξ λεγόμενον*. Bipontini et Oberlinus maluerunt *plenitas*, «ut *plena* sit sententia perfecta et gravis atque opponatur curtae.» — *sic exprimitis affectus*] «quibus in reis vel defendendis vel accusandis animati estis, ita ut auditores necessario fateantur id verius et melius fieri non posse.» Cum ceterae laudes omnes tribuantur Messalae, Materno et Secundo, haec quoque ad eosdem referri debet, neque vero cum plerisque ad auditores solos, *qui accipiant affectum, quemcunque orator induerit* C. 6.; ut est sane apud Plin. Epp. 4, 7, 7: *risus exprimere.* (Hor. Sat. 1, 4, 34: *risum sibi excutere.*) — *etiamsi -- tardaverit*] «Haec sententia haud satis constat, non librarii tamen culpa sed ipsius scriptoris, qui duas

fendit! quam copiose ac varie vexavit antiquos! quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte ab ipsis mutuatus est per quae mox ipsos incesseret! tuum tamen, Messala, promissum immutasse non debet. neque enim defensorem antiquorum exigimus, nec quemquam nostrum, quamquam modo laudati sumus, iis quos insectatus est Aper comparamus. ac ne ipse quidem ita sentit, sed more veteri et a vestris philosophis saepe celebrato sumpsit sibi contradicendi partes. igitur exprome nobis non laudationem antiquorum (satis enim illos fama sua laudat), sed causas cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus, cum praesertim centum et viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.

(25) Tum Messala, Sequar praescriptam a te, Materne, formam. neque enim diu contradicendum est Apro, qui primum, ut opinor, nominis controversiam movit, tamquam parum proprie antiqui vocarentur quos satis constat ante centum annos fuisse. mihi autem de vocabulo pugna non est; sive illos antiquos sive maiores sive quo alio mavult nomine appellet, dummodo in confesso sit eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse. ne illi quidem parti sermonis eius repugno, † si

5. *nostrorum* P F. Correxit Acidalius. — *quos modo insectatus est* F D; sed est otiosa iteratio praecedentis v. *modo*. — 7. *celebrato philosophis saepe celebrato* P, teste Boeckingio. — 9. *cur tantum* P. — *recessimus* P. — 11. *collegerit*] *colligitur* F. Rectam lectionem exhibet P. — 15. *constat* P: *constaret* F B D. — 16. *istos* P. — *alio quo* F D. Ut nos, P B.

locutiones perperam miscuerit: *etiamsi nostra iudicia malignitas corruperit*, et: *etiamsi vera et prospera iudicia malignitas tardaverit.*» Dord. Nimis acerba haec mihi saltem videtur reprehensio: etenim elegantissime verba sua mitigat Aper, ut ne amicos ullo modo offendat. Non ergo dicit: «malignitas et invidia aequalium efficit, ut minus favorabilia iudicia de vobis nunc fiant, adeo ut a multis etiam acriter reprehendamini;» verum: «hominum malignitas efficit, ut merita vestra virtutesque oratoriae multo *tardius* et cunctantius, quam par erat, agnoscantur.»

24. *torrente*] Eadem metaphora de oratione vehementi et concitata utuntur etiam Cic. Fin. 2, 1, 3: *cum fertur quasi torrens oratio*; Seneca Ep. 40: (philosophi oratio) *habeat vires magnas, moderatas tamen; perennis sit unda, non torrens*; Quint. 10, 7, 23: *inani verborum torrenti*. — *copiose et varie*] *gedankenreich und vielseitig*. Dord. — *ingenio ac spiritu*] scil. *lacessivit*, sive mavis, *locutus est*. Utique zeugma quoddam est. Neque enim *spiritu* uti potuit ad *mutuandum*. Quippe *spiritus* idem est quod ardor et impetus, ut Quintil. 10, 1, 27. 3, 22. 7, 13. D. — *immutasse*] aoristi significatione, ut Hist. 4, 73: *statui pauca disserere, quae utilius sit vobis audisse quam nobis dixisse*. Agr. 3. — *debet*] Aper vehemente illa sua oratione, qua facile quempiam ab eius refutatione absterrere posset. Edd. ante Lipsium et Walther male *debes*. — *a vestris philosophis*] Academicis. — *cum praesertim*] Excidisse videbatur Ernestio *tantum* vel *modo*, quod certe cogitatione supplendum est. Recte Louandre: *surtout lorsque cent vingt ans à peine nous séparent de la mort de Cicéron*. — *collegerit*] C. 17. Non opus Huetii et Schultingii *ratione temporum collegerit* (Aper); est enim quod dicunt abstractum («ipsa chronologia, *die Berechnung ergibt*») pro concreto.

25. *appellet*] «Coniunctivus non ex *sive* pendet, sed suapte natura exhortativus

cominus fatetur plures formas dicendi etiam iisdem seculis, nedum diversis exstitisse. sed quomodo inter Atticos oratores primae Demostheni tribuuntur, proximum autem locum Aeschines et Hyperides et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem concessu haec oratorum aetas maxime probatur, sic apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Calvus autem et Asinius et Caesar et Caelius et Brutus suo iure et prioribus et sequentibus anteponuntur. nec refert quod inter se specie differant, cum genere consentiant. adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Caelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero: omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae ferunt, ut si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. nam quod invicem se obtrectaverunt, (et

1. *si cominus* syl. *co* superscr. *quo* P. (*si quidem omnes fatentur* Eckstein, *ipsi quin immo fatemur* Duebner. «Suspicor cum Huetio: *quominus fateamur*. Aut potius: *quominus fateatur*, sensu passivo.» Doederl. — 3. *hypericles* P. — 4. *ligurgus* P. — *optinent* P. — *concessu* P F: *consensu* cum cett. B D. — 5. *sicut apud* (litt. *ut* punctis subnotatae) P, *sicut apud* F, *si et apud* Doederleinii suspicio. — 6. *Brutus si uere*. v. *uere* ab al. m. superscr. *iure* P. Correxit Lipsius. — 8. *consentiant. at strictior* P F. Correxit Acidalius. — 10. *sanctitatem* P F. Correxit Rhenanus. — 12. Habet *scias* P, non *sciam* F. — Habet *voluntatis* P, non *voluminis* Edd. ante Lipsium. — 13. *cogitationem* P. Emendavit Beroaldus. — *optrectaverunt* P.

est, ut *appellato*.» Doed. — *si - fatetur*] C. 18. Inter coni. adhuc propositas ne una quidem probabilis est; nec facile quisquam acquiescet in Handii Turs. II. p. 94. interpretatione *comminus* h. l. positum esse pro «*statim*, *illico*,» qua significatione id v. in Cisalpina Gallia in usu fuisse narrat Servius ad Virg. Ge. 1, 104. — *omnium concessu*] «nemine omnino repugnante.» Voc. Tullianum (Cael. 12. cet.) at apud Tacitum ipsum Ann. 12, 44. Magis vulgare v. *consensu* substitutum est a Puteolano, infatigabili interpolatore. — *adstrictior*] magis pressus, magis concisus, breviumque incisorum amator. V. *adstrictius* Plin. Epp. 1, 20, 20. opponit *effusius*; 3, 18, 10: *hilarius et quasi exsultantius*. Particulae *at* sane hic nullus est locus. — *amarior*] discrepat iudicium Quintiliani 10, 1, 115: *multum ingenii in Caelio et praecipue in accusando multa urbanitas, dignusque vir, cui mens melior et vita longior contigisset*. Non desunt tamen in eius ad Ciceronem Epistolis loci satis amari. — *gravior Brutus*] Etiam Quintil. 12, 10, 11: *gravitatem* Bruto tribuit. — *ferunt*] Acidalii *praeferunt* (prae se ferunt) explicatio est, non correctio. Cfr. Hist. 2, 65: *laetitiam vultu ferens*. 4, 85: *quos spiritus gessisset, vultu ferebat*. — *voluntatis*] «consilii, quod in scribendo secuti sunt, ita ut omnes in eo consentirent, quid rectum ac pulchrum esset, (*Bestreben*).» Louandre: *une certaine parenté dans la pensée et la méthode*. — *et sunt - - detegitur*] Haec in parenthesi posita neque vero ex part. *quod* apta esse recte perspexit Doederlein. — *non exigit*] «id tale non est, ut pluribus contra illud defendi opus sit illos viros; non exigit, ut eorum defensionem suscipiam.» Wopkens.

26. *C. Gracchi impetum*] Aurelius Caesar ad Frontonem Ed. Rom. 1846. p. 60: *Gracchus cum cado musti maneat, dum venimus; neque enim metus est Gracchum interea cum musto defervere posse*. Fronto ipse ibid. p. 61: *Oratorum veterum aut pauci aut praeter Catonem et Gracchum nemo tubam inflat; omnes autem mugiunt vel strident potius*. — *maturitatem*] Macrob. Sat. 5, 1: *Sunt - stili dicendi duo, dispari moralitate diversi. Unus est maturus et gravis, qualis L. Crasso assignatur: alter huic contrarius, ardens et erectus et infensus, quali usus Antonius*. Plin. Epp. 4, 22: *Trebonius - mature et graviter loquebatur*. Quintil. 12, 10, 11. etiam De-

sunt aliqua epistolis eorum inserta ex quibus mutua malignitas detegitur,) non est oratorum vitium sed hominum. nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanae infirmitatis vitiis affici: solum inter hos arbitror Brutum non malignitate nec invidia, sed simpliciter et ingenue iudicium animi sui detexisse. an ille Ciceroni invideret, qui mihi videtur ne Caesari quidem invidisse? quod ad Ser. Galbam et C. Laelium attinet, et si quos alios antiquorum agitare non destitit, non exigit defensorem, cum fatear quaedam eloquentiae eorum ut nascenti adhuc nec satis adultae defuisse; (26) ceterum si omisso optimo illo et perfectissimo genere eloquentiae eligenda sit forma dicendi, malim hercle C. Gracchi impetum aut L. Crassi maturitatem quam calamistros Maecenatis aut tinnitus Gallionis. adeo melius est oratorem vel hirta toga induere quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. neque enim oratorius iste, immo hercle ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur ut lascivia

1. Habet *sunt* P, non Puteolani *supersunt*, factum ex Spir. *super*. — 4. *Brutum*] *uerum* P. — 7. *quod attinet* cet.] Hinc C. 26. initium fecit Doederlein. — *Ser*. Tross: *Sergium* P, *Servium* B D. — *C*. P: *Gaium* B D. — 8. Habet *destitit* P, non *desistit* Puteolani et Trossii, qui P *destitit* non animadvertit. — 10. *opimo* P. — 11. *hercle* P D: *Hercule* B. — *C*. P: *Gai* B D. — *L*. P: *Lucii* B D. — 14. *hercle* P D: *Hercule* B. — 15. *autores* litt. *u* puncto subnotata et superscr. *c* P.

mitio Afro *maturitatem* tribuit. Compararim nostrum *gediegen*. — *calamistros*] Metaphora hac de genere dicendi nimis molli, affectato et supra modum ornato usus est iam Cicero Brut. 75, 262. Orat. 27, 78: *tum removebitur omnis insignis ornatus quasi margaritarum, ne calamistri quidem adhibebuntur*. Similiter Dion. Hal. de Comp. vv. 25: *ὁ δὲ Πλάτων τοὺς ἑαυτοῦ διαλόγους κτενίζων καὶ βοστρυχίζων καὶ πάντα τρόπον ἀναπλέκων οὐ διέλιπεν*. Nusquam est apud Quintilianum, quod mireris, nisi fortasse nimis iam usitata ei visa haec est figura. Nimiam autem hanc dictionis mollitiem in Maecenate fuisse testatur Suet. Oct. 86: *exagitabat nonnunquam imprimis Maecenatem suum, cuius μυροβρεχεῖς, ut ait, cincinnos usquequaque persequitur et imitando per iocum irridet;* idem prope dicit Macrob. Sat. 2, 4. Seneca Ep. 114: *Non oratio Maecenatis aeque soluta est quam ipse discinctus? Non tam insignita illius verba sunt quam cultus, quam comitatus, quam uxor?* Luculentum autem huius affectationis exemplum praebent vel eius hendecasyllabi ad Horatium in Meyeri Anth. Lat. I. p. 20: *Lucentes, mea vita, nec smaragdos, Beryllos, Flacce, nec nitentes, Nec percandida margarita quaero, Nec quos Thynica lima perpolivit Anellos nec iaspios lapillos*. — *tinnitus*] strepitum aures implentem, sententiarum inanem. Quintil. 2, 3, 9: *Tumidos et corruptos et tinnulos et quocunque alio cacozeliae genere peccantes certum habeo non virium sed infirmitatis vitio laborare*. *Tinnulas* Senecae *sententias* vituperat Fronto Ed. Rom. 1846. p. 172. Longin. 23, 4: *τὸ πανταχοῦ κώδωνας ἐξῆφθαι λίαν σοφιστικόν*. (Prorsus contrarium est iudicium Sidonii Apoll. 5, 10: *gravitas Gallionis*, scilicet pro seculi sui ingenio.) — *Gallionis*] Duo fuerunt rhetores L. Iunii Galliones, pater et filius adoptivus Seneca rhetore natus. (Ann. 15, 73.) Significari h. l. videtur pater (Quintil. 3, 1, 21. 9, 2, 91.), utpote clarior et vetustior, Maecenati suppar; de quo Seneca Controv. 3. Prooem. p. 222. Gron.: *Idiotismus est inter oratorias virtutes res quae raro procedit. - - Hoc nemo praestitit unquam Gallione nostro decentius* cet. — *hirta toga*] Quintil. 12, 10, 47: *do tempori, ne hirta toga sit, non serica*. Sic Catoni fuit *pretiosa vestis Hirtam membra super, Romani more Quiritis, Induxisse togam*. Lucan. 2, 386. — *fucatis*] Quint. 8. Prooem. 20: *illa translucida et* versicolor *quorundam eloquentia*

verborum et levitate sententiarum et licentia compositionis histrionales modos exprimant. quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et gloriae et ingenii loco plerique iactant cantari saltarique commentarios suos. unde oritur illa foeda et praepostera, sed tamen frequens † quibusdam exclamatio, ut oratores nostri tenere dicere, histriones diserte saltare dicantur. equidem non negaverim Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si iis comparetur qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magna parte librorum suorum plus vis habeat quam sanguinis. primus enim contempto ordine rerum, omissa modestia ac pudore verborum, ipsis etiam quibus utitur armis incompositus et studio feriendi plerumque deiectus, non pugnat sed rixatur. ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus et varietate eruditionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore multum ceteros superat; quorum neminem Aper nominare et velut in aciem educere sustinuit. ego autem exspectabam ut incusato Asinio et Caelio et Calvo aliud nobis agmen produceret, plurisque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Caesari, singulis deinde singulos opponeremus. nunc detrectasse nominatim antiquos oratores contentus neminem sequentium laudare ausus est nisi in publicum et in commune, veritus credo, ne multos offenderet, si paucos excerpsisset. quotus enim quisque scholasticorum non hac sua persuasione

4. *frequens his clam et exclamatio* P, *frequens sicut bis cta et exclamatio* F, *frequens sic ut cuivis ciatur exclamatio* Bezzenbergeri coni. haud Latina. Ut nos, Rhenanus; nec tamen locus est persanatus. — 5. *temere* P. Correxit Lipsius. (*«tenere* in F esse videbatur Niebuhrio.» Bekk.) — 8. *vis*] *bilis* Wopkens, *viri* (ab eo quod est *virus*) Luenemann. — 10. *studiis* P F. Correxit Rhenanus. — 11. Habet *deiectus* P, non F *devectus*. — 15. *incurato* P. — Habet *plurisque* P. — 17. Habet *deinde* P, et F, non *demum* Edd. ante Bekk. et Walther. — *nunc*] *non* P F. Correxit Rhenanus. — *detrectasse* P: *detractasse* B D. — 19. Habet *in commune* P, non F *in omne*. — *veritum* P F. Correxit Lipsius.

res ipsas effeminat. — *cantari saltarique*] «modulata et cantillante voce declamari una cum gestibus mimicis.» Duebn. — *tenere*] id quod saltatorum est. Cic. Pison. 36, 89: *cum tuis teneris saltatoribus.* Quintil. 11, 3, 181: *non enim comoedum esse sed oratorem volo - -. Quare non immerito reprehenditur pronuntiatio et vultuosa et gesticulationibus molesta et vocis mutationibus resultans.* — *plus vis*] «pro plurali *plus virium*» (Victorin. in Rhet. Cic. 1. p. 196. Capper.: *magnitudo erit ipsius vis exaggeratio.*) Vid. Foertsch ad Voss. Aristarch. p. 531. Et *vis* quidem ad res et sensus, *sanguis* ad ornatum referenda. Quintil. 8, 3, 6: *Ornatus - - sanguine et viribus niteat.* 10, 2, 12: *Quo fit, ut minus sanguinis et virium declamationes habeant quam orationes.* Cic. Orat. 23, 76. Doed. — *deiectus*] «Metaphora a gladiatoribus petita, qui nimio feriendi studio *de gradu demoventur*: sic orator nimio ardore atque impetu in adversarium invectus se ipse de statu suo deiicit et firmitatem amittit.» Duebn. — *rixatur*] «Non argumentationis gravitate et pondere vincere adversarium studet, sed altercando et cavillando petit more vulgi rixantis.» Schulz. Nam *rixa* est *Belgarum*. Vid. *Lat. Syn.* V. p. 277. Doed. — *deinde*] Vulgatam olim lectionem *demum* Hand II. p. 260. interpretatus est *einzelne gerade einzelnen*. Vera scilicet lectio ei nondum nota esse poterat. — *Gabinianum*] Hieron. Chronic. Ed. Roncall. p. 439. ad a. post Chr. 78., Vespasiani VIII.: *Gabinianus celeberrimi nominis* r h e t o r *in Gallia docuit.* Suet. Ind. Rhet.: *Sextus Iulius Gabinianus.* («Velut qui hodie multum prae se contemnunt Corneillium et Racinium,

fruitur ut se ante Ciceronem numeret, sed plane post Gabinianum? (27) at ego non verebor nominare singulos, quo facilius, propositis exemplis, appareat quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia.

Appara te, inquit Maternus, et potius exsolve promissum. neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare † paulo ante *dixisti*, plane mitior et eloquentiae temporum nostrorum minus iratus, antequam te Aper offenderet maiores tuos lacessendo.

Non sum, inquit, offensus Apri illa disputatione; nam nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringat, cum sciatis hanc esse eiusmodi sermonum legem, iudicium animi citra damnum affectus proferre.

Perge, inquit Maternus: cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus quam ab eloquentia.

(28) Tum Messala, Non reconditas, Materne, causas requiris, nec aut tibi ipsi aut huic Secundo vel huic Apro ignotas, etiamsi mihi partes assignatis proferendi in medium quae omnes sentimus. quis enim ignorat et eloquentiam et ceteras artes descivisse ab illa vetere gloria non inopia

3. Habet *fracta* P, non F *freta*. — *diminuta* P. — 4. *Appara te* P F D: *Appropera te* Spir., *Appropera* cum Puteolano B. — 5. *hec* (sic, non *haec*) P. — Habet *me quidem* P, ut F, non *me equidem* Edd. ante Ern. rursusque Walther et Hess. — 7. *paulo ante plane mitior* (litt. *r* cum lin., non *mitiore* Trossii) *eloquentia* (sic) *et temporum nostrorum miratus iratus* (sic) P, *paulo ante plane mitiore eloquentia et temporum nostrorum miratus iratus* F. V. *dixisti* «e quodam libro» (?) inseruit Lipsius; cetera aliquatenus diffinxit Schelius; locus etiamnunc corruptus. Praetuli autem Doederleinii *minus iratus* Schelii *non iratus* B D. — 9. *offensus Apri illa* Silligius: *offensus a prima* P F, *offensus Apri nostri* I. Fr. Gronovio auctore B D, *offensus Apri mei* Schurzfleischii rursusque Doederleinii suspicio. — *disputatione* P et Edd. ante Bekk: *disceptatione* F B D. — *nam nec* F D: *nam et* P, *nec* (omisso *nam*) B. — 10. *perstringat* P: *perstringit* F D, *perstringet* Lipsio auctore B. — 12. *Maternus: cum* P: *Maternus, et cum* F B D. — 13. Habet *a qua* P, non *qua*, omisso *a*, F, Edd. vett. — 14. *Tum*, ut C. 15, 25., Tross: *qui* superscr. *tum* P, *Et*, ut C. 16., B D.

secundum ab Hugone locum sibi vindicant.» Durbn.) Ego olim sic explicaveram: «Adeo arrogantes sunt scholastici nostri, ut, antiquos *oratores* cum despiciant recentioresque *rhetores* iis anteponant, quisque se ante Ciceronem numeret (id est, meliorem se opinetur Cicerone), minorem aliquanto Gabiniano, prorsus tamen huic vicinum.»

27. *Appara te*] «Accinge te ad exsolvendum promissum, vel potius: quoniam satis praefatus es, continuo exsolve. Eodem sensu Terent. Eun. 3, 5, 35: *Adhortor properent. Dum apparatur, virgo in conclavi sedet.* Nempe deprecatur Maternus, ne Messala digredi velit ad incessendos sui seculi oratores, deterretque homo mitis natura et moderatus acerrimum virum a periculosae pleno opere aleae» Doed. — *me quidem*] Cum sic habeat Periz., recepi pro *me equidem*, quod nonnulli acriter defendunt duce Hand Turs. II. p. 422. — *dixisti*] C. 15: *causas - -, quas mecum ipse plerumque conquiro.* — *maiores tuos*] «oratores antiquos tibi tam placitos et acceptos.» Referuntur haec ad C. 25: *sive illos antiquos sive maiores - - appellet.* — *perstringat*] «quod vos minus comprobetis;» neque enim cum Hessio *perstringere* explicarim «leviter attingere;» immo idem fere est atque «irritare,» cuius significationis aliquot exempla e Cicerone praebent Lexica. Ac de sono violento etiam Horatius C. 2, 1, 17: *minaci murmure cornuum Perstringis aures.* — *citra damnum affectus*] «ita ut ideo mutua benevolentia atque amicitia nequaquam minuatur.» De hoc usu v. *citra* pro *sine* cfr. Hand Turs. II. p. 83.

28. *aut - - aut - - vel*] Cfr. Hand Turs.

hominum, sed desidia iuventutis et negligentia parentum et inscientia praecipientium et oblivione moris antiqui? quae mala primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, iam in provincias manant. quamquam vestra vobis notiora sunt. ego de urbe et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quae natos statim excipiunt et per singulos aetatis gradus cumulantur, si prius de severitate ac disciplina maiorum circa educandos formandosque liberos pauca praedixero. iam primum suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cella emptae nutricis sed gremio ac sinu matris educabatur, cuius praecipua laus erat tueri domum et inservire liberis. eligebatur autem maior aliqua natu propinqua, cuius probatis spectatisque moribus omnis eiusdem familiae suboles committeretur; coram qua neque dicere fas erat quod turpe dictu, neque facere quod inhonestum factu videretur. ac non studia modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum sanctitate quadam ac verecundia temperabat. sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti matrem praefuisse educationibus ac produxisse principes liberos accepimus. quae disciplina ac severitas eo pertinebat ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta uniuscuiusque natura toto statim pectore arriperet artes honestas, et sive ad rem militarem sive ad iuris scientiam sive ad eloquentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum hauriret.

3. *manant. Quamquam (vestra vobis notiora sunt) ego* distinxit D. Ceterum P habet *vestra vobis*, non F *vestra nobis* nec Rhenani *nostra nobis* servatum a Walthero: quae lectt. sanam interpretationem non admittunt. — 4. *iis* P. — 7. *iam pridem* P F. Correxit Rhenanus. — 8. *cellam* P F. — 11. *soboles* P. — 15. *Actiam* P, *Acciam* F, *Attiam* D. — 17. *et in nullis* P (non *ullis*, ut narrat Tross) F. — *partibus* superscr. *pravita* P. — 18. *arr.* P D: *adr.* B. — 19. om. *rem* P.

I. p. 548., qui explicat *vel etiam*. — *quamquam* cet.] «quamquam ipsi probe meliusque me scitis, qualis vestris in provinciis status sit nunc eloquentiae; ergo hos missas faciens de urbe dumtaxat loquar.» In Doederleinii distinctione quid sibi velit *quamquam - - loquar*, equidem haud perspicio. (Aper et Secundus Galli erant, Maternus vel Gallus vel Hispanus, unus Messala natione Romanus.» Doed.) — *cumulantur*] «ad cumulum usque augentur.» Schurzfleischii coni. *comitantur*, etsi continuat *excipiendi* imaginem, nunc relicio. — *in cella*] in quibus servi habitabant separati ab heris, nisi ubi domesticis negotiis occupati erant. Horat. Sat. 1, 8, 8: *angustis - - cellis*. — *propinqua*] Cogita de matertera vel amita vel consobrina vidua, quae natu maior et a conversatione domestica ac familiari remotior totum ‹ › diem invigilare infanti puero atque in pium hoc officium incumbens libenter iam renuntiare pristinis vitae oblectamentis poterat. Contra mater ipsa quamvis filii amantissima ut iunior necessario vitam matronarum nobilium, quam communis mos tunc requirebat, agere debebat. — *Corneliam*] Vide praeter Plutarchum Cic. Brut. 27, 58. Quintil. 1, 1, 6. — *Aureliam*] Suet. Caes. 74. Plut. Caes. 9: *ἡ μήτηρ τοῦ Καίσαρος, Αὐρηλία, γυνὴ σώφρων*. Fuit M. Aurelii Cottae filia. — *Atiam*] Haec vera est scriptura, non *Attia*. V. Onomast. meum Cic. Suet. Oct. 4: *Atia M. Atio Balbo et Iulia, sorore C. Caesaris, genita est* — *hauriret*] «cupide arriperet et in intimam mentem demitteret.» Sic Agr. 4: *studium philosophiae - - hausisse acrius* cet.

29. *delegatur*] Germ. 20: *suum quemque mater uberibus alit nec ancillis ac nutricibus delegantur.* — *plerumque vilissimus*]

(29) at nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis plerumque vilissimus nec cuiquam serio ministerio accommodatus. horum fabulis et erroribus teneri statim et rudes animi imbuuntur; nec quisquam in tota domo pensi habet quid coram infante domino aut dicat aut faciat. quin etiam ipsi parentes nec probitati neque modestiae parvulos assuefaciunt, sed lasciviae et dicacitati, per quae paulatim impudentia irrepit et sui alienique contemptus. iam vero propria et peculiaria huius urbis vitia paene in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia; quibus occupatus et obsessus animus quantulum loci bonis artibus relinquit? quotum quemque inveneris qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? nec praeceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent: colligunt enim discipulos non severitate disciplinae nec ingenii experimento, sed ambitione salutationum et illecebris adulationis. (30) transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis parum laboratur, nec in auctoribus cognoscendis nec in evolvenda antiquitate nec in notitia vel rerum vel hominum vel temporum satis operae insumitur.

3. *et erroribus et virides teneri* P (Vv. *et virides* linea ab al. m. sunt deleta.), *erroribus et viles* superscr. «alii *vires*» F, *erroribus et vitiis* Walther prob. Doed. — 6. *bibacitati* litteris *bib.* superscr. *dic.* P. (*bibacitati* etiam f, haud prorsus improbante Doederleinio, qui conferri iubet Iuven. 14, 6.) — 11. *invenires* P, sed *r* deletum est; *invenies* F D. — 13. *nec* P D: *ne* Gronovio auctore B. — 13. *ullas quidem* P. — 15. Habent *salutationum* P F, non *salutantium* Codd. Par. Vind. Edd. ante B. — 17. *laboratur* P F D: *elaboratur* B. — Habet *nec in evolvenda* P, non *nec evolvenda* Schulzii, Oberlini, Duebneri, qui merus est operarum error. — 18. *notitiā* P, sed lin. deleta. — Habet *insumitur* P, non soloecismum *insumere* F D.

Sic Claudii imperatoris paedagogum barbarum et olim superiumentarium fuisse refert Suet. Claud. 3. Hess. — *dicacitati*] «studio alios petulanter irridendi; nam *qui captat risus hominum famamque dicacis, hic niger est*, iudice Horatio Sat. 1, 4, 83. Similis est querela Quintil. 1, 2, 7: *gaudemus, si quid licentius dixerint infantes*. Doed. Codd. *bibacitati* merus est error, et quidem perridiculus, quem tamen mature diuque ante Bipontinos correctum esse monstrat Periz. Rutgersii coni. *vivacitati*, a Walthero receptae, tribuebant significationem «lascivae animi alacritatis.» V. ipsum postremae demum est Latinitatis, ut apud Arnobium 5, 32. p. 470. Hildebr.: *rationes - - ingenii vivacitate pernoscere*, ubi tamen accuratius interpretabere vigorem ac robur. Nec vero recte Gronovius Obss. 3, 4. p. 226. Fr. probarat Edd. Spir. et reliquarum vett. *libertati*. — *sui alienique*] *alienum* h. l. complectitur aliorum et res et personas; de re tantummodo familiari similiter Sal. Cat. 5: *alieni appetens, sui profusus*. — *histrionalis favor*] Plin. Epp. 9, 6: *Quo magis miror tot milia virorum tam pueriliter identidem cupere currentes equos, insistentes curribus homines videre. Si tamen aut velocitate equorum aut hominum arte traherentur, esset ratio nonnulla: nunc favent panno, pannum amant; et si in ipso cursu medioque certamine hic color illuc, ille huc transferatur, studium favorque transibit, et repente agitatores illos, equos illos, quos procul noscitant, quorum clamant nomina, relinquent. Tanta gratia, tanta auctoritas in una vilissima tunica!*

30. *laboratur*] Cfr. Haase ad Reisig. p. 207. «insudatur, opera insumitur,» de discentibus; vulgata *elaboratur*, «labore producitur,» apta foret praeceptoribus et scri-

sed expetuntur quos rhetoras vocant; quorum professio quando primum in hanc urbem introducta sit quamque nullam apud maiores nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus, referam necesse est animum ad eam disciplinam qua usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor et quotidiana meditatio et in omni genere studiorum assiduae exercitationes ipsorum etiam continentur libris. notus est vobis utique Ciceronis liber qui Brutus inscribitur; in cuius extrema parte (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia, suos gradus, suae eloquentiae velut quandam educationem refert: se apud Q. Mucium ius civile didicisse, apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philosophiae partes penitus hausisse; neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrasse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. itaque hercle in libris Ciceronis deprehendere licet non geometriae, non musicae, non grammaticae, non denique ullius artis ingenuae scientiam ei defuisse. ille dialecticae subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque cognoverat. ita est enim, optimi viri, ita. ex multa eruditione et plurimis artibus et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia; neque oratoris vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur, sed is est orator qui de omni quaestione pulchre et ornate et ad persuadendum apte dicere pro dignitate rerum, ad utilita-

3. *dicturus*] *de curiis* P F. Emmendavit I. Fr. Gronovius. — 6. *nobis* P F. Correxit Rhenanus. — 9. *referre* superscr. *t*, *re* punctis subnot P. (*referre* F.) — *Q.* P : *Quintum* B D. — *Mutium* P. — 10. *Diod rum* P F. Correxit Lipsius. — *omnes* P D : *omnis* B. — 11. *iis* P. — 13. *hercle* P D : *Hercule* B. — 15. *artis ingenuae* P : *ingenuae artis* B D. — *suptilitatem* P. — 16. *ille* ante *moralis* in P est in rasura. — 17. *est enim* P D : *enim est* B. — 18. *exuberat* ante litt. *u* ab al. m. superscr. *h* P. — *ista* P.

ptoribus. — *statim dicturus*] C. 35. — *extrema parte*] C. 89—93. — *Mucium*] Scaevolam, pontificem maximum, iussu Marii iunioris trucidatum a L. Damasippo in curia Hostilia a. u. 672. — *Philonem*] Larissaeum, principem Academiae quartae. Cic. Tusc. 2, 3, 9. Acad. 1, 4, 13. — *Diodotum*] Hic Ciceronem puerum, quem admirabatur et diligebat, in dialectica, geometria aliisque artibus instituit; oculis captus multos annos domi eius vixit et a. u. 695. mortuus est. Tusc. 5, 39, 113. ad Fam 13, 16. Attic. 2, 20. — *dialecticae* cet.] Servat hic solitam universae philosophiae divisionem in *rationalem*, *moralem*, *naturalem*, inverso tamen ordine eo, qui placuit Senecae Ep. 89, 8. et Quintil. 12, 2, 10: *naturalem*, *moralem*, *rationalem*. — *rerum motus*] τὰ φυσικά. — *pulchre - - apte*] Ex Cic. Orat. 1, 15, 64: *Is orator - - qui quaecunque res inciderit, quae sit dictione explicanda, prudenter et composite et ornate et memoriter dicat, cum quadam etiam actionis dignitate.*

31. *illi veteres* cet.] Simillima est querimonia Theonis Progymnas. 1. in Walz Rh. Gr I. p. 145: *Οἱ μὲν παλαιοὶ τῶν ῥητόρων, καὶ μάλιστα οἱ εὐδοκιμηκότες, οὐκ ᾤοντο δεῖν ἐφικέσθαι τρόπον τινὰ τῆς ῥητορικῆς, πρὶν ἀμωσγέπως ἅψασθαι φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐμπλησθῆναι* (implerent) *μεγαλονοίας· νῦν δὲ οἱ πλείους τοσοῦτον δέουσι τῶν τοιούτων λόγων ἐπαίειν, ὥστε οὐδὲ τῶν ἐγκυκλίων καλουμένων μαθημάτων ὁτιοῦν μεταλαμβάνοντες ᾄττουσιν ἐπὶ τὸ λέγειν· καὶ τὸ πάντων ἀγροικότατον,*

tem temporum, cum voluptate audientium possit. (31) hoc sibi illi veteres persuaserant, ad hoc efficiendum intelligebant opus esse non ut in rhetorum scholis declamarent, nec ut fictis nec ullo modo ad veritatem accedentibus controversiis linguam modo et vocem exercerent, sed ut iis artibus pectus implerent in quibus de bonis ac malis, de honesto et turpi, de iusto et iniusto disputatur. haec enim est oratori subiecta ad dicendum materia. nam in iudiciis fere de aequitate, in deliberationibus de honestate disserimus, ita ut plerumque haec [ipsa] invicem misceantur, de quibus copiose et varie et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognovit naturam humanam et vim virtutum pravitatemque vitiorum et intellectum eorum quae nec in virtutibus nec vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram iudicis vel instiget vel leniat, qui scit quid ira, promptius ad miserationem impellat, qui scit quid sit misericordia et quibus animi motibus concitetur. in his artibus exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos sive apud cupidos sive apud invidentes sive apud tristes sive apud timentes dicendum habuerit, tenebit venas animorum, et prout cuiusque natura postulabit, adhibebit manum et temperabit orationem, parato omni instrumento et ad omnem usum reposito. sunt apud quos adstrictum et collectum et singula statim argumenta concludens dicendi genus plus fidei meretur: apud hos dedisse operam dialecticae proficiet. alios fusa

1. *haec* P. Correctum in F. — 4. *ut in his* P. — 5. *et turpi* P F D: *ac turpi* B. — 6. Habet h. l. *haec enim est* P, non *haec est enim* F D. — 8. om. *ipsa* P. Nos seclusimus. — 10. *nec in virtutibus nec vitiis* P: *neque in virtutibus neque in vitiis* F B D. — 11. *vitiis cōntinētr numerantur* P, teste Boeckingio, silente Trossio. In F. quidem nullum huius lect. est vestigium. — *ista* ab al. m. superscr. *illa* et *ista* punctis subnot. P. — 12. *quid irae promptius et miserationem* P. Correxit Lipsius. (*quid ira sit* cum Pithoeo Hess.) — 14. *versatur* P. Correxit Rhenanus. — 16. Habet *venas* P, non *habenas* Puteolani. — 17. *postulabit* P: *postulaverit* F B D. — 20. *fidem* P F, haud prorsus improbante Doed. Vitium correxit iam Puteolanus.

ὅτι οὐδὲ οἷς προσῆκόν ἐστιν ἐγγυμνασάμενοι, ἐπὶ τὰς δικανικὰς καὶ δημηγορικὰς ἴενται ὑποθέσεις· τὸ δὴ λεγόμενον κατὰ τὴν παροιμίαν, ἐν πίθῳ τὴν κεραμείαν μανθάνοντες. — *ut - - implerent*] Cic. de Or 3, 30, 121: *Non enim solum acuenda nobis et procudenda lingua est, sed onerandum complendumque pectus maximarum rerum et plurimarum suavitate, copia, varietate.* — *intellectum eorum*] «scil. *habet*. Tale enim verbum ex *cognovit* assumendum est per zeugma, quoniam *intellectus cognosci* non potest.» Doed. — *quae nec in virtutibus* cet.] Non intelligit *τὰ φυσικά*, ut ratus est Doederlein, sed Stoicorum illa *ἀδιάφορα*, *indifferentia*, quae ad disciplinam moralem non pertinent, in quibus tamen alia sunt *προηγμένα*, *praeposita* vel *praecipua*, ut valetudo, integritas sensuum, gloria, divitiae, alia *ἀποπροηγμένα*, *remota* vel *reiecta*, ut dolor, sensuum amissio, paupertas, ignominia; iam de utroque genere oratori saepe disputandum est, de physicis non item. Cfr. omnino Cic. de Finn. 3, 15. — *tenebit venas animorum*] «accuratam intimae hominum naturae diversorumque sentiendi modorum cognitionem habebit.» Walth. Sane imitatus est Cic. de Orat. 1, 52, 223: *Teneat oportet venas cuiusque generis, aetatis, ordinis, et eorum apud quos aliquid aget aut erit acturus mentes sensusque degustet.* («Metaphora ab humano corpore, non a metallis, ut Ernestius opinatus est, ducta.» Walth.) — *fusa et aequalis*] Cic. de Orat. 2, 15, 64: *genus orationis fusum atque tractum et cum lenitate quadam aequabili profluens.* —

et aequalis et ex communibus ducta sensibus oratio magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis aptos et in omnem disputationem paratos iam locos. dabunt Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon iucunditatem: ne Epicuri quidem et Metrodori honestas quasdam exclamationes assumere, iisque prout res poscit uti, alienum erit oratori. neque enim sapientem informamus neque Stoicorum † artem, sed eum qui quasdam artes haurire, omnes libare debet. ideoque et iuris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant, et grammatice, musice et geometrice imbuebantur. incidunt enim causae plurimae quidem ac paene omnes quibus iuris notitia desideratur, pleraeque autem in quibus

2. *apertos* F D. (non P.) — 5. *iisque* P D: *hisque* B. — *alienum nō erit*, sed *nō* punctis subnotatum P. — 6. Habet *neque* ante *Stoicorum*, non *nec* F D. — *Stoicorum artem* P. «Sic Cod., sed in marg *civitatem* manu Sec. XVI.» Tross, qui dedit *artem*: *Stoicorum civitatem* F B D. (*civem* Doed. suspic.) — 7. *qui quasdam artes haurire*, *omnes libare* ex Bekkeri et Waltheri coni., in quam uterque alterius ignarus incidit Hess et D: *quasdam artes audire omnes liberaliter* P F, *qui non quasdam artes haurire sed omnes liberaliter* B in contextu. — 8. om. *civilis* P, teste Boeckingio. — *et grammatice musice et geometrie* (sic) P in rasura (fuerat ter *ae*), *geometrice* praebuit F: *et grammatica musica geometria* B, *et grammatice*, *musice*, *geometrice* D. — 10. *plerumque* ab al. m. superscr. *ae* P, *plerumque* F D. Ut nos, Rhenanus.

aptos] ipse explicat vv. seqq. *in omnem disputationem paratos*; nihil nisi manifestus error est Farn. *apertos*, quod Doederlein explicat «perspicuos et communi sensui accommodatos.» — *locos*] quales oratoribus suppeditabant Aristotelis et Ciceronis Topica ad ea, de quibus agebatur, argumentis subtilioribus vel defendenda vel refutanda. *Topica*, *disciplinam inveniendorum argumentorum*, *ut sine ullo errore ad eam ratione et via perveniremus*, *ab Aristotele inventa* docet Cicero Top. 1. Cfr. Orat. 14, 46., quo ex loco satis defenditur lect. *aptos*: *Aristotelis locos* - - *orator percurret omnes*, *utetur aptis cuique causae*. Quintil. 12, 2, 25: *Peripatetici studio quoque se quodam oratorio iactant. Nam theses dicere exercitationis gratia fere est ab iis institutum.* — *pugnacitatem*] Cic. de Or. 1, 18, 84: *hic enim mos erat patrius Academiae adversari semper omnibus in disputando*. Quintil 12, 2, 25: *Academiam quidam utilissimam credunt*, *quod mos in utramque partem disserendi ad exercitationem forensium causarum proxime accedat.* — *Xenophon*] Quint. 10, 1, 82: *Quid commemorem Xenophontis illam iucunditatem inaffectatam*, *sed quam nulla consequi affectatio possit? ut ipsae sermonem finxisse Gratiae videantur.* Totum autem locum sic explanat Eckstein Prolegg. p. 27: «Dialectica Stoicorum ad adstrictum praeparat dicendi genus: Peripateticorum disciplina fusum et cum lenitate quadam aequabili profluens. Hi omnes orationem amplificare, Academici acrem et contentiosam, Plato sublimem, Xenophon suavem reddere poterunt.» — *Metrodori*] Hic princeps fuit discipulorum Epicuri et *paene alter Epicurus*. (Cic. de Finn. 2, 27.). Ceterum Cic. Tuscc. 2, 3, 8: *Epicurum autem et Metrodorum non fere praeter suos quisquam in manus sumit.* — *exclamationes*] cuiusmodi aliquot leguntur apud Cic. de Finn. 2. §. 89: *Ait se*, *si uratur*, *quam hoc suave! dicturum.* - - *Fortunam exiguam intervenire sapienti.* §. 94: *Si gravis dolor*, *brevis* —; *si longus*, *levis*. Seneca Epp. 66: *Epicurus ait*, *sapientem*, *si in Phalaridis tauro peruratur*, *exclamaturum*: *Dulce est et ad me nil pertinet!* Atque ad has *exclamationes* fortasse pertinent illa, quae Epicurus ipse vocabat *ἱερὰ ἀνακραυγάσματα*, tam amare derisa a Cleomede *Κυκλ. Θεωρ.* 2, 1. p. 71. Ed. Schmidt. Cfr Casaub. ad Diog. Laërt. 10, 4. Quamquam etiam de vita Epicureorum voluptaria Plutarchus Non posse cet. p. 1098. B. usurpat v. *ἐκκραυγάζειν· Ἀλλ' ἡδέως τε βεβιωκέναι καὶ βρυάζειν καὶ καθυμνεῖν τὸν αὐτῶν βίον ἐκκραυγάζοντες λέγουσι.* — *Stoicorum artem*] v. *artem* sane praeceptum et corruptum ex seq. *artes*; sed

haec scientia requiritur. (32) nec quisquam respondeat sufficere ut ad tempus simplex quiddam et uniforme doceamur. primum enim aliter utimur propriis, aliter commodatis, longeque interesse manifestum est, possideat quis quae profert, an mutuetur. deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes nos ornat, atque ubi minime credas, eminet et excellit. idque non doctus modo et prudens auditor sed etiam populus intelligit ac statim ita laude prosequitur, ut legitime studuisse, ut per omnes eloquentiae numeros isse, ut denique oratorem esse fateatur; quem non posse aliter exsistere nec exstitisse unquam confirmo, nisi eum, qui tamquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus exierit. quod adeo negligitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum †vis quoque quotidiani sermonis, foeda ac pudenda

1. *haec scientia* P: *haec quoque scientia* F D, *hae quoque scientiae* cum Rhenano B. — *requiritur* Tross et D: *reperitur* superscr. *quiritur* P, *requiruntur* cum Rhenano B. — *sufficēt* P, *sufficit* Lipsius. Correxit Pichena. — 2. *enim*] *autem* P F, «quod non spernendum.» Doed. Ut nos, Rhenanus. — 7. *ita*] *iam* P. — 8. *isse et ut* P. Emendavit Rhenanus et ita habere F dicitur. — Habet *esse* P; ante Bekkerum edebant *etiam*. — 9. *neque* F D. — *nisi*] *n* superscr. *i* P. — 12. Locus corruptus. Duebner recepit pristinam meam suspicionem: *eorum ubique quotidiani sermonis foeda*. Nunc suspicor pro *vis virus* ex Hor. Epp. 2, 1, 158: *grave virus Munditiae pepulere*.

clare nunc vides e Periz. *Stoicorum civitatem* (quae qualis et ubi et a quo condita fuerit, nemodum dixit:) ex mera prorsusque arbitraria ortam esse interpolatione. Equidem nunc puto fuisse *Stoicorum regem* illum satis superque ex Horatio notum. Olim suspicatus eram: *neque enim sapientem informamus Stoicorum neque Platonis civitatem*, id quod Ruperlio et Bachio haud displicuit. — *grammatice* cet.] *γραμματικῇ* cet. Sic Quintil. 2, 1, 4: *grammatice (quam in Latinum transferentes litteraturam vocaverunt) fines suos norit.* 2, 20, 7: *cum duo sint genera orationis, altera perpetua, quae rhetorice dicitur, altera concisa, quae dialectice* cet. — *haec scientia*] Quid inculcatum in F illud *quoque* sibi velit, vix dixeris; immo, cum in hoc inciso *incidunt* cet. de sola iuris scientia agatur, turbat sententiam. — *requiritur*] «prorsus necessaria est, ita ut sine ea tales causae agi non possint: in aliis non ita unice iure civili nisis *desideratur* tantummodo, id est, ubi apparet oratorem ea non destitutum esse, is magis probatur, quam qui eius omnino ignari sunt.»

32. *uniforme*] ut una dumtaxat arte, rhetorica, non variis disciplinis (*ἐγκυκλίῳ παιδείᾳ*) instituamur. — *ut ad tempus*] «Hoc est, ut si causa tempusque inciderit, in quibus opus sit aliqua particula artis» (veluti iurisprudentium doctrina de uno aliquo capite controverso) «eam tum partem cognoscere studeamus e libris vel ab iis, qui universam iuris scientiam profitentur, petamus» posteaque rursus missam faciamus. Ex Ern. Nam *ad tempus* h. l. idem quod «ut postulat tempus.» Hand Turs. I. p. 126. — *aliud agentes*] «ubi non in actionibus forensibus vel in declamationibus occupati sumus, sed in disputationibus litterariis cum familiaribus versamur.» — *eminet et excellit*] Solita tunc iunctura. Plin. Pan. 2, 4: *hoc magis excellit et eminet*. 24, 4: *emines, excellis*. — *numeros*] eodem sensu sive athletico sive palaestrico ac supra C. 5. Cfr. Iuven 6, 247: *vel quis non vidit vulnera pali, Quem cavat* (matrona) *assiduis sudibus scutoque lacessit Atque omnes numeros implet?* — *isse*] Locutio *ire per aliquid* imprimis frequens est apud Quintilianum: 1, 7, extr.: *ire per disciplinas*. 10, 5, 21: *per partes singulas*. 11, 1, 84: *per similes affectus eundum erit*. Pabst. — *vis*] Suspicionem meam *virus* explico: «verba nimis humilia ac sordida, interdum etiam rectae Latinitati contraria, quae homines elegantiores necessario offendere debent.» Sic prorsus de nimis aspera et rudi antiquitate Horatius l. l. *Virus* per se significat quemvis sucum qui foetidum odorem exhalat, ut Lucret. 2, 853. 6, 634. de

vitia deprehendantur; ut ignorent leges, non teneant senatus consulta, ius civitatis ultro derideant, sapientiae vero studium et praecepta prudentium penitus reformident, in paucissimos sensus et angustas sententias detrudant eloquentiam velut expulsam regno suo, ut quae olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine apparatu, sine honore, paene dixerim sine ingenuitate, quasi una ex sordidissimis artificiis discatur. ergo hanc primam et praecipuam causam arbitror cur in tantum ab eloquentia antiquorum oratorum recesserimus. si testes desiderantur, quos potiores nominabo quam apud Graecos Demosthenem, quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse memoriae proditum est? et Cicero his, ut opinor, verbis refert, «quicquid in eloquentia effecerit, id se non rhetorum sed Academiae spatiis consecutum.» sunt aliae causae, magnae et graves, quas a vobis aperiri aequum est, quoniamquidem ego iam meum munus explevi, et quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi, quos, si forte haec audiverint, certum habeo dicturos me, dum iuris et philosophiae scientiam tamquam oratori necessariam laudo, ineptiis meis plausisse.

(33) Et Maternus, Mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adeo peregisse nondum videris, ut inchoasse tantum et velut vestigia ac lineamenta quaedam ostendisse videaris. nam quibus instrui veteres oratores soliti sint dixisti, differentiamque nostrae desidiae et inscientiae adversus

7. *arbitratus in tantum* (sine *cur*) P. — 8. *recessimus* P. — 11. *verbis refert, quicquid* P F D : *verbis, quicquid* B. — 13. *quas vobis* superscr. *a* P, *quas vobis* Tross, D. — In P in v. *aperiri* ultima litt. *i* in rasura est. — 15 *quos* Pi hoeo auctore D : *quo* P, *qui* B. — *audiverint* P : *audierint* B D. — 19. *liniamenta* P. — 21. *sūt* litt. *u* puncto subnot. P.

salsugine aquae marinae. Ad sensum egregie, ad Codd. lect. *vis* minus utique probabiliter Rhenanus substituit *faex*. Ceterum ἀσύνδετον in vv. *foeda - - vitia* offendere minime debet; efficacissime enim exprimit, quantopere, qui loquitur, hoc *virus* detestetur. — *senatus consulta*] quae prope legum instar erant ex ICtorum doctrina. Cic. Top. 5: *ius civile - - in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis - - consistit.* Gaius 1. §. 7: *Senatus consultum legis vicem obtinet, quamquam fuit quaesitum.* — *ius civitatis*] vulgare nomen *ius civile* consulto vitavit. — *praecepta prudentium*] itidem pro solito *responsa prudentium*. quae sunt sententiae ICtorum de consultationibus propositis, sive, ut ait Gaius l. l., *sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere.* Haec autem responsa quartam auctoritatem in iure civili obtinebant post leges, senatus consulta, res iudicatas, et h. l. post cetera tria supra enumerata pro universa iuris prudentia ἀντίστροφα sunt philosophiae studio. Aliter quidem Doederlein, sed vix apposite: «praecepta rhetorica intelligit, non quidem vulgarium rhetorum, quorum scholas aspernatur, sed Aristotelis, Ciceronis, quae eloquentiae etsi non doctores at prudentes tamen erant, Sachkundige.» *Prudentes* vero sic simpliciter appellari non poterant summi τεχνῶν scriptores. — *domina*] Cic. de Off. 2, 19, 66: *Quid enim eloquentia praestabilius vel admiratione audientium vel spe indigentium vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic ergo a maioribus nostris est in toga dignitatis principatus datus.* — *quasi una*] exquisitius rettulit ad voc. praecipuum *eloquentia*, cum proprie dicendum fuisset *quasi unum*. — *memoriae proditum est*] Plut. Dem. 5: Ἕρμιππος δέ φησιν ἀδεσπότοις ὑπομνήμασιν ἐντυχεῖν, ἐν οἷς ἐγέγραπτο τὸν Δημοσθένη συνεσχολα-

acerrima et fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera exspecto, ut quemadmodum ex te didici quid aut illi scierint aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus iuvenes iam et forum ingressuri confirmare et alere ingenia sua soliti sint. neque enim † dum arte et scientia sed longe magis facultate et . . . eloquentiam contineri nec tu, puto, abnues, et hi significare vultu videntur.

Deinde cum Aper quoque et Secundus idem annuissent, Messala quasi rursus incipiens, Quoniam initia et semina veteris eloquentiae satis demonstrasse videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint, persequar nunc exercitationes eorum. quamquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas aut tam varias res potest, nisi ut scientiae meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiae accedat. Per quae colligitur eandem esse rationem et percipiendi quod proferas, et proferendi quae perceperis. sed si cui obscuriora haec videntur isque scientiam ab exercitatione separat, illud certe concedet, instructum et plenum his artibus animum longe paratiorem ad eas exer-

2. *scirent* P. Correxit Schurzfleisch. «Suspicor *scirint* cum Heinrichio ad Iuven. 15, 266.» Doed. — 3. *iam et forum* P D: *iam forum* B. — Habet *ingressuri* P, non *ingressi* F D. — 4. *sūt* litt. *u* puncto subnot. P. (Hic et supra corrector volebat *sint*.) — *dum*] Corruptum hoc. Lateine *dumtaxat?* in quam suspicionem me incidisse, antequam eandem proferret Doederlein, testatur Programme meum a. 1846. (*enim arte* Walther, Duebner.) — 5. *inscientia* P. (Ortum vitium e v. 12: *inscientiae*.) — *facultate et . . . eloquentiam*] *facultate et eloquentia* P, *facultate eloquentiam* B, *facultate et usu eloquentiam* cum Tyrwhitto Duebner, *facultate et vi eloquentiam* cum Hessio mavult Doed. — 6. *ii* P. — 7. *ann.* P D: *adn.* B. — 11. *tot aut reconditas tam*, ante *tam* ab al. m. superscr. *aut* P. — 13. *percipis* P. — 15. *illud*] in rasura fuerat *istud*, teste Boeckingio, non *istuc*, ut narrat Tross. — 16. *paratum* P F. Ut nos, Lipsius. (*apparatiorem* mavult Doederlein.)

κέναι Πλάτωνι καὶ πλεῖστον εἰς τοὺς λόγους ὠφελῆσθαι. Polemo apud Diog. L. 3, 46. Cic. Brut. 31. Orat. 4: *quod idem de Demosthene existimari potest: cuius ex epistolis* (ceterum subditiciis) *intelligi licet, quam frequens fuerit Platonis auditor.* Quintil. 12, 2, 22. — *Cicero*] de Or. 3, 13: *Et fateor me oratorem, si modo sim aut quicunque sim, non ex rhetorum officinis sed ex Academiae spatiis exstitisse*, coll. Quintil. 12, 2, 23. — *quoniamquidem ego*] iunctim equidem scripsi, quemadmodum saepissime coniungitur; contra Doederlein *quoniam quidem ego*, id est, ut ait, pro *ego quidem*, nullo tamen exemplo allato. — *ineptiis*] Apposite Hess comparat nostrum *Pedanterien*. Studia sunt, quae prorsus supervacanea hominum vulgo videbantur.

33. *ingressuri*] «qui iam inibi sunt, ut post studia absoluta orationibus forensibus operam dare possint.» Farn. *ingressi* ex mero ortum esse errore apparet. Ceterum iunge, quasi distingueretur *iuvenes, iam et* (ipsi) *forum* cet. — *facultate et* * *] Ex supplementis adhuc propositis mihi ut Duebnero maxime arridet Tyrwhitti et Rauchensteinii *usu*. In Doederleiniano *facultate et vi* sonus abruptus atque hians minus gratus mihi accidit requirenti potius *vi et facultate*, ut est C. 30: *oratoris vis et facultas*. — *initia et semina*] Latinis solita satis iunctura. Cic. Tuscc. 5, 24, 69: *inde est indagatio initiorum et tamquam seminum.* Quintil. 2, 20, 6: *initia quaedam ac semina sunt concessa naturâ.* — *nisi ut*] Est ex huius aetatis usu, neque Acidalio auctore expungendum erat v. *ut*, neque ego olim proponere debebam *nisi ubi*. Quintil. 5, 10, 57: *Nunquam itaque tolletur a specie genus, nisi ut omnes species, quae sunt generi subiectae, removeantur;* ubi Spalding delevit *ut*, restituit Zumpt. Plin. Epp. 2, 11, 16: *neque enim*

citationes venturum quae propriae oratorum videntur. (34) ergo apud maiores nostros iuvenis ille qui foro et eloquentiae parabatur, imbutus iam domestica disciplina, refertus honestis studiis deducebatur a patre vel a propinquis ad eum oratorem qui principem in civitate locum obtinebat. hunc sectari, hunc prosequi, huius omnibus dictionibus interesse sive in iudiciis sive in contionibus assuescebat, ita ut altercationes quoque exciperet et iurgiis interesset, utque sic dixerim, pugnare in praelio disceret. magnus ex hoc usus multumque constantiae, plurimum iudicii iuvenibus statim contingebat, in media luce studentibus atque inter ipsa discrimina, ubi nemo impune stulte aliquid aut contrarie dicit, quo minus et iudex respuat et adversarius exprobret, ipsi denique advocati aspernentur. igitur vera statim et incorrupta eloquentia imbuebantur; et quamquam unum sequerentur, tamen omnes eiusdem aetatis patronos in plurimis et causis et iudiciis cognoscebant; habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehenderent quid in quoque vel proba-

1. *propriae et oratorum videntur* F, *propriae et ornaturum* (sic) *videntur* P. «In marg. *circa oratorium» (? circa oratoriam* Puteol.), «in textu rasura est, et videtur scriptum fuisse *proprie exornaturum.»* Tross. Ut nos, cum Broterio B D; *propriae esse oratorum* cum R. Agricola Walther, prob. D; *propriae curae oratorum* Ernestio auctore Tross. — 4. *optinebat* P. — 6. *cont.* P: *conc.* B D. — 7. *exciperet - - interesset* P D. Correxit Bekker. — 8. *magnos* P, teste Boeckingio. Et sic edebant ante Rhenanum. — *multumque* P: *multum* B D.

iam inchoari poterat actio, nisi ut noctis interventu scinderetur. Vide Hess.

34. *deducebatur*] Sic Ciceronem pater ad Scaevolam augurem iuris discendi causa deduxerat (Brut. 89, 306.), sic Caelius Ciceronis discipulus fuit (pro Cael. 4. Quint. 12, 11, 6.). — *omnibus dictionibus*] etiam domesticis, quo sensu est C. 2. — *altercationibus*] «*Altercatio*, disputatio, quae interrogando et respondendo constat.» Ern. Lex. rhet. Cuius generis illustre exemplum praebet Cicero ad Att. 1, 16: *Clodium praesentem fregi in senatu cum oratione perpetua plenissima gravitatis, tum altercatione* (amaris locis referta). Altercationis rhetorica praecepta dat Quintil. 6, 4. — *exciperet - - interesset*] Recepi nunc elegantissimam Bekkeri coniecturam, qua multo concinnius fit totum enuntiatum. Atque sexenties inter se confundi infinitivum et imperf. coni. vidimus iam in Codd. Mediceis. Difficultatem, quam ego multis plaudentibus olim moveram, facillime solves, ubi construas: *ut altercationes quoque exciperet et iurgiis interesset atque, ut sic dixerim* cet. In Librorum lectione ad vv. *excipere - - interesse* ex v. *disceret* eliciendum foret per zeugma nimis audax *soleret* vel *posset*. — *constantiae*] fortitudinis et fidentiae, quam qui habet in orando haud facile perturbatur; nobis est *Fassung, Geistesgegenwart*, non *Dreistigkeit*, ut alii interpretantur. — *in media luce studentibus*] «veris causis publice agendis se exercentibus atque ad perfectionem pervenientibus.» Opponitur *solitaria et velut umbratica vita* Quintil. 1, 2, 18. — *contrarie*] cum sibimet ipse contradicit orator atque ita causae suae nocet. Quintil. 8, 3, 57: *Rerum vitia sunt stultum, commune, contrarium, supervacuum.* — *diversissimarum*] «diversissima eorum, qui audiebant, iudicia conferre poterant.» Bach. — *faciem* cet.] «formam naturalem in iudiciis, non fictam similitudinem in rhetorum scholis.» Dueb. Cfr. Apul. Met. 10, 27: *mulier - - fidei supprimens faciem, praetendens imaginem.* — *rudibus*] Imago iam Tulliana Opt. gen. 6: *Non enim (Isocrates) in acie versatur et ferro, sed quasi rudibus eius eludit oratio.* — *nec bene*] Fern. interpolationem quam maxime arbitrariam ac fatuam *nec breviter* ita interpretantur: «ut, propter summam et invidorum et faventium attentionem ne ea quidem dicta, quae ob brevitatem praetervelatura fuisse viderentur, relinquerentur iniudicata:» id quod obscurius signi-

retur vel displiceret. ita nec praeceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem eloquentiae, non imaginem praestaret; nec adversarii et aemuli ferro, non rudibus dimicantes, sed auditorium semper plenum, semper novum ex invidis et faventibus, ut † nec bene dicta dissimularentur. scitis enim magnam illam et duraturam eloquentiae famam non minus in diversis subselliis parari quam suis; inde quin immo constantius surgere, ibi fidelius corroborari. atque hercule sub eiusmodi praeceptoribus iuvenis ille de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et assuefactus alienis experimentis, cui quotidie audienti notae leges, non novi iudicum vultus, frequens in oculis consuetudo contionum, saepe cognitae populi aures, sive accusationem susceperat sive defensionem, solus statim et unus cuicunque causae par erat. nonodecimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, unoetvicesimo Caesar Dolabellam, altero et vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multum aetate antecedens

1. *discipliceret*, *ci* punctis subnot. P. — 3. *sudibus* P. Emendarunt P. Faber et Lipsius. — *semper plenum*, *semper novum* P et Edd. ante Waltherum et Bekkerum: *semper novum*, *semper plenum* F B D. — 4. *nec bene dicta*] sic mence P B, *nec bene nec male* Pithoeus, *nec breviter dicta* F, Hess, Duebner, D. — *dissimularent* Neap., teste Walthero; recepit D; ut nos, recte P. — 7. *hercle* D. — Habent *praeceptoribus* P F, non *praeceptionibus* Edd. ante Brot. — 10. *cont.* P: *conc.* B D. — 13. *L.* P: *Lucius* B D. — *C.* P: *Gaium* B D. — 14. *C.* P: *Gaium* B D. — *multum* P F D: *multo* B. — Habet *aetate* P, non *aetatem*, ut Edd. ante Lipsium, qui recepit *aetate*, quae tunc Rhenani coniectura erat.

ficari non poterat. Quid multa? Excidit alterum membrum et Rod. Agricolam (*nec male nec bene dicta* vel, ut melius collocavit Pithoeus, *nec bene nec male dicta*) verum vidisse arbitror. — *in diversis subselliis*] «In subselliis adversariorum, ubi hos ita scite atque eloquenter refutamus, ut vel ipsi fautoresque eorum nos admirari debeant.» — *fidelius*] «Mallem transpositis adverbiis legeretur: *fidelius surgere*, *constantius corroborari*. Nam *fidelius* est *sine adulatione*.» Doed. Mihi *fidelius* videtur eam habere significationem, qua dicebant *fidelem navem*, *fidelem portum*, *zuverlässig*, *sicher*. Et transpositiones istae rarissime sunt probabiles, vel ideo, quia vix unquam fiebat, ut ex mero errore verba transponerentur, ad quod requirebatur potius certum, etsi pravum, scriptorum librariorum consilium, a quo operae istae plerumque alienae erant. — *accusationem susceperat*] Cic. Cael. 30: *Voluit* (Caelius) *vetere instituto eorum adolescentium exemplo*, *qui post in civitate summi viri et clarissimi cives exstiterunt*, *industriam suam a populo Romano ex aliqua illustri accusatione cognosci*. — *solus statim et unus*] Exquisitior vv. collocatio quam vulgaris *unus solus*. (Cic. Pis. 40, 96.) — *nonodecimo*] At ipse Crassus apud Cic. de Or. 3, 20, 74: *qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem et eloquentissimum in iudicium vocarim* cet. Et reapse Crassus natus a. u. 614. anno 635., quo Carbo postulatus est ob susceptam defensionem L. Opimii, interfectoris C. Gracchi, unum et vigesimum annum agebat; minime ergo cum Lambino et Doederleinio contra temporum rationem apud Ciceronem scribi potest *undeviginti*, neque vero Tacito obtrudi verus numerus, quem gradatio ipsa *unoetvicesimo* respuit. Fatendum igitur hunc merum σφάλμα μνημονικὸν commisisse vel ab alio auctore minus accurato deceptum esse. — *unoetvicesimo*] En rursus error. Caesar enim natus a. u. 655., admodum adolescens 677., anno aetatis vicesimo tertio, si ex more Romano numeraveris, tribus orationibus Cn. Cornelium Dolabellam, patrem P. Dolabellae, generi Ciceronis, rêpetundarum ex Macedonia postulavit, quo iudicio liberatus est patrocinio Hortensii et Cottae. Suet. Caes. 55: *Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus patronis annumeratus est.* — *Asinius Pollio*] C. Porcium Catonem,

Calvus Vatinium iis orationibus insecuti sunt quas hodie quoque cum admiratione legimus. (35) at nunc adolescentuli nostri deducuntur in scenam scholasticorum, qui rhetores vocantur, quos paulo ante Ciceronis tempora exstitisse nec placuisse maioribus nostris ex eo manifestum est, quod Crasso et Domitio censoribus cludere, ut ait Cicero, ludum impudentiae iussi sunt. sed ut dicere institueram, deducuntur in scholas, quibus non facile dixerim utrumne locus ipse an condiscipuli an genus studiorum plus mali ingeniis afferant. nam in loco nihil reverentiae, sed in quem nemo nisi aeque imperitus intrat. in condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros et adolescentuli inter adolescentulos pari securitate et dicant et audiantur. ipsae vero exercitationes magna ex parte contrariae. nempe enim duo genera materiarum apud rhetoras tractantur, suasoriae et controversiae. ex his suasoriae quidem, tamquam plane leviores et minus prudentiae exigentes, pueris delegantur, controversiae robustioribus as-

1. *hodie quoque* P: *hodieque* B D. — 2. *scenam* P: *scenas* B D. — 4. *Crasso* auctore Heumanno Tross: *M. Claudio* superscr. *Crasso* P, *Marco Crasso* F, [*Marco*] *Crasso* D, *Lucio Crasso* suadente Pithoeo B. — 6. *quibus* P F D: *in quibus* Schurzfleischio auctore B. — 8. *sed* delendum suasit Acidalius, prob. Doed. — 12. *controversae* P. — 13. *his* P: *iis* B D. — *etsi tamquam*, sed *etsi* punctis subnot. P, *etsi* ˙˙ *tamquam* D. — 14. *deleganlur* ab al. m. superscr. *a* P. — *controversae* P.

nullius consilii adolescentem, qui trib. pl. a. u. 698. Pompeio se vendiderat, Pollio accusavit lege Licinia et Fufia a. u. 700., sed absolutus est, a C. Licinio Calvo et M. Scauro defensus. Cic. ad Fam. 1, 2. 4. 5. ad Att. 4, 15. Natus autem erat Pollio a. u. 678. (Meyeri Fr. p. 487.) — *Calvus Vatinium*] Cfr. C. 21. «Egit eam causam septimo et vicesimo aetatis anno; natus enim est a. u. 672. et Vatinium ambitus reum fecit a. u. 699.» Walth. — *insecuti sunt*] «Sic Graeci de actore *διώκειν*, de reo *φεύγειν* usurpant. Horat. Epp. 2, 2, 19: *Insequeris tamen hunc et lite moraris iniqua.*» Pabst.

35. *in scenas*] Contemptim sic vocat rhetorum auditoria, in quibus tantummodo ficta ac persaepe ridicula argumenta tractabantur; bono contra sensu Cic. de Or. 2, 38: *maxima quasi oratori scena videtur contionis.* — *scholasticorum*] homonymum v. *rhetor*, ut C. 42: *rhetoribus et scholasticis.* Ex usu autem loquendi semper usurpatur de eloquentiae, nunquam de aliarum disciplinarum praeceptoribus, — *Crasso*] L. Licinius Crassus (C. 18.) et Cn. Domitius Aënobarbus censores fuerunt a. u. 662. — *ut ait Cicero*] de Or. 3, 24, 94: *Hoc* (ut auderent adolescentes) *cum unum traderetur et cum impudentiae ludus esset, putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere.* Verba huius censorii edicti servavit Suetonius Clar. Rhet. 1. (A. Gell. 15, 1.) — *sed in quem*] per *βραχυλογίαν* pro: «sed eiusmodi est, ut in eum cet.» *Sed* h. l. nemo, puto, temere intrusisset. — *pari securitate*] «Securi, ne vituperentur et rideantur a doctioribus; parata, quidquid effuderint, laude.» Schulz. — *contrariae*] «tantum abest, ut prosint discentibus, ut eorum progressus retardent atque adeo impediant,» *zweckwidrig.* — *duo genera*] «Quintil. 2, 1, 2: *nam et illi* (rhetores) *declamare modo et scientiam declamandi ac facultatem tradere officii sui ducunt, idque intra deliberativas iudicialesque materias: nam cetera ut professione sua minora despiciunt.* Genus demonstrativum *(ἐπιδεικτικόν)* negligunt; suasoriae vero pertinent ad deliberativum, controversiae ad iudiciale genus.» Walth. — *tamquam*] *etsi*, quod in Libris praeponitur, prorsus falsum esse animadvertit iam Iovianus. Contra inter *etsi* et *quamquam* quaedam excidisse opinatur Doederlein, v. c. *etsi orationum simulacra sunt.* — *per fidem*] rarior utique obtestatio sed

signantur, quales, per fidem, et quam incredibiliter compositae! sequitur autem ut materiae abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. sic fit ut tyrannicidarum praemia aut vitiatarum electiones aut pestilentiae remedia aut incesta matrum, aut quicquid in schola quotidie agitur, in foro vel raro vel nunquam, ingentibus verbis persequantur; cum ad veros iudices ventum * * * rem cogitant, nihil humile vel abiectum eloqui poterat. (36) magna eloquentia, sicut flamma, materiâ alitur et motibus excitatur et urendo clarescit. eadem ratio in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. nam etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt quae composita et quieta et beata re publica tribui fas erat, tamen illa perturbatione ac licentia plura sibi assequi videbantur, cum mixtis omnibus et moderatore uno carentibus tantum quisque orator saperet

1. *per fidem*] *perfidiae* P. Correctum in F. — 6. *ventum* P D: *ventum est* B. «Post *ventum* in P est spatium vacuum octo versuum, adscripta» (ab eadem ut videtur manu: Boecking), «in margine nota: *Deerant in exemplari sex pagellae vetustate consumptae.* Hae sex pagellae (si credere liceret Pontanum totidem versus in quavis pagella scripsisse, quot in vetere illo exemplari scriptas repperisset, quattuor fere paginas, quales in nostra sunt Editione» (singulae XXXI. versuum in 8.) «effecisse videntur.» Tross. In F adscriptum est: *Multum deficit in exemplaribus quae reperiuntur.* — *cogitant* P: *cogitare* B D. — *vel abiectum* P: *nihil abiectum* B D. — 7. *flama* P. — *moribus*, litt. *r* superscr. *t* P. — 11. *tamen illi* (scil. *antiqui*) Gutmanni suspicio, prob. Doed. — 12. *mistis* P.

proba et quae minime debebat in suspicionem vocari. Petron. 100, 5: *Per fidem, inquam, pater, cuius haec navis est?* Apul. Met. 6, 4. p. 409. Hildebr.: *Quam vellem, inquit, per fidem, nutum meum precibus tuis accommodare* cet. — *declamatio quoque*] «Scil. *abhorrens a veritate.* Nam per brachylogiam id omissum est, quod quidam addi scriptura iusserunt, *vana* vel *par* vel *similis.*» Doed. Est tractatio argumenti propositi declamatoria dumtaxat, non vere oratoria. — *tyrannicidarum* cet.] Singulorum fere horum inanium argumentorum exempla reperies apud Senecam rhetorem et in Quintiliani Declamationibus. Sed imprimis appositus est locus Petronii 1: *Num alio genere furiarum declamatores inquietantur? qui clamant: «Haec vulnera pro libertate publica accepi; hunc oculum pro vobis impendi: date mihi ducem, qui me ducat ad liberos meos, nam succisi poplites membra non sustinent.» Haec ipsa tolerabilia essent, si ad eloquentiam ituris viam facerent: nunc et rerum tumore et sententiarum vanissimo strepitu hoc tantum proficiunt, ut, cum in forum venerint, putent se in alium terrarum orbem delatos. Et ideo ego adolescentulos existimo in scholis stultissimos fieri, quia nihil ex iis, quae in usu habemus, aut audiunt aut vident: sed piratas cum catenis in litore stantes, sed tyrannos edicta scribentes, quibus imperent filiis, ut patrum suorum capita praecidant, sed responsa in pestilentiam data, ut virgines tres aut plures immolentur; sed mellitos verborum globulos et omnia dicta factaque quasi papavere et sesamo sparsa.* — *vitiatarum electiones*] Quintil. Decl. 309: *Stupratae datur optio eligendi mortem raptoris aut nuptias.* — *ventum * * * rem*] De hoc defectu, qui mancam reddit Materni orationem vide Ritteri disputationem in Excursu ad h. l. — *nihil humile vel abiectum*] iunctura Tulliana; de Finn. 5, 20, 57: *nihil abiectum, nihil humile cogitant.* Orat. §. 192: *humilem et abiectam orationem.*

36. *motibus*] «vehementibus affectibus, quos in auditorum animis excitant oratores.» — *urendo*] Male nonnulli explicant «cruciando reos;» continuat dumtaxat *flammae* imaginem; *elle brille en brûlant.* Louandre. — *ea consecuti sunt*] «scil. praemia eloquentiae, honores, opes, gratiam, potentiam.» Doed. — *composita - - re publica*] nunc sub Vespasiano. — *saperet*]

quantum erranti populo persuaderi poterat. hinc leges assiduae et populare nomen, hinc contiones magistratuum paene pernoctantium in Rostris, hinc accusationes potentium reorum et assignatae etiam domibus inimicitiae, hinc procerum factiones et assidua senatus adversus plebem certamina. quae singula etsi distrahebant rem publicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam et magnis cumulare praemiis videbantur, quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores assequebatur, tanto magis in ipsis honoribus collegas suos anteibat, tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres, plus notitiae ac nominis apud plebem parabat. hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant; hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant; hos et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur; hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et populum et senatum consilio et auctoritate regerent. quin immo sibi persuaserant neminem sine eloquentia aut assequi posse in civitate aut tueri conspicuum et eminentem locum. nec mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur; cum parum esset in senatu breviter censere, nisi qui ingenio et eloquentia sententiam suam tuerentur; cum in aliquam invidiam aut crimen vocati sua voce respondendum haberent; cum testimonia quoque in *iudiciis* publicis non absentes nec per tabellam dare, sed coram et praesentes dicere cogerentur. ita ad summa eloquentiae praemia magna etiam necessitas accedebat; et quomodo disertum haberi

10. *pbabat*, *p* caudatum (id est *probabat*, ut Edd. vett.) sed prius *b* puncto subnotatum P. Itaque correctum idem voluisse videtur *parabat*, ut Pithoeus ac Lipsius. — 13. *regerent*] *cogerent* P, cuius varietatis nullum praeterea exstat vestigium. Orta fortasse est ex v. 16: *cogerentur*. — 14. *sibi* P: *sibi ipsi* B D. — 17. *qui - - tuerentur* P, ut volebat Ernestius: *quis - - tueretur* B D. — 18. *respondere* P, sed *ere* in litura. — 19. *iudiciis publicis* Cuiacius: *publicis* P D, *iudiciis* Heumanno auctore B, *publicis iudiciis* Agricola auctore Duebner. — 21. *quomodo*] *commoda* cum cett. P. Correxit Acidalius.

ex populi opinione ac fama. — *erranti*] inter varia ac saepe diversa iudicia semper fluctuanti; modo hunc, modo illum admiranti. — *pernoctantium*] hyperbole pro «prope quotidie Rostra escendentium:» Tullianum est *habitare in Rostris* Brut. 89, 385., *in foro* Mur. 9. Comparant Petron. 15: *advocati iam paene nocturni*. Seneca Brev. V. 11: *non est quod me solos putes dicere* (occup[illegible]), [illegible] *basilica immissi demum* [illegible] [illegible]*gnatae*] ita ut et [illegible] [illegible]mici manerent [illegible] [illegible]om, quibuscum [illegible] exercuerant. [illegible] tangit huiusmodi [illegible] rei public[illegible] *tur*] a trib[illegible] testate de r[illegible]

ut Apuleius produxit Ciceronem consule Antonio, quo tempore contra hunc ipsum Philippicam sextam dixit. — *in senatu breviter*] uti moris erat sub principibus. Cfr. C. 41: *Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant?* — *in publicis*] Omitti nequit v. *iudiciis*; alioquin inaudita esset ellipsis. («In privatis et minoribus causis facilius, ut videtur, testimonia per tabellas admittebantur.» Dod.) — *per tabellam*] codicillis o[illegible]gnatis. — *mutum et elinguem*] Sic Liv. [illegible] 19: *quod ex muto atque elingui fa*[illegible] *etiam consulem haberent*. Suet. [illegible] *prope mutum et elinguem*. [illegible]*ano*] Est M. Licinius Crassus [illegible] magnus ille adiutor Vespasiani [illegible]sus Vitellium et in imperio [illegible]ualis forma fuerit *Actorum*

pulchrum et gloriosum, sic contra mutum et elinguem videri deforme habebatur. (37) ergo non minus rubore quam praemiis stimulabantur, ne clientulorum loco potius quam patronorum numerarentur; ne traditae a maioribus necessitudines ad alios transirent; ne tamquam inertes et non suffecturi honoribus aut non impetrarent aut impetratos male tuerentur. nescio an venerint in manus vestras haec vetera, quae et in antiquariorum bibliothecis adhuc manent et cum maxime a Muciano contrahuntur, ac iam undecim, ut opinor, Actorum libris et tribus Epistolarum composita et edita sunt. ex his intelligi potest Gn. Pompeium et M. Crassum non viribus modo et armis sed ingenio quoque et oratione valuisse; Lentulos et Metellos et Lucullos et Curiones et ceteram procerum manum multam in his studiis operae curaeque posuisse, nec quemquam illis temporibus magnam potentiam sine aliqua eloquentia consecutum. his accedebat splendor reorum et magnitudo causarum, quae et ipsa plurimum eloquentiae praestant. nam multum interest utrumne de furto aut formula et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis sociis et civibus trucidatis. quae mala sicut non accidere melius est, isque optimus civitatis status habendus est, in quo nihil tale patimur, ita cum acciderent, ingentem eloquentiae materiam subministrabant. crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et illustrem

1. *sic*] *sed* cum cett. P. Correxit Acidalius. — 2. *stipulabantur* P, teste Boeckingio. — 4. *transissent* P. — 6. Deest *in* ante *antiq*. P. — *antiquorum* P. Correctum in F. — 7. *cum maxime* superscr. *nunc* P. — 9. *his* P: *iis* B D. — *Gn*. P: *Gnaeum* B D. — *M*. P: *Marcum* B D. — 11. *Metellos sed et* ex geminatione litt. *s et* P. — 14. Habent *reorum* P F, non *rerum* Par. Vind. Edd. ante Dronk. — «*curarum*, sed mutatum in *causarum*.» Tross. (Nihil hac de re Boecking.) — 16. *expilatis* P: *de expilatis* F B D. — 17. *civibus*] *comitibus* P. Correxit Puteolanus. — 18. *habendus est*, P: *habendus* F B D. (Meminerimus pronuntiationem *habendust*.) — Habet *in quo* P, non *quo*, ut Edd. ante Walth. et Bekk.

ab eo collectorum, nos ignoramus; verum cogitare non possumus de *Actis diurnis*, narrationes rerum quotidianarum, plerumque leviorum, non orationes continentibus; sed potius de *eclogariis* (Cic. ad Att. 16, 2. extr.), id est, de selectis locis illustrioribus ex virorum insignium contionibus, orationibus forensibus, sententiis in senatu dictis. Contiones autem et orationes apud eorum posteros reperire poterat et in antiquariorum bibliothecis Mucianus; sententias in *Actis senatus*. Consentaneum sane est in talibus *Electis* qualia fuerunt etiam Plinii maioris (Plin. Epp. 3, 5, 17.) praemissa fuisse argumenta et exitus singularum orationum causarumque, quas ita contractas posteritati conservare statuerat. Pertinet huc etiam Frontonis illud Ed. Rom. 1846. p. 116: *Memini me excerpsisse ex Ciceronis epistolis ea dumtaxat, quibus inesset aliqua de eloquentia vel philosophia vel de re publica disputatio*. Cfr. Le Clerc *des journaux chez les Romains*. *Paris* 1838. p. 202. — *Lentulos* cet.] Ex his nominibus apparet Muciani illa Acta pertinuisse ad ultima liberae rei publicae tempora. De singulis cfr. Onomasticum meum T. — *splendor reorum*] splendor scil. qualiscunque tribui potest vel Verri et Catilinae, etsi hominibus nefariis atque consceleratis, qui propter ipsa sua facinora totius civitatis oculos in se converterant. Altera lectio *rerum* otiosum infert pleonasmum cum seqq. *magnitudo causarum*. — *formula*] Cfr. C. 20. — *de ambitu comitiorum*] ut Cicero pro Murena. — *expilatis*] in Verrem. Porro *civibus trucidatis*, itidem in Verrem. Has enim actiones signi-

orationem efficere potest nisi qui causam parem invenit. Non, opinor, Demosthenem orationes illustrant quas adversus tutores suos composuit; nec Ciceronem magnum oratorem P. Quintius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt. non quia tanti fuit rei publicae malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: sed, ut subinde admoneo, quaestionis meminerimus, sciamusque *nos* de ea re loqui quae facilius turbidis et inquietis temporibus exstitit. quis ignorat utilius ac melius esse frui pace quam bello vexari? plures tamen bonos praeliatores bella quam pax ferunt. similis eloquentiae condicio. nam quo saepius steterit tamquam in acie, quoque plures et intulerit ictus et exceperit, quoque maior adversarius et acriores pugnas sibi ipsa desumpserit, tanto altior et excelsior et illis nobilitata discriminibus in ore hominum agit, quorum ea natura est ut * * secura velint. (38) transeo ad formam et consuetudinem veterum iudiciorum, quae etsi nunc aptior est veritati, eloquentiam tamen illud

3. *P.* P : *Publius* B D. — 5. *r. p.* P, quod compendium Bipontini et Oberlinus male explicarunt *rem publicam*. — *et uberem* litt. *e* in *et* superscr. *u* P. — 7. *nos* deest in P. — 11. *quoque maior* P : *quo maior* B D. — *maior adversarius et acrior qui pugnas sibi ipse* P, *maior adversarius eo acrior per pugnas sibi ipsas* F, *quo maiores adversarios et acriores pugnas sibi ipsa* Boetticher probb. Ecksteinio et Hessio, *quo maior adversarius et acrior pugna, si praesertim sibi ipsa* vel : *si super sibi* Doederlein. Ut nos, Walth. et Bekk. — 13. *nobilitatis* ultimo *i* superscr. *u* P, *nobilitatus* F, Tross cum Edd. ante Bipont., qui, ut B, recepere Lipsii emendationem. — 14. *ut secura velint* sine defectus signo P B, *ut secura nolint* Rhenanus, *ut dubia laudent, secura nolint* Agricola, *ut dubia laudent, secura velint* Acidalius prob. Duebn., *ut dubia aliis, sibi secura velint* Ritter. — 15. *aptior est ita erit eloquentia. tamen* P F, *aptior est civitati* Bipontini, *aptior exstiterit* Walthero auctore Hess. Ut nos, Agricola.

ficari eo indicat, quod praepositionem ante v. *civibus* non repetit. Doed. Satis subtiliter ad volgatam lectionem; verum etiam in Oratione pro C. Rabirio, perduellionis reo, de civibus trucidatis verba facit; quae in Periz. lectionis sententia magis generali aeque intelligi potest. — *adversus tutores suos*] Exstant etiamnunc tres eius orationes adversus Aphobum. — *P. Quintius*] de recuperandis bonis; prima haec fuit Ciceronis oratio, cum esset natus annos XXVI. — *famam circumdederunt*] Sic Hist. 4, 11 : *qui principatus inanem ei famam circumdarent*. Agr. 20 : *paci egregiam famam circumdedit*. — *tanti fuit*] «operae pretium fuit, tam utile fuit.» «Sermo postulat *fuerit*; nam *non quia* idem est quod alibi *non quo*, *nicht etwa als ob*.» Doed. «Non opus ista mutatione : v. Cic. p. Mil. 14. [illegible] et Quintil. 8, 5, 10 : *non* [illegible] Tetigit Rubnk. in Ve[illegible] *maior adv*[illegible] *sariu*[illegible] placet ha[illegible] struc[illegible] Periz

firmata, quam quae concinnior aliis videtur *maiores adversarios - - sibi ipsa desumpserit*. — *in ore*] Proprio sensu de Vitellio, Hist. 3, 36 : *non in ore vulgi agere*. Ut hic Hist. 2, 73 : *erat in ore famaque Vespasianus*. — *ut * * secura velint*] Mihi ut Duebnero optimum adhuc videtur Acidalii supplementum, ac manifesto fuit hic qualiscunque ἀντίθεσις; nam Rhenani illud *ut secura nolint* nimis tenue ac mancum evadit; hoc tamen secutus est cum Walthero Louandre convertens : *(les hommes), ennemis par nature des choses paisibles*.

38. *aptior est veritati*] id est, iustitiae, ut Ann. 1, 75 : *dum veritati consulitur, libertas corrumpebatur*. Quamvis incerta sit lectio, id saltem clarum est, necessario requiri dativum ad v. *aptior*, *veritati* autem voc. magis appositum esse quam Bipontinorum *civitati*, prorsus vero reliciendum Waltheri *exstiterit*. — *intra pau*[illegible] *horas*] Plin. Epp. 6, 2, 6 : *An* [illegible]*tiores maioribus nostris?* nos

forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur et liberae comperendinationes erant, et modum dicendi sibi quisque sumebat, et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. primus haec tertio consulatu Gn. Pompeius astrinxit, imposuitque veluti frenos eloquentiae, ita tamen ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud praetores gererentur; apud quos quanto maiora negotia olim exerceri solita sint, quod maius argumentum est quam quod causae centumvirales, quae nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis neque Caesaris neque Bruti neque Caelii neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus Asinii quae pro heredibus Urbiniae inscribuntur, ab ipso tamen Pollione mediis divi Augusti temporibus habitae, postquam longa temporum quies et continuum populi otium et assidua senatus tranquillitas et maximi principis disciplina ipsam quoque eloquentiam sicut omnia pacaverat. (39) parvum et ridiculum fortasse videbitur quod dicturus sum: dicam tamen, vel ideo ut ridear. quantum humilitatis putamus eloquentiae attulisse paenulas istas, quibus astricti et velut inclusi cum iudicibus fa-

1. *horas* deest in P. Scribebatur *H.* — 2. *dicendo* P. — 4. *hic* P. Ante Walth. et Bekk. omittebant *haec* e F petitum. — *Gn.* P: *Gnaeus* B D. — 6. *quanta* P. — 7. *optinent* P. — 8. *aliquorum* P, *illorum* H. Meyer. — 11. *Urbinae* P. Correxit Lipsius. — 14. *maxima* P. — *omnia* P: *omnia alia* B D. — *deparaverat* primo *a* superscr. *u*; *depacaverat* proposuit Tross, verbum ab ipso inventum. — 15. *videtur* P F. Mutavit Ursinus; poterat et *videatur*. — 16. *ridear* P: *rideatur* B D. — 17. *penulas* P.

legibus ipsis iustiores, quae tot horas, tot dies, tot comperendinationes largiuntur? hebetes illi et supra modum tardi? nos apertius dicimus, celerius intelligimus, religiosius iudicamus, qui paucioribus clepsydris praecipitamus causas, quam diebus explicari solebant? — *tertio consulatu*] a. u. c. 702., quo solus consulatum gessit. Cic. Brut. 94, 324: *lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis.* ad Att. 10, 4. Dio 40, 52: *Χρόνον τε τῷ μὲν διώκοντι δύο ὥρας, τῷ δὲ φεύγοντι τρεῖς δίδοσθαι ἐκέλευσε.* — *omnia in foro*] «Ac non in domibus principum, ut defensio Deiotari regis in domo Caesaris; *legibus* ac non arbitrio principis; *apud praetores* ac non apud principem.» Dord. Adde causas omnes graviores v. c. maiestatis actas tunc esse in senatu. — *causae centumvirales*] Cfr. C. 7. Eas, quas Cicero egit, scriptione dignas non habuit. — *aliorum*] id est, «ceterorum, τῶν ἄλλων»; neque opus Meyeri Or. Rom. Fr. Ed. I. p. 214. correctione *illorum*, probata Ecksteinio. — *pro heredibus Urbiniae*] Quint. 4, 1, 11. 7, 2, 4. et 26. Clusinius Figulus vindicabat sibi Urbiniae cuiusdam hereditatem, cuius mortuae filium se esse dicebat, qui quidem iactatus variis casibus diu peregre abfuisset, sed nunc in Italiam ac patriam suam Marginos redisset. Asinius Pollio contra patronus pro heredibus contendebat hunc esse Sosipatrum servum, non verum filium. Hess.

39. *paenulas*] «Erat paenula vestimentum itinerarium arcendae pluviae accommodatum, toga brevius et astrictius. Eo pro toga usos esse causidicos nemo sane memorat, ne Quintilianus quidem, ubi de vestitu oratorum agit, 11, 3, 137. Quid mirum? Nempe abusus ille erat. Paenula pauci nonnunquam illo seculo utebantur, commoditati cum damno dignitatis indulgentes. Tam deformis quorundam oratorum negligentia et ipsa iudicum audientiumque erga moris antiqui contemptum patientia gravitatem eloquentiae imminuebat. Nam sermocinatio privata paenulae conveniebat,

bulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in quibus iam fere plurimae causae explicantur? nam quomodo nobiles equos cursus et spatia probant, sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. ipsam quin immo curam et diligentis stili anxietatem contrariam experimur, quia saepe interrogat iudex, quando incipias, et ex interrogatione eius incipiendum est. frequenter probationibus et testibus silentium † patronus indicit. unus inter haec dicenti aut alter assistit, et res velut in solitudine agitur. oratori autem clamore plausuque opus est et velut quodam theatro; qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac tam nobiles forum coartarent, cum clientelae quoque ac tribus ac municipiorum etiam legationes ac pars Italiae periclitantibus assisteret, cum in pleris-

6. *iudex, quando* Edd. ante Bekk.: *iudex qu'* superscr. v. *qu' quā* P, *iudex quam quando* v. *quam* superscr. *cām*, *iudex* F, *causam quando* B D. — 7. *patronus* seclusit Ritter et Doederlein; hic cum Dronkio suspicatus transponendum esse post v. *assistit*. Puto primitus fuisse *PR.*, *praetor*, idque compendium male explicatum esse. — 11. *tribus ac municipiorum* P, teste Boeckingio: *tribus, municipiorum* Tross, *tribus et municipiorum* B D.

non publica oratio.» Dor. Dronke quidem et Heinrichius ad Iuven. 5, 79. contendunt causidicos semper togatos, nunquam paenulatos perorasse, ideoque v. *paenulas* h. l. per hyperbolam significare togas astrictiores solitis. («Artemid. Oneirocr. 2, 3: *φαινόλην θλίψιν καὶ στενοχωρίαν καὶ τοῖς δικαζομένοις καταδίκην μαντεύεσθαι διὰ τὸ ἐμπεριέχειν τὸ σῶμα.*» Bach.) — *auditoria*] in privatis aedibus ad recitationes declamationesque audiendas constructa opponuntur foro et basilicis. — *tabularia*] veluti senatus, censorum olim in atrio Libertatis. (Liv. 43, 16.) — *explicantur*] «In talibus igitur tabulariis nonnunquam causae prolatis documentis» (tabulis publicis ibi asservatis) «explicabantur, ut eloquentia non esset opus.» Dor. Simplicius tamen, nisi fallor, v. *explicantur* interpretabere *aguntur*. — *spatia*] «curricula spatiosa.» Dübn. Sic Virg. Ge. 3, 202: *Hic* (equus) *vel ad Elei metas et maxima campi Sudabit spatia.* — *liberi et soluti*] Multa huius iuncturae exempla affert Walther. Cic. Tusc. 1, 27, 66. Sal. Cat. 6. cet. — *contrarium*] ut C. 35. — *ex interrogatione eius*] «Si nimis longum ac taediosum iudici videtur exordium, quod praemeditatus eras, te interrogat, quando tandem causam ipsam peroraturus sis; atque ita interpellatus eam aggrediare necesse est.» — *silentium patronus indicit*] Mihi quoque hoc corruptum videtur, etsi defendere post Burnoufium conatus est Duebner: «Scil. audientibus: testes ut probationem afferant postulans patronus silentium imponit *clamori plausuique* audientium, qui iam nihil habent quod eos delectet et discedunt. Alii legunt *patrono* (Morabin) vel *patronis* (de la Monnoye), alii delent *patronus*, ad iudices referentes v. *indicit*.» Neque vero cum Doederleinio transponi potest post v. *assistit*; quisnam enim est *dicens* nisi causidicus, patronus ipse? Falsam etiam interpunctionem esse arbitror, quam secutus est idem: *incipiendum est, frequenter* cet., ut v. *indicit* ex *quia* penderet, quam constructionem vetat coniunctio *et* ante vv. *ex interrogatione*. — *C. Cornelium*] Fuit quaestor Cn. Pompeii, trib. pl. a. u. 687.; maiestatis reus defensus est a Cicerone, accusante P. Cominio Spoletino (Brut. 78, 271.) a. u. 689. Duarum orationum reliquias collegi in Cic. Opp. IV. II. p. 445. — *M. Scaurum*] M. Aemilius Scaurus praetor a. u. 698. ex administratione Sardiniae repetundarum postulatus a Triario a. u. 700. et defensus a Cicerone, absolutus est. Quae supersunt habes in Cic. Opp. II. p. 258. — *L. Bestiam*] L. Calpurnius Bestia, trib. pl. a. u. 692., aedilis pl. a. 696. in Catilinariis a Sal. 17. nominatus, in petitione praeturae de ambitu accusatus a. 698. Cic. ad Q. Fr. 2, 3: *A. d. III. Id. Febr. dixi pro Bestia de ambitu apud*

que iudiciis crederet populus Romanus sua interesse quid iudicaretur. satis constat C. Cornelium et M. Scaurum et T. Milonem et L. Bestiam et P. Vatinium concursu totius civitatis et accusatos et defensos, ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint. itaque hercule eiusmodi libri exstant, ut ipsi quoque qui egerunt non aliis magis orationibus censeantur. (40) iam vero contiones assiduae et datum ius potentissimum quemque vexandi atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se plurimi disertorum ne a P. quidem Scipione aut Sulla aut Gn. Pompeio abstinerent, et ad incessendos principes viros, ut est natura invidiae, populi quoque † et histriones auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! non de otiosa et quieta re

1. *po. Ro.* P. — 2. *C.* P: *Gaium* B D. — *M.* P: *Marcum* B D. — *T.* P: *Titum* B D. — *L.* P: *Lucium* B D. — 3. *P.* P: *Publium* B D. — 5. *egerint* litt. *i* superscr. *u* P. — 6. *cont.*: *conc.* P B D. — 8. *P.* P: *Publio* B D. — *Sylla* P. — 9. *Gn.* P: *Gnaeo* B D. — 10. *quoque et histriones* corrupte cum cett. P: *quoque adrectioribus* Heumanno auctore B, *quoque istius pronis* Doed. susp. — 11. *admovebant!*] Post hoc v. magnum esse defectum ratus est Heumannus eique credidit Walther et Bekker. Refutavit Ritter, nec ullum eius rei vestigium comparet in P F. — *quieta re*] «H. e. re publica; sive opus videatur, *rep.* vel *R. R.*, *re Romana* corrigendum est.» Doed.

praetorem Cn. Domitium in foro medio, maximo conventu. Tota haec oratio deperdita est. — *P. Vatinium*] cfr. C. 21. Hic quoque intelliguntur potius accusationes Calvi in Vatinium, quam Ciceronis in eundem interrogatio. — *censeantur*] «aestimentur,» ex argenteae aetatis usu. Agr. 45: *adhuc una victoria Carus Metius censebatur.* Plin. Pan. 15, 5: *Quisquis paulo vetustior miles, te commilitone censetur.* Suet. Gramm. 10: *Eratosthenes multiplici variaque doctrina censebatur.* Hoc ergo dicit: «de oratorum eloquentia et meritis homines iudicant magis ex huiusmodi orationibus de rebus turbidis ac facinoribus quam ex placidioris generis defensionibus vel ex causis civilibus ab illis tractatis.»

40. *populi quoque et histriones auribus*] Cum constructio nullo modo sibi constet, frustra hanc Codd. lectionem explicare conatus est Naegelsbachius, cuius rationem videsis apud Doederleinium, cui ipse amicus haud sane persuasit locum depravatum non esse. Nulla vero coniecturarum adhuc propositarum probabilis est, etsi Heumanniana iis, qui in recentiores linguas hunc libellum convertunt, sic satis commoda videtur. Addo Burnoufium edidisse *populi etiam histriones auribus*, cumulate Louandrium *populi etiam histriones arrectioribus auribus.* Atque *histriones* vix eiiciendi; scite enim Naegelsbachius: «Exempla histrionum in theatro certamina et studia publica attrectantium praebet Val. Max. 6, 2, 9. Cic. Sest. 56. 57.» Ceterum et Walthero et Rupertio placuit pristina mea divinatio: *plerique et histrionalibus artibus uterentur.* — *faces admovebant*] Tulliana iam imago pro magis solita stimulorum, calcarium; de Orat. 2, 51, 205: *neque parvis in rebus adhibendae sunt hae dicendi faces* cet. 3, 1, 4: *hic cum homini - vehementi - - Philippo quasi quasdam verborum faces admovisset* cet. Metaphora repetita videtur a tormentis hominum consceleratorum atque imprimis servorum. Lucretius 3, 1029: *Verbera, carnufices, robur, pix, lamina, taedae;* aeque usurpatur de corporis doloribus. Cic. de Off. 2, 10, 37: *dolorum cum admoventur faces.* Tusc. 5, 27, 76: *dolor ardentes faces intentat.* — *de otiosa - re*] (Sane de re publica cogitandum nisi potius ita scribendum.) «Plurimi *eloquentiam* per illam *rem* intellexere, unde factum est, ut» (inde ab Heumanno) «abruptior iis videretur oratio et quaedam excidisse putarentur. Subito sane a laudibus veteris eloquentiae ad eiusdem mala transitur, sed artificio quodam rhetorico, tamquam adhuc cum simulatione aliqua vetera laudaverit ac nunc repente serio vultu ac sermone vetustati speciem invidendae virtutis, quam ipse addiderat, ultro detrahat.» Doed. Scilicet ex vera animi sententia loquitur Maternus usque ad vv. *quas oratoribus faces admovebant!*,

loquimur, et quae probitate et modestia gaudeat: sed est magna illa et notabilis eloquentia alumna licentiae, quam stulti libertatem vocabant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, † sine servitute, contumax, temeraria, arrogans, quae in bene constitutis civitatibus non oritur. quem enim oratorem Lacedaemonium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum † severissima disciplina et severissimae leges traduntur. nec Macedonum quidem ac Persarum aut ullius gentis, quae certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, plurimi Athenienses oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia (ut sic dixerim) omnes poterant. nostra quoque civitas, donec erravit, donec se partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in iudiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum modus, tulit sine dubio valentiorem eloquentiam, sicut indomitus ager habet quasdam herbas laetiores. sed nec tanti rei publicae Gracchorum eloquentia fuit ut pateretur

3. *sine severitate* Pithoeus, *non sine servitute* Doed. susp. (Duebner iunxit: *sine servitute contumax*.) — 4. *arr.* P D: *adr.* B. — 6. *accipimus* P. Emendatum in Neap. et a Lipsio. — *et sanctissimae* Schelius. Malim inverso ordine: *sanctissima disciplina et severissimae.* — 7. *nec* P F D: *ne* B. — *illius* P. — 14. *sicuti domitus* P. Correxit Puteolanus *sicuti indomitus.* — *latiores* cum cett. P. Correxit Rhenanus. — 15. *nec tuta rei publicae* cum cett. P. Correxit idem.

deinceps aliquanto abruptius, sed non sine quadam occulta ironia in eo elaborat, ut ipse quoque approbare videatur hominum sua aetate dominantium opinionem hanc quietam eloquentiam, suis temporibus unice aptam, praeferendam esse veteri illi tantam vim, tam feroces spiritus exserenti, tam denique turbidae. Vide etiam Ritteri Excursum ad C. 35. — *sine obsequio, sine servitute, contumax*] Haec quidem intelligi nequeunt nec placet Pithoei *sine severitate.* Vide ne fuerit: *sine obsequio* (quod spontaneum est), *in servitute contumax*, id est: «quamquam reapse plebs illa erat eloquentiae illorum principum civitatis *serva* (iis obnoxia), haud raro tamen stultam atque inanem contumaciam adversus eosdem monstrare solebat.» Alterum autem *sine* per errorem ex priore oriri poterat. — *quem enim oratorem*] Cic. Brut. 13, 50: *Quis enim aut Argivum oratorem aut Corinthium aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda, docto homine, suspicari libet. Lacedaemonium vero usque ad hoc tempus audivi fuisse neminem.* Quem locum imitatus est etiam Vell. 1, 18. — *certo imperio*] «ubi omnium consensu ec certis legibus penes unum regem erat imperium neque ambiguum habebatur, rex an senatus an populus imperaret.» D. — *Rhodii*] Intelligi vult praeter ceteros Apollonium Molonem, Ciceronis praeceptorem (Brut. 91, 316.), et Hermagoram Temniten. Cic. Brut. 13, 51: *Hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec copia, sed parum pressi et nimis redundantes: Rhodii saniores et Atticorum similiores.* — *erravit*] «fluctuavit inter diversa partium studia atque a recta via deflexit» — *nullus magistratuum modus*] Recte Boetticher interpretatur de modo a magistratibus oratorum insanis certaminibus non adhibito, et Eckstein de effrenata oratorum licentia per magistratus non coërcita. — *sicut indomitus ager*] Conferre iuvat Frontonem Ed. Rom. 1846. p. 4: *Non aeque adolescunt in pomariis hortulisque arbusculae manu cultae rigataeque, ut illa in montibus aesculus et abies et cedrus et piceae, quae sponte natae, sine ratione et ordine sitae, nullis cultorum laboribus neque officiis, sed ventis atque imbribus educantur.* — *laetiores*] ut Virg. Ge. 1, 339: *laetis operatus in herbis.* — *et leges*] Sempronias. — *bene*] «nec tanti fuit, ut Cicero propterea perfectae

et leges, nec bene famam eloquentiae Cicero tali exitu pensavit. (41) sic quoque quod superest antiqui oratoribus, forum non emendatae nec usque ad votum compositae civitatis argumentum est. quis enim nos advocat nisi aut nocens aut miser? quod municipium in clientelam nostram venit nisi quod aut vicinus populus aut domestica discordia agitat? quam provinciam tuemur nisi spoliatam vexatamque? atqui melius fuisset non queri quam vindicari. quodsi inveniretur aliqua civitas in qua nemo peccaret, supervacuus esset inter innocentes orator sicut inter sanos medicus. quomodo † inde minimum usus minimumque profectus ars medentis habet in iis gentibus, quae firmissima valitudine ac saluberrimis corporibus utuntur, sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores et in obsequium regentis paratos. quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? quid multis apud populum contionibus, cum de re publica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? quid

1. *bene* superscr. *bonae* P. — *formam* P. Et *bonae formam* edebant ante Bekkerum. Emendatum in F a sec. m. et a Mureto. — 2. *antiquis* cum cett. P. Correxit I. Fr. Gronovius. — *emendare* P. Correxere Faërnus et Lipsius. — 3. *qd (q* cum lin. transversa) *enim qd* (sic) *nemo nos* P, *quid enim quod nemo nos* Tross. Correctum in F. — 4. *in civitatem* cum cett. PD. Correxit Pithoeus. — 9. *inde* corrupte cum cett. P: *tamen* ex arbitraria nescio cuius mutatione B D. — 10. Habet *iis* P, non *his* Edd. ante Waltherum et B. praeter Ald. — *valit.* P D: *valet.* B. — 11. *oratorum horum* ex geminatione litt. *orum* P F. Delevit *horum* Rhenanus. — 13. *cont.*: *conc.* P B D.

eloquentiae famam adquireret, ut ob eam ipsam laudem talem tamque miserandum exitum faceret, qualem fecit.» (*bonae* olim explicabant «salubris civitati.»)

41. *sic quoque* cet.] Inde a Bachio construunt *sic* id *quoque* cet., id est, «sic ea quoque quae una superest ex antiquitate fori imago s. eloquentia forensis, scilicet cum in senatu referente principe, cuius nutus omnino sequendus erat, ad speciem agebantur causae maiestatis, repetundarum, adulteriorum inter homines illustriores cet. Adde causas centumvirales in basilicis agi solitas.» Ad sensum recte, sed praestaret, opinor, inserere contextui v. *id*, ut abnormis constructio v. *quoque* vitaretur. Nam quod Doederlein «*quoque*,» inquit, «Tacitus saepe praeposuit, vide Agr. 17. Ann. 11, 13. 14. 11.,» non usquequaque verum est. Etenim duo priora exempla, ut falsa, iam a me sublata sunt, et in tertio *temporum quoque Claudianorum* gratiorem sonum pro *Claudianorum quoque temporum* praetulisse videtur. — *in clientelam*] Librorum *in civitatem* prorsus absonum est, etsi nonnulli explicare conati sunt. (cfr. Hess et Doederlein.) Tu cfr. C. 3: *tot coloniarum et municipiorum clientelae* cet. De iunctura autem *in clientelam nostram venire* pro Tulliana *in clientelam alicuius se conferre* (pro S. Roscio 37, 106.) equidem nolim dubitare, ut fecit Doederlein. — *melius fuisset non queri*] argutius dictum pro: «melius fuisset, ut queri opus non habuissent, sive, ut iam Gronovius explicavit: «illos non fuisse iniuria affectos eoque nec querelarum causas habuisse;» quae rectior videtur interpretatio quam aliorum: «provinciis melius fuisset non queri, quia ex repetundarum actionibus, cum magnis semper impendiis coniunctis, raro aut nunquam earum damna resarciuntur, «pro qua interpretatione licet afferas illud Iuvenalis 1, 49: *Exsul ab octava Marius bibit, et fruitur dis iratis: at tu victrix provincia ploras.* — *oratorum*] Quod in Codicum v. *horum* post *oratorum* olim latere suspicatus eram *honor*, ut C. 12. Sal. Cat. 11. Virg. Aen. 12, 135., haud displicuit Walthero. Nunc facio cum Rhenano. — *contionibus*] quarum tunc raro se praebebat occasio, nisi si in provinciae alicuius civitate seditio oriretur, et in militia ante pugnas. — *voluntariis accusationibus*] «quas quis non

in utroque eandem illam σεμνότητα, qua Plinius Epp. 2, 11. etiam orationes eiusdem conspicuas esse ait, temperatam illam quidem confabulationis fortuitae imitatione et prope dissimulatam. Accedit testimonium fortuitum. Scribit Plinius Tacito Epp. 9, 10: *Itaque poëmata quiescunt, quae tu inter nemora et lucos commodissime perfici putas.* Nempe admonet amicum eorum, quae is in ipso illo Dialogo scripserat C. 11: *Adiice, quod poëtis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, deserenda cetera officia, utque ipsi dicunt, in nemora et lucos, id est, in solitudinem recedendum est.»* *) Atque omnino recentiorum plerique eo inclinant, ut Codicum auctoritatem firmiter amplectantur, inter quos Criticos unum memorabo elegantem scriptorem Jules Janin, qui a Baehrio in Ed. III. certe nondum nominatus, ignotus adhuc Germanis mansisse videtur. Is scilicet in celebratissimis illis Actis diurnis *Journal des débats* 17. *Juin*, 22. *Juillet*, 19. *Août* 1839. de Panckouckii interpretatione duobus verbis, de Tacito ipso copiose disputans, primo auctore non memorato, miro vero consensu cum Gutmanno meo, quem tamen certe non noverat, suam facit veterem illam Catanaei opinionem Plinii Epistolam 10. Lib. 9. scriptam esse a Tacito ac per librariorum nescio quem errorem Plinio attributam. Quae quidem opinio satis mihi refutata videtur iam a Casaubono, Gesnero, Langio, Eichstadio (Spec. VI. p. 12.); atque rectum censeo Gierigii iudicium, nullo modo hanc, ut contendunt, referri posse ad Lib. I. Ep. 6.; «putem potius,» inquit, «inter utramque aliquot interiectos esse annos, quo temporis spatio facile e Taciti memoria effluere potuerunt, quae olim amicus scripserat.» Novam opinionem addit Janin, id propositum fuisse Tacito ut hoc Dialogo responderet Plinii Lib. I. Ep. 20., id quod omni fundamento caret, cum libellus ipse inscriptus sit Iusto Fabio.

Ceterum ex florida hac declamatiuncula unum et alterum specimen excerpere iuvat, quo quibus Acta illa diurna ipsa adire non licet, gustum saltem eius aliquem habeant.

Ce dialogue est un chef-d'oeuvre où se révèle tout le génie de l'écrivain. Il vaut bien la peine qu'on l'étudie. De grandes questions y sont débattues avec une persévérance qui est déjà la persévérance de Tacite. La route du précepte est longue, celle de l'exemple est courte; tant mieux donc si dans cette vie si remplie les faits nous manquent, l'oeuvre de l'écrivain n'en sera que plus éclatante.

— — *Depuis que Cicéron est mort, Tacite ne croit plus à l'éloquence; il ne croit plus à la poésie depuis que Virgile est mort.*

Je ne sais pas si vous êtes comme moi, mais, de ma part, je trouve cette joûte-là (entre la poésie et l'éloquence contemporaine) charmante et pleine d'intérêt. J'aime à voir le même homme, qui, tout à l'heure, sera le juge le plus sérieux et le plus terrible de la couardise du monde romain, se jouer si légèrement de ces deux petites choses dont les Romains de son temps faisaient le plus grand cas, l'éloquence et la poésie. Il est impossible de mieux battre, que ne le fait Tacite, les orateurs par les poëtes, les poëtes par les orateurs. Il n'a pas moins de coeur pour attaquer ceux-ci que pour attaquer ceux-là. Si vous passez condamnation à propos des contemporains, à propos du grand poëte Bassus, à propos de la tragédie de Caton, de l'avocat-poëte Curiatius Maternus; si vous avouez qu'en effet, malgré

---

*) Adversarii quidem, ut Eichstadius p. 12., hoc testimonium ita elevare conantur, ut dicant, «Plinium commune afferre dictum ex poëtae alicuius carmine desumptum, quo dicto praeter Dialogi scriptorem permulti potuerint uti.» Verum in Epistola ad ipsum Tacitum missa, hoc si voluisset Plinius, sane scripsisset: *quae inter - - perfici putant*, neutiquam vero: *quae tu inter - - perfici putas*, quibus verbis utique propriam Taciti hanc opinionem esse, in Dialogo enuntiatam, manifesto significat.

EXCURSUS I. AD CAP. I.

Paucis tantummodo tangam hic veterem illam controversiam, utrum Tacito tribuendus sit Dialogus de oratoribus, an abiudicandus. Gravem quidem posterior haec sententia fautorem nacta est Eichstadium in Quaestionum philologicarum specimine sexto de Dialogo qui inscribitur de oratoribus. Ienae M. DCCC. XXXIX., cuius finem hic exhibemus:

I. «Dignissimus est Dialogus illo Romanarum litterarum aevo, quod argenteum solet appellari: vixit scriptor aequalis Tacito et Plinio, sermonesque a principatu Vespasiani sexto, qui annus ab aerae Christianae septuagesimus quintus, habitos et ab ipso admodum iuvene auditos Domitiani tempore litteris mandavit. Utrum eodem tempore, scriptoribus sane periculoso, an sub Nervae demum et Traiani tempore in lucem prodierit, dubitari potest.

II. Bene versatus fuit in legendis Ciceronis, Quintiliani, Taciti et Plinii iunioris scriptis; multae fuit homo lectionis atque eruditionis; etiam acumine valuit et iudicii elegantia. Non pauca, quae ad compositionem et artem dialogi pertinent, et quae de eloquentia in universum disseruit, a Cicerone sumpsit: eiusdem ornatum affectavit atque copiam dicendi, sed ita, ut non raro in vitium tautologiae laberetur, et abundanter magis quam copiose et ornate scriberet: in universo scribendi genere Quintilianum, in delectu et usu singulorum verborum saepenumero Tacitum secutus, sed neque illius vim et nervos in disputando et concludendo, neque huius in dicendo σεμνὸν assecutus est: ceterum tota dictio convenit illi, quam diximus, aetati, quo fit, ut multae dictiones etiam Plinianis simillimae sint.

III. Quisnam vero ex illa aetate conscripserit Dialogum, vix poterit ad liquidum perduci. De Quintiliano ne qua in posterum suspicio renascatur, cavit subtilitas Spaldingii (Quintil. II. p. 424. seqq.): Tacitus nunquam videtur scriptionem totamque disputandi rationem pro sua agniturus fuisse: Plinio iuniori qui libellum tribuunt, perpauca protulerunt nec satis idonea sententiae suae argumenta. Ceteri coniectores, Itali quidem et Galli, quid somniarint, satius est silentio praetermittere.»

Gutmannus autem meus in Taciti Interpretatione, rursus emendata, immo potius denuo elaborata, quae una cum nostra Editione prodiit, novis etiam argumentis suam sententiam defendit, Tacito Dialogum omnino tribui non posse. Equidem ego etiamnunc Codicum sive mavis unius illius Codicis, ex quo primitus ducti sunt, qui nunc exstant, testimonium tranquille sequor. Atque gaudeo profecto, iudicium, quod ante hos XVII. annos feceram in priore mea Editione *), iam comprobatum esse a Doederleinio meo:

«Gravior etiam dubitatio suborta est. Ipsa enim dictio adeo discrepat a reliquis scriptis, ut bona pars hominum doctorum idem ingenium tam dispari oratione uti potuisse pernegent proptereaque hunc libellum auctori Annalium et Historiarum prorsus abiudicent. Mihi contra videtur. Aliam orationem exigit narratio rerum, aliam disceptatio quaestionis alicuius. Boni scriptoris est utrumque genus intellectu distinguere, alterutro uti, excellentis vero, parem esse in utriusque orationis facultate. Atqui ego Tacitum excellentem dicendi artificem existimo, tam vi naturae quam arte doctrinaque. Quid mirum igitur si in dissimillimo genere dicendi sibi ipsi dissimillimus fuit? Et agnoscas tamen

---

*) «Ne in Latinitate quidem huius Dialogi posterioris aetatis vestigia reperio neque in genere dicendi ullam aliam discrepantiam a Taciti stilo atque eam, quae necessario intercedere debet inter scriptum rhetoricum et historica.» (Latinitatem huius Dialogi imprimis defendit Wopkens, quem excerpsi in Editione mea priore.)

in utroque eandem illam σεμνότητα, qua Plinius Epp. 2, 11. etiam orationes eiusdem conspicuas esse ait, temperatam illam quidem confabulationis fortuitae imitatione et prope dissimulatam. Accedit testimonium fortuitum. Scribit Plinius Tacito Epp. 9, 10: *Itaque poëmata quiescunt, quae tu inter nemora et lucos commodissime perfici putas.* Nempe admonet amicum eorum, quae is in ipso illo Dialogo scripserat C. 11: *Adiice, quod poëtis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, deserenda cetera officia, utque ipsi dicunt, in nemora et lucos, id est, in solitudinem recedendum est.»* *) Atque omnino recentiorum plerique eo inclinant, ut Codicum anctoritatem firmiter amplectantur, inter quos Criticos unum memorabo elegantem scriptorem Jules Janin, qui a Baehrio in Ed. III. certe nondum nominatus, ignotus adhuc Germanis mansisse videtur. Is scilicet in celebratissimis illis Actis diurnis *Journal des débats* 17. *Juin*, 22. *Juillet*, 19. *Août* 1839. de Panckouckii interpretatione duobus verbis, de Tacito ipso copiose disputans, primo auctore non memorato, miro vero consensu cum Gutmanno meo, quem tamen certe non noverat, suam facit veterem illam Catanaei opinionem Plinii Epistolam 10. Lib. 9. scriptam esse a Tacito ac per librariorum nescio quem errorem Plinio attributam. Quae quidem opinio satis mihi refutata videtur iam a Casaubono, Gesnero, Langio, Eichstadio (Spec. VI. p. 12.); atque rectum censeo Gierigii iudicium, nullo modo hanc, ut contendunt, referri posse ad Lib. I. Ep. 6.; «putem potius,» inquit, «inter utramque aliquot interiectos esse annos, quo temporis spatio facile e Taciti memoria effluere potuerunt, quae olim amicus scripserat.» Novam opinionem addit Janin, id propositum fuisse Tacito ut hoc Dialogo responderet Plinii Lib. I. Ep. 20., id quod omni fundamento caret, cum libellus ipse inscriptus sit Iusto Fabio.

Ceterum ex florida hac declamatiuncula unum et alterum specimen excerpere iuvat, quo quibus Acta illa diurna ipsa adire non licet, gustum saltem eius aliquem habeant.

Ce dialogue est un chef-d'oeuvre où se révèle tout le génie de l'écrivain. Il vaut bien la peine qu'on l'étudie. De grandes questions y sont débattues avec une persévérance qui est déjà la persévérance de Tacite. La route du précepte est longue, celle de l'exemple est courte; tant mieux donc si dans cette vie si remplie les faits nous manquent, l'oeuvre de l'écrivain n'en sera que plus éclatante.

— — *Depuis que Cicéron est mort, Tacite ne croit plus à l'éloquence; il ne croit plus à la poésie depuis que Virgile est mort.*

Je ne sais pas si vous êtes comme moi, mais, de ma part, je trouve cette joûte-là (entre la poésie et l'éloquence contemporaine) charmante et pleine d'intérêt. J'aime à voir le même homme, qui, tout à l'heure, sera le juge le plus sérieux et le plus terrible de la couardise du monde romain, se jouer si légèrement de ces deux petites choses dont les Romains de son temps faisaient le plus grand cas, l'éloquence et la poésie. Il est impossible de mieux battre, que ne le fait Tacite, les orateurs par les poëtes, les poëtes par les orateurs. Il n'a pas moins de coeur pour attaquer ceux-ci que pour attaquer ceux-là. Si vous passez condamnation à propos des contemporains, à propos du grand poëte Bassus, à propos de la tragédie de Caton, de l'avocat-poëte Curiatius Maternus; si vous avouez qu'en effet, malgré

---

*) Adversarii quidem, ut Eichstadius p. 12., hoc testimonium ita elevare conantur, ut dicant, «Plinium commune afferre dictum ex poëtae alicuius carmine desumptum, quo dicto praeter Dialogi scriptorem permulti potuerint uti.» Verum in Epistola ad ipsum Tacitum missa, hoc si voluisset Plinius, sane scripsisset: *quae inter - - perfici putant*, neutiquam vero: *quae tu inter - - perfici putas*, quibus verbis utique propriam Taciti hanc opinionem esse, in Dialogo enuntiatam, manifesto significat.

toute leur renommée et toute leur fortune, *Marcellus Éprius et Crispus Vibius ne sont pas tout-à-fait de grands orateurs*, *et si après toutes ces concessions vous voulez vous retrancher derrière les anciens orateurs*, *derrière les anciens poëtes*, *c'est justement là que notre homme nous arrête. Où finit donc l'antiquité? demande-t-il. Où commencent donc les temps modernes? Nous comptons à peine quatre siècles depuis que Démosthènes est mort! etc.*

Et, *j'y pense*, *il y a des gens qui prétendent que ce n'est pas Tacite qui a écrit ce dialogue des orateurs!*

Operae pretium videtur uno adhuc Janinii loco demonstrare, quantopere saepenumero discrepent antiquorum et recentiorum de iisdem rebus iudicia. Cum enim Tacitus (Ann. 15, 44.) tamquam et Romanus et philosophus in Christianorum disciplina nihil aliud omnino videre posset nisi *exitiabilem superstitionem*, ita propterea eloquenter eum vituperat Criticus Francogallus:

Il est impossible, *savez-vous*, *d'avoir moins d'intelligence et moins de pitié dans ce passage de ses annales. Toute une révolution*, *et la plus grande qui ait changé les destinées de l'humanité*, *s'accomplissait pourtant dans ces nocturnes saturnales*, *à la lueur de ces flambeaux humains dont le reflet se devait prolonger si loin dans l'avenir. Tacite*, *cette fois*, *n'a rien vu*; *il n'a rien compris. L'*aes triplex *de l'égoisme romain a bouché ses oreilles et ses yeux*, *comme il avait fermé son âme et son coeur. Tant pis pour lui! Il a perdu*, *ce jour là*, *la plus magnifique page d'histoire*, *qu'il fût donné à un homme de pouvoir écrire!*

EXCURSUS II. AD C. XI. *)

— — *ita recitatione tragoediarum et ingredi famam auspicatus sum*, *cum quidem in † Neronem improbam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi.*

in Neronem] Sic Libri, sane corrupte, unde iam Edd. veteres *in Nerone*, quod in sua retinuit Ritter. Sed quomodo hoc explicandum sit, nemo adhuc ita enucleavit, ut nobis satisfecerit. Etenim tyranno vivo edi vel recitari non poterat fabula immanem eius et saevitiam et lasciviam exagitans, atque adulatio, quae una praesenti mortis periculo carebat, in Maternum sane non cadit; neque vero intelligitur, qua ratione et quando ab eo fracta sit Vatinii **) potentia. Nihil enim de hoc everso tradit Tacitus in libris, qui supersunt, etsi Neronis res exponit usque ad a. u. c. 819. post Chr. 67., id est, prope usque ad eius profectionem in Graeciam narratam a Suetonio N. 19. et Dione 63, 8., a quorum neutro inter eius comites memoratur Vatinius; nam quam Dio 63, 15. famosam scurrae vocem Μισῶ σε, Καῖσαρ, ὅτι συγκλητικὸς εἶ, refert, ea in Urbe, senatus sede, potius videtur aliquando iacta esse.

Iam Nero periit mense Iunio eiusdem a. u. c. 821. post Chr. 68., quo Romam rediit, ac statim a. u. c. 822: ab Othone Vatinius refertur inter mortuos. (Hist. 1, 37.)

*) Hic imprimis doleo mihi defuisse *Octaviam praetextam*, *Curiatio Materno vindicatam a Francisco Rittero. Bonnae* 1843. In Lect. Var. operae meas correctiones haud intelligentes foede eas corruperunt tunc, cum p. 476. denuo inspicere iam non mihi liceret. Quocirca ita emenda: 8. *Nerone̅* P et Vat. 1862: *Nerone* B, *Neronis* Gronovius Obss. 3, 4., *Neroneis* Osanno auctore Walther, Duebner, *Neronem* Ruperto auctore Hess, prob. D.

**) Siquidem haec certissima est Gronovii emendatio; nam Librorum lectio *vaticinii* - - *potentia*, ut iam notavimus, Latina omnino non est.

Quo igitur tam inextricabiles difficultates amolirentur, Neukirch de fab. tog. Rom. p. 93., Eckstein Proleg. p. 8. Welcker Trag. Gr. III. p. 1468. *) *Neronem* tragoediam hic memoratam eandem fuisse cum *Domitio*, cuius mentio fit C. 3., arbitrati sunt. Verum contra hanc opinionem plura moneri possunt: primum, nullam probabilem rationem excogitari posse, cur ita variaverit fabulae inscriptionem; etenim si proprie inscripta erat *Domitius* dumtaxat, in huiusmodi diversitate ne lepos quidem ullus nec ulla argutiarum species foret, immo potius videretur taediosa quaedam affectatio; neque vero, id quod nonnullis in mentem venit, tragoedia poterat inscribi *Domitius Nero*; nunquam enim is haec nomina simul gessit, sed prioribus annis *Domitii Ahenobarbi*, post adoptionem semper *Claudii Neronis*; aeque igitur *ἄκυρον* esset *Domitius Nero*, ac si quis Augustum ante a. u. c. 727. aliquando nuncupasset *Octavium Caesarem*. Neque vero satis expenderunt huius opinionis fautores, tragicum argumentum vix praebere potuisse Domitium puerum X. — XII. annorum, etsi me non fugit eum Messalinae insidias quasi quodam tragico draconis miraculo effugisse narrari (Suet. N. 6.). Sed perridiculum fuisset, si Maternus puerulo grandia verba sublimesque sententias tribuisset; ac tamen sine talibus primarias fabulae partes languidissimas, immo vero pueriles, in ipsa recitatione auditores aeque procul dubio explosissent, ac si puer Domitius ampullas et sesquipedalia verba protulisset. Quod autem ii, qui hanc opinionem sequuntur, L. Domitium Ahenobarbum, quem cum Peerlkampio nos quoque habemus pro Materni *Domitio*, contendunt «videri ineptissimum ad principem personam tragicam agendam» (Eckstein l. l.), de eo aliter ego censeo; etenim tamquam ardentissimus libertatis amator acerrimusque Iulii Caesaris inimicus poëtae callide eiusdem vitia obtegenti satis aptam materiam praebere poterat eloquenter vel, si mavis, atrociter in tyrannidem invehendi.

Accedit, quod qui de *Domitio* sive *Nerone* tragoedia agi censentes, Gronovianam lectionem *Vatinii* praeferunt, parum attenderunt, improbum hunc hominem in tyranni familiaritatem pervenisse demum a. u. c. 817. post Chr. 64. (Ann. 15, 34.), adeo ut in fabula de Domitii initiis ipse nominatim perstringi omnino non potuerit, nisi forte ambagibus admodum obscuris, quae frangendae eius potentiae vim nullo pacto habere poterant; in fabula autem de Nerone imperatore etiamtunc vivo ad ultimum huius biennium hominis eversio referenda esset, a Materno sane cum gravi exitii periculo perpetrata; contra qui fabulam demum Nerone mortuo scriptam opinantur, necessario reiecti ad ineptam librorum lectionem *vaticinii*, de Vatinio omnino non iam cogitare possunt, quippe qui inter cetera aulae Neronianae dehonestamenta mature perisse videatur.

Iam has omnes difficultates probe persentiscens novam viam ingressus est magnus ille Gronovius *in Neroniis* proponens, quod postea, ut propius videlicet ad Libros accederent, mutarunt in *Neroneïs* vel *Neroneo*. Atque foret hoc quinquennale illud certamen triplex, musicum, gymnicum, equestre Neroniorum nomine institutum a. u. c. 813. Tac. Ann. 14, 20. Suet. N. 12. Dio 61, 21., iterum celebratum a. u. c. 818. Dio 62, 29., uti censet Reimarus; Suet. N. 21: *Romae Neroneum agona ante praestitutam diem revocavit;* tum Dio 63, 1. ad a. u. c. 819., quo cum loco interpres componit Suet. l. l.: *reliquam certaminis partem in annum sequentem distulit, ut saepius canendi occasio esset.*

Suam autem coniecturam ita explanavit Gronovius Obss. 3, 4. p. 227. Fr.:

Superest, ut inveniamus, quomodo Musarum sacra profanantem Vatinium Maternus fregerit. Non deest coniectura. «Cum Vatinium,» inquit, «cuius

---

*) Hic tamen servata lectione *vaticinii* Materni tragoediam demum post tyranni interitum editam esse statuens.

vitia Neronianam quoque aulam onerarent et gravius infamarunt, audentem etiam immundo suo contactu polluere Musas, et in gratiam Neronis non modo poëtari, sed et tragoediam committere, certans vici et eo redegi, ut nihil illi profuerit sua potentia, quin iudices de illo mihi palmam darent.»

Verum contra hanc quoque opinionem gravissima dubia moveri possunt: primum enim vix probabile est in Neroneo agone certatum esse tragoediis, quae certe longissimae recitationes, omni ornatu ac pompa theatrali destitutae, perquam taediosae accidissent auditoribus et ante omnes ipsi Neroni, qui caelesti suo cantu unice oblectabatur; deinde incredibilius etiam est Vatinium composuisse tragoediam, quam cum Materniana committeret, foedum illum scurram, cui summum lascivi hendecasyllabi et epigrammata tribui queunt, si tamen unquam versus iste fecit; nam Martialis illud 14, 96: *Calices Vatinii. Vilia sutoris calicem monumenta Vatini Accipe; sed nasus longior ille fuit*, propter ea, quae ibi de aliis calicibus leguntur (108: *Calices Saguntini.* 109: *Calices gemmati.* 115: *Calices vitrei* cet.) non de vili aliquo Vatinii poëmate, ut opinatur Doederlein, sed de vero calice fictili vel vitreo, insolitae ac ridiculae alicuius formae, intelligendum esse nimis manifestum est.

Ultro igitur confiteamur necesse est hunc Taciti locum densis tenebris obsitum nostris temporibus liquido intelligi iam non posse.

RITTERI EXCURSUS III. AD C. XXXV. et XL. *)

«rem cogitare] «Sequentia eloquitur Maternus, quemadmodum exitus Dialogi ostendit, non Secundus, quae Ulr. Beckeri aliorumque sententia est. Maternus oratorum veterum prae novis praestantiam ex turbida veteris rei publicae condicione explicaturus paulatim assurgit et, postquam incitamenta antiqui oratoris et praemia percensuit formamque iudiciorum et consuetudinem prius minus adstrictam descripsit, postremum (C. 40.) quod sentit **) pronuntiat, eloquentiam esse alumnam licentiae, ideoque apud antiquos, cum licenter agerent, eam artem viguisse, sed iam, cum amota licentia modeste viveretur, fractam esse notabilem prioris aevi eloquentiam.

Qui Secundi orationem huic operi insertam fuisse existimant, falsam sententiam ex C. 16. hauserunt. Sed non est ipse Secundus, qui se dicturum ibi promittit, sed Maternus pollicetur se et Secundum exsecuturos eas partes, quas intellexerint Messalam non tam omisisse quam ipsis reliquisse; quae est honorifica amici commemoratio, nihil amplius. Sed gravius est, quod ex fine Dialogi liquido apparet Secundum non esse locutum. Nam Maternus post finitam orationem assurgens Aprumque complexus fore dicit, ut ipse Aprum poëtis, Messala eundem antiquariis criminarentur: sed Aper ad Maternum ac Messalam conversus, «Ego,» inquit, «vos rhetoribus et scholasticis (criminabor).» Vides omnes qui locuti erant commemorari, Secundum ceterosque qui audierant silentio transmitti. Aliud falsae illius opinionis adminiculum ad C. 40. subruere placet.»

C. XL. *admovebant*] Auctore Heumanno plures statuunt post hoc verbum ingentem hiatum esse. Sed nihil excidit: «nam Maternus de eodem argumento,

---

*) Ritteri sententiam nunc comprobat etiam acutissimus Doederleinius; neque obliviscendum est nullum omnino in Libris Cap. 40. comparere defectus vestigium, ut contra defectus in iisdem accurate notatus est Cap. 35. Monuit hoc iam Ritterus ad C. 40.

**) Vide tamen quae ibi significavimus de occulta et prudente Materni ironia.

quod modo tractavit, disserere pergit, nisi quod ab hoc loco paulo vehementius artem dicendi a se improbatam adgreditur. In prioribus exposuit, quemadmodum apud maiores libertatis extremum artem dicendi provexerit; iam universe pronuntiat eam esse huius artis naturam, ut in bene constitutis civitatibus non oriatur. Quapropter in civitate Romana donec erraverit, eam floruisse, sed iam, cum concordia redierit, necessario fractam esse notabilem antiqui temporis eloquentiam.»

INDEX RERUM.

Numeri absolute positi ad Annales sunt referendi, H. praefixum habentes ad Historias, G. ad libellum de Germania, A. ad vitam Agricolae, O. ad dialogum de oratoribus.*)

*) Index est Rupertianus, omnium plenissimus, ad nostras lectiones nomm. proprr. ubique confórmatus.

D.

E.

E.

H.

L.

*) Quae [illegible] non [illegible]tur, desumpta sunt ex certis Inscriptionum [illegible]

*) Notandus hic error, quem aliis obsecutus ego quoque commisi, ut haud distincta Legione XXII. Deiotariana (quae sub Tito in Iudaea fuit semelque sine ἐπιθέτῳ memoratur Hist. 5, 1.) a Legione XXII. Primigenia in Germania tendente, haec aliquoties in Legionem XVIII. mutaretur, quae tamen cum Varo funditus deleta est neque postea restituta cuiusque propterea nusquam a Tacito mentio fieri potuit.

P.

Q.

S.

T.

X.

Z.